

«Щасливий той, що помер»

(Петро Поліщук, 1920 року народження, Одещина)

«Одежу забрали, щоб не можна було її виміняти на їжу»

(Опанас Котенко, 1924 року народження, Одещина)

«Це було зроблено спеціально, для виміранія людей»

(Василь Хрущ, 1928 року народження, Одещина)

«Бо сталінський був приказ унічтожити Україну»

(Олександр Полтавець, 1926 року народження, Одещина)

Національна академія наук України
Інститут історії України

«Я ВИЙШОВ ІЗ СМЕРТІ...»

**Голодомор 1932–1933 рр.
на Півдні України
у пам'яті дітей:**

СВІДЧЕННЯ

Книга 2

Київ 2024
ТОВ «Юрка Любченка»

1933

УДК 94:341.485(=161.2)](477-13)"1932/1933"
Я11

Затверджено до друку вченою радою
Інституту історії України Національної академії наук України,
протокол № 7 від 26 жовтня 2023 р.

Відповідальний редактор
Валерій СМОЛІЙ

Упорядники
Лілія БІЛОУСОВА, Геннадій БОРЯК

Редактори
Леся ЯВОРСЬКА, Світлана БЛАЩУК

Науково-допоміжні роботи
Світлана БЛАЩУК, Надія ЛІСУНОВА

У назву книги
винесено слова зі свідчення Миколи Головацького,
1930 року народження

Видруковано коштом
Фонду Катедр Українознавства (США)

За сприяння
Історичного факультету Університету Базеля
і програми «Ukrainian Research in Switzerland» (URIS)
ГО «Інтелектуальний Форум» (Одеса)

ISBN 978-617-8295-27-1

© Лілія Білоусова, Геннадій Боряк, упорядкування, 2024
© В'ячеслав Кушнір, Наталія Петрова, упорядкування
(Миколаївський район), 2024
© Вадим Хмарський, Едуард Петровський,
Лілія Білоусова, Геннадій Боряк, Тетяна Боряк,
вступні статті, 2024
© Лілія Білоусова, Геннадій Боряк, Олена Боряк,
показчики, 2024
© Інститут історії України НАН України, 2024

ЗМІСТ

ВСТУПНІ СТАТТІ

Публікації спогадів жертв Голодомору 1932–1933 рр. на Півдні України в історіографічному й археографічному вимірі (Едуард Петровський, Вадим Хмарський)	IX
«Ви все одно помрете...»: советська соціальна інженерія та людський вимір Голодомору (Тетяна Боряк)	XIX
Спогади про Голодомор 1932–1933 рр.: усна історія Одещини як історичне джерело і колективна пам'ять українського народу (Лілія Білоусова)	XLI
Додаток 1. Публікації усних свідчень про Голодомор, що побачили світ у 2005–2013 рр. за участі Державного архіву Одеської області, районних та міських архівних установ	LXXI
Додаток 2. Матеріали до реєстру справ державних архівів Одеської області, що містять усні свідчення та інші відомості про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні	LXXIII
Додаток 3. Список використаних архівних фондів	LXXVII
Усна історія Голодомору: археографічні засади опрацювання текстів (Лілія Білоусова, Геннадій Боряк)	LXXIX

СВІДЧЕННЯ

м. Одеса	3
м. Білгород-Дністровський	154
м. Ізмаїл	155
м. Іллічівськ (з 2016 р. – Чорноморськ)	157
м. Котовськ (з 2016 р. – Подільськ)	163
Ананьївський район (з 2020 р. – Подільський район)	166
Арцизький район (з 2020 р. – Болградський район)	235
Балтський район (з 2020 р. – Подільський район)	239
Березівський район	302
Білгород-Дністровський район	371
Біляївський район (з 2020 р. – Одеський район)	376
Болградський район	461
Великомихайлівський район (з 2020 р. – Роздільнянський і Березівський райони)	468
Іванівський район (з 2020 р. – Березівський район)	517
Ізмаїльський район	530
Кілійський район (з 2020 р. – Ізмаїльський район)	534

Кодимський район (з 2020 р. – Подільський район)	550
Комінтернівський район (з 2016 р. – Лиманський район; з 2020 р. – Одеський район).....	759
Котовський район (з 2016 р. – Подільський район)	765
Любашівський район (з 2020 р. – Подільський район)	797
Миколаївський район (з 2020 р. – Березівський район)	865
Овідіопольський район (з 2020 р. – Одеський район)	1151
Роздільнянський район	1253
Савранський район (з 2020 р. – Подільський район)	1272
Саратський район (з 2020 р. – Білгород-Дністровський район)	1296
Тарутинський район (з 2020 р. – Болградський район)	1301
Татарбунарський район (з 2020 р. – Білгород-Дністровський район)	1306
Фрунзівський район (з 2016 р. – Захарівський район; з 2020 р. – Роздільнянський район)	1314
Ширяївський район (з 2020 р. – Березівський, Роздільнянський і Подільський райони)	1325

ДОВІДКОВИЙ АППАРАТ

Предметно-тематичний покажчик (<i>Геннадій Боряк, Олена Боряк</i>)	1361

Іменні покажчики (*Лілія Білоусова*)

Алфавітний покажчик респондентів	1498
Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень	1548
Алфавітний перелік інтерв'юєрів	1569
Зведений покажчик імен	1587

Географічні покажчики (*Лілія Білоусова*)

Перелік місць записування свідчень	1693
Анотований покажчик географічних назв за адміністративно-територіальним поділом	1701
Україна	1701
Інші країни, республіки, регіони	1833
Гідроніми	1843
Зведений географічний покажчик	1844

Список скорочень (абревіатур)	1874

МИКОЛАЇВСЬКИЙ РАЙОН

(з 2020 р. – БЕРЕЗІВСЬКИЙ РАЙОН)

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 1, спр. 33, 34; оп. 2, спр. 285; оп. 3, спр. 31)

снт МИКОЛАЇВКА

БІЛОУС Андрій Іванович

1927 р. н.

Врожай був такий о-го, аж повна сіва була забита: пшеницею, папушею*, ну всім, аж другий етаж завалився. Було пшениці до чорта. У нас було 30 гектар, а жили ми не бідно, отож з одного гектару батько зібрав по 7–8 центнерів хліба.

Ходили, забирали, забрали все в нас при батькові: пару коней, сівалку, кукурудзу, пшеницю, землю, – все забрали в колгосп. Батько каже: «Отдавайте, хай беруть, хай їдять».

Ходили і вдень і вночі, і оце до кого йдуть розкулачити, чи зерно забрати, з музикою йдуть. Казали: «Ми великі комуністи, а ви прості люди» (Іванаш, Якименко) і ходили з щупами провіряли; де не ходять по хаті – провіряють, хто де міг там і ховав: хто в землю закопав, хто в піч, а ми закопали в землю, зверху гноем прикидали, вони не подумують, що там же ж може бути заховане, а тоді вночі розкопаєш, ото так і жили.

Люди не сперечалися, стояли, дивилися, як вони ходять по хатам, все забирали: і те, що й в каструлі зварив, а що їм зробиш – в них пістолети були. Забирали ото більше таке: пшеницю, папушою, зерно, коні, а свиней, корів не чіпали, в кого багатого було корів, то тоді забирали, а так не чіпали.

А ото де міліція стояла, там були єврейські кладові, стояли охороняли, потому що в євреїв не забирали і там було хліба повно. Ми пацанами камінь видовбали і туди паличкою сунем, а звідти пшениця сипиться, повну сумку насиплемо, а потім ідемо отвлікаємо охоронців, та друга група набере пшениці, коли ми там. Так і жили. Нас вчили зразу: не вкрадеш - не проживеш. Украв, прийшов додому, мати надере, варить туди і бурячиння і кокиша, козеликів (трава), голубів, горобців, їжаків також їли.

Потім приїхала якась трійка із Одеси, і жити стало краще, вже люди перестали пухнути. Трійка були двоє не наших, а один куркуль Щербинський наш, зразу голову колгоспу комсомольці забрали і сказали, що вони вороги народу і їх ніхто більше не бачив, то пішли слухи: десь в Одесу судить забрали.

Після цієї трійки стали людям видавати раз на день кормешку: варили кашу з ячменю, кукурудзи, кожному давали по кілограму хліба, і нам в школі стали давати. Ще в колгоспі були корови та варили молоко, ну там більше води було, чим молока, – це всім дітям давали і кусочок хліба грам 50.

* Сіва – комора з посівним зерном; папуша, папушою (молд., рум.) – кукурудза.

Сусіди одне на одного не докладавали, навпаки, були сусіди люди дружні; бувало, наприклад, якщо мужик украде мішок пшениці і знає, що приїдуть шукатимуть, то через забор до сусіда кинули. Перейшли – нічого не знайшли, тільки раз з сусідом поділились, дружно жили, даже ми, пацани, бігали все понімали, дружно жили.

У нас люди людей не їли, прихожі з інших сіл, міст говорили, що в них там їли, а в нас не їли. Помирало людей багато, більшість приєзжих помирало, десь одна третя села вимерла, а може й більш, кожен день по 5–7 чоловік хоронили, трупи хоронили, і на кладовищі, де бивший райком партії був, і складали в березі, і так аж до слободки. Їздили, собирали на повозці померлих, їх поставила влада, отримували там раз у день їжу.

Колгоспу дозволялось собирати колоски, пшеницю, яка впала як іде комбайн, жатка, ходили збирали і віддавали в колгоспи, а як зумієш, то принесеш додому, а як в кого замітять під пазухою то могли і посадить. Було, що в полі снопи собирали, а мій брат робив на конях та поставив сніп коням, і його засудили, вивезли десь, і так і не вернувся.

Частина хотіла в колгоспи, а частина ні. Хотіли ті, які нічого не мали, – безземельні, як їх називали, дворові, так вони виступали, щоб розкуркулити багатих, а багаті не хотіли, то уже як забрали землю, люди вимушені були йти у колгоспи, тоді й мати з батьком пішли в колгосп, а які не захотіли, то тих відразу в тюрму садили.

Багаті не голодували, бо умні були, вони позакопували пшеницю в землю і потроху брали, євреї також не голодували.

Родичі особливо ніякої допомоги не давали, тоді кожен старався собі, ховали від родичів, бо що у нього сьогодні є, а взавтра прийшли забрали.

Вживали багаті і ті, хто міг щось украсти, помирали найбільше старі і німечні, а молоді виживали, ото шукали, молоде находило. Сильне було воровство, коли і в багатих, і в колгоспі крали коней, корів і хліба, а ми що украдемо, так і проживемо. В нас була коровка, і потроху жили.

У містах сильний був голод – в Одесі, Березовці. Бува, з Одеси приходили, щоб хоч якось вижити. Було у нас таке, бачу, якась лежить жінчина, не наша, і ребьонко коло неї, і вона вже пухла, кончилась, і дитина ссе грудь, я прибіг додому і кажу: «Мамо, там он якась жінчина, і коло неї дитина». І так мати пішла, а вона вже мертва, і ми взяли цю дочку собі і назвали Поліна.

Сиротам чи допомагали чи ні, – не знаю, знаю, що давали допомогу тим, хто брав доглядати сиріт, ну ще в Березовці був приют, то забирали цих дітей в Одесу, Миколаїв.

В нас завжди поминали людей, ото і батюшка, бува, відправе, і люди собі поминали і загиблих від голоду, і умерших, і воєнних всіх поминали, зараз також поминають.

Я вважаю, що в голодоморі винне правительство. Ну, в селі були хороші комуністи, були й «ху*ові» комуністи. От хороші комуністи – істинні, розуміли все, то виходили в поле і розстрілювалися, і самі себе убивали.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура*

ВЕРБА Віра Юхимівна*1925 р. н.**Що Ви пам'ятаєте про голодомор 1932–1933 років?*

Що я пам'ятаю? Пам'ятаю, що я не так щоб сильно голодувала. Ходили собирали ми солому, а в мишоловках там було все: і щир, і лобода, і все. Собирали щир, трава така є, так ми і виживали тоді. Щоправда, нам було легше, батько наш сторожував, там були амбари, сильно повні зерна, а для чого вони там були, тепер кажуть, що то був семенний матеріал, но то неправда. То просто іскусственный був голодомор. Що зерна повні комори, такі здорові комори, їх уже половини нема, половину поваляли. Вони повні зерна були, і батько там сторожував. Дірочку зробити, наточить пригоршню зерна, ми так вижили тільки. А люди помирали. Чоловік батькової сестри помер, син вмер, дочка вмерла, а одна дочка осталась, та вона захватила її, принесла до нас і посадила її в уголочку там у хаті, під грубою. А сама вийшла і пішла. Три місяці вона не являлася. Ми вижили, а люди багато попухли.

Як Ваше село тоді називалося?

Палагеївка – це наша сторона, а центр називався містечком, а та сторона, по ту сторону мосту – Дімітровка.

Яка, на Вашу думку, була причина Голодомору?

Повні амбари зерна були, то де ж неврожай, а чи то держали його на сімена, чи то не знаю, то сильно багато було, щоб його на семена держати. Мені кажеться, і тоді казали, що то іскусственный голодомор.

Чи доносили сусіди на тих, хто приховував зерно?

Через хату жив двоюрідний брат батька нашого, дальше жив двоюрідний брат, тільки ті два були рідні, а наш батько приходився їм двоюрідним. Та в того другого брата, старшого, була дочка, вона була активістом, ходила розкуркулювала людей, була в командах і сама заявляла на всіх. А забирали... Последня юбка була одна, і ту забирали, і одержу забирали, а тоді носила сама ту одержу і ніде не дівала, а носила сама. Бачили на ній ту одержу, що її вона забирала, то були такі аферисти.

Яка кількість чоловік була у командах?

А я не знаю, це не знаю. Їх було несколько. По три чоловіки заходило, по два, і по чотири, коли як. Оце я не помню, чи вони з зброєю ходили, чи без зброї. Ну, конечно, пістолети у них були, ну, з винтовками не ходили.

Забирали хліб, а застосовували якісь покарання?

Вони забирали, а хто не хотіли віддавати, все одно забирали. Таких, що опиралися активно, не було, таких я не бачила і не чула про таких. Прийшли, забирають, та що ж, гвалт будеш кричати, битись будеш, не давати будеш? Ніхто в нас не впирався, що з того, все одно заберуть, і так, і так, та ще й наб'ють. Не знаю, чого вони боялися. Ну, висилали, висилали в основному в Сибір, справедливих людей, які були на керівних должностях, вони були большинство умних людей, і їх за це висилали, щоб не розлагали народ, не настраювали проти партії.

Забирали в основном багатих людей, ті, що мали багато землі. В тих, що мали гектар, півгектару – у них не забирали, а забирали у тих, що мали більше. Чому вони були багаті? Ну вони ж робили, у них вся сім'я робила, у них не було такого, щоб

діти сиділи і гралися, в їх цього не було, а вони тяжко робили на те, щоб було те, що вони мали. Вони самі ухажували за тим всім хазяйством. У бідних не забирали, ну бо в їх не було чого забирати, не було що брати. Ну було таке, що оці самі заядлі комуністи, які як оця молода активістка, та вона йшла забирала послідню пригоршню крупи, всю їду забере, а забере для себе, для своєї сім'ї. Вона пережила голод, і у війну вона була ідесь виїхала, і так я і не знаю, де вона і чи повернулася.

Чи приховували продукти і як саме?

Закопували в землю, але як хто тікидесь побаче закопане, та й видавали, а в хатах, якщо знайдуть пригорщ зерна, то й забере. Тварин, може, хто і міг приховати, але не всі, тоді мало скотини було. Городини як такої і не було.

Чи хотіли люди добровільно іти в колгоспи?

Не всі йшли в колхоз відразу. А ті, що перші, то вони були активісти, вони на посадах сиділи. Вони пользовалися авторитетом тоді, вони ж перші пішли у колхоз. Їм дещо і зоставляли, нам допомоги від влади ніякої не було. Часть у колхози йшла добровільно, ті активісти всіх остальных примушували. Тих, хто опирався, висилали на Соловки. А де ті були Соловки?

Що Ви знаєте про закон про 5 колосків?

Пам'ятаю, але лише в 1946–1947 роках і після війни, а тоді я не дуже й помню. Та й тоді наче не збирали на полях колосся, його просто не було, як їх щільно підчищали.

Чи охороняли поля і колгоспні комори?

Були сторожа. Колхозники охороняли колхозні комори, гармани колхозні.

В який час ходили забирати?

Частіше ходили і забирали збіжжя та домашню худобу вдень, вночі не ходили. Ходили по кілька разів, дошукувалися останніх пригоршків крупи, муки та й заберуть, бо люди ж ховали, надо ж було хоч щось, хоть раз у день поїсти, якогось кандьору, – вода підсолена і жменю чи муки чи крупи, якщо є, а як не, то мушій собирали. Качалкою, бутилкою терли на столі, щоб він трошки од лушпайки був. Тоді промивали його, лушпайки зливали, а то варили – куліш називали.

Коли почали помирати від голоду?

У 1933-му году саме більше помирало, пухли і в 1947-му. Ніхто нікому не допомагав, бо ж ніхто нічого не мав. Хіба я знаю, як в 1947 году голодовка була, то я получала 700 грам хліба, а батько, мама і я на оті 700 грам. А робила я в МТСі. Іду я з роботи [...], а там, де зараз продуктовий магазин, та жив дядько мій, а дівочка його дочки стоїть на подоконнеку, так і дивиться, коли я буду йти, а вона буде плакати, і я всьо одно від тих 700 грам кусочок корочки відірву і кину їй через форточку, і не раз було так, що кину, а вона не може найти, а тоді як наробе крику, вона ж не може найти навіть той кусочок корочки тої.

Чи допомагали родичі?

У нас якось у роду було, що мій батько із меншою сестрою був дружен, а той старший брат його (один брат у Вознесенську жив і не приїжджав сюда), самий старший, то той дружив із другою сестрою, тако вони якось. А той старший до нас не ходив, і та сестра не ходила, а ця сестра менша вона ходила до нас, а допомогти не могла, як вона сама така була. Я ж вам кажу, що привела дочку, а ті двоє дітей

померли і чоловік. Дитина була рахітна, вже ножки тоненьки, як патички, ручки тонесенькі. А потім сестра повернулася. Пішла ж вона себе спасать, а дитину вона знала, що не покинуть.

Чи багато померло від голоду?

Ті, що могли вижити, вижили, а ті, що не могли, помирали. А так померло, багато померло. Напевно, дві частини від населення. Вмирали люди по-всякому. І сім'ями, і поодиночі. Люди ішли по дорозі і так падали, пухли, на дорозі впадуть та й на дорозі вмирали. І ніхто їх не хоронив, отак як упали, так і лежали по кілька днів, поки собаки не розтягнуть. А похоронних команд не було ніяких. Командам чи людям, що займалися захороненням, ніхто в їхній діяльності не допомагав. Колхоз нічого не виділяв. Хоронили без домовин, часто навіть не загортаючи у рядно. Хоронили дуже часто за межами кладовища. Там де їх знаходили, там і загортали.

Ну родичі, якщо є, то хоронили. То на кладовищі, а то і де померли, там і загортали. На кладбищі хрести ставили, а поза кладовищем ніяк не позначали. На кладовищі є великі поховання, а поза кладовищем склепи такі, могили братські. Після голодомору їх перезахоронили на кладовищі.

Які були засоби до виживання?

Кожний старався спастись сам, сам себе спасав: козелики – були такі растения, листочки такі длінні, їли; какиш; бабка – була така кукурузка, так називалася – листячко по землі розстелене, а сама росте вверху, тоже поламали її, зривали і їли*. Наша сім'я то щир уживала. Горобців ловили, мама зловила раз цілий такий повний казан, нажарила нам – ото був празник. Голубів тоді вже не було, – поїли. Їли люди і собак, і котів їли. Чула, що зажарили кота і з'їли, і родичів вгостили, а ті не знали, що кота їли, а потім було плохо. У нас був батько і трохи спасав тим, що сторожував біля амбарів, то трохи насипле зерна через дірочку жменю, а ми спражемо його та й ззімо. Для своєї сім'ї не хватало. А сусликів, сусликів, та їх вже нема, тих сусликів, а тоді їх було багато, багато сиділо у нірках. І сусликів їли, а як ми їх їли, знаєте? Набирали води, заливали в нірку, виливали водою з нірок і били їх. Ну знаєте, як? Він вилізе, а ти його паличкою між вушками. Гавенята їли, ми самі їли, брат старший ходив у ліс і дер їх гнізда, доставав. Їли усе, що попадало.

У містах був голод?

Та напевно був і у містах, та тільки менший був, бо там таки постачали їх краще.

Можна було щось купити у місті чи виміняти?

Мама ходила. Ходила сіль міняла, бо не було ж солі. Ходила сіль міняла у Василівку. Одежку носила. Ті, що мали дорожочності, ті і жили добре. Команди, що забирали збіжжя, при нагоді, якщо в них була якась інформація від доношчиків, ризикали по хаті у пошуках дорожочних речей. Заставляли людей віддавати цінності. Та й в кого тоді цінності були! Золото і сrebro були лише в багатих, та й то не у всіх.

Були випадки людодіства у вашому селі?

* Ідеться про подорожник великий – багаторічну трав'янисту рослину родини подорожникових (місцеві назви: бабка, кукурузка, порізняк, ранник та ін.). Назву «кукурузка» подорожник отримав через високе голе стебло. Лікарська й харчова рослина (див. також прим. на с. 83).

Було й таке, що мати їла своїх дітей. Це я по розказу чула (від батьків), що дівочка втекла, бо мама вже троє дітей з'їла. Їх порізала і солила у діжці дерев'яній, а дівочка сама старша осталася живенька, а тоді, коли вона побачила, що в діжці осталася одна ножка (а вона бачила, як одну дитину зарізала, другу, третю), то вона втікла. Сама мати їла і дітей кормила, але ж різала їх для себе. А втекла дитина до сельсовету і завдяки цьому спаслася, бо маму її водили по вулицях, доки вона не впала безсилена і не вмерла. Ховати її ніхто не ховав, бо не було вже сил, прибрали її собаки. Ну конечно, таких мамів не було багато, і ніхто їх не карав, тоді ж бо голод був. Ввечері діти по вулицях вже не ходили, батьки не випускали.

Чи поминають померлих від голоду на Гробки, на Зелені свята?

Зараз ті, що живі, поминають своїх померлих родичів та друзів, та й у церкві начебто. Двоє дітей померло, сестер моїх, так ми не знаємо і дотепер, де їхні могилки. Поминати на кладовищах ніхто нікому не забороняв, але лише після війни, після 33-го забороняли, не знаю, чому.

Чи була у вашому селі церква?

Церква була у нас гарна. Найгарніша в районі і в області. З Андрієво-Іванівки даже купола було видно, така була висока.

Чи знає сучасна молодь про голодомор?

Вони ніколи про це не дуже питають. Ставляться до цього так, наче його не було. І ніякого інтересу не виявляють, ніби це яка казка. І ніякого переживання у дітей зараз немає.

Кого ви вважаєте винним у голодоморі?

Оті самі, що ходили розкуркулювали, вони саме більше і винні. Де положив шо, вони йшли та й забрали. І ніякий дохід від того нікому не було. Вони ж самі і наживалися. Забирали, розділяли. Оце ж ходила, забирала, розкуркулювала, послідню юбку, що була у чемодані, забрала.

Чи мали при собі вони якісь документи?

Якого вони брали, бо вони мали тоді право. Нічого в них не було, бо оце ж знали, бо вони ж маєтні були. Вони самі вступали до команд, самі їх організовували. Самі вони це робили. Цього ж через три хати, два брати рідні жили, і батько двоюрідним був. Самого старшого того брата дочка пішла заявила на батьків. Мій батько, цей брат менший, і дали їм по три роки, і відсиділи все. А її за це, вона ж комуністка, вона ж бо мала щось з цього.

Чи знаєте Ви, що таке Торгсін?

Я тоді мала була, і не дуже помню Торгсін, але помню, що був. Там вимінювали золото з сребром за хліб.

Що було з малими сиротами, чи опікувалися ними держава?

Для дітей покинутих дитський дом був, там їх кормили, вони виживали. Були там начальство, директор дитського дома, няньки з селянок, їм платили гроші, на які вони купляли на колхозних базарах хліб.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

ВЕРБА Іван Іванович

1927 р. н.

Голодомор був створений спеціально. Я в родині був самий молодший. Батько працював бухгалтером і прикладав максимум зусиль для того, щоб ми вижили. У 1932 році батько поїхав до Тирасполя на заробітки на макаронну фабрику. Мати залишилася з дітьми. Згодом і мати поїхала, а я залишився з бабусею.

Бабуся пекла хліб для колгоспників і приносила вишкребки з ваганів*. З тих вишкребків пекла невеличкі коржики, які ми їли потайки, щоб ніхто не бачив. Потім мене забрали до Тирасполя.

Як ходили по селу і збирали хліб, не пам'ятаю. Щоб вижити, їли що попало: собак, котів. Вживали мертвих тварин. Хліб був, хто був постарше – крав. Пробивали у стінці будівлі дірку і діставали зерно. Охорона часто вбивала таких. Охоронцями були свої ж люди. Зерно й інші припаси забирали. Я бачив такі бригади. Приходили, знаходили і забирали. Колоски збирати не дозволяли. Коли ловили – били. Охоронцями поля були місцеві люди.

Скільки людей було в колгоспі з нашої вулиці не пам'ятаю. Хрестин, весілля не справляли, бо нічого було їсти. У кого була корова, ті й виживали, бо було молоко. Родичі не допомагали, бо всі однаково жили.

Мертвих від голоду не бачив. Чи їли людей не знаю.

Батьки розповідали про Голодомор, але небагато, бо всі знали, що голод був.

Записав доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Вячеслав Григорович Кушнір

ВЕРБА Марія Матвіївна

1923 р. н.

Мешкала в с. Василівка Одеської області

Я в той час проживала в с. Василівка, пам'ятаю голодомор 1932–1933 років.

Врожай був хорошим, засухи як такої не було, врожай спрятали в голубінках**, а тоді вивезли і люди не бачили, де він і дівся.

Ходили по хатах і забирали пшеницю, овес, папушу – ну все, що було у людей: коней, корів. Активісти ходили по хатах і забирали (Тарасюк, Нікітенко), приходили до нас троє. Приходили із щупами, такі залізні щупи, штурхали і в землі, і в стінах, і в печі, кругом штурхали, де вони думали, що міг бути захований хліб; приходили і що знайшли, забирали. До нас один раз приходили та нічого не знайшли, не було в нас нічого. Приходили і вдень, і вночі,

* Ваган – довгаста дерев'яна миска.

** Голубінка (голубильня) – комора.

просто приходили і переривали все. Люди де тільки могли і ховали, хто в землю заривав, хто вивозив за селом ховав.

Не боронилися, бо знали, що гірше буде. Одного було забрали були десь, і ніхто його й не бачив, слухи ходили, що його вбили і закопали.

Не було такого, щоб сусіди докладали одне на одного. Люди допомагали одне одному. Наприклад, у нас була корова, і ми сусідам молока давали.

Ми малі були, четверо нас було, я, старша на рік сестра, менша на рік сестра і ще одна сестра з мамою ходили до скирти солому трусити, пів скирти перетрусиш, натрусиш жменю зерна, приходимо додому, була така месниця (жорнували), мама надере та зварили ото куліш. Їли і горобців, і їжаків, і голубів – все, що можна було, щир перебивали та коржики робили, збирали з кагат картоплю, вона гнилою була, так і перебивалися.

По полю колоски збирати забороняли, вони судили за ті п'ять колосків, були приставлені охоронці на поля.

Хто не голодував, я не знаю, може, які багаті і не голодували, чи ці активісти, котрі збирали, я пам'ятаю лише: ті, які нічого не мали, то їм щось варили і стояла черга, стояли з котелками, чекали, коли їм дадуть похльобки, а одне дитя мале, то стоявши впало, підходить активіст головний їхній, толкнув ногою його, а бідне дитя аж покотилося, с тої черги вийшли люди, підняли дитину, щоб воно стало в чергу за тією похльобкою, воно постояло, впало і вмерло.

Хто йшов у колгоспи добровільно, а кого й заставляли, забирали все, і люди вимушені були йти в колгоспи.

Говорили, що були такі випадки, що їли людей, але я не бачила, так люди побоювались вийти на вулицю одні вночі. Було, мати накаже, щоб не виходили.

Видали в колгоспі підводу, яка збирала по селі померлих людей і вивозили десь, закопували на кладовищі, нічого не ставили, ото яму викопали, поскидали туди, загорнули, отак і ховали.

Не знаю, скільки померло. Багато вмерло, кожен день їздили підводи, повні мертвих.

Тепер почала адміністрація згадувати, а тоді ніхто не згадував.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура*

ГУЛЬПА Марія Йосипівна

1915 р. н.

Мешкала в Автономній Молдавській СРР

Голод 1932–1933 років переживала в Ананьївському районі. В ті роки я вже була доросла. Що я буду вам казати, які були причини, що бачили в нас, приходили та назначили, і ви не хочете здихати, вас назначили, ви прийшли до мене. У мисочці є крупа, – ви її забрали. А де діли, може, гуртом з'їли, а може, ще щось, я не буду казати, бо не бачила.

Такий був врожай тоді вже, страшний, не було кому вбирати його, багачко його погбило, це точно правда. А голодовка була, дуже була голодовка, це в 1933 році. У 1934 році була вже менша голодовка. В общем, люди були пухлі.

У 1932 році був врожай. До того, як у колхоз згоняли, хотіли бути самі по собі, а в колхоз не хотіли йти. Хто йшов, а хто не йшов. Отакі, як мій батько, не хотіли йти: «А чо я піду – у мене 11 десятин землі». То це мій батько уже багатий був. То його кулачили. Забрали землю, а нам оставили одну десятину – «На, живи». Ну, а як наші коні забрали, повозку у колхоз, ми не мали зусиль великих. Нас було четверо у батьків, нас було більше, але вони повмирали. І так ми мучилися. Не хотів йти батько у колгосп. Каже мені: «Хвате, я буду сам». А самому не розрішали. Дали тобі десятину, в тебе нема ні коняки, нічого. Чим ти будеш його робить? А в колхоз підеш, кажуть, плати гроші, тоді ми підем тобі виорем, отаке було.

От не пішли ви в колхоз, вас беруть і на висилку висилають. Вислали, деь тут не далеко за Троїцьким, там був якийсь табір, і там у той яр наших людей і вислали. Вони посиділи у тім яру та й пішли назад, уже сюди до своєї хати, а з хати всьо забрали як є. Одні стіни. Ввійшли в стіни. Прийшла бригада і виганяє із хати, із нашої хати. Біля хати сіли, посиділи, ті пішли. Ну в нас були і такі, що значить уперті, підем і всьо. А в колхоз ніяк не хтіли йти.

З 1934 року ми були в колхозі. Батько в колхоз не вступив.

У голод помирали люди. У тіток померли. І у брата тоже. Забрали мого брата, засудили. Він закопав кукурудзу, свою кукурудзу у ящик заховав, сундук називався, такий, що в ньому придане готували. А його жінка та похвалилася тьоті своїй за той сундук. Є у нас, є, що їсти, ми не будем голодувати. І одна дитина у сім'ї була, бо вони лиш побралися, і одна дитинка – дівчинка була. І вона, коли похвалилася тій тьоті, а тьотя сказала бригаді цій. Та бригада прийшла, викопала той сундук, забрала. А потом брата забрали, як у трудармію, бо він ще був молодим. Та в трудову армію його як забрали, а ця осталася тут. Та, вона, та дитина, померла, а вона осталася жива. Як осталася, тоже пухла була, в общем горе було.

Назначали у бригади, як не хочеш з голоду здихати, то йдеш. Ходили без ніякого оруж'я, нічого, ходили. Документів при собі ніяких не мали, а люди боялися. Ходили удень, вночі не ходили. У нас на селі була одна бригада. Забирали деь збіжжя, клали на повозки і одвозили як у комору, в друге село. А з тої комори уже, вроді, як на станцію повивозили, а де вони його далі везли? Вони в общем хотіли: «Не хочеш в колхоз – подихай», «Та він ще живий, – пусть здихає», «Не можна було приховати, що є у вас, держіть», «А ми прийдем, зберемо, та разом будем їсти», – так казали. А от, коли вони забирали, то вони нам не давали ні жмені, ні полжмені того. Як забрали, так забрали.

У колхозі, як уже вродив хліб, та тоді мале давали (у 1934 р.), а так нічого їм не давали. Ви пішли в колхоз, побули в колхозі, та ждiть, поки в мене заберуть та вам дадуть.

Людей у бригаді було 10–12 чоловік. Ходили спочатку пішки, а тоді вже, коли шо є, то посилають за підводою. Забирали все: і одяг, і речі, і хліб, і худобу.

Ідеш, вирвав ти п'ять колосків, то тобі п'ять років суда, щоб ти не ворував. На своєму городі посіяв? Ти не маєш права взяти його з городу, а коли вже поспіє,

тоді тобі вже ділили з того городу. Як визначали вони частину? От якщо ви вспіли частину сховати, сховали. А то всьо позабирали, оце таке було. Оце були ще хитрощі. Батько сказав: «Давайте, діти, яму викопаємо», та ночтю з батьком копали, заховували, і оце таке було. Городину не ховали, як і скотину, це не можна було заховати. Домашню худобу всю у колхоз забирали.

Назначали на колхозні поля охоронців. Назначали там об'єжчиків, сідають на коней, об'їхали кругом. Ну як хоче їсти, то все одно туди всередину якось помаленьку пролізеш. Нашукали тих колосків, натерли, наварили, тоді вже жили. Як побачили ті колоски, куди вже легше було нам. І хоч ми кралися, конечно, кралися і терли ті колоски і потом такі робили жорна, крутили ото ночтю. Оце таке було, діти.

Осінью, зимою, навесні це вже помирали люди. Були такі хати, що порожні були. Деякі вижили, що в них була якась коровка, держалася. Вони пішли в колхоз і могли держати корову, а якщо не пішли, то у вас нічого нема, здихайте. Прийшли і – здихай, тобі в очі сказали: «Здыхай», – і всьо.

Дітей сиріт забирали у хату, що була порожня. Туди назначали вас: стірати, куховарити, отак робилося. Просто таких, що не було в них нікого, отаких дітей доглядали.

Знаю, що в другім селі – Кохановка, Велика Кохановка, це вже село, – то там уже мама свою дитину зарізала, поїла. То це ще вели. Я не бачила, не буду брехати. Через наше село її вели, ту жінку. А вона така розтрепана, їй уже було не до розуму. Так її вели десь на Троїцьке. Вели, а де вони її діли, чи може засудили, чи може десь вивезли, Бог його знає, це вже я не знаю. Була чутка, що їли люди і дітей. Діти боялися бігати по вулицям. Це як вечір, то нас уже батько запирав.

Чим же можна було тоді вимінювати продукти, як у мене нема нічого? Що ж я буду міняти, за що? Де які речі, мітки (пряжа) забрали у нас, усе забрали. Яка була така тряпка хороша, то я пішла б міняла та кружечку маленьку за цей платок узяла. А так були платки сильні, гарні, дорогі, здорові. Це я вже в селі своїму оддала, бо бачу батько, мама нікудишні. Та я віддала за 5 стаканів ряжанки і за кіло сира. Це людина мені дала за той великий платок. І так ми жили, а коли дождалися вже бур'яну, ходили какіш рвати, какіш, слава Богу, тоді вродив, що ми на какішові такі вижили. Акація коли цвіла, їли, терен був в степу, – хто міг, ходили, а хто не міг ходити, то вже лежав. Тварин їли, коли поздыхали коні, їх вивозили, то коли я успіла – побігла, ви не вспіли, то ви не врубали, а просите в мене: «Дай мені хоч кусочок». Оце таке було.

Були голода кругом, но не такі, мабуть, не такі. Бувало, винесе там кружок скільки кукурузи на базар, картошки, солоні огірки, і продає. Потім міняє на щось. Оце таке було.

Ті, що помирали від голоду, то ховали їх просто. Викопали яму, кинули його в яму і ніякого іншого обряду не роблять – пригорнули землю на кладбищі. Не ховали так щоб десь.

Поминали, і до цієї пори я поминаю. Вони хіба вмирали, – вони здихали з голоду. Діти просять: «Няня, дай кісточки». Я була в Одесі, мені було добре і їсти було що, то це мені хорошо було. А коли прийшло в Одесу, що в колхозі не було

кому робить, нас повертали. Не хочеш іти у своє село, то вишлють тебе у друге село, іди туди шарувати (сапати). Котрі од голоду помирили, то хто ще міг, хрест їм ставили, клали хрест, клали. А котрі не, то вже після голодомору ставили, нагадуючи, хто де лежить. Отак було, що люди йшли з базару і знайшли їх кучкою, було їх 5 душ – це Мала Боярка була, там їх і поховали, як їх там ховали вже, я не знаю.

Розповідала я про голод і онукам, і дітям. А вони мені: «Бабко, нащо ви той хліб піднімаєте?». А в мене до сих пір хліб не валяється, я його глядю не знаю як. І прошу Бога – діти мої, щоб ви не тошо не дождали, щоб ви навіть не чули про цю голодовку, що ми пережили.

Хто винен? Наші батьки казали, що гріх, що нас так обіжають, що все забрали. В сільсовєт все возили і продавали, і в колхозі трохи, бо все забрали і все вивозили. Ходимо по селі і бачимо, що вона мій костюм наділа. Душа болить у мене, а я не скажу, що вони робили, як вони це робили. Дуже мучились ми і всьо, тяжко було. А хто винуватий, не знаю. Хто старший і з палкою, той і винуватий. Хто був старший, я не знаю. Ходили з палками. Нічого в них не було. В руки і пішов, щоб собаки, в кого є, не покусали. А тоді і собак не держали, їх годувати треба.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

ДЕРЕНКІНА Олександра Єрофіївна

1914 р. н.

Мешкала у с. Маринівка Одеської області

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Так, пам'ятаю.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Неврожай, страшна засуха, засуха була і восени, і весною, і все літо не було геть доща.

Хіба не відбирала у людей врожай влада? Чи відбирали зерно у людей?

В людей нічого не було. Я, може, в такому місці жила. А то, може, в деяких містах забирали.

Тобто Ви не пам'ятаєте, щоб хтось ходив забирав?

Ні.

А де Ви жили тоді?

Доманьовський район, ось недалеко село Мариновка. Велике село, там три колгоспи були, школа велика. Одеська область.

Це недалеко від Миколаївки?

Недалеко, Доманьовка – 20 км.

Розкажіть, будь ласка, як люди переживали цей голод? Коли вони почали помирати, чи помирили взагалі?

Як люди переживали цей голод? Переживали. Я з дітками ходила у поле, їли травичку, козелики, какіші, те, що можна було їсти.

А в школі в нас була така кухня і великий-великий котьол на відер п'ять води. Я не знаю, звідки привозили муку кукурудзяну і варили таку латурку і тою латуркою кормили дітей, вчителів. І я приходила з кувшинчиком, щоб мені налили, щоб я донесла додому мамі і папі. І всі вчителі, і всі, хто прийшов, вона наливала, і ми їли таку латурку – як кашка, ну, вона без жиру, без нічого.

А скажіть, коли люди почали вмирати з голоду?

Помирати? Я тобі, детко, скажу, що я тіко так чула, що помер хлопчик з голоду, но я не бачила. І померла жінка з дитиною. Та це із слів, но я не бачила. Тіко із слів чула.

Тож люди голодували, але не було великих смертей?

Там, де я жила, масової смерті не було.

Чи чули Ви про закон про п'ять колосків?

Ми ходили в поле, збирали колосочки. Ті колосочки, я знаю, клали на кучку. Куди їх забирали, я не знаю.

Тобто Ви їх собі не залишали, додому не несли?

Може, може й хто ніс, хіба я провіряла. Я тіко знаю, що ложили на кучку. А для чого їх собирали, мабуть, молотили і було зерно.

А для себе Ви забирали? За це Вас ніхто не наказував. Не наказували людей за те, що збирали зерно на полях?

А Боже мій, ти шо! Ніхто не наказував, за шо ж їх було наказувать! Там, де я була, такого не було.

А поля ніхто не охороняв від крадіжок?

Ніхто. Ніякої охорони не було. Там не було шо охороняти.

Чи добровільно люди вступали в колгоспи тоді?

Вступав, хто бажав. Знаєте, в село дали трактор, дали комбайн, не для одної, а для всіх. Хто хотів, з'єднувався і робили в колгоспі. Ну це ще до голодовки було.

А коли вже почався голод, тоді люди вступали в колгоспи?

Тоді вже були колгоспи, совхози були.

А не змушували людей вступати в колгоспи? Були такі, що не хотіли?

Я цього не знаю, щоб заставляли. Збирали збори: «Вступайте, хто бажає, будем оброблять землю трактором, збирати комбайном, щоб не косили косою і не молотили отими котками, камійними котками». Хто бажав, вступав, а деякі сумнівалися: «Шо це таке в колгоспі, як це я отдам землю?». Кожен думав по своєму.

А Ваша родина вступила в колгосп?

Моя родина не вступала в колгосп. Був совхоз, батько робив пасічником, велика пасіка була, а мама ніде не робила.

У Вас велика була родина?

Я, брат, і менша сестра. Брат робив директором школи, тіки не в Маріновки. Був совхоз, називався «Карла Маркса». В тому совхозі була школа. І в тій школі мій брат був директором. А сестра ще маленька була, в школу ходила.

Під час голоду залишались же діти малі, сироти. Як доглядали за сиротами? Держава про них піклувалася? Може, десь влаштовували для них інтернати?

У великих городах, може, були інтернати. А я жила в селі. А село це є село, кожна дитина біля своєї мами.

А як мати померла, що з тою дитиною було?

Як мама померла, були родичі.

Скажіть, хто зумів вижити? Як люди кормились, як зуміли вижити?

Я ж вже розказувала, як кормились: травичкою, цвіточками.

Може в когось гроші були, то він міг їх виміняти на харчі? Може якісь речі обмінювали на харчі?

Знаєте, села кормили города, і надо ж було чимось робочих кормить у городі. Город же великий, людей багато. Заїжджали, просили у кого є, давайте, бо надо у город кормить людей. Там же і робочі, і служащие. Знаєте, як у городі. В селі, то він ще піде в поле поїсть, а в городі як? В городі гірше було, ніж у селі.

Скажіть, от крім трави, чим ще харчувались люди, може ловили якихось птахів?

Хто як міг, з травички якісь коржики робили та їли. А ходили шукали, у людей великий запас, бо були, як то кажуть, куркулі, що закопували в ями. Но я не бачила, но чула, що там найшли у ямі хліб, забрали, там забрали. Але забрали для кого? Для города, город прокормить, людей в городі.

Хто забирав це зерно, сільська влада, комуністи?

Ну правітельство було, яке ж. Тоді ще люди неграмотні були, забиті, після того, як прогнали панство.

Скажіть, будь ласка, а чи Ви міняли якісь речі? Можна було щось виміняти у містах? У містах було що їсти, щоб виміняти?

Оце ще був той випадок у тому селі, де я жила, та померла дівчинка з голоду. Батьки її взяли, на шматочки порізали, посолили і їли. І таке було.

Це в Вашому селі було таке людодіство?

Да. Ні-і. Я жила в Маріновці, а це в Кузнецові. Друге село. По сусідству.

А в Вашому селі не було такого?

Такого не було. Хіба я могла все знати, я тільки начала робити в школі. Переступила поріг шкільний, з дітками робила. Кормили, кормили, а де вони брали муку, не знаю. Машинами возили муку кукурудзяну і варили оту латурку таку. Приходили вчителі з кушинчиками і я приходила, бо треба було мамі і папі занести. Вона мені налиє в кушинчик, і я швиденько несу, а папа вже жде, щоб поїсти. А я їла в школі, сестра в школі їла.

Це всім видавали, чи тільки тим, хто в школі вчився, працював?

Хто прийшов, тому і давали. Вона налиє той ополоник, – їди їж.

Чи багато людей померло в Вашому селі від голоду?

Помирали, мабуть, багато, та я їх шо – знаю?

А як хоронили тих людей?

Як хто міг, так і ховали.

А церква була в Вашому селі?

Була. Про Бога мені не говоріть, я в нього не вірила і не віру.

Чи були якісь бригади, які хоронили померлих?

Я не знаю. Я на похорони не ходила.

Чи поминають померлих від голоду на Проводи?

Чи згадували? Конешно, згадували їх, на кладбіще ходили та згадували.

Скажіть, будь ласка, чи Ви розповідали своїм дітям, онукам про голод?

Конешно, розказувала. Як же не розказувати. Вони і читали.

Кого Ви вважаєте винним у голоді?

Засуха винна. Забирали в селі, що було, і в город везли, там же багато людей.

Тобто Ви владу в цьому не винуватите, так?

Так.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

ДІОРДІЙ Володимир Михайлович

1925 р. н.

Того села, де я був, уже і на карті нема, – Троскевичи*. Раніше у тому селі жили крест'яни у землянках. І по одну, і по другу сторону жили так. Чому, питається? Тому що земля була панська, і якщо погано поробив, то він чепом зачепив і йди куди хочеш. Сараї строїли і жили там. Це при панщині так було.

А Ви коли народилися, ви вже у звичайних хатах жили?

Я з 1925 году. У таких самих жили, у землянках!

А голод 1932–1933 років Ви пам'ятаєте? Скільки Вам років було?

7–8 год мені було.

А Ви не пам'ятаєте, врожай тоді був?

Люди ждали врожаю, бо була сильна засуха. Ото брали такий великий котьол, смачували там всю пшеницю, варили і усім давали по кружці. А ті люди, які не видержували, нахапалися ще недозрілої пшениці, ті помирали.

А кого так кормили? Тих, хто в поле йшов працювати?

Так.

Але це треба було в колгоспі працювати? А були такі, що не йшли у колгосп?

Я вам так скажу: «коллективизация селского хозяйства» – Ленін провозгласив маніфест: земля – крест'янам, фабрики і заводи – робітникам. Крест'янам давали землю на їдока: 7 душ у родині – на всіх дадуть.

А голод тільки через неврожай був?

Я вам так скажу: лободу їли, у кого була корівка, то молочко додавали.

Тобто, худоба у людей зберігалася?

Аякже! Коровка на трьох одна була, конячка – на двох одна. А потім вже організували колхоз і здали в колхоз.

А бригади ходили, щось забирали?

Бригади ходили, бо некоторые позаховували хліб у ямах. То бригади ходили з такими пиками, тикали, перевіряли, чи не заховав, за котушкою.

А що переховували?

* Траскевича, х., існував у межах нинішньої Миколаївської селищної ради Миколаївського району Одеської області. У 1960-х рр. село розпалося; знято з обліку 1984 р.

Зерно, кукурудзу в качанах, пшеницю ховали.

Якось карали тих, хто ховав?

Якщо він заховав і скривав від народу, – його забирали, мабуть, до тюрми. З нашого села забрали сім душ, і де вони – невідомо.

А ось вони ходили з пиками, а зброя у них була?

Ні, зброї не було, ходили з цими шпичками, і все.

А як люди потрапляли до цих бригад? Хто туди потрапляв?

Біднота ходила.

А був у них хтось старший? От Ви, якщо захотіли піти у бригаду, то до кого йти?

Старший був, з сільської ради. А ходили комсомольці, біднота ходила, навіть ледарі. Тому що коли провозгласили, що земля селянам, віділили пай, то мій батько пішов, подивився, там бур'яни, треба обробляти, щоб свій хліб мати, а ті, що ледарі, ті йшли у бригади.

А скільки людей у цих бригадах було?

Чоловік з 10.

А коли вони ходили, вдень чи вночі?

Не пам'ятаю. До нас увірвалися, батько їм каже: шукайте, скільки хочете. А у нас було одне поросля, і вони вже підходять у ту сторону, де поросля заховано, кажуть: «Щось у вас тут пахне». А батько їм: «Зараз бабка приготує те, що пахне, і поділиться з вами. Але як нічого не пахне, то ділитися нічим».

А можна було десь заховати якусь худобку, тваринку?

Ні, все забирали.

А Ваш батько був у колгоспі? Їм щось за це давали, з їжі?

Коли урожай збирали, то можна було трошки узяти.

Це у 1932 чи 1933-му році?

І у 1932, і у 1933-му.

Ви пам'ятаєте, коли вже люди почали помирати з голоду?

У нашому селі всього чоловіка три чи чотири померло, у Троскевичах. А померли вони, бо не було чого їсти, а сильно дохли коні (напав сап). І поки мертву витягнуть, її вже на куски порозбирають. І це м'ясо у трьох-чотирьох водах виварювали, а ті, хто нахватався того з сапом, ті і повмирали.

А бувало таке, що сусіди доносили один на одного, що приховали поросля чи щось таке?

Було, аякже ж!

А винагороду за цей донос отримували?

Не знаю. Знаю, що дізнавалися, що у діда там картопля чи пшениця, чи мак сховані, приїздили на підводі і забирали до Андрієво-Іванівки, там був тоді райцентр, а потім ділили на пайки. Але я не бачив, що у нас людям щось давали, тільки забирали.

А тільки в Андрієво-Іванівку ввозили чи у вас у селі також було місце, де це все зберігалось?

Збір був в Андрієво-Іванівці, це я так чув.

А забирали тільки продукти чи речі також забирали?

Не бачив я такого.

А коли вже почався врожай, поля охороняли?

Аякже! Ставили 2–3 чоловіки, вишка така стояла, і охороняли поля.

А навіщо охороняли?

Щоб не підпалили!

А хто це може підпалити?

Та любий може, коли таке отаке творилося! Тому і охороняли од пожара. Вишки такі високі, вони туди забиралися і по черзі дежурили, охороняли.

А були такі випадки, що хтось не йшов у колгосп?

Був один такий, Мурашов фамілія, я помню. А Сталіна був приказ, постановлення ЦК партії, що колективізація должна проходити добровільно, а вони зробили примусово. А той Мурашов не вступив, його питають: «Ви вже вступили в колгосп?» А він їм: «А железний говорив, що це не примусово!» Бо в той час вже написали книгу «Головокружение от успеха».

А от якщо помирали батьки, куди дівали малих дітей-сиріт?

У приют здавали.

А де були такі приюти?

В Одесу попадали, тут поблизу таких не було.

А були такі люди, що взагалі у вашому селі не голодували?

Я вам зараз розкажу стихотворення зі стенгазети. Був председатель колхозу Лукашевич, і написали таку речовку:

Ходить Лукашевич понад річкою,

Хоче виповнити п'ятирічку.

А баба Голичка ходить по воді:

Або дав, або ні.

А ви не пам'ятаєте, що у вас тут з рослин таке можна було їсти?

Ну, лободу.

А як її їли?

Варили, наче супчик. Кипить вода у казані, накрише мама це саме.

А щось додавали ще, бо вона ж гірка?

В кого була корова, то молочко додавали, чи на городі там щось, у нас бурячка трохи було, виростили. А чоловік прийшов один, та й до матері моєї: «Може, в тебе хоч бурячок є?» Вона каже: «Зараз у піску подивлюся у погребі, якщо є хоч один, то я тобі дам». А він тоді пішов за кішкою, вона у хату забігла, то він її з'їв. А менший брат кричить: «Мамо, дядько кішку з'їв!»

А людей їли? Бували такі випадки?

У Дружелюбовке була одна жінка, фамілія Руденко, сусідка моєї бабушки. То бачать: нема дітей, то було п'ятеро, хто повтікал, а однієї нема дівчини. То люди зійшлися, а вона її порубала, у котел і варить. Люди її схопили, за ліс гнали і били, поки на копиці соломи вона не впала, і ніхто її не підняв, там її і склювали.

Тобто народ засуджував такі випадки?

Конечно!

А можна було виміняти, якщо у вас були, наприклад, коштовності, на продукти?

Та де там! Як же їх виміняєш?

А родичі не могли допомогти, яким краще жилось?

Та у всіх все одінакове.

А у вашій родині хтось помер від голоду?

Ні, у нас ніхто. Від хвороб потім помирили, а від голоду ні.

А як хоронили померлих від голоду?

Не було ні досок, нічого. Пам'ятаю, кинули одного в яму, двері з сараю зняли, зверху накрили. А коли його несли, то люди питають: куди ідете? А їм відповідають: по рибу! Сміх і плач! Хоронили хто як міг: хто дрючками перекривали, хто двері брав.

А їх поминали потім на 9-й, на 40-й день, як завжди поминають?

Ну, тоді ж була заборона на релігію. Ну, хто як поминав.

А померлим від голоду встановлювали якісь хрести, пам'ятники?

Я точно не знаю.

А в церкву Ви ходите?

Ні, але вінчався, тому що після війни оголосили, що церква допомогла розбити ворога.

Кого Ви вважаєте винним у голоді?

Засуха була.

Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Наталія Олександрівна Петрова

ЕМЕЛЬЯНЕНКО Клавдія Олексіївна

1924 р. н.

Ви пам'ятаєте про голодомор 1932–1933 років ?

Да, я помню, я була обпухла. 9 років мені було. Я тоже голодомор перенесла, тому що їсти не було що, а їли траву на плавнях. Отам плавні були, росла трава: кінський щавель, тепер ніхто не бере, а він такий високий був, а зверху такі красні семена, то сімена ми варили і їли.

А ще що їли?

Какіш, акація, от на цьому ми жили.

А зимою?

А зимою буряк їли, якщо був він, не у всіх він був, бо його з'їдали, коли він чуть підріс. Голодні були. Голодували сильно, валялися люди сильно, неживі люди, йдеш, переступаєш через них, вроді так треба, отаке було.

А як Ви вважаєте, причиною голоду були: засуха, неврожай, або винна влада?

Влада, сильно великий врожай був. Я помню, така пшениця була висока, і ніхто не міг узяти, бо засуджували. Засудили Рябовенка, я помню, так їх і не стало. Де вони ділися?

А ті люди, що приходили все забирали?

Да, да. Було зерно, я помню, батько замурував зерно у рами, а вони відкрили і забрали зерно.

А хто забирав зерно?

Местна власть. Тут уже їх і нема, слава Богу, вони вже повмирали. Вони нехороші люди були.

А їх якось винагороджували за те, що вони забирали зерно ?

Ніхто їх не винагороджував. Вони тільки лише собі, щоб тільки вижити самім.

А сусіди доносили ?

Да, да сусіди були такі, як вони – нехороші, а хороші люди – бідні, як ми, – голодували.

Коли до вас приходили, то предоставляли документи?

Не, нічого. Просто так приходили, ще й набьють.

А хто це був ?

Партійні. Тут був – Шпилька, партійний. Тут недалеко він жив, нехороший був. Ми нарвали щавелью додому, а він у нас позабирав той щавель. А потім була ще одна Лінка, вона вмерла, вона годами така, як я. Комсомольці теж ходили.

А була в них, якась зброя, коли вони забирали?

Зброї у них не було, а так забирали, били, люди боялися.

А якось боронилися від них ?

Не, не захищалися, що там захищатися. Уже, помню, урожай зібрали, вивезли нічого нам не дали, а ми ходили колоски собирати по тому полю, – це був урожай, і то забирали у нас. Така жара була. Я помню, спека сильна. Собирали ті колоски, щоб щось зварити, з'їсти, сирі їли, бо голодні були.

А можна було щось заховати ?

Що ховали, все забирали. І ховать не було куди.

Хто забирав?

Власть на селі, комсомольці. Старости ними керували. Хтіли бути в почоті і над нами іздівалися.

А по скільки їх чоловік ходило ?

По 3–4 як в селі. З району приїздили теж.

А давали їжу тим, хто пішов в колгосп ?

Їсти не давали. Не дали нам нічого, тож і голод був, бо нічого не давали. Ми пухли були сильно, бо їли баланду, таку воду з травою.

А окрім пшениці худобу, одяг, забирали?

А худоби і не було. Повирізали люди, повиїдали, нічого в селі.

А одяг забирали?

А одяг не.

А дозволяли колоски збирати з поля, чи карали?

Наказували. От ми собирали і в лісу ховалися, щоб ніхто нас не бачив, а коли приїжджали, то забирали у нас ті торбинки.

А люди йшли добровільно в колгосп ?

Насильно.

Були випадки, коли люди переховували худобу, щоб її не забирали в колгосп ?

Було, коли в хатах держали, як узнавали – все рівно забирали.

Коли приходили – вдень, чи вночі ?

В любе время.

А скільки раз приходили?

Приходили багато раз, перевіряли.

А коли почали помирати люди?

Ми їхали на повозці, коли дали норми, лежав на дорозі чоловік, і ніхто не обрав на нього вніманія, та й ми поїхали.

Коли почали помирати, зимою чи влітку?

Вимирали і літом, і зимою, але літом більше, бо наїшся тої трави, пухнеш.

Хтось турбувався за сиріт?

Ніхто не беспокоївся. Отак вони бідні, голодні. Тут були Чугуї, хлопці здорові, померли з голоду. Багато в селі повмирало з голоду.

А хто не голодував в селі?

У селі не голодували тільки комсомольці.

Хтось ділився їжею?

Не було чим.

А помагали?

Не, дядько мій, помню, прийшов, а у нас було котеня, він його украв і з'їв. Собак їли, їх не було, бо їх всіх з'їли.

Птицю їли?

Голубів їли. Клади вагани на стовпчики і туди що-небудь таке, щоб їли вони, так ловили і їли.

А скільки людей померло?

Пошти в кожній хаті були вмерлі з голоду.

А правда, що дітей їли?

Їли.

А Ви не чули, у містах був голод такий, як у вас в селі ?

У містах не було такого голоду.

А де хоронили людей, які померли?

Закопували при дорозі.

Не платили тим, хто хоронив?

Не, не.

Поминають тих, хто помер?

Тепер люди поминають, а при радянській владі – ні. Комсомольці не розрішали.

А в церкві згадували?

Раніше церкви закриті були.

А є в вашому селі якісь пам'ятки про голодомор?

Нема нічого..

А внукам розказуєте про голодомор?

Да, да вони знають.

Хто винен в смерті багатьох людей?

Комуністи винні.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Галина Борисівна Андрєєва*

ЗЕЛІНСЬКИЙ Петро Якович

1924 р. н.

ЗЕЛІНСЬКА Лідія Василівна

1929 р. н.

Народився я в Алексеевці, у Миколаївському районі. Нас у родині було четверо дітей і мати одна, батько помер від голоду, у 1933-му, у березні, не дожив.

Ви пам'ятаєте, у 1932-му був врожай? Яка була причина того голоду?

Я помню, у нас забирали последню пшеницю.

А як це відбувалося? Хто забирав?

Приходили комсомольці і ще інші, забув, як їх називали. Змітали усе, а потім кажуть, що не було врожаю. Був врожай! Я щось чув від людей, від матері, що налог збирали, мати розказувала, що батько завіз пшеницю, зерно, і ніхто до нас нічого не мав. А десь через неділю-дві приходять до нас знову, вторичний план. Мати каже: неси, нехай вже відчепляться. А через деякий час третій раз приходять комсомольці зі шпичками, перевіряють, де, що.

А можна було щось приховати?

Ховали. І в димарях ховали. У нас біля печі під лавкою котьол замуrowаний був, то все розвалили, знаходили.

А коли почали помирати люди від голоду?

У 1932 р. ще не було так чути, а в 1933-му весною, то вже наповал.

А тим, хто вступив до колгоспу, їм були якісь привілеї?

Мені мати розповідала, що у 1932 почалась колективізація, і вже десь половина записалася в колгоспи, ведуть коней, інвентар несуть. А батько не хотів іти, коняку здавать, питав, чим дітей годуватиме. А були такі агітатори, у кожного такого по 10 хат, які ходили агітували вступати у колгоспи. От він прийшов до батька і каже: «Яків Дем'янович, уже треба йти в колгосп, уже майже всі пішли». А тут з міністерства чи звідки направили людину, щоб займалася розкулачуванням. До батька приходять і кажуть, що його визивають у сельсовет. Батько прийшов, сів, його так гарно розпитали, чого він не хоче йти в колгосп. Він відповідає, що без коняки не може. А той так кулаком об стіл вдарив і каже: «Даю вам 24 часа строку, щоб ви здали все під розписку в колхоз, інакше видворим вас з геть усім в тайгу, там працюватимете на лісоповалі». То батько прийшов додому, плакав, а що робити.

Ви щось чули про закон «про 5 колосків»?

Як не чути? Чув. У мене сусід у 1933-му вийшов надвір, вже озимина зійшла, він оглянувся, нікого нема, а той на вишке сидів. То сусід лише скраю швиденько взяв, а той з винтовки по ньому – жух! Більше він нічого не брав. А то у нас щось ще лишалося їсти, а йшов батько з сусідом, а тут до нього собака, то сусід зняв ремень, схопив цю собаку і потащив у сарай. Потім вертається, батько питає: «Що ти робиш? Це ж собака!» А той йому: «То що? Я їсти хочу!» Ми собак не їли. Ввечері

він приходить до нас і каже матері: «Вари м'ясо, бо моя не хоче». Мама відмовилась, то він сам пішов варити. Вранці казав, що м'ясо таке пахуче і смачне. Він по кусочку його потім їв, ми до того не торкалися. Батько вночі приніс трішки красних буряків, мама на всіх поділила і їли. А якось ходив по кукурузу, десь там раніше бачив. Насилу дійшов, приніс маленькі качанчики, десь піввідра, та ввечері прийшли ці зі шпиками і все забрали.

Що ви ще їли, які рослини?

Взимку по степах, як вовки, ходили. Лободу, щир збирали, тушили, мочили.

А Торгсін у вас був? Можна було щось виміняти на продукти?

Торгсін не знаю. А обміняти можна було, у Рубльовці*, казали, одна жінка готувала блинчики з сиром. Мама мені дала ту бумажку, скільки там було на тій бумажке не знаю, прийшов я до неї, вона мені дала на ту бумажку три блинчика. Чистий щир то був, як воно держалося?

У вас у селі багато померло?

Дуже, півсела точно, у кожній хаті.

А коли батьки помирили, що було з дітьми-сиротами?

Отак ходили, то до мене забіже, то до неї. Ніяких дитбудинків, нічого.

А були сім'ї, які взагалі не голодували?

Ну як сказати... Ні, таких не було. Хтось, може, приспособився, але білий хліб ніхто не їв.

А ті, що були при владі, якісь привілеї мали?

Вони пайки отримували за те, що мене і інших ганяють. Якусь баланду їм давали, то він готовий мене викинути за цю баланду.

У вас померлих від голоду поминають на Зелені Свята, на Трійцю?

Тоді ні. Тепер онуки пішли, то вони вже згадують. Ми ще знали, де батько похований, а хто не знає.

А в церкві поминають?

Тепер я, коли йду до церкви, записую імена своїх, хто помер, віддаю батюшке, замовляю панехідку.

А як ви вважаєте, хто винен у загибелі людей?

Власть винна.

До розмови підключилась дружина Петра Яковича Лідія Василівна.

А я народилась у с. Сухий Овраг, це теж Миколаївський район, голод теж мене зачепив. А жили ми у Любашівському районі, село Бобрик. То у нас до жінки однієї приходять, а вона вже дитинку свою кінчає, кісточки дістає. Зрозуміло, не в своєму розумі була. Ще був один Юхим, якому баланди давали і він мертвих возив. Звозив їх усіх на Арбузьке чи ще кудись, там їх усіх скидав, вони вже зовсім сухі, мерзлі. А один кричить: «Куди ти мене?! Я ще живий!» А той йому: «То що я вертати назад буду?»

То всіх разом в одній ямі ховали?

Так, всіх разом скидали, той Юхим розвозив.

А потім ці братські могили якось відмічали, туди люди приходили?

* Рубльовка (Врубльовка, також Софіївка) – нині частина с. Олексіївки у Миколаївській територіальній громаді Березівського району Одеської області.

Ті, чії родичі поховані, може, і приходили, а так ні. Це ж не на кладовищі було, просто яма. Але були такі, що на кладовищі поховані. Але в основному ховали так, ямку неглибоко так копали, у пілочку загортали і все. Не було у них сили глибоко копати.

У вас у Бобриках багато померло?

Та маса! А їли лободяники з бур'яну, мати з роботи пізно приходила, ліпила з лободи, без усякої примішки. Казала, що млинчики, а їсти їх не можна, але ж голодна.

А худоби у вас ніякої не було?

Та яка там худоба! Котів, собак поїли! Тато семечки заховав, та не міг знайти, вже весною, коли зійшли, знайшли.

Але урожай був, що у вас казали?

У нас там земля бідна, але урожай був, скрізь був. Елеватори забиті стояли, зерно гнило, а його не давали. І не смій брати, бо розстріляють чи сошлють кудись, де білі ведмеді.

А ви щось чули про закон «про 5 колосків»?

Да-да! Батько мій робив на станції гружчиком, дуже тяжко, а я йому обід носила, у кувшинчику, мама якоїсь баланди наварила. І от за мною верховець скаче. Там такі башні дуже високі були, і він з них наблюдає. І цей мені каже: «Дочко, ти колосочки не трогаєш, не рвеш?» Я тоді зовсім мала була, і не знала, як їх рвати, сили не мала. Кажу, ні. А він мені: «Отак і їди цією доріжечкою прямо і колоски не трогай, бо я буду спостерігати». А моєї тітки рідної чоловік сидів за колоски.

Записали доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Наталія Олександрівна Петрова,

студентка Анна Олександрівна Петрова

КОЖУХАР Сергій Федорович

1925 р. н.

Так, я помню, що був голод 1932–1933 років.

Я вважаю, що причиною була влада, робили спеціально так, щоб народ був недовольний совецької властью. Наприклад: щоб у мене щось забрали, щоб я був недовольний, може їм те зовсім і не треба було, може, вони виїхали за село і викинули те, що узяли, але щоб я остався голодний і холодний.

Були спеціальні бригади по 3, по 5 чоловік, вони їздили з флагами і з гармошкою і відбирали у людей усі продукти.

Винагород за донесення не було.

Вони приходили і просто забирали, ніякі документи не показували, і ніхто і не просив їх показувати, тому що знали, що всьо одно заберуть геть усе.

Єслі хто-то винен, то його звичайно карали. Але мені тоді було 8 років, і я не дуже про це знаю, батьки старалися про таке не розказувати, щоб діти менше знали.

У тих, хто відбирав, були такі залізні палиці десь у півтора метри, вони були тоненькі, як палець, на кінці такої палиці була така кругляшка, як ловушка, і вони підходили до скирди (тому що там раніше ховали зерно), і штрикали цими пали-

цями у скирду один раз, другий раз, і у ту ловушку, якщо там було якесь зерно, попадали зернинки кукурудзи чи пшениці. І якщо зерно там було, то ту скирду розбирали і забирали усе.

Люди навіть не боронилися, вони просто сиділи і плакали. Забирали усе.

Можна було щось приховати. Я теж ховав зерно. І коли вони приходили його забирати, то дивилися, як я себе веду, чи я агресивно настроєний, чи я вже пасивний.

Бригади складалися з 3-5 чоловік. Прийшли до нашої хати, а у нас було 2 горшка глиняних літри на 4, один горшок був лопнутий, батько його зв'язав проволкою. А другий був цілий. У одному горшку був борщ із висівок, його запарювали і закисляли зібраними з землі яблуками та сливами. А у другому була фасоль. І коли вони прийшли, глянув один в перший горшок, там був борщ, закрив. Другий глянув у другий, а там фасоль, він і забрав її.

Ми жарили семена на жаровні, або на куску жерсті на кострі. Їли щавель, лободу, їх змішували з мукою з виноградних відходів. Батько з мамою ходили збирали по жменькі кукурудзи, дерли крупи, так і виживали до нового врожаю. Ми варили таку баланду із висівок, її запарювали і закисляли сливами і яблуками і залишали на 3–4 дні бродити. Коли воно вже побродило, то вже було приємне на смак – кислувате. Я пам'ятаю, був такий випадок, що мати зварила цю баланду, та пішла сапати. А ми з братом, його звали Ваня, він 1923 року народження, залишилися дома. Та мати каже нам: «Дивіться борща не трогайте». А я, щоб Ваня не бачив, вип'ю кружку борща, та долию води. І він також від мене ховався, теж випивав кружку чи дві, і теж доливав водою. Мати прийде, а борщ ніякий.

Ходили «іщейки» (їх так називали). Був такий Кузьма, ще його називали Кузьюра, це був мій односельчанин.

Продукти ховали. Наприклад: у когось були родичі в іншому селі, то у них і переховували. Ще ховали зерно у скирдах, у підлозі.

У колгоспах кормили, але паршиво.

У нас забирали лише продукти – горох, макуху, просо, кукурудзу, ячмінь. Але було таке, що і речі забирали у людей, але це рідко робили, тому що забирали тільки хороші речі, а у людей залишилися одні лахміття.

Закону про 5 колосків я не знаю, але знаю, що колоски не дозволяли збирати, за це наказували.

Поля і комори охороняли об'їждчики, вони об'їжджали поля і нікого не підпускали.

Люди, у яких нічого не було, з охотою йшли до колгоспів, тому що там хоть паршиво, але кормили. Хочеш не хочеш, а їсти хотілося, то люди, звичайно, йшли.

Худобу не можна було заховати, її обов'язково мали здати в колгосп.

Приходили, коли здається. До нас приходили небагато раз, тому що і не було що забирати.

Були такі голодні, що пухли. Була така собі боротьба за життя. Там, де ліг, там і віддавав Богу душу.

Забота государства про дітей була, їх називали безпризорні, робили ясла. Або люди з других районів забирали їх, влада заставляла згрупувати цих дітей по

чоловік 5, і ті люди, які їх брали, відповідали за них. Мені запаменились ці діти, бо я общався з Семенюк Наташею і з Сафроном.

Голодувало процентів 90%. А ті 10% просто удачно ховали продукти, ті і вижили. А ще вижили ті, хто ходив забирав у людей продукти.

Продуктами ділилися, але з такою умовою, що отдадуть. В основному ділилися тарілкою крупи чи кукурудзи.

Дітей заставляли ходити до школи, бо був такий комітет «комнезам» – комітет неможливих селян. Тих батьків, чії діти не ходили до школи, штрафували. А я сам рвався до школи, тому що я знав, що там дадуть якусь тарілку похльобки або капуста.

Їли какіш (сусай), це рослина росте, як зелена цибуля; ще їли лободу, але від неї болів живіт.

Птахів ми не їли, бо хто їх буде ловити, тварин теж не їли, але я чув про такі випадки, що їли конину, падаль.

Щось вимінити можна було.

У містах було легше жити, бо там був робочий клас, а якщо він буде голодний, то він повстане, а якщо він повстане, то там порядку вже не буде.

Помирало дуже багато людей. Але у мене таких відомостей немає, це знала тільки влада, це вона там підситувала.

Щоб їли людей, я не чув, конину, дохлятину – це так, а от за людей не чув.

Хоронили на кладовищі, хоронили ті, хто ще міг робити, у кого вистачало сил. Їм за це нічого не платили.

Звичайно, винна влада, хто ж ще?

Торгсін – це був такий магазин, у якому міняли метал на продукти.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Х. Ю. Іщенко

КОЗЛОВСЬКА Ніна Романівна

1931 р. н.

Від батьків, більше од мами, я чула про голодомор цей. Дедушка мій, бабушка моя в голодомор померли, коли їх, це вже мама мені розказувала, розкуркулили. Вони помирали, коли їх вигнали з хати. Батько мій вже з мамою пішли у колхоз зразу. Прийшли до батька на другий чи третій день та й кажуть: «Гайда з нами, що людям, то й нам буде». Ну що ж, забрали всьо. Хату поламали, у мами ж хата тоже була – забрали. От пішли вже по квартирах. Пішли в колхоз, там давали їм якусь державну комнатку, це вже я помню, бо я там жила. А тоді ще пішли, приїхали забрати батьків, а вони ні в яку, їм обідно, що зробили своїми руками

все – і забрали. І вони нікуда.

Мама мені розказувала, що батькову сестру, вона бігла за повозкою, а мама її за руки, вихватила на повозку і забрала. Та ця спаслась. Вона, по-моєму, ще жива,

у Комсомольську. А ці, Аня, тьотя Аня, що мені приходилась, і бабушка, і дедушка, під хатою сиділи і так вони і померли. І там їх і закидали у підвалі хати, у Вінницькій обл., Козятинський р-н, село Моршинець*, тут, де ми жили. То було, коли землі давали, та був там ліс, мама казала, і земля там була. Ну так і жили своїми сім'ями. Там хуторець такий був, що Бондариківським називався, Бондариківський ліс. Там дядьки, тьотки мої жили, там хати були. Вони своїми силами обробляли.

Трудні дні були, голодували, діти ходили по степу. Лежить, бідненьке, і цвечок із ротика виглядає. Я так злякалася, та й додому біжу.

– «Мамо, мамо! Хлопчик там такий маленький лежить».

Мама побігла, а його там уже немає. Видно, хто-то забрав його. Той ротик із травкою я часто згадую, ту дитину голодну. Та й кажу: «Ой, діти, такого голоду, як тоді, ще не бачили і не чули». Це при моїй пам'яті уже. Люди пухлі, таке горе. Тяжеле врем'я було. Розказать, що не родило, – родило все. А чого так голодовка раптово? А були й глибоки з зерном, було всьо, а так чого не було, не знаю.

Під час розкулачення забирали все, даже казали, хто. Ховали крупи в кувшинах чи печі, то находили, забирали. Комсомольці, чи як, не знаю. Там бригада ходила, і ото я не знаю, оголяли всіх, забирали все: сапоги, якісь онучі брали, хватав все, що бачив. Я не знаю, як їх назвати. Вони ходили в любе врем'я. Зайшли і пішов шукати, забирати і всьо. Та в те время були сталінські закони. Ви против слово скажи, то це всьо. Та одна жінка, в неї в 1947 году, 5 дітей, мама сліпа, батько погіб на фронті (с. Моршинці). Це достовірно я вам розказую. Ішла вона, а роз'єжчики за роз'єжчиком на конях їздять, стережуть горох. Вона вскубала того гороху. Дали 7 лет, і лишила дітей, і маму сліпу. Дали за що? Нічого не приховаєш, оце забрали і всьо, не маєш права. Хату опечатували, замок клали. Коло свої хати сіли на призьбі, сидять.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

ЛИСЕНКО Володимир Павлович

1924 р. н.

Ви пам'ятаєте голодомор?

Да.

На вашу думку, які могли бути причини голоду, може неврожай, чи засуха, чи влада?

Хліба повно було. Тут у Миколаївці попереді був Верьовкін, фамілія його була. Його розкуркулювали, бо він багатий був, і вислали десь. А в його дім засипали семочку, але стікла були. Тут, де синагога, та був на першому етажі, засипаний кукурудзою повно і видно, слабо змурований був, і зерно начало роздуватися. Пшеницю у магазин Верьовкіна звозили, в МТС теж було повно кукурудзи набито. Дома були такі багатющі, кругом зерно було.

* Імовірно, йдеться про с. Мишанець у Козятинському районі Вінницької області.

У нас мало вмирало, а вже Великий Бобрик, звідти моя жінка, то там страшно, як люди вмирали, а Кіровоградська обл., то там мільйони. Їх ніхто не хоронив. Батько тоді вже був ранений у ту стару війну, а пуля ще не вийшла, больний лежав, а нас було 12 душ. Я одного тільки брата помню, старшого. А ті повмирали. Осталось нас шестеро. У батька почали пухнути ноги, мав померати, а самий менший братик, він помер, оце тоже ножки попухли. Він мав народитися у 1932 р. і голодовку застав. А вже весною почали пшеницю прививати. Жінки, які дужче були, та казали мамі: «Вера, ти б якось йшла б ту пшеницю підгортала, а 2 жінки крутять (а єврей був директором всіх голобульків*), – там тако покрутиш, та й набереш зерна та діткам принесеш».

А одержу забирали?

Де що є, брали.

А били, наказували за те, що крали?

Били. Весна була, брат мав померти, але вже так городик був у нас маленький, та бурячиння там було, а жінки кажуть: «Піди та нарви і на сковорідку, вроді, як печи, попар їх горячою водою і тако здуши і в сковородку печи, щоб млинчики були, і так будете жити». А тоді вже какіш, і тоді батько на колесо** крутив.

І кукурудзу крутили?

Не, кукурудзи не було, у синагогі було, але люди дирки робили і набирали. Лазили через ту дирку і кукурудзу набирали.

А тоді брат оженився старший, і жінка його беремена була і мала народити, і не пішов на роботу, а не підеш на роботу, – 3–5 років давали. Та він залишився дома і пішов насобирати колосків коло кладбища, а там закуток був, який не можна було укосити жаткою, та він там трошки поназбирав. Сильно миші колоски в нори засипали, то ми ті мишоловки зимою розкопували і так їли. І їжаків їли, але у нас мало, а у Бобриків людей убивали, холодець варили, ковбасу робили. Брат назбирав колосків, а тут їхав председатель колгоспу і каже: «Ти чого не на роботі?» І забрали його на бричку. Зважили 3 кг, а за 3 кг давали 3 р[оки]. В Одесу отправили, до осені додержали і на Сибір, у тайгу на розробку лісу отправили. А спати не було де і возрожати не можна було. Сніг заставили викинути і гілляк нарубали, і полягали, як сельодки, голі та босі. Яке слово скажеш, на місті розстрілювали, і брат помер там.

А як приходили, забирали хліб, пшеницю?

Да. До нас приходили партійні комуністи і забирали все, що було.

А Ви не пам'ятаєте їх прізвища?

Були приїзжі, комуністи. Заставляли вишукувати все. Тоді батька і брата забрали б, а вони кажуть: «Куди ж ми, голі і босі?».

У хаті Верьовкіна хтось розбив шибку і семочки розсипалися по городу. А батько каже: «Володя, біжи, хоть трохи семочок візьми, будемо або лускати, або щось». А я боявся, бо казали, що строго, то я пішов, трошки приніс і батько в ступці потовк, мама юшки наварила. Солі не було, ну нічого не було, і ми трошки поїли, та як почали ригати, бо ж голодні. Дожили до весни, а потім їли какіш, заяче вухо.

* Ідеться про голубильні, голубінки – комори.

** Імовірно, на жорнах.

А коли вони приходили, чи вдень, чи вночі?

Вони більш днём приходили. Мама батька отпустила за просяною половиною на копи, і там він знайшов кувшинчик з кислими помідорами. У той кувшин просо набрав і привіз, в хаті поклав. Приїхали нас розкулачувати, а в нас ні города, ніде нічого. Приїхали із флагами. Такі шпички спеціальні були, та вони ними закопаний хліб шукали. І забрали той кувшинчик. Мати каже: «Куди ж ви забираєте?». Там був один знайомий, він висипав просо, а горщик віддав.

А до колгоспу йшли добровільно?

Насильно, коні не здасте, – на Сибір навечно.

А сусіди доносили?

Да, є сусіди хороші, а є – погані. Тоді за землю дуже сварилися.

Були сусіди, які допомагали ?

Чим же? Ні в кого нічого не було.

А сиротам держава допомагала ?

Ніхто. Як були рідні, то брали, а інші помирили.

А хто вижив? Може куркулі, чи багаті?

Куркулів зразу позабирали і на Сибір. Яковенко Марка, та його вислали на Сибір.

А їли тварин?

Ні kota, ні собаки, нічого не було. А гав, хто мав кукурудзу, ловили сільцем. Горобців в стріхах ловили. Їжаків їли.

А в містах був такий голод?

Конечно був, хто багатіший, той виживав.

А нічого не було ж, де там свиточка на 5-х.

А відомі місця, де хоронили?

Так, на кладовищі.

Хто винен, що багато людей померло?

Сталін, голод зробив в Україні.

А внукам щось розкажете про голодомор?

Да, але вони не вірять.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Галина Борисівна Андреева*

ЛЯШЕНКО Марія Матвіївна

1927 р. н.

В 1933-му році ми переїхали сюди в Миколаївку, Жидовське* називалось колись, а там наш батько одіслав нас сюди, щоб ми не повмирали з голоду, нас було двоє.

* Миколаївка (Жидівське) – упродовж 1891–1917 рр. – подвійна назва містечка (села) Ананьївського повіту Херсонської губернії; від 1920-х рр. назва «Жидівське» офіційно не використовувалася; станом на 1930 р. село мало назву Миколаївка II (Миколаївка Друга) Андрє-Іванівського району Одеської округи; з 1946 р. смт Миколаївка – районний центр; з 2020 р. – смт у Березівському районі Одеської області.

Ми з Новосоловки Доманьовського району*. Це ще ми були маленьки, мені, мабуть, було ще годиків п'ять-шість, сестричка моя, на костелях. Ну й забирали все у нас. Забирали, де яка пшениця, де що меляне було.

А Бог його знає, хто собирав. Казали, троцькісти. Було багато їх в командах. Баба взяла вилку, хтіла їх поколотити. А ми, діти, сидимо на вікні, а вони вивозять, вивозять усіх за Доманьовку, на «білі ведмеді», кажуть. Приходили вдосвіта до нас, закрили бабу в погріб, мама больна, батька нема, і ми двоє. Був печений хліб, а вони й той забрали. Ну все під мітлу забрали. Ходили з щупами, шукали, чи може десь щось заховали.

Ніяк вони не були озброєні, тоді ж хто міг уже опиратись? Ніхто нічого не питав у них, вони йшли, грабили.

Забирали й вивозили тих, хто намагався опиратися, із села на підводи, і дітей і бабок, і везли, десь на Колиму, туди десь на «білі ведмеді». Деякі ховали, ті, що розумніші та хитріші були, а наш батько трохи тупенький був.

Кожен же жив тоді сам по собі. Мали косілку, конячку, корівку, а ці прийшли та позаграбували все, та й забирали всьо, що попадало під руки. Всьо вони брали. Одяг забирали. Ніхто ніде не міг нічого приховати, бо боялися. Нічого не вдалося нам приховати. Оце забирали, забирали і казали, що будуть давати з колхозу.

Всіх повиганяли богачів, всіх, хто мав більш, ніж інші, а куди – і не скажу.

Мама моя трошки семенця зварили. Мамі із сестрою байдуже, а я була помішалася, біла ту сестру, рвала, тошнило мене, танцювала, співала, кричала – таке робилось зі мною**. Весною ми в ліс ходили, і усього там було, і бриндюші, і козелики. Ми їх копали. Ми їли різну траву, яка тільки попадала нам. Шо ми їли щоб оджити! Одна жінка взяла свого сина, чорноволосого хлопчика, і миє йому голову, та шурує, а чоловік пита: «Шо ти йому робиш, стара, ти ж йому голову поде-реш». А вона: «Мию казан». Отакі тоді були помішані.

У нас людодства не було, а судили за колоски, там як собирали. Поля охороняли чи то солдати якісь, чи Бог його знає. Селян серед них не було. Які збирали колоски, тих і судили. Збирали та отдавали в колгосп, а получали на гвоздь.

Войни тоді не було, а хліба скільки було! Самі сіяли, самі убирали і який треба податок – їм віддавали. А вони всьо равно усе забирали і звозили до комор, а потім вивозили десь на Бут і відправляли кудись, а куди й не скажу. Дещичку лиш на семена оставляли. Казали, шо сипали десь у море, сипали у воду.

Зерно у колгоспних коморах охороняли наші люди. І от деякі люди йдуть до комор і через дірочку і насиплять собі по жменці зерна. А охоранник наш, і відвертався, і нам жменьку, візьмеш, спряжеш його і з'їсиш. А як тільки хто ото побачить, відразу звільняють його звідти.

Ми були бідні: переїхали сюди бідні і осталися бідні. Побиті, поломані, і сестра на костелях. І в колгоспи вже йшли, не опираючись. Здавали борони, плуги, інвентар.

Наче й не було таких, що й не голодували. Батько робив на машині, то й жити нам легше було.

* Новоселівка, нині – село у Вознесенському районі Миколаївської області.

** Імовірно, ідеться про насіння блекоти (також: собачий мак; див. прим. на с. 207), або маку городнього.

Приходили до хатів, коли їм хотілося: і з ранку, і ночію, і будили, терзали, тягали, що тільки не робили. Ну одна команда прийде, друга, третя, та й було їх кілька. Присилали їх, чи вони самі приходили, я не дуже пам'ятаю.

У 33-му саме більше помирали. Усе позабирали, і не маєш права вкрасти й колосочка з ярової пшенички.

Дітей осиротівших забирали в інтернати в міста. Деякі потім повертались, після голоду, які живі осталися та повертались.

Бог давав, щоб вижили. Ось ми вижили. Бурячиння теж варили і коржики ліпили, що ж тільки приходилося їсти. Зварять його, дадуть якоїсь крупички чи мукички, і приліпили, і спекли. Я так була отравилася, що й до цього часу не можу й зеленого борща їсти.

Ми на базар не ходили не міняли, не було на що. Багатші на базарах ще щось могли купити, а в нас не було нічого.

В містах теж був голод. Як у нас був, то й в них мало щось бути.

Скільки вмерло, я не пам'ятаю. Сусіди не вмирали. Мужики більш мерли. Баби якось не так.

Ходили в лісі збирали різні трави і їли.

Хоронили, де впали, ніяк не позначаючи. Були такі, що займалися похованням, а чи винагороджували їх – не знаю. Ніхто їх так, щоб не ховав, на биндюх і повезли. Ставили пам'ятники потім на могилах.

Наш батюшка всьо время поминає померлих. А при радянській владі не дуже їх і поминали та й церкви й не було. Великих поховань таких я не знаю.

Молоді зараз не можуть повірити, що це таке було. Не дуже вірять у це.

Бог його знає, хто робив таке, приходили, забирали. Ну хоч трошки розуму, як зараз, я б його спитала, – хто ти, чого тобі потрібно? А так, хто його знає, що як, та й ще й в селі такому забитому, тому не чув, не знав і не бачив. Хороші були врожаї, як кажуть, колись колосок стояв так (нахилений), а тепер так (піднятий вгору). Колись був повний колосок, набере і хилиться до землі. А тепер пшеничка, яка до сонця пнеться, пуста.

Кажуть, Сталін не винуватий, Каганович не винуватий, а хто винуватий, – Бог його знає! Що вони робили, я не знаю, а я то, що муки були – знаю.

Бідних менше чіпали, а багатіших бичували.

*Записали студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Катерина Володимирівна Пелеховська, Святослав Анатолійович Гетманець*

МИХАЛЬЧЕНКО Анастасія Парфентіївна

1923 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Так, я пам'ятаю, що був голод.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Причиною був неврожай, але влада теж добре забирала.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Месні забирали все, це були комсомольці, яких підбирали, це були председателі селсовета та председателі колхоза.

Чи були від влади винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна?

Ніхто нічого не давав.

Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на збирання продуктів?

Ні, документів ніяких вони не мали. То й які там документи, – прийшли забрали та й усе.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Я про таке не знаю.

Чи мали зброю ті, хто ходили відбирати хліб у людей?

Може і була, але я не бачила.

Як люди боронилися?

А як, що вони могли зробити?

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Звичайно можна, але ми нічого не ховали, ото тільки що заробим та украдемо трохи, якусь жменю зерна, якщо не побачать та не видеруть, ото і маємо, отим ми і жили. Ми були голодні, нас в сім'ї було шестеро. Мама ходила зимою трусиласкруду, бо у скирдах було трохи зерна, і вона смикала ту скирду, трусиласк, віяла та приносила додому трохи зерна. Тоді зимою не було взуття та мама пообкоучує ноги тряпкою і йде у поле, далеко ходила. А ще у полі були такі мишиловки – миші складали колоски до кучі і загортали. Оце мама ходила і шукала їх, там навіть ще зерно оставалося.

Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Хто це був, я не пам'ятаю, а шукали вони просто, заходили і переривали усе догори дном. У нас не було що забрати, це коли вже були жнива, та старші сестри ходили в'язали снопи. Та й натереблять трохи колосків пшениці та принесуть додому у карманах, то й кажуть мені: «Звари хоть якийсь куліш», а я його пражити, та й прийшов председателі колхоза, председателі селсовета і ще хтось. Та й кажуть мені: «Що ти робиш?»; я кажу: «Пшеницю пражу»; то й вже плачу, а вони кажуть: «Давай сюди». І забрали все прямо з казана. Ну от куди вони її забрали? Тільки собі. Ще шукали зерно, може, у кого закопане було, все забирали.

Скільки їх приходили до хати? Хто це був?

Приходили по 3-4 чоловіка.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Так, їх кормили. Моя мама робила у колгоспі, там давали семочку на робочого. Та мама прийде принесе нам жменьку тих семочок та ми їли, боялися навіть, щоб шкарлупа впала, їли прям з шкарлупою.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники худобу тощо?

Ні, лише продукти, одяг вони не забирали, такого одягу і не було.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Колоски збирали зі школою, у них були відра, але вони все здавали до колгоспів. Собі не дозволялося брати нічого, якщо побачать, то заберуть.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Спеціальні найняті сторожа.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Хто хотів їсти, той і йшов, бо там кормили.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Худобу ніхто не ховав. Її примушували здавати до колгоспу. Вони самі ходили до людей, забирали худобу і вели її до колгоспу. Ще забирали плуги, жатки, гарби.

В який час ходили збирати у людей зерно, продукти?

Коли задумається, тоді і прийдуть. А то їм немає чого робить, тільки під хати ходить, понаїдаються, вони ж не голодні, та й відберуть.

Коли почали люди помирати з голоду?

Та як голодні вже були, та й помирали. У нас сусідка була з маленькою дитиною. Вона і змерзла та й пішла в печі протопити. І так як увізла у піч, то там і померла, а маленьку дитину криси загризли.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

Сиротами не опікувалась держава, вони так і помирали. А хто ж їх візьме, як і самі їсти хотіли, і свої діти були.

Хто не голодував в селі і чому?

Не голодувало тільки правительство, тому що їли те, що у людей забрали.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Сусіди не допомагали, кожен був сам за себе. А що допомагати, якщо і той голодний, і той голодний. Родичі навідь не допомагали.

Що споживали в їжу?

Ми їли польову картоплю, кокиш, суслів, собак, їжаків. Їжаків ми ловили, кидали у піч, вони обгорали, ми з одною дівочкою билися за їжака. Залізли з нею в яму, побачили їжака і давай видирати одна у одної, а він колючий, покололи собі руки. І все таки я видерла, вона пішла, плачучи, додому.

Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти у вашому селі?

Можна було, моя мама у одної жінки змінjala ікони на буряк, бо у нас було багато ікон, а у тієї жінки був буряк, і вони міняли.

Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Померло дуже багато, але скільки точно, я не знаю.

Чи відомі випадки людодїдства?

Я такого не чула.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Де хто помер, там і копали та хоронили. Хоронив той, хто був дужчий, у кого ще залишилась сила.

Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Та ніхто нічого, Господи. Хто кому платив? Вони нас бачити не хотіли.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Якщо є родичі, то і поминають.

Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона належить?

Є дві церкви. Одна московська, а друга Київського патріархату.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні, хрестів і пам'ятників немає.

Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Моїм онукам я розповідала. Вони мене питали: «Що ти бабка робила, що їла?» – та я їм і розповідала.

Кого ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Звичайно, владу.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Х. Ю. Іщенко

ПАНТЕЛЕЙМОНОВА Марія Макарівна

1930 р. н.

Я була маленька, як був у 1933 році голод. Мені тільки мама розказувала, мені було 3 годіка. Батько робив трактористом, а мама в полі, а бабушка робила на кухні. Трактористам давали на степу тоже коржа, а мамі нічого, вона дома була. Ніхто їй нічого не давав. То батько їй в кармані кармані твинчика* принесе кусочок коржа. Отак. А я голоду не помню того. Була мала, 3 годіка, бігала до бабушки на кухню, там великі, маленькі – всі однакові були. Та було не раз: «Маруся, йди сюди!» Я приходю, а вона мені бистро коржика кусочок дасть, або там галушечок варених, а коржа всім не хватало. Коржі пекли з муки, бо хліба не було з чого пекти.

Говорили, що урожай був, було багато хліба. А людям не давали. Засухи не було. У нашій родині ніхто з голоду не помер. Ну, це ми вже були на хуторі, недалеко, тут ось, Котовський. Трохи жили і в Котовську, я була маленька і не помню, це ж розкуркулювали, а батько продав коней. Мама моя була з тих, що розкулачували. Маминих батьків розкулачили, всьо забрали. Хату забрали. Поїхали у Первомай, купили собі землянку, так вони собі там жили. Тяжко, жалко, що їх розкулачили, хату забрали під контору, а тоді як прийшли румини, хату віддали, а прийшли опять руські, та знов забрали. За те, що противилися і не віддавали зерна, я не чула, щоб когось заарештовували.

Мені мама про 1933 рік розказувала. Як сюди переїхали у Миколаївку, про голод теж не спілкувалися ні з ким. Ті, що ходили розкуркулювали, зброї з собою не мали, люди і так їх боялися. І хто забирав? Такі ледачі, що не робили нічого. Такі приходили і собі наживалися. А в команди брали лише бедний клас, неімущих, наприклад, як узяти сейчас: вона п'є, він п'є, ханиги вони. І це вони бедні, а я не вважаю їх за бедних, а вважаю ледачими, і дітей повіддавали в інтернат, отак і тоді було. Мама розказувала, що там у сусідстві такі здорові парубки і дівки лежать собі у холодку літом. Так тоді було, так і тепер. Там вже був якийсь начальник, всьо записували, всьо забирали, з хати вигнали.

Я чула, що ховали зерна у ямах, у помещеніях. Несмотря, що дітей куча, а вони забирають зерна, і всьо. Там, де великі сім'ї були, там потрошки пухли, а де ма-

* Твинчик, спінджак – піджак (одеський сленг).

ленька сім'я, там ні. Мій тато був трактористом, то в нас була і кукурузка. На жорна дерли і не голодували. Коровка була не в багатьох, але завдяки цьому виживали.

Хорошого нічого не було, заробляли в колхозі ту палочку, а на ту палочку ні чорта не давали. По 200 грам на палочку, як поробив десь год й отримав кілограмів дев'ять.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

ПЕРЕВІЗНЮК Валентина Андріївна

1927 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Пам'ятаю.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирав врожай влада?

Хто це таке робив? Я не помню, батьки щось говорили про Сталіна, може, й він. Я точно не скажу.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Ніхто не відбирав, того що не було нічого. Мама розказувала, що на степу була скирта, і люди ходили аж там ховали пшеничку.

У нас не брали нічого, бо було сім дітей та й не було що брати. Я тільки пам'ятаю, що ми, малі, сиділи і плакали, що хочемо їсти. Тато ходив на гарман та й збирав пшеничку, принесе додому, мама потре і пожаре, або зваре нам. Це я пам'ятаю.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Ні, не доносили на сусідів, село було мале, 30 чоловік, ніхто ні на кого не доносив.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Я цього не пам'ятаю.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Не було, а може я не пам'ятаю, мені тоді було п'ять років, маленька була, на це увагу не звертала.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Що ховати, як нічого не було.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Бачила двох дядьків, а хто вони такі, я не знаю, мала була, не питала маму.

Де можна було заховати продукти харчування?

Люди ховали на степу в скирді.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Щось давали людям, працювали на трудовні, але зарплату давали раз на рік, це було півмішка зерна.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Одяг не забирали, у нас були навіть новенькі платтячка, мама нам одягала. Худобу забирали.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Так, чула, це був час, коли боялися збирати зерно з полів, бо за кілька колосків садили до в'язниці. Люди не мали права навіть залишки зерна збирати.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Так, йшли, а куди було йти працювати?

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Я не знаю, у нас не було худоби.

Коли почали люди помирати з голоду?

Точно не пам'ятаю, але в нас в Кошарах помер тільки один старий чоловік, не знаю, від чого: від голоду, чи від старості.

Хто зумів вижити?

Вживав, хто як міг.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Один одному не допомагали, бо всі голодували, не було чим допомогти.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Навіть родичі не могли нічим допомогти.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Ягід не було, коріння не їли, тому, що ходили на гарман зерно збирали.

Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Дядько мій ходив на полювання, вбивав зайців.

Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Ніколи не ходили, всі були бідні, не було, що міняти.

Чи був голод у містах?

Не знаю.

Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?

Ні, не відомі.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Всі з Кошар попереходили в Миколаївку*, та й мабуть ніхто не поминає. Нема села, нема кому поминати.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

* Село Червоні Кошари, зняте з обліку у зв'язку з переселенням його мешканців у 1967–1971 рр. до смт Миколаївка – адміністративного центру Миколаївського району, з 2020 р. – у складі Березівського району Одеської області.

ПІСКУН Альбіна Ксенофонтівна

1928 р. н.

Ви пам'ятаєте голод 1932–1933 років ?

Я не пам'ятаю, але знаю зі слів батька, матері. Я тоді мала була, тоді мені 4–5 год було. Я навіть нестачу у продуктах не пам'ятаю.

Село у нас було невелике, Победа, десь 60 хат усього, і всі люди були не дуже заможні. Усі в колхоз вступили, самостійно, з желанієм. І коли почалося оце з голодом, то у нас председатель колхозу був дуже заботливий. Він старався так: дали землю, – працюйте. От вирощуйте, – він казав, – і все зберігайте. Він же їздив на ті збори, совещання, то знав, яка установка буде, що треба буде все вивезти.

У мене батько і мати працювали у колхозі, то вони всегда пригоршню зерна приносили. Овочів своїх було, самі вирощували: картоплю, фасолю, кабаки, буряки, тикву, капусту – всі овочі. І в той час, коли настало і вже трудно було, хліба не було, то старалися їсти в основному овочі. Знаю я, що в цих лісосмугах, лісопосадках також старалися щось вирощувати. Тим, що мали багато дітей, десь 7 душ, тим було трудно, але приходили, помагали друг другу. Знаю, було і міняли, в кого що було, мати ікону виміняла.

Яка, на Вашу думку, була причина того голоду?

З батьківських розговорів я так поняла, було завдання вивезти зерно. Наприклад, як подсолнух вродив, то його председатель взяв на себе, міняв на растительное масло, а жмих залишався. Так оцей жмих, цю макуху вони розпроділяли і давали людям. То я пам'ятаю, як до нас родичі приходили по цю макуху, мама її варила, щось добавляла. Були і такі, що ходили збирали бур'яни.

А у людей відбирали те, що вони виростили у себе на полі?

На полі ні. У нашому селі не одбирали. От сусіднє село Софіївка, там одбирали. Там і розкулачували.

А було таке, що сусіди доносили, що Ви зерно переховуєте?

Ні, такого не було. У нас був дуже дружній колектив. Все залежить від голови: як голова проставить, так воно і буде. То у нас доносів не було, але на нашого голову потім донесли, його забрали, так він і не повернувся, де він, не знаю. Прийшов якось з совещання, і каже: «Ребята, мені придстоїть дальня дорога, ви, пожалуйста, не ображайте мою сім'ю».

А ті, хто забирав зерно, вони мали при собі якісь документи?

У нас село бідне було, переселенці, так нічого не забирали, але мати казала, що ходили, з такими довгими шпиками, перевіряли, тикали в землю. А ховали в грубах. Вкопували дно, там ховали. У нас було пшоно, схоронили.

А тим, хто пішов до колгоспу, давали їжу?

Тим, хто йшов в колхоз, давали пайки, зерно. Можна було їм потім після збору врожаю ходити колоски собирати. Тобто, давали стимул.

А що ви знаєте про закон «про 5 колосків»? Дозволяли збирати колоски, залишки городини?

Нічого про такий закон не знаю. Під наглядом руководства дозволяли збирати зерно, потім його відносили, там обробляли.

А хто охороняв поля, колгоспні комори?

Колхоз назначав своїх.

А якось ця посада називалася?

Охоронники. А платили їм також так, щоб був стимул, – ці ж колоски дозволять брати.

А люди хотіли добровільно іти у колгоспи?

Так-так, усі добровільно пішли. У нас там було пара коней, повозка, культиватор віддали.

А худобу не переховували, щоб не забрали?

Коней добровільно віддавали, а корова, телятка – це залишалося у господарстві. Їх не ховали, вони були в сараях, у кожного в дворі.

А у вас у селі люди помирали від голоду?

Були такі, що помирали, але хто там знає, від чого вони помирали – від голоду чи від боєзні.

Що було з малими сиротами, ними опікувалася держава?

Держава опікувалась, возили в Одесу в приюти.

Чи всі в селі голодували?

Так, всі, хтось менше, хтось більше.

А сусіди допомагали один одному?

Так, допомагали, аякже! Всім ділилися, тільки коли в колхозі давали жменю зерна, то я її вже нікому не оддам.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Та ні.

А можна було в місті щось купити чи обміняти на їжу?

Тільки обміняти. Знаю, що приходили до нас у село з Миколаївки і міняли.

А у містах був голод?

Звичайно, був.

Померлих від голоду оминають на Трійцю, на Зелені Свята?

Обов'язково, рідня споминає. Я тітку і дядьку споминаю.

А в церкві їх поминають, тепер і тоді?

Ну, коли ходили, то поминали. У нас у селі церкви не було, у Миколаївці.

Ви розповідали про цей голод своїм дітям, онукам?

Аякже! І дітям, і онучечці.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Анна Олександрівна Петрова*

РЕЗНІЧЕНКО Катерина Германівна

1927 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках ?

Я не пам'ятаю, но мені розповідали батьки, що люди помирали, вимирали цілі села. Даже в нашому селі було, що жінка їла своїх дітей, це в Дружелюбовці. І сама померла. Я тоді була ще малою.

Які, на Вашу думку, були причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Причиною голоду було те, що все забирала влада в людей. Мій батько мав хазяйство. Коли колективізація створилася, він геть усе в колхоз здав, і хату, хазяйство, і все своє добро. А сам старшого сина взяв і пішов поза гори. А мама осталася з нами, нас було п'ятеро. Нашу хату забрали, дали маленьку хатинку в Дружелюбовці, а тоді через час знову прийшла бригада комсомольців і викинули нас на сніг вночі з тої хати. Старший брат, з 1917 року народження, ніс мене на руках, а мати несла меншого брата. А ще в нас була німечка дівчинка, мати її на наступний день забрала до бабуськи. Бабуська нас всіх прийняла.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховування зерна?

Та чо там не було. Ось мій дідусь був хазяїн, мав скотину, сім'ю велику. Їх багато було. Він ячменя заховав, а коли колективізація пішла, він все віддав, геть усьо віддав, но все рівно його відправили на висилку. Там на висилці він і помер.

А куди його вислали?

В Росію, це називалась виселка, а де це імено, я не знаю.

Чи ті, що відбирали, мали якісь документи, зброю на забирання продуктів?

Я не знаю, було чи не було зброї, а до нас як прийшли, то все, що мама постірала, все забирали, а це вже другий раз, як прийшли, то забрали спіднє, рубашки, комсомольці все забрали в мішки.

Як люди боронилися?

А хто ж буде захищатися, чим буде захищатися, вигнали та й вигнали.

Де можна було сховати продукти харчування?

Може, люди і ховали, а наш батько все зразу віддав. Батько робив в радгоспі та вкраде жменю зерна, мати і спряже, там чи то кукурудзу чи то пшеничку, чи ячмінь на сковороді спряже, називалося польто. І ото в ночі сидимо і тихенько хрумаєм, щоб не почули комсомольці. Бо прийдуть і заберуть. Оце так, як батьки мені розповідали.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Мабуть душ п'ять прийшло, дівчата і хлопці. Були такі, що всьо забирали, а другі більш совісні, та й каже, бери, до мого брата, кожух вдівай, бо і той заберем. Та він надів, з нього вже не знімали.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Ну та це вже, я знаю, голодовка всьо время була. Ну давали щось там, якоїсь по сто грам на душу чи то крупи ячміної, то якийсь куліш – отака голодовка була страшна.

Що таке закон про п'ять колосків? Чи чули Ви про нього?

Це нільзя було взяти в колгоспі, бо судили за п'ять колосків. Можуть за колосок судити і сидіти в тюрмі.

Чи дозволяли збирати в полі колоски, залишки городини?

Ні, не давали збирати. Люди мишоловки збирали.

Що таке мишоловки?

А це був урожай, але ж його вивозили, а на землі остається зерно, його миші збирають. Оце зерно люди ходили збирали, на ньому й вижили.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

За мишоловки не ганяли, а за колоски могли заарештувати.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Я за свого батька скажу, він всьо добровільно здав. Він грамотна людина була, понімав, що це нічого не дасть, що він буде протистувати. Він геть усьо віддав і сам пішов у радгосп, робив там, а тоді прийшов заросший, як дід старий, і тоді пішов в колгосп. Його там прийняли, ставили бригадиром і в магазині торгував.

Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Ну да, змушували, а другі хотіли йти, другі не хтіли, не хтіли своє віддавати. Мама розказувала, що батько геть усьо віддав для того, щоб не вислали з дітьми.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Де ж ти сховаєш скотину, в нас лісів немає. Щоб ліса були! Кождий худобу повіддавав, позабирали.

В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

До нас вночі прийшли і вигнали на двір. Йдїть, каже, на сніг йдїть. Я ще мала була, але запам'янала свою думку, що я думаю: от Жені, братові, хорошо, мати його взяла, несе, а мене брат несе, ще ж молодий, і я в нього змерзла, поки до бабки дійшли.

Скільки разів приходили до хати?

Більше не приходили, раз вигнали і все, вночі комсомольці.

Коли почали люди помирати з голоду?

Ну як, помидали ще в 1932–1933рр. люди помидали сильно.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

А хто їх забере, вмирали. Їх підводами вивозили. Батьки казали, що цілі села помидали.

Хто не голодував в селі і чому?

Не голодували активісти, комсомольці. Вони ж забирали в людей і жили заможнo.

Чи допомагали люди один одному в виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Канєшно допомагали там, рідня. Може, щось осталося. Хтось дещо сховав, та й тому дасть. Ділилися продуктами.

Які засоби вживали до виживання?

Я була сама менша. Мама цілий день робить, а ми за хатою сиділи там в 32 році, вирости колоски, хто їх там посадив, – я не знаю. Ми ще їли козелики, якіш їли, буряки, бурячиння варили, а воно таке ж недобре.

Яких диких тварин, плазунів, вживали в їжу?

У нас і садків не було таких, щоб була тварина, а колись там може зайців ловили.

Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Торгсін, знаю це, батько їздив міняв те, що сховав. Це здає щось в торгсін, а тобі гроші плотять, точно не помню.

Чи був голод у містах?

Не знаю, ми нікуди не виходили. А куди ти підеш з дітьми?

Чи відомі випадки людодства у Вашому селі?

У нас одна жінка двоє дітей порізала. Бог його знає, це людина вийшла з ума. Троє дітей втікло, дві дівчинки і хлопець.

Чи відомі у Вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Декого родичі хоронили, а коли родичі помирили, то цим займалися бригади. Вони підводами вивозили людей на кладбища.

Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві, тепер і за часів радянської влади?

Так, поминають. Батюшка завжди поминає, бо я ходю в церкву.

До якого патріархату відноситься церква, в яку ви ходите?

До української. У нас є поминальні суботи, то даже є така субота, що даже іменно цих людей поминають, які загинули від голоду.

Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років? Чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Мені кажеться, вони нічого не знають. Їм даже чудно про цей голодомор. Дівчаткам своїм розповідала, а вони кажуть: «Як це так? Як це може бути?»

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Ну, кажуть, що це Сталін винуватий, що це комуністи всьо робили. Всьо забирали, зерно було, а вони забирали. Під мітлу все забирали.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак*

РЕРМАК Людмила Борисівна

1948 р. н.

Мама колись розказувала, що вона в 1933 році, а їй було 18 років, робила на коморі, це така колгоспна комора була, там зерно стояло. Розказувала, що сильно багато людей голодувало і присилали до неї діток. Тітка Марфа завжди присилала свого меншого хлопчика з мисочкою. Тоді вже поняли всі, що вона тому дає, і вже остальні діти приходили. Та вона казала, що всегда така розстроєна була із-за нього, що діти йдуть, і дітям не откажеш, і треба дати, і сама боялася.

Не неврожай був, а просто у людей позабирали все, що було. Все зерно позабирали, і птицю, і корову, і все, що можна було забрати.

Я не знаю, хто відбирав харч, ну вона розказувала, що були і свої. Я не знаю, хто приїжджав, но було що ходили і свої, і кажуть, такі шпички залізні кругом тикали, шукали і все рівно находили. Люди плакали і просили, і умоляли, але хто слухав тоді, хто дивився, ніхто ж на це не дивився. Даже були такі, ось наприклад, ховали: де там зерно, ото дітей туди посилали. А було закопували і в хатах. Землі (підлога) тоді не були змастені. Щоб це якось замаскувать, все одно находили.

Сусіди докладали один на одного лише у війну, тоді на маму заявляли руминам, що вона в колхозі була в комсомолі.

У мене дєдушка з бабушкою зажиточно жили, вони робили тяжко, якось вони уміли крутитися, у наших ніхто не голодували, але все рівно заявляли і приходили. Були у нас тут такі.

Ну ось, до мами присилають дітей, ну як вона не дасть. Можна сказать даже, крала тихесенько, ну, кожному мисочку яку чи тарілочку.

Рядом з нами оце жінка, Бойко її фамілія, так оце вона пішла назбирати колосків, так оце їй дали три роки, а діти самі zostались, самому старшому було вісім год. Осталися, а її забрали в Чорнобиль. Я знаю за цих лише, що вони осталися маленькі, у них були родичі якісь недалекі, які забрали їх до себе, поки вона не вернулася.

Казали, що забирали все: корови, коні, свині, збіжжя. Одежі не брали.

Були такі, що не хотіли йти до колгоспу. Ось мій дід і не хотів, все одно силою заставляли. Все в колхоз здав, що було господарське.

Поля напевно що охороняли, раз людей заарештовували і висилали.

Не голодувало у селі начальство. І ті, що забрали все, не голодували. Ті усе мали.

Казала мама, що люди пекли якісь коржики із трави, чи з полину, чи з чого, я навіть не знаю. Голуби різали. Мама мого чоловіка розказувала, що у неї хотіли забрати дитину з коляски. Це вона на Дачній жила. Каже, що оставила коляску надворі і говоре – прийшла одна, труситься вся, і вже тую дитину прямо з коляски витягає. А вона у вікно глянула, вискочила, наробила крику і оце одігнала її. Ато була б забрала дитину, і такі случаї були у них на Дачній. Вона розказувала, що забирали дітей. Але в нас такого не було.

Наверно, у містах теж був голод. Мама казала, що її тітка ходила по смітниках, збирала там щось. То наверно було в городі так само.

У нас не дуже багато людей померло, а то в других районах повмирало. У нас померлих від голоду ховали на кладовищах, а по других містах не знаю.

Сьогодні в сім'ях поминають родичів загиблих у 32–33 роках.

У нас тоді красива була церква, розтянули її геть, тракторами розтягували. Отам, де зараз банк, ресторан. Один поліз, Якименко його фамілія, дзвони знімати, а його як кинуло звідти на землю.

Раніше пам'ятників жертвам голодомору не було. У кого в сім'ї помирили, то хоронили, конешно, і хрести ставили.

Ви знаєте, може, самі люди винуваті, що допускали до того, що можна було ними помикать, як хочеш, і забирати все. І це ж треба було проти цього якось воювать, якщо знали, що діти голодать будуть. А відчасті, напевне, влада.

Було таке, що люди виїжджали до родичів в інші райони країни, це ж бо мій дядько переїхав. Так він і не повернувся, там і помер.

Молодь сьогодні вряд лі щось знає. Син молодий якось не дуже сприймає. А дочка старша і вона більше сприймає. А молодь просто послухає і на цьому кінець.

У 1947 році мама казала, що люди теж мерли, але не так, конешно, як у 1933 році.

Вживали тоді у селі, хто як може: міняли одяг, домашні речі. Міняли друг у друга. Мама ж робила на коморі, і сім'я не бідувала, і людям допомагала. Казала мама, що комору забивали доверху, значить, було зерно. А тоді хто куди забирав, непонятно.

*Записали студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура, Святослав Анатолійович Гетманець*

РЯБОВА Ганна Іллівна

1921 р. н.

Що Ви пам'ятаєте про голод 1932–1933 років ?

Влада забирала. У синагогі і МТС були семочки, і ми ходили красти їх з братом, і кукурудзу теж, мама варила нам кулішу, і ми їли.

Хто відбирав вирощене на городі?

Наші местні.

Винагороджували тих, хто забирав зерно?

Не.

Показували вам документи коли приходили?

Приходили, забирали й нікого не питали.

Були методи покарання, якщо хтось відмовлявся давати зерно?

Да, забирали в міліцію.

А люди боронилися?

Ні.

А ховали щось?

Бувало, і находили, а що ж це можна приховати, як його нічого не було.

А люди добровільно йшли в колгосп?

Ні, не добровільно.

Де переховували люди худобу, щоб її не забрали?

Ні, не переховували.

Коли приходили вони?

Вдень.

А коли почали помирати люди, коли вже нічого не стало?

Абсолютно нічого. Трусил солому, скирди стояли. Макуху їли. Половина людей померло з голоду. У брата було четверо дітей й всі померли.

Ми не голодували, батько корову купив, ми її зарізали і зіли.

А зажиточні люди могли прожити?

Їх порозкоркулювали і всьо позабирали.

Були випадки, коли хтось з них помирав?

Конечно, і багато їх повиїжджало.

А сусіди між собою ділилися?

Я не помню.

А щось з дикого ви їли, наприклад, голубів?

Да, їли, навіть суслів і горобців.

А в містах був такий голод?

Кругом. Брат батька був в Ульяновці і вся його сім'я померла.

А церквою підтримується пам'ять про померлих?

Тоді ж радянська влада не признавала церкву. А ми, конечно, поминали.

А зараз є церква в вашому селі?

Є, тільки не церква, а хата.

А в селі є пам'ятки про голодомор?

Немає.

А внукам розповідаєте про голодомор?

Ні.

Як Ви вважаєте, хто винний в голодоморі?

Я вважаю, що винуватий Сталін.

А їздили в місто за їжею?

Сусідка, баба Фрося, все время везла тряпки міняти на їжу.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андрєєва

ТАРАСОВА Олександра Василівна

1924 р. н.

Мешкала у с. Василівка Одеської області

Чи пам'ятаєте ви про голод 1932–1933 років?

Що я могла тоді помнити, головного я не помнила, я мала була. Шо при мені було в моїй хаті і в школі, то я бачила. І чула, як собака вмирала, як кінь здохне, як коти їли, як люди вмирали, як на кладбіще вивозили і не хоронили. Ну оце все, шо я запомнила.

Запомнила, шо як дзвоник у школу, у клас заходимо, всігда вчитель заходе піднімає нас усіх. Стоїмо. І робе допрос: хто приїжджав, де шо, шо балакали, а де ховали. Розпитували дітей маліх, випитували. Знаю фамілію, як зараз, Димов був учитель. Димов фамілія, взрослий був. А ті, шо їздили підводами з флагом, довбали оце і груби, і плити, їх уже і немає, повмирали.

Помню, шо вже йде людина, голодний і ноги течуть, і падали і з голоду помирали.

Ми ходили по какіш, голодовка ж була, пекли плацики із лободи і щавеля. Коровою мама робити йшла, орали все. А на вечір давали несколько грам вікі, добре знаю, шо віка, бітончик якоїсь баланди, це за день. Якшо вона завтра не могла вийти, то її не давали цьої їди. Оце таке робилося. Оце таке страхіття було.

Питали мене: «Чи ви помните тих главних людей, шо там були?» Я помню, як тільки вони їхали, а ми напротів моста жили. Тут і флаги, кричать, свистять. Мама каже: «Господи, хоч би не до нас».

У нас німці були. У нас мед був свій, заміняли у німців ячменя два пуди. Батько думає, де ж сховати той ячмінь. Давай ховати той ячмінь аж у садок. А вони як назло, на другий день їдуть, свистять. Заїжджають у подвір'я. А мама скоренько вилізла на стіл, ікону перевернула другою стороною – сохрани Господи. А вони забігають, пішли в ту другу хату, там вулики були і була там ямка, картошка була, а зверху мама маленькою присипала, щоб не забрали більшу. А вони розтаскали, розгребли ту картошку. Заглядали у піч, і в грубу, кругом. І найшли дорогу на той ячмінь і забрали той ячмінь. Верхи поїхали за батьком. Вже ведуть його із роботи і посадили його зараз в Андрієво-Іванівку і в допер*, і восем год допру дали. Батько робив на Волге, на сплаві лісу, топився два рази, та посидів він чи два годи чи три. А тоді його вернули, бо льогкими заболів, нікудишній геть, та його отправили в Березовку, а мама їздила його зустрічати, забрати. Підводу найняли, щоб поїхати. Та ми казали, що мама старця привезла, мама старця привезла. Тяжке дуже положеніє було.

Як же ви вижили без зерна? Що у вас залишилось в хаті?

Нічого, на печі ми залишились, бо із хати забрали все, і корову забрали. Боже, страх і ужас. На печі сиділи, а мамі ж надо і в Андрієво-Іванівку йти навістити батька. Доручала сусідкі, та та запирала нас на печі у хаті, і ми на печі находилися. Нічого не було, забрали з хати.

Я мала була. Но знаю що ходили люди пухлі, ноги лопали, з тіла – вода текла. Із голоду помирали.

Багато людей померло в селі?

Багато, ой багато. Тоді спеціально назначили підводу, на кладбіще, щоб вивозити.

Як ховали померлих?

Ой, хто ховав тоді? Як небудь закопували. Бувало що й собаки там тягали на кладбіщі. Люди просили, шоби одвезти і закопати, щоб не валявся труп кругом.

Це страшне. А були люди вори, що корову виведуть в степ та заріжуть. Та тоді до дому не несли всьо, а там в степу соломою ховали. Та так по куску приносили та варили. Отак десь коняку піймуть, заріжуть, а десь здохла – споряться, деруться щоб шось ухватити.

Як ви вважаєте які були причини цього голоду, чи був неурожай, засуха?

Був урожай, були голубінки. А люди пухли з голоду. Миші, криси точили зерно. Помню ось у маминій родині дом був, та їх вигнали, розкулачили, всьо забрали. А із того дому зробили голубінку, зерно ховали.

Та хто як міг крали. Де щелину якусь точили. Зерно було. А люди ж ходили, та солону трусили, полову трусили якогось зерна жменьку.

Чи чули ви про закон «про п'ять колосків»?

О, помню ше й за колоски. Усі ми діти ходили збирали колоски. Тоді ж не було комбайнів, як хто руками, косілками. А нас вивозили в степ, ми збирали колоски і що назбираємо, щоб ми потерли, торбочки провіяли і здавали на комору.

А собі не можна було щось заховати?

* ДОПР – акронім від російського «Дом общественно-принудительных работ»; українською – БУПР («Будинок примусових робіт»).

А-а, а допер! А хто робив коло отого та вкраде, та в торбочку заховає та й вже в допер, та й уже посадили. Посиділи і по п'ять год, і по шість год, і по чотири давали. Ось мама моя тоже та й попала була, держали в погрібі. Бо вони там робили коло машини горбою на спід, соломи поклали в торбочки з зерном. Ой, а прийшли та перевірили, чиї торбочки, та давай в КПЗ, давай в погріб. Отаке було.

А нас кожен день вивозили на степ збирать колоски.

Чи охоронялися ті поля?

Конечно, їздили об'єзники. Кого піймуть і зараз у контору. Закривають у подвал, в сільсовет.

Хто це їздив збирав зерно?

Як мій батько, як був живий, то сказав би: «Яка це влада»? Ну було ж тогдa якесь начальство, приказ наведено був. Були там і люди такі, шо при цих колхозах були якимись начальниками назначені.

Я ходила в перший чи в другий клас, то шо я могла помнити, хто глаvara там був. Видно був приказ із вищого начальства.

Якось люди опиралися тому, що в них відбирали зерно?

Як сопротівлялись? Плакали, виганяли та й все.

А вони носили при собі зброю?

А чорт його знає. Знаю, що стички були, ключки, тички, де вони штурхали. А було в них оружие чи не, я не знаю.

Чи змушували людей в колгоспи вступати?

Конечно, змушували. Були бідняки і були середняки.

У нас була коньяка і шось овець п'ятеро, чи шо, і по-моєму – дві корови. Ну і був наведено плут, може й сівалка була. Забирали в колгосп, бо був плут і була коньяка, то це ми були середняки. Ті, шо не мали нічого, ті були бідняки.

То вас теж змусили вступити в колгосп?

Ну конечно. Всіх заставляли, мусили. Поздавали, хто шо мав.

Коли приходили збирати зерно у вас були кури, свині, корова? Це забрали?

Корова була, корову забрали в колхоз, свиней не було, овець тоже не було. А корова одна була, осталася в голодовку. А було пару коней, то теж забрали в колхоз. Може й плут і сівалку.

Такі речі як рушники, ікони – їх забирали? Ними цікавились?

Та от я не обратила вніманія на це.

А в школі вам видавали якісь харчі?

Давали нам по стакану чаю і по два маленькі пряничка. Та я це так, один пряничок сама з'їдала, а один приносила сестрички. А чай заварювали там на горі, в садочку хата була і вишняк. І той вишняк ламали і заварювали чай.

Скільки разів приходили до хати?

Їй-бо, не помню, приходили скіки. Сьогодні в один край їдуть, завтра в другий, нема-нема – повторяють. Але ж бачте, і дітей випитували в школі. Вчитель піднімає всіх на ноги і випитував всьо дітей. А тоді вже после розбирали і поход робили кругом.

Допомагали вам родичі?

Ніхто не помагав, бо всі родичі так само жили, як і ми. Всі боялися, всі трусилися, як хто міг, так і перебивався.

Що їли, може вбивали якихось птахів?

Били і гави, і горобців, і що хоч ловили. Охотники – зайців.

Може, ви пам'ятаєте якийсь рецепт приготування з трави?

Ой, який куліш, такий куліш, що й сказати не можна.

Чи був голод у містах?

А Бог його знає, напевно був.

Може, ви бачили людей з інших місцевостей?

Ой, бродили люди, міняли на барахло якийсь кусочок хліба. Речі свої на харчі міняли.

А ваші батьки теж міняли?

Не було, не було чого міняти, бо батько сидів у допері, а мама одна була, корова і нас двоє дітей. Забрали були всьо. Коє-що вернули последствия. Приїхав мамин брат, та й дав гроші мамі, щоб викупила корову, та та корова нас спасла, Ми не подохли і не були пухлі.

Відомі якісь масові захоронення людей від голоду?

Не, не, в Василівці не було. Я не знаю. Де викопали яму, там і закопали. А хто зверху – трохи прикиданий землей.

А ви самі з якого села?

З Василівки, 12 км.

Коли переїхали в Миколаївку?

Ще в 1945 году. До війни ходила сюди в школу.

Чи поминають померлих від голоду на Проводи?

Конешно. Кажен вспомінає свою сім'ю. Панахиди ставлять. Є празник такий – Поминальна субота. Хоч рідня вже далека, все одно ще вспоминають.

У вашому селі є церква? До якого патріархату вона відноситься?

У нас дві церкви. Одна – до Київського, друга – до Московського.

А була раньше гарна церква, та строїли кінотеатр на тому місці, та та стіна розвалилася. Валили цю церкву, – не могли розвалити, дрожала земля.

Під час голоду відправляли службу в церкві?

Нічого не було. Батюшки не стало.

Ви про голод розказували своїм дітям, онукам?

Ой, розказували. Ніхто його не хотів вспоминати.

Кого ви винуватите у загибелі багатьох людей?

Бог його знає.

Чи знали ви що таке Торгсін?

Було таке. Ну в нас золота не було, я його не бачила.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

с. АМБАРОВЕ

БОНДАРЕНКО Олена Яківна

1925 р. н.

Я народилася на Черкащині, біля Дніпра. Сім'я складалася з батька, матері, трьох сестер, чотирьох братів. В 1932 році город посадили, все зійшло: жито, просо, ячмінь, буряки, картоплю не садили, бо не було. Городини в людей були великі, садили багато зернових. Урожай зібрали добрий на своїй землі. Хто працював у колгоспі, молотили ціпами зерно і мали собі заробіток. Всі були задоволені.

Але почалася розкулачка. Їздили попід хати, забирали зерно.

Батько робив з лози корзини, обмазував глиною, сушив і зсипав туди зерно. Та одного разу комсомольці приїхали, батька не було вдома, а мати лежала хвора. Вони перевіряли все і скрізь, не питаючи, забирали зерно. З кошиків витрусили все, і мати потім бідкалася, що ж це буде далі. Але трохи зерна приховали, і мама варила борщик з крупою та бурячинням, лободою, картоплі не було.

Біля Дніпра у піску діти збирали ракушки, мама їх мила і цілими кидала варити в окріп. Вони варилися, розкривалися, м'ясо виймали і підсушували на сковорідці, бо жиру не було, щоб піджарити. Тверду частину ракушки здавали на виготовлення гудзиків.

Сім'я наша мала корівку, і вона їх врятувала від сильного голоду. У селі був елеватор, люди брали пусті качани і в ступках товкли їх, а потім на сито просівали, із борошна пекли блини на сухій сковорідці.

Ловили горобців, їжаків, різних тварин, варили і їли. Але все ж таки на Дніпрі жилося трохи краще. Хто мав човен, – ловив рибу, хоча її багато не було. Але деякі люди не мали що їсти і помирали з голоду, особливо маленькі діти. Було важко тим людям, які жили в степах. В нашій сім'ї з голоду ніхто не помер.

Записала О. О. Іванова

БУДНІК Ганна Михайлівна

1926 р. н.

Мешкала у с. Лісогірка Вінницької області

Крім мене, в сім'ї було ще три дочки – Фросина, Марія, Олена та син Іван. Батько – Михайло Буднік повернувся після Царської війни в 1917 році і працював ковалем. А після того як у 1929 році заснувався колгосп, став десятником у колгоспному лісі.

Матір також звали Ганною.

Не дивлячись на те, що сім'я була великою, жили непогано. Всі люди в нашому селі жили непогано, хто не боявся праці – не бідував. Міцно трималися і через те, що дід по батьковій лінії залишив добрий спадок (він займав посаду в сільській раді). Отож до заснування колгоспу в родині було двоє бичків, двоє коней, дві

корови. Мали наділ землі, який обробляли власним культиватором та сівалкою. А в 1929 році змушені були все це віддати в колгосп.

На час трагедії голодомору 1932–1933 років мені було 7 років. Зимув і весну пережили більш – менш терпимо, бо в погребі були різні запаси, які заготувала мати з осені. Потім місцева влада стала все обкладати податками. З великим жалем до цих пір згадую, як батько випиляв дуже добрий сад, там було близько 70 фруктових дерев, тому що не було чим за нього заплатити.

В ті роки кліматичні умови були сприятливі, і колгоспники збирали на полях добрі врожаї. Та це не рятувало, бо у селян почали відбирати все зерно, худобу, овочі, навіть бобові. Зараз вже не пам'ятаю, від кого надходили такі розпорядження. Але якщо хтось чинив опір, то вночі його забирали «чорний ворон», і цю людину більше ніхто не бачив. Пригадаю і свого вчителя. Як звали, уже не пам'ятаю. Пам'ятаю, що був він дуже чуйною, доброю людиною. Він мабуть чимось не догодив, бо вночі за ним приїхав «чорний ворон». Більше про вчителя ніхто не чув і не бачив.

Пам'ятаю, що разом з братом, як ті гусенята, їли квасок, щавель. Дуже виручало, що навколо села ріс стіною ліс, то вся сільська дітвора перебивала страшенне почуття голоду різними ягодами.

Колись я з товаришками йшла до лісу, а попереду йшли дідусь з маленьким хлопчиком. Дідусь ледь ступав і щохвилини зупинявся аби перепочити. Ми собі, як діти, побігли далі, залишивши старого з хлопчиком. Коли поверталися назад, то побачили жахливу картину, – дідусь лежав мертвий, а біля нього голосно плакав хлопчик. Батьки сказали нам вдома, що дідусь помер від голоду. А вдома мама які страви могла приготувати? Березове листя варили, жарили, інколи перетирали на муку, а потім з цієї муки пекли млинці. Якось Бог поміг, – вижили.

Дуже рідко місцева влада надавала допомогу у вигляді муки та сухарів.

Не минуло горе й нашу рідню: помер від голоду дід. Дуже велика була в нього сім'я, всіх треба було кормити. Всі вижили, а дід не витримав.

Записала О. Н. Чумаченко

ЗОЛОТАР (ЖОРНОВСЬКА, КОРИНЬ) Галина Леонтіївна

1928 р. н.

Мешкала в с. Великовеселе на Миколаївщині

Мама працювала дояркою в колгоспі, батько – трактористом. На трудовні нічого не давали. Вдома все, що було з їжі, забирали комуністи.

Збирали і їли лободу, кропиву. Крали на полі в колгоспі бурячиння, варили баланду.

Бабуся працювала в городній бригаді, а я ходила маленькою зустрічати її з роботи. Щоб ніхто не бачив, бабуся давала помідори, капусту мені. Так і виживали.

Записала Н. М. Романовська

КОЗАЧЕНКО Володимир Захарович

1927 р. н.

Я пам'ятаю, що мама ходила на поле, щоб ніхто не бачив і збирала буряк, варила потім і ми їли. Приходили більшовики – партійці, витягали прямо з печі казан з буряком, викидали на подвір'я все ногами. Ходили по хатах, забирали одяг, де яка була фасоліна, картопелька. У нас була корова, то й її прийшли і забрали.

Як здихала коняка чи корова в колгоспі, то люди бігли, все розбирали і ледве не билися.

В полі після жнив не дозволялося нічого збирати. Якщо когось ловили, то штрафували або забирали у в'язницю.

Люди вмирили на вулиці, в хатах, їх збирали на підводі і скидали у велику яму, яку викопували за цвинтарем. Як яма наповнювалася трупами, то копали другу яму.

У школі варили юшку (трава, трохи крупи) і давали дітям.

Записала Н. Р. Романовська

с. АНДРІЄВО-ІВАНІВКА

АРТЮХ Валентина Георгіївна

1926 р. н.

Чи пам'ятаєте ви, що був голод у 1932–1933 роках ?

Знаю, що не було що їсти. Я ще мала була, 6 год мені було. Знаю, що пішов там батько в Троїцьке на базар, а в Андрієво-Іванівку мама. Батько привіз макухи кусок, а мама бурака. І сильні були морози, та батько поморозив вуха, а їсти не було чого.

Чи був в той рік врожай?

Не знаю, дочко.

Чи пам'ятаєте ви, щоб ходили бригади і забирали зерно?

Знаю, що ходили шпичками шукали, з стнів здирали коври шерстяні. Знаю, що батьків брат приніс коври, такі красиві були, квітками, розами. Та мама вчепила, в нас старий був. А вони зі стінки зняли та забрали.

Тобто, забирали не лише їжу, а й речі?

Да, все брали.

Чи можна було приховати якусь частину зерна?

Де там його було приховати? Я знаю, сусід, у нас же раніше таких не було заборів – канава, і канава прикрита таким хворостом і кагати такі. А батько йшов, а це було осінню, та наш город донизу. Ішов, а собаки розгорнули, сусід клумак муки заховав у нашій кагаті. А він прийшов до мами та каже: «Йди, там у кагаті є мішок». А як же ж забрати, як той же наблюдає? Та взяли корзину та нарубали вроде дров, а в ту корзину вкинули мішок та накидали зверху дров та принесли, та в таку за пічурку сховали та потрошки варили. Оце я знаю, бо наказували: «Мовчіть, будуть питати, – не кажіть!».

Чи знаєте ви, хто входив в бригади?

Знаю, що і батько мій був у цій бригаді. Ну брали сільських тоже. І шпигали, і шпигали.

Чи були доноси сусіда на сусіда про приховання зерна?

Не знаю. Та не було ні в кого зерна, де там було зерно.

Чи були ці бригади озброєні?

Не знаю. В батька не було зброї. Но знаю, що він учасував. Заставляли, брали сільських. В кожную хату ходили.

Ваш батько був в бригаді, але до вас все одно приходили?

Ну а як же. Батьків рідний брат приніс своє, щоб заховали, бо батько це в бригаді, то не будуть ходити. А вони прийшли зі стенки зняли всьо то. Мама вчепила, вроде то наші коври, а вони взяли забрали, геть усьо забрали.

А як звали вашого батька?

Григорій Тимофійович Артюх.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Я не знаю.

Чи добровільно люди йшли до колгоспу?

Не знаю. Що я знаю, що люди були голодні, пухші. Ходили, як зайде в хату, не можна вигнать, дай шо хоч їсти, бо їсти хоче.

Чи чули ви про закон «п'ять колосків»?

Що судили? Було.

А поля охоронялися тоді?

Не знаю. Наверно, охоронялися, бо спіймали та дали по три года. Та це вже й не при голодоморі, а ше й тепер було, ше до війни, чи після. Виноград рвали баби, та по три гронки винограду до дому взяли. Ой, та потрусили, ой трусили. Було при голодоморі, і при цьому було.

Чи забирали у Вас худобу?

Була корова, но не забрали в нас. А кормити не було чим.

А були такі люди, що не голодували в селі?

Не знаю, наведено не було, бо всі голодні ходили.

Чи допомагали люди один одному в виживанні? Чи ділилися продуктами?

Яке там ділились, як не було ні в кого нічого.

І родичі не допомагали?

А як у родичей не було? Ні в кого нічого не було. Весною пішли на лободу.

Чим ви харчувались, які засоби вживали до виживання?

Якби це мама моя жива була, вона б тобі розказала. Шо я помню, шо макуху і буряк приносили.

А чи споживали ви в їжу якесь листя, траву, кору дерев?

Ну, лободу варили, щавель варили. Варили якісь бураки. Ай, здохлячі коні брали, стерво. Здихала скотина, не було чим кормити, брали рубали і їли люди, отак і кормились.

Помирали люди від голоду?

Умирали. Знаю, шо кажуть, з голоду той помер, того на дорозі найшли з голоду.

Чи чули ви про випадки людодства?

Було в нас у селі. Ше й продавали та спійнялися, хлопчика якогось зарізали, Волощук Костя він звався. Спійняли хлопчика, десь він йшов, та й зарізали і продавали на базарі холодець, та й найшли пальці. Та тоді шукали в його та найшли одержу, а вони не спалили. Десь у грубі найшли одержу, та там били. Знаю, що таке було.

Хто хоронив померлих?

Не знаю, не скажу.

А поминають померлих від голоду на Проводи?

Тепер згадують, а раньше ні.

Чи була у вас в селі церква?

Була, та її розваляли та пострйоли школу.

Як ви вважаєте, чи знає сучасна молодь про голодомор?

Ну, знає, і кіно показують.

Чи знаєте ви, що таке Торгсін?

Ні, не чула.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

БУГАКОВА Галина Петрівна

1930 р. н.

Чи пам'ятаєте ви, що був голод у 1932–1933 роках ?

Пам'ятаю, був голод.

Чи був в той рік врожай?

Врожай був, а не давали хліба, паскуди були такі, що не давали, врожай то був.

Чи можна було приховати якусь частину зерна?

Ми самі заховали, яму зробили. Вони прийшли з штиками, все, все зібрали, батька поса-

дили на 25 років. Люди де бачили, там і ховали, бо голодовка була.

Висилали, находили і судили та висилали.

Де б не заховали, все одно знаходили, мама заховала в торбу, вже поставила не в ямі, а вони найшли.

Чи знаєте ви, хто входив в бригади, скільки їх було?

Двоє, один на підводі, другий збирає.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Потом вже пішли в колгоспи, вже почали давати, а латуру давали, кашу та інше.

Забирали у Вас худобу, може речі, одяг також забирали?

Ні, речі та одяг не забирали, тільки зерно.

Чи чули ви про закон «п'ять колосків»?

За збирання колосків судили. Забирали, саджали на 5 років.

Коли люди почали помирати від голоду?

У 1933 році люди почали помирати від голоду, вмирали діти з голоду.

Чи допомагали люди один одному в виживанні? Чи ділилися продуктами?

А, що будуть допомагати, як у самих брали, вони самі були голодні?

Чим ви харчувались, які засоби вживали до виживання?

Їли, варили редьку.

Чи був голод у містах?

Ой, повсюду був голод. І в селі, і в місті.

Хто і як хоронив померлих?

Ховали, ямку викопали, та й загорнули. У мене брат помер в голодовку, загорнули і все.

Ніхто не хоронив, самі копали ямки та клали, може, хто багатий був.

А поминають померлих від голоду на Проводи?

А якже, поминаєм. У нашому селі церква є. Там батюшка служить поминальні служби.

Чи знаєте ви, що таке Торгсін?

Про торгсін нічого не чула і не знаю.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Андрій Олексійович Науменко

ДОБРОВОЛЬСКА Надія Андріївна

1924 р. н.

Чи пам'ятаєте ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Ну да, я тут жила під час голоду. Звісно, пам'ятаю, адже я 1924 року народження, я ж можу щось пам'ятати. Не геть мала була, вже така, що соображала трохи.

Чи був в той рік врожай? Чи пам'ятаєте Ви, щоб ходили бригади і забирали зерно?

Був врожай, все було, а забирали його, а куди забирали – Бог його знає, ото позабирають в голубінки, а куди – ніхто не знав. Даже ото дома, що на городі вродило, – і то забирали. Даже в моєї мами була жменя квасолі, і ту забрали. Приїздили звідкілясь, але не наші, звідки приїздили, – ніхто не знав. Як я мала ще була, помню, по 4, по 5 душ ходили, а позаді повозка. Комуністами себе називали. Даже до того доходило, що баба моя семечки натеребила і напекла блинчиків, і ото вони як прийшли, як побачили – і все забрали: і ті семечки, і блинчики, ну геть усе. Вони приходили до однієї хати по декілька раз. Приходили, перевіряли, чи люди не заховали де зерна, все шпичками штурхали, кругом шукали.

Приходили і вдень і вніч, коли їм заманеться. Що вони тільки за люди були, прийдуть і все заберуть, а ти як хочеш живеш. Бувало, з ними ходили начальство.

Чи забирали у Вас худобу?

Забирали коні, зерно і навіть реманенти, а корови ні, не забирали. Забирали в тих, у кого було багато корів. А коней забирали, але рідко, бо в людей коней не було, всі коні до того вже були в колгоспі. Де яка пшеничка, де яка кукурудза, – все виносили, оце як зможеш, то заховаєш. Хто в землю закопував, хто до сусіда його перекине, а як прийшли перевірили та нічого не знайшли, і гайда забирати, бо зараз і до сусіда можуть зайти. Ми і ділились з сусідом, допомагали. Хто в ліс вивозив, куди тільки могли, туди і ховали.

Чим Ви харчувались, які засоби вживали до виживання?

Було таке, що я дохлі коні їла, дохлі, отаке було.

Чи допомагали люди один одному в виживанні? Чи ділилися продуктами?

З сусідами ми разом збирати ходили, допомагали один одному.

Чи можна було ходити в поле, збирати колоски?

Пам'ятаю, ні, не можна було, бо посадять. Я теревити ходила, мама моя на полі качан ламала і де кращий качан, – кине мені, а я в лабузі сиділа і теревлю, щоб ніхто не бачив. За кукурудзу садили, одну жінку за кукурудзу, за два качана на вісім років засудили, а я ж не попалася, то і не посадили.

Чи добровільно люди йшли до колгоспу?

До колгоспу у нас люди добровільно йшли, деякі там були, що їх розкуркулювали. І це шо забрали, і базар откривають там, проводять аукціон, і хто більше дасть, розпродавали їх майно.

Розкулачували, хто хотів вижити, вмів і хотів робити, то ті і тоді, і зараз мають, а як ото нічого не робили, то ні тоді, ні сьогодні нічого не мають.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Хто був в колгоспі, то давали кашу, з кукурудзи чи з пшениці, і трави туди накидають, ото таку баланду давали. Голод був сильний, то їли ми, не перебирали, з чого воно.

Що вживали в їжу?

Какиш, щир, ото як весна прийшла, то їли трави, суслів ловили по полю. Підеш у поле і візьмеш відро води, в нору заливаєш, то він тільки вилазити, а його хап і по голові чимось ударю, отак ловили суслів. Їжаків пекли та їли, а воно м'ясо таке пісне, добре було.

Чи багато людей померло? Хто хоронив померлих?

Багато помирало, ну ось, наприклад, помер хто, то твої родичі ховали, а нікого не було, то вже лежать так не буде, люди все понімали, і хто зжалиться та похороне, чи хоч за село вивезе. Були по селі бригади, які ховали. Була церква, поминали людей, в людей нічого не було то так, а як хто багатший, то і відправе.

Хто опікувався сиротами?

А сироти, кому вони потрібні були, кому вони потрібні були, хто ходив по людям, ходили робити, ходили щось шукали, трішки люди допомагали, а що ж особо не допоможеш, бо свої діти голодують, а в кого не було дітей, от приймали до себе.

Чи був голод у містах?

Був у містах голод, що там було таке саме, ще навіть гірше, ніж тут в селі. Виміняти не можна було, бо і не випускали з села міняти, бува, хто їде, то вже ждуть, спіймають, заберуть усе і додому відправлять. Не дозволяли міняти.

А поминають померлих від голоду на Проводи?

Ну то в кого є рідня, то їх і поминають, і в церкві батюшка відправе.

Хто винуватий в організації голоду?

Що я можу сказати, як я мала була, я точно сказати не можу, ну держава, напевно, бо то був приказ, і вони його виконували, ходили по людям забирали.

За що могли покарати людей засланням?

За фотографії даже висилали до Сибіру. Директор школи мав в хаті фотографії, як був в армії, ще при царю, і почепив в хаті на стіні, а вони прийшли до хати, побачили ті фотографії на стіні і вислали до Сибіру.

В мене мама працювала в колгоспі – були трудові, вона не виконала мінімум трудових, і її вислали до Сибіру на п'ять років.

Бувало, що людей забирали, тих, хто відмовлявся йти на роботу, хто виступав проти комунізму, то тих і забирали і відправляли до Сибіру. В нас попа в селі вбили прям на дорозі при всіх, бо він ходив по людям проповідував.

Чи розповідали Ви своїм дітям та онукам про голод?

Розповідала і дітям, і внукам, бува, прийде до мене внука і розпитує, а я їй цілу ніч розповідаю, а зараз ніхто не цікавиться тим, та й нащо це людям знати.

*Записали студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура, Людмила Сергіївна Луговська*

ІВАЩЕНКО Сергій Панасович

1916 р. н.

Мешкав на Вінниччині

Голод почався по указу Сталіна, «рідного батька». Організували цей голодомор на Україні. Дуже багато людей померло. Я сам з Вінницької області. Вимирали сім'ї, пусті хати оставалися, люди вмирали скрізь, не тільки в хатах, вмирали й на вулиці, попід заборами валялися. Отаке, і діти, і старики, різні возрасти, і взрослі, і малий, і старий. З чого же він почався. Єсть такі, твердять, що не вродив урожай, якось це писали у «Чорноморських новинах», я давно виписую цю газету. Ось часом я замічаю, що відстоюють цю думку. Це, видно, хочать оправдати, що комуністи не винуваті про цей голод, що був неврожай тоді у 1932-му. Неправда це, врожай був хороший, врожай був, бо я ще ходив, та ми з ще одним товарищем ходили стригти колоски пшениці, жито. Збирали колоски в торбинку і суп варили дома, так на цьому ще можна було жити, проживати. Наша родина вижили засщот того, що ми мали корову. Ми не дождалися, поки вона мала отілитися, бо був голод, треба було пару неділь ждати, а ми всі хочемо їсти, 6 дітей у батька. Я самий старший, самий молодший з 1930 року, тоже каліка, на костиях ходить.

З чого ж почався голод 1933 року? Це було завдання здати хліб. Опредільоне кількість. Легко було взяти, вони надавали план. Виконали першу першу заповідь цю. Виконали. Ага, значить, ще є. Другий раз не виконали, а не виконали – значить, порозкрадали. Давай будем ходити, відбирати. Создавались такі бригади, по селах, я помню. Ходили з паличками такими залізними. В мене є десь така похожа, з крючком смикати сіно, а та без крючка. Раз таке було, люди поняли,

що треба ховати, хто де. Щось тут ховали, деякі в річці ховали, та й там знаходили, воно там на дні валялося, знаходились такі придателі. Бригада була в основном з комуністів, комсомольців. Ходили і активісти. Були такі, щоб не здати хліб. Знаходили і під водою, і під землею. Знаходили і забирали. Забирали все, не тільки зерно — пшеницю, ячмінь, гречку. Фасолю з миски, тоже забирали, нічого не оставляли. Люди почали голодувати, листя їли. Помню, весною з липи листя їли, потом качани ото без зерна, рубили на мілкі кусочки, потім на жорнах перетирали. І що там було їсти? В мене було намереніє втікти з дому, сюди на Одещину, Собіківський район*, там було радхозяйство [...]. Воно молдавське було. Контора була в Тирасполі. Як я туди попав? Мій батько носив пошту, уже в нього поопухало ноги. Лежить і каже, що більше не буде розносити пошту, щоб я її розніс, кому що. І так я і зробив, приносив до однієї старушки, в неї син одного року народження зі мною. Він робив у тому хазяйстві. Там було хазяйство з 12 тисяч овець, оце тільки дойних, таке було сильне. Всі чабани були молдавани, так я попав сюди, по цьому адресу, що мій товариш написав. Там можна було жити, бо там була Молдавська республіка. Страшно голодували, валялися попід хатах, заборах.

Скрізь вмирали, кождий день. Та ходила ця бригада, підбирала тих, хто помер, підбирали на повозку і везли на кладбище. Я поінтересувався, куди їх везуть, та пішов слідом. Прихожу на кладбище. Там яма, кождого отдельно не хоронили, а яма примерно метрів 5 в дліну, у ширину 4, в глибину 3. Туди складали їх, як сельодок, того туди, того туди, і шаром землі закривали. Я дивлюсь: одного закривали, а він ще живий, щось говоре, шепчеться, щось говоре, плямає губами, та на це не обращали вніманія.

Що їли тоді? Ходили на ставок, річку, за скойками (це не жаби, це черепахи**). Як розігріти їх, вони одкриваються, так величеньки, сантиметрів 10. Там був якісь жир, та у людей від них появилс кровавий понос. І начали ще більше помирати. Дойшло ще до людодїства. Там шість сімей переселили у наше село, з двох сел, за двадцять кілометрів з Микуленців. Тоді ці села знесли, бо там проходили воєнні навчання, тепер їх відстроїли. Ну, я мало знаю про ті шість сімей, вони потім порозходились. Там була сім'я, не помню як їх звати. У цій родині була старушка, і її син чи то його дружина оставили з нею своїх дітей. Старшому було 11 років, це Колька, інших звали Маруся (6 років), Василю 5 років. Колька ходив по селах, хто що дасть. Знаходились такі, що давали. Ця баба порізала їх, та їла. Потім цю бабку вели, ціла процесія, я бачив. Баба така горбата, страшна. І несуть тих дітей у мішці. А другий чоловік несе каструлю із цим. Вона на ходу хватає – і в рот. Ще трохи, – і її повели в районний центр і розстріляли там. Це одна одлічилася сім'я отак. Це саме страшне було.

Ходили ще по городах, порпали, може, ще є гнила картошка у землі. Їли ще качани кукурудзи.

У колгоспах давали по 100 грамів хліба, це було дуже мало. Поля і колгоспні комори охороняли сторожа, один період мій батько був кладовщи́ком, он не міг взяти ні одної зернинки, його перевіряли, він повертався без нічого, та покинув комору.

* Ідеться про Слободзейський район Молдавської АРСР; протягом 1924–1940 рр. існував у складі УСРР/УРСР.

** Черепашки

Ходили по хатах 5 бригад з залізними палками, чоловік 5, 6–8. Сильно забирали зерно, картоплю наче не так сильно забирали. Люди допомагали одне одному. Від бригад не можна було боронитися, вони ж от влади. Мого дядьку розкулачили і вислали. Були случаї, сусіди друг на друга доносили, тому що ті бригади не могли самі знати, де зерно, яке було затоплене в воді. Ці бригади і самі продукти брали.

В містах теж голодували, но не так. Міняти можна було, але що мінати, як нічого не було. Я думаю, що ці кампезоли*, котрі ходили забирати, то вони не голодували. Зуміли вижити ті, хто ховав, якось перебивався. Навіть ті люди, яких розкуркулювали і вислали, виживали десь у лісі, навіть ті вмудрилися вижити.

Людей померло в разів 5 більше, чим за 4 роки війни, десь 1500 чоловік. Зараз зовсім другі люди, вони їх позабували тоже. У церкві хто ставе свічки. У нас церква, причому її побудував син того, хто наполягав, щоб її знесли, церква Київського патріархату.

Я вважаю винним у голоді владу, це компартія во главе зі Сталіном. Це тільки вони винні. Врожай тоді був добрий. Викачували з людей всю продукцію, яка тільки була.

А торгсіни були в містах, хто мав золото, срібло, то той мав гроші. За сиротами держава не опікувалася, зачем їй були ті діти, ніякої пощади.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

В. І. Волканов

КОЛОМІЄЦЬ Тамара Миколаївна

1930 р. н.

Ви пам'ятаєте про голодомор 1932–1933 років ?

Брали зерно, їздили на підводі і брали, ходили до скирдів зерно підсівали, щоб якусь кашу зварити. Ну я, конешно, не ходила, мала була, а батьки ходили.

Чи був врожай того року?

Та вроде і врожай був.

Чи була винагорода за донесення на сусідів, родичів?

Я не скажу, чи винагороджували за наклепи, чи ні. Документів на дозвіл збирати зерно не було, були білі ленти, а що вони означали, не знаю. Наче у команд і не було зброї. В общем, приїхали, а що раньше було, там якийсь тлумачок чи що там узяло та й пішло, а воно їх не інтересує, що діти голодні були. Батько мій робив на маслобойке в то время, принесе тої макухи жменьку та мама спече матержанників трохи, а нас четверо було, то дасть нам трошки, а малі були та начнемо грати матержанниками тими, тою макухою, в общем, хорошого нічого не було.

У нас вони не брали нічого, бо ми були бідні. Приховували: то ямку викопавмо та закопаємо, поки прийдуть. Приховували.

Чи дозволяли збирати колоски в полі?

Боже спаси колоски у полі збирати! Боже сохрани, Боже сохрани, гонили, не розрішали, щоб брати колоски! Хтось був насобирав колоски, та їх судили, от я забулася фамілію. Не розрішали собирати.

* Комнезами

Як охороняли поля?

Об'їзчик був на полях. Не знаю, не скажу, звідки він був, чи з приїжджих чи з місцевих, не помню. Мама не казала, скільки їх було. Тільки казала: «Щоб ви не дожили до голодомору такого».

Чи добровільно йшли люди в колгоспи?

Наверно, люди добровільно йшли у колгоспи. А як люди коровку держали, то поки вона не розтелася, приходили контрахували, що колхоз уже організувався, забирали телятка, ферма щоб своя була.

Коли ходили забирати зерно?

Днем їздили, ночью не їздили. Раз приїхали, сказала мама, що нема зерна, та вони не шукали. А як знали, що є у якогось хазяїна, то там і шукали. В нас не було у батьків власного ремесла. Аж тоді як організовувалися колгоспи, а він тоді робив у пана, а тоді уже став трактористом.

Багато людей померло в голодовку?

У нас наче і не вмирали люди, у нашій селі. В інших селах було голодніше, а в нас наче і не вмирали. Може, хто і помер у нашому селі, а чи від голоду, чи срок їм прийшов, не знаю.

Хто опікувався сиротами?

А що тоді держава могла, чим тоді могла допомогти сиротам. Не було тоді ні інтернатів, нічого. У кого дітей не було, підбирали сиріт, діточок тих.

Чи були такі люди, що не голодували?

Конечно, ті, що багато жили, мали коні, мали своє всьо, то вони може, і не голодували. У колхоз оставляли корови, телят ми контрахували, а корів забирали.

Допомагали один одному?

Допомагали, допомагали люди чим могли. От у моєї мами сусідка, – то вона давала їй їжі на дітей.

Які засоби вживали до виживання?

Як могли, так і виживали, продавали, що могли. От у нас, наприклад, та тітка з дядьком їздили на золоті приїски та привезли собі трошки золота, за те золото купляли зерно, кукурудзу, так ми трошки лучшенько кормилися. Ну які родичі, як вони допомогти могли, якщо і вони бідували. А робити робили, бабка моя так старесенька була, ходила робила на город, задарма робила.

Чи їли тварин?

Но я цього не їла, не пам'ятаю. Може, хто і диких тварин їв, я не їла.

Знаю, що робили тяжко батьки, і я вже піросла, ходила на норму, а це колхоз був, а їсти не було чоґо. Візьмемо з мамою кувшинчик молочка кислого, все, затим тянули норму.

Як хоронили померлих?

Померлих від голоду хоронили на кладовищах.

Чи поминають померлих від голоду?

На Проводи, хто помер від голоду, навіщають і поминають. Поминати після 33 роцї дозволяли, як не дозволити, як воно моє рідне, і померло від голоду. У нашій селі, іменно в нашій, мало помирало з голоду.

Яке ставлення сучасної молоді до подій 1932–1933 рр., що вони про це знають?

А як зараз молодь може відноситись до голодомору, вони не знають голодомору. Вони зараз у розкоші живуть. Що захоче, те і купе, а тоді що: мама піде на базар, принесе жменю тої квасолі, і то поділено по дві штучки. Вони що, помнили голодомор, та краще б і ми його не помнили.

Хто винуватий у голоді?

Не знаю, хто винуватий, що стався голодомор. Не буду казати, хто прав, хто винен. Хто це, од кого це зависило, не скажу.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

КОСОГОВА Надія Володимирівна

1930 р. н.

Ви тут народилися?

Да.

І батько ваш місцевий?

Так.

Ваші батьки розповідали Вам про голодомор?

Казала мама, що такий був голод. Голубильні були, а людям не давали. Ходили попід хати. Шукали ями, може, закопаний хліб. На печі було трохи фасолі, – і ту забрали.

А які причини голоду?

Влада забирала. Не дозволяли збирати в полі колоски.

І більше померло людей в 1933-му. У нашій родині померло небагато людей.

А хто вони?

Местні.

А як їх звали?

Бригади їх називали. Трусили, забирали все.

Забирали тільки зерно, чи будь-яку городину?

Фасольку.

Схованки якісь були?

Копали яму. Батько викопав у хаті яму і посадив туди ящик і туди муки насипав.

А були доносчики?

Не, нічого не доносили.

А куток, де ви жили, як називався?

Чорнова*.

А чи заарештовували?

Ой, десь вивозили їх, бедних, в тюрми. Мама розказувала, що брата забрали, і як забрали і не чути, де його затаскали. Десь в Сибір, чи, може, вбили.

А речі забирали?

Не, тільки їжу.

* Респондентка називає тогочасний районний центр – с. Чорнове (Чернове); 1927 р. його переіменовано на Андрієво-Іванівку (нині – село у Березівському районі Одеської області).

А що ви їли?

Корова була.

А коров залишали?

Да.

А батьки були в колгоспі?

Да, батько був. І нічим нам не допомагали. А варили та давали якийсь куліш.

А з чого його варили?

Ну щось там було, якась крупка.

І кому це давали?

Хто варив у колгоспі.

А хто опікувався сиротами?

Не чула.

А з рослин щось їли?

Пасльони, ото таке із калачиків, шовковицю їли.

А диких тварин їли?

Не, не чула. Коні дохли в колхозі. Люди йшли та їли ото стерво.

А людей їли?

Не.

А хто винен в загибелі людей?

Врожай був. В голубінках було повно забито хлібом, а людям не давали нічого.

А це хтось охороняв?

Канечно, охороняв.

А можна було щось вкрасти?

А що там. Хто там, так охороняли зі зброєю.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андрєєва

КРАВЧЕНКО Лідія Павлівна

1925 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Мені було сім год, що я можу помнити.

Чи був урожай в той рік, чи не було? Чи були якісь інші причини голоду?

Ну, я не знаю, який тоді був. Розказували, що голубінки тріщали, а люди з голоду помирали.

А ходили забирали зерно?

Ходили, забирали, це я помню. Що забирали, знаю, качки в нас були, кури. Яма була, там за хатою, закидали ми. Ходили забирали, шпичками провіряла бригада комсомольців.

А в бригаду сільські люди входили?

Сільські, да. Ями шукали.

Чи можна було приховати зерно?

Ну, ходили ж ями шукали, шпичками тикали. Ну, це я вже позже знала по расказам мами, що племенник був батьків, і вже одійшли вони, не найшли тої ями, а він таки вернувся та й найшов.

А люди намагалися захищатися?

Як прийшла бригада, та й шо, відбирали. Знаю, корову у нас забрали.

А куди її забрали, в колгосп?

Ну да. Десь вони зводили в колгосп.

Чи добровільно люди йшли в колгосп?

Як хто, хто пішов добровільно... В перший клас я ходила, і одним давали кусочки хліба, а другим не давали, як батько не пішов в колгосп. І варили куліш. Наверно, кукурудзяна тоді крупа була. Насипали в кувшинах, носили од школи той пайок, і хліб давали, різали тоненькі кусочки.

Значить, хто пішов в колгосп, того кормили?

Хто пішов колгосп, здав хазяйство, коні, корови. Знаю, шо батько поїхав в Березовку, продав коні. А тоді корову забрали, коні продав, та шось сначала не приймали, а потом прийняли. А є, шо не йшли, називали індусами. Їх не признавали.

А чого саме називали індусами?

Ну, шо колгосп, як колективне хазяйство. А вони не поступали. Знаю, там одна сім'я, так до кінця життя не знала колгоспу. Самі собі жили, колгоспа не знали. Індуси, шо індивідуальні.

Чи бригади забирали тільки зерно чи й одяг якийсь?

Не, не. Зерно, птицю, отаке вони брали. Куди вони його дівали, по домам, наведено, розбирали.

Чи переховували люди худобу, щоб не забрали в колгосп?

Та де ж там сховаєш. Не, не можна було сховати.

В який час ходили забирати?

Днем.

Помирали люди з голоду?

Ну, конешно, помирали. Є, шо ялось голода не знали, були вівці, корова.

Значить, були такі люди, шо не голодували?

Да, були, не голодували. Я того голоду не помню.

А як ваша сім'я жила?

Мали корову, а потом забрали. А є люди, шо пухли, голодали. А наша сім'я не знала голоду.

А як ви вижили?

Ну, я ж кажу, шо вівці були, корова була. Спасалися. Не знаю, де батьки доставали хліба. Но раньше даже в городі були гектари великі. Сім'я і свій хліб мала, ціпами молотили.

А те, шо ви виростили на городі, вони забирали?

Вони не успіли вже. Був обход, вони забирали в кого де в ямах заховане. А де ж той хліб брався, шо вони забирали. Ну це ж сіяли в степах. А те, шо були огороди, я так думаю, не успіли.

Чи опікувалась держава малими сиротами?

Я не можу сказати.

Чи допомагали люди один одному у виживанні?

Ну, як хто. Кожний спасав свою душу.

Чи збирали ви якусь траву, може тварин їли?

Не, не, наша сім'я не збирала таке. Там казали, сусіди ходили колоски збирали, мишоловки. Знали, що колоски збирають, що гонять, гонять, верхами на конях їздять ті охранки і виганяють. Вже не давали тих колосків збирати людям!

Чи чули Ви про закон «п'ять колосків»?

Ну так, скільки про цю репресію передавали.

А чи знаєте ви, чи був голод у містах?

Я думаю, що був. Я не знаю. Но думаю, раз тут був, то там тоже був.

Чи міняли якісь речі на харчі?

Тоді не було що міняти, тоді не було нічого.

Чи чули ви про Торгсін? Чи знаєте, що це?

Не, це в городі було.

Скільки людей померло в селі, чи є такі відомості?

Є, десь в газетах передавали, скільки людей повимирало.

А як Ви пам'ятаєте, багато людей вимерло в селі?

Помирали, ну да, помирали.

А чи були випадки людодійства?

Не знаю, не знаю.

Чи знаєте ви, хто хоронив померлих від голоду?

Це я в газетах читала тільки, що вивозили всіх в одну яму кидали.

А які ваші спогади?

Казали, що це була бригада, чи не була. Кидали всіх в одну яму.

А відомі в Вашому селі масові захоронення людей від голоду?

Кидали всіх в одну яму.

Чи поминають цих людей на Проводи, чи згадують їх?

У церквах згадують, даже по телевізору передають про цей голодомор, даже пам'ятники ставлять.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Катерина Володимирівна Пелеховська*

КРАВЧЕНКО Ніна Григорівна

1930 р. н.

Ви пам'ятаєте голод 1933 року ?

Да. Батько казав, що це був голод іскуствений.

А в 1933-му давали їсти?

Не, не давали. Не було у нас ніякого хозяйства.

А всі пережили голод в вашій сім'ї?

Да, да.

А як Ви вижили?

Варили борщ з лободи із кропиви. Їли какіш, канадери*.
Чому Ви голодували?
Здавали все государству.
Багато вмерло в 1933-му році?
Не знаю.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

ЛЕВИЦЬКА Ніна Дмитрівна
1926 р. н.

Як проходила в Андрієво-Іванівці колективізація?

Ми займали квартиру. Ухала музика, коні запряжені і дві наші активістки. Одна єврейка і одна наша. Співали, танцювали і їхали якраз напротив нас, там, де ми знімали квартиру у Баланів. У них була сім'я 5-ро дітей, бо ми малі були і гралися з їхніми дітьми.

А вони заможні були, чого їх розкулачили?

Нічого в них не було. Вони бідно жили. Забирали, що в них було.

А Ви не пам'ятаєте, як їх прізвища?

Чумаченко Євгенія, а друга – єврейка, та на неї називали Лахудриха.

А багато було євреїв в Андрієво-Іванівці?

Багато.

А чим вони тут займалися?

Та, торгували.

Під час голоду як ставилися до євреїв?

Я не знаю, бо вони жили в центрі і кожен мав свою хатку, і їх не розкулачували.

Багато розкулачили в Андрієво-Іванівці?

Я не знаю такого. Їсти не було що, то нас корова спасала. Скирда соломи була і рвали ту солому та збирали то зерно, та ми ото варили. Кожний вечір приходила комісія і перевіряла. В МТС варили з отходів зерна куліш. Я, мама була і нас було 4-ро, братик старший. І нам варили і давали баланду. Воно таке чорне було, але рідке. Ми кожен день ходили і нам наливали баланду і ото ми їли. Після роботи усі робітники йшли до скирди і висівали пшеничку. Прийде комісія ввечері і отбирали все, що у кого є. Мама оту пшеничку зваре і ховає у плиту, а ми сідаєм на неї, щоб грітися, а там кругом усьо перевіряли.

Зерно ховали?

У нас зерна не було, що папа принесе і ото мама у каструлю зваре.

І багато їх приходило?

Человек 5–6.

А мали документи?

* Кандьор – рідка пшоняна або гречана каша.

У сільраді, напевно, були. Одні і ті ж ходили увечері.

Де вони складали зерно?

Я не знаю.

А карали тих, хто не хотів віддавати зерно?

Вони нахально забирали.

А одяг вони забирали?

Не знаю. Знаю, що тільки у нас нічого не було.

А дозволяли збирати зерно на полі?

За п'ять колосків давали 3 роки.

В селі когось засудили?

Не знаю, но знаю, що судили за колоски.

Коли люди почали помирати?

Мій батько робив в МТС і від недоїдання спух. Вже на роботу не міг ходити і спух з голоду, і його направили в лікарню. Ходила мама взнавала, чи він живий. І от мама пішла раз до батька. Приходить раз назад додому, а ми всі лежимо, бо отравилися від того сиру і тої картошки, та нас виходили. І батько виздоровів, і дали йому роботу в Скосарівці, бухгалтером, у колгоспі. Нас зустріли з великим хлібом в Андрієво-Іванівці і принесли кувшин молока. Одної ночі в нас мало не вивели корову, а мама почула, бо щось там гуде, та вибігли ми і забрали корову і не знаю, хто це, бо повтікали.

А їли тварин?

Котів, собак їли. Батькові давали отходи картошки, щоб підкормити трохи. Давав колгосп, бо батько працював бухгалтером. А потім мама вміла шити, та приносили їй люди, та вона шила. Жінка, Марфа Піщанська, оце зваре траву, лободу або шир, ото варили і їли. Ми ходили збирати траву і мама пекла коржики.

А коровка давала молочка?

Конечно, оце була наша підтримка. Колгосп допомагав.

А Вашій мамі що давали за роботу?

Платок один дали за роботу, пам'ятаю.

А багато померло?

А це я не знаю. Знаю, що люди помирали. В одному ліску в Ісаєві кишки валялися по деревах, та нам казали туди не ходити. Люди боялися тудою ходити.

А людоїдство було?

Не знаю.

А сиротами опікувалась держава?

Не знаю. Люди дуже бідували.

Допомагали один одному?

Нам ніхто не помагав, бо ми чужі були. У нас родичів не було.

Де хоронили померлих?

На кладовище виносили. А казали, що труни не було з чого робити, та закутували у тряпки. Родичі їх хоронили. Ставили хрести, хто міг.

Після голоду поминали померлих?

Ну, поминали в церкві, де була школа. І кажуть, що на місці, де була церква, строїли школу, яку розбив грім.

А Ви ходили до школи під час голоду?

У Скосарівці я пішла у 1-й клас. У школі нас не годували. Ми ходили до школи всі четверо. Ну, в мене не було платка та мені шапочку пошили, а пальтішко одне було теж. Десь купила мама та перешивала із старшого на меньшого. А я у переносках, бо була сама менша. Обуві не було, та мамині якісь туфлі прив'язували мені до ноги, і то ходила.

Хто винен в тому, що так багато людей померло?

А Бог його знає. Начальство винне.

А врожай був?

Був.

Ви знаєте що таке «Торгсін»?

Да, мій батько завіз золото і привіз маленьку торбинку зерна.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Галина Борисівна Андреева*

ЛУКІЯНЧУК Андрій Іванович

1930 р. н.

Мешкав у с. Докторове Одеської області

Де Ви проживали під час голодомору ?

Не в цьому селі жив. А в селі Докторові. Я приїхав сюди в 1973 році.

Чи пам'ятаєте Ви голод 1932–1933 років?

Був голод, був найстрашніший голод у 1933 році. Голубінки були засипані, і їх охороняли, ну я скажу, так там була і зрада. Отак там були багаті і бідні, бідні голодували, і тому що були бідні, а багаті ховали, і їм це робили.

Які, на Вашу думку, причини голоду ?

Власть мінялась, і тому був голод.

Хто забирав у людей вирощений врожай, чи забирали худобу?

Ми самі пооддавали. Ні, коров не брали, а брали тільки коні і бугаї.

Так зерно забирали і неізнестно, звідки вони були, хто вони такі, що все забирали. Вони були не свої, а чужі були, кажуть, що даже Сталін ото і не знав. Такого не могло бути, щоб він не знав, все він знав.

Чи чули ви про закон «п'ять колосків»?

Ні, не дозволяли, не дозволяли вони, але вони за 3 колоска судили, таке тоді було. Обязательно в них були такі щупи і вони перевіряли всю землю, провалилась – значить, там зерно.

Чи знаєте ви, хто входив в бригади?

Повторяли: одні приходять, а на другий раз другі приходять, а хто вони, откуда вони?

Приходили, коли їм заманеться. Даже забрали в нас двоїх. Були, забрали в мене через хату одного дядька. Да, да, це істинна правда.

Забирали тільки продукти, чи інші речі також?

Ні, речі та одяг не забирали. Тільки їжу, що зваримо, а вони заберуть, даже не дадуть покушати, це вже було зло наосяще. А були об'єщики, міліція була, ну даже теребили зерно, зерно теребили, їли і тікали, вот такі діла.

Багато людей в селі голодували?

Большинство в нас не голодувало. Село було дуже дружне. Оце в завісімостві, це вже я опісля питає, що дружне село було. Я ж вам казав, що в нас 111 дворов було, а в дворі було і по 5 і по 6 чоловік в квартирі. Вони мали ями скрізь за двором, заховане було, вот вони вночі доставали, мололи і їли.

Чи допомагали люди один одному в виживанні? Чи ділилися продуктами?

Не держава, хто там помагав. Одні одному помагали і давали піддержку, що прожили період до літа основне. А та вже йшла трава пітатільна, козелики, кокиш та много сиротам було що їсти, много трави, ходили та вискубували її. Їли ми і їжаки, були вони смачні. Один 123 годи прожив і ще прожив би, но згорів у хаті.

Чи вимінювали речі на продукти? Чи був голод у місті?

Виміняти можна було, а купити ні за що, що помінюють, то і їдять. Опісля вже чути було, що там померло, а щоб у місті помирили, про це я не чув. В місті не так було, місто підтримувалося.

Чи добровільно люди йшли до колгоспу?

Так, добровільно. До колгоспу вступили і мої батьки. Ми приходили вранці в колгосп на засідання. Нас там годували. Ми підписували всі потрібні документи, хоча не знали, для чого вони потрібні.

Як Ви вважаєте, чи знає сучасна молодь про голодомор?

Я своїм внукам не розказував про голод, а молодь про це не знає, а деякі даже посміхаються з цього.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Андрій Олексійович Науменко

ЛЮЛЬЧЕНКО Валентина Омелянівна

1921 р. н.

Я сама з Второї Миколаївки*. Там похоронений мій батько. Нашій матері сказали здавати усю свою землю в колхоз, а вона сказала, що не здасть, бо дітей багато і годувати чимось нас треба. За це на неї подали в суд, і вона отримала год тюрми. І це вже, як я родилася, її пустили додому. А потім пришлось віддати землю в колхоз і самим піти. Мама моя потім робила, то на степу, то біля свиней, а там вже до кінця свого життя.

Батько матері з Ольшаниці кожен день приносив нам хліба, кусочок якого масла, картошечки, квасольки, молочка, капуста. Всьо він нам це приносив.

У мамі забрали у колгосп усе, що в нас було. Забрали коняку з лошам, ко- ровку, позабирали зерно та багато речей з хати. Скоро після цього мого брата

* Миколаївка Друга – назва с. Миколаївки до 1945 р.; нині – селище міського типу Березівського району Одеської області; у 1946–2020 рр. – центр Миколаївського району Одеської області.

вибрали головою колхоза. Я була позже в городі, працювала, та після смерті матері я переїхала до свого брата.

Голодовка була. Але мама нам не давала голодувати. Мама зарізала нашого ішака, та ним ми і годувалися. Може колись приносила якогось зернинця, крупики якоїсь, молочка трохи, та так ми і жили.

Ходили, ходили забирали, но корови не забирали. У нас було дві корови. Пам'ятаю, забирали пшеницю, в кого вона була, ховали по кручах ту пшеницю, закопували, щоб не забирали всю.

Ми собирали колоски. Ми собирали колоски ходили, собирали сою, кукурудзу. А так ходили по лісах. Там у нас у Миколаївці були два ліси. Там ми ходили збирали гриби, ягоди, мама виносила на базар, продасть та купить якусь буханочку хліба. Я ходила з відрами, збирали ті гриби, мили, а потім продавали на базарі. Люди умирали, а чи от голоду, чи може від болізни якої. Казали, що якась болізн ході, людей косить.

Сиротів тоді у нас не було. Даже понятія такого не було. У нас була школа, хороша дуже школа. Нам там давали по кружечці галушечок, піддержували нас. Варили незажараний кулешик, теж нам давали їсти.

Церква у нас у селі була. Ходили ми в церкву на служби. Батюшка тоді вже поминав померлих від голоду.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

МАЛЬЦЕВА Євгенія Іванівна

1920 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках ?

Я смутно помню про голод. Помню, ходили на степ, розривали мишоловки і їли ото, що розгрібли. Голодували, забирали у людей последнее. Приходили влади, комуністи. Ходили попід хати і забирали. А чи одяг забирали, не помню.

А можна було щось сховати?

У нас нічого не було. Нас було семеро дітей.

А батько був у колгоспі?

У мене отець – бивший льотчик. У нас не було хозяйства, бо він, як воєний, получав пайки. І у нас всі вижили.

А хто держав корів?

Хто міг держать.

А що, у всіх позабирали?

Не. У хаті залишилось по одній корові.

А у якому кутку ви жили?

Вона називалася Чорнова.

А доносили на сусідів?

Не помню, бо ми ні з ким не дружили.

Карали тих, хто не хотів збирати зерно?

Знаю, що у склади люди залазили і крали, і за це наказували. І не дозволяли збирати на полі. Охороняли поля. А за мишоловки не ругали.

А що ще їли?

Ходили на степ. Збирали калачики, медики*, акацію, а мама робила млинці якісь. Баланду варили з листя. Принесемо з мишоловки, мама настукає в стукалці і ото наваре, і ми їмо. Буряк їли.

А тварин їли?

Батько охотник був. Бив горобці, мама їх варила. Але не всігдa хватало патронів, щоб стріляти.

А коли до вас приходили бригади?

До нас не ходили, бо знали, що у нас нічого немає.

А був склад, де звозили зерно?

Да, його охороняли местні люди, вооружоні.

А сиротами опікувалась держава?

Не помню.

Багато помирало від голоду?

Багато, але з нашої родини ніхто не помер.

А були такі люди, які зовсім не голодували?

Я не помню.

В містах був такий голод?

Канечно.

А хто ховав померлих?

Я не знаю.

А в школі вам давали їсти?

Нам давали латуру – це суп такий, і в ньому було дві ягідки.

А коли почали помирати більше людей?

Уже в 1933-му.

А на поле виходили?

Не, не знаю.

А мама чим займалася?

Сиділа дома з дітьми.

Хто винуватий в тому, що так багато померло людей?

Государство.

А дітям розповідали про голодомор?

Вони сміялися.

Ви чули про торгсін?

Люди ходили попід хати і золотоміняли.

А людодіство було?

Не. Котів їли, собак, а ми не їли.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

* Очевидно, ідеться про медунки – рід багаторічних рослин із родини шорстколистих; медоноси, лікарська трава.

МИХАЙЛЮК Василь Михайлович

1929 р. н.

Що Ви пам'ятаєте про голодомор 1932–1933 років?

Багато не пам'ятаю, але дещо знаю.

Ви тоді тут жили?

Так, так.

Як Ви гадаєте, які були причини голоду?

Голодомор фактически почався, коли забирали зерно.

Тоді був хороший врожай?

Врожай тоді був добрий.

Хто забирав продукти від людей?

Ходили попід хати, шукали, ходили з палками. Шукали, було таке время, що зробиш.

Коли саме приходили?

І вдень, і вночі приходили.

По скільки разів вони могли приходити?

Було, що по два рази приходили, по три рази.

Вони мали при собі якісь документи?

Які там документи?

Люди боронилися?

Боялися, якщо скажуть яке лишнє слово, так вбивали.

Чи мали вони при собі якусь зброю?

Все було, зброя була, все разом було.

Люди ховали зерно?

Ну було конечно, ховали. Закопували у землі, підвалах.

По скільки людей ходило?

Ну як, приходило по два, три, бувало чотири. Забирали все.

А забирали худобу, коней?

Забирали все, що могли. Казали, що розкулачували.

Людей змушували йти в колгоспи?

До колгоспів фактически не змушували, люди добровільно йшли.

Чи були куркулі, яких розкулачували, що не хотіли йти?

Та фактически таких не було. Люди шли добровільно робити свою роботу.

Колгоспи видавали їжу тим, хто до них йшов?

Так, видавали. Варили куліш, потирали бринзою. Картошки не було, може, десь була. А в нас так.

Ви чули про закон про «п'ять колосків»?

Да, це було таке, що за 5 колосків давали 10 год. За 5 качанів давали 8 років.

Хто охороняв поля?

Як сказати, були об'єзчики, активісти з простого народу.

А сусіди доносили одне на одного?

Та такого не було.

Люди допомагали одне одному?

Всі голодували, та не допомагали.

Чи були такі, хто не голодував?

Не скажу, їли макуху. Наче батько був председатілем колхоза, а все одно голодували. Не було шо їсти абсолютно. У нас в Андрієво-Іванівці було голубинки, там стільки хліба було! Нікому нічого не давали, їх охороняли, сильно охороняли.

А в школі давали їсти?

Ні, в школі нічого не давали. Ото прийдем, макухи посмокчемо, такий був хліб.

Що ви їли взагалі тоді?

Ну як, якіш ми їли. Копати ми ходили: жолуді їли, коріння викопували. Їли суслів. Колоски собирали.

Що було з малими сиротами?

Їх в кождий колхоз присилали. Їм там шось давали.

Був голод у містах?

Тоді пішки ходили. Хтось шось купив.

Багато померло людей?

Я про це точно не скажу.

Чи були випадки людодїства?

Не скажу.

Хто хоронив померлих?

Ну як сказати, вивозили та й хоронили.

Кого посилали хоронити померлих?

Ну колгосп, та й так хто міг.

Їм платили?

Ні.

Де їх хоронили?

На кладбищі.

Чи ставили там хрести?

Ставили.

Ви чули про торгсін?

Ні.

Багаті міняли золото на їжу?

Це я не чув.

Зараз поминають померших від голоду?

Поминають, ходять на кладбище.

А в ті часи?

В ті часи не було чим поминати.

В вашій сім'ї тоді хтось помер?

Не скажу.

Ви дітям розказували про це?

Розказував.

Як Ви гадаєте, хто винен у голодоморі?

Государство, напевно, бо не виділяло людям хліб. Вони ж мали запаси. Склади були забиті.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Сергій Іванович Волканов*

МИХАЛЬЧЕНКО Ніна Іванівна

1918 р. н.

Розкажіть про голод 1932–1933 років.

Голодовка сильна була, сильно мені попадало. Все було, да, все пережили.

Чи були бригади, що забирали зерно?

Ходили.

Приходили свої відбирати?

Все було.

По скільки разів приходили?

Все брали, все крали.

А що ви їли?

Нас в сім'ї було 10 душ, в мене братик був, таскав він скотину, натаскав 10-м душам.

А чи їли ви якісь рослини?

Які рослини, їли, що могли.

А людей арештовували, висилали?

Да, було все, я все пережила.

Ті, хто відбирав, мали зброю?

Да, мали, конешно.

Чи боронилися люди?

Де там захищалися?

Можна було заховати продукти?

Ховали їжу коло хати, ямки викопували та й туди приставляли собаку. Та й що було ховати?

Чи заставляли людей йти в колгоспи?

Та заставляли йти в колгоспи, бо говорили, що не будем подихати, а ми були люди бідні. Ми гребли, а вони все отримували, ми бідували.

Чи дозволяли збирати колоски в полі?

Те, що оставалося, то ми підбирали. Нічого нільзя було собі оставити. Сильно тяжко було жити. Людей судили.

Чи розкулачували людей?

Сильно, сильно, батька розкулачували.

Хто ховав померлих?

Мучилися, наймали тих, хто був дужчий.

Чи допомагали люди одне одному?

Та чим було допомагати, коли їсточки хотіли.

Чи можна було щось поміняти в місті?

Бог його знає. Я все забула.

Хто винний в цьому голоді?

Начальники, які знущалися з нас.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Сергій Іванович Волканов

НОСУЛЕНКО Євгенія Дем'янівна

1926 р. н.

Мешкала у с. Бобрик Другий Одеської області

Чому була голодовка?

Був врожай. Поставив батько хату нову. А батько розкулачили, тому що мамина мама була багата. Батько робив у сільсоветі і не знав, що нас розкулачили. У нас забрали дім і вивезли нас десь далеко. Корова в нас була, та її забрав зразу председатель сільського совета. А потім хату віддали, а корову не. Нас було шестеро, і голод не всі пережили, два хлопчики померло. Батько зараз же уїхав в Одесу і там пристроївся на роботу. Поки мама повернулася сюди назад, то ті два хлопчики померли.

Батько забрав нас в Одесу. А потім почали казати, що несправедливо порозкулачували. Та мама ходила в Одесі в горісполком, і повернули хату. Нам дали землянку в степу. Жили ми полтора года. Потім нам вернули хату. А мама була беременна, під час родів померла. А хлопчика забрали в пріют. Батько робив під час голоду в больниці в Одесі і міг робити любую роботу, і йому дозволили нас взяти з собою.

Багато померло від голоду?

Да.

А в Одесі був такий голод?

Боже спасі! Мама робила санітаркою, а батько по хозяйству. Мама приходила і приносила звідти кашу, хліба. Жили на Слободці в квартирі, а батько не хотів там жити. Брата татового забрали. І не мали права попрощатися з ним. Мабуть, убили його. А вже з маминої мами познімали всі кольца і руки покрутили їй.

А Ви не чули, що таке торгсін?

Колись було. Обмінювали золото на хліб.

Був наглядач на полях?

Був.

А чули про закон «5-ти колосків»?

Та я знаю, що судили за колоски. У нас корова була, ми пасли корову і збирали колоски, і нас не трогали. А дід збирав по полі і частину віддавав в колгосп, а частину собі.

Мама, як почула, що розкулачують, та в неї були чорні платки, та вона ховала їх у кумів.

А як ви вважаєте, хто винен у смерті багатьох людей?

Це спеціально зробили.

А допомагали один одному?

Не. Всі даже боялися подивитися на тих, кого розкулачували.

Розповідали про голод своїм рідним?

Ні.

Поминають померлих?

Може, хто свого й поминає.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андрєєва

ПАВЛЕНКО Катерина Іванівна

1929 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви голодомор 1932–1933 років ?

Пам'ятаю.

Чи був в той рік врожай?

Врожай був. Но були сильні податки. До двора було так: чи є в тебе кури чи немає, дай 150 яєць, дай шкуру зі свині, дай молока 300 літрів. Чи є корова чи нема, повинна дати.

А хліб забирали. Люди копали ями, в ямах ховали. Ходили шпичками шукали, забирали той хліб, все забирали, в Росію вивозили. Все забирали, і де яка корівка.

Ну, в нас дома була велика сім'я. Я помню, що мама розказувала, що зав'язала мені платок, такий красивий платок, такий красивий. І прийшли із флагами, з музикою, і в мене той платок забрали, а я манюня була. Вигнали з хати, хата в нас така красива була, кухня така гарна. Вигнали, ну як розкулачка. Все забрали, корівку забрали.

Дядько був, папин брат, бідніший, то йому нічого не було. Вспомінається мені, що я була у нього на печі. То ми пішли до того дядька жити.

Хто входив в бригади?

Якісь сільські, а якісь були приєжджі. А тут собирали таких старців, що вони нічого не мали, і ходили, сволочі, з флагами приходили. Знали, наприклад, що я живу, що в мене є. Один приєжджій приїждав і їх десяток з флагами приходили. І оббирали, і виганяли, і з хати забирали все.

А люди якось захищались?

А хто ж буде захищатись, як це, можна сказати, революція була. На підводі, коні були. Все забирали. А геть на степу, тато розказував, зробив яму і там пшеницю ховав. Та й трошки ото осталося, що вижили. А так були все позабирали.

Даже таке роказують, один сидить, наїв пузо. А прийшов міліціонер, шукає того бичка. «А де ж, – каже, – то м'ясо» – «А у собаки під хвостом». А вони коло собаки біля воріт закопали м'ясо. Міліціонер подумав, що він бреше. А той дядько вже думав, все – тюрма.

Кажуть, що даже дітей різали. Казали, що даже найшли холодець із дитячими ніжками. Люди до цього приспособлялись. Є такі сволочі, що робили, що хотіли. А то розказували, один чоловік і маму з'їв.

А скільки разів бригади приходили до хати?

Вони зразу вигнали з хати, і забрали всьо. Підводами тягнули. Всьо забирали з хатів.

Чи хотіли люди йти в колгоспи, чи їх примушували?

Не хтіли, не хтіли. Не хтіли добровільно йти. Хто мав конячки, земля була у людей, то не хтіли.

Людям дозволяли збирати колоски, залишки городини?

Не, ніхто не розрішав. Ніякі колоски. Такий голод був. Не було чим ні орати, ні сіяти.

А чи чули ви про закон « п'ять колосків»?

Ну, судили. Жінку, Залоговську, та її невістку, трое дітей на печі. То її засудили за п'ять качанів.

Скажіть, будь ласка, чи опікувалась держава малими сиротами, чи були дит. будинки?

Наверно, шось було.

Скажіть, як Ви вижили?

Я ж кажу, тато далеко в полі на своєму участочку сховав пшеничку. Ото так вижили, так би були тоже повмирили.

А Ви з дядьком жили тоді?

З дядьком. А шо ж, розкулачували, та ми в дядька були, та й дядька кормили. І ота пшениця нас спасла.

А якусь траву собирали, може тварин якихось ловили?

Не знаю, за це не скажу.

Чи були в селі люди, які не голодували?

Це такі, які приходили ото, людей оббирали, то вони не голодували.

А вони забирали тільки зерно, чи й інші речі?

Всьо на світі, всьо на світі. Понімаєш, еслі з хати вигонили, то даже платок з мене зняли. Всьо забирали. Я помню, шо на голій печі я була малою.

А багато людей померло від голоду?

Багато, багато.

А були такі бригади, що хоронили померлих?

Не, кожен собі сам. Не було ніяких бригад. Папина сестричка, така гарна, така гарна. Тіф був і всякі болєзні, і вмерла. Дєсь їй тоже вісімнадцять год було. Всякі болєзні підключалися. Люди вмирили, погибали.

Чи допомагали люди один одному? Чи отримували допомогу від родичів?

Ні, не від кого ніякої помочі.

Чи був голод у містах?

Конєшно був, кругом був голод.

А можна було виміняти там якісь харчі на речі?

Це міняли вже після війни. А в 33-му году не помню.

А були якісь масові захоронення людей від голоду?

Не знаю, наче не помню.

А Ви розповідали про голод своїм дітям, онукам?

Да. Дочка всьо знає. Та й по телевізору показують.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі людей від голоду?

Це Росія всьо винна. Чи Сталін, чи Берій. Це він був фашист. Заставляв отако робити голод, щоб всі помирали на Україні. Україна була бідна.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

ПЩАНСЬКА Надія Микитівна

1928 р. н.

В 1932–1933 роках був голод. Був неврожай. Ми їли бурячиння, калачики, давали жменю макухи, робили баланду, борщ з бурячиння і їли. З голоду не помирали, такого не помню.

Людоїдства не було, сусликів і інших гризунів тоже не їли. Мама в мишиних норах іноді знаходила і приносила додому трохи зерна.

По селу ходили якісь начальники і забирали продукти. Помню, як приходили до нас і щось шукали в макітрі, в якій мама варила борщ, мабуть, шукали пшеничку. Приходило 1 чи 2 чоловіка. Хто, не помню.

Люди, казали, що пухли з голоду. Ми – ні, якось вижили. Що було, то пройшло.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Андрій Олексійович Науменко

ПОЛІЩУК Людмила Олексіївна

1930 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви голодомор 1932–1933 років ?

Ні, нічого я не пам'ятаю, я мала була. Що мені тоді три годики було, та що я можу помнитъ?

Можливо, Вам розповідали про це Ваші батьки?

Ні, ну знаю я, що голод був. І все. Що я можу сказати.

А чи знаєте ви, чи ходили тоді відбирати у людей зерно?

Цього я не знаю.

Чи чули ви про такий закон «п'ять колосків»?

Що не дозволяли колоски збирати, я чула. А що до чого, не знаю.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Йшли люди, но як тоді було, я ж кажу, що не знаю.

Чи помирали під час голоду люди в вашому селі?

Та, мабуть, помирали. Но мені батьки не розказували.

Отже, Ви на цю тему не спілкувалися з батьками? Вони вам нічого не розказували і не згадували про ті часи?

Так, у нас в сім'ї про це не казали ніколи, і я нічого особливого не знаю. Та і я мала була тоді, нашо воно мені треба.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Катерина Володимирівна Пелеховська*

РОЖНОВА Анастасія Миколаївна

1930 р. н.

Врожай був, та закривали. Не можу казати, мені було три годіки, я не добре помню, я сиділа в хаті, покидала мене мати, ходила по степу, шукала качанчики кукурузки, щоб зварити якийсь бульйон чи латуру, ходили попід скирди. Четверо нас осталося, батька забрали у 1933-му году, ні за що, він пас свині та збирав мишоловок, мама поклала в піч сушити, здерти і зварити дітям якусь таку латуру. Та вони прийшли, відкрили ту піч, випотрошили і забрали батька, а мені було, я ж кажу, три годи, старшому самому сім год. Я не ходила, мама брала брата і ходила з ним на степ, і по болоті ходили ввечері. А мені наказували сидіти на печі і нікуди не виходити. Каже: «Будуть приходити трусити, а ти не давай». Бо на печі висіли торбиночки, там якась крупа чи якась макуха побита, а потом фасолька чи горох там для дітей. То що я могла зробити, як вони приходили свої, та вже сільські, нема вже їх на цім світі, земля не прийме. Самі забирали, даже стягали там де як клійночка на столі, матерія яка – стягали, забирали.

Була коровка, коровку тоді забрали. Я не помню, скільки їх ходило. Мама розказувала, що ходили ноччю, стукали в дворі. А відкрили, то вони стукали кругом, такі були залізні кльочки, стукали, щоб найти хліб. У свекрухи моєї було 5 дітей, та вони прийшли ноччею, викинули з хати, бо в неї хата була під черепицею, то вони считали, що це куркулі. Та мама мого чоловіка кричала криком, щоб забирали тоді і дітей, бо чим вона буде їх кормити, 5 дітей? І чоловіка теж забрали, у 1937 році.

Мама розказувала, що вони були в пошані за те, що вони служили в КГБ, то що приїздить «чорний ворон», що ночкою ходили. Вас визивають у контору начебто, а так узяли турнули у той чорний ворон та забрали. Не знаєш навіть на сьогоднішній день, де вони, що, де їхні косточки гниють.

Ми жили у селі, та наше село розорилося. Сюди ми переїхали у 1977 году, я вже була замужем.

Нічого в тих, що ходили, не було, ніяких документів, сільські. Жінка йшла у больницу нести чоловіку з другого села, та проходила коло нашого села, та повиходили, зарази, і забрали все, що вона у больницу несла. Ну якби я сказала, хто йшов у тій команді, ще я одного його знаю, мені мама розказувала. У нього було троє дітей, жінка померла в нього. Ну він жив, як усі люди жили, а такий сильно строгий, такий був злющий, що я ж кажу, забирав. Грищенко Іван.

Дежував один у конторі, той вижив. Та розказував, що був заховав того зерна у штанину, вони знайшли, забрали, ще й побили.

Зброї в них не було, тільки палки. Люди боялися боронитися, боялися, що як будуть щось казати, то тоже «чорний ворон» під'їде та заберуть. Повисилили десь аж на Соловки. Ноччю ходили людей забирати, вдень ходили хліб трусити.

Мама казала, викопають десь ямку на городі, заховать там і не знайдуть, а потім доставали потихеньку, аби зварити латуру ту. Як варилася: чи жито поде-руть, чи пшеничку, чи кукурузку ту накидають та кандьєр*, такий називався, варили. Даже коні здихали, люди витягали і ділилися. Відрізали по куску того м'яса, щоб поїсти.

Розказували, мама даже свою дитинку вбила. Це такі були випадки, бо голодні були, голод такий був. Кажуть, зайшли до неї, питають, як вона живе, а вона: «Отак я живу». А в пічі мліло м'ясо з дитини, вона голову відрізала, поклала в торбинку, а вони ото знайшли. Та вона плакала і кричала криком, що була вимушена, бо краще б умерла, а не зарізала б свою дитину. Лучче умерти. Отаке було. В кого корови були, то виживали люди, доїли корову, як не забирали в кого. Молочко було. Хто не лінувався, ходили по степу збирати качанчики кукурузи, то жили. А хто не хотів ходити, то пухлі падали і помирали з голоду. Кажуть, ще собак і котів їли. Мама розказувала, що продавали холодець, та найшли ногтики дитячі у тому холодці. Із дітей варили холодець. Такі були, що заманювали дітей до себе, або на ніч приймали там кого та вбивали людей і робили ковбаси. Хлопці ходили яйчки шпачині дерли. Як було треба шпаків дерти, та хто ж ноччю до лісу піде. Собирали то, що під ногами було, і сусликів, і крис, і що бачили їли, аби вижити.

Ті, що в колхоз вступили, то вони як вступили, то повіддавали все. Коні повіддавали, корови повіддавали, тому що як не віддаси, то вивозили геть на Соловки. Я не можу сказати, чи допомагала влада чи колхоз цим сім'ям. Тому що коли мені треба було в школу йти, якраз було сім год, то це я помню, мама ще казала: «Нікуди ти не підеш, оце з школи прихोдь та підєм жати травичку», бо треба було давати коровці, бо не буде молочка, та повмираєте з голоду. Була у нас корова лиш до війни.

Судили за колоски вже в 1947 году, це вже я була ланковою. Жінка одна теребила там зерно. То її за це спіймали, засудили та дали 10 років. Давали ж по ті 50 грам, бо робили ж на палочку, на трудовень. Як уже в 1947-му на осінь був урожай, бо я в 1947 году осінню в октябрі вже заміж виходила, було вже хліба, получали ту пшеничку, то дерли на дерничку і вже мала ту крупу, випарювала, тою мукою примісьювала і випікала хліб. То вже даже на мельницю змелювали та пекли калачі. Не дозволяли збирати колоски, це їх збирали при руминах. В голодомор я не знаю, щоб хто збирав. Поля та колгоспні комори охороняли. В Андре-Іванівці була голубінка, там хліба було повно, бо розказували, хто міг украсти, дірку там десь продрати, вигортати того зерна собі краплі. Хто спіймався, того судили.

Мама розказувала, хто не йшов у колгосп, то тому було одрізано всьо. Хто йшов у колхоз, то всьо забирали. У батька була пара коней, там корівку держали, то поздавав батько всьо у колхоз. Коли він організувався, я не знаю. Не могли люди тварин ховати, неможливо було ховати, тому що теба було якось пасти, вигонити.

* Кандьор

У 1933-му, казала мати, багато людей помирало, у 1947-му вже не було такого голоду. В кого було даже зерно яке, чи крупа яка даже. Ходили міняли барахло яке, бо люди міняли, там баночка-дві [крупы], щоб тільки зварити їсти, щоб тільки не померти з голоду.

Я не можу сказати, коли більше помирали, мабуть, коли 1933 год був, і мама ходила збирати кукурудзу, то це ж після жнив було, бо скирди стояли соломи, та де греблі, віяли зерно яке було, а тоді вимивали та з землі доставали пшеницю, зерно отсівалося та й дерли на дернички, варили таку латуру.

Від голоду половина села вимерла, а половина вижила. Як люди могли, допомагали одне одному, як у кожного нічого не було. Як хто що мав, там яку крупу держав у землі, щоб вижити. Ніхто з родичів з інших районів не допомагав, бо казали, по всій країні повно зерна, а Сталін його приховав, зробив це всьо, щоб країна вимерла. Вивозили хліб, кругом геть по другим городам отправляли.

Уже їли траву, бо більше нічого не було. Лободу парили. Даже паслися, шукали бриндолі, але їли навесні, ще мама казала, якіш їли. Мама приносила ожину мені, така гірка була. Шипшина по лісі росла сладка, то збирали ходили. На цілий день як підуть, мама візьме сина старшого, вона його водила за собою. Приходили вони всі такі мокрі і в болоті. А я сиділа на печі і не вилазила, плакала, бо нікого ж у хаті.

От хоронили так, тих, хто від голоду помер. Скидали в могилу, бо вже вижить сили не було. Кажуть, де круча була, туди і тягнули людей. Хоронили в основном на кладбищі. Їздили до батька, казали, що вивезли в Одесу, деь тамочки він сидів. Батька побачити возили сина, поїхали та не застали. Сказав той вояк, що охороняв їх, що вчора їх вивезли, а лиш потім розказував чоловік, прийшов із тюрми і сказав, що він упав і в нього порок серця, і він помер. Ті, кажуть, хоронили так: вирили йому яму бульдозером, там їх багато поклали, хоронили. Їх у тюрмі багато повмирало, їх позагортали.

Поминаєм померлих, конешно, поминаєм, і не знаєм, де захоронені, а все од-но поминаєм. Влада при цьому не була. Тому що ми ходили на кладбище і батьки наші ходили, в кого там були померлі діти, як у мене погіблі брат і сестра. Троє померло. Церкви у нашому селі вобще не було. У восьми кілометрах від нас село було, Красний Кут. Хрести на могилі ставили вже після голодомору. А взагалі хоронили, де бачили.

Я не знаю, як молодь сприймає той голодомор. Я дітям говорила. Ставляться вони так, що то неправильно було, несправедливо, що був хліб, а людям не давали, і винуждени люди були вмирати від цього. Бо така була власть, що вони за-прещали то всьо.

Хто це робив, начальство то робило, що у Москві жило. Ну хто може бути винним, вважаю, що Сталін це робив, там був і Каганович якийсь і ще хтось.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

СІКОРСЬКИЙ Василь Леонідович*1928 р. н.**Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?*

Ну пам'ятаю, але мало, я ж 1928 року народження. Пам'ятаю, що голодовка була, люди пухли, бо не було що їсти, до того доходило, що люди коней дохлих їли, розрублять коня і кидаються туди, щоб тільки ухватити кусінь м'яса, доходило навіть до бійок за те м'ясо, всі голодні, а м'яса мало було.

Багачі забирали, наші ходили забирали, говорили, що для Советского Союза. Геть усе забирали, забирали і пшеницю, і коні, і техніку. Ми під столом вирили яму і ото туди ховали. А вони ходили з щупами і штурхали, шукали, де заховане. Вони зібрали по селі зерно і заховали в церкві. Вони закрили церкву і зробили з неї склад. Ховали семічки там, і був приставлений охоронець. Мене батько поведе до церкви, витягне цеглину і мене засуне туди, я наберу торбину зерна, поки охоронець обійде церкву і гайда додому, щоб не замітив. Ходили по-трьох чоловіки і підвода, ото як ідуть та на гармошці грають. Раз прийшли, все забрали, а потім приходили другого разу, щоб перевірити, чи не утаїли люди чого. Приходили люди свої ж, і забирали, люди боронилися, бо то їхнє було, їхніми руками зароблене, а вони били людей і забирали все: корів, коней, зерно, який реманент. У кого сім'ї були великі, по 5–7 чоловік, чи сироти були, то залишали корів і яку жменю хліба.

Чи добровільно йшли люди до колгоспу?

Заставляли здавати коней, здавати плуги, реманент і ото заганяли до колгоспу. Варили колгоспникам якусь баланду з кукурудзи та ще якої трави туди накидають, і тим, хто по полі колоски збирав чи копиці складав і дояркам, – всім давали їсти, аякже. Мій батько працював в колгоспі, де яку зернину украде, захова до пазухи і приносив нам.

Багато людей померло від голоду?

Тут багато померло від голоду, батьків брат вмер від голоду, тітка вмерла з голоду, – пішла в друге село, влізла в погріб, набрала там сала, зерна, всього і ото наїлася і через два дні вмерла, а в неї було шестеро дітей. Збирали траву. Ото ідеш на степ, і кокиш такий маленький, косив і їв, голодні люди були, ото зерно збирали після того комбайну колоски, то садили від п'яти років і більше.

Чи допомагали сиротам?

В одній жінки було дев'ять душ дітей, без батька жили, і оце їй допомагав колгосп, давав на одну душу по 100 грам хліба, яку жменю зерна, оце і вся поміч була сиротам.

А були такі люди, що не голодували в селі?

Були, були, та ще й добре були такі, що не голодували. В них були запаси, є такі, що не знали, що таке голод.

Чим ви харчувались, які засоби вживали до виживання?

Я пам'ятаю, ходив в поле сусли збирав. Як піду, то принесу 50–60 суслів, і шкірки зніму і ото мамі в казан. А нас було семеро душ, я самий старший, ото повний казан зварюш і не хватає мамі. У тих норках я вигрібав зерно, а воно чисте, ходив вночі, щоб не бачив ніхто.

У дворі була землянка, повна землянка зерна. Ото сидимо сім душ голодуємо, а в нас пшениці повна землянка. Ото дирку пробили та потрохи зерна брали, і так вижили.

Вижило багато людей, є такі, що їм давали зерна, хліба потрошки давали. І ото йдуть на степ, і в кого нема чого їсти і тоді діляться, аякже, люди ділились, не давали вмерти один одному. Пам'ятаю, і родичі допомагали, ділились, в кого що є.

Чи чули ви про випадки людодійства?

Бува, як хто в ліс з села тікав, то ото він з голоду з ума зійшов, значить, пішов людей їсти. Люди ходили до лісу траву яку зірвати і не верталися, тільки знаходили сапоги і кості. Ми потім перестали ходити до лісу, а як в поле біля лісу працювати ходили, то стояли охоронці з ружжами.

Чи чули ви про закон «п'ять колосків»?

По полю заборонялося збирати колоски, по полю їздили об'їзники і якщо вкрав п'ять колосків – зразу на 15 років років висилали до Сибіру.

Люди робили по мінімум роботи за трудодні, але не всі могли виконати мінімум, і їх висилали до Сибіру, було таких багато.

Як ховали померлих?

Помирали люди, багато померло, ховали свої, хто крепший був, ото так вивезе за село, кине мертвого, може, чим прикидали.

Хоронили людей на цвинтарі, ото так кинуть, загорнуть, і так ні хреста, нічого не ставили. Ми знали, хто багатий, був, то ті ставили хрести, але такі голоду не знали. А як ми бідні були, їсти нічого не було, то звідки того хреста нам брати?

А поминають померлих від голоду на Проводи?

Поминають, звісно поминають, кожен приходить ставить панахиду, але ніхто вже не пам'ятає, де ті могили, а тоді майже не поминали, бо тоді не було такого, як Проводи.

Розказував онукам, а що як вони бачать, що в тарілці є що їсти, то що вони будуть цікавитись. Та їм байдуже, що було тоді.

Винна влада, а хто ж, як не влада, тільки вона ото забирала, вона зробила голод. Це Сталін винний, він заставляв забирати.

Чи знаєте ви, що таке Торгсін?

А було, було, тут було ходили міняли прикраси на хліб, а люди ходили голодні і все, що можна поміняти, все міняли.

В містах голод був, бо звідти приходили до нас голодні, пухлі були. Їсти просили. Та говорили, що голод в містах великий, більший, ніж тут. Ото ці прихожі найбільше і помирали. Ото помруть, і не було кому захоронити, ото так лежали по вулиці, поки хто зжаліється та крепший був, то де вивезе за село.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура*

СТАЛИНЕЦЬ Галина Іванівна

1926 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Їсти не було шо. Мама нас запирала і йшла на степ, ми малі були, нас троє було у мами, а потім приходила і відпирала, щоб нас ніхто не покрав. За ворітьми сидить жіночка і тако рве траву, открутує оті коріння і їсть, наче хліб, оце сидю її бачу, наче хліб вона їсть, а то трава. Було багато, та хіба я можу помнити.

Які причини голоду?

Люди посіяли біля своїх хат жито, і ми тоже. В 1933-му була сильна голодовка, забирали зерно в кого було, фасолю, все забирали підряд.

Були голі хати, і діти, і люди.

Чи чули Ви про випадки людодіства?

Пішла на базар, мені було 10 років*, а там холодець продається, я побачила там пальчик, мізинчик, тако скраю тарілки, як побачила, – дома опинилася, мамі сказала. Таке страшне було. Я боюся більше розказувати. Мені вже 82 годи.

При голодоморі люди працювали в колхозах?

Я не пам'ятаю, хто шо мав в подвір'ї, відвозили. Потом давали нам їсти за то, шо ми ходили на роботу. Давали нам макухи, потрошки кожному давали.

Чи чули Ви про закон «п'ять колосків»?

За один качан кукурудзи, хто вкрав, судили, давали багато годів. Збирали колоски, но якщо спіймають, то покарають. В колхоз колоски збирали, а так не було, щоб ми назбирали і собі, взяли і зносили в колхоз. Колхоз був бідний, геть нічого не було.

З Вашої сім'ї хтось помер від голоду?

З голоду не, мама держала корову. Так годувала, ше, кого можна, коло своєї хати.

В Вашому селі багато хто помер від голоду?

Багато хто помер від голоду. Да, багато людей вимерло. Бо нічого не було, геть не було. Так, люди помирили. І так я бачила, шо голодні ходили.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Людмила Сергіївна Луговська

ТАРАН Валентина Миколаївна

1929 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 років?

Я родом з Анастасіївки**, а тут живу з самого дитинства, майже нічого не пам'ятаю, скільки ж мені тоді було років.

* Імовірно, респондентка помилилася: їй мало бути 6–7 років.

** Ідеться про с. Анастасіївка, нині – в Андрієво-Іванівській сільській громаді Березівського району Одеської області.

Голод, холод, біднота кругом, нас було двоє душ і мама. Мама сама залишилась, батька не було, його ще в 1930 році вбили.

Врожай був, а Бог знає чому в людей нічого не було, знаю, що голодували люди, пухлі ходили попід хати, їсти просили. Ми теж голодували. Що ми їли, ото що побачиш, – те і їли. Зимою ходили по полю: де там качанчик який був, і ми видовбували і зерничко їли. Куліш варили: оце надереш тієї кукурудзи, кинем у воду і варим, і не було більше нічого: ні зажарки, ні хліба, ото таке їли. Ми пухлі ходили, де яку мишу впіймали, суслів, їжаків – все їли, хотілось жити.

Чи пам'ятаєте Ви, щоб ходили бригади і забирали зерно?

В нас нічого не забрали, бо нічого і не було, а от чула, що ходили по селу якісь бригади та виносили з хатів і забирали все, що було: зерно, корови, коні.

Чи добровільно люди йшли до колгоспу?

Ішли люди до колгоспів, бо їсти хотіли, і ми в школу як ходили, то, помню, діти по 11 років садили на полях папушою. Я сама коли виросла, робила в колгоспі на паровій машині, і була в мене хустка, і ото попала в ту машину, а я за нею, то була напарниця та врятувала мене, а то затягнуло б.

Моя мама варила куліш в колгоспі, і оце так потроху давали людям, і мама і мені приносила поїсти. В нас корова була, то ми на ній і прожили. Мама пекла такі млинчики: кукурудзяна мука, трохи молока, розколотювала і в печі пекла.

Чи чули ви про закон «п'ять колосків»?

Не дозволяли збирати колоски, бо судили за них: за 5 колосків давали до 15 років.

Помирали люди від голоду? Хто хоронив померлих?

В нашому селі мало померло, бо голоду не було аж такого. Ховали люди, спеціально назначені колгоспом.

А поминають померлих від голоду на Проводи?

Хто ж їх буде поминати, бо не осталося тих, хто б щось пам'ятав.

Як Ви вважаєте, чи знає сучасна молодь про голодомор?

Діти знають, я їм розповідала.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Олександр Миколайович Димура

ТИЩЕНКО Микола Володимирович

1929 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках ?

Звісно, пам'ятаю, хоч малим був, але пам'ятаю, мені розповідала мама, а дещо сам бачив.

Чи був у той рік врожай?

Врожай був, не так щоб великий, непоганий врожай, ніхто і не думав, що такий голод буде. А що, як вивезли в голубінки все зерно, приставили охоронців – і не підійти.

Чи пам'ятаєте Ви, щоб ходили бригади і забирали зерно?

Ходили по хатам, все забирали: зерно, коні, реманент. Ходили по 5 чоловік, не наші вони були, приїздили, а звідки – ніхто і не знає, а з ним і предсідатель ходив з гармошкою, а позаду підвода їхала. Все забирали, шукали щупами, все тикали, всю хату перетикали. До нас прийшли, а мати коржиків напекла, а вони і те забрали. Люди ховали, якщо було що ховати. В землю закопували, в комен замурували, хто вивозив за село, ховав там. Приходили по 3–4 рази. Коли захочуть, тоді і прийдуть. Ніяких документів у них не було, ото прийдуть і говорять, що вони комуністи і для країни треба, і забирали. Ну яка в них зброя, у головного був револьвер. У нас була земля, коні, корова, сівалка – прийшли, все забрали. Батько вивіз пару мішків за село, заховав, а вони і там знайшли, тільки два мішки не знайшли, і так ми і вижили.

До нас як прийшли, то зразу з хати вигнали, все забрали, батька кулаком називали. То ми без хати залишились. Аж через рік батько пішов до колгоспу, то тоді і вернули нам хату, а до того жив у сестри у другому селі.

Чи добровільно люди йшли до колгоспу?

Заставляли йти до колгоспу, той, хто бідний був, то ті говорили: «Ми за комуністами», виступали за розкуркулення, то ті і самі йшли. А як в багатих, то все забирали, то люди вимушені були йти до колгоспу. Колгоспники отримували якусь баланду.

Чи чули ви про закон «п'ять колосків»?

Колоски збирали, хто пов'яже снопи, де який колосок упаде, то ми ходили збирали і здавали до колгоспу. А втаїти не можна було. Був випадок, що мій друг, з яким ходили разом збирати колоски, сусідами були, то він зірвав колосок, ще й жнив не було, і ото йому дали 5 років. Він життя спасав свою. Ото об'їзчик помітив і розказав председателю колгоспу. І головне, що свої були, але здали.

Чи допомагали люди один одному в виживанні? Чи ділилися продуктами?

Родичі допомагали, я ж говорю, що жив у селі у сестри батька в Левадівці, поки нам хату не віддали. То там і кормили мене.

Чим Ви харчувались, які засоби вживали до виживання?

Їли ми все, що було, де яка травинка, кокиш, щир, жолуді, горішки копали, і їжаків їли, а воно як свинина, – таке м'ясо; собак їли. Збирали картоплю і сирію їли, ото такі голодні були. Помню, на корову давали якусь макуху, то така, що як кинеш у воду, а вона сутками кисне. Сестра якісь кандерики зроби і зразу поїмо, бо прийдуть і заберуть.

Хто опікувався сиротами?

Сиротів у нас багато і не було, ну я не знаю, ходили по людям і просили їсти, а хто більший був, то вже робили.

А були такі люди, що не голодували в селі?

Були такі, що й не голодували. Які поховати встигли, ті і не голодували. В кого щось було, то їздили та міняли на зерно.

Помирали люди від голоду? Хто хоронив померлих?

Люди помирали, не багато, але помирали, хоронили свої, як не було кому, то вже лежати так не буде, люди поховують, хто кращий. Хоронили на кладовищі,

хрести не ставили, можливо, хто багатий був, ті ставили, але ж ті від голоду не помирали.

Висилали до Сибіру, хто не подчінявся власті, хто оборонявся, куркулі, які виступали проти колгоспів. Он в нас був сусід куркуль, то його з сім'єю вислали до Сибіру, і так ніхто не бачив і не чув про них. Хто погано робив в колгоспі, тих теж судили.

Поминають померлих від голоду на Проводи?

Люди поминають, підуть на Проводи панахиду роздадуть, а тоді бідні були, тоді такого не було, як Проводи.

Ви розповідали своїм дітям, онукам про голодомор?

Ну, внукам розповідаю, дітям, як приходять, та воно їм і не нужно.

Хто винний у смерті людей та організації голоду?

Винна влада, тільки вона, а більше нема кому. Ходили НКВД, розстрілювали, забирали все і до Сибіру висилали. Вони хотіли винищити нас. Це Сталін давав укази.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Олександр Миколайович Димура

ТКАЧУК Валентина Миколаївна

1930 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Розказували батьки, бо сама ще була мала, розповідали, що був дуже страшний голод і помирали люди, як мухи помирали.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Влада забирала. Розкуркулювали людей. Робили колективізацію.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Відбирали ці, як їх там, комсомольці, як хочеш їх називали. Та й забирали весь хліб у людей. Чи вони десь це зерно вивозили, чи собі забирали, я не знаю.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Винагород не було, а доноси були, ось в мене був сусід Ізбаш, в нього були ями з зерном, та й що, хтось заявив на нього, потім приїхали та й забрали його кудись, що ніхто не знає куди.

Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Я не знаю і не буду казати.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, арешт, висилання?

Я не знаю, я тоді була маленькою, а мати про це нічого не казала.

Чи мали зброю ті, що відбирали хліб у людей?

Не, не мали вони зброї.

Як люди боронилися?

А де там боронитися, прийшли розкуркулили, всьо забрали, а як що почнеш щось говорити, то й тебе вишлють в Сибір. Люди боялися боронитися.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Може, десь якусь частину і можна було сховати, но лише одні вийшли – другі прийшли, якщо перші не знайшли, то другі знайдуть, що нічого не сховаєш.

Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Ну як, шукали продукти, заходили до хати з щупами, все довбали, даже в димар заглядали.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

І душ п'ять, чотири, ще підвода в них була, вони на неї всьо грузили, кудись вивозили.

Де можна було приховати продукти харчування?

Зерно ховали в підвалах, димарях, но вони всьо ж находили, гади. Рідко, що щось не найдуть.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Давали латуру і всьо, а та латура була невкусна, без солі, без нічого, но приходилось їсти, щоб хоч якось вижити.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Не, одяг не брали, брали лише хліб, пшеницю і те, що було зварене чи що можна було з'їсти.

Що таке закон про «п'ять колосків», чи чули Ви про нього?

Да чула, що судили за колоски, давали п'ять, десять год, це лише за колоски.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Не, не дозволяли, поля охороняли дуже хорошо, що і не вкрадеш.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

А був спеціальний об'єжчик, він поля об'єжджав і дивився, щоб ніхто нічого не вкрав.

Чи люди добровільно хотіли йти в колгоспи?

Дехто добровільно, декого силували, но в основному йшли добровільно.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

А була одна коняка в нас й плуг полеманий, та й забрали в колгоспи їх, а що казати за коров, худобу тоже всю забирали і ніхто не ховав.

В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Днем приходили, вночі люди навіть соломи, днем прийдуть і заберуть.

Скільки разів приходили до хати?

Вони раз прийшли, всьо забрали і пішли далі, аж потім якась інша бригада навідається.

Коли почали люди помирати з голоду?

В 1933 році геть вимирали, це був настоящий голод.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

Ніхто ніким не опікувався, діти ходили по селі просили їсти, вони ходили такі опухші та й вмирали прямо на дорозі.

Хто не голодував в селі і чому?

Є которі не голодували, їх називали білі, вони і мали хліб, а такі бідні, як я, вмирали з голоду.

Хто зумів вижити?

Це ті, хто йшов в колгосп робити. Їм там давали якусь латуру, та й вони виживали за рахунок тієї латури.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Всі такі бідняки як і я, хто допоможе?

Що споживали в їжу з рослин, вживали листя, кору в їжу?

Ми щир теребили, калачики, їли, коріння ніяке не їли, тоді такого нічого не було, ще ми їли листя виноградні, ось так і виживали.

Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Купити не можна було, но поміняти можна було, но поки хтось щось поміняє, поки донесе, то й сам всьо з'їсть.

Чи був голод у містах?

Ну да, був, до нас аж із Києва прийшов чоловік, він впав та й помер, його закопали в яму тай всьо.

Чи відомі випадки людодства у Вашому селі?

Не, не, не було таких випадків.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

На кладбіщі хоронили, свої родичі. Більше ніхто нікому не платив.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

А вже багато нема в живих, вже нікого не поминають.

Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Де там в церкві! Ось піп наш сучасний пішов, тримає магазин, він там буде споминати голодомор? А тоді й церкви розвалювали.

Чи знає сучасна молодь села про голодомор 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Розказувала я своїм онукам, а зараз молодь, вона що, інтересується чимось? Зараз вони і не знають, що таке голод. В них щас всьо є. Ніхто нічим не інтересується, їм лиш дискотеки, танці, їм голодовка не була і щоб і не була.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Власть винна, хто ж іще.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Ярослав Миколайович Коршак

ХРЕНОВА Галина Олексіївна

1927 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод в 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Я з 1927 року. Ну помню, що був голод. Але ж я була маленька.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи весь урожай забирала влада?

Ну то наче урожай був, але весь урожай забрала влада. Голод був, ще й сильний.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Наверно, назначала місцева влада, а точніше я не можу сказати, що я можу сказати, я була тоді мала.

Чи були винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна?

Ну, то ще коли розкулачка була, вони збирались у своїй конторі. І кажуть: «Ага, той он багатий, підем до нього і розкулачим». А тоді так і було.

Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Та де там в них документи? Це було як нападєніє. Ішли собі та й всьо забирали. Вони самі шо хтіли, то і робили. У кожному селі були свої назначені люди.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Хто там шо робив, тоді не можна було поняти. Хто протів кого, хто за кого. Чорті шо творилось!

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Вони може мали, та шо вони показували? Хто там людей бачив? Люди боялись, налякані були, правди нікому не казали.

Як люди боронилися?

А як вони боронитимуться? Оце як маєш кружку зерна, заховаєш його десь в городі, щоб ніхто не знайшов. Оце вся оборона.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, фруктів, овочів?

Ховали люди, щоб не здохнути.

Скільки їх приходило до хати, хто це був?

Сам же не іде, а йдуть по троє, по четверо, юрбою, і хлопці, й дівчата.

Де можна заховати продукти харчування?

Хто де міг, там і ховав, хто собі де придумав, та заховав. Тільки так ховали, щоб ніхто не бачив, тільки сім'я. Це посовєтуються між собою та й сховають. Бо боялись друг друга.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Ну, давали крупи якоїсь, куліш якийсь, та й то вперед.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Розказували тоді, я так не помню, шо в кого було щось хороше: кожух якийсь, то забирали.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули ви про нього?

Це чула, що це судили за колоски. Люди боялись вирвати колосок, щоб не засудили. Люди решетами полову трусили.

Чи дозволяли збирати в полі колоски, залишки городини?

Та хто там розрішав це, за них і судили.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Ну, начальство поставило якихось сторожів.

Чи люди добровільно хотіли йти в колгосп?

Ну, як побачили, що стали кормити, їсти давати, та й почали йти.

Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Може хто не хотів йти – та й змушували, а в основному люди йшли самі.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

Тут сиротів не було, тоді до людей забирали.

Чи допомагали люди один одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Ну то якщо прийшло якесь голодне, то поділишся, якщо в тебе щось є. Тепер наче не такі дружні люди, а тоді були дружні. Сім'ї великі були.

Чи мали якусь допомогу від родичів?

Ніякої допомоги не було.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Бабки чистили*, какіш копали, обчистили та й їли. Якись шкарлупи від картошки прижарювали. У нас тут не дуже такий голод був.

Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Не знаю, тоді далі села ніде не була.

Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років? Зокрема, чи розповідали про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Та що вони знають. Ну то онукам розкажую. Вони і питають в мене.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Господь його знає. Тоді один одного возвишали і бідних топили, що там не розберешся, хто винен, хто ні.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Ярослав Миколайович Коршак

ЦАПЕНКО Володимир Андрійович

1925 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Голод спеціально було зроблено, зробили так, щоб український народ вимер, всьо робилося назло. НКВДісти, міліція вся, получали сільодку, масло слівочне, консерви, крупи, получали всьо, а люди пухли. Всі нуждалися, моя мама покійна (мені було 8 чи 9 год), іде вона на роботу раненько, біжить у колхоз; хто іде на роботу, тому дають 200 гр муки, або кукурудзяної, та такої гіркої. Коржики спекла, дивишся на них – так хочеться їсти, візьмеш їсти, а воно як то від малярії, як горчиця в роті. Протівно сильно, візьмеш в рот, пожуєш, а воно гірке. В колхозі коняки дохли, а лиш не дають в колхозі. Забирають усьо. Там кому ногу дали, кому який кендюх, кишки давали. Це всьо люди порозбирали.

* Тут, імовірно, бабками названо подорожник; чистити могли стебла рослини, збираючи насіння (містили білки, жири, інші поживні речовини), або ж відділяти стебла від листя при заготівлі останніх (див. прим. до с. 869).

Урожай тоді сильний був. Повні церкви були. У нас тут церква була, забита семочками. У нас була синагога, тоже була повністю забита. Потом, де гаражі, отам були такі длінні амбари і повні пшеницею засипані. Набито повно хліба. Отуто на містечку, де зараз магазин, було пусто і було повно зерна. Обплетені лозою три коші підряд стояли, помню. Нікому нічого не давали збирать зерно, даже кукурудзу людям не давали. Найшли в церкві дирку, вони і палкою витягували, і ті качани падають і падають, а ми всі хватаємо. Хлопці в церкву прийшли, а в церкві було високо так, а вони кажуть: «Давай, скакай туди, будеш нам носити семочку, через вікно сипати». А тоді кажу: «А як же я звідти вилізу?» «А там є доска, поставиш її на вікно, і по тій досці вилізеш, ми тебе заберемо». Зліз та й дивлюся, що там за доска. Малий ще, не розумію, скочив туди, а воно високо там. Єлі руками доставав. Пішов і давай набирать семочки і носю туди, насипаю і набираю. І чую, хтось кричить. Хлопці повтікали, а я остався. Той прийшов та й баче, що насипано. Баче, що хтось там є. Кричить, хто там є. Я мовчу. І так він кілька разів кричав та й каже: «Як відкрию – буду бить». А я уже узнав, хто це. Добрий такий, хороший чоловік був. «Це я, дядько Коля, це Володя». Він відкрив церкву та й сказав, щоб я йшов набирав. Я раз собі в шапку, в кармани, в пазаху насипав, взяв ті семочки, а він мені каже, щоб я йшов і не приходив. Скільки було воровства. Ми пішли на склад, а там був чоловік. Ми його шпурнули ножом. Він пішов в больницу, а ми накрали зерна. Іншим разом ми прийшли до сторожа, а там кагати кукурудзи. Мужики до сторожа кажуть, щоб він тікав, а ми наберемо кукурудзу, потом прийде. А він сказав, щоб ми набрали, тільки акуратно. Всього було зроблено так.

А забирали все, приходили і забирали, де що було. Геть і борщ забирали. Сусід мій заховав картошку, а весною вічка відрізав і садив, і виростала картошка.

Хто ходив забирати продукти?

Комсомольці, партейні ходили забирали. Міліція, КГБ їздили забирали, їм звездочки повціпляли. Ходило їх по п'ять, по шість душ. Ходили дньом. Приїжджали, заходили, як хазяї. Приходять, перевертають, на піч лізуть. Матрас піднімають. Приходили часто. Геть кабакові семочки забирали. У нас була сім'я величенька. В колхозі свиня заболіла сибірською язвою, і сказали вбити ту свиню і закопати. А батько був ноччю сторожем, та вони вбили ту свиню та й закопали, а потом розкопали, розрізали по кускам. Додому поприносили і варили, тільки довго кипіла. І то м'ясо поїли, і до цих пір нам нічого нема.

Чи люди добровільно хотіли йти в колгоспи?

Всі йшли робити в колгосп, бо заставляли.

Що споживали в їжу з рослин, вживали листя, кору в їжу?

Навемо щирія, наварило з лободою. Наваре мама тої води зеленої, муки, або крупи туди всипе. Ні зажарки, нічого, ні масла ніякого.

Чи відомі випадки людоїдства у Вашому селі?

А по селах були такі случаї, що люди людей їли. Ганяли за людьми. Одна жінка розказувала, що еле втікла від двох чоловіків: один з косою, один з сокирою, єлі втікла. В містечку на базарі продавали холодець, а там ньоготь. Прийшли до тої

жінки, та й арештували її. У нас тут в селі не їли людей. У нас район і було проще. По селах нічого не було, всі вимирали.

Зайдеш: тако жінка помирає, і дитина коло неї лазе, а вона говоре, щоб не трогали, нехай помре коло мене. З нашої сім'ї батько помер від голоду. В городі голоду не було, бо там заводи, фабрики, люди робили. Їм давали по 600 гр. хліба. Та в них не було такого голоду, а нам тут за день одну палочку ставили. Не було в людей геть грошей. Люди ходили голодні і не могли нічого собі купити.

Де хоронили померлих від голоду?

Ідеш тако по косині, там людина лежить, там людина лежить, мертва. З колхозу підводою, не така ціла підвода, а доски стоять і дві доски збоку. За руки за ноги і кидають туди. На тих досках голова б'ється, ноги трясуться, а вони їдуть. Не було асфальтованих дорог, а такі були. Везуть їх на кладбіще, а давали по півбуханки хліба, щоб сили були ями копати. А вони викопували, як-небудь, а шо буханка хліба, як він геть голодний, утощавший. Викопують тільки щоб закрити.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Ніхто їх не поминає. Хрести не ставили їм. Хто їх міг робити, як всі падали від голоду.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Людмила Сергіївна Луговська

ЧАБАНЮК Раїса Іванівна

1929 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках ?

Помню, що був голодомор, було мені 4 роки, но помню.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Мабуть, влада все забирала.

Хто ходив забирав вирожене в городі, полі?

Це заставляли ходити забирати своїх людей. По-моєму, це комсомольці, їх тоже заставляли ходити забирати.

Як називали цих людей, що забирали?

Не знаю, не помню, я тоді мала була.

Багато людей померло від голоду?

Братік у мене помер від голоду, мій менший братік, в садіку помер. Простягнув ручку, просив їсти, і так і помер. А людям давали з колхозу трошки, і там хто з колхозу, то своїм дітям давали, та вони їли, а воно, бідне, простягнуло ручку, тоже їсти хотіло, і так він і помер, його заперли в садіку, і пішли по домах. А наші батьки робили біля комбайна в степу, дуже далеко в степу, на ніч їх додому не привозили, їсти давали там, баланду якусь варили. А та дитина вмерла, я мала, бабка стара, помер Ванюшка. Татові дали знати, та й він прийшов з степу пішки, дуже далеко йшов. Прийшов, вирвав скобу, і я за ним побігла. Забрав його та й плаче: Ванюшка, мій рідненький синочок. Притулив його до себе, став плакати, і папа Ваня звався. Та й поніс його додому. Оце я помню, шо він з голоду помер, і помню, скільки мені там було.

Що споживали в їжу з рослин, вживали листя, кору в їжу?

Мама натовкла щавілю, як вона до кучки його зліпила, такі катлети з бур'яну, а я заглядаю, хочу вкрасти в мамі один, поки мама відійшла, схопила той блинчик, а він гарячий, та й впустила, і сама елі-елі удержалась, плита ж гаряча. Мама, помню, ввійшла, почала сильно мене бити: «Ти ж могла спектися сама». А що ж, як я їсти хочу.

Ви тільки ті блинчики їли?

Ще добували картошку, закопана була, колхоз закопав, забортували і неправильно. Сніг, воздух та й вона пропала там. Добували ту картошку гнилу і тоже з неї варили, жарили млинці чи шо, смердюча така була.

У вас була корова?

Не було, не було. В голодовку нічого не було.

Колгоспи тоді були, і люди йшли працювати добровільно чи примусово?

Люди йшли працювати примусово, заставляли. Ішли, щоб дали щось поїсти, виставляли тільки трудодні. Заробила сьогодні трудодень, палочку поставили, заробила завтра два, написали два, а на їх нічого не давали.

А одяг забирали?

Наприклад, мою хату в Ганському, ось за трасою, Ширяєвський р-н*. У нас забрали все, я була маленька на руках у мамі, як розкулачка йшла, вигнали зі своєї рідної хати, і забрали все. Мама мене на руки взяла і посадила на подушку, ото осталася я й подушка. З хати забрали все.

Коли саме ходили забирали: вдень чи вночі?

Днем, днем. Ночью люди ховали де бачили, вони вдень висліджували та й забирали, як забрали, та й більше не приходили. Забрали та й йдуть дальше.

У вашому селі багато померло людей, і коли саме почали помирати люди?

Багато померло в 1933 р. А скільки померло, я не помню. За братика я добре запам'янала, що з татом пішли в садик, а він лежить мертвий і ручку простягнув. Це я ніколи не забуду.

Люди допомагали один одному?

Не, не було звідки допомагати, нічого не було. І кождий довбав ту картошку, скільки хто викопав.

Можна було піти в місто щось вимінити?

Можна було, як ми жили в Ганському, мама ходила міняла, аж сюди в Каратаєво*, мама ходила вещи міняла, тут жили багатші люди, то мама ходила міняла, скатерка була в нас, костюм батька. Занесе таку торбу, а принесе під пахвою трошки. Село було здорове.

А випадки людодійства у вас були?

Не, не було, не їли людей.

Де хоронили померлих, хрести їм ставили?

На кладбіщі, ставили з якогось патика.

Ви знаєте, де похоронені ці люди?

* Ганське – назва с. Миколаївки (нині – Березівського району Одеської області) до 1968 р. Ширяївський район створений 1935 р., ліквідований 2020 р.

** Село Каратаєве (належало до Левадівської сільради) у Миколаївському районі Одеської області припинило існування і в 1988 р. Одеською обласною радою було знято з обліку.

Не, там кождий сам собі хоронив.
Поминали. Збиралися там всі в Каратаєві на траві і всі провідували своїх мертвих.
В церкві оспівували цих людей?

Да, хто хоче – заказує, то батюшка оспівує.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

ЧЕРНЮК Любов Олексіївна

1928 р. н.

Ви пам'ятаєте, чи був голод у 1932–1933 роках ?

Як не пам'ятати. І коні дохлі їли, макуху ріпакову їли, а то і її не було, просили, доставали. Ну нема, нема що казати. Голод трудний, 1933-тій год був трудний, 1946–1947-го тоже голод був. Трудно було жити у світі.

Які причини були голоду?

А які були, ми не заробляли на трудовні. Дві копійки давали на трудовень. А на дві копійки треба робити цілий день. Не було грошей, не було де що узяти.

А що на ці дві копійки можна було купити?

А нічого.

А був в той рік врожай?

Був урожай. Робили і давали 100 грам на трудовень. Сіяли зерно із соломи, із полови - так ми виживали.

А 1946–1947-й год уже було трошки легше. Орали коровами, волочили коровами, сіяли руками.

Чи забирали в 1933-му році зерно у вас із хати?

Мені було тоді тільки п'ять год. Помню, як ходили з щупами та видирали хліб. Як було у дядьки трохи ячменя, чи пшенички, чи кукурузки та й забирали у людей. А куди вони його дівали, ми не знаємо.

А хто забирав зерно, хто ходив?

Бригаду виділяли. От ти йдеш, голова колхоза заставляє тебе, щоб ти йшов із ними. Іде голова колхоза, тоді якісь були міліціонери, я вже не знаю. Ходила бригада.

А це сільські люди були?

Сільські. Ну його ж заставляли.

А можна було приховати якусь частину зерна?

Закопували, і то викопували. Находили і забирали.

А Ви знаєте, що таке закон «про п'ять колосків»?

За п'ять колосків давали п'ять год тюрми. У нас хлопець (у батька було їх четверо), пішов та взяв сніп жита. І отсидів 8 год.

А поля охоронялись тоді? І хто охороняв їх?

Об'їзчик охороняв. Один чоловік на коні об'їжджав степи.

Як же ви виживали?

Ну як, виживали, вижили. Я ж кажу, що дохлі коні їли, макуху ріпакову, і то її не було. Бульбу у землі.

Скажіть, будь ласка, чи добровільно йшли люди у колгоспи?

Заставляли. Мусів іти. Як нема де робити та що їсти, та й ідеш і за тіх сто грамів.
В колгоспі видавали їжу під час голоду?

Під час голоду варили на кухні латурку, галушки, затирку. Несеш той ополоник, пока доніс, половину розлив, а ні – то з'їв.

Розкажіть, чим Ви ще харчувались з рослин, тварин?

Як могли. Шо люди доставали, то і їли. На полях ячмінь збереш, зерно по землі збереш, качан кукурудзи піднімеш. У мене мама була одна, їй було тяжко.

Хто не голодував в селі і чому?

Начальство не голодувало.

А може Ви знаєте, хто опікувався малими сиротами?

Не, не, не помню. За це вам не скажу.

А допомагали люди виживати один одному, ділилися продуктами?

Ділилися. Достане чоловік сусідки якусь жменю муки чи крупи і ділився з нами. Батько, в мене нерідний був, тоже де достав і з ними поділився.

А родичі допомагали вам?

Родичів у нас не було. Одна тітка і дядько був.

Чи помирали люди в селі?

І пухли, і помирали от голоду, – все було.

Чи можна було виміняти щось в місті на харчі?

Міняли. От я принесла тобі оцю тряпку та й заміняла.

Чи був голод у містах?

Голод був, то по всій Україні.

Були випадки людодства?

Були, но в нашем селі не було.

А були такі бригади, що хоронили померлих?

Ні, от вмерло в тебе – ти хорониш. Сусіди помагають.

А у вашому селі була церква?

У нашому селі не було, а в Андрієво-Іванівці було. А в Тетяновки* не було.

Були масові захоронення померлих від голоду?

В нашім селі не було.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Катерина Володимирівна Пелеховська*

ЯРОВАН Віра Олексіївна

1924 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?

Помню, не мали що їсти, не було чим палити, було холодно, голодно, що було в дома – забирали в нас. Приходили і забирали.

* У 1970-х рр. с. Тетянівка приєднано до с. Андрієво-Іванівки (нині – у Березівському районі Одеської області); в останньому збереглася вулиця Тетянівська (автошлях, що веде на північний захід від центру Андрієво-Іванівки в напрямку до сусіднього села Настасіївки).

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, податки, засуха, чи забирала урожай влада?

Це був вимушений неврожай, весь врожай забирала влада.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Но був в нас такий, Геврочук його фамілія, його звали Архип, і ще з ним ходило два чоловіки. Їх посилали від райкому партії.

Чи були винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна?

У нашому селі цього не було, а вообщє було. Вечером є людина, а утром немає, вже забрали.

Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали мали якісь документи на забирання продуктів?

Ніхто ніяких документів не брав і не показували ніяких документів. І відносились до людей з великою грубістю, дітей стягували на землю, бо шукали під ними, все перевертали і нічого не залишали, все находили.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Щоб били, то цього не було, я не помню, а то що висилали, я помню. Сусідів вислали кудись в Сибір, і без сліду.

Чи мали зброю ті, що приходили відбирали хліб у людей?

Ні, вони приходили без зброї. А може, і з зброєю, не знаю, бо вони не показували, чи є в них зброя, чи нема.

Як люди боронились?

Ніхто нічого не казав. Видно, люди знали який буде результат, та й не боронилися.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

А вони шукали кругом, де яке сіно, чи горище, вони кругом рили, шукали; як найдуть, то все заберуть, нічого не лишуть.

Хто і як шукав заховані продукти харчування?

З лопатами прийшли до нас три чоловіки, а за хатою в нас була яма, там була фасоль, зерно, й один подивився, каже: «Нічого там немає». А другий подивився, пішов турнув, найшов то зерно і забрали всьо, що було.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Да, тим, хто пішов до колгоспу, давали їжу один раз на день якусь латуру. І люди йшли в колгосп, бо де вони ще поїли б.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Одяг не брали, бо його тоді і не було, а що й було, то його і повимінювали на хліб. Тоді не так як щас, в той час, щоб взяти якусь матерію, потрібно було дуже довго стояти в черзі за нею.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули ви про нього?

Ну да, чула, це судили за колоски. За п'ять колосків могли дати п'ять років ув'язнення. Мій дядько назбирав відро колосків, та його взагалі кудись безслідно вислали, і не було від нього ні звісточки.

Чи дозволяли збирати з полів колоски, залишки городини?

Ніхто нічого не розрішав, а якщо людина украде трішки зерна, щоб тільки ніхто нічого не побачив, бо люди боялися друг друга, ото ж вкраде та й поїсть, а так у відкриту – Боже спаси взяти!

Чи люди добровільно хотіли йти в колгоспи?

Хто хтів – ішов, хто не хтів, то до нього приходили всьо забирали: і скотину і хліб. Прийшли, всьо нахалом забрали та й усьо.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Я не знаю, чи можна було сховати худобу, бо ми добровільно все віддали в колгосп, бо розуміли, що протиставитись безполезно.

В який час ходили забирали у людей зерно, продукти?

Приходили в основному ввечері або днём, щоб можна було щось знайти сховане, бо що ж вони вночі знайдуть.

Скільки разів приходили до хати?

Ну ось до тебе раз навідались, всьо забрали, а потім приходять через неділю подивились, що нічого немає, і знову їх чекай через пару днів.

Коли люди почали помирати з голоду?

Ну, в 1933 році почали вмирати, но на нашій вулиці так щоб через голод померли, то я даже і не знаю, ну, люди ходили опухлі.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

Ну, таких дітей забирали в колхоз, там їх кормили і роздавали людям, і ще їм роздавали пайки на дитину.

Хто не голодував в селі і чому?

Ну, не голодували в селі ті люди, які були угодні власті. І ті, шо, наведено, забирали у людей зерно.

Хто зумів вижити?

Ну, вижили ті, хто щось сховав, чи мав гроші або мав що міняти в Троїцькому на Торгсіні.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Один одному помагали родичі, ну в кого була якась можливість допомогти, то помагали. Люди раніше були добріші, не так як зараз.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

А у нас родичів не було, такі, щоб могли допомогти, які теж не голодували, ще батько в мене був сиротою, так що не було в нас ніякої допомоги від родичів.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Охота на то время була закрита, бо в мене дядько був охотником, но він не охотився ні на шо, наведено, не розрішали.

Чи можна було щось купити в місті, чи виміняти?

Можна було, це можна було, канешно, там люди на заводі робили, і їм платили гроші і кормили їх, так що можна було щось виміняти.

Чи був голод у містах?

Ну, ходили в Одесу, носили вещи, і так купляли, в городі був якийсь хліб.

Скільки людей померло в селі?

Я знаю, що тільки вмирали старі люди, малі діти, пухли люди з голоду, я сама бачила пухлих жінок, дітей.

Чи відомі випадки людодійства в вашому селі?

Ну, була, кажуть, жінка Цябиха, вона вроді би їла дітей. А чи це точно, я сказати не можу, бо в нас тут людей не їли.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Я не знаю, на кладбіще.

Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Ніхто нікому нічого не платив. Родичі свої самі ховали та й все. Родичі обмotalи покривалом і все.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

У нас немає, а в Миколаївки мають поставити пам'ятник Голодомору. А в нас, напевно, ніколи й не поставлять.

Чи знає сучасна молодь села про голодомор 1932–1933 рр.? Чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Не знаю, но, наприклад, мої внуки знають. Я їм розповідала. А про молодь, мені здається, що вони нічого не знають. Вони тільки про дискотеку думають.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Я вважаю винною державу. Кажуть, що Сталін винуватий.

Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?

Так, це магазин, де міняли товар на хліб. Мої батьки їздили в Троїцьке, щоб щось поміняти в Торгсіні.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак*

с. АНТОНЮКИ

ВАСИЛЕНКО Євгенія Василівна

1926 р. н.

Мешкала в с. Софіївка Одеської області

Народилася я 3 вересня 1926 року в родині колгоспників в селі Софіївка. Це село тоді нічим не відрізнялося від звичайних сіл у хліборобській стороні: чепурненькі біленькі хати під соломою чи очеретом, на подвір'ях господарські будівлі для худоби та збіжжя, тік з стогами хліба та скирдами соломи, а за хатами грядки і садочки. Та от біда: Голодомор. Батько був фельдшером, а мати працювала у різних сферах. У сім'ї нас було 10: 5 хлопчиків і 3 дівчат та ще батько з мамо. Мати влітку працювала в полі, а батько лікував худобу.

На момент трагедії мені було лише сім років. Спогадів лишилось небагато, так як маленька ж була, але добре пам'ятаю, що коїлося.

Сидячи в хаті я, брат та молодша сестра плакали, бо їсти дуже хотілося. А мати в ту годину сапала на городі, сіль смоктала: нічого не їла, все дітям. Ось прибігли

ми до неї на город та й кажемо: «Мамо, ми їсти хочемо». А мати каже: «Та йдіть у хату, назбирайте, що залишилося з висівок та й спечіть собі коржика». Ми побігли. З жменьку зішкрябали висівок, зробили маленький млинець, спекли та й несемо мамі на город.

По селі ходили опухлі люди, нічого не було їсти, насувалася страшна смерть. У сусідів померли з голоду двоє маленьких дочок.

Раніше на поле, як наставала зима, кидали отруту для мишей, зерно з ядом. Коли взимку вже нічого не було їсти, пішла мати на поле за тим отруйним зерном. Вже й вечір, а її все немає. Пішов батько шукати її, а ті часи зима була така люта, з завірюхами, заметілями, ще б трохи і замело б матір снігом. Батько врятував. Прийшли додому батьки, а ми такі веселі стали, як тільки побачили матір. Ось і варила мати кашу із мишачого зерна. Спочатку терла його від отрути, потім вимивала, а потім вже варила. А восени брати ходили на поле, а як тільки їздив по полю старший, то зразу тікали від нього. На той час поширеною хворобою був – сап – це хвороба коней. Люди з вищого світу приводили батькові своїх коней, щоб він їх оглянув, він же був фельдшером. Вони вели коня до ставка, там його і різали. Ось батько зарізав коня, розділив м'ясо на всіх потрошки, так і вижили. Принесе те м'ясо до хати, мати обжарить його і їдять усі коняче м'ясо, крім матері, бо не могла вона його їсти, казала: «Хай я краще сіль буду їсти, аніж те м'ясо».

Батько врятував багатьох отим м'ясом у селі.

У селі жила одна дівчинка із матір'ю на горбочку, трохи молодша за мене, так вона завжди плакала у мами на колінах – їсти хотіла. А у нас була корова, так матір поки подое корову, по чарці молока дасть кожній дитині, а решту віддавала односельчанам і цій дівчинці, щоб відкормити, щоб не померла. Та все ж не витримала дівчинка це лихо – померла. Потім у нас вкрали корову, і повели її викрадачі у Кушнірові, люди добрі побачили і розповіли все батькові. Знайшов він корову, повів її додому, завів у сарай. Забив двері у сараї, а у сінях зробив вікно, яке вело до сараю, так через вікно лазили вони до корови, аби вже ніхто не вкрав. А в школу ходили бідно, у мене були старі галоші, мати натовче у них добре сіна, аби якраз були, обмотає ганчіркою по ногах, так і ходила.

Пам'ятаю, мати розповідала ще: поїхала на базар в Павловку, а коли повернулась, то дуже плакала, тому що на базарі жінка продавала холодець із дитячою ручкою своєї єдиної дитини...

Помирали цілими сім'ями. Явище було страшне і болюче. Люди навіть і не плакали, – сліз не було.

Записала С. А. Мізерханова

ГОЛОВАЦЬКИЙ Микола Павлович

1930 р. н.

Мешкав в с. Качурівка Одеської області

Всі мої брати, сестри, мати, батько народилися при царьові Миколі II. В 1917 році дали нам землю, на кожного селянина по дві десятини землі, яку ми обробля-

ли самі і мали з цього прибуток. До 1929 року ми користувалися цією землею, а в 1929–1930 році була розкулачка землі, господарство відібрали в колгоспи.

Політика 1930-х років була підставлена під державний переворот. Голодомор був не справжній, а видуманий. Після Голодомору батько 1933 року загинув від голоду, холоду, а всі інші члени сім'ї розбіглися хто куди. Жиди всіх розкулачили, порозгонили, все майно відібрали у селян*. У людей нічого не було: ні хати, ні майна. Землю забрали до колгоспу. Всі виживали, втікали, перебували де могли. Були важкі часи: голод, холод забирав життя багатьох людей. А жиди тим часом бенкетували – їли, пили, веселились.

Селяни харчувалися лободою, жолудями, гнилими буряками, навіть людським м'ясом. Люди, не усвідомлюючи, вбивали один одного, щоб вижити. Життя було наче пекло. Я перебував у своїх тіток. Коло них я виріс, можна сказати, вийшов із смерті. Мені було лише два роки, коли відбувся голодомор.

Спогади подій 1932–1933 років негативні, позитивних нема. Цей період в моєму житті – це якась чорна смуга, яка оставила від себе певні сліди, шрами. Голодомор – це смерть.

На той час кожний думав тільки про себе, свою сім'ю, як вижити. Поставало одне питання: їсти, жити і все. Але не кожен вижив після такого кошмару.

Записала Н. В. Вердиш

ГОРДИНА Ніна Терентіївна

1929 р. н.

Про голодомор 1932–1933 років мало що пам'ятаю, але з розповідей інших людей та родичів дещо пам'ятаю. Урожай того року був невеликий, але на складах зерно було, а людям зовсім нічого не дали. Якщо зерно в кого і було, то так звані «активісти» ходили в кожну хату і забирали останнє зерно, одяг.

Хто як міг, так і виживав. Були такі, що ховали зерно в землю на полі. Так мій батько знав, де заховав зерно більш заможний родич. Вночі він змушений був піти у поле і відкопати яму, взяти мішок пшениці і принести додому, адже на печі вдома 9 чоловік майже не могли вставати. Мати вночі тут же зварила їсти, нагодувала всіх, і всі сліди заховали. Вдень було небезпечно варити. Якщо йшов дим з димаря вдень, то тут же приходили представники влади і перевіряли, з чого вариться їсти і забирали мішки худобу, птицю. Люди вимирали цілими сім'ями.

Мій батько грав на баяні, шив взуття, та з ним розраховувалися продуктами, тому нам було трішки легше переносити голод. В органах влади були Біляновські, які приїхали з Росії, Кушнір, Воловенко. Ці люди забирали все, що можна було. Тому приходилось варити їжу з рослин, ягід, коріння, а також диких тварин, птахів.

Записала Г. О. Васильченко

* Яскравий приклад живучості ідеологем про «жидобільшовиків» та «жидобільшовизм». Це ідеологічне кліше первісно виникло в середовищі білогвардійської еміграції для артикуляції єврейської складової в комуністичному русі на теренах колишньої Російської імперії; згодом широко використане нацистською пропагандою на окупованих територіях під час Другої світової війни для означення політичного режиму в СРСР.

ГУДЗЕНКО Єфросинія Олександрівна

1925 р. н.

Я і досі пам'ятаю той страшний голод, який ледь не забрав моє життя.

У той час був неврожай, а ще урожай забирали у селянів до останнього зернятка. До кожної хати приходили якісь люди і забирали все, що було, нічого не оставляли. Щодо донесення на сусіда про приховування зерна, я не дуже то і помню, мені біло тільки сім годиків, але на скільки я знаю, сусіди не доносили владі, що той має зерно, а той має ще щось. Відбирачі зерна не мали ніяких документів, приходили і перевертали хату верх дном.

А ще мого діда виселили з своєї хати прямо зимою, і куди дітись? Пішли вони до сусідів жити. Хата була маленькою, дві сім'ї в одній хаті, спали де попало і на землі валялись. Також відбирачі не мали при собі зброю, мали тільки щупчики. Селяни ніяк не могли боронитися проти них. Приходило по 3–4 чоловіки, ще і тебе можуть побити. Зерно сховати було неможливо, вони все переривали і забирали все, що бачили, хоть були такі люди, які закопували на городі зерно, позначували то місце і переорювали, – то тільки так можна було зберегти якусь долю зерна. Ми де могли, там і ховали продукти.

Навіть тим, хто працював в колгоспах, не давали їжу. А ще не дозволяли рвати колоски з поля, а як і зірвав пару колосків, то забирали і ще зверху могли дати стусанів. Охороняли поле якісь начальники. А щодо колгоспів, то не всі хотіли йти до них, там навіть їсти додому не давали. Моя мати, коли йшла на роботу, то там давали три маленькі галушки і якийсь щерб*, мати щерб їла, а галушки приносила нам. У людей не було що їсти і вони йшли в колгоспи, щоб хоть що-небудь поїсти.

До однієї хати приходили по 3–4 рази, забирали і худобу. Діти-сироти ходили самі, нікому діла не було до них, повзали на колінах, геть в крові були, так і помирили. Мало хто не голодував у селі, переважно ті, хто встигли щось заховати, то якось ще жили, а наша сім'я була бідною, то і не було їсти. Були такі, що допомагали один одному, жили разом в одній хаті.

Ми їли все, що можна було їсти. Їли бур'ян, березові шпигачки. Якось мати щиру нарвала, пом'яла трохи і якийсь суп зварила. Ще їли акації цвіт. Я і зараз як дивлюся на акацію, аж вивертає, і запах у носі стоїть. Також їли те, що могли зловити. Купити було дуже важко. У городах теж був голод, но не такий сильний.

Багато людей померло в ті роки, даже не хоронили, люди не були в цьому зацікавлені, то так і кидали на кучу. Мій дід як ішов додому, так і помер у скирді, а його кості ворони порозкидали. Померлих не поминають ні на проводи, ні на зелені свята. В селі даже не встановлені хрести і пам'ятки померлим.

Я сама своїм дітям про голодомор розказувала, але вони не дають цьому великого значення, вони просто це не знали, краще, щоб і не знали ніколи. Я навіть не знаю, хто був винуватим у смерті багатьох людей, якесь начальство, чи чорт його знає.

Записала Т. О. Шокелеу

* Щерба – відвар з чогось, рідкий суп; рибна юшка.

ЗБАРСЬКА Ганна Степанівна

1927 р. н.

В сім'ї виховувалося четверо дітей. Умови життя були дуже важкими. Коли організовувалися колгоспи, батько віддав коней, підводу та іншу худобу, бо цього від нього вимагали. Батьки працювали в колгоспі, заробляли дуже мало, прогодувати сім'ю було дуже важко. А ще потрібно було здавати державі податок. Продуктів не вистачало для сім'ї, а не те, щоб віддавати. Мама вимушена була купувати яйця, молоко, м'ясо, щоб здати податок. Якщо своєчасно не здавали, за це суворо карали.

Дуже часто до хати приходили міліціонери, робили обшук, перевертали все, навіть проколювали списками стріху, потім шукали зерно та інші продукти. Але ми нічого не ховали, тому що не було що. Міліціонери грубили, ображали людей.

Одного разу мама принесла додому оберемок кукурудзи. Сусіди заявили на нас. Прийшла міліція і забрали маму й кукурудзу. Мамі дали два роки ув'язнення. Ми залишилися без мами. Маму відпустили через рік. Але були і добрі сусіди, які допомагали нам.

Почалася війна, батька забрали на війну. Життя стало ще важчим. Мати працювала, не розгинаючи спину, та ми допомагали, ходили голодними, обідраними. А в селі в школі були всі приміщення заваляні зерном. Коли в село зайшли солдати, вони трохи зерна дали людям. Мама змолотила зерно, а ми доти чекали хліба. Вона спекла запашного хліба для солдат і для нас. Цей хліб запам'ятала я на все життя. З війни батько не повернувся, ми стали сиротами, а нам так і ніхто не допоміг, хоча інші сім'ї отримували допомогу.

Все це в минулому, але спогади назавжди залишаться в моєму серці. Сьогодні про ті страшні роки не забули, вшановують пам'ять загиблих, встановили пам'ятник жертвам голодомору. Нехай ці страшні роки ніколи не повернуться.

Записала В. Є. Варчук

КАЛЕНІЧ Лідія Тимофіївна

1927 р. н.

Мешкала в с. Софіївка Одеської області

В сім'ї було нас семеро душ. П'ятеро дітей і батьки. Батько працював в коморі. Пізніше був бригадиром в полеводстві. Мама сапала в степу кукурудзу і соняшники. Згодом із Софіївки сім'я переїхала в Шутаки. Потім Шутаки порозходилися, і я переїхала в с. Антонюки* та купила цю хату.

Скажіть, будь ласка, Лідіє Тимофіївно, чи пам'ятаєте Ви голодомор 1932–1933 років, адже Ви тоді були ще дитиною?

Да, пам'ятаю, що сім'я голодувала, не було що їсти. Мати давала по кусочку макухи, варили куліш із трави, лободи. Інколи люди травилися тією травою. Весною рвали молоду пшеничку, варили суп. І так виживали.

* Шутаки у період між 1967 та 1971 рр. було приєднано до с. Антонюки (нині – у Миколаївській селищній громаді Березівського району Одеської області).

Як, на Вашу думку, що було причиною голодомору тих років: неврожай, засуха, податки чи урожай забирала влада?

Був недорід, неврожай. Тому люди голодували, помирали. Їх вивозили підводами, скидали в одну яму і закопували на кладовищі. Бувало і так, що вимирали цілими сім'ями, пухли від голоду.

Що Ви пам'ятаєте про голодомор 1946–1947 років?

Стало легше жити, тому що і хліба можна було дістати, і зерна. Ми ходили на Сухий Овраг, міняли валянки, гарні платки на відро ячменю. Мама надерла крупы і варила куліш.

Як створювався колгосп у Вашому селі? Чи легше стало жити?

В колгосп людей заставляли йти, насильно забирали худобу: корову, свиней, іншу живність. Пам'ятаю, що корову ховала в хаті. Прийшли і забрали корову. Але мама пішла і забрала корову з колхозу, тому що сім'я голодувала. Колхоз не давав зразу нічого. А коли розжився, то стали давати потроху зерна. В селі були комуни, там варили їсти. Батько ходив і приносив нам їсти. А ми всією сім'єю сідали навколо котьолка і їли.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі?

Інші речі теж. У нас забрали хороші подушки.

Чи дозволяли у полі збирати колоски, залишати родині?

Восени, коли косили пшеницю жатками, ми ходили на поле і слідом збирали колоски. З нами була вихователька із садка. Зібрані колоски забирали в колгосп, а нас за це кормили в садку.

У людей забирали майно і заставляли йти в колгосп чужі люди із вашого села?

Це були чужі люди.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, арешт?

Тих, хто віддавав добровільно зерно, худобу, того не били.

Чи був голод у містах?

Голод був кругом – і в селах, і в городах.

Записали

К. П. Буднік, В. А. Карауш

КОПІЄВСКА Ганна Григорівна

1932 р. н.

Про голодомор пам'ятаю зі слів своїх батьків. У 1932-му році хліб вродив, стояли скирти різних зернових культур, але скрізь були поставлені охоронці. Хто не вступив в колгосп, забирали майже все, а хто став колгоспником, тому було указано, скільки чого здавати. Але люди, відчувши в своїх руках землю, маючи з неї прибуток, не дуже бажали вступати в колгосп, таким приходилось найважче. Вони пухли від голоду і вмирали. Багато людей померло, але не знаю скільки.

Записано К. С. Петросян

КОРОСТОВСЬКА Агафія Аврамівна

В 1929 році батьків розкуркулили, бо по плану так треба було зробити з двома сім'ями з села. От сім'я і попала, бо мали найкращу хату в селі та багато шерстяних домотканих доріжок, накидок на ліжка, коврів. Хату та все, що було в хаті, забрали, а сім'ю вислали аж під Архангельськ. Разом з батьками по етапу пішла і я. А брат Іван зміг заховатись у плиту, і його не знайшли. Потім годували його всім селом.

Вернулась я лише в 1932 році, а тут голодомор. Батько перед тим, як забирали їх, заховав трохи зерна і сказав дочці де. Але коли я повернулась, то хтось із сільчан доніс про це, побачивши як ми з малим братом діставали зерно. Прийшли з сільради, забрали зерно, з хати нас вигнали, корову, яку родичі дали, забрали. І змушені були ми з братом жити в конюшнях, у скиртах шукали зерно, збирали, все їстівне, так і жили, а батьки померли з голоду.

Записано К. С. Петросян

КОТИГОРА Марія Федорівна

1924 р. н.

Пам'ятаю голод у 1932–1933 роках та в 1946–1947 роках*.

В 1947 році я ходила в 10 клас в Антонюках. Гнат Артемович Степанчук відкрив клас для переростків, і я вчилася в ньому.

В голодовку вивозили урожай. Завскладом був Лука Больбот. У нас у хаті був склад, ми перейшли в одну половину, а в другій був склад зерна. Але ми і зернини не могли взяти.

Із щупом ходив Валовенко Степан, шукав заховане зерно. Знайшов закопане проти хати нашого діда Марка і за це діда судили на 10 років у ДОПР. Під час війни Дуденко Микола Степанович захищав людей. Знав руминську, ішов у примарію і казав, що в селі немає комсомольців. А Ганна Скляручка кричала, хто комсомольці, і що їх треба постріляти. Коли забирали зерно, ніяких документів не показали. Забирали все. Мама сховала чорний з квітами платок у каглу – і там найшли і забрали.

Дід Клименко мав сина – поліцая Гришу. Він разом з іншими поліцаями не видавав людей, а якщо румини наказували, щоб забрав молодь, що гуляла ввечері і закрив у погріб, – то закривав.

Людей лякали виселенням, і хоч урожай був хороший, а все йшло за границю.

Ті, що забирали хліб, не мали зброї, у поліцаїв були нагайки. Люди віддавали все мовчки, боялись. Ті, що забирали, були по два чоловіки, – один ішов у хату, а другий ждав біля підводи. Забирали і кращий одяг. Забирали і зерно, і квасолу. Знайшли в кувшинчику – і взяли. Хто робив у колгоспі, копав канави у саду, тому давали записку і в коморі получав грамів 300 дерті. З неї варили латуру.

* Свідок дещо плутано і непослідовно будує свою розповідь. Даний наратив яскраво засвідчує нашарування кількох травматичних практик часів Голодомору 1932–1933 рр., румунської окупації 1941–1944 рр., повоєнного голоду 1946–1947 рр.

Як упіймають на полі з колосками, то судили – по 1 року, по 3 роки давали за зібрані колоски. Діти ходили збирати, їм легше було проскочити. Не давали збирати колоски, – хай лучче пропаде. Охороняли об'їждчики, поліцаї.

В колгосп батьки не хотіли йти, але мусили. Батько відвів коней, віддав весь інвентар, прийшов додому лише з батіжком. Боялися, що виселять. Віддали і корову. Зерно забирали після врожаю, приходили і вдень, і вночі разів три – перший раз забрали зерно, а останній – навіть квасоллю.

Люди пухли з голоду. Баба Клименчиха померла, то її загорнули в рядно і поховали так.

Сироти жебрали попід хати.

Моя мама з сестрою біля Амбарово збирали зерно льону з копичок, молола і пекла моторжаники. Їли з кислим молоком і цибулею.

Я тоді здавала екзамени за 10 клас у Миколаївці. Вижили на лободі, щавлі. Батько робив у маслобойці і приносив трохи фусу, щоб помастити хоч трохи. У нас мало померли від голоду, хоч пухли.

У Чабанів було 7 дітей і я бачила, як вони їли варений бур'ян, сидючи крутказана на землі навколо столика. Я була одна в батьків і ходила в один клас з Луکیєю Чабан і ділилася з нею моторжаниками.

Розповідала про голод і дітям, і внукам, і сусідам. Вважаю, що в голоді винен Сталін.

Поминають померлих у голод у церкві, мало лишилось людей, що це пам'ятають.

Записала С. А. Гудзенко

КРАСНОЖОН Ольга Олександрівна

1929 р. н.

Сама я голод у 1932–1933 років не пам'ятаю. Мені було лише 3–4 роки. Зі слів батька знаю, що мій брат Шаповал Олександр Олександрович дуже погано себе почував від недоїдання, був опухлий. Не пам'ятаю, щоб ходили по дворах і забирали зерно та продукти. Батьки про це також нічого не розповідали. В сім'ї Кихті померла дитина, і діти з села прийшли на похорон. Всі знали, що дитина померла від голоду. Розповідала мама, що коли померла дитина, то її мама позрізала м'ясо з тільця, щоб тільки нагодувати інших дітей. Чия це була дитина, коли і де це відбувалося, – не пам'ятаю.

Люди один одному не допомагали. В нашій сім'ї була корова, яка захворіла і її довелося дорізати, то поки мої батьки дісталися до того місця, де дорізали корову, то односельчани частину м'яса розібрали.

Голод 1946 року для нашої родини не був відчутний, тому що я працювала дояркою. В с. Григорівка були літні лагерь для корів. Молодь з с. Антонюки там працювала. Всім працюючим видавали сир, молоко, бринзу.

Записала М. М. Саломатіна

ПІВНЕНКО Сергій Трохимович

1931 р. н.

Батьки – Півненко Трохим Минович та Півненко Оксана Максимівна – приїхали в Антонюки у 1919–1920 роках із Київщини. Потихеньку обживалися, працювали, народжували дітей. Крім мене, у сім'ї ще було троє дітей: старший брат, Півненко Володимир Трохимович, 1926 р. н., молодший брат, Півненко Сергій Трохимович, 1931 р. н., молодша сестра, Півненко Валентина Трохимівна, 1937 р. н.

У 1932 році ми були маленькі, а Валентини ще не було, тому події цих років майже не пам'ятаємо, але назавжди запам'яталися розповіді матері, Оксани Максимівни.

У 1932 році, коли братові Сергію було 9 місяців, батько, щоб прогодувати сім'ю, змушений був відправитися на заробітки до с. Мар'їна Роща*. Через деякий час туди перебралася і мама з нами, малими.

Батько був людиною роботящою, не цурався ніякої роботи, тому нам, малим, не довелося пухнути з голоду. Та й зі слів батьків, в Антонюках таких людей в той рік і не було. У 1933 році повернулися в Антонюки, батько ходив на роботу до організованого колгоспу, інколи ходив заробляти і в сусідню Кушнірову**. Все, що вдавалося заробити, проїдалося, лишніх запасів не було. А якщо щось мали та вдавалося приховати, то дуже потерпали, щоб ніхто не доніс, та не прийшла «голота» й не забрала.

У селі був загін, який ходив і забирав збіжжя; ходили весело, з музикою, були напідпитку. До загону входили Валоженко Степан, Чеченін Микита, Збарська Палажка (це ті, про кого батьки розказували). Чоловіки щупом штрикали в усі підозрілі місця, а жінки «шаторили»*** по хаті. Не соромилися, забирати останнє. Забирали навіть сундуки, якщо вони їм сподобались, та де кращий одяг, платки.

Пам'ятаю, як прийшли до нас. А в дворі стояла складена куча лампачу****. Щоб лампач не тріскав на сонці, його обмазали зверху. Довго «гості» ходили по дворі, шукали сховане, а потім один із загонівців захотів розвалити ще й кучу, щоб побачити, чи не сховано там нічого. Мати дуже потерпала саме за кучу лампачу, бо й справді там було сховано трохи продуктів. Тому не втерпіла й сказала, що якщо розвалять кучу, то потім їм прийдеться її ще й обмазувати. Це, мабуть, їх і зупинило. Так вдавалось трохи врятувати харчів.

Тяжко було жити. Починаєш згадувати війну, голод та й плачеш. Стільки люди страждали! А винуватим було начальство.

Записала К. П. Прудка

* Мар'їна Роща була знята з обліку 1973 р. і об'єднана із с. Ісаєве, нині – в Андрієво-Іванівській сільській громаді Березівського району Одеської області.

** Імовірно, ідеться про Далеке Кушнірове; у 1964 р. село об'єднано із с. Стрюкове і було знято з обліку.

*** Нишпорили.

**** Лимпач, лампач – саман, необпалена цегла з глини з домішками соломи.

ЧОРНЕНЬКА Ганна Михайлівна

1918 р. н.

Згадую про ті часи зі сльозами на очах. Нашій сім'ї повезло, під час голодомору у нас була корова. Хоч зерно забрали, так корова давала молока, хоч і мало – та все ж таки підтримка. Батько нарубає мілко-мілко соломи, мама напарить, добавить сиру і спече щось. Один раз допомагали тим, у кого корови не було.

Записала К. О. Петросян

с. ВАСИЛІВКА

АНДРЕЄВА Тетяна Яківна

1930 р. н.

Було мені тоді три роки, – я мало що пам'ятаю. Нас у батьків було троє: Сашко – 1925 року народження, Борис – 1927 року народження і я – 1930 року народження.

Люди були бідні, голодні, пухли з голоду, вмирали. Їх возами на цвинтар вивозили і там ховали. А наш клуб був повен зерна, старшим там був Маштирелюк. Моя мама там зерно перевіряла, але додому нічого не можна було взяти, та вона у взуття жменьку зерна насипе та й принесе. Ми те зерно мололи, варили, а потім їли, так і перебивались. Ще їли щирицю, спориш, вареники із листя дерев.

Наша сім'я дуже голодувала, бо ходили по дворах, заходили в хату і забирали все зерно. У домі і пилиночки не було. У полі косили вручну. Мама натерла була зерна і ховала, та дуже боялася, щоб ніхто не знайшов.

Записала Л. М. Школяренко

БАЗОВА (БАЗІВА) Анастасія Миколаївна

1923 р. н.

Мешкала у с. Точилове Автономної Молдавської СРР

У 1932–1933 роках був сильний голод. Їли траву, варили в казанах з бур'яну сімена, жорнували коржі, з вишневого клею та листя робили вареники.

Батько і мама ходили на роботу, то їм давали 0,5 кг дерті. Сусіди мали 3 дітей. Чоловік і жінка померли з голоду, а діти їли траву оберемками. Їли цвіт акації.

Дуже багато помирало людей у селі, вмирали цілими сім'ями. На дерть і висівку міняли все, що мали вдома: пілки, рядна, сундук також міняли.

У жнива ми з сестрою віяли полову, а наглядач так стежив, що витрушував навіть волосся, щоб не потрапило жодне зерно. По степах збирали зерна мушійки і варили з них куліш.

Люди різали собак і їли, траплялись також випадки, коли різали своїх дітей. Одна жінка зарізала і з'їла трьох своїх дітей, а друга – двох. За це їх засудили до

10 років ув'язнення. Та їли не тільки своїх дітей, ловили чужих. Коли прийшла до них міліція, то знайшли зі зниклих дітей речі. Ще був випадок, коли одна жінка зарізала іншу, щоб врятувати від голоду своїх дітей. Її також судили, а діти ходили по селу голодні, опухлі і десь у бур'янах померли.

Голод дуже страшно згадувати.

Записала Л. М. Школяренко

ВАСИЛЬЄВА Катерина Іванівна

1932 р. н.

Під час голодомору мені було 6 років. У 1933 люди сильно голодували. Мій батько – Довгий Іван Михайлович, був завгоспом, давав колгоспникам мед, м'ясо. Люди говорили, що він роздає державне майно, тому його забрали до в'язниці.

Під час колективізації ходили по хатах і забирали все, що люди мали. Ми ховали зерно у торбинках в канаві, але шукали і там, а коли знаходили – одразу судили. Ніде нічого не можна було заховати. Щоб врятуватись від голоду, їли траву, мерзлі буряки, дохлі коні.

Мою маму засудили на 5 років ув'язнення за одну торбинку проса, але її відпустили через два з половиною роки.

Під час голодомору помирало дуже багато людей. Мертвих кидали в одну яму на кладовищі. Ніхто нікому не платив за те, що ховали померлих. Хрести не ставили.

Записала І. М. Семенова

ІВАНОВ Микола Петрович

1924 р. н.

Сім'я у нас була велика: сім братів і одна сестра. У 1932–1933 роках була засуха. У нас були коні, корова, то ми не дуже бідували. У 1929 році було розкуркулювання. Якщо хтось не хотів іти в колгосп, то приходили і забирали скотину, а ми вночі ходили і забирали назад.

Голод пам'ятаю добре в 1933 році. На подвір'ї стояли котли, в яких варили куліш, а ми щодня брали пайок з тих котлів.

Під час голоду у нас у сім'ї ніхто не помер.

У нашому селі від голоду померло 10 чоловік. Якщо пропадала скотина, то везли її до ставка, а слідом йшли люди і там рубали, брали додому і їли. Одного разу і я приніс додому, але мене мама сварила.

У 1929–1930 роках батько працював у Горлівці, що на Донбасі, в складі. Там голоду не було.

Я не пам'ятаю, щоб хтось щось міняв, але за сіллю ходили пішки. Трохи пізніше стало легше жити.

Записала Л. М. Школяренко

ІВАНОВА Марія Сергіївна*1922 р. н.*

У сім'ї нас було четверо: я, Павло, Зоя, Фока. Мені в 1932–1933 роках було 10 років. Коли нас розкуркулювали, на дворі було шістдесят* градусів морозу. З мами зняли плаття, а у Зої онучі. Забрали також курей, корів, коней. Батька нашого розстріляли. Я в сім'ї була сама старша, тому все було на моїх плечах.

Важкі часи були, але людей не їли.

Записала І. М. Семенова

КАЧУРОВСЬКА Раїса Опанасівна*1919 р. н.*

У 1932 році частина людей була у колгоспі, а частина – обробляли землю самотійно. Урожай цього року у колгоспі був поганий. Хто обробляв землю самотійно, той мав хліб, але весь урожай забирали силою, та були такі, що трохи ховали. Навесні 1933 року почався голодомор. Хто заможніше, ті міняли на хліб усе, що могли.

Моя мама відвезла до Одеси 2 килими, 3 пілочки, шубу, кожух, пальто, хустки, і все обміняла на хліб. Вона була найменшою у сім'ї тому мала добре придане. У матері нас було п'ятеро. Вітчим мій працював сторожем на складі. У селі було два склади: один з ячменем, а другий – з просом. Однієї ночі у складі з просом витягли вікно і украли трохи проса. Завідуючого складом і мого вітчима ув'язнили, закривши у підвалі. Завідуючий складом у громадянську війну був контужений, тому він там одразу втратив розум. Вітчим був інвалідом. У підвалі в нього розпухла нога так, що він не міг ходити. Потім їх відпустили, а згодом батько пішов сторожем на городину. Мама моя працювала дояркою у колгоспі. Через деякий час батько від голоду і хвороб розпух і помер. У колгоспі паші не було, тому пропадало дуже багато скотини. Були такі люди, які їли дохлих коней.

У 1934 році я вступила до Ісаївського технікуму**. Там давали по 400 гр хліба. Вранці – затірка, на обід – борщ з кислими огірками, а ввечері – одна склянка чаю. Так було до 1 січня 1936 року, а потім з'явився комерційний хліб по 90 копійок за кілограм і халва для студентів. Стало трохи легше жити.

Записала Л. М. Школяренко

КУЗЬМІНА Ольга Кирилівна*1923 р. н.*

Сім'я наша була велика: семеро дітей – чотири хлопці і троє дівчат. Мені на той час було [9] років. Ми дуже голодували. Два брати і батько померли від голоду, а двох інших потім забрали в армію, де їх убили. Залишилися ми з мамою, ходили

* Шістнадцять

** Йдеться про Ісаєвський ветеринарний технікум; нині – Ісаєвський професійний аграрний ліцей у Березівському районі Одеської області.

по степу, розгортали мишачі нори, шукаючи зерно, яке їли з молоком. Навесні їли всяку траву.

В колгоспі врожай був великий, а людям не дали й зернинки. Пізніше почали розкуркулювати. Ходили ночами і забирали все, що знаходили. Багато в чому допомагали сусіди, але не всі однакові були.

Записала Л. М. Школяренко

СІКОРСЬКА Олена Йосипівна

1928 р. н.

Був сильний голод. Ходили по хатах, забирали все, що можна. Розвалювали груби, шукаючи зерно, в хаті підлогу перевіряли, рили землю.

Щоб вижити, ходили в степ, збирали буряки, терли, пекли млинці, їли також лободу, калачики, горобців, ворон. Багато людей померло в селі від голоду, ні одну хату лихого не обминуло. Чимало йшли із села на Донбас у пошуках роботи.

Записала Л. М. Школяренко

СТЕПАНОВ Андрій Йосипович

1926 р. н.

Сім'я у нас була велика – п'ятеро дітей і батьки. Брат Михайло 1914 р. н., сестра Валя 1922 р. н., брат Коля 1929 р. н., сестра Марія 1924 р. н. і я 1926 р. н., найменший.

Батько наш помер під час голоду 1932 року, а мама залишилась сама. Вона намагалась одна нас всіх прогодувати, але ми дуже голодували. Під час голодомору померла сестра Марія.

Записала І. М. Семенова

ЯЦКОВ Валентин Андрійович

1927 р. н.

Було мені тоді 6 років. Пам'ятаю, як мама під перину заховала трохи пшона, а у нас на квартирі був тоді уповноважений з району, та він знайшов те зерно і забрав.

Ходили Льоня Довгий, Яковиха, Тарасова Ганя, – і це все влада. Забирали у людей картоплю, зерно – все, що знаходили. Визивали Льоню Довгого і говорили, щоб шукав, а якщо нічого не знайде, то посадять.

У нас у кухні шукали, але нічого не знайшли. Пічку розвалляли, шукали і там, а під пічкою була яма, та й там нічого не було. Приходили, коли хтіли, через один-два, а то три дні. Мама мені казала, щоб я сховав корову, відвівши річкою до сусідів у конюшню, а ввечері привів додому.

У маминого батька знайшли ячмінь і засудили. Як забрали, так він і не повернувся.

Розкуркулювали всіх. Забирали все до колгоспу. Щоб не вмерти від голоду, люди їли кульбабу, кропиву, коники, варенички з дерев – всю зелень. Їли також собак, але людей не їли. У нас цього не було. Вживали, хто як міг.

Записала Л. М. Школяренко

ЯЦКОВА Ніна Василівна

1923 р. н.

Сім'я у нас була велика: троє хлопців і троє дівчат, батьки. Батько Кузьмін Василь Микитович, помер в 70 років.

До 1930 року ми жили у с. Василівка, де я ходила у перший клас. У 1930 році почалася колективізація. Нашу сім'ю вигнали з хати. Батько одразу виїхав на Донбас. Два брати вже навчалися в Ісаєві. Мама, сестра Оля, брат Володя і я поїхали до батька на Донбас. Там ми жили до 1941 року. Батько працював у Горлівці теслею – збивав ящики на овочевій базі. Мама приносила з роботи недоїдки, шкарлупи з картоплі. Робочому видавали пайок 500 гр хліба, а втікачам – 300 гр. Батько прив'язував хліб до стелі, а ми ставали на стілець і кришили той хліб, потім збирали крихти і їли.

Пізніше і в Донбасі почався голод. Ми пішки йшли з Донбасу, йшли весь січень і третього лютого прийшли до Василівки. Коли повернулися додому, то у хаті нічого не було. Віддали лише ікону Миколи Чудотворця. Одяг ніхто не повертав, люди не допомагали.

Записала Л. М. Школяренко

с. ІСАЄВЕ

АНДРЕЄВА Анна Мартинівна

1924 р. н.

Багато років вже минуло, і про голод не дуже хочеться згадувати. У всьому звинувачую владу Сталіна. Активісти ходили з села в село, забирали все, що мали люди. Люди ховали збіжжя прямо в степу, заривали глибоко в землю. Забирали й речі, одяг. Хто зберіг щось – ділили з сусідами односельчанами. Пам'ятаю, мама наварила нам цілий казан латуки, то ми так смачно хлюбали її з сусідськими дітьми.

В їжу вживали лободу, щир, акацію. Поля охороняли активісти, колоски було заборонено збирати, за це можна було втратити життя. Для того, щоб вижити, люди залишали село і їхали дехто до міста.

Померлих ховали на кладовищі. Скільки померло людей було – не знаю, бо була ще мала.

Так, страшні то були часи.

Записала Л. Н. Рожнова

БОЙКО Марія Юхимівна

1923 р. н.

За наказом уповноважених з району все з колгоспної комори було вивезено, до останньої зернини. Весною багато дітей ходили пухлими. Пам'ятаю, хліб із першої картоплі, до якої домішували все, що завгодно: потовчені в ступі качани кукурудзи без зерна, полову, лободу. Десь батько дістав насіння люпину, але воно було дуже гірке. Його вимочували довго у воді і потроху їли. На полях, де росла пшениця, ставили сторожів.

Тепер я на пенсії. З рук поступово сходять мозолі, які росли за 30 років роботи у товаристві колгоспу.

Записав О. Бойко

БОНДАРЕНКО Сергій Іванович

1928 р. н.

Це були важкі роки. На території села діяв колгосп «Паризька комуна». Голова сільської ради був Турчак. Хто хотів працював в колгоспі, за це їм давали на трудодні трохи макухи. В річці ловили рибу, равликів. Людоїдства в селі не було. Влада забирала зерно і в колгоспі, але не насильно. По бажанню і люди щось трохи віддавали. Насильства не було.

Більш зажиточні сім'ї мали якесь зерно. Вони ховали його в туалетах, вкопували ями у полі і висипали туди якусь частину. Хто мав якісь продукти, то ділився зі своїми рідними. Якщо хтось помирав, то ховали на кладовищі, окремих поховань не було. Всі старалися вижити в ці важкі роки.

Записав І. Перець

БУРИЙ Семен Федосійович

1925 р. н.

Багаті люди забирали все. Був документ, за яким забирали продукти. Людей висилали в Сибір. Дядько був головою сільради, люди пухли від голоду, а він їм допомагав, через це його відправили в Сибір.

Зброї не мали ті люди, що відбирали хліб. Вони мали щупаки. Люди не боролися, тому що за одне слово відправляли в Сибір. Можна було заховати частину зерна, але часто все знаходили. Ховали продукти харчування в ямах, але все одно знаходили. Приходили по 2–3 чоловіки до хати, слідом за ними їхала підвода. Всі зібрані продукти складали в підводу. Тим, хто йшов до колгоспу, давали пайок. Забирали лише продукти харчування. Через жменю колосків засилали до Сибіру. Не дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини.

Об'єзники охороняли поля, колгоспні комори. Люди не хотіли йти до колгоспу, але їх примушували. Ходили збирати продукти вдень. Ходили лише один раз.

Найважчий рік був 1933-й, під час нього загинуло найбільше людей. Сиріт підбирала міліція й відправляли в дитячі будинки. Начальство ніколи не голоду-

вало. Люди допомагали один одному, ділилися хто чим може. Щоб вижити, люди ходили в ліс, їли лободу, кропиву, гавенят. Людей не їли. Люди самі хоронили померлих на кладовищі.

В церкві згадують померлих від голоду. Люди вважають Сталіна винним у загибелі багатьох людей.

Записала А. Щебетенюк

ВОЙНИКОВА Ольга Федорівна

1923 р. н.

Голод пам'ятаю, звинувачую уряд в цих подіях.

Їжі майже не було. Ми знаходили лопухи, додавали листя буряка і воду, з цієї суміші пекли млинці або варили борщ, якщо можна було так його назвати. Що ще їли? І цвіт акації, і трави, і вишневий клей – все, що у природі вдавалося знайти.

Скільки людей померло – не пам'ятаю. Активісти речі не забирали, лише зерно.

В нас в селі встановлено хрест померлим від голоду. Розповідаю про Голодомор молоді.

Записала І. Грунь

ГАНЧЕНКО Василь Іванович

1923 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Так, пам'ятаю голод 1932–1933 років.

Які, на вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи урожай забирала влада?

Урожай забирала влада.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, то хто це робив?

Відбирали комуністи.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Ні.

Як це відбувалося? Чи ті, хто відбирав, мали якісь документи на забирання продуктів?

Не було ніяких документів.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Висилали, арештовували.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Ходили озброєні солдати.

Як люди боронилися?

Ніяк.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Ні.

Хто і як шукав заховані продукти?

Їх звали комуністами, шукали шпичаками.

Скільки їх приходило до хати?

5–6 чоловік із сільської ради.

Де можна було заховати продукти харчування?

Не можна нічого заховати.

Чи давали їжу тим, хто пішов у колгоспи?

Хто пішов робити у колгоспи, тим давали їжу.

Забирали лише продукти харчування чи інші речі: одяг, рушники, худобу тощо?

Забирали лиш продукти харчування і худобу.

Що таке закон «Про п'ять колосків»? Чи чули ви про нього?

Був закон про п'ять колосків.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Не дозволяли.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Найняті сторожа.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Ті, що жили бідно, йшли добровільно.

Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Ті, що мали корову, або коні, їх примушували здавати в колгосп і йти працювати.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Не можна було сховати.

В який час ходили збирати у людей зерно, продукти?

І вдень, і вночі.

Скільки разів приходили до хати?

2–3 рази ходили на тиждень.

Коли почали люди помирати з голоду?

В 1932 році.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Ніхто не опікувався.

Хто не голодував у селі і чому?

Всі голодували.

Хто зумів вижити?

Вижили ті, що їли ворони, миші, равлики, насіння з бур'янів, розкопували мишачі нори.

Чи допомагали люди один одному у виживанні від голоду?

Чим могли допомагали.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Їли все.

Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Всіх.

Чи можна було щось купити в місті чи виміняти?

Ні, не можна.

Чи був голод у містах?

Був.

Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Дуже багато.

Чи відомі випадки людодійства у вашому селі?

Ні.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Хоронили родичів в могилки або кидали людей в склеп.

Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Ні.

Чи відомі у вашому селі місця захоронень людей, які померли від голоду?

На цвинтарі.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Поминають.

Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Згадують.

Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Так.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Дуже мало.

Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Так.

Кого ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Владу.

Записала С. Ганченко

ЖУРА Ольга Іванівна

1924 р. н.

Забирали хліб, амбари тріщали, набиті хлібом. Один чоловік робив у сільраді, він був зрадник. За півтора кілограми зерна, якщо крали, засуджували на 5–10 років. За п'ять колосків давали 5–10 років. Висилали до Сибіру. Люди не мали права слова сказати.

Поліцаї охороняли поля. Тим, хто пішов до колгоспу, давали дерть, варили куліш.

Врожай був великий. Активісти ходили без зброї. Приходили вдень. Приходили по 2–3 рази. Забирали все. Скотину забирали, «бо це не ваше». Люди ховали, а все знаходили. Ховали в ямах. Кидали мішками в криницю. Тільки дізнаються, що людина має щось їсти, прийдуть і забирають, навіть, останню ряднину.

Люди не боронилися, боялися. Сироти пухли, ніхто не підбирав і не дивився.

Багато померло. Хоронили на кладовищі. Поминають померлих на проводи, згадують у церкві. Мама розповідала, що влада винна.

Записала В. Патрікан

ЗАЙЦЕВА Віра Олександрівна

1927 р. н.

Я пам'ятаю все. Всі люди голодали і ми в тому числі. Мама ходила по під скирти пересівала січку, а звідти випадали зернята. З них мама варила куліш. Ще ми їли кропиву, лободу, збирала мама скойки в річці, збирали їжаків. Мама ходила в інші села, міняла речі на зерно.

Врожай був хороший, але все забирали. Стояли склади, набиті зерном, а людям не давали. Люди пухли з голоду. Забирали тільки харчі. Ходили по двоє, трое чоловік. Приходили по кілька чоловік до хати. Людей лякали, але не били.

Було дуже суворо. У мене був брат 1919 р. н., пас вівці і нарвав колосків. Його побачили і закрили в підвал. Випадків людодства не було. Допомогали один одному, тільки щоб вижити. Було дуже страшно. Ховали зерно, де могли. На Сибір висилали сім'ями.

Записала В. Патрікан

КРАВЕЦЬ Зінаїда Феоктистівна

1930 р. н.

З розповіді старих людей пам'ятаю про ці роки.

Варили кропиву, добавляли висівок і получалась баланда, її і їли. Вживали в їжу рибу, рослини. Ходили активісти в хати. На подвір'ї, в городі рили ями, шукали зерно. Домашнього тваринництва майже не було у людей. Збирали колоски в полі всі, хто працював. За жінками, які працювали в полі, спостерігали.

Роки були важкі. Розповідаю про них дітям.

Записала В. В. Незгодінська

КОЗАК (КУЛІШ) Ольга Йосипівна

1920 р. н.

В 1932–1933 роках дітей в нашій сім'ї Кулішів було четверо, всіх врятувала від голоду мати Євгенія, яка працювала в колгоспі в їдальні, мала змогу приносити в одязі меленого зерна, з якого для працівників варили латуру. Була в сім'ї і корова. Батько Йосип працював конюхом. Коні в ті часи стояли в конюшні, підв'язані пасами, бо теж були дуже виснажені. Коли батькові запропонували охороняти ями з зерном, він відмовився і був висланий. Я написала лист про становище сім'ї без батька. Лист очевидно десь розглядався, бо батько через років 3–4 повернувся дуже виснажений, але живий.

Дуже часто до нас приходили по допомогу, діти навіть вночі стукали і просили їсти. Коли було чим допомогти, мама давала всім, хто приходив, попоїсти. Самі діти одного разу наварили борщу з кінського щавелю і потрапилися – занадто багато його нарізали. І знову їх врятувала мама, яка потім дуже довго жила.

В пам'яті залишилось і те, що людей спочатку ховали як годиться – дотримуючись обряду поховання, а потім просто збирали по селу на тачечки і везли в одну яму на кладовищі, бо сили копати щодня ями не було. І по селу добре було чути трупний запах.

В 1941–1945 роках я з сестрою Марією носили продукти солдатам на фронт, збираючи по селу. А вже в післявоєнні роки було легше, бо ми працювали в колгоспі, а там видавали паї – хліб, різаний на шматочки. Мати Євгенія їздила до міста – міняла речі на їжу.

У мене на той час вже загинув на війні чоловік – Журавель Михайло і залишився син Журавель Михайло. А тут до колгоспу приїхав молодий механізатор Козак Павло, якому я сподобалась. Свій пай він віддавав мені, а я несла додому, так і вижили. Потім ми побралися.

Записав А. Журавель

НОЖЕНКО Ніна Микитівна

1926 р. н.

Місцева влада відбирала у людей все, ходила зі зброєю. Приховати не можна було нічого. Тітка сховала стакан квасолі, так обшукали, забрали. Їли акацію, кору дуба, собак.

За законом «про п'ять колосків» садили людей у тюрму на 7 років (я чула про цей закон). Не дозволяла влада у полі збирати колоски, залишки городини. У людей забирали всю худобу, знаряддя праці, агітували, тому люди мусили йти в колгосп. Дітей, які залишилися без батьків, забирали в дитбудинки.

В місті люди працювали і отримували продукти по картках. Такого голоду, як в селі, не було. «Торгсіни», як ломбарди, приймали золото, антикваріат.

Померлих від голоду ховали на місцевому кладовищі. Ховали односельці.

У гибелі багатьох людей вважаю винними владу, Сталіна.

Записала Л. М. Незгодінська

ОРЛЕНКО Михайло Кузьмич

1917 р. н.

Я народився в Ісаєве Миколаївського району Одеської області. Дуже добре пам'ятаю Голодомор 1932–1933 років. Голод був тому, що забирали все зерно. В батька забрали, бо на нього заявив сусід. Все забирали в колгосп. Був тоді закон про «п'ять колосків», – не давали збирати тоді на полі колоски, садили за 5 колосків на 5 років.

Пам'ятаю, як їли в голод лободу, мушій. Находили в полі мишачі нори, розгрібали і брали зерно. Люди пухли від голоду. Коней їли – бачив, а як люди людей їли – не бачив. Хворих коней везли на скотомогильник, який був у селі Мар'їна Роща, стріляли біля ями, а люди стояли з сокирами, щоб рубати й брали м'ясо. Люди вмирали від голоду прямо на вулиці, хто перший побачив – той і поховав, не знаючи ні фамілії, ні імені. Моя сім'я, щоб вижити, продала корову й купила пуд кукурудзи.

Страшний голод зробив людей жорстокими, сусід на сусіда доносив, що той ховає зерно в землі, в ямах.

Записав Т. М. Кравченко

ПОВОРОЗНЮК Раїса Семенівна

1930 р. н.

Мешкала у с. Троїцьке Молдавської АРСР

Я пам'ятаю, як був голодомор 1932 року, померла бабка Параска – мамина мама. Жили ми в селі Троїцькому. В 1930 році я там народилася і жила до розкулачування. Потім вислали нас до Сибіру і були там до 1937 року.

Пам'ятаю голодомор. Розкулачували людей, ходили комсомольці, забирали речі. В 1937–1939 роках батько був трактористом в селі Новоандріївка. Голубінки були повні зерна, а чому був голод, не знаю. Люди ходили пухлі. В один час робив батько в автоколоні і приносив пайок – овсяної каші.

З голоду спасалися тим, що варили траву, збирали зерно на полі. Де були великі сім'ї, було важко прокормити дітей. На скотомогильнику брали м'ясо дохлої худоби. Померлих від голоду палили або ховали в загальну яму.

Коли їхали до Сибіру, я була маленька, плакала, просила їсти, а не було що дати і мама лишила мене на вокзалі, щоб потім мене підібрали в дитячий будинок.

Жили у двох з мамою, а батько був до 1945 року на війні.

Записала Н. М. Задорожня

СТЕПАНОВА Юлія Пилипівна

1925 р. н.

Урожай був, але людям не попадало. Мало було таких, що боронилися: що казали, те й робили. По троє, по п'ятеро приходили до хати. Забирали всю худобу. Не дозволяли збирати колоски, судили. Сироти вмирали. Люди один одному допомагали, а дехто не хотів, старався вижити сам.

Продукти ховали, де могли. Тітка моя ховала в печі. Пішла до тітки, а вони заховали в горбку зерно. Їздив батько, чоботар, купляв хліб, поки він купляв, мішок з хлібом украли.

В кожній хаті по троє душ вмирало. Людоїдство було в Анастасіївці. Але я якось викручувалась. Багато дітей потравлено молоком*. Кладовища у кожному селі не було. Закутували в рядно.

Голод не хочу згадувати, бо дуже боляче.

Записав В. Задорожній

СКИДАН Віра Іванівна

1927 р. н.

Мешкала в с. Волкове Одеської області

Важко мені згадувати ті роки. Активісти з комуністів ходили з червоною пов'язкою на руці, вдень по селі, без зброї, з музикою. Заходили в будинки, забирали зерно, речі. Довбали по хаті, шукали ями.

Врожай в ті роки був, але до народу зерно не дійшло. Багато помирало. Ховати їх було нікому. Дорослі тікали від голоду, а їх діти ходили попід хати, просили їсти. За жменю зерна, хто принесе з поля, судили. Люди боялися. Щоб вижити, варили різну траву (латуку). Ловили в річці рибу.

Записала Н. І. Блощенко

СЕЛІХОВА Тамара Петрівна

1926 р. н.

Я пам'ятаю голод 1932–1933 років і 1946–1947 років.

Засуха була, неврожай, за податки не пам'ятаю. Врожаї з полів не відбирали насильно, а люди самі давали, що могли, або віддівали те, що більше вродило на городі. Віддавали для міських жителів, що працювали на шахтах, фабриках, заводах.

При сільській раді були активісти, які все збирали. Забирати зерно й продукти приходили вдень, коли батьки були вдома.

До людей ніякі покарання, побиття, висилання не застосовувалося, зброї не було. Нам пропонували, чим можемо допомогти працівникам міст. Ховати не було що, ніхто не шукав без дозволу, ніхто нічого не відбирав. Тим, що працювали в колгоспі «Паризька комуна», готували при колгоспі в їдальні обіди. Я пам'ятаю, як забирали обіди за батька і за маму, вони були в степу, а я забирала додому обід, щоб ми, діти, поїли, нас було 3 дівчат – Ніна, Катя і я – Тамара.

Я щось чула про закон «про п'ять колосків», але коли він був – не пам'ятаю, пам'ятаю тільки, що не дозволяли збирати колоски для себе особисто, а збирали школою, класом. З нами йшов вчитель, збирали на гарбу і відвозили на гарман.

Сторожі охороняли склади, корівники, а поля об'їджали об'їждчики. У нас масово люди йшли в колгосп, ніхто не відмовлявся, бо знали, що в колективі буде легше працювати й жити.

Весною 1933 року люди почали помирати з голоду. Що було з малими сиротами, я не пам'ятаю. Голод відчували всі люди, але перенесли його за рахунок сво-

* Молочаєм (?)

го господарства (корова, птиця). Вижили за допомогою колгоспного харчування та домашнього господарства. Люди допомагали одне одному виживати від голоду, ділилися продуктами. У нас була корова, і ми могли трохи допомогти молоком. Батько мій – Байлюк Петро Тихонович, носив молоко своєму батькові – Байлюку Тихону Яковичу і брату – Байлюку Павлу Тихоновичу, в якого була дуже велика сім'я, 6 дітей, що жили в селі Настасіївка.

Пам'ятаю, що вживали в їжу рослини, мама варила зелений борщ з кропиви і щавелю. Діти їли калачики, білу акацію, какіш. Ходили на поляну з піонервожатою їсти калачики і какіш. З птахів їли гав, горобців. В місті Ананьєві був магазин, де приймали срібні та золоті вироби, на них видавали крупи, муку, цукор. Назва магазину була «Торгсін». Туди мама занесла свої сережки, персні, кулон.

В містах також був голод. Випадків людоїдства в селі не пам'ятаю.

Я пам'ятаю одну людину, яка померла від голоду й похована на сільському кладовищі. Весною 1933 року до нашого села зайшов старий-старий чоловік. Його приютили, покормили, але через добу він помер, і його поховали жінки нашого села Чорна Прасковія, Заборна Марія, Ситник Лукерія, Байлюк Марія і моя мама на нашому Ісаївському цвинтарі біля самих воріт.

При радянській владі церкви в селі не було. Багато смертей було через засуху і неврожай. Я думаю, що сучасна молодь знає про голодомор із засобів масової інформації (телевізор, газети, книги).

Записала Н. М. Задорожня

ТИЩЕНКО Фросина Іванівна

1920 р. н.

Я народилася в 1920 році і голод пам'ятаю добре. Ми вирости на лободі. Ми були репресовані. В 1927 році забрали батька. Лишились 4 дітей і мама з животом. Кругом нас заставляли робити, ганяли з хати в хату. Збирали колючки, були голі, босі. Єврейські діти їли хліб з маслом, а ми коржі мазали крейдою, щоб було біле. Ходили на поле, як тільки засіріло, збирати колоски, а там ганяли. Їли цілий день калачики і несли жменю мамі, щоб вона поїла. І як ми вижили? Жили ті добре, у кого були батьки, а ми були без батька і нас кругом запихали.

Ділилися, хто чим мав. Лушили соняшникове насіння і їли в школі по 2–3 бубочки на перервах. В колгоспі давали латуру половниками, по два на душу. На нашу сім'ю давали 10 половників.

Дохли коні, їх вивозили на скотомогильник. Люди ходили з мішками за тим м'ясом, багато труїлося. Ми не ходили. Мама ходила на роботу: трусила мішки від борошна, збирала то, що натрусить, варила нам латуру. Не було що садити на городі, десь дістали маленької картопельки – гнилючки, посадили, ще не встигла вона зацвісти, а ми пальцями вже джолубали, шукали картоплю.

Померлих заривали кого в ряднині, а кого й так. Тільки й чути було: там помер, там помер. Сильно мерли з голоду.

Як створювали колгоспи – не пам'ятаю. Була в єврейському колгоспі «Культ. нива». Взяли нянькою в 14 років, з цих пір на своєму хлібі. Тяжко робили все, куди

пошлють, косили терпанами. Заробила орден за роботу і не дали мені, бо написав хтось анонімку, що я дочка ворогу народу, а я була секретарем організації. У мене п'ять медалів за мій труд. Вся сім'я наша робила. Дай Боже, щоб люди жили добре і не знали, що таке голод.

Записала Т. М. Кравченко

ЦУЛЯ Марія Прокопівна

1924 р. н.

У СРСР дійсно був голод, але мало хто про це знає, це ще багато років приховували через нестачу продуктів. Сталін хотів якнайбільше побудувати заводів, фабрик. І він почав продавати зерно, щоб заробити кошти на побудову. Уже пізніше він перестав продавати зерно, і почав тиснути на людей, щоб вони віддавали своє. Люди не хотіли. Сталін приказав забирати тоді у них все. Коли урожай був непоганий, з Москви прийшло розпорядження збільшити здачу хліба державі. З колгоспів вивозилося все зерно, навіть те, що було на сівбу. Забирали не лише колгоспне, а й те, що знаходили у людей по хатах.

Люди, не маючи що їсти, пекли хліб з висівків, їли трави різні.

Трохи легше було тим, хто працював у колгоспі. Іноді варили поганеньку юшку, пекли який-небудь хліб, але того не вистачало.

Про голодні роки розповідаю молоді, щоб знали.

Записала О. Долбєєва

ЧОРНИЙ Микола Васильович

1930 р. н.

Мені батьки розповідали про голодомор 1932–1933 років.

Хліба в ці роки було повно в голубінках (коморах). Голод був штучно організований. Звинувачують в цих подіях уряд Сталіна і місцевий. По хатах ходили місцеві неграмотні люди і все забирали: речі, але в першу чергу продукти. Шукали кругом.

Їли квасоллю, кабаки, в їжу вживали різні трави. Їли дохлу скотину, пекли мазари з лободи (млинці).

Люди доносили про приховання зерна. Батьки розповідали про одну односельчанку Марію Кузьмівну Мазуренко, яка писала доноси. Людей, які працювали в колгоспі, кормили чим-небудь. За «п'ять колосків» судили. Об'їзники дивилися за полями, щоб ніхто не збирав, не крав зерно.

Багато помирало, особливо діти. Дітей, які залишилися без батьків, віддавали в ясла. Ховали на кладовищі села.

Записала Л. Кірку

ШЕВЦОВ Іван Савелійович

1930 р. н.

В роки голодомору на території Ісаєве діяв колгосп «Паризька комуна». Головою колгоспу був Заборний. В колгоспі працювали люди, їх годували. Ті, хто працював, і ті люди, хто тримав невеличке господарство, той і жив. Ті, хто ледачкував – помирали від голоду. На території села великого голоду не було. Окремих місць поховань теж не було. Дітей-сиріт забезпечував колгосп, їх годували на кухні колгоспу.

Ходили попід хати активісти на чолі з Турчаком. Забирали зерно, але їм зерно люди віддавали добровільно. Крім Турчака, забирав Стракатінський, Апановичка.

Про голодомор розповідаємо людям, які хочуть знати про ці події.

Записала В. Патрікан

ЩЕЛАКОВА Надія Миколаївна

1916 р. н.

Мешкала в с. Настасіївка Одеської області

Я народилася в 1916 році. Пам'ятаю, як помер батько від голоду, залишивши нас трьох: маму, сестру Лізу і мене. Мама працювала в колгоспі на полі, а я з сестрою ходила в село Андрієво-Іванове. Хто працював у полі, тому давали по 200 грамів хліба.

До 1936 року жили в селі Анастасіївка, а потім переїхали в село Левадівка цього ж району. Своєї хати не мали, жили в пустих, кинутих хатах, де не було людей, де люди померли від голоду.

Голод переживали серед людей, які були заможніші, які тримали щось із хазяйства, якусь корову чи курку. До цих людей і наймалася мама на роботу. Працювала в них, щоб прокормити нас і себе. Я пішла пізніше працювати в школу піонервожатою.

Мені вже 91 рік, але я й досі пам'ятаю важкий голод.

Записала Н. М. Задорожня

с. ЛЕВАДІВКА

ГАНЧЕНКО Володимир Іванович

1927 р. н.

Наша сім'я була велика. П'ятеро дітей, але вижили всі. Мати з батьком працювали в колгоспі, переносили в жменці зерно, варили в воді. І так вижили. Скотину забрали. Старший брат доглядав за нами. Мати приносила какіш, пекли коржики.

ГОРДІЄНКО Ганна Антонівна*1924 р. н.*

Важкі то були часи, я все не пам'ятаю, адже була на той час неповнолітня. У нашій родині було троє дітей: два хлопчики і я. Тата забрали до в'язниці, і ми zostалися з матір'ю. Нас вигнали з хати, і ми пішли в яр, тоді там було невеличке село Федорівка. Ми замерзали, ходили опухлі, шукали притулку, попід хати. Де нас прихищали на день, а де на тиждень.

Через деякий час ми повернулися до нашого села Єжицького*. Ми просилися погрітися в нашої родички, яка жила через хату від нашої домівки. Мені ледве відігрівали ноги, адже з Федірівки ми йшли зовсім босі. З тих пір маю серйозну хворобу.

Чітко пам'ятаю, як одного разу вулицею несли молоду дівчину. Ноші були погані, зовсім поламані, її ноги волочились по землі. Небіжчиця була роздягнена і брудна. Як зараз пам'ятаю її босі брудні сині ноги.

Під час голоду 1946–1947 років було легше. Я вже працювала, і їсти хоч щось, але мала що. З розмов чула, що люди їли худобу, і хоч скрутно, але їсти було що.

Не розумію тих людей, що заперечують голодомор. Голод був! Це факт!

БОЖІНСЬКА (ДЕРКАЧ) Марія Тимофіївна*1921 р. н.*

Голодомор пережили, пам'ятаємо його. Їли бур'яни, лободу і бурячиння. Це все м'яли і припікали на сковороді без нічого. Не було ні крихти хліба, ні крихти цукру, нічого не було.

Урожай був великий. Ми, діти, ходили збирати колоски, але нас гонили. Їхав гонець, і ми тікали хто куди.

Додому ходили по 5 чоловік своїх сільських, із здоровими залізними щупами, і довбали стіни, шукаючи схованок зерна. Мамка Домна заховала зо три пригоршні зерна в кувшині і закопали у гній. То й там знайшли. Все забирали до ґрамінки.

Якщо хтось щось скаже не те, то тих людей забирали і закривали в одній хаті і тримали, як у тюрмі (вибрали саме нашу хату).

Ми пищали, голодні... Як розвеснилося, їли какіш, цвіт акації, хліба та м'яса не бачили. Не було що міняти в 1933-му, а ось в 1947-му вже міняли. Було легше. Скільки померло людей – не знаю. Лише пам'ятаю, що несли на кладовище окремо кожного і ховали на нашому кладовищі.

* Гіжицьке, згодом – с. Миколаївка Друга Миколаївського району; нині с. Миколаївка у Березівському районі Одеської області.

ДЕРКАЧ Тетяна Олександрівна

1923 р. н.

Мешкала на хуторі Федорівка поблизу с. Андрієво-Іванівка Одеської області

Народилася і виросла я в хуторі Федорівка. Батько мій вважався куркулем, бо мав 4 га землі, 2 корови, 4 коней, пару волів та близько 80 овець. Землю обробляли ми самі, своєю сім'єю. Однієї ночі приїхало до нас троє міліціонерів з райцентру (тоді – с.Чернове*) і під дулом пістолета забрали батька з собою. Брат, якому тоді було всього 4 роки, зі слізьми кинувся за татом, але йому до скроні міліціонер приставив пістолет і наказав відійти назад. З того часу я нічого більше не знаю про свого батька – ні куди його забрали, ні де він похований.

Через кілька днів до нас прийшла бригада і забрала весь урожай і майно, не залишилось навіть жодної тарілки.

Головою бригад, що забирали останнє в людей в нашому селі був Чорнявський Олександр, який згодом втік звідси. Ці бригади неодноразово ходили по селі і, якщо знаходили в когось бодай шматочок хліба чи навіть квасолину, відразу забирали. До речі, в складі цих бригад були тодішні деякі мешканці Левадівки**. Все вилучене в людей продовольство вивозилось до залізничної станції Раухівка.

На 1932 рік я мала всього лише 9 років, але вже працювала в колгоспі біля свиней. Я часом крала жменьку дерті, щоб прогодуватись (якби мене упіймали – могли і засудити). Хоча в мене від дерті дуже пухли ноги, але, можливо, завдяки їй я і вижила. Люди в нашому селі їли все підряд: котів, собак, горобців, листя, бур'яни і т.д. Деякі люди божеволіли від голоду, доходило навіть до людоежерства (широко був відомий випадок, коли одна жінка продавала на базарі холодець з дитини).

Зараз деякі політики з високих трибун заявляють, що мовляв, голод спричинила посуха. Це справжнісінька брехня. Голодомор був не природним явищем, а штучним.

КОВАЛЬ (ДЕРКАЧ) Віра Тимофіївна

1925 р. н.

Мешкала у с. Миколаївка Друга Одеської області

Нашу сім'ю вважали куркулями. У моїх батьків Деркача Тимофія і Деркач Домни у 1929 були і сівалка, і косілка, і драч, і камінь, щоб молоти, і машина, що драчувала, і молотарка кінська, корови, свині, коні, бички, вівці, гуси, качки.

І добра в хаті... Килими, шерсть, матерія, 40 аршин шерстяних доріжок не розрізаних. Все забрали активісти до ниточки. А корову, коли отелилась, забрали в колгосп. Ми сильно плакали, але ніхто на дітей не дивився: всіх вивезли в яр у манюсіньку землянку.

* Чернове, Чорнове – назва Андрієво-Іванівки (нині – село у Березівському районі Одеської області) до 1927 р.; Андрієво-Іванівський район у складі Одеської області існував з 1932 до 1959 р.

** До 1965 р. с. Левадівка мало назву Третя Миколаївка (також: Стара Миколаївка); нині – с. Левадівка в Андрієво-Іванівській сільській громаді Березівського району Одеської області.

3 роки було сестрі Мілі, мені 8 років, Ганні – 15 років. Ганя взяли на руки Мілочку, а я її за спідничку, та й просили Краба, щоб віддав корову. Але не віддавали...

В яру ми жили в землянці, коли йшов дощ, сідаємо на вікно, бо тече кругом. Як були у яру, наша мамочка робила і в день, і в ніч. Наплодила 30 курей і їх забрали. Ми просили, щоб хоч 3 курочки залишили, не лишили нічого.

Дітям, що були у школі, варили латуру і давали їсти на великій перерві. На столах було трошки, взяв один-два рази – і нема. Село наше називалося Гіжицьке, потім Миколаївка II. Був колгосп «Шевченко» і «Ворошилово».

Я хочу, щоб наші діти та праправнуки такого горя не знали.

КОЛОМІЄЦЬ Марія Іванівна

1928 р. н.

Нас у родині спочатку було троє: я, Сергій та Василь. Сергій та Василь померли під час голодомору 1932–1933 років. Мій наймолодший брат Сергій помер, коли йому було 15. Він не зміг пережити цей голод, крім цього він хворів на хворобу кір. Василь помер в 18, була в нього невиліковна хвороба – рак горла. Вижила одна я.

Жили ми дуже бідно, кожного дня нам хотілося їсти. Мій батько Іван знайшов вихід, щоб можна було вижити, ми молили Бога, щоб пішов дощ. Адже ми жили на березі біля річки і після дощу на листочках комишу з'являлися слимаки, а в болотах жаби. Ми всією родиною після дощу ходили по березі і збирали все можливе, що можна їсти, потім варили, і так вижили. Наші сусіди майже всі повимирали.

Голод 1946–1947 років ми прожили трішки краще. Мати моя Олександра знайшла кращий вихід. Ми вночі ходили в степ до скирт і трусили зерно. Щоб можна було спекти коржа, чи зварити кашу. Моя мати продала своє полотно, і на всі кошти ми купили буряка. Пам'ятаю, мати покришила його в казан і кинула жменю зерна та поставила в піч. Коли їсти було вже приготовлено, ми всією родиною сідали за стіл і швидко з'їдали, щоб ніхто і не бачив, мати одразу мила казан.

Голод забрав багато життів.

КОЛОМІЄЦЬ Марія Олексіївна

1925 р. н.

Нашу сім'ю від голоду спас дядько з с. Покровка, який працював ветеринаром. Від свиней приносив нам кукурудзу. Варили куліш. До нас приходила Людочка, і коли побачила червоний гіркий перець, то жадно їла його.

Померли Каленюк Федір Никифорович і п'ять дітей, помер Муник. Померлих вивозили течкою на кладовище і кидали в яму. Померло багато людей. Наша сім'я вижила вся.

* Див. вище прим. до с. 891, 928, 983.

КОЛОМІЄЦЬ Софія Пилипівна

1924 р. н.

Голод пам'ятаю добре. Причиною голоду була державна політика. Вирощуване в полі, городі відбирали, але зовсім бідним сім'ям скотину залишали. Ми не мали нічого, крім городу та скотини. Сім'я була з п'яти чоловік: батько, мати і троє дітей.

Так посадили на рік нашу маму, і сиділа вона в НКВД в колишній Чорнові*, за зерно, яке зібрала мамка в мишоловках. А ходили забирали зерно Юхим Колісниченко, Палашка Ліщенко, дід Лаврінко, Барда Олександра. Тим, хто пішов до колгоспу, їжу давали. В колгосп йшли добровільно, нікого не примушували.

В полі колоски та залишки городини збирати не дозволяли, убивали собак, котів, щоб вижити. В селі була одна дитина сирота, жила в Сатанихи. Вона взяла її, бо на неї давали пайок. А пайка дитина не бачила, та так і померла в яслах біля корови. У бабки моєї померла дівчинка Наталя від голоду. Хоронили, замотуючи в ковдру. Родина сама копала яму і ховала померлих. Масових захоронень не було.

КУЗЬМІН Микола Іванович

1926 р. н.

Ми жили на Вовковому хуторі. Пам'ятаю, як ішов чоловік і впав. Мама ходила міняла на продукти речі. В Ісаєво було багато овець. Вівці почали дохнути. Люди відкопували, ветеринар казав, що можна їсти, тільки треба добре варити.

МАСЛОВСЬКА Марія Пилипівна

1927 р. н.

На початок 1932 року мені було 5 років. Батько мав невеликий наділ землі, і восени ми зібрали урожай, якого нам цілком би вистачило. Та через деякий час до нас приїхала бригада і забрала увесь наш урожай і все наше господарство, а нас самих вигнали з хати. У нас не залишилось нічого, ми були викинуті на вулицю.

Батько вирушив на заробітки, а я з матір'ю і братиком ще протягом довгого часу ходили голодні по селах в пошуках притулку. На наше превелике щастя, нас взяла до себе одна бабуса з хутора Федорівка. В цієї бабусі ми якось і пережили зиму, їли все, що де знаходили: ходили збирали протрухлі зернини по полях, ставили мишоловки на мишей, рвали бур'ян, листочки з дерев. Братик, якому було всього 2 роки, не витерпів цього і невдовзі помер.

На початку весни батько домігся того, щоб нам повернули хату. Хату нам повернули, але там не було нічого, одні голі стіни... Коли згадуєш всі ті жахіття, – серце кров'ю обливається.

* З 1927 р. – Андрієво-Іванівка.

ПАЛАДІЙ Ольга Григорівна

1923 р. н.

Влада забирала, розкулачувала, забирала хліб у людей в господарство. Урожай не забирали. Я не знаю, чи були в них документи, прийшли та й забрали, ніхто з людей не мав прав перевіряти документи. Цього не було. Нічого в них не було. Це господарство забирало, все віддавали господарству.

Було таке, що ховали продукти, зерно, хто як міг, так ховав. Наш народ із села, наші місцеві люди брали це зерно, щоб посіяти.

Про померлих я не помню. По дві, по три душі ховали в яму.

Їли все, що могли, все що було пригодне до їжі, отак і виживали.

ПОДОРОЖНЮК Ніна Іванівна

1927 р. н.

Ходили в степ, шукали козелки і їли. Варили лободу, какіш. В людей бригади позабирали скот, виганяли с хатів.

По селі бачили чужих людей, йшли дві дівчинки. Просили їсти, а потім зайшли до гусей і з кормушки все виїли, просили води. Мама дуже плакала.

ПРИЙМА Раїса Семенівна

1924 р. н.

Тяжко тоді було, дуже тяжко! В сім'ї нас було троє дітей і двоє батьків. Тато був бригадиром. Завдяки цьому було трішки легше. На той час мені було 8 чи 9 років. Брату було 10, а сестрі 3 роки. Почався голод. Ми рвали щавель і щир, мішали їх з висівкою і жарили мандрики, рвали різні трави.

Я із братом взимку ходили в Троїцьке по кукурудзу. Її тоді охороняли. Нас рятувала одна єдина корівка, ми доїли її і пили молоко.

Нам було шкода сусідів Мільяна і Саню, вони пухли з голоду. Їх намагалися врятувати, але не врятували. Ще один сусід Пантюша розповідав, що їли дітей. Одну циганку закопали живою. Одного разу жінка в синьому халаті хотіла мене з'їсти, але мене врятував брат.

РИБАЛКО Ганна Пилипівна

1926 р. н.

Мешкала в с. Гандрабури Молдавської АРСР

У батька нас було п'ятеро: брат Ваня, я, сестра Феня, сестра Оля і брат Митя. В голодовку 1932–1933 років мені було 6–7 років.

Того року був гарний врожай, а їсти нам не було що. З хати забрали все, тож їли бур'ян. Батько зумів заховати в садку під вишнею сундук з зерном, десь пудів із 16, то там не додумалися шукати. Шукали по хатам, коморах. Хто шукав? Люди

з села. І в грубі, і в стінах, і кругом ось такими крючками (показує руками), протикали і все шукали. У нашого сусіда під піччю знайшли трохи зерна, і його як забрали тоді, то й по сьогоднішній день ніхто не знає, куди.

Весною, коли вже перестали шукати, бо у людей вже нічого не залишилося, батько із дядьком Веселим розкопали вночі сундук, і батько переніс зерно до хати. Як ми всі вижили? Батька двоюрідний брат робив тоді в колгоспній коморі, і нам по жмені приносив щось, то якось ми перебивалися і вижили.

Досі не можу забути одну дівчинку. Я тоді ходила в ясла, бо там хоч трохи давали їсти. Всі діти були такі голодні, слабкі. Одна дівчинка померла в яслах. Коли її несли ховати, нас, дітей, заставили її провести до цвинтаря. Серед нас була одна дівчинка, дуже ослабла, то її живою кинули в яму разом з померлою. Я досі не можу забути, як вона бідна кричала із ями. Хто її кинув? Турнув той, хто яму копав, казав: «Вона завтра все одно помре, а я що, знову буду яму копати?».

РИБАЛКО Марія Федорівна

1923 р. н.

Жили бідно, батька не було, тільки мама та брат Іван. Їсти не було що, все що можна було забрати, забрали активісти з уповноваженими. В хаті всі стіни, груба, піч були поштрикані, шукали зерно. Через дорогу жили Барда Олександра, вона ходила з комісією, то якщо мамка ходила на хутір Дмитрівський до родичів і щось приносила поїсти, або трохи зерна, або крупців, то вона все те бачила, зразу приходили, знаходили і забирали.

Їли кабак варений кусочками, і брат Іван збирав по степу мишоловки, де миші наносили собі зерна, де-не-де пшеничка і ріп'яхи, а тоді мамка на столі розтирала на столі те насіння цеглою, робила пшонце і варила. Вижили за рахунок того, що в дворі була корова, одна на дві сім'ї – нашої і дядька, бо жили на одному дворі.

Одного разу сусідка Барда Олександра привела до нас уповноваженого, на квартиру, щоб у нас харчувався, а їсти не було що, то мамка наварила кабака, поставила на стіл і його запрошує. Він каже: «То нічого, що кабак, хоч і вовна, аби кишка повна». Але так нічого не їв, встав від столу і як пішов, більше не приходив.

Ходили по хатах, шукали зерно, харчі, майже щодня. Серед комісії, яка ходила по хатах, був Колісниченко Юхим. Одного разу він поскадалив з Коломійцем Яковом (сусідом) і сказав йому, що «завтра тебе не буде у селі», то так і сталося. Серед ночі прийшли і забрали, нікому не сказали, за що і куди везуть. Так забрали серед ночі і ще двох сусідів: Приходька Степана та Плохотнюка Арихтея. І так за них ніхто нічого не знає.

СТАРИНЕЦЬ Мотря Тихонівна

1914 р. н.

Приходили бригади і все забирали. Мати закопала мішок в землю, і там нашли, за це нас побили. Ходили в степ. Збирали в мишоловках насіння, козелики, насіння щиру терли і варили.

Ходили в колгосп працювати, але собі нічого не заробляли.

ЧЕРНЕНКО Ганна Олексіївна

1923 р. н.

Батько робив по дорогам, то нам город не орали, у школі їсти не давали. Дітям дають, а нам не дають. Сказали, що треба в школу заплатити і будуть кормити. Коли заплатили, то в школі їсти давали. Варили латури тарілочку, давали разовий пряник. Держали його, щоб мали діти кусочок, але мати все одно нам його віддавали.

Городи були пусті. Жили на траві. Какішу нарвемо, порвемо, їмо.

Багато дітей повмирало: Самійленко Тимофій, діти Степан і Маня померли, Петро вижив.

ЮЩЕНКО Марія Романівна

1921 р. н.

Дуже було важко. Сім'я була велика. Дуже хотілось їсти. Ходили бригади і забирали все, перекидали все в хаті і шукали, чи немає продуктів.

Позабирали скот у людей. Хто з людей ходив в колгосп, тим давали дерті стакан, а хто не ходив – то зовсім були голодні.

с. НАСТАСІЇВКА

АРТЮХ Катерина Андріївна

1913 р. н.

Батька розкулачили у 1933 році. Він мав землю, виноград. Батько поїхав за картоплею. Гроші збрала громада. Один з сільчан, Михайлюк, став вимагати, щоб батько дав картоплю без грошей. Батько відмовився і той чоловік затамував зло. Потім були збори, визначали, кого вивозити, він вказав на батька. Так і загинув батько в Прилуках. Звідти повернули тільки нас і маму. Приїхали. Навіть шибок у хаті не було. Піч розваляна.

Пішли хто куди ми. Сестра жила через хату, а брат – через дві хати. Одна сестра була у брата, я у сестри, меншу забрали до Одеси. Пішла працювати до колгоспу,

коні водила. Через деякий час віддали нам хату, але корову не віддали, сказали що з коровою ми знову станемо куркулями, як були.

Повернувшись до хати, замурували вікна, бо не було шибок. Одну шибку залишили. Мамина сестра дали 3 курки. Ми жили в одній половині хати, в іншій – чужа жінка, така ж розкуркулена. Ті кури у нас вкрали. Мабуть, хлопці забрали. Це було під час голоду.

Чи померло багато людей – не пам'ятаю. Брат опухлий був, дівчинка у нього померла, зелені наїлась.

По ту сторону вулиці через хату жив чоловік. До нього прийшов хлопець, йшов зі школи і зайшов попросити у нього закурити. Він його піймав... Ноги закопав нижче хати, а голову замотав у куфайку і закопав в іншому місці. Один чоловік збирав паливо і знайшов голову. І тоді зрозуміли, що цього хлопця з'їли.

Шукали мишоловки. Там були зерна мушія. На горищі сушили і їли. Коней ми не їли. Зерна мушію з мишоловок дерли, варили і їли, їли люди конятину. Мої подруги їли конятину. Дохлих коней не закопували, розтягували одразу. Такий голод сильний був. Пшениці було багато, куди її звозили – не знаю. Зерно з мишоловок ми ховали під подушкою на печі. Лягали ногами до сіней, а головами до печі. Під подушки клали мішечок з зерном.

Бригади ходили й вночі. Заходять, а крупа, що ми надерли, на столі була. Що було на столі – забрали. В бригаді були сільські, свої. Це були ті, хто не хотів робити. Хто робив, той і мав. Хто не хотів робить, той не мав. Тут був Гаврюша, ходив в бригадах, шукав ями. Втік потім.

Маму з нами і батьком відправили в Прилуки. Нас троє дівчаток. Брат втік напередодні, як нас мали забирати. Дізнався. В Прилуках жили у великому монастирі*. Народу було дуже багато. Там не давали відпочити. Підвода за підводою прибували.

Були німці, татари, киргизи. Діти помирали по 50–90 душ за ніч. Батько написав зятю, щоб приїхав і забрав дітей. Він забрав нас і ще трьох чужих дітей. Нарікання, що ми куркулі, чула не раз.

Записав доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Вячеслав Григорович Кушнір

* Ідеться про Густинський Свято-Троїцький монастир, розташований у с. Густиня Прилуцького району Чернігівської області; закритий більшовицькою владою 1924 р. 1993 р. сюди повернулися монахині, почалося відновлення монастирського комплексу, що дотепер належить до Московського патріархату.

АРТЮХ Олена Миколаївна

1928 р. н.

Батько мій був наставієвський, а мама була зі Старої Миколаївки (тепер Левадовка). У батьків дітей було восьмеро, двоє померло.

Ми у 1932 році жили через річку, там усього мало хатів було. Батьки мої ходили в Настасіївку на роботу, пливли лодками по воді. А нас лишали самих, запирали в хаті, але запирали знадвору, а що можна ще всередині запертись на ключечок, нам не казали. І таке сталося, що тут прийшли, одірвали скобу. Вони всьо позабирали. Батько з мамою вже пізно ввечері прийшли, та батько подивився на це, пішов і привів там одного чоловіка. Питає мене, чи це він. А я кажу, що він, бо я його добре роздивилася. То вони того чоловіка так побили. У нас ще такі вори ходили, що дітей крали і варили з них холодець. І холодець цей продавали на базарі у тарелках, люди навіть знаходили ногтики там. Я так багато не чула, щоб діти пропадали, тільки про одного хлопчика знаю, що з нього холодець зварили.

Зерна тоді у людей не було, тому що все забирали. Люди навіть примудрялись у грубах ховати, то ці груби розвалювали і забирали з них зерно. Забирали вони усьо підряд, до всіх ходили. По декілька раз приходили, тому що може ми переносили туди. До нас вони прийшли, бо мій батько був кладовщиком у цій коморі, то вони думали, якщо там стільки всього є, то і у нас має бути. Приходять, а у нас тільки одна пригоршня зерна, якщо є. Батько не мав права взяти. Батько був у колгоспі, і мама була у колгоспі. Батько був комірником, а пізніше головою у колхозі.

Помню, льон варили. Це як кисіль варить з крохмалу, так і він такий слизкий, і маленькі зернишки такі були. Ще семена щирю теребили, а тоді варили кашу. Ще бувало, ходили теребили мишоловки, що там кроти понаривали. З макухою мама вареники варила, пиріжки пекла. Лободу їли, теж ті семена теребили і варили. Бураччя рвали та кришили, а тоді робили такі лепешечки. Зайців їли, то я помню добре. Батько мій ходив на охоту, наловить тих зайців, а мама всю ніч їх лупить. На охоту ходити не забороняли.

Колоски збирати нам не дозволяли, а хто пішов, того карали, за жменьку карали.

У 1933 року вже починали люди помирати з голоду. Я помню, в Настасіївці, як у сні це було, у жінки помер хлопчик, а вона його так до себе прихилила і так несе на цвинтар. І так ямку викопали, загорнули його та й усьо. Кожен сам своїх ховав.

У нас померлих від голоду поминають. Кожен своїх рідних поминає. Я не знаю, чи встановили хрест на кладовищі, чи ні, я там давненько не була.

У нас у колхозі всі йшли добровільно, бо всі голодні були. Спочатку в нас все забрали, а потім у колхоз змусили йти. У кого був який плуг, коровка була чи конячка, – до кучі все згоняли. То люди вже мусили самі йти.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

АРТЮХ Пелагея Петрівна

1927 р. н.

Коли був голодомор, було мені десь 5 год, не більше. А через дві хати від мене жив повар, варив якусь латуру тим, хто робе. А хто не робе, тому нічого не давали, ті вмирали. У повара цього, а жив він у хаті, була ще там така кухня отстроєна, де він варив ту латуру. А тато мій усе запирав у хаті, не знаю чого.

Знала я жінку з дівчиною, а дівчина доросла вже така, год 16, і мама їй дала і буряка, і картошечки, і всьо дала. Мама понесла батькові їсти, вона йому картошечки напекла, у казанчику зробила, хліба тоді почти не було, і понесла йому. Та дівчина прослідила, де ключа мама покляла, пішла на кухню, квасолі собі набрала, що там ще було, і побігла городами. А ми ж осталися заперті, кричимо їй у вікно: «Валечко, Валечко, куди ти, ти наше забрала». Тут мама приходе, бачить, що хата одкрита, ми їй сказали, що це Валечка щось набрала у торбочку і побігла. А це ще зима була, сніг кругом. А потім вона зі своєю мамою наїлись тої квасолі, а їй треба ж довго варить, бо стара була квасоля, а вони тільки трошки поварили, набили собі желудки тою квасолею і повмирали обі, бо з голоду тої квасолі наїлися. Як винесли їх надвір, як збили ті лати, у чому вони ходили, у тому порватому положили їх, і якісь чоловіки (я не помню, що то були за чоловіки) збили такі нари, поклали їх туди, понесли на кладбище і поховали обох разом. Тоді часто так ховали, бо багато людей повмирало, і чоловіки, і жінки. То хоч би якось одягнули, капці наділи, а то голими ховали, у рваному, розв'язані, розпатлані.

Зараз того кладбища вже нема, там усе розвалили, акацію посадили. Там тепер ніхто не ходе, ніхто не убирає його, позаростало усе бур'яном, то так вже і стоїть. А хрести усі вже давно погнили, де які гробки стояли, то їх тракторами розгорнули. Тепер уже далі ховають. А діти ці, у яких батьки померли, вони самі лишались, ніхто їх нікуди не забирав, вони потім самі також помирали.

Батьки мої нормально жили, як могли, так і жили. Не хватало хліба, та якось жили. На дерничках собі мололи зерно, скільки мали.

Були такі бригади, що приходили. У нас була корова, і ми запирали її в сінях. А батько двері кухні запирав на замок, то вони думали, що вона в кухні, вирубали ті двері, розрубали вікно. Батько схопився за лопату, стоїть біля цих дверей, каже: «Порубаю всіх!» Так вони корову не найшли, так ми її в тих сінях і держали, там вона і осталася. Більше вони не приходили. Ноччею це було. Потім другого председателя дали, то було вже краще. Були і ті, що приходили зі шпичками, тикали кругом, у грубу, шукали зерно.

До колгоспу люди жили самі по собі, то коли начався цей колхоз, то неkotрі йшли, а неkotрі не хотіли іти. А тим, хто робив у колгоспі, давали такий пайок, латуру якусь давали. Та батько приносив цей пайок, бо мама не робила, у неї діти були маленькі.

Таких, що взагалі не голодували, у селі не було. Були такі, що трошки краще їм було, та вони ж працювали, а ті нічого не робили. Ті, що я розказувала, що у нас

вкрали, вони ж нічого не робили. Люди один одному не допомагали, бо всім погано було, кому там допомагати.

Під час голоду наша родина їла картошку, свою садили, все садили. А так і щир, і лободу збирали, варили борщики. Такого, щоб людей їли, у нас такого не було.

Церква у нас тут недалеко, у Покровці, є. Не знаю, чи там поминають.

Я не знаю, хто винен у голоді, ми малі тоді були.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Анна Олександрівна Петрова*

БАРБІНЯГРА Степан Андрійович

1928 р. н.

Мешкав в с. Романівка Одеської області

В 1933 году батька забрали, арештували, бо ви знаєте, сестри десь бігали, там скирда була складена, під скирдою виросло жито. Ну бігали там дівчатка, побігли нажали колосків, принесли, от за що батька забрали. Мати кинула в піч, запалила ту піч, бо те, що на полі, воно ще не зріле. А під скидою воно, значить, було уже таке, зріле. Ну батько каже: «Що ж це, цього ж мало, що ж його ото. Возьму я піду ще нажну». Взяв серп, мішочок, та пішов в степ, туди. А коли він вийшов з дому, – за ним хтось, сусіди були у власті в то время. І, значить, як сищики, побачили і пішли за ним. А він почувствовав, почув та подумав, що не піде прямо по вулиці, а піде поза городи. Перейшов сусідський город, а вони раз його, значить, і на городі піймали і забрали його. Так він додому не прийшов, утром його одправили в район, був в нас Андрій-Івановий район*, і ото 25 кілометрів туди пішком погнали.

Мама ходила раз, другий, передачу несла, назбирає, що могла. Але йому ту передачу не давали і мали його судити. То, мол, показовий суд. Мати і не знала то. Мама вже збиралася, сказали їти туди, бо їздити не їздили тоді, ходили пішком, щоб понести йому їсти щось. А сказали, що «його привезли сюди в Романовку, но вряд лі ви його застанете живим». І мама тоді, що збрала йому їсти, та пішла в Романовку, а він вже ледве живим був, та й так він при мамі помер, тут в Романовке. Прийшла вона додому та тут запрягала воли. Ясла були такі, кормили скотину тоді, на поле вивозили підкормлювать в полудень, та й на сніданок там скотині було. Та ті ясла на колесах запрягли і привезли його додому. Це я помню, що ми їхали волами туди, батька як везли вже мертвого додому. А вдома нічого не було, буквально нічого, тому що з дому геть всьо винесли, нічого, де, що, під мітьолку все забрали, де яка крупинка, – все забрали, ісключительно все. Їсти не було, чим нас мама годувала, не знали ми. Нас було троє – дві сестри старші.

Було звише, наведено, дано указаніє, бо тут на месті все забирали, все, значить, спеціально, щоб люди голодували, щоб вмирали. Все забирали з дому, геть. Ну буквально бригада йде, приходе, все з дому забирає, все. Спеціально це, конешно, було. Усе, що хороше, забирали, речі які хороші – тоже забирали, а потім брали

* Андрієво-Іванівський район

і продавали, значить, на торг, і продавали і купляли то, що їм надо, отаке було, самі вони на цих торгах і продавали, і покупали.

А хто тоді документи в кого питав, ніхто ні в кого не питали. Вони ходили, вони були тоді, як бригада, скажімо, актив був колхозний, і цей актив, всі вони, значить, ходили і наберуть всякого. Оце вони збираються вечором і як договарюються: от давайте завтра підем того й того, значить, обберем, заберем все, як бригада ця. І так ходили. По троє, по четверо вони ходили, я не можу сказати, скільки їх було. Я думаю, не було у них зброї, це ті, що з району приїжджали, вони мали.

Я не знаю, чи получали сусіди щось за свої доноси, хто його знає. Судили за те, що не віддаєш скотину. Арештовували, забирали – та й усьо, та й садили в тюрми. Я не знаю, тому що після цього, вже після голодомору, як оце кончилось, не знаю, був, наведено, 34 рік, але маму не пускали на роботу, не брали в колхозі. А другого питанія не було, у колгоспі вже давали на трудовень, писали, а нам не було, тому що як считали, ну, як на мене лічно другі діти, казали «враг народа». Що мене дуже засмучувало, дуже, дуже тривожило мене, що мене так називали. Що батька мого розкуркулили. А наші батьки фактично не були розкуркуленими, вони не були багаті. Вони у 1920-му році побралися, ні у мами нічого не було, ні у батька, ото що вони тянулися самі та мали. Приїхали сюди на поселеніє, бо це село у 1923 році тільки начали поселять. То вони мали за це время пару коней, корову, кажеться, малі телята, бички були для того, щоб запрягать. Ну повозка, плуг, борони. Оце було у батьків, а більше я не знаю такого. Це їх не розкуркулювали як куркулів, а за те, що не здалися у колхоз, за те, що вони не хтіли йти в колгосп, от значить їх оце, прийшла бригада і позабирала всьо, забрали, щоб пішли в колхоз. Батько помер в 33 году. Мама, щоб нас кормити, ішла до людей, які мали ще корівки, та брала в долг сир, масло, щоб творожок той, щоб в Одесу. Везла і продавала людям, вертала гроші, і за остальні гроші купляла нам щось поїсти. Вона раз поїхала, другий раз, а на третій раз вийшла за село тільки, а тут за селом вони ж, ця бригада, актив цей. Спинили, забрали і вернули. Забрали весь товар той. А її ж людям треба оддавати долг, і ми голодні, пішла другий раз забрала. Та з тих, що вона брала, одна жінчина і продавала її. Виказувала, та і знов у неї брала. А вона ж каже: «А ти не боїся, що там так і так, що тебе знов заберуть?» «Ну а що ж, – каже – мушу робити, я ж і вам должна, і другім, а якось із людьми треба розсчитуватись. Як же я буду дітям в очі дивитись?» Ну, каже, ладно, дала вона, а як же йти. Ну вийшла вона іншими дорогами, через городи і сусідня Петровка, ця Благовіщенка була, поза село, поза Петровку і ноччю пішла, щоб вийти на ту дорогу, ми ходили нею на Березовку. От і вона вийшла туди за Петровку в балку, і вони стріляли її там. Вони вже знали, що вона десь тут обійде їх, там її і піймали, і тоді її судили, дали рік заключенія, і вона сиділа до фєвраля, це в 34-му. Маму в 34 году, після смерті батька, не приймали, але мама ішла на роботу, була весна, март місяць, а тоді яка робота у колгоспі: ну, чистити зерно і так далі, сіяти на весну, а уже весною ревізірували зерно, пророщували, мочили його, замачували теплою водою, а потом накривали. Воно пророщувало, начинало кильчитися, а потім, щоб воно не портилося, його облопачували, перекидали з места на место, сушили, як держали у такому стані, щоб воно всхожєсть мало. І мама ходила, але її не за-

писували на роботу, що ворозкана була, і нічого не начисляли. Ну однажды, а там, де склад був, і рядом контора колгоспна, і приїхали якісь, не знаю, бо це не з району були, були десь з області, тому що приїхали льогковою машиною, до контори. А мама побачила і пішла туди пожалітися за себе. Коли вона туди прийшла, її так не пускали, вона зайшла і їм розказала, що так і так, а мене, каже, не пускають.

Так і сусіди, де хто міг, допомагав. І самі вже, старша сестра була 21-го року, то вона вже за нами хлопотала. Я помню, був у нас двір, а заборів ніяких не було, акації були. На акаціях були калачики, то і на калачиках жив.

Ніякого закону про колоски не було, і нічого не брали, може, хто не хоче дати, то удерже якусь вещь, як могли, тому що за це судили, зразу судили і все. Були ховки, були, що закопували, були, що як ми в печі замурували в печі, у грубкі, де, що шукали. Знали, що там десь щось має бути, якийсь узелок, пошукали і всьо равно знаходили. А на вулицях надворі копали тоже. Ходили, шпички мали такі залізні – і ото щупають копану свіжу, воно відчувається, що свіже, та й розкопували та забирали. Ходив Загородній Іван Лук'янович, Барбу Самуїл Іванович, це я таке помню. Цих двох я помню хорошо. Була ще Загородня Фроська. Цих я помню, бо вони ще довго жили у селі, а тих других, що там були, уже не помню, помирили. У бригади вступали ті, що не робили, раньше не мали нічого, як батраки, батраками їх називали. Оті й пішли, ті пішли перші.

А від влади тим, що пішли у колгоспи, я не знаю, чи була допомога. Але їх не трогали, отим вони і були, вони собі жили своїм. Та як у нас був Тігнян Василь під боком, він був заможнішим, чим мої батьки, то як прийшли оці розкулачували, то він переховував до нас, до моїх батьків, приніс вещи, корову в сарай завів, ну у нього що там найшли, не найшли, забрали. Ну коні то він оддав в колхоз, а потім сам пішов, а потом прийшов в нас все забрав. А тим, що в колхоз пішов, оставляли корову, а коні їм уже не нужні були, та вони віддавали в колгосп.

Забирали геть усе, що лучче. Оте, що осталося негодне, рване, те можеш залишити собі, а то забирали.

Боже сохрани колоски збирати, не дозволяли! Ходили діти і люди ходили на поле збирати, і тільки так могли десь зібрати та втікти, десь заховатися, а то всьо равно стрінуть, всьо равно колоски ці забирали.

Колгоспні комори охороняли сторожа. Назначали місцевих, конешно, і на полях теж був об'єжчик. Він на коні їздив. Старався поближче од села, щоб од села ніхто не прибіг. Село було маленьке, це тепер уже Новопетровка, а тут Благівіщенка була, там 90 хат.

Добровільно йшли в колгоспи усі бідні, що називалося. У їх не було свого хазяйства. Була у когось пара коней, а оброблять не було що. Ці, що не мали нічого, ці і шли добровільно. А ці, що мали своє хазяйство, трудом назбиране, ті не хотіли йти у колгосп.

Ніде люди не могли сховати свою худобу так, щоб її не знайшли. Бригада ходила дньом, як все шукали, обшук такий, а коли шукали, тільки забирали шо приобрів, шо десь достав, та вони приходили забирали. Та це ноччю, коли люди сплять, прийшли, а двері тоді не запирали ніхто, бо не було что ховати. Як тільки

почувствовали, що у людей щось з'явилося, то зразу приходять. Почують десь, в їх потайні сищики були. Узнавали, хто де їздив, де ходив, де якесь збіжжя заховав, по селам поміняв за щось. Та отак принесе дітям, та вони прийдуть і заберуть.

Я знаю, що був мальчик, він був старший, десь 1920-го року. То батьків вислали в Сибір. І там старші були, а цей малий остався тут у селі, у колгоспі. При колгоспі кухня, що варили тим, що робили на полі, то варили якусь баланду. Та отак при тої кухні той Іван ходив кормився, так на нього казали «колгоспний парубок».

Хто у селі не голодував, то це оці, що в бригадах, і не голодували у селі, бо ходили забирали у людей. Це не комуністи були, навіть і комсомольцями не були. Комсомольські організації почали організовуватися, а комуністів не було, була вже перед війною у районі одна партійна організація. І якщо у нас був голова комуніст, і ще там не знаю, з других сел, то вони їздили на зібрання у Андрє-Іваново в район. Були комсомольські організації вже перед війною. То вже перед війною знаю, що і моя сестра старша пішла в комсомол.

Якщо хтось і мав допомогу від родичів, то якщо узнають, що оттуда хтось приїхав, то вже це приходили, обшукували.

В їжу споживали усе. Лободу варили, тому що треба було їсти щось, і щир, і кропиву, і ще таке, що можна було їсти. А так на полі діти, взрослі, де якіш, тільки найде той якіш, зірвав зразу, почистив, потер, бо оте молочко гірчить і шукає інше. Виноградну лозу їли, вона тоже кисленька, чистили молоду, що можна було жувати, і їли. Якщо були сушки, то вже хто піймає, то уже конешно пиріжок. Люди їли і котів, і собак, із бродячих нікого не було, тому що все з'їли. На полювання не ходили, бо не було чим.

Були і такі, що знаходили, як і де замінити речі на хліб, що десь переховували, бо потім чувствовали, що прийдуть та заберуть. Вимінювали, брали якісь речі та давали якесь зерно, та потрошки того зерна, щоб вижити. Помню, що ходили по селам, шукали і знаходили, потрошки приносили.

Колхоз у нас почався у 1929 году, напевно. Були торги, базари, бо оці речі, що от людей забирали, продавали на торгах, значить, був то колгоспний базар. Можна було щось купити лише на гроші, вимінити зерно чи речі не можна було.

У містах був, напевно, голод, хоть може не такий, як у селах, але був, тому що люди, бувало, що у них отсюда все забрали і поїхали в город. Отак я знаю, що такі сім'ї були, але потім повернулися назад, тому що робили, а зарплата була дуже низька, та ми могли тільки на хліб та на чай, більше нічого, а чай, конешно, не солодкий.

Ми тоді не ловили рибу. Батька в нас не було, і рибу ми ловили лиш до того, як виїхали в Ананьєвський район, а там була річка, Тілігул, десь там батько мій з сусідом ночую, десь намети-перемети, як вони там називались, ставив. Приносили якусь рибку живу і ще якусь живність. Ну це уже во время голоду, він, напевно, уже був у це время. Потому що ми уже у це время оттуда сюди переїхали, не мали що їсти та сюди приїхали. А були ми в Ананьївському районі, у Гандрабурах.

У нас такого наче, як людодіство, і не було, не помню, щоб їли люди людей, дітей своїх. А по других селах чутка ходила, що їли, та і похуже у них було, ніж

у нас. Було, що своїх дітей їли. Це за цей Гандрабур, що я кажу, де якби там переходувались і переходили туди і назад, то там у тих селах було, там було все.

Самі люди своїх чи чужих хоронили, команди для поховання умерших не організовувались. Отак збиралися сусіди, хто як могли, там яку яму за скільки сил було могли вирити і ховали на кладбищі, і все. У нас всі похоронені на кладбищі. Після голоду ставили на могили вже хрести.

Таких по нашому селі не було, що дома померли, ні там де я жив, тут я не жив, і тут не було таких. Діти дуже умирали, багато дітей тоді умерло. Взрослих я не помню, щоб хтось умер з голоду.

Зараз поминають померлих. Своїх поминаєм, ходим на кладбище. Батюшка поминає. І в селі в нас церкви не було.

Ну я, конешно, розповідаю, дітям своїм розповідаю, вони слухають, ну і що.

Хто винен, я не можу сказати. Правительство, хто ж винен. Хто давав такі указання, давали таку волю дуракам.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

БЕЛЄНКО Надія Миколаївна

1926 р. н.

В сім'ї було 8 душ, з них 6 дітей. Батько Микола добровільно пішов у колгосп, віддав усі коні, воли, корову, вівці, реманент. Робив сторожем. Батьки важко робили.

Був неврожай, тому їсти не було що. А ще ходили люди і забирали всі продукти, зерно. Вони шукали скрізь: і в хаті, і на горищі, і в погребі. Пам'ятаю, мама заховала трошки зерна, а сусід побачив і доніс. Прийшли і все забрали. Щоб вижити, їли траву, ягоди, макуху, тварин. Мама міняла за килими, мідні казани ріпакову макуху, запарювали і робила нам лемішки.

Влітку, пам'ятаю як їли якіш, виривали якіш, качали його в руках, промовляючи:

«Качаю, качаю молочай

Та в мед мочаю,

А з меду в [...]*,

Щоб солодше було».

Шукали восени і взимку, ставили мишоловки, щоб достати зерна і зловити мишей. Збирали колоски на полі за боронами. Тих, що брали колоски, били і судили.

В селі був колгосп. Головою колгоспу був Бояринцев Семен. В колгоспі тим, хто робив, давали їжу та кіло хліба. Їжу давали, щоб було кому робити в колгоспі. Їли горобців, суслів.

Тих, хто вмирав від голоду, ховали на кладовищі.

Записали члени робочої групи

* Зразок сороміцького фольклору.

БУРЯЧЕНКО Ганна Іванівна

Р. н. невідомий

У сім'ї було п'ятеро душ: батько, мати, я, сестра та брат. Вижили всі. Була розкулачка, вигнали з хати. Батькові дали 3 роки висилки, а мамі 24 години на виїзд. Мати з іншим чоловіком поїхала на Урал. Нас лишили напризволяще.

Я водила брата по селу, що давали, те і їли. Ночували в повії. Ловили з братом сусли.

Ми потім жили у Вікторівці Ширяєвського району. Мамина сестра питала за неї, бо ми ходили самі. Нас забрали до ясел, але вигнали, бо ми були розкулачені. Їли кору з дерев. Везли дохлу коняку, діти хапали її кусками. Сусідка сказала, що мій брат украв у неї цибулю, вона прийшла, напала на нього і біла, але він був уже мертвий.

Потім, коли приїхала мама, вона працювала у колгоспі, а ми були у тьоті.

Записали члени робочої групи

ДЕРКАЧ Марія Максимівна

1927 р. н.

Нас в сім'ї було четверо. Мати була сама, батько помер у голодовку. Майже завжди були голодні. Їли траву, куліш, мамалигу, жито, зелені вишні. Ходили голі, босі, змучені. Господарства в нас не було. Ходили якісь люди, забирали з хат все, що було, виганяли з хат. До нас приходило 7 душ, хто саме – не знаю.

Померлих ховали на кладовищі. Хто винен в голодоморі, не знаю.

Записав П. В. Юрко

ДОМНІЦЬКА Віра Василівна

1924 р. н.

Мені було 10 років. Жили ми з мамою, брат і я. Ходили активісти попід хати, все забирали і залишали дітей голодними. Ми ходили збирали лободу, кропиву, листя з береста і їли. Їли мерзлу картоплю, яку збирали на полях. Колоски на полях не дозволяли збирати, за це судили. Тітка, яка жила біля нас, померла з голоду. Активісти забирали урожай, ходили по городах з штиками, шукали, чи нічого не заховали. Одного року був великий урожай, і людям дали в колгоспі хліба. За це голову у колгоспу і бригадира засудили. Були такі люди, які навіть на родичів доносили. Мій дядько був секретарем, на нього донесли і його забрали до тюрми.

Закон про «п'ять колосків» знаю, це коли за п'ять колосків давали 5 років тюрми.

Хто не працював у колгоспі, у нього забирали город, хату, незважаючи на вік людини. Забирали все, навіть одяг. Люди ділилися між собою, моя мама ділилася із своїм братом, в нього були малі діти, які пухли від голоду.

А в голод 1946–1947 років був дефіцит хліба: 1 кг хліба коштував 40 рублів, а відро картоплі – 50 рублів. Люди виживали, як могли. Засівати поля не було чим, бо в роки війни все розходувалося.

Записали
О. Артюх, Д. Коломієць

КІРЄВА Лідія Степанівна

1925 р. н.

Ходили якісь бригади, та такі, що приходило і троє, і четверо. У сінях батько пшеницю держав, а вони прорвали стріху, заглядали. Батько каже: «Залізеш – уб'ю», отак вони і не забрали у нас. Була, голодовка була. Мама зваре мамалигу, якусь кашу таку, розділе на нас, п'ять душ дітей, діле нам по кусочку. З акації з цвіtkів пекли коржаники, без муки.

Було горе, багато людей де впаде, там і помре. З голоду в нашій сім'ї батько помер.

Зерно ховали, но все равно зі шпичками ходили, найшли і забрали. Ходили забирали і днем, і ночью. По кілька разів приходили до хати. Вещі я не знаю, чи забирали, мама продала вовняний платок, щоб дітям щось купити їсти. Не було в чому ходити. Нам кинули брезент, і мама пошила нам кофточки, юбочки, бо не було ж нічого.

Зерно не розрішали збирати. Були це ж колхози. В кармани щось натеребили. В колхози йшли працювати, а що було робити, на обід щось привозили. І тоді ввечері давали макухи по 200 грам.

Був, напевно, голод і в містах. В Одесі був голод. Нам виносили буханочки хліба.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська

КОВАЛЕНКО Надія Петрівна

1928 р. н.

На час 1932–1933 років сім'я наша була велика. Ми пережили голод, холод, бідували дуже. В цей період люди жили бідно, від голоду були страшні, чорні, голова і лице були спухлі. Далекий наш родич працював на млині і батькові нашому інколи давав куски макухи, яку ми смоктали раз у раз. Пам'ятаю, як ми з братом збирали насіння з лободи, приносили додому, а мати наша ліпила з них маторжаники і давала їсти. Отак ми і пережили голод.

Записали члени робочої групи

КОЛОТІНСЬКА Ганна Іванівна

1925 р. н.

Мешкала в с. Вікторівка Одеської області

На той час я проживала в Анновці (Вікторівці). В сім'ї нас було 4 дітей, мати була вдова. Зерно ховали кругом, де тільки могли. Та й шукали кругом, навіть були випадки, коли палили хати. Добре пам'ятаю їх: Клачков Микола Прокопович, Галака Андрія, Колоніфа Микола. Люди їли щир, мушій, здохлих коней, коров. Померлих людей хоронили на кладовищі.

Дуже багато померло дітей. Дуже добре пам'ятаю випадок: якось одна дівчина зайшла за своєю подругою в школу, а її взяли та й зарізали. Понесли на базар продавати, а люди купували той холодець, а там дитячий пальчик. Ще один був випадок, коли Дмитренко, так була її фамілія, свою дитину залишила живу, чужу вбила.

Було все: корови, коні, вівці, кури, але все це забрала влада. Люди ходили, ставили мишоловки на мишей. Ще їли суслів, пташок, собак. Більше всього їли траву.

В нашій сім'ї ніхто не помер з голоду.

Записала Л. Асатрян

КОРОТКИЙ Іван Мойсейович

1926 р. н.

Мені 81 рік, але я добре пам'ятаю 1932–1933 роки, бо було мені тоді 7 років. Батько мій був родом з Красноярська, один з тих трьохтисячників, які приїхали до нас в Україну з Росії піднімати колективізацію, а мати з Настасіївки. Сім чоловік було в нашій сім'ї, я ж був третій.

Тяжко і гірко було в ті часи, про які я розповідаю. Сутужно було з харчами. Пам'ятаю, у матері моєї було багато трап'я. Батько брав його і йшов міняти на харчі. А ще нас рятувало те, що ми пасли худобу в колгоспі «Прапор комунізму». А тим, хто пас худобу, давали харчі, щоб сили були. Було таке, їли дохлих коней. За селом їх кидали у яму, а ми вночі йшли туди, розтягали на куски, приносили додому, варили і їли.

Пам'ятаю голову Бояринцева. Добрим і хорошим чоловіком він був. Його навіть були ледве не засудили за те, що він зарізав колгоспного бугая, щоб було чим кормити колгоспників.

Врятували його люди, заступилися за нього. Щоб помирили люди села від голоду, не чув. А те, що хліб, зерно забирали, то на свої очі бачив, як міліціонери ходили по селу з патиками, шукали зерно.

Я не думаю, що то Сталін зробив голодомор. Ні! Він робив правильно. То на місцях самі керівники так творили.

Записали члени робочої групи

ЛАКІЗА Галина Іванівна*1925 р. н.*

Спочатку проживала в с. Денисовка*, а потім переїхала в Настасіївку. Про голодомор пам'ятаю з розповідей сестри.

Мати ходила в поле шукала мишоловки, а потім молотила і пекла блини. Їли щавель, який шукали в яру, глуху кропиву. Дядько жив краще і лише тому вони вижили.

На той час був нормальний урожай, але все забирали: і корови, і коні, і зерно, і навіть підводу. Люди йшли в колгосп працювати, щоб прокормити свої сім'ї. Найважча голодовка була в 1933 році, а в 1934-му було вже легше. Діти, які ходили до школи, отримували 30 гр хліба та тарілочку супу.

Померлих людей ховали на кладовищі.

На той час наша сім'я не їла котів, мишей, собак. Люди не допомагали один одному, думали лише за себе. Зерно ховали під собачими будками, в гній, але все було забрано.

Я найменша з дітей у сім'ї, але з розповідей людей чула, що люди, які працювали в полі, не могли нічого взяти. Один чоловік наважився вкрати 2 кг пшениці, то його було засуджено до 5 років в'язниці. Про закон про «п'ять колосків» нічого не чула. Одне знаю: все було за цього Сталіна, всі муки від нього та від його керування країною.

Записала Л. Асатрян

ЛАКІЗА Лідія Василівна*1920 р. н.**Мешкала у м. Одеса*

Народилася у Гіжицькому колись, а потім була 3-тя Миколаївка, а тепер Левадівка. Я жила до 1928-го року коло батьків, нас було 11. Мене забрав брат двоюродний, дитину бавить. Це вісім год було мені, та від нього мене мама відвезла до Одеси.

У голодомор я була у Одесі.

А голодомор я пережила. Батько нас виручав, ходив по селах, там хліб ховали по ямах, бо викачка хліба в нас була. Повикачували хліб та там найшов чоловіка, якому дасть батько гроші, та він дасть ще пудик. Передерем, та я несу на базар та продам тоді по два рублі стаканчика. Брав зерно батько в Дохторовім хуторі. Тяжко було.

У городі вирощували бурячок, кабачок, а мама ходила у колхозі різала колоски. Годували нас уже зеленим хлібом, сушили у печі. Вікнами вилізали нічною і ходили в колхози. Та різали в колоски, до дня сушили та нас рятувало.

Викачали хліб. Хліб був, тільки забирала Росія, качали кацапи. Кажуть, Сталіна був приказ. Таких, що заявляли, у нас не було. А ті, що по хлібовикачці були,

* Імовірно, ідеться про хут. Денисівка, що у 1930-х роках був приєднаний до с. Новоподільське (П'яногірка) Жовтневого району; нині – с. у Березівському районі Одеської області.

то це Івченко, фамілія була, Палашка. Там Чабанов був. Кухонецький був, та вони вже всьо равно повмирали. Шукали шпичками, ходили і в хаті.

А які документи в них були?

Ніяких. Як сейчас хоче підлизатися, то підлижеться.

Били нас колісками на печі та вигрібали последню кукурудзу. Даже мої сестри, Гаша і Оля сиділи на печі, а Санька була в колісці, а кукурудза була під нами на печі. А він коліскою, Лобановський, а тоді ще учителем був, а сестра вискочила та ухватила за часи, покійна, та ще часи розбила. Він ще й корову видирав. Що було, то минуло.

Оружия при них не було. Вони руками хорошо работали. Де яка курка, вони все забирали. І хата така у батька була. Це хто в колхоз, то їх не ганяли, а хто впиравсь, то їх хати мазали дьогтьом, план до двору. Їх Степан жив коло нас, та в Києві був із сестрою та тоже хату забрали. А хутір був там Фйодоровка, туди, до Павловки, та тих людей звідти переселили в хати наші.

Де ж можна ховати. Копали ямки та ховали хліба, та людей потом садили. Тільки я одна з родини осталась. Нас було 5-ро дітей.

До хати заходили по 3–5 чоловіки. До бідного не йшли, а до того, що коняку держав.

Корова була у батька, два коні та забрали. Із-за цього батька считали багатим.

З речей та одягу нічого. Один хліб брали, курку забирали, скотину у людей забирали, хто в колгосп не йшов.

Знаю, що не давали об'єжчики збирати колоски, нагайками били. Один об'єжчик був, а тоді вже ходили у Покровський колхоз збирали магар, здорові такі колоски, то вибирали магар* та нагайкою шмагали шо коней, шо людей. Об'єжчик був з радгоспа. Ніхто не охороняв комори та поле. Там був коміршик. Його назначали на комору. Його вибирали з місцевих.

Ніхто нам не допомагав, ото шо варили там якусь латуру. Їсти давали тому, хто работає. З кукурудзяної муки варили латуру та по школах давали.

Ніде не можна було заховати худобу. Все знаходили. Ходили забирали худобу дньом. Вночі не приходили. Раз прийшли, другий раз прийдуть. Ходило їх багато. Даже ходили з мого году. Та вони вже повмирали. Вони були бідні, і тоже багацько дітей було.

В 1933-му сильно голод був. Люди де йшли, там і вмирали. Люди більш мерли перед жнивами. Вже після жнив давали нам гроші в колгоспі.

Базари були, де можна було скупитись. Базари були не колгоспні, а так як зараз. Продавали, купляли. Тоді у людей на городах вродило, та легше вже було.

Були сироти, то їх тітки забирали. То люди прості забирали по сім'ях тіх діток. А є діти ціліком помирали.

От мій дядько був, ні дитиночки. Дівчатка носили їсти глечичком та обое повмирали і 13 рублів найшли у них в кармані. Батько казав, що ховали в матках. Матки – такі плетева з комишу. Поховані були на кладовищі. Помирали дорослі, а потім самі діти остаються, голодні вмирали.

Ще як помагали. Помагали, як сейчас. Ніхто нікому не допомагав.

* Могар, котяча трава – однорічна кормова трава, підвид мишія.

Шо ми їли? Щавіль їли, мишоловки збирали і щир дерли чорненький, бо моя сестра погинула від щиру. І козелики копали. Їли, спасались. Всього їли, що могли. Ягоди які родили. То це вже коли батькові дали трохи землі та міняли, відро меду на відро зерна. А так, які ягоди? Садків не було.

Тварин ніхто не вживав. Це ж треба бити, охотників треба. Колхоз теж не розрішав, доки не прийде время. Суслів їли. Сусол чистий, бо він травичку їсть. Голубів, горобців ловили і сама їла. У конюшні ловили. І ото м'ясо, як голубець, закручували і у піч клали. А яєчка збирали, були різні яєчка.

Ніхто нікому в голод не допомагав, навіть родичі. Хто міг, так та й зараз таке время, шо брат братові не допоможе.

Хто вступав у колхоз, то іноді залишали їм коровку, а так забирали все. Коні забирали, усе забирали. А як помруть у колхозі коні, то йдуть люди з сокирами м'ясо рубати. Так і не встигали прикидати коней землею. Сама бачила, як їли тих коней, як люди тягли їх додому.

В городах тоже був такий голод. Оце приїхали з мамою на торжище з хусткою та фасолькою. А тобі пучком цибулі по лобі та хват – хустки й нема. Тоже голод був. Були такі, що заманювали дітей та дорослих та вбивали. Я ледь була втекла. І мама розказувала, що вона трохи не попала в руки чужих людей. Була б попала.

Не знаю, не помню я, скільки померло. Може, менше трохи, ніж півсела вмерло, а може, і більше - не пам'ятаю. Людей ховали на кладбіщі. Хто в гробові, а хто і без гроба. Хрести ніхто і не ставив. Після вже, в кого родичі залишились, та ставили хрести.

Да, було таке, що і людей їли. Тут чоловік розказував, що ходив хлопчик із Комарови і став табаку купити. Та попав на ту вулицю, та його зарізали. Та зварили холодцю. Голову в канаві залишили, а вивезли в Андрієво-Іванове холодець продавати. Та нашли ногті. Більш такого не було, щоб людей їли.

Росія тоді все забирала. В Росії не було голоду.

Ховали вмерлих від голоду родичі. Ніхто з колхозу не займався померлими. Ото є родичі – та й поховують. Як є рідне, та родичі на Проводи згадують. Як нема, то ніхто їх не згадує. А батюшка, – не знаю, може, і згадує на службах, не знаю. Раніше от церкви розбирали, а зараз строять, де хто захоче.

Тут церкви нема, є у Покровському. У 1922-му году пострйоли із маленької цегли на яїчках*, тоді з неї комору пострйоли. А тоді ще туалет там був.

Росія винувата в голоді, не я ж дала приказ. Тільки дали з Москви, видно, приказ. А казали, Сталін це робив.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

* Ідеться про муровану церкву Іоана Богослова в с. Покровка (нині – Подільського району Одеської області) – пам'ятку архітектури кінця XIX ст. Імовірно, респондентка хотіла наголошувати, що 1922 р. з цінної цегли храму, зведеного з додаванням у будівельний розчин яєчного білка (який, як вважалося, мав додавати міцності, а насправді це скоріше було символічним дійством), більшовики-безбожники збудували комору, а згодом перетворили її на туалет. На початку 1990-х років церкву повернули релігійній громаді.

ЛУКАШЕВИЧ Антоніна Михайлівна

1930 р. н.

В нашій сім'ї було 4 дітей та мати і батько.

Під час голодомору проживала в Росії, а в 1930 році переїхали до України, в с. Настасіївку. Брат працював трактористом, йому давали 500 гр хліба. Він збирав ті кусочки хліба, а потім приносив додому і давав мені, маленькій. Мати працювала сторожем, а батько – бригадиром, а після війни – головою колгоспу. Чи була худоба, не пам'ятаю.

Їли траву, щир, кропиву. Траву мішали з мукою або макухою та пекли блинчики. Раніше рвали солодкі корні та варили чай, потім його ставили, щоб настоявся. Це коріння було замість цукру.

Після голоду вся сім'я вижила. Всі люди були пухші від голоду, я хворіла на рахіт та цингу.

МАРТИНОВА Ганна Григорівна

1928 р. н.

Батьки: мати – Ліза Олександрівна, батько – Артюх Григорій Парфентійович. Батьки працювали в колгоспі, приносили додому буряки, їли самі і давали людям. Було що їли щир.

Нас в сім'ї було троє дітей. В Настасіївці ми проживали завжди. Господарства в нас не було. Біля нас проживала бабуса, Артюх Зінаїда.

Хто винен в тому, що був голод, не можу сказати, була ще мала. Після голоду вижила вся наша сім'я.

Записав П. В. Юрко

МАРТИНОВА –ГРИГОР'ЄВА Катерина Опанасівна

1924 р. н.

Я тоді була ще мала. Крім мене, були ще три брата.

Приказу по голодомору не було. По приказу директора варили латуру. Батько був мисливцем, ловив зайців. Люди ловили горобців. Чула від батька, що провіряли, але попереджували: будуть перевіряти, що треба – сховайте.

Ми їли картоплю в мундірі, кислі огірки, капусту. У нас була корова, згодом вона втелилася, але здохла. Мати варила кашу, не знаю з чого. До нас з Каховки прийшов мамин брат, жив у нас неділю, бо там голодували ще гірше.

Був такий випадок. У нас двоє людей зарізали хлопця з Покровки, а він продавав кабак. До батька приходили люди, просили поради, батько був грамотний.

Записав П. В. Юрко

МІХЄЄВА Віра Герасимівна

1925 р. н.

Чи ви пам'ятаєте голодомор 1932–1933 років?

Трохи пам'ятаю, їли щир, лободу, батько держав корову, і от ми мали молоко.

Які були причини голоду?

Урожай був хороший. Забирали. Ой, померлих возили гарбами. Ми з мамою ховали їжу у горшки та в землю заривали. Ми крали, можна сказати, щоб обігрітися зимою, солому. Їжу ховали у землі, якось сховали і батько говорить, щоб ми замели сліди, а на вулиці був сніг, і ми замели. Вдома батько розпалював солому, ну і коптила ж вона. А ми з братиком Льонею теребимо ту солому, теребимо зерно, мама була у лікарні. Ми робили лепешки з щиру, лободи, варили з них суп.

Хто забирав їжу?

Бригади.

По скільки чоловік в них було?

2–3 чоловіка.

Вони щось, крім харчів, брали?

Вони нічого не брали, крім харчів. Зерно шукали, такими залізними шпичками. Зерно люди ховали у горщиках в землю.

Людей змушували йти в колгоспи?

Да змушували, потім і я робила в колгоспі.

Чи кормили в колгоспі?

Давали якийсь бульйончик.

А що робили з сиротами?

Сироти умирали, їх не брали, як зараз.

Чи допомагали люди одне одному?

Да, якщо щось мали.

А родичі Вам допомагали?

Родини допомагали. У бабушки, вона тут рядом жила, був невеликий запас. І якось мати мені говорить, щоб я пішла, щось взяла у бабки. Приходжу, і вона дає мені у торбинку жменю зерна, і мама суп варила з щиру, лободи.

Чи арештовували людей, висилали?

Людей висилали на Соловки, у Сибір, і ніхто не повернувся звідти, всі умирали.

Ті, хто відбирав, мали при собі якусь зброю, документи?

А хто їх знає, чи була зброя.

Ви чули про закон про «п'ять колосків»?

Ой. Якось моя тьотя йшла на вечерю вечером, і знайшла мишоловку, і її тут схопили, і за це дали п'ять років, там вона і померла. Забирали худобу, зерно.

Чи був голод у містах?

А як же не був.

Чи міняли люди речі на їжу?

Люди міняли, ходили міняли. Мама за сім буряків рушники поміняла.

Ви чули про торгсін?

Ні, не чула про таке.

Чи хоронили людей, померлих від голоду?

Багато померло людей, їх возили гарбою. Гарба більше, ніж повозка, у ній зазвичай возять соломку.

Хто їх хоронив?

Їх хоронили ті, хто оставався живий, опухлі були, не будуть ж валятися, щоб їх собаки таскали.

Їм за це щось платили?

Ні, за це нічого не давали. Люди робили це від совісті.

Чи доносили люди на людей?

Ні.

А яких ви тварин тоді їли?

Їли котів, собак, багато трав, я вже позабувала.

Чи розкулачували людей?

Людей розкулачували, які були трошки заможні.

Чи боронилися люди?

Ні, не боронилися, бо нічого не вдається.

Були випадки людодства?

Да, були випадки людодства.

Як ви гадаєте, хто винен у голодоморі?

Сталін винен, він спосібствовав цьому голоду.

Чи є в вашому селі церква?

Церкви немає.

Як ви гадаєте, чи знає сучасна молодь про голодомор?

Та, що знаєть.

У вашому селі є якісь пам'ятники загиблим?

Ні, немає. Ото як хоронили біля бабів і дідів, щось ставили. Людей хоронили і окремо, і у братській могилі.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Сергій Іванович Волканов

НЕСТОРЕНКО Валентина Романівна

1928 р. н.

В сім'ї було троє дітей: дві сестри і я. Ми з сестрами їли буряк. Ходили вдягнені у рядні, босі, бо не було що надіти. Батько орав, приносив буряк, ми його їли, також їли щавель. Мати піде принесе кукурудзи, натовче, і ми її їли.

Корова в нас була одна. Обшуку в нас не робили. Батько працював у колгоспі. Головою колгоспу був Несторенко Григорко. Тітка, дядька, сестра ділилися з нами. Вони з чоловіком жили трохи заможніше, ніж ми. Школу я змушена була покинути і працювати на те, щоб поїсти. Всіх, хто помирав з голоду, ховали на кладовищі.

Записав П. В. Юрко

ОВЧАРЕНКО Любов Григорівна

1923 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Да, бо я 1923-го року, мені було 10 чи 11 год. Та й пам'ятаю.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха податки?

Я не знаю, це всьо Сталін робив. Геть вивозили хліб, а людям нічого не давали. Врожаї сильні були. Геть попід хати їздили забирали, голодних оставляли. Помню, в'яли на степу пшеничку, збирали та пекли матаржаники.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Це ж були голова колхоза, голова сельсовета. А шо вони могли зробити, як приказ прийшов. А в 1933–1934-му почали видавати по 200 грам і пшениці, і муки. То ставало трохи легше вже.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Хто його знає, може й було. Не, я це не помню.

Колхоз був, «Сім'я Леніна» називався. То чоловік, казали, своїх дітей порізав і поїв. Так помню, шо мама казала, шо нема тих дітей.

Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Сам даже голова сельсовету приходив, Лукашевич Василь Петрович. А тих я не знаю. Там були і Пирогов, я так чула, шо мені запомнилось. А тих я не знаю.

Голову сельсовету потім німці вбили. Заявила одна баба на нього, шо він був партійний. А той голова був хороший чоловік. Він казав: «Не забирайте, лишіть їм, бо їх багато». Нас було два брати і чотири дівчата.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилки, арешти?

Були. Розкулачували, висилали. Їдуть підводами, кричать, сильно плачуть та на висилку. У кого хата під бляхою, то розкулачували, забирали мебель та здавали в магазини.

Мого чоловіка розкулачили, Василь Онанійович Шаргородський. Рябенка розкулачили, сусіда, Михайлика Семена розкулачили.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати у людей хліб?

Не знаю. Нікого вони не вбивали.

Як люди боронилися?

Що вони мали робити? Революція була така, всі на війні. З 17-го року революція йшла і до 30-го, але все одно було тяжко жити.

Якусь ріпакову макуху мама діставала та пекла якісь матаржаники. Ходила, міняла наволочки, кожух на цю муку з кукурудзи. У нас була коровка, а зимою вкрали. Мама робила ряжанку та ходила на базар міняла, продавала. А сусіди в нас були, Шмалій фамілія, зарізали свою тьолку, і з'їли.

Скільки їх приходило до хати, хто це був?

І по дві душі, і по три. Но частіше по три. Пірогов фамілія була, це мені запомнилось. По три душі приходили до нас.

А голова каже: «Не треба в них брать, в них три сім'ї». А вони кажуть: «Ми трошки лишим, а то заберем». Це вони були уповномочені, приказ був від Сталіна.

Де можна було заховати продукти харчування?

Люди ховали, і заковували, у кого були погріба. У нас не було погріба. У нас була хата, комора та там трошки ячміню, зерна.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Да, варили їсти. А ми у школі були, та в школі теж варили їсти, та ботінки видавали.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу?

Брали, як розкулачка йшла. А в бідних не брали, тільки зерно. А в багатших всьо забирали, мебелі, я знаю. А в тій хаті, де зараз живе Резніченко Вера, продавали оце меблі, кваті.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Не чула.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ми збирали ячмінь, пшеницю. По пів мішка натереблювали та додому носили, і ніхто нічого не казав. А потім школярів пшеницю посилали збирати на поле. Та нам вивозили туди меду, хліба, приманювали, щоб тільки ходили збирати.

Хто охороняв поля колгоспні комори? Були охоронці?

Да, да. Всьо врем'я були, їздили на верхах, об'їжджали. Всьо врем'я гляділи, бо бувало, що і пожар робиться.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Йшли люди. А є такі, Лукашевич Степан, шось довго не хотів йти. А так люди йшли. Були такі, що хотіли самі жити, але землю забирали, не давали їм.

Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Не дуже примушували. Я ж кажу, я помню тільки одного. А то всьо здавали в колгосп, коні, корови, всьо забирали в колгосп. Коров лишали вдома, а коні отдавали, повозки забирали. А тільки одну корову держати розрішали, а коні не розрішали. Даже хто візьме купе коні, то забирали, все колхозне має бути.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Не знаю.

В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Вечером. Я знаю, до нас прийшли вечером.

Скільки разів приходили до хати?

Я тільки раз помню. Це, видно, один год тільки такий був. А тоді вже не чути було.

Коли почали люди помирати з голоду?

У 32-ий, 33-тій. Умирали, пухли. Собаки їли, коти їли. Хотіли жити, та все одно не виживали.

Хто не голодував у селі і чому?

Були. Ну, вони зажиті були, багатії.

Чи допомагали люди один одному у виживанні, чи ділилися продуктами?

Не було таких.

Які засоби вживали до виживання?

І бурячиння їли, макуха ріпакова, щавіль. А ми ходили з сестрою сморжі збирали, вони на пшениці ростуть весною, як пшениця, тільки сходе. І ми їх зби-

рали і варили і їли. Мама ще сметанкою змащувала, бо ж корова була. І зі щирю сімена витрушували і варили, як кашку.

А ми з сестрою ходили по степах, де полова, трава і оце збирали. Та там попадало зерно, та так ми вибивали і трусили.

Я така крепка була, по гектару вишаровувала буряки, соняшники за день.

Яких диких тварин, плазунів вживали в їжу?

Нам не було кому ловити.

Чи можна було щось купити в місті, чи виміняти?

Да, їздили в город батьки, то міняли одежу. В Одесу їздили. Ше поки коні були.

Чи був голод у містах?

Не, там лучше було. Вони робили, та їм давали пайки.

Моя сестра в Одесі була, а там євреї хитрі були. Та трошки так, коли шо привезе, якесь платячко чи ше щось. Там давали якесь щось ненужне, а ми раділи й тим.

Скільки людей померло в селі?

Не знаю. Не помню, хто в нас помер. У нас од голоду ніхто не вмирав, і ні в сім'ї нашій, і ні в селі. Як могли, люди крутились.

Мама як наробе ряжанки з молока та піде до євреїв та й заміняє. Там в Андріє-Іванівці євреї хорошо жили. Вони були в колхозі. Вони робили горщики, макітери. Вони не голодували.

Чи відомі випадки людодіства в вашому селі?

Не, не знаю. В нас не було.

Чи відомі в вашому селі масові захоронення людей від голоду?

Не, не відомі.

Чи є у вашому селі церква?

Ні, нема. В Андріє-Іванівці є церква. І в Покровці. У Покровці валили хрести, зривали, таке робилося!

Чи розказували Ви своїм дітям, онукам про голодомор?

Да, розказувала.

Кого Ви вважаєте винним у цьому голоді?

Сталіна. Всьо вивозив, кажуть, у море пшеницю висипав, а людям не давав.

Чи знаєте Ви, що таке Торгсін?

Ні, не знаю.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

ТЮРІНА Надія Петрівна

1928 р. н.

Звісно, я пам'ятаю голод 1932–1933 років. Голод був великий, ми ще тоді були дітьми, а мама каже нам: не виходьте на вулицю, бо ходять з розкритими ротами, пухлі їсти просять, бо спіймають, каже, і з'їдять, так люди людей їли. Тут у нас були люди, ходили попід хати просили їсти, і от ходив хлопчик, так його заманили до себе, а потім вночі

вбили і варили холодець, самі їли і ще й продавали на ринку. Люди купували в таких тарілках, і от попав в тарілці палець цього хлопця, то люди сказали поліцаю, і тих спіймали. Заставили вирити яму для самих себе, і там і вбили, і зарили їх десь у полі.

Я тут родилася, це моя батьківщина, тут і помру. І батьки тут жили, а зараз я тут сама залишилась.

У мого батька було одна коняка і корова, і коли організовувалися колгоспи, то забрали все. Хто був багатий, то не хотіли йти до колгоспу, а бідні йшли, бо в них і так нічого не було, не було чого боятися. А мій батько робив до того на пана, була машина парова, хазяїн платив моєму батькові, мама в'язала. Ми жили не-плохо, а як почали робити колгоспи, то все і в нас, і в пана забрали до колгоспу, розкуркулили. Як створили колгоспи, то варили людям потрохи, щоб з голоду не вмерли, якусь похльобку, варили їсти на степу. І навіть коли там вродиться теля, то його різали і варили людям з нього якийсь супчик, бо люди були голодні, пухлі, а робити на полі треба, то варили їм, щоб могли робити.

Зерно багаті не хотіли здавати, і організовувались агітбригади, і ходили по людях і собирали зерно, корів, коней – все, залишали людей з голою хатою, і як хочете, так і живіть. Заставляли йти до колгоспу. Бо ніхто не знав, що це таке колгосп, і ніхто не хотів йти до них. А йти до колгоспу, то ж це все потрібують. Мою тітку розкуркулили, прийшли вночі і вигнали на вулицю, і ото все забрали, все з хати винесли, вона встигла заховати в городі в землю мішок. І от вона голодувала, а до колгоспу так і не пішла. Ходили по 3–5 рази, щоб остаточно забрати, приходили і вдень і вночі, а позаду їде повозка, і ото що знайдуть і відразу на коні і вивозять.

Люди ховали куди могли, в грубу ховали, у маминої сестри прийшли, всю хату перетикали і в грубі знайшли те зерно. Закопували в землю, а потім прикривали, щоб не було видно свіжої землі.

Мій батько ходив до Одеси, і ото куплять мені якусь одежину, чи кусінь хліба, по сіль ходили, бо в нас солі в селі не було.

Ходили попід хати пухлі, їсти просили, то так і вмирили, а ніхто і не дасть, бо самі голодували.

По полю ходили збирали колоски і їздили підводи, і в ту підводу ми ото була натеребим, і ото їли сирим, а як замітять, то садили, садили і відправляли на Со-ловки людей.

Ми ходили до садку, то там нам давали потрошку якоїсь кашки. І хлопчикам, була, дадуть яку маечку, а дівчаткам сарафан.

Перехід власті був, перехід до колгоспів спричинив голод великий, то поми-рало людей багато, то ховали рідні, ось наприклад, у нас була тітка, вона голоду-вала, так і загинула від голоду, і ми її похоронили, ми і хрест поставили, – батько сам зробив. Тут багато було прихожих, і от вони найбільше вмирили, і не було кому похоронити, то виділяли підводу з колгоспу і 3–4 чоловіки, щоб хоронили, ото вивезуть за село і викопають яму, скидають їх, хто мертвий, хто ще дихав, – ото всіх так в братську могилу. І ні хреста, нічого не ставили, та який хрест: як ганяли,

щоб ніхто не знав, де і хоронять. Ті, хто хоронили, працювали в колгоспі, то їм за це зараховували трудовні.

Було таке, що приходили посилки дітям до колгоспу, а голова сільради розприділяв, кому що давати, тепер кажуть «інтернат», а тоді говорили «патронат», і ото забирали до патронатів, з нашого села забрали 11 чоловік до патронату.

У містах теж був голод, бо ходили голодували, але там хоч не так голодували, бо були в них заводи, фабрики, то щось там якусь платню отримували. Мій батько, як ходив до Одеси, щось помінять, то говорив, що люди були всякі, були такі, які і не голодували, а були такі, які з голоду вмирали.

Їли ми тоді все, що бачили, траву таку, називали «кукурузка», такий стебельок, як укріп, і ото те почистимо, потremo і таке добре було; і кокиш, а щир ні, ми не їли, бо він не давався їсти, калачики їли, ми навіть листя з дерев рвали, їли. Не було тоді хліба. Ми тварин не їли, другі їли собак, суслів, горобців, а ми не їли. Ми хіба що ловили зайців та їли, ставили сільця, проволку і зайчик тільки туди стане, спіймається і завішається. То це брат мій піде в степ зранку і під вечір принесе 2–3 зайця, і ми їли без хліба. Ми сильно не голодували, ото чим могли, тим і перебивалися.

Хто жив сам, той не так голодував, а от наша сім'я – було четверо дітей. Батько, що знайде, – все нам приносив, щоб не повмирали. Були такі, які поховали, та не голодували.

Мама, як виходила за батька заміж, то мала шерстяні коври, то батько під час голоду їздив міняв по селах на зерно. У нашому селі був недорід. Врожай був де посадили, а от не було зерна засадити землю, бо куркулі не йшли до колгоспу, поховали зерно і не було чим.

Я своїм внукам розповідала, як поприїжджають, то питають, як раніше жили: «Ану, бабко, розкажіть, як був голод».

Сучасна молодь не цікавиться цим, вона живе одним днем.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Олександр Миколайович Димура

ХВОРОСТЕЦЬКА Тетяна Андріївна

1926 р. н.

Змалку жила в Прапорі, потім вийшла заміж і переїхала в Широкий хутір*. У 1930 році переїхала в Настасіївку. Коли жила в Прапорі, почався голод. Люди їли щавель та інші рослини. Ми допомагали іншим людям.

Пам'ятаю, що ходила на степ, брала з собою бутилку з водою, а назад провіювала трохи зерна в бутилку, ховала і приносила додому. Потім перетирали на дерниці зерно і варили кашу. Багато людей приходило до нас, щоб поїсти.

Мама давала кожного ранку по ложці каші. Батько був посаджений у тюрму, а мати померла, коли мені було 10 років.

* Широкий хутір засн. у 70-х рр. XIX ст. в Ісаївській волості у верхів'ї балки Тернуватой на захід від с. Ісаєве; існував до до 1940-х рр. у межах Скосарівської сільської ради.

Люди добровільно йшли в колгосп тому, що там на обід давали трохи їсти.

Діти та дорослі пухли від голоду та помирали. Їх хоронили на кладовищі. Людям, які хоронили померлих, не давали нічого.

В хаті та на подвір'ї приховати нічого не можна було, забирали все. В хату ходили кожен день. Вони ходили зі зброєю і хто не впускав їх в хату, то вони вбивали. Якщо у людей було багато поросят, вони забирали всі, крім одного.

Записала І. Хворостецька

ШМАЛЬ Михайло Семенович

1924 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Ну, щось там пам'ятаю, бо вже багато що повилітало з голови.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи весь урожай забирала влада?

Забирали весь урожай, керівники забирали весь урожай, бо урожай був тоді хороший. Приходили з підводою і всьо забирали, вивозили.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Канешно були, наприклад, в одного прийдуть все заберуть зерно, а в другого сусіда лишать, от і другий йде і заявляє: «Що це ви в мене забрали, а в сусіда в ямі не забрали». Отакі доноси були, і за ці доноси ніхто нікому не платив.

Як це відбувалося? Чи ті, що приходили, мали якісь документи на забирання зерна?

А ми тоді шо, щось знали, чи розуміли, чи вони мали якісь документи чи шо, послані були прийхати забрати всьо.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, арешт, висилання?

А чорт його знає. Вони робили, що хотіли, одних виселили, других арештовували, – таке творилось, шо не поймеш.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Канешно мали, як вони будуть без зброї.

Як люди боронились?

А як боронилися, вони ж принесли якісь документи, і ніхто не боронився.

Чи можна приховати було якусь частину зерна, продуктів?

А де ти приховаєш, як вони кругом шукали, довбали, що ніде не сховаєш. Заходять і шукають.

Де можна було сховати продукти харчування?

Куму вдавалось десь сховати, то було хорошо, бо де ти не сховаєш, – скрізь найдуть.

Забирали лише продукти харчування чи інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Кому шо треба було, то і забирали, шо сподобалось, то і забрали.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Ну то в полі не розрішали збирати колоски. За колосок могли посадити.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?
Охороняли сторожа, їм за це платили. Ну хто полізе красти, зразу судили.
В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?
Днем ходили, або ввечері, щоб бачити, де щось сховане.
Скільки разів приходили до хати?
Ну так було: одні пішли – через пару днів другі прийшли.
Коли почали люди помирати з голоду?
Ну я там помню, вроді би в 1933 році більш з голоду почали помирати.
Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?
Яка держава? Ходили попід хати і помирали на дорозі.
Хто не голодував в селі і чому?
Не голодували, ті, які зерно заховали, і його не знайшли, а ще які мали гроші.
Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?
Не, не мав, всі родичі тоже бідні були, і в них тоже забрали всьо.
Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?
Козелики їли, какіш, виноградне листя, буряки, оце всьо, що їли.
Чи був голод у містах?
Я тоді дальше своєї хати не був.
Де і хто хоронив померлих від голоду?
На кладбіщі хоронили. Родичі хоронили, хто ж ще буде хоронити, як зараз.
Чи є у Вашому селі церква? До якого патріарху вона відноситься?
Я в церкву не хожу і не ходив.
Чи знає сучасна молодь села про голод в 1932–1933 роках, зокрема, чи розказували Ви про це своїм дітям?
Знає, їм розказують, я тоже розказував.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак*

с. НОВОПЕТРІВКА

ВАСИЛЕНКО Євгенія Василівна*
1926 р. н.

Народилася в Софіївці, Миколаївського р-ну. Помню голод, у нас була велика сім'я, вісім чоловік, троє дівчат і п'ять хлопців. Ті брати, що були старші, ті пішли у мандри, десь в Росію поїхали. А нас п'ять осталося дома. Голод був страшний, голодні були, мама йде на поле, мишоловки шукала. Принесе, посушить, досточною потре і варить нам, такий куліш, суп такий. Це не спасало, і спас батько нас, він був ветеринар, а тоді коні боліли такою болячкою, сап називається, і це батько

* Порівн. свідчення цієї самої респондентки, записане (очевидно в інший час) іншим інтерв'юером в сусідньому селі Антонюки (с. 958).

вибраковує таку конячку хорошу, не сапату, і скаже людям, де її будуть вбивати, і вони йдуть до м'яса. Отим конячим м'ясом ми вижили, бо були б виздыхали всі.

Врожай забирала влада, в амбарах було забито, було зерно тоді, отак вкрадеш тоді, хто зуміє, та в тюрму його за торбинку зерна.

А ще тоді таке було. Мама з татом на городі, а ми з найменшою сестрою плачемо, хочемо їсти, а мама каже: «Ідіть там в комірчині, формі від паски, в ній висівка, візьміть замішайте коржик, та й поїжте». Взяли спекли ми той коржик, і несемо мамі. А мама каже: «Ні, не хочу, принесіть мені щіпочку солі», і то вона смокче сіль й копає. Отаке було.

Чи приходили забирати зерно?

Забирали, забирали! Я помню, що все забирали. Комуністи ходили. Батько вирвав пол в хаті і викопав яму, заховали туди, застелили і поставили стіл. А вони з шпичками ходили шпигали, шукали. Вони ходили через якийсь час, ходили дньом. Я пам'ятаю, що два рази з тими шпичками ходили і найшли ту яму. І ще ходили один раз, позабирали все. Йшли погубили хустки, а батько йшов та й знайшов одну хустку, приніс додому.

У нас була корова. І її украли, а сестра була маленькою ще, мама пішла по слідах, та й найшла ту корову, здоїла, принесла всім по чашці молока, а то сусідам віддала. Ділилися.

Сусідка фасолію якусь ховала в кувшині на печі, і ту найшли і забрали. Не можна було заховати, находили й забирали.

Ходило їх 3–4 чоловіки, точно не пам'ятаю.

Люди йшли працювати в колгосп добровільно, чи примусово?

А що ж! Варили там якусь баланду на обід і йшли туди, і дітей туди брали, мама йде з поля і нас забирає туди, щоб похлібати тої юшки.

Ви щось знаєте про закон про «п'ять колосків»?

Не, не знаю. Після уборки не дозволяли навіть збирати залишки, а люди ходили так вночі. Підуть на поле, якщо спіймають, то наказували їх. Поля охоронялися, верхи їздили на конях, охороняли.

У селі багатенько людей померло, як ото показують, що возами возили мертвих, то такого не було в селі. Село було приблизно на дворів 150. В селі всі голодували, і друзні які були.

Все, що було зелене – все споживали в їжу, а особливо, пам'ятаю, був такий дикий лук*. Оце його варили, терли мушій, і це такий суп чи борщ.

А їли ящірок, тварин якихось?

Їли, їли! І котів їли. Пам'ятаю, мама прийшла з базару й плаче, ми почали питати, хто її там обідив. А там жінка продає холодець, і ручка дитяча у холодці. Людей їли, холодець продавали на базарі, напевно, з своєї дитини.

Чи можна було щось в місті вимінити?

* Цибуля дика, також: часник польовий, чибуля овочева, цибуля жаб'яча – трав'яниста рослина родини цибулевих.

Можна, в кого було. В нас була велика сім'я, не було що міняти, самі голодранці.

Померлих хоронили на кладбіщі, всім селом хоронили. Хрести ставили, там є і до цих пор, такі з акації.

Поминають цих людей на проводи?

Не, не поминають.

В Вашому селі є церква?

Церкви в нашому селі немає, в Миколаївку ходили.

Кого Ви вважаєте винним в загибелі багатьох людей?

Власть, кого іще, кажуть, що Сталін в цьому винуватий, при ньому скільки мільйонів людей померло.

Ви знаєте, що таке торгсін?

Ні, не знаю.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

КОПІЄВСЬКА Ганна Григорівна*

1922 р. н.

Був неврожай. Приходили, забирали.

Забирали все і заставляли йти до колгоспу. Забирали все: коні, зерно, одяг, який був. Не можна було і заховати. Як сильна голодовка була, то люди ходили на степ, колоски збирали. А поля охоронялись, мене не спіймали, а от других ловили та судили.

Хто ходив до колгоспу, то давали яку жменю.

Голод був більший у 33-му році. Ото від голоду падали люди, упадуть і лежать, бо не було кому і заховати, всі пухлі були, люди так і лежали, розкладались на вулиці. Були навіть випадки, що люди людей їли. Був випадок, що мати вбила свою дитину і з'їла, щоб хоч якось вижити. Ми боялись по вулиці ходити.

Сироти, які залишалися, то ходили під хати, просили їсти. У кого дітей не було, забирали їх собі.

Збирали траву, кокіш, щир, листки з дерев, – що бачили, то їли; і собак, і їжаків, і коней дохлих.

Було таке, що сусіди докладали на сусідів, ото б і ті хай голодують.

Ми дещо міняли, яка хустина, ікона – все виміняли, а хто багатший – їздили по селах міняли прикраси на хліб.

Зараз поминають людей, хоть у селі церкви немає. До нас приходять священики і поминають. Ну як, розповідають дітям, внукам. Всім розповідають. Голод був великий, майже півсела вимерло.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура*

** Порівн. свідчення цієї самої респондентки, записане іншим інтерв'юером в сусідньому селі Антонюки (с. 963).*

КРАВЧЕНКО Катерина Опанасівна

1923 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Так, я його добре пам'ятаю.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Влада усе забирала.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Були бригади, і комсомольці відбирали.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Ні, ніяких винагород не було.

Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Ні, нічого вони не мали. Та й люди були неграмотні, і не питав ніхто за ті документи.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Так, було таке. Бувало, і висилали людей, і арештовували.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Я бачила тільки піки, якими ходили штрихали у скирди.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Люди і боялися щось ховати, бо все одно найдуть. Бувало і таке, що людей з хати виганяли і висилали.

Хто і як шукав заховані продукти?

Шукали кругом: і у чоботах, і у скирдах зерно шукали, і у підлозі, кругом шукали. Шукали тими гострими піками.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Приходила якась бригада по 3–4 чоловіки, та у тій бригаді і наші месні були.

Де можна було заховати продукти харчування?

І у землю закопували, і у скирди зерно ховали, і знаходили спеціальні ями, щоб у них можна було щось заховати.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Та ніхто їх не кормив, ото, що дома поїли, ото і все. Нам скажуть, яка робота, куди треба йти, та ми і йдемо, і робимо, що скажуть, бо боялися.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Брали усе: і продукти, і речі, і ікони. Ото, якщо були дома якісь речі, то мама нас обв'язувала і казала, щоб ми йшли до ставка гратися. Бо вона знала, що еслі вона залишить ці речі вдома, то їх заберуть. Бо ті бригади приходили без попередження, коли їм вздумається.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи дозволяли збирати у полі колоски?

Ні, не дозволяли, тільки з колгоспом. Був такий випадок, що одна жінка – Стрельчук Ніна – вкратила колоски, та це побачили та її арештували. А вона була вагітна, але її все одно забрали до тюрми. І вона там сиділа, і родила теж там. І ніхто її не пожалів, навіть не дали дома ту дитину родити.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Їздили верхи на конях, об'їжджали, щоб ніхто не вкрав.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Куди нам казали, туди ми і йшли. Мама нас теж з собою брала сапати. Давала нам маленькі сапи.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Ніде не ховали. Забирали усе. У нас забрали і корів, і коней.

В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Ходили вдень. І навіть по декілька разів на день.

Коли почали люди помирати з голоду?

Помирали люди сильно. Ще з 1932 року.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Ну якщо люди жили трохи краще, то брали маленьких дітей. А держава нікому нічого.

Хто не голодував у селі і чому?

Та, мабуть, усі голодували.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Та кожен був сам за себе. Ні у кого нічого не було.

Що Ви споживали в їжу?

Різні бур'яни їли – калачики, козелики, качіш, з винограду лозу, цвіт акації. Ще мама варила похлебку, туди добавляли петрушку, укроп, муку, і трохи якоїсь крупи. Пекли коржі з картошки.

Чи був голод у містах?

Конечно, був.

Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Помирали по двоє, по троє з хати. У нас у сім'ї померло троє маленьких дітей – сестра і 2 брати.

Чи відомі випадки людоїдства у Вашому селі?

Я не чула, щоб у нас таке було.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Хоронили померлих від голоду на кладовищі. Хоронили родичі або хазяї.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Так, згадують, приходять ще люди, поминають їх.

Чи є у Вашому селі церква?

Церкви немає, але хотіли щось відкрити.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні, немає ніяких пам'ятників.

Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

У мене є 10 онуків та 8 правнуків. Розказувала їм, аякже. Вони мені все врем'я говорили: «Що ви їли бур'яни всякі, а живете скільки? А ми і не проживемо стільки». А вообщє мені здається, що сучасна молодь зовсім у цьому не зацікавлена. У них інше в голові.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

А я не знаю, хто це винуват. Знаю, що все забирали у колгосп. Бог його знає.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Х. Ю. Іщенко

КРУЖКОВА Ганна Андріївна

1921 р. н.

Пам'ятаю, мій батько помер в голодовку в 1932 р. в Україні. Тоді Росія була окремо, а Сталін хотів, щоб були разом, тому приказав позабирати весь хліб. І ходили попід хати бригади комуністів і забирали, що є. Забирали, щоб людям не було що їсти. Та й був голодомор. Їли, що попало, бур'ян. А був хороший врожай, хороша пшениця. Влада відбирала. Це Сталін винен в голоді та його помічник, можливо, це був Берія. Ходили ці бригади організовано. Штиками тикали, провіряли, шукали ями, бо люди ховали зерно в ямах. А якщо находили, забирали хліб і людину, тому що заховала, і в Росії їх судили, розстрілювали, противників радянської влади.

Були, напевно, винагороди. Вони даремно не робили. Заробляли, давали. А в нас було зерно в торбах 3–4 кг, в одній і в другій. Вони ходили шукали по хаті. А ми сиділи на печі з сестрою, мама нам казала: «Сідайте, щоб вони не бачили». А вони все одно побачили нас на печі. Ми сиділи на цих торбах. Вони мене стягнули за руку, забрали торбу, потім з-під сестри забрали торбу. Залишилися без нічого. Геть нічого не було поїсти. Варили лободу.

Чи застосовували покарання за приховання?

Да. Забирали людей в тюрму.

Чорт його знає, чи була в них зброя, чи не була. Штики були. Вони ями провіряли. Якщо була зброя, то тримали в кишені.

Люди ніяк не боронилися. Хто боронився – того садили в тюрму.

Тяжко було ховати, бо кругом ходили бригади. Шукали, трусили – не було де ховати. За збирання колосків садили в тюрму. Не дозволяли збирати в полі колоски.

Охороняли. Були такі обходчики, сторожа. І неможливо було щось взяти і коли побачили, що мама палить колоски, то забрали батька в тюрму і він там помер – їсти не давали.

Днем ходили, чому вони мали ховатися ночью.

У 1933 році почали вмирати весною, не було що їсти, та й вмирили.

Дітьми не опікувались: діти вмирили, клали по 6 в одну яму, ніяких тун не робили, так кидали, засипали і все.

Не голодували комуністи і ті, хто ходив у бригадах, – у них все було.

Є таке прислів'я «У 33-м году їли люди лободу».

Хто міг щось достати, поміняти – той виживав, а в кого не було чого міняти, ті помирали.

Якщо родич був хороший, то помагав, а нам ніхто не помагав, бо в нас родичів не було.

Хто мав гроші, той купляв щось в містах, а хто не мав, помирав.

Чи був голод у містах?

Повсюду був голод, я в місті не була, напевно, в місті також.

Скільки померло в селі, не помню.

Не було в нашому селі випадків людодства, може, десь і було, не знаю.

Де ховали померлих від голоду?

На кладбіщі опускали в яму по 3–4 тіла без трунів, без нічого.

З моїх помер батько і сестра.

Поминають родичів, як є родичі, а як немає родичів, хто буде поминать. Ми свого батька поминаєм.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Андрій Олексійович Науменко

КУЧЕРЮК Олександра Яківна

1924 р. н.

Ви все віддавали в колгосп добровільно?

Да, да, бо колгосп допомагав.

А що ж Ви їли?

Ходили на степ і собирали мерзлу картошку, пекли з неї блини, їли кислий огірок, пекли буряк сахарний, кабак пекли, їли.

Пшениця була?

Не помню. Головне, що ніхто не помер з голоду.

Тобто великого голоду Ви не зазнали?

Не, нас мало було. Батько помер у 33-му, бо з першої війни ранений був. Нас лишилося у мами шість душ, і ми всі вижили. Всі, ніхто з нас не помер.

А розкулачування було в Вашому селі?

Не помню я, щоб було таке.

А Ви не чули, що таке «торгсін»?

Не чула.

А в містах був такий голод?

Не помню я. Тільки чула, що як люди вмирали, а одні ходили в школу, Бабенко Маруся і Вера, та ми тікали від них, бо казали, що їхні батьки викопували мерців, варили у печі м'ясо в казанах мертве. Це таке я чула.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андрєєва

МАРАРЕСКУЛ Агафія Аврамівна

1928 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

До сих пір пам'ятаю, було тяжко, голодовка почалась.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирали податки влада?

Відбирали, ходили спеціальні бригади з шпилами і шукали, хто де сховав зерно чи ще щось.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Наші ходили, активісти і забирали геть усьо, нічого не оставляли.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусідів про переховування зерна?

Були. Раньше тихенько ходили з дітьми збирати колоски, теребили і ховали, викопали в хаті яму, щоб не бачив, ніхто, а сусід побачив і видав їх, потім їх забрали, за два відра пшениці дали п'ять год.

Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Канешно, мали з собою документи, вони були більшовики, чи як їх там. Це наші люди з нашого села.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Як сказати, бить не били, но забирали геть усьо, не було ні корови, ні коняки, геть усьо забирали. Не просто забирали, а батьки самі здали. Всьо в колхоз. Хто не хтів віддавати, у Воркуту відправляли.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?

Не знаю, не було тоді зброї.

Як люди боронилися?

А як ти будеш боронитися? Вони ж мали право.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Були такі з шпичками, що не сховати нічого. Вони ходили, шпиряли, що ніде не сховаєш. Всьо вони находили.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Ходили по три, чотири чоловіки.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Нас считали як куркулів і не хтіли принімати в колхоз.

Забирали лише продукти харчування чи інші речі, одяг, рушники, худобу тощо?

Всьо забирали, нічого не оставляли, забирали всьо, а потім ще висилали.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Це нільзя було в полі збирати колоски, бо за них судили.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Не, не дозволяли, сторожа охороняли ці поля.

Чи люди добровільно хотіли йти в колгосп?

Нічого хорошого не було, людей змушували йти до колхозу, щоб якомсь хоть вижити у голодовку.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

А де ти сховаєш, всьо забирали та й все.

В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Днем ходили, що ж вони нічною побачать.

Скільки разів приходили до хати?

Каждий день ходили, того що люди вночі ходили віяти скирти з соломи, щось там найдуть, а бригади тут же й заберуть.

Коли почали люди помирати з голоду?

В 1933 році вмирили люди в нашому селі, не так вмирили старі, більш помирили діти.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

Ніхто ними не опікувався, так ходили попід хати, хтось дасть, хто не дасть хліба, ось так вони і виживали.

Хто не голодував в селі і чому?

Ті, що забирали зерно, не голодували, як вони будуть голодувати, коли зерно збирали.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Де там допомога, коли родичі також голодували, як і ми.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Ну що їли, збирали зерно, робили баланду, та так і їли, даже помню, коли не було що їсти, мати зняла з печі постолі і варила нам, ось що ми їли.

Чи можна було купити щось у місті, чи виміняти?

За що, як грошей не було.

Чи був голод у містах?

В городі не було такого голоду, бо в городі люди робили на заводі та й получали якісь гроші.

Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

В нашому селі дорослі не так вмирили, більшість вмирало дітей.

Чи знає сучасна молодь про села про голод 1932–1933 роках, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам?

А що, вони тепер інтересуються? Є внучка, розповідала їй про голод.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Я в цьому не розбираюсь.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак*

МАРАРЕСКУЛ Клавдія Опанасівна

1928 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 рр.?

Да, я пам'ятаю, бо мені в 32-му було 5 год. Я вже поні-мала.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

У 30 году забрали всьо. Була земля в людей. Нас було 6 душ дітей, батько держав 18 гектарів землі. Держав 2 корови, 4 коней, 4 бичків, ті, що плуг таскали. Він мав усьо: і сівалки,

і всьо купив. Він нас не одівав, так трудився до 30 году. А в 30 году прийшли і забрали всьо в колхоз. Батько зразу пішов, бо він знав, що це буде. Він був учоний, і він знав, що все одно заставлять.

Чи люди добровільно йшли в колгосп?

Це тянулося, тянулося, і врешті всі пішли. Змушували і забрали. А в 31 году батькові дали ще один налог. Батько каже: «Робіть що хочете, а я вже нічого не дам, бо я вже все зразу оддав». І дали йому два годи тюрми. Сидів він у тюрмі, ми вже голодували без батька. Нас вигнали з хати, і один кум нас до себе забрав.

Був урожай того року?

Конешно. Урожай був хороший.

У людей відбирали вирощене в полі, городі? Хто це робив?

І в полі відбирали, і в хаті забирали. Місцеві. Наверно, були якісь комуністи. Бригада ходила, четверо людей чи п'ятеро. Прийшли, а в мами було трошки муки. Вона розколотила ту муку, розклала на вагани і поставила на піч. Ну і вони прийшли, і всьо хотіли забрати, а Кравченко Катя (вона ще жива), їй тоді було год 12, і вона їм царапала очі, і не дала, і вони пішли.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Цього я не помню, щоб у нас було. Щоб люди помирали з голоду, теж не помню. Помню, що мама десь брала картошку, а де вона її брала, не знаю. У нас тут десь пани жили, то вона до них ходила. Приносила картошку, ми її чистили, варили і їли.

Чи ті, що відбирали, мали при собі якісь документи на забирання продуктів?

А я знаю, чи вони мали ті документи?

Можна було приховати якусь частину зерна, продуктів?

Не, не, не, ходили з пиками, геть шукали.

Скільки разів приходили до хати?

Вони часто ходили. А що вони шукали, коли вже не було нічого.

Скільки їх приходило до хати?

По 4, по 5 бригади ходили.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Не давали вони нічого.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі?

Брали і речі, і всьо брали. Батько мав бричку. Батько, він хорошо жив, він сильно старався. Вони з мамою сироти обидва.

Що Ви чули про закон «про 5 колосків»?

Ми собирали колоски в колхозі. Нас виганяли. Я отакі снопики в'язала, і от скільки я пов'язала до обіду, пов'язала на спину, принесла, здала, і вони мені давали з тих проценти. А у нас двох жінок засудили на два роки за жменю зерна.

Чи переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Ніхто не ховав нічого, бо не було де ховати.

В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Дньом. У нашому селі люди від голоду не помирали. Дитина десь в когось померла, та це, може, від хвороби.

Хто не голодував у селі і чому?

Були такі. В кого були батьки, вони находили. В мене мама молдаванка була, вона не вміла говорити ні по-руськи, ні по-українськи.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Голод був кругом, бо з западної приїжджали сюди, за банку пшениці давали такий хороший килим.

Чи можна було щось купити, виміняти?

Так, можна було. Мінати приїжджали до нас, з 33-го року. А мінати було нічого, все забрали! Сундук такий великий був, все забрали.

Що Ви споживали в їжу з рослин?

Бур'яни всі поїли. Калачики зацвіли, ми зібрали ці квіточки і їли. Виноград їли. Той, що має грону, не трогали, а той, що без грони, їли*.

Яких тварин, птахів, плазунів вживали у їжу?

Не, не, цього в нас не було.

Ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні, не чула такого.

Кого ви вважаєте винним у Голодоморі?

Я думаю, Сталін винний.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Анна Олександрівна Петрова*

СТРЕЛЬЧУК Ніна Петрівна

1925 р. н.

Батьки переїхали з Ананьївського р-ну, с. Андрабури** у 1923 р., тому що там висока густота населення, тут землі більше, поміщики жили, степ. Люди валили хати і переїжджали сюди. Робили собі одразу такі невеликі кухеньки, а потім хто встигав, то вже будували хати получше.

Батько мій встиг до 30 року побудувати хату. А хто не встигав, то вже колективізація була. Хто був заможніший, розкуркулювали, забирали все. Трудно було, люди заковували пшеницю у ями. Робили такі ями, викопували, туди все засипали, щоб потім ноччю достати. І картоплю ховали, мама потім з цієї картоплі коржиків наробить і нічого смачнішого не було. Мама моя зі старшим братом, бо батько все був на роботі, ходили скирди віяли, і принесе десь пригоршню ячменю, і дома колесо таке з борони крутили, і потім їли. І не дивилися, зажарене воно чи не зажарене – усе вкусно було. А я посуду мила, і поміню, що спочатку облизувала, а потім вже помию. Їли різні трави – какіш, виноград, що тільки розпустився. То був вже не наш, а колгоспний виноград, а ми ходили з подружкою його смотали, він кислий був. А тут об'єжчик появився на

* Тобто, вживали в їжу молоде листя винограду, коли воно було ще еластичним, а прожилки – соковитими.

** Гандрабури – село в Ананьївській міській громаді Подільського району Одеської області.

коні, з таким гарапником. Та ми тікаємо, злякалися, а він нас, дітей, тим гарапником по литках, по плечах бив. Хоч сиди вмирай, а дуже строго було, щоб ніхто нічого не взяв. Батько віку приносив, це така наче горох, така кругленька, тільки запах від неї страшний стояв, але варили, їли. Юшка від неї така чорна була. З бурячиння, з листя буряка, блинчики такі пекли. Коли акація вийшла, то цвіт акації їли. Брат мій горобців у стрісі ловив і потім обшмалював, як шашлики робив.

Врожай то був, але сказали, що треба виконувати план. Це все местна власть. Спеціально активісти були села, які раніше у поміщика були. Забирали все: і зерно, і худобу, і речі. Якщо одна корова, то оставляли. Один прийшов, та як вдарив ту корову каменюкою, вона впала, і коли вже її різали, одні кості оставалися. Спеціальна бригада ходила, дивилася, що там є. А люди вже все здали. По 10 душ ходили. Я так чула, що потім десь з цього був торг.

І доноси були. У моєї мами сусідка була, в якій чоловік при владі. І вона питає: «Ганю, нема в тебе закопаного хліба?». А мама відповіла, що є одна яма. То вона йому сказала, і до батька прийшли. А він їм каже: «Ви доведіть до оперуповномоченого, що в нього стоїть чотири мішка просіяної муки». А до нього ж ніхто не ходив, а тоді пішли і у нього забрали.

У 33 році, я помню, вже варили їсти, хто де робив. Я вже помню, і каша якась була, і молотилка. І у 33 году вже був урожай хороший.

Якщо хтось противився чи щось робив не так, то відвозили у Андрєєво-Іванівку, там вже розпоряджалися. І били. У нас сусіда забрали за колоски, і били так, що я помню, приходила до них, а він вже помер, його переодягали.

Ми, діти, збирали в полі колоски і здавали в колгосп. Об'єжчик охороняв поля. Усі йшли в колгосп, бо мусили. Забирали і корову, і теля забирали.

У 33-му році навесні люди вже почали помирати з голоду. А як виживати? У кого десь дитинка була слабенька, то її вже не годували. Цим двом дамо їсти, а цим не дамо, і так вони голодні і вмирали. Ми з дівчинкою сусідкою ходили рвати какіш, у нього наче молочко таке, і зайшли глибше і побачили мертвого чоловіка, від голоду помер. Ми полякалися і втікли, але сказали комусь, що там він мертвий лежить. У нас в основному діти помирили, але не так, щоб в кожній хаті.

Я не можу сказати, що хтось не голодував, але ті, що ходили, вони якось ділилися між собою.

Ті, що на травах були, щось таке їли, ті вижили. І чим там було ділитися, кожен сам своє. У нас попереді дід з бабою жили, то бувало, що дід щось доставав, приносив, а ми біжали до них. Цукерки він нам приносив. Це вже після голоду було, та все одно ще трудно було. А в 37 году дід вже старенький був і пас вівці, мав кози і цапа. І його репресирували за те, що цап ходив вместе з вівцями пасся. Це причина така. І він був больний, і у Одеській тюрмі помер.

Нам казали, що за границею десь є голод, а у нас тут злишки є, і треба ці злишки туди переправити.

У містах теж був голод, та не такий, робочим давали. Ті, що в город попадали, казали, що там давали пайки. Трудно, конешно, було, але виживали.

Такого, щоб людей їли, у нас не було. Це було десь за Переселенцями. Хлопчик пас корову, а чоловік великий голодний йшов, узяв того хлопчика, зарізав і з'їв

серце сире, а що там ще було і не доїв, то під копицею залишив. Батьки ввечері почали шукати, їм сказали, що бачили чоловіка, то його знайшли і так били, щоб він показав, а потім ще били, забили до смерті.

Хоч були й слабі люди, але копали ями, збивали доски. Поминки вже опосля робили, коли вже було з чого. У великих селах, казали, їздила повозка, збирала тих людей, і навіть якщо трошки живий, все одно скидали, щоб завтра за ним не повертатися. І зараз поминають на Гробки, на Зелені Свята. У нас у селі церкви нема, та поставили такий хрест, і батюшка приїжджає. На Яблука, на Спаса, на Пасху приїжджає. У Романовці церква є.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

с. ОЛЕКСІЇВКА

БІЛЕНКО Марія Михайлівна

1926 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви голодомор 1932–1933 рр.?

Помню, мені було 8 год. Я ж помню всьо, що я їла.

Які, на Вашу думку, були причини Голодомору: неврожай, засуха та ін.?

Як вам сказати... Комори у нас тут тріщали пшеницею, а люди були голодні. Не давали, голодом нас морили.

Якщо відбирали в людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Як? Комуністи, комсомольці. Було в нас трішки пшениці, батько каже: «Йдуть комуністи». Батько каже: «Що робити? Сховаєм пшеницю в солому». Коли комуністи зайшли до хати, сусідка найшла пшеницю і забрала, лишила нас з голоду помирати, щоб ми з голоду здохли.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда за приховання зерна?

Цього не було.

Як це відбувалося? Ті, що відбирали, мали якісь документи?

Не, не, самоправний суд був.

Чи мали зброю ті, що відбирали хліб у людей?

Не, прийшли, ми ж їх боялися, щоб в тюрму не посадили.

Як люди боронилися?

Мама якось привезла солому, щоб перебрати і взяти зерно. Ну, там було зо 2 жмені тієї пшениці, і зварили куліш. Мама мені казала заперти двері, бо вже такий голод, що дітей могли з'їсти. А я така пухкенька, помню, була. Заходить до хати чоловік з сокирою за поясом. Я злякалася і впустила ложку, а він каже: «А що ви зварили? Що ви їсте?» Брат каже: «Куліш». А він: «Ану дайте я покушаю». З'їв той куліш, а що йому той куліш, він потім пішов, взяв зарівав лоша. А конюх

кинувся, а той чоловік вже жарить того лоша. Коли приїхала міліція, той чоловік втік до Одеси.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, овочів?

Та де ж ті овочі були! Що було? Городини зарослі були, можна було сховати зерна, та його не було. Та може, десь жменьку.

Хто і як шукав заховані продукти і як їх звали?

Комсомольці, комуністи.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

По три душі, по чотири, но вони вже повмирали.

Де можна було заховати продукти харчування?

Мама робила, а той, що на коморі, та й каже до мами: «Візьми хоч дітям щонебудь». Мама каже: «Як я візьму?» «А ти в халяву насип, в чоботи». Та й вона принесла, висипала, кіло тої семечки, але теж боїться. Взяла, спряжила нам, а то сховала в комин. В комині форточка, і там вона ховала.

Чи давали їжу тим, хто пішов у колгоспи?

Давали потрошки. Якби вони не давали, людей багато б вимерло.

Забрали лише продукти харчування чи також інші речі?

Все брали, що попало. Були бур'яни на городі, ми з братом подушки там ховали, поки комуністи в хаті. А коли підуть, то опять заносим ті подушки.

Що таке закон «про 5 колосків»? Чи чули ви про нього?

Судили за жменю. Одна жінка взяла за пазуху кукурудзи трохи, та 5 років дали.

Хто охороняв колгоспні поля?

Об'єжчики були. Коли підем на поле за колосками, бачимо, об'єжчик їде, ми попадаєм і нас не видно, бо тоді високо косили пшеницю.

Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Ну як, заставляли.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Ми всьо віддавали: і корову, і коні, всьо віддали.

В який час ходили забирати зерно, продукти?

Прям дньом ходили, нічого не боялися.

Скільки разів приходили до хати?

Приходили і перевіряли, коли захочеться.

Коли почали люди помирати з голоду?

В 33-му. Даже жінка дитину з'їла. Одну латуру ми їли.

Що було з малими сиротами, чи опікувалася ними держава?

Оставляли та й ходили по селі.

Хто не голодував у селі і чому?

Комуністи не голодували. Комсомольці не голодували. Це того, що вони збирали зерно. Не знаю, но вони не голодували.

Хто зумів вижити?

Ну я ж то вижила! Їла якіш, польову картошку, їжаків, та й вижила.

Чи допомагали люди одне одному?

Ділилися, хто де дістане. Колись у нас були буряки, рядом жила сім'я, то приходили і їли з нами буряки.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Уже мамині брати пішли на тракторах робити, їм там давали пайки, та й вони з нами ділились.

Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Їли їжаків, сусликів, горобців я не їла.

Чи можна було щось купити у містах?

Не, не.

Чи був голод у містах?

Аякже! Кругом Голодомор був, скрізь люди вимирали. Це ж правда!

Скільки людей померло у селі?

Ой, багато померло, більш ніж півсела вимерло.

Чи відомі випадки людодства у вашому селі?

Не, таке я тільки чула, в нашому селі такого не було.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Викопують яму. В ряднинку. Тим, хто копав, давали по коржові. Та одні взяли та й поховали. Ті, що жили коло самого кладбища, побачили, що ноги видно в мертвих, і пішли до сельсовета. Тим дали знову по коржові, щоб даліше закопали, бо в них не було вже сили копати.

Чи відомі у вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Там вже позаростало.

Чи згадують померлих на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Як немає родини, то і не поминають.

Чи встановлені у Вашому селі пам'ятники померлим від голоду?

Нема. А, зробили коло кладбища недавно таку могилу, освятили і згадують.

Чи знає сучасна молодь про голодомор?

Кажуть тепер, тепер є що з'їсти. Я розповідала дітям.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Сталін винуватий, і його помічник, забула, як його звати. Як звуть, чужо-земець. Сталін зробив голод.

Чи знаєте Ви, що таке Торгсін?

Моя мама серги мала, вона дала їх за півкіла рису. Мама десь їздила, міняла.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак*

БІЛОЩУК Віктор Якович

1925 р. н.

Було мені 7 років, а сестрі 3 роки. Жили з бабою Єфросинею, маму заарештували за те, що вона приховувала зерно (по дорозі, вночі їй вдалося втекти, вона переховувалася в сестри в Тирасполі), а батько працював в колгоспі «Амбарово». Там робітників кормили, дещо йому вдавалося приносити і нам. А ще у баби була корова і вона врятувала нас від смерті.

Варили забілену молоком кашу з насінням щиру. Баба приносила в хату купу соломи, розстеляла на підлозі, і ми там шукали зернини. Голод забрав 1/3 населення. Багато було пустих хат. Пізніше в них переселялися молоді з Росії, але вони пожили декілька років і повернулися назад.

БОНДАРЕНКО Марія Миколаївна

1926 р. н.

Під час голодомору 1932–1933 років я ще була мала, але все пам'ятаю. То були трудні роки, люди ходили попід хати, і якщо й знаходилась якась жменька чогось їстівного, то й ту жменьку прятали. З їжі люди ховали все, що тільки могли, ховали у горщиках, які засипали сіллю, а зерно у землю чи в сіні. Кукурудзу дерли, варили, а потім їли. Коли їжу забирали, люди плакали. Я пам'ятаю Дубенко, Скоблю Настю, Скоблю Христю, вони ходили по хатах і забирали у людей їжу. Ще вони грозилися при цьому повбивати людей, якщо хтось з них буде про це розказувати. Вони забирали їжу та підкармлювали цією їжею свого молодшого брата – Скоблю Колю. Якось мати втихаря пекла хліб, а ті про це узнали та й прийшли та забрали хліб для свого братика. Коли зерно увозили дорогою, то з мішків просипалось зерно, а люди підбирали ці зернятка, і вони сварилися, тому що не могли їх поділити між собою. Те, що люди ховали, вони їли потім.

Мій батько пішов до колгоспу та там возив зерно, ми всі сподівалися, що нам стане жити легше, але батько нічого не міг собі взяти з того зерна, бо за ним пильно спостерігали.

Люди йшли у колгоспи добровільно. В колгоспах людям давали макухи по сто грамів та сою, матір ділила ці крупи по купкам. Саме люди з сільської влади забирали продукти. Петро Дубенко ходив з якоюсь жінкою і забирав їжу. Вони говорили, що здавали це все державі, а насправді залишали собі.

Кожен намагався якось вижити. Люди пекли буряки, їли кабаки, пекли плецики*.

Хто міг, то ділився з іншим. Жити було дуже складно. Коли ми мали щось поїсти, то матір ділилася з тими, хто приходив до нас, кажучи при цьому: «Щоб знали мою добрість».

Люди ходили по степах та шукали їжу в мишоловках. Під час голоду в мене померло два брати: Саша і Віталік, та сестричка. Мій батько Миколай Іванович ходив розбухший від голоду. У нас нічого було їсти, а наш кум запропонував моему батьку піти у поле за схованою торбинкою з харчами. Ото й вони пішли, та їх побачив Андрій Пруський. Коли вони поверталися з торбинкою, цей Андрій спитав, що в торбинці, а ті відповіли, що нічого. А той був з сокирою, та сказав, щоб віддали торбинку. І віддали торбу. Але люди боронилися, коли ходили забирати продукти.

Люди як могли, так і жили. Хто почув, що помер коняка, то ту коняку з'їдали, їли і падаль, рослини.

* Плецики, пляцки – оладки, коржики.

Взагалі до хат приходили відбирати багато разів. Ще нам допомагали вижити родичі.

Померших ховали за городами, ховали у домовинах, тряпках. Цим займалися родичі померлих. У нашому селі люди їли людей, та, слава Богу, мало. Деякі люди вимінювали речі на їжу.

У містах наче був голод. Та все ж багато людей вижило. Кожен стремився себе пропитати.

Багато людей голодувало. Людей спасали скирди і мишоловки.

В нашому селі є церква, є і пам'ятники помершим. Ще також я розказувала про Голодомор своїм дітям.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Сергій Іванович Волканов*

БУРЯЧЕНКО Ганна Яківна

1928 р. н.

Ви пам'ятаєте, що був голод у 1932–1933 роках?

Да, помню. Мені було п'ять років.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Причини такі, що малий був урожай, розказували так. Ну, трошки мали запасу, так як ось і в ці роки. Але по три душі назначали, та ходили по під хати із ключами. І вони штурхали, шукали, може, зерно у печах, у плиті шукали. І в кого що находили і забирали, а куди воно йшло, – не знаю. Це були назначені наші люди. Вони хоть би находили, якби мали совість, уже старі люди розказували, то вони якось би у сторону одійшли і закрили то кіло. А такечко вони упрямо забирали.

Тобто, це влада забирала врожай?

Ну да, які ж. Уже ж не з-за границі, а наші.

Скажіть, будь ласка, коли вони приходили, вони показували якісь документи, як вони пояснювали це?

Нікому нічого вони не показували. Осьдо, отак як ви зайшли. «Є у вас там хліб?», – і давай рити. Найшли, забрали і все.

Застосовували до людей побиття, висилання, арешти?

Бог його знає. Репресіюваних, я чула, отправляли. А що це таке репресіювані?

Чи мали ті люди зброю при собі?

Не знаю я.

Люди якось боронились, коли до них приходили хліб забирати?

Нічого. Зайшли, а в хаті чи хто – чи жінка, чи чоловік – мовчали. Їхнє право. Все. Даже в моєї мамі. Вже осінню зарізала теля, яке воно там було, посолила в діжечку. І забрали то м'ясо. Куди, спрашується, його забрали? Де його десь отправили? Тільки сюди поділили. Отак.

А можна було приховати якусь частину зерна?

А куди! Вони кругом шаторили, кругом: і матраси, і піч, і плита, і горища.

Скільки їх приходило до хати?

По три душі.

Пам'ятаєте як їх звали, імена?

Бог їх знає, як їх.

Хто це був? З міської, з сільської влади?

Ну, да. Наші, наші.

Чи давали їжу тим, хто вступав до колгоспу?

Це вже як уступили у колхоз та робили. Та там давали, наприклад, скільки норму зробили, чи гектар, чи шо, чи конякою заволоочиш, чи вишаруєш, то там дадуть зранку, чи ввечері.

А як хтось не міг вийти на роботу в той день?

Ну, то значить всьо, голодна.

Може пам'ятаєте, чи забирали інші речі: рушники, одяг, ікони?

У кого були, та й забирали, я чула. Я росла і розговор був.

Чули Ви про закон «про п'ять колосків»?

Да, судили. Ми малі були. І мама це чула, покойна, і мама нас нікуди з подвір'я не випускала. Так ми собі росли.

А поля охоронялись тоді?

Конешно. Хто охороняв, той ловив з колосками. Та й видавали.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Не знаю.

Худобу десь приховували, щоб не здавати в колгосп? У вас була худоба?

Да, були. Ну то, конешно, здали в колхоз. І плуг, і якась коняка була.

А пам'ятаєте, в який час приходили?

Не знаю.

Скільки разів приходили?

Бог його знає.

Сильний голод був? Помирали люди?

Да, да. В мене брат менший, самий менший, та я помню, на печі він лежав. Сою їв. Але вижив. Отакі ми були голодні.

У Вашій родині ніхто не помер від голоду?

Батько помер. А ми вже пухлі були. Багато помирало з голоду.

А були такі люди, що не голодували?

Бог їх знає, може, й були.

Як Ви зуміли вижити?

Бог держав. У нас, дитино, нічого не було, одніх нас четверо. І мама бідна ходила. Метель, світа не видно. А раньше скирди були довкола. І вона метелію ходила, її обмело, могло замести. Цілий день там. І вона, тако, у платочку зеренця позбирала, і нам ділила, но не дала нам пропасти.

Чи допомагали люди один одному. Ділилися продуктами?

А де ж, у кого там було?

Чи допомагали вам родичі?

Мама ходила до сестри аж в Майорське. Та, помню, принесла шкарлупи з буряка та картоплі, та капуста, то таке. Це ми пекли і їли.

Може, ще їли якусь травичку, ловили птахів?

Горобців ми в стріжі ловили, старші брати, та це їли. І траву – щир. Мама такі млинці чи коржі якось ліпила. Знаю, що вже весна, то ми бриндуші от на горі копали, та це вже підживок. Козелики росли, якіш, оцим ми споживали.

Можна було щось вимінити в місті?

Міняла моя мама геть усьо: все дрантя, все, що було в хаті, все що на неї. Раньше, розказувала, юбки, три пілки, якась щоточка, шерстяник носили туди в чехи, Богемка*. І там, каже, впадали навколішки, щоб жінка дала пригоршню кукурудзи, бо четверо дітей.

А в містах був голод?

А я не знаю, чи це тільки у нас...

Скільки людей померло в селі?

Багато.

В сусідів хтось помирав?

У Галі Побережнючки та двоє дітей, дві сестри повмирали разом. То казали, що наїлися рипляхів.

Чи відомі випадки людодства?

Да, у Павловці, Рябокониha та своїх двоє дітей поїла. І тоді вона уже після голодовки десь виїхала. А у нас такого близько не чути було.

Були такі люди, що займались похованням померлих?

Ну, як, чула, що помер, понесли, та й ніхто почти не йшов.

На кладовищі хоронили?

На цвинтарі, да.

А церква в вашому селі є, була?

Немає, а тоді в Павловці.

Не заносили в церкву померлого?

Та ні, їх так несли на цвинтар. Хто їх буде нести, як усі люди не могли ходити, голодні.

Чи відомі якісь масові захоронення людей від голоду в вашому селі?

Не було такого.

Чи згадують, поминають тих людей зараз?

Ну, ходять, близькі на цвинтар.

Чи розповідали своїм дітям, онукам про це?

Не раз розказувала. Та й приходили учні зі школи. Розказую.

Скажіть, кого ви вважаєте винним у цьому голоді?

Хто його знає. Вищі органи. Шо, не чули, що люди голодні, та не можна було щось привезти та вділити?

Знаєте, що таке Торгсін?

Шо це? В нас його не було і зараз немає.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Катерина Володимирівна Пелеховська*

* Богемка – нині село у Первомайському районі Миколаївської області.

ГОЛОВЧЕНКО Марія Максимівна

1922 р. н.

Ходили збирали всьо, разну траву. Люди вмирили, пухли з голоду, даже мій батько вспух, трохи не помер, геть ноги були пухші. А немає, забрали всьо, в нас же всьо позабирали всьо, і сиділи як є. Прийдуть, заберуть, даже в мене кусочок хліба є, яка крупа є, даже ще було іначе. Ми на пічі лежали, нас троє було – братики два і я. І мама взяла фасоль розсипала по пічі, а тоді застелила, колись рядна були такі, застелила, тоді положила щоб вони не найшли там, а вони вже всьо подовбали, і піч і всьо, а тоді нас піднімають. І зігнали нас, і змели ту фасольку і забрали, остання вже, вже не було нічого, вже останню фасольку забрали.

Якраз у 33 році ми сюди переїхали, бо батько вже шукав луччої долі, а він був спеціаліст, його сюди пригласили в Радівку, а з Радівки вже сюди ми приїхали, а тут тоже голод. Тоді це село називалось Рубльовка.

Доносчики винагород особливих не отримували, але вони забирали теж у людей і зерно, і одіж, і інший скарб, всьо забирали. Вони потім приєднувалися до тих, хто входив у команди по розкуркуленню і забирали все, а хто трохи багатший, то забирали і хату, і вигонили. Їх вивозили. От батько мій утік сюди, вони не знали, де він, а тоді мама нас забрала, і нас сюди привезла в Радівку. І от, а з Радівки вже потім батько нас сюди забрав. А батькових братів забрали ні за що, по десять год сиділи.

Які документи? Хто ж їх питав за ті документи. Прийшли і робили, що хтіли, ніхто їх не питав, які вони мали документи, чи це їх послали, чи це вони самі. Ну конечно, влада посилала. Батько був ковальом, був дуже спеціаліст. Тоді вже тут пішов у кузню, та йому давали вже трошки муки, молока, то вже мама і нас, і батька трохи піддержувала, щоб він не впав уже з ніг.

Скільки людей було в командах, я не скажу, бо ж їх назначали в сельсоветі. В них були: голова сільради нашої, багато народу з місцевих, які ходили і тоже обдирали. Наші люди, але теж ішли і обдирали. Повимірили вже ті жінки; присилали также з району. Ходили і чоловіки, і жінки.

Ніхто ні в кого не питався дозволу, прийшли та забрали, а ти кричи, верещи – нічого не допоможе. Забрали корову та й повели, забрали коняку та й повели, це ж було тоді у 33-му. Хто відбивався – тут у тюрму. Є такі, що й повернулися, як мої два дяді.

Зброї в тих, що забирали збіжжя, не було і близько, яка в їх зброя, паличка ото, що довбали нею піч, чи немає там чого. І надворі все перекопували, і в хаті шукали всьо. В хаті нічого, був мішок груш сухих на горищі і там найшли, забрали ті груші. У нас груша здорова була, ну а мама насушила і на горищі у мішку здоровому повісила там. І вони найшли там, забрали оті груші. Мама казали, що хоч будем трохи варити та поїмо. Ніхто не міг боронитися від того, що вони робили. Приходили, всьо гребли, всьо брали.

Тут була Чумаченко Паша, Бондаренко Фенька, це казали, що вони іще ходили, збирали всьо, комсомольці чи шо вони були.

Був колхоз. У 33 уже був у нас колхоз. Ті йшли, ті не хотіли йти. Хто йшов, то все одно добровільно здавали усю худобину, всю свою скотину, плуги, борони.

Налоги такі, що не можна було видержати, от люди і йшли, не то приходили і забирали самі.

У 33-му ніхто нікому ніякої допомоги не давав, ото ходили на поле збирали оті мишоловки, розгрібали тако, збирали, як нагадаю, ото з мишія ту кашу, як ми їли. Щир вигортали з мишоловок, і мушій теж, у нього такі ще колосочки миші наносили, і ми вже ходили роздовбували і виривали. Насушимо, на столі бутилкою натерли, і мама напекла матержаників і ми їли їх. А картошечку в нас вибирали дику таку, вона міленька, тоже їли. Була трохи не замерзла на степу. Ми з подружкою пішли на степ, там сказали, що є в полові пшениця. Ми пішли з тою Верою. Віяли, віяли ту полову, а мороз, а вона каже: «Ти знаєш, давай трошки ляжем, заснем». Я: «Та не, йдьом додому», – а навіяли тако трошки, ох, які ж ми раді, як його змололи та кулешик зварили такий добрий. А ті мандрики – акація цвіте, ми нарвемо багато, мама напече, і ми їмо, а то квітками прямо так їли.

Забирали й речі. Понравилось оце гарне рядно, колись були рядна, – і давай сюди. Пілки колись були шерстяні – так і ті забрали.

Судили за колоски, нельзя було красти, Боже спаси! Жінка взяла кіло зерна, заховала – три годи. І ще беременна, і двоє діточок удома, забрали. Повернулась вона уже потім, дитятко померло, а вона три роки відсиділа і повернулась. А свату моєму 25 років дали, їздовим десь там був, та всипав відходу в повозку, та зловили і 25 років дали. Прийшов він вже больний був. Після жнив у полі колосочки збирати не дозволяли, бо вони спеціально зробили, щоб ми виздыхали, я так думаю.

Були ще спеціальні об'єжки. Там вишки робили на степу, сидить на тій вишці і дивиться, щоб ніхто нічого не збирав. Назначали їх із селян. Гонили всіх, навіть рідних, бо всі боялися, що хтось побаче та розкаже, та це ж смерть буде і йому, і тим рідним. Як свій не нажене, то їх з району багато їздило, як побачить, то відразу в кутузку.

Багато людей не хотіло іти у ті колгоспи, але потім пішли. А взагалі, ішли першими бідняки, бо в них нічого не було. Начали налажувати дуже великі налоги, хліб щоб здавали. Виїжджали. Багато ж повиїжджало в города.

Найчастіше ходили і забирали збіжжя весною, перед жнивами. Приходили по кілька разів на добу, і взагалі, як тільки щось почують, то вже йдуть. Найбільше люди помирали весною. Мій чоловік сам мені розказував, що батька свого вони із братом, той помер, та везли самі на кладбище, та ще самі його запорпували. Та ще показує, що тут вони з Володею його пригорнули, бо яму не могли викопати. Тепер він там похоронений, бо просив рядом з батьком поховати. Тоді нічого ніхто на могилку не ставив, бо наче ніхто і не забороняв, але ж сил не було на те, щоб поставити хреста. Вони ж і яму навіть не змогли гарну викопати, а, каже, так запорпали.

Тоді вже були якісь інтернати, бабки вимерли, та в ті хати сиріт звозили. Я знаю, як ми сюди приїхали, та тут був інтернат. Ще брат мій ходив туди їсти, трошки давали. Отам уже були діти-сироти. Багато сиріт було у нас.

Були у нас на селі активісти, що вони командували всім, та вони і не голодували. Бо ходили відбирали, у кого що последнее було.

Більше осталося людей, чим повмирало, але й померло багато. Більшість молодьож, діти повмирали. Бувало таке, що всі сем'ї умирали, а бувало, що двоє, троє вмерло, тоді ж сем'ї великі були. По п'ятеро, шестеро дітей, тоді ж родини великі були, то бувало що родинами, а бувало що одне, двоє.

Були ми в Радівці жили, та там було таке, що і дітей їли. Ловили там їх. Ще й ми, як батько сюди поїхав, осталися, прийшов до нас той завхоз, що батько там робив, і сказав, щоб нікуди не виходили ми. Мама тоже втікла, бо були б посадили, тільки з братом осталися, а брат уже один помер. Приніс нам кусочок хліба, де там він його узяв, крупи трохи, і масла постного приніс трошки, і оце наказав сидіти в хаті і нікуди не виходити. Спитав мене, чи можу я щось зварити, сказала, що можу. І то ми той куліш варили собі. Батько, правда, тоді приїхав забрав нас.

А в цьому селі вже батьки коло нас були трошки. Тут коні їли, дохлячі, сапаті були коні, їх били, і за тою конякою, як тянуть туди на кладбище, де хоронили ті коні, то вони їх не дотягали. Біжать всі люди, рвуть, рубають.

Кожне виживало як могло. Ніяк люди тоді не допомагали один одному. Кожен жив заради себе і своїх дітей. Тоді вже як пішов у колгосп, то почали трохи давати. Уже пройшло то всьо, почали давати зерна з колхоза. То макуха дадуть, то крупи якоїсь, та так уже легше було.

Лісу у нас тоді не було. Та оце ми ті козелики, бабки, калачики, це ми їли. Цю свиріпу, це какіш, це наші трави, ми всьо їли. З тварин не було уже нічого: ні собаки, ні кота, нічого не було – все попереїдали. Нічого не було коло хати, чисто було кругом. Були дикі голуби, сірі такі. Це прислідимо, як вони надійдуть у курник, та двері закриємо. І зловимо кілька штук. Їжаки їли, вони добрі, сама їла. Вони такі добрі, як свинина.

Що могли – міняли у містах, а потім ходили самі в одязі латка на латці, непонятно було, з якої матерії воно було пошите. Тут у нас не було де міняти, треба було їхати десь у місто.

Я не чула, щоб у містах голодували.

Люди ховали своїх, хто як міг. Я сама бачила, як везли дочка і братік маму, яка померла. Вони поклали її на таку тачечку, і у неї отакого коси висять, і вони її везуть на кладбище, і як ото вони її похоронили? Запорпали, оце і всьо. І даже знаю, що Катерина звали, добре запам'янала. Там усі на кладбищі, і хоронили кожен своє. Це я знаю, бо кажу ж, що чоловік мені розказував, як вони батька хоронили. Люди самі хоронили своїх померлих, ніхто їм не допомагав. Нічого їм за це не давали. Всі там.

Тепер, ну конечно, як є рідня, то поминають. А як уже і нема рідні, ну правда, в нас нагорнули були могилу, і всьо зробили, і хрест, і освятили на нашому кладбищі. А в церкві не знаю, я тепер не ходю. А раніше це ж поминали. Після голоду церков не було, батюшків розігнали, церкви позакривали. Тут не було церков. Там, де ми жили в Кіровограді, там була церква, здорова така, гарна. Та хтіли знять колокола, та за щось зачепився, та не могли. Виліз один, та його вдарило, та він упав і вбився. Є Бог на світі. А тут у селі не було церкви, і нема.

Молодь не вірить. Он мій син каже: «Як це так, що Ви не їли», ну шо я йому скажу, ото тільки, що завести в голу хату та нічого не давати їсти, як він не знає

цього, отак, кажу, не їли, а він не віре. Школяники лише спитають ото, а так, щоб відчутти щось, такого я в них не бачила. Вони прийдуть, ото-то-то, і всьо, до свіданія.

Наверное, партія наша, комуністи це зробили таке, я так думаю. Вони всьо забрали, до нитки.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

ДВОРНІКОВА Євгенія Миколаївна

1926 р. н.

Звісно, я пам'ятаю. Я проживала в цьому селі.

Врожай був, тільки його вивезли в голубінки, це такі комори. І так вони їх охороняли, що сам чорт не підійде.

А ми голодували, бува, йдем на поле, то дадуть жменю хліба, зерна якогось і це отако, чи в тебе сім'я, нас було четверо в мамі і всі були малими. Самій старший було 10 років, мені було 6 р., але я вже все помню. Голод страшний був. Був хліб, але нам його не давали.

Вони приходили, ну що ж вони душу візьмуть, у нас нічого ж не було. В кого був хліб, зерно, то в тих шукали, забирали, розкулачували, приходили по 3-є чоловік, коли їм заманеться, – тоді вони і йшли. Хто де міг, там і ховав зерно, хто закопував у землю, хто в піч ховав, хто в комин замурував.

Голод був великий, люди пухли від голоду, страшні ходили – вмирали. Мами-на тьотя йшла, упала таки і померла на дорозі. І поховати нема кому, хто ж поховає, як всі молодні були і не можуть яму ту викопати. Колгосп не допомагав ховати.

Оце мама на роботу як іде та заробе жменьку, та прийде зваре, отак і жили. Обично мама принесе соломи мішок нам, і ми перебиваєм, збираєм, де є яка зернина в тій соломі. А як тільки розвеснилося, ми їли бур'ян: козелики, кокіш, жили ми пошти на тій зелені, собак також їли і їжаків смажених, а воно м'ясо чимось свинину нагадувало. Бува, щиру надьоргаєм, то зліплю коржики, а воно несолоне, бо солі не було, то таке противне, а то бурячиння, воно просто отвратітільне. Баба, бува, достане вожжі дьогтем намазані, то я страшно запомнила це, та виварювали та їли по кусочку, то мене тошнило від їх.

Ой, як ми жили, жити не хотілося. Тільки лягаєш і встаєш, і думаєш, щоб шо ото поїсти.

Уже коли у 33-му році був урожай хороший, то й то людям не давали даже колосок зірвати. Ото було коло гробів, там біля дороги колоски росли, то пішов мій брат старший і зірвав декілька колосків, і ото його спіймали і побили, чуть в тюрму не посадили. Поля об'їжджали, охороняли, не можна було вкрати.

Хто пішов раніше до колгоспу, ще в 31-му році, то в тих худобу не забирали, а кого заставляли, то все забирали. У нас була, але нас багато було, і ми ото по стакану молока вип'єм, ну що ж це. Корова була втелилася, то баба з дідом взяли те теля зарізали, бо що ж, діти з голоду повмирають, і мати не знала, і ми так по кусочку, коли ту юшку зваремо і так вижили, і так ми перебивалися.

Якщо солома була – значить, і зерно було. Зерно було, тільки вони вивезли, і нікому нічого не давали.

Сусіди не доносили, ні, бо і в них нічого не було, і в нас. Ми всі голодні були.

Заставляли йти до колгоспу, забирали все: і коні, в кого що було. Ну ті, хто в колгоспі був, отримували по жмені пшениці. Якби самі, то ще можна вижити, а у всіх сім'я, то шо та жменя.

Не голодував в селі Іван Білощук, бо був кладовщиком, бо він всім завідував, у нього все було.

Були такі, в кого були коври, подушки, ікони, то вони їздили по селах міняли, і ми з мамою дещо поміняємо, ото так і виживали. Ми жили не бідно, от і все виміняли, щоб прожити. Нічого не осталось.

Вся Одеська область голодувала. Голод був страшний. Чули, що були випадки людодійства, ми боялися на вулицю вийти. А також коні дохлі їли. Були коні хороші в колгоспі, жирні, і придумували щось там і їх отравили і закопали. Люди все одно знаходили і розривали.

Люди помирали, дуже багато, помню, сусід був 1914 р., присів коло воріт і так помер від голоду. Хоронили на кладовищі. Тим, хто займався цим, давали жменю зерна, щоб вони поїли та могли викопати яму. Люди самі хоронили, колгосп байдуже ставився. Ото положать на якусь тачку, вивезуть без нічого, в яму кинуть та загорнуть.

Ніхто їх не поминав і не згадував, а щас говорять, що поминають. Я так розкакую своїм дітям. Нам розказували батьки, а ми дітям своїм.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Олександр Миколайович Димура

ДЕМИДОВА Катерина Михайлівна

1925 р. н.

Ви пам'ятаєте, що був голод у 1932–1933 роках?

Мені чоловік розказував, що мама його померла в голодомор, і вони самі ховали. Всьо позабирали. Все в колгосп позабирали, ну такі свої підхлібники, шо забирали. І вони на печі розстелили і нібито застелили і лягли. І їх зігнали з печі і позмітали геть до зернини.

Як звали Вашого чоловіка?

Демидов Ємельян Сергійович. Його і маму поховали в Рубльовці. Казав, шо й батько самі несли, самі ховали.

Розказував, яку траву вони їли?

Ой, всякі трави, шо хоч вони їли.

А були випадки людодійства?

Я це не чула.

А за те, що люди збирали колоски на полях, їх наказували?

Да, да. Наказували. Не дай Бог, щоб колосок взяти!

А поля охоронялись?

Да, да, аякже.

А були такі люди, що не голодували?

Ну знаєте, ті що за ними були, та й може не голодували, ті що тягали за руки, помагали їм.

Помагали родичі?

Бог його знає.

Помирали в селі люди?

Помирали. Ой, страхіття було.

Чи міняв ваш чоловік речі якісь на харчі?

Ні, за це він не казав.

А от ви з Західної України? От у вас було щось чутно про голод тут, може, приходили люди звідси?

Знаєте, коли приходили, в 41-му.

А в 33-му приходили?

Не буду казати, бо я ще мала була.

Значить, на заході теж чули про голод тут?

Так, чули.

Ви коли сюди переїхали?

Ми переїхали в 51-му у Павловку. Нас переселили в Павловку. Бо в нас три села якраз на граничній полосі були.

В якому селі ви жили в Західній Україні?

Село Леп'є. На границі. Нас тоді переселили. З Павловки приїхали представителі, це вже я помню. Сказали: «Не хочете живими, то поїдете мертвими». Примусово переселили. А других – цілий район.

А вони пояснили, чому вас переселяють?

Ну, бо, знаєте, з-за того, що гранична полоса. А на граничній полосі не повинні дома бути.

А це на кордоні з якою країною?

Це Польща на границі. Польща*.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

* Ідеться про депортацію українського населення згідно із міждержавним договором між ПНР і СРСР від 15 лютого 1951 р. про обмін територіями. Із території Дрогобицької області площею у 480 кв. км, що передавалася ПНР, було депортовано до південних районів УРСР все населення. Передана ділянка здавна відносилася до етнічного розселення бойків. Всього було переселено понад 32 тис. осіб. Лип'я (Лип'є, Lipie) – колишнє бойківське село Бецадського повіту Підкарпатського воеводства; у 1944–1951 рр. – у складі Стрілківського району Дрогобицької області. Павлівка – це с. Новопавлівка Врадіївського району Миколаївської області.

КАРАУЛЬНА Євгенія Іванівна

Р. н. невідомий

Караульному Петру Гавриловичу було 45 років*, він з 1888 року народження. Сім'я була дуже велика: 3 сини, 3 брати, жінка, невістка, онуки. Не було чого їсти. Діти постійно плакали: «Тату, тату, їсти!» Але він не міг нічим допомогти.

Всі були опухлі, ледве пересували ногами, чіплялися за кожну гілочку, щоб не впасти.

Взимку, коли сніг лежав на дворі, жінки та чоловіки вирішили сходити до скирт потрусити зерно. Натягнувши на себе юбки та кожухи, повзували які-небудь бурки та пішли гуртом. Біля скирт зібралося багато людей, вони перетрушували кожний клаптик і зернятко, яке знезап'як випадало, здавалося для них великим скарбом. А кому щастило впіймати там мишу, або знайти її кубло, в якому було натаскано мишею декілька зерен, то дуже раділи, що їм так пощастило.

Весною всі виходили на вулицю в пошуках їжі. Діти обліпляли дерева та їли листя з вишень, шовковиці, акації, особливо їх квіти. Дехто знаходив траву какіш. Про худобу не могло бути й мови, бо навіть коней було майже всіх з'їдено. Хто був сильніший у селі, той ходив працювати. Петро Гаврилович, переборюючи своє тяжке становище, знову став та пішов боронувати в колгосп «17-та партконференція». Це був березень 1933 року. Увечері приплівся додому й дуже плакав. Він не міг здержати своїх сліз, бо голод примушував до цього. Вночі він розірвав подушку, хапав те пір'я та запихував до рота. Тяжко дихаючи, із сльозами на очах він силоміць ковтав неприродне до їжі пір'я. Петро Гаврилович зі страхом дивився на свої опухлі руки та ноги, на все своє страшно опухше тіло.

Вранці його знайшли мертвим. Боже мій, а в чім же хоронити? Знайшли якусь ряднину, закутали в неї, положили на повозку. Ледве потягли до кладовища, вирили невеличку яму та так і поховали.

У Петра Гавриловича був один з синів, якого звали Караульний Олександр Петрович 1912 р. н. Він працював у колгоспі, був жонатий і мав двох синів. Одного разу його послали з пакетом документів у Врадіївський район. Він сів верхи на коня і поїхав. Олександр Петрович доставив пакет на місце, а на обратній дорозі, 12 кілометрах від Врадіївки, він зупинився біля своєї тітки. Ледве зліз з коня і навколішках поповз до дверей. Зайти до хати не зміг та так і впав на порозі. «Шурику це ти?» – спитала тітка, відчиняючи двері, як почула якісь звуки за вікном, та так і зомліла, «О боже!» – зойкнула вона. Перед нею лежав чоловік зовсім не схожий на самого себе, він був дуже пухлий від голоду, тільки сумно звів до неї очі, повні суму та благання.

Кінь, не дочекавшись свого хазяїна, побіг далі і 26 кілометрів скакав до свого села. Мати побачила коня без вершника і дуже занепокоїлась: «Ой лишенько, мабуть щось трапилось із Сашею!» Зібралися сильніші люди і відправилися на пошуки, знайшли його у тітки і вранці привезли його додому, але йому залишилося жити недовго, і наступного дня він помер.

* Імовірно, респондентка оповідає про дідуся.

Від голоду померли також ще два сини Петра Гавриловича, це Степан Петрович Караульний 1919 р. н. і Василь Петрович 1926 р. н., вони померли вдома на очах у всіх домашніх жителів.

Ми з неділі до неділі ще якось перебивалися, бо наша мати працювала у кол-госпі за 7 кілометрів від села. Там робітникам варили їжу, і вона за неділю назбирувала недоїдків у фартух і приносила додому. Тоді було справжнє свято.

Я запам'ятала ось таких сусідів, які померли від голоду: Жарук Тихін, Шкарлупа Василь, Лебідь Євдокія.

КРАВЧЕНКО Петро Афанасійович

1922 р. н.

Згадував з великою журбою, як ловили і їли горобців, з-під стріхи та в мішок. Скубли, варили в пічці. Навіть кісточки розімлівали. Їли їжаків, щурів, щир, щавель, дикий часник. Пекли мандрики (зварений щавель клали на свіжий листок, змотували і пекли в печі). Здыхали коні, один чоловік встиг відрубати конячу ногу, та й поніс додому. Його побачила голодна жінка. Кинулась з сокирою до нього. І в нього на плечах почала рубати конину. Дуже пухли від лободи, вмирали. І їх на візку везли на кладовище. І голова померлого хилилася із сторони в сторону. Деякі старі люди їли жаб.

ЛУЦЕНКО Катерина Іванівна

1915 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 рр.?

Я його пережила, я знаю.

Які, на Вашу думку, були причини голоду?

Урожай був, просто забрали усьо. А ми голодували, страшно.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі?

Вони зерно забирали, а одежек в мене і не було.

Що таке закон про «5 колосків»?

За колосочок судили людей. Коли на полі в'яжеш, то нас трусили, а собі аж хочеться пнути в рот те зерно, щоб ніхто не бачив..

Чи мали зброю ті, хто ходив відбирати зерно в людей?

Не, не, без нічого вони ходили.

Де можна було сховати продукти харчування?

Вони кругом шукали, у моєї мами грубу довбали шпичкою, сім раз подовбали, за городом шукали, скрізь.

Як люди боронилися?

А ми ж не мали права, бо заберуть і посадять.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

По три, по чотири приходили, скільки хоч, даже в мишачу дірку заглядували.
Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?
Як сказати, ти должна йти, коні здати, всьо здати і в колхоз.
Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?
Да, баланду давали без солі. Ті, що ходили в колхоз, їли баланду, ті й вижили, а ті, що не йшли, сім'ями вимирали.
В який час ходили забирати?
Вдень, вони не боялись нічого, ноччю не приходили.
Скільки разів приходили до хати?
Без счоту, собаки, не боялись нічого, і свої люди.
Коли почали люди помирати з голоду?
В 33-му. Це настоящий був голод.
Що було з малими сиротами?
А сиріт відправляли кудись. Був випадок, що батьків арештували, а дитина старша з'їла меншого брата.
Хто не голодував у селі і чому?
Є люди, що не голодували, ті, що відбирали, ті і не голодували. Вони пили, гуляли, вони з цього проценти получали.
Чи допомагали люди одне одному у виживанні?
Хто поможе, які родичі, як родичі такі самі, як я, чим вони можуть мені допомогти, як вони самі голодували.
Яких диких тварин, плазунів, птахів вживали у їжу?
Котів, їжаків, собак, всьо їли, людей їли, не то що їжаків. Обшмалювали, розбিরали і їли його.
Чи був голод у містах?
А що я в городі була чи я знаю, що там в городі? Скрізь був голод.
Скільки людей померло у селі?
Селяни повністю вимирали. Процентів 30 осталося, інші померли.
Де і хто хоронив померлих від голоу?
Просили сусідів. Ніякої бригади не було. Положили на драбинку, обмотали та й понесли на кладбіще.
Чи поминають померлих від голоду?
Аякже, поминають, родичі поминають.
Чи знає сучасна молодь села про голод?
Нічого вона не знає, бо живе у розкошах. Розповідала дітям, онукам, а вони думають, що це я їм казку таку розкакую, не вірять, що таке справді було.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак

МАЛІЄНКО Марія Степанівна

1926 р. н.

Ви пам'ятаєте голод 1932–1933 рр.?

Я не дуже пам'ятаю, але пам'ятаю, як мама штій варила у казані, а той штій рябий*. Мама ходила шукати мишоловки. А той штій, його ще треба змити.

Яка була причина того Голодомору?

Розкулачка була! Геть роздягали, роззували, з хати виганяли, жекет скидали. Маму вдарили, геть рука спухла, лікар казав, що дуже погано вони її вдарили, тобто, погано їй.

Що це було за село?

Беляєво**. Близько тут.

Хто відбирав у людей продукти, зерно?

Комуністи, вони вже всі повмирили. Свої були, зі свого села.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі?

Роздівали, роззували. Коні, корови, повозки забирали.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, арешти?

У тюрму батька мого теж садовили три рази. А одного разу він з'їв собаку, солов'їв їли, то він желудок спортив і помер.

Скільки разів приходили?

Много раз приходили, сундук забрали. Один чоловік прийшов і тільки в хату зайшов, одразу сів на сундук. А в сундуку одежі було, красивої такої, праздничної. Ходили зі шпичками, все перевіряли.

Чи мали зброю ті, хто приходили забирати хліб у людей?

Та так ходили, бо тоді люди були ж дурні, їх боялися.

Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Ні, так приходили.

Де можна було заховати продукти харчування?

Знаю, що десь надворі, а не знаю, де. Не було чого приховувати, все забрали.

Скільки їх приходило?

Може, два, може, три.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Я не скажу, бо ще мала була і не помню.

Тим, хто пішов до колгоспу, давали якусь їжу?

Я не знаю, я тоді ще була мала і не розбирала.

Що Ви чули про закон «про 5 колосків»?

Ні, нічого не чула.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Об'єжчики були.

Люди допомагали один одному, ділилися продуктами?

Де там ділилися? Чим там ділитись було?

* Імовірно, ідеться про рідку юшку з трави, до якої могли додати трохи крупи або зерен.

** Ідеться про с. Біляївку (також: Гаджевічева); нині – с. Олексіївка у Миколаївській селищній громаді Березівського району Одеської області.

Коли ходили забирати продукти?

Вдень! Мама як піде зимою на роботу, то каже: «Закривайтеся, нікому не відкривайте».

Коли почали помирати від голоду?

Я не знаю.

Як хоронили померлих від голоду?

Як тоді хоронили... На тачку, в кого є тачка, і везе. Яму викопували. Батька мого і ще одного – вдвох в одну яму. Мама казала, з досок робили гроби або просто загортали і все.

Що було з малими сиротами, ними опікувалася держава?

Я не знаю, мені мати не розповідала, а я так не помню.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Мишоловки збирали, листя буряка зривали, обкачали його, так і їли.

Чи можна було щось купити чи вимінити у місті?

Як ми могли міняти, коли всьо забрали?

Ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні, не чула.

Чи поминають померлих від голоду на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Тепер то вшопинають, а тоді ні.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від Голодомору?

Недавно у нас курган поставили, то біля нього молебень проводиться, ба-
тюшка служить, ми згадуєм.

Чи є у Вашому селі церква?

Ні, немає, і не було ніколи. Зараз строїться.

Ви розповідаєте про Голодомор своїм дітям, онукам?

Та ні, їм про це не цікаво.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі людей?

Сталін винуватий, а хто ще? Це ж він розпорядився.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Анна Олександрівна Петрова

МОСІЙЧУК Ольга Павлівна

1927 р. н.

Що було причиною голодомору?

Великий голод був, їли і мушій, і щир, і собаки, і коні, і калачики, буряки, бур'яни.
Це так влада робила. Прийдуть, заберуть – їм байдуже, що нас п'ятеро на печі.

А хто приходив?

Наші, местні.

Чи можна було щось приховати?

Не, було приховаємо, але вони знайдуть. Зі шпичками ходили і находили.

Винагороджували тих, хто доносив?

Було, доносили.

Чи карали за те, що не хотіли віддавати?

За 5 кг п'ять років давали. Били. Тяжко було.
А документи пред'являли, коли приходили?
 Нє, нічого. Прийшли, забрали до грама та й всьо.
Приходили зі зброєю?
 Нє, так, зі шпичками.
А багато приходило?
 Троє-четверо.
Чи можна було десь заховати?
 Нігде, бо найдуть.
А був опір з боку селян?
 Нє, не було.
Чули про закон «п'ять колосків»?
 Нє, а ми після жатки, об'єжчик як налетить коньом, та ми тікаємо. З мишоло-
 вок ходили собирали. Мама зимою насобирає, посуше і зваре у печі, та ми оце їли.
А коли вони приходили?
 Усе дньом. І дрантя забирали: рядно, пілку.
А скільки разів вони приходили?
 Багато. Вони прийдуть, а потім ще раз. Забирали по декілька раз, та й люди
 пухли.
Коли люди почали помирати?
 В 33-му більше.
Сиротами хтось опікувався?
 Хто там забирав?
А родичі допомагали один одному?
 Нє, бо усі голодні.
З дичини їли щось?
 Їли голубів, собак, коней.
А в місті можна було щось виміняти?
 Можна, але в нас нічого не було.
Хто з вашої родини помер, із сусідів?
 У нас один лише помер, а в сусідки Софії померло троє: Феня, Максимка і Ваня.
А в містах був такий голод?
 Та мабуть був, кругом був.
Платили тим, хто хоронив?
 Та де там. А хто ж йому буде платити, як той хазяїн нічого не має.
А родичам розповідаєте про голодомор?
 Да, дочці – вона мені вірить.
Як ви вважаєте, хто винен в тому, що померло багато людей?
 Сталін, влада.
Чи знаєте, що таке «торгсін»?
 Нє, не знаю.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
 Галина Борисівна Андрєєва*

МОСІЙЧУК Лідія Іларіонівна

1928 р. н.

В нас не було чого їсти, залишилося лише піввідра пшениці. Коли мати побачила, що емісари йдуть до хати, вона висипала пшеницю на підлогу під сіно. Вони зайшли до хати, побачили, що нічого немає, і пішли, але залишилися одна з них – Чумаченько Хивроня, яка помітила зернята пшениці на підлозі. Вона їх зібрала й понесла додому. Мати довго плакала, ми теж.

Багато людей проклинали емісарів. Може тому в Чумаченько Хивронії і повісився на бильці ліжка єдиний син, та внук, який теж повісився. І мабуть тому є цей сльіз: «Людські сльози на землю даремно не падають...»

Ще згадую, як на слідуючий раз найманці зайшли в хату, а в хаті вже нема нічого. Був один дідовий кожух і мамина нова спідниця. Я з сестрою залізла на піч, там темно було, і за спинами заховали ці речі. Ще й захватили черепичний тріснутий полумисок – і навіщо він нам тоді потрібен був? А вони зі злості, що нема нічого, поколупали піч та плиту. Забирали навіть собак та котів, щоб нам не було чого їсти.

МОСІЙЧУК Людмила Костянтинівна

1928 р. н.

Та де ж я пам'ятаю, що був голод 1932–1933 років! Мені було 4 роки, я знаю тільки від батьків.

Причину голоду не знаю, можливо, була засуха, а щоб забирали урожай – не знаю, не бачила, мені було мало год.

Такого не було, щоб доносили на сусіда, і винагород ніяких ніхто не отримував, таких не було.

Ніяких документів у них не було, бо приходили, забирали зерно, нікого не питали, штиками тикали пол, тоді поли були земляні.

Ні, зброї не мали, тільки штики для перевірки.

Люди ніяк не боронилися, нас не питали – забирали і все.

Заховати можна було в піч, під грубку, і якщо пощастить, то заховане зерно не забирали і воно залишалось нам.

Давали їсти тому, хто працював в колгоспі, їм потрібно було давати їжу.

Про 5 колосків чула. Це була стаття. Ну, наприклад, вкрадеш колоски з поля – посадять в тюрму.

Колгоспні поля і комори охороняли, там стояли військові і брати це зерно було заборонено.

Люди йшли до колгоспів добровільно, ніхто їх не змушував. Щоб когось змушували, не пам'ятаю.

Худобу не переховували, тому що її забирали до колгоспу.

Малих сиріт забирали по великих хатах, в міста не відвозили.

Не голодували багаті, й вони самі зерно збирали.

В їжу споживали виноградні листя, калачики, козелики та інше.

Померлих від голоду хоронили на звичайних кладовищах.

Ніхто нікому не платив за поховання померлих від голоду.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Андрій Олексійович Науменко

НЕПОМ'ЯЩА (КРАВЦОВА) Марія Іванівна

1913 р. н.

Ви пам'ятаєте, що був голод у 1932–1933рр.?

33-й чи 34-й? Ну, 34-й тоже так саме був. Ще хуже наче було в 34-му.

Як починався голод, чи був в той рік хорошиий урожай?

Урожай хорошиий був, дуже хорошиий. Але забрали Бог його знає куда. А люди падали, як мухи. Увійшов у хату до людини, він не бере шось таке, а подивився, як є шо їсти – взяв, нема – то йому нічого більше не надо. Іде. А як уже такий немоцний став, та й упав у тій хаті та й кончився. Уже так дожилися люди. А шоб урожаю не було – був урожай! А прямо як у безодню вивезли.

А хто забирав?

Заставляли, машини самі вивозили. Колгосп вивозив. Заставляли та й вивозили. От зараз уродило, що уродило, то так, як налог, вивозять. А як уже лишне там, то людям уже дають. А то – підряд вивозили усе і всьо. І так, я ж кажу, зайде людина голодна в хату, найде що-небудь з'їсти – візьме з'їсть. А не найде, уже воно не може вийти з тої хати, голодне, упало там і дуба дало.

Відбирали у вас вирощене в полі, городі?

А городи були посаджені? Ходили в погріба забирали. Зайшов один, він був комсомолец, але згодом став голодний. А в погрібі були буряки, він пішов і набрав бурячків. Багато не може взяти, а так, скільки може донести там, з десятка. Та й несе. А дід мій вийшов, то побачив. А він Михайло звався: «Постав, де ти їх узав, занеси назад». А він слізьми плаче: «Андрюшка, дай мені хоч пару бурячків», – «Так ти отак скажи, а так не лізь, не надо. В мене сім'я. Візьми, – каже, – штук три, більше не бери». Він узав, вийшов з того погріба, під погрібом сів. Він і з'їв ті бурячки, тільки отако земельку обгорнув. І так благодарить і плаче: «Спасіба тобі, спасіба тобі, шо ти дав мені бурячка поїсти». Падали люди, як мухи, хоронить не було кому.

Хто приходив відбирати, це були сільські люди?

Сільські, знакомі, знакомі. Прямо, ото ондо село, та то ж було село, а тепер нема його там. Де-не-де хата. Це ж цей же, що був у погрібі, з отого села.

А була зброя у тих, хто забирав?

Не, не. Які там руж'я. Прийшов, сказав: «Треба здати государству» – і забрав.

Один був у Рубльовці, забула його фамілію, а звався Мішка. Я його добре знаю, бо я ходила в лікнеп, як кажуть, ліквідували неписемність, і він ходив, та я його знаю. Пшенички було трошки нагорі, десь так з мішок, а він виліз на горище та й забирає ту пшеницю. Я кажу: «Міша, ну нащо ти береш? У мене ж діти, тройко діток, а я четверта. Ну нащо ти береш?» – «Надо здати». А він її здав? Він додому

забрав. Бо вдома в нього сім'я була. Та й що ж, всьо равно з голоду здох. Один був, Льоня звався, такий був хитрий комсомолец. Там, хто був должен який налог чи шо... Прийшов перед самою Паскою, в суботу, везуть паску святити. А він прийшов (це 33-тій рік) та й тягне 40 рублів було налогу. «Дай, бо щас, – каже, – опишу». А та мама моя плаче, каже: «Пиши вже шо хоч, шо хоч роби, в мене четверо діток, а я п'ята. Пиши». Він шо, стягує скатерку со стола, скрутив її під пахву і пішов. Тоді ж так через врем'я його мама приходе. А я і брат мій ходили солому трусити, зерно шукали. Отак пішли зарання туди. Береш ключку, рядно і якусь торбину, мішечок. Натрусиш, шо там у тій соломі, провіяв – в мішечок. А брат од мене менший на три года. Я вже не знаю, скільки йому там було, но так, бедне, елі блендало, несло мішок і рядно назад додому. Несе степом. А мама нас виглядає, не знає, з якої сторони виглядати. А тоді баче вже, бо ж зима, буває, шо і метель. А вона дивиться і так спішить, як вона там спішить, зустріти нас. Взяла в нього той мішечок, то рядно з вилками, а в мене той клумачок, щоб це ми одчихнули. І вона іде плаче, і ми плачемо з нею. Ну шо ж, прожарила, провіяла і на той, машинку таку, зтеребила. Вже зробила чистеньке і зварила кашку, спекла коржики. А завтра знов підемо шукати їсти.

А приходить кума, ше й мама хрестила Льоню (той комсомолец, шо скатерку стягнув зі стола): «Дай, кумушка, ну хоть стаканчик». А моя мама каже: «Знаєте шо, кума, мої дітки вже давно шукають шось у соломі, щоб не пропасти з голоду. Шукають зерничка, щоб провіяти та хоть кашку зварити їм. А де ваш Льоня?» А каже: «Лежить, уже не встає з голоду». А мама каже: «Мене не інтерисує. Не можу я вам дати од своїх бідних діток, шо вони там і ручки поморозили, і ножки поморозили і шукають їсточки».

Не дала, бо вона не може дати, нас обідить. І шо, він помер з голоду. А ми ходили в ті скирди солому трусити. А на весну осталась одна нога. Приходить бригадир до мами. А він болгарин був, звався Сергей, здоровий дядько. Оце шо в нас тут Серьожа, чи він голова колгоспу, Янов. А це його дід на pewno. Такий здоровий, шо в нього кулак більший, ніж в того Серьожі голова. Та й каже: «Дуне!» – «Що таке?» – «Нехай діти йдуть, як вони на ногах, нехай йдуть до сівалки». А мама заплакала. «Чи зможуть твої діти до сівалки, що б їх узяти?» А вона й каже: «Мої дітки все можуть зробити, а їх обідили. Було трошки пшенички, і ту забрали». Плаче мама: «Ну то як хочуть, нехай йдуть».

Пішли ми до тої сівалки. Це руль держати та дивитись, щоб соняшники не забивались. Так до вечора. Там по три пригоршки вкрадемо семен. А це й же бригадир дасть по три пригоршки. А дали ше одного. А він з голоду з повозки встати не може. А мама дає нам молочка з бутилки, мені і братикові моему. І дає, то що ми натрусили, коржиків спече нам, щоб ми їсточки не хтіли. А я вже даю молочка тому, шо привезли, щоб йому сівальником, це ж мале бідне, не має сили за сівалкою ходити і мій братік Петя, нема його уже. Даю йому молочка, щоб він напився. «Нате, – кажу, – Миколо». Оцеї Мані, якщо знаєте, Бондаренчихи батько. Пухший як скло, вивезли його, щоб замінити мого братіка, бо він геть мале, а мусів. І руль не може держати, а треба бігти, щоб не збило, там цеп тягнеться, загортає колії. Та

й ми його піддержували, та й бригадир йому давав, та й тоже вкраде три пригоршки. Він шось за днів чотири вже ходив.

Та я мамі кажу приходю: «Дали Миколі, а він пухший. Та й давала б йому трохи молочка. Братіка жалко, щоб бідне не заморилося ж, не впало, та шоб не збив би цеп його».

Виходить, що ті, хто забирав, самі з голоду помирили?

А обов'язательно. Це й же Льоня, шо я кажу. Шо він же скатерку тягнув зі стола, він же з голоду помер. А він же був комсомолец: «Та й шо це ви досі не заплатили налог?!» Та й тягне скатерку зі стола.

Куди вивозили то зерно, що у вас забирали?

Може, на елеватор. А як не на елеватор, то Бог його знає. Вивозили з села.

Було таке, щоб сусіди доносили один на одного?

Нет. Як він піде доносити, як він такий самий пухший, як той сусід. Сусід на сусіда не міг донести.

Було таке, що до людей застосовували висилки, побиття, покарання, арешти?

Це було. Але це розкулачували людей. І людей висилали десь на север на целину. Розкулаче, забере в нього всьо. Там такі люди були багаті, щоб їх майно забирали в сільсовет. Та там, хто там його купляв? А їх на север отсиляли. Та й він, як мав силу, та й на севері жив. Багато таких людей. Та ше, кажуть, шо добре, шо нас туди прислали. І пострійлись там, і жили, і мали.

А чи добровільно люди йшли до колгоспів?

Не, не хтіли йти ніяк. Ніяк не хтіли йти.

Чи забирали в колгосп худобу?

Забирали. Забирали в колгосп телята вперед. От отелилася корова, 25 днів – і беруть у колгосп. І ше молоко треба давати, щоб ше його продовжали кормить. А тоді й ше корови брали.

А у вас була корова?

А в голод і після голоду ні в кого не було. Все позабирали. У колгосп позабирали.

Хто працював в колгоспі, тому давали якісь харчі на день?

Як уже воно було, то тоді в колгоспі варили мамалигу. А то якусь латуру там зварять.

А як латуру варили?

А так: закипить вода, кукурудзяну муку засиплять і так – не мамалига, не каша. І дають йому порцію. А шо там робили весною: сімена чистили, віялка в коморі. І ше запирали там людей, щоб не розносили. Ото там робили, хочеш узяти хоч жменьку – не, не дають, бо це ж сімена. Просиш: «Та хоч трошки», – «Не дамо тобі, отам вариться якийсь кондьор». Дають всім отой кандьор, ше й якусь коровку заб'ють та кусочок м'яса кидають. Робили, які могли. А які й лежали, геть не могли робити.

З вашої родини хтось працював у колгоспі?

Брат робив, і я робила.

Чи чули ви про такий закон – «п'ять колосків»? Що, не можна було колоски збирати на полі?

Не, не, не. А назбирав – неси здай. Заставляли даже збирать. І занести висипать у бункер. *А як хтось приховає?*

А як найдуть, то ще й получе, та ще й посадять. Така була дисципліна. Погибло людей нізачо багато. А тоді ж самих, що це таке поробили, порозстрілювали, керівників тих, що отаке робили.

А коли це вже їх порозстрілювали, вже після голоду?

Посля голоду вже. Вже отако роздивилися, хто що стое.

Чи вони забирали тільки їжу чи й рушники, одяг?

Не, не, це не нужно було нічого. Нікому не нужно було.

Скільки разів до вас приходили?

Та разів три були, а то й чотири. Тако перевіряли.

А багато їх ходило?

Багато. Комсомольці були. Та шось понаходили та забирали. А тоді комсомольці самі з голоду поздыхали. Я ж за цього Льоню кажу, що був ще й похресник моєї мами. «А твій Льоня лежить, а мої дітки пішли в солому трусити». Підеш та натрусиш там кіла 3–4. А буває, що й відро натрусиш, та є шо їсти. «А твій Льоня, – каже, – чого не пішов туди?» А він стидався йти, бо він комсомолец, та з голоду здох.

Коли почали помирати люди з голоду?

Та коли не стало чого їсти, тоді й помирали. Од урожаю до другого урожаю, то мало хто остався.

Були такі люди, що не голодували в селі?

Не було. Всі підряд голодували. Як він не буде голодувати, як в нього прийшли, найшли пшеницю і забрали. Не було таких людей, щоб вони не голодували.

А хто зміг вижити?

А той, шо не спав, а ходив солому трусити, та й остався живий. А ті, шо не ходили, то ніхто не остався.

А родичі вам допомагали?

А родичі такі самі голодні були, як і ми.

А що ще споживали в їжу з рослин? Може, вбивали тварин?

А є такі, шо й котів їли. Одна жінка забила кота, діти в школі були, і зварила, покормила тих дітей. Покормила і сильно плаче.

А що ви готували?

Натрусили зерна, провіяли дочиста, на дернячку здерли, із крупиці зварили кашку, а з муки спекли коржика.

Чи був голод у містах? Чи можна було поміняти щось там?

А я за город не знаю. Тітка була в городі. Та вона приїжджала в село. Такі вещи вона привозила. Та там за ту вещь дадуть, хто має шо дати, але вже по врожаю, бо тоді не було чого брати.

Чи багато людей померло в селі?

Померло. Прямо по двоє в хаті помирало. Не було кому хоронити.

Хто хоронив людей?

А так, хто міг трошки вештаться, ямку так, а собаки випорпають та з'їдять. А бувало таке, що падали, та не знали, де воно і ділось. От народ бедствовав, годів три бедствовав.

А хто сиротами залишився, чи ними держава опікувалась?

Сиротів зібрали, хата така була. Зібрали сиротів докучі і доглядача дали, варили їм потрошки. І стірали їм, і мили. Гляділи, бо маленькі пооставалися. Так дві кімнати: маленькі окремо, і більшенькі окремо. Бо маленьких треба ж краще глядіти. Повно їх там було. Але повиростали, пішли в школу, покінчали 8-м класів. В інтернат їх поздавали в Черново і в Ніколаєвку. Бойко в нас був голова колгоспу, Василь він звався. Та й пішла та кажу: «Випишіть хоть три кіла ячменю». Та він так, глухий тоже: «Е, хто не спить уночі, той їсть калачі», – дав понятіє, що йди, укради, тільки не попадися. Та підеш ноччю, колосків наріжеш, насушиш їх, та от і дожились до урожаю. Тут сусідка була, в неї четверо дітей, а чоловік був засуджений на десять год. Та це я з нею піду на степ, наріжем колосків, натеребимо, наваримо. І такі стали багаті та довольні.

А хто попадався, за це наказували?

А одна жінка попалась, та три года дали. Вона отбула три годи, там тоже в допрі голодувала, та послали картошку копати. А вже холодно, а вона в пазуху набрала картошки і простудилась. І прийшла з того допра, і прийшла вона саме в жнива. Та її зустрічали, як рідну маму, сильно плакали, та вона трошки прожила.

На Проводи поминають померлих від голоду?

Поминають. І панахиди кладуть.

В вашому селі була церква?

Не, не було. У Василівці з хати була церква. А в Павлівці вона й зараз є, та церква.

А в 33-му, 34-му виходили заміж, справляли весілля?

Та де там ту свадьбу, коли елі ноги тягали.

Ви розказували про цей голод своїм дітям, онукам?

Розказувала, знають мої дітки, знають і онуки. А чотири синочки похоронила.

Хто винен у цьому голоді?

Я знаю? За це я не можу сказати.

Чи знаєте ви, що таке Торгсін?

Не можу сказати.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

ПОБЕРЕЖНІЮК Раїса Семенівна

1926 р. н.

Я проживала в цьому селі, я тут і родилася, в Олексіївці. Звісно, пам'ятаю голод 1932–1933 років.

А що я розуміла, я не можу сказати причини голоду, ну урожай був, його забрали в глибинки*, і в нас нічого не було.

* Голубинки

Їли ми бур'яни, бо не було чого їсти, і так і повиживали, а люди помирали. У мене помер брат з голоду. Тут був один Ваня, та такий жульман, бува, ото де хто краще живе, то залізе в хату, набере та й мені коли що принесе. Батька не було в нас, лише мама, я і ще троє. Мама робила дояркою, кухаркою і не могла даже в пазусі принести. Я була сама менша, шість років. І вони хотіли мені молочка принести, а не можна було, самі місцеві відбирали, сама місцева влада відбирала – голова сільради чи голова колхозу. Пам'ятаю, Ваня повів мене до поля горох збирати, там був об'їздник. Ми пішли вдосвіта, ще темно було. Він прислідив нас і як вистрілить, а ми попадали, трохи не повмирали, поперелякувались.

Їли цвіт з акації, як зацвіте, збирали горішки, такі прям, як картопля, ходили до степу травичку рвали, що бачили, то і їли. Ходили скирти перетрушувати, десть, може, яка зернина завалється. Горішки ми їли сирими, вони як картошечка, тільки сильно солодкі, зацвітають розовим таким. А то була коло сусіда ріпа, та ми перекопали всю, як трактор, їли щир обикновений, ми з нього кашу варили (чорний був він, отравитись можна було ним, і все одно їли), голубів ми не їли, їх і близько не було, бо як нам не було, то і їм нічого їсти.

У нас землянка отуту була засипана зерном, а ми з голоду пухли. Люди і коней дохлих їли, а хто і людей викопував мертвих – ото так і виживали. А чоловікові моєї сестри Параньки кусок руки відрубили, коли конину розтягували.

У нас люди людей не їли, знали, що в других селах їли, а в нас ні, такого не було. Не докладавали один на одного, бо всім було горе, всі голодували. Ми бідні були, що у нас брати, не приходили до нас, а до других, хто богаче, то приходили. Хто боронився, всі хотіли жити. У колгоспі не крали, бо ніхто не хотів у тюрму. З голоду вмирали, а в колгосп ворувати не йшли, там такий режим, що і колосок в полі не вкрадеш, всі поля охоронялися об'їзчиками.

Ті, хто були бідні, то ті самі йшли до колгоспу, а хто зажиточний був, то тих заставляли йти до колгоспу. Прийдуть, опишуть, заберуть все, що нажили. І люди вимушені йти. А були такі, які ні в яку, то тих висилали до Сибіру. Пам'ятаю, жив біля нас багатий Воронцов, то в нього все забрали: сівалку, коні, корів, одяг. Всю сім'ю до Сибіру вислали. Хто сам пішов до колгоспу, то в тих не так забирали, дозволяли держати корову. Давали там колгоспникам малі змені зерна, трохи хліба.

А як сироти з'явилися, то їх порозкидають по дворам, щоб доглядали. А в кого дітей не було, то ті самі брали. Видавали якусь плату, продукт. Не голодували, можливо, деякі заможні. То їздили міняти прикраси, худобу на хліб до Андрієво-Іванівки. А були такі, що прислідять та вб'ють та відберуть хліб, зерно.

Ніхто не допомагав, бо самі голодні були, отак і родичі, де що мали та ховали, бо прийдуть і те заберуть. Багато вижило, ось і я вижила, ходили шукали, солому перетрушували, колоски збирали. Більше старі помирали, бо молоді як могли, так і крутилися. Скільки помирали, я й не знаю, знаю, що помирали, ще й багато. Хоронили тут на кладовищі. Ніхто не допомагав, ото хто кращий, той і хоронив. Заривали та й і все.

Ніхто не поминає, кому він нужен, цей голод. Внукам, правнукам розповідаю, ото що питають, а так цим не цікавилися. Їм живеться хорошо, навіщо це їм, в них є що їсти. Краще, щоб ніхто про нього не знав. Є курган, є хрест, кожен рік

збираються, поминають. Там, на Рубльовці, кожного року мітинги роблять, а зараз планується біля школи відкрити меморіал пам'яті жертвам голодомору 1932–1933 років.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Х. Ю. Іщенко*

ФЕТИСОВА Катерина Вікторівна

1928 р. н.

Часи голодомору 1932–1933 років я пам'ятаю добре. Ми приїхали з Росії, Калузької області, в Олексіївку в 1933 році. Коли ми приїхали, ми привезли з собою багато речей та їжі. Але їжа бистро закінчилася, і ми почали міняти речі на харчі. Дуже швидко в нас майже нічого не залишилося з цих речей, бо все поміняли. Щоб вижити, мама з татом крали макуху від свиней та корів. Ми їли суп з щавелю, їли лошадей. Помню, матір якось принесла стегно лошаді, ми його сховали та потім їли його цілий місяць. Ще ми застали в 33-му році кабачки, та їли їх теж. Якось мій брат вкрав мішок кукурудзи, та його за це хотіли посадити на 10 років. Ми за нього дуже переживали. Та слава Богу, його відпустили, бо за нього заступився начальник Янін. Він сказав: «Щоб не чіпали добрих людей». Та так і зробили. Люди йшли до колгоспів добровільно. Колхоз дав нам теля, та в 33-му році це теля хотіли забрати. Та за нас знову заступився Янін, та теля залишили. Пам'ятаю, що зерно возили машинами до моря. Не знаю, що вони робили з цим зерном, я чула, що зерно возили до В'єтнаму. Та наче там у В'єтнамі було зерно. А може, це зерно топили в морі. А вже осінню повезли кукурудзу. Люди ходили повсюду в пошуках їжі. Та вони як йшли з пустими руками, так і поверталися з пустими. Якось матір поміняла капці на буряк, та й ми не дочекалися, поки його приготують, та й з'їли його сирим. Матір варила затірку з щавелю. Мій брат возив кукурудзу на ліватор*. Якщо батьку вдавалося вкрати макуху, то ми її з'їдали дуже швидко. Зимою, коли вдавалося, ми ходили по полю та їли картоплю, таку синеньку. Ще ми їли овес.

Вся моя родина пережила голодомор. По хатах ходили, забирали їжу, це були люди з сільської влади, куркулі прокляті. Якось одна з цих куркулів прийшла до нашої хати з нашим сусідом, а у нас в печі був суп, та вони його забрали. Нам допомагала сусідка, болгарочка, нарвати щавеля. Вона мала виноград та ділилася з нами ним. Ці куркулі приходили просто без яких-небудь документів та все забирали. Маша, одна з цих куркулів, набирала собі в фартух їжу, а її помічник Вася брав собі у мішки. Ми їли, що вкрадемо, їли [...] картоплю. Батько ховав їстівне під корів'ячем гнієм. Цих аферистів ніхто не судив, а звичайних людей судили. Люди помирили, господи, хто як, їх не ховали. Коли забирали їжу, ми плакали. Ота Маша постійно заглядувала нам в піч. Зимою я ходила навіть у одному капцьові, бо ми всі речі поміняли. Нас в сім'ї було п'ятеро чоловік.

* Елеватор

Взагалі померших викидували трохи дальше хати, моя знайома розказувала, а звали її Клава. Якось вона залізла на пічку, та її тітка хотіла її вдарити утюгом та з'їсти. Багато людей з'їли, одні кості позалишувалися. Людей їли так, що їли і сиріт, і тих, хто тільки народилися. Люди їли людей, навіть інтернатів тоді не було, бо всіх поїли. Люди не допомагали одне одному, бо нічим було допомагати. Наші родичі нам не допомагали, бо вони відразу повернулися в Росію.

Поля охороняли. Я з своїм братом якось пішла на поле, ми натеребили в плаття пшениці. А це поле охороняв такий молодий та злий. Він як побачив все, і мене за це так встюжив, що я виронила пшеницю. На кожному полі були об'їзчики. Тим, хто йшов в колхоз, давали кіло муки. Мій батько їв муку, а матір говорила, щоб нам щось залишили.

Тих, хто помер тоді, ще й зараз поминають. Тим, хто вижив, навіть допомагають грошима. В містах, мабуть, був голод, напевно, бо тоді всі люди поприходили в міста. Ще люди їли листя винограду, свірипу, щавель та всі їстівні рослини.

Зараз у нас нема церкви, її ще достроюють.

Мабуть, виним у загибелі людей є президент, але він вже помер.

Померших згадують дуже часто, дуже. У нас в селі навіть є хрест помершим під час голоду. Туди кладуть пасхи, різну їжу, речі і ось ще щось.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Сергій Іванович Волканов*

ЧЕБОТАЙ Любов Петрівна

1929 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Я його дуже добре помню, як ми харчувалися, то дійсно був голод.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?

Був неврожай, але і влада не давала нічого, вона теж винна.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Це ходили комсомольці, відбирали все, у них був свій один начальник.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Які там винагороди? Нічого не було.

Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Які там документи? Ніхто їх і не питав за них.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Ні, людей не били, але якщо побачать, що вкрав, то відберуть.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Були у них такі палки залізні, а на кінці ці палки були гострі. І вони у кожну дірку, і в плитах довбали і шукали зерно.

Як люди боронилися?

А що ж ти будеш їм казати. Ми їх і просили, і казали, що у нас діток багато, що нема чим кормити, а їм все до лампочки було.

Хто і як шукав заховані продукти?

Відбирали оті бригади по 3–5 чоловік. А шукали вони – приходили, дивилися усе, усі речі перевертали та й забирали все, що було.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

І по 3 чоловіки приходило, і по 5. Це були спеціальні бригади.

Де можна було заховати продукти харчування?

Ховали, куди хоч ховали: і у підлогу, і у плити, і у скирдах зерно ховали, і в горшках у землю закопували. Місць було багато, але знаходили почти все.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Так, трохи кормили тих, хто пішов до колгоспу. Давали по жменькі зерна та й усе.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Забирали лише продукти, одяг – ні, тому що не було і одяга лишнього, ото що на тобі було, ото і твоє.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Збирати колоски не дозволяли. Тільки люди ходили з відрами у поле, збирали колоски, і вони відразу ж повинні були здати все до колгоспу. Собі жодної зернинки не дозволяли брати.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Охорона день і ніч охороняла, щоб туди ніхто не залазив, щоб ніхто нічого не вкрав.

Чи змушували людей іти до колгоспів і як?

Якщо люди були голодні, то вони самі прям бігли туди, бо начальство хоть жменьку пшениці давало, щоб вони не повмирали від голоду і щоб працювати могли.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Худобу не ховали, бо її усю забирали до колгоспу. І де ж ти її сховаєш?

Скільки разів приходили до хати?

Приходили по декілька разів. Коли їм там здається, тоді і приходили. Шукали, по декілька разів перевертали все.

Коли почали люди помирати з голоду?

Помирали люди з 1932 року. Коли вже був голодний та опух, отоді і помирали. У нашій сім'ї ніхто не помер.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Якщо там вони родилися при колхозі, то вже їм давали якусь жменьку зерна, щоб вони не повмирали, та трохи підросли і самі змогли працювати у колгоспі.

Хто не голодував у селі і чому?

Наверно, всі голодували, оті, що ходили попід хати, збирали все, та може, вони не голодували. І була тут одна жінка, вона сестра була председателя, та вона робила у колгоспі коло свиней. Та отак прийде вона ввечері додому, а у неї хліба повно було, але вже черствого, та вона його намоче, поставе коло вогню і він такий пухкий робиться. А я так заглядаю у вікно, так їсти хочеться, думаю собі, хотя б маленький кусочок мені дала. Вона мене побачила, та й дала маленький кусочок, та я її так подякувала. Вона пожаліла мене.

Хто зумів вижити?

Оті, що робили у колгоспі, ховали щось, крали. Але усі тоді крали і ховали, але ж все одно помирали.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Кожен був сам за себе, тому що і не було нічого, чим же могли ділитися. Хоть там який родич був, ну а чим же він допоможе, як і у самого нічого немає.

Що Ви споживали в їжу?

Буряк мама терла, варила його; польову картошку; ловили суслів; їли ще лободу, щир; варили куліш, похлебку.

Чи був голод у містах?

У містах, конешно, краще жилося людям.

Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Я знаю тільки 4 людей.

Чи відомі випадки людодства у Вашому селі?

Ні, Боже, таких у нас не було. І даже і чутки не було такої.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Оті люди, хто ще міг, оті і хоронили, викопали яму, скинули померлих та й загортали їх. Хоронили на кладовищі, ставили хрести.

Чи відомі у Вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Так, на кладовищі.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Якщо живі ще родичі, то приходять, а якщо немає, то ніхто і не вспомнить їх.

Чи є у Вашому селі церква?

Ні, церкви немає.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Є курган, і коло нього є хрест.

Чи розповідали Ви про голод своїм дітям, онукам, сусідам?

Онуки і діти мої це як казку слухали, просили ще розказати. Та я їм і розказувала. Говорю, що це не казка була, а мама ваша це пережила.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Державу, звичайно.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура*

ШКАРУПА Євгенія Василівна

1918 р. н.

ШКАРУПА Лідія Василівна

1929 р. н.

Помню, що казали, що був голодомор, що людей багато повмирало, діти, старики.

Не, не засуха була, врожай був. Це влада таке робила, розкулачували людей, забирали, де що є. По хатах ходили, шукали. Шпички в них такі були, шпигали, шукали хліба, щоб забирати, а люди щоб вимирали.

Ходили, забирали комсомольці, а хто ж! Собиралися там партійці, комсомольці, іздівалися над людьми, конешно. Последнє всьо забирали до крупинки, до мучинки, до всього, геть всьо забирали, всьо, що находили, печі й груби шпигали, шукали.

Люди даже нічого не могли заховати, находили всьо і забирали, та ще й наказували. Копали, де які ями, шукали на горищах. Люди вмирали так, що в селі ми не знали, хто коли помер. Умерло, на тачку його та й на кладбіще, ями ніхто не хотів копати, бо всі були голодні. На тачку положили, голова висить, везуть тачкою на кладбіще, а там кинули так в яму [...].

Ми з цього села, тут наші батьки й діди родилися.

З нашої сім'ї ніхто не помер з голоду. О, Боже, а люди вмирали.

Ми їли, бо наша покойна мамочка в колхозі робила біля свиней 22 годи, та й нам давала потрошки. Свиням і молоко давали. І кашу варили, і пряжили ячмінь і пшеницю й жито. А ми підемо до мами на кухню, туди на свинарник, там мама на кухні варила. Підемо, вона нам в пазуху насипе та й ми тікаємо додому. Втічемо додому, закриємо двері, заліземо на піч і собі їмо. Ото що мама пряжила та давала. А мама наваре каші, вляє молока, а ми ложечки візьмемо та підемо їсти.

Був заведуючий, Микита Дудник фамілія його, та й каже до мами: «Я довго дивився, що діти пухнуть з голоду, дивися, щоб не здохли». А мама насипе в жолубок каші тої з молоком та закриє нас в коморі, а ми наїмося, тоді йдемо додому: «Діти, тікайте, щоб вас ніхто не бачив!», – в пазухи нам насипе ячменю чи пшениці. Отаке було.

Вмерло, кажуть: «Іди копай яму». «Не, що я голодний буду копати». В колхоз підеш, колхоз дасть кіло чи два якоїсь муки чи шо, спечеш коржа, даси та й їдять. Підуть, ямку таку викопають та й кинуть. Таке було, голод був сильонний.

Ходили забирали комсомольці, по 10 чоловік, а то й менше, факели робили, ходили з факелами й зі спиками. Ями шукали, наприклад, чи ми не відкрили яму з хлібом – не ховали, де він у нас був.

Батько наш вмер, больний був, в нього водянка була. Він був розвізником, а возили хліб ноччю зі станції, його проїняв сквозняк, накачало в нього воду. З нашої сім'ї ніхто не помер від голоду.

Їсти не було нічого, їли бур'яни, акації цвіт, то, що цвіте, ото біленьке, їли ше пасльони, козелики, а тоді їли ше калачики, начистимо та й їмо, вокрут рота зелене, листки їли з вишні, різали, робили таке, як салат. Лободу їли, кришили, парили на бляшках такі блинчики, отаке люди їли.

Ходили забирали при Сталінові, хіба Сталін знав, що у нас тут в селі робиться?

Голі й босі були, було якесь одне платтячко, взявся стірати, а нема що передіти. Візьмеш платок, обв'яжешся, бо нема що вдіти, приходе міліціонер з бригадиром та й питає: «Чого ви дома? Чого не на роботі?», «А що я цілий тиждень в одному платті ходила. Тепер постірала, та й не маю що вдіти, в мене тіки перед закритий, а зад голий». А він подивився. Отака була жизнь.

В колхозі працювали на трудодні, кажуть, ти заробив 30 трудоднів, за день 10 копійок, що можна було купити на ці гроші? А нічого.

Не було чим обстріатися даже, гріли воду та попільом стірали, в общем, життя прошло наше дуже несладко.

Якщо люди йшли в колхоз, їм давали півкіла макухи за день. Хорошо, в кого дві душі чи одна, а якщо 5–8, то так поділив, наче на рибалку. Отаке время було. На городі кабаки не успівали вирости, рвали і їли, зварив у воді, наївся, і посипати не було чим.

Бригади ходили, забирали всьо, розкулачували людей. Тоді на аукціоні все продавали, хто більше дасть. Оставляли пусту хату.

Комсомольці жили хорошо, ходили з гармошкою, веселилися, співають, гуляють. Повну підводу везуть барахла, собирали на підводу та й везли, отаке було життя.

Знаємо, що був закон про «п'ять колосків». У нас сиділи за кукурудзу й за колоски. Можна було йти збирати колоски, тільки щоб ніхто не бачив, надо було ховатися. Нехай воно там гниє, а збирати не можна. Ходили зимою скирди трусили, зерно збирали.

А такий врожай був, і це на степу ми в'яжемо снопи, і колосків скільки, їси цю пшеничку та й так, щоб уповномочений не бачив, якщо побаче, буде бити.

Поля охранияли обязательно, вишку таку робили високу, там стоїть охраннік, день і ніч, щоб ніхто колоска не вкрав.

В колхози йшли не добровільно, не хотіли йти, якщо мали коней, волів. А такі, як ми, не було нічого – йшли робити до колхозу. «Йдіть, буде добре, будете робити, і получати все», – а в тих, що були коні, корови, розкулачували їх. Підводи і конів, все забирали в колхоз.

Ходили забирали і ночью, і дньом, ходили день і ніч. Приходили через день, а то і каждый день. Приходять і штурхають все.

Саме в 33-му почали помирати люди від голоду, сильно вмирили. Якщо батьки помиралі, то і діти вмирили, куди ж вони, бідні, так і вмирили.

Люди, хто як міг, так і виживав. Нас ферма спасала, свині, мама покойничиха викормила нас. Поросяткам кашу варила та й нас кормила, у коморі закриє, у жулубок насипе каші з молоком, ячмінь варила, жито й пшеничку. Прийдемо додому, закриємось, а що прийде голодне, задуше та й забере то, що в пазухі.

В городі голодували чи ні, ми не знаємо, город від нас далеко.

У нас не було випадків людодїства. Такого не було чути. Здихали корови, коні, то це їли, витягнули і тягнуть коняку, а за нею йде 20–50 чоловік з ножами, сокирами, розтянуть ту конячку. Забрали геть усьо, ноги, голову, оце все їли.

Померлих від голоду хоронили на кладбіщі. Хрести ніхто не ставив, хто там міг ставити. Отак завезли, кинули в яму й все.

На проводи поминають цих людей. Зробили за кладбіщем могилу, нагорнули землі і поставили хрест. Батюшка там на проводи праве, панахиди клали, то називається «могила голодомору».

В нашому селі немає церкви. В Бога ми віруємо. Відносимося до Київського патріархату. Ми в Павловку в церкву ходили. І в Дворянці є батюшка. Нам 7 кілометрів до церкви.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

ЧУМАЧЕНКО Любов Петрівна

1922 р. н.

ЧУМАЧЕНКО Петро Афанасійович

1926 р. н.

Я народився у Романівці в 1926 році. Коли почався голод 1932–1933 рр., мені було повні 6 років. Але я особливо пам'ятаю весну 33-го року. В селі ще не було зими що їсти, і коли розвеснилося, почали сходити бур'яни, ми всі, особливо діти, насіли на цю зелень, мов сарана. Особливий раціон був щир та лобода. Пізніше вже з'явилися щавель та кропива. Ми на них від'їлися трохи, а то були худючі, як скелети. Ще пам'ятаю свого друга Петра. Ось ще такий епізод був: покликала його мати обідати. А я теж голодний (це був кінець лютого), то й теж пішов за ним. Дала вона йому шматочок і мені малесенький такий. Проковтнули та й побігли. А пізніше мама питає нас:

«А знаєте ви, що я вам дала їсти?» Ми, звичайно, не знали.

«Ні», – кажемо в один голос

«Жабу» – відповіла мати.

Де вона її в таку пору знайшла? Під каменем, який лежав біля хати.

– Ще їли конину, – доповнює Чумаченко Любов Петрівна 1922 р. н., дружина Петра Афанасійовича, чоловік з 30–40 завжди обсідало якусь здохлу конячину. Навіть билися за м'ясо.

Ще пам'ятаю (я теж з Олексіївки), що в селі, точніше на нашому кутку, жила жінка, стара вже, яка писала доноси ледь не на кожного. Її всі ненавиділи і боялися...

– Дай Боже, щоб таке лихо ніколи не повторилося. Нікому такого не бажаю, – закінчує Петро Панасович, навіть фашистам, навіть найлютішим ворогам, бо голод – це страшно, а коли він ще й штучно зроблений владою – це в десятки, сотні разів страшніше.

ЧУМАЧЕНКО Петро Панасович

1927 р. н.

Як ви вважаєте, які причини голодомору?

Зерно було в амбрах – його забирали. Приїжджали зі шпичками і шукали в печі. Все забирали.

А хто приходив і скільки їх було?

Міліції даже і близько не було. Це були свої, комсомольці. Були ледачі, не хотіли нічого робити і ходили, і забирали.

А винагороджували тих, хто здавав інших?

Ні.

Чи були якісь документи при них?

Не, не було!

Ви можете нагадати прізвища тих, хто приходив до вас?

Не, не помню. Приходили самі ледачі і забирали все, що є.

Чи люди боронилися?

Та не. Забирали все і всьо. Мого батька два рази спасали пчоли. Забирали його в тюрму, а знайомий чоловік каже: «Відпустіть його, хто ж буде дивитися за пчолами?» Та й його відпустили.

Було розкулачення?

Да, да. Розкулачували самих трудолюбивих.

А можна було від влади щось приховати?

Та ховали люди, в печі ховали і закопували у вуглах в хаті. Ховали, але находили.

Добровільно йшли в колгосп?

Добровільно-нахально. Даже були такі случаї, коли люди здавали корову і плакали за нею.

Чи забирали одяг?

Все поголовно. Значить так, а потом другой раз.

В яку пору вони приходили?

Обично дньом.

А ви знаєте про закон «5 колосків»?

Да, да, да. Люди ходили, збирали, збирали.

Чи дозволяли збирати по полю колоски?

Не, даже судили.

А збирали з мишоловок зерно?

Да, були такі мишоловки. В нас була машинка така маленька, молола щир, який ми їли.

А в якому році ви найбільше голодували?

І в 32-му, і в 33-му.

Сиротами опікувалась держава?

Організовували інтернати.

А хто не голодував?

Влада, партія. Вони не знали навіть, що таке голодовка.

Чи були такі люди, які виступали за те, щоб людям видавали хліб?

Да, да були.

А сусіди допомагали один одному?

А як допомагати, якщо ні в кого нічого немає.

Що Ви їли?

Щир, муший, який тяжолий на желудок. Калачики, а бурячиння, то вообщє. А зимою і коні їли. Весною з річки ловили в'юни.

А яких диких тварин їли?

Горобців. Старша сестра і батько зробили таку тичку та нею ловили.

А ви чули, щоб у місті був такий голод?

Так, все було. Але село більше страждало.

У Вашій родині хтось помер від голоду?

Ніхто не погіб.

А з сусідів?

А з сусідів осьо був Максим Шабатура. А хоронили, була така тачечка, на яку посадили, ямку на кладовищі викопали і положили туди, і хрестів не ставили.

Чи були випадки людодства?

У нас не було.

А платили тим, хто хоронив?

Та де там, грошей не було.

Поминають тих, хто помер під час голоду?

Та де там, хіба що родичі.

А Ви своїм родичам розповідаєте про голодомор?

Да, але вони не вірять.

Ви пам'ятаєте, що таке «торгсін»?

Там золото міняли. В городі це знаходилося.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андрєєва

с. ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

ЖУКОВА Марія Іванівна

1926 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Мені було 6 год. Голод був ще сильний. Я ще трошки помню.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Це були бригади. Ходили до голодомору. Ходили по хатах з цими шпичками, кругом провіряли, де люди сховали зерно. Прямо кругом довбали шпичками.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусідів про приховання зерна?

Я знаю, мені було тоді 6 років, а зараз 82 роки. Шо я, можу все помнити?

Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

А хто там мав ті документи? Собиралися ці бідніші і багатших розкуркулювали, приходили і забирали всьо, даже сито, яким просівали муку. Щоб мати не викинула це сито на кришу, то й його б точно забрали б з собою ці бригади.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, виселення, арешти?

Мого братика судили за то, що він зірвав колосків, та й судили і дали 5 год. Там в тюрмі він і помер. За відро колосків. Ось таке було.

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Не, без нічого ходили по хатах. Безвластїє було.

Як люди боронилися?

Нїхто не боронився. Люди боялися, щоб їх не вислали кудись.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Не можна було, я помню, лежала больна на печі, прийшла бригада, взяла мене за ноги і кинула на землю, піді мною шукали, потім подушки і деякі кращі речі забрали і пішли.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Ну, по п'ять, по шість приходили. Тут бригади ходили з цього ж села і всьо в людей забирали.

Де можна було заховати продукти харчування?

Не, не можна було сховати, цїм штовпом залїзним шукали, що нїде не сховаєш нічого.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Де була більш краща одежа шерстяна чи ще якась хороша, то й забирали даже й одежу.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Не, цього я не знаю.

Чи дозволяли у полі збирати колоски, залишки городини?

Не, хто збирав би ті колоски? Всі боялися, щоб їх не вислали.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Був такий обходчик, він обходив всьо поле, щоб нїхто нічого не вкрав з поля.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Нїхто нічого не ховав, самі віддавали, або прямо всьо забирали.

В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Прямо дньом ходили, вночі не видно же нічого.

Скільки разів приходили до хати?

Не знаю, багато разів приходили, приходили через тиждень чи менше.

Коли почали люди помирати з голоду?

В 1933 році помидали, що страшне. Коло мене була хата, там жила одна родина, і там всі померли з голоду.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

А хто ними опікувався, хто їх забере? Вмирали в хатах, аж через димар було чути вонь, тоді приходила бригада і хоронили.

Хто не голодував у селі і чому?

Ті, що забирали зерно. Ці бригади, що ходили.

Хто зумів вижити?

Ми, наприклад, мишоловки шукали. Миші наносять мушій, ми приносим мушій і на жорна жорнували, також їли виноградне листя.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Як вони допоможуть, вони тоже як ми голодували. Ті, які були поживіші, їздили в западну по картошку.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Нічого ніхто не помагав. Такий час був дуже важкий.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Виноградне листя варили, ягід тоді не було, і садків таких, як щас, тоже не було.

Чи можна було щось купити у місті чи виміняти?

Хто їздив, хто тоді мав гроші? Ні в кого не було грошей.

Чи був голод у містах?

Я не знаю за город, в нас не було грошей їздити в город, так що за город не скажу.

Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Багато людей помирало. Старі не дуже помирали, більш діти помирали.

Чи відомі випадки людодства у Вашому селі?

Чула, що відкопували мертвеців, варили і їли. А що робити?

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Вивозили на кладбіще, в ями не вивозили.

Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

В церкві надо було давати гроші і що-небудь поставити. Тоді й церкви закривали.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлих від голоду?

Ніяких христів немає, там вже давно скот ходить.

Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 рр., зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

А хто їм скаже? Я дітям не мала коли розповідати. Я, коли родила дитину, навіть і місяць не була в відпуску. В мене один син помер, а другий живий, щас в Одесі.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак*

КИРИЯК Віра Мойсеївна

1923 р. н.

Забирали. Ходила бригада, копали штиками і піч, і всьо. Тато заховав два мішки зерна на степу і найшли. Щавель мама пекла, та так і жили. Мама давала їсти, а тато не давав і казав: «Нехай вони вмирають, головне, щоб ми вижили». А мама не, давала їсти.

А були люди, які доносили на інших?

Да, да. Одежу і всьо забирали, і били нас. Тато мав зерна багато, і прийшла бригада, і закрили його у погріб. Все забрали під метьолку.

Чи мали документи при собі?

Не, не мали нічого. Наші мафісти були, наші.

Наказували тих, хто не хотів віддавати своє?

Били. У мами були платки, та тато ходив міняв їх на кружку фасолі, крупів. Одяг забирали.

Чи люди боронилися?

Та так, потікаємо, а тоді поприходимо.

А коли вони приходили?

Коли хотіли, та тоді і приходили.

Багато їх було?

По 5–6 душ, ще й гармошка ззаді грала, а вони танцювали.

А можна було щось приховати?

Куди?! Все позабирали. Осталися голі.

Чи давали їжу тим, хто був у колгоспі?

Стакан крупів.

А люди йшли добровільно в колгосп?

Да, хто добровільно, а хто під нагайку.

А що ви їли?

Щавіль. Мама сікла і стакан крупів домішувала.

А тварин їли?

Я знаю, що здихали в колгоспі телята, та люди забирали та їли.

А ви чули про закон «п'ять колосків»?

Да, судили. Піду, потерєблю та в нас були жорна. Я принесу щавелю та мама перемішає і напече коржиків, та ми їмо.

В який рік більше померло людей?

В 33-му.

А сиротами опікувалась держава?

Не, ніхто нікого не забирав. Отак ходили попід хати, просили, у кого що є, а так там під тином отак помирали по дорозі, по степах.

А хто не голодував?

Ті, хто приходив і забирав зерно.

Пам'ятаєте їх прізвища?

Пам'ятаю. Хамбулат з Іванови, Барбароша Надія (грала на гармошці).

А допомагали сусіди один одному?

Не, не було чим.

У місті теж був такий голод?

Не, не помню.

Випадки людодійства були?

Не знаю.

Багато померло в вашому селі?

Багато.

Де ховали тих, хто помер?

На кладбіщі. Хрести ставили. І так кинули в яму й загорнули.

Поминають померлих?

Аякже. Ну да.

Є пам'ятники?

Не.

А внукам розказуєте про голодомор?

Вони не вірять. Вони кажуть, що це казки.

А як ви вважаєте, хто винен у голодоморі?

Держава.

Ви чули про торгсін?

Не.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андрєєва

ЛОПУЛЕНКО Ганна Іванівна

1925 р. н.

Пам'ятаєте, що був голодомор 1932–1933 років?

Пам'ятаю так, не дуже. Пам'ятаю, що не було що їсти.

Люди голодували і ми голодували. Вісім год мені було.

Яка була причина голодомору?

Я за те не знаю. Пам'ятаю, що їсти не було чого. Мама варила воду другий раз. Батько їздив в Харків, міняв усе, що було у мамі, і семечки купляв, бо нас було 7 душ. Батько возив всьо з хати. Мама макуху робила, семечки жарила і ділила.

У людей відбирали вирощене?

Не знаю, чи відбирали. Але помню, що казали, що ходила бригада, а що вона робила? Наче ходила, відбирала там продукти. Помню, що батько вивозив усе з хати. У нас нічого не брали.

Чи приховували зерно?

Мабуть, приховували. Од бригади приховували.

Були доноси на сусідів?

Не, не було.

Хто входив в бригади?

Не знаю, не помню. Помню, що батько зайців стріляв. Мама варила воду і солила. В нашій сім'ї ніхто не помер.

Чи застосовували до людей побиття, висилки?

Не помню. Помню, що ходили.

Зі зброєю?

Ні, не помню. Напевно, не було. Дід Григорій теж, кажуть, входив у бригаду. Якби не батько, то може б ми й померли. То все батько на собі тягнув.

Чи добровільно люди йшли у колгоспи?

У батька були коні, забрали в колгосп. А що получали, та й на роботу не ходили. От ті, хто зробили колгосп, ті й голод зробили.

Чи чули ви закон «про п'ять колосків»?

Де ті колоски були? Одні бур'яни я помню.

А в той рік хороший був врожай?

Врожай був хороший. Собирали такі колоски з бур'янів. Мишоловки ці збирали. І були жорна, то мама трошки пекла млинців.

У колгосп забирали худобу?

Вони худоби не брали. Вони брали коні, а корови не брали. Та й коров тут не помню, щоб було.

Скільки разів до вас приходила бригада і коли?

Бригади днём ходили. Один раз тільки чула, що бригада була.

Чи опікувалась держава малими сиротами?

Дітей було тоді багато в селі. Не знаю, не чула.

А були такі люди, що не голодували в селі?

А були й ті, що мали що їсти. Комора була та й торби. Та так трошки жили.

Вам хтось допомагав, ділився продуктами?

Ніхто нічого не допомагав. Всі голодували.

А що Ви їли під час голоду, як виживали?

Зими тоді були хороші. Їли листя з вишень, отой кроп на городі.

А може, ловили якихось тварин?

Зайців їли. Ну я чула, як дохлі коні люди їли. Но ми не їли, бо батько зайців свіжих приносив.

Чи помер хтось від голоду?

Не помню. Но з нашої сім'ї ніхто не помер.

У вас в селі була церква?

В селі не було в нас церкви. В Романовке була церква.

Чи поминають померлих від голоду?

Нема нічого. Ну, ті люди, що вже родичі померли, їх нема уже тоже.

А Ви розповідали про голодомор своїм дітям, онукам?

Так, онучкі розповідала.

Кого Ви вважаєте винним у голоді?

Звідки я знаю? От спитайте мого батька, – він теж не знав. Ніхто не знав, хто винен.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Катерина Володимирівна Пелеховська*

МІЛЕНТІЙ Марія Григорівна

1928 р. н.

Я під час голоду в Анатоліївці жила, звичайно, все помню. Врожай був, але ж його забрали, люди нічого не бачили, ні крихтини. Ходили й забирали, з щупами ходили. В нас була піч, то вони дирку зробили. Ходила бригада, чи заставляли їх, чи самі ходили, но ходили з музикою, комуністами себе називали.

Помню, нам мама перед праздником принесла пошиті плаття, хустки, а сусідка побачила. Вигнали нас на вулицю, зимою, а саме мороз був, і ми босі були. Ми на морозі стояли і дивилися, як вони лазили по хаті, забирали все. Ходили по 4–5 чоловік з гармошкою. Вигнали з хати нас на вулицю, поставили чоловіка в хаті, щоб охороняв добро, щоб ми нічого не брали. І ми ото просили, що діти голодні, щоб дали хоть трішки зерна, і він дав трішки квасолі і говорив: «Захуйте, щоб не знайшли, бо і мене, і вас засудять».

Приходили і все забирали: перший день забрали зерно, через два-три дня забрали коні, корову, а вже на четвертий – вигнали з хати. Ото хату під склад забрали і одяг навіть забрали, мама наділа три юбки, а вони і те забрали, залишили одну юбчину.

Тільки бідняки йшли до колгоспу, а більшість не хотіла, то їх заставляли. Заберуть усе, і люди вимушені були йти.

Ходили люди по полю, де мишачі нори розривали, бо миша зерна наложить. Калачики їли, листя з дерев, буряк мерзлий, коні дохлі.

Голод був великий, люди помидали, їх ото повозка їздила, собирала, і хто ще ледве дише – теж забирали: чого завтра приїздити, і так помре. Ні хреста, нічого не ставили, ото могили по 5–7 чоловік поскладають і позагортають.

А в 33-му вже давали нам ссуду по 200 г зерна.

Батьки робили в колгоспі, голодували до того, що батько виходив на вулицю і землю їв. Геть пухлий був.

Їздили, хто багатше, в кого було яке добро, їздили по селам, міняли. А був сусід, поїхав міняти, та повернувся додому без руки. Як повертався, то прислідили та й забрали все, а щоб не сперечався – відрубали руку.

Внукам, дітям про голод розповідала, та зараз не цікавляться цим. Чи поминали мертвих? Ніхто в той час і не поминав. Це зараз поминають.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура*

МОСПАН Марія Никифорівна

1927 р. н.

Наше село начали строїти в 1926 році, а до цього був степ один. Був один чоловік, Алексей було його звати, він начав тут хазяювати, тоді після нього ще поприїжджали.

Про голод? Помню трошки, що був голод. Не було що їсти, не було нічого. Забирали всьо. Діти були голодні, вмирало багато. Нас з братом посилали батьки в садік, кормили тільки калачиками, варили їх, як суп.

Ходили забирали, були такі бригади, в кого що було – все позабирали.

Хто забирав в людей зерно? Як їх називали?

Що я можу помнити, такі самі люди, як і ми, такі бригади були. В ці бригади входило по 5–6 чоловік. Вони мали такі прибори і шукали по хатах, шукали кругом, находили що в кого та й забирали. Люди копали такі ями, туди сипали зерно. Урожай був, склади були повні. Ходили забирали все, щоб нічого не мали. У моїх батьків був сундук, ховали в тому сундуку, там сахар мама отако ховала. Трусили, всьо забрали.

Були такі, що не хотіли віддавати, так в них нахалом забирали, могли і побити. Люди шось ховали, але ці бригади ходили, всьо находили.

Колхозу в нас тоді ще не було, люди мали кожний свій кусок землі, самі обробляли кусок землі кожний, як міг. Зразу одяг не брали, брали тільки зерно.

Колоски збирали, але якщо почули, що збирали, прийдуть заберуть і ту торбочку. Не розрішали збирати. Дітей багато вмирало, і людей. Мати з батьком та й принесуть трошки пшенички, на жорнах розжорнували, додому прийшли і зварили якусь баланду без зажарки, тільки на воді, хоть покормить дітей, нас було троє дітей, мама і батько – та й п'ятеро. Я тільки помню, що ми їли тільки калачики. Всьо забирали, щоб помирили. Плач, кричи, що хоч роби, а вони забрали і поїхали. Ходили забирали дньом, що вони ночью побачать?

Почали помирати від голоду більшість в 33-м году, а помирили, як мухи. З моєї сім'ї ніхто не помер, но елі-елі, я була така пухша, сильно, як коток. Ну от до сьогоднішнього дня живемо.

Сусіди, як могли, підкормлювали сиріт, в яких вмерли батьки, забирали до себе. Родичі, чим могли, допомагали. Померлих від голоду хоронили на кладбіщі, замість хрестів ставили якісь палки.

Поминають тих людей на проводи?

Да, да, поминають.

У Вашому селі є церква, до якого патріархату вона відноситься?

Церкви в селі немає. В сусідньому селі є, батюшка в селі оспівує померлих в голодомор. В церкву в Романовку ходили пішки, тепер не ходю, не можу, були ноги хороші, тепер і надворі ходити не можу.

Сучасна молодь знає про голодомор?

Конечно, знає. Я розказую своїм дітям, онукам. Онук питає: «Як, баба, було?». Ну як, отак було, забирали кусок хліба. Це влада все робила. Голод 33-го року був дуже страшний.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

НІГРЕСКУЛ Анастасія Дементіївна

1924 р. н.

Чи Ви пам'ятаєте голод 1932–1933-х рр.?

Пам'ятаю.

Які, на Вашу думку, причини голоду?

Ну й сказати, що люди голодували, а ми так, посередньо, як той казав. Нас було четверо, мама й папа.

Хто забирав у людей вирощене?

Колхоз, на pewno.

Чи приходили до Вашої хати відбирати зерно?

Чесно сказати, ми трошки мали, та, слава Богу, не забрали, ми все ховали. Та й в нашому селі всі осталися живі, ніхто не помер. Ми так не голодували, щоб хтось помирав.

Як люди ховали зерно?

Находили ямки, закривали, приходив час і розкопували. У підлозі та у сні не ховали.

Чи мали ті, що приходили забирати зерно, якісь документи?

Не знаю, чи мали, чи не мали, а брали.

Чи били тих, хто щось ховав?

Будем казати, що і били, але нашу сім'ю Бог сохранив. Ні батька, ні матір не били, не тягали, нічого плохого з нами не робили. Ото й все, слава Богу, і пройшло помаленьку.

Чи мали вони при собі зброю?

Не бачила, що буду казати.

Як шукали зерно?

Ну, дивилися на чердак, у огорог, у коморки дивилися, чи є якісь знаки.

Хто приходив відбирати?

Та той мужик вже помер.

Тим, хто йшов до колгоспу, давали їжу?

Давали трошки муки, по 2 кілограми, ще добавляли горіх, якусь крупу, але рідко. Як хто міг, так і сохрanyвся.

Чи брали щось ще, крім їжі?

Не брали.

Ви чули про закон про «п'ять колосків»?

Не.

Чи дозволяли ходити збирати колоски?

Колхоз собирав.

А якщо побачать, що хтось собирає, що тоді з ними робили?

Наверно, ніхто не брав. Весь час ходили рядком та забирали колоски, а дядько їх в мішок ложив.

Чи охоронялися поля?

Не знаю.

Були сторожа на полях?

Да.

Чи йшли люди добровільно в колгоспи?

Добровільно.

Люди ховали худобу?

Ніхто не ховав, бо не можна було.

Скільки разів приходили забирати?

Наверно, два рази припоминається.

Коли ходили забирати?

Вдень тільки, а може, деś і вночі.

Що робили з сиротами?

У нас можна було сказати, що такого не було. В нас кожен старався.

Хто не голодував?

Не голодували лише начальники, бо позапасалися вони.

Хтось з Вашої родини помер?

Ні.

Хто зумів вижити?

Ну, ми всі зуміли прожити, якось це було. Сусідка і її сестра каліка, то їм помагали, але каліка померла.

Чи Ви їли листя, траву, собак, котів?

Ні, не їла.

Можна було щось купити у місті?

Село считалось молдаванським, ми були бідними і нічого не могли купити. Старалися якось самі вижити.

У містах був голод?

Був, мабуть.

Чи були випадки людодїдства?

Ні, в нас такого не було.

Де хоронили померлих?

В нас є кладовище, там і хоронили померлих. Мабуть, померло двоє чи троє людей, а взагалі так вижили.

Чи поминають їх?

І тепер, і тоді.

Чи є у вашому селі церква?

Ні, є у Романівці, Миколаївці.

Чи знає молодь про голодомор?

Ну, батьки розповідають, а вони хочуть – слухають.

Чи Ви чули про торгсін?

Ні, не чула про таке.

Кого ви вважаєте винним у загибелі людей?

Не знаю, хто, може й так було, що плохо було, скільки людей померло.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Сергій Іванович Волканов

ПРОКОПЕНКО Наталія Арсентіївна

1922 р. н.

Що Ви пам'ятаєте про голод?

Про голод 1932–1933 рр. пам'ятаю, і батьки говорили, що в Гандрабурах люди йшли, падали і помирали з голоду. Люди пухли з голоду. Я не знаю, чого був той голод, і батьки не казали. Вони тяжко робили, ходили бригади, навіть з гармошкою, і зерно забирали. Одна жінка ходила з гармошкою, і вони із хати в хату ходили. В бригаду входили чоловіки з нашого села. Душ зо п'ять їх було. Не мали вони документів. Вдень вони ходили до всіх, і до нас заходили. У нас був погреб, уже розвалений був. Ми не мали зерна, а та бригада ходила і шукала, хто заховав зерно. Ходили зі штиками, шукали, де що заховано, ями шукали. То я як зараз помню, братика мого, Івана, турнули у ту яму. Люди ховали, хто як міг. Наша мама кормила нас пшеницею, ходила на молотарку. Тоді ходили на полову, жінки дують собі у рот та їдять. Вони там, коло комбайна, їли.

Чи доносили сусіди?

Не чула про таке. Було і таке. У нас сусідка була через дорогу, і в неї дочка, височенька вже така. Та коли мала прийти бригада, вона ту дочку з платками відправляла до нас, щоб не забрали. Бригада пройшла – дочка вертається. Вони всьо забирали, і речі, які в нас були: платки, шовк – все забирали. І корову нашу забирали, всьо. У колхоз корову забрали, і коней забирали, хто мав. А одна жінка взяла і забрала свою корову з колхозу додому, сказала, що їй треба. І інша тоді теж забрала, а що ти їм зробиш? Батько був у колхозі, я не помню, чи йому щось там давали. Ми, діти, ходили у поле збирати колоски, здавали їх до комбайну. Там, на місці, їли, а додому не розрішали брати. А городини тоді ніякої не було. Тут, у Переселенцях, люди не дуже помирали з голоду. У Гандрабурах, там сильно помирали. А тут я такого не помню. Тільки одну сім'ю знаю, Ротуренко, у них діти повмирали з голоду. І судили батька їхнього. Вони самі їх ховали, а як ховали, того ніхто не бачив. У одній жінки були родичі у Петровці, і вони краще жили, то вона привозила звідти і буряки, і картошку – і кормила сім'ю.

Нас у сім'ї було вісім дітей, і всі вижили під час голоду. Нам батьки не сильно про той голод говорили, не згадували. Варили лободу і їли. У церкві померлих від голоду не поминають, бо немає у нас тут церкви, та і не померли люди, тільки одна сім'я.

Онукам я про голодомор не розказувала, ми про це не говоримо.

*Кого Ви вважаєте винним у загибелі людей?
Винуватий Сталін.*

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

с. ПЕТРІВКА

БЕВЗ Клавдія Михайлівна
1928 р. н.

Найбільше в світі хотілося їсти. Мати варила борщ з лободи, макухи та скурлупи з картоплі. Гущу лишали на другий день, заливали водою – і знову борщ. Буряк кормовий вродив як ніколи, їли сирий, варений, для нас, малих дітей, він заміняв цукерки. До нас іноді приходила мати Валі Плядко і приносила одяг, міняла на буряк. Тітка Ірина іноді брала мене з собою, вона разом з комсомольцями ходила по селі, збирала мертвих людей і хоронила їх. Викопували невелику яму, садили їх в неї і засипали землею. Одного разу при захороненні дітей баби Келі помер молодий хлопець, який копав яму – Калігоренко, пам'ятаю лише фамілію. І ще запам'ятала, як ховали молодого хлопця Варвар, на жаль, ім'я не пам'ятаю.

ГРАВЕР Марія Дмитрівна
1926 р. н.

Сумно згадувати ті роки, ще й досі відчуваю такий щем у серці, іноді прокидаюсь і кожна клітинка кричить: «Їсти!» Виглядали мами, щоб принесла жменьку зерна, щоб зварила найкращий борщ з лободи, шкаралуп картоплі і трішечки муки. Пам'ятаю, як батько привіз старшого брата, він працював уже в Амбарово трактористом і помер з голоду в Амбарово. І перехоронили його в нашому селі. Руденко Михайло, не пам'ятаю по батькові, батьки були в нас різні. Голод, холод, якби не батьки – не вижили б. Після війни молодих дівчат відправили на Донбас. Працювали дуже тяжко на пилорамі в шахті. Нам давали на день 500 г хліба, почали отримувати з дому листи, що у нас в селі голодують люди, хоча врожаї були багаті. А коли отримала лист, що мама тяжко хвора, не просилась, бо знала, що не відпустять, збрала в торбинку сухарі і втекла додому. Допомогли зовсім чужі люди. Навіть білет купили на поїзд. Дали чобітки, бо була зима і дуже багато снігу. Доїхала до Березівки на поїзді. А там пішки додому, але не встигла переступити поріг рідної домівки, мене забрала міліція в тюрму на 2,5 роки. Отаке життя вдови, яка вивчила, виростила двох дітей. Діждалася внуків, правнуків. Живу і досі в селі зі своїми спогадами, мушу допомагати дітям, внукам. Таке наше життя...

ЄВДОКИМОВА Євгенія Василівна*1925 р. н.*

Сім'я була велика – п'ятеро дітей. Корови не було. Жили дуже бідно. Померла маленька сестричка з голоду, не пам'ятаю, як її звали. Ну що їли? Все підряд їли, що було зелене, в основному лободу, пекли з неї ляпашки, а вони такі ж гіркущі, в рот не можна взяти! Ходили, просили по сусідах, дадуть грудку сиру – я щіпну трішки та й несу остальним. Бабуся ще в нас жила. Або макухи кусок дадуть, та й отак. Хто сильніший – вижив. Почали вже сіяти були, довгождані колосочки почали вже збирати. А я піду, ніби мамі їсти принесу, а мама в кухлик натеребе колосків та й кине мені за пазуху. Я принесу додому, здеру на колесі та й кашу зваримо. Отак важко було, дуже важко.

КАГАРЛИЦЬКИЙ Іван Михайлович*1924 р. н.*

Сім'я складалася з п'яти чоловік, троє з них – діти. У 1925 році батьки вийшли на наділ землі в Андрієво-Іванівський р-н, с. Ново-Григоровка. Я добре помню цей голодомор. Мені було дев'ять років. Село було з 37 дворів [...]. Померло шість чоловік. Був об'явлений бойкот – не розрішали світити світло, не було керосину, яке було зерно – забирали. До нас прийшли шукачі. Шукали хліба, вилізли на піч, а там нічого не було. В нас забрали дві кобили з лошатами, плуг, драпак (замість культиватора), борона дерев'яна – все це забрали в колгосп. В кінці хутора було картопляне поле. Коли її [картоплю] убрали, а ми потім ходили і збирали мерзлу картоплю, варили її з леном, робили ліпахи. Посадили в тюрму підозрілих, що в них найшли хліб: Дяченко Петро, Хоменко Радіон, Килинко Тихін, Романюта Сашко – дець 7 чоловік. А вернулись з тюрми Хоменко Микола, Радіон, а ті повмирали в тюрмі.

КОЛОСОВСЬКА Ганна Йосипівна*1927 р. н.*

Сім'я наша була великою – дев'ятеро дітей, батько з матір'ю та ще взяли небогу доглядати. Ці роки запам'яталися тим, що люди пухли з голоду, помирали, ходили збирати колоски на поле. Якщо багато назбираєш, могли посадити до буцегарні. Ловили мишей, сусликів. У нас в селі були дитячі ясла, де нас, дітей, підкормлювали мілесенькою картоплею, макухою, кулішем. В сім'ї нашої була коро- ва, яка і виручала нас. Як це власть могла з нами так поступити? Не розумію.

КУЗЕНКО Людмила Тимофіївна

1924 р. н.

Про голод пам'ятаю теж дуже добре. Пам'ятаю, як батько вже не міг ходити, бо пухли ноги, приходилось мамі йти шукати їжу. Ішла ще вдосвіта, а поверталася, як було вже дуже пізно. Пам'ятаю, як одного разу прийшла мама додому і зварила з зерна дуже гарну кашу. Ми сильно зраділи, а вона розплакалась і каже: «Їжте, але не кладіть на язик, а кидайте в саме горло». Я мала не могла зрозуміти чому, а потім як попробувала, то каша була дуже гірка, бо була зварена з такої трави, як гірчак*.

МАРТИНОВИЧ Віра Володимирівна

1922 р. н.

Дуже добре пам'ятаю голод 1932–1933 та 1946–1947 років. Та влада, яка була на місцях у 32–33-х, а це була бригада комсомольців і місцевих, а також інших сіл району, проводили розкуркулення середняків і куркулів. Ходили з червоними прапорами з хати в хату без ніяких документів і відбирали все, що попадало під руки: їжу, муку, картоплю, худобу, курей, коней. Не можна було приховати нічого. Мама з татком приховали муки один мішок у діжку на дворі. Знайшли і батька сильно побили. Ми, діти, ходили по дальніх селах, шукали яку-небудь їжу, чи то мишоловку (приховане зерно мишаками), чи то бурячину. Їли все підряд – бузину, акацію, щир. Ті люди, які були сильніші, ті йшли й шукали далеко, а слабші помирили, були й такі, що підуть, а назад вже й не поверталися. Одного разу хлопчик років семи підняв колосок, який випав з фури (так називали підводи), то його дуже побили, а потім через два дні він помер, бо не витримав. Ми дуже були налякані й плакали.

ПОБЕРЕЖНИК Петро Васильович

1928 р. н.

В сім'ї було семеро дітей, зі сльозами згадую про те, ще й батько й мати – всього дев'ятеро. Тоді таке творилося. Все забирали, люди вмирали. Був у мене маленький братик Коля. Весь час мати колисала його в колисці, а він сильно плакав. Була у нас корова, її забрали. І осталися ми без молока. Мама дуже плакала – нас, дітей, не було чим годувати. Братик Коля помер, поховати в той день не змогли, бо була сильна зима, так і лежав в колисці. Тут прибіг сусід і каже мамі: «Ховай, що маєш, бо йдуть забирати», – й мати заховала відро крупи в колиску до мертвого, а вони знайшли і відібрали. Головою колгоспу був Палеченко, але його одразу розкуркулили і відправили на висилку.

* Те саме, що спориш. Має багато видів, місцевих назв (спориш звичайний, гірчак перцевий, водяний перець, собачий перець, почечуйник, гречечка, чередник, гусячий шпорш, пташина гречка, конотоп тощо). Кормова; лікарська рослина, має знеболювальну, протизапальну, заспокійливу, антисептичну дію.

СЕРЕДА Віра Григорівна*1925 р. н.*

Сім'я наша складалася з семи чоловік, з них п'ятеро дітей. Батько наш працював головою колгоспу, то ми такої сильної голодовки не зазнали. Було тяжко всім, ми весною їли різні трави. Мама варила нам різні узвари, засипала їх якимось потрухом, і виходила лемішка. Ми держали корову. Вона нас і спасала від голоду. За молоко в селі Демидові міняла на різні крупи, олію. Мама з другими жінками йшла ночами і крала колоски пшениці, хоть за це кого ловили – садили в тюрму. Але це було спасіння для нас, малих дітей, цей хліб, колоски, дітям були дуже смачні, молоді колоски були солодкі. Їли щир, пекли з нього блинці. Всі наші діти в голодовку вижили. Це ми завдячуємо мамі, яка дуже тяжко робила. Вона саме тяжче зазнала голод, спече коржі розділить порівну і один залишить на обід, а ми знайдемо його і з'їмо, мама прийде додому голодна, плаче, але нас не сварила.

СЕРЕДА Ніна Романівна*1927 р. н.*

Наша сім'я складалася з шести чоловік: тато, мати і четверо дітей. В 1930 році нашу сім'ю розкуркулили та вислали з села. Ми проживали під Одесою в с. Дофіновка, але саме в час голодомору нам дозволили повернутися в своє село (Успенку). Важко жилося не тільки нам, а і всім мешканцям села. Ми, діти, ходили збирати насіння соняшника, щиру, листя з винограду, ставили мишоловки на мишей. Спочатку до всього була відраза, але через голод і страх перед смертю їли все. Батько наш був пастухом, пас людську худобу, за випас худоби брав по одному літрі молока по черзі. Це була велика допомога для сім'ї, особливо для нас, дітей. Мати, щоб утамувати голод, брала шматочок солі і смоктала. Наварять буряка, сяде над ним і плаче, тому що думки були про те, коли вона зможе нагодувати сім'ю смачним борщем та хлібом.

СЕРЕДА Олександр Лукич*1924 р. н.*

Сім'я наша складалася з п'яти чоловік, троє з них – діти. Батько сам відвів в колгосп пару коней і корову. Жити було дуже тяжко. А потім взимку прийшли до нас, роздобтали все під піччю. В сараї шукали зерно, але не знайшли. А на фронті хати написали: «Тут живе злісний утайник хліба». Зима 33-го була холодною, але нас спасли батьки, віддавали останні крихти. В нас був дуже хороший сад. Ми мали яблука, сливи та груші. Весною і літом їли все, що можна і не можна. Весною не було що садити на городі. А якщо десь кукурудза була на городі то її з'їдали ще молоді. Жити було тяжко, багато дітей з села повмирало, були голодні і голі.

СІМОРОЗ Марія Йосипівна

1925 р. н.

Сім'я складалася з 11 чоловік з них дев'ятеро дітей. Сім'я вижила тільки тому, що була корова, рвали щавель, лободу забілювали молоком, їли, ловили мишей, жаб, їжаків. Копали мерзлу картоплю, пекли клецки. Голод був скрізь, голодували всі. Пам'ятаю, йшли через подвір'я якісь люди (це вже батько потім сказав, що то були бандити). Батько думав, що йдуть забирати корову. Вбіг до хати і каже до нас: «Ану, кричіть, щоб люди почули!» Ми кричимо, плачемо, то прийшла сусідка та й питає, що таке сталося, а вони пройшли мимо, в кінці городу був яр, а за яром було жито, і там у мішках було коров'яче м'ясо, то вони його забрали і пішли, оставили тільки кишки. Один чоловік за один кг колосків відсидів 10 років принуду.

ФАБРИКА Марія Павлівна

1924 р. н.

Що може бути страшніше голоду? Їли сусли, горобці, мамалигу. Мама збирала колоски в полі, хоча знала, що може потрапити в тюрму, але приносила, ховала зерно в косі. Вмудрялась так сховати, що жодного разу не знаходили, хоча здогадувалися, що брала зерно. Батько іноді приносив м'ясо з kota, хоча ми догадувались, але їли так само, як їли сирий кормовий буряк і всяку травичку. До нас приходили діти тітки Келі, одному було п'ять років, другому сім, все просили в нашої мами їсти. Тільки мама дасть по кусочку буряка, як знову просять їсти. А якось вночі прибігає тітка Келя. Померли її хлопчики. Вирили яму, посадили їх один проти іншого і тітка Келя впала до них. А потім був Донбас. Працювала на шахті ім. Сталіна. І знову холод, голод і непосильна робота. Наплакалась, намучилась, так і життя пройшло.

ШПАК Марія Захарівна

1923 р. н.

Ці роки запам'ятала тим, що люди ходили полуголі, опухлі від голоду. В сім'ї було троє дітей, мати та батько. Батьки, щоб діти не повмирали з голоду, терли сімена свиріпи, щиру. Напарювали овес, який ховали, сушили та перетирали на жорна для випічки блинчиків. З молоком їли макуху. Часто, щоб діти не плакали, мати віддавала свою пайку. Важко було.

ШПАК Христофор Дмитрович*1920 р. н.**Мешкав у с. Рівнопіль Донецької області*

Наша сім'я складалася з п'яти чоловік: батько, мамка, я і брат з сестрою. У 32-му році батько поїхав у м. Миколаїв, де працював на заводі. Пам'ятаю, як від нього приходили посилки, одна на місяць. Посилка повинна була важити не більше семи кг. Пересилав тато сухарі, а мати ділила їх на 4 куски і розтягувала на місяць. Часто-густо посилки не надходили. Їх крали по дорозі. Мама намочувала сухарі в молоці (у нас була корова). Коли не було що їсти, пекли ліпашки. Мати сапала норми у колгоспі, а я у двох казанах варив молоду лободу, перетирив, додавав висівки і пік ліпашки – штук 17 за один раз. Сім штук кожного ранку ніс мамці далеко в поле. Вона сідала і гірко плакала, що я так тяжко роблю. В селі були комори, які були наповнені зерном. Ми не мали права навіть підходити до них. За це могли бити. По хатах ходили комсомольці і забирали все зерно. Були такі, що й жаліли нас, за весь час у нас були тільки три рази. При моїй пам'яті у селі померло шість чоловік, їх поховали на цвинтарі. Ще в селі об'являли «бойкот». Це операція, щоб видавали люди один одного, але ніхто цього не робив. Щоб вижити, убивали лошаків (декілька сімей), а потім ділилися і їли.

с. РОМАНІВКА**ГРАБОВЕНКО Марія Харитонівна***1918 р. н.*

Пам'ятаю той страшний голод у 33-му та 1946-му році. Неврожай трохи був, але усе забирали. Ходили попід хати люди, яких назначала влада, підводою, а позаду йшов духовий оркестр і грав, то ми уже так і знали: на якій вулиці музика грає, то там і будуть все з хатів тягнути, все. У 1946 році приходили і забирали корови, коні, ліс, сало, фасолю, зерно. Звозили все до колгоспної контори, там був склад. А в 1933 р. не пам'ятаю, щоб щось забирали, бо не було що забирати. А чи документи які були – не знаю. З колгоспного поля ніхто не мав права взяти хоть одну зернину, бо були такі, що їх посадили. Посадили Луцько Марію Філіпівну – за один кілограм зерна дали десять років, а Молодцю Фанасію Луковичу за один качан чи то жменю фасолі дали шість років. Рибалка Іван Іванович – за жменю насіння йому дали шість років. У тих, хто ходили попід хати, зброї не бачила. Їх і так боялися, як тільки ту духову почують. Судили люди з району, у нас у школі. Всім цим подіям люди зовсім не супротивлялися, бо були геть налякані. Люди зерно і не ховали, бо все одно найдуть. Та й не було що ховати, як там якась жменя фасолі була, то її хоть і п'ять зернин, а все одно забирали. Шукали шпичками все. Сусідка заховала сало в сніг, а вони все ходили сапогами і найшли.

Записала Л. В. Параскевич

КАЩУК Валентина Захарівна

1927 р. н.

Мешкала в с. Шварцеве Одеської області*

В даний час мешкаю в селі Романівка Миколаївського району Одеської області. В 1933 році мені йшов шостий рік і голод саме цього року не дуже пам'ятаю. Про голодовку 33-го року чула від своєї матері, а пізніше свекрухи. Знаю лише, що в цей час померли мої дві молодші сестрички, а я залишилася живою, мабуть тому, що була старша від них. Під час голодовки 33-го року мати розповідала, що виживали тим, що їли влітку різні бур'яни. Стільки різної трави споживали в їжу, що й ворогу не побажаєш. Їли лободу, ще якусь траву, що я навіть не бачу, щоб вона тепер росла. Хто збирав врожай і скільки чоловік приходило його збирати, цього сказати не можу. Про закон «П'ять колосків» теж нічого не чула. З розповіді матері знаю, що висилали людей на поле збирати колоски в колгосп, а якщо хто приховував колоски, то дуже суворо карали, забираючи до в'язниці. Добровільно йшли в колгосп ті люди, які не мали свого господарства, а які мали чи коня, чи корову, чи яке інше господарство, йти в колгосп наміру не мали. Ті люди, які чинили опір, «не хтівши» вступати до колгоспів, в них насильно забирали їхнє майно. До хати могли прийти будь-якої пори. Найбільше людей помирало взимку, тому що влітку хоч чимось жилились, а взимку до голоду додавався ще й холод. Односельці одне одному не допомагали, тому що кожна родина голодувала. В кожній родині панував голод та холод. Хоронили людей здебільшого на сільських кладовищах, хоронили односельці, рідня, яка ще залишалася живою. Я думаю, що кожна родина, яку торкнулося це лихо, під час Провід чи інших свят поминає своїх рідних. В с. Романівці на даний час ніякого хреста на честь померлих від голоду не встановлено, а в сусідньому с. Антонюки такий хрест є. Сучасна молодь, звичайно, не знає все про Голодомор 33-го року, хіба лише те, що прочитає чи почує від своїх дідусів та бабусь.

Записала А. С. Петрова

ПАЛАМАРЧУК Ганна Іванівна

1930 р. н.

Я пам'ятаю з розповіді своєї матері, що люди помирали з голоду. Хто де йшов, там і падав. Активісти у людей забирали зерно і навіть те, що було вирощено на городі. Були у нас в селі люди, які доносили на інших людей, що у кого є. Харчі за це отримували або зерно. Ті, що відбирали у людей зерно, хліб, не мали ніяких документів. Моїх діда і бабку вислали у Сибір. Мене маленьку і мого брата, маму вигнали з хати. Ми тоді жили у людей, то в одних, то в других, потім ховались у лісі. Без зброї ходили люди з ЧК із залізними щупами, люди не боролись, боялись. Їжу не можна було сховати, кругом шукали. Була хоть мала, але пам'ятаю, у нашому селі був один мужик, звали його Антоном. Він ходив з людьми з ЧК і шукав

* Від 1947 р. – с. Ананьівка; 1975 р. приєднано до с. Стрюкове, нині – село у Березівському районі Одеської області.

харчі. 2–3 чоловіки приходили до хати. ... Харчі ховали в землі, і то рідко можна було сховати. Тим, хто не пішов в колгосп, їжу не давали, хотіли, щоб люди помирили з голоду.

У нас все забирали: одяг, продукти. З розповіді батьків знаю, що за п'ять колосків садили в тюрму, але ми малими все одно збирали колоски і їли. Кого ловили – садили в тюрму. Скільки зерна пропадало, а збирати не дозволяли! Вибирали об'їзdnика, який охороняв поля зі зброєю. Були випадки, що розстрілювали на полі, кого ловили. До колгоспу люди не хотіли йти, заставляли і казали, що будуть бити, або вивезуть в Сибір. Худобу ніде не ховали, все забирали в колгосп. Ходили і вдень, і вночі, дивилися, якщо іде дим з димаря, значить заходять в хату і все забирали або виливали на землю. В кінці 1932 року почали помирати люди. Ще й в 1934 році помидали. Сиротами ніхто не опікувався, вони помидали з голоду. Тоді в голодовку виживали в основному сім'ї активістів. Їли ми липів цвіт, гнилу картоплю, з дерев кору, листя. В місті можна було щось вимінати на харчі, але у нас не було що вимінати. У місті теж голодували, але не так сильно, бо люди були трохи багатшими.

Село у нас було не сильно велике, але з розповіді батьків пам'ятаю, що померло 135 людей. У моєму селі люди їли один одного. Пам'ятаю, мені було десь зо три роки, а братові місяць, і у нас в селі жила одна жінка, Настя звалася, крада дітей і їла. До неї попав і мій брат. Ми рвали лободу, вона підійшла до нас і каже до мого братика: «Пішли до мене додому, я тобі праничка дам», – і мій брат пішов. Ми злякалися і побігли до мами, наробили крику, а мама встигла брата відтіть забрати. Мертвих людей хоронили на кладовищі, а тим, хто людей хоронили, не платили. В 32–34-х роках в масовій загибелі людей винна влада і Сталін.

Записала Н. В. Размеріца

РИБАЛКО Зінаїда Семенівна

1924 р. н.

Село Романівка назву не змінювало. Колгосп спочатку називався «Любов до праці», а потім імені Свердлова.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках, або у 1946–1947 роках?

Мені в 1932–1933 рр. було сім років, голод пам'ятаю, ходила в школу. Виживати допомагав колгосп.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи урожай забирала влада?

На мою думку, неврожай, це основна причина голоду.

Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це зробив?

Те, що вирощували на городах, не відбирали, а те, що заробляли в полі на трудовень, відбирали. Це були місцеві жителі Кушнір, Гайдай Д.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Винагороди давала місцева влада.

Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на збирання продуктів?

Документів не було, ходили три чоловіка. Мати нас висадила на піч і під боки поклати клумачки з зерном. Нас зсадили і зерно забрали.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, виселення, арешти?

Покарання застосовували до заможних, висилали, так як вони приховували хліб у ямах.

Чи мали зброю ті, хто відбирав хліб у людей?

Зброї вони не мали.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Приховати можна було. Де хто міг.

Хто і як шукав заховані продукти?

Заховані продукти шукали місцеві жителі. Їх називали переможцями.

Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Їх було три чоловіка.

Де можна було заховати продукти харчування?

Продукти харчування заховували у ями, де хто міг.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Їжу давали тим, хто працював. Була кухня, там і нас підгодовували.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу?

Забирали продукти харчування та інші речі – одяг, рушники, худобу.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули ви про нього?

Про закон «п'ять колосків» я не знаю. Збирати колоски посилали школярів.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки?

Людям залишки колосків збирати не дозволяли.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Поля, колгоспні комори охороняли сторожі.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Одні хотіли, інші ні. Більше хотіли бідні.

В який час ходили збирати у людей зерно, продукти?

До хати приходили вдень.

Скільки разів приходили до хати?

Один раз.

Коли почали люди помирати з голоду?

Люди почали помирати з голоду в 1932–1933 роках.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Малими сиротами піклувалася держава. Навіть у наш колгосп привезли семеро сиріт. Їх одягали, взували, в школу ходили. Заможніші люди їх забрали до себе, навіть в армію їх проводжали.

Хто не голодував у селі і чому?

В селі не голодували більш заможні селяни, і їм легше було виживати.

Хто зумів вижити?

Вживали заможні селяни.

Чи допомагали люди одне одному у виживанні з голоду, чи ділились продуктами?

Люди допомагали одне одному виживати, ділились продуктами, які були на той час.

Які засоби вживали до виживання?

Вживали різні засоби для виживання. Була організована столова для людей, готувалась хоч якась їжа для людей.

Чи мали якусь допомогу від родичів?

Якщо була рідня більш заможня, то допомагала своїм.

Що споживали в їжу, з рослин, ягід, коріння?

З рослин споживали в їжу какіш, козелики, різні ягоди.

З яких рослин, дерев вживали листя, кору в їжу?

Цвіт акації, липи. Наше село виживало за рахунок радгоспу Амбарово. Нас, дітей, посилали збирати колоски, за що нас годували. В радгоспі були кагати буряків, куди ходили наші односельчани за буряками. Безумовно, їх ганяли, але чого людина не зробить, коли голодна. Ці кагати охоронялись.

Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

З диких тварин в їжу вживали горобців, диких голубів, зайців.

Чи був голод у містах?

У містах теж був голод.

Чи знаєте ви, що таке торгсін?

Я не знаю, що таке торгсін.

Скільки людей померло в селі з голоду?

В селі у роки голоду померло 62 чоловіки.

Чи відомі вам випадки людодіства у селі?

Ні.

Чи платили тим, хто займався похоронами померлих?

В селі було виділено два чоловіки: Варчук Микола та Шевченко Василь. Вони ходили по селу і коли знаходили мертвих, їх ховали на цвинтарі. Їм платили по 2 кг зерна.

Чи відомі у вашому селі місця захоронених людей від голоду?

Місця померлих відомі.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

На Проводи поминають, ставлять панахиди.

Чи знають і поминають померлих від голоду у церкві?

Померлих від голоду поминають у церкві.

Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

У нашому селі є церква і відноситься до Московського патріархату.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Встановлені хрести пам'яті померлих від голоду на цвинтарі.

Що знає сучасна молодь села про голод?

Сучасна молодь села читає газети, журнали, дивиться телебачення, слухає розповіді старших.

Кого Ви вважаєте винними у загибелі багатьох людей?

Вважаю винним у загибелі багатьох людей, в основному неврожай, а також перекручення на місцях самих чиновників.

Записала В. І. Величко

САУЛЯК Ганна Михайлівна

1925 р. н.

Нас у сім'ї було п'ятеро дітей. Від голоду ніхто не помер. Вижили за рахунок Амбарово, бо ходили туди на роботу, там давали кандьор і хліба трохи. А ще там були на полі кагати з бураком, то ми ночами ті бураки носили, і мама нам його пекла, жарила блинчики. А до села Шевченки було поле, на якому не зібрали сорго, а миші наносили мишоловки, то мама ті мишоловки з людьми розривала і те сорго сушили, жорнували і пекли чорні ліп'юшки. А моя мама була церковною старостою, то платила податки, а коли стався голод, люди до церкви не ходили. От одного разу податкова прийшла, а платити мамі не було чим, то вони забрали корову і телятка, а я так плакала, просила хоть телятко оставте, а вони забрали. Ходили ми голодні, а їсти не просили. В 1946 році ходили куркулили нас у селі, то у нас був коцьор на стіні і ряднинки, мама взяла коцьор і віднесла до одних людей у селі. Вони були дуже бідні, то вона думала, що він там збережеться, а вони і в ту сім'ю пішли і забрали. З цими, що забирали, ходив і наш голова – Магденко. Через деякий час мама була в Березівці, а на той час там уже жив Магденко, і мама у них дома на стіні бачила свій коцьор. Ще збирав з хатів у тій комісії Луцько Філіп. Все вони звозили в одне приміщення. Потім все добро продавали людям, а виручені гроші брали ті, що все збирали і хоронили на кладовищі померлих. Людоїдства не було. В селі було виділено дві душі. Це Шевченко Василь Леонідович і Варчук Микола Гнатович, щоб вони ходили кожного дня по під хати і перевіряли померлих. Бо були такі випадки, що помирали люди, і ніхто не бачив. А коли знаходили, то не було що хоронити.

Записала Л. В. Параскевич

с. СКОСАРІВКА

ГАЙДАЙ Надія Василівна

1929 р. н.

Як ви вважаєте, які були причини голоду?

Був і неврожай, і засуха. Я пам'ятаю, що мій дядько, коли накопав картошки, то приніс у фуражці весь врожай. А бувало так, що і ховали в ями. І приходили і забирали. Два-три чоловіка приходило. Бувало так, що мама насипала у горшок і в піч запихала горшок з крупою, а в нас була собачка, а тут прийшли вони – і до печі, та вона як вискачила зуби – і не змогли узяти. В нас було п'ятеро дітей – три сестри і два брата.

А всі вижили?

Всі. Батько у 33-му помер, а ми всі вижили. Мама старалася, кормила нас. Старший брат, і ще тут жив чоловік, а в нього син, як мій брат, і він каже: «Пішли на поле, бо там є мишоловки, і може ми щось найдемо і добавимо якихось продуктів». І пішли вони удвох у степ, а тут зірвалася така заметіль та нічого не видно. Мама плаче, бо не знає, де їх шукати. Тоді прийшли вони, обліплені снігом. А вони нічого не знайшли, бо усе обліплює снігом.

А дозволяли після жатки збирати колоски?

Не. За колосок засуджували на 3–4 роки, але я не пам'ятаю, щоб когось висилали. Бувало так, що батька заарештовували і в тюрму закрили, бо він не видавав куркулів. І казали, що він куркульське дзеркало, бо вони думали, що батько буде видавати, у кого що є. А він же не буде видавати своїх. Його допитували, допитували і відпустили. Додали бойкот нам, а за що – я не знаю. Ну, напевно, считали, що ми, може, не хочемо віддавати в колгосп коні. А тоді написали дьогтьом на хаті «Бойкот». І нікуди батька не кличуть, і в магазин нельзя було йти. Сиділи дома і нікому ми не нужні. Потом прибіг хлопець верхом і призвав мого батька на сходку. І батько пішов на ту сходку, і вже зняли з нас бойкот і батько здав в колгосп коні, віялку, косілку. У нас на подвір'ї він відкрив майстерську і справляв гарбу, ну таке всяке.

А в колгоспі допомагали?

Та не. Колхози організовували, бо надо ж було. Треба було возити, бо жнива. Бере мама корову і запрягає з сусідкою і возить снопи. А тоді получала муку в колгоспі і спекла вже хліб. А що ми тоді їли, лепьошки з лободи, ну що могли, то і їли. Був страшний голод. А бувало так, що над річкою було якесь панське помешчення, то туди зсипали зерно, бо я знаю, що мій брат старший через дірочку наточував зерно.

А були люди, які видавали інших?

Я не знаю. Ну бувало так, що мама заховає на городі торбочку, а вони найдуть. Корова в нас була. Все-таки молоко, та мама кине якоїсь крупи та зваре нам, та ми їмо.

А корову забрали?

Не, але ж робила мама коровою, і яке вже там молоко, як корова тягне.

А карали тих, хто не хотів здавати своє в колгосп?

Боронилися, але вже потім все равно йшли. Такі умови складали, що по неволі йшли.

А Ви чули про закон про «5 колосків»?

Не, не чула.

А коли люди почали більше голодувати та помирати: в 32-му, чи в 33-му?

Багато людей помирало. Сусід біля нас помер, та його несли так, без труни. На носилках, комишом застеляними. І хрести мабуть ставили. Хоронили на кладовищі.

А сиротами хтось опікувався?

Я не знаю, бо була в нас жінка, в якій було п'ятеро дітей. Батька репресували, то мама віддавала дітей в детдом, а потім вона їх забрала.

А в місті був такий голод?

Видно, був голод, бо я знаю, що з міста приїжджали до нас міняти речі на продукти. До нас приходили. А що ж міняти, як куча дітей?

А ви не чули, що таке торгсін?

Не, не чула, бо нам нічого було здавати, бо ми були такі бідні, що слава Богу, що ми вижили.

А хто не голодував?

Всі голодували. Комуністи не голодували.

А в місті щось міняли?

Я цього не знаю.

А зараз поминають померлих від голоду?

Поминають. У нас є тут Афанасенко Мишка, у нього всі записані. Подавали цей список у церкві і на проводи.

А хто винен у смерті багатьох людей?

Мені кажиця, що своя власть більше винуваті, чим там Ленін чи Сталін.

А випадки людодства були?

Не чула.

А голод 1946–1947 рр. був сильніший?

Ой, не знаю, бо я тоді вже пішла вчитися. Але пам'ятаю, що нам давали на карточку і крупу, і сахар, а мама старалася щось давати від себе – сир, м'ясо. І той голод був не такий страшний, як той. Що ж тут нам Америка допомагала продуктами. Я помню, ми получали на карточки і консерви всякі.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андреева

ГНАТЕНКО Віра Олексіївна

1925 р. н.

Мешкала в с. Веселе Одеської області

Ви пам'ятаєте голод 1932–1933 років ?

Ой, помню, голодала я сильно, берізку жарила, бо так вона тверда, то я її на сковорідці, щоб вона м'якше стала. Помню добре. Про врожай, був він чи ні, я не помню. У школу тоді вже ходила, там нам якусь баланду давали. У нас була стара хата, мама там щось ховала, а вони приходили, штиками землю довбали. І найшли, забрали. Зерно забирали. Ми тільки берізку їли. І горобців їли. Вони вночі залітали, а рано ми їх подушим, попатраєм. Коней їли. Щоб людей їли, не чула. Скільки людей тоді померло, не знаю. У мене в сім'ї ніхто не помер. А сусідка, бабка через город, вона, по-моєму, не голодувала, бо ми до неї ходили щось допомогти зробити, а вона нам їсти давала.

Хто ходив забирати зерно у людей?

Бригади ходили. А чого вони ще прийдуть, як вони все забрали? У нас був сарайчик маленький, там зерно було, то вони його не зразу побачили, бо малень-

кий був, а хату стару штиками довбали. А потім найшли та й забрали. Та й ми голодали.

Ви ходили на поле збирати колоски?

Ходила, збирала. Кажеться, за це ругали. Але ми ходили, мама особливо ходила.

Були такі, яких розкулачили?

Були, були. Мужик один був з родиною, фамілія, по-моєму, Рябоштанка, то їх розкулачили, бо багато жили. В нього було зерно, іли, ще й нас наймав робити.

Можна було щось купити чи обміняти на зерно?

Мама щось міняла, а що вона міняла – я не знаю. До багачів цих ходила, щось носила.

Ви розповідали про цей голод своїм дітям?

Ні, не розказувала. Як це, палитися наче. А може, колись щось і розповідала.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

ГНАТЕНКО Михайло Онисимович

1925 р. н.

Мешкав в с. Веселе Одеської області

Зерно забрали. Сталін забирав. Хороший урожай був. А забирали, постійно лазили. Ми ніяких схованок не робили, бо все одно найдуть. До колгоспу люди самі йшли, добровільно, нікого не заставляли. Але забирали все. Ми берізку варили і іли. У нас село маленьке було, у нас небагато людей померло, не було такого. У містах теж, мабуть, голод був, кругом одінаково було.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

ДЕМЧЕНКО (ПАРОВА) Анастасія Григорівна

1923 р. н.

Мешкала в с. Богданівка Одеської області

Чи пам'ятаєте Ви що був голод у 32–32 рр.?

Трохи пам'ятаю, мені було вже десять год.

Які були причини цього голоду? Чи був врожай, чи відбирали зерно?

Ну тоді, як начався голод, не було врожаю. А який у кого трошки був, то забрали.

А хто забирав?

Ну, комуністи. Чекісти, казали.

А як це відбувалось? Чи приходила бригада?

Да, бригадою приходили, шукали, шпигали. Люди, які там трошки мали, а вони до жменьки забирали. В їх такі шпички були железні, отако сюди наче гостра, а туди як кувшинчик. Він як встромить сюди, як він найде якийсь мішок і витягає, а там є скільки-то зерен. Є люди, що закопували собі ноччю, потрошки, бо багачко не можна було взяти. А були такі люди, що вказували на тих, що закопують.

Чи були винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна?

Не, не. Це просто так, по вражі. Так, із завісті. І в степу закопували, і де бачили. І під кроваттю ями ноччю копали. Ну, де бачили. У нас було п'ять душ у сім'ї дітей. То у нас було відра два кукурудзи, і мама розстелила тако на печі, і застелила, і ми полягали. То це лишилося. Та в нас були жорна, і то хто прийде там ноччю, щоб не вказав, що ми мололи, і то нам по жменці давали за те, що вони в нас змелять. І то таку юшку варили.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Да, було. Хто протів був. Мого дядька забрали. Він мовив, що неправильно це. А то посадили, як врага народу. І тоді ноччю підїжджав «чорний ворон» і його без сліду, без ніякої переписки. То він втік до нас. І сутки переховався. Ну то його таки спіймали, мучили його як врага народу. А де вони дівали зерно – не знаю. А він був проти, щоб забирати у людей. Оце хазяїн, що я в цій хаті живу, він був сторожем у школі. Ми приходимо до школи, а він лежить мертвий від голоду. А в нього сім'я велика. Всі вмерли, п'ятеро дітей було, всі вмерли, тільки одна дитина осталася, така пухла, як скло. Як воно жило, отако сиділо, травичку скубло і їло. Ми ходили за 10 км, бур'яни такі були, і сімена миші наносили. І ми ходили оце збирали. Ми по зернечку збирали. Та й скотини не було чим кормить. І так впала коняка, здохла, і люди йшли на місці її лупили і їли. Там вони і помирили. Страшне було, страшне.

Чи люди намагалися боронитися?

А я ж кажу, що їх забирали так, як ворогів народу. Оці, що ховали, їх називали куркулями. Ну а тоді вже, як начав соїдінятись колхоз, у кого там були дві чи три корови, та вони так одну корову лишали, а решту забирали. Так як у колхозі і коні, і корови, і плуг, і борона, що було, всьо забирали. Но мій батько казав, що заради дітей, щоб не терзали, усьо віддам, щоб сім'я сохранилась.

Чи можна було приховати якусь частину зерна?

Закопували в землю. Ями копали, закопували. Ну вони ходили із шпичками металічними. У кого де була яка жменька тої муки, і воно висипе в миску, залиє водою і він його уже те не забере, а просто виливав надвір, на сміття, щоб тільки не лишалось воно вдома. Ну просто хотіли, наведено, народ унічтожити.

Чи були ті люди озброєні?

Не, не бачила. Я не помню за зброю. Там, коли вже найшли вже то зерно, то казали, що така контора була, чи шо, ну казали, що то там сидить енкаведіст, міліція. То він там сам сидів і робив допроси, то в нього була зброя. А ці, що ходили, в них не було.

Скажіть, будь ласка, чи забирали якісь інші речі: рушники, одяг, ікони?

Забирали й це. Шо їм понравиться, всьо забирали. Знаю, що мама понадіває на нас багато, та ми лягали на печі, та нас не трогали. А в людей, воно зайде, і шо понравиться – забирає. А люди не надіялись, що одержать будуть брати, то так не сильно ховали. Но у нашій сім'ї, наприклад, не забрали.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу працювати?

Да, варили таку баланду. І там, наприклад, дали якусь норму тобі, чи ти там висапала, чи викопала, тоді ж не було чим орати. То там давали чи сто грам, чи двісті. Варили, такий був колхозний котьол. Мені було вже 10 год, а дві сестри

трохи меншенькі. Та ми ходили мамі помагали, щоб більше тої баланди дали. І вони на душу давали там чи кружку, чи половник, ну то таке було, що хоч голову помий, крупа крупу не доганяє.

Чи чули Ви закон «п'ять колосків»?

Знаю я про нього. Це тоді, як уже начав хліб поспівати, люди начали йти в поле ноччю. Терестили ті колоски і їли. І там вони і умирали, воно ж не пережовувалось. А тоді ж як настали жнива, в'язали снопи, і за кожною в'язальницею назначали школярів. Тоді не давали сидіти вдома. А ми тоді підгрібали ті колоски граблями, які вона не зв'язала. Після снопа, як вона зв'яже, а там щось не підгребеш, а ми тоді ходили збирали ті колоски з мішками, з торбочками. І то ми все, де який колосочок, чи він пустий, чи не пустий, ми всьо збирали і ввечері в контору все несли. І після цього, як закончили здавати ці колоски і приїхала бригада перевіряти, як він убрав поле. Тоді був председатель колхоза, Мудрець його була фамілія, Петро, не знаю, як його по батькові. Ввечері зібрали сходку, мов ти спеціально не убрав ці колоски, щоб люди йшли збирали. І його засудили. Заслали його копати Біломорканал вручну. Посчитали його, як врага народу. А тоді його дочка поїхала до нього туди. А вони такі сильно тощі. І вона там з ним побалакала і каже: «Папа, я через время до тебе приїду». І вона приїхала, добула грошей і зашила ті гроші у трусиках. І пішла, і каже: «Папа, ось у мене тут гроші є, і за ці гроші тебе викуплю». А він як побачив ті гроші, він посивів. Там їх так сильно перевіряли, їх догола, догола роздівали, шукали, щоб ніхто ніякого документа, ніяких грошей, нічого. Ну, а з неї ці плавки не скинули, а там були ці гроші зашиті, і вона його за ці гроші викупила і він приїхав додому.

Чи можна було якісь колоски приховати для себе?

Ні, ні, не можна, от тільки то, що натеребиш у жменю та з'їсиш. Не можна було приховати, бо ми носили на комору, ми всьо здавали, всьо витрушували. Нас геть тако облапували, щоб ніде нічого.

А хто охороняв поля, колгоспні комори?

Сторожа були, наймали людей. Люди наші охороняли.

Чи добровільно люди йшли у колгосп?

Не всі, не всі йшли добровільно. Деякі йшли, а деякі довго самі були, прямо годами самі були, самі свою землю обробляли конячиною, яка там була. Ну, мій батько пішов перший в колгосп, у нього там була пара коней, що було, плуг, борона, все це він віддав. «Я – каже – все віддам, тільки щоб не трогали мене і моїх дітей». Побачили вже потом, що в колхозі лучче, що всі гуртом обробляють, і тоді вже начали іти в колхоз. Ну со врем'ям усі пішли.

В який час приходили бригади?

В любий час, і ноччю, і дньом. В любий час, коли їм заманеться. Тоді світло не можна було вмикати, де світло було, туди йшли, бо думали, що там щось зможуться. В любий час ішли.

Скільки разів приходили?

Скільки скажуть, стільки й приходили. Були люди такі, що вказували, то вони ходили і шукали, ходили і шукали

А коли почали люди помирати з голоду?

Ну, в основному почали вже тако під жнива. Вообше люди голодували, а тоді вже почала травичка і люди їли, якою отравлювались та тоже помирали.

Чи опікувалась держава малими сиротами?

Не, я цього не помню.

Чи люди ділилися один з одним продуктами?

Ну як, не можна було ділитися. Не було чим ділитися.

Чи були такі люди, що не голодували в селі і чому?

Я не знаю, чому вони не голодували. Були всі голодні, ну такі були пухлі, шо людина стоїть, ноги лопають і тече вода. Уже весною, як почалася травичка, то люди їли акацію, какіш, лободу. То прямо люди як паслися. А так не було чим помогти один одному. Я знаю, нам у школі тоже варили такий куліш і давали по 50 грам хліба. То я ту юшку з'їм, а кусочок несу мамі. А мама йде і з сусідом переломе той кусочок, та ділилася, чим могла. Ну батько лаяв її, щоб спасала свою сім'ю.

А родичі допомагали Вам?

А ми сюди переїхали, у нас тут не було кому допомогти. В нас була корова. Ми вижили, в нас в сім'ї ніхто не помер. Мама здоє корову, а ми підем ту чайну розу нарвем, ті пелюстки, та мама зваре в молоці. Були пухлі, но в нас ніхто не помер у сім'ї, заради тої корови.

Хто зумів вижити?

Ну я не знаю, наша сім'я, наприклад, вижила. Ну вижили, не знаю, як вони вижили, може закопали більше зерна. А тоді вже був дуже хороший урожай після голоду.

А яких тварин ловили, споживали в їжу?

Сусли ходили на поле ловити, їжаків тоже їли. Горобців ловили, їли. Даже черногузів* і то їли.

Чи можна було щось вимінати в місті на харчі?

Можна, можна було замінати. Возив мій батько. В нас були такі радна суконні. І батько возив десь дуже далеко, заміняє там, і привозив. Можна було, всьо можна, платки були дуже хороші, всьо вивозив. І привозив крупи, зерна. В якийсь город Ніжин, і в Одесу возив, і дальше десь. Де почують, шо можна вимінати, туди і їдуть. А на поїзд зайцем, не можна було купити білетів.

А випускали виїжджати з села?

Да, можна було виїжджати.

Чи був голод у містах?

Ну, я не знаю. Їздили ми в Одесу, купляли, в череді, там був тільки по карточках хліб, там чи по 100 грам, чи поскільки. Та по цілому тижні сиділи в Одесі, покамість возмеш той хліб в череді, то там, то там. Два хліба додому привезли, кусочками тако, кусочками.

Скільки людей померло в селі?

Ой, багато, багато. Наприклад, ось тут одна хата, геть всі до одного вимерли. А батько помер коло річки, там коняка здохла, а він їв, та наївся тої стерв'ятини та ще взяв додому. В оцій моїй хаті чотири душі вимерло.

Чи чули Ви про випадки людодійства у вашому селі?

* Лелека, бусол.

Не, в нас не було людоїдства.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Ну вообщє на кладбіщі. Люди приходили і хоронили. Самі хоронили, копали яму, без ніякої плати, без нічого. Бувало, що якісь там труни збивали, а бувало таке, що і без трунів хоронили. А взагалі на кладбіщі хоронили.

А в вашому селі була церква?

Не було в нас у селі. В Стрюкові, за три кілометри, була церква. Та ніякого батюшки не брали до покойника, закопували, як оту падаль, та й і всьо.

Чи відомі в Вашому селі якісь масові захоронення людей від голоду?

Не, немає.

Чи згадують померлих від голоду на Проводи, на Зелені свята?

Я не знаю, як люди, но я, наприклад, поминаю. Я купила таку грамотичку в церкві і всіх позаписувала: свекор мій, свекруха, що оце вони з голоду померли.

А за часів радянської влади їх поминали, згадували?

Да, да. Я не знаю, чи всі, я не можу сказати за когось, я кажу за себе. Мама моя поминала, і я так, як мама.

А Ви про голодомор розказували своїм дітям, онукам?

Ніхто не інтерєсується.

Як ви гадаєте, чи сучасна молодь знає про це?

Не, вони сміються. Даже ніхто мене ніколи і не питає. Так, між собою сиділи й вспоминали, як ми в школу босі ходили. Там ці галосі на всіх одні.

Кого ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей від голоду?

Ну, я знаю, тоді казали, що це комуністи, чекісти, чи шо воно таке. Вообщє-то комуністів.

Чи знаєте ви, що таке Торгсін?

Міняли, але у нас в селі таких пунктів не було. По селі ходили і приносе там шось. У мами було сильно намисто таке дороге, там не одна низка, там низок два-надцять тако. Вона ці намиста міняла на хліб, або стакан крупи, пшона вона брала за то. Не було такого, щоб ми у магазин здавали, не. У нас ходили попід хати.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

ЗАБОЛОТНИЙ Василь Серафимович

1924 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Аякже. Ше й великий. Траву їли. Одну травичку їли тільки. Лободу, сіль, кропиву. Оце спасало, в кого була сіль. Висівки, комбікорму оце батько возив там, трошки вкраде якусь капичку, привезе та вона заколотить, зробить. То це ж була така їжа, така їжа вкусна. А то ж травичка, голова кружилася.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха чи заби́рала врожай влада?

Це только Сталін зробив його. Та забирали хліб, покосили, молотили. Та він збирав, та вкладав їх в помещенія якісь пусті, де повимирали люди. Ті помещенія

запломбірувані, а то зерно стояло. Ці помешчення називали голубінки. Мама казала, що хто підійде на два метри, стріляли без предупреждения. Тільки одне государство брало. Куди вони, що вони...

Скажіть будь ласка, чи приходили до вас бригади забирати зерно?

Зерна не було. Ми були бідні, це в таких хазяїв, куркулів ходили забирали. А у нас не було шо.

Чи давали їжу тим, хто працював в колгоспі?

Голодовка була. Колосочки в карман потеребили, були якісь жорна такі, помололи, і совсім іначе получалось. Хоть чуть-чуть якийсь ріденький супчик получався і то, но не саму ж лободу. А потом трошки получалось іначе. Те, шо здавали государству, а то собі в комору, для своїх, щоб якийсь куліш людям. Цілими днями работали на степу, ето ж не шутка. Ну так і обходились, варили нам якусь баланду, і ми так і їли.

Чи чули ви про закон «п'ять колосків»?

Конешно. Сильно строго було. Тещу засудили на 3 місяці. Та зірвала три колоска та десь тут об'їзчик взявся. Та ввечері прийшли, забрали. Три місяці, як три дні одбула.

Чи добровільно люди вступали до колгоспу?

Добровільно ніхто не йшов, вони винуждені були. Заставляли работать, обіщали.

Чи забирали худобу в колгосп?

Тоді худоби не було. Такого в нас не було. Це в куркулів забирали. І то одну корову оставляли, та вони спасалися. Нема чим було і кормить, не то шо забирають.

А де Ви пережили голодомор?

Пережив голодомор в Одесі.

То Ви в місті жили?

Да, мене мама рідна привезла до батька, я його не бачив і не знав. Та вона в Дніпрі топила мене, а чоловік один побачив і спас. А потом вона завезла мене в город, в Одесу, чи не в Одесу, а в Дніпропетровськ до магазину. Та вона втекла і покинула мене. І я так сидів до вечора, а ввечері начало темніть. Питали, откуда я. А потом ішли два солдата патрульні. Ну вони кажуть: «Давай заберем його до себе в казарму, переночуем, а сам доложу начальству». Та й так вони зробили, правда їм вечеря тоді робилася, а вони кажуть: «Дай ше й нашому клієнту». Та нагодували, та один солдат, такий батьківський хлопець, положив коло себе. А потом маму найшли.

А чи були тоді інтернати, дитячі будинки, як держава опікувалась малими сиротами?

Раз мама була і батько живий, то тоді не приймали. А підкинуть мене до приюта до кухарки – підкинули. Та й та взяла та під кобицю* постелила мені.

Як Ви вижили під час голоду? Чи допомагали люди один одному?

Да, деякі були люди такі добрі.

Ви в 33-му році жили в Одесі, чи там був голод?

Обязательно.

* Кобиця (діал.) – шматок деревини, що служить місцем для рубання дрів.

Чи можна було вимінити якісь речі на харчі?

Та тоді, конешно, що хоч було можна. Оце були магазини, що міняли золото. Як же вони називались?

Торгсін?

Да.

Чи помирали люди в Одесі від голоду?

Обязательно, дочко, помирали. Помню, помню, кожен день.

Розкажіть докладніше, яких ви їли тварин, птахів?

Я ловив для себе і для своїй сім'ї, ловив гав, це вже після війни. А в 33-му траву їли і все.

Розкажіть, які саме трави Ви їли?

Лобода, кропива, молочай, кінський щавіль.

Чи були такі бригади, люди, що їздили і ховали померлих?

Нет, таких не було. Одна була така, помню, конячка якась та з підводою, і туди скидали померлих.

А де їх ховали?

На кладбіщі, на Руськом кладбіщі, де Молдаванка. Це була як братська могила. А хто з таких, то так копали.

І трун не робили?

Не.

Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не, не було цього. Не було грошей, ніяких заробітків.

Чи поминають зараз померлих від голоду і чи згадували їх за часів радянської влади?

Не, я оце не чув. Це тепер отако начали згадувать. Вони були забуті, як репресірувані.

Чи працювали в місті церкви тоді?

Нет. Всьо було закрито. При Сталінові нічого не було.

Чи Ви розказували про це своїм дітям, онукам?

Розкажи їм! Як вони нічого не знають.

Скажіть, будь ласка, що було важче пережити – голод чи війну?

Голод, по-моєму, найтяжче.

Кого Ви вважаєте винним у цьому голоді?

Только одін Сталін. Більше нікого. Він командував местной властю, він командував всіма. І розпоряження давав.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

ОСТРОВСЬКИЙ Олександр Мартинович

1924 р. н.

Ви пам'ятаєте голод 1932–1933 рр.?

Мій тато мав пару коней, корову, земля теж була. Багато мав хліба, ото в нас все було. Стали організовувати колгоспи. Багато людей не хотіло ні йти, ні віддавати своє. Приходили, заставляли і вивозили все з хатів, за 24 години по селу зібрали 240 пудів зерна. А говорять: не даси, то розстріляємо. Ну що батько скосив і в снопи пов'язав, а зібрати не встиг. І значить і говорять: «Ти чому не сдал зерно?» Батько і каже: «Не встиг», – а вони прийшли на поле, самі змолотили і все забрали до колгоспу. Потім появилася організація державна – «Красна Мітла», та, котра забирала все, де яке зерно. Потім одну корову і ту забрали у нас, другу корову ми зарізали на м'ясо, і поки нікого не було вдома, прийшли сусіди і вкрали м'ясо, а до сусідів прийшли і відібрали те м'ясо. Було шість братів нас, то з голоду померло чотири брати, мені було дев'ять років. Врожай був, ще й хороший, а ходили забирали. Мама була намолотила зерна і в печі нам напекла шось, так вони прийшли і те забрали. Батько по різних роботах робив, я корів пас. Під час голоду я покинув хату і жив за селом на горбах, шось там збирав. Два місяці жив у дідомі, там теж корів пас, а потім мене отправили у свій район.

Хто хліб відбирав?

Приходили активісти по п'ять чоловік, приходили вдень з повозкою, ходила ця «червона мітла». Ховати хліб не було де, вони ходили шукали, штурхали, де знайде та забере. Приходили три-чотири рази на день, щоб перевірити, чи де люди не утаїли.

Чи дозволяли збирати колоски в полі?

Ні, не дозволяли збирати, один був собирав, набрав повні кармани пшениці і дали 4 роки тюрми.

Чи давали якісь пайки тим, хто працював у колгоспі?

Ну да, пайки в 1933 році давали, бовтушку яку зварять, що могли, то давали, а потім на трудодні стали робити, то давати трохи хліба стали.

Чи були норми щодо здачі продуктів?

Нас заставляли підписати, що ми зобов'язуємось: скільки-то пшениці, м'яса, вовни повинні здати за рік у колгосп.

Що вживали в їжу під час голоду?

Їли, що попало, їли жолуді з дуба, мололи березові бруньки. Ми в лісах жили. Ото підеш в ліс та березових бруньок нарвеш, щавель, кокиш, сусли, їжаки, ворон варили, а ними ще й, були випадки, травилися, а все одно їли, все, що під руку попаде, їли. Бува, під стріхою ловили горобців та варили юшку.

Чи всі голодували в селі?

Були такі, що не голодували, але таких було мало, та були такі, які шось змогли заховати, що не зуміла знайти «червона мітла», бо буквально хату всю перевертали верх дном, а хто багатий – теж не голодував.

Чи опікувався хтось сиротами?

Сиротам давали шось з колгоспу – капусти, якогось зерна і варили баланду.

Сусіди докладали, ще й добре, там давали який кусінь хліба, якщо здавали.

Чи був голод у містах?

Ну, був голод і в містах, бо звідти тікали до нашого села, а виміняти не можна було, бо з села не випускали, оце піймали і назад одправляли.

Чи багато людей померло у Вашому селі?

Багато померло, помирали прям на вулиці, падали люди, як мухи.

Хто ховав померлих?

Були групи, які хоронили. Хоронили на кладовищі. Хрести ставили ті, хто був заможним, а ми їсти не мали, то звідки взяти хреста.

Кого Ви вважаєте винним у голоді?

Винний Сталін. Тільки він, бо він заставляв, хотів українців винищити, голодом зморити.

Чи розповідали Ви про голод своїм дітям, що вони про це знають?

Молодь не знає, ніхто не цікавиться, вони живуть сьогодні хорошо, і не спитають, як ми жили тоді.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Олександр Миколайович Димура

ПАВЛОВСЬКА Анастасія Корніївна

1920 р. н.

Де Ви народилися?

В Настасєвкі.

Де вас розкулачували?

В Андрієво-Івановкі.

Як Ваших батьків розкулачували?

Нас розкулачували. Сім'я наша дружна була, я сьома в мами, нас дев'ятеро було, робили крепко, ночами робили, сильно робили, хазяйство мали велике.

Що було в господарстві?

Шість коров, воли, це тільки для оранки, а коні для виїзду до церкви, на базар. Так ми жили в 30-х роках. Ми з братом пішли до школи, приходим, кажуть, що нас розкулачують. Забрали все, батько сидить, ним вже тіпає, а мати десь пішла до сестри, щоб прийшла і щось зробила з ним.

З хати вас не вислали?

Сказали вигонять із хати, але сестра в Чорнові жила, багато жила, бо їх двоє і їм сказали (по секрету передали), що їх мають розкулачувати. Зять приїхав і забрав нас, і вони втікли, а ми залишились в їхній хаті. Батько паралізований і нас троє менших.

Ви переїхали з Анастасіївки в Чорнову до сестри?

До сестри, і там ми були всі роки, аж до 1944 року. Коли вступили німці, вже у хаті був колгосп.

У Вашій хаті зробили колгосп?

У нашій хаті була кантора, це в Анастасєвкі. Ми жили в сестриній хаті в Чорнові. В них була яма, вони заховали пшениці трохи і самі втікли. Ту пшеницю

лишили нам. А нас обібрали геть. Все забрали, а нас як котенят, в Чорнову, там ми і жили.

Де Ви пережили голод, в якому селі?

Був єврей один, знав батька, він влаштував старшу сестру на голубінку уборщицею. Після роботи, коли вона йшла додому, кармани повинні бути пусті. Тоді вона насипала зерно в чоботи. Був випадок, коли люди напали на голубінку, збили замки і забрали пшеницю. Сестра, що втекла із Чорнової, з чоловіком в Свердловськ уїхали. Вони нам звідти помагали, так ми і вижили. Я вже пішла вихователькою в ясля.

В голубінку багато зерна звозили?

Ну да, це ж район був. Туди повозками звозили, а скільки і де воно було?

Хтось у вашій родині загинув від голоду?

Не, голод був, але в нашій родині ніхто не загинув. Нас кормила велика сім'я. А голод в Чорнові був ще сильний, ото спасла тільки голубінка. Як замок розбили та як пішли, то вже до ранку Чорнова не віддихала.

Що вживали в їжу в той час?

Ми більшою частію держались городиною, найбільше було буряків. А нам сестра висилала з Свердловська якусь ячмінну крупу. Отак ми і вижили.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Ярослав Миколайович Коршак*

ПАВЛОВСЬКА Надія Михайлівна

1928 р. н.

Ви пам'ятаєте голод 1932–1933 рр.?

Я два голоди пережила, сильно тяжко було. Їсти не було абсолютно геть нічого.

Які, на Вашу думку, були причини Голоду?

Врожай у нас був, мама ходила колоски збирати, бо колосків там багато було.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Об'єзчик їздив. Чужий якийсь, наші ніхто не соглашались, та чужого нанімали, та його вбили в лісі. Один він був, йому коняку дали, він і їздив, дивився. Та наші чоловіки, діди якісь його спіймали, взяли прив'язали до дерева: одну ногу туди, одну туди та одпустили. Жива смерть.

Якщо відбирали в людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Так, ходили, все забирали по хатах. Батько мій у землю закопував, піввідра чи скільки в його було. Та не знайшли. Тоже наші люди були, такі сильно погані. Ноччею ходили, як у мене там було жито чи пшениця чи просо, то я ж хочу його зварити, а вони ноччею ходили, прислухалися. А у нас і жорна свої були, теж ховали. А жнива які були! То Сталін зробив голодовку.

Чи вони мали якісь документи?

А Бог його зна! Хто ті документи перевіряв?

Чи застосовували до людей покарання?

Били, ще й як били! Свої, сільські, знаєте, підлизники такі були. Усі проти були, але що, як вони безсильні були. Була така машинка, молотарка, ми ходили туди

молоти, та одна жінка там вкрала трошки жита, може, 7 кіло, та їй дали 7 год. Так щоб ні зерніточки не взяти, нічого.

Чи були винагороди за донесення на сусідів?

Ні, ні, такого не було.

Як люди боронилися?

А як? Вони поб'ють, людина в лікарні одлежить та й усе.

Де можна було заховати продукти харчування?

У ямах, тільки у ямах. У хатах не приховували, бо все знаходили. Шукали та й знаходили. Діти плачуть, усі плачуть. У нас корову забрали. Подушки переривали, скрізь шукали. І четверо, і п'ятеро їх було. Буває, що кілька разів приходили, як почують, що ви щось маєте. Ми коло хати ніде не ховали, так подалі, у садку.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Давали. Горох, картошечки там трошечки вместе – і варили баланду таку.

Чи добровільно йшли в колгоспи? Як змушували?

Помню, ходили ярлики чіпляли: «Цей день ти на всю жизнь запомниш». Це день, коли пішов у колхоз.

Забирали лише продукти харчування?

Усе забирали: і подушки, і всі речі забирали, коли яка коняка, то забирали.

Що ви знаєте про закон «про 5 колосків»? Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні, про такий закон не чула. Ми ходили збирати колоски, бо їх там багатенько лишалося.

Хто не голодував у селі і чому?

Оті, що ходили у нас забирати, ті не голодували. От мій дядько, що мамину сестру держав, то він був підлизником. От я піду до нього, бачу: у тьоті сало. Я до неї: «Тьотю, дайте кусочок сала». А вона така ехидна була сильно, каже: «Іди сапай мою картошку, тоді дам». То я їй більше півгорода просапала, то вона мені дала такий маленький кусочок сала і хліба кусочок дала, житній хліб. Я йду, а мені навстречу дядько йде. Питає, звідки я йду. Я кажу: «Від тітки, картошку сапала». «І що вона тобі дала?» «От сала кусочок». Він подивився і каже: «Вернися». Я думала, забере. А він мені виніс такий великий кусок сала і хлібину таку здоровеньку. Бо він добріший був, а тітка, мамина рідна сестра, та од нас одказалася, щоб моя мама не бачила, що вони їдять. Тітка вредна була.

Які засоби вживали до виживання?

Сильно люди помирали. Діти, взрослі помирали. У нас дві корови було, одну забрали, а друга отелилася, і молочко було, то мама надоїть і це було наше спасеніє. А жіночка сусідня, то в неї чоловік повісився, бо їсти не було чого. Вона приходить до нас і плаче: «Дайте що-небудь поїсти, бо в мене Людочка, дочка моя, помирає». І мама їй давала молочка. І зимою, і літом помирали люди.

Чи відомі випадки людодства у вашому селі?

У нашому селі один чоловік дитину з'їв. Він не знав, що то дитина. Він прийшов до однієї жінки, а вона його супчиком пригостила, каже, смачний такий супчик сьогодні зварила. Він наївся того супу з м'ясом, приходить додому і не хоче

їсти. А йому кажуть: «То вона хлопчика зварила, бо там хлопчик надворі бігав, пухкенький такий, та вона казала, що зварити треба його».

Чи допомагали люди одне одному, чи ділилися продуктами?

Як? Не сильно ділилися, бо не було чим ділитися. До нас одна жінка ходила, просто так не могла взяти, то вона нам картошку сапала. Ми її гнали, а вона все сапає.

Що вживали в їжу?

Листя їли там, де можна було достати, то їли. З вишні листя, з черешні. Гриби їли, мама вмїла їх так готувати, що ми не труїлися. Тато приносив горобців, клумачок такий великий. Голови їм повикручував і приносив. Ми птахів цих варили і їли.

Можна було щось купити чи виміняти у місті?

Купити чи виміняти не можна було нічого, не було навіть платка на голову.

У містах був голод?

Наверно, я не знаю. У селах кругом сильний був голод. Я якось йду, а недалеко від нас жіночка лежить, корчиться, а жіночка – одні зуби да кості. Я сказала батькові, а у нас тоді вже картошечка появилася, мама борщик зварила, а хліба нема. Мама кислого молочка та борщика трошки їй винесла, бо багато ж їй не можна одразу. Вона схватила оце, ручки трусяться. Ми їй потім картошечки у шкаралупі дали. Там ми її і спасли.

Скільки людей померло від голоду?

Ой, не знаю скільки, але багато, дуже багато. Пусті хати пооставалися. Більшинство померло.

Як хоронили померлих від голоду?

Хоронили так просто, у простинку загортали. Люди ховали, їм за це нічого не давали. На могилах такі маленькі хрести ставили.

Чи поминають померлих від голоду?

Зараз поминають. Церква у селі була, потім її розвалили.

Яке ставлення молоді?

Співчуття немає, бо зараз молодь сита, одіта, обута.

Хто винен у голоді?

Сталін голод зробив. Але як це – голод зробив? Він зерно вивозив.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Анна Олександрівна Петрова

ПШЕНИШНЮК Клавдія Григорівна

1920 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви Голодомор 1932–1933 рр.? Що, на Вашу думку, було причиною?

Голодовка почалась ще 1926, 27, 28, 29-го. В нас така велика була сім'я. Тоді ще хазяйство було в кожного, хто що міг, то держав. Колхоз у нас зробили у 1930 году. До 30-го году батько був сам, а нас дітей куча було. Землі у нього не було. У 27-му, 28-му ми вже голодували. Зерно все забирали, гави прилітали клювали, а ми не.

Ходили до людей забирати зерно?

Так, ходили, до всіх ходили, і до нас прийшли. Мама працювала уборщицею, а тато хоч бодренький був, та факт той, що він не мав нічого. Ті, що мали землю, то в них відбирали все подчистую, а ми не мали. Прийшли, у мішки все понабирали, нічого нам не оставили. Батько каже: «Що ж ви робите, в мене 7 душ дітей, чим я їх кормити буду?» А ті кажуть: «Ми нічого не знаєм, у нас приказ забирати зерно, і все». Він опирався, то вони взяли і одправили його у Читу, рубати ліс. Повернувся у 37-му, коли мати померла.

Ніяких документів, ніякої зброї ті команди не мали. Вони геть чужі були, не местні. В нас нічого не було заховано. А так приховати можна було. У матері було десь заховано півмешка пшенички, то знайшли і забрали. А ми ходили колоски збирати. Я збрала пучечок такий, приношу мамі, щоб вона їсти приготувала, а тут саме цей приходить, із рушницею. І так гляне на маму, а потім на мене, що я в кулачку держу ту пшеничку, і до мами каже: «А ото чия сидить?» Вона каже, що я її дочка. А він: «Дочка? То я її зараз закопаю! Ви знаєте, скільки вона колосків назбирала?» Я почала плакати, а він мені тою рушницею трахнув по голові. І колоски ті забрав. Приходили забирати прямо ноччю, стукали в двері. Ми питали, хто це, вони пояснювали, що це комісія ходє. Ми одкриваєм, і вони – де які шухляди, де детска одежа чи шо – всьо розкидають, щоб було видно. Знайшли відро пшениці – ще й придираються: що, з поля натаскали? Ходили більшість чужі. Бригадиром там була жінка, її на собранії вибрали. Приходило по душ п'ять, шмутки, всьо перевертували, оставляли без нічого нас. А схованки від них робили, десь яму викопували, у хаті не ховали. Ми прямо в землю клумачи закопували. І що ви думаєте? Найшли! Тим, хто пішов до колгоспу, їм давали їсти. Тим, хто перший пішов до колгоспу, їм оставляли якусь скотинку, то вони так і виживали.

Що Ви чули про закон «про 5 колосків?»

Ні, не чула. Але колоски не можна було збирати, бо як побачать, то такої лупки дадуть. Люди наші охороняли ці поля. Вони недовго робили, їх потім швидко одправляли ліс рубати. І батька мого у Читу одправили, дали овса на дорогу. Об'єзчики були свої, ставили їх там з рушницями, щоб люди не крали. Як почують десь, що в нас є мука, та й приходять, кажуть, що про вареники чи галушки почули. А де в нас ті вареники, коли їсти нема чого, не було з чого пекти. Ще до жнив багато людей померло. Людей заставляли, вони не хотіли йти в колгоспи.

Чи опікувалася держава малими сиротами?

Держава нічого сиротам не давала, отак ходили у тих тряпках. Ті люди, що трошки лучше жили, то могли забрати.

Хто не голодував у селі?

Не голодували тільки ті, що в нас забирали, ті не голодували, бо ми не знали, куди воно все дівається, чи відвозять кудись чи собі забирали.

Чи багато людей померло?

У живих пооставалися некторіє, ті, що трошки краще жили. А більшість люди пухшіє були, вони повмирали. Цілі хати пусті пооставалися.

Чи допомагали люди один одному?

Були люди, що трошки ділилися, а так кожен для себе жив. Родичі допомагали, ті, що небагато дітей мали, тим легше було.

Що вживали в їжу?

Листя вишні їли. Тварин їли. Людей не їли. Моя сусідка, вже померла, поїла шість штук котенят, бо не було що їсти. Одне взяла, потім приходе до нас і каже: «О, я таке хороше сьогодні зварила!» А мама питає, що вона таке зварила. «Ой, м'ясо». А де ж ти взяла те м'ясо? А вона відповідає: «У мене шість штук котенят, то я одного зварила». То вона так цих котенят по одному і їла.

Чи можна було щось виміняти на продукти харчування?

У селі нічого не можна було виміняти, може, в місті. У місті голоду такого сильного не було, все одно люди мали що їсти. До нас приїжджали з інших сіл, і привозили що ти хочеш. Ті, що мали гроші, давали гроші, а так брали продуктами.

Як ховали померлих?

Ховали всіх на кладбищах, у окремих могилах. Бригадир казав людям, що там мертвий лежить, щоб поховали.

Поминають померлих від голоду?

Померлих поминають, завжди нагадували. І тоді день і ніч плакали. Церква у нас на хуторі (Ангаршин) була і є.

Чи розповідали Ви своїм онукам про голод?

Своїм онукам розказувала, вони співчують мені.

Хто винен у голоді?

Я думаю, начальство винувате, яке отак розпорядилося.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

РОБУЛ Яків Миронович

1928 р. н.

Мешкав на хуторі Богданівка (нині с. Скосарівка)

Ви пам'ятаєте голодомор 1932–1933 років?

Я був ще малий, що ж ви від мене хочете? Та я щось чув про це.

Які були причини голоду?

Та хто його знає. Мені тоді було п'ять год.

А Ви не знаєте, чи ходили бригади відбирати у людей зерно?

Я не помню, бо малий ще був. Та помню, що були повні скиртини, а люди голодували.

А який тоді був врожай?

Та мені п'ять год. Я що, пам'ятаю?

А тоді розкуркулювали людей?

Зажиточних щіпали.

Хто ходив відбирати, свої з села, чи пріжджі?

Я не помню.

Були такі, що не голодували?

Не знаю, все, я більш нічого не знаю.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Олександр Миколайович Димура

СИНИЦЯ Ольга (Улита) Іванівна

1910 р. н.

Мешкала на хуторі Богданівка (нині с. Скосарівка)

Де Ви жили під час голоду?

Я жила в Новопавлівці Миколаївського р-ну Одеської обл. Під час голоду був син, він з 30-го року.

Як люди йшли в колгоспи?

Заставляли правителі.

Як це відбувалося? Чи бригади якісь приходили, чи просто кожен сам здавав худобу?

Не, приходили і забирали нахалом. От хто хотів в колгосп йти – той йшов. А хто ховався по лісах, з часом побачив, що в колгоспах кормлять – й прийшли.

Кого розкуркулювали?

Пам'ятаю, панів.

Вони дійсно пани чи багато працювали, ці люди?

Не, були пани. Були пани і середняки, бідняки, самий бідніший – це комнезами.

До кого Ви відноситься?

Я до бідняків, бо я була бідною. А ходила на роботу до панів. Сапаєш цілий день, а він приходить, каже: «Ти погано сапаєш, я тобі не заплачу – йди додому».

Ви пам'ятаєте голод у 1933 році?

Да, була голодовка. Та ще зробили голод.

Як це його зробили?

Отак і зробили, приїхали до нас забрали всьє зерно, даже то зерно, що стояло в стакані на вікні, даже й те забрали*. Нічого не було, хата порожня була, та всьє.

Хто до вас приходив забирати урожай?

З сельсовета приходили.

Це були бригади? Скільки чоловік приходило забирати урожай?

Багато не було, це посилали три, чотири чоловіка із щупами залізними. Туди впхає, така мисочка причеплена, і витягає, і не було такого места, щоб вони не шукали. Зайдуть до дядька, обшукують його геть, як найде зерно – витягне, як нема зерна, та й не витягне.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі?

* Імовірно, ідеться про стакан із свічкою на підвіконні, що її запалювали, коли тіло спочилого перебувало в хаті.

Всі продукти забирали. А нам що робити. У нас кагати з картошкою, та вибрали хорошу картошку, а гнилу покинули. Оце ходили в ці кагати і їли, а тоді ще їли лободу, щир, акацію. Отако й пітались ми ж, а нас били, щоб ми йшли на роботу.

А хто вас заставляв йти на роботу?

Пани.

В 1930 роках коли почали люди помирати з голоду?

В 1933 році це була весна, як вони забирали хліб, ні, не весна, а літо, що вже ячмінь в мене був, я збрала. Батько пішов в колхоз, а я жила окремо, дав мені той два гектари землі, і я посіяла кукурудзу гектар і ячменя, вродило тоді, сильно вродило, набили, купа велика була ячменю, прийшли, геть усьо забрали. Їли і коні, здохла коняка – її затагнули в кручу, а люди біжать щодуху, щоб стати в череді, щоб взяти того м'яса від здохлої коняки. Береш сокиру і йдеш рубати то м'ясо. Ото ще акації надбюргаш того цвіту. Його напарю, цілий казан замією, присолю тих ліпашків напечу: і сама їла, й діти їли.

В Вашій родині всі пережили голод?

В мене сім'я була дуже великою, я Вам щас скажу, я пішла за першого чоловіка, розійшлась, та два сини, а тоді вийшла заміж, а в нього четверо дітей. Та я пішла на четверо дітей. Це в 1933 році.

В 1930 роках під час голоду в Вашій родині хтось помер?

Не, ніхто не помер.

А Ваші сусіди?

Померло, багато повмирало, вони, ці сусіди, двоє безродні, дряпались по стінах, а тоді вже залізли під краваті, там вони і померли.

А хто їх ховав?

Брат мій, сусіди замотали в радно, викопали ямку, бо велику не було сили копати і всьо.

А діти не залишились в сусідів?

Та не, вони вже пожили.

Чи багато тоді дітей вмирало?

Багато повмирало, і стариків повмирало. Хто міг шевелитись, ходити по степах шукати, той ще виживав. В колгоспі була скирта з соломи, та ми пообмотуємо ноги тряпками та йдемо. Молотили два мішка пшениці в колгосп, а мішок по торбах, по кушинах.

Чи дозволяли брати трішки зерна?

Де дозволяли? Присилали таку наглядачку, що ходила за нами. Що вона тільки не робила – і палила соломі на спині, видирала з рук. Йдеш сапати, нарвеш кашку оберемок, це ми сідаємо обідати, уже так сапати не будеш, бо вже позахлявали.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Можна. Як зумієш. Трико внизу зашивали нитками, щоб можна було насипати зерно, так ми і вижили.

Чи можна з поля взяти колоски?

Не, йдеш за жаткою, жатка косить, а ми в'яжемо, тоді не можна було взяти соломи, колосків, Боже спасі, несем в'язку соломи, а вона, та жінка, що наглядає, прямо на спині палить.

Людей не висилали за нездачу в колгосп господарства?

Я на свої очі бачила, як панів висилали, середняків висилали на Север. Їхали вони на Север, повні підводи понагружали і поїхали. Це мені було років дванадцять.

Чи пам'ятаєте Ви голод у 1946–1947рр.?

Люди тоді не так помирали з голоду, як в 1933 році. Но пухли, і я сама ходила пухша.

Хто винен у загибелі багатьох людей?

Я не знаю, тоді вроді би Сталіна винуватили. Це правительство було винне.

Який голод був найстрашніший?

Голод 1933 році був найстрашніший.

Чи багато у вашому селі померло людей від голоду?

Багато померло дітей, стариків і просто молодих людей.

Як ховали померлих від голоду?

Замотають в радно, викопують яму і вивезуть.

Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Хто мав своїх, то поминав, хто залишився, то і щас поминають.

В церкві поминають окремо всіх, хто помер від голоду?

Та цих, хто лишився, тоже пам'ятають. Поминають.

Чи відомі у вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Та де я знаю, я вже своїх батьків не найду.

Скажіть, чим Ви свого сина кормили в 1933 році?

Толя їв щир, понадьоргую колосків із щиру цілий мішок, намолотю, висиплю відро сіменців, зварю і похоче на кашу. Ото наварю тої каші, а тоді беру та й блинчики напечу, тоді сама їла, чи не їла, а дитині дам, спухла сама від голоду, а їх на ноги піднімала. Де який качанчик найдеш, то так зрадієш, як хлібу.

Ви знаєте, що таке Торгсін?

Це магазин, де міняли золото, срібло на зерно.

Яких тварин, плазунів, вживали в їжу?

Інші собак їли, горобців, суслів, їжаків. Я їла того такого їжачка, він ввечері лізе, дивлюся, такий їжачок. Ага, тепер я вже маю що дітям вже дати їсти, взяла забила його, обіляла соляркою і підпалила, він обгорів, як кабанчик став, і знаєте, яке вкусне м'ясо, прямо такий вкусний. Їла щир, лободу, коняку дохлу, і так ми вижили.

Чи відомі Вам випадки людодїства?

Казали, що людей здавали на мило, а щоб їли, то я не чула і не бачила. Тоді було безвладдіє.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

СУКАЧ Євгенія Григорівна

1929 р. н.

Мешкала на хуторі Богданівка (нині с. Скосарівка)

Велика у Вас була сім'я?

Да, сім душ.

Всі вижили під час голодомору?

Не, померли два хлопчики, братіки. Вони були самі менші, я сама старша виходилась. Було всьо, діти і голодні ходили, і пухші.

Які були причини голоду: чи влада забирала, чи неврожай був?

Не, забирали, їздили забирали, мама розказувала, прийшли всьо обшуковують і заберуть. Таке було горе.

Багато їх приходило?

Вони гуртом, двоє підводою, двоє пішки, ті сюди приїхали, ті позаду.

Коли ходили, вдень чи вночі?

І вдень, і вночі, коли захотять, і в три часа ночі. Коли вони задумували, тоді й приходили. Отаке було.

Що вони забирали?

Ну всьо, голодовка, що там було, ми нещасні такі були.

Арештовували тих, хто збирав колоски в полі?

Я вже даже помню, ми ходили там колоски збирали. Тоже голодні були, та йдеш і боїшся, бо якщо спіймають? Ми назбираємо багато, но не дозволяли збирати, канешно, не дозволяли. Ми йдемо тако з кувшином, бо ми малі були, куди його сховати. Збирали колосочки, а той начальник забирає.

Якщо хтось не хотів віддавати зерно, чи ще щось?

Бувало таке, мама розказувала, а що такі багаті були, викопували собі яму, не багаті, а для дітей ховали, всьо равно находили, якимось чином находили, забирали.

Можна було якимось чином щось приховати?

Ні, не можна було, находили в клуні, раніше так називали. Тяжко було, голодні, босі й голі.

Багато людей померло?

Ну, а що ж.

Чим харчувалися люди?

Коняк дохлих їли, рубають, забирають. Суслів ловили, їли, а раньше їх було багато, діти ловлять, один ляє в дірку воду, а другий ловить. І отак обшмалили, варили і їли.

А собак, їжаків їли?

Не, таке не їли, не помню я такого.

Випадки людодїства у вашому селі були?

Не, не було. Помню, що коней їли, по куску ділилися.

Може, щось з трави їли?

Ну канешно їли, лободу, кропиву їли, щир ходили збирали. Папа з мамою йшли на поле і брали нас з собою, ми ті головки тако теребимо сімена, зваре мама кашу на воді.

Багато хворіло людей?

Ну канешно. Я помню, вже така взросленька була, ходили в поле збирали. Щось же нада їсти, другі люди тако йдуть стороною чи лісосмугою, щоб їх не бачили, а там уже охрана дожидає. Отаке було.

Скільки разів могли приходити?

Не, вони не могли за раз забрати, бо люди ховали, бачать, що йдуть та й ховають. З цим усім, підводою, плач не плач, вони на підводу – та й поїхали.

Куди дівалися сироти, держава піклувалася ними?

Не, не. Умирили та й усьо.

А ховали де померлих від голоду?

На кладбіщі, такі з акації хрести ставили. Щоб знати, де воно поховане.

Хто був винний в голоді?

Комуністи, мабуть.

Були такі люди, що не голодували?

Не помню я, щоб в нашому селі такий хтось був, що не голодував. Я пішла в перший клас, хтось приїжав забирав, не знаю хто це був, чи міліція, чи хто. Була школа, в ній хтось жив, якийсь чоловік з жінкою жили. То казали, що їх забрала міліція і вони більше не вернулися.

Ваш батько був у колгоспі, він пішов добровільно туди?

Да, був. Знаю, що робив у колгоспі, як він пішов, як він там, я не знаю.

В колгоспі люди віддавали майно добровільно чи примусово?

Примусово. Хто ж хотів віддавати? Чим потім дітей кормити? Всьо забирали.

В містах був такий голод?

Ну, кругом був, кругом по Україні був.

Можна було щось виміняти?

Міняли, міняли. Мама свої плаття, кофти міняла, раніше ж придане давали. Це я помню, що мама носила міняла. Та дадуть якоїсь кукурудзи та зерна.

Ви щось чули про торгсін?

Не, не чула.

Хто ж таки винний в цьому голодоморі?

Ну канешно ж влада, хтось же давав їм такі прикази. Хтось же рішив таке робити, ніхто сам не йшов і не забирав, заставляли.

Поминають в церкві тих, хто помер?

Поминають, нам свічечки давали, щоб ми ставили, щоб поминали цих людей.

Записали студентки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Людмила Сергіївна Луговська,

Г. Б. Андрєєва

ФРУНЗЕ Олена Кіндратівна

1925 р. н.

Ви пам'ятаєте голод 1932–1933 рр.?

Так, було таке, відбувалося, а в 1933 році батько помер з голоду. Великий голод був, страшний, батько мій помер.

Хто забирав врожай?

Наші фашисти хліб забирали, а люди голодні травичку їли, вони забирали, бандіти, я малограмотна була, закінчила тільки сім класів. Ми на городі закопали мішок, а вони приїхали і забрали. А голод робила радянська влада, вивозили все від людей, нічого, ні грама, ні діточкам, нікому. Всі голодні були, зовсім ну нічого.

Чи можна було приховати продукти, зерно?

Боялися влади, не можна було заховати, а вони все витаскували, а куди витаскували, куди витаскували – не знаю. Все, все геть до зернинки забрали.

Чи дозволяли збирати в полі колоски?

Сестра моя йшла три кілометри з Каїрів до Красного Кута, там в нас була больниця і вона взяла мене з собою у ту больницю. Ми шли пішки, і вона підійшла в поле з краю – так такі товсті колоски з зерном, а вона жменю вирвала і мені в руку натерла, а тут об'єжчик появився, прихватив її, а мене покинули, сестру забрали, вона за це в тюрмі сиділа. За що її посадили – не знаю, вона мене нагодувати хотіла.

Чи мали зброю ті, хто відбирав вирощене в людей?

Не помню, чи була в них зброя, не знаю, бо я боялася, коло хати був очерет, там ми ховалися.

Чи боронилися люди?

Та де там, не боронилися, боялися балакати: поспробуй щось сказати – німі люди були. З людей знущалися, оце тако вони людям робили. Хіба їм мало було, як вони забирали харчі і все, хіба їм було мало, а собаки є собаки, та й усе. Я не пам'ятаю, ми їх боялися, ми тікали з братом, там в нас був тако город куркульський, бо нам тоді дали куркульську хату, бо мама ходила, то там робила, то там, а ми з братом ховались, якась гуща була, і ми там сиділи і голодні, і холодні сиділи.

Чи можна було приховати частину продуктів?

Ніде не ховали продукти харчування, страхіття таке було, такий ужас був.

Ви пам'ятаєте, як організовували колгоспи?

Ну як би сказати, тоді колгоспи я не помню, тоді це ж було як ну як би сказати. Куркулі повтікали, а в ці хати позаселяли людей, щоб работали люди такі бідні, як в мене ось брати і сестри були і мама. Ні на кого вони не робили, а так щось їсти дадуть, як піде робить, а так нічого не давали, самі бідні були. Батько мій помер. А мама що могла зробити? Більше в нас нічого не забирали. Корову тільки забрали. Ми голі ходили.

Чи давали якісь пайки, тим хто працював у колгоспі?

Не давали, не давали, а хоч і збирали, а вони все-одно забирали.

Чи багато людей померло у Вашому селі?

Батько мій помер у голод, помер зимою; і літом помирали. В 1933 році було вже страшно. Багато людей померло, та я вже позабувала їх фамілії. Мельчинків помню, Тимофєєвих, Горбунків – тако, що близько коло нас жили, а то вже позабувалися. Петренків помню. Помирали в тьоті Каті, двоє померло.

Чи опікувався хтось сиротами?

Як держава все забирала от усіх, а хто опікувався, у нас мама опікувалася, хоч траву їли і що хоч їли. Ніхто не опікувався, ніхто, коли від нас забирали їжу. Хліб, зерно. Не було таких дітей, помирили, як і наші.

Які засоби вживали до виживання?

Ми виживали на травах, жили та і повиживали, а батько помер тому, що все віддавав, все нам, дітям. Сусликів їли, їх м'ясо таке добре. Тоді не було виноградів, не було садів, ми козелики їли, какіш, ото таке їли.

Чи допомагали люди одне одному, чи ділилися продуктами?

Чим би я кому дала, коли всі голодували, всі пухли вмирали, сидять – отакі ноги пухлі. Не було чим допомогти, ні мені, ні нашим, нікому. Капітальний голод. Ніякої допомоги від родичів не було.

Чи міняли речі, одяг на продукти харчування?

Міняли конешно, міняли. У нас були подушки, почті задаром віддали подушки, а як і того не мали? Вобщє люди помирили з голоду.

Як ховали померлих?

Померлих заносили на кладовище і ховали так, в ямі. Трун ніяких не робили, сестра моя плакала за батьком, казала – «Що ж ти дітей покинув!», – то знаю, чимось таким замотали і так закопали. Такого, щоб ховали в одну могилу, – такого не було. За селом нікого не ховали, а ховали на кладбищі.

Чи відомі випадки людодїства у вашому селі?

Людей в нас не їли, не було таких випадків.

Поминають в церкві тих, хто помер від голоду?

Поминаємо всіх своїх рідних, що померли в голод. Взагалі, якщо є родичі, то вони поминають. Поминає і батюшка.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Андрій Олексійович Науменко

ХРУЩ Василь Леонтійович

1928 р. н.

Ви пам'ятаєте голодомор 1932–1933 років?

Я був ще маленький, та пам'ятаю. Мені батьки розповідали. Це було зроблено спеціально, для вимірання людей. Хліб був. Його багато було, але приходили енкаведісти, вони забирали у хатах хліб. Каганович, це його работа, він був головою чи мером, чи що він був, командувачем поставками хліба, чи Каганович, чи Сталін – хто його зна. Забирали, а хто не виплатив хліб, то ставили, як казали, сторожа, і більшими смачними буквами писали на хаті «бойкот», туди ніхто не міг зайти без дозволу якогось начальника. Люди не заходили, бо бачили, що бойкот.

До вас приходили забирати?

Забирали то, що є.

По скільки чоловік приходило забирати?

Чоловік п'ять.

Вони мали при собі зброю?

Цього я не пам'ятаю, та напевно мали, документи брали, потом їх супроводжували комсомольці, підвода, грузчики. Вони самі не брали, людей заставляли, маю в виду, там були такі активісти-комсомольці, точно не скажу, но активісти.

По скільки разів вони приходили?

На день по три, чотири рази. І не то що вони долбали в стінках, в землі шукали той хліб, а де той хліб, як його не було. Ну, забирали все посліднє.

Приходили вночі чи вдень?

Днем, ноччю там спеціальні були, лягав у дверях, та його ж не перескочиш.

Де ховали зерно?

В ямки, чи що. Чи в якісь ящички.

Людей змушували іти в колгоспи?

Ні, не знаю, не скажу, це мій батько розказував, я тоді був ще малий.

Були у вас у селі такі випадки, щоб розкулачували?

Почему цього не було, було, і багато сімей розкулачували. Забирали дома під жезтью, людей вигоняли у колхоз. Там де зараз магазин стоїть, забрали тоді, ну, воно, видно, багаті були. Не в курсі діла, хто щось їм в наследство пішло. Ну, забирали багатенько.

Забирали ще щось, крім їжі?

Нє, цього не бачив я.

Дозволяли збирати колоски?

Хто в'яже, хто серпом, чи косилкою і далі тягає. Колоски потім і розрішали, як председатель розрішить, і хто піде збирати, казали: тобі в тюрму. Ну, за качан кукурудзи це обично, да і в 1946 році давали год і два получали. В общем, качан стоїв год, независимо, чи малий, чи більший.

Тих, хто йшов до колгоспів, кормили?

Сразу давали, що там було. Раз у день давали, бо я вже у ті годи вже почав коси підносити.

Ви їли якусь траву?

Обично щир дергали, і мати якусь вискубе, щоб прожити.

А тварин?

Шо могли, то їли, і горобців, і що хочеш їли. Дома наварять бульона з горобців, по стаканчику по всіх розділять. Нас було шість хлопців в сім'ї. Надо було всім їсти.

Чи були такі люди, що не голодували?

Напевно таких мало було, може, якісь зажиточні люди, що щось міняли на їжу, чи на стакан зерна міняли. У нас міняли, і з міст приїжджали. Набере тут якийсь матеріалів і міняли на хліб, ходили без нічого, бо все віддали за їжу.

А у вас були торгсіни?

Та не було, я їх не бачив і по сьогодні.

В містах був голод?

Кругом був голод.

Хто хоронив померлих?

Громада, колективно посилали. Бо не буде ж валятися на вулиці, огороді.

За це платили?

Не скажу я, а хіба можна було, як платити було нічим.

Де хоронили померших?

На кладбіщі в селі.

Багато людей померло?

Ну, більш половини, скільки їх числиться в сільсоветі – не знаю.

Люди допомагали одне одному?

Обязательно, одне одного виручали, то кум, то брат. Воно связано одне з другим, даже не тільки родичі, люди дружні були.

А поминають померших?

Обязательно приходять люди, панахиди ставять, ну, хто що може.

Чи були випадки людодіства?

Хто його знає, та вроді були чутки, розговори.

Як Ви гадаєте, чи знає молодь про голодомор?

Та на pewno і не кождий знає з молодих. А от дітям я розказував, мої знають.

Хто винен у голодоморі?

Я думаю всегда рыба воняє з голови. Голова виновата. Це іскусственно було. Врожай був хороший. Вивозили постійно повозки з хлібом.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Сергій Іванович Волканов

с. СТРЮКОВЕ

АНТОНЮК Пауліна Григорівна

1925 р. н.

Голод переживала у с. Красний Кут. Нашу сім'ю розкулачили. Хата у нас була на дві половини: одна справна, одна несправна. Забрали всьо у нас. Був январ місяць, мороз, сніг сильний. Вечір був, ми сиділи. Тут ідуть душ двісті школярів, з флагами. Зайшли в хату, председатель виніс мішечок муки, з батька, у того була така бурка, здер. Нас троє дітей було. Вивели нас на дорогу, хату заперли і пішли, а ми стоїмо на вулиці, ноччю, на морозі. Два годи ходили попід хати, у нашу хату нас не пускали. У конюшнях ночували, де ми тільки не були. Іздевалися, як же мучили нас! Половина хати зерном набита, а в іншій половині діти помирають з голоду. І ще сторожа, щоб дитина не взяла нічого. З хат викидали людей. Це ж батько в колхоз не записався. У нього була коняка, була ряба корова, кози. Ми потім вступили до колхозу, бо всі вступили. А потім мого брата в армію забрали, а він каже, що ми ж розкулачені. А вони йому: «Вас по ошибке розкулачили». Людей взагалі на север вивозили. На підводи грузили і забирали.

А голодні які були. Спеціально той голод був. Хати, амбари повні зерна стояли, а взяти нічого не можна. Як згадаю той щир, як я того щирю наїлася! Мама натовче, напече коржиків з того щирю. У татового брата вісім душ дітей було. Та прийшли

ті з щупами залізними, та оце щупали, все шукали. Діти у вікні стоять, а вони матір надвір виводять, щоб розстрілювать. Ну вона розказала, де у них та яма. І в печі штурхали, і в грубі, і скрізь ті ями шукали. Бо як почалась розкулачка, то люди закопували зерно у ями, заховували. Бригади ходили, усьо забирали, усе до нитки з хати виносили, усьо підряд. По 5–6 чоловік приходили. Свої це були, у нас сусід ходив у цій бригаді. Це спеціально вибрана така була бригада. Цілими днями вони ходили, потім ще ходили перевіряли. У нас батькова сестра недалеко жила, вона так хорошо жила, но не призналась, де в неї ця яма. То що: поставили сторожа, бойкот їй зробили, в хаті заперли, не давали ні їсти, ні пити, щоб вона зізналась, де ця яма. Навіть з-під дитини, з колиски забирали, хто під подушечкою трошки фасолі поховав.

Люди допомагали один одному, конешно, тоді люди добрі були, це тепер вредні, а тоді кришкою ділились. А були і такі сраколизники, були, які лізли у ту владсть і підлизувались, то вони доносили.

Були люди, що не голодували, були такі. Ті, що приспособились якось, і ті, що в мене все позабирали, то вони собі додому несли і там наїдалися. У сусідів було четверо дітей, і картошечка у печі жарилась. То вони забрали ту картошечку, а діти пішли за ними та й кажуть потім: «Мама, вони нашу картошечку їдять».

Щоб колоски збирати? То Боже сохрани. За три колоски три роки давали. Спеціально була міліція, НГБ*, щоб ці поля охороняти.

Людей багато помирало. У 1933 вже багато помирало. Діти в основному помирали. Якщо батьки помирали, то сиріт нікуди не забирали, вони потім теж помирали або люди до себе брали. Хоронити спеціально підвода їхала, мертвих збирала і відвозила на кладбище, там закопували. Копали, де хочете. І по дві, і по три душі закопували, а що робити, якщо люди як порох сипалися.

По степу ми ходили, мушій збирали, з щирю коржі пекли, льон їли. Знаю, що був тут недалеко ставок, у ньому риба подохла, та люди мішками таскали ту смердючу рибу. Очередь стояла, де коняка здохла. У сусідньому селі люди людей їли з голоду.

Що мали люди у других селах, то кругом попід хати ходили, все міняли. Були такі багаті, що міняли.

Іскусственный то був голод. 1946–1947 роки – то був недород, а в 1932–1933 роках іскусственный був голод. У 47-м году теж іздевались. Дівчата молоді тяжко робили в колхозі, і жінки також, взяли вони у платки три кіло пшениці, то їх судили. У жінки чоловік на фронті погіб, сину сім год, а її судили, дали три годи їй. Посадили вночі на повозку і везуть, а той хлопчик біжить за тією повозкою, падає, кричить, маму кличе. Хлопчик сам остався, а вона померла в тюрмі.

Зараз померлих від голоду поминають, і тоді поминали. Як не поминати, якщо в мене хтось з рідних помер. І дітям, і онукам своїм я розказую, а як вони до цього ставляться, то хто їх знає.

Я думаю, советська владсть у тому винувата, Сталін.

*Записали студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець, Анна Олександрівна Петрова*

* Респондентка має на увазі ГПУ, називаючи його звичною пізнішою аббревіатурою (МГБ, або КГБ).

БАБЮК Марія Іванівна

1928 р. н.

БАЙКУЛ Акуліна Єфремівна

1934 р. н.

Пошти гола ходила. В школу посиляли, я пошти гола. Хто дав якісь сапожки, якусь юбку, мама перелицювала, наділа, я пішла в школу. Був хліб. Було півхати, а ми були голодні. А мама була без хазяїна, бо хазяїн помер, нас було багато, голодні ходили. Ходили до мельниці і просили, щоб дали якоїсь жмені висівки. Валя Кузьміна розказувала, як ходили попід мельницю, просили, аби дали хоч трошки, бо ж не було нічого їсти. До людей ходили, ось до цієї тьоті, – «Дайте хоч кусочок хліба, бо їсти хочемо». Скирти десь солому скирдували, аж на Журовку ми ходили з мамою покійною, пригоршу пшениці чи ячменю принесла мама, та висушила, та зварила той куліш, називалось. Мама розділила, а їй не попало, та мамі ляємо, щоб мама поїла трохи. Тьотя Ніна у бутилку взяла була трохи, двоє дітей зосталося. Вони голодні сиділи тут. В жнива ми перекидаєм снопи, їсти хочемо. Та натеребили ми у ту бутылочку. Спіймали та дали три годи.

Було таке, що доносили. Та тоді тих, хто хтів зерна приховати, та судили. Дядька забрали за те, що приніс додому трохи зерна. А дітей у нього залишилося сім чоловік, а найменший було дві неділі. Більше голодні ходили і голі. Нас було п'ять душ, ми під хатою лежимо пухлі. Робили дирочки, аби націдити трохи зерна, та все одно ловили. У нас зерна не забирали, бо в нас його не було. Корову в нас забрали. Нас п'ять душ, мама одна була, ходили в інші села макуху купляли, аби прогодуватися. А ми голодні, мама просила, що діти голодні, під хатою лежать голодні. А він забрав корову, бо в нього теж діти голодні.

У командах були місльні наші люди. Документів не було. Прийшли, корову забрали, одвели до себе та й усе. Їздили по селі з флагами, забирали усе під музику. Та люди, до яких під'їжджали, надівали на себе усе, що могли, бо це все заберуть. Усі речі забирали.

Не пам'ятаємо, щоб вони мали при собі зброю. Ніхто тоді за нас не боронився. Нікого ми не били, але спорили з ними і спорили, та хіба воно нам допомогло, спорили, доки нагайкою не вперіщать. Тих, хто пручався, відсилали на висилки. Мого дядька відправили в Улан-Уде*. Да десь отам, але бабка туди не поїхала. І так вона не знає, де вони. Хто вернувся, а хто і не вернувся.

Судили. На роботі робимо і приховати не можна було. Прийде чоловік, набере перед тим у кармани та розсипе по землі. А раніше була солома, та з соломою усе змішається і як наче нема зерна, не видно його. Та ми його потім вибираємо та варимо якусь кашу. Жорнами жорнували. Прийде Лука. Та так потроху дітей піднімали. У хати заходило два-три чоловіки. Щупом шукають.

Тоді коли вже колхоз був та всім давали їсти. Затірку варили. Затірку варять і тоді ополоник дають на їдака. Є в нас п'ять душ у хаті та дадуть ото стільки ополоників, та й несудодому.

* Місто в Забайкаллі, з 1923 р. – столиця Бурят-Монгольської СРР (з 1992 р. – Республіки Бурятія).

Збирали ми, що хочеш. І колоски, і не колоски, жити ж треба було якось. Поля оберігали об'єжчики. А так били, доганяли та відбирали. Збирала я уже у 47 році колоски, та заснула в полі, та батько прийшов за мною. Прийшов, взяв мене на руки та плаче. Бо нагадує свій 33 рік, коли не було що їсти і люди були так нажахані, що боялися вийти в поле та збирати колоски.

Людей заставляли йти в колгоспи. Заставляли підписувати якісь бумажки. Не підпишеш – не приймуть в колгосп. А їсти давали по ополонику затірки. Я пока додому донесу та рукою витягну, та виїм усе, та братам вже нема чого їсти. А вдома теж сидять голодні. Тітка розказувала, як повій* їли, там ягодики були якісь. І то було сильно харашо, як вони були. Прийшли сьогодні, завтра приходять другі. Кажний день нові приходили, щось шукають, а що вони шукають, як ми самі голодні.

Були в нас сироти. Не робили для них ніяких дитдомів. Ото, що люди допомагали. Дітей забирали родичі, забирали їх і прості люди, майже нікого не залишали на вулиці, не то, що зараз. Люди один одному помагали, чим могли, не було такого, що родичі відказувались одне від одного. Чим могли ділились, кусочком того мала. А це вже було сильне багатство. Це його пекли на чомусь, на чому було. Оце він як корж, з отходів, з кукурузної муки, а там були всякі отходи. Ті отходи заколотили, заліпили, трохи сечок добавили, трохи якоїсь крупи, бур'яну трохи, ото вже і мала. Їли ми черепашки, били їх у річці. А розколеш його, а там м'ясо, ото все викидаєш, а м'ясо їсиш. Та м'ясо берем, удома зваримо, їмо.

Ті, що забирали, ті не голодували. В їх мішках було, і земля була. Жили харашо. Бідні ділились, а багаті не ділились.

Вижили ті, що могли ще збирати, оті матержаники пекти, оті і вижили. А хто вже геть не міг, оті і помирали. Оті валялись, їх потім збирали.

Тоді у нас даже не було дерев. Цвіт акації їли. Я знаю, що оце повій, щир, оце таке розказували. Казали бабка, ще який там бур'ян. Щиру підем наберемо такого патлатого, та то не був щир, а називався він «віник». Та мама перемеле його, перетолоче. А там нема зерна, із жменю намолотять. Ну кинуть у казан зваритись, а воно закипить, вибігло на плиту та й нема. Та й пустий казан.

Горобців ловили, їли. Ми в 1947-му не мали що їсти та пекли цвіт акації. Принесли нам, було таке, цибулі. Та сидимо ми кругом столу і плачемо, дитина плаче. То їй, найменшій дали м'яске, а ми шелушиння їмо. А тоді вже суслив ловили ми. Коні здихали, та ми коні їли. Їжаки їли. Їли, що бачили, а що бачили, то їли. Шо дригалось, то їли. На степу нам у колхозі варили мамалигу. То просимо, аби повариха нам, дітям, та зробила дзяндру. Казан одшкребли од мамалиги, змішали з водою, соллю, та так получається дзяндра.

А в нас стояла комора і називали її голубінка. Такий великий амбар. І там пшениця, усьо було, а людям нічого не давали. Ніхто нікуди не їздив, бо голодні були, ледве двигали. У городах теж був голод, як село не дасть в город, то город не виживе. Отак і тоді було. Як город міг не голодувати, якщо голодувало село. Ну в городі, мабуть, не було такого голоду, як у селі. Багато з села бігло у город, щоб якось вижити.

* Інша назва рослини – берізка польова (див. прим. на с. 312).

Ми і не знаємо, скільки там людей померло у тому селі. Люди падали по дорозі. Уже даже хоронить не було куди. Помирали цілими сім'ями. Коло хати прямо хоронили, виривали ями. Ховали людей коло хати, не одвозили даже на кладовище. А після ніхто нікого не перезахоронював. Такого, аби були великі поховання за селом, я такого не пам'ятаю.

Кажуть, що коти їли, а щоб людина людину їла, такого не було. Такого ми не чули.

Поминають у нас зараз, поминали і тоді. Ніхто нам не забороняв.

Мій внук каже, що кожен за себе. Кожен живьот под себя. Родичі, канешно, співчують, як без цього.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Святослав Анатолійович Гетманець*

БАЙКУЛ Марія Єфремівна

1929 р. н.

Мешкала у с. Переселенці Одеської області

Я помню, що був голод. Голодували ми добре, ходили по столах, голодні були, босі. Нас було восьмеро дітей у сім'ї і всі вижили у 30-х рр. Як ми виживали, я вам скажу. У нас тут була доктор, що над скотиною, ветеринар. У неї було двоє дітей, а у мами восьмеро дітей, і теж в неї убили на фронті. А голодовка сильна була, то вона візьме заріже теля, каже, що воно больне було, а воно здорове. А потім вона нам більше дасть, бо в нас сім'я велика, а собі менше візьме. Так ми і жили. Потім їжаків ловили їли, суслів ловили їли, і горобців їли. Коней здихлячих їли, спо-риш їли.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

БАРАН Євдокія Никифорівна

1926 р. н.

Про причини голоду детально не знаю. Мати мені розказувала, був посушливий рік, але врожай зібрали і ніхто не думав, що буде голод. Але за вказівками керівництва все зерно зберігали на току, селяни нічого не отримали. З дому в нас нічого не забирали, може того, що наша сім'я була багатодітна. Ті, хто працював в колгоспі, отримували їжу раз у день. Закон «про п'ять колосків» знали всі, бо за це зразу в тюрму. Всі знали, як одного дня Слива Тетяна стеребила в карман жменю зерна і не висипала його до общего, а хотіла віднести додому. Голова колхозу Кудренко Трофим Трофимович подав про це заяву і Тетяну було засуджено на вісім років. Отаке було, даже ніхто на полі не їв зерна, боялися. Поля постійно не охоронялись. Но були об'їждчики. Один був з нашого села, Ясенко Олексій. Кожна родина намагалась вижити сама. Їли коріння брендуш, квіти, молоду траву. У кого в дворі була акація, а ветки звисали на дорогу, то хазяї не розрішали

відламувати гілки з акацією. Про случаи людодства ніколи не чула. Виміняти у селі нічого не можна, треба було їхати в якийсь город. Про голод у містах мені нічого не відомо.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Алла Миколаївна Вовченко*

БЕВЗ Ганна Олександрівна

1930 р. н.

Мешкала у с. Лащова Черкаської області

Народилася я в с. Лащова Тальнівського району Черкаської обл. Саме дитячі роки припали на період голодомору 1932–1933 рр. Із великим болем згадую ці роки, тому що саме в 1932 році померла мама і я залишилася з батьком і бабусею. Згадую той момент: мама лежала уже мертва, а я кликала її дуже довго, так не дочекавшись слова. Саме голод відібрав у мене саму дорогу людину на світі. Батько зранку до пізнього вечора працював у колгоспі. Голодні люди збирали колоски пшениці на полях, щоб прогодувати дітей. Найвище керівництво країни знало про голод в Україні, але замовчувало цей факт. Допомоги надано не було. Села заносили на «чорні дошки». У них конфісковували, продавали й навіть посівні фонди. Проводилися масові репресії, припинили постачання товарів, села оточували загони НКВС.

Згадую закон про «п'ять колосків». Він передбачав за крадіжку колгоспної власності розстріл із конфіскацією майна чи позбавлення волі на термін не менше за 10 років. Саме голод заставляв людей йти на такі тяжкі кроки і платити за все своїм життям. Таких людей в селі було немало. Відомі випадки, коли люди споживали м'ясо мертвих тварин.

Згадую голодомор 1946–1947 років, який стався в період повоєнного відновлення господарства. Причиною голоду була повоєнна розруха. Для селян запроваджувалися величезні податки (навіть на фруктові дерева), розорювалися посівні площі і виконувалися плани хлібозаготівель будь-яким коштом. 1946 рік – посуха, викликала неврожай в усіх сільськогосподарських культурах.

У роки голоду в містах діяла карткова система забезпечення населення хлібопродуктами. Селяни ж не мали й цього. Голодуючих називали «колгоспниками, які мають гострі нестатки». У результаті голоду в селі померло дуже багато людей. Їх хоронили на місцевих цвинтарях. Зараз їх поминають на Проводи. В селі встановлений хрест померлим від голоду (цвинтар с. Ананьївка). Поминають їх і в церкві Київського і Московського патріархатів, які знаходяться на території нашого села.

Голод 1932–1933 рр був страшним злочином сталінського режиму. Голод був спровокований радянським керівництвом з метою масового вступу до колгоспів. Командно-бюрократична система керівництва призвела до того, що селяни перестали бути господарями на землі. Було вбито й почуття власника.

Записала М. Д. Яремчук

БОНДАРЕНКО Володимир Михайлович

1925 р. н.

Сильний був врожай. Хліба стояли, пшениці у хатах: в одній половині з голоду мруть діти, в другій зерно стоїть. Це називалося глибоки. Пухли люди з голоду, умирали, даже не було кому хоронить. Люди їли, що могли. Ми з моїми сестрами ходили сема собирали в колхоз, семена оці сушили, круподьорка була, і дерли. Мама коровку держала, то молочко було. Семена щирю собирали і варили замість пшона. Коняка, може, десь здохне з голоду, то брали її, ділилися кусками. Ми, діти, як підемо до школи, то назбираємо балабонів* і їмо. У школі нам нічого їсти не давали.

Мій батько був председателем колхоза. То вони з бухгалтером відкрили склад, взяли там зерна, їх за це відправили кудись далеко, і ми залишились з мамою, нас троє дітей.

Була така комсомольська бригада, вони ходили забирали зерно, що там ще люди собі у торбочки ховали. Ходили по п'ять, і по шість, і більше. Вдень ходили. Тьощу мою розкулачили, вони жили багатенько. То їх вигнали з хати, пішли вони до діда, а тут в неї якраз дитина родилася, то пішли в ту хату за клійонкою якою, а вони кажуть: «Ми тебе вигнали, щоб не тільки ти подохла, а і діти твої подохли». Отаке було.

Було, що люди ховали зерно у торбочки, ховали де приходилось: і у землю закопували, і у піч. На печі між дітей ховали, і то знаходили.

Тим, хто пішов до колгоспу, давали їжу.

Було при советській власті і так, що за колосок судили. У мене жінка була, вона з другого села, Мартиновське, Косарівка воно тепер називається. Вона розказувала, що була доріжка через жито, і йшов мужик, у карман натеребив того зерна, і його повішали, у школі повішали. Поля, колгоспні комори охоронялися. Люди охороняли, назначали сторожа.

Жили люди по-різному, хто краще, хто гірше. Ну вже десь восени 1932 – начало 1933 року почали вже помирати з голоду. Пухлі ходили. Я ще помню, як я малий тоді був, йшла одна бабка, а в неї ноги пухлі і полопали, водичка така текла. Я ще прибіг до мами і кажу: «Мама, в тої бабки з ног водичка тече». Мама сказала, що то пухла вона вже.

Люди, коли могли, то ділилися між собою. Та напевно, і доноси були, як приходили шукать. Із родичів нам ніхто не допомагав.

Голод кругом був, і в городах був голод. Наша тітка з дітьми у городі, в Одесі жила, та вона не змогла там, і весною 1933 переїхала сюди, бо тут вже поспівати щось почало.

Про такі випадки, що люди людей їли, чув, але в нас такого не було.

Ходили люди міняли, і золото міняли. Я чув, що ходили у глухі села. Там у людей більші городи, то вони більше мали, і наші люди туди ходили.

* Імовірно, ідеться про калачики (див. прим. на с. 32).

Як хоронили, теж не помню, але мені жінка розказувала, у неї страшніший голод був, що не було кому хоронить, і батько канатом двох дочок затягнув на кладбище. Я сам не бачив.

Померлих від голоду поминають. Церква у нас є і була. Я не знаю, чи там згадують, бо я в церкву не ходю.

Я думаю, правительството винне.

Записали студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Анна Олександрівна Петрова

Святослав Анатолійович Гетманець

БОНДАРЕНКО Єлизавета Олексіївна

1925 р. н.

Добре пам'ятаю важкі роки 1932–1933-х. Хоч мені було тоді вісім років. У той час ми жили в селі Переселенці теперішнього Миколаївського району. У нас була дуже велика сім'я: батько, мама і восьмеро дітей. Був неврожай, і зерно забирали представники влади. Із наших селищ ніхто участі не брав. Це були чужі якісь молоді хлопчаки. Вони формували загони. Один із таких загонів був і в нас. В цьому загоні була одна жінка, батьки говорили, що вона із села Стрюково, але імені і фамілії не помню. Забирали не тіки зерно, а і коров, кіз, поросят. Деякі люди ховали, наприклад, наші сусіди, викопали яму в сараї і заховали там частину зерна, але урядовці найшли його. Таких селян, які не хотіли віддавати зерно, арештовували. До кожного двору приходили по декілька разів. Приходили не тільки вдень, а і вночі. Якщо сім'я не відкривала двері, то їх вибивали. Все зерно забирали до колхозної комори. Комору охороняли сторожі, яких наймали із села. Після цього їх обшукували, чи вони щось не взяли додому. Перші смерті від голоду були вже взимку. Голодували майже всі. Трохи менше голодували ті сім'ї, яким вдалось заховати трохи зерна. Жінки вночі терли зерно і варили кашу. Таким сім'ям вдалось протриматись до весни. А мою сім'ю рятувала корова і допомога родичів.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Алла Миколаївна Вовченко

БУРДЕЙНА Валентина Іванівна

1926 р. н.

Ви проживали тут під час голоду?

Да, да.

Які були причини голоду?

Забирали, батько був живий, в нас була конячка, ми самі по собі жили. Та тоді батько їздив віяти, та й люди теж. Там він навів якійсь мішочок, і прийшли і забрали його через время. Батька забрали на 10 год і засудили. Строїв Москва-канал.

Оце таке я знаю. А голодовали ще довго і у 50-х роках. Нас було троє, двоє малих, потім двоє, хлопчик спух і помер. І ми осталися втрьох з мамою, батька забрали в тюрму, в январі його забрали 33-го року. Забрали в тюрму, а мама понесла йому їсти, а ми осталися вдвох з цим хлопчиком на пічі. Тут прийшли і все забрали з хати. Навіть не було чим вкритися. Мама щось поставила в піч, а тоді бригада прийшла і знайшла той горщик з картошкою, і вижрали, і викинули той горщик через вікно.

По скільки їх ходило?

Троє-четверо.

Скільки разів приходили?

Та приходили. Вже нескоро прийшли, самий головний їх і чотири душі прийшло, і там щось рились шпичкою. Ми лежали на пічі, той подивився на кровать, кровать гола, тільки доски і більш нічого, не знаю, як мати укривалася, нам давала якийсь мішечок. Приходили і не раз, і не два рази.

Приходили вдень чи вночі?

У нас тільки днем.

Вони мали при собі зброю?

Ніякої зброї, у руках ця шпичка, як казали ці комсомольці. Я тоді ще мала була, ще не дуже розбиралась.

Ходили свої чи приїжджі?

Свої, свої, і вмісті ходили на роботу потім, от радість. Наші були люди, одна і друга жінка і хлопець чужий. Приїзжали начальники. У нас сусід був, приїхали забрали у нього коней, свиней, і у нас забрали. Грала музика у нас в селі і забирали свиней, корів, курей; ікони не забирали, одержу брали. У нас батько їздив в Москву, Одесу, це ж у Ананьєво, набирають скот і їдуть в Одесу, побиють той скот, і розпродають, їдуть в Москву. Шо вони привозили? Ботиночки і плаття мені привозив. Приїхали якось до однієї жінки, та пиляють ту хату, щось шукали, а шо шукати, пиляють, все забрали: і свиней на сані, і курчат на сані. Отаке я помню.

Багато померло людей?

Якось жінка везла двох померлих хлопців, своїх братів, ноги їх волочилися по землі, а вона тягнула тачку. Нікому було хоронити, люди були геть пухлі, вона сама вирила ямку і покидала їх туди. Самі люди хоронили, мама взяла хлопчика на руки – і в яму, я не знаю, хто вирив.

До колгоспів заставляли йти чи ні?

Заставляли в ті часи, бо мій батько не йшов в колгосп, та його ж забрали, та ми голодували, пухлий поїхав.

Ті, що йшли, їм щось давали?

Копали ямки, садили лісопосадки, за 10 ям кіло муки. Мама бере муку, ми то похлебчимо.

Чи ви їли тоді якусь траву?

Собірали какіш, цибухи, козелики даже в'язали, косили.

А тварин їли?

Мати ніколи не їла, чула, що люди їли коти, ще когось, а ми ні. Буряк їли си-рой, ото вкусямо і лягаємо спати.

Дозволяли збирати колоски?

Ні. Якось я майже гола пішла з хлопцями і дівчатами на стежкований степ, колосочки збирати. Почала збирати у юбочку, а тут кричать «об'їзчик». Я кинула ту юбку, додому прийшла гола, потім сусідка зробила мені юбку. Бідували сильно.

Тих, кого піймали, судили?

Я не знаю. Напевно повтікали, хлопці і дівчата були більш старші.

Були такі, що не голодували?

Аякже, що не були. Ховали десь, рили ями.

Що робили з сиротами?

Ай, де вони там! Повмирали. Вже у 1934-му, 1935-му році їх трошки підбирали до колхозу, щось кормили, кого приручили, батьки за ними гляділи. Було багато сиріт і після війни.

Чи був голод у містах?

Аякже! Що, тільки, думаєте, у нас голодували? А в Одесу ото поїдемо, чорного хлібу чи висівки купимо, їздили до Одеси купляти. З Раховки пішки йдемо. Було все, що хочеш. Люди міняли по селах, моя мама занесла за гору помінати за дві банки крупи своє атласове плаття, красиве. Так, ні чорта в нас не було, бо все бригади забрали. Ото зайдуть, і що кому нравилось – забирали, не государству здавати – і вони собі гребли.

Померлих поминають на свята?

Аякже, обов'язательно, хто з родичів поминає.

Чи знає молодь про голод?

А хтозна, вони молоденькі, не інтересуються. Сину казала про своє дитство.

Були випадки людодіства?

Ні, в нас не було. Ну, чула за Ананьєвку, що їли людей, варили.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Сергій Іванович Волканов*

ВЕЛІЧКО Ніна Антонівна

1931 р. н.

Я в два роки була пухша, а сестра в 13 померла. Під час голоду жила в Романівці.

А як Ви вважаєте, що було причиною голоду?

Був план, але ті, що ходили, місні, перевіряли хати. Батько в 33-му помер.

А в 33-му був неврожай?

Та я не знаю. Але знаю, щось вивозили. Вони забрали все, ще й з хати вигнали.

А хто забирав?

Ну, ударники ці. Посилали їх із колхоза, а тоді ще й місні ходили.

А що ви їли?

Попід хати ходили. Мама ходила в село і робила людям печі. То ото принесе, і ми їмо.

Чи були випадки людодіства?

Та чула.

Людей в колгосп добровільно забирали?

У нас була одна корова і коняка, то всьо і забрали.
Чи можна було щось приховати?
Шукали вездє: і по городі, і всюди.
А карали тих, хто не хотів здавати в колгосп своє?
Ну чого ж, мого батька засудили. Давали розстріл. Мама ходила по людям і просила, щоб допомогли, як одна корова і четверо дітей.
Чи було в Вашому селі розкуркулення?
Оце ж воно і було. Чого ж з хати вигнали.
А золото на хліб міняли?
Де ж то золото, у кого було?
Чи ви чули про торгсін?
Це магазин, що приймав золото.
А один одному люди допомагали?
Ну, було. Так, свої.
Хто опікувався сиротами?
Не знаю, як вони були.
Де ховали людей?
На кладовищі.
А в місті був такий голод?
Ну як, в селах хуже було.
А щось міняли в городі?
А за що ж, як все забрали. Хто мав за що, та й їхав і купляв в городі.
Від влади хтось хотів допомогти людям?
Ніхто. Главне, що свої местні забирали.
Чи зараз поминають тих, хто помер від голоду?
Родичі, а так ніхто.
А хрести ставили померлим?
У нашої сестри був хрест.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Галина Борисівна Андрєєва*

ВЕНГЕР Ванда Іванівна

1924 р. н.

Мешкала у с. Савинці Вінницької області

Чи пам'ятаєте, що був голод у 1932–1933 рр.?
Шо я вже пам'ятаю? Які вже літа. Була біда, їсти хотіли, збирали лободу.
Які могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала врожай влада?
Влада забирала. Був урожай. А чого ж неврожай був?! Україна така багата була.
Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Правительство, яке там було. Помню, що казали батьки, що приходили, в каструлі яка крупа була – забирали, хліб забирали, пшеничку. Люди закопували, ховали. А в нас не було такого, бо в нас сім'я була велика, сім душ було.

Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Не було такого. Ні.

Ви пам'ятаєте, як до Вас приходили забирати зерно, як це відбувалось? Може, Вам батьки розповідали?

Може й розказували, та що я помню вже?

Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Не знаю, не можу сказати. Шо я вже помню. Я мала тоді була.

А люди намагались боронитися, захищатися від них?

Шо вони могли зробити? Наприклад, от я сама в хаті, та прийшли двоє та беруть, та що б я їм зробила? Прийшли, забрали та й все.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів?

Хто міг заховати, той ховав, беріг.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Може й давали, я що вже помню, як батько робив. Я була мала ще тоді.

Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Це таке запитання, що я не можу сказати.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі: одяг, рушники, худобу?

Ну, хто не входив в колгосп, розкуркулювали та забирали все, і худобу.

Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули ви про нього?

Кого поймали, що він там назбирав колосків, того забирали і судили.

Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Не знаю.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Хто міг, той йшов. А хто не, то так жив, неколхозний. І мусіли йти всі, бо їсти хотіли. Обіцяли гори, та чи вони давали, що обіцяли?

Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Забирали реманент, коня, хто мав та й упряж всю, хто впрявся та не йшов. А хто йшов, то нічого.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

А що це, сховаєш корову?

Чи помирали у вас в селі люди від голоду?

Ого, скільки було. Не було чим і хоронити. В рядно завивали та так і закопували. Пухли люди.

Коли почали люди помирати?

Як коли? Той год, що була біда. Де хто йшов, та там і упав.

Були такі люди, що не голодували в селі, і чому?

Та чи ж не, були заможні. А що, думаєш, дав тому, хто бідував? Кору дерли з липи, цвіточки сушили, лободу.

Що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

Не помню таке.

Які засоби вживали до виживання? Як Ви вижили?

У кого була коровка, от за счот цього вони і вижили. А ту коровку треба було заховати. А дід в поля ходив, ховав десь. А як був хліба мішок, то десь закопував.

Що Ви споживали в їжу з рослин, ягід коріння?

Кропиву їли, лободу, кору з липи дерли, сушили та на мельниці мололи і муку робили. Конюшину збирали, цвіточки дерли, сушили. Кропива була, лобода. А це, хто що мав, то він не дав тому, що не мав. Кропива і лобода, то була перва їда. Шо подали мені з миски, оце з лободи, а це з кропиви, а це з конюшини, оце і їж.

Чи ловили тварин, птахів? Може, собак їли?

Котів навіть їли, не то собак. Чому не їли? Лазили по деревах, здіймали гнізда.

Чи можна було щось купити чи виміняти в місті?

Як мав гроші, то купиш. А хто продавав шо, як не було шо? Міняли люди, міняли. Як їсти хтів, то всьо проміняєш.

А чи був голод у містах?

Був голод. Був.

Де Ви пережили голодомор?

Ну, тоді була область Кам'янець-Подільська, а тепер вона Хмельницька. Село Савинці*. Переїхали ми десь років 10 назад.

Скільки людей померло у вашому селі, чи є такі відомості?

З родини ніхто не помер, но пухли. Може, десь і є такі відомості.

Чи чули ви про випадки людодства в вашому селі?

Кажуть, шо дитину навіть з'їли.

Хто і як хоронив померлих від голоду?

Котрий, шо ходив, шо міг триматись на ногах, той ніс на радні. Хто на городі закопував.

Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

А хто платив? Самі люди. Тоді люди були чуйніші, ніж тепер, бо багато зазнали.

Чи відомі в вашому селі масові захоронення людей від голоду?

Не помню.

Чи поминають померлих від голоду на Проводи?

Хто живий, то вспоминає.

А за радянської влади їх згадували?

Скоріше всього, шо забуто було.

Чи знає сучасна молодь про голодомор 1932–1933 рр.?

Молодеж тепер не знає нічого.

Чи є у вашому селі церква?

Була і є до цього дня. Не дали люди там розгромити. Там люди набожніші більше.

А вона в 1932–1933 роках працювала?

Працювала. Та хто там під час голоду женився!

Чи встановлені у вашому селі хрести, пам'ятники жертвам голодомору?

Не, нема.

* Під час Голодомору с. Савинці належало до Вінницької області (утворена 1932 р.); Кам'янець-Подільська область існувала у 1937–1954 рр. Нині Савинці – село у Ярмолинецькій селищній громаді Хмельницького району й області.

Кого ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Руководство.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська

ВОВЧЕНКО Віра Іванівна

1926 р. н.

Я проживала під час голоду в радгоспі 1-го Травня. Ми переїхали туди, бо батька повинні були розкулачити. Мені тоді було 4 роки. Сперва робив батько на складі, був завскладу, а там все було: крупи, теплий одяг, тільки молока не було, і ото батько приносив. Ми не голодували. Моя мама варила їсти людям. Приїздили високопоставлені люди, вона і їм варила їсти; приїздили з Москви, Києва, Одеси. Ми жили, як пани на той час. Но приходили люди пухлі і просили їсти, і мама під видом помийв давала геть хорошу їду і борщ, і каші, щоб з голоду не повмирали, бо такі страшні ходили.

У нас голоду не було, а от у дідуся і баби нічого не було, була тільки землянка – їх розкулачили. Прийшли до хати, все, що було, забрали, винесли геть усе, це вони колгоспи створювали. Вони діду з бабою не розрішали разом жити, баба з дочкою переїхала до Андрієво-Іванівки, а дід там залишився, там вимушений був піти до колгоспу. І бува приїздив до нас і ото привозив по жмені семечок, і мама пережорнує ті семечки та напече нам блинчиків, оце я помню. Мама старалася допомогти своїй рідні, хоть який раз накормити, а батько своїй рідні. Ми жили дуже хорошо і не знали, що таке голод, а як батько тікав від розкулачки, отоді тільки визнавали, що таке голод, тоді вже люди перестали голодувати, а ми голодували.

Я пам'ятаю, що забирали. Було в селі таке, що півхати зерна, а в другій половині люди з голоду пухли та вмирали, і не могли взяти звідти зернину, адже залякані були, бо знали, що прийдуть, поб'ють і ще й з хати виженуть.

У нас в селі була Мотря, то вона називала себе партизанкою. Так то вона ходила, а з нею ще троє чоловік, а позаду підвода їхала. Приходили по декілька разів, приходили вдень і ото шпичкою тикають. Все забирали: пшеницю, коні, корови, землю.

В 1947 году була теж велика голодовка, і жили вже ми без батька, помер батько. Мати зарплати не отримувала. Мама була завідуючою хлібопекарні, то розрішалося брати буханку хліба, і в нас корова була, то ми знали, що в нас на столі завжди є стакан молока і кусінь хліба. А то люди голодували, був даже такий випадок, мама замісила звечора, замочила дріжджі, а рано о 5 годині йде на роботу хліб пекти, бо нада на весь район напекти, школі вже давали по півкілограма хліба на дитину безплатно. То стояли під хлібопекарнею діти, і мама давала їм хліба, тіста, і вони брали, додому несли, а раз була мати йшла з роботи о 11 годині вечора, і перестрів її чоловік і каже: «В мене шестеро дітей з голоду помирають,

допоможіть, дайте кусінь хліба». Мати дала йому буханку хліба, а на ранок він пішов і розповів міліції, що мама продає хліб. Прийшли до нашої хати якісь люди, все перерили, все обшукали, нічого не знайшли, а потім викликали маму на очну ставку. Мама зізналась, що віддала, але свою хлібину, ту, яку їй положено, і нічого не брала з нього. А міліціонер говорить: «Ну ти і дурна, бо віддала останню хлібину, а він тебе здав». Мама одповіла: «Я врятувала шестеро голодних дітей».

У нас була земля, пара коней, корови, своя земля – ми жили хорошо, батько робив секретарем селсовета. Чи хотіли йти до колгоспу, чи ні, не знаю. Знаю, що розкуркулювали людей. У нас друга була причина. Заплатив батько гроші, щоб привезли до нас сестру його, бо хвора була і нікому було доглянути її, а за це його хотіли розкуркулити. І ми втекли, ото і землю, і корів, і хату – все покинули. Ото залишилась повозка і ото, що змогли поставити туди.

Дуже серйозно колоски охороняли, пам'ятаю, дівчинка ходила з с. Скосарівка в нашу школу, та така засмучена, а я і питаю: що ж таке? А вона і говорить, що маму засудили за колоски на 4 роки. Вона знала, що діти самі залишились і зійшла з розуму, то її через рік відпустили додому.

Були такі, які не голодували, ще й багато таких. Ховали люди, де могли. Ось наприклад, батьки чоловіка. Вирили яму там, де корова стоїть, заклали каменем великим, а туди зерно ховали, і так вони жили потрохи.

Люди допомагали один одному, чим могли: ділились буряком, картоплею. Особливо допомагали родичі, старалися, як у кого що є, то поділитися.

Міняли, їздили до Одеси і вивозили все, що можна, у нас батько їздив до міста і привозив нам зерно.

У нас небагато вмерло людей, бо в нас особо голоду не було, ото як умре хто, то свої і ховали, або сусіди, а ото так в яму кидали та загортали.

Їли ми суслів, по полю ловили, ще ми всі бур'яни їли: кокіш, бабку, молочай, кріп, пасльони ми їли.

Ніхто не поминав тоді, бо не було чим, а зараз ніхто і не пом'яне, бо всі повмирали.

Молодь знає, я от своїй сім'ї розповідала, а люди своїй.

Голод був через недорід і через політику, влада винна.

*Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Олександр Миколайович Димура*

ВОВЧЕНКО Віра Миколаївна

1927 р. н.

Народилася я в березні 1927 року. Багато чого пам'ятаю про роки 1932–1933, особливо 1946–1947 рр. На той час я жила з батьками в радгоспі «Перше травня» Комінтернівського району Одеської обл. Батько Микола Савчук був комірником, де були, як я пам'ятаю, різні продукти: крупи, цукор. У підвалах виробляли

гаванський* сир. Директор був, очевидно, дуже інтелігентна людина, жалів людей-трудівників. Не голодували люди.

В 1946–1947 рр. були неврожайними. Багато людей приїздило з Росії. Школярам видавали безкоштовно по півкілограма хліба. В с. Андрієво-Іванівці, де я жила в роки 1946–1947, великого голоду не було. Не забирали корів чи одягу. Проте, треба було здавати молоко, яйця, або за це платити грошима. Платили податки і за садки. Тому в селах було дуже мало фруктових дерев**.

ГРЕКОВА Ніна Юхимівна

1924 р. н.

Мешкала в с. Суха Гребля Одеської області

У людей відбирали зерно якісь люди. Мені кажеється, що це були люди від Сталіна. Документів у них ніяких не було і зброї тоже. Заховати зерно чи інші продукти було не можна, але люди старались любими путями вкрати хоч жменю. Сипали собі в чоботи. Двоє-троє людей приходили по три рази на день, шукаючи зерно. Шукали у всіх закутках, де тільки можна. Шукали і в печі, і в копиці сіна. Тим, хто пішов до колхозу, давали їжу. Варили із кукурудзяної крупи баланду. Замість хліба їли макуху. Силою відбирали худобу, а інших вещей з хати не брали. У нашому селі вмирили люди від голоду, ну, не дуже сильно. На то время я жила в селі Суха Гребля, нині Миколаївського району*** Одеської області. Їздили ми в місто. Там можна було і купити, і виміняти шось на їжу. Рідні згадують своїх померлих і в церкві, і поминають на Проводи, Зелені свята. В нашому селі не встановлено пам'ятників померлим від голоду.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Алла Миколаївна Вовченко

ІВАНЧЕНКО Уляна Гнатівна

1922 р. н.

Мешкала у Чернігівській області

В 1932 р. мені було 10 років. Пам'ятаю, як тяжко доводилось прожити в той рік на селі. Голод 1932–1933 рр. в нашому селі, а я проживала тоді на Чернігівщині, був наслідком поганих природних умов. В 1932 р. всю весну, літо йшли дощі. Це було добре для всіх культур весною, на початку літа. Але настали жнива, а дощі не давали змоги зібрати вирощений врожай. Те, що вдалось зібрати, було звезено до колгоспної комори. Частину роздавали людям на трудовні, але це було не зерно, «сльози». Мої батьки, які на той час вже були колгоспниками, одержали кілька мішечків жита. Звичайно, того не вистачило на рік. І до нового врожаю 1933 року

* Голландський

** Обкладання податком урожаю плодових дерев і кущів передбачалося законом «Про сільськогосподарський податок» (1924). Податок було скасовано лише 1954 р.

*** Станом на 1 січня 1987 р. с. Суха Гребля знято з обліку «у зв'язку з переселенням жителів»; знаходилося поблизу с. Вікторівка, нині – у Березівській міській громаді Березівського району Одеської області.

доводилося в борошно додавати лободу, листя липи. Отакий то був хліб. Картопля в той рік теж не вродила, була як горох. Пам'ятаю, мама зварить казан картоплі «в мундирах», поки ми, діти, її перечистимо, то вже й спати хочеться. Добре, що в господарстві була корова та кури. Ото якось і перебивалися. Молоко заварювали яйцем та й їли таку юшку. І то не кожен день. А весною 1933 р., як тільки з'явилася трава, то дітлахи, ніби кроленята, паслися на лузі.

Ніяких репресій, насильства в нашому селі не було. І ніхто із дорослих чи дітей не вмер. В сусідніх селах, розповідали, люди вмирали, а в нас – ні.

Тепер я живу в с. Стрюкове. Тут є 2 церкви. Одна церква Київського патріархату, а друга – Московського.

Про голод тих чорних років я розповідала своїм дітям і онукам.

ЖЕРЕБКО Єлизавета [...]

1923 р. н.

Пам'ятаю я голод, мені вже було 10 років тоді. В мене батько помер від голоду в 1933 році, я росла без батька, голод був сильний. Люди їли людей тоді. Ні, я раніше жила в Іминовці*, це ось від Стрюково кілометрів зо п'ять. Було всьо – і недорід, і забирали всьо. Сталін так зробив. Були голубинки забиті пшеницею, а ми, бідні, їли траву, щавель, щир, оводки [?], а люди їли коні здохші, але я не їла, сказала – помру, но їсти не буду. Пухли від голоду, в мене мама була пухша. В мене було 5 сестер і один брат. А куди їх забрали? Отак ходили, бідні, вмерли від голоду. Сусідка була в нас, Деркач, так коли в неї померла дитина, вона не винесла її в яму, а зварила і їла. Це мама мені розказувала. Одного разу я лежала на печі, а до мене прийшла мама та й каже: «Іди ось, випий оце». А я питаю, що це. А вона каже: «Це ось в колгоспі дають по 1 кг шкури коров'ячої та я зварила, а ти попи́й хоть оце». Я їй кажу: «Ні, я це пити не буду». Ні, в колхоз ніхто добровільно не ішов, гнали всіх. Ми, діти, хотіли сильно їсти. Брали торбинку і йшли на поле і збирали колоски. Ні, не судили, бо ми малі були. Один раз пішла я і брат з сестрою, а їхали оці об'їзчики і питають: «Що ви робите?», – а ми кажем: «Їсти сильно хочемо».

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Алла Миколаївна Вовченко

КАРПЕНКО Дмитро Никифорович

1925 р. н.

Коли була голодовка, мені було 8 років. З осені 33-го я находився у дитсадку. Був дитсадок такий. Ну, председатель колхоза «Парижська комуна», він сам житель местний. Я жив в Ананьєві. А він був хитрий чоловік. Він у всіх, у кого що було, у колхоз.

А розкулачення було?

* Іменівка, до 1923 р. – неофіційна назва с. Іванівка; 1964 р. знято з обліку як об'єднане із с. Скосарівка Миколаївського (з 2020 р. – Березівського) району Одеської області.

Було. Ходили. Дівчатка дві. Плугарош (фамілія одного з комсомольців) і наші дві местні були. Ходили, приходили вони, були такі штилі і шукали хліб, але в нас його не було. Ми жили бідно. Батько служив у районі, та він получав пенсію, помош. У нас у селі розкулачили трьох. І забрали на 10 років, та один тільки повернувся, а два там і померли, на Колимі.

А ви пам'ятаєте прізвища розкулачених?

Канечно, Сербін Василь, Андрей та Павло. Один тільки повернувся, Василь, а Андрей помер і Павло. І вони робили в шахті і золото мили. І їх дуже провіряли. А у нас була корова і пара коней. Коні забрали у колхоз, а корову оставили. Та та наша коровка нас і спасла. Я ходив у дитсадок із сестрою.

А ваші батьки добровільно пішли у колгосп?

Не, гонять гоном. Не підеш у колгосп, підеш у тюрму.

А хто їх гнав?

ЧК, а я їх не знаю. Вони приєзжі кацапи були. Всього забирали: і їжу, і одяг, а у колхозі варили з того. Люди йшли работали і получали своє, всяке, що бачили, то й кидали у казан.

А дозволяли збирати на полі колоски?

Боже упаси! Об'єжчик з ружжом сидів. Не вбивали, а в тюрму садили на 5–6 років.

А були випадки людоїдства?

Були. Ловили і їли, вбивали, варили.

А Ви пам'ятаєте їхні прізвища?

Рожкован – ця сама вбивала. Вона несколько год назад померла. Прожила 106 год. Собак, котів їла.

А траву їли?

Ну ото наше, де забирали від усіх та робили кухню. І йшли на роботу та получали миску бульйону. Нашим нас і кормили.

А тварин їли?

Гав їли. Там страшне було.

А можна було щось заховати від них?

Та де ж там заховаєш? Та у хаті розвалювали.

Карали тих, хто не хотів віддавати зерно?

Сразу у тюрму, в Ананьєв. А хто більш багатий, то і в Балту. Поліщук Василь у тюрмі сидів.

А де ховали зерно?

На панському дворі у німця Крауза. Два сини у нього було. Але він мав тікати, то все бідним віддав даром.

У вашій сім'ї померли від голоду?

Ніхто.

Допомагали один одному?

Ні. У нас в сім'ї було шестеро дітей.

А сиротами хтось опікувався?

Ніхто їх не забирав. Отак вони валялися.

Чи багато людей у Вашому селі померло?

Не можу сказати.

А можна було щось виміняти в місті?

Його ніхто не брав. Нікому воно не нужно. Брали тільки золото.

Ви знаєте, що таке торгсін?

Та це золото туди здавали. Хто мав, той і здавав. У нас в селі не було торгсін.
А було за 10 км в Ананьєві.

Де хоронили тих, хто помер?

На кладбіщі.

Поминають померлих від голоду?

Ніхто не вшпоминає.

А в вашому селі є церква?

Нема, за 8 км.

А ви онукам розповідаєте про голодомор?

Ні.

А хто винен в тому, що був великий голод?

Государство, пан Сталін.

А засуха була?

Була один раз, але хліб був. І вивезли увесь в Росію. Даже сіменні матеріали вивозили. Хто ховав, той посіяв.

Ваші батьки були в колгоспі?

Да, ну аякже ж. Забрали, прийшли коні і все. А корову лишили.

А багатьом лишили корови?

Усім лишили. Ми ж молоко брали, а у дитсадку варили їсти якусь кашку.

А голод у 1946–1947-х рр. був такий же страшний?

Тяжко, але я получав доплнительно, як ветеран войны.

Хто Вам допомагав?

Государство.

А були на полі мишоловки?

Да, да збирали. За це не ругали. Збирали мишій, просо, рипляхи.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Галина Борисівна Андреева

КОВАЛЕНКО Володимир Іванович

1931 р. н.

Так, голод 1932–1933 р. я пам'ятаю. Причиною голоду було те, що представники влади забирали останнє зерно у жителів сіл. Все вирошене відбирали спеціальні загони людей влади і вивозили за межі села, куди і чому – ніхто не знав, а лишити було щось неможливо. За винагороди не знаю, а те, що були доноси на людей, які приховали жменю зерна, щоб якось перебитись, були. Було й таке, що люди ховали зерно в пляшки, а коли їх знаходили, то ті хто ховав, відбували покарання 8 років тюремного ув'язнення. З нашого села такого покарання зазнала Токаренко Олена – сиділа 8 років.

Зі слів своєї матері – Коваленко Олександри Федорівни – пам'ятаю за голод 1932–1933 рр.: з хати в хату ходили озброєні люди, у формі, відбирали останнє зерно, в нашій сім'ї забрали козу, а в людей, хто мав корів, теж забирали. Приходило по декілька чоловік. Продукти харчування, звісно, можна було приховати, але люди боялись і тому доводилось віддавати все, що ховали. Хто працював, тому давали зерно на трудовні.

Про «п'ять колосків» я теж пам'ятаю зі слів матері. Ганебним і водночас злочинним було відверте вбивство дітей за розкрадання так званої «соціалістичної власності». Судові органи чинили глум над людьми, а малих дітей забивали на смерть за те, що піднімали з колгоспного поля декілька колосків. Ще було так, коли назбиране відро колосків, то в тебе половину, або й більшу частину забирають. Колгоспні поля охоронялися об'їждчиками. Його задачею було об'їхати поле і подивитись, чи ніхто не ходить по полю без дозволу.

В колгосп йшли добровільно. Худобу до колгоспів забирали. Адже поля в ті часи оброблялися за допомогою худоби.

Помирали загалом ті люди, які ходили від села до села, знаходили їх на полях, в посадках, в нашому селі помирало мало, але було багато опухлих людей. Допомогали тим, що позичали жменю муки чи окраєць хліба, чи ще чимось, що приховували. В їжу споживали і коріння, і ягоди, і рослини. Наприклад, цвіт акації. Вживали в їжу горобців, суслів. У 1933 р. мені теж довелося скуштувати горобців. Батько настріляє, а мати наварить, отак і перебивались. Мені тоді було 3 роки. З міста мама привозила пресовану макуху. У нашому селі випадків людодства я не пам'ятаю.

Так, у нашому селі є захоронення померлих в ті роки, їх поминають на Проводи.

У селі є церква, в ній теж поминають жертв голодомору. В с. Ананьївка на цвинтарі є хрест. На превеликий жаль, сучасна молодь про ті страшні часи знає дуже мало. Своїм дітям я розповідав про голод 1946–1947 рр. Винною у скоєному вважаю владу.

Записав С. В. Вовченко

КРАВЧЕНКО (БОНДАРЕНКО) Лідія Олександрівна

1927 р. н.

Тепер розкажу вам про голодомор, як я голодувала, як ми всі голодували. Як ми ходили по степах, травичку рвали, якіш, козелики чистили, потім кришили, посоложували і їли, потім водичкою запивали. Ходили по степу полову віяли. Де яке зеренце впало, ми збирали, та тоді приносили додому, в ступці товкли і пекли матаржаники такі і їли, деякі їли, деякі не їли. Пухли з голоду, отак піде на степ, спухне, впаде і лежить там, вода з нього тече, которі багато води пили, а которі менше пили, то ті жили.

Я пішла на амбару. Спасіба Коржикові, як є такий, фамілія його, з родствеників. Нехай дає йому Бог здоров'я, він мене до свиней направив, там возле свиней я їла, коло господарствених свиней. В степу ночувала, ходила робила, воші мене їли, струпи, рани були в мене в голові, обстригли мене, і я так ходила. Батьків в мене не було, а в тітки багато, велика сім'я. Тітка не хтіла мене держати. І в дядька велика сім'я, і дядько не хтів мене держати. А я ходила по світу божому, їла траву, питалася козеліками, какішом, питалася оцим виноградом молодим. Акація молодода тоже, знаєте, рвала цю акацію, чистила, кришила, присолювала і їла. Ходила по степу, збирала, віяла полову і деяке зеренце. Збирала кукурудзку, которая така вже погнила, по степу ходила, збирала, тоже товкла в ступці чи качалкою побила. І так я тим супчик варила, чи шо я там варила.

Зерно забирали?

Забирали, і при голодовці я сама грузила, був такий амбар, де оце школа, був амбар, і тут загружано було пшеницею, і мене покликали грузчиком. Мішки возили в Березовку на елеватор. Отправляли всьо зерно на елеватор. А я собі лишала в кожному уголку, а потомочки їхала, і їхала міліція за мною, та й я кинула мішок, а сильний сніг був, дощ був, а вони який мішок не візьмуть, а там зерно, а вони до мене сильно строго, а я кажу: в мене четверо дітей і чоловік в армії, кажу: не трогайте мене, не беріть. Ну, каже, ладно, півмішка, і сипала ячмінь і їла, дерла круподьорки такі були, камінь вибитий такий круглий, а потом крутять його і він зерно на крупу, і я ходила дерла, і так я питалася, і так і люди питалися. Картошку збирали по степу, котора картошка [гнила], кукурудзку збирали, котора погнила, це ми все їли.

Чи ходили по дворах бригади, що зерно забирали?

Да, да бригади. Ходила Даша Кононісіна, Ванька Герц, ходив потом Йосип Загірна [...], ходили оці, це була «комсомольська ячейка». Не тільки вони забирали зерно, а вони де і одежу яку забирали в людей, а по хуторах туди трошки дущенько жили, бо там так не вивозили зерно, а в нас амбари були, де щас трактора стоять. Повно було кукурудзи, а нам не давали, вивозили скрізь, і я була вивозила, мене послали ячмінь вивозити, та я собі трошки накрала того ячменю.

Чи помирали в Вашому селі люди від голоду?

А люди, тако йде, вже хоче на амбар ввійти, так і впала людина і померла, а з неї водичка тече. І пухші люди були, сильно пухші, водичка з них текла, і вони помирали з голоду.

Де ховали людей померлих?

А ховали люди і на кладбіщі, і так, і як таке уже розложане, то так викопують яму та й закопають. Сильно багато людей пухло і вмирали.

Людей тих, які мали померти, їх їли?

Не, не. Це ми не їли, не було такого. А от коней дохлих ми їли. Коні дохли, скотина дохла у колхозі, то це ми їли. А людей ми не їли, а пухли, сильно пухли.

Урожай був, а вивозили, куди його вивозили, хто його знає. Не знаю куди, я мала була. Та й не знаю куди, за границю вивозили.

Ходили люди по степу, збирали кукурудзку гнилу, картошечку гнилу, котора померзла. Віяли полову ми, оце збирали і це ми питалися, какіш я рвала, какіш,

і люди рвали, козелики рвали і так ложили. Воно прив'яне, кришили, присолювали і їли, так ми питалися. Какішом питалася, бо я знала, де він росте, де там аж на Кушнірівській балці.

Горобців їли?

Гав їли, яйця їли, ящірок не їли, а гави їли, чайки їли, горобців ловила, всиплю трошечки зерна, горобці садуть, а я хоп відром та й є, що хоче, то й їла. Так і вижила.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

ЛИСЕНКО Антоніна Миколаївна

1923 р. н.

Мешкала в с. Василівці Одеської області

Коли був голодомор 1932–1933 років, я та моя сім'я проживала в Василівці теперішнього Миколаївського району*. Це я вже пізніше, де в 1943 році, переїхала сюди. В мого батька та матері була земля, коні, коровка. Але їх розкулачили та й забрали все до колхозу. Поначалу, як хотілося їсти, ми ходили до річки ловили рибу, а вже як їх не було, то їли здохлих звірів, кору з дерев гризли. Траву разну, молочай, бабку. Коли до нас прийшли додому, то забрали все, але батьку вдалось заховати де в кілограм п'ять зерна. А заховав він там, де в нас стояли корови, в передніх ногах викопав яму і заховав, але знайшли і посадили до тюрми на 12 років. Але ж він хотів, щоб його діти не вмерли з голоду, а матір осталась одна з малолітніми дітьми. Молодший брат помер від голоду, а старші бігали з іншими дітьми у поле вилловлювати ховрашків, яких потім їли. Бо колосків не можна було брати. За це теж садили в тюрму. А ті діти, які оставались без батьків, отак ходили, поки не повмирали від голоду. Нікому вони ненужні були. Ходили перевіряли в нас оці ЦК, забирали всьо. Все це винна влада. Вивозила все зерно до Росії, а ми голодали. У містах був менший голод, чим в селах. Ні, в нашому селі я не чула, щоб люди їли людей. Вивозили померлих на кладовище і ховали, ставили їм хрести.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Алла Миколаївна Вовченко*

МОВЧАН Марія Василівна

1928 р. н.

І батьки мої родились у Стрюково, і я тут народилась, прожила уже 78 років. Голод 1932–1933 рр. помню. Був він, тому що була розкулачка. Зробили советську власть, згнали людей у колгоспи, закрили глибоки. Була церква – повна глибока зерна. Засипаний хліб заплombірований, і один розпоряджався начальник,

* Нині – село у Миколаївській селищній громаді Березівського району Одеської області.

мужчина. А тоді, як почалась розкулачка, то хотіли вивезти на Сибір. А батьки мої у пана, у грека служили.

Ходили забирати зерно місцеві, загон-отряд з комсомольців. Вони заїжджали прямо бригадами. Людка Токаренчиха, Чумак, Федос – я всіх ще помню. Подошли вони вже. Запирали, і батька мого запирали, заставляли танцювати «яблучко», били. Наші, наші, сільські. Приїжджали, музика грала, з флагами такими красними. Підводами вигружали хліб. У батька була повна комора хліба, хліба в батьків було багато, то вивозили не за один раз. Багато хліба було. Молотарка молотила по два дні, по три. Щоб тато не засипав яму, то ми подошли б з голоду. Скотину, все з хати забирали, нас вигнали в кухню, все забрали до останнього зерна. Ми осталися голодні. Була в нас яма, а вони про неї не знали, шукали, тикали усюди, в хатах, кругом – і не найшли. Нас, дітей, з печі за ноги витягали, питали: «Кажіть, кулацькі діти, де яма?» А нас намуштрували хлопці, ми показуєм на яму за кухнею – туалет. «А, кулацькі діти, навчили вас!» Забирали геть усьо. І киима у нас були. Батьки мали десь 10 десятин землі, трудилися, робили. Але потім забрали всьо. Мебель була орехова, патефон був такий красивий.

А ми молотили шир, варив нам братик з нього кашку. Варили голі качани з кукурудзи, а що там з голодного качана можна з'їсти.

Мама, бідна, міняла, що могла. Кабаки, крупи міняла на хуторах, бо в нас так не міняли.

Були Торгсіни, мама здавала сама золото. Торгсін – це те, що золото здавали. Мама серьги поздавала і кольца, своє і батькове. Там крупи брала, якесь толокно. Батько з голоду, бувало, щось привезе, малясу банку, її тепер коровам дають, таке чорне. З городу все привозили, в Одесу їздили – і крупи, і солі, і спички, і керосин.

У колгоспи всі йшли, а куди ж піти? Йшли, не хотіли некторіє. Їх визивали, з ними розмовляли, казали: «Підем у колгоспи, буде краще жить, будете хліб мати». У колхозі, коли вже починали люди робить, видавали через вікно їсточки. Хліба по скільки-то грам видавали, баланду якусь варили.

У нас судили за бутилку колосків. Варя, молодичка, натеребила. Ми ж голодні ходили в колхоз, натеребимо жменю пшенички. А вони натеребили по бутілці, та дали їй та ще двом по 8 год. Та ще всіх згнали, щоб дивилися.

Пухли тяжко, багато людей вимерло в голод. Оля Шевченко, помню, померла. Одна сама себе їла. Її заперли, потім приходять, а вона свою руку їсть. Були люди, які не голодували. Кулаки їх називали, що їх потім розкулачили.

А ховали тоді як: одного навіть просто кинули в канаву, коли нема кому хоронити. Привезли на тачке, скинули, засипали землею та усьо. Родителі допоможуть та й усьо. Ховали по одному, чи що, так часто вони помирали? Ото йшло, найлося того шпинату та й вмерло. Кожен своїх ховав, хто чужих ховати буде.

Було, що батьки померли, батькової сестри племінники лишилися, то вони двоє ходили. Ми самі не доїдали, їм давали. Прийдуть, сядуть під призьбочкою. Та потім хлопчик помер, а дівчинка осталася.

І сусіди заявляли, конешно. Ті, що вже комсомолія, то вони вже слідили, прислухалися, політику, щоб не розлагати. Багато в нас людей вивезли на канал*, погибли.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Анна Олександрівна Петрова*

МУЗИЧЕНКО Любов Сергіївна

1930 р. н.

Голод 1932–1933 рр. пам'ятаю з розповідей батьків. Причиною голоду було те, що вирощений урожай забирала влада. Організовувались бригади з декількох чоловік з села, які найбільш підкорялись владі, і вони відбирали у людей вирощене в городі, в полі. Брили підводу з кінями і по чоловік 5 їздили попід хати. Документів на збирання продуктів не мали ніяких, зброї при собі теж не мали. Пам'ятаю, що тато потрохи зерна ховав (заривав у землю), а потім вночі ходив і забирав. Крім продуктів, могли також забирати щось з речей (одяг, тощо). Про закон «про п'ять колосків» не чула нічого.

Забирати у людей зерно і продукти могли і вдень, і вночі. Про смерть людей від голоду не пам'ятаю. Не голодували в селі сім'ї, які були більш заможнішими, а також ті, хто забирав у людей продукти та зерно.

Часто люди ділилися їжею з тими, хто голодував. В їжу вживали лободу, шир, а також під стріхами хатів вилловлювали горобців і теж вживали в їжу.

Тепер у церкві поминають померлих від голоду, а за часів радянської влади церкви були заборонені. Зараз у нашому селі є дві церкви Московського та Київського патріархату. Думаю, що молодь села знає про голод 1932–1933 рр., про це саме розповідала дітям, онукам та знайомим.

Винною в загибелі людей від голоду вважаю владу.

Записав М. М. Повзун

НЕПОМ'ЯЩА Анастасія Іванівна

1925 р. н.

Да, помню голод, но войну помню лучше. Были причины голоду, голодные ходили. Робили там, где варили есть, прибіжимо, поїмо та й далі робити. Одна бабка нас кормила, шо зваре, то і давала, чи суп, чи макуха з молоком, чи шо, або якої крупы. Або муки трошки заколите таке і дають по полонику,

* Очевидно, оповідачка узагальнено каже про Біломорсько-Балтійський канал (1931–1933), споруджений у нелюдських умовах руками в'язнів ГУЛАГу. За різними оцінками, на будівництві загинуло до 200 тис. осіб. Померлих не ховали, а просто заливали бетоном. Це було перше масштабне «ударне» будівництво в СРСР, на якому «успішно» використано працю ув'язнених.

просиш хоть трошки шось, бо робиш тяжко, а голодний. Був голод такий тяжкий. Макуха давали їсти, їдеш просиш та й дають їсти хоть трошки. Зерна не було, не було. Оце, що давали там зварити, та й ми отако робимо та й нам давали. Нема зерна, не дають ніякого хліба, робиш, а зерна не дають. Та й голод. Я вже й позабувала багато. Своїх коров тоді не було, не держали коров, аж коли стали держать коров, а тоді не було. В колхоз всьо позабирали, в колхозі було всьо, та й колхози порозбирали, всьо порозносили. У людей ходили забирали, позабирали, розкулачували, мій батько, в 33-му його не стало, він помер, бо голодовка, бо розкулачили, забрали конів, у батька були, коні, повозку. Всьо забрали, а робили тяжко, а вони тако все позабирали. Люди на палочки робили, день відробили – поставили паличку. Батько в голодовку в 33-му годі помер, і забрали це ж у нього було. Коні були, і все було, і позабирали. І хліба скіки було, та й позабирали усьо. Повмирало багато від голоду, і ховали не в трунах, а ховали тако чи пілку, чи шо, викопують яму чи шо, так і ховали, на кладбіщі ховали. Ями копали, боже мой, одне на одному.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

ПАРТАЛОХА Марія Ігнатіївна

1930 р. н.

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 рр.?

Пам'ятаю. Бо сама їла лободу.

Які були причини цього голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала врожай влада?

Поганий був урожай. Хліба то було, але в голубінки закривали і людям не давали. Хто був більш багатий, рили котловани прямо в хатах і закопували зерно. Пол був земляний, і отак викопали, досками закрили і засипали землею.

Хто відбирав у людей зерно?

Самі міснті, оце наші. Тільки який начальничок був високий, і там вони шо хтіли, то й садили людей в подвали, тіки шо найшли якесь зеренце чи шо трошки заховане.

Як це відбувалось? Чи мали ті люди документи на забирання зерна?

Нічого в їх не було, вони самі собі владу создали. Скот вивозили мертвий, і люди брали, але мама не брала. Пукоші робили. Топили піч, а потім висипали в піч, а потім коцюбою розстеляли, а тоді воно починає пукати (лопати)*.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Були, сиділи, арештовували. А за то, шо найдуть ото шось з їжі. І вони його беруть і садять у ті подвали.

Чи мали зброю ті, хто приходив забирати зерно?

Ну, не були, но вони й так карали харашо. Без зброї карали, били людей.

А люди намагались якось боронитись?

Не мали права.

* Далі нотатка записувача: (сучасний «поп-корн»).

Чи можна було приховати якусь частину зерна, овочів, продуктів?

Як заховає, а ховать ніяк не могли, бо вони ж ходять і оце гупають по землі і шукають. Будь-то би чує, що наче звук, значить, там должна бути якась ямка.

Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Нє, не помню я їх.

Скільки їх приходило до хати?

Душ п'ять-шість.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Давали 400 г, оце я знаю, бо мама наша получала 400 г крупи кукурудзяної. От, наприклад, сьогодні мама моя робе, значить, ввечері їй дають 400 г чи на кашу, чи на шо хоч там. Мама зваре та й прийде батько та щось вкраде, та принесе, та це ми сиділи, ждали.

Чи були винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна?

Бувало. Його й не було, але вони так казали. По вражді.

Чи забирали лише продукти харчування, чи й інші речі: рушники, одяг?

Забирали й отсилали геть, хто його знає куди. Забирають оце все, а людей одсилають на висилку чи в Сибір, чи куди. Ну, помню всьо, мала була, но помню всьо добре.

Чи чули Ви про закон про «п'ять колосків»?

Да. Ми вже робили. Я вже на роботу ходила, в ночну смену, далеченько приводили нас туди в степ, на гарман. Такі яруса пшениці стояли, а їсти ж то нема шо. А люди ж взяли то в бутилки, ну скіки в ту бутилку влізе, ну хай півкіла. Судили. Завертали людей кіньми, завертали людей назад на гарман і це висипать в торбочках. Но я не брала нічого і мама моя не брала.

А хто охороняв поля, колгоспні комори?

Були ж ці начальники і бригадіри. Начальство, влада.

Чи дозволяли збирати залишки городини?

Ні, не розрішали. А колоски заставляли збирать, після того, як косять косілкою, тоді ж не було комбайнів, а тоді ззаді молодеж заставляли збирать, шо оставалось А воно ж то в ноги та коле, поб'єш, а ноги то босі. Тепер хліб, кажу, нема чого викидать. А скільки люди викидають, воно ж не знає ще голодовки. Ну це правду всю кажу, я не буду обманювати. Я гріха не хочу.

Чи люди добровільно йшли в колгоспи?

Ну як тобі сказати, ну роботи то ж нема ніде більше, треба йти. Варили їсти тоді вже на степу, бо моя мама варила. Котли такі здорові, оце ж вариться якась крупа, може й квасоля є, і мамалигу варили. І приходять оці хлопці, чоловіки, і тоді ото ділили по ложкі, кожному по ложкі. І оце береш із дому мисочку, супу отако сипе тобі. І гуртом чи дві, чи три, чи п'ять душ сідали тако.

Чи змушували людей вступати в колгосп? Були такі, що не хотіли, а їх примушували?

Були, були. Визивали в сільську раду, там начальники ці сиділи. І казали, щоб ішли.

Чи забирали худобу в колгосп?

Забирали. Як брали, то брали.

Переховували люди худобу?

Переховували. Заведе десь в степ, були балки такі, то вони залишили там, щоб пока перетреться оце, щось лишилось.

В який час приходили забирати зерно?

Ночію, в ночну смену. Щоб люди сплять, не будеш же нігде ходити, а будеш в хаті сидіти.

Скільки разів приходили до хати?

Я так сказати не скажу точно. Не один раз.

А коли люди почали помирати з голоду?

В 33-му. Весною більше, саме ж роботи, робити треба, а сили ж то немає.

Чи знаєте ви, що було з малими сиротами, чи ними опікувалась держава?

Нічого. Потом уже, як колхоз взявся, то були дитські ясла, то там уже їм готували і кормили дітей під час голоду.

Чи були такі люди в селі, що не голодували і чому?

Були, бо вони ж мали владу свою в руках, та й не голодували. Мамина сестра, меньшенька, 12-го року, служила там в Одесі, в городі. Ну а вже сестра її двоюрідна прийшла туди за хлібчиком, щоб крупи якоїсь купити, щось же привезти, бо сім'ї дома були, і напекла цих, що я казала з щирю, котлети, тако невеличкі. А стидно нести, бо там же ж люди, ше ж хазяї, вона ж у хазяїв служила. Вона взяла і тако йде і на кождо ступеньку, а це було на третій етаж іти, клала, клала сюди. Та й іде та хазяйка (а сестра та звалася Оля): «Олечка, а что это такое? Ти шо, не убрала лестницю?» А вона каже: «Та шо це таке, видно собачка понапачкував». А воно ж чорне таке, а то ті ж матаржаники із щирю. Та каже тьотя: «Та не, я вбирала, каже, я геть і помила». А потім каже до тої сестри: «То ти таке зробила?» А вона сказала: «Та я ж стидалася їх нести». «Та шо ти не могла на вулиці покинути, а розклала по лестнице?»

Чи допомагали люди один одному у виживанні від голоду?

Ну в кого шо було, то помагали. Це мама мені розказувала, вона як працювала, теребила кукурудзу. Тереблять кукурудзу, а не мають права додому взяти. Та ті жінки, що робили – вони беруть, камінчиків понакладають собі. Він зважив на весах, скільки вона важе, а тоді ці каміння десь у куток викинули, загорнули і наклали собі качанців. Та вона прийде додому та має шо зварити. Передере і звариць. І ше кашу не маєш права, а щось таке рідке, щоб всім хватило. Тяжко було, дуже тяжко.

Розкажіть, а як куліш варили?

Водичка кипить, сиплять туди крупу, цю шо дають, крупу таку ріденьку. Мішає, мішає. Таке ріденьке воно получається, як похльобка, нахлебталися без нічого, без хліба, тоді не було. Тепер внучатам кажу, щоб не розкидали той хлібчик, якби ви таке пережили, то ше й цілували той хлібчик.

Які засоби люди вживали до виживання?

Ну це отак робить, отам трошки заробила, і це ж ділить його, щоб всім хватило в желудок пустити щось. Бо з голоду сильно вмирали.

А де ваші батьки находили їжу?

Мама моя щир оцей носила, лободу сухеньку. А зімою то із снігу вириває, ноги обмотає тряпками, бо не було взуття.

Чи мали ви якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Ні.

Скільки у вас в родині було чоловік?

П'ять.

Чи всі вижили від голоду?

Брати, в мене два було, бабушка, дід померли, ну родичі. Страшне, не вспівали ховати. Вирили осьо яму, землею кинули, закрили. Самі ховали.

Яких диких тварин ви їли, ловили?

Не, нічого ми такого не їли. Нам не було кому ловить.

Чи можна було щось виміняти в місті на харчі?

Тільки не в нас, а трошки дальше ходили. Мама тоже міняти ходила. Ну по хуторах, 5 км в сторону, там люди трохи зажиточней були. В Одесі нічого не міняли, бо не було що міняти.

В містах був голод?

Наче, не. А чого? Вони ж не в колхозі були, там же фабрики були, заводи.

Скільки людей померло в селі? Чи є такі відомості?

Не скажу, за це не скажу, бо не знаю. Тільки знаю, що вмирали люди, сильно вмирали. У кожній хаті, та ще й сім'ї які великі. Колись було по 19 душ дітей тільки.

Чи відомі в вашому селі якісь масові захоронення людей від голоду?

Не було. Кожен свого ховав на кладбіщі.

Чи поминають померлих від голоду на Проводи, Зелені свята?

Поминають.

Чи згадували про них за часів радянської влади?

Не знаю.

А в церкві поминають їх?

Конечно. Тут же церка була, там, де школа вистроїна.

Чи працювала церква при голодоморі?

Да.

А зараз в вашому селі є церква? До якого патріархату вона відноситься?

Є. А я не знаю.

Чи знає сучасна молодь села про голодомор 1932–1933 рр?

Знає, чого ж не знає.

А чи розказували ви про це своїм дітям, онукам?

Да. Мама моя розказувала. Вона всьо їм розказувала: що ми переживали, що ми їли. А вони так слухають страшно. 9 онуків в мене і 11 правнуків.

Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Начальство, бо ж вони не давали. Пшениця в голубінках стояла.

Чи чули Ви, що таке Торгсін?

Ні, це тільки в Одесі таке міняли, а в селі не було.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Катерина Володимирівна Пелеховська*

ПАШКОВСЬКИЙ Феодосій Олексійович

1919 р. н.

Мешкав на хуторі Яківці Одеської області

У 1932 р. сім'я проживала на хуторі Яківці теперішнього Миколаївського району. На початку літа 1932 року про голод ще нічого не віщувало, врожай був менший, ніж в минулому році, але все таки був. Все зерно, яке було зібрано того року, було завезено до комори в дворі колгоспу. Хутор Яківці тоді був невеликим, дворів 40–50, але колхоз був уже організований. В кінці літа і на початку осені по хатах почали ходити активісти, в основному комуністи, комсомольці, а також ще із приїжджими міліціонерами стали відбирати запаси зерна, а потім буряків, картоплі. Говорили, що ніби колхоз не виконав плану хлібозаготівель. Люди, як могли, ховали зерно – і в скирдах соломи, ямах на городі, але в багатьох случаях все находили. Ще, я помню, на хуторі жило дві сестри Ярина і Федора, фамілій я тільки не помню. Вже в 70–80-х [роках] хуторяни ставились до них з ненавистю, бо вони під час голоду були комсомолками і приймали участь в розкуркуленні і зборі продуктів. Щоб якось прокормить сім'ю, я збирав зерно на полях, розкопуючи мишачі нори і нори суслив. Потом зерно відсівали, дерли на крупорушках і варили кашу. Жінка моя вночі, щоб ніхто не бачив, годувала дітей і до світанку вже було пережито всьо, і сліду не було, що там шось їлось. Сім'ї нашої вдалось перезимувати. Звичайно, страждали, пухли, але весною появилась трава, стали виживати, бо їли траву.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**Алла Миколаївна Вовченко***ПЛАКИТЮК Павло Сафронівч**

1920 р. н.

Була раніше в нас в селі така політика: після революції селянам дали землю. Вони нею трохи користувались, а потім почалася колективізація. Потрібно було віддавати усе в колхоз: коня, віз, плуг. Хто не хотів віддавати, то у нього усьо забирали; помирало у нас тут дуже багато. Ідеш полем, шукаєш шось поїсти, дивишся – там чоловік мертвий, там жінка лежить. А ховали їх так: де лежить, там викопали якусь там яму, засунуть, прикопають і всьо. У сусіда, помню, на горищі знайшли пів глечика квасолі – забрали. А хто довго не хотів іти в колхоз, сопро- тівлявся, то приходили, забирали не тіки зерно, а й їжу, разне лахміття, платки, рушники. А потом ще й з хати гнали. Ходили, забирали все це наші, місцеві, свій у свого. А то був не то грузин, чи то вірмен, але з наганом. Чоловіків, які со- протівлялись, забирали в основному ночною і висилали в Сибір. Ше помню, як в одної завалився погріб. А коли в 33-му голодували, то ми вспомнили, розрили і вибирали картошку, хоч і гнила була, але ж їсти хотілося. Так і їли.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**Алла Миколаївна Вовченко*

ПЛУТАР Валентина Леонтіївна

1928 р. н.

КУЛІШ Петро Леонтіївич

1943 р. н.

Чи пам'ятаєте ви, що був голод у 1932–1933 рр.?

Пам'ятаю.

Які були причини цього голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала врожай влада?

Неврожай. А що в кого було, то забирали. Але засуха була сильна.

Якщо відбирали у людей зерно, продукти, то хто це робив?

Було, забирали. Шо находили, всьо забирали.

Чи були винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна?

Цього я не знаю. У нас нічого не було, і в сусідів. Какіш ми їли. Голубів, шпаків їли. Дедушка мій покойний зробив шпаківницю. І ловили шпаків. Бабушка нажаре і принесе нам з казанком.

Чи мали якісь документи на забирання продуктів?

Ніяких документів. Заходили, трусили і всьо забирали.

Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Дядька мого засудили на 15 год. Він відсидів, бідний, і помер.

А за що його засудили?

Щось сказав. Чи там була схватка один з одним. Він 10 год сидів на Колимі. Сталін помер, а тоді випустили. І посчитали, що він сидів ні за що. Амністія була, хто сидів, всіх випустили. Його звали Миколай Антонюк.

Чи були озброєними ті люди, що ходили забирати зерно?

Не пам'ятаю. Шпички в них були.

Як люди боронилися? Намагались якось захищатись?

Ніхто не любив це. Намагались, зерно закопували по балкам, подальше од хатів.

Хто і як шукав заховані продукти, як їх звали?

Максим Куліш, він входив в цю бригаду. Він приніс додому прядку і кабака, дали за те, що він ходив. Ходили вони групою. Ходили розкулачували.

Де можна було заховати продукти харчування?

На горищі. Закопували. І в груби ховали, кругом. Один чоловік ловив суслів в полі і побачив як одні куркулі закопують зерно. І його вбили. Ховали померлих в матках, з комишу робили. Не було труни, нічого.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Щоб не колгосп, то люди погибли. От підеш на комору і там всьо було. Мама варила мамалигу, латуру. Я, помню, всігда ходила із чайничком і приносила з чайничком мамалигу.

Забирали лише продукти харчування чи й інші речі: одяг, рушники?

Я знаю, мама сказала, прядку забрали.

Що таке закон про «п'ять колосків»?

Колоски собирали і могли посадить. Ми збирали, а колхоз забрав. А ми плачем, їсти хотіли. Год за колосок давали. Ховали собі, але могли пров�рять.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ми картошку збирали після зібраного, сапи берем і найшли картошку і такі довольні. Скирди перепровіряли кукурудзи.

Чи охоронялись поля, колгоспні комори?

Об'єжчики були. А комори – сторожа були.

Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?

Заставляли. Баба Мотя, покійна, моя сусідка була. То вона перва в Стрюкові взяла красний флаг і причепила коням. Мій дід, куркуль, всьо здав, шо було. Ну його і не трогали. Землі його забрали, а виноградник не трогали. От я не можу понять, чого в нього так довго виноградник не забрали. В нього було 14 коров, робітники були, а тоді він все здав.

Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Бідні йшли добровільно. Як змушували? Ну, просто заставляли.

Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Не було таких, бо все одно ж найдуть.

В який час приходили забирати у людей продукти?

Вночі. Дньом не. І так тільки яка ніч, того нема, того нема.

Скільки разів приходили до хати?

Приходили. Нескільки раз давали гроші. Одного напоїли, щоб розказав, де зерно.

Коли почали люди вмирати з голоду?

Цілий год вмирати. Як мухи падали.

Чи опікувалась держава малими сиротами?

Тітка Настя взяла двох хлопчиків-євреїв з Одеси. Тоді називались не як тепер – інтернати, а патронати. Це вже після війни було.

Чи були такі люди, які не голодували в селі, і чому?

Та всі голодували.

Хто зумів вижити?

Бог його знає. Боліли після того желудком. Глед їли і ожину, і какіш.

Чи допомагали люди один одному у виживанні від голоду, чи ділились продуктами?

Да, помагали. Хто чим міг, то й давав. Вижили ті, хто мав корову. Пасли вночі, держали в хатах, бо «Чорна кошка»* налетить і забере.

Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Да, від бабусь, дедусь. Дядя Коля помагав, він був передсідатель колхоза, то він казав батькові: «Піди, випиши щось на коморі». Та він йшов і виписував.

Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Повій, оті бубки, масліна, шовковиця, ожина, глей**. Абрикос було повно.

А тварин яких ловили?

Шпаки, горобці, сусли ловили.

Чи можна було щось купити у місті чи виміняти?

Мама наша їздила. Батько бляху обміняв і привіз.

Чи був голод у містах?

* Очевидно, йдеться про бригади активістів.

** глей, ллей – загуслий сік на стовбурах фруктових дерев (вишині, черешні, сливи і т. ін.).

Голод кругом був. Тільки в селі було легше, чим в городі. З висівки, з макухи блинці пекли. У нас велика сім'я, у плавні підєм, щавля, квасок нарвем, кукурудзи. І мама такий здоровенний казан куліша зварила. І той куліш їли з щавля і кваска.

Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Нема таких відомостей. Багато, кождий день падали, як мухи.

Чи було у вас людодїдство в селі?

Не було.

Хто ховав померлих від голоду і де?

Кажен своїх ховав. В матки замотували. На кладбіщі ховали, хрести ставили.

А платили тим, хто займався похованням померлих?

Хто платив? Не було чим.

Чи відомі в вашому селі масові захоронення людей від голоду?

Нема.

Чи поминають їх на Проводи, Зелені свята?

Кажен родич своїх поминає. За радянської влади не казали.

У вас в селі є церква? До якого патріархату вона відноситься?

Є, до Московського.

Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Не, нічого немає.

Чи знає сучасна молодь про голодомор?

Нічого вони не знають. Я своїм дітям, онукам розказувала.

Хто, на вашу думку, винен у загибелі багатьох людей?

Власть. Сталін винен.

Чи знаєте ви, що таке Торгсін?

Ні.

Записали студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Катерина Володимирівна Пелеховська,

Андрій Олексійович Науменко

ПОЛІЩУК Петро Михайлович

1920 р. н.

Це був страшний голодомор 1932–1933 років. Урожай був великим, але пови-возили все, що було у людей, і нічого їм не залишили. Як виживали? Ходили на скирти, віяли їх, збирали мишоловки. За день, можливо, і вийде одна жменя зерна. Біля ферм стояли в черзі, чекали, поки здохне свиня чи теля, забирали і їли. Важко було зимою, а на весну вже їли акацію, щир. Мати ловила горобців, варила нам. А нас було двоє: я і моя сестра. Топили соломною. Все зерно мололи прямо на полі і забирали. А якщо вкрадеш щось, то посадять у в'язницю на 5–10 років. Прихо-дили перевіряли хати, якщо щось залишилось, забирали. Хто був розумніший, ховав зерно в ями, але все одно знаходили і забирали. Корів, свиней у людей не забирали. У колгоспі давали працівникам по кусочку мамалиги. Всі люди були однокові і не мали можливості допомагати іншим. На сусідів не доносили. Багато дітей помирало Тих, у кого померли батьки, забирали родичі. Влада ними не

опікувалася. В той час владу зрозуміти було неможливо. Людоїдства не було. Щасливий той, що помер.

Записав Н. С. Гебешт

СЕРЕДА Ольга Іванівна

1923 р. н.

Ви місцеві?

Да, но жила до 1930 року в Петрові, це сусіднє село. В 1933 році батько нас спасав від голоду і ми переїхали на мамину батьківщину. Мамине прізвище Петровська. А батько з Петровки, його прізвище Середа, і ми переїхали сюди, і я вже тут з 1933 року.

Як батько Вас спасав від голоду? Чому він переїхав в Стрюкове?

Батько був грамотний, і він сюди нанявся в колгоспну контору рахівником. Тут люди жили трошки заможніше, ніж там, в Петровці, половину людей вимерло – страшне було: поїли собак, котів – де що було в кого. А тут були заможніші, і батькові по договорі давали картоплі (не помню, скільки кілограм). І була така рослина, називалась магар, як просо, магарову муку 16 кг і літру олії за це, що він робив в колгоспі.

Це на місяць така пайка була?

Я не знаю, як там було, мені дев'ять років з половиною, я в це не вникала, і так він нас спас від голоду.

Скільки було в батька дітей?

Двоє. Я і брат. Брат загинув на фронті.

А з маминої родини хтось помер від голоду?

Мамин рідний батько помер з голоду. Моя бабушка залишилася, бо дід був такий здоровий, йому треба було їжі багато.

Чи багато померло людей в Стрюкові від голоду?

За Стрюково я не знаю, а за Кушнірове я написала всьо і здала вчителькі. Ну, можна назвати за Кушнірове: це Іванов Гаврило, помер з голоду, з його сім'ї осталась з 1916 року Дуня. Потім на цій вулиці Миргородський Костя помер молодим хлопцем десь в 18 років, Гнатенко Домна, її двоє дітей, і наш дід, а на центральній вулиці Токар Євген, дід старий Пономаренко, потім Петровський Василь – оці з голоду померли.

Люди померли в 1933 році?

Так, в 1933 році.

А в Петрівці в 1932 році помидали люди?

Помирали, десь на початку зими, я пам'ятаю, прислали в село уповноваженого, і от визивали людей, щоб признавались, в кого ями з зерном. Забирали в людей: яку квасольку, яку кукурудзу, який горох. Я помню, мама в торбинку збрала зерна і в пашинку*. У повію мама копала яму там і ховала, а ходили з шу-

* Тобто, в ріллю.

пами такими, як на елеваторах, гніздечко таке, і зерно попадає. І даже в хаті рили яму і шукали. В 1932 році зимою мама ходила по списку і визивала людей на допит. Зброю мали. Уполномочений з двома револьверами до людей, Пальцев його фамілія була. Мама розказувала, що Пальцев одного разу налякав чоловіка, що той впав і начав кричати, тоді Пальцев сказав: «Уберите его». Страшне шо було, так знущались над людьми, забирали геть всю, люди мерли з голоду. Я розкажу про одну сім'ю. Їх було шестеро хлопців, і оцей Христофор, цей чоловік, помер, і ці всі хлопці померли, а жінка сама викопала яму і сама похоронила всю свою сім'ю.

Чи чули Ви про закон «п'ять колосків»?

Судили за колоски. Нехай пропаде, але людям не дадуть, знаю я цей закон. Так страшно людей карали.

А як карали?

За качан кукурудзи давали п'ять років.

Чи були в вашому селі люди, які постраждали від цього закону?

Одна жінка принесла кукурудзу, пару качанів, її впіймали і дали їй п'ять років, вона сиділа п'ять років.

Коли люди відбули покарання, яке ставлення було до них в селі?

Я з ними не спілкувалася, но в цих людей було недобре на душі.

В 1932–1933 роках працювала школа?

Да, працювала.

А в школі давали щось їсти?

Давали, тільки не всім.

А чому?

Чиї батьки в колгоспі робили, тим і давали, варили мамалигу. Мені не давали, бо батько робив секретарем.

Коли діти почали сильно помирати, школи працювали?

Да, весь час школа працювала.

А діти пухлі до школи не ходили?

Ходили.

А таке, щоб помирили в школі?

Щоб в школі, то не. Рідко відвідували школу.

Як відносились до дітей, яких розкуркулювали?

У нас, які були куркулі, то їх повивозили разом з дітьми.

Як Ви вважаєте, яка була причина голоду і хто винний в цьому?

Я думаю, що це була ще молода радянська влада, і багато людей, які жили заможно при царській владі, вони були незадоволені радянською владою, повлазили в керуючий апарат і оце вони робили, це лічно моя думка. Це ті люди, які обізлились на радянську владу.

Що було з малими сиротами, ними опікувалась держава?

Я не знаю, ну так сусіди чи родичі дивилися, а щоб влада опікувалась, то я не чула.

Забирали продукти харчування чи й одяг, речі?

Розкуркулювали повністю, забирали подушки, килими, швейні машини, а потім продавали.

А де все це продавалось?

Там же, в селі. Мама сильно хотіла швейну машинку купити, а батько не дозволяв, каже: навіщо тобі людські сльози, це ж забрали в таких, як ти.

Чи знаєте Ви, що таке Торгсін?

Знаю, в Берізовці був такий магазин, там продукти харчування міняли на золото, срібло. У нашому селі ніхто не їздив, бо не мали золота.

Що споживали в їжу з рослин?

Ходили бабки рвали, бриндуші копали, горошок польовий. Оруть поле, а ми як та саранча, якіш всьо їли і печінками не боліли. Мама варила шпінат, із могорової муки робили мотаржаники, як ліпашки.

У кого була корова?

Хто заможніший, у того і була корова, бо ніяк не вижили б.

Скільки разів бригади приходили до однієї і тої хати?

В кого нічого підозрілого не замітили, то більше не приходили, їм були дані списки. Не до всіх вони ходили, ходили по списку.

Приготовану їжу теж могли забрати?

Це я не знаю. А могли, витащуть щось з плити і кажуть: «О, ви, куркулі, їсте, а ми голодні ходимо».

Чи пам'ятаєте Ви голод 1946–1947 роках?

Я на собі пережила, тут хутір був, 26 км Гандрабури. Хто 10 класів закінчив, брали на роботу вчителем. Там в 1946–1947 роках не голодували, там були молдавани дружні. Нам давали в місяць 8 кг муки. Після війни зайців розвелось, їх ніхто не стріляв, та це зайців ловили.

Яка була причина голоду в 1946–1947 роках?

Я не знаю, а тоді 1946 рік був план, викачка хліба була. Оце всьо, що помню.

*Записала доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наталія Олександрівна Петрова*

СПОРИШ Надія Василівна

1920 р. н.

Ви пам'ятаєте, що був голод?

Аякже не помню, я сама їжаки їла.

Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Повні хати, забиті зерном, а ми голодували.

У вас що, ходили забирали?

Ну да.

Хто це забирав, це були якісь бригади?

Хто ж, були такі, вже повмирили, ходили бригади.

Скільки чоловік входило в бригаду?

Ну по 4 і по 8, ходили з штиками, груби кололи, шукали.

Можна було приховати якесь зерно?

Люди ховали, а ми не мали що, бо були злиденні. Ходили, находили і забирали. Находили ями і забирали.

Ви знаєте щось про закон про «п'ять колосків»?

Да, чула. Тут у нас таке було.

Дозволяли після уборки збирати колоски на полі?

Не, не розрішали.

Ті поля охороняли?

Ну да, їздять на конях, охороняють. Ми ходили збирали, нас пару раз гонили. Я знаю, був тоді дитський садик і дітей дошкільного візиту там кормили в обід, а тоді вже йшли додому, а там що там. Дома латуру варили, це крупа кукурудзяна, з кукурудзяної крупи варили.

Колгоспи були тоді, люди йшли працювати добровільно чи примусово?

Не, добровільно. Як же мене заставлять, як я піду пороблю та й дадуть огірка кислого або капусти.

З вашого села багато людей померло?

Од голоду тоже багато померло. Багато.

Де цих людей хоронили?

На кладбіщі.

А хрести ставили їм?

А я не знаю, бо я там не ходила.

А зараз знаєте, де ці люди поховані?

Кладбіще вже не знайдеш, могил немає. Рідні немає та й немає кому їх там доглянути, ті могили. Шо воно кругом позатиралося.

В якому році почали помирати люди?

В 1933 р.

Родичі один одному чимось допомагали, якщо в когось щось було, не ділилися?

Як же вони будуть ділитися, як прийшли, забрали, а вона осталася голодна, і як тамочки в неї є якась зернинка, вона буде ділитися? Вона мені не дасть.

Можна було піти в город щось вимінити?

У кого було, ті ходили міняли. Сложно було.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Людмила Сергіївна Луговська*

СТАНКОВ Микола Леонтійович

1925 р. н.

Все, що вродило в 1932–1933 рр., забирала влада. По селу ходили комсомольці-активісти, які забирали всьо вирощене зерно. Якщо хто приховував зерно, то із району приїжджала спеціальна якась комісія і починали обшук. Шукали вездє – в печі, на горищі, спеціальними палицями протикали всі можливі місця схову. Ніхто не пред'являв ніяких документів. Ті, хто сопотівлявся, то їх висилали в Сибір чи садили до тюрми на років 8–10. Ходили забирали зерно якісь чоловіки, та ще й групами. Зерно звозили в одне місце і охороняли його. Коли люди

помирали, мені батько розказував, то дітей їхніх забирали в інтернати. Рідко хто допомагав вижити. Всі дбали про свою сім'ю. Померлих хоронили на кладовищі рідні, а якщо таких не було, то це робили представники влади. В мене дід помер від голоду і тітка. Вже весною нам було легше. Була трава. Їли кору, щир.

Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Алла Миколаївна Вовченко

ТОКАРЕНКО Євгенія Никанорівна

1917 р. н.

Я 1917 року народження, не ходила я, не ходила, бо сильна золотуха була в мене, я два роки лежала, і треба було золото носити, а потім як більша стала, то купили серги і поліпшало, погоїлося. Не ходила я в 1932–1933 роках.

Пам'ятаю, як буряки їли сирі, і квасолі, і картоплю їли сирію. Траву люди рвали та їли: кокіш, горішки копали, і ото виходили, траву рвали і їли. Пухлі ходили, з голоду вмирали.

А я знаю, яка причина? Був хліб в голубінках, повні були, охоронялись, люди боялись підійти; голодували, а не підходили. Одна сусідка була пухла, та вийшла та рвала траву їла, і ото так і вмерла, та стягнули її під кладовище, а собаки розтаскали, з'їли її.

Перець збирали по городам та зерно з нього мололи, і це їли, все їли. Де яка одежа була, то всю виміняли, міняли та так і виживали, одежу їздили по селам – по людям – міняти.

Ходили забирали пшеницю, та до колгоспів заставляли йти, забирали пшеницю, коні, корови і гнали до колгоспів. Приходили по 2–3 рази на день, ще й перевіряли, чи не заховали. Коли захотіли, тоді і приходили.

Людам, хто був у колгоспі, давали трохи пшениці, то мололи люди, щось варили та їли.

Розрішали збирати колоски і здавати до колгоспу, ходили зимою люди, соломі віяли, полову, то принесем пшенички та здерем, і це ми їли. Всі голодували, не голодували ті, хто де зумів що вкрати.

Ніхто не допомагав сиротам, ото так ходили під хати, просили їсти, а хто ж їм дасть, як не було в самого що їсти. Тоді люди голодували, рачки лазили і помирали.

Були такі, які ходили крали колоски, зерно, то їх ловили та судили.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Олександр Миколайович Димура

ТОРЖИНСЬКА Євгенія Михайлівна

1926 р. н.

Зерно забирали, аякже, звісно забирали. А забирали такі, як тепер. От ви прийшли, і хіба я знаю, хто ви такі. Ходили, нічого не казали, лиш в піч заглядали. Чи можна було взнать, скільки їх приходило, приходили та забирали що було, нічого людям не оставляли. Приходили вони, ці команди, удень. Не знаю, скільки разів вони приходили, чи один раз, чи декілька разів приходили. А чи вони щодня приходили, чи завтра приходили. Ходили одні, ходили другі.

Забирали все, що бачили. А речі вони у нас не забирали, тому що не було у нас тих речей. Була юбка вовняна з прядива вовняного, з клоччя. Сам собі накрутив, натолокмачив того прядива, та накрутив, та зв'язав юбку. Шо вони могли брати, як нічого не було. У кого було, що брати, та казали, що вони розкулачували їх. Куркулі, казали. То сребряна цепочка, там золоте щось, те забирали у людей тоже і висилали на висилку.

Ніхто нічого не міг зробити, ну хто ж ми такі? До мене прийдуть, беруть, а що я зроблю, як трусе мною. А тоді хто б він не був, і що ти їм докажеш. Висилали людей на висилку, оце ж я тобі кажу, що ті, хто щось мав, багатші були, ми ж були бідні, нічого не було. Ото ходили, дивились в піч, на піч, отам де заховаєш той клумак зерна, вони його забирають. А такі люди, які балакали, казали на їх, що вони вроді як багачі були, у них забирали і висилали на висилку. Ніде не можна було заховати, де не заховай, вони знайдуть і в пічі, і на пічі, і більше, де можна було заховать. Штурхали, де яка яма була у людей від буряків, штурхали, шукали.

У колгоспі їжу давали, давали баланду. За коров я геть не помню, щоб їх залишали. Помню, ходили з котелком у друге село, повариха варила у колхозі, ми ходили, нам давали ту порцію на скільки душ дітей, на кожного ополоник чи менше того кулішу давали. А скотину я не помню, я й не помню, чи у нас була скотина, це ж мені було сім год, це в голові воно, чи що.

За колоски я не чула. Але було указаніє Сталіна, що еслі там косять, а ти пішов їх собирати, в тебе їх забрали і судили. То таких як я, сім год, не судили, а батьків судили. Да, судили за колоски. Хто ж це розрішав збирати, як судили, за колоски судили. Ніхто не розрішав. Хай пропада, а ти не трогай. Ніхто не змушував іти в колгосп. Як колхозів не було, то самі по собі жили. Прийшли позабирали коні, повозки, там борона яка, да плуг який, скільки всього забирали в колхоз. Я помню, що приходили бригади, но скільки раз вони приходили, я не знаю.

У нас люди з голоду не помирали. Десь, кажуть, туди, на Вінниччині, туди десь люди помирали, а в нас не помирали з голоду, у нас не було такого, я не знаю. Давали цю баланду, но не вмирали. Хто не голодував на селі? Не знаю. Чого вони не голодували, вони всі голодували. Хто що кому допоможе, як ні в кого не було. В тебе немає, в мене немає, ідемо разом за баландою в колхоз. Кажуть, шо було, шо помагали родичі з других районів. Не знаю я, чи їв хто тих тварин, чи траву. Не знаю. Їли, не їли, Бог його знає. Хіба хто дивився, шо хто робе. Ти прийшов,

я тебе бачу. А хто знає, чого ти в мене був. Хіба можна було все знати. Я не помню, щоби ми їли тих тварин. Казали, що їли суслів, і котів, і собак, і що хочеш. Ну в нас цього не було.

У місті нічого не можна було купити. Де ж ти купиш, як ні в кого нічого нема. Був клумак, прийшли й забрали. Про голод у містах я нічого не знаю.

Хто тепер шо кому співчуває? Дають людей, люди ходять помагають.

А розбери хто винуватий, а хто не, розбери, як тоді, як тоже Ленін і Сталін, Ленін по свому, Сталін по свому. І счітають, як Ленін шо негодний, предатель, кажуть, Сталін предатель. Розбери, хто тепер предатель, а хто не.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Святослав Анатолійович Гетманець

ЧЕРНІЦОВА Дар'я Іванівна

1920 р. н.

Я пам'ятаю це страшне горе, не знати б вам його, коли від цього голода померло дуже багато людей. Коли почався голод, мені було 12 років, я осталася сиротою. В мене померла мама, і батько почав жити з іншою жінкою, яка стала мені мамою. Але ставилася вона до мене, як мачуха. У мене було два брати і три сестри. Від голоду померли обоє моїх братів. Вижили тільки ми з сестрами. Були і ми пухші, і але ж вижили.

Причиною голодовки була влада, вона у нас все відібрала. Засуха також була по врожаю в селі.

А хто ж відбрав? Ходили отакі молоді хлопці і дівчата та й вишукували витрусували у нас усьо. У нас в селі таких, як вони, називали «комнезами». Заховати від них нічого не можна було. Забирали всі крупинки з горщиків, мішків.

Забирали коней, корів, землю, відбирали і гнали всіх в колхоз. А хто не хотів, то заставляли, а не то зразу судили та й до тюрми на років 8 засуджували. А кого і до Сибіру засиляли. Мого дядька, він не хотів іти до колгоспу работать, і зразу відправили до Сибіру, так він відти і не вирнувся додому.

Ніхто нам не помагав, ні держава, ні сусіди. В нас по сусідству жила одна сім'я, фамілія їхня Карпенко, так їхні діти Семен і Тимошко, молоді хлопці років по 18–20, лежали пухлі від голоду, говорить уже не могли, бо сил у них не було вже. Та пошепки говорили до сестри «Наталю, піди там на вулиці, вирви нам якогось бур'яну, щоб ми поїли шось, чи звари буряку такого густенького».

Ой та ви що, які там колоски! Ми й боялися туди ходити їх збирати. Був у нас один дідок Юхим, пішов та вкрав 2 колоски, так як тільки дізнались, та так його били прямо серед села, а потім ще до тюрми на 8 років. Ходили ми збирали дохлих горобців, гав та їли.

Була в нас одна жінка в селі, дуже вона хотіла їсти, що їла людей. Я даже помню фамілію її – Брехаченко Тамара.

Хто був багатий, то міняв золото на хліб. А ми були бідні, в нас не було що міняти. Ті, що померли, їх ховали на кладбіщі обізатільно в труні з хрестом. По

християнськи. Числа точного я сказати не можу. Ну, померло багато від голоду людей в нашому селі.

*Записала студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Алла Миколаївна Вовченко*

ШЕВЧЕНКО Іван Федорович

1918 р. н.

Голод 1932–1933 рр. помню дуже добре. Врожай тоді був хороший, повні комори зерна стояли, а брати не можна, бо стоїть там чоловік з винтовкою. Ти прийдеш, а він уб'є.

Мантвенчиха всіх дітей з голоду винесла, у Лупенко Колі померли з голоду, Щербачук Тимошка всіх дітей поховав.

Голодовка страшна була. Але Бог создал нам лободу. На вулиці лобода була. Мама покойна мені каже: «На, Ваню, серпа, накоси тої лободи». Я накосю лободи, у миску, вона поміє, почисте ножом, соллю посипе – нате, їжте. Суслів ловили та їли, по степу вони бігали. Коняка здохла в колхозі – сто душ, і всі з ножами, біжать, і по куску ділять ту коняку. Такого, щоб люди людей їли, не було.

Ходила бригада тут. Попов, і у нього 12 душ мужчин і жінщини. І Попов, і Кудренко – председатель колхоза. І щупи, а на щупові така коробочка там. Ходять: «Є яма чи нема?!» Нема. То дав команду шукать. Мах тим щупом у землю, а тамочки є таке, що пшеничку витягає. А пшеничка вже гнила. То вони роблять таку дощечку і чіпляють її: «Той, хто гноїть государственний хліб». І в міліцію женуть його. І йому там дають 10-15 лет. На Соловки вивозили. Ці бригади ходили вдень, кожний день приходили.

Щойно пшеничка починає спіліти, люди ідуть ноччю ріжуть ті колоски. Піймали – 10–15 лет. Поля охороняв Петя Чуб і ще Скориш Іван там був.

В колхозі зганяли – біда була. Коли Ленін людям-крест'янам поділив землю, то мій батько получив 16 десятин землі. 10 років пользовалися, тут приходе чоловік із звонком, калатає по вулиці. Ага, у сельсоветі сходка. Ідуть туди, там по району виступають. Казали не колхоз, а ТСОЗ. «Хто поступає в ТСОЗ – розпишіться на ведомості». Хто не хоче – висилають за межі країни, туди, далеко.

Мала частина людей не голодувала, мала частина. Хто заховав глибше у яму пшеничку – ті не голодували. А в кого найшли – вигрузили і дали 10 лет. У моєї дружини батька забрали, бо найшли в нього дві ями.

У нас у селі – я підсчитав – з голоду померло 62 чоловіки. Це ті, що я знаю.

А як їх хоронили: не було ні попа, нічого – самі батьки своїх дітей хоронили. На повозочку або на підводу викинуть, ямку викопають, положили батько чи мама його у яму, поплакали, накрили пілочною і засипали землею. На кладбищі хоронили.

Я вважаю винуватим у голоді самого головного – Сталіна. Може, він і не знав, що такий сильний голод був, але були там такі враги народу – Тухачевський, Зінов'євський – та багато їх було.

*Записали студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
 Анна Олександрівна Петрова,
 Ярослав Миколайович Коршак*

ШЕВЧЕНКО Марія Семенівна

1930 р. н.

Мешкала в с. Каховка Одеської області

Я проживала в селі Каховка у 1932–1933 роках. Була така голодовка, що колоски до колосків складали. Були такі брезентові юбки, і ото підрублювали ті юбки, і оце отако набирали і по зернятку ховали. Тоді були повні голубінки, і витруювали з нас те зерно і вивозили те зерно в голубінки, повні голубінки зерна, а люди з голоду вмирали.

Забирали ходили з села, свої ходили забирати, і по 3–4 чоловіка ходило, приходили вдень. Люди не перечили, ото прийдуть і хоч не хоч все заберуть, боялися люди, були залякані. Вони називали себе комсомольцями, все забирали: і зерно, і корів, і коней. Заставляли йти до колгоспів, прийдуть заберуть усе, і люди хоч-не-хоч вимушені були йти до колгоспів.

Ховали люди, хто не дуже боявся, та й ховати не було що, де в землю закопали, хто в піч, хто куди міг, туди і ховали. Було в 1933 році то в колгоспі варили їсти, давали якусь похльобку, люди миски брали з дому, ото так кормили людей. Збирали колоски, оце ми збираємо, а позаду підвода, і це ми все в підводі і вивозять на гарман. Додому ми не могли вкрасти колосків, моя мама пішла на степ та взяла зернят трохи, і ото чуть не засудили. Ми тої весни їли, що появиться: козелики, какиш, акацію, шовковиці. У нас була коняка здохла, то ми її з'їли. Такі голодні були, що не могли порубати того коня, ледве порубали.

Сироти були, ото їм давали люди щось, допомагали, хто чим міг. Голодували всі, у нас всі голодували. Помирали найбільше у 1933 році. Помирали на зиму більше, бо літом можна трави поїсти, та ще й взимку не було в людей теплового одягу. Був голод у містах, такий, як і в нас, може, навіть ще й більший. Ходили до Одеси міняти, ходили пішки, бо не було транспорту, а там банди в Одесі і забирали все, була, повертались з пустими руками.

Померло багато, більше половини вимерло. Не було кому і поховати, бо всі голодні були, не могли і яму викопати. Давали підводу і давали по 2–4 чоловіка, щоб хоронили, вивозили на кладовище і хоронили в оцю яму, ніхто і не знав, де і хоронять, он сусід був та бачив, де хоронили в оцю яму, і ото говорив, що скидали всіх – і мертвих, і таких, хто ще ледве дихав. А ще й ганяли тих, хто там був, щоб ніхто не знав, де ховають. Давали їм хліба та зерна, щоб могли хоронити. Це були

привілейовані люди, вони і розкуркулювати їздили. Багатьох розкуркулили, били, все забирали, а потім відправляли на Соловки.

Чула я, що по селам їли людей, але в нас не було, чула, що в сусідньому селі мати поїла своїх дітей.

Поминають зараз, братські могили обробляють, піп приходе, відправе. Я розповідаю, але діти не інтересуються цим, вони живуть сьогоднішнім днем.

Винний Сталін, а йому допомагав Берія, вони винні, вони зробили голодовку, щоб винищити український народ.

Записав студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Сергій Іванович Волканов

с. ШАБЕЛЬНИКИ

БУБНЯК Марія Федорівна

1912 р. н.

Я в 1932–1933 рр. була вже дівчинкою самою старшою в сім'ї, а всього в сім'ї було 11 дітей, тому все добре пам'ятаю. Особливо, коли забрали батька і дядька. Мій батько Бубняк Федір Іванович 1891 р. н. майже першим вступив до колгоспу. Він доглядав колгоспних коней, був неграмотний. Одного вечора, десь у кінці грудня 1932 р. чи на початку січня 1933 р., прийшов після роботи додому і сказав мамі: «Ось мені дали якийсь папірець і сказали занести його і віддати начальнику міліції». Мати засумувала, батько теж. Вранці батько встав, попрощався з нами і пішов, а звідти не повернувся.

Мати вже знала, що він не повернеться (це було не вперше в селі). Приготувала йому передачу і понесла в Петроверовку (колишній район). Коли її не було дома, прийшло до нас два дядька, зайшли до хати і почали шукати зерно. Знайшли не багато і почали допитувати нас, де взяли. А хата була край села, через дорогу посіяли колгоспний ячмінь. Того року було багато мишей, вони носили в свої «комори» чимало зерна. Діти раненько вставали, брали торбини і по мишачих слідах відшукували їхні нори. Забирали і приносили додому те зерно. Так і назбирали майже два мішки ячменю. Ті чоловіки його й знайшли, погрузили на віз, корову прив'язали за воза і поїхали. А ми залишились без нічого.

Днів через 10 був суд, серед підсудних був мій батько. Всіх їх підсудних назвав суддя розкрадачами колгоспної власності і ворогами радянської влади. Вирок був всім один: по 7 років в'язнично-трудового режиму.

Голод почав підкошувати нас і наших сусідів, але ми вижили, бо їли бур'ян. Вночі крали м'ясо дохлих тварин. А скільки людей повмирало! Від голоду попухли і повмирали діти тітки Ганни (батькова сестра), сама тітка, їх дід. Похоронили їх в одній ямі, без трун, просто поскидали в яму і засипали, щоб не завонювались, похоронили на кладовищі.

Голод примушував людей їсти все: макуху, цвіт калачиків, лободу, диких пташок, собак, котів, різну падаль.

В 1933 році люди мерли на ходу.
 Устань, Ленін, подивися:
 До чого ми дожилися.
 Клуня раком,
 Хата боком, і коняка з одним оком,
 І корова без хвоста, і комора пуста.
 Ні овечки, ні свині,
 Тільки Сталін на стіні, –
 Отак говорили люди про своє життя в ті жахливі роки.

Записав М. Федькалов

ДАВИДЕНКО Валентина Федорівна

1937 р. н.

Складні роки пережили наші люди в період голодомору 1932–1933 рр. Були випадки смертності. Люди їли котів, собак, їжаків, бур'яни, розкладені трупи коней. За жменю зерна людей садили у в'язницю. Так повелися органи радянської влади із Болгарчуком Григорієм, який украв жменю зерна. Його посадили до в'язниці на два роки.

Голодомор – це велика біда. Не зважаючи на те, що хліб вродив, його десь вивозили. А куди? Невідомо. Люди бідували сильно, пухли від голоду. Дітей віддавали в найми до людей, у яких була корова, щоб zostалися живі.

Навесні діти рвали траву. Варили щавель і годували батьків з ложки.

Мої батьки були дуже слабкі, хворі, мало не вмерли з голоду. Через деякий час покріпшали і вижили батьки. [Люди] ловили їжаків, котів, собак і їли. Хворих коней діставали з криниці, що за селом (були й хто міцніший був). Хворих коней (називалися сапаті) розстрілювали і чомусь кидали в криниці.

Багато людей вимерли цілими сім'ями, їх замотували в рядно і кидали в яму на сільському кладовищі.

Хто залишився живий – знову працювали, але репресія забирала самих розумних, роботящих людей.

Приїжджали (НКВД) машиною вночі, називали її «чорний ворон», і забирали людей. Мого батька забрали в 1937 році, і по сьогоднішній день про нього нічого не відомо. Писали в Москву і отримали відповідь, що його реабілітували та що його забрали і репресували помилково.

Ось яке невелике село Шабельники, а скільки людей набідувались, якого горя зазнали.

Записала Н. В. Груба

ДАВИДЕНКО-ТОПУЗАНОВА Віра Федорівна

1929 р. н.

Я хоч і була маленькою дівчинкою, але ці страшні роки запам'яталися мені на все життя, особливо весна 33-го року. Нас було у мами троє дівчаток: я та молодші сестри Саша і Маруся. До весни в нас було ще трохи їсти. Мама, Мавра Василівна, була економною, була дійна корова, трохи зерна. А ось весною все повимітали, корова не доїлася. Першим зліг батько Федір Пилипович. У нього попухли ноги, лопапи і текла водичка. Мама навіть на ніч біля нього свічку ставила. І молилась, думала: помре. А потім і мама злягла. Ми плачемо, хочемо їсти. Потім почули, що біля села Дубово, за 3 км від нас, ще можна нарвати щавлю. Ми з сестрами зіб-
ралися і пішли туди. Нарвали щавлю, знайшли торішнього щиру, принесли додо-
му, як могли, зварили, ще й батьків нагодували. І стали ми туди ходити кожного
дня, збирати бур'яни. Спочатку на ноги піднялась мати, а потім і батько. Наша
сім'я вижила. А ось була у нас рідна тітка Рудакова Ганна Пилипівна, мала чоло-
віка і 3 дітей. Вони дуже страждали від голоду. Тітка одного разу вийшла в село (бо
жила на самому краю села) і хтось пригостив її пригоршнею соняшникового
насіння. Вона принесла його додому, дала дітям, чоловікові і сама з'їла, а до вечора
всі повмирали. З'їли на пусті шлунки.

Пам'ятаю, їх не хоронили, а скидали всіх у одну яму. Яма була викопана
у кутку на кладовищі. Людей, які вмирали від голоду, зносили також сюди, до цієї
ями. Приходили люди, які відчували, що скоро помруть, а ховати їх було нікому,
сідали на край ями. Пам'ятаю, як декілька днів біля ями сиділа жінка з маленькою
дитиною, а потім їх не стало. В нашому маленькому селі від голоду померло більше
50 чоловік.

Вчителька згадувала далі, – на дворі весна, а над селом нависла чорна хмара.
Діти не бігають, не граються, сидять на дорогах. Ножки тонесенькі, складені кала-
чиком, великі животи, велика похилена голова обличчям до землі, лиця майже
нема самі зуби зверху. Ручки, як бадилінки висять. Сидить дитина і чогось гой-
дається всім тілом вперед-назад. Скільки сидить, стільки й гойдається. І веде одну
пісню напівголосом – їсти, їсти.

Коли здавати було нічого, організували «буксир»: 4–5 активістів з уповно-
важеним на чолі, які ходили по дворах і відбирали хліб. Спочатку ніби залишки,
а потім все підряд. Люди плакали, лаялись та дарма.

Вижила наша сім'я в 32–33 рр., а біди її ще не закінчились – продовжує зга-
дувати Віра Федорівна. Мій тато 1894 року народження, який ледве вижив, добре
працював у колгоспі, був за хорошу працю нагороджений вівцею, дали йому
«ударну книжку». Він був дуже доброю, порядною людиною, але в 1937 році,
у вересні, його забрали. До хати під'їхав «чорний ворон», постукали у двері, до хати
зайшли міліціонери, сказали батькові збиратися. З ними був і голова сіль-
ської ради Терьохін. Мама і ми почали плакати. Та на нас не звертали уваги.
Посадили батька у машину і повезли. Через деякий час ми дізналися, що батько
у в'язниці в Петроверовці (сьогодні с. Жовтень Ширяївського району*). Мама

* Селу повернуто попередню назву; нині – с. Петровірівка у Березівському районі Одеської області.

з нами зібралася і пішли, понесли передачу. Батька ми побачили, він був дуже сумний. Мамі сказав, щоб берегла нас, доглядала, бо додому він не повернеться. Ми повернулись додому, і мама народила ще одну дівчинку Валентину. До батька піти не змогла, а через тиждень передали, що батька відправили до Одеси. В Одесі мама його знайти не змогла. Пізніше ми писали в Москву в Червоний Хрест. Незабаром після наших листів нам прийшла довідка, яка й понині зберігається в родині, що Давиденко Федір Пилипович помер в Одесі у в'язниці 26 березня 1938 року.

Разом з татом забрали односельців Ткаченка Сергія Трифоновича, Чабана Івана, Шкадовського Миколу. Всі вони додому не повернулись. Лише повернувся через 15 років, уже після війни, Богнев Петро. Всі до нього йшли, розпитували, але він нічого не розповідав. Казав лише, хіба можна було вижити від буряка, який кидали їм через проволочку.

Потім в селі говорили, що арештовували односельців за доносами їхнього ж односельчанина Голіка Савки, який за те, що ставив підпис свій на доносах, отримував від влади 60 карбованців. Багато чесних та працелюбних людей постраждало в ті роки від голоду та репресій.

Записав М. Федькалов

РАТУШНЯ (ТКАЧЕНКО) Дарина Микитівна *1918 р. н.*

Шабельники в 30-ті роки було невеличке степове село, десь близько 80-ти дворів. Достаток залежав від землі. Селянам новими формами господарювання щось вдавалось, щось ні. Але пам'ятними залишились 30–33 роки. Мій батько Ткаченко Микита вступив до колгоспу в 1930 році. Коли прийшли записувати до колгоспу, то записували всіх членів родини. Вступ до колгоспу рахувався добровільним лише на словах, а на ділі все це здійснювалось насильно, під загрозою. Могли навіть забрати хату і виселити з землі батьків. До колгоспу забирали все, що було у господарстві: коня, корову, козу, борони, плуг. Хто не хотів віддавати, того вигонили з села. Спочатку найбагатших, заможних, а потім і середняків. І ось це найбільше налякало людей, і вони всі пішли до колгоспу, і все туди віддали.

А попереду колективізації йшло розкуркулювання. На той час в селі було декілька заможних родин: Шкадовський Іван, Руденко Микита. Їх ще називали куркулями. Куркулями вважались двори, в яких була пара коней, дві корови, телиця, 30 курей, віялка, жатка, хата під соломою. Розкуркулювали і середняків. Такою в нашому селі була сім'я Давиденка Пилипа Івановича. В основному родини середняків виганяли з власних хат, вивозили всю родину в поле за село, і забороняли повертатись назад, а все майно конфісковували.

А був і такий випадок. Привезли до сільради підводу майна когось із розкуркулених господарів. Там були кожухи, свити, рядна, подушки, рушники, сорочки. Все це скинули серед подвір'я, активісти вибрали собі що краще, а потім звернулись до людей: беріть, що дивитесь! Довго ніхто не підходив до того баракла. Потім підійшла одна жінка, взяла кожух, почала оглядати. Хтось гукнув: «Химко, хіба це

твое? Бійся Бога. Чуже ніколи не принесе щастя». Жінка поклала кожух і відійшла. Люди розходились, більшість щиро жаліла розкуркулених, вони ж були не набагато заможніші.

Одного дня пішла чутка селом, що корови в колгоспному дворі стоять голодні, недоєні, телята й свині дохнуть. Люди кидали свої заняття хапали канати, палиці і бігли на колгоспний двір. Дехто стояв і дивився, інші забирали свої вози і скотину і тягли додому. Двір вирував, як розворушений рій. Ще кілька днів цей скот був власністю селян, хоча вони і здали все в колгосп, але вважали своїм. Корови впізнавали своїх господарок, бо ті часто приходили на колгоспний двір глянути на свою худобу. Людський гнів як вибухнув, так і стих, але тиша тривала недовго. В село наїхали уповноважений, міліція. До сільради приводили жінок, чоловіків, «обробляли їх». Після цього, вони мовчки відводили, відносили все, що взяли з колгоспного двору. Було добре те, що нікого не арештували і тоді складалися прислів'я: «При комуні – пусто в клуні», «Серп і молот приніс голод», «Прийшов новий світ – підтягніть живіт».

Записав М. Федькалов

ЧОРНА Марія Тимофіївна

1926 р. н.

Мешкала в с. Дубове Одеської області

Так, пам'ятаю був голод 1932–1933 рр. Мені тоді було 6 років. Урожай забирала влада – це було основною причиною голоду. Влада присилала людей – активістів, які забирали все. Були винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна. Активісти ходили із шпичками, довбали землю, щоб щось знайти, заглядували скрізь.

Розкуркулених людей виселяли у Вологду. З хати забирали все, виганяли з хати.

Батька розкуркулили, а нас, трьох дітей вигнали із дому. Коли прийшли активісти, в хаті були лише діти. З хати забрали все, до останнього цвяха. Ми повинні були свій будинок залишити і спати під порогом.

Чула про закон «Про п'ять колосків». Так, за три колоски Грицю Болгарчуку дали три роки в'язниці. Не дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини. Охороняли поля вершники із зброєю. Коли мама пішла із сусідкою у поле по колоски, то почула стрілянину і повернулася назад. Люди не хотіли добровільно йти в колгоспи. І худобу не хотіли віддавати, але і не ховали її. Будь-коли активісти приходили і забирали в людей зерно. Не голодували на селі тільки активісти, бо служили владі.

Щоб вижити, їли козелики, какіш, калачики, терен. Крім рослинної їжі, вживали їжаків, горобців, гав. В період голоду 1932–1933 рр. наша сім'я жила в с. Дубово. В селі померло 25 людей від голоду.

Родичі ховали померлих на Дубівському кладовищі. Від голоду померли також мої два дідусі і мамин брат.

Ось такі були та страшні, трагічні роки.

ОВІДІОПОЛЬСЬКИЙ РАЙОН (з 2020 р. – ОДЕСЬКИЙ РАЙОН)

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 292–294; оп. 3, спр. 23)

с. БАРАБОЙ

ВОСКОВА Ніна Пилипівна

1936 р. н.

Я, Воскова Ніна Пилипівна, народилася в 1936 році на Житомирщині, тому про голод в 1933 році чула від своєї мами, Панчук Ганни Іванівни 1906 року народження.

Страшні ті спогади були. Розповідала, що у мого батька, Панчука Пилипа Леонтійовича, 1896 року народження, родина багато жила на той час. Дід мій, батьків батько, мав січкарю (на ній майже все село солону на січку переробляло), корова була в господарстві, пасіка. Землю переробляти допомагали два сина.

Коли батько з мамою побралися, знайшлося в них двоє діток – 1926 і 1927 року народження. Батько працював в сільській раді. В 1932 році пішла хвиля розкуркулювання. В діда Панчука все забрали. А мої батьки жили не так багато, але працювали, тому не бідували. В селі було створено таку бригаду, яка все забирала у людей, що було. Батько мусив ходити з цією командою як працівник сільської ради. Вдень забирали у людей, а вночі ділили між собою. Запропонували й батькові кожух. Батько відмовився. Ось на другий день його відправляють у відрядження.

Мама сиділа вишивала біля вікна, коли з'явилися злісні «гості». Забрали в мами з рук вишиванку, поклали в скриню, де зберігався весь одяг. Туди ж пішли і образи, і все, що було в хаті. Все забрали, винесли на санки. Вийняли навіть вікна, зняли двері. Мама спитала: «А що ж мені тепер робити?»

Показали в бік ставка: «Йди туди, втопись». Пішла мама з діточками до діда Панчука. Той допоміг забити чимось двері і вікна, щоб хоч якось жити в хаті з дітьми. Але не довго жили – на слідуючий день прийшли знову – забрали черепицю, розорили хату так, що жити стало неможливо. По хатах, трохи в сестри пожила, але хата тісна, зрозуміла, що заважає з дітьми. На деякий час взяв до себе брат батька мого, але дядина лиха була, заважали їй родичі. А про батька ніякої звістки, не повернувся з відрядження, там і заарештували як ворога народу. Пішла мама до радгоспу, найнялась працювати, дали якусь кімнатку. А як почався голод, мама тільки про дітей і думала, що могла дістати – все діточкам віддавала. Одну страшну ніч надовго запам'ятала. Вдалося випросити шкалик молока, поділила між діточками та й заснули втрьох поряд. А вранці мама зі сльозами цілувала вже заholолу Ірочку. Замотала в ряднинуку і понесла на кладовище в загальну яму.

Там і зустрілася з іншими, які теж несли, хто міг, своїх рідних, які померли в цю ніч. А в ямі вже п'ятнадцять мерців було. Кинули туди померлих, а плакати сил

не стало. Весною це було. Побачили на вишеньці зелені ягоди та й почали їх їсти. Ями ніхто не засипав. Ось що розповідала мама. Так вона залишилася з однією донькою. А далі, якимсь чудом, батька відпустили. Я народилася. Але не довго щастя тривало. Батька забрали в 1937 році вже назавжди. Загинув він в сталінських таборах.

*Записала вчителька Барабойської школи
С. В. Якименко,
5 лютого 2008 р.*

ЗІНЧЕНКО Ніна Василівна

1923 р. н.

Я, Зінченко Ніна Василівна, народилася в 1923 році на хуторі Богатирівка, де народився мій батько. 1932–1933 роки пам'ятаю добре. Жилося скрутно, але такого голоду, як в інших областях та районах України, не було. Садили город, тримали корову.

Брат працював їзовим в колгоспі і пам'ятаю, що часто приносив в кишені пшеницю, бо з хлібом було суцужно. Та й красти зерно було небезпечно. Ось так і жили...

*Записала вчителька Барабойської школи
Н. І. Полукарова,
14 лютого 2008 р.*

КУШКО Марія Григорівна

1924 р. н.

Мешкала в с. Червоний Хутір Одеської області

Я, Кушко Марія Григорівна, народилася 23 лютого 1924 року в селі Червоний Хутір* Одеської області в сім'ї Мойсеевих, Григорія Макаровича та Акуліни Афанасіївни. В сім'ї було троє дітей. Жили бідно, а 1933–1934 роки були випробуванням для нашої родини. Хліба не бачили зовсім. Харчувалися «малаями» з висівок, макухи та картопляних очисток, які мама випікала, рятуючи нас від голодної смерті. Ми вижили, а наш єдиний братик загинув в 1941 році ще на початку війни.

*Записала онука свідка, медсестра Барабойської школи
Ольга Михайлівна Ключник,
12 лютого 2008 р.*

* Нині територія с. Лиманка в Одеському районі, на околиці міста Одеси; імовірно, походить від назви радгоспу «Червоний хутір».

ПОЛЯНСЬКА Марія Титівна

1923 р. н.

Мешкала на хуторі Сеткі Курської області

Я, Полянська Марія Титівна, народилася у 1923 році. Тому добре пам'ятаю події 1933 року. На той час наша сім'я жила на хуторі Сеткі Курської області. Це близько від України. Я добре пам'ятаю групи людей (в основному жінки та підлітки), які ходили від хутора до хутора, від села до села, і просили або міняли на їжу домашні речі. Це були домоткані вишиті рушники, гарні вишиті наволочки. Люди були вимучені. Слабкі. Вони розповідали, що йдуть з-під Сум, з-під Харкова. Скаржились на те, що всі запаси, які в них були, забирали. Пам'ятаю, одна жінка розповідала, що у неї на цвяшку висіла торбинка з конопляним насінням, так і не зняли.

Ми не розуміли, що примушує цих людей йти так далеко з дому, щоб добути їжу. Наша сім'я була велика, жили теж не дуже заможні, але ділились їжею: то хлібину мама дасть, то картоплі. Особливо важкий був час навесні. Люди приходили і просили нас, дітлахів, де у нас восени росла картопля. Ми, звичайно, показували. Вони виривали гнилу, мерзлу картоплю, промивали її, відціджували крохмаль, а потім з нього готували собі їжу. Весна була холодна, і люди ночували в сінниках. Пам'ятаю, у нашому сіннику залишились ночувати 4 чоловіки. На ранок троє пішли, а один залишився мертвий. Мертвих знаходили часто. Їх ховали в лісі, всіх в одному місці.

*Записала вчителька Барабойської школи**Л. В. Голіченко,**8 лютого 2008 р.***УНТІЛОВА Єфросинія Федорівна**

1923 р. н.

Я, Унтілова Єфросинія Федорівна, народилася 12 травня 1923 року. В 1925 році мої батьки переїхали в Овідіополь, а в 1930 році в с. Барабой. Сім'я складалася з чотирьох осіб: двоє дітей та батько з матір'ю. Жила родина заможні: мали свою землю, корівку, коня. З початком колективізації ми все це втратили, тому 1932–1933 роки були для нашої сім'ї важкими. Запаси зерна були забрані. Батьки, щоб вижити і прогодувати мене з сестрою, закрили хату і поїхали до м. Одеси, де влаштувалися на роботу на хімічний завод, на якому робітникам видавали пайок. На все життя запам'ятала, як я сиділа під заводом і чекала, доки батьки винесуть хліба.

Так і врятувалися від голодної смерті. З 12 років і все життя пропрацювала в колгоспі.

*Записала вчителька Барабойської школи**Н. І. Полукарова,**12 лютого 2008 р.*

ЩЕЛЧКОВА Ганна Єгорівна

1920 р. н.

Мешкала в с. Літник Марійської автономної області

Народилася в Марійській РСР* с. Літник. В сім'ї було 6 дітей, старша і молодша дочка виїхали до міста працювати за 30 км від села. Батько і два сини працювали на лісозаготівельному господарстві. Тримали корову, вівців і курей. Голоду важкого не було. Коли закінчувалися продукти, то їх виписували за трудовні. На полях висівались жито, ячмінь, горох і частково картоплю. Коли зовсім не було їсти, діти ходили на поля збирали колоски, мерзлу картоплю, і мати готувала мамалигу із зерна і коржики з картоплі.

Працювала по господарству. Виходжу на вулицю, снігу вище поясу, потрібно занести сіна корові і вівцям, поки справишся з роботою, діти всі пішли до школи, а я запізнилась. Так я і не навчалась, довелось працювати ще змалечку. Якось приходжу з роботи, а мати плаче і розповідає мені, що корова не може звестися на ноги. Пішла я до голови лісзавгоспу з проханням виписати жита, за допомогою якого я і підняла корову, і наша сім'я не втратила годувальницю. Весь час я проводила на роботі, додому поверталась пізно. Особливо важко було працювати взимку. Сильні морози, одяг сякий-такий, із взуття лапті з обмотками, приходиш додому і не можеш їх зняти – примерзли. Коли працюєш – тепло, навіть роздягались, а мороз аж тріщить, сніг заважає ходити, а треба працювати і виконати норму. Працювали в основному дівчатка, жінки валили і обрубували дерева. Село знаходилось далеко від міста і залізниці. На роботу виходили всі, прийшов бригадир дав вказівку, ніхто не мав права відмовлятися. Важка робота чи легка, виконували всю.

Часто з району приходили підводи з хлібом, які також потрібно було розвантажувати. Якщо потрібно було щось привезти чи обробити, то брали коней і підводу. Прийде бригадир: «Іди отримай зерно, борошно чи те, що потрібно для господарства». Оплату одержували в залежності від кількості трудовнів. От таким було моє дитяче життя. Майже перед самою війною помирає батько, бо був людиною похилого віку.

Коли почалася війна, продуктів також вистачало, а так, як німці не дійшли до нашої території, то ми не постраждали ні від війни, ні від голоду. Все, що було потрібно – це працювати для фронту, для Перемоги.

В 50-х роках ми переїхали на Україну і з того часу тут і живемо, а взагалі жили ми дуже важко, працювали і згадувати зайвий раз не хочеться.

*Записала
Лариса Сергіївна Гергелева,
14 березня 2008 р.*

* Марійська автономна область (1920–1936), Марійська Автономна РСР (1936–1990), Марійська РСР (1990–1992), Республіка Марій Ел (з 1992 р.).

с. ВЕЛИКОДОЛИНСЬКЕ

ЛИПИНА Любов Петрівна

1920 р. н.

Мешкала в м. Полонне Хмельницької області

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод к 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?
Пам'ятаю.
2. Яки, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?
Влада забрала все.
3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?
Приїздили уповномочні з району.
4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?
Да, були.
5. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?
Документи були.
6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?
За неповиновеніє наказували: сажали в тюрму, слали, били.
7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?
Конечно, була. Вони ходили в супроводженні міліціонера.
8. Як люди боронилися?
Прятали продукти, забивали скот і також прятали.
9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?
Можна.
10. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?
Голова сільської ради, міліція, агенти, голова колгоспу, активісти.
11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?
Декілька чоловік.
12. Де можна було заховати продукти харчування?
В землі, заривали в ями.
13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?
Ні.
14. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?
Забирали все у тих, кого розкулачували.
15. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?
За колоски сажали в тюрму.
16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?
Не дозволяли.
17. Хто охороняв поля, колгоспні комори?
Сторож, донощики.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Не всі.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Да. Тих, хто не хотів вступати в колгосп, виселяли.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Різали або уганяли в ліс.

21. В який час ходили і забирали у людей зерно, продукти?

Рано або ввечері.

22. Скільки разів приходили до хати?

Поки не доб'ються свого.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Не пам'ятаю.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Не пам'ятаю.

25. Хто не голодував у селі і чому?

Не можу відповісти.

26. Хто зумів вижити?

[...]

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Да, допомагали.

28. Які засоби вживали до виживання?

Їли все і вся.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Не завжди.

30. Що споживали і їжу з рослин, ягід, коріння?

Їли все: коренеплоди, кропиву, лебеду, дикі ягоди, гриби....

31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

З плодових дерев, кущів.

32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Голубей, вороб'їв, сусликів і пр.

33. Чи можна було щось купити у місті чи вимінити?

Можна, або за великі гроші..

34. Чи був голод у містах?

Да.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Кілько точно сказати не можу – багато.

36. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Не знаю.

37. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Хоронили на кладовищі родичі або сусіди.

38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не знаю.

39. Чи відомі у Вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Я не знаю.

40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Я не знаю.

41. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві?

Тепер і за часів радянської влади?

Да.

42. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Є православна церква.

43. Чи встановлені у селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Знає в основному із програм телебачення.

45. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Владу.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Ні, беріть копію паспорту.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записали

Олексій Михайлович Содель,
учениця 9 класу Анастасія Родна,
учні 11 класу Євгенія Бондарева,
Руслан Редькін,
10 березня 2008 р.

СЕРГІЄНКО Федір Васильович

1929 р. н.

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Да, помню, был.

2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?

1946–1947 года – страшная засуха и послевоенная разруха.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Власть, но к нам пришли один раз, пришли днем.

4. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Нет, приходили без оружия, искали в доме.

5. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Нет, не давали, все были на равных.

6. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо? Забирали только продукты питания. Были лошади, но я не знаю, их забрали, или отец сам отдал.

7. Хто не голодував у селі і чому?

Голодали все.

8. Хто зумів вижити?

В нашей семье было 9 душ, все выжили.

9. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами? Да, люди делились, чем могли, друг с другом.

10. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння? З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

Ели ягоды, листья липы, акации, корни разные.

11. Скільки людей померло у селі?

Я знаю, что около 5 человек.

12. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Нет, у нас таких случаев не было.

13. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Я не знаю, что сейчас знает молодежь, но своим детям и внукам о голоде я рассказывал.

14. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Я считаю, что виноват Сталин.

Записали вчителька математики

Л. П. Зотова,

учні 9 класу Ірина Обертун,

Катерина Туровцева,

28 лютого 2008 р.

ФОМІН Микола Антонович

1924 р. н.

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Да, помню, был.

2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Был неурожай, засуха.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Власть.

4. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Да.

5. Можна було приховати якусь частину зерна?

Можна было и прятали продукты. Спрятанные продукты не искали, брали только то, что было на виду в доме.

6. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Нет, не давали.

7. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Забирали только продукты питания.

8. *Хто не голодував у селі і чому?*

Голодали все.

9. *Хто зумів вижити?*

Наша семья вся выжила.

10. *Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?*

Да, люди делились, чем могли, друг с другом.

11. *Чи можна було щось купити, чи виміняти у місті?*

Да, меняли тканые холсты на продукты.

12. *Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння? З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?*

Питались подножным кормом.

13. *Скільки людей померло у селі?*

Я не помню точно, но в нашем селе от голода умерло не много.

14. *Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?*

Нет, у нас таких случаев не было.

15. *Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?*

Я не знаю, что сейчас знает молодежь.

16. *Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?*

Я никого не виню.

Записали вчителька математики

Л. П. Зотова,

учні 9 класу Ірина Обертун,

Катерина Туровцева,

4 березня 2008 р.

с. ДАЛЬНИК

БОГАЧЕНКО Марія Михайлівна

1926 р. н.

Мешкала в с. Роксолани Одеської області

1. *Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?*

Про голод 1932–1933 років я пам'ятаю.

2. *Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?*

Перше – це засуха, неврожай.

3. *Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?*

Ніхто в нашому селі не відбирав.

4. *Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?*

Не знаю.

5. Як це відбулося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Не знаю.

6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, вислання, арешти?

Ні.

7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Про це я нічого не пам'ятаю.

8. Як люди боронилися?

Не знаю.

9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Не було від кого ховати.

10. Хто і як шукали заховані продукти? Як їх звали?

Не знаю.

11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Не знаю.

12. Де можна було заховати продукти харчування?

В нашій сім'ї не ховали.

13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Не пам'ятаю.

14. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу, тощо?

Нічого не забирали.

15. Що таке закон про «п'ять» колосків? Чи чули ви про нього?

Так чула, але вже зараз.

16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Дозволяли.

17. Хто схороняв поля, колгоспні комори?

Голова колгоспу, бригадири.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?

Не пам'ятаю.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Не пам'ятаю.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгоспи?

Худоби було дуже мало і в нашій сім'ї не було.

21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Не пам'ятаю.

22. Скільки разів приходили до хати?

Ні разу.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Від голоду почали вмирати після засухи у 1933 року.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікалася держава?

Забирали до дитячих будинків, рідня забирати не хотіла, бо і самим не було що їсти;

25. Хто не голодував у селі і чому?

Всі голодували.

26. *Хто зумів вижити?*

Ті, у кого була худоба.

27. *Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?*

Ділилися, але дуже рідко.

28. *Які засоби вживали до виживання?*

Їли все, все, що могли, вимінювали на їжу.

29. *Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?*

Не знаю.

30. *Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?*

Їли все, що було, і смачне і не дуже;

31. *З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?*

З лободи та кропиви варили супи, борщі.

32. *Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?*

Рибу, горобців, голубів.

33. *Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?*

Не пам'ятаю, але знаю що мати десь їздила та привозила хліб.

34. *Чи був голод у містах?*

Не знаю.

35. *Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?*

У селі померло багато людей.

36. *Чи відомі випадки людодства у Вашому селі?*

Ні.

37. *Де і хто хоронив померлих від голоду?*

Я це не пам'ятаю.

38. *Чи платили тим, хто займався похованням померлих?*

Не знаю.

39. *Чи відомі у вашому селі місця захоронення людей від голоду?*

Так, в Роксоланах є хрест.

40. *Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?*

Не знаю.

41. *Чи згадують і поминають від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?*

За часів радянської влади не згадували.

42. *Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?*

Є, але я вже стара до неї ходити.

43. *Чи встановлені хрести, пам'ятники померлим від голоду?*

Встановлений пам'ятний хрест у с. Роксолани.

44. *Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?*

Мої діти та внуки знають, бо я їм розповідала.

45. *Кого вважаєте винним у загибелі багатьох людей?*

Не знаю.

46. *Дозвольте зробити з Вас фото?*

Добре.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

*Записали учні 5 класу
Роман Івасюк,
Наталя Скліфасовська,
24 лютого 2008 р.*

АВТОБІОГРАФІЯ

Богаченко Марія Михайлівна, 1926 року народження, народилася в с. Роксолани Овідіопольського району, Одеської області. Сім'я була велика: батько, мати та четверо дітей. Я за віком третя дитина. В 1932 році мені було шість років, тому ті роки я чітко не пам'ятаю.

Проте знаю, що до утворення колгоспів наша сім'я була заможною. Ще у 1920-ті роки мого діда як куркуля вислали із села, а в дідовій хаті відкрили школу. В нашому господарстві була корова, кінь, свині. Коли почали утворювати колгоспи, то забрали і землю, і скотину.

З тих років (1930-ті роки) в пам'яті лишилося, як мати пекла невідомо з чого якісь сірі палянички і давала кожній дитині, попереджаючи, що це на весь день. Старший брат з'їдав свою відразу, а потім просив у сестер поділитися з ним. Ще їли якесь листя.

Забирали все поживне по хатах наші місцеві комсомольці. Заглядали по усіх закутках, якось знайшли на полицях глечики з квасолею і висипали її.

В той час мої сестри та брати ходили до школи, а я, молодша, до садка, там хоча б щось давали їсти. В той час всі мріяли ходити до дитячого садочку, щоб хоч якось харчуватися.

Добре пам'ятаю 1937 рік. В той рік репресували батька. Він працював на свинарнику, дуже старався: у нього завжди були найбільші привіси. Він усе записував до спеціального зошита. Коли за ним прийшли, то він пожалкував, що не встиг зробити останні записи до свого зошиту. Так він не повернувся, і більше ми його не бачили. Після нього забрали ще чоловік п'ятдесят, а у тих хатах, що звільнилися, організували лікарню, виноробку, птахівник.

У пам'яті з воєнних років залишилося те, що у нас були румуни. Вони дозволили розібрати назад землю і худобу, яку люди поздавали до колгоспу. Старший брат пішов на ферму і привів коня, якого прозвали Партизаном. Коли наступала Червона армія, то німці забрали у нас і корову, і нашого Партизана. Корова була стара і розумна: вона відв'язалася і сама повернулася додому, а коня потім брати знайшли убитого. Взагалі запам'яталося, що німці вели себе, як свині, коли зупинилися на день у нас в хаті на відпочинок. А ми всі в той час сиділи нишком в куцах і день, і ніч, щоб бува нас не вбили.

В 1946 році я була заміжня, мала чоловіка та сина і тому добре пам'ятаю голод 1946–1947 років. Влітку була страшна посуха. Спочатку все дружньо зійшло, а потім засохло і пропало. Щоб якось вижити, я поїхала на заробітки на Кубань. Була там дояркою. А тут, в Роксоланах, на диво було дуже багато риби.

Рибаки продавали її дуже дешево. Щодня наша невістка брала два відра та йшла за рибою. Всі члени сім'ї допомагали чистити рибу: одне відро риби з'їдали, а друге відро жарили на продаж. Риба була такою жирною, що її можна було жарити без олії. Мати брала банку молока, жарену рибу, йшла пішки до Овідіополя, а звідти – єдиним на добу потягом їхала до Одеси. Там мати продавала рибу та молоко і купувала хліб та булочки дітям. І так майже щодня. В колгоспі також щось видавали. Але все одно було дуже тяжко.

Мене, як дитину ворога народу, не взяли ні в піонери, ні в комсомольці. Все життя працювала в колгоспі дояркою. Свою роботу дуже любила.

Сьогодні життя значно краще, легше. Люди менше працюють, а більше мають.

24 лютого 2008 р.

ГОНЧАР Агафія Пилипівна

1919 р. н.

Мешкала в с. Козлівка Вінницької області

[НОТАТКИ ЗАПISУВАЧА]

В голодні роки сім'я Рибницьких проживала в с. Козлівка Піщанського району Вінницької області. В селі була хата, до якої селяни ходили платити податки. Цю хату називали «Штаб». Агафія Пилипівна згадує, що ходили по вулицях люди та кричали: «Гайда на штаб, на штабок. Піддавати копійок!».

В роки Голодомору багато людей з села повмирали, пухли від голоду, але в її родині ніхто не помер. Під час голоду люди їли м'ясо дохлих коней, за рахунок їх жили не один тиждень. В колгоспі давали по літрі «баланди», але цього було замало, тому ще приходилося варити вдома. В основному це були коржики з насіння буряку. Насіння перемелювали та випікали, воно було дуже колюче, але їсти хотілося. До рідкої «баланди» додавали ще лободу, щоб було більше та густіше. Йдучи за «баландою» до колгоспу, Агафія співала:

- Куди йдеш? Куди йдеш? Куди шкандибаєш?
- У Соц* за борщем, Хіба ти не знаєш!

Згадує Агафія, що мати ховала від дітей сало й хліб, які купувала та кормила ними батька, щоб годувальник не вмер з голоду, бо в нього вже почали пухнути ноги. Була в них ще корова-рятівниця, яка допомагала їм виживати.

Дуже часто в селі ставалися крадіжки. Крали хліб із селянських хат, борошно з крамниці. Згадує Агафія Пилипівна, що в їх селі жив хлопчик на ім'я Тарас, був він дуже «нечистий на руку», де яка крадіжка в селі – всі йдуть до Тараса. Мати його була дуже порядною жінкою, але нічого не могла вдіяти з цією бідой. Одного дня й до сім'ї Гончар завітав маленький злочинець. Мати тільки-но приїхала з базару та привезла хліб (який купила за 50 руб.), сало. Ховала мати всі ці «коштовні» продукти в коморі, але для Тараса не було ніяких перепонів. І одного дня він заліз до комори та викрав всі запаси.

* Ідеться про СОЗ, ТСОЗ – аббревіатура від Товариство спільного обробітку землі, синонім комуні.

Коли скоювались крадіжки, то в селі дзвонили у дзвони. І ось одного дня дзвони знову задзвонили. Дуже швидко по селу пройшла звістка, що борошно, яке було завезено до крамниці, зникло. Майже всі люди в селі були впевнені, що це зробив Тарас. Мати Тараса вже була не в змозі терпіти такого сорому. Вона взяла лопату та так била по спині сина, що він до ранку не дожив. А через деякий час з'ясувалося, що крадіжку вчинив не хлопець, а зовсім чужа людина.

[ЗАПИТАЛЬНИК]

1. *Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?*
Про голод 1932–1933 років я пам'ятаю, але сильного голоду не було.
2. *Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирав урожай влада?*
Це засуха, неврожай.
3. *Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив ?*
У нашому селі ніхто не відбирав.
4. *Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?*
Ні.
5. *Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?*
Не знаю.
6. *Чи застосовували до людей покарання, побиття, вислання, арешти?*
Ні.
7. *Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?*
Ніхто не приходив.
8. *Як люди боронилися?*
Не знаю.
9. *Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?*
Не знаю.
10. *Хто і як шукали заховані продукти? Як їх звали?*
Не знаю.
11. *Скільки їх приходило до хати? Хто це був?*
Не знаю.
12. *Де можна було заховати продукти харчування?*
Продукти харчування ховали від грабіжників та місцевих крадіїв.
13. *Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?*
Давали по одній літрі «баланди»
14. *Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?*
Нічого не забирали.
15. *Що таке закон про «п'ять» колосків? Чи чули ви про нього?*
Так чула, що наказували за декілька колосків, але не в нашому селі.
16. *Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?*
Дозволяли.
17. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Ніхто не охороняв, бо нічого на полях не було.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?

Не всі.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Не змушували, але вмовляли, агітували.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгоспи?

Ніде.

21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Не ходили.

22. Скільки разів приходили до хати?

Жодного разу.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Почали вмирати від голоду в кінці 1932-го..

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Сиріт брали до дитячих будинків.

25. Хто не голодував у селі і чому?

Всі голодували.

26. Хто зумів вижити?

Вижили ті, хто мав худобу та кріпке здоров'я.

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Ділилися, але не всі.

28. Які були засоби до виживання?

Їли все, що тільки можна було з'їсти.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Не знаю.

30. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Все, що їстівне, виростало, рухалося, плавало, все, що було.

31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

З насіння буряку робили та пекли коржики, листя лободи підмішували до колгоспної «баланди».

32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Всіх, яких вдавалося зловити.

33. Чи можна було щось купити у місті чи виміняти?

Можна було купити або виміняти все, якщо були гроші.

34. Чи був голод у містах?

Був у містах голод, може й більший, ніж у селі.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Не знаю точно, скільки, але багато людей померло у селі.

36. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Ні, такого, дякуючи Богу, не сталося.

37. Де і хто хоронив померлих від голоду?

У селі було троє чоловіків, які їздили та збирали померлих.

38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Їх годували у колгоспній їдальні.

39. Чи відомі у вашому селі місця поховання людей від голоду?

На Вінниччині відомі.

40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Не знаю, я вже давно проживаю на Одещині.

41. Чи згадують і поминають від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

За часів радянської влади не згадували.

42. Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Не пам'ятаю.

43. Чи встановлені хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Встановлений пам'ятний хрест.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Не знаю, я дуже стара і ніде не ходжу.

45. Кого вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Не знаю.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Так.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала учениця 10 класу Ольга Леонова,
4 березня 2008 р.

[НОТАТКИ ЗАПISУВАЧА]

Гончар Агафія Пилипівна народилася 15 березня 1919 року в селі Козлівка Піщанського району Вінницької області в сім'ї колгоспників.

Батько – Рибницький Пилип Миколайович, мати – Рибницька Ганна Михайлівна, сестра – Рибницька Марія Пилипівна.

Агафія Пилипівна закінчила лише 3 класи. Дівчиною Агафія мрія стати артисткою. До 15 років допомагала батькам по господарству, а тоді пішла на роботу до колгоспу у 1934 році. Спочатку працювала на буряках, як говорить Агафія Пилипівна, розбирала буряки (просапувала). Бригадир дуже суворо контролював роботу: «Не дай Боже вирубати бурячка»

Садили у колгоспі і картоплю. Велику картоплину розрізали на декілька частин, щоб були паростки, обмокували зрізану частину у попіл та клали у ґрунт.

В 16 років Агафія вийшла заміж за Гончара Іллю Ясоновича, 1910 року народження. Згодом народилося у них троє дітей: син Василь – 1937 року народження; донька Людмила – 1939 року народження; син Олександр – 1942 року народження. Чоловік Агафії Пилипівни деякий час був головою сільської ради, а батько – депутатом сільської ради. Агафія Пилипівна згадує, що мати не йшла працювати у колгосп, а батько – пішов.

В 1939 році чоловіка, Гончара І. Я., призвали на Фінську війну. В роки Великої Вітчизняної війни воював з фашистською Німеччиною. У 1944 році Агафія Пилипівна одержала похоронку, але й сьогодні не знає, де похований її чоловік

Так більше заміж вдова і не вийшла. Ростила дітей, працювала. Після війни Агафія Пилипівна самотужки побудувала будинок.

У 1960-ті роки відбувалося укрупнення колгоспів. Замість 3-х в їх районі зробили один. Їй запропонували працювати дояркою, але вона відмовилася: діти вже працювали, тому вона могла вже відпочити, але згодом пішла працювати телятницею. До 1970 року працювала птахівницею, до 1974 року працювала свинаркою аж до виходу на пенсію.

У 1980 році сім'я Гончар переїхала до Одеської області, Роздільнянського району, села Єреміївка. З 1999 року сім'я переїхала до с. Дальник Одеської області Овідіопольського району, де вона і проживає на даний час.

*Записано інтерв'юером зі слів свідка,
4 березня 2008 р.*

КОЛОМІЄЦЬ Меланія Олександрівна

1920 р. н.

[НОТАТКИ ЗАПISУВАЧА]

Меланія Олександрівна згадує, що в роки Голодомору сім'я їхня складалася з п'яти чоловік: батька, матері та трьох дочок – Меланії, Надії та Катерини.

1932–1933 роки були дуже неврожайними. Була велика посуха. Ячмінь, вирісши максимум на 40 сантиметрів, так і засох.

Людям роздавали по півгектара землі. Косити не було що, і тоді кожен собі рвав руками. Збирали скудні зернини, а соломі ховали на горище, щоб годувати корову. Корова для сім'ї була годувальницею, але і їй кормів було дуже мало. Засуха стояла до осені. Восени пішли дощі. З дощами почав рости великий бур'ян. Цей бур'ян і врятував скотину (в кого вона була) від голодної смерті. У кого город був у балці, то вирости маленькі бурячки.

Їди в той час було дуже мало. Але її сестра, Надія, яка служила в цей час в армії, приїхала у відпустку і привезла трохи грошей. Наша сім'я за ці гроші купила корівчину, щоб зарізати на м'ясо. Все пішло у їжу, і кишки, і шкіра – лишилися лише одні роги. Так деякий час ми і трималися. В кого не було грошей та скотини, приходилося дуже тяжко.

Меланія Олександрівна вважає, що це не був голодомор, а це був сильний неврожай, бо все горіло від засухи. Вона не пам'ятає, щоб хтось приходив та забирив продукти, бо не було що забирати.

[ЗАПИТАЛЬНИК]

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Про голод 1932–1933 років пам'ятаю дуже добре.

2. *Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?*

Причиною голоду була засуха, яка призвела до неврожаю.

3. *Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?*

Влада нічого не забирала.

4. *Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?*

Не знаю.

5. *Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?*

Не знаю.

6. *Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?*

Ні.

7. *Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?*

Не знаю.

8. *Як люди боронилися?*

Ніяк.

9. *Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?*

Не знаю.

10. *Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?*

Ніхто не шукав.

11. *Скільки їх приходило до хати? Хто це був?*

Ніхто не приходив.

12. *Де можна було заховати продукти харчування?*

Не ховали.

13. *Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?*

Давали «похльобку».

14. *Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?*

Не забирали.

15. *Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?*

Чула, що дуже наказували за п'ять колосків, але в нас такого не було.

16. *Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?*

Дозволяли, навіть роздавали по 0,5 га землі.

17. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Ніхто, бо був неврожай.

18. *Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?*

Не дуже.

19. *Чи змушували людей йти до колгоспів і як?*

Не змушували.

20. *Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?*

Худобу не забирали.

21. *В який час ходили забирали у людей зерно, продукти?*

Не забирали.

22. Скільки разів приходили до хати?

Не приходили ні разу.

23. Коли почали люди помирати від голоду?

В нашому селі з голоду не помирали.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Сирот не було.

25. Хто не голодував у селі і чому?

Хто був не ледачим, той не голодував.

26. Хто сумів вижити?

Вижили з села всі.

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Люди дуже підтримували одне одного. Сусіди опікувалися друг другом.

28. Які засоби вживали до виживання?

Дуже берегли та боялися залишитися без корови, яка була годувальницею у сім'ї.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Допомога велика була від сестри, яка на той час прийшла з армії та мала при собі трохи грошей.

30. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

В їжу споживали все, що бачили: кору дерев, листя лободи, ловили ховрашків, мишей.

31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

В їжу вживали кору берези, листя дерев використовували все, яке було.

32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

З диких тварин вживали ховрахів, мишей, ловили голубів, горобців, ловили рибу.

33. Чи можна було щось купити у місті чи виміняти?

В місті можна було купити все, і після повернення сестри ми мали змогу купувати в місті і сало, і хліб, навіть цукерки перепадали.

34. Чи був голод у містах?

У містах голод був сильнішим.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Не знаю.

36. Чи відомі випадки людодїдства у Вашому селі?

Ні.

37. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Від голоду не вмирали.

38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Це була суто символічна плата.

39. Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?

Ні.

40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Ні.

41. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Згадують.

42. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Є і відноситься до Московського патріархату.

43. Чи встановлені у селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Сучасна молодь знає, бо дивиться телевізор, читає газети, а своїм внукам я розповідала не так давно.

45. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

На нашій території це засуха.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Добре.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала учениця 7 класу

Тетяна Горлач,

21 лютого 2008 р.

АВТОБІОГРАФІЯ

Коломієць Меланія Олександрівна, народилася 6 серпня 1920 року в смт. Овідіополь, Овідіопольського району Одеської області.

Зі слів її матері Літвіненко Марії Григорівни, 1920–1921 роки були дуже неврожайними, голодним. Батьки працювали у священника і заробляли на 1 кілограм манки. У 1922 році сім'я переїхала до с. Грибівка.

На той час, у зв'язку з неврожаєм, пани повтікали до Польщі. В їх покинуті хати та панські земельні ділянки заселяли бідних людей. Одна з таких панських ділянок дісталася і сім'ї Літвіненків. Батьки з великими труднощами побудували землянку під очеретом.

У 1927 році вступила до 1 класу Дальницької школи, де провчилася до 5 класу. В одному приміщенні школи навчалася 4 класи. Старшокласники сиділи за партами, а для першокласників була призьба на всю стіну, де сиділи учні та писали у зошитах на колінах. На 4 класи була одна вчителька. В той час, коли старші учні писали, менші читали, або малювали. З 5 по 10 клас навчалася в Овідіопольській середній школі, яку закінчила у 1939 році.

В сім'ї було троє дітей: Меланія Олександрівна 1920 року народження, Надія Олександрівна 1922 року народження, Катерина Олександрівна 1923 року народження.

Меланію Олександрівну, як найстаршу, по закінченню школи (по знайомству) взяли на роботу до дитячого будинку, який знаходився за Одесою, де півроку працювала вихователькою. У 1939 році вступила на педагогічні курси вчителів

початкових класів, які закінчила у 1940 році; вчителювала в Кароліно-Бугазькій школі.

У 1942 році вийшла заміж за Коломійця Георгія Митрофановича 1915 року народження. У 1944 році народилася дочка Світлана, яка трагічно загинула у 2000 році.

З 1944 по 1948 рік працювала у колгоспі ученицею, секретарем, посильною, заочно вступила до Одеського училища на бухгалтерський курс.

У 1948 році головою колгоспу був призначений Кумпан Михайло Юрійович, який взяв її на роботу секретарем. У 1960 році були об'єднані три колгоспи сіл Дальник, Грибівка та Санжійка в один колгосп ХХІ з'їзду КПРС, в якому пропрацювала головним бухгалтером до 1980 року.

Багато років Меланія Олександрівна жила зі своєю сестрою Надією Олександрівною, але вже рік як сестра померла і вона проживає сама. Онуки щотижня провідують бабусю. Але кожного дня Меланія Олександрівна чекає свого соціального працівника, щоб почути добре слово та допомогти по господарству.

*Записано інтерв'юером зі слів свідка,
21 лютого 2008 р.*

с. ДОБРООЛЕКСАНДРІВКА

БЛАЖКО Олександр Павлович

1931 р. н.

Мешкав у с. Слюсареве Одеської області

Люди голодали, вмирали. Забрали все, що могли (зерно, крупу, муку). Скотину оставили. А коня ми самі віддали до колхозу. Їсти нічого було, то їли жолуді, гриби.

В селі була малярія, але ми не хворіли. Людей заставляли вступати до колхозу, хто не хотів – саджали у тюрму. Мій батько теж не хотів до колхозу, прийшли забрали його, і більше ми його не бачили.

БОРОВИК Віра Максимівна

1932 р. н.

Мешкала в с. Любомирка Автономної Молдавської СРР

Да, голод пам'ятаю. Голод, він сильний був. В нашому селі тоді створювали комуни. Ми до неї вступили. Родина наша була бідна, дітей було троє. Батько до комуни здав 100 пудів пшениці, віддав борошно і коней. В комуні нам давали їсти, ми робили за їжу, нам записували трудовні.

Помню*, за три-чотири дні до косьби не хватило пшениці на хліб. Тоді передсідатель комуни Ломінський наказав скосити трохи пшениці [і] напекти людям

* Очевидно, ідеться про повоєнні події: респондентка – 1932 року народження.

хліба. Знайшлися зрадники, його заарештували. Після цього він застрелився. Завдяки комуні ми й вижили.

ВЕСЕЛКОВА Надія Іванівна

1922 р. н.

Мешкала в с. Андрє-Іванівка Одеської області*

В родині було 5 дітей. Тато працював на пошті, мама – домогосподарка. Землю забрали, було 40 соток, залишили 15.

В 1932–1933 роках в селі страшного голоду не було. Був неврожай, засуха. Пшениця вироста маленька, нашу школу закрили і дітей відправили збирати зерно руками, щоб було що посадити на наступний рік. Я тоді вчилася в третьому класі, їсти було що, окрім пшениці. В погребі у нас була капуста, картопля, буряки. Їли кукурудзяне борошно.

Записала вчителька історії Доброолександрівської школи

*І. П. Поборна,
лютий 2008 р.*

КОМАРОВА Марія Марківна

1920 р. н.

Мешкала в с. Шимкове Автономної Молдавської СРР

У всьому винен Сталін. Був наказ, щоб Україна допомогла Росії хлібом.

Нас було вісім душ у хаті. На горищі було два мішечки пшениці і трохи фасолі. Прийшли, вилізли і забрали все, хоча б щось оставили. А я пішла до сусідів, вони варили нашу фасолю. Я заплакала. Все це наші наробили.

Люди, як мухи, падали. Була бригада зібрана з людей нашого села, вони збирали людей, які померли, і кидали їх, як собак, до ями. Мої брат і батько померли від голоду один за одним в квітні місяці, і їх кинули, як собак, в яму. Ми зняли двері з хати і накрили могилу.

Мама працювала в дитячому садку, там вона варила їсти. Коло неї були мої маленькі брати. Мені мати нічого не могла принести, тому що не можна було. У мене ноги пухли, але я ходила по полю рвала кокіш. Живіт у мене був здоровий, а я все їсти хотіла. Їла щавель, лободу, кропиву, білу акацію. Мамі казала: «Не носи мені нічого з садка, щоб хлопці вижили». Ще у мене були старші сестри, вони хотіли мене вбити, щоб я не мучилася, але мене врятували сусіди. Я жила у хаті сама, сестри працювали у місті, а я по степу ходила, що знаходила, те й їла. Не дай Господь, щоб таке повторилося.

* Нині – с. Андрієво-Іванівка у Березівському районі Одеської області.

КУЗЬМІН Михайло Іванович

1924 р. н.

Мешкав у с. Пеньківці Тернопільського воєводства

У нас в селі голоду не було, тому що ми відносилися до Польщі, але про голод знаю. Біля нас протікала річка Збруч. Люди з України через неї перепливали за харчами. Ми, як могли, допомагали їм: хто хліба, хто муки, хто крупи дасть. Недалеко від нас було село Федорівка, наскільки люди голодували та тікали з села, що там не осталося ні однієї людини. Деякі люди залишилися у нас, інші поїхали до Росії. Було ще одне село – Очківці, там судьба склалася краще. Люди змогли вижити, тому що недалеко від села був цукровий завод.

Помню, як одна жінка перебралася до нас через річку і сховалася на кладовищі, щоб її не знайшли місцеві власті. Я з хлопцями побачив її серед могил, шкода її стало, захотіли допомогти – принесли хліба, ну, хто що міг. Неприємно про це згадувати.

МАЗУР Надія Вікторівна

1925 р. н.

Мешкала в с. Іванківці на Хмельниччині

Дуже страшно. Не хочу навіть згадувати. У сім'ї було четверо дітей. Мама ходила на роботу в колхоз, на день давали сто грам зерна. Ми його жарили і їли. Старалися, щоб хата була закрита, щоб не прийшли і не з'їли дітей. В селі вбивали друг друга, щоб вижити.

Картошки не було, їли траву, акацію, липу, все це заварювали і пили. Якщо люди щось ховали від власті, то їх вбивали або забирали в тюрму. Люди ховали зерно в бутилки і закопували. Мама работала в полі все літо, за це їй дали 7 кг зерна.

Не хочу це згадувати, не питайте більше про це.

*Записала вчителька історії Доброолександрівської школи
І. П. Поборна,
лютий 2008 р.*

ОРЕЩЕНКО Марія Анатоліївна

1923 р. н.

Мешкала в с. Новогригорівка Автономної Молдавської СРР

Нас було п'ять дітей. Батьки працювали в колхозі. Коли був той страшний голод, ми їли бур'ян, бурячиння, акацієві квіти, з них робили ліпйошки, парили квіти, добавляли висівки і пекли. Була у нас корова, то ми по більшій часті не пухли, а люди пухли від голоду.

Ми ховали хліб у землю. Прийшли до нас чужі з залізними шпичками. Стали шукати. Знайшли той мішок, а я плакала, тягнула його, не хотіла віддавати.

Ми після того голоду вижили всі, то мама старалася. А ще згадала, як все тіло чесалося, було покрито гулями. Було тяжко, але ненависті не було.

ПЕТЬКО Надія Сергіївна

1924 р. н.

Мешкала у с. Мала Василівка Одеської області

В сім'ї було 10 дітей. Мені було 8 років. Батьки ходили на роботу в колгосп. Мама йшла на роботу в колгосп і брала нашу корову, щоб пахати колгоспні поля. Діти голодні ждали маму, бо та щось принесе поїсти. Дуже тяжко, найтяжче було зимою. Їли макуху і затірку, це коли перетирали муку з водою. По хатах ходили німецькі представники власті з залізними прутами і забирали все, що було їстівне. Ховати не можна було нічого, нічого не можна було красти з колхозних полів. Нарушителів садили в тюрму на 10 років.

Від голоду мати і батько пухли. Вся родина і більшість у селі хворіли на малярію. Тіло було покрите волдириями та ранами.

Навесні було легше. Батько біля будинку садив жито. Їли молочай, лободу, акацію, очистки від картоплі.

Частину землі більшовики відрізали, був один гектар, залишили 25 соток. Але земля, яку відрізали, заросла травною.

Вся родина вижила.

Записала вчителька історії Доброолександрівської школи

І. П. Поборна,

лютий 2008 р.

ПЛУЖНИКОВА Антоніна Захарівна

1931 р. н.

Мешкала с. Дахталія Вінницької області

Дуже бідували. Щоб вижити, мама їздила на Західну Україну. То муки дістане, то кукурудзи. А коли нічого не було їсти, то цвіт акацієвий на молоці варили і ще різні бур'яни. В нашій родині двоє від голоду померло, осталося п'ятеро. Зимою запасалися картоплею, кукурудзою. Був у нас у селі магазин, то ми туди ходили на роботу, в пазуху та кармани кукурудзу понабиваємо та й додому несемо. І корова нас виручила. Так і вицарапалися.

ПРОЦЬ Теодор Іванович

1932 р. н.

Мешкав у с. Жирівське Львівського воєводства (з 1939 р. – Дрогобицької, з 1959 р. – Львівської області)

У сім'ї нас було п'ятеро дітей. Батько був головою сільської ради. Мама працювала на полі. Ми мали два коня, повозку, плуг, борони. Помню, люди йшли

по вулиці запухлі від голоду, падали і помирали*. Ми збирали гнилу картошку, лободу, їли кропиву. Вночі збирали на полі колоски і теребили їх. Наш сусід пішов днём за колосками. Його зловили і посадили в тюрму на два роки. До нас в село приходили з інших областей, тому що у нас була картошка, благодаря їй і вижили.

ЧЕРЕМЕСЮК Євгенія Дмитрівна

1926 р. н.

Мешкала у Кривоозерському районі Одеської області (нині Миколаївської області)

1. Дата запису.

10.03.08.

2. Ким записано?

Пошуково-дослідницька група Доброолександрівської ЗОШ

3. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод 1932–1933 років?

Да.

4. Які були причини голоду?

Колективізація, розкулачування.

5. Хто був винен?

Сталін.

6. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховування зерна?

Не знаю.

7. Чи застосовували до людей покарання?

Да. Хто не хотів йти до колхозу, не мав права вийти з хати, не давали городу.

8. Чи мали зброю ті, хто відбирав хліб?

Да.

9. Чи можна було щось приховати?

Дуже тяжко, все знаходили.

10. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Свої і чужі.

11. Скільки їх було?

Троє, інколи більше.

12. Де ховали продукти?

В бутилки сипали зерно, в землю мусили ховати, їсти хотіли.

13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Да, кормили нас в колгоспі.

14. А що ще забирали, крім зерна?

Все їсне. Нічого не оставляли.

15. Що це за закон «Про п'ять колосків»?

Коли садили в тюрму за вкрадене зерно з колхозного поля.

16. Чи дозволяли в полі збирати колоски?

Ні.

* Оповідач описує голод 1946–1947 рр.

17. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Свої.

18. *Чи хотіли люди іти до колгоспу?*

У кого нічого не було, ті йшли, а другі не хотіли.

19. *Чи змушували їх?*

Да.

20. *Де переховували худобу?*

Не ховали, боялись

21. *В який час у людей ходили забирати зерно?*

Часто вночі.

22. *Скільки разів приходили до хати?*

Прийшли, все забрали і все.

23. *Коли люди почали помирати з голоду?*

У 1932 році.

24. *Чи опікувалася держава сиротами?*

Ні.

25. *Хто не голодував в селі? Чому?*

У нас всі бідували.

26. *Хто зумів вижити?*

У кого була корова.

27. *Чи допомагали люди один одному?*

Да.

28. *Які засоби вживали до виживання?*

Як хто міг, так і виживав.

29. *Скільки людей померло у селі?*

Не знаю.

30. *Чи були випадки людодійства?*

У нас не було.

31. *Де і хто хоронив померлих від голоду?*

На цвинтарі.

32. *Чи платили тим, у кого померли від голоду?*

Ні.

33. *Чи відомі у вашому селі місця захоронення від голоду?*

Ні.

До колхозу бідні йшли, а багаті не хотіли. Мама в полі робила, варила нам бурячиння, акацію. Люди носили м'ясо зі скотомогильника. Ми не так голодували, батько нас спасав. А ще їли горобців, я сама їла, надо було вижити.

*Записала пошуково-дослідницька група Доброолександрівської школи,
10 березня 2008 р.*

с. КАЛАГЛІЯ**ВЕРХОВОД Анастасія Григорівна***1922 р. н.*

Я, Верховод Анастасія Григорівна, народилася в 1922 році 5 листопада. Мої батьки Колісниченко Григорій Іванович і Колісниченко Ірина Микитівна (дівоче прізвище Дубова) є корінні жителі с. Калаглія.

Мені в 1932 році було 10 років, я деякі моменти пам'ятаю. Пам'ятаю, що батько наш був репресований в 1932 році, але встиг заховати в погріб мішок зерна (замурував в стіні) і закопав жорно в підлозі. Батька попередив начальник застави, що будуть відбирати все. Мій тато був майстровий і люди його любили, але власті репресували його за те, що в нього два старші брати були капітанами на кораблях і ходили до Турції, а власті боялись, що й тато мій втече за кордон.

Мама нас залишила і поїхала за татом до м. Херсона з ходотайством від начальника застави. Я і два брати, Колісниченко Іван Григорович (живе в с. Калаглія і зараз) 1927 року народження і Яків Григорович 1924 року народження (загиблий), залишилися одні, їсти не було що, і я їм пекла кабак, їли по одному малесенькому шматочку в день, більше не можна було, бо треба було щось їсти кожен день. Якщо хтось прийде з сусідів змолотити на жорно (бо знали, що в нас є), то залишали зерна 100 грамівий стаканчик (мірчук), тоді я варила латуру.

Рибаки татові пообіцяли, що будуть давати бубарів* пригорщу і я ходила на лиман, заходила в воду по пояс, бо берег раніше був глибокий, і брала ті бубарі. Дома готувала з них млинці з якими-небудь очистками, якщо такі були. Їсти все зразу не можна було, бо робилося дуже погано.

В селі не було ні птиці, ні живності, бо все забрали, і де було яке зерно, підмітали даже віником. Я чула від батьків, що врожай був добрий. Ні кішок, ні собак не було, все поїли люди. Наші сусіди з'їли свого батька, він помер від голоду, і діти і жінки його з'їли.

По вулиці було страшно ходити, всі боялися, що впіймають і з'їдять. А ще було страшно і за те, що можна було наткнутися на пухлу і мертву від голоду людину.

Зима була дуже довга, і ми, діти, мріяли про те, щоб був врожай, і щоб наїстись чорного хліба, за білий і не мріяли.

ГЛАДЧУК Тетяна Микитівна*1918 р. н.***[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]**

Вона від народження була хвора (глуха), тому вона згадувала і розповідала те, що бачила і що сама пережила.

** Імовірно: 1) від болг. бабой, бобой – вид річкової риби; від укр. бобик, бабець – бичок; 2) бубир, бобир – йорж.*

На той час вона проживала в с. Пояна Єдинецького району*, Молдавія. Це десь на границі з Україною, бо вона згадує, що в Україну ходили пішки.

В сім'ї їх було чотири сестри, один брат і мати. Батько повішався ще раніше. Останню наймолодшу сестру мати народила в 1932 році. Тетяна Микитівна не змогла відповісти на питання: «Чому стався такий голод?». Вона розповіла, що людям не було чим обробляти землю (не було худоби), не було чим засівати землю. А чому це все відбулося, вона не знає.

В кого були ще деякі гроші, той міг купити собі щось поїсти. Багато людей були дуже безсилі від голоду і не могли вже працювати.

Їли в сім'ї Тетяни Микитівни запечені лепешки з трави, з картошки, жолуді.

Вона пам'ятає один випадок, коли вони поїхали на поїзді, десь вийшли і щось викопували з землі схоже на картоплю, але не лопатою, а просто руками.

Під час голоду в неї померли дві сестри, а вже в кінці 1933 року їхня мати наїлась чогось дуже багато, спухла і померла.

Гладчук Тетяна Микитівна прожила все життя одна, вона не була заміжня, дітей немає. Зараз за нею доглядають племінники.

с. КАРОЛІНО-БУГАЗ

ВОЛОВИК Вікторія Іванівна

1924 р. н.

Мешкала в м. Харків

[ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАЛЬНИК]

1. с. Кароліно-Бугаз, Овідіопольського району, Одеської області.
2. 02.04.2008 р.
3. Рогачевська Людмила Андріївна, Катишева Валентина Миколаївна, Бишляга Костя – 6 кл., Ярчук Альона – 11 кл., Катишев Діма – 11 кл.
4. Так, хоча мені було 8 років.
5. Не знаю, бо ми жили в Харкові, батько працював на виробництві й отримував пайок 400 грамів хліба.
6. Не знаю.
7. Не знаю.
8. [...]
9. Не знаю.
10. Не знаю.
11. Міняли речі на хліб.
12. В місті не шукали продукти.
13. [...]
14. [...]
15. [...]

* Центр району – місто Єдинці на півночі Молдови.

16. [...]
17. [...]
18. Чула, читала в художніх творах.
19. Не знаю.
20. [...]
21. [...]
22. [...]
23. [...]
24. [...]
25. [...]
26. [...]
27. В 1947 році, пам'ятаю, було багато сиріт, але ними ніхто не опікувався.
28. [...]
29. [...]
30. Тільки родичі.
31. Обмін речей, золото.
32. Так, мали, допомагали тітці в селі.
33. Не знаю.
34. Ні.
35. [...]
36. Так, міняли, і називали місце де міняли – менка.
37. Так, але виживали за рахунок пайків.
38. [...]
39. [...]
40. На кладовищі.
41. Не знаю.
42. Ні.
43. Не поминають.
44. Не знаю.
45. Церква будується.
46. Ні.
47. Розповідала, але не люблю про це розповідати.
48. [...]
49. Ні, не хочу.
50. Воловик Вікторія Іванівна, 1924 р. н.
51. Так, знаю.

*Записали
Людмила Андріївна Рогачевська,
Валентина Миколаївна Катишева,
учень 6 класу Костянтин Бишляга,
учні 11 класу Олексій Ярчук, Дмитро Катишев,
2 квітня 2008 р.*

ГАВРИЛЮК Лія Григорівна

1927 р. н.

ГАВРИЛЮК Микола Никанорович

1924 р. н.

[ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАЛЬНИК]

1. с. Кароліно-Бугаз, Овідіопольського району, Одеської області.
2. 09.04.2008 р.
3. Рогачевська Людмила Андріївна, Андре Ольга Людвикивна, Рахімова Д. – 11 кл., Катишев Д. – 11 кл., Бурлаченко Ю. – 6 кл.
4. Так, пам'ятаю, хоча мені було 6 років.
5. Неврожай, податки. Влада забирала урожай.
6. Добре пам'ятаю, як троє чоловіків приходили із «шпичками», штрикали срізь, шукаючи зерно, крупи.
7. Не знаю.
8. [...]
9. Хто не віддавав, чи приховував – арештовували, як ворогів народу.
10. Ні.
11. Ніяк.
12. Можна. В торбину насипали й закопували в городі, під деревом.
13. Представники влади.
14. Троє чоловіків.
15. Під деревом, в городі.
16. Не пам'ятаю.
17. Тільки продукти харчування, одяг не забирали.
18. Ні.
19. Не дозволяли.
20. Представники влади.
21. Не всі. Ті, хто нічого не мав, йшли.
22. Не пам'ятаю.
23. У 1947 році худобу не забирали. У нас була корова, яка й допомогла вижити сім'ї.
24. Вдень.
25. Часто приходили.
26. Взимку.
27. Не знаю.
28. У 1947 році не голодували ті, у кого була корова чи коза.
29. [...]
30. [...]
31. Їли лободу, коріння лісових рослин, міняли одяг (Західна Україна) на крупи, зерно.
32. Всі голодували.
33. Лободу, макуху, виміняну крупу.
34. Не пам'ятаю.
35. Не знаю.

36. Можна. Їздили в місто, продавали молоко, міняли одержу.
37. Був, але там давали пайки, а не працюючим теж давали хлібні пайки.
38. Не знаю. Багато людей, збирали померлих на підводі й везли на цвинтар.
39. Ні.
40. Була бригада в селі, кожного ранку їхали на підводі й забирали померлих, везли на кладовище.
41. Мабуть платили, точно не знаю.
42. В Байбузівці є.
43. Поминають, кожного року на Проводи.
44. Ні.
45. Будується церква.
46. Ні.
47. Так! Розповідаємо й дітям і онукам, але говорити про це боляче.
48. [...]
49. Ми вже старі, не хочемо фотографуватися.
50. Гаврилюк Лія Григорівна і Гаврилюк Микола Никанорович, жителі с. Байбузівка Савранського району Одеської області, переїхали в с. Кароліно-Бугаз до сина у 2006 році.
51. Знаємо. Але послугами Торгсіну не користувалися.

*Записали Людмила Андріївна Рогачевська, Ольга Людвиківна Андре,
учні 11 класу Д. Рахімова, Д. Катишев,
учень 6 класу Ю. Бурлаченко,
9 квітня 2008 р.*

САЛІЙ Дмитро Денисович

1936 р. н.

1. Місце запису: до 1991 року – Затока, в 1991 році – Кароліно-Бугаз.
2. Дата запису: 19.03.2008 р.
3. Андре Ольга Людвігівна – заступник директора з виховної роботи, Андре Марія – учениця 4 класу
4. Пам'ятаю зі слів батьків. У 1932 році був великий врожай зерна, такий, що в кошарі не було місця, але все забрали.
5. Влада надала приказ забирати все у людей.
6. [...]
7. Доповідали голодранці.
8. Документів не показували. Їх боялися.
9. Нікого не били, але примушували вступати до колгоспу, спочатку умовляли, потім відпускали, не встиг роздягнутися – знову визивали, і так тижнями.
10. Не знаю.
11. Ніяк не боронилися, бо боялися.
12. Ховали, але все знаходили, знали де шукати.
13. Представники влади шукали щупами.
14. Приходили групами, з активістами-комсомольцями.

15. В лісі, закопували в землю, свіжу землю відносили на річку.
16. Ні.
17. Забирали все.
18. Чув.
19. Ні.
20. Активісти-колгоспники.
21. Ні.
22. Так.
23. В лісі.
24. В любий.
25. Не знаю.
26. Не знаю.
27. Опікувалася погано.
28. Не знаю.
29. Мої батьки.
30. Трохи ділилися.
31. Їли все, що знаходили.
32. Ні.
33. Так.
34. З фруктових.
35. Голубів, ворон.
36. Не знаю.
37. Не знаю.
38. Не знаю.
39. Так. В нашій сім'ї у маминої рідної сестри з'їли чоловіка сусіди, коли все з'ясувалося, жінка померла від серцевого нападу, залишилося двоє дітей, яких виростила бабуся.
40. Не знаю.
41. Не знаю.
42. Невідомо.
43. Ні.
44. В 2007 році – перший раз.
45. Так, не знаю.
46. Ні.
47. Так.
48. Владу.
49. Не треба.
50. Салій Дмитро Денисович 1936 р. н., 7 листопада.
51. Валютний магазин.

*Записали
заступник директора з виховної роботи Ольга Людвігівна Андре,
учениця 4 класу Марія Андре,
19 березня 2008 р.*

с. ЛЕНІНТАЛЬ (з 2016 р. – ЛІБЕНТАЛЬ)

ЧАБАНЮК Наталія Дмитрівна

1922 р. н.

Мешкала в с. Криве Озеро Одеської області (нині Миколаївської області)

1. Місце запису:

с. Ленінталь, Овідіопольський район Одеська область.

2. Дата запису:

13 березня 2008 р.

3. Ким записано:

Чабанюк Наталія Дмитрівна.

4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Пам'ятаю.

5. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Врожай був, тільки забрали все.

6. Якщо відбирали вирощене в полі, то хто це робив?

Комісія.

7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Не були.

8. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Приходили й забирали.

9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Ніхто не питав за документи.

10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Не мали.

11. Як люди боронилися?

[...]

12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Кругом знаходили.

13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Брали та й все.

14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Ціла група.

15. Де можна було заховати продукти харчування?

Де тільки можна.

16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Давали.

17. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Забирали й худобу.

18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Ні.

19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?
Не дозволяли. Забирали у людей.
20. Хто охороняв поля, колгоспні комори?
Кого заставили.
21. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?
Не хтіли. Нахально заставляли.
22. Чи змушували людей іти до колгоспів і як?
Змушували.
23. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?
Вдома була скотина.
24. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?
Коли попало.
25. Скільки разів приходили до хати?
Я не пам'ятаю. Багато.
26. Коли почали люди помирати з голоду?
Коли почався голодомор.
27. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?
Їх кормили. Забирали дітей в приют.
28. Хто не голодував у селі і чому?
Ті, хто самі збирали.
29. Хто зумів вижити?
[...]
30. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?
Не було чим ділитися.
31. Які засоби вживали для виживання?
[...]
32. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?
Ніхто нікому не допомагав.
33. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?
Козелики (коріння), вишні з листям.
34. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?
Вишня.
35. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?
Не дозволяли.
36. Чи можна було щось купити у місті чи виміняти?
Міняли одягу на хліб, килими.
37. Чи був голод у містах?
Не було.
38. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?
Не пам'ятаємо точно, але багато.
39. Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?
Було, так.

40. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Була бригада з тих людей, в яких не забирали зерно. Їх заставляли.

41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не знаю.

42. Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?

На цвинтарі, в одну яму, довгу.

43. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Так.

44. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві тепер і за часів радянської влади?

Поминають.

45. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Да.

46. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Так, на цвинтарі.

47. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Дітям, онукам.

48. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Тих, хто...

49. Чабанюк Наталія Дмитрівна, 05.06.1922.

50. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?

Не знаю.

Записала учениця 7 класу Ольга Чабан,
учениця 11 класу Юлія Александренко,
13 березня 2008 р.

с. МАР'ЯНІВКА

КУЧУК Ганна Гаврилівна

1925 р. н.

Мешкала в с. Левантівка Автономної Молдавської СРР

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Я 1925 года. Кучук (дівчя – Малай) Анна Гавриловна. Я пам'ятаю голод 1933 року. Нас у батьків було шестеро. В хаті не було жодної крупинки. Мама рвала бур'янчики, кропиву, щавель, кришила і жарила нам на бляшці, брат ловив у лісі гавенят, яйчка приносив, і ми їли.

Спочатку ми жили добре. В нас були коні, кури, хата, плуг... Але одного дня приїхали на підводі два чоловіки і жінка, забрали все у колгосп (розкуркулили): коней, курей, хліб, який ми заховали на горищі, діжку з капустою, всі продукти, навіть пальтішко і валяночки, які були на мені, і ті зняли і забрали. Винесли з хати

сундук з одежею, повиганяли нас всіх на вулицю, заперли хату і поїхали. Наша хата і ще шість були під черепицею, а всі інші – під соломою. От і вважали нас багатими. Забрали не тільки продукти й одежу, а навіть хату. На вулиці було холодно. Батько взяв мене на руки і поніс. Сусід забрав нас до себе, хоча в самого було восьмеро дітей. Спочатку жили в нього, потім у знайомих, родичів. Пізніше знайшли пусту маленьку хатку і оселилися в ній. Була зима, мама ходила до колгоспу боса по снігу, клопотала, щоб повернули хату. Навесні нам хату все ж таки повернули. Але жити було дуже важко, бо не було що їсти. Катря (сестра) померла з голоду, Андрюшу вбили на війні, іншого брата засудили, бо він був головою колгоспу і роздавав людям по 700 г зерна. На нього донесли, і на другий день вночі його забрали і вислали до Сибіру, звідки він не повернувся. Особливо помирали люди взимку. Хоронити не було кому. Кого сусіди ховали, кого чужі люди.

Пам'ятаю, працювали на полі в жнива. Косилка косила пшеницю, а ми теребили. Намагалися трошки вкрати. Напихали натеребляне зерно за пазуху, у баночки з-під води. Але наглядачі знаходили все і забирали.

Також пам'ятаю голод 1947 року, але такого страшного, як у 1933 році, не було. У 1947 році могли щось купити: півлітрова баночка кукурудзи коштувала 25 рублів, макуха – 100 рублів. А в 1933 році нічогосінько не було.

*Записала
Лілія Марківна Штрауб
24 березня 2008 р.*

[ЗАПИТАЛЬНИК]

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

В 1933 році був голод, я помню. З мамою сиділи, з батьком під оріхами, і мама рвала бур'янчики, на бляшці нам жарила, маленькі ми були і їли. Ні крупинки не було. Був голод, я помню це, добре помню.

2. Які на вашу думку могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирав урожай влада?

Просто була війна ж і забрали. Був у нас хліб на горищі. Позабирали хліб увесь з горища, нічого не було.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Да, я помню. В нас забирали всьо. В батька були ці... коні, кури. Всьо, всьо це забирали в колхоз. І корову...

3. А батько сам не хотів в колхоз йти?

Чого, в колхозі він був. Всіх здали в колхоз.

4. А не можна було десь сховати?

А де ж сховаєш? Нельзя було. Всего находили, забирали всьо в колхоз.

5. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Я це не помню.

6. Зуб Любов Володимирівна (дочка).

Мамо, це знаєте, що питають? От як вас розкулачили, хто у вас забрав ваші вєщі? З вашого ж села?

Ну да, з нашого ж села. Був такий председатель колхоза і ше... як сказати... як депутат. Та поприходили й забрали, всьо забрали. Розкулачили. Я маленька, помню, пальтішко в мене було, і то зняли з плечей, забрали.

7. А де Ви жили?

А жили де? Сусід забрав до себе.

8. Звідки ви?

Красноокнянський район, село Левінтовка*, Одеська область.

Дочка: Землю роздали. Поміщик був Леонтович. Село назвали Леонтовка. В честь єво – Леонтовка. І туди приїхали і з Одеси, і з Бельців... на вільне поселення. І там образовувалися... вот (показує на маму) їхні батьки приїхали, папині батьки і самі з ноля начали стрітися. І коли вони вже розжилися хорошо, хто хорошо робив, багато дітей, а ті бідніші, вот... і як же можна розкулачити? За що розкулачити? Вот за то, що хата хороша, за то, що коні, за то, що плуг.

9. Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Не показували. Нічого вони не показували.

Дочка: Може й показували, мама ж маленька була.

10. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Не помню.

11. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Не помню...

12. До Вас приходили відбирати хліб? Чи не приходили?

Хліб я не помню.

13. А щось забирали?

Забирали, канешно. Забирали.

14. Із продуктів чи з речей?

Як розкулачили, то всьо, всі продукти у нас забрали. І діжку з капустою...

15. А в якому це році було?

Як мені було вісім год.

16. Це ж був 1933 рік?

Дочка: Сестра ж померла од голода менша. Менша чи старша?

Катя, да. Менша.

17. І одяг теж забирали?

Даже валяночки з ніг! Я боса і пальтішко в мене було – зняла та жінка, забрала пальтішко. Батько взяв мене на руки і поніс. Сусід каже: ну, йдіть до нас. А в нього тоже вісім душ дітей.

18. І куди ж Ви ділись потім?

Та потом по селі ходили, то у знайомих були, родичів. А потом якась хатка була – нікого там не було. Помню, маленька хатка, ми там жили. Мама ходила боса, да клопотала, і вернули навесні нам хату.

19. Бо вже батько пішов у колгосп, мабуть?

Батько пішов. Батько й робив у колхозі. А не було що їсти, нічого, вже батько пішов там... в другому колхозі.

20. А ховати їжу, продукти?

* Левантівка, нині село в Окнянській селищній раді Подільського району Одеської області.

Нічо не заховали. Приїхали подводою і забрали всьо і всьо.

21. *Скільки їх приходило до хати? Хто це був?*

Помню. Два чоловіка й жінка.

22. *А скільки разів так приходили?*

Один раз. Я помню, вигнали нас з хати, заперли хату, забрали продукти і всьо, що там було: сундук з одежою. Раньше сундуки були.

23. *Скажіть, раз ваш батько був у колгоспі, то може, давали їжу якусь з колгоспу?*

Ну шось було там, я знаю? Батько робив, в нас хата була вкрита черепицею. Чого вигнали, розкулачили? Багатий, казав, що ми були, бо [інші] хати були соломою вкриті. Там сім хат лиш були черепицею вкриті. І наша була.

24. *А скільки вас дітей було?*

Шестеро.

25. *І це одна померла?*

Дочка: Одна померла, один на війні... одного засудили... вислали в Сибір і там він не вернувся оттудава. Осталася тільки мама, тьотя Ніна і всьо, да? Ну да. Андруша пішов на фронт та й убили його, Катя померла з голоду...

26. *Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?*

А що то?

Дочка: Це якщо з поля ідеш і забираєш в карман...

А-а-а, та чо ж не помню! Косилка косила, ми теребили, бо голод був. Та й думаємо, хоть крупн якоїсь... І були з району прікрипльоні, забирали. У баньки клали, в банячки, шо воду пили, туди натереблювали, в пазуху трохи. Находили, забирали. Це було, я помню добре. Й від мене забирали.

27. *Тобто, збирати колоски не дозволяли?*

Не розрішали.

28. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Були об'єзчики, їздили верхами.

29. *А худобу можна було якось приховати?*

Не можна було. Всьо забрали: корови, коні – всьо. Де ти заховаєш?

30. *Коли почали люди помирати від голоду?*

Ну тоді в 1933 году сильно помирили взимку.

31. *Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?*

Шо мала допомагати? Тоді не помагала. Тепер допомагають і дітям...

32. *Хто не голодував у селі і чому?*

Я не помню, може й були...

33. *Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?*

Чим вони могли допомагати, як вони самі нічого не мали. Шо вони дадуть? Дадуть від їхніх дітей – дадуть нам?

34. *Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?*

Я ж перший раз зразу розказала. Кропиви, щавель оцей кришила, кидала.

35. *Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?*

Я помню, брат ловив у лісі гавенята, яїчка приносив та ми їли. То правда, то що було.

36. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Дочка: Їх розкулачили, речі забрали...

Тоді ще не можна. Після того, в 1947-м уже року як цей голод був... Купляли: баночка кукурудзи півлітрова – 25 рублів, макух – 100 рублів. Оце ми в 1947 році купляли, а тоді не було.

37. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Я не помню. Помирали, а скільки? Помирали.

38. Чи відомі випадки людодства у вашому селі?

Я не помню. Десь і їли, а в нас не, не було так.

39. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Недалеко. Шо там, посьолок маленький, цвинтар був.

40. Хто займався похованням померлих?

Там сусіди вийдуть, хто міг лучче, крепший, та й похоронять. Не так, як тепер – ідуть на похорон багато людей.

41. Чи відомі у вашому селі місця поховання людей від голоду?

Ні.

42. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Ну, поминаємо, всьо время поминаємо. Рідні тільки.

43. А церква була в тому селі?

Не-є-є. Не було церкви. В районі була.

Дочка: У нас вобще там, в Красних Окнах дві ілі три церкви. Там нема, як тут, у кожному селі.

44. А комусь Ви розповідаєте – дітям, онукам – про ті часи, про голод?

Дітям ми розказували вже, помнять. А правнукам – ні, не говорила.

45. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

З верха, а хто? Начальство. Вони могли дати нам хліба, хотя би не забрати... як у нас – прислали з району... Тербили вже ж – і то забирали.

46. Чи знаєте Ви, що таке Торгсін?

Не знаю.

47. Будь ласка, назвіть прізвище, ім'я, по батькові Ваше і рік народження.

Кучук (Малай) Ганна Гаврилівна.

48. Розкажіть про вашого брата. Що з ним сталося? Чого його вислали до Сибіру?

Ну, за то, що він робив председателем колхоза. І найшли його, що вони найшли, що допоміг людям зерном.

49. У 1932–1933 роки допоміг людям і його вислали?

Да.

Дочка: Мені папа говорив, що його визвали в район, а він сказав, що по 700 г зерна щоб він дав людям. Бо він уже чувствовав, що буде указаніє, що все щоб здали, вот. І пока він вернувся, ще того закону на руках не було, то що по 700 г дали хліба людям і... узнали. Доносчики ж донесли. Він вернувся. Хто там полувч, хто не полувч, і його на другий день ночью забрали і всьо – 25 год.

50. У нього сім'я була?

Дочка: Да, двоє дітей – Вася і Ваня, два сина. Це мої двоюрідні браття. Я ж їх знаю...

ПОЛТАВЕЦЬ Олександр

1926 р. н.

Мешкав в с. Шуцерово Савранського району Одеської області*

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Да. Папа наш работав в колхозі, колхози організовувались, а потом стали розкулачувати. Ленін тоді ділив, роздавав людям землю. Ленін дав же землю. Когда урожай сильний був, трошки піджили, піддержались люди, стали колхози. Ми завели лошаді, ну, з сім'ї я пішов, забрав і получилась отака...

2. В колгоспи вступали добровільно чи силою?

Добровільно. Токо так: за шию і... на вісьницью.

3. Заставляли?

Ну, а шо ж!

4. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?

Ето голодомор – не причина. Сильний був, не такий сильний, но хороший урожай. На полях гармани тоді були, на степу. Пшениця гнила, а народ – у могилу. Колективізація... І у людей же ж було. Грабили. Ну, розкулачували. У каструлькі найшли – забрали.

5. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Не з нашого села. Ну, були з нашого і не наші.

6. А скільки чоловік приходило?

А це вже я не знаю. Два – сюда, три – тудя, обкружили... Тички такі железні, щупають, де яма. Найшли – забрали, ізбили. Лист железа потягнули...

7. А скільки вам було років?

Ну считайте, я з 1926 року. Но я очень етот голод хорошо помню. Потому, шо папа здесь тоже організовував, а потом і до його добрались. Забрали. І он у Грузію. Забрав дочку, бо нас у папи... Так получилось, шо в його три жени. Не то шо він їх так бросав ілі ето... Голод. Революція. І всі грамотні. По-мому, дві немки, а третя...

8. А де Ви жили?

Андрей-Івановський район, Одеська область. Сначала папа жив, пока землю не давали, в Шуцерово, Савранський район. Ми в Шуцерово жили.

9. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Шо хоче було...

10. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

* Імовірно, ідеться про хут. Шуцький; станом на 1925 р. існував у Кривоозерському районі Первомайської округи Одеської губернії. Савранський район утворений 1923 р. у складі Балтської округи Одеської губернії; 1931 р. приєднаний до Кривоозерського району; у лютому 1933 р. відновлений у складі Одеської області.

Нет. Приходили. І папа сначала був у етой комісії, шо приходили, понаходили. Ну, ета комісія не шукала. А ми шукаєм, а ви ходите. Описали, повозки приїхали, забрали.

11. *А ті, хто не хотів віддавати, як тих карали?* Наказували, да. Та ше й як. Тихенько так. Та ше не думайте, шо там якоюсь палкою. Бо сталінський був приказ унічтожити Україну. А ето тоді був голодомор. Так як в 1947-ом, но тоді сільнейший.

12. *Тоді неурожай був?*

Урожай був.

13. *В 1947 році тоже був?*

Да. Я помню, ідем колоски рвати, вишки стоять, на вишках – попробуй...

14. *Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?*

Не. Єслі ви вже заховали, то ви, считайте, шо ви вже заховали.

15. *Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?*

Столовки були. Ну, які там столовки!

16. *Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?*

Який тоді був одяг! Шо там було забирать? Ні.

17. *А худобу забирали?*

Обязательно! У наших законів получилась такая чехарда: папа охотник був, мав ружжо, но папа где-то був, видать, в районі. Ішли охотники, а в нас коз було. Тоді ще тільки начинався голод. Ішли охотники і зайшли. Наша крайня хата була. І зайшли води попоти, туд-суда... з мамою розговарювали... Ну, сусіди, з села. І розговорились. Каже: я вам оддам ружжо, а ви оддайте козу, чи дві – не знаю. Мама каже (я це помню): папи нема. А де папа? В районі. Охотники дали ружжо, папа таки взяв ружжо, не знаю, скільки там коз дав, бо папа вже чувствовав. І там через неділю ілі через скоко і розкулачили... І зерно, і всьо, і у колхоз. Хоч-не-хоч – у колхоз.

18. *Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?*

Всьо я ето знаю. Ходили, щупали, стукали, копали, доставали, розкулачували, вбивали...

19. *Ну, а якщо на полі взяли трошечки?*

Попробуй! Как так! «Магадан! Столиця Колимського края. Сойдьош поневоле з ума, возврата оттуда немає».

20. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Обязательно. Вишки, свистки.

21. *Де переховували худобу, щоб не забирали в колгосп?*

Хат через 5, через 6 забрали одну корову, чи тьолку, чи корову, а другу ше не вспіли. Дед з бабою зарізали корову. Ну шо вони там зарізали? Охрану свою взяли – наблюдали. Ну, розделали, порозховували. Наварили і їдять там же, у посадкі. А таке хтось дознався. Прийшли, луплять діда й бабу, а немає нічого. І туд, і сюда – нема. Таки заховали. Та так діда й бабу прозвали Часник і Галушка. З'їли, стільки наїлися! Полягали там же ж. Так їх поздувало, бідних.

22. *В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?*

Я ноччю не знаю, а дньом приходили. Цілий день ходять! Ці ушли – другі прийшли, ті ушли – треті прийшли. Найдуть, де ти хочеш.

23. *Коли почали люди помирати від голоду?*

Іде, бідненьке, йде, упало і пропало. Ідеш, ну, повернувся там, що сказав... Іде друге – тоже впало. Те трошки краще, де повернувся, а потім і сам впав, а не, то повернувся, то поліз помаленько.

24. *Як Ви пережили голод? Як ваша сім'я? Розкажіть.*

А вот я хотів дойти до етого. Я казав, що у папи було три жени.

25. *А скільки дітей було?*

Я забув. Чи 17, ілі 11. Повмирали в голодовку. Батько в голод жив з нами, а потім він ушов. А ми осталися з мамою. А брат, батьків син (він мамі нашій не рідний), і мама сорвалася, і ми уїхали в город. Ми там працювали. Так же і в городі був голод, холод, біда в хаті. І назад. Назад приїхали. Папа успів з Грузії приїхати і таки нас усунув, а сам обратно в Грузію уїхав і там працював. З Грузії посиловки прислав, а особливо кукурузяну муку. Папа раніше із грузинами діло мав, бо він плавав по морю.

26. *А так по селу ніхто не допомагав?*

Не-є-є, хто ти! Та папа з ними був по-хорошому, працював, посиловки прислав. Приїждав. Він уїде, а дочка робе. А там же ж виноград. Нада було копати, нада було... і так спасібо, хоть і грузіни, но всьо равно помогли. Ну, то спасібо папі, що папа з ними...

27. *Хто не голодував у селі і чому?*

Ну, були ж, конешно. Це папа трошки був доверчивий, йому довіряли. А потім як побачили, та й папа утік. Інакше б розстріляли. Тоді ніхто не розбирався.

28. *Дітям-сиротам якось допомагала держава?*

Держава? Яка там могла бути держава!

29. *Скільки людей померло від голоду?*

А хто їх там знає? Хто читав?

30. *Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?*

Листя як листя – їли всьо підряд. А ніякого штурпачка щоб з зерном на степу було, нічого ви не знайдете. Ідеш і оглядуйся, бо людину людина їла.

31. *Були такі випадки?*

Да. Ето у нас на Сухому Оврагі то ше так. Ну, може... А трошки дальше, туду до Березовки, Любашовки, то там людина людину їла. Убивали, різали. Не пройде. А папа ж оттуда. Кода вже [...] сюду перебрались, то ше там було харашо. Ну, як харашо? Так. А вже тут, як землю розділили, врожай хароший був... а потім...

32. *Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?*

Шо хоч їли! І криси. А криси, то це я сам уже бачив. Може, й я їв!

33. *Чи можна було щось купити у місті, чи вимінити?*

Нічого, ніякого там не було! Була така цель: унічтожить!

34. *Де і хто хоронив померлих від голоду?*

А я тоді й не знаю! Я знаю за етот... у 1936 році, то тоже ж було, но ше не так...

35. *А у вашому селі церква була?*

В нашом не. В нас церква аж у Павловкі.

36. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

І кладбище було, токо нести не було кому. Як могли, так хоронили. А не, то так, під заборами і... Валялися між собаки... Ето я даже уже помню: я в 1947-ом году приїхав з армії в отпуск... В 1947-му в нас голодовка була? Ну я тут був, в Мар'янівці, в Овідіополі. То тоже із Молдови: їде, упало, переступили, хто може, пішов... Померло, а... мішає – у воду пнув.

37. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Не. Я ето не хочу говорить.

38. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Сталін. І комуністи

39. П.І.Б. оповідача, рік народження.

Полтавець Олександр

Записала
Наталія Іванівна Семенчук,
24 березня 2008 р.

РУГАЄВА Катерина Митрофанівна

1916 р. н.

Мешкала в с. Карла Маркса* Дніпропетровської області

У 1932 році був дуже гарний врожай. Як зібрали з полів зерно, прийшло розпорядження з Москви: вивезти в хлібозаготівлю хліб. Вивезли. Залишилися тільки зернові для посіву. Потім прийшла рейдова бригада і забрала весь хліб. Пізніше люди з рейдової бригади (чоловік п'ять) ходили по дворах і забирали все, що знаходили. Ми жили дуже бідно, у нас не було, що брати, то в нашу хату і не заходили. Крутились, як могли. У нас сім'я велика: семеро дітей, батько, мама і бабушка. Вижили всі. Батько був майстром на всі руки. Він і криші ставив, і гардероби робив, і бочки дерев'яні, і вікна склив... За його роботу багатші люди давали муку, масло, в основному їжу. А коли в хаті нічого не було, то ловили, смажили і їли собак, котів, їли бур'яни. Дуже страшний був голод. Багато людей помирало. З колгоспу виділили транспорт, яким збирали мерців, вивозили на кладовище і закопували.

Існував закон про п'ять колосків. Нашу сусідку тьотю Машу Домбровську осудили на три чи чотири роки за те, що вона в пляшку з-під горілки набрала зерна, коли була на уборці пшениці.

Дуже важко було жити. А винні в цьому усьому Сталін і ті, хто біля нього був. У 1947 році теж був голод, але давали по півкілограма хліба. Можна було щось продати, наприклад, хусточку, і купити хліба.

Записала
Лілія Марківна Штрауб,
24 березня 2008 р.

* Назва у 1930–2016 рр. Нині – с. Троїцьке у Бердянському районі Запорізької області.

РУГАЄВА Катерина Митрофанівна

1916 р. н.

РУГАЄВА Марія Митрофанівна

Мешкали у с. Карла Маркса Дніпропетровської області

Чи пам'ятаєте Ви, що був голод 1932–1933 років?

Катерина Митрофанівна. Хорошо пам'ятаю.

А які, на Вашу думку були причини голоду: неврожай чи засуха?

Катерина Митрофанівна. Причини голоду я вам скажу. Очень хороша була погода, очень хороший був врожай, очень. Ну, як убрали врожай, прийшло розпорядження із Москви: вивезти в хлібозаготовку хліб. Вивезли. Осталось в амбарах для посєва зернові. Друга: прийшла рейдова бригада, як вона тоді називалась – рейдова бригада, і забрали весь хліб.

Тобто, хто це робив, рейдова бригада робила?

Катерина Митрофанівна. Рейдова бригада. І забрали весь хліб. Забрали весь хліб. Ну що ж, не осталось нічого. Потім вони начали ходити по дворах і дивиться, в кого що єсть. У кого багато було (ну там були такі багаті люди і бідні: у бідних не було, а в багатих було більше), дивилися у коморах, дивилися у ямах і забирали це. І дійшло до того, що люди були такі голодні, такі голодні, що вони їли... вони їли... знаєте курай*?

Перекотиполь? Бур'ян такий?

Катерина Митрофанівна. Бур'ян такий. Вони його товкли, сіяли, пекли якісь там... ілі заколоти делали і оце кушали. Такі були люди голодні... (плаче).

А скажіть, чи були взагалі винагороди від влади за донесення від сусіда за приховання зерна?

Катерина Митрофанівна. У нашому селі я не помню, не помню такого.

А ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Катерина Митрофанівна. Може начальство й перевіряло, но я не знаю.

А чи застосовувалося до людей покарання: побиття, виселення, арешти?

Катерина Митрофанівна. Не було такого. Я що помню, що люди такі були голодні, такі голодні, що вони не могли вже ходити, і були виділили транспорт такий – собирали їх, які вже покончались, вивозили на кладбище, закопували без ніякого нічого.

А чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Катерина Митрофанівна. Я не знаю, не бачила.

Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Катерина Митрофанівна. Змоги такої не було. У багатих людей, які багаті люди були, у їх можна було заховати, там десь яму викопати, заховати – ніхто його не найде, а в таких бідних людей – то в таких не було нічого.

Чи пам'ятаєте, хто шукав продукти, як їх звали? Когось пам'ятаєте?

Катерина Митрофанівна. Нікого не пам'ятаю. Аж 72 годи пройшло...

Скільки їх приходило до хати?

* Ідеться про курай содовий (содяний), поташник – вид рослини з родини амарантових, що зростає на солончаках, в степах. Природне джерело соди. Молоді пагони багаті на вітаміни та мінерали. Лікарська рослина.

Катерина Митрофанівна. Ну, чоловік п'ять.

Де можна було заховати продукти харчування?

Катерина Митрофанівна. А де ж можна було заховать тоді? Ну де? Тільки ями копали і ото закопували. А так ніде нічого.

Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Катерина Митрофанівна. Нікому нічого однаково не давали. Ні тим, ні другим. Нічого не давали.

Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі, наприклад, одяг, рушники, худобу?

Катерина Митрофанівна. Не-не, у нас цього не було. Не знаю, може десь воно й було, но в нас не було цього. А які в нас рушники були? Як раньше жили? Та так бідно жили. Сіяли коноплі, делали полотно і шили і спідне більйо, і сорочки – всьо.

Що таке закон про п'ять колосків? Чи ви чули про нього?

Катерина Митрофанівна. За п'ять колосків? (тривала пауза). Я чула, но, по-моєму, в нас тоже... я не чула. Це колись у нас сусідка тут жила тьотя Маша (Домбровська), так вона розказувала, шо судили за колоски.

Марія Митрофанівна (молодша сестра, 1929 року народження): Вона як ото була на уборке пшениці і набрала бутилку – з-под водки бутилку зерна пшениці, і її судили. Я не знаю, скільки їй дали: три чи чотири годи.

Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Катерина Митрофанівна. Залишки городини? У кожного город був, то собирали.

А з колгоспних полів?

Марія Митрофанівна. А з колгоспних полів? Качани вирізали тіки ходили, помниш? На грядину. Як вони уберуть уже все, так тоді головку зрізали, а корінь і верх остався. Так оцей верх зрізали і чистили, їли.

А Ви кажете, не пам'ятаю.

Так я уже пам'ятаю после, я двадцять дев'ятого года. Я уже величенька була і тоді ходили, собирали. А вот той голод я не знаю.

Катерина Митрофанівна. І год вона не помне.

Марія Митрофанівна. Я знаю тільки сорок сідьмой год. Я була в технікумі і був голод.

Катерина Митрофанівна. І саме главное, обідно, шо люди приходили не з Москви, а люди наші.

То Ви знали їх?

Марія Митрофанівна. Заставляли наших. А в нас же ш, тоже не всі ж умні. Дураков тоже ж багато.

Катерина Митрофанівна. Тоже багато. Особенно які тоді старалися пролізти у партію. Вони вислужувалися більше, як хтось другий.

А колхоз був у вас? Ви в колхозі були?

Катерина Митрофанівна. Да.

А хто охороняв поля колгоспні, комори колгоспні?

Катерина Митрофанівна. Поля не охороняв ніхто. Так само і зараз їх ніхто не охороняє. Єсть об'єжчик, там раз об'їхав і всьо. А комори... був, звичайно, сторож.

Люди добровільно хотіли йти в колгоспи?

Катерина Митрофанівна. Можна сказати, в основному да. В основному добровільно всі.

Але були й ті, яких змушували?

Катерина Митрофанівна. Яких змушували? Ті, які не хотіли, в общем ті, які були чуть-чуть багаті, так їх і не принуждали в колхоз. А їх просто виселяли із села і всьо.

А де такі люди переховували худобу, щоб не забирали в колгосп?

Катерина Митрофанівна. Та ніхто її не приховував. Ну як це приховаєш її, еслі ти сьогодні заховаєш, а завтра її заберуть.

А в який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Катерина Митрофанівна. Вдень.

Скільки разів приходили до вашої хати?

Катерина Митрофанівна (сміється). До нашої хати, по-моєму, ні разу не приходили.

Марія Митрофанівна. В нашій хаті не було чого брать.

Катерина Митрофанівна. У нас було семеро дітей і троє [дорослих] – бабушка, папа й мама.

Всі вижили?

Катерина Митрофанівна. Вижили. Всі вижили.

Коли люди почали помирати з голоду?

Катерина Митрофанівна. Помирать з голоду начали десь із зими тридцять второго году. Уже як нічого ніде не було, уже і бур'яни їли, і шо тільки не їли, і тоді вже начали люди вмирать. Очень много людей умирало, очень.

Скажіть, якось держава опікувалась малими сиротами?

Катерина Митрофанівна. Нічого я не помню, щоб опікувались, не знаю я. Як вони могли опікуватись, еслі все забрали і... шо тут держава, еслі председатель колхоза знає, шо все забрали, ніде нічого ніде немає.

А Ви жили в цьому селі з 1932 по 1933 рік? В Мар'янівці?

Катерина Митрофанівна. Не-е, ми жили Запорожська область, Бердянський район, село Карла Маркса.

Марія Митрофанівна. Це ми тут стали... я як кончила в сорок седьмом году техникум, приїхала сюди на роботу по назначенію, а вона через три года приїхала до нас у гості, і їй схотілося остаться тут. А батьки наші жили всьо время до... до смерті там.

Під час голоду люди допомагали один одному, ділилися якось продуктами?

Марія Митрофанівна. По-моєму, не було чим ділитись.

Катерина Митрофанівна. Деточка, як же ж можна ділитися, як я ж сказала, шо товкли курай і кушали. Ето може каждый собі зробити, а поділитись немає чим.

А вам хтось приносив? Хтось із сусідів?

Катерина Митрофанівна. Не. Не. І ми нічого, і нам ніхто нічого. Каждый як мог, так і крутився.

Як же ви вижили такою сім'єю?

Катерина Митрофанівна. Знаєте, ми вижили. У нас сім'я була велика, ну ми вижили... Наш папа був мастером на те время, таким мастером, що... нікого не було. Він і криші ставив, він і гардероби робив – всьо.

Марія Митрофанівна. Він і бочки дерев'яні робив... Шо тільки нужно кому: вікна застеклить, кришу поставить. Плотнік, столяр, на все руки мастер.

Катерина Митрофанівна. І от шо він зробив – те йому дали...

Марія Митрофанівна. Бідні то нічого не робили, так же? А хто багатий, той міг заховать своє добро. І хто – бідний позве батька там поправить шо? Нет же, бо нема за шо, а багатий позве. Він: дайте мені муку, або дайте масло, або... скільки дасть, як дасть, а просив только с'єдобне.

А може якісь ягоди їли, кору з дерев?

Катерина Митрофанівна. Як уже кінець осені, були ягоди, то люди їли. За кору я не пам'ятаю. Яка польза з кори?

Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Катерина Митрофанівна (зітхає). Собак вживали. Ловили собак, ну те, шо в степу там – зайця еслі, то його ніхто не піймає. А собака – це домашня... За котів не помню. Ну й котів, на pewno, їли, Господі Боже мой!

Чи можна було щось купити в місті чи виміняти?

Катерина Митрофанівна. У нас до города 35 км ілі 37, і ніхто туди не їздив.

В місті теж був голод?

Катерина Митрофанівна. Конешно, конешно.

А скільки людей померло в селі? Чи є такі відомості?

Катерина Митрофанівна. Відомостів таких не знаю, но знаю, шо очень много. Очень много. Десь... може половина есть.

Чи відомі випадки людодства?

Катерина Митрофанівна. Не було. Не-не-не.

Де і хто хоронив померлих від голоду?

Катерина Митрофанівна. Вивозили підводою, хоронили там.

Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Катерина Митрофанівна. Нічого.

Чи відомо у вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Катерина Митрофанівна. Тільки на кладовищі.

Чи поминають їх на Проводах, Гробках, Зелених Св'ятах?

Катерина Митрофанівна. Каждый поминає своїх... Сейчас, может бить, оце начали за голодомори, то може зараз і по селах вспоминають, і по церквах, да.

А за часів радянської влади не згадували?

Катерина Митрофанівна. Ні.

Чи є у вашому селі церква, і до якого патріархату вона відноситься?

Катерина Митрофанівна. У нашому селі була церква, очень красива. Московського патріархату.

Чи встановлені в селі хрести і пам'ятники померлим від голоду?

Катерина Митрофанівна. Хотя може й були, та їх уже немає.

Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Катерина Митрофанівна. Розповідали, конешно. Розповідали, знають.

Кого ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Марія Митрофанівна. Того, хто пшеницю забирав.

Катерина Митрофанівна. Московських... Сталіна, там ще хто біля його був.

Марія Митрофанівна. Наші не забирали з українців, а вот еті, з Росії – вони все забирали.

Катерина Митрофанівна. А наші помагали партійці.

Марія Митрофанівна. У 1947 году, як я була в технікумі і давали по полкі-лограма хлеба, а людям, которі... так, по магазинам хлеба не було. Так це хто, наші виноваті? Только Росія забрала пшеницу, от і всьо.

Назвіть своє прізвище, ім'я, по батькові, рік народження.

Катерина Митрофанівна. Ругаєва Єкатерина Митрофанівна. 16-й год рожденія.

Чи знаєте ви, що таке торгсін?

Катерина Митрофанівна. Торгсін – це така організація, як... Вона торгує чим-то.

Марія Митрофанівна. Люди возили свої, наприклад, от я: мені надо, денег немає, їсти нічого, я платок забираю... (считайте, як толчок) на продаж. Продав – купив хлеб, чи шо, і пішов.

*Записала
Лілія Марківна Штрауб,
24 березня 2008 р.*

с. МИКОЛАЇВКА

ЄФАНОВА Ганна Прокопівна

1923 р. н.

[НОТАТКИ ЗАПISУВАЧА]

Єфанова Ганна Прокопівна (дівоче прізвище Хоменко). В 1932–1933 роках було 9 років. Батько – Хоменко Прокоп Степанович; мати – Цуркан Секлетія Потапівна. В сім'ї було 10 дітей. Ганна Прокопівна була 9-ю дитиною. Старших 5 дітей пішли працювати в колгосп. В колгоспі варили куліш на вечір, а на ранок 100 гр. хліба. Ганна малою ходила на поле по пшениці, збирала кузку*, картоплю вибирали, рвали цибухи на цибулі. А меншого брата нікуди не брали працювати. Згадуючи про молодшого брата, вона розповіла, як він замотував [...] в тряпочку, солив і придавлював дверима, потім смоктав і запивав водою. «А ми приносили свій пай і ділилися з молодшими дітьми дома. Коли в колгоспі вродив хліб, давали одну хлібину на чотирьох, і ми теж несли додому і ділилися. Брат працював тяжко на фермі біля свиней. Старші брати і сестри, коли вродила пшениця, в'язали за старшими снопи і одержували трохи більше вже хліба. Після обмолоту зерна привезли зерно з прапором додому».

* Кузька, хлібний жук, шкідник; особливо пошкоджує пшеницю, жито, ячмінь. Личинки жука знищують корені.

Ганна Прокопівна згадує, що на їхній вулиці жили Христина і Михайло. У них було багато маленьких дітей. Голод вони не пережили; по одній дитині батьки вивозили на кладовище і закопували самі своїх мертвих дітей. Від голоду люди не доходили додому і вмирали під тинами. Валялися мертві кругом, а у живих не було сили їх закопати.

Ще Ганна згадує, що в 1933 році ловили в лимані колючку, рибку*, і возили в Одесу продавати із старшою сестрою, а назад, за ці гроші купляли зерно і везли додому. Одного разу сестра купила на базарі кусочок малаю**, Ганна один раз укусила, і в неї вихватили чужі люди. Вона розплакалась, а сестра наказала їй, не опускати руку з малаєм до долу, а тримати біля роту, щоб не видерли.

ЄФАНОВА ВІРА ЯКІВНА

1923 р. н.

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Народилась Віра Яківна 1923 року. Батько Владиченко Яків Єрофійович, мати Марія Іванівна, сестри Марія, Євгенія, Єфросинія та брат Михайло. Віра Яківна – друга дитина у сім'ї. В період суцільної колективізації в 1929 р. батька розкуркулили. Забрали коні, три корови, ресорку (повозку), сільськогосподарський реманент. Батька засудили на 2,5 роки тюремного ув'язнення в Одесі і 2,5 р. висилки під Конотоп з с. Попівка.

Під час голоду батька дома не було. Сім'я жила сутужно. В селі ходили попід хати і забирали все їстівне. Зерно мама заховала у скрині, прикривши соломкою, але все знайшли і забрали. В хаті було багато кабаків, але через деякий час під'їхала підвода і їх теж забрали. Маму, як жінку розкуркуленого, не приймали у колгосп, який називався «ІІІ Інтернаціонал».

На краю села була якась організація «Колстрес»***. Туди на роботу ходила тільки бабуса Стратіна, яка жила разом з нами. Там варили їсти (якусь юшку), то бабуса йшла їсти остання, бо брала з собою кувшин і в нього зливали залишки їжі, які вона несла додому дітям. Але цього було дуже мало. Люди бачили, що сім'я голодує, тому трохи допомагали. Ось, наприклад, сім'я Перини дозволила визбирати мамі залишки зерен кукурудзи, які залишились у їхній підводі.

Мама змушена була перепродувати рибу. Пішки несла клумак з рибою до Овідіополя. Там сідала на поїзд і їхала до Одеси, щоб здати євреям. А вже звідти привозила щось їсти. Віру мама теж брала з собою.

У сім'ї вижили всі. Ще пам'ятає Віра Яківна, що у мами були золоті прикраси (сережки, хрестик), то вона їх повезла до Одеси і здала у Торгсін.

* Колючка триголкова – вид риби, що мешкає як у солоній, так і в прісній воді.

** Від рум. *malai*, молд. *мэлай* – хліб або корж з кукурудзяного борошна; також толокно, подрібнені зерна вівса або ячменю, попередньо замочені, протомлені в печі, висушені, очищені та товчені.

*** Свідок запам'ятала назву установи саме так. Імовірно, «Колтрест» (Колективний трест?).

ОСИПОВА Віра Єрофеївна

1921 р. н.

Дата народження: 1921 р. Батько Мігель Єрофій Якович, мати Мігель Тетяна Юхимівна, брати Іван, Василь, Юрій, Володимир та сестра Єфросинія.

Сім'я була велика, жили бідно. Голод почався восени 1932 року, був неврожай. А ще приходили уповноважені і забирали зерно. Зима 1932–1933 років видалась сувора і сніжна.

Весною 1933 року люди їли все, що можна було їсти. Пам'ятаю, як ми, малі, ходили по лиману і збирали на березі якісь колючки*, вручну на жорнах мололи і варили баланду.

Щоб врятувати таку велику сім'ю від голоду, батько пішов до Одеси, найнявся на роботу та передавав нам харч. На квартирі, яку наймав батько, в хазяїна було два сина. Одного разу вони побачили, що у нього були гроші і вбили батька. Сім'я залишилась без годувальника, але ніхто з голоду не помер.

с. МОЛОДІЖНЕ

БОЙКО Василина Іванівна

1923 р. н.

1. Місце запису:

с. Молодіжне, Овідіопольський район Одеська область. Народилась у с. Великі Пузирки Ізяславського р-ну Хмельницької обл.

2. Дата запису:

28 березня 2008 р.

3. Ким записано:

Черняхівська Ганна Олексіївна.

4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Всі роки пам'ятаємо.

5. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

У 1932–1933 роках забирала влада, а в 1946–1947 роках були накладені податки.

6. Якщо відбирали вирожене в полі, то хто це робив?

Свої односельці, які не хотіли робити.

7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Давали винагороду – гроші, хліб.

8. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Не було в них документів на забирання продуктів.

9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Неугідних висилали у Сибір.

10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Зброї відбирателі не мали.

* Імовірно, ідеться про плоди водяного горіху; див. прим. на с. 1225.

11. Як люди боронилися?

Більшість мовчали, діти ховалися.

12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Закопували зерно у землю.

13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Приховати продукти не можна було, шпичаками проколювали землю, шукали зерно.

14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

До хати приходило 2–3 чоловіки

15. Де можна було заховати продукти харчування?

Ховали в занозах (біля стіни були забиті вертикальні палки, а пусте місце заповнювалось кукурудзяним та лушпинням з картоплі).

16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Давали тим, хто був у колгоспі.

17. Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Забирали продукти, ремесло, худобу та інші речі вжитку.

18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

За законом садили у в'язницю. Колоски не можна було збирати навіть після врожаю.

19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Не дозволяли.

20. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Охоронник на коні.

21. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Бідні йшли самі, а багатих змушували.

22. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Забирали землю, худобу, птицю, продукти.

23. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Худобу вигоняли в ліс.

24. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Більшість ходили забирати продукти вночі.

25. Скільки разів приходили до хати?

Декілька разів, щоб все забрати.

26. Коли почали люди помирати з голоду?

Наприкінці 1933 року.

27. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Сирот забирали рідня.

28. Хто не голодував у селі і чому?

Не голодували багаті, які зуміли щось приховати.

29. Хто зумів вижити?

Виживали ті, хто залишив насіння або картоплю на весну для посівної.

30. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

- Ті, в кого щось залишалося, тримали для своїх дітей.
31. Які засоби вживали для виживання?
Їли лободу, варили ботву з буряків, їли кропиву.
32. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?
Допомогу від родичів мали, хоча дуже невелику.
33. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?
Їли люди [ягоди] терену, печені цукрові буряки, ягоди бузини.
34. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?
Майже з усіх дерев листя і кору.
35. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?
Ловили голубів.
36. Чи можна було щось купити у місті чи виміняти?
В районному центрі вимінювали хліб на сірники та мило.
37. Чи був голод у містах?
Про голод у місті не знаємо.
38. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?
Не пам'ятаємо, скільки.
39. Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?
Таких випадків не було.
40. Де і хто хоронив померлих від голоду?
Ховали односельчани.
41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?
Ніхто не платив за поховання.
42. Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?
Всіх ховали на кладовищі.
43. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?
Померлих поминають родичі.
44. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві тепер і за часів Радянської влади? Поминають у церкві.
45. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?
У нас церкви не було і немає.
46. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?
Пам'ятників померлим немає.
47. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?
Про голод розповідала дітям та онукам.
48. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?
Вважаю винною місцеву владу села.
49. Бойко Василина Іванівна, 11.10.1923.
50. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?
Це крамниця в якій міняли золото на товар (хромові чоботи, хустки, піджаки, пальта).

Записала
Ганна Олексіївна Черняхівська,
2 квітня 2008 р.

БАВРИНЯК Тетяна Федорівна

1928 р. н.

Нас у сім'ї було семеро: дід, баба, батько, матір і четверо дітей. Коли записувались у колгосп, наш батько записався, а мама була проти. І він виписався. Тоді прийшли люди і винесли все із двору: зерно, худобу і всі їсні запаси. Залишилось поле із житом, але його зібрати не дозволили. Мама міняла одягу на їжу і годувала нас, дітей. Сама не їла, від голоду пухла. Мамі було 28 років. Одного разу ми полягали спати: мама, сестра і я на одному ліжку. Коли ми прокинулись, мама була мертва. Коли її ховали, у труну поклали ще одного хлопчика, а в цей час з хати винесли два рушники, які мама вишивала для нас – своїх доньок. В скорім часі за мамою помер і молодший братик. Поховав його батько в садку удома, без труни, просто замотали у тканину. Люди на похорони не ходили, у кожного було своє горе.

Важке було життя, а без мами ще гірше. З часом батько завербувався, і ми поїхали у Донецьку область. Там життя було трішки кращим.

Розповідати про голод мені дуже важко. Я сильно хвилююсь і завжди плачу.

Під час війни батька забрали на фронт і там він загинув. Його поховано в братській могилі.

Був такий випадок після війни: у колгоспі вкрали жито і його шукали по хатах. А у нас дома була торбинка з житом, її знайшли і забрали.

Ми жили з мачухою. Вона нас сильно обіжала, не давала їсти. Одного разу вона спекла буханку хліба і заховала її у скриньку під замок. Ми просимо у неї хліба, а вона нам не дає. Тоді прийшов брат (він був старший), взяв молоток і розбив замок. Трудна була життя, трудна.

Записала класний керівник
Олена Дмитрівна Мелека,
учні 7 класу Христина Трофим,
Оксана Єждіна,
18 березня 2008 р.

ЖУРАВЕЛЬ Василь Іванович

1924 р. н.

Мешкав у м. Пирятин на Полтавщині

Я, Михайлюк Ганна Василівна, мешкаю у селі Молодіжному Овідіопольського району Одеської області, записую свідчення свого батька Журавля Василя Івановича 1924 року народження, який проживає в м. Пирятині Полтавської області.

«Мені в ті роки було 9 років. Наша сім'я складалася з батька, матері і трьох дітей. До колгоспу мої батьки записуватись не хотіли, тому що треба було віддавати корову, яка кормила нашу сім'ю.

У 1932 році була засуха, я добре пам'ятаю, тому що в цьому році народилася сестричка Марійка. Десь через місяць, а можливо і два, після відказу батьків записатися до колгоспу, прийшло двоє чоловіків, без дозволу забрали нашу корову. Батько не давав, вони його сильно побили. Мати плакала, вони теж її ударили батогами і корову забрали. Я її шукав, але знайти не зміг.

Пройшов деякий час, прийшло багато людей і стали забирати зерно, причому, нічого не сказавши, самостійно пішли, відкрили комору, вибрали все зерно (на горищі було сховане – теж забрали). Мама сховала в садку мішок зерна, тим ми і жили. Мама в першу чергу кормила дітей, варила якийсь суп без картоплі, а сама почала пухнути. Марійка помирає, коли їй було лише півроку. Я добре пам'ятаю, як батько копав могилу в садку під абрикосою. Ми тупо без сліз дивилися мовчки, як, замотавши в тряпочку, хоронили цю малютку.

Через два місяці помирають мої старші сестра і брат. Їх поховали під вишнею, викопавши невеличку могилку (тому що у батька і матері уже не було сил).

Зимою 1933 року помирає батько, ми з мамою залишаємося удвох. Похоронити батька ми не могли тому, що був мороз, а сили копати могилу не було. Він лежав у коморі до весни. Двері в комору були відкриті, я часто бачив його і тому він довго мені снівся.

Зиму ми пережили, їли мерзлі буряки і картоплю, які закопала в погрібі мама. Коли настала весна, ми їли листя з дерев, варили кропиву і різні трави.

Осінню, на городі нашому, де було жито у минулому році, появилися колоски і моя мама пішла їх зрізати, щоб щось зварити. Рядом з нами жили сусіди, у яких був хліб, картопля. Сусідський хлопець побачив, що моя мама зрізала колоски, і на другий день її забрали в район, де посадили в сарай, у якому було багато людей, і цей сарай охороняли, щоб ніхто не підходив і не давав їсти людям, що сиділи в ньому.

Я залишився один, і мені було дев'ять років. Вночі я пішов до сусідів в город і тихенько нарвав усього, що можна було з'їсти, та пішов у район. Відстань до району 7 км я пройшов за два дні. Знайшов той сарай, де сиділа моя мати. Коли стало темно, люди які охороняли сарай, чомусь пішли, я підбіг до вікна позвав маму, дав їй поїсти, що зміг принести, а потім сів під деревом і сидів до тих пір, поки не випустили мою маму. Яким чином ми вижили, я не знаю. Додому ми поверталися селами, де бачили: багато лежало мертвих людей, собак, кішок, коней.

Коли прийшли додому, то побачили тільки стіни. Кроваті, лавки, скрині не було. Спали ми на долівці, нічим було вкритися. Ось таким було моє дитинство», – закінчив мій батько.

*Записала учениця 11 класу
Ірина Леонідівна Вахівська,
20 березня 2008 р.*

КОЗЛОВА Ганна Артемівна

1912 р. н.

1. Місце запису:

с. Молодіжне, Овідіопольський район Одеська область.

2. Дата запису:

28 березня 2008 р.

3. Ким записано:

Завгородня Наталя Олександрівна.

4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?
Так, пам'ятаю.
5. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?
Неврожай, а що було, – забирала влада.
6. Якщо відбирали вирожене в полі, то хто це робив?
Влада.
7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?
Не знаю.
8. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?
Ні.
9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?
Так.
10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?
Так.
11. Як люди боронилися?
Ховалися у лісах, якщо були поряд.
12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?
Можна, але її знаходила, перебираючи все у хаті, на городі.
13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?
Не пам'ятаю.
14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?
Два або три.
15. Де можна було заховати продукти харчування?
[У] хаті, [в] погребі, [на] городі.
16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?
Не знаю.
17. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?
Бувало, що забирали худобу.
18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?
Так.
19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?
Ні.
20. Хто охороняв поля, колгоспні комори?
Охоронці, що їздили на конях в колгоспі.
21. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?
Бували всякі.
22. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?
Так.
23. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?
Не було такого.
24. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?
Ранком, вдень і ввечері.

25. Скільки разів приходили до хати?

Два або три на тиждень.

26. Коли почали люди помирати з голоду?

Коли не було чого їсти.

27. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Не знаю.

28. Хто не голодував у селі і чому?

Керівники колгоспу. У них був хліб.

29. Хто зумів вижити?

Хто мав, що їсти, витриваліші люди.

30. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Було таке, коли було чим ділитися.

31. Які засоби вживали для виживання?

Лазили по городах, виривали картоплю вночі, їли жолуді, корені дерев, гриби, ягоди.

32. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Не мали таких близько.

33. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Корені кульбабки, ріпу, листя рослин.

34. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

Не знаю.

35. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Не знаю.

36. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Таємно – так, але в дорозі голодні забирали все, били.

37. Чи був голод у містах?

Не знаю.

38. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Не знаю.

39. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Ні.

40. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Звозили до ями на кладовищі.

41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не знаю.

42. Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?

Не знаю.

43. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Може, хто залишився з рідних, то поминають.

44. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві тепер і за часів Радянської влади?

Не ходжу.

45. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Немає. Є кімната під церкву.

46. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Не знаю.

47. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Так.

48. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Мабуть, владу та засуху.

49. Козлова Ганна Артемівна, 24.02.1912.

50. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?

[...]

Записала
Наталя Олександрівна Завгородня,
28 березня 2008 р.

НИКИТЮК Феодосія Василівна

1917 р. н.

Мешкала в с. Свириди Вінницької області

1. Місце запису:

Одеська область, Овідіопольський район, село Молодіжне.

2. Дата запису:

29 березня 2008 р.

3. Ким записано:

Терещук Ольга Олегівна.

4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Всі роки пам'ятаю добре.

5. Як, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Врожай забирала влада.

6. Якщо відбирали вирощене в полі, то хто це робив?

У 1932–1933 роках забирали послані сільрадою, а у 1946–1947 роках забирали у вигляді податків.

7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Ні, вони самі собі брали.

8. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на збирання продуктів?

Ніхто не бачив тих документів, вони їх не показували.

9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Було одного у нас вислали до Сибіру, він там і помер.

10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Мали залізні лізки і клещі, але людей били рідко.

11. Як люди боронилися?

Діти ховалися, дорослі були безсильні.

12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Ховали зерно, але його знаходили. У кого знаходили, того звинувачували у злочинстві.

13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Ходили з лізками і шпигали усюди. А хто? Не пам'ятаю.

14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Не знаю як звати, приходили вп'ятьох, виганяли з хати, бідних садили.

15. Де можна було заховати продукти харчування?

Ховали зерно у землю, закопували.

16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Давали по кусочку хліба.

17. Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Забирали усе – худобу, тканину, вози.

18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Сиділа жінка 3 роки у тюрмі, за те, що натеребила жменьку зерна, хотіла дітей нагодувати.

19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні, не дозволяли. Де ти бачила таке...

20. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Охраники, їх ще називали «об'їзчики».

21. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Раз позабирали усе, мусили йти, де дінешся.

22. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Бідні пішли, а багатих змушували.

23. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

Вночі надвір у садок, якщо не побачать добре, а вдень доїли, то приходили забирали, голодранці.

24. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Удень.

25. Скільки разів приходили до хати?

Разів з 10, поки все не заберуть.

26. Коли почали люди помирати з голоду?

Узимку 1933 року.

27. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Ні, ніхто ними не опікувався, кому вони потрібні були.

28. Хто не голодував у селі і чому?

Ми не голодували, бо сховали мішок пшениці, і його не знайшли.

29. Хто зумів вижити?

Син того начальника, що все забирав.

30. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Ми ділилися з сусідами.

31. Які засоби вживали для виживання?

Збирали померзлу картоплю, полову, що можна було їсти.

32. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?
Я своїм родичам давала, а мені не треба було, своє мала.
33. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?
Картоплине листя, картоплю, на городі лободу, сушили все і їли.
34. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?
Лободу кришили і їли.
35. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?
Коти, собаки, здохлу корову один чоловік закопав, а його сусід викопав, обробив м'ясо і їв його, і з іншими ділився. І нічого з ним не сталося, вижив.
36. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?
Ніхто нікуди не ходив.
37. Чи був голод у містах?
Ми про це не знаємо, у місто не їздили.
38. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?
Я не знаю.
39. Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?
Дітей їли, а чиї то діти – не знаю, чула, що їли.
40. Де і хто хоронив померлих від голоду?
На кладовище звозили, але ніхто не хотів їх ховати.
41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?
Нікому і ніхто не платив.
42. Чи відомі у Вашому селі місця захоронення людей від голоду?
Не знаю.
43. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?
Кожен сам згадує своїх.
44. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві тепер і за часів Радянської влади?
За радянської влади – ні, ніколи, а зараз – трішечки.
45. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?
У нас в селі була капличка православна, а потім її спалили.
46. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?
Ті хрести поламали, навіть не знаю, де мама з татом поховані.
47. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?
Розповідала, боюся згадувати, бо якби щось добре, а то біда.
48. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?
Голова та бригадир колгоспу, якби не хотіли б, то більше людей вижило.
49. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?
Не знаю.

Записала
Ольга Олегівна Терещук,
29 березня 2008 р.

ПОПОВА Ганна Семенівна

1923 р. н.

1. Місце запису:

с. Молодіжне, Овідіопольський район, Одеська область.

2. Дата запису:

8 квітня 2008 р.

3. Ким записано:

Кравець Дмитро Володимирович.

4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Помню голод и 1932–1933 годов – мне было 10 лет, и 1946–1947 годов – помню.

5. Якi, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

[В] 1946–1947 годах был плохой урожай и платили налоги.

6. Якщо відбирали вирожене в полі, то хто це робив?

Отбирать не отбирали, а налоги платили за всё – плодовые деревья, скотину, курей.

7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

У нас такого не было, а как в стране, я не знаю.

8. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Всё сдавали в сельский совет. За сданный товар налоги выдавались квитанциями.

9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Я такого не знаю и никогда об этом никто не говорил – за побои, выселение, аресты.

10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Нет, такого не было, насилия не было.

11. Як люди боронилися?

Платили честно налоги.

12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Может, кто-то и прятал.

13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

У нас никто не искал.

14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Никто не приходил.

15. Де можна було заховати продукти харчування?

Мы не прятали.

16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Кто работал в колхозе, тем писали трудодни, а за трудодни давали зерно.

17. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

В 1930 году розкуркулювала советская власть кулаков, у которых были молотилки, косилка, кони, коровы.

18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Кто воровал, тех судили.

19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Не разрешали.

20. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Была должность объездчика, они объезжали поля и угодря.

21. *Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?*

Кто хотел, тот и шёл. Сначала меньше людей шли, а потом все пошли, кто жил в селе.

22. *Чи змушували людей йти до колгоспів і як?*

Не заставляли, люди шли добровольно. Была только агитация.

23. *Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?*

Лошадей сдавали сами.

24. *В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?*

У нас не ходили.

25. *Скільки разів приходили до хати?*

Ни одного.

26. *Коли почали люди помирати з голоду?*

От голода у нас не умирали, а 1933 году – не помню..

27. *Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?*

Если были сироты, их сдавали в детские дома и государство о них заботилось.

28. *Хто не голодував у селі і чому?*

Недоедали все, потому что сдавалось много налогов.

29. *Хто зумів вижити?*

Делились всем, чем могли, если ничего не хватало, то могли есть лободу, конский щавель.

30. *Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду чи ділилися продуктами?*

Помогали.

31. *Які засоби вживали для виживання?*

Весной по полям собирали мерзлые остатки овощей, делали лепешки с лободы, крапивы.

32. *Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?*

Малы.

33. *Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?*

Ели все, что было съедобное.

34. *З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?*

[...]

35. *Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?*

[...]

36. *Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?*

Можно.

37. *Чи був голод у містах?*

Я не знаю.

38. *Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?*

Не знаю.

39. *Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?*

[...]

40. Де і хто хоронив померлих від голоду?

На кладбищах.

41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

[...]

42. Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?

[...]

43. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Всех поминают.

44. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві тепер і за часів Радянської влади?

Церковь тоже поминает.

45. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Православная церковь.

46. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

[...]

47. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Нет.

48. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

[...]

49. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?

Не знаю.

Записав
Дмитро Володимирович Кравець,
8 квітня 2008 р.

с. НАДЛИМАНСЬКЕ*

БАБЕНКО Марія Григорівна

1921 р. н.

За свідченням Марії Григорівни Бабенко, дівоче прізвище Куркан, голодомору в нашому селі (с. Надлиманське) 1932–1933 роках не було. В 1933 році батько

* Анкети, записані в с. Надлиманському однією групою записувачів, дублюються у відповідях про церкву (пункти 41 і 42. Характерно, що усі вони містять окремі біографічні довідки про оповідачок (див. тексти Марії Бабенко, Ірини Бутенко, Надії Кулік, Броніслави Ланової, Наталії Мамонтової, сс. 1212–1229). Як і їхні біографи, оповіді, зокрема, М. Бабенко, М. Бутенко є яскравими хрестоматійними свідченнями типово «радянських» людей: про Голодомор вони або не хочуть говорити, бо досі бояться, або щиро вірять у те, що його не було, принаймні в їхньому селі. І все ж формула «За голодомор люди нічого не знали, а якщо і знали, то ніхто про це не говорив» (Марія Бабенко), доволі чітко роз'яснює причину явного замовчування трагедії: свідки «довічно» травмовані страхом. Із свідченнями корелюються також їхні біографи, що відображають типові долі радянських колгоспниць; «увінчані» грамотами і медалями, вони не усвідомлювали, що прожили життя у тяжкій рабській праці.

засівав поле пшеницею, тоді і застудився та помер. Матір ходила в місто Одесу і приносила хліб. Їсти було що. За голодомор люди нічого не знали, а якщо і знали, то ніхто про це не говорив.

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?

Голоду в селі не було.

2. Які, на вашу думку могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Не знаю.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив ?

Не знаю.

4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Не знаю.

5. Як це відбулося? Чи ті, що відбирали мали якісь документи на забирання продуктів?

Не знаю.

6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, вислання, арешти?

Не знаю.

7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Не знаю.

8. Як люди боронилися?

Не знаю.

9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Не пам'ятаю.

10. Хто і як шукали заховані продукти? Як їх звали?

Не знаю.

11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Не пам'ятаю.

12. Де можна було заховати продукти харчування?

Не пам'ятаю.

13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Не знаю.

14. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу, тощо?

Не знаю.

15. Що таке закон про «п'ять» колосків? Чи чули ви про нього?

Ні.

16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні.

17. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Не знаю.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?

Ні.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Не пам'ятаю.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгоспи?
Не знаю.
21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?
Не знаю.
22. Скільки разів приходили до хати?
Не пам'ятаю.
23. Коли почали люди помирати з голоду?
У нас не вмирали.
24. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?
Не знаю.
25. Хто не голодував у селі і чому?
Їсти було що.
26. Хто зумів вижити?
Усі.
27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?
Не знаю.
28. Які засоби вживали до виживання?
Мама ходила в місто Одесу і приносила хліб.
29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?
Ні.
30. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?
Не пам'ятаю.
31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?
Не пам'ятаю.
32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?
Не пам'ятаю.
33. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?
Так.
34. Чи був голод у містах?
Навряд.
35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?
Ні.
36. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?
Ні.
37. Де і хто хоронив померлих від голоду?
Не знаю.
38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?
Не знаю.
39. Чи відомі у вашому селі місця поховання людей від голоду?
Не знаю.
40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?
Не знаю.

41. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Раніше не згадували, а зараз я не ходжу до церкви.

42. Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Окремої будівлі немає, але в багатоповерховому будинку відвели крило під церкву. Не знаю.

43. Чи встановлені хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Не знаю.

45. Кого вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Не знаю.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Дала фото.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала
Наталія Володимирівна Дудник,
25 лютого 2008 р.

БІОГРАФІЯ

Бабенко Марія Григорівна (дівооче прізвище Куркан) народилася 1 березня 1921 року в селі Калаглія Овідіопольського району Одеської області в селянській родині. У 1927 році її сім'я переїздить до Єфимівки (нині село Надлиманське). У 1933 році помирає батько від грипу. Матері самій було важко прогодувати п'ятьох дітей. Тож дванадцятирічна Марія була змушена покинути школу, в якій вона провчилася чотири класи, і потім працювала на полі. Так розпочалось її трудове доросле життя.

Потім Велика Вітчизняна війна. Марії виповнилось 20 років. В с. Надлиманське були сформовані бригади, до складу яких входили не тільки надлиманці, а й калаглійці і косяни. Люди копали протитанкові та протипіхотні окопи. Марія Григорівна була військовим бригадиром однієї з таких бригад.

Післявоєнне життя теж було нелегким. Довелося відбудовувати напівзруйноване село, до того ж був страшний голод. Людей рятував лиман. Марія Григорівна розповіла, що вона сама ловила рибу, щоб прогодуватися. Після важкої праці довелося ще й стояти у величезних чергах за хлібом. Багато людей тоді із Бессарабії і Західної України, рятуючись від голодної смерті, прибувало в наші края. Таким переселенцем був і її чоловік.

В сім'ї Бабенків народилося четверо дітей. Але в 1961 році помирає чоловік. І Марії Григорівні довелося самій годувати і виховувати дітей. Роботи не боялася, працювала за двох, хоч і нелегкою була та робота: виноградники, ферма. На пенсію

радгосп «Надлиманський» проводжав Марію Григорівну з цінними подарунками і теплими словами вдячності за її працю.

Важка ноша випала на долю цієї жінки. Але їй є чим гордитися: вона ветеран Великої Вітчизняної війни, неодноразово була нагороджена медалями, грамотами за свою працю в радгоспі «Надлиманський», в неї добрі і турботливі діти та онуки.

25 лютого 2008 р.

БУТЕНКО Ірина Лазарівна

1918 р. н.

Бутенко Ірина Лазарівна про Голодомор в Україні 1932–1933 років не пам'ятає.

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?

Не пам'ятаю.

2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Не знаю.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Не знаю.

4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Не знаю.

5. Як це відбулося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на збирання продуктів?

Не знаю.

6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, вислання, арешти?

Не знаю.

7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?

Не знаю.

8. Як люди боронилися?

Не знаю.

9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Не знаю.

10. Хто і як шукали заховані продукти? Як їх звали?

Не знаю.

11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Не знаю.

12. Де можна було заховати продукти харчування?

Не знаю.

13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Не знаю.

14. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу, тощо?

Не знаю.

15. Що таке закон про «п'ять» колосків? Чи чули ви про нього?

Ні.

16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні.

17. Хто схороняв поля, колгоспні комори?

Не знаю.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?

Ні.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Не знаю.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгоспи?

Не знаю.

21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Не знаю.

22. Скільки разів приходили до хати?

Не знаю.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Не знаю.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікалася держава?

Не знаю.

25. Хто не голодував у селі і чому?

Не знаю.

26. Хто зумів вижити?

Не знаю.

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Не знаю.

28. Які засоби вживали до виживання?

Не знаю.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодував?

Не знаю.

30. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Не знаю.

31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

Не знаю.

32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Не знаю.

33. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Не знаю.

34. Чи був голод у містах?

Не знаю.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Ні.

36. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Ні.

37. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Не знаю.

38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не знаю.

39. Чи відомі у вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Не знаю.

40. Чи поминають їх на Проводи, гробки, Зелені свята?

Я ні.

41. Чи згадують і поминають від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Я не ходжу до церкви.

42. Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Окремої будівлі немає, але в багатоповерховому будинку відвели крило під церкву. Не знаю.

43. Чи встановлені хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Чи знає молодь про голодомор, я не знаю. А я не розповідала нікому про голодомор, тому що сама нічого не знаю.

45. Кого вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Не знаю.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Не треба.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала
Ангела Миколаївна Милосердна,
25 лютого 2008 р.

БІОГРАФІЯ

Бутенко Ірина Лазарівна народилася 30 квітня 1918 року в селі Калаглія Овідіопольського району Одеської області в родині колгоспників. Батько Лазар Костянтинович Гвоздовський, возив воду, косив комиш. Мати, Аграфена Дмитрівна Гвоздовська, працювала кухарем. В сім'ї було семеро дітей: троє хлопчиків і четверо дівчат.

Закінчила 7 класів школи. В 1938 році поїхала до міста Одеси найматися на роботу. В єврейській родині доглядала дітей. Потім працювала на тютюновій фабриці фасувальницею. Під час Великої Вітчизняної війни працювала в м. Одесі.

Наприкінці 1945 року одружилась. Чоловік Бутенко Іван, військовий прикордонник. В 1946 році народила дочку, в 1949 р. сина. В 1950 році розлучилась. В 1950 році влаштувалась робітницею у фруктовий цех Одеського консервного заводу, де працювала до 1968 року. З 1.11.1968 року – прибиральниця домоуправління ЖЕК 48. В 1970 році звільнилася у зв'язку з виходом на пенсію.

В 1994 році переїхала в с. Надлиманське Овідіопольського району Одеської області до сестри, де проживає по теперішній час.

Дочка, Тамара Іванівна, на пенсії, проживає з матір'ю. Син Федір Іванович, проживає в м. Одесі. Сестра Євдокія Лазарівна, проживає з Іриною Лазарівною, пенсіонерка, паралізована.

25 лютого 2008 р.

КУЛІК Надія Дмитрівна

1924 р. н.

Мешкала в м. Ізяслав Вінницької області

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Під час Голодомору 1932–1933 років Кулік Надія Дмитрівна проживала в м. Ізяслав, [нині –] Хмельницької області. Згадує, як діти ходили збирати колоски, хоча за це могли засудити. Люди пухли і вмирали від голоду. На той час батько працював фельдшером, лікував тварин, і це врятувало сім'ю. З інших міст приїжджали люди, щоб поміняти якісь речі на зерно.

БІОГРАФІЯ

Кулік Надія Дмитрівна (дівоче прізвище Чорна) народилася 18 лютого 1924 року в м. Ізяслав Хмельницької області в родині колгоспників. В сім'ї було четверо дітей: троє дівчаток і один хлопчик (1922, 1924, 1927, 1929 років народження). Батько був мельником [?], а мати працювала на полі.

Батьки мали шість десятин землі, але в кінці 1920-х років змушені були віддати, в тому числі і воза, плуг, борони, коней, і піти в колгосп.

Надія Дмитрівна закінчила п'ять класів і пішла працювати в поле, сапати буряки.

[...] у 1942 році була вивезена на примусові роботи до Німеччини. Роком раніше туди потрапила старша рідна сестра. Працювала на ливарному заводі в селі Едінген (район Гrefenberg)*, заливала лаву у форму для запчастин. В листопаді 1945 року повернулася додому. Влаштувалася у військовий госпіталь, працювала на кухні.

У 1947 році приїхав Кулік Григорій Кирилович, з яким познайомилась в Німеччині влітку 1944 року, одружилися.

Переїжджають у село Мирне Біляївського району Одеської області до брата, а в 1953 році до села Надлиманське. Працювала в радгоспі «Маяк». З тих пір тут і проживає.

Має четверо дітей: три дочки і сина. Живе з молодшою донькою.

25 лютого 2008 р.

* Гrefenberg / Gräfenberg – місто в окрузі Форхгайм (адміністративний округ Верхня Франконія) і центр адміністративної громади Гrefenberg, земля Баварія. Місто Гrefenberg розділене на 16 районів, можливо, село Едінген увійшло до одного з них.

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?

Так, в ці роки проживала в місті Ізяслав Хмельницької області.

2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?

Не знаю.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Не знаю.

4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Не знаю.

5. Як це відбулося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Не знаю.

6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, вислання, арешти?

Не бачила.

7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?

Не знаю.

8. Як люди боронилися?

Не знаю.

9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Не знаю, батьки не розповідали.

10. Хто і як шукали заховані продукти? Як їх звали?

Не пам'ятаю.

11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Не пам'ятаю.

12. Де можна було заховати продукти харчування?

Не знаю.

13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Не знаю.

14. Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу, тощо?

Забирали продукти харчування.

15. Що таке закон про «п'ять» колосків? Чи чули ви про нього?

Так, але все одно ходили збирали.

16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні.

17. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Вартові.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?

Ні.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Забирали землі, скотину, реманент.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгоспи?

Не знаю.

21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Не знаю.

22. Скільки разів приходили до хати?

Не пам'ятаю.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Не пам'ятаю. Але люди пухли і вмирали від голоду.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікалася держава?

Не знаю.

25. Хто не голодував у селі і чому?

Не знаю.

26. Хто зумів вижити?

Хто як міг, так і виживав.

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Не знаю.

28. Які засоби вживали до виживання?

Збирали колоски, міняли речі на зерно.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Не пам'ятаю.

30. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Не пам'ятаю.

31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

Не пам'ятаю.

32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Не пам'ятаю.

33. Чи можна було щось купити у місті чи виміняти?

Так, якщо щось було на обмін.

34. Чи був голод у містах?

Не знаю.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Ні.

36. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Ні.

37. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Не знаю.

38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не знаю.

39. Чи відомі у вашому селі місця захоронення людей від голоду?

Не знаю.

40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Ні.

41. Чи згадують і поминають від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Раніше не згадували, а зараз я не ходжу до церкви.

42. Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Окремої будівлі немає, але в багатоповерховому будинку відвели крило під церкву. Не знаю.

43. Чи встановлені хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Не знаю. Що пам'ятаю, те й розповідала.

45. Кого вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Не знаю.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

[...]

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала
Галина Миколаївна Топольницька,
25 лютого 2008 р.

ЛАНОВА Броніслава Йосипівна

1917 р. н.

Мешкала в с. Морозівка Вінницької області

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Голод застав сім'ю на Хмельниччині. Часи були важкі. Зерно, що люди запа-сли, забирали до зернинки. Варили похльобку з щавлю, лободи, копали барабольшу, їли макуху. На роки Голодомору припав і неврожай. Краще жилося тим сім'ям, у яких були корови, кози. Одяг ткали з коноплі, яку збирали, мочили і сушили. Потім з одержаного полотна шили плаття, рушники та інше. Також з коноплі плели лапті. Влітку садили на городі те, що краще і швидше росте: горох, квасолю. В сім'ї Броніслави Йосипівни ніхто не помер, але двоюрідні родичі помирали від голоду (прізвищ не пам'ятає). В селі вмирали, в основному, діти і старі.

БІОГРАФІЯ

Ланова Броніслава Йосипівна народилася 9 лютого 1917 року в с. Морозівка Старокостянтинівського району Хмельницької області в родині селян, Слободян Йосипа та Євдокії. В сім'ї було шестеро дітей – п'ятеро дівчаток та один хлопчик.

В 1933 році одружилася. В 1934 році зі сім'єю та батьками переїхала до с. Сокове Цебриковського району Одеської області. Чоловіка забирають до армії на Фінську, а потім на Другу Світову війну. Повернувся в 1945 році. Була учасницею трудового фронту: рила окопи, копала траншеї. Приймала участь у будівництві дороги Цебрикове – Веселий Кут – Одеса.

Після війни працювала в колгоспі.

В 1947 році разом зі сім'єю переїжджає на станцію Іванівка, де їм дали кімнату в гуртожитку. Працювала на ремонті залізної дороги.

В 1956 помер чоловік. В 1963 році переїжджає до Ширяєва, де проживав син. Працювала дояркою на колгоспній фермі. В 1996 році стався інсульт, паралізувало, переїжджає до доньки в с. Надлиманське Овідіопольського району, де живе і зараз.

Має почесні грамоти та нагороди: Орден Леніна, медаль «Переможець соціалістичного змагання» – 1973 рік, медаль «Захисник Вітчизни» – 1999 рік. Ветеран війни і праці. За гарну працю двічі нагороджена поїздкою до Москви.

Має троє дітей, шестеро онуків, семеро правнуків, троє праправнуків.

Записала
Олена Юріївна Мілошова,
25 лютого 2008 р.

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?
Пам'ятаю.
2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?
Був неврожай і забирали все до зернинки.
3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?
Не знаю.
4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?
Не знаю.
5. Як це відбулося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?
Не показували.
6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, вислання, арешти?
Не знаю.
7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?
Не знаю.
8. Як люди боронилися?
Не знаю.
9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?
Приховували, але знаходили і забирали.
10. Хто і як шукали заховані продукти? Як їх звали?
Перевертали все, дивилися кругом.
11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?
Не пам'ятаю.
12. Де можна було заховати продукти харчування?
Під підлогу.
13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?
Не знаю.
14. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, ху-добу, тощо?
Забирали продукти харчування.
15. Що таке закон про «п'ять» колосків? Чи чули ви про нього?

Ні.

16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні.

17. Хто сховавав поля, колгоспні комори?

Вартові з колгоспників.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?

Ні.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Не пам'ятаю.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгоспи?

В лісі.

21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Вдень.

22. Скільки разів приходили до хати?

Не пам'ятаю.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Взимку 1933 року.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Не знаю.

25. Хто не голодував у селі і чому?

У кого були корови та кози.

26. Хто зумів вижити?

Хто зміг зберегти худобу.

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Не знаю.

28. Які засоби вживали до виживання?

Варили похльобку з щавлю, лободи, їли макуху. Влітку садили те, що швидше росте: горох та квасоля.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Ні.

30. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Лобода, дикий щавель, коріння рослин.

31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

Не пам'ятаю.

32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Не пам'ятаю.

33. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Так, якщо щось було на обмін.

34. Чи був голод у містах?

Не знаю.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

[Прізвищ не пам'ятає. З їхньої сім'ї ніхто не вмер, але двоюрідні вмирали. В селі вмирали діти і старі люди. – Записувач]

36. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Ні.

37. Де і хто хоронив померлих від голоду?

На сільському кладовищі, родичі.

38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не знаю.

39. Чи відомі у вашому селі місця поховання людей від голоду?

Не знаю.

40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Я ні. Тому що давно переїхала з Хмельниччини.

41. Чи згадують і поминають від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Раніше не згадували, а зараз я не ходжу до церкви

42. Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Окремої будівлі немає, але в багатоповерховому будинку відвели крило під церкву. Не знаю.

43. Чи встановлені хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Не знаю. Своїм дітям та онукам розповідала.

45. Кого вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Не знаю.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Не треба.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала
Олена Юрїївна Мілошова,
25 лютого 2008 р.

МАМОНТОВА Наталія Никандрівна
1912 р. н.

У роки голоду 1932–1933 років сім'я, як і всі односельці, виживала, як могла. По-перше, великим порятунком був Дністровський лиман: у плавнях збирали «водяні горішки» (вони схожі на каштани коричневі, тільки менші за розміром і з довшими шипами)*. З них варили юшку. А ще в лимані на той час було багато маленької колючої риби – її назвали «бубарі». Вона нас і врятувала. Навіть не пам'ятаю, щоб у селі хтось помер від голоду.

* Реліктова однорічна трав'яниста водяна рослина з твердими чотирирогими або дворогими плодами; також: «чортів горіх», «рогатий горіх», «рогульник», «водяний каштан». Поживне насіння всередині горіху вживали їжу в сирому або вареному вигляді, з нього робили борошно.

Страшним для нас виявився голод 1946–1947 років: розруха післявоєнна, неврожай. Дуже тяжко було. Чоловік у колгоспі був бригадиром. Знаючи, що до тюрми можна потрапити і за декілька колосків, все ж час від часу набирив декілька жмень зерна у маленьку торбинку. Додому сам не ніс – могли зустріти, по дорозі перевірити. Залишав в умовному місці біля Єфимівського кладовища. Туди ще вдень йшла чоловікова сестра Меланка з нашим старшим сином, а вночі повертались, спускаючись на хутір напрямки. Перетирали це зерно, додавали побільше лободи, калачиків. Завдяки цьому й вижили. Адже сім'я тоді наша складалася із 10-ти чоловік!

*Записала
Тамара Володимирівна Валькова,
25 лютого 2008 р.*

БІОГРАФІЯ

Мамонтова Наталія Никандрівна (дівоче прізвище – Скульська) народилась 20 серпня 1912 року у с. Миколаївка Овідіопольського району Одеської області.

Зростала в багатодітній сім'ї, в якій девізом було: «Будеш працювати – будеш мати». Як на той час, сім'я була заможною – батько мав аж дві конячини, які наприкінці 1920-х років минулого століття стали причиною так званого розкуркулення сім'ї: почали створювати колективні господарства, куди батько відмовився віддавати коней-годувальників (адже і оранка, і косовиця, і молотьба зерна – все господарство трималось на них), за що у сім'ї було конфісковано все майно, а їх вислано у далеку і холодну Читинську область. Тут, на батьківщині, залишилась одна Наталія. 17-річній дівчині прийшлося нелегко: не у всіх односельців вона знаходила співчуття, а від переслідувань влади навіть доводилось переховуватись. Це стало причиною роботи в наймах у місті Одеса. Бавила дітей, прибирала і прала, щоб заробити шматок хліба.

Наталія Никандрівна з гіркою усмішкою порівнює сьогодення з тим часом: «У моїх синів та онуків машини мають скільки кінських сил? Отож! А мені за батькові дві кінські сили поламали все життя, розлучивши з батьками й сестрами. Нелегко доводилось дочці репресованих батьків у всьому».

Та все ж село кликало до роботи на землі. У 1933 році вийшла заміж за Мамонтова Юрія Юхимовича з хутора Єфимівка. У 1934 році народився у молодій сім'ї первісток Петро, потім – Анатолій, Василь, Андрій.

За своє довге життя довелось багато чого пережити, і добра, і зла. Тут і недоброчливість свекрухи, і гіркота розриву з власними батьками (ім після Великої Вітчизняної війни дозволили повернутись в Україну, але в Кіровоградську область), арешт чоловіка наприкінці 1930-х років за підпал колгоспної конюшні, якого він не чинив, страшна війна. Та не зачерствіло серце жінки: і свекруху з свекром, і матір доглянула до смерті, і дітей виховала порядними людьми. Зараз Наталія Никандрівна проживає біля сина Василя. Вже 12 років, як пішов з життя її чоловік, а самою страшною несправедливістю свого життя вважає смерть старшого сина.

25 лютого 2008 р.

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або 1946–1947 роках?
Пам'ятаю.
2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?
Неврожай.
3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?
Не знаю.
4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?
Не знаю.
5. Як це відбулося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на збирання продуктів?
Не знаю.
6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, вислання, арешти?
Не бачила.
7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?
Так.
8. Як люди боронилися?
Не знаю.
9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?
Можна.
10. Хто і як шукали заховані продукти? Як їх звали?
Дивилися скрізь. Забирали все, що знаходили. А як звати – не знаю.
11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?
Не пам'ятаю.
12. Де можна було заховати продукти харчування?
В сараї.
13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?
Не знаю.
14. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу, тощо?
Забирали продукти харчування.
15. Що таке закон про «п'ять» колосків? Чи чули ви про нього?
Так. Але чоловік, знаючи це, крав зерно.
16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?
Ні.
17. Хто охороняв поля, колгоспні комори?
Вартові.
18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгосп?
Не всі.
19. Чи змушували людей іти до колгоспів і як?
Не пам'ятаю.
20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгоспи?
В плавнях.
21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Вдень.

22. Скільки разів приходили до хати?

Не пам'ятаю.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Не пам'ятаю, щоб у селі хтось помер від голоду.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікалася держава?

Не знаю.

25. Хто не голодував у селі і чому?

Порятунком для всіх був Дністровський лиман: збирали водяні «горішки», ловили маленьку рибку.

26. Хто зумів вижити?

Хто як міг, так і виживав.

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Не знаю.

28. Які засоби вживали до виживання?

Варили юшку з водяних горішків і риби.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Ні. Всю рідню вислали до Читинської області ще в 20-х роках.

30. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?

Лобода, водяні горішки, калачики.

31. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?

Не пам'ятаю.

32. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Те що ловили в плавнях, лимані.

33. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

Так, якщо щось було на обмін.

34. Чи був голод у містах?

Не знаю.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

Ні.

36. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Ні.

37. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Не помирали від голоду.

38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

Не знаю.

39. Чи відомі у вашому селі місця поховання людей від голоду?

Не знаю.

40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Ні.

41. Чи згадують і поминають від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

Раніше не згадували, а зараз я не ходжу до церкви.

42. Чи є у вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Окремої будівлі немає, але в багатоповерховому будинку відвели крило під церкву. Не знаю.

43. Чи встановлені хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні.

44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Не знаю. Своїм дітям та онукам розповідала.

45. Кого вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Не знаю.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Дала своє фото.

47. Чи ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала
Тамара Володимирівна Валькова,
25 лютого 2008 р.

МОРОЗОВА Ксенія Кіндратівна

1928 р. н.

Мешкала в с. Пасат Автономної Молдавської СРР

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Під час Голодомору 1932–1933 років Морозова Ксенія Кіндратівна проживала в Балтському районі. Якби не бабуся, діти б не вижили. Мати на той час вже померла. Ксенія Кіндратівна згадує, як сусід ходив з сокирою. Діти відчували, що при першій нагоді він міг їх убити, тому завжди закривалися зсередини, коли баба з дідом йшли на роботу. Свідок згадує випадок, коли один чоловік пішов до сусіда в гості, і після цього його більше ніхто не бачив. Старі годували дітей юшкою. Збирали пасльони. Лушпиння від картоплі теж використовували для їжі. Ніхто про людей не дбав. Ксенія Кіндратівна пам'ятає, як у 1933 році люди їли людей. Все це вона бачила на власні очі. Їли все підряд: бур'яни, листя. Діти ходили за колосками в поле. Якщо когось ловили, відправляли на Соловки. Життя було дуже важким. Одного разу у дівчинки виникло бажання втопитися в колодязі. Сусідки здогадалися про її намір, почали заспокоювати і таким чином врятували.

БІОГРАФІЯ

Морозова Ксенія Кіндратівна народилася 1928 року в с. Пасат Балтського району Одеської області в родині колгоспників. В сім'ї було четверо дітей, Ксенія Кіндратівна – наймолодша.

Під час колективізації забрали все майно, і батько, щоб забезпечити родину, в 1931 році їде до Харкова у пошуках заробітку. Після того, як влаштувався

залізничником, забрав сім'ю. Через декілька років мати з дочками повертається в рідне село. Мати вмирає, дітей доглядає бабуся.

В 12 років працювала на трудовні. В кінці року видавали зерно: по 100 грамів за трудовень.

Одружилася. Власними руками побудувала свій будинок. В 1979 році помер чоловік, ветеран Великої Вітчизняної війни. Має двох доньок, двох онучок, правнука.

27 лютого 2008 р.

с. НОВА ДОЛИНА

ГОРДІЙЧУК Олена Емануїлівна

1927 р. н.

Мешкала с. Ольгіївка Одеської області*

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Так. 1932–1933 роках був страшний голод, не було що їсти, люди пухли від голоду, багато померло.

2. Як, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

Ні, засухи не було. Урожай забирали.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Люди зі зброєю були, мати їх бандитами називала, мені було 6 років, я не пам'ятаю.

4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Чи винагороди були, я не знаю, але люди боялися один одного.

5. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Ні, щоб показували документи, я не пам'ятаю, мабуть, що ні.

6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Били і забирали людей.

7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Мали зброєю бандити.

8. Як люди боронилися?

Ні, не боронилися, дуже слабенькі люди були від голоду.

9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Не було що приховувати.

10. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

[...]

11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

* С. Ольгіївка знаходилося поблизу с. Шабельники в Миколаївському районі (з 2020 р. – у Березівському районі) Одеської області; станом на 1986 р. знято з обліку у зв'язку з переселенням мешканців.

[...]

12. Де можна було заховати продукти харчування?

Не пам'ятаю, де мати ховала, маленька була.

13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Старша сестра робила в сусідньому селі на молочарні, молока брати не можна було, сестра нам з братиком пінку з молока потихеньку давала, а так в колгоспі нічого не давали.

14. Забирали лише продукти харчування, чи інші речі – одяг, рушники, худобу, тощо?

[...]

15. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Чула: з колгоспних полів навіть жменьку зернят не можна було взяти. Бо посадять.

16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Нічого не дозволяли брати.

17. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Люди з рушницями дивилися, щоб ніхто з поля нічого не брав.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

[...]

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

[...]

20. Де переховували худобу, щоб не забирали в колгосп?

Корову в хаті тримали, спати лягали круг неї, щоб не вкрали.

21. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

[...]

22. Скільки разів приходили до хати?

[...]

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Як відібрали все, так і почали помирати.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Не знаю, але дуже багато дітей повмирили.

25. Хто не голодував в селі і чому?

Мабуть, усі голодували.

26. Хто зумів вижити?

Моя родина вижила завдяки корові, а ось у сусідів корову вкрали, вони всі померли.

27. Чи допомагали люди одне одному? Чи ділилися продуктами?

Ні, не допомагали, і чим тут допоможеш?

28. Які засоби вживали до виживання?

Вживали, як могли: рослини їли, у селі всіх тварин переїли – і собак, і котів.

29. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

Таких родичів у нас не було.

30. Що споживали у їжу з рослин, ягід, коріння?

Шавлію їли, нарвемо цілий мішок, мати зварить, ми відвар пили і кашицю рослині їли.

31. *З яких дерев вживали листя, кору в їжу?*

[...]

32. *Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?*

Їли все, що змогли впіймати. Навіть їжаків їли.

33. *Чи можна було щось купити у місті, чи вимінити?*

До міста не виїжджали.

34. *Чи був голод у містах?*

[...]

35. *Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?*

Дуже багато померло людей.

36. *Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?*

Мати не випускала нас з хати, боялася, щоб не з'їли.

37. *Де і хто хоронив померлих від голоду?*

Хто міг хоронити? Всі були дуже слабкі, безсилі від голоду. Пам'ятаю трупи на вулицях. Коли сусіди наші померли, їх витягли з хати та землею притрусили.

38. *Чи платили тим, хто займався похованням померлих?*

[...]

39. *Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?*

Ні. Ми навіть не знаємо, де батька поховали.

40. *Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?*

[...]

41. *Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?*

Не чула, щоб поминали.

42. *Чи є у Вашому селі церква до якого патріархату вона відноситься?*

[...]

43. *Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?*

Мого села зараз вже немає – Ольгіївка, Миколаївська область.

44. *Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?*

Своїм дітям і онукам порозповідала.

45. *Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?*

Владу.

46. *Чи знаєте Ви, що таке Торгсін?*

[...]

Записала учениця 9 класу Вероніка Жаркова,
класний керівник О. В. Вронська,
педагог-організатор Т. О. Бородіна,
3 березня 2008 р.

МОНАШКО Пилип Петрович

1939 р. н.

А ось у 1933 році бабуня моя розказувала: вона залишила горщик кукурудзи на насіння. Коли знайшли, закрили її в підвалі на трое суток по пояс у воді, так і залишилась калікою.

*Записала учениця 9 класу Анастасія Гаврилюк,
класний керівник О. В. Вронська,
педагог-організатор Т. О. Бородіна,
3 квітня 2008 р.*

ПАРАЩУК Євгенія Григорівна

1924 р. н.

1. Місце запису: назва села (район, область повністю).

с. Нова Долина, Овідіопольський район, Одеська область

2. Дата запису: число, місяць, рік, коли записана інформація

18.04.2008

3. Ким записано: повне ім'я, прізвище.

Дімова Ірина.

4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках?

Так. Голод 1932 року почався восени, мені було 8 років.

5. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки, чи забирала урожай влада?

У 1932 році був дуже хороший урожай, податки були дуже високі, а якщо люди не здавали, то приходили і забирали.

6. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

НКВД.

7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Цього не знаю, не бачила.

8. Як це відбулося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Ніяких документів вони не мали! Просто забирали все до останньої зернини.

9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Хто не здавав податки добровільно, тих били, вбивали.

10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Не бачила, але в них були довгі гострі палиці, якими вони шукали зерно.

11. Як люди боронилися?

Ніяк. Вони дуже їх боялися.

12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Якщо мали надійне місце, то ховали. В мого батька за будинком було таке місце, де він ховав, і ніхто не знайшов.

13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Перевертали весь дім, доки не знаходили те, що шукали.

14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Приходило по-різному: коли троє, коли четверо, а хто це був – Бог його знає.

15. Де можна було заховати продукти харчування?

Де могли, там і ховали: в домі, закопували в землі.

16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Люди працювали дуже багато, вони були знесилені, а якщо давали їжу, то це був куліш, дуже-дуже рідкий.

17. Забирали лише продукти харчування, чи інші речі – одяг, рушники, худобу, тощо?

Цього я не знаю, не бачила.

18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Звісно, чула. За п'ять колосків могли вбити одне одного.

19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні, не дозволяли, але люди потайки ходили туди.

20. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Люди з автоматами*.

21. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

[...]

22. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

[...]

23. Де переховували худобу, щоб не забирали в колгосп?

Худобу переховували по хатах, підвалах, щоб не вкрали.

24. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?

Ходили і вдень, і вночі, але частіше вночі.

25. Скільки разів приходили до хати?

Приходили до тих пір, доки все не заберуть

26. Коли почали люди помирати з голоду?

Зимою 1932 року.

27. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Ні.

28. Хто не голодував в селі і чому?

Таких людей були 1–3 людини, один з них мельник, на колгоспній мельниці працював.

29. Хто зумів вижити?

[...]

30. Чи допомагали люди одне одному. Чи ділилися продуктами?

Люди були наче скажені, ніхто ні про кого не думав, думали лише про себе і про свою родину.

31. Які засоби вживали до виживання?

Їли котів, коней, які здихали, варили траву.

32. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?

[...]

33. Що споживали у їжу з рослин, ягід, коріння?

* З рушницями

Лободу, кропиву їли.

34. З яких дерев вживали листя, кору в їжу?

Їли все, що було не дуже гідке.

35. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?

Їли все, що змогли впіймати.

36. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?

[...]

37. Чи був голод у містах?

[...]

38. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?

А хто ж їх рахував? Вони падали по дорозі і вмирили, як мухи.

39. Чи відомі випадки людодства у Вашому селі?

Так, були випадки людодства. Батьки їли своїх дітей.

40. Де і хто хоронив померлих від голоду?

Збирали по селі, а потім хоронили в одній ямі.

41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

[...]

42. Чи відомі у Вашому селі місця захоронення людей від голоду?

[...]

43. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Кожен сам своїх поминає.

44. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?

[...]

45. Чи є у Вашому селі церква, до якого патріархату вона відноситься?

Церква є.

46. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

[...]

47. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Знає з розповідей, і дай Боже, щоб вони ніколи не знали, що таке голод. Я сама розповідала своїм дітям, онукам, всім, кому цікаво.

48. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Сталіна.

49. Чи знаєте Ви, що таке Торгсін?

[...]

Записала
Ірина Дімова,
18 квітня 2008 р.

с. НОВОГРАДКІВКА

БУЯНОВСЬКА Марія Савелівна

1914 р. н.

Мешкала в с. Дівочьке Одеської області

Мені в ту страшну пору було 9 років. Я пам'ятаю, як ходили по селу активісти з спеціальними щупами, прощупували землю, шукали зерно.

Сім'я Головатюків заховала в скрині з одягом кукурудзу і фасоллю. Активісти найшли і зібрали, зібрали все – кукурудзу, фасоллю, скриню, одяг.

Люди в селі поїли всіх тварин, собак, котів. Ми їли дикі рослини і листя з дерев. По ночам підводи вивозили мертвих людей у глинище і скидали всіх у ями. Було страшно.

В серпні 1933 року помер мій батько – Головатюк Сава Іванович, 50 років. Я пам'ятаю, як померли від голоду в червні 1933 року наші сусіди: Поліщук Іван Андрійович, 50 років, Решетюк Антон Іванович, 40 років. Наш сусід Цуркан Василь, 35 років, помер по дорозі на роботу, бо був дуже пухлий від голоду. Його мати померла на місяць раніше.

У сусідньому селі Островське четверо дітей убили маму і з'їли, згодом троє дівчаток померли, а хлопчика взяли чужі люди, він вижив.

Зі слів матері 12.02.08 р. записала донька Буяновська Тетяна Олександрівна, яка проживає за адресою: смт Великодолинське, вул. Ентузіастів

[ЗАПИТАЛЬНИК]

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод к 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Пам'ятаю. Мені було 18 років

2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду: неврожай, засуха, податки чи забирала урожай влада?

Влада забрала все зерно, яке було в колгоспі і у людей дома.

3. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?

Приїздили уповномочні з району.

4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Я не знаю. Ми більше мовчали і таке тоді не обговорювали.

5. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

Приходила група мужчин і рилась по всій усадьбі. За документи я не знаю. З ними ходив голова нашої сільради

6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Хто виступав проти влади, тих кудись вивозили і назад вони не повертались.

7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?

Вони мали з собою зброю.

8. Як люди боронилися?

Ніяк не боронились.

9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Люди старались, як могли, щось заховати, але не завжди у них це виходило. Шукали скрізь. Часто знаходили.

10. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Рились у скринях, шукали в городі, в сараях, на підвір'ї. В них були залізні щупи, і вони все проколювали і шукали.

11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

Часом було троє, а часом четверо

12. Де можна було заховати продукти харчування?

Не знаю.

13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Варили баланду і роздавали в обід.

14. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Забирали зерно і інші продукти і худобу, одяг, були просто грабунки.

15. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Їздили на конях об'їзчики, охороняли посіви в полі. Люди боялись навіть підходити близько до полів.

16. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Не дозволяли. А коли хто нарушав, то їх висилали.

17. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Об'їзчики з рушницями.

18. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Не хотіли.

19. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Сама обстановка змушувала йти до колгоспу, там можна було отримати трохи зерна, або хліба.

20. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?

У нас не було лісів і ховати не було де.

21. В який час ходили забирали у людей зерно, продукти?

Ходили ввечері.

22. Скільки разів приходили до хати?

Не пам'ятаю.

23. Коли почали люди помирати з голоду?

Весною 1933 року.

24. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?

Забирали в дитбудинки.

25. Хто не голодував у селі і чому?

Голодували всі, краще почувались голова сільради і голова колгоспу.

26. Хто зумів вижити?

Кому судилось Богом, той і вижив.

27. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Люди були дуже бідні, і ділитись було нічим, але коли лишались діти, то їх люди забирали до себе.

28. *Які засоби вживали до виживання?*

Ходили в поле ближче до Молдавії і там міняли цінні речі на хліб, крупу, муку. А коли не було що міняти, то голодували.

29. *Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?*

У нас родичів у селі не було. Мої батьки переїхали з Кам'янець-Подільського.

30. *Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?*

Їли усе: траву, молоде листя, птахів, молоді погони какішу, лободу, дикий щавель, кропиву.

31. *З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?*

З вишні, малини і смородини варили чай.

32. *Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?*

Яких могли вполювати.

33. *Чи можна було щось купити у місті, чи вимінити?*

Ми жили близько до Молдавії і там міняли речі на їжу.

34. *Чи був голод у містах?*

Я не знаю. Ми з села не виїздили.

35. *Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?*

Скільки взагалі – я не знаю. Які сусіди повмирали, я знаю.

36. *Чи відомі випадки людодійства у Вашому селі?*

У нашому ні, в сусідньому Островському* [відомі].

37. *Де і хто хоронив померлих від голоду?*

У нас їх звозили в глинище і там закопували.

38. *Чи платили тим, хто займався похованням померлих?*

А чим було платили, у нас нічого не було.

39. *Чи відомі у Вашому селі місця захоронення людей від голоду?*

Я не знаю.

40. *Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?*

Я не знаю.

41. *Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?*

Я не буваю в церкві.

42. *Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?*

Я не ходжу в церкву.

43. *Чи встановлені у селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?*

У Новоградівці такого хреста не було.

44. *Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?*

Я не знаю, онукам розповідала.

45. *Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?*

Владу.

* Ідеться про с. Соше-Острівське у Великомихайлівській селищній громаді Роздільнянського району Одеської області.

46. Дозвольте зробити з Вас фото?

Ні, беріть копію паспорта.

47. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?

Ні.

Записала донька
Тетяна Олександрівна Буяновська,
21 лютого 2008 р.

сmt ОВІДІОПОЛЬ

НЕТЯГА Марія Петрівна

1919 р. н.

Мешкала в с. Моломолинці Вінницької області (нині Хмельницької області)

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?
Так.
2. Які, на Вашу думку, могли бути причини голоду?
Національна політика Радянського Союзу.
3. Якщо відбирали вирощене в полі, то хто це робив?
Сільська влада.
4. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?
Не знаю.
5. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на збирання продуктів?
Не знаю.
6. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?
Так, застосовувались висилання, арешти.
7. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?
Мали.
8. Як люди боронилися?
Ніяк, вони були беззахисні.
9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?
Нічого не можна було приховати.
10. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?
Виконавці сільської ради, активісти. Перевертали все в хаті, нищипорили на підвір'ї.
11. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?
Декілька чоловік, уповноважені з району, активісти-односельці.
12. Де можна було заховати продукти харчування?
Ніде.
13. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?
Годували один раз в день.

14. *Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?*

Все забирали.

15. *Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?*

Так, чули. За збирання на полі колосків засуджували до 10 років.

16. *Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?*

Ні, не дозволяли.

17. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Ті ж самі активісти.

18. *Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?*

Не всі.

19. *Чи змушували людей йти до колгоспів і як?*

Змушували насильно.

20. *Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?*

Не можна було переховати.

21. *В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?*

В різні часи.

22. *Скільки разів приходили до хати?*

Один-декілька разів.

23. *Коли почали люди помирати з голоду?*

В кінці зими, перед весною.

24. *Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?*

Забирали в притулок.

25. *Хто не голодував у селі і чому?*

Ті, в яких була мілка скотина, яку не забрали, бездітні сім'ї.

26. *Хто зумів вижити?*

Ті ж самі.

27. *Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?*

Не всі, в основному кожен за себе.

28. *Які засоби вживали для виживання?*

Їли все підряд (рослини, тварин).

29. *Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?*

Частково мали.

30. *Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?*

Бруньки з липи, молоду кору з дерев, коріння кульбаби.

31. *З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?*

Вишня, черешня.

32. *Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?*

Пацюків, ховрахів, воронячі яйця.

33. *Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?*

Можна.

34. *Чи був голод у містах?*

Набагато менше.

35. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?
Не знаю.
36. Чи відомі випадки людоїдства у Вашому селі?
Були випадки.
37. Де і хто хоронив померлих від голоду?
Звозили в довгий рів.
38. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?
Ні.
39. Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?
Так.
40. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?
Поминають.
41. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві? Тепер і за часів радянської влади?
Згадують і поминають в наші часи частіше.
42. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?
Церква є.
43. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?
Ні.
44. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?
Так.
45. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?
Радянську владу.
46. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?
Обмін дорогоцінностей на продукти.

Записала
Майя Яківна Стінська,
12 січня 2008 р.

с. ПЕТРОДОЛИНСЬКЕ

БОНДАРЕНКО Ада Михайлівна

1929 р. н.

Мешкала в с. Попельнасте Дніпропетровської області

[НОТАТКИ ЗАПISУВАЧА]

Бондаренко Ада Михайловна родилась 24 сентября 1929 года в с. Попельнастое Александровского района Кировоградской области. Родители: отец – Бондаренко Михаил Митрофанович, 1900 года рождения, работал участковым милиционером, а мать – Чепурная Клавдия Гавриловна, 1905 года рождения, работала хирургической медсестрой в сельской больнице. В семье Ада Михайловна была

единственным ребенком. В 1933 году ей исполнилось 4 года. Из разговоров родителей, которые были очевидцами событий, происходивших в 1932–1933 годах, вспоминает следующее.

Мать работала хирургической медсестрой, рассказывала о том, что привозили голодных, опухших больных, с заворотом кишок, с запорами, перитонитами. Во время дежурства матери пришел участковый милиционер и попросил открыть морг. Открыв морг, участковый милиционер из мешка на стол выложил детскую головку и объяснил, что мать зарезала своего ребенка 3-х лет, мясо засолила в кадушку, а головку спрятала в золу в припечек русской печи. Эту женщину арестовали, она сошла с ума и вскоре умерла, сознавая содеянное.

В больницу поступил вызов к больному. Хирург выехал на вызов, взяв с собой пистолет. И когда приехали к больному, то врач начал стучать в двери, на стук никто не ответил. Он открыл дверь, вошел и увидел, что на печи лежит взрослый мужчина. Больной показался подозрительным. И вдруг из-за двери вышел опухший мужчина с топором, который хотел зарубить врача Тарасова Ивана Федоровича. Он схватил пистолет, закричал и выстрелил вверх, на крик забежал конюх. В доме оказалось трое взрослых мужчин, которые хотели зарубить врача и съесть его.

Больницей проводилось обследование домов работниками больницы. Выявляли состояние больных для оказания медицинской помощи. Обнаруживали трупы, лежавшие на печи. Мать мертвая, опухшая, а на ней ползал ребенок, изможденный голодом. Ребенка госпитализировали. Во многих домах обнаруживали трупы умерших от голода, еле живых опухших людей.

Получив заработную плату, сотрудники собрались группой и пошли на рынок в соседнее село Лиховка Днепропетровской области, которое находилось на границе с селом Попельнастое. На зарплату мама купила только пять стаканов пшена и одну свеклу. Кушать было нечего, мама была ослабленной, на другой день опухшей пошла на работу. Увидев ее, главный врач был поражен тем, что его сотрудники, выполняя тяжелую работу с больными, были голодными. И срочно выехал в районный центр для обеспечения своих сотрудников продуктами, которых хватило ненадолго. В 1933 году от голода умерла бабушка Бондаренко Анастасия, мать отца Ады Михайловны.

В 1932–1933 год в селе оставалось много разрушенных домов. Без хозяев, умерших от голода семьями. Оставшиеся питались травами: щирницей, лебедью, молочаем, ели цветы акации.

До 1946 г. Ада Михайловна находилась в с. Попельнастое. Поступила в медицинское училище, впоследствии она уехала в Казахстан.

АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Бондаренко Ада Михайловна, родилась 24 сентября 1929 года в с. Попельнастое Александрійського району Кіровоградської області в семье служащих. С 8-ми лет пошла в первый класс, в 1946 году окончила 7 классов, поступила в медицинское училище г. Александрия.

Когда мне было 2 года, мои родители разошлись, я проживала с мамой, я у нее одна дочь. В 1932–1933 году мне было 4 года, наша семья пережила страшный

голод. Моя мама работала в больнице медицинской сестрой. Все ужасы голода видала воочию, пришлось спасать несчастных голодных людей. Однажды вернувшись, домой, мама горько плакала и рассказала страшную историю.

Мать зарезала свою 3-х летнюю дочь и засолила мясо в кадushке. Головку ее спрятала в доме, а сама сошла с ума, и вскорости умерла. С тех пор меня не пускали на улицу одну. Все ужасы голода я слышала со слов мамы. От голода умерла моя бабушка Бондаренко.

В 1941 году и до 1943 года была в оккупации. В 1946 году приехал отец и забрал меня в Казахстан, г. Кустанай, где я и проживала 50 лет до 1996 года.

В 1996 году в декабре я вернулась на родину, где и проживаю по настоящее время в с. Петродолинское, ул. Братская 4/4. С 1954 года работала в туберкулезном диспансере рентген-лаборантом до 1972 года, с 1972 перешла в психиатрическую больницу, где проработала инструктором по трудотерапии до 1989 года.

Ушла на пенсию в 1974 году и продолжала работать до 1989 года. Сейчас нахожусь на заслуженном отдыхе.

В 1948 году вышла замуж, имею двух сыновей 1949 и 1951 года рождения.

с. ПРИЛИМАНСЬКЕ

РЯБКО Олександра Іванівна

1926 р. н.

Народилася 1926 року в с. Татарка. Батьки – Кумпан Іван Іванович та Кумпан Степанида Никифорівна. Навчалася у Татарській семирічній школі. З квітня 1944 року по 1947 рік працювала в колгоспі «Передовик», а потім до 1961 року секретарем у сільраді. 1949 року одружилася. Із 1976 року на пенсії.

Про голод 1932–1933 років знаю від матері. Трохи і сама пам'ятаю. Але не все, оскільки була замалою. Голодували люди, недоїдали, але щоб їсти все підряд, як згадують інші, такого у нас не було. Тоді нас також підтримувала корівка, щоправда, пізніше і її не стало. Завдяки тому, що мати працювала на колгоспній кухні, ми мали трохи що їсти. Але під час цього голоду помер мій батько Кумпан Іван. Із моєю матір'ю він одружився 1914 року, довгий час вони не мали дітей. До 1932 року батько ще працював у колгоспі на «легкій» роботі як інвалід. Він важко хворів на туберкульоз, якого отримав на Далекому Сході, по-моєму під час війни із японцями 1904 року, а коли настали голодні роки – геть ослаб від недоїдання.

СІЛЛА Галина Олександрівна

1940 р. н.

Народилася я 4 вересня 1940 року у с. Татарка (нині Прилиманське). Батько мій Міщенко Олександр Микитович родом був із Ширяївського р-ну, мати Міщенко (дівоче Крамаренко) Ірина Йосипівна (1901–1969), місцева.

Про розкуркулення і голод 1932–1933 роки знаю лише із спогадів своєї свекрухи Клавдії Петрівни (вона прожила майже 90 років) і моєї матері Крамаренко І. І. (по чоловікові Міщенко).

Перша походила, як тоді говорили, із заможної родини Макарчуків, і була одружена за таким же заможним місцевим хлопцем – Константином Івановичем Сіллою. Сім'я її чоловіка мала грецьке походження (тому прізвище писалося Сіллас). Наділи останніх знаходилися між сучасними селами Нова Долина і Прилиманське, на хуторах Болгарки. Сьогодні тут заправка, а біля гори дачі. Ділянка сім'ї Сіллас була велика і розташовувалася на північ від Одесько-Овідіопольської дороги, по лівій стороні Дальницької балки. Там вони мали поливні городи та займалися городиною. Уже на той час продавали «цвітну» капусту. Родина Клавдії Макарчук проживала і мала землі по нинішній вулиці Восточній, у південно-східній від центру частині села.

Так от, у 1928–1929 роках, коли проводилося «розкуркулення», до списків попали усі вони. Із слів свекрухи, тоді із хати у них забрали все: одягу і меблі. К. П. Макарчук мала ще дві золоті обручки, які залишилися після одруження. Щоб їх не забрали, вона тишком заховала ті обручки до дитячої люльки, підсунувши під свою доньку Анну Константинівну (1928 р. н.). Представники влади тільки поверхньо «обмацали» дитину та люльку і обручок не знайшли. Усе інше майно забрали. Сім'ю моєї свекрухи, її свекра і чоловіка вислали до Сибіру. Там на «голому» місці дали у руки по сокирі і наказали будувати собі дім та жити у ньому. Щоб не відправили всіх інших, по домовленості із своїм чоловіком, перед висланням Клавдія Макарчук фіктивно розвелася із ним. Свекор її помер у засланні, а чоловік Константин утік в Батумі, а потім до Тифлісу (Тбілісі). Туди пізніше переїхала і К. П. Макарчук. Там у них народився син Микола, який став потім моїм чоловіком. До Татарки К. П. Макарчук повернулася разом із сином тільки 1944 року, після визволення Одещини... Чоловік її, К. І. Сілла, у цей час був ще у Грузії мобілізований до радянської армії, невдовзі після цього він загинув на фронті...

Про голод 1932–1933 років розповідала мені моя мати Крамаренко-Міщенко І. І. Хоча і голодували у Татарці, проте, з її слів, виживали за рахунок близькості до Одеси. По її розповіді я зрозуміла, що у нашому селі голод у цей час таких масштабів і наслідків, в тому числі смертних випадків, як пишуть у газетах та показують по телебаченню, не мав... Бідували люди, бувало, помирили, але більшість все таки мала якісь крихти їжі. Хтось держав корівчину, інші підробляли у місті на залізничній станції при розвантаженнях вагонів, де отримували свою пайку, інші в колгоспі...

Але про голод 1921–1922 років моя мати згадувала із великим смутком. У ці роки голод на селі був сильним. Люди страшенно бідували. Ховали більшість померлих у ряднах, і виходило так, що рідні були поховані в різних місцях. Траплялися випадки, коли навіть пропадали люди. В основному ті, хто їздив за харчами та сіллю до інших регіонів. Сім'я матері в той час складалася із 14 душ дітей, вижили лише п'ятеро із Крамаренків. Усі інші померли під час того голоду...

сmt TAЇРОВЕ

БОРОДА Ганна Яківна

1924 р. н.

Мешкала в с. Добре Одеської області

Коли розпочався голод, мені було 9 років. Я, Борода Ганна Яківна, народилась 12 листопада 1924 року. Мій батько Стойков Яків Семенович – вчитель. Він закінчив математичний факультет Варшавського університету. Організував школу в нашому селі. Мати Стойкова Ірина Іванівна – домогосподарка. В нашій сім'ї було вісім дітей. Як почалась колективізація, почали все руйнувати, забирати. Одного разу прийшли до нас і забрали весь хліб, а нас вигнали з дому за межі району в село Добре Кіровоградської області.

В цьому селі нас, мене з родиною, прийняли на квартиру молдовани, які добре знали мого батька. Так ми прожили зиму.

Навесні нам сказали повернутись додому, але наш будинок був зруйнований. Батька запросили йти бухгалтером на роботу, але він вже не мав фізичної сили і через деякий час помер.

Мої старші брати і сестри розійшлися хто куди, а троє залишилися голодувати. Мама ходила на роботу в поле, а ми збирали бур'ян, гнили картоплю, лободу, потім це варили та їли. Мамі на роботі давали макуху, яка підтримувала нас.

Моя подруга, яка жила через дорогу, померла. Багато людей лежало на дорозі мертвими, але на це ніхто не звертав уваги. Багато не ходили через те, що були пухлими від голоду. Незабаром майже всі мої рідні та сусіди помирали. Я зі своєю подругою попросили одного чоловіка, щоб він поховав нашу сусідку Марію. Але він сказав, що не має на чому приїхати за тілом, бо всі коні попухли через голод.

З села не дозволяли виїжджати, а також в'їжджати. Мій старший брат пішки пішов до Первомайська і заміняв одяг на їжу. По дорозі назад його вбили та відібрали все. Досі не знаємо, хто його поховав. Брата Василя врятувала кухар, яка годувала його макухою. Ось таке було дитинство у мене.

Майже все наше село вимерло. А ще ловили жінок і випитували, де сховали хліб. Знущалися над тими, хто міг ходити. А ще був випадок: жінка заховала крупи в дитячу колиску, але все одно прийшли й забрали схованку. Ще був один випадок: жінка з'їла свою дитину, але це не на нашій вулиці було.

Це все, що я знаю і пам'ятаю. Вижили із моїх рідних: Марія – сестра, Василь – брат, я – Ганна.

КУЦІЙ Ганна Якимівна

1925 р. н.

Мешкала у с. Балабанівка Вінницької області

1. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Так, пам'ятаю. Я тоді жила у Вінницької області, с. Балабанівка. У кінці 1932 року помер мій дідусь, а потім один брат, а пізніше і мама. Повмирало багато

сусідів, дехто різали друг друга. В 1946 році я приїхала сюди, в Таїрове, після повернення із заслання з Німеччини 16 лютого. Працювала тут на виноградниках, якщо зробиш 2–3 норми, давали білий хліб. Це був не такий страшний голод. Хто добре працював, можна було жити.

2. *Які на Вашу думку могли бути причини голоду?*

Наклали податки, і ми все віддавали (зерно, яйця треба було віддати 400 на рік). А вони знов приходили, активісти-комсомольці носили шпички і протикали крізь, шукали зерно.

3. *Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив?*

Комсомольці-активісти, але їх заставляли. Комісія ходила по хатах. Ми були середняки, а спочатку все відбирали у куркулів, потім добирались і до нас. Моя тітка намагалася щось сховати, щоб прокормити нас, але відбирали все.

4. *Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?*

Я не знаю, бо в нас на сусідів ніхто не доносив.

5. *Ті, що відбирали, мали якісь документи на забрання продуктів?*

Ніяких документів не було. Просто приходили і забирали, заставляли йти в колгосп.

6. *Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?*

Ні, не було.

7. *Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?*

У нас була квасоля, схована на горищі, а вони поскидали ту квасолю і забрали. А ми їли листя, лободу, щиріцю.

8. *Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?*

Моя двоюрідна тітка пішли до колгоспу. Якось прийде і принесе листя, і ми їли. Я спухла вся і тільки сиділа і голову нахилила, чекала аби зварили щось. А буває, йшла людина і упала, а дали їй кусок хліба – і вона вже по-іншому дивиться. Я просила, щоб мене здали в детдом. Я з дитдомовськими дівчатками дружила, їх одягали і годували.

9. *Що таке закон про «п'ять колосків». Чи чули Ви про нього?*

Так, знаю. Мені сусідка, тут на другій вулиці живе, розповідала про свою сестру Ніну Матюшенко, її засудили за те, що вона взяла дві жменьки колосків у полі, щоб принести дітям. Вона сиділа у тюрмі, а дитина залишилась сама.

10. *Хто охороняв поля, колгоспні комори?*

Людей ставили грамотних, активістів.

11. *Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?*

Деякі йшли добровільно, але не всі. Хто працював в колгоспі, їм давали хліб 0,5 кг, обід і вечерю. Працювали з ранку до ночі. Моя тітка їла обід, а вечерю і хліб залишала і через 4 км пішки носила нам.

12. *В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?*

Днем світлим.

13. *Скільки разів приходили до хати?*

Кожний день ходили забирали картоплю, зерно, а худоби вже у нас і не було, все відібрали.

14. *Коли почали люди помирати з голоду?*

Зразу у 1932 року взимку.

15. Що було з малими сиротами, чи опікувалася держава?

Ото сироти получали 11 рублів, а в школі давали один раз на рік ботинки.

16. Хто не голодував в селі і чому?

Усі голодували.

17. Хто зумів вижити?

Ті, кому допомогли родичі, які були в колгоспі.

18. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?

Так. Але не було, чим ділитися. У нас в хаті були гриби, а до мене прийшла подруга Поля. Вона була дуже голодна, і я їй віддала гриби, а тітка подумала, що це я їх з'їла.

19. Які засоби вживали до виживання?

Збирали траву, листя, а іноді гриби. Якщо тітка принесе щось з колгоспу. Ловили їжаків, оголяли їх і їли.

20. Чи був голод у містах?

В містах був голод, але не такий страшний.

21. Скільки людей померло у селі?

Забагато померло, по п'ять-шість душ в хаті помирали.

22. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?

Так, були. Сусідка Носулич різала людей і годувала сім'ю, коли її забрали, дітей віддали у дитдом, а там їх дразнили – «людодідка».

23. Де і хто хоронив померлих від голоду?

На цвинтарі ховали сусідів. Ми копали ями, ховали по три душі в одну яму. Так і мою маму з сусідкою поховали.

24. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Ні, не згадують.

25. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Вище правительство – Сталін і Берія винні у всьому, я так вважаю.

26. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?

Це я знаю – інострання лавка така.

Записали вчителька історії, класний керівник

Жанна Миколаївна Глотова,

учениці 7 класу Катерина Ардашева, Дарія Єфримова,

24 березня 2008 р.

ПАВЛЮК Надія Іванівна

1932 р. н.

1. Місце запису:

Овідіопольський район, Одеська область.

2. Дата запису:

12 березня 2008 р.

3. Ким записано:

Чабан Ольга Вікторівна.

4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?

Да.

5. Якi, на Вашу думку, могли бути причини голоду?

Не було засухи. Сталін накладав податки.

6. Якщо відбирали вирощене в полі, то хто це робив?

Не забирали. На полі колоски забирали.

7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?

Такого не було.

8. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?

[...]

9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

Так.

10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?

Ні.

11. Як люди боронилися?

[...]

12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?

Ні.

13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?

Не знаю.

14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?

2–5 чоловік.

15. Де можна було заховати продукти харчування?

Ніде.

16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Так.

17. Забирали лише продукти харчування чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?

Тільки продукти харчування.

18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?

Ні.

19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?

Ні.

20. Хто охороняв поля, колгоспні комори?

Сторож.

21. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?

Ні.

22. Чи змушували людей йти до колгоспів і як?

Засновували колгоспи в 1929 році.

23. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?
Нігде.
24. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?
Вдень.
25. Скільки разів приходили до хати?
Не пам'ятаю.
26. Коли почали люди помирати з голоду?
В 1946 році – ні. В 1932 році – так.
27. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?
Так.
28. Хто не голодував у селі і чому?
Всі голодували.
29. Хто зумів вижити?
[...]
30. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?
Так.
31. Які засоби вживали для виживання?
Їли все, що бачили.
32. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?
Так.
33. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?
Лободу, бурячки молоді.
34. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?
Не їли.
35. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?
Ні.
36. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?
Пуд жита – 800 руб., пуд пшениці – 900 руб., булочка – 20 руб.
37. Чи був голод у містах?
Був.
38. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?
Не знаю.
39. Чи відомі випадки людодіства у Вашому селі?
Не було.
40. Де і хто хоронив померлих від голоду?
[...]
41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?
[...]
42. Чи відомі у Вашому селі місця захоронення людей від голоду?
[...]

Записала
Ольга Вікторівна Чабан,
12 березня 2008 р.

ЧАЙКОВСЬКА Розалія Карлівна

1. Місце запису:
с. Сутківці Ярмолинецького району Хмельницької області.
2. Дата запису:
5 лютого 2008 р.
3. Ким записано:
Стінська Майя Яківна.
4. Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932–1933 роках або у 1946–1947 роках?
Так.
5. Які, на Вашу думку могли бути причини голоду?
Забирала врожай влада.
6. Якщо відбирали вирощене в полі, то хто це робив?
Місцева влада.
7. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна?
Не знаю.
8. Як це відбувалося? Чи ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?
Не знаю.
9. Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?
Так, застосовувались: побиття, арешти.
10. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?
Мали.
11. Як люди боронилися?
Вони були беззахисні.
12. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів, овочів?
Ні, не можна було приховати.
13. Хто і як шукав заховані продукти? Як їх звали?
Виконавці ради, активісти. Перевертали все в хаті, на подвір'ї.
14. Скільки їх приходило до хати? Хто це був?
Декілька чоловік з району, активісти-односельці.
15. Де можна було заховати продукти харчування?
Ніде.
16. Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?
Годували один раз в день.
17. Забирали лише продукти харчування, чи й інші речі – одяг, рушники, худобу тощо?
Все забирали.
18. Що таке закон про «п'ять колосків»? Чи чули Ви про нього?
Так, чули. За збирання на полі колосків засуджували до 5-ти років.
19. Чи дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини?
Ні, не дозволяли.
20. Хто охороняв поля, колгоспні комори?
Активісти.

21. Чи люди хотіли добровільно йти в колгоспи?
Ні.
22. Чи змушували людей іти до колгоспів і як?
Змушували насильно.
23. Де переховували худобу, щоб не забрали в колгосп?
Відводили в ліс.
24. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?
В різні часи.
25. Скільки разів приходили до хати?
Один-декілька разів.
26. Коли почали люди помирати з голоду?
Взимку, весною.
27. Що було з малими сиротами, чи ними опікувалася держава?
Забирали в притулок.
28. Хто не голодував у селі і чому?
Бездітні сім'ї, і ті, хто крав.
29. Хто зумів вижити?
Ті ж самі.
30. Чи допомагали люди одне одному у виживанні від голоду, чи ділилися продуктами?
Не всі.
31. Які засоби вживали для виживання?
Їли все підряд.
32. Чи мали якусь допомогу від родичів, які менше голодували?
Частково мали.
33. Що споживали в їжу з рослин, ягід, коріння?
Бруньки, молоду кору з дерев, коріння.
34. З яких дерев, рослин вживали листя, кору в їжу?
Вишня, черешня.
35. Яких диких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?
Пацюків, ховрахів, собак, котів.
36. Чи можна було щось купити у місті, чи виміняти?
Можна.
37. Чи був голод у містах?
Менше.
38. Скільки людей померло у селі? Чи є такі відомості?
Багато.
39. Чи відомі випадки людоїдства у Вашому селі?
Були випадки.
40. Де і хто хоронив померлих від голоду?
Ховали у великій ямі.
41. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?
Ні.

42. Чи відомі у Вашому селі місця поховання людей від голоду?

Так.

43. Чи поминають їх на Проводи, Гробки, Зелені свята?

Поминають.

44. Чи згадують і поминають померлих від голоду в церкві тепер і за часів Радянської влади?

Згадують і поминають.

45. Чи є у Вашому селі церква? До якого патріархату вона відноситься?

Церква є.

46. Чи встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду?

Ні

47. Чи знає сучасна молодь села про голод 1932–1933 років, зокрема, чи розповідали

Ви про це своїм дітям, онукам, сусідам?

Так.

48. Кого Ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?

Владу.

49. Чи Ви знаєте, що таке Торгсін?

Іноземний магазин.

Записала
Майя Яківна Стінська,
5 лютого 2008 р.

РОЗДІЛЬНЯНСЬКИЙ РАЙОН

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 311; оп. 3, спр. 25, 31)

с. БОЛГАРКА

ДАНІЛКІНА Єва Максимівна

1931 р. н.

Мешкала у с. Топільня на Житомищині

Я уродженка Житомирської області, Лугинського району, с. Топільня, пенсіонерка. В сім'ї було 9 дітей (трьох дітей виховували чужих – племінників). Чи був врожай чи ні, не пам'ятаю, бо була дуже мала. Ми бігали по хаті і просили їсти. А батько пішов на станцію за хлібом, а ми в мами дуже просили: «Хліба! Хліба!», а мама нас забавляла різними видумками. Батько хліба не приніс, і ми дуже плакали. Голод 1947 року дуже добре пам'ятаю. Нас було четверо, геть попухлі від голоду. Одного разу до нас випадково зайшов голова колгоспу Сидорчук, який згодом нас оформив до інтернату, де ми і вижили.

Моя свекруха Данілкина Наталя Михайлівна розповідала про своїх дітей: діти вже помирили з голоду, вона їх одягнула в новий одяг, як на смерть. Але в цей час сусіди принесли поїсти. Так діти і вижили.

Записала учениця 9 класу

Ганна Яковлєва

ЗАПОРОЖЕЦЬ Тамара Іванівна

1938 р. н.

Мешкала у м. Помічна Одеської області

Я уродженка Кіровоградської області, м. Помошная*, маю вищу освіту. Народилась в сім'ї робітника-залізничника [...]. Пам'ятаю зі слів батьків, що були страшні роки голоду. У 1932–1933 рр. був голод. Був врожай, але його забирали. Зі слів матері (Козловська Віра Яківна) пам'ятаю, що в сім'ї було 9 дітей. Всі діти були пухлі від голоду, але вижили, а найменша була слабенькою і померла.

Батько розповідав, що люди помирили, і трупи валялись по вулицях, і ніхто їх не хоронив, бо всі були пухлі від голоду і не могли ходити. Всі ті, що пережили зиму, залишились жити. Батькова тітка, після того як вимерла вся її родина, залишила місто і, щоб врятуватись від голоду, поїхала до Москви. Сама я є свідком голоду 1947 року.

Записала учениця 11 класу

Валентина Верхола

* Ідеться про м. Помічна Добровеличківського району Кіровоградської області.

с. БУРДІВКА**КРАВЕЦЬ (ОЛІЙНИК) Марія Андріївна**

1914 р. н.

*Мешкала у с. Лобізва Львівського воєводства**

Я народилась у Дрогобицькій обл., Нижнеустрицький район, село Лобізва. На даний час територія Польщі. Родина не зазнала голоду, тому що жила в західних областях, на самій границі з Польщею. В 1932–1933 роках урожай був хоча не сильний, але на прожиття вистачало.

Сім'я мала свою землю – 3,5 га, коня, корову, курей. Діти ходили в школу, де вивчали польську, німецьку, українську і російську мови. Про те, що люди голодували, знали – приходили прохачі, приносили на обмін одяг і інше, щоб отримати кусочок хліба. А були такі, що просили шкарлупки від картоплі, бо хотіли вижити. Часто були випадки, коли загони НКВД, коли ці люди поверталися додому, робили обшуки і забирали все. В 1951 році всіх українців переселили на південь України, і сім'я потрапила до Бурдівки Роздільнянського району Одеської обл.

с. ЄГОРІВКА (ФЕШТЕРОВЕ, ФЕСТЕРОВЕ)**ЦУРКАН Марія Сергіївна**

1910 р. н.

Пам'ятаю, що це були страшні роки голоду. Я була уже одружена і мала двох дітей, яких треба було вберегти від голоду. В 1933 р. весна була довгою і холодною, а літо було жарким. Був неврожай, і з роботою було проблемно. Але тримали корову, що давало змогу возити молочну продукцію до м. Одеси і купувати чи міняти на якісь продукти. З рук один буханець коштував 100 карбованців. Міліція перевіряла, що везли, і якщо знаходили хліб, то забирали. В 1934 році був урожай. Вродив горох, кукурудза, гарбузи та інша городина.

КАРПІНЕЦЬ (ЗГІРКА) Єфросинія Федорівна

1927 р. н.

Мешкала у с. Гольма Автономної Молдавської СРР

Я народилась у с. Гольма Любашівського (нині Балтського) району Одеської обл. Голод 1932–1933 років був жакливий. На полях врожай був, але все позабирали. В нашій хаті забрали 20 мішків зерна, а потім ще шукали. В печі знайшли

* Лобізва (Łobozew) – одне з бойківських сіл, насильно вивезене на південь України 1951 р. Під час Першої світової війни і в повоєнну добу входило до складу Львівської губернії, Львівського воєводства, Дрогобицької області, від 1951 р. – у складі ПНР.

жменьку каші в казаночку, і ту забрали. У нашій родині було двоє дітей: я і брат, який помер від голоду – наївся сирої лободи. Вижити дітям допомагав садочок, куди [їх] відводили батьки на день. При всій тій жахливій картині люди повинні були платити податки. Все, що було посаджено на городі, йшло на сплату податків. Померлих було в селі стільки, що хоронити по-людськи не могли. По селу їздили вози, на які чоловіки збирали тих, хто віддав Богу душу. Бувало, цілі сім'ї вивозили. Копали загальну могилу і всіх туди хоронили. Був випадок, коли один чоловік намагався приховати тіло одного мерця для того, щоб потім нагодувати свою сім'ю.

МАРТИНЮК Тимофій Семенович

1926 р. н.

Мешкав у с. Жигалівка Вінницької області

Я народився у с. Жигалівка, Калиновський район Вінницької області. В родині було семеро дітей. Була корова, яка і спасла сім'ю від голоду. Було дуже важко. Людей в селі померло дуже багато. Батьки працювали в колгоспі, і давали на трудодень 150–200 гр. зерна. Платили великі податки, а якщо не було чим заплатити, забирали все до останнього з хати. Їли гнилу картоплю, кропиву, лободу, лушпайки. В селі був випадок, коли з'їли маленького хлопчика.

СІЧКАРЕНКО Ганна Олександрівна

1923 р. н.

У батьків було 13 дітей. Після страшного голоду залишилося п'ятеро. Бачила, як пухли діти. Знаю смак ріпакової макухи. До сих пір відчуваю смак насолоди – кашки – цвіту білої акації.

Відчула я голод 1947 року. Пам'ятаю, як карали за колосок, який знаходили люди та несли своїм дітям; як вирубували сади, аби не платити податки.

ШЕВЧУК (МИХАЛЬЧУК) Ніна Федорівна

1915 р. н.

Я народилась у Житомирській області, Чуднівський район. В родині було шість сестер і два брати. Люди бідували дуже сильно. Коли вже дійшло до крайності, то люди відкрили кагати, де зберігалася картопля уже гнила, і їли її. Варили, робили пиріжки. В нашій сім'ї було троє дітей. Чоловіка забрала війна. Дітей піднімала сама. Працювала дояркою, свинаркою.

ПЕРЕВЕРЗЄВА Наталія Василівна

1930 р.н.

Мешкала у с. Жигалівка Вінницької області

Народилась у Вінницькій обл., Калиновський район, село Жигаловка. В сім'ї було сім дітей. В роки голоду померло шість дітей. Залишилась жива тільки тому, що мене віддали в дитячий садочок, де годували дітей. Їсти не було абсолютно нічого. Для того, щоб прохарчуватися, батько продав спочатку землю, потім порізали свиней, корову, а потім продали хату і навіть свою одягу. Двоє братів полягали спати – так і не проснулися. Батьки були пухлими від голоду. Людей повмирало дуже багато, а хоронили їх у виритих канавах без труни. Батько був сторожем і один раз приніс жменьку гороху, за що міліція забрала його. І тільки через місяць відпустила. А в 1934 році сім'я переїхала до Одеської області. Проживаю в селі Бурдівка Роздільнянського району Одеської обл.

с. ЄРЕМІЇВКА

РУСНАК Валентина Степанівна

1932 р. н.

Нас в родині було четверо. Я сама пам'ятаю, що були страшні роки голоду. Врожай був, але людей змушували вивозити зерно, а хто не вивезе, погрожували заарештувати. Але ж і був організований підвіз хліба із Роздільної. Видавали по одній буханці на сім'ю. Я добре пам'ятаю, як вивозили із села зерно, а діти бігали за підводами і хапали по жменьці, відносили додому, варили це зерно і варили суп. Ми називали цей суп – крей-суп. Ще я пам'ятаю, коли батько вивозив зерно в ящиках. Вивезе зерно, а ми із ящиків вигортаєм залишки і тоже варили суп.

ДЕСЯТНИК Євдокія Анатоліївна

1920 р. н.

Мешкала у с. Будеї Автономної Молдавської СРР

Я народилась селі Будеї, нині Кодимського району Одеської обл., в 1920 році. В сім'ї було п'ятеро дітей. На початку 1933 р. у жителів села, хто мав, забирали корів у колгосп. Але навіть скотині нічого було їсти. Тому забирали корови назад додому. Отже, тим сім'ям, що мали корови, жилося трохи легше. Майже кожного дня група активістів ходила по дворах і все шукали зерно. Ці люди мали навіть залізні «шупи» – шукали ями із зерном. Вони забирали все до зернинки, навіть квасолі. Наша мама варила в колгоспі обід, то могла принести трохи каші додому. Також ми ходили збирали жолуді, мололи їх на жорнах і пекли буханці. Були випадки, що жорна знаходили і ломали. Їли слизняків. Але люди вимирали масово. Хоронили їх у братських могилах. Трохи легше стало весною. Збирали на полі

перемерзлу картоплю, витрушували з неї муку і пекли млинці. У селі люди виїли всіх котів і собак. Пам'ятаю сусідку, яка збожеволіла від горя та голоду. Вона мала велику сім'ю. Тільця мертвих дітей варила і годувала живих дітей.

с. КОШАРИ

МАСЛІЙЧУК Антоніна Василівна

1933 р. н.

Мешкала у с. Білопіль Вінницької області

Я народилась у 1933-ці році на Хмельниччині в с. Білопіль Шепетівського р-ну (на Одещину переїхала в 50-х роках), в сім'ї Маслійчуків Марії Трохимівни та Василя Йосиповича, освіта 3 класи. Зі слів мами пам'ятаю, що були страшні роки голоду. Там, де ми проживали, урожай був, але його забирали власті і вивозили, десь висипали (в бункери), залишалась тільки гречана полови, а запаси продуктів забирались всі. Людям було дуже тяжко виживати, вони пухли з голоду, вмирали.

Коли забирали зерно, ніяких військових конфліктів не було, люди добровільно віддавали все, бо так приказала влада. Люди їли, що було: лободу рвали у великій кількості, їли буряки, готували блюдо з гречаної полови. Зі сторони влади не надавалось ніякої допомоги: ні медичної, ні матеріальної, люди самі справлялись зі своєю бідю.

*Записала учениця 11 класу
Людмила Василівна Маслійчук*

МОТУЗКО Лідія Михайлівна

1927 р. н.

Мешкала у с. Понятівка Одеської області

Я народилася в Одеській області, Роздільнянського району с. Понятівка, 27 вересня 1927 року. Я пам'ятаю страшні роки голодомору зі слів своїх батьків. А деякі епізоди з життя пам'ятаю особисто. Був урожай, але всі продукти забирали пани і вивозили все це на кораблі. Пани забирали худобу, птицю. Все, що змогли зберегти селяни, ховали по погребях, горищах. Діти не ходили до школи, ходили по селі голі, босі. Дуже багато людей пухли від голоду. Вмирали цілими сім'ями. Ніякої допомоги від сторін влади ніхто не отримував.

*Записали
вчителька початкових класів Л. В. Леонова,
учениця 10 класу Христина Михайлівна Леонова*

с. КУЧУРГАН

ДОЛЬНИК Марія Михайлівна

1929 р. н.

Мешкала у с. Берестяги Одеської області

Я народилась у 1929 році у Берестягах (тоді Гайворонського району Одеської області). У 1933 році похоронила батьків і брата 1921 р. н. Залишилися ми сиротами – я і менший братик. Нас віддали бабі в Орлівець. Цей рік був неврожайний, крім того, були накази, за якими все повивозили. Розповідали, що сільські активісти вигрібали все. До нас ніхто не приходив. Їсти не було чого. Товкли полову. Пекли млинці. Трохи давав колгосп продуктів. Літом пасли скот. Батько вмер на кутю, було багато снігу*. Прийшли подружки, попросили, щоб я показала їм батька (він лежав мертвий у великій кімнаті). Коли я туди зайшла, дівчата закрили за мною двері, і я дуже злякалась. Батька довго не хоронили, ждали, коли збереться більше мертвих, щоб їх разом відвезти. Їсти не було чого. Мати брала десь дохлу конину, варила, і ми їли. Різали і варили спориш, з буряка варили юшку. Діти не мали сили вийти на вулицю. Іноді приходили люди з протягнутою рукою, а в нас самих немає нічого. Мати пухла ходила на роботу, нас годувала, а сама прирекла себе на голодну смерть. Подружка пізніше розповідала, що моя мама дуже плакала, жаліла нас, бо знала, що скоро станемо сиротами. Була у нас корова, мама її продала і купила ряжанки. З'їла її і померла.

*Записала учениця Ірина Олегівна Чернова,
керівник школярки – вчителька Т. А. П'янченко*

КОРНЯ Віра Степанівна

1917 р. н.

Я родилась в большой крестьянской семье. Нас у родителей было 13 детей. Я самая младшая. Хорошо помню, что в 1933 году были страшные годы голода. Урожай собрали неплохой, но все забрали. Ходили по домам и все съедобное забирали. Кто добровольно не сдавал – высылали, куда – не знаю. Нам самим есть было нечего, поэтому толкли полову, резали и варили спороги**, со свеклы варили юшку. У детей не было сил выйти на улицу. Немного еды давал колхоз.

*Записала учениця
Ірина Олегівна Чернова*

* Ідеться про Різдво.

** Ідеться про дику спаржу (спаржу гостролисту, холодок) – одну з найдавніших їстівних та лікарських рослин родини холодкових.

сmt ЛИМАНСЬКЕ

ШАТРОВА Анастасія Олександрівна*1918 р. н.**Мешкала у с. Потоки Вінницької області*

Я уроженка с. Потоки Жмеринского района Винницкой области, родилась в 1918 году. Техническое образование (техникум связи). Родилась в семье крестьянина. Поясняю, что родилась в многодетной семье, нас было пятеро дочерей. Я сама помню, что были страшные годы голода в 1933–1934 годах.

Голодовка началась в 1930-м, в начале коллективизации, когда представители власти отбирали у людей продукты питания, крупы, зерно, муку, предметы быта, инструменты, технический инвентарь. Забрали маслобойку, которую отец сделал своими руками, телегу, лошадей, не обращая внимания на то, что дети были сиротами. Отец умер в 1929 году. Голод был создан искусственно. Урожай был, но его изымали, поджигали поля, зерно ссыпали в реки, рвы и канавы, засыпая землёй.

Работы не было, огород засаживать было нечем, так как все семена отбирали. Шло раскулачивание более зажиточных крестьян. Целые семьи высылали в Сибирь. Мы тоже относились к зажиточным и были на очереди на высылку, но в силу обстоятельств были оставлены. Брата матери расстреляли, несправедливо обвинив во вредительстве. Других родственников выслали в Сибирь. Кушать было нечего. Искали гнилую прошлогоднюю картошку, рвали лободу и варили. Маме удалось спрятать немного зерна и проса, добавляя это в пищу, она не дала нам умереть от голода.

Со всей улицы, на которой я жила, в живых осталось 7–8 семей, остальные умерли от голода или опухли. Никакой помощи от властей не было, никого не лечили, никому не оказывали материальную помощь. Умерших не успевали вывозить на кладбище. Начались эпидемии. От недостатка пищи и питания бурьянами началась сильная дизентерия, от которой тоже умирали.

Помню, как люди пытались спрятать немного зерна, а те, кто приходили отбирать, имели при себе острые спицы и ними прокалывали пол, землю вокруг дома, сараи, броды, огороды, искали даже в кучах навоза, а находив, забирали.

Записала Анастасія Самойленко

с. НОВІ ЧОБРУЧІ

ПЕРЕХОДНЮК Ганна Варфоломіївна

1914 р. н.

Мешкала у с. Велізарове Одеської області

Я народилась у 1914 році в с. Велізарове, нині Роздільнянського району Одеської області, в сім'ї селянина. Нас було у батьків троє. Мама з татом працювали в колгоспі, на той час я теж працювала в колгоспі їздовою.

1932–1933 рр. – це були дійсно голодні роки, але ті люди, які якимсь чином шукали їжу – тогорічну картоплю, колоски, розтирали зерно, варили лободу, кропиву, щир – переживали голод та виживали.

Пам'ятаю, що продукти ховали, як приїздила комісія з району. Що находили, то забирали, але так, щоб забирали все до останнього – не пам'ятаю. Хто ходив на роботу, працював, намагався забезпечити себе і свою сім'ю, пережили голод і вижили. Масових випадків смертей від голоду за моїм місцем проживання не було.

Записали Алла Петрівна Мочулко,

Любов Василівна Кухарчук

с. НОВОУКРАЇНКА

БАБІЙ Надія Іванівна

1923 р. н.

Я народилась в с. Куртовка (Новоукраїнка) Роздільнянського району. Я навчалася в Будьоновській школі, де закінчила чотири класи. Сталося це тому, що треба було іти працювати, щоб заробити собі на хліб. Зараз проживаю в с. Новоукраїнка Роздільнянського району Одеської області. Народилась в селянській родині, в сім'ї було шестеро дітей. Під час голоду померло двоє дітей. Батько працював сільським ковалем. А мати дуже часто змінювала одну роботу на іншу. На кожного члена сім'ї давали по 100 гр. хліба. Я сама пам'ятаю, що були дуже страшні та жорстокі часи голоду. Був урожай, але комсомольці ходили в кожную сім'ю і забирали все зерно. В тяжкі роки голоду людям приходилося їсти цвіт акації, гриби, траву калачик, макуху.

с. ПОНЯТІВКА**ГОЛОВАЧУК Ганна Макарівна***1921 р. н.**Мешкала у с. Копіювата Київської області*

Я народилась в Черкаській області у с. Копіювата у 1921-му році. Ходила в 1 клас, зараз пенсіонерка. В сім'ї було троє дітей, жили з батьком і мачухою.

Голод був як наслідок розкуркулення. На селі почали виникати комбіди (комітети бідноти). Новою задачею стало розділити одне село на бідних і багатих, залякати, загнати до колгоспу, щоб примусити працювати на велику державу.

До утворення колгоспів у нас було своє господарство, але потім все позабихали. Лишили одну стареньку корову, завдяки якій нам і вдалося вижити. За городом росла соя, дуже смердюча, але мусили її їсти, бо не було більше нічого. В 1932 році все забирали, багатших людей вивозили на Сибір. Батько вважався середняком. З бідняків одяг продавали на торгах.

Забирали з будинків ліжка, платки, рушники, одяг. Вдалося вижити і не вмерти з голоду через те, що був пан в селі, який пік для робочих хліб. Брат ходив в 4 клас і дружив з його сином (євреєм). Син крав у батька хліб і давав своєму товаришеві, а той приносив додому для інших членів родини. Брат крав жом, який потім варили у воді. Молоді жом називали локшиною.

В селі у жінки було четверо дітей. Чоловік помер з голоду, і жінка самого найменшого вбила, щоб прогодувати інших дітей. Активісти знайшли лише кишки.

В 1936 р. дітей-сиріт забирали в дитячий будинок. Люди вмирали, як мухи, в селах висіли навіть чорні прапори.

*Записали учні 9 класу**Людмила Боброва,**Аліна Ковальчук***БЛОШЕНКО Ольга Андріївна***1928 р. н.**Мешкала у с. Понятівка Одеської області*

До війни я закінчила 5 класів, а моя сестра Катерина – 7 класів Понятівської школи. Все життя працювали різноробочими в колгоспі. В селі Понятівка проживаю з моменту народження. Наша родина була великою: 6 дітей, мати, батько. Сама не пам'ятаю події 1932–1933 рр., тільки із розповідей матері.

На території с. Понятівка були два господарства: один радгосп (де жили і працювали німці, поселенці Катерини II) і другий – колгосп, де мешкали і працювали українці. Таким чином, село було поділено на дві частини: українську і німецьку. В селі було дві церкви: німецька кірха і православна церква. Межа проходила біля німецької кірхи. Німці з українцями жили мирно. Вони часто

допомагали українцям продуктами, оскільки жили заможніше, давали можливість заробити.

Із слів мами, в цей рік був врожай, але його забирала комісія з району. Люди ховали зерно по ямах, виритих у городах. Хто був із заможніших – у тих відбирали господарство, будинки, скотину і відправляли на Сибір. Як виживали? Їли маторжаники із лободи, виловлювали ховрахів і вбивали їх. Дуже багато людей вимерло в цей період.

Сестри добре пам'ятають голод 1946–1947 рр. В той період вони працювали в колгоспі «Червоний Перекоп». Врожаю не було. Колгосп своїм робочим давав підмогу тими продуктами, які у них були. За обкопування дерев давали: за кожне дерево – одну столову ложку олії або одну столову ложку муки, за просапування одного рядка – такі ж пропорції. На наступний рік, коли вродило, давали за кожен зароблений трудовень 600 г зерна.

*Записали учні 10 класу
Олександр Зеленьок,
Ганна Бучіле*

КІЗІМШИНА Ольга Прокопівна

1927 р. н.

З народження і до цього часу проживаю в с. Понятівка. В роки голодомору 1932–1933 рр. мені було лише п'ять років. Закінчила лише чотири класи, бо в зимовий період не вистачало взуття і теплого одягу. Зимми були дуже суворими. Дуже рано втратила рідну матір і була змушена йти в колгосп працювати.

[НОТАТКИ ЗАПISУВАЧА]

В родині була єдиною дитиною, батьки її дуже любили. Втративши дружину, батько знову одружився. І з цього часу життя стає суцільною каторгою. В роки голодомору урожай на полях був, але бідним селянам з нього нічого не видавалося, адже тодішні власті наповнювали спочатку свої величезні кишені. За жменьку чесно заробленого зерна відсилали в Сибір на каторжні роботи, а звідти мало хто повертався живим. В пошуках зерна та інших продуктів харчування ходили і перевіряли будинки, залізними фінками пробивали сундуки.

З боку місцевої влади ніякої допомоги не було, люди самі виживали. В їжу вживали живих і мертвих тварин, з цвіту лободи смажили котлети і блинці, з щавлю і інших рослин варили борщ і супи.

*Записала учениця 10 класу
Світлана Антонюк*

СЕКРЕТ Іван Кирилович

1930 р. н.

Я народився в с. Понятівка 22 жовтня 1930 р., закінчив 7 класів Понятівської школи, працював шофером, тепер пенсіонер. Сім'я була невеликою, складалася із

двох дітей, мами, батька. Події 1932–1933 років особисто не пам'ятаю, але, зі слів мами, ті події, які відбувались в їх сім'ї, закарбувалися на все життя.

Батько закопав на городі 3 кг ячменю. Те побачила сусідка, Бондаренко Дунька, і донесла у відповідні органи. На другий день уповноважені з району перерили весь город, знайшли зерно і забрали батька з собою. Відбувся суд і дали йому строк – 10 років позбавлення свободи. На фронт батька забирали з тюрми. Повернувся додому в 1946 році.

У 1932–1933 роках не було врожаю, вони їли щавель, балани (така рослина, в коренях якої були такі утворення, щось подібне на боби земляного горіха*, кажуть, дуже їх ще полюбляли їсти кроти), макуху, цибульку, брондушки**, ходили до заможних людей і випрошували трохи висівок, з яких варили рідкі страви.

Добре пам'ятаю голод 1946–1947 рр.: був неврожай. Із колгоспу забрали весь інвентар, скотину відправив в село Мостове Кіровоградської області, там трохи було паші. Назад нічого не повертали. Робочим в колгоспі видавали на сім'ю 1,5 літра латури (у воду добавляли трохи вівсяної або ячмінної крупи). На зароблений трудовень нічого не давали. Їздили на заробітки в Одесу, до рідних в інші села. Так і виживали.

Записали учні 6 класу

Ігор Германович,

Олександр Каліцький

ДАВИДОВ Віктор Семенович

1931 р. н.

ДАВИДОВА Євгенія Олександрівна

1941 р. н.

В родині Віктора було четверо дітей, а в Євгенії – п'ятеро дітей. Врожай був, але був приказ хліб заготовляти в державу. Заставляли працювати. Бабуся Віктора Семеновича казала, що «працювали, як чорні воли».

Забирали все до останнього активісти. Людей, які не хотіли віддавати зерно, вивозили на каторгу. Бабуся Віктора Семеновича йшла з роботи і назбирала 5 кг колосків. Її піймали і вислали на каторгу на 5 років. Не було ніякої допомоги з боку влади, а навпаки, накладали такі податки, що не було змоги їх виплачувати. За дерево, за кущ винограду треба було платити. Вони літом збирали коров'ячий послід і топили зимою піч, аби взимку 1932–1933 рр. не померти з холоду. Вижити вдалося через те, що їли все підряд. Коней, які здохли, вивозили в яр, а люди вночі ходили туди і збирали мертвечину. Їли все, що бачили. В селі не залишилося навіть [собак]. [Розповідали], що траплялися випадки людоджерства.

Записала учениця 9 класу

Катерина Шведа

* Ідеться про бадан – багаторічну трав'янисту рослину з родини ломикаменевих з товстим кореневищем, подібним до арахісу – земляного горіха; лікарська рослина.

** Див. прим. на с. 83.

ЖУЧЕНКО Ольга Дмитрівна

1933 р. н.

В паспорті рік народження записаний 16 жовтня 1934 р. Закінчила 8 класів Понятівської школи. В сім'ї нараховувалося 7 чоловік: мама, батько і п'ятеро дітей. Свекруха, Жученко Тетяна, 1905 року народження, розповідала, що в той час хліб вродив, але по селі вповноважені представники влади забирали весь врожай до горошини. Люди ховали хліб, хто де. Свекруха сховала зерно, виривши глибоку яму на городі, яка є і на сьогоднішній день. І тільки невеличку частину врожаю вона помістила в невеликий сундук, коли прийшли представники влади, то дали наказ своїм членам комісії забрати все зерно. Діти свекрухи почали плакати і сидати на цей сундук. Тоді один із членів цієї комісії, Рудніченко Лев Павлович, місцевий комсомолец, мій дядько, не витримавши сліз дітей, попросив своїх соратників не займати цю родину. Ось таким чином зерно не забрали.

Люди виживали в той період різними способами: робили коржики з лободи, різних бур'янів, із зерна, якщо комусь вдалося його зберегти, дорізали домашніх тварин. Не дивлячись на скрутне становище, люди продовжували ходити на роботу, працювали допізна, а вночі робили свою домашню роботу (варили їсти, білили будинки, прали білизну). Ніякої допомоги від представників ні місцевої влади, ні районної, ні області населення не отримувало.

Записала учениця 9 класу

Ольга Слободян

МУШТА Ганна Василівна

1917 р. н.

Я народилась в Полтавській області, в 1928 р. закінчила 4 класи, в 1936 р. – шестимісячні курси, працювала продавцем в магазині, на складі. В с. Понятівка проживаю з 1954 р., в сім'ї було троє дітей.

Сім'я підлягала сталінським репресіям. Сім'ю вислали в Вологодську область, Матвіївську сільську раду. Там жили до 1954 р. В Росії такого, як в Україні, голоду не було. Врожай був не дуже добрим. Робота була дуже важкою. Здебільшого працювали в лісі. По карточній системі видавали пайок хліба працюючим людям – 1,2 кг, а дітям і пенсіонерам 0,4 кг. Зерно не забирали, бо не було полів, де його вирощувати.

До 1930 р., як жили на Україні, мали своє господарство. Але прийшли люди в мундирах, описали господарство і вигнали нас з дому. Потім вивезли людей за межі України, в Сибір. В селі була лікарня, де надавали медичну допомогу потерпілим. Хотіли жити... Дуже хотіли зберегти націю. Сім'я може б і залишилася в Росії, але думка про рідний край не залишала серця людей. Та й до того ж там не було заробітної плати, а потрібні були гроші.

Записала учениця 9 класу

Катерина Шведа

БОНДАРЕНКО Надія Іванівна*1931 р. н.*

Закінчила 2 класи в Понятівській школі, оскільки з самого дитинства жила тут. В сім'ї проживало п'ятеро дітей, і мати була шостою. На той час мені було 2 роки, тому ці роки пам'ятаю погано. Але з розповідей старших сестер знаю, що час був дуже важкий і страшний. Робота на селі була, але доводилося працювати і старшим сестрам (віком 10–12 років), щоб допомогти матері. Платня була мізерною і на харчі не вистачало. Урожай пшениці ніби був непоганим, але все йшло в державну казну. Їсти доводилося будь що. Їли траву, лободу, а коли знаходили шкіру якоїсь тварини, її і їли.

Місцева влада не допомагала. Пам'ятаю, як розповідала мати, що коли похоронила чоловіка (нашого батька), йшла додому і дорогою зірвала у фартух трішки колосків, щоб нагодувати дітей. Прийшовши додому, діти сіли і почали молоти на жорновах пшеницю, але місцева влада, дізнавшись, приїхали на конях, побили жорнова, розвалили плиту, а матір забрали до управи, залишивши малих дітей напризволяще.

*Записала учениця 9 класу
Ольга Кирпиченко*

ЛІРНИК Богдан Прокопович*1934 р. н.**Мешкав у с. Синицівка Одеської області*

Я уродженець Кіровоградської області, Уляновського району, села Синицівка, пенсіонер.

Пам'ятаю зі слів батьків, що голодомор 1932–1933 рр. був штучний. Хліб весь вивозили, все забирали, шукали, і люди залишались голодними. Людей в селі залишилось дуже мало, всі вимирали. З живих лишалися лиш ті, хто мав корівку. Їли всяку траву, ловили горобців та їли.

*Записала учениця 9 класу
М. Волошина*

с. НОВОУКРАЇНКА**ЮДА Тетяна Гнатівна***1922 р. н.*

Закінчила чотори класи. Проживаю в с. Новоукраїнка Роздільнянського району Одеської області. В сім'ї було п'ятеро дітей.

Під час голоду всі діти вижили. Я дуже добре пам'ятаю голод. Люди їли макуху, цибулю, цвіт акації. Навіть у полях у норах гризунів люди забирали зерно.

Комсомольці-розкулачники забирали все майно. Пам'ятаю, що в нашій сім'ї зерно ховали під подушку. Його, звичайно, знайшли. Люди ходили роздягнені та босі. Вони пухли від голоду. Вмерлих людей хоронили під хатами. Навіть був випадок, коли мертвих дітей закопали на городі.

БІЛОУС Ніна Андріївна

1927 р. н.

Закінчила сім класів. Проживаю в с. Новоукраїнка Роздільнянського р-ну. Я дуже щаслива, що наші діти і онуки живуть щасливим і повноцінним життям. Нас було четверо дітей. Під час голоду всі діти вижили. Забирали все зерно, все їстівне. Голод змушував з іншими людьми йти в степ і збирати колоски, але це робили так, щоб ніхто не знав.

ЦИБУЛЬСЬКА Марія Григорівна

1925 р. н.

Пам'ятаю голод 1933 р., як активісти приходили до хати, били кабаки, скрізь зазирали і шукали зерно. Навіть простукували стіни і підлогу. Згадую, як батько під піччю вирив яму і там ховав зерно, як мати варила юшку із гнилої картоплі, пекла із лободи щось схоже на хліб. Ловили птахів і їли. Дехто із сусідів, у кого хата була покрита соломною, знімали і ще раз перебирали і шукали зерно. Тяжко і страшно згадувати ті роки. Нехай ніколи це не повториться, і наші онуки і правнуки будуть здорові і щасливі.

м. РОЗДІЛЬНА

ГЕНРИХ Марія Михайлівна

1927 р. н.

Мешкала на х. Щиглятин в Одеській області*

Я родилась в 1927 году. Нас у родителей было четверо детей (три сестры и брат). В селе работы не было, и отец работал в Раздельной на железной дороге на производстве ледника. Мать находилась дома с детьми. Я сама помню, что в 1932–1933 году был страшный голод. Люди жили, кто как мог, никто им не помогал, каждый справлялся со своей бедой сам. Все думали только об одном: где взять что-нибудь покушать. Ели всё, что только возможно, даже бурьян варили.

** На початку 1960-х рр. хутір увійшов до складу с. Бецилового, нині у Роздільнянській міській громаді Роздільнянського району Одеської області.*

В то время тем, кто работал в городе, давали карточки, по которым люди могли получить хлеб, и ещё давали паёк. Отец получал такую помощь и собирал для нас, а мама пешком шла 12 км в Раздельную, чтоб принести нам эти продукты.

*Записала учениця 10 класу
Катерина Лебедін*

ГУЗУНОВА Зінаїда Трохимівна

1908 р. н.

Я родилась 23 октября 1908 года в с. Сталино Цебриковского района (теперь с. Краснознаменка, Ивановский район*). Закончила 1 класс, сейчас пенсионерка.

Я появилась на свет в семье середняков, у родителей было 12 детей. Имели свою землю и занимались сельским хозяйством, имели скотину. В 1929 году я вышла замуж и стала уже Миховой. Семья мужа тоже были середняками, имели свою землю, скотину, фрукты.

В 1931–1933 годах был хороший урожай, но началась коллективизация, приходили представители НКВД и забирали все в колхоз. Люди отдавали все добровольно: землю, скотину, урожай, чтобы их не признавали кулаками и не отсылали в Сибирь. Заставляли работать в колхозе. На поле собирали зерно, прячась, кушали зерно по чуть-чуть, чтоб никто не увидел. На обед давали только чашку молока, а взять что-нибудь из колхоза нельзя было, потому что сажали в тюрьму. Резали лободу и делали из нее суп. Не все люди выдерживали такую жизнь и умирали от голода. В селе ничего не давали, помощи со стороны властей не было, сами, как могли, справлялись и выживали. Брат мужа работал в городе, за это ему каждый месяц давали хлеб, который он приносил домой и делил между всеми членами семьи, давал нам по маленькому кусочку.

*Записала учениця 9 класу
Яна Сребницька*

ДОМАСКІНА Палагія Сергіївна

1914 р. н.

Мешкала у с. Слободзея Автономної Молдавської СРР

Я народилася в 1914 році у с. Слободзея. Було дуже важко. Виживали, хто як міг, на все село була одна корова. Варили різні каші з круп.

*Записали вчителька Лариса Василівна Алієва,
учні 11 класу
Юлія Матвєєва,
Юлія Сиротюк*

* З 2016 р. – с. Знам'янка Іванівського району Одеської області, з 2020 р. – у складі Знам'янської сільської громади Березівського району Одеської області.

КРАВЧЕНКО Лідія Леонтіївна

1925 р. н.

Родилась я в 1925 году. Накануне голодомора 1933 года я была совсем ребенком, поэтому плохо помню все подробности, мне было всего 8 лет. Моя мама лежала на кровати и пухла от голода, а я сидела рядом и говорила: «Мамочка, не умирай». Это было страшное время. Моя родная сестра работала учительницей в Березовке, и туда поехала и моя мама, которая там и умерла, потом и сестра умерла также в Березовке. А еще у меня был муж. На сегодня мне 82 года.

*Записали учні 10 класу
Олена Федорова,
Сергій Суходольський*

ЛИЗОГУБ Лідія Василівна

1926 р. н.

Мешкала у с. Прохорове Одеської області

Я народилася у 1926 році у с. Прохорово Іванівського району Одеської області. Родина залишилася без годувальника (помер батько). Залишилася мати з трьома дітьми та бабуса, але згодом мати померла. Троє дітей залишилися з бабусею, крім мене були ще сестра та брат, а я була найменшою у родині. В 1932 році мені виповнилося 6 років, але я добре пам'ятаю, як разом з бабусею і старшим братиком ми ходили збирати траву, солодкі корінці, стеблинки, щоб дома зварити суп із домішками висівко. Згадую слова бабусі, яка нагадувала, яку траву рвати: «ось цю рви, дочко, ось цю...».

Пригадую, що збирали цвіт акації, у полі підбирали колоски, ловили сусликів, щоб втамувати голод. Зі сльозами на очах згадую, як вмирали з голоду сусіди, як у самої пухли ноги.

Бабуса коло хати мала невеличкий город, де садили все їстівне, пізніше нашої родині з колгоспу дали теличку, з'явилося молоко, жити стало краще. Але, порівнюючи голод 1947 року з 1932–1933 роками, – останній був найстрашнішим.

*Записали вчителька Л. В. Савцова,
учениці
Вікторія Солончак,
Ганна Нікітіна*

ПЕРСЬКА Марія Іванівна

1915 р. н.

Мешкала у с. Круті Автономної Молдавської СРР

Я народилася у 1915 році в с. Круті Кодимського р-ну Одеської області. Наша родина виживала завдяки корові. Корову прийшли і забрали в колгосп, але там не стало чим годувати. Тоді корів роздали в селянські господарства. Наступного року

зобов'язали здати теля. Так нас корова і врятувала, хоч і її важко було прогодувати. Але заготовили сіно і давали гілки їй.

Батько ходив по хатах і за ремонт взуття брав те, що давали. У баби з дідом був сад, то на зиму сушили яблука і груші. Ховали сушку, де тільки могли, щоб не забрали при обшуках. Хліб і те, що мали з їжі зберегти на зиму, закопували в землю. Це приходилося робити, щоб ніхто не бачив. Мати працювала в полі. Якщо норму виконувала, їй давали миску кулішу.

Вона його приносила додому і ділила між нами, дітьми. Що їла мати, я не бачила. Не зміг виконати норму – нічого не одержиш. Якщо людина слаба чи захворіла, то піднятися вона вже не могла. Голод її перемагав. Від голоду опухали, бо їли не те, що можна вживати людям, а щоб заповнити живіт. Дрібно перетирали кору дерев і домішували в тісто, щоб вийшло більше хліба.

Коли забрали зібраний урожай, то ходили по городах. Шукали там невикопані корінці чи картоплю. Багато людей повмирало, бо не було ніяких ліків. Ніякої медичної допомоги людям не надавали. Було й таке, що всі повмирали в хаті, а їх ніхто не хоронить.

Пройшло вже багато років, але ці страшні роки забути не можна. Хай життя у всіх буде щасливим, щоб ви ніколи цього не пережили.

*Записали вчителька Н. Д. Беланова,
учні*

*Тетяна Драгомир,
Микола Флор*

ПЛАЧЕНТА Марія Степанівна

1925 р. н.

Я народилася в Тернопільській обл., Козовському районі, у 1925 році*.

Жити було важко, їли гнилу картоплю (що з того року в землі лишилася), розривали мишачі нірки, знаходили там різні зернятка і їли їх. З людей збирали великі податки, забирали домівки, виселяли до Сибіру. Нашу сім'ю вислали туди на 8 років.

*Записали учні Роздільнянської школи
Катерина Микитюк,
Олександр Климчук*

РАБЕНКО Антоніна Федотівна

1915 р. н.

Мешкала у с. Троїцьке Одеської області

Я народилася у 1915-му році в с. Троїцьке Троїцького району Одеської області. В нашій сім'ї було пара коней, корів, трохи землі, невеликий садок. Перед

* Нинішнє смт Козова у Тернопільському районі і області входило до складу Бережанського повіту Тернопільського воєводства (1920–1939).

голодомором у нас все забрали, витрусили все зерно. Ходили зі щупами по городу, по подвір'ю, перевіряли, чи не зарито десь зерно. А в нас вже нічого не було. Було дуже важко. Хто ходив робити в колгосп, тому давали їсти. Частіше всього це був шматик хліба, а хто не ходив на роботу в колгосп, нічого не мали їсти. Нічого не цікавило, чи є діти, скільки їх, чи є старці.

У нас в сім'ї на роботу ходив тільки батько. Мати була дуже хвора, лежала. В неї дуже боліли ноги. Хліб приносив додому тільки батько. Нам приходилося збирати в полі зерно, що миші зарили в нірки, та приносити додому. Робили це тихо, ховалися, щоб ніхто не побачив. Інакше могли покарати. Зерно теребили, додавали ще щось, щоб отримати якусь крупу чи борошно. З цього варили рідкий куліш. А коли зовсім нічого не було, то рвали траву, щавель.

З них варили «варево». Їсти було огидно, але їли. Щавлю росло багато біля озера. Люди приходили з різних місць за ним і згодом увесь вирвали. Не залишилось навіть і коріння.

Щоб годувати родину, міняли речі, одяг. Дуже часто по селу ходили міняли і пропонували зерно, крупу за речі. Хороша річ коштувала майже половину відра зерна. Ми не могли та й не мали часу кудись ходити, щоб поміняти речі. А ті люди, що до нас приходили, намагались виміняти дешевше. Були в селі такі, що всі речі свої поміняли. А коли вони помирали, то не було у що померлого одягнути. Тоді ховали їх, обмотуючи у рядно.

Коли наступила весна, то не було що садити. Ці роки мені дуже важко згадувати.

*Записали вчителька Лариса Василівна Алієва,
учні 11 класу
Юлія Матвєєва,
Юлія Сиротюк*

СИРОТЮК Євгенія Василівна

1915 р. н.

Мешкала у с. Карпове Одеської області

Родилась я в селі Карпово Раздельнянского района в семье колхозника в 1915 году. Нас у родителей было шестеро. Я сама помню события, которые происходили в 1932–1933 годах. В те года был страшный голод. Всё зерно, картошку и всё, что можно было кушать, у людей забирали. Отбирали коров, лошадей, свиней, овец, птицу. Урожай был не очень хороший, но и то, что было, забирали и не объясняли, куда и зачем. Люди были не согласны с таким положением, но ничего не смогли сделать. Тех, кто прямо выступал против несправедливости, сажали в тюрьмы. Моего отца тоже забрали в тюрьму. Через время его выпустили, но он вышел тяжело больной и вскоре умер. Никакой помощи со стороны властей не было, было только большое давление на людей. Каждый справлялся со своей бедой сам, как только мог.

*Записав учень 10 класу
Денис Пітоня*

ТАРАХТІЙ Ліна Іванівна

1925 р. н.

Мешкала у с. Павлінка Одеської області

Я народилась у 1925 році в Іванівському районі, с. Павлінка Одеської області. Наша родина мала свою землю, виноградник. Нас вважали заможними. В кінці 20-х років (чи в 30-му) нас розкуркулили. Батька засудили та відправили у в'язницю. Ми залишились з мамою. Старші брат і сестра навчались в Одесі.

Без батька родині було дуже важко. Мати працювала одна. Вона часто їздила до старших дітей в Одесу. Одного разу вона поверталась додому в с. Павлінка й на дорозі підбрала вісім початків кукурудзи. Вони просипались з чиеїсь підводи. Хтось у цей час проїжджав дорогою та помітив, як мати збирає кукурудзу. Її заарештували та засудили до в'язниці на вісім років. У нас забрали землю, хату, все майно.

Нас із братом, ще малих дітей, забрав до себе татів двоюрідний брат. Він був старий. Ми його звали «дідусь». Дідусь мав трохи зерна, яке встиг приховати. Він варив нам кашу з пшениці. Чим ми й жили. Нам було важко без батьків. Я з братом ходила допомагати сусідам. Рвали їм траву мішками для корови. За це нас годували. Дуже часто ми пасли корів, прибирали сусідські подвір'я. Сусіди жаліли нас, дітей, годували чим могли. Але просто так ми з братом нічого не просили в людей. Пасли гусей, допомагали полоти та сапати городи. Мама ще довго була у в'язниці, а потім працювала у радгоспі.

Ці важкі роки я рідко згадую. Не хочеться ще знову переживати ці події. Довгі роки я взагалі нічого не розповідала про пережитий голодомор.

*Записала вчителька Лариса Василівна Алієва,
учні 11 класу
Юлія Матвєєва,
Юлія Сиротюк*

ТИЛИНЮК Олексій Васильович

1916 р. н.

Мешкав у с. Кам'янки Вінницької області

Я народився у 1916-му році у Вінницькій області в с. Кам'янка Теплицького району. Моя родина в період голодомору проживала в нормальних побутових умовах і не зазнала голоду.

*Записали учні 10 класу Роздільнянської школи
Катерина Криворучко,
Анастасія В'яльцина,
Анна Ніколаєва*

САВРАНСЬКИЙ РАЙОН (з 2020 р. – ПОДІЛЬСЬКИЙ РАЙОН)

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 319, 320, 325)

сmt САВРАНЬ

БЕВЗЮК Микола Єфремович

1925 р. н.

Пам'ятаю, що там, де знаходиться сучасний будинок культури, там стояла церква. Під церквою сиділи жебраки. Один хлопчик, опухлий від голоду, приблизно років шести-семи, почав їсти свої пальчики і помер.

Де сучасна вулиця Леніна № 96, в 1932–1933 роках знаходився штаб по прибиранню трупів, це була велика шопа. Керівником цього штабу був Гармаш (ім'я не пам'ятаю). Під час голоду по будинках ходили зі щупальцями наші земляки і забирали зерно, серед них були і жінки.

Наша сім'я вижила вся, тому що у нас була корова, були сховані буряки, які ми вночі відкопували і їли. Ховали ми буряки над річкою Буг, а ще їх вимінювали на базарі.

Батьки наші тоді нас на вулицю не випускали, мабуть, не хотіли, щоб ми бачили ті страхіття.

Записала вчителька історії Савранської школи

Т. П. Бевзюк,

2008 р.

БЕВЗЮК Терентій Матвійович

1915 р. н.

Голод дійсно був дуже сильний. Я в 1932 році працював в бригаді, яка збирала трупи по с. Саврань. Трупи валялися прямо на дорозі, на них ніхто не звертав уваги. Ті, хто мав можливість, то вішали мітки на воротах, що в будинку є покійник. Були такі будинки, що вимирала вся сім'я. Покійників збирали на гарбу і везли закопувати в спеціально вириту яму, одна з них знаходилась між сучасним єврейським і українським кладовищем.

З моєї сім'ї не помер ніхто, так як вижили за рахунок схованих буряків.

Записала вчителька історії Савранської школи

Т. П. Бевзюк,

2008 р.

ГАЛУЗИНСЬКА Наталя Матвіївна

1925 р. н.

Мешкала в с. Жакчик Одеської області

В 1932–1933 роках я жила в селі Жакчик Гайворонського району, нині Кіровоградської області. Було дуже важко, їли траву, все, що можна було їсти. Батьки важко працювали. У сім'ї ніхто не помер.

У с. Вільшанка Савранського району моя родичка Потушанська Парася Микитівна лізла на горище, впала і вбилася, їй було 17 років. Після похорону пішли на могилу, щоб провідати. Могила була викопана, а тіла не було. Ми зрозуміли, що їй з'їли голодні люди.

Записала вчителька історії Савранської школи

Т. П. Бевзюк,

2008 р.

ГЕНЗА Ольга Адамівна

1927 р. н.

В 1932–1933 роках було дуже важко. Наша сім'я жила над річкою, де живу я й сьогодні. Голод дійсно був, але ми працювали і вдень, і вночі, щоб вижити. Мені здається, що померли тільки лінивці і німі люди.

Записала вчителька історії Савранської школи

Т. П. Бевзюк,

2008 р.

ЖИРУН Ольга Демидівна

1926 р. н.

Мешкала в с. Байбузівка Одеської області

Жила наша сім'я в 1932–1933 роках в с. Байбузівка, було нас 5 чоловік, троє – діти. Від голоду ніхто не помер, бо у нас була корова і пасіка.

По хатах ходили цілі бригади активістів і забирали зерно, батьки, як могли, переховували його. Здається мені, що із сусідів ніхто не помер. Якось смутно пам'ятаю якогось Кліма, який кричав в колгоспній конторі: «Або давайте що їсти, або виганяйте з колгоспу».

Люди дійсно дуже вмирали від голоду, але я була ще занадто мала і не пам'ятаю їх прізвищ.

Записала вчителька історії Савранської школи

Т. П. Бевзюк,

2008 р.

ЛЕБЕДЮК-ДЕНЕЖКО Лідія Адамівна

1924 р. н.

Ми працювали від зорі до зорі і тому вижила наша сім'я, хоч людей повмирало багатенько.

Записала вчителька історії Савранської школи

Т. П. Бевзюк,

2008 р.

СИВАК Галина Яківна

1923 р. н.

Дитинства у мене не було. Пам'ятаю безконечні гоніння, переїзди з одного місця на друге. Наша сім'я, що проживала у Полянецькому, складалася з шести чоловік: батько, мати і четверо дітей. Працювати нас привчали ще з раннього дитинства. Батько був хорошим господарем. Сім'я тримала корову, свиней, пару коней. Мали трохи землі, до того ж ще брали землю в оренду і вирощували хліб. Хоча і дуже нароблялися всі, зате не бідували.

От і вирішила місцева влада, що раз хазяюють, не голодують, значить – куркулі. До того ж батько ще й журнал «Агрономія» передплачував. Ну хіба буде звичайний мужик такими дурницями займатися? Батька заарештували, а нас вигнали з хати. Запам'яталося, як увірвалися комсомольські активісти і, не даючи змоги зібратися, вигнали нас з мамою на вулицю. Мама встигла лише найменшу дитину загорнути в кожух, але один із тих комсомольців рвонув той кожух до себе і роздягнена дитина випала з маминих рук на сніг. А потім розпочалися наші митарства: Саврань, Одеса, Ялта, Севастополь, потім Грузія. Звідусіль нас виганяли, тому що у матері не було паспорта. А так хотілося нам вже десь устаткуватися. Все це відбувалося напередодні голодомору, але ми вже тоді, як сім'я ворога народу, пізнали і голод, і холод, і жакливу несправедливість. Але ніхто із нас не зламався. Давалася взнаки батьківська наука: ніколи не треба покладатися на когось, треба виживати самим, треба працювати. І ми всі працювали – то на винограднику, то по наймах, то на заготівлі лісу. Врізались в мою дитячу пам'ять бараки з нарами, де проживало по 35–40 чоловік. Всього не перекажеш.

Через п'ять років батько вийшов з тюрми, і ми вже були всі разом. Хоч якої несправедливості зазнала наша сім'я, а так хотілося назад додому. Повернулися ми в с. Полянецьке у 1941 році. Приїхали і жахнулися: скільки наших односельців забрав голод! А ті, хто вижив, пішли на фронт, у партизанський загін, чинили ворогу опір на окупованій території.

Те, що я донька «куркуля», репресованого, я відчувала завжди. Коли працювала лікарем у Савранській лікарні, мені запропонували вступити у партію. Я відмовилася, бо знала, що почнуть копатися у моїй біографії, з'ясовувати, що і як було. Мені ж нічого нікому не хотілося пояснювати.

Одного разу мене зустріла моя колега і кинула мені прямо в вічі: «То ти, виходить, з куркулів...».

Зустріла якимось я і одного з тих комсомольців, що викидали тоді нашу сім'ю з хати. Він поводив себе так, ніби нічого й не було. Я в свою чергу не відчувала до нього ненависті, а навпаки, мені було жаль його, тому що в його житті трапилось теж чимало трагедій.

Записала вчителька історії Савранської школи
Т. П. Бевзюк,
2008 р.

СОКОЛОВСЬКИЙ Павло Іванович
1926 р. н.

Пам'ятаю все, що й інші люди мого віку. Голод, трупи людей на вулицях, а конкретно нічого не можу розповісти.

Записала вчителька історії Савранської школи
Т. П. Бевзюк,
2007 р.

ТАШТАНОВ Леонід Георгійович
1920 р. н.
ТАШТАНОВА Тамара Аркадіївна
1927 р. н.

Ми не голодували, тому що не жили в Україні. А про голодомор почули вже від людей, коли переїхали.

Записала вчителька історії Савранської школи
Т. П. Бевзюк,
2008 р.

ТКАЧУК Андрій Петрович
1919 р. н.
ТКАЧУК Марія Вікторівна
1922 р. н.

В 1932 році батька Марії Вікторівни, який проживав в с. Осички, розкуркулили, в нього був гарний будинок, великий садок. Вислали його до Казахстану. В Савранському районі голод був сильний, а вже за річкою Буг в Гайворонському районі такого страхіття не було. В Росії взагалі жили на широку ногу. До нас приходили комсомольці-активісти зі свого ж села і все забирали, а потім самі ж все з'їдали те, що забирали. З нашої сім'ї ніхто не вмер, так як були всі вислані, а повернулись лише перед війною.

Записала вчителька історії Савранської школи
Т. П. Бевзюк,
2008 р.

с. БАКША

ВЧЕРАШНЯ Олена Варфоломіївна

1926 р. н.

Мешкала в с. Плоске Автономної Молдавської СРР

Народилась 25 серпня 1926 року в с. Плоске, нині Балтського району Одеської області. В роки голодомору 1932–1933 років була дуже маленькою, тому зовсім нічого не пам'ятаю. У 1947 році моя сім'я голоду не відчула. Сім'я була заможною: тримали корову, свиней, садили городину. Перед 1947-м роком був неврожай, а наступний рік був урожайним. Батько мій був директором місцевої кооперації, дядько Максим Микитович Кривда був директором Балтської школи № 1 і всім допомагав, зокрема і нам, сім'ї свого брата. В селі політичний стан був спокійним: ніхто не відбирав у людей вирощене на городі, ніхто насильно не заганяв у колгоспи, всі жили мирно.

Записала Т. Г. Першина,
18 лютого 2008 р.

ЗДЄСЕВА Євдокія Федотівна

Р. н. невідомий

Розпочався голодомор 1932 року в перший місяць осені. А ще до цього зібрав батько моєї бабусі хліб з 2,5 га і перевіз додому. Було 7 чоловік в сім'ї. Приїхали виконавці і забрали майже все. Залишилось тільки чотири мішки. Коли бабуся пасла в полі двоє лоша́т, вона повернулася додому і побачила на подвір'ї 12 чоловік виконавців. Разом з ними був представник із Москви по випічці хліба, прийшли забрати останніх чотири мішки. Батько бабусі не давав їм хліба, поставив на себе косу і каже: «Хоч вам смерть, а хоч мені». Чотири мішки не віддали, а на другий день поїхав на трієр*, щоб очистити зерно від сміття, так назад не віддали, там і залишили зерно. Розпочався голод. Ходили люди збирати лободу, де бачили вже колосок, врослий в землю, так і дожили до весни 1933 року. Весною пекли коржі з бур'яну. Люди пухли і вмирали, бо нічого не було їсти. Померли у моєї бабусі брат і сестра. Вони вмирали на бабусиних очах. Мама моєї бабусі сховала у пляшках квасолі, але і ту знайшли і забрали.

З розповіді бабусі я дізнався, що в голодомор різали і їли дітей. Хто це робив, їх забирали у тюрму і більше вони в рідне село не повертались. Люди ходили пухлі, бо не було що їсти. Їли гнилу картоплю, навесні пекли коржикі з лободи, какіш. Людям, які зазнали багато горя, є що розповісти в наші дні.

Записав учень Бакианської школи
Володимир Гераскін

* Трієр (фр. *trieur* – відбирати, сортувати) – зерночисна машина.

ЗЕМЕРОВА (ЧЕПЕЛЬЧУК) Лідія Федорівна*1925 р. н.*

Пам'ятаю голод 1932–1933 і 1946–1947 років. Причина голоду – це те, що влада забирала весь урожай. І це все робили свої сільські зрадники Батьківщини, які мали подяки особисто, і навіть за те, що погоджувались на такі вчинки.

Забирали врожай варварським нападом на кожну сім'ю, без дозволу, по-звірячому, вривалися в хати і, не дивлячись на те, що в сім'ї по п'ятеро дітей, висипали з глечиків, банок останні крупинки та муку, не звертали увагу на сльози та благання дітей та матерів. Застосовували і фізичну, і моральну сили. Приходили з залізними шпичками і пробивали ними соломку, а якщо знаходили зерно, то розкидали ту копичку і забирали все. Люди були дуже залякані і боялись сказати хоч яке слово. Люди не мали змоги боротися з цим лихом і дуже страждали, дивлячись на голодних діточок, що просять їсти. Приховати не можна було нічого, так як шпичками вони шукали скрізь і знаходили все до останньої крихти. Звали їх поліцаями, вони ходили з гвинтівками, ними вони лякали людей і навіть били прикладами тих, хто протестував. Заходили в хату по три-чотири чоловіка разом. В основному забирали продукти харчування. А їх як таких уже і не було. В сім'ї, якщо змогли зварити якусь баланду на воді, то зразу ж все з'їдали. Хто ходив на роботу у колгосп, то там давали по два ополоники якоїсь баланди, але з крупою. Для юнаків чи молодих чоловіків, які важко працювали в полі, цього пайку було замало, тож, бувало, їх привозили додому напівмертвих.

Колоски на полі збирали, але крадучись, бо об'їждчик на коні прискакував і забирав геть усе, та ще й по спині нагайкою надає. Комори охороняли охоронці, а поля – об'їждчики. В колгосп іти добровільно не хотіли, а примусово йшли. Сиріт забирали в дитячі ясла, якщо батьки помирали. Якщо була змога, то допомагали один одному: давали якусь річ, а інколи і пляшку молока. В їжу вживали як диких, так і свійських тварин, бур'яни. В селі вимерло половина дорослих і дітей. Були випадки людодїства, коли мати рубала своїх дітей і їла їх. А померлих від голоду ховав один чоловік, йому ніхто не платив, він знімав з мертвих одягу і міняв її на їжу.

Померлих від голоду завжди поминають на Проводи. Поминають панахидою в церкві і роздають людям продукти. На кладовищі збудована капличка і проти неї хрест над гробом Голодомору. На Проводи батюшка править біля неї.

Старі люди своїм дітям і внукам розповідають. Ми цю трагедію пережили і теж всім розповідаємо про голод 1932–1933 та 1947 років. На моїх очах померли в 1933 році два брата і три сестрички. Я вважаю, що винна у смерті тисяч дорослих і дітей тодішня влада, адже урожай був зібраний добрий, а влада придумала штучний голод, щоб знищити український народ.

*Записали учні Бакианської школи
(класний керівник – І. В. Низькохат),
2003 р.*

КРИЖАНІВСЬКИЙ Микола Полікарпович

1922 р. н.

Була одна жінка, Чепельчук Ганна. Вона зустріла на долині одного хлопчика, який йшов із садка, вона його піймала і зарубала. Тіло поставила в мішок, понесла додому й кинула в клуню. Голову кинула в піч. Тіло нашли люди, які бачили, що вона несла додому мішок. Тяжко її побили за це палицями, кудись повели, і вона більше в село не повернулась. В Бакші була ще одна жінка, її звали тьотя Ганя, яка зарубала свого сина, наварила холодцю і накормила діда, бабусю.

Основна їжа в цей час була жалива, люцерна, лобода. А від цього пухли й помирили прямо на дорозі. Померлих збирав Федот Левонець, який їздив по селі на підводі. Він копав великі ями і кидав туди людей. На бакшанському цвинтарі є такі ями, в яких лежать по сто чоловік.

А в селі ходили люди із шпичками і шукали останнє зерно, яке люди ховали в землі. Навіть заставляли людей самих викопувати, але ніхто не копав там, де зарито зерно. І тоді в селі активісти зробили штаб під керівництвом Поросюка. Цей штаб являв собою кімнату, у яку заводили людей на допити. По два-три дні тримали людей у штабі.

*Записав учень 8 класу Бакшанської школи
Василь Оанча*

ЛАСКУРІНСЬКА (КРОПИВКО) Ольга Іванівна

1913 р. н.

Це страшні і тяжкі роки нашого українського народу. У роки голоду загинула дуже велика кількість людей. У 1932–1933 роках врожай був непоганий, але уряд зробив так, щоб весь хліб, який був у селян, уряд забрав собі. У селян, які добровільно не здавали хліб, забирали, не запитуючи їхньої згоди. В той час уряд назначав людей, які ходили до кожної сім'ї і перевіряли, чи в селян нічого нема; таких людей називали «буксирами». Якщо в них щось було, то вони все забирали: картоплю, хліб, зерно, муку, худобу і все, що було в людей на той час.

Селяни, в яких «буксири» все забирали, їли навіть бур'ян. Людям, які вмирили, не копали кожному могилу, а кидали на підводу і везли в одну могилу. Одну жінку, яка була напівмертва, теж були кинули в ту могилу, але вона через деякий час відійшла і зрозуміла, що вона в ямі з мертвими людьми. Вона довго не могла вилізти, але незрозуміло, яким чином вона вилізла і пішла додому. Та жінка після того прожила ще 60 років.

Записала Л. А. Лінива

ЛАСКУРІНСЬКА Анна Андріївна

1924 р. н.

Страшне лихо 1932–1933 років не минуло і село Бакша. Під час голодомору у моєї бабусі померла сестра, батько та дідусь. Моїй бабусі було тоді 9 років. Їй

добре запам'яталось, як вони, щоб вижити, їли мерзлу картоплю і буряк, а навесні лободу, від споживання якої люди пухли і вмирали страшною смертю. Померли від голоду її односельці: бабка Соломія, Борисиха, Штефониха, діди Борис та Тома, і це тільки ті, що залишились в її пам'яті. Померли від голоду сестра Кропивко Марія Андріївна, батько Кропивко Андрій Кіндратович.

Ще запам'яталось, коли їх залишилось двоє та прийшли двоє уповноважених і забрали все, що можна було їсти, навіть квасолу, і ту забрали. Страшне лихо голодомору назавжди залишилось в пам'яті моєї бабусі.

Записав учень 7 класу Бакшанської школи

О. Пастух

ЛЕЛЮК Олена Володимирівна

Р. н. невідомий

Мені було 28 років, тому добре пам'ятаю події тих часів. Люди тяжко працювали на полях, але додому і зернини не мали права взяти. По дворах ходили так звані бригади, які забирали у людей все, що можна було. Крюками шниряли по всьому городі, навіть у хаті підлогу, – все покололи. Все шукали хліба, але так нічого й не знайшли, бо його не було. А в голод у мене померло двоє моїх діточок – Юля й Петрик. Як же вони хлібця просили! Боже ж ти мій! Та ніхто не міг допомогти. В сирій землі лежать мої діти.

Люди, не треба забувати лиха, не треба...

Записав правнук

Іван Васильович Лелюк

МЕДВЕЦЬКИЙ Євген Романович

1925 р. н.

Я 1925 року народження. Пам'ятаю страшні часи голоду і в 1933-му році, і в 1947-му роках. Був урожай, і було що їсти, але держава все вигрібала у народу, і тому люди страждали.

В основному це були куркулі чи як називали їх люди, «посланці». Ніяких винагород не було, хіба що, якщо не знайшли зернину, могли залишити, а могли і ні. Документів ніяких не представляли, ще й наші забирали. Просто нахабно заходили до хати і робили обшук. Знущалися з людей, як хотіли: били, убивали, відвозили кудись, що ніхто і не знав. Я не пам'ятаю, чи була зброя, люди їх і так боялися. Ніхто ні від кого не боронився, бо люди були знесилені. Нахабно ходили по людських угіддях з шпичками і шукали все, що можна було їсти. Якщо знаходили заховане, то карали. Ходили по 3 або 5 чоловік. Ховали ми у землі, в печі – хто де міг. Колгоспникам давали їсти, а в домівках забирали не тільки хліб, а й худобу та одяг. Люди мусили йти в колгоспи, щоб вижити. Худобу не переховували, бо де її сховати, а шукали навіть вночі. Могли і 5 разів за ніч прийти. Сиротами ніхто не опікувався. Діти були самі по собі. Ходили голодні всі. Той, хто

міг їсти все, що попадало під руки, мав можливість вижити. Ніхто ніякої допомоги не отримував. Якщо знаходили якогось зайця, частіше ворону, то тим були раді. Варили липу, яблуню.

А у містах теж був голод, можливо, не такий, адже там інші умови.

Були випадки людодїдства.

Вмерлих хоронили родичі, якщо родичів не було, то вивозили у спільну яму.

Молодь повинна знати про ті страшні часи людської біди.

*Записали учні Бакишанської школи
(класний керівник – Л. О. Тарабанчук),
2008 р.*

ОЛІЙНИЧЕНКО Павло Каленьович

1926 р. н.

Звичайно, я пам'ятаю ті роки голодомору. Був урожай, однак людей залишали без жодних можливостей до життя. У 1947 році дійсно був голод через неврожай, який був на Україні. Посланці ходили до кожної хати, все забирали від людей. Куркулі проявляли свою нахабність тим, що конфісковували людські заробітки, не представляючи жодних документів чи то прав на обшук. А ті, хто доносили на сусідів чи інших людей, не мали жодної винагороди, і не зрозуміло, для чого це коїлось. Багатьох карали жадливою поведінкою з ними, висилали у висилку, після чого могли б і не повернутись. Як такої зброї у них не було, лише шпичка, яка допомагала знаходити пустку. А щоб вступати з ними у бійку, ніхто й не намагався, не було ні сили, ні волі божої.

Я чув, що сусіди намагалися приховати трохи їжі, але харчі знайшли і жорстоко покарали матір, а батька побили і відправили у висилку. Ніхто не наважувався ховати. Попід хати ходили більш багатші люди – куркулі. Ховали хліб усі, і де могли: і у землі, і у стрісі. Потроху збирали колоски на полі. Це і був весь хліб.

*Записала учениця 8 класу Бакишанської школи
Наталка Чустрак,
18 лютого 2008 р.*

ПОГОРЕЦЬКИЙ Василь Філатович

1921 р. н.

Родом з села Неділкове Савранського району. З 1946 р. проживаю в селі Бакша. Голодомор 1932–1933 рр. пам'ятаю добре. В той час мені було одинадцять років. В сім'ї було нас троє дітей: два сини і дочка. Разом з матір'ю ходили на роботу в лісництво, де шарували кукурудзу. За цю роботу нам давали поїсти шматочок хліба і баланду. Мама ходила до міста і обмінювала коштовні речі (сережки, кільця, брошки) на теплу одягу й продукти харчування. Працювали всі, окрім батька, бо він не міг ходити. Додому приходили люди із шпичками і забирали все, що під руку потрапляло. Одного разу ці люди перевернули все в хаті, висипали крупу, що була в каструлі. Під час голодомору родичів не втратив. У селі був

колгосп, але сім'ю не змушували віддавати худобу до колгоспу. Люди в цей час їли все, що можна, навіть бур'ян.

В цей час з страхом згадую ті часи.

*Записала учениця 10 класу Бакшанської школи
Людмила Пшенична,
2002 р.*

РУБАНЕВИЧ Марія Петрівна

1915 р. н.

Голод в Україні – це трагедія століття. Люди пухли від голоду і холоду. В ті часи не було що їсти та не було тепла. В с. Бакша померло дуже багато людей і дітей. Людей звозили в яму, яку рили люди, які хоч трохи тримались на ногах. Туди скидали по 17–19 чоловік. На жаль, ми не знаємо всіх імен загиблих у 1932–1933 роках. Я ледь не померла від голоду, але змогла вистояти. Втратила свою дочку Оленку, а син залишився жити. Також втратила свою матір на ім'я Митра, свого чоловіка Миколоя Петровича та сестру Галину. Коли згадую про те, що пережила, в очах світяться гіркі сльози. В цей страшний рік навесні стало трохи легше, з'явилась маленька травичка і вже з неї можна було щось зварити. Влітку почали давати хліб. На полі збирали залишене зерно.

Все ж народ витримав і проніс через роки гірку правду.

*Записала учениця 7 класу Бакшанської школи
Наталя Семанюк*

СЕКУНДЯК Ганна Онуфріївна

1919 р. н.

Я 1919 року народження. Сім'я була велика: три брати і три сестри, батька не було. Під час голодомору працювала в колгоспі. На цю роботу пішла в тринадцять років, а заробляла зовсім небагато – 100–200 г. Додому приходила комісія і забирала все. Я пам'ятаю, як в кутку була пшениця, мати спеціально перемішала її з половиною, але й те забрали. Вони в хаті нічого не залишили. Також пам'ятаю, як один чоловік віз свою дружину на кладовище і кинув її в загальну могилу.

В той час виживали, як могли, їли гнилу картоплю, кропиву, бур'ян. Одного разу я бачила, як у померлої жінки були виїдені груди. Мама мені сказала, що коли вона померла, то груди виїла її дитина. А ще в моїх сусідів померли батьки, а дітей віддали в ясла, аж до війни вони там були, а потім їх розіслали в різні місця. На той час я ходила в школу, яка була розташована біля теперішньої школи, але маленька, мов хатка.

В ці страшні роки родичів не втратила.

*Записала учениця 10 класу Бакшанської школи
Людмила Пшенична,
2002 р.*

ТАРНАГРОДСЬКА Лідія Ульянівна

1922 р. н.

Наша бабуся розповіла нам по тяжкі роки 1932–1933 років і про свою сім'ю: «Батько помер, залишилися тільки мама, брат, дві сестри і бабка. Мама запаслася харчами, і ми могли ще продержатися, потроху їли по вечорах. Мама ходила на роботу, а брат теж був на роботі, він робив на конюшні і цілий день ходив з конями, молотив зерно. Так мама з братом заробляли харчі. Через якийсь час мама захворіла і не могла встати, і на заробіток ходив тільки брат. Їм вже не давали харчів, а тільки солену воду. Нам не було вже що їсти, і мама померла з голоду, вона була опухла. Коли брат ледве-ледве прийшов додому, я сказала, що мами вже немає. Він був опухлим, але він пішов до сусіда, взяв тачку, положив маму, і вони поїхали на кладовище. А мене не взяли. Я в плач. Все рівно не беруть. На другий день вже брат весь опух, я йому дала соленої води, але йому це не допомогло і до ранку він помер. Вже я пішла звати сусіда з тачкою, він прийшов, і я повезла з сусідом свого брата. Сестрички осталися в сусідки. Коли брата кинули в яму, моя бабка плакала.

Сестер вона віддала в інтернат, і після голодомору я шукала їх, але не знайшла, так і залишилась сиротою».

Записали учні 7 класу Бакшанської школи

Оксана і Олег (онуки),

18 вересня 1993 р.

с. ВІЛЬШАНКА

БОЙЧЕНКО Юфима Юфимівна

1915 р. н.

Мій чоловік ходив на заробітки до Салькова. Час від часу приносив потрохи зерна, але того не вистачало. В нас було двійко дітей. Одного разу я занесла дитину до хати, їй було вісім місяців, а сама пішла до лісу назбирати жолудів. Коли повернулась, то дитини в хаті не було, вона зникла. Невдовзі помер і мій чоловік. Я знесилена і спухла від голоду лежала під хатою. Чоловіка забрали в яму, а мені надали допомогу сусіди.

ГАВРИЩУК Аполлінарій Федорович

1903 р. н.

У 1933 році родинам Гаврищуків, Гонтарів, Байраків, Хлівнюків, як і всім українцям, довелося пережити страшне лихо – голодомор. Хоча того року Бог дав гарний урожай озимих і ярих культур. За наказом Й. Сталіна зерно забирали і вивозили з України. Забирали все підряд: збіжжя, борошно, крупи, овочі. Від

хати до хати ходили червоноармійці і місцеві активісти із шпичками і шукали те, що було закопане, заховане. Місцеві старожили згадують і такий випадок, коли в одній хаті червоноармійці розбили ікону, щоб забрати звідти колоски, які були для прикраси.

Від дідуся, Гаврищука Аполлінарія Федоровича, мені відомо, що мій прапрадід, Гаврищук Афанасій Юхимович, працював у колгоспі їздовим, а прапрабабуся, Гаврищук Оксана Павлівна, варила бевку (суп, похльобка). Прапрадід возив їсти на поле людям, які копали вручну вилами та лопатами землю. Працювали люди за те, щоб попиту тієї бевки, давали їм по половнику тієї рідини за працю на полі протягом всього дня.

Бевку варили з тухлої вівсяної дерті та тирси. Через такі харчі багато людей вмирало в полі за роботою. Одного разу прапрадід приїхав додому, став на коліна перед образами і сказав: «Сталося дуже велике горе». «Яке?», – запитала бабуся. «Сьогодні на полі померло за лопатами декілька десятків чоловік. Я їх перевозив до спільної могили», – відповів Афанасій Юхимович.

Зі спогадів нашої сусідки Макан Ф. І., прабабусі Хлівнюк П. А., дідуся мені стало відомо про жакливу трагедію, яка відбулась у нашому селі в той голодний рік.

Жила жінка Гаша, мала вона троє дітей. Старшу доньку відправила вона у м. Бершадь, щоб купити там будь-якої крупи. Коли донька поїхала, мати в той час зарізала своїх двох маленьких дітей: хлопчика і дівчинку. Частину м'яса поставила в піч варити, а залишки склала в діжку. Донька повернулась з Бершаді і запитала маму: «Де діти?» Та відповіла, що вони побігли гратись. Але коли донька побачила м'ясо в діжці то здогадалась, що трапилось. Дівчина дуже злякалась, пішла в сільську раду і заявила на рідну матір.

Голодомор тривав майже два роки. Точно невідомо, скільки наших односельців загинуло в той голодний рік. На тому місці, де було масове поховання жертв голоду, сьогодні знаходяться людські городи.

Записав онук

ГУБНІЦЬКИЙ Іван Феодосійович

1925 р. н.

Я 1925 року народження. Одного разу ходили ми з сестричкою в Саврань на заробітки. Там після роботи дали нам трошки каші, а йти треба було попід ліс. Темніло. З-за дерев вийшов чоловік, який запитав, що в нас в руках. Попросив показати йому, що там і чи тепле воно. А потім вихопив з наших рук горщик і подався до лісу. Ми бігли та плакали, просили, але він так і не повернувся. Вдома, не вечерявши, лягли спати.

1284 | Савранський район (з 2020 р. – Подільський район)

ЗАВОРОТНА Марія Денисівна

1924 р. н.

На той час я вже працювала трактористкою в дівочій бригаді, яка була організована при Савранській МТС. За місяць заробляли 3 кг зерна. Таким чином моя сім'я могла прожити. Однак цього не вистачало. Мати померла. Розповідали, що вона йшла по дорозі, упала від безсилля, а мимо везли хоронити мертвих людей, то щоб не повертатися лишній раз, її напівживу кинули в яму. Невдовзі помер і брат Антон.

КОЗІЙЧУК Онися Миронівна

Р. н. невідомий

Я вижила завдяки тому, що ходила копати поля вручну. За це нас три рази годували. Одного разу до ями привезли мого дядька й тітку, які були напівживими, разом з мертвими тілами кинули їх в яму. Повертаючись з поля, і проходячи мимо, я побачила їх. Наробила крику. Почала просити, щоб допомогли мені витягнути моїх родичів. На допомогу прийшов якийсь чоловік. Таким чином вони вижили.

СТАНШЕВСЬКА Лукія Силівна

1922 р. н.

Я 1922 року народження. Моя сім'я вижила завдяки тому, що ми один одного підтримували. Як і в усіх, їсти не було що. Збирали колоски пирію, мама їх товкла і варила нам баланду. З лободи та ріпака пекли коржики, вони були дуже гіркі, але ми їх їли. Пам'ятаю, я з невісткою через яр ходила на поляничанські поля збирати кукурузник. Вибирали із стовбура серединку, з якої пекли коржики або варили кашу.

ХЛІВНЮК Марія Яківна

[1918] р. н.

Я 1918 року народження. Щоб вижити, ми їли все, що було можна. Зимом в лісі збирали замерзлих птахів, з-під снігу добували жолуді, ходили по садках збирали кісточки з вишень, які засохли і не впали додолу, ловили в сильце зайців. Коли здохне яка тварина – то в хаті заявлялося м'ясо, але це було дуже рідко. Навесні, коли з'явилась перша трава (кропива та пирійка), то могли вже їсти її з сіллю. А то й варили кулішик та пекли млинці. Також збирали козелики, які росли на піску. Влітку стало легше. В річці збирали скойки* та варили суп.

* Річкова скойка (скайка, черепашка), або прісноводна мідія, також: перлівниця – вид двостулкових молюсків; вживалися в їжу.

с. ГЕТЬМАНІВКА

ЖУРАВСЬКА Дарія Василівна

1902 р. н.

Мешкала у с. Гетьманівка Одеської області

Я 1902 року народження. Голод почався з весни 1933 р. Страшний був голод. Люди падали, як мухи. Стали як чужі, одне одного не пізнавали. Їли бур'яни, товкли бур'ян в макітрі або так на столі, на камінці і їли, гриби збирали в лісі. Були всі пухлі, голі, босі, ноги пухли, вода з них текла крізь лопнуту шкіру. Йшли люди на станцію Заплази, в кагатах шукали гнилу картоплю, буряк, біля скирт шукали зеренце і їли це зерно. Йде людина, впала – вже нежива, але очі відкриті. Вмерла дитина в яслах, закутали в фуфайку, а мама на полі – цілий день і ніч – косять, в'яжуть снопи, молотять. Коли появилось трохи колосу, їли жито. В полі був закопаний великий котел, де варили баланду – 50 г пшона. Люди кричать, що одному густо, а другому дають їсти рідке, бо кожен голодний і хоче їсти, людина дуже страшна, коли голодна.

Бувало, впаде кінь на дорозі, очима ще моргає, а люди, що ті комарі – налетять і розтягнуть по шматку. Була на цвинтарі яма викопана велика, де тепер новий цвинтар. Їздили підводою і збирали мертвих і напівживих і кидали в ту яму один на одного.

Жив з краю села (в ярку була хата) один чоловік – Гамоша, дуже здоровий, який повішав своїх дітей, порізав їх і зварив – просто був безумний. Гамошу люди схопили і дуже били, викинули на віз і напівживого закопали в ямі. Страшно було дивитись, як йде стогін з землі і земля «дихала».

Приходили люди з інших сіл в пошуках порятунку. І тут помирали. А по селу ходили із шпичками залізними і шукали зерно, забирали все до грама. Це, виходить, розкулачували – знали в кого що є. В с. Гетьманівці ж не було ніяких куркулів.

Записав вчитель історії Гетьманівської школи

Георгій Архипович Поліщук,

7 жовтня 1992 р.

ЗАГОРОДНЯ Лідія Марківна

1911 р. н.

Я 1911 року народження. Голод був важкий. Відбирали зерно свої у своїх. Не пам'ятаю, щоб ходив хтось чужий. У людей пухли ноги, тріскала шкіра і текла з них вода. Люди збирали полову, рвали жаливу, варили і їли. З лободи варили «бецили» [?].

Записав вчитель історії Гетьманівської школи

Георгій Архипович Поліщук,

26 липня 2002 р.

МАРАХОВСЬКА Марія Семенівна

1916 р. н.

Я 1916 року народження. Пам'ятаю все, як пухли люди від голоду, як тачками вивозили по 5–6 померлих на кладовище і скидали в одну яму. Скільки рідні моєї вимерло тоді! Скільки моїх односельчан пішло на той світ! Ой важко все те згадувати...

Зараз аж не віриться, що таке могло бути. А люди роботящі які у нас! Весь вік біля землі працювали, всіх годували. Колись про те нещастя і говорити не можна було. І всі мовчали, бо боялися – горя і так зазнали чимало. Це тепер про все можна розповідати. Тільки померлих уже нічим не повернеш...

*Записав працівник районної газети «Сільські новини»,
опубліковані 22 листопада 2003 р.*

ШВЕЦЬ Петро Никонович

1923 р. н.

Я 1923 року народження. Пам'ятаю, як мертвих возили гарбами, запряженими волами, часто вночі. Ховали по декілька душ, землею просто загорбували. Чернецький Тимофій, якого прозвали Гамоша, жив за селом, в яру. Хата його була віддалена від людей. Високого зросту, міцний, не витримав голоду, порізав своїх дітей, живих чи мертвих, ніхто не знає – четверо дітей. Жінка втекла, сховалась. На нього в сільську раду заявив Чернецький Яким Федорович, якого доганяв Гамоша, щоб убити. Люди пішли до Чернецького Тимофія, а в казанах були порізані тіла дітей. Голови сховав у комині. Розказували, що ще двоє чужих дітей зловив Гамоша, одного з с. Неділкове, і з'їв. Після того, що побачили, зійшлися люди з села, дуже били Гамошу, напівживого вивезли на цвинтар і закопали. Дітей навіть лякали: «Хочеш, щоб тебе Гамоша схопив і з'їв?».

У людей забирали все до зернини. Щоб заставити віддати зерно, людей заводили в «холодну» (де зараз живе Бабій Петро), заливали в кімнату воду – вона замерзала і люди виморожували ноги, а то і садили голими на лід і люди простуджувались, замерзали, хворіли. А знущались над людьми свої ж, односельці, Капкан і Кривий Марко – голова сільської ради, ревкому. Запам'ятались мені такі частушки:

Ой подивися, Ленін, сам,
Як хазяйнує комнезам.
Хата раком, клуня боком,
А коняка з одним оком.

Спасибі Іллічу –
Хліба не печу!
У колгоспі тарарам –
Получають по 100 грам.

*Записав вчитель історії Гетьманівської школи
Георгій Архипович Поліщук,
29 квітня 1997 р.*

с. ГЛИБОЧОК

ЖУРАВСЬКА Олександра Марківна

1917 р. н.

В роки голодомору мені виповнилося 15 років. В нашій сім'ї була корова, яку мати і я брали на роботу в поле. За це нам давали трошки хліба і баланди. Було ще молоко, і так ми вижили. В полі було дуже важко працювати, ми ходили за кіньми та коровами, запряженими в сівалки. Ввечері додому не могли іти, ноги терпли і з них текла кров. А ще пам'ятаю смак перетертого вареного жолуддя. Також збирали корінці дикої морковки і їли.

*Записала учениця 11 класу Полянецької школи
Олена Анатоліївна Гаранюк,
2006 р.*

с. КАМ'ЯНЕ

ГРИГОРИНА Гафія Василівна

1905 р. н.

Я не можу без сліз згадувати події 1932–1933 років. Голодомор був страшний. Люди від голоду переставали бути людьми: їли котів, собак. Ніколи не забуду, як я забігла до хати своїх недалеких сусідів і побачила, як з казана стирчить дитяча рука. То була рука хлопчика, якого я знала. Господи, як же можна було довести людей до такого!

Хіба не можна було чимось зарадити? Хіба нічим не можна було допомогти? Адже голод був не на всій землі. Це мучилися ми так, українці. А за що ж, Господи?

*Записав працівник районної газети «Сільські новини»,
опубліковані 22 листопада 2003 р.*

с. ОСИЧКИ

КРАВЕЦЬ Іван Дмитрович

1923 р. н.

Я 1923 року народження. Я до цього часу не перенешу запаху акації. Тоді, у 1933 році, мама із акацієвого цвіту пекла плацики, домішувала інших бур'янів,

щоб ми не повмирали з голоду. А до цього лиха прийшло в нашу сім'ю ще одне. Батька почали переслідувати. Він не хотів вступати в колгосп, а коли почали створювати із активістів бригади, які повинні були забирати у людей хліб, – теж відмовився. Батько вимушений був виїхати до Ленінграда. Нашу сім'ю вигнали з хати просто на вулицю, і навіть рідним заборонили нас приймати. Батько повернувся, щоб якось підтримати нас. Але ненадовго – його забрали і відправили на Біломорканал. Ми його більше не бачили. Нам доводилось дуже важко. Я десятирічною дитиною пішов працювати в колгосп. Там працюючим давали по ковшику баланди. А за те, що я працював на полі двома кіньми, давали ще пів ковшика. Отак і вижив.

А деякі твердять: не було цього. Як же не було? Адже є живі свідки. Я зараз на нашому кладовищі можу показати те місце, куди звозили в одну яму померлих від голоду... А отой Біломорканал, розповідав потім батьків товариш, встелений людськими кістками.

*Записав працівник районної газети «Сільські новини»,
опубліковані 22 листопада 2003 р.*

с. ПОЛЯНЕЦЬКЕ

БАБЧИНСЬКИЙ Василь Логинович

1926 р. н.

Мені тоді було 7 років. Я був один син в сім'ї. Дещо мені пригадується, а дещо розповім зі слів батьків. У нас в господарстві були коні, два вози. Мати для того, щоб це придбати, продала пухову польську хустку. Але у нас все забрали при колективізації. Через деякий час мої батьки знову купують коней, але їх знову забирають. Жили ми тоді в с. Полянецьке. Батьки просили, плакали щоб не забирали, адже це було куплено завдяки важкій праці, ніхто їх не слухав. Тепер думаю, куди вони це все віддавали? Батько працював іздовим, возив на Заплази зерно в 1933 році. Матір гонили на збирання хліба за ліс (сучасні Курлози). То місце вони називали Штубей, там був гарний врожай. Мати, коли потай добиралася вночі додому, готувала нам їжу із того, що залишалося після годівлі коней. Перемелювала зерно з лободою і пекла «чорні млинці». У нас над погребом була катрага (прибудова), де мене залишали, поки батьки були на роботі. Я був малий і будинок на мене не залишали, бо могли пограбувати.

На полі, де працювала мама, були охоронці, щоб ніхто нічого не виніс. Уночі деякі жінки йшли до дітей (хоча це і заборонялось) і не завжди встигали повертатись назад до переклички. Коли виявляли, що когось нема, то по селі йшла облава. В 1932 році літо було дуже жарке, люди падали на землю виснажені, їх ніхто не підіймав, це було для всіх ніби звичайним явищем. Під вечір їх збирали, скидали на підводи, як дрова.

Тоді в селі постійно працювала комісія з Очеретні, яка проводила рейди по хатах і шукала запаси зерна. Очолював її наш поляничанин. Коли в нас одного разу знайшли відро кукурудзи, мати плакала і просила, щоб залишили, то він відсипав їй миску кукурудзи і сказав, щоб добре сховала, бо як дізнаються – буде обом погано, а знайдуть вдруге, то вже нічого не залишать.

У моїй сім'ї від голоду померли: Бабчинський Михайло Іванович, Бабчинський Федір Іванович – рідні брати батька, Бабчинська Тетяна – бабуся, Бабчинська Олена – молода незаміжня тітка. Ще пам'ятаю, переказували, що при в'їзді в село Полянецьке, справа крайня хата, там мати порубала рідного сина Андрія і склала в діжку. Він був 1920 р. н., я його знав. Ту жінку забрали, більше її ніхто не бачив.

*Записала вчителька історії Савранської школи
Т. П. Бевзюк,
2007 р.*

МОРОЗ Ольга Кирилівна

1929 р. н.

Коли розпочався голодомор, мені було 3 роки, тому я пам'ятаю небагато. В сім'ї нас було шестеро дітей. Я добре запам'ятала, як під час чергового рейду убили мою дворічну сестричку. Її кинули об стіну головою із словами: «Ти ще жива?» Усі наші сусіди повмирали. Мою тітку, ще живу, закопали у яму разом з іншими, вона ще простягала руку, щоб її витягли, та ніхто на неї не зважав.

*Записала учениця 11 класу Полянецької школи
Софія Миколаївна Довгань,
2006 р.*

ПОЧАПИНСЬКИЙ Петро Софронович

1923 р. н.

У тридцятих роках мій батько Софрон Іванович і його дружина Ірина Кифорівна Почапинська мали наділ землі в дві десятини, корову та пару коней. Сім'я наша з семи чоловік була роботяща, дружна і працювала біля хати, доглядала худобу. Та ось почалася колективізація, і нас назвали куркулями. Не встигли виконати одну поставку хліба, як покладали другу. Вона була нам не під силу. На садибу прибули активісти Микола Будик, Степан Ясинковський та член виконкому Василь Бондар. Протягом двох днів ми скопали все подвір'я і частину огороду – шукали на їх вимогу нібито схований хліб. А ще через день нас усіх виселили з власного будинку. Майно і всю живність забрали.

Ми, четверо дітей, перейшли до сусіда Карпа Клембовського, а батько з матір'ю поїхали до Харкова заробити трохи грошей, щоб сім'я не померла з голоду. З чотирьох будівель, які були в господарстві, залишився лише один жилий будинок, у якому розмістився молочний пункт, решту ж – два сараї та клуню – зруйну-

вали, а будматеріали забрали на спорудження обійстя того ж таки члена виконкому Василя Бондаря.

У 1932 році батько повернувся із заробітків до своєї сім'ї, всі почали працювати в колгоспі. На зароблені ними гроші батьки купили жилий будинок у Шарандака Івана Омеляновича за 400 крб., в який перейшов молочний пункт, а наша сім'я повернулася в свій з одного приміщення жилий будинок. Напередодні 1933 року у нас вимели все до зернятка, і сім'ї загрожувала голодна смерть. Щоб якось врятуватись, всі рішили разом тимчасово покинути рідне село і переїхати до Павлівки, що у Врадіївському районі на Миколаївщині. В землянці нас жило три сім'ї. Зникли коти і собаки, їх з'їли. Ми цілу зиму здобували з-під снігу соняшник і кукурудзу. Тим часом активісти забирали все, що можна було забрати. Ходили по селах з прутами, якими прошпигували городи, сподіваючись знайти у когось закопані буряки та моркву.

І тільки в 1937 році жити трохи полегшало. Старший брат став працювати учителем, я навчався в 9 класі і вечорами навчав грати, а менший брат в сьомому класі, сестричка відвідувала дитячий садочок. Літом всі працювали в колгоспі – батько коло хати, мати у полі. Усе було б нормально, мріяли про добудову допоміжних приміщень для живності, курей, свиней. Так от сім'ю знову спіткало лихо. Одного березневого вечора 1937 року з роботи не повернувся батько, його «чорним вороном» відправили до Одеси.

Разом з ним забрали ще кількох односельчан – Григорука Михайла Яковича, Григорука Петра Яковича (1905 р. н.), Хіль Олександра Федоровича (1902 р. н.), Почапінського Григорія Івановича, за що – ніхто не знав.

І знову мати залишилася з нами одна. Мені довелось залишити навчання в школі, продовжувати його ввечері й найматися пасти скотину (худобу), допомагати годувати сім'ю [...].

АСАУЛ Олександр Петрович

1926 р. н.

Сім'я наша складалася із 7 чоловік (5 дітей і двоє дорослих). Важко дуже було жити. Мати зранку йшла на роботу і дуже старалася хоч декілька зернин принести додому, щоб прогодувати сім'ю. Батько був затриманий і навіть відсидів покарання за те, у пляшці заховав зерно, а не віддав на благо держави. У 1933 році помирає батько і чоловік старшої сестри Меланії – Яцунський Сергій, а через деякий час і їхня дворічна донька Таїсія.

Головою колгоспу III бригади на той час був Храпатий. На сучасній вулиці Гагаріна, 1 був «комітет бідноти», в приміщенні якого допитували людей і проводили судові справи. У людей відбирали все, навіть виганяли із домівок на вулицю і забивали вікна й двері. Хліб, який відбирали у людей, зберігався у державних амбарах, які охороняли озброєні комсомольці. Майже в кожній сім'ї помирала одна людина. По селі їздила підвода, на яку складали мертві тіла. Ті люди, які

відчували, що помруть, самі йшли на цвинтар. Страшно про це говорити й думати. Але забути неможливо.

*Записав Сергій Михайлович Довгий,
2003 р.*

ВОЛОШАНОВСЬКИЙ Василь Трохимович

1925 р. н.

Під час голодомору головою у с. Бакша 1932 року була організована кухня на території першої бригади в приміщенні Карасовського. Варили людям баланду, давали по півчерпака. Діти ходили за баландою з кувшином з перев'язаною мотузкою замість дужки. Коли діти приносили баланду додому, то дома лободу переварювали в тій баланді, щоб було смачніше. Батьки дітям пекли коржики з лободи, а самі йшли на роботу в колгосп. Працювали по 16–18 годин, а деякі ночували на полях в приміщенні балгани*. В балганах деякі люди помирали, їх відвозили в село на кладовище і хоронили в ямі по 20–30 чоловік. Якщо людина мала якусь тварину, то її забирали в колгосп і не повертали, виконували, так називалось, тверде завдання.

Діти пухли з голоду, бо не було що їсти. Були такі сім'ї, що мати різала своїх дітей і варила. А були такі люди, що варили їжаків. Коли з'явилися рослини, то дітям варили стебла. На роботу гонили людей в колгосп ланкові. Якщо прийшов раніше додому з поля, то били нагайками і гонили назад в поле.

Мати, яка народила дитину, в 10 денний строк змушували йти на роботу в поле на відстань 10 км. А дитину залишали дома з старенькою бабкою, яка поживувала кусочок макуха, загортала його у вузлик, який звався «квач», і його давали дитині, щоб смоктала. Діти помирали з голоду, ховали їх на своїх присадибних ділянках.

Були завищені трудові норми роботи. Якщо виконав денну норму, то отримуєш черпак баланди. Після голодомору дітей, в яких померли батьки, забирали в дитячі ясла, знаходилися вони на території колгоспу Хрущова. В яслах було 23 дитини. В колгоспі Молотова було стільки ж дітей. Якщо деякі люди мали, наприклад, криту жестю хатину, або мали свитину або кожух, їх називали кулаками. У них все забирали і відправляли на висилку.

До кожної хатини приходила комісія. Ходили по 5–6 чоловік із залізними шпичаками. Ними штовхали стіни в хаті, на дворі, шукали зерно. Якщо знаходили якийсь пуд хліба, то людей висилали із села. Люди, які хотіли зберегти хліба для дитини, насипали в пляшку зерно і ставили в колиску із лози під дитину. Комісія, коли знаходила, то забирала й те. Люди ходили уночі в поле, теребили зерно, приносили додому і кидали в баланду.

Ось такий страшний був голодомор 1932–1933 років.

* Балган, балгана, балаган – легка, хистка споруда тимчасового призначення; походить від тюркських мов (перс.: балахана – букв. високий дім; кімната над головним входом у будинок, балкон).

ГУЦ Лідія Улянівна

1922 р. н.

Під час голоду помер мій батько, залишивши мати Ксенію Кіндратівну саму з чотирма малими дітьми. Важко було дивитися на їхні муки, коли діти просять їсти, а нема що дати. І вирішила вона віддати своїх двох менших дівчаток. Пізньої осені, зібравшись ще з однією жінкою, Куцою Їлинкою, у якої також була донька, взявши їх за руки, пішли пішки до станції Заплази. Звідси Їлінка з трьома дівчатками поїхала потягом до станції Бирзула (тепер Котовськ). Там вона залишила дітей біля якогось «великого дому», можливо, це був дитячий будинок. Моя мати, вернувшись із Заплаз, зморена, вся мокра і холодна, спухла від голоду, вилізла на піч, щоб погрітися, там і померла. Дванадцятирічний брат Іван пішов працювати у колгосп, водив коней, які тягли машини. Їх в упряжі було 6–8 голів. Зморене голодом, обезсилене дитя впало під коні і померло.

Зосталася я повною сиротою у 10 років. На той час у селі були ясла-інтернат, в яких проживали діти-сироти. Їсти там давали куліш, баланду та кусочок чорного хліба розміром із сірникову коробку. Таких ясел було декілька, і були вони розташовані приблизно там, де зараз проживають Рябовол Вітя, Самайчук Юрій, Щуцька Ніна, Кропивка Руслан. Мене забрали у ті ясла, де я вижила і виросла.

Записав учень 7 класу

Юрій Войтенко,

2008 р.

МОРОЗ Володимир Лукич

1934 р. н.

Мій прадід Мороз Лука Миронович був добрим господарем, за це його сім'ю віднесли до «куркульської». Восени 1932 року у нього забрали коні, плуг, інший сільськогосподарський реманент, а сім'ю вигнали з хати. Залишили лише корову. Родина змушена була піти жити до родичів. Буряки, які зібрали восени на городі, закопали у землю, щоб кормити корову. Дід працював на конюшні і доглядав «фондові» коні, ті, що тримали для армії. Цим коням щодня давали фураж, овес, жито, ячмінь. Дід приносив у кармані трошки зерна, яке зразу перетирали, варили і з'їдали, щоб нічого не залишалось, тому що кожний день робили рейди по хатах. Корову тримали у хаті. Був випадок, що вночі корову хотіли викрасти, тому дід сидів із рушницею і сторожував корову. Таким чином вся сім'я вижила.

Записав учень 10 класу Полянецької школи

Володимир Ашотович Навасардян,

2008 р.

НЕДОГОДА Степанида Сергіївна*1926 р. н.*

Жила одна сім'я, залилась у них маленька донька і кінь. Не було у них що їсти, як і у багатьох людей нашого села. В сім'ї росла маленька дівчинка Аня, якій було 6 років. Одного разу, коли вона гралася у дворі, мати позвала її до хати. Більше з неї вона не вийшла. Через деякий час приходить до них сусідка Катерина та й питає: «А що це у вас так м'ясом пахне?» «Та це ми коня зарізали» – відповідає мати. Проходить день, другий, а Аня на двір не виходить, ніхто із сусідів її не бачить. Приходить до них знову та сусідка та й питає: «Де ж це ваша дочка Аня поділася?» Мати відповіла: «Померла, і її викинули на віз, що збирає померлих». А насправді сама мати вбила дочку, а не коня, і сім'я з'їла її. Але через деякий час вони й самі померли. Наказав їх Бог за страшний гріх.

*Записала онука
Людмила Федорівна Дубчак,
1993 р.*

ОЛІЙНИК Таїсія [...]*1909 р. н.*

По хатах забирали все. Коли найдуть що-небудь, що сховали, то били палицями. Ховали люди у дирки на печі зернини, щоб прогодувати свою сім'ю. Я народилася 1909 р. Я багато вже забула. Люди від голоду пухли і помирали. Це було жахливо. Ми їли все, що можна було їсти, від голоду не розуміли смаку. Тоді в колгоспі із зерна насінневого фонду варили похльобку. Той, хто працював в колгоспі, лопатою вручну копали землю, нормою було 10 сотих, за це давали кусок хліба і черпак похльобки. До того котла не доходили всі, тому що були знесилені. За кілька колосків убивали, або відправляли в Сибір. 1932 р. був урожайним. А ще я пам'ятаю, що в нашому селі батьки вбили свою дитину і засунули у казані в піч. А в той час ходили по хатах і зайшли в ту хату, відкрили затулу і було видно, що з казана виднілася дитяча рука. Вони вийняли той казан і побачили в ньому дитячі часті тіла. Тих батьків відіслали до Сибіру. Їли собак, котів і все, що їлося. Я возила трупи у візку на кладовище і ховала їх, прикопуючи.

ПШЕНИЧНА Таїсія Модестівна*1926 р. н.*

Голодомор почався із квітня 1932 року по листопад 1933 року. Саме за ці 17 місяців в Україні померли мільйони людей. Причиною голоду був неврожай.

Куркулі ховали хліб – гноїли, спалювали.

Ходили по хатах і забирали до останньої зернини. Рідко кому вдавалось заховати хоч мисочку зерна. А якщо находили, то дуже били, а то і убивали. В нас у селі були кагати, в яких закопували картоплю. Навіть зігнвшу, малесеньку під-

бирали, щоб вижити. Рвали різні бур'яни – калачики, лопухи, жаливу – різали, дрібнили і пекли млинці, ще їх називали «малаї». Від цієї їжі люди дуже пухли і помирали.

Людей, які вмирали, забирали на вози і вивозили в одну могилу. Звалася вона братською. Не було чим годувати коней, скотину, собак, вони теж здихали. Але люди на це не дивилися, збирали їх і їли, аби вижити. На полях було багато колосків, але збирати було недоступно, заборонялося. Це вважалося розкраданням. Кому удавалось украсти, видирали із рук людей, а на них заводилися судові справи, багатьох важко били, траплялося, що до смерті. Це було безглуздя: колоски проростали, але ніхто не мав права їх збирати.

Було багато випадків, що у сім'ях батьки убивали своїх дітей, варили їх і їли. Ось так бідний народ виживав – хто як міг.

СЛОБОДЯНЮК Лідія Дмитрівна

1925 р. н.

Коли був голод, мені було сім років. Мій батько Осадчук Дмитро робив в колгоспі, возив овочі до Бугу.

Одного разу батько, брат і мама поїхали до Бугу, я залишилася з сестрою Вірою. Тоді Віра каже мені: «Я піду в колгосп візьму куліш, хай дадуть зажарку та й принесу її додому, а ти піди нарви редьки та й будемо мастити млинці». Пішла сестра в колгосп, а я пішла нарвала редьки і прийшла до хати. Чую, хтось у вікно стукає, кричить і раптом затих. Якийсь злодій заліз до хати через заднє вікно. Перед цим батько продав корову та й поклав гроші в карман свого піджака. Той крадій забрав гроші і все, що було в хаті. Тоді прийшла Віра, я їй розповіла про крадія. Потім батько прийшов і обнаружив, що грошей немає, і всі зрозуміли, що нас обікрали. На другий день батько пішов у колгосп і зустрів сусіда Якова, батько попросив його піти з ним додому. Прийшли вони додому і батько запитав його: «Ти обікрав мою хату?», але він сказав, що нічого не брав. Але потім через декілька років він признався, що то він обікрав нас, попросив пробачення у батька, і батько йому пробачив.

Коли був голод, ми рвали лободу і варили з неї суп і смажили млинці, які називали плецики. В нашому селі були випадки канібалізму. Монашенко Антоніна з'їла своїх дітей.

СОКОЛОВСЬКА Антоніна Миколаївна

1922 р. н.

Під час голодомору ми їли жолуді, гнилу картоплю. А багато людей бігали на скотомогильник і їли здохлих корів, коней. В цей час помер мій дідусь Григорій. Навесні люди працювали в полі. Мене з подругою Ольгою послали нести їм куліш, наказавши нікому сторонньому його не давати. Іти було дуже далеко, кілометрів

зо чотири. Як же важко було нам, голодним, нести той куліш! І лиш тайком вирішили з'їсти не більше п'яти ложок, щоб не було помітно.

Мого п'ятирічного братика Сірьюжу, який йшов з ясел додому, ледь не з'їли хлопці на прізвище Олійник. Вони закликали його до хати. Спасла братика сусідка Зарицка Зіна, яка побачила це, взяла дрючок і почала стукати по дверях хати до тих пір, поки вони його не відпустили.

Нехай вас Бог береже від такого зла. Мені й досі часто ті часи ночами сняться.

*Записав онук
Михайло Сергійович Дубчак,
2003 р.*

ТКАЧ Марія Олександрівна

1927 р. н.

Під час голодомору у 1933 року мені було лише шість років. В сім'ї було, крім мене, ще двоє маленьких діточок: сестра Віра п'яти років та маленький братик Миколка, якому було лише шість місяців. Мама ходила на роботу в колгосп, а я залишалась з дітьми вдома. Їсти не було що, а діточки просили. Давала їм млинці, яких ще називали «мацуни»*. Готували їх із кропиви та лободи. Бувало, що не було що дати поїсти, то просто загортала в ганчірку варений буряк і годувала дітей. Куркулі забирали все, що могли. Приховати від них не можна було нічого. Люди не боронились, тому віддавали все. Продукти ховали в сіні, на печі, в гноях, в цеглі. В колгоспі давали продукти тільки мізерними порціями. Восени на полях були призначені сторожи, які забороняли збирати пшеничні колоски. Почало вмирати дуже багато людей. Держава про людей зовсім не дбала, не турбувалася. Зуміли вижити лише ті люди, яким вдалось назбирати трохи колосків. Я пам'ятаю, що на тому місці, де проживає Звогін Василь, жила Ганна Микитівна, яка зарізала свого сина, голову викинула в комин і закоптила. Це були не поодинокі випадки. Виживали, хто як міг. Старі люди не хочуть згадувати ті страшні роки, але молодь повинна знати і пам'ятати.

* Імовірно, оповідачка або записувачі помилилися, адже мацун, мацони – це традиційний кисло-молочний продукт вірменської та грузинської кухні, подібний до йогурта. Що ж до печених або смажених млинців та коржиків із кропиви, лободи та іншого зілля, то їх нерідко називали мандриками або маторжаниками.

САРАТСЬКИЙ РАЙОН (з 2020 р. – БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКИЙ РАЙОН)

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 339; оп. 3, спр. 27)

сmt САРАТА

БЄЛКІНА Марія Петрівна

1912 р. н.

Мешкала в с. Дунаївка Дніпропетровської області

Я була єдиною дитиною в сім'ї і ніколи не відчувала ніяких проблем з харчуванням, аж доки не прийшов страшний 1932 рік.

Я пам'ятаю, як плакала мама, як переживав тато, коли забрали з хати все зерно та інші продукти. А попереду була зима. Комісія, до складу якої входили люди в штатському і військові, перевіряли всі куточки, чи не залишилось де зерно, чи не сховали що-небудь з продуктів. Але треба було якось виживати, і мама почала щось придумувати, аби тільки якось нас підтримувати. Вона робила «лєпьошку» з різної трави – лободи, щиру.

Дуже важко було взимку. Я цілий день сиділа в хаті і чекала, поки мама дасть щось їсти, а давала вона рано і ввечері по одній «лєпьошкі». Я постійно плакала і просила її: «Мамо, дай ще хоч одну лєпьошку». Взимку готували з сухої трави, яку спочатку перетирали, а потім заливали кип'ятком. Дуже важко було багатодітним сім'ям. Пам'ятаю, по сусідству жила сім'я, в якій було п'ятеро дітей, вони від голоду пухли і помирали, в живих залишилася тільки одна дитина. По вулиці їздила повозка і збирала по хатах мертвих людей, їх звозили на цвинтар і хоронили всіх в одну яму.

Це була страшна зима, померло дуже багато людей в селі. Восени на артіль видали зерно для сівби, та сіяти не було кому, люди, які залишилися живими, були такими слабкими, що не могли нічого робити. Мій тато був бригадиром артілі і вирішив дати тим, хто мав сіяти, по 2 кг зерна, щоб трохи підкормити людей, та керівництво сприйняло це за крадіжку. Тата за це покарали і відправили до колонії.

А ще пам'ятаю, що зимою дивлюсь у вікно, як іде сніг, плачу і прошу Бога, щоб дав нам стільки ж муки, скільки випало снігу, щоб мама спекла хліба, тому що дуже хотіла їсти.

Прийшла весна, літо, і ми їли всяку траву, а там з'явилися фрукти. Ось так і вижила в цей страшний голодомор.

БУЮКЛІ (ТАТАРОВА) Марія Олексіївна

1924 р. н.

*Мешкала в с. Олександрівка Одеської області**

Я пережила большой голодомор 1932–1933 годов.

Нас было в семье трое: я, сестра и брат. Отец, оставив семью, женился на другой и уехал из села к ней. Остались мы с мамой, но она умерла от голода в 1933 году.

Нас приютила дальняя родственница, которая определила нас в детский приют. Название приюта – «Им. XII партсъезда». Напротив приюта находилась мукомольная фабрика, где мы могли просить у людей зерно, которое употребляли, так как голод одолевал. Суп на макухе и булочки – такой рацион тогдашнего времени.

Записав Саратський селищний голова

С. М. Русяченко

МОНАСТИРЛІЙ (КАЛАНЧА) Євдокія Іванівна

1925 р. н.

*Мешкала в с. Дунаївка Дніпропетровської області***

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Батько – Каланча Іван Дмитрович (1895 р. н.). Мати – Каланча Анастасія Іванівна (1893 р. н.). У сім'ї було 6 дітей. Євдокія Іванівна у 1933 році закінчила чотири класи школи. Страшні події добре пам'ятає.

Того року був дуже гарний врожай, але забрали все зерно. Ходили бригади активістів, які навіть у печі залазили і виймали горщики з варивом і прихованим зерном. Старший брат займався вирощуванням кролів, яких одного дня активісти покидали в мішки і вивезли. Брат (пізніше загинув на війні) дуже плакав, а мама шепотіла: «Нехай вдаляться!» Згодом молодші брати-близнюки вечорами плакали і просили їсти, а мати показуючи на портрет Сталіна, що висів на стіні, у відчаї казала «Просіть у цього чорта». Батько лаяв матір, так як люди тоді боялися навіть ім'я промовляти.

Найстрашніше було взимку. Та коли прийшли весна і літо, почали їсти лободу, зелені фрукти. Багато людей в селі померло. Одна дівчинка, залишившись без батьків, все ходила попід хати і просила хоч шкарлупку від картоплі. Але які шкарлупи, якщо картоплі давно ніхто не бачив. Одного ранку хтось повідомив, що Марійка вже померла.

Небіжчиків дужі люди звозили на цвинтар і ховали всіх в одній ямі без усяких домовин.

Якось ввечері вони почули розмову батьків, що в сусідньому селі їли людей. Було дуже страшно.

Все це комуністи робили для того, щоб змусити людей прийняти колективізацію і об'єднатися у колгоспи. До речі, жоде́н з активістів їхнього села не помер своєю смертю.

* Нині с. Олександрівка у Вознесенському районі Миколаївської області.

** Нині с. Дунаївка у Мелітопольському (до 2020 р. Приазовському) районі Запорізької області.

НІКОЛОВА Ганна Герасимівна

1925 р. н.

Мешкала в с. Петрівка Автономної Молдавської СРР

События 1932–1933 годов помню, но очень смутно. Было у нас зерно, крупа гречневая, корова. Но пришли активисты, забрали у нас корову и всё зерно.

Помню, что мама Евдокия собирала наши вещи в чемодан, куда-то уезжала. Возвраща[ла]сь, – в чемодане были уже не вещи, а крупа, зерно. Как я поняла, она меняла вещи на продукты.

Когда совсем нечего было есть, пили какую-то кислую шурпу. Старшие сёстры ходили в поле собирали траву, но я не помню, как она называется. Лепёшки маленькие мама пекла, но когда она это делала, не помню, наверное, ночью. В нашей семье все почувствовали, что такое голод, страшное время, но мы все выжили.

В селе очень много умирало людей. Хоронили их в общих ямах, они были неглубокие. Ведь у людей сил не было их рыть, все были очень истощены голодом.

ХОЛОСТЕНКО (РОКІТЕНЕЦЬ) Надія Харитонівна

1927 р. н.

Мешкала в с. Волиця Київської області

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

У їхньому селі було понад 400 дворів, від голоду померло 900 чоловік. Сім'я Надії Холостенко складалася із семи чоловік. У шестирічному віці вона пережила голодомор.

Надія Харитонівна згадує, що в селі існувала «буксирна бригада», яка відбирала у селян ті мізерні запаси зерна, які у них залишилися. Основною їжею людей був бур'ян. Багато селян, щоб вижити, різали корів на м'ясо, але це їх не врятувало: вони помирали першими, тому що їхні запаси швидко закінчилися.

Сім'я Надії Харитонівни вижила завдяки корові, яка давала молоко.

Перед очима бабусі уже багато років стоїть підвода, на якій ще не зморені голодом люди збирають мертвих по дворах. Підвода прямувала на цвинтар, де у вириту завчасно яму скидали небіжчиків.

У селі були випадки поїдання собак, кішок і навіть людоджерства.

Записав Ярославський сільський голова

Ю. В. Вирлан

ШЕВЧЕНКО Ганна Онуфріївна

1921 р. н.

Мешкала в с. Вила-Ярузькі Вінницької області

Когда начался голод, мне было 13 лет, у меня был младший брат Илюша, которому было 9 лет. К голоду привело то, что была большая засуха (река, которая текла возле нашего дома, пересохла). Не было ни единого листочка на дереве, ни одной травки на земле. Земля полопалась так, что человеческая нога могла зас-

трять там. Також правительство забрало почти всех животных (свиней, кур, лошадей). Когда однажды пришли забирать корову, моя мать стала с вилами и не дала сразу забрать корову.

Люди работали на поле за один стакан зерна в день. Моя мама говорила мне, чтобы я приносила ей воду в баклажке. Когда я приносила ей воду, она, чтобы никто не видел кидала туда зерно. Иногда ночью моя мама ходила на поле, чтобы своровать зерно. Однажды мама пошла на поле ночью с соседкой, соседку поймали и дали ей за это год тюрьмы. Помню ещё: мы с моим братом сидели на горище и собирали кое-где заваливавшееся зерно. Иногда мы кушали качаны от кукурузы. Мололи их и кушали, от чего потом очень надувались животы. Нашим соседям приходилось кушать собак, кошек. Я слышала, что в соседнем селе кушали людей.

ШЕВЧЕНКО Прасковія Михайлівна

1917 р. н.

Мешкала в с. Дубове Харківської області

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Бабусі зараз 90 років і згадувати своє страшне минуле вона може тільки зі сльозами на очах.

Було їй тоді 15 років, жила з матір'ю. Але матір дуже хворіла і дівчинці потрібно було працювати. Прасковія була дояркою. Все почалося з того, що помер Ленін і до влади прийшов Сталін. Сталін був за масовий вступ селян до колгоспів. Утворювати ці колгоспи люди не хотіли.

Активісти – так називалися сільські лідери, які відбирали майно у людей. Відбирали жорстоко, нічого не залишали. Бабуся розповідає, що урожай в ті роки був високим, багато йшло дощів, і тому зерно було високе, а колоски розміром з палець. Та даремно! Весь врожай забирали та пароплавами відправляли за кордон. Цим Сталін «підіймав» рівень економіки України. Ще з зерна робили горілку, яку також експортували. Людей, що ховали зерно, судили.

Їсти було нічого. Більше вмирало чоловіків. Так як вона працювала дояркою, то молоко – один продукт, що вона бачила часто, хоч і не мала змоги його їсти. Та вони з дівчатами крали і приносили додому. Вдома закривали вікна і двері та пили похапцем, бо за таке ув'язнювали.

Видоєне молоко у вигляді вершків, масла та інших продуктів вивозили також. Їли все підряд. У степу були скирти. Полову провіювали і забирали зернятка. Їли також молочай та щавель. А навесні зацвітали акації. Вона просушувала ці квіточки, потім товкла, перетирила у ступі, а з порошку вже робила млинці. Варили кандер, це юшка з картоплі та пшона. Робочі, поївши, залишали миски з юшкою (вони її зливали і їли гущу), ще на столі була сіль. Приходили голодні і бачили ту юшку, голодно випивали її. На ранок ці люди вмирали.

Прасковія Михайлівна каже, що, порівняно з іншими, вона ще добре жила. Їй хоча б хліб (один кусочок – 200 грамів) видавали, а інші його й не бачили, не те щоб їсти.

Особливо страшно те, що по вулицях постійно роздавались стони. Люди лежали мертві, опухлі. Їх збирали і вивозили, але на ранок вже лежали нові трупи.

«Я ніколи не забуду голодного 1932–1933 років. Й досі в моїй голові той стогін. Здається, що я й досі відчуваю той запах смерті по вулицях. Нікому не побажаю такого пережити, це страшно!»

*Записав Саратський селищний голова
С. М. Русляченко*

ЯРОВА Фаїна Гуріївна

1925 р. н.

На той час мешкала в с. Єлизаветка на Черкащині

Мені у 1932 році було сім років. Батько з матір'ю поїхали на Донбас на роботу і прислали нам продукти в посилках. Нас залишили батьки з бабусею, і вона пекла нам млинці із трави живокосту*. Потім збирала колоски жита в полі, жорнувала їх і робила крупу для каші та муки. В селі люди пухли від голоду, але ми, дякуючи батькам, жили посередньо. Кусочок сахару ділили на мілкі кусочки, та розподіляли на декілька днів. Смоктали траву молочай, їли корінці пролісок. В лісі збирали ягоди, гриби.

Записав секретар сільської ради В. В. Луценко

* Живокіст, живокіст лікарський – багаторічна трав'яниста рослина з родини шорстколистих; дика їстівна рослина (в їжу вживаються листя і пагони). Медоносна, лікарська, кормова рослина; водночас вважається помірно отруйною.

ТАРУТИНСЬКИЙ РАЙОН (з 2020 р. – БОЛГРАДСЬКИЙ РАЙОН)

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 342, 344; оп. 3, спр. 28)

сmt ТАРУТИНЕ

ПОНОМАРЕНКО (КОВАЛЬ) Олена Іванівна

1921 р. н.

Мешкала в Одеській області

В голодные годы 1932–1933 мне было 11 лет. Наша семья состояла из пяти человек: мама, папа, я и младшие братик Коля (Коваль Николай Иванович и сестричка Сытник Надежда Ивановна, ныне также жители Тарутино). Все мы испытывали страшный голод и чудом выжили.

Помню, что из районного центра приезжали четверо человек, ходили по дворам и железными прутьями протыкали землю; если находили припрятанное зерно, сразу же его забирали, даже забирали с торбочек семенное, которое люди отложили себе на посев.

Отец заболел в то время брюшным тифом, а у мамы загнивала пятка на ноге и их увезли в больницу, а братика и сестричку забрали в ясли. Я осталась одна. Я опухла от голода, особенно ноги, на них появились раны, и от мух на ранах завелись черви. За огородом начиналось колхозное поле с житом, я ходила туда и на ладонях растирала колоски, а зерно сыпала солью и ела. Там и ночевала. Сосед-бригадир, объезжая поле, обнаружил меня и отвёз в больницу. Там обрабатывали три дня раны от червей, после чего я вернулась домой. В селе очень много умерло людей. Умиряли даже семьями. Семьи справа и слева от нас вымерли, осталась только одна девочка. Мёртвых находили на кровати, на полу, на улицах, их не хоронили в гробах, ездил трактор по улице, нагряжали трупы вилами в прицеп, затем закапывали в общую яму.

Люди питались в основном травой. Мама варила супы из лободы, штира*. Лепила из макухи и лободы лепёшки и пекла их прямо на плите без масла. Братик с сестричкой старались принести маме и папе немного хлеба из ясель потому, что они умрут. Люди ели дохлую конину, ёще в очереди стояли, чтобы откопать её, также ели собак и кошек. Одна женщина съела кошку и свою маленькую девочку, у неё нашли в кастрюле маленькие пальчики. Она сказала, что всё равно девочка умрет. За это её судили. Люди были очень худые, только кожа и кости была на нас. В основном сидели дома, друг к другу не ходили. Позже колхоз организовал кухню, начали кормить людей, помогать продуктами.

То, что мы пережили в эти голодные годы, невозможно передать словами, дай Бог, чтобы такое больше не повторилось.

Записала начальник архівного відділу Тарутинської РДА
Домінікія Дмитрівна Голубей

* Йдеться про щир.

с. ПІДГІРНЕ

ТАРАСЕНКО Ніна Максимівна

Р. н. невідомий

Мешкала у с. Костянтинівка Одеської (нині – Миколаївської) області

[НОТАТКИ ЗАПИСУВАЧА]

Моя прабабуся Тарасенко Ніна Максимівна розповідала багато цікавого та страшного про своє життя, про життя всіх людей в ті далекі тридцяті роки.

Родина Терещенків (дівоче прізвище моєї прабабусі) жила в Миколаївській області Арбузинського району в селі Костянтинівка. Сім'я в них була велика: Терещенко Максим Андрійович (помер взимку 1933 року), Терещенко Ганна Петрівна (померла взимку 1933 року), їхні діти Максим, Олександр, Зіна, Марія, Оля (померли в голодовку) та їхня дочка Ніна, яка в той час вже вийшла заміж за Тарасенка Петра Микитовича і вони мали сина Миколку та двох маленьких доньок (як їх звали, я не пам'ятаю, вони теж померли в голодовку). То були часи колективізації, коли примусово забирали в людей худобу, створюючи колективні господарства і змушуючи їх вступати в колгоспи. Ті родини, які були багаті, розкулачували, тобто забирали все: і худобу, і зерно, і навіть одяг. Потім їх саджали на вантажний потяг і відправляли в далекий Сибір. Прабабуся розказувала, що в їхніх знайомих по дорозі померли всі, так і не доїхавши до місця призначення: було дуже холодно і не було що їсти, бо їх відправили з маленькими вузликами, а все їхнє майно роздали біднякам, серед яких було багато таких, які не вміли працювати, і худоба в них даремно помирала, бо вони не знали, як з нею поводитись, чим годувати, а що не дозволяється давати.

Прабабусина сім'я була заможна (але не кулаки, в них не було робітників), бо всі любили і вміли працювати і докладали багато зусиль для зміцнення свого добробуту, важко працюючи з досвіту до пізнього вечора. Але влада не звертала уваги на працюваність членів цієї родини. Керівники новоствореного колгоспу прийшли ще зранку та позабирали буквально все, навіть подушки та одяг. Вони забрали геть все істівне, незважаючи на те, що в сім'ї було багато дітей, які хотіли їсти. Мати сильно плакала, благала хоч щось залишити, бо діти голодні, але військові не зважали на її благання. Цій сім'ї пощастило, що їх не перших розкулачували. Як тільки батько почув, що в людей, які живуть не дуже бідно, все забирають, він прибіг додому і сказав, що потрібно хоч щось заховати. Мати сказала, що вони не кулаки і їх це не стосується. Але в ті часи всі слухали голову сім'ї, і мама з доньками почали шити маленькі мішечки, які наповнювали зерном та через вікно, щоб ніхто не побачив, кидали у рів за хатою. Добре, що у той час пішов сильний сніг, і до ранку їх позасипало. Дещо сховали в хаті, вирили посередині яму, але чекісти побачили сиру землю, розкопали і все забрали. Після того, як вони пішли, хата залишилась зовсім пуста, навіть шторки з вікон поздирали. Добре, хоч те, що не вислали в Сибір, інакше всі загинули б.

Багато днів вся родина нічого не їла, бо тато боявся розкопати сніг, щоб не побачили й не забрали останнє зерно. І тільки коли найменша дитина була така знесилена, що мовчки лежала, навіть не плакала, тато темною ніччю переніс мішечки з зерном та зарив під столом посередині хати (який єдиний залишився з меблів). Ліжка теж позабирали, і всі спали покотом в кутку на соломі. Це були дуже жакливі часи, бо все зерно відправили в місто, а на селі люди помирили з голоду.

Схованого зерна виявилось дуже мало, і тато добровільно відмовився їсти, він голодував, щоб вижили діти, але це не допомогло. Спочатку помер дід Максим, потім його дружина – баба Ганна, потім не змогла встати з ліжка маленька Оля, а Зіну відправили в селище Агрономію працювати за харчі і це допомогло їй вижити. Їжу ділили на малесенькі порції, щоб тільки не вмерти, а варили затируху з перетертого на борошно зерна, щоб тільки дотягнути до весни, коли можна буде варити молоді листочки, травичку.

І все ж таки одного дня харчі закінчилися, і моя прабабуся Ніна (вона була найстаршою дочкою) вирішила зібрати всі речі, які ще можна було носити, і піти у місто Миколаїв, щоб поміняти їх на їжу. Її чоловік працював у сусідньому селі за харчі, які раз на тиждень приносив додому – це були щасливі дні, але тяжко заробленої їжі вистачало тільки на три дні тижня, а решту днів не було що їсти. Коли прабабуся Ніна прийшла додому з харчами, одна її дочка вже померла, а в другої не було сил їсти, і вона померла наступного дня.

Коли бабуся (донька моєї прабабусі, яка народилась вже опісля голодомору) це згадувала, вона вже не плакала, бо час гоїть рани. А ми з моєю сестрою Юлею слухали, і нам хотілося заплакати, бо було дуже шкода безневинно померлих людей. Вони померли через помилки людей, які мали владу, але ще не вміли керувати людьми.

Нашому поколінню дуже шкода, що так сталось. І ми ніколи не повинні про це забувати, щоб цей жах більше не повторився.

Я вважаю, що усіх цих людей засудили несправедливо. А всі бідні люди, заради чого вони страждали? Заради щастя і миру, або заради користі влади? Влада не гідна таких страждань.

ТАШКІНА Ганна Петрівна

1923 р. н.

Мешкала в с. Струтинка Вінницької області

Я родилась 20 ноября 1923 года. В нашей семье было четверо детей: брат и двое сестёр младше меня. Мы очень голодали, дети от голода опухли, а я нет, наверное, потому что сама по себе была худенькой. В колхозе давали на семью по два половника баланды, мы с сестричкой приносили их домой, по дороге отхлёбывали по два глоточка, чтобы незаметно было, что мы ели, а вот другие дети иногда по дороге съедали всю, и их родители жестоко избивали за это. Чтобы как-то выжить, люди ходили в поле. И выкапывали прошлогоднюю картошку и буря-

ки, собирали колоски. Я считаю, что мы выжили благодаря травам. Мама варила борщи из лободы, крапивы, дикого щавеля, щира и других разных трав. Многие ездили в Западную Украину обменивать вещи на продукты, мама тоже ездила. У нас было шесть золотых стаканчиков, мама их обменяла на разные крупы. Однажды воры попытались открыть защёлку двери, чтобы украсть их. Я со страхом с другой стороны держала её пальцем, и им не удалось открыть и украсть продукты. Но в следующий раз мы зазевались на улице, и когда пришли домой, увидели, что и крупы, и мука украдены.

В селе были случаи, когда ели детей. По соседству жила тётка Мария, она заманивала детей к себе с других улиц и ела их. Мы к ней ходили в гости, не помню, угощала она нас или нет этим мясом, но нас она не съела, думаю, потому что мы рядом жили и чтобы её не заподозрили. Потом её поймали с поличным – нашли детское мясо. Мы видели, как её вели по селу с котомкой за спиной с мясом.

*Записала начальник архівного відділу Тарутинської РДА
Домінікія Дмитрівна Голубей*

ЧЕРЕНКОВА (ЧУПЕНКО) Тетяна Іванівна

1927 р. н.

Мешкала в с. Мартинівське Одеської (тепер – Миколаївської) області

В годы голодомора 1932–1933 годов наша семья состояла из 6 человек: мама, папа и четыре сестрички (1924, 1927, 1929 и 1932 годов рождения). Наш дедушка был состоятельным середняком, за что и был раскулачен. Землю, лошадь, корову, инвентарь забрали в колхоз им. Постышева (когда Постышева признали врагом народа, колхоз переименовали в колхоз им. Хрущева). Имущество разобрали себе активисты. Папа с мамой работали с утра до ночи на поле, их там мало кормили, только чтобы не упали от слабости, потом мама заболела малярией и её отвезли в город. Я сама ухаживала за Ниночкой (1932 г. р.), ходила в ясли брать для неё еду. Очевидно, я недостаточно хорошо за ней ухаживала, потому, что она была в очень тяжелом состоянии. Хорошо, что мама приехала и выходила её. Когда я приходила за едой, я видела, как дети ели свой кал. Иногда я находила в земле в гнёздах маленькие птичьи яйца и кормила ими маленькую Ниночку. Мама ходила в поле откапывать из-под снега початки кукурузы. Однажды за ней зашли соседка и мамина сестра, чтобы идти собирать колоски, но мама задержалась дома и пошла позже вслед за ними, но их не догнала, а встретила уже с объездчиком. За это их посадили в тюрьму на семь лет, потому что не разрешалось откапывать и уносить домой. Кукуруза пахла мазутом, её обливали, чтобы мы не ели.

Мы постоянно были голодными, мама варила разную траву, а иногда мы выходили в поле и ели её сырую, как поросята паслись. Однажды сестричка (1929 г. р.) наелась травы дурмана, перепутав коробочки семян дурмана с маком. Когда я пришла за ней в ясли, мне сказали, что она с ума сошла и, действительно, она себя очень странно вела: смеялась, повисла на дверях в позе лягушки и убежала.

До голодовки у нас в доме было всё: одеяла, подушки, потом мама выменяла всё это на еду и дом опустел, мы спали на полу в соломе. Когда уже нечего было

менять, мы перешли жить в сарай, потому что папа продал дом каким-то приезжим людям, у них было четверо детей и корова. Позже люди говорили, что видели, как они выбросили своих детей мёртвых в речку, их за это никто не наказал.

В те времена детей-сирот активистов отдавали в колхозы, и в наш колхоз прислали двух девочек-сирот. Они жили одни в большом холодном доме, спали на соломе. Однажды я пришла к ним, когда они кушали тюльку, мне очень хотелось её, но они мне не дали, я не ушла, пока они всю не съели. Зато потом одна из них пришла к нам, в голове у неё кишели вши, их было видимо-невидимо, толстый слой. Моя мама налила ей последние капли керосина из лампы, чтобы уничтожить их. Помню, как я ей сказала: «Ты мне тюльку не дала, а мы тебе помогли».

В 1938 году наша семья переехала в село Раково Николаевской области (папа оттуда родом). Помню очень много разрушенных домов, говорили, это дома вымерших семей в 1932–1933 годах. Староста села говорил, что в их селе были случаи, когда в эти годы ели детей, что это было впервые в истории Украины.

Во время этого сталинского голода никто о людях не беспокоился, люди были сами себе предоставлены, никто им не помогал: ни государство, ни местные власти; люди ходили опухшие и голодные, голые и босые.

*Записала начальник архівного відділу Тарутинської РДА
Домінікія Дмитрівна Голубей*

ТАТАРБУНАРСЬКИЙ РАЙОН (з 2020 р. – БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКИЙ РАЙОН)

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 347, 348, 351)

с. БАЗАР'ЯНКА

БАТУРІНА Олена Карпівна

1927 р. н.

Мешкала в Одеській області

Народилася в 1927 році в Голованівському районі Кіровоградської області. Я була ще маленька у 1932–1933 році, а мої батьки померли від голоду. Нас залишилося п'ятеро дітей, нас відвезли в різні дитячі будинки. Тільки я з меншою сестрою була у Вознесенському дитячому будинку. А де мої брати і сестри старші, я до цього часу не знаю. Я лише пам'ятаю, що на полях було багато бур'янів, не було чим і що сіяти, дуже смерділо трупами, як тварин, так і людей. Смерть стала звичним явищем, яке вже нікого не лякало в селі. Особливо вмирало багато дітей в дитячому будинку, зараз навіть страшно розповідати, як починаю згадувати. Дітям з дитячих будинків, і мені в тому числі, давали якісь маленькі порції такі, щоб тільки, дякувати Богу, можна було не померти. Хлопців і дівчат стригли, крім голоду загризали воші і клопи.

В селі ходили уповноважені, шукали все по хатах, що находили, витрушували. Жінки бігли, кричали: «Не забирайте останню крихту, останню одежину!» А ті на підводу і вухом не ведуть, у них наказ: кого треба, того й розкуркулювати. Весною стало жити краще, з'явилися щавель, бриндуші, трава. Ми збирали колоски, за які карали, чи мерзлу картоплю. Ми не жили, а виживали, навіть вогонь, в кого не було кресала, позичали у сусідів. Не було мила, гасу, замість мила була мильна трава*.

На вулицях попід огорожами вимирали люди, на станції жадливої зими 1932–1933 років з вагонів [...], мов важкі колоди, скидали задубілі людські трупи. Чекали, поки їх назбирається чималенько, і відвозили до братської могили. На шії у коней були дзвоники, і їх передзвін нагадував збайдужілим людям, що дід везе гарбу покійників, були такі, що ще й ворушились. Я наслухалася, що в багатьох містах люди їли дітей та людей. Голод косив і старих, і малих. Були сім'ї, де вимерли всі. Думаю, що війна за п'ять років стільки людей не викосила, як голодовка за півроку від Різдва до жнив. Мені важко про це згадувати, яке гарне і велике було моє село, скільки людей славних і працьовитих забрав голодомор, яким тільки жити й працювати!

Записав учитель Базар'янської школи

В. Г. Гресь

* Мильний корінь, собаче мило, дике мило, сороканедужник, мильнянка лікарська (бот. назва) – багаторічна трав'яниста рослина родини гвоздикових. Використовувалася для виготовлення сурогатів мила. Має широке застосування у харчовій промисловості (кондитерське виробництво, хлібопекарська справа, виноробство, пивоваріння), медицині, фарбувальній промисловості.

ЧЕКАНОВСЬКА Поліна Дмитрівна*1914 р. н.*

Народилася 25 травня 1914 року в селі Велика Мечетня (Кривоозерського району, тоді Одеської області, тепер Миколаївської області). Мої батьки – селяни-середняки Чекановська, уроджена Жуковська Франя Пилипівна (1878 р. н.) та Чекановський Дмитро Марцинович (1881 р. н.) – все життя прожили у Великій Мечетні, де і поховані. Батько був солдатом Першої світової війни і воював у Німеччині. У моїх батьків була велика родина – семеро дітей. Перший хлопчик (1902 р. н.), помер маленьким, сестра старша – каліка Ольга (1904 р. н.), сестра Анна (1906 р. н.), сестра та брат близнюки Ксенія і Антось (1910 р. н.), і я, Поліна (1913 р. н.), та брат Євстафій (1918 р. н.). В нашій сім'ї ще жив мамин племінник Віктор (1910 р. н.), батьки якого померли від голоду 1922–1923 років.

Навчалася я у Мечетнянській семирічній школі, початкові класи розміщалися у людських хатах. Такий клас був і у нашій хаті. В 1929 році я поступила до Первомайського педагогічного училища Одеської області, який закінчила у 1932–1933 роках, отримала призначення до Савранського райвно, де завідуючим працював Ільницький Сергій Панфілович (1906 р. н.), який став моїм чоловіком. Він загинув смертю хоробрих у Велику Вітчизняну війну. Прожили ми разом лише три роки. Він загинув разом з п'ятьмастами вихованцями Старокостянтинівського дитячого будинку імені Сталіна під Сталінградом, куди були евакуйовані дітси-сироти.

Я хочу розповісти про нещастя та горе, яке випало на моє життя, що збереглося в моїй пам'яті, а пам'ять – це нескінченна книга, в якій записано все: і життя людини, і життя країни. А багато ж випало на моє життя чорних та кривавих сторінок. Інколи здригаєшся від жаху, як могли вижити. Не віриться що тут, в Україні, раптово зник хліб, і люди залишилися без єдиної зернини. Смерть косила людей.

До революції мої батьки жили непогано. Мали десять десятин землі – це батькове придане, а мамі дали гарну ковану скриню одєжі, та золоті кульчики, які вона в роки голодомору виміняла на зерно. Сім'я важко працювала на землі, навіть на полі народилися мої брат і сестра-близнюки. Мали три-чотири корови, коней, овець, домашню птицю, господарський реманент. До школи ходили не всі діти, вчилася лише я і мій брат Антось.

У 1929 році в селі почалася колективізація: все потрібно було здати до комуни: коні, корови, реманент, плуг, борони. Дуже не хотілося це робити батькові. Він майже не повісився, коли голодна коняка втекла з колгоспу, стала під вікно, а за нею корова. Забрали всю землю до колгоспу, забрали навіть клуню, куди звозили забране у людей збіжжя. Клуня була повна пшениці, біля неї поставили сторожа. А в хаті пухлі діти, у сусідів уже померли четверо дітей. Ледве пересуваючи ноги, сусідка приходить і просить маму: «Франю, ходіть, допоможіть винести з хати на безтарку* наших мертвих, а ми завтра, як будемо живі, допоможемо вам». Мама до кінця днів своїх згадувала це. А ще вона дала нам заповіт: ніколи не вбивати

* Безтарка – віз для перевезення сільськогосподарських продуктів без тари.

щурів, бо вони спасли від смерті наш рід, щурі поробили в стінах клуні ходи і виносили надвір купки пшениці, які мама, щоб не бачив сторож, збирала і варила. Уже були опухлі старша дочка Оля і брат Антось, я уже працювала вчителькою в Савранському районі, отримувала невеликий пайок. Я несла це маленьке підкріплення рідним, мене догнали якісь голодні й страшні люди, все забрали і мене мало не вбили. Мама заховала в комині торбинку з просом, а квасоллю загорнула в одяльце маленької внучки Мілочки. Але все знайшли і витрусили, кричали, лаялися, крючками штрикали стіни, заглядали за ікони, все перевертали, називали куркулями, ворогами радянської влади, погрожували Сибіром. А родичів, що жили поруч, вночі вивезли, і ніхто до цього часу не знає, де вони поділись. Залишили одну стару дев'яносторічну бабу Сащиху, що була зовсім сліпа. І найстрашніше, що все робили свої, сільські. Мої мама та батько не могли все життя пробачити свого кума сусіда Зайця Григора, який розкуркулював їх і забрав останні сухарі в комині, сховані для півторарічної дитини. До весни ще якимось трималися, а вже після Різдва коїлося страхіття: на кладовище зігнали чоловіків, які ще могли ходити, копати довжелезну яму. Знайшли їзового, щоб кожного дня звозити усіх померлих. Завезе він чоловік 15–20, а тоді закидає землею, інколи ще завозили живих людей. Сім'ями голод косив людей. Вимерла сім'я маминого брата Віктора Жуковського, а його самого розстріляли за селом як організатора якогось повстання. Мама все життя боялася розповідати про це. В селі почалося канібальство. Розповідали, що забрали бабу Зіньку Чернецьку, що їла дітей, закликаючи їх в хату, у неї на горищі на бантинах висіло людське м'ясо. На базарі в Первомайську продавали ковбаси, в яких люди знаходили дитячі пальчики. А ще в нашому роду трапилось таке: була з'їдена мамина сестра Ягуня, а обсмалену голову знайшли у Зіньки в печі.

До хати завжди приходили люди, ночували, струшували на вогонь вошиві сорочки. Ці люди мали вигляд живих кістяків. Людей жорстоко карали не тільки за три колоски, а навіть за кілька безвинних слів.

В моєму рідному селі Мечетні, в Саврані, в Первомайську були випадки людодійства.

Ходили попід хати вповноважені, щоб підписати осоружну позику облігацій. Люди вимирали. Щоб не копати ями, їх стали вивозити в кручі за місто і просто їх туди скидати, а під час повені, сама бачила, як поплили ці людські черепи до Бугу. Тільки за один лютий 1933 року було підкинута сорок дітей. Якщо ми забудемо про це, то проклянуть нас і кістки невинно убитих у голодоморах.

Записав учитель Базар'янської школи

В. Г. Гресь

* Бантина, банта – складова кроквяної системи: поперечна горизонтальна балка між кроквинами.

с. ДИВІЗІЯ

КАРПЕНКО Іван Васильович

1927 р. н.

Мешкав у с. Соснова Київської області

Народився я в 1927 році. Під час голодомору 1933 року я проживав в селі Соснова Переяслав-Хмельницького району Київської області.

В нашому селі була створена спеціальна комісія, яка забирала останню крихту хліба. Наша сім'я заховала небагато ячменю – батько закопав його на городі. Одного дня до нас у двір заїхала підвода з активістами села. Вони почали обшукувати спочатку будинок, потім пішли на город. В будинку нічого не знайшли – комора була пуста. Почали обшук на городі – палицями тикали в кожен сантиметр землі. На закопаний ячмінь натрапив добрий товариш мого батька і не видав нас. Тато зробив спеціальне жорно з каменів і заховав його під підлогу, але його знайшли і забрали.

Щоб врятувати нас від вірної смерті, батько втік з села в місто, де працював у кузні. Кожної суботи він привозив нам одну буханку хліба. Ми її замочували з кропивою і їли, як суп. Навесні ми збирали лободу, очерет і їли. Я ходив по болотах і там збирав яйця птахів, приносив додому та годував молодших. За те, що батько поїхав у місто, у нас забрали корову. Після цього нам було дуже важко.

В селі в одного діда був дуже старий кінь. Він вирішив його дорізати і кожній сім'ї роздати по частині. Мама послала мене за м'ясом. Була дуже велика черга і мене виштовхали. Але один добрий дядько знову поставив мене у чергу і мені дісталася половина конячої ноги.

Найстрашніше сталося зі мною, коли мама послала мене до двоюрідного брата. Дорога до нього лежала через кладовище і, коли я через нього проходив, то побачив, як собаки витягнули мертву жінку з ями. Я дуже злякався і побіг до сусіда за допомогою. Він пішов на кладовище, розігнав собак, а мертву жінку закопали поглибше.

Пам'ятаю, що вся вулиця була встелена людськими трупами. Кожного дня їздила підвода і збирала мертвих. В моєму роду від голоду померло п'ятеро.

Пройшло вже 75 років, а рана до сих пір не загоїлась і спогади не лишають мене. Одне в мене бажання – щоб це страхіття більше ніколи не повторилося.

Записала учениця 10 класу Дивізійської школи

Ганна Пономаренко

КОВАЛЬОВА Галина Омелянівна

1932 р. н.

Мешкала в с. Біляки на Полтавщині

Народилася в 1932 році. В 1932–1933 роках проживала в с. Біляки Семенівського району Полтавської області. Звичайно, я знайома з тими подіями лише зі спогадів своїх батьків. Мені на той час було лише неповний рік від народження. Мама дуже часто згадувала наші поневіряння в ті важкі роки, і кожен, хто залишився в живих з дітей в сім'ї, дуже добре знає всі події.

Коли я народилася, в сім'ї вже було троє сестер – 9, 10 і 12 років. Посеред нашої хати стояла велика дитяча люлька, де бавили мене старші сестри. Ця люлька і послужила нашій сім'ї під час голодного 1933 року. Саме під дитячою люлькою в кімнаті батьки закопали трохи зерна, яке не встигли відібрати. А цим займався наш дядько Карпо, чоловік маминої рідної сестри Марії. Саме він очолював сільську комісію і не мав ні до кого жалю. Саме він під час обшуку в нашому домі знайшов і відібрав те заховане зерно під люлькою. Після того, як відібрали останнє, мама плакала та кричала, проклинаючи тих, хто залишив її сім'ю помирати вірною смертю. За це її разом зі мною закрили на два тижні у темний льох. Мене, малу, мати годувала кусочком хліба, розмоченим у воді, сама голодувала. Батько поїхав в Росію для того, щоб прогодувати дітей. Пізніше він забрав двох сестер, щоб прогодувати.

Мама розповідала, що біля нашого села було російське село, і там не було такого страшного голоду, як в нашому. Люди ходили в село і міняли останні речі на хліб та зерно.

Пам'ятаю про розповіді мами за дядька Карпа, який завдав багато горя нашим односельцям. Він був покараний людськими прокльонами і коли пішов на війну, то під час першого бою йому випалило очі. Його сини та жінка відмовились від нього, а односельчани проклинали навіть його кістки.

Багато людей помирало в ті важкі роки від голоду, а ті, що лишилися жити, запам'ятали ці страшні роки назавжди. Сподіваюсь, що цього ніколи більше не станеться.

Записала учениця 7 класу Дивізійської школи

Ірина Кушнарєнко

КОНОВАЛ (АТАМАНЕНКО) Олена Давидівна

1917 р. н.

Мешкала в с. Петрівка на Полтавщині

Я народилася в 1917 році. В 1932–1933 роки проживала в с. Петрівка Миргородського району Полтавської області. В сім'ї нас було шестеро дітей – дві дівчини та четверо хлопців. Разом з нами жили ще й дідусь та бабуся. Мені на той час було вже 16 років. Я пам'ятаю, які велися розмови про причини голоду. Їх було дві: поганий врожай 1932 року, а в 1933 році врожаю майже зовсім не було; друга причина – майже тотальна заготівля зернових культур для народів Росії (нам

говорили, що там голод). У дуже бідних людей частково залишали врожай, але його вистачило тільки до початку 1933 року. Куркулі (більш заможні люди) закопували свій хліб, а продзагони відшукували і відправляли господарів в Сибір.

Дуже багато людей вмирало через голод, особливо в тих сім'ях, де батьки не турбувались про своїх дітей. В нашій сім'ї померли всі хлопці і наша бабуся по батькові, а дід з сестрою виїхали в місто і залишились живими. Перебирались в місто й інші жителі села і округи. Там виживали, бо на підприємствах давали пайок і працювали їдальні для робітників. В колгоспах виживали лише ті, хто працював на МТС і їх осередках, там варили похльобку і давали чорний хліб.

Пам'ятаю добре, що кожний день по селі їхала підвода і збирали померлих. Ховали в спільній могилі. Особливо часто вмирали діти. Моя сестра Софія в цей час жила у тітки, а її чоловік працював головою колгоспу в сусідньому селі, от вона і не відчула цього лиха.

Я в 16 років залишилась одна, батько добував харчі для нової сім'ї (втретє одружився) і я його не цікавила. Школу залишила, бо через голод вчитись не могла – ходила по полях і лісах, збирала зелені рослини, ягоди, фрукти, щоб не вмерти. Директор школи і голова села Петрівки взнали про це і вирішили мені допомогти – послали на курси вчителів в м. Лубни на три місяці, напевно тому, що гарно вчилась в школі, а вчителів в школах бракувало. На курсах нам варили їсти, давали 600 грам чорного хліба, навіть гроші давали на потреби. Так я і вижила. Дуже вдячна державі, що піклувалася про майбутніх вчителів. Через три місяці я повернулася вчителькою в рідне село. Директор школи, комуніст, побатьківськи ставився до мене і виховав з мене гарну вчительку. Так було врятоване моє життя. Після цього я закінчила 3-річне педучилище у с. Великі Сорочинці і присвятила себе педагогічній праці. Працювала вчителем початкових класів на протязі 35 років. Сьогодні мені 91 рік, а ті роки не забуваються. Жаль тільки, що в засобах масової інформації дуже часто звинувачують тільки Москву, а не згадують про корисні цілі місцевих «горе-комуністів», які діяли на свій лад, наживались на горі бідних людей.

Голодомор – це страшно для кожного народу, за нього не слід ніколи забувати і не допускати повторення цього в історії.

Записав учитель Дивізійської школи

В. А. Янкевич

с. ЛИМАН

ДИМИТРЕНКО Ольга Йосипівна

1928 р. н.

Народилася я в 1928 році на хуторі Сольварки Березівського району Одеської області. Нині проживаю в с. Лиман Татарбунарського району Одеської області по вулиці Котовського, 39.

Не можу й дотепер забути того горя. Хто створив той голод? Хто наказав забирати лишки? А ті комісари забирали до крихти! Збиралося їх п'ять, шість, а то й десятеро, як увійдуть до хати, як перевернуть все, як понишпорять в кожній шпаринці, заглянуть у піч, на подвір'ї переріють скирти, кинуть оком і у криницю, то не останеться нічого. Після цих комісарів люди ставали голі, голодні, босі й простоволосі. Ну як я забуду тих «перевіряльників», прийде в хату, каже: «Ти ще не здохла?» Якось я з мамою навибирали квасолі, може, зо дві склянки. Мати глянула у вікно, побачила, що йдуть комісари до нас у хату. Швиденько налили воду в казанок, туди квасолю – і в піч, наче вариться. Ми думали, так врятуємо квасолю. Але вони висунули казанок з печі, вилили воду, а квасолю забрали з собою. Живу і думаю про це.

Записали учні 11 класу Лиманської школи

ДИМИТРЕНКО Ольга Юхимівна

1923 р. н.

Народилася в 1923 році в с. Нижнів Тлумацького району Івано-Франківської області. Нині проживаю в с. Лиман Татарбунарського району Одеської області по вулиці Кірова, 90. На той час було мені 9 років. Але ті страшні роки закарбувалися в моїй пам'яті назавжди*.

Моє серце обливається кров'ю, коли бачу, як діти недбало ставляться до хліба. І одразу згадую свої дитячі роки. Це було в 1933 році. Наша сім'я була бідна. Було нас у батьків двоє: я і старший брат. Мені було 9 років, братові Семену – 11. Ми жили недалеко від колгоспного млина і весь час крутилися біля нього у пошуках зернят. Яке ж то було щастя, коли знаходили жменьку зерна. Ми йому раділи більше, як новим черевикам. То було спасіння від голодної смерті. А ввечері, наївшись коржів із перетертої лободи та чечевиці, засинали під мамину казку про хліб: «Ось прийде весна, нам видадуть півмішка зерна, засіємо ним ниву і влітку заколоситься наше хлібне поле. Потім зберемо врожай, змелемо муки і напечемо запашного, смачного хліба». І снилися нам паляниці із золотистою скоринкою. А вранці, нахльобавшись юшки із трави, ми з братом знову шкандибали до млина в надії віднайти хоч жменьку зерна. Дай Боже вам, щоб ви ніколи не знали голоду.

*Записала вчителька Лиманської школи
Н. В. Карпенко*

* У тексті можуть бути змішані різночасові спогади оповідачки; її родина, імовірно, опинилася в Україні вже по війні, тож спогади можуть стосуватися голоду 1946–1947 рр. Хоча вона сама зазначає, що під час голоду їй було 9 років, ареал поширення букових лісів (в яких можна було знайти «букове насіннячко») досить чітко вказує на регіон, де пройшло її дитинство.

КОСИК Ганна Василівна*1923 р. н.*

Народилася в 1923 році в с. Нижнів Тлумацького району Івано-Франківської області. Нині проживаю в с. Лиман Татарбунарського району Одеської області по вулиці Кірова, 90.

На той час було мені 9 років. Але ті страшні роки закарбувалися в моїй пам'яті назавжди. Пригадую, якось біля нашого двору зупинилася підвода. До хати зайшов посильний із сільради та двоє чоловіків із райцентру. Почали шастати по хаті. Знайшовши невеличкі торбинки з крупами, виносили і складали на підводу. Навіть ту муку, яка була схована в полотняній торбині на печі, біля дитини, і ту забрали. Як не благали, падали до ніг, просили, щоб хоч щось залишили, бо діточки маленькі ж. На той час мені було 9 років, Миколці – 6 років, Василькові – 4 роки, Іванкові – 1,5 роки. Дуже тяжко ми виживали в той період. Люди пухли і вмирили щодня. Ті, хто міг ще якось ходити, ловили і смажили їжаків. А коли прийшла весна, то блукали по лісу, немов примари, шукаючи трави, щоб спекти коржі. Де-не-де знаходили грибочки, смажили букове насіннячко. Мама різала суху коров'ячу шкіру на дрібненькі шматочки і варила нам супи. У 1933 році мати пішла до колгоспу, там давали по черпачку баланди і по кусочку хліба. Вона його не їла, а приносила додому, добавляла води, сухої трави і ділила на всіх. Ось таким було моє дитинство. З болем у серці згадується мені те гірке пекло.

*Записали учні 11 класу Лиманської школи***МАРАКУЛІН Володимир Артемович***1931 р. н.*

Народився в 1931 році в с. Благовіщенка Кам'янець-Дніпровського району Запорізької області. Нині проживаю в с. Лиман Татарбунарського району Одеської області по вулиці Чапаєва, 96.

Нас у сім'ї було троє дітей. Старшому 11 років, середньому – 8, а мені – всього рік. Я не пам'ятаю тогочасних подій, а от старші брати мені з часом розповідали про ті голодні роки у нашій місцевості. Особливо було важко, коли з села вивезли увесь хліб. Основна маса жителів була позбавлена будь-яких засобів існування. Виїзд за межі села був заборонений. Щоб вижити, робили коржі з листків лободи та щирю. Ці листки перетиралися, змочувалися водою і запікалися. Також ходили по полях в пошуках мерзлої картоплі. Іноді щастило і брати приносили мерзлу картоплю. По селу ходили євреї, які за золото продавали темну муку. Мати мала один золотий хрест і обручку, які передавалися в їхньому роду з покоління в покоління. І от в цей голод вони і згодилися. Потроху обмінюючи золото на муку, ми й вижили. Багато сімей вимерло повністю. Це було страшне життя, коли люди їли все, що тільки можна було знайти: листя з дерев, траву, мерзлу картоплю, а іноді й трупи тварин.

Записали учні 11 класу Лиманської школи

ФРУНЗІВСЬКИЙ РАЙОН
(з 2016 р. – ЗАХАРІВСЬКИЙ РАЙОН,
з 2020 р. – РОЗДІЛЬНЯНСЬКИЙ РАЙОН)

(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 357, 360; оп. 3, спр. 29)

сmt ФРУНЗІВКА (з 2016 р. – Захарівка)*

АРСЕНЬЄВА О. Ф.

1927 р. н.

На той час у сім'ї мого батька, Арсеньєва Ф. Я. (1898 р. н.), було троє дітей. Донька, 1933 року народження, померла через місяць, оскільки мати була дуже виснажена голодом. У неї не було материнського грудного молока, а більше нічим було підгодовувати. Дуже рідко сусіди приносили один стакан молока на цілий день. Батьки кожну крихту хліба, малаю, коржа віддавали двом старшим діткам. Годували їх рослинами, які мали коренеплоди. Варили супи з ботви, листя і, якщо десь добували крупи, то кидали у суп по мізеру.

Восени 1933 року батько помер, місцевий священник допоміг поховати, приніс одяг, взуття. У колгоспі домовився за підводу, а два брати батькові викопали яму. А були випадки, коли люди, йдучи по дорозі, помирили, їх односельці або рідні зносили на обабіч дороги, прикривали листям, тому що не було сили викопати яму і донести до кладовища. На ранок собаки і вовки з'їдали цих людей.

Записала учениця 11 класу Яна Тодорашко

БАБЕНКО В. [...]

1925 р. н.

Їсти було нічого, влада повідбирала останні залишки хліба. Урожай на ті роки був добрий, але все вивозили, не дававши людям ні зернини. Всі помирили на очах. Як вийдеш на вулицю, то побачиш, що хтось мертвий вже лежить.

Їли все, що можна було найти. Навесні викопували молоді пагони та корінці пирію та бур'яну, цвіт акації, кору дерев, минулорічну гнилу картоплю.

БЛАЩУК Г. Ф.

1925 р. н.

Важко згадувати, але таке і забути не можна, що люди в ті роки пережили, хто вижив і хто залишився в живих. Коли у батьків були там якісь цінності, то міняли

* Нині сmt Захарівка у Роздільнянському районі Одеської області, у 1927–2016 рр. мало назву Фрунзівка; у 1923–2020 рр. – центр Фрунзівського, з 2016 р. Захарівського району Одеської області.

на їжу. А якщо і одяг якийсь був, то також міняли на їжу. А під весну 1933 року, коли вже не було чого міняти, сім'я почала голодувати. Батьки почали пухнути. А ми, діти, їли з липи бруньки і з акації цвіт.

ГИЛКА Поліна Вікторівна

1925 р. н.

В той час в сім'ї у нас було двоє дітей: я та Олена (зведена сестра), нам було по 8 років. Але в моїй пам'яті закарбувалися важкі роки Голодомору. Важко було прожити кожен день цього страшного періоду.

Пригадую, як мати з батьком ділили стакан крупи на декілька днів, щоб прогодувати дітей. Щодня варили суп з щавелю, добавляючи трішечки крупи. Батько міняв подушки, ковдри на стакан якої-небудь крупи.

Мати працювала дояркою. За її важку роботу давали по 100–200 грамів хліба. Цей хліб мати ділила по крихітці на кожного члена сім'ї на цілий день. Під час Голодомору самі себе вже годували: їли цвіт акації, какіш, кукурудзу, пасльони*. Можна сказати, їли рослинність. Отак і вижили.

Записала учениця 6 класу Катерина Тодорашко

ЕРМУЛЕНКО Надія Михайлівна

1914 р. н.

Моя бабуса під час Голодомору була підлітком. У неї були сестри, і вони ходили в ліс збирали ягоди, насіння, жолуді, з яких мати варили їм куліш. Так члени бабусиної родини в ті часи вижили.

Записав онук, учень 5 класу Андрій Єрмуленко

КОРМИЧ Ольга Дмитрівна

1914 р. н.

Мешкав у смт Кодима Автономної Молдавської СРР

Голодним, роздягненим було дитинство моїх ровесників у ту пору. На місці нинішнього базару у Кодимі, по-своєму приваблива, стояла Миколаївська церква. В той зuboжілий 1933 рік біля неї завжди було чимало знедоленого та обезсиленого люду, який прохав милостиню. Ще ніколи в Кодимі не було таких тужливих і голодних Різдвяних свят і такого бідного Великодня. Важкі потяги мчали на Захід і до Одеси, до її причалів, і везли багато того, чого не снилося нам. А ми в цей час голодували. А тих, хто намагався врятувати від голодної смерті своїх дітей, жорстоко катували.

Селян карали при нагані і каганцях, обливали водою, вивозили на мороз, примушували робити... фізкультуру, піддавали колективному роздяганню... В с. Іваш-

* Ідеться про паслін чорний – поширений в Європі вид однорічної рослини родини пасльонових; усі частини рослини містять токсичну речовину соланін, особливо отруйними вважаються недозрілі зелені плоди. В їжу можна вживати стиглі чорні ягоди; лікарська рослина.

ковому господарів примушували вилазити на комин хати і кукурікати. Безжальність до людей, знуцання над ними ставали буденною діяльністю влади: спецзагони з Одеси оточували сільбуду і гнали селян на роботу. На обласному партактиві 17 серпня 1933 року з питань революційної законності визнавалося, що «садили» в районах по 60 осіб. До 90% селян крали колоски з колгоспних полів, щоб забезпечити себе харчами. Ціни на ринку, який існував нелегально, зросли до кінця п'ятирічки в 30 разів. Розкрадання майна колгоспів і кооперативів каралося розстрілом, позбавленням волі на термін не менше 10 років

Записала учениця 9 класу Т. Покотило

МЕЛЬНИК Г. І.

1932 р. н.

Мешкав в м. Переяслав Київської області

Нас було троє, батька не було. Кожна мати бажає для своїх дітей всього найкращого, то так і моя мати хотіла врятувати моє життя і віддала мене до притулку, сподіваючись на добрих людей... Так я потрапив з Канева до Переяславського притулку. Тоді мені було 5 років, але я на все життя запам'ятав той страшний період мого дитинства. Я не пам'ятаю, скільки я там був, але в пам'яті закарбувалося те, що нам давали по два листочки з капусти, ми сиділи і гризли їх, як кролики. Таких як я, було 52 дитини, і всі ми хотіли жити, але нашим властям було байдуже до нас. Їхньою метою було: чим більше нас не стане, то для них краще.

Ліжок у нас не було, спали ми всі покотом, тулилися одне до одного, щоб зігрітися. Вранці не всі підводилися, кожную ніч хтось помирав. А ще над нашим будинком нависла чорна хмара: нас почала, як косою, косити дизентерія. З 52 дітей із лап чорної смерті вирвалося тільки 8, решта померли. А якими людьми могли б вони бути! Ті, котрі пройшли через таку кухню смерті, не могли бути поганими людьми. Та властям вони були не потрібні.

Коли приїхала моя покійна тітка мене забирати з Переяслава, то я був майже відключений від життя. Пам'ятаю, як вона чистила варене яйце, а діти, котрі були ще жвавішими, билися за тими шкаралупами.

НІКІТЕНКО-СОКОЛОВА Марія Василівна

1922 р. н.

Мешкала у с. Майорське Одеської області

В ті далекі і страшні події голодних 1932–1933 років я проживала в с. Майорське разом з батьком Нікітенком Василем Васильовичем і матір'ю Ольгою Опанасівною та молодшою сестричкою Клавдією.

Починаючи з 1930 року, нашу сім'ю почали вважати куркульською, а батька – куркулем. Жили ми незаможнo, але у нас було двоє коней, яких забрали до колгоспу. Незабаром нашого батька пізно вночі заарештували і вивезли невідомо

куди. Більше ми його ніколи не бачили і не знаємо, де знаходиться його могила. Ми осиротіли. Годувальницею сім'ї стала наша мати.

Наступив 1932 рік. Особливо важкою була рання весна. Нищпорили різні комісії, вишукуючи зерно, муку, крупу, все, що можна було їсти. Ми з сестрою важко хворіли, і наша мати, нехай буде їй земля пухом, заховала у наших ліжках залишки муки і крупи. Хворих дітей ніхто не посмів зачепити. Але цих запасів вистачило ненадовго. Їсти далі було нічого.

Наступив голод. Сум і жах охопив село. Люди ставала самі на себе не схожими. Не то привиди, не то сновиди якісь. Одні пухли, другі висихали на тріску. Наша мати ходила із села в село, міняючи одяг, різні речі на пригорщу муки, крупи, щоб якось вижити. З дому винесла все, що можна було. Вона, як могла, рятувала нас, своїх дітей. І ми вижили.

Але у нашого дядька, рідного батькового брата, Нікітенка Семена Васильовича, становище було ще гіршим, ніж у нас. Сім'я уже нічого не мала. Не було що міняти і не було що їсти. Дружина померла. У відчаї дядько забрав своїх малолітніх дітей і ледь привів їх до сільської ради. Не було сили ні у нього, ні в дітей. Нічого не розуміючи, дядько залишив їх, безпомічних і обезсилених у сільраді, а сам пішов, не відаючи куди. Там і померли діти, десь помер і їх батько.

Я цього ніколи не забуду. Нехай ніколи не повториться той чорний рік і день, коли ми втратили дорогих нам людей, яким ми нічим не могли допомогти, так як самі були виснажені і знесилені.

Записали учні 9 класу

ПАЩЕНКО Г. К.

1934 р. н.

В той час люди ховали зерно, а приходили представники влади, нищпорили скрізь, де селяни ховали їжу. Забирали все і відвозили в невідомому напрямку. Коли люди залишались голодні, вони їли все, що їм попадало під руки, а ще збирали зернинки, які загубили представники влади, і варили собі їжу. За допомогою цього виживали. А дехто пух з голоду і помирав, в основному це були діти і літні люди. Тих, хто помирав, ховали у ямах, які були встелені лушпинням кукурудзи, замотували в ряднину і засипали землею.

Записала учениця 8 класу Марина Пащенко

САГАНЮК Є. Є.

1917 р. н.

Під час Голодомору я їздила на Житомирщину до рідні, ходила по селу і просила в людей лушпиння від картоплі, яке потім сушила в печі. Потім вишуну так звану «картоплю» клала в мішок і везла товарняком, просто сидячи на відкритій платформі, до станції Затишшя. По дорозі в лісах, в засідках були люди,

1318 | Фрунзівський район (з 2016р. – Захарівський, 2020 р. – Роздільнянський район)

що виготовленими з проволочки гачками стягували ці мішки з платформи. Із Затишшя йшла пішки до Фрунзівки з цим мішком на плечах.

Ще під час голоду у Фрунзівці була яма, де закопували дохлих коней, і люди йшли, викопували цю дохлятину і їли, щоб якось врятуватись від голоду. А ще брали качани від кукурудзи, терли їх і варили.

Записала О.В. Жабровець

с. ВОЙНИЧЕВЕ

ЛУЦЕНКО (БІЛІНСЬКА) Ірина Дмитрівна

1919 р. н.

Мешкала у с. Майорське Одеської області

Український Голодомор 1932–1933 років я дуже добре пам'ятаю. В ці роки я мешкала в с. Майорське разом із своїми батьками. Згадую, як з мамою ходила до станції Іванівка збирати колоски пшениці. Цілісінський день збирали. Принесли два клумачки і заховали в піч, але вранці приїхали комсомольці-активісти на чолі із Грищенком Борисом Абрамовичем, все перевернули в хаті, знайшли і забрали, не залишивши ні однієї зернини. Мої менші три брати плакали, бо хотіли їсти, але на них ніхто не звертав увагу. Тепер я собі думаю: для чого і для кого вони все це відбирали? Такі люди створювали нам, бідним, вимушений голод. Наша сім'я тоді два тижні годувалася тільки вареним щавелем.

Багато людей в селі померли від голоду. Ховати їх не було кому, тож багато мертвих лежали просто неба тижнями. А потім їх почали звозити до братської могили. Влада казала, що турбується про власний народ, а насправді знищувала його. За короткий період від голоду померли сотні тисяч людей, а в цей час хліб гнив у колгоспах. Мабуть, при владі були деспоти, яким були байдужі долі інших людей. Господи Милостивий! Одна надія на нього була!

Записав учень 5 класу Ігор Луценко

сmt ЗАТИШШЯ

ШЕСТОПАЛЮК (ГОЛУБЕНКО) Марія Сергіївна

1927 р. н.

Мешкала у с. Богданове Одеської області

Батьки Голубенко Сергій Каленикович і Євдокія Іванівна мали трьох дітей (Женя – 8 років, Марія – 6 років, Клава – 4 роки). Коли розпочався Голодомор, мені було 6 років, але я все пам'ятаю, наче бачу все це зараз перед очима.

У 1932 році в село приїжджали такі бригади, на чолі яких був Яшка Кирилюк, й вичищали погребі, забирали все зерно, а також всі продукти, які були вдома. Голодували люди, а також і наша сім'я. У нас не було хліба, але була корова, завдяки якій ми і вижили. Батьки ходили на станцію Затишшя і міняли молоко на висівку. Інколи їли лушпайки, мерзлу картоплю, їстівні трави: кропиву, лободу, калачики. Так і виживали. Але одного дня прийшли представники влади і забрали у нас корову, яку повели в с. Краснопіль, бо там була сільрада. Корова якимось чином вирвалась і прибігла додому. Але зовсім скоро прийшла «банда» і забрала у міліцію батька. Хтось із односельців доніс на нього, що він ховає зерно. Через декілька днів батько повернувся додому.

Багато людей ходили в ті часи опухлими від голоду, багато помирали. Як іде хто по селі і впаде, то тут вириють яму і закопають. Потім, коли голод закінчився, люди ще довго робили таємні запаси їжі: заривали картоплю десь у дворі, зерно замурували в стінах... Боялися ми голоду більше всього на світі.

Записав учень 5 класу Ігор Луценко

с. ЙОСИПІВКА

ГЮТАЇЛИНА (ДРАГОМАРЕЦЬКА) Євдокія Марківна

1926 р. н.

Мешкала у с. Журавлівка Вінницької області

Моя мати Євдокія Марківна народилася в с. Журавлівка Тульчинського району Вінницької області. Її батьки Анастасія та Марко працювали в колгоспі, куди були записані всі дорослі члени села. Влітку 1932 року був зібраний добрий врожай пшениці. Люди отримали зароблене зерно і готувалися спокійно пережити зиму. У сім'ї бабусі було четверо дітей: три дівчинки і хлопчик. В 1932 році мамі ще не виповнилося 6-ти років, за нею йшли Надійка та Ольга (по 4 роки), а братику Миколі – всього два.

Восени в селі з'явилися спецзагони, якими керували комуністи з райкому партії. Спочатку забрали весь урожай із зерносховища, а вже в жовтні 1932 року пішли спеціальні групи озброєних людей по домівках. Забирали все: зерно, картоплю та інші овочі, навіть квашені огірки та капусту. Після цього в сім'ї стало зовсім голодно. Щоб якось прогодувати дітей, бабуся і дідусь ходили в ліс, збирали ягоди, гриби, та цього було мало. Вже через місяць діти почали вмирати. Спочатку найменший Микола, за ним – близнючки-сестри. Їсти хотілося так, що діти смотали пожовкле гірке листя і пили багато води. Від цього тіло набрякало, ходити ставало все важче, і смерть знову забирала когось.

Від горя бабуся посивіла. А коли в кінці грудня 1932 року помер її чоловік, вона не витримала і, не дивлячись на всі заборони покидати село, забрала доньку Євдокію, мою маму, і втекла з села.

В селі ходили чутки, що на півдні, в Одеській області, легше вижити, що там, ті хто працюють, отримують пайок. Багато селян хотіли покинути Журавлівку, де щодня на возах, майже з кожного двору вивозили трупи. Їх везли на кладовище і ховали в спільну яму. Але був наказ, який забороняв покидати домівки, а на залізничних станціях стояли загони військових, які стріляли в тих, хто хотів сісти в потяг або на платформу. Бабуся знала про це та, бажання врятувати хоча б старшу доньку було сильнішим за страх. Щоб не заблудитися, бабуся разом з шестирічною донькою, рухалася вздовж залізниці ночами. Вдень вони ховалися в лісі, лісосмузі або скиртах соломи. Їли те, що попадало під руки: колоски пшениці, ягоди шипшини, терену. Допомогали і добрі люди, які ховали вдень в клунях, підгодовували чим могли. Майже два місяці тривала ця небезпечна подорож.

Весна 1933 року була холодна. Та на Фрунзівщині в березні вже готували техніку, яка мала виходити в поле. Для цього на 4–6 сіл створювалися машинно-тракторні станції (МТС), які розміщувалися в полі. До такої МТС, розташованої біля залізничної станції Перехрестово, і прийшли вранці голодні, обідрані мої рідні. Там їх нагодували, обігріли, розпитали: хто вони і звідки. Добрі люди з Перехрестово направили бабусю в с. Йосипівку, де на МТС потрібна була кухарка.

Першою людиною, яку бабуся зустріла біля села, був молодий вдівець Мокрянський Софрон. Через деякий час він одружився на моїй бабусі і привів її з донькою у свій дім. А з часом у них народився син.

Так завдяки тому, що бабуся врятувала життя моїй мамі, народилися ми: я і мій брат Віктор. Але все своє життя мама пам'ятала своє голодне дитинство і ту страшну подорож на південь.

Записано зі слів доньки, А. І. Бобрової

ТЕЛЕНІЦЬКИЙ Андрій Данилович

1906 р. н.

Голод 1932–1933 років був не випадковим явищем природного чи соціального походження, а наслідком цілеспрямовано застосованого владою терору голодом. Хліб в Україні був, але його забрали. В той час були так звані бригади активістів, які заходили до будинків і забирали все, що було. Робили вони такі «шпички» і ходили по підвір'ї і все прошпигували, щоб ніхто не міг закопати якогось збіжжя. Але я вхитрився, робив яму не на подвір'ї, а біля дороги, де всі ходили, і ховав туди квасоллю. В той час на городі вродили дуже довгі тикви, я взяв витягнув із середини все, а туди поставив кукурудзяної муки, закрив назад «кришкою» і повісив її на бантини. Так ми могли зварити кукурудзяної каші.

Весною було легше прожити, бо всі ходили в ліс і копали бараболлю. З листків винограду, кропиви пекли «балабушки». Але коли йшов по дорозі, то трупи людей лежали скрізь. Почувши, що в Маяках є комуна, де можна було заробити, я подався туди. Але вдень іти туди було небезпечно, бо по дорозі вбивали людей для того, щоб їх їсти. Тому я добирався пішим ходом вночі. Та справді, там кормили, але додому нічого не давали. А вдома були маленькі діти: син Микола (1932 р. н.) та донька Єва (1933 р. н.), їх потрібно було годувати, тому я повернувся додому.

В моїй сім'ї вижили всі, а в родині від голоду померла моя сестра Лизавета.

Записала Тетяна Євгеніївна Китюшко

ЧОРНОМОРЕЦЬ Надія [...]

1919 р. н.

У нашій сім'ї було троє дітей: я, брати Іван і Василь. Ми жили в порівнянні з іншими не бідно. Носили кукурудзу, варили, голодовку перенесли. А ось інші бідували. Навіть до нас приходили. Просили, щоб мати моя нагодувала дітей (прізвища не пам'ятаю). Коли було чим, мати годувала, а якщо ні, то тримала для своїх дітей. Не наїдалися досхочу, пухли руки, ноги. Мабуть і досі вони болять через це, але не помер в нашій родині ніхто. Вижили всі. Мамі моїй важко було, бо хотіла, щоб діти вижили, а сама не дожила.

В селі були випадки, що в сім'ях багато дітей, а їсти нема що. Ось ті бідували.

Записала Т. О. Гнатенко

с. ОЛЕНІВКА

СКЛЯРЕНКО Марія Семенівна

1925 р. н.

Я народилася у 1925 році в простій селянській сім'ї в селі Оленівка Фрунзівського району Одеської області. Батьки (Семен та Ольга) були селянами-бідняками, вони не мали землі. У сім'ї нас було, крім батьків, четверо дітей: я, ще одна сестра і двоє братів.

У 1932 році був добрий врожай, але спеціальні бригади займалися викачкою хліба. До складу бригад входили прислані особи і дехто з односельців. Забирали весь хліб, хіба що вдавалося щось заховати. Тоді люди були змушені їсти все, що тільки можна. Голод був надзвичайно жакливий. У людей розпухали обличчя, ноги та животи. Їсти було нічого: ловили мишей, горобців, мурашок, їли трупи тварин – коней, собак, котів. З голоду в нашій сім'ї ніхто не помер, так як ми мали корову, і це нас врятувало. Час був важкий. Люди божеволіли, були злі.

Хай Бог милує, щоб таке іще раз повторилося.

Записала вчителька Оленівської школи О. С. Тарасюк

ТОПОРОВСЬКА Ольга Володимирівна

1920 р. н.

Я народилася в с. Оленівка Фрунзівського району Одеської області. Пам'ятаю, як в ті голодні роки по селу ходили бригади, які «розкуркулювали» селян. Вони забирали все до останньої крихти. Люди намагались ховати продукти по закутках, але бригади майже кожного разу знаходили і все забирали. Важко було пережити зиму, коли не було рослин, їли щурів, котів, собак. Навесні, коли пробивалась перша зелень, в хід йшла трава; щир, лопухи, кропива, лобода. Люди, які мали десь у заначці пшеницю, перетирали її із сушеною кропивою і пекли хліб, який був дуже гіркий. Голодні не могли його багато з'їсти і на цьому економили. Вони їли його лише для того, щоб втамувати голод.

Були люди, які для того, щоб зберегти дітей, саджали дітей в поїзд, який слідував туди, де немає голоду. Членів бригади начальство нагороджувало пайками і часткою від «витрушених» пожитків. Від голоду не страждали також сім'ї колгоспного начальства.

Записала вчителька Оленівської школи Л. В. Гринь

с. ПАРКАНІВКА

БІЛОУС Ілля Гаврилович

1914 р. н.

У 1932 році врожай був гарний. Але що було – відібрали. Саме тоді бригади активістів забирали все до зернинки. Витрушували навіть з торбинок, горщиків. Викопували з землі в тих, хто заховав, там який пуд-два збіжжя.

Не мали ми що їсти зовсім. Млинці пекли з лопухів та бурячиння, додаючи води. З тих же лопухів варили так званий «борщ», вживали в їжу цвіт акації, з кори

дерев збирали клей.

Особливо страшною була доля дітей «розкуркулених». Люди розуміли, що маленькі не витримають важких випробовувань і намагались залишати їх на рідних, знайомих людей. Дорослих чекала каторга. Їх вивозили на поселення до Сибіру цілими сім'ями, без ніяких засобів до існування. По дорозі майже всі діти помирали.

Та найстрашніше було інше. Були такі, що збожеволіли від голоду, різали та варили трупи. Вбивали власних дітей та варили їх.

Записала Тетяна Євгеніївна Китюшко

с. САМІЙЛІВКА

ПОДОЛЯН Ганна Пилипівна

1928 р. н.

В 1932–1933 роках було дуже важко. Люди не мали геть що їсти. Вимирали від голоду. Якщо підеш на поле, украдеш хоч жменю пшениці, то заарештовували. Бувало й таке, що йде людина по дорозі, падає і вмирає. Потім беруть ту людину, заносять до хати, вона «трохи ще тепла», варять і їдять.

У сім'ях раніше було багато дітей. В одній сім'ї їх було аж п'ятеро, дуже малих. Вранці діти прокинулись і хочуть їсти, але в хаті немає ні крихти хліба. А мати говорить до дітей: «Лягайте діточки спати. Уві сні не хочеться їсти, а я поки щось придумаю». І йде по селі до сусідів шукати, просити їсти. Але всі відмовляли, тому що в них самих нічого не було, а в хатах діти. Вона повернулась додому вся в сльозах, а діти знову просять їсти. Діти були худорлявими, аж кістки було видно, а найменшому хлопчикові було менше року від народження. Мати взяла каструлю й поставила на плиту. Вона подумала: «Я краще одним пожертвую, ніж всіма».

Ці роки були дуже страшними. Люди, які пережили голод, до цих пір згадують з острахом, із сльозами на очах минуле.

Записала Г. В. Козаченко

ПАПУШОЯ Леонід Іванович

1929 р. н.

Я народився і проживав в с. Самойлівка. В 1933 році в селі пройшла колективізація. «Активісти» грабували людей, забирали все майно і силою змушували вступати до колгоспу. Забирали все: корів, коней, інвентар, овець, зерно. Люди, як могли, ховали їжу, викопували ями для зерна в хліві, на городах, ховали продукти по коморах, на горищах. Але кляті «активісти» справно штрикали щупами землю, знаходили і забирали все.

Пам'ятаю, в нас в хаті під скринею викопали яму, шукаючи зерно, я злякався тієї ями і втік з дому, сховався. Люди почали голодувати. Вживали, як могли. Матір варила юшку з лободи, якої було багато на городі, копали в лісі бараболу, пили кип'яток, запарений м'ятою. Люди впадали у відчай. Наш сусід не міг дивитися на голодну сім'ю, забрав свою корову з колгоспу, і за це був висланий з села на два місяці.

Мій дядько був призначений головою колгоспу. З району дали вказівку зібрати в селі хліб, бо в місті голод. Він сказав: «В мене вже все зібрано, і люди теж голодують». Його забрали на три роки до Сибіру. Батько підтвердив, що в селі все зібрано до зернини, і за це його забрали на два місяці з дому. Судили за колоски, які люди «крали» з полів. Мати розповідала, що якось накопала малесенької

1324 | Фрунзівський район (з 2016р. – Захарівський, 2020 р. – Роздільнянський район)

молодої картопельки і наварила юшки з нею. Того дня в хаті було свято. Тоді батько сказав: «Ну все, будемо жити, не помremo».

У 1935–1936 роках стало жити краще.

Записала Г. В. Романюк

с. ТОРОСОВЕ

РЕМАРЧУК Єфросинія Миколаївна

1919 р. н.

Серед тих, хто пережив Голодомор 1932–1933 років, моя прабабуся Єфросинія Миколаївна. На той час у її сім'ї було дев'ятеро дітей, прабабуся була найменшою. З її розповіді дізнався, що люди їли все, що потрапляло на очі. Дорослі працювали в колгоспі за пригорщу зерна, а діти ходили в лісопосадки і збирали ягоди, трави, коріння. Все це змішували з невеликою кількістю борошна і варили. Врятувала велику сім'ю прабабусі корова, яка була в домашньому господарстві.

Записав правнук, учень 5 класу

В'ячеслав Харитоненко

ШИРЯЇВСЬКИЙ РАЙОН **(з 2020 р. – БЕРЕЗІВСЬКИЙ,** **РОЗДІЛЬНЯНСЬКИЙ і ПОДІЛЬСЬКИЙ РАЙОНИ)** *(Державний архів Одеської області, ф. 8236, оп. 2, спр. 372–375, 379; оп. 3, спр. 30)*

сmt ШИРЯЄВЕ

БРАСЛАВСЬКИЙ Валентин Васильович
1926 р. н.

Народився я у 1926 році в с. Золочевське Старомаяківської сільської ради. Наша сім'я складалася з семи чоловік. Батько Василь, мати Юлія Трофимівна, брати Микола, Анатолій, я, сестри Надія, Олександра. Ще восени 1932 року влада прийняла рішення про конфіскацію всіх запасів зерна. За кілька місяців надзвичайні комісії, бригади забрали у селян все зерно. У селі були створені бригади, які проводили подвірні обшуки і конфіскували всі запаси їжі. Спочатку забирали ніби залишки, а потім усі продукти: зерно, бобові та інші продукти. Люди благали, кричали, плакали, проклинали, просили залишити хоч трішки продуктів, але члени бригади були неблаганні.

Настав страшний голод. Постійно хотілося їсти. Потайки шукали на полях колоски, збирали зернятка під скирдами, ловили суслів, горобців, їли траву і кору дерев. Одітися теж не було у що, якщо один взувся і вийшов на вулицю, то другий сидів у хаті, бо була одна пара взуття на трьох. Палива теж майже не було, в хаті завжди було прохолодно. Коли мама запалить у печі, то ми грілися всі біля печі. Збирали буряки, якусь мерзлу картоплю, кидали жменьку зерна, траву і варили суп. Дякувати Богу, в нашій сім'ї у голодомор 1932–1933 років вижили всі.

ГРИЦЮК Віра Павлівна
1918 р. н.

У моїй сім'ї було п'ять дітей: чотири дочки і син. Я добре пам'ятаю ті роки: страшні, голодні. До голодомору ми жили непогано. В нас була пшениця. Коли ми почули, що ходять попід хати і забирають все зерно, ми з батьками позакривали всі вікна, розібрали в хаті піч і в той фундамент від печі ми заховали чотири мішки пшениці. Знову змурували піч, все замастили навколо. Ми діти, весь час сиділи, спали на печі. Але до хати прийшло чоловік шість людей, з залізними гострими штиками, всіх зігнали з печі, перевіряли всі закутки і знайшли ту пшеницю. Вони забрали все до зернини, незважаючи на плач дітей і матері. Їсти не було нічого зовсім, все забрали.

Коли настала пшениця, батько вночі йшов збирав на полі колоски. Їх перетирали жорнами на крупу, додавали кропиву, пекли пиріжки з кропивою, їли цвіт акації. Батько вимінював макуха, дітям давали по кусочку і так вижили.

У сусідів, Кустових, було шість дітей, вони всі померли від голоду. В інших сусідів померло двоє дітей від голоду. Саме в той час, коли їхня мати пішла в село, до хати прийшла бригада, то забрали з хати все: квасоллю, крупу, сім'я залишилася без нічого. Хоронити людей не було кому, їздила підвода, збирала мертвих і скидали всіх в одну яму. Люди, як мухи, падали від голоду просто на вулиці. Час був дуже жакливий.

НЕМАЗЕНКО Іван Степанович

1926 р. н.

Мешкав у с. Вікторівка Одеської області

Наша сім'я була невелика: батько Іван, мати Євдокія та троє дітей. Село на той час було велике, у кожній сім'ї було по троє і більше дітей. Жили, як могли, не знаючи, що чекає таке попереду лихо, після якого кількість мешканців нашого села скоротилася майже на третину.

У наше село направили уповноважену з Росії, жорстоку, середнього зросту, жінку, Анастасію. Видали їй пістолет. Підбрала вона з місцевого населення собі «активістів» з числа незаможних. Ходили вони по дворах односельців, забирали всі продукти, нищили по хлібах, горищах, хатах, городах і залізними довгими прутами прощували все навкруги.

Як зараз пам'ятаю, зайшли вони до нашої хати, а під ліжком у великій кімнаті було заховано два пуди соняшнику. Вони знайшли мішок, винесли з хати і завантажили на віз, який їздив з цією бригадою «заготівельників». Моя мати, Євдокія Василівна, не хотіла віддавати своє добро, вона схопилася за мішок, почала просити, щоб не забирали, але Анастасія погрожувала матері пістолетом, і мати відступила, змирилася з втратою.

Мені тоді було шість років, але назавжди ці події закарбувалися в моїй пам'яті. Була в нас корова, дуже худа, мабуть, тому її не забрали, вона врятувала нас від голодної смерті. Багато дітей збігалися до нашої хати, коли мати доїла корову, і вона виділяла їм по склянці молока.

Запам'ятався випадок, як нашу корову вкрали. В той день батько прийшов з роботи пізно, ліг і заснув. А мати почула, як гавкає собака та рветься до хліва. Розбудила мати батька, пішли до хліва, а корови там немає. Батько кинувся вслід за злодіями, а мати побігла до сусіда Йосипа Дмитренка по допомогу. Сусід двічі пальнув із рушниць у повітря, злодії злякались і корову відпустили, а самі втекли. Так ми повернули свою годувальницю, можливо, не вмерли з голоду тільки дякуючи їй.

У моїх дідуся і бабусі була коняка. Така немічна, просто подихала. Вони її зарізали, щоб якось трохи протриматись, з'їли. Коли я з сестрою Марусею навідувались до дідуся та бабусі, вони нас частували, чим мали, а самі голодували. Якось ми застали дідуся Василя пухлого від голоду, він уже декілька днів нічого не їв.

Через деякий час дідусь відправився зі своїми односельцями на заробітки в Молдавію. Дійшли до станції Затишшя, у лісосмузі дідусь заснув і помер від голоду, там його товариш прикопав.

Немало моїх дорослих односельців перебирали скирти соломи, щоб знайти хоч жменьку зерна, яке цінилося як найдорожчий скарб. Шукали в полі кошики соняшнику. Я з своїми ровесниками збирали какіш, нерідко вдовольнившись маторжаниками з кропиви, до якої домішувалися сироватка, борошно.

Моя покійна дружина Клавдія Павлівна Ротар, згадуючи ті часті, розповідала, що батько у ті часті був головою колгоспу «Перемога» у с. Флоринівці Олександрівської сільської ради. У сім'ї було 8 чоловік, однак продовольчий загін забрав усе їстівне і в них. Батька арештували за те, що господарство не здало державі хліба, хоча в колгоспній коморі не було ні зернини.

Просидів батько під слідством місяць, потім його відпустили. А виживали вони тим, що мали чимало шерсті, пряжі, яку вони міняли на базарі у Долинському на крупу.

Досі не можу забути розповідь Олени Володимирівни, з якою одружився батько моєї Клавдії Павлівни після смерті своєї дружини. Її батька розкуркулили і дали 10 років таборів, де він помер, померла й мати. Жила Олена Володимирівна з трьома меншими сестричками. «Активісти» вимели все в хаті, а дітей чекала голодна смерть. Старша сестра послала 7-річну Женю та 5-річну Марійку назбирати в полі колосків, щоб зварити кашу. Діти назбирали торбину колосків, але це було суворо заборонено. [Коли вони йшли] додому, їх зустріли члени продовольчого загону, вони забрали дітей з собою і під'їхали до оселі старшої сестри. Вона сказала, що відправила дітей за колосками, щоб не вмерли від голоду. Її забрали до сільської ради, де так звана «трійка» засудила Олену до 10-ти років ув'язнення в таборі.

с. ВІКТОРІВКА

БІЛОКОНЬ (ПАНАСЕНКО) Ксенія Григорівна

1925 р. н.

Народилася 1925 р. Було 6 дітей, всі вижили. Мали п'ять волів, дві корови і 1 га землі. Батька признали куркулем і відіслали на три роки на Урал. Сім'я виживала завдяки сусідам, які приносили малим дітям варені яєчка, кусочок хліба, бувало, навіть мамалигу. В ніч з 5 на 6 вересня прийшла бригада, в яку входив Логиненко. Забрали все, що знайшли. В печі, де мати Явдоха насипала у глечики трішки муки і картоплі, штурхали шпичками, і коли знайшли, то матір побили.

На Пасху 1933 р. Сюта пішла з шестирічною Орісею до сусідів, і ті пригостили паскою і дали додому півлітра молока і трошки муки.

ГИНЗАРКО Наталія Павлівна

Р. н. невідомий

[НОТАТКИ ЗАПISУВАЧА]

Мати Наталії, прийшовши додому, почула від Наталії, що діти ситі, а насправді вони тільки бажали втішити зморену матір. Тоді жінка пішла в Троїцьке, купила часнику на всі кошти і пішла продавати в Тирасполь, так вона ходила пів року. На зароблені кошти вона принесла додому трохи крупи, кофту і спідницю. Брат матері Микола прийшов з тюрми. Коли він прийшов додому, він розказав сім'ї, як його там катували. Роздягали до пояса, клали головою донизу на стіл і били різками до тих пір, поки не стомилися кати.

ДМИТРЕНКО Олена Марківна

1926 р. н.

Батько працював ланковим. Матір працювала в дитсадку. Я приходила з мамою і мати свій половник ухи давала мені. Коли перевіряли бригади, до яких входили Бойченко і Дмитренко, то батьки встигли сховати на городі під яблунею півмішка пшениці. Коли закінчилася та пшениця, мати з двома сестричками пішли на ланку, там були скирти січки, вони засовували руку під скирту і вигрібали звідти залишки крупи, цим і годувались. Всю мебель забирали, щоб робити гроби.

КОЛОНТАЙ Ніна Андріївна

1921 р. н.

Народилася 12 березня 1921 року. У родині було 8 дітей. Батька було вбито. Матір хотіли забрати на висилку, але та ховалася. Потім наймолодша дитина Ганна померла в 4 роки від тифу. В родині було чотири хлопчика і три дівчинки. Вмер від голоду ще один хлопчик. В 30-х роках створювалися колгоспи, до них позабирали коси, всю худобу, [людей] залишили помирати голодною смертю.

Мати для того, щоб вижити, вийшла заміж вдруге і народила двоє хлопчиків. У родині ще жила бабуса. Діти їли сирі буряки, щавель. Також нам дуже допомагала бабуса, вона давала сім'ї сироватку, сир, молоко, тому що вона була родичкою владі, бригада в неї нічого не забирала. У 8 років я, маленька, ходила під Ширяєве збирати льон. Одного дня по дорозі верховці позабирали все в дітей, і ми прийшли додому плачучи. Серед ночі приїхала бригада забрати матір з бабусею, але вони втекли через вікно. Маленькі діти, кому 5 років, кому 6, у той час спали в коморі на полу, вкрившись рядниною. Постукав у вікно Галанчук Степан і спитав, де наша мати, а ми хором відповіли, що ми не знаємо.

Нашою улюбленою їжею був третій варений буряк. В ньому не було ні олії, ні солі, ні крупи.

У 14 років я пішла працювати на поле, на цілий день давали куліш. Брати носили воду на кухню. Середню освіту здобула в школі. В школі навчалася два

роки, а брат закінчив семирічку і працював у колгоспі «Пам'ять Ілліча». Потім з колгоспу дали теля, яке згодом стало коровою.

ЛИСЕНКО Євдокія Павлівна

1927 р. н.

В сім'ї було 12 чоловік. Виживали завдяки тому, що батьки працювали у колгоспі, але потім батька визнали куркулем і відправили на Дон. Їли какіш, козелики, калачики, кукурудзу, яку старша сестра приносила в роті. Вижило 10 чоловік. Тих, що ходили зі шпичками, називали «шпичками», а нам казали «серп і молот – смерть і голод». В ланці працювало 12 жінок, давали «баланду». Цим і жили.

РАЄВ Михайло Порфирович

1926 р. н.

В сім'ї було двоє дітей. Батько був мисливцем і цим кормив сім'ю. Їли щавель, також зайчатину, фазанів, перепілок. Коли прийшла бригада, мати саме сиділа на печі, бригадир штирхнув шпичками і поранив матір.

ЧЕРНИХ Марія Андріївна

1922 р. н.

Дівоча фамілія Немазенко. В сім'ї було троє дітей: Марина, Василина і Фрося. Мати Катерина працювала нянькою.

Під час голодомору їли ріпак, куліш, козелики. Весною 1933 р. Фрося знайшла на городі білі корінці – німицю, на смак були солодкими, але як її багато з'їсти, то можна було з глузду зійти.

Батько Андрій був сапожником. До нього приходили люди не тільки з села Вікторівка, а й з хуторів, Докторового й Осинівки. До бригад, які забирали їжу, входив Груня, який був нареченим подруги Фросі. Він приходив до сім'ї Черних і замість того, щоб ризикати, він лежав на топчанці. Також до цього загону входив Іван Соловйов. Одного разу до нас зайшов односельчан циган Митя Ковбаня і попросив у матері їсти. Мати віддала йому куліш, який я не хотіла їсти, тому що був гіркий, він з'їв його і помер по дорозі. А матір, яка від лиха, якого вона наробила, мало з глузду не з'їхала, батько зв'язав, мов немовля, і поклав на топчан.

Василина і Фрося на зиму пішли працювати в м. Одесу.

ШЕЛЕСТ Валентина Петрівна

1923 р. н.

Дівоча фамілія Дмитренко. В моїй сім'ї налічувалося шестеро дітей – троє дівчаток і троє хлопців. За один тиждень померло п'ять чоловік (батько і четверо

дітей). Мати робила в ланці. Родина вижила тому, що їла куліш, баланду з крупи, ріпак. Збирали бригади з восьми чоловік. Чужі люди стояли на дворі, а рідний дядько вигрібав все із хати. Я, мала, щоб вижити, ходила попід хати і просила щось поїсти. Люди давали хто бурячка, хто жменьку зерняток кукурудзи, на тому й жили.

В 10 років я пішла до міста і найнялась працювати прибиральницею. Завдяки грошам, які я передавала з братом Семеном, ми й прогодувалися.

ШИНКАРЕНКО Наталія Йосипівна

1925 р. н.

Народилася у жнива. Родина спочатку працювала сама по собі. В 1933 року батьки пішли працювати в колгосп. Всі люди жили в землянках під солом'яною стріхою. Одного вечора вся родина сиділа на печі і почули, як крізь стінку проходить залізна палиця, шукаючи зерно. Потім Бакума Григорій постукав у вікно. Батько знав, якщо не відчинити двері, то вб'ють. На підлозі стояв невеличкий глечик, який не встигли прибрати. Батько кинувся до того глечика, але Григорій приставив до його пістолет. Всі діти кинулися батькові на допомогу з криком: «Віддай, батьку, буде гірше», Бакума Григорій був старшим комсомолом і саме по його вказівці «кулаків» висилали до Дону, в Сибір, на Урал. З тих тюрм мало хто повертався.

с. ГРИГОРІВКА

МИРНА Олена Дмитрівна

1920 р. н.

Тепер усі знають, що голод планували ще з літа 1932 року. За кілька місяців увесь хліб у селян забрали. За весну 1933 року в селі пройшли чотири хлібозаготівлі. Коли вже вкотре прийшли до нас у хату, мати, щоб урятувати загаршки зерна, розсипала його на печі, прикрила рядном і поклала нас, п'ятьох дітей, зверху спати. Але коли в хату увірвалися, ми перелякалися, зішли з печі, заховались, а зерно знайшли і забрали. На той час я була ученицею п'ятого класу і змушена була йти працювати, тому що в школі давали їсти лише один раз, а на роботі два. Але для дорослих людей цього не вистачало, за день у кожній родині вмирала людина. В нашій родині помер батько.

БОБКІН Василь Григорович

1919 р. н.

Мешкав у с. Грязці Воронежської області

Я народився у Воронежській області. В 1932–1933 роках у нас також був сильний голод. В цьому році була велика засуха. Вітри здували посіви. Їли ми траву,

щавель. Весною знаходили гнилу картоплю і також її їли. Мама замішувала висівку із перетертою травою і пекла «мазарі»*. Ми працювали на зміну і, щоб ніхто не бачив, виковирували із землі посіяний горох і їли його. В нашому селі померла з голоду жінка. Ми ще були хлопчиками, і нас заставили її погрузити на підводу і винести поховати. Я першим зайшов у хату і побачив, що їй заплітають косу. Я не витримав і вибіг з хати. Ховали її старші люди. Коли в кінці весни появилися колоски жита, я натеребив їх у руку і наївся. Я був голодний, а жито зелене. Отримав отруєння, чуть не помер. Батьки мене спасли.

РОМАНОВСЬКА Ірина Антонівна

1928 р. н.

Мешкала у с. Держанівка Вінницької області

Я, Романовська Ірина Антонівна, народилася 1928 року, по документах 15.07.1930 року, в Вінницькій області, Хмільницькому районі, с. Держанівка.

Під час голодовки мені було п'ять років. Батьки помирали в 1929 році, коли мені був лише один рік. Повмирали теж від голоду, бо комуністи забрали з двору де яке було збіжжя. Проживала біля старшої сестри, яка вже була заміжня. А всього в сім'ї було семеро дітей, які росли сиротами, ніхто на нас не звертав уваги, виживали, як могли. Пам'ятаю, як під час голодовки хотілося їсти і паслася біля двору в калачиках. Їли листя вишні, щир, лободу.

Пам'ятаю, як звозили з усього села мерців і ховали у братській могилі. Брат Іван помер від голоду, потім Міша, Дем'ян, Томашко теж померли з голоду.

В Новопетрівку потрапила по вербовці на роботу. Обіцяли готову хату, а коли приїхали, то застали одні стіни, за які заплатили 10 тисяч рублів. Сестра Марія загинула під час війни у Франції, друга сестра померла після війни, після її смерті залишилося двоє дітей, яких я потім виховувала. Життя було дуже важке, як згадую, то плачу.

Записано 18 червня 2007 р.

с. ЖОВТЕНЬ (з 2016 р. – ПЕТРОВІРІВКА)

ВЕРТУШЕНКО Марія Дмитрівна

1928 р. н.

Це відбулося в далекому 1933 році, коли за наказом Сталіна українські села охопила колективізація. Мою сім'ю розлучили: ми вважалися куркулями, бо мали пару коней, декілька корів, великий будинок і аж шістьох дітей: Марію, Мотрону, Ольгу, Євдокію, Івана і Андрія. Дарма, що сім'я зранку до ночі працювала, а не сиділа в єврейському шинку, дарма, що дружина Олександра благала за дітей –

* Мазарі, манзарі, манзарики – коржики.

подружжя Вертушенків вислали до Сибіру, звідки вони й не повернулися. Господарство й реманент було відібрано, будинок також, діти поселилися в землянці. Найстарший – Марії – було на той час 15 років, а найменшому Андрієві – 3 роки. Марія, Маня, як її звали, була діткам за маму. Годувати їх не було чим – куркульські ж діти.

Саме на той час вийшов закон про «три колоски» – не можна було підбирати зі стерні навіть залишків врожаю. Люди їли лободу, з конопель зривали насіння, товкли його, заливали водою і їли це «молочко». Їли пацюків, гав, кому щастило – їли рибу, або ж зайця. Діти пухли з голоду. А тепер уявіть собі, що діти піймали... порося! Справжнісіньке живе порося. Всі разом вони загнали його в куток і зарізали. Маня наварила м'яса і малеча з жадібністю накинулася на смакоту. Але що таке жирна, без солі їжа для маленьких шлунків, зморених вимушеною «вегетаріанською дієтою». Дітей нудило, вони блювали, а потому всі терміново були направлені до лікарні. Довго ще голодувала і бідувала сім'я юних Вертушенків, але Маня всіх підняла й поставила на ноги.

Євдокія і Ольга жили в Одесі, Андрій – в Усть-Каменогорську (Казахстан), Іван – в Тирасполі, а Маня і Мотрона – у нас в Жовтні. Маня – це моя прабабуся – Марія Дмитрівна Вертушенко, за чоловіком – Суходольська, яка й розповіла цю історію моїй мамі, коли вона була ще зовсім маленькою.

Записала онука

ОЛЯШ Іван Федорович

1923 р. н.

Я був ще десятирічною дитиною, але цей час запам'ятав на все життя. Жили ми в старій хаті, накритій соломною, спали на дошках, вкриватися не було чим, не було що їсти. Мати, щоб врятувати своїх дітей від вірної смерті, ходила збирати траву: щир, лободу. Із цієї трави варили яку-небудь юшку. Доходило до того, що люди, збожеволівши від безвихідності, починали їсти один одного. Люди спухали, ноги ставали як колодки, не могли рухатися, падали і вмирали. На людей нападали воші, які бігали по всьому тілу. У кого знаходили хоч якісь запаси зерна, забирали все до зернинки і розстрілювали цих людей. Але, незважаючи на це, все одно люди вижили, пройшовши крізь голод та розруху.

с. ЙОСИПІВКА

ЧЕРНЕЦЬКА Олександра Дмитрівна

1923 р. н.

В 1932–1933 роках я проживала в селі Йосипівка. Сім'я складалася із п'яти чоловік. Роки були дуже важкі, люди голодували їли щавель, варили куліш. Люди йшли в поле і там, де миші на зиму ховали пшеницю, шукали і збирали її. А ще

витушували з соломи зернятка, молотили на жорнах та варили з них куліш. Коли зеленіло листя на винограді, його теж їли. Якщо батько де знаходив макух, то ділив всім нам, дітям, по шматочку. Було, що батько виходив з дому ввечері і йшов в с. Треково, там купував пуд кукурудзи, що коштував 1000 крб, і на ранок приходив додому. В той важкий час ходили якісь люди і відбирали всю їжу, що була. Дуже багато людей вмирало. Тоді всіх об'єднували в колгоспи. Біля нас жили люди, що померли від голоду: Грузенко, Скиза, Порошенко, Павловський, Ратушний. В той час люди дуже голодували і, дай Боже, щоб такого більше не було.

Записала
учениця 6-Б класу
Чернецька

с. КАТЕРИНО-ПЛАТОНІВКА

ТКАЧ Марія Михайлівна

1923 р. н.

В роки голодомору мені виповнилося 10 років, але в дитячій пам'яті добре закарбувалася така подія: одного разу в двері хтось постукав, відчинили й до кімнати ввійшло четверо незнайомих людей. Вони почали просити поїсти, хоча б по жмені насіння, бо були дуже голодні. А дитя, що сиділо коло печі, говорив до матері: «Мамо, навіщо ти даєш насіння, ти ж подивись, які вони товсті та ситі!». Але мати не зважила на дитячі слова й дала людям поїсти. Коли вони пішли, мати обійняла дитину й каже: «То вони від голоду попухли».

Дуже страшні роки були тоді, дуже багато людей помирало з голоду. Ще пригадую, що згодом почали давати пайки по 3 кг ячменю або пшона. Тоді для нас це було святом. Мати нажорнує ячменю, додасть ще лободи або кінського щавлю, все гарненько перемішає та й варить такий куліш. Так і виживали в ті страшні роки.

с. ЛІДІВКА

БОБИК (ФУТОРЯН) Ольга Гаврилівна

1927 р. н.

Наша сім'я: батько Футорян Гаврило Федорович (1901 р. н.) і мати Софія, я та старша сестра Наталя (1922 р. н.) проживали у ті голодні роки в с. Лідівка. В 1932–1933 роках жити було дуже важко. Ходили по полях, збирали зерно кукурудзи, яке залишилось на зиму нескошене. Виривали качанці з-під снігу. Дома мили, сушили,

потім перетирали і варили мамалигу. Весною збирали калачики, каші та їли ягоди. Одежі було дуже мало. Взимку не було що одягнути, в чім вийти на вулицю.

с. МАКАРОВЕ

БОНДАРЕНКО Михайло Васильович

1924 р. н.

Такого жаху я ніколи в житті більше не бачив. Мені було тільки вісім років, але якби мені було б і наполовину менше, я б напевне, теж усе так чітко і ясно пам'ятав. Таке не забувається. Ми, малі (а було нас у сім'ї п'ятеро дітей), завжди хотіли їсти. Ми зовсім не могли думати про щось інше, окрім як про їжу. Пам'ятаємо продовольчі загони, що проходили селом і здійснювали обшуки в оселях. Приходили вони і до нас. Спеціальними гаками протикували всі закутки. На сльози і благання не звертали ніякої уваги. Мати, як тільки могла, підтримувала наше життя, рвала кору дерев і варила юшку, особливо з вишень і слив, пекла хліб з мелених жолудів.

Я бачив, як сусіди з'їли свого малолітнього сина. Вони й мене закликали до себе. Я хоч і був малим, але розумів, що це в людей затьмарився розум: вони не відали, що роблять.

БОНДАРЕНКО Тетяна Пилипівна

1920 р. н.

Я ніколи не зможу забути того страшного і жахливого часу. Коли почався голод, мені було 12 років. Мої батьки працювали в колгоспі, а брат служив в армії. Мене, по суті ще дитину, теж змусили працювати за 400 грамів хліба на день. Працювали з 4-ї години ранку до 10-ї вечора. Дорослі і діти ходили попухлі, падали прямо на вулицях, у полі. Нікому навіть було вбирати мертвих. Я не можу про це говорити спокійно і згадувати те, що було, без сліз.

ВАРАН Ніна Іванівна

1918 р. н.

Коли почався голодомор, мені було 13 років, я все дуже добре пам'ятаю. Спеціальна комісія, озброєна залізними гострими штиками, перевіряла всі закутки. Навіть стріхи, чи не сховано що-небудь там із запасів продовольства. Незважаючи на розпач жінок, плач дітей, навіть горшки з кашею забирали з печі. У нашій сім'ї було троє хлопців і я, дівчинка. Діти без кінця хотіли їсти, особливо хлопці, які були менші мене. Основною їжею була трава й жолуді. Мати це перетирала на

порошок і пекла хліб. Але горе прийшло і в наш дім. Першим помер батько, а через рік три хлопці. Тільки нам з мамою пощастило залишитись у живих.

КИМЕНКО Віра Іллівна

1922 р. н.

У нашої родині було вісім дітей. До голодомору ми жили непогано. У нас була гарна хата, птиця, чималий город. А в 1932 році почали збирати податки один за одним. Дійшло до того, що позабирали все, і, штрихаючи крюками по закутках, шукали сховані запаси продовольства, яких насправді не існувало. На той час наша мати втратила одну руку, тож можна зрозуміти, в якій скруті тоді була наша сім'я.

Мама готувала оладки з кори берези, мерзлої картоплі, яку ми збирали на полі. Але це не вберегло від голодної смерті нашого батька та двох моїх сестер. Не дай, Боже, комусь бачити ті часи, коли народ за людей не вважають.

ПОПОВА Зінаїда Григорівна

1923 р. н.

Як кажуть в народі, «Важко дивитися смерті у вічі», а як важко дивитися в голодну смерть! Смерть, яка косила цілі сім'ї. Не минула вона і наше село Макарове. Люди голодали, вимирали з голоду. Нишпорили по хатах спецбригади, шукаючи зерно і взагалі, все що було харчове, забирали буряк, борошно, картоплю. Людей залишали без нічого. А як жити? Як пережити цю жахливу трагедію? Сім'я наша складалася з шести чоловік. Мама, нас троє дітей, старенька бабуся і мамин брат – лежачий інвалід. Жили без батька. Це весна. Дав Бог, що вродив кінський щавель, лобода. Мама на роботі, а ми малі, мені було дев'ять років (я старша) з лантухами ходили по долині і повні наривали щавлю, дома у великих чугунках варили, і так цілий день. Їли ховрахів – міняли в тих, хто ловив, за лантух щавлю. Дуже пам'ятаю, як мама раз знайшла кишки з теляти (хтось викинув), притягла додому, помила, зварила і ми поїли, це була велика радість, а зараз згадую – і гидко. Їли качіш, кукурузку (рослинка така), їстівні коріння довбали в землі. Всі були пухлі, як скло. А далі дозрівало жито. Крім того, мололи виноградні зерна (кісточки) в муку і пекли з лободою ліпьошки, а також домішували опилки. Не знаю, як ми вижили, як Бог нас укріпив. Чи може щавель, бо в ньому багато вітамінів. Мій свекор з голоду помер, хоронити не було кому.

Не можу згадувати тих страшних років. Теперішня молодь цьому не вірить, не знає, що то, коли хочеться дуже їсти. Все зараз є, що твоїй душі хочеться. Тільки не лінись, працюй, працюй, і все буде доволі.

Наші спогади про ці страшні роки розповідайте своїм дітям, з покоління в покоління, щоб такої жодної смерті більше не було.

ТАТАРОВ Василь Федорович

1925 р. н.

Народився в простій селянській сім'ї. Спочатку помер батько, потім мати. Нас залишилось троє сиріт. Старша сестра покинула нас – мене і маленького братика. Я харчувався травою, корінням, відходами, але цього не міг дати надто маленькому братику, і невдовзі він помер. Мені тоді було 10 років. Поховав я братика за будинком. Не було ні сліз, ні жалю, а якась байдужість. Ніби все це відбувалось у страшному сні. Тинявся по селах, спав просто неба. Як вижив – не розумію й досі. Але з тих пір не можу наїстися. Завжди переживаю: а якщо завтра не буде хліба?

с. МАР'ЯНІВКА

ДРАГАН Степан Іванович

1924 р. н.

Батьки: Драган Іван Артемович – батько; Драган Килина Степанівна – мати.

Діти: Олексій, Іван, Матвій, Степан.

Голодомор 1932–1933 рр. пам'ятаю 5-6 річним хлопчиком. У пам'яті залишились спогади про 1929 рік, коли батько відвів коней та лобогрійку (пристрій для збирання врожаю) в колгосп. У 1932–1933 рр. був справжній голод. Родина Драганів його відчула, як і більшість українців. Харчувалися, чим попало під руку: їли стовбури з капусти, щир, лободу, все перетирали і робили блини, а великою розкішшю була мамалига.

Страшну картину бачив я, шестирічний, зі своїм другом в сусідньому дворі.

Брат взяв маленьку сестру, засунув у плиту і засмажив, а потім їв. Сестра, очевидно, була мертва, бо криків з плити не було чути. Я з другом з переляку сховалися на горищі.

У ті роки бригада з червоним прапором забирала все, що було сховано в банках, пляшках, лантухах. Мається на увазі пшениця та кукурудза. Зерно шукали в хатах, підвалах, курниках, сараях. Хто як міг, так і рятувався від смерті. Моя сім'я вижила.

Але у 1935 році померла мати. З 11 років пішов працювати в колгосп, закінчив сім класів в селі Мар'янівка. З 1945 року проживаю в селі Осинівка Ширяївського району Одеської області.

с. МИКОЛАЇВКА

ДЕХТЯР (ПОДОЛЬСЬКА) Олександра Петрівна

1921 р. н.

Було нас в сім'ї четверо. Почався голодомор. Мати тяжко працювала, щоб хоча б якось підтримати сім'ю, а батько був хворий. Згодом він помер. Залишилися ми втрьох. Їсти було нічого. Пам'ятаю, ми їли те, що тільки могли знайти. Часто ходили просили по хатах, але нічого з того не отримували, бо і в інших нічого не було. Тому їли і коріння, і листя, і відходи, і всяку гидоту, яку б зараз навряд їли б люди.

Іноді бувало, що принесе мати щось, а ми, маленькі, їсти хочемо, поділити між нами, а сама, бідненька, голодна лишається. Жаліли ми її, але ж що ми могли зробити, одне слово – діти. Через деякий час і братик мій помер. Поховали його. Як згадаю, а мені аж погано стає, як люди ховали дітей та родичів. Зараз так навіть собаку не ховають, а тоді обгортали людей у ганчірку та кидали у яму, а потім закопували.

Отже, залишилися ми вдвох з мамою. Якось пережили ці голодні роки. Пам'ятаю, іноді їли навіть тварин (котів, собак), адже все-таки м'ясо. Бувало, навіть сирим, бо смажити не було на чому.

Переживши все це, мати після голодомору померла. Залишилась я одна-однісінька. Скоро вийшла заміж, народила двох дітей, і тут знову мою сім'ю настигла біда. Мого чоловіка – Подольського Імануїла – забрали на фронт і через два місяця його вбили. Це підірвало геть моє здоров'я. Добре, що діти залишилися, заради них я повинна була жити. Ну от і дожила до цього часу. Але спогади про ті роки назавжди залишилися в моїй пам'яті. Це жах всього мого дитинства. І якщо хочеш забути, то нічого все одно не виходить. Ну от і все. Це все, що я змогла пригадати. Більше нічого не можу розповісти.

с. НОВОАНДРІЇВКА

ВАСИЛЬЧЕНКО Іван Михайлович

1922 р. н.

З прикрістю маю констатувати, що нині деякі політики намагаються перекрутити історичну правду про Голодомор в Україні 1932–1933 років. Дехто з них заявляє, що в той час в країні був просто неврожай і ніякого геноциду проти народу не було. Але я сам свідок тих подій, і хоча був тоді ще дитиною, добре пам'ятаю, що і як відбувалося. Цими спогадами хочу поділитися і з Вами.

Мені минуло 10 років. Добре пам'ятаю, що наприкінці літа 1932 року в нашій хаті, в сінях та коморі зберігалось кілька мішків збіжжя. Стільки ж його запасав

батько і в попередні роки. Я не чув, щоб такої кількості зерна нам не вистачало і доводилось купувати. І картоплі, яка росла в городі кругом хати, зібрали не менше, ніж раніше. Тож родина була упевнена, що не лише голод, а й недоїдання нам не загрожують. Проте не так сталося. Наприкінці осені випадково почув розмову батьків. «Що ж ми будемо їсти?» – сумно запитувала мама в батька. Слова запам'яталися, хоч тоді їхнього змісту я не зрозумів.

Навесні 1933 року мати поїхала навідати своїх братів та сестер в с. Затишшя. Там на станції вона й побачила довгі кагати зерна, які там зберігалися. Зерно заливав дощ, засипав сніг, але ніхто не намагався його вберегти. Охороняли зерно солдати з рушницями. Коли якийсь подорожній зауважив військовим, що люди голодують, а зерно пропадає, ті наставили на нього зброю і потім навіть почали стріляти. Люди злякалися та й розбіглися. Коли настало літо, я чув, як батькові розповідав його товариш, що зерно, яке зберігалось на станції, попріло і згнило. Чоловік бачив, як його тракторами загорнули на поле і перемішали із землею.

Як вижила наша родина, важко згадувати. Але я добре пам'ятаю, що коли зацвіла акація, ми збирали квіти, сушили і терли на борошно. Потім мама пекла з того борошна якісь млинці. Мусили їсти, аби не пухнути з голоду. Скільки в нашому селі померло людей від голоду, точно не знаю. Знаю лише, що серед них були батьків брат та його син. Така ж страшна доля спіткала і наших сусідів, батька, матір та двох дітей. Досі перед моїми очима стоїть сусід – хлопчина з розпухлими, потрісканими ногами. Де ж поділися із сільських осель запаси збіжжя, овочів, яких запасли вдосталь?

У пам'ять врізалося, як бригади активістів ходили селом. Списами, подібними до зброї, штрикали землю в підозрілих місцях. І якщо знаходили сховки, забирали геть усе. Ні дитячий плач, ні жіночий лемент на бандитів не діяли.

Не зрозуміли, чому, крім зернових, забирали з льохів картоплю й буряки. Коли я подорослішав, то зрозумів, що голодомор 1932–1933 років був геноцидом проти нашого народу за його непокору планам більшовицької колективізації.

У 1933 році в наше село приїхали комбайни, які збирали пшеницю. Обмолочену соломку жмутками розкидали по полю, де залишалося ще багато зерна. Ми, хлопчак, таємно бігали на поле збирали ту пшеницю; з одного оберемка виходило інколи понад піввідра пшениці. І таких оберемків по полях було розкидано тисячі, можна уявити, скільки добра пропадало – загнивало у землі. Але збирати те зерно не дозволялося.

Я розповів Вам про те, свідком чого був сам.

ВДОВИЧЕНКО Марія Василівна

1924 р. н.

В той час наше село Зелене налічувало 52 двори. І нашої сім'ї було п'ятеро дітей: два хлопці і три дівчини. Я була середньою сестрою.

Жилося дуже важко. Представники влади забирали у людей всю живність, усе зерно до зернини. Всі ходили дуже голодні. Мені їжа часто привижалась. Дивилися – хліб лежить, підходили ближче, а то кусок кори з дерева. Від голоду пухли

ноги. Їли все, що було більш-менш їстівне: лободу, щир, козелики, дохлих коней з скотомогильника. Кожен виживав, як міг. Ми, щоб прокормитися, збирали по вечорах колоски по полю і зразу ж з'їдали, щоб ніхто не бачив. За це суворо карали. В день носили на плечах снопи до молотілок на декілька кілометрів, а також водили за трактором плуги (одні дівчата-підлітки) і орали так цілий день за миску води, розбавлену крупою. Багатьох людей від голодної смерті спас колишній голова місцевого колгоспу. Він видав людям по 200 г макухи на душу населення. Так і вижили. Та на жаль, далеко не всі. І у маминого брата з голоду померла дитина. Ховали тоді, хто як міг. Усі на похорон не приходили. Страшні то були часи. Дякувати Богу, що зараз такого немає. Та пам'ятати про це треба завжди.

ДІБРОВА Ніна Федотівна

1925 р. н.

У батька й матері нас було троє дітей: я і два брати. У цьому році зібрали урожай непоганий, але все забрали. Ходили по хатах забирали все, що їм подобалося. У нас забрали рядно. Українське село гинуло мовчки, навіть випадків спонтанного протесту спостерігалось дуже мало. Люди їли конятину, яку вивозили за село. Хто приходив першим, то доставалась більша частина м'яса. Їшли люди ввечері, тільки смеркало. Їли кульбабу, щир. У людей розпухали обличчя, ноги, животи. Померлих, а часто живих, звозили і скидали в ями і закопували. Копали ями сильніші, потім ставили померлого, як було чим застеляти, а не було, то просто присипали землею.

Батько внесе соломи, ми вибирали зернини. Знайшли одну – батькові, другу – мамі, третю – старшому братові, четверту – молодшому, п'яту – мені. Ділилися усім, бо хотілося жити. Не можу забути, як сусідський хлопчик пішов на поле, вирвав десять колосочків, сів на дорозі і їв. Над'їхав голова, побачив і дали хлопчикові десять років тюрми. Ой, страшно згадувати. Всі чекали до весни, щоб дожити. Тоді було легше. Вже появлялися вишні, черешні, то ми били кісточки з вишень, їли усе. Не можу забути, як сусід виніс із хати двох синів, як орлів, що пухлі померли з голоду. Попросив батька, щоб він допоміг йому викопати яму і похоронити їх. Дуже був важкий рік. Аж страшно згадувати. Дай Бог, діти, щоб ви не зазнали такого горя, щоб ніколи не повторився той рік.

ІСАЙКО Ольга Іванівна

1925 р. н.

Мешкала у с. Тетянівка Одеської області

Біля тітки по сусідству мешкала сім'я, яка складалася з п'яти чоловік. В цій сім'ї було три сина, батько і мати. Через деякий час сусіди помітили, що немає жінки, не стало одного сина, потім і другого сина. Це все сталося ранньої весни, на вулиці було дуже холодно, лежав сніг, але хлопчик, який залишився живим, не

відчуваючи холоду, біг босоніж до Андріївської сільської ради. Він біг вночі степами, щоб його ніхто не помітив. Прибігши до порогу сільської ради, він упав, сили які в нього були, залишали його. Прийшовши до тям, він все, що сталося, розповів черговому дільничому, який знаходився на нічному чергуванні в сільській раді, про те, що батько з'їв його матір та двох братиків. Вранці до їхнього будинку під'їхав «чорний ворон» (так називали міліцейську машину), і забрали чоловіка, якого більше ніхто ніколи не бачив. Коли люди пішли в цей будинок, то побачили закривавлений одяг дітей та жінки. Стіни та стеля були в крові. Так цей третій хлопчик і залишився живим.

с. НОВОГУЛЯЇВКА

ГОРДІЄНКО-ЛІСНИК Олександра Василівна

1925 р. н.

Батьки: батько – Гордієнко Василь Михайлович; мати – Лук'яненко Віра Олександрівна. Діти: Олександра – 1925 р. н., Надія – 1927 р. н., Антон – 1930 р. н.

Батько мій працював в колгоспі стельмахом, а мати буряківницею, а ми, діти, росли. У 1932–1933 роках мені було 7–8 років. Не дай Бог таке комусь пережити. Під час голодомору було важко прохарчуватися, а їли все, що попало: варили мамалигу, лободу запарювали з кукурудзяною крупою.

Тримали одну корову, одне порося, одне теля. Корова давала молоко, а ми його міняли на зерно. Ділилися харчами із сусідами. У 1932 році під час голодомору ми протримались, у нас ніхто в сім'ї не помер. А от коли батька забрали на війну в 1941 році, то було теж не краще. Батько загинув.

Відчули голод 1946–1947 рр., бо не було опори сім'ї – батька. Ходили з мамою працювати, збирали зерно на полях, у мишачих норах, потім сушили на печі, потім молотили і варили супчики, мамалигу. Шукали різні трави: лободу, кокіш і їли. Нині є все: і поїсти, і одягнутися, лише немає здоров'я, а так хочеться ще пожити. При зустрічі бажаю і дітям, і дорослим: «Живіть дружно, мирно і будьте уважними один до одного і цінуйте хліб».

с. НОВОЄЛИЗАВЕТІВКА

РОЖАНОВИЧ Михайло Кайтанович

1918 р. н.

У 1918 році я народився. У 1919-му помер мій батько, а у 1928-му – мати. Я та брат з сестрою залишились круглими сиротами. Пережив я і 1932–1933 рр. Це були тяжкі роки великого Голодомору. Харчуватися було нічим. Їли ми одну

траву, одним словом, паслися. Додому приходили комсомольці і забирали все, що було в казанах, печах. Забирали перш за все зерно. Ми ходили в обірванім одязі (навіть не знаю, чи можна назвати це одягом). Мої ровесники ходили і крали. Одну дівчину повішали за те, що крала. Потім з'явилася у бабусі корова, яка давала молоко і жагу до їди можна було перебити шматком сира або масла. Корови були силою для землі. В нас корову не забрали, бо ми працювали у колгоспі. Хто не хотів працювати, в тих забирали корів коней, різну худобу. Був один випадок, коли у мого дядька забрали коней, і я пішов і викрав коней назад. В колгоспах за рік давали по 13 копійок кожному. Тоді на таку зарплату не можна було прожити. Мої сусіди помирали. За короткий термін померла мати, батько і їх синок. Коли помирав цей хлопчик, я не міг на нього дивитись. Сухе дитинча лежить і стогне. Люди не могли копати ями, бо сил не вистачало. Одним словом, страшне це діло. Я не бажаю такого нікому.

ТИМОШЕВСЬКА Агафія Порфирівна

1917 р. н.

Мешкала у с. Секретарка Одеської області

Коли почалася голодовка, мені було 16 років. Я була в сім'ї старша з дітей. Ще було в нашій сім'ї, крім мене, троє дітей – три сестри. Їсти під час голодовки не було що. Люди їли лободу, какіш, цвіт з акації. В 1933 році в нашій сім'ї померли від голоду четверо чоловік – три менші сестри і батько. Батько помер у мене на очах – просив їсти, а не було що дати.

Я вижила тільки тому, що була старша з дітей і завербувалася на роботу на літо в село Грушівку Кривоозерського району. За роботу платили їжею – давали ячмінний куліш і фунт хліба. Робили ми таку роботу – садили буряк, сапали. За роботу тоді нічого не платили, а робили за їжу, так і вижили.

Під час голодомору люди падали прямо на вулицях і вмирали. Їх грузили на підводу, копали одну велику яму – перекидали з повозки в яму і хоронили.

Я вижила тільки тому, що була старша з дітей і могла працювати, а сестри були ще малі. З усієї сім'ї вижила одна у голодовку.

Записано

15 червня 2007 р.

с. НОВОПЕТРІВКА

ГОЛОВКО Марія Іванівна

1921 р. н.

В 1929–1931 роках йшла організація колгоспів. В 1931 р. в організованому колгоспі «Союз» не було техніки, коней, щоб обробляли землю. Сіяли вручну. Набирали зерно в торбу або відро і розсіювали по полі. Рік був посушливий,

врожай поганий. В зв'язку з цим виник голод в 1932 р. Хто ходив на роботу в колгосп, той отримував по 300–400 г крупи або муки. А хто в колгоспі не працював, то голодував дуже. Багатчук Фросина ходила на роботу на 4-х і забирала з собою дві сестрички, за це отримувала їду для всієї сім'ї. І так вони вижили. Я ходила на харчування, що робили для дітей, учнів. Варили куліш з жита. Мій менший братик ходив у садочок, дітей там харчували. Коли брат виріс, він став трактористом. І нагороджений Орденом Трудової слави.

Моя мама працювала в колгоспі. Їм давали по 200–300 г крупи, борошна і один літр молока тим, хто не мав корови. Ніхто в селі сім'ями не помирав. 1931 р. дали по два центнери зерна на кожного їдока. А в 1933 р. було важче. Голодали всі. Щоб дожити до нового врожаю, пекли котлети з лободи і цвіту акації.

У 1946–1947 рр. був неврожай. Техніки не було. Оралі і волочили коровами. Запрягали в ярма пару корів, йшли з ним в поле і так працювали. Сіяли вручну. Працювали всі: і діти, і дорослі. Із лободи пекли коржі, їли висівки і макуху.

ЗАГОРОДНЮК Євгенія Іллівна

1926 р. н.

Я народилася в 1926 році в с. Новопетрівка Ширяївського району Одеської області. Під час голодомору проживала там же. Коли мені було вісім років – помер батько. Під час похорону я з братом Іваном бігали по горі і збирали бабки, дідки* і раділи, що є що їсти. В 1933 році брати Федя та Ілля пішли на гору рвати бабки, там і повмирали із жмутиками трави в руках. Іллюшу поховали в труні, а Федю в одіялі, бо не було з чого зробити труну. У голодовку мати дуже хворіла і не могла ходити на роботу. Старша сестра Катерина до роботи переносила через воду Євгенію з братом в дитсадок, а їх не приймали, бо мати не ходила на роботу. В жнива Катерину поставили сторожем біля поля з ячменем, щоб його ніхто не крав. Катерина крапа жменьку ячменю, приносила додому його. Вдома ту жменьку ячменю смажили і ділили на всіх дітей і мамі трохи. Коли підросла, у років 11–12 пішла в колгосп доїти корів, бо мама на роботу не ходила, хворіла, то заставляли мене. Коли прийшла перший раз на ферму, то не знала з якої сторони підходити до корови.

Записано
18 червня 2007 р.

* Важко сказати напевно, які саме рослини мала на увазі респондентка, але можна зробити припущення, що в першому випадку це міг бути подорожник великий – багаторічна трав'яниста рослина родини подорожникових (див. прим. на с. 869, порізняк); листки подорожника вживають у їжу і у свіжому, і у квашеному вигляді. Дідками у даному контексті, ймовірно, могли називати лопух справжній, або великий – дворічну рослину з родини айстрових (називався також: колючий дід, веселий дід, дідові воші); його коріння є надзвичайно поживним, містить багато білкових речовин і особливого крохмалю (природний полісахарид інουλін), коріння можна їсти сирими, вареними, печеними, смаженими.

ЦИГАНОВ Михайло Сергійович

1925 р. н.

Я народився в селі Новопетрівка. Батьків моїх звали Марія та Сергій. Сім'я в нас була велика – вісім чоловік. Коли прийшов голод 1932–1933 рр., мені було сім років. Я добре пам'ятаю, як ми, малі, ходили рвали лободу, кропиву, щавель. Мій батько працював у колгоспі. І для того, щоб ми не вимерли, він крав із комори жменьку крупи, приносив додому. А наша бабуся пекла «мазарі» із лободи і крупи. В нас була корова. І так ми з молоком зуміли вижити.

с. НОВОСВІТІВКА

КАМАСЮК Катерина Степанівна

1929 р. н.

Мені в 1932 році було всього три роки. Тому про голод пам'ятаю зі слів своєї покійної матері. Пам'ятаю, як мати бережно згортала завжди зі столу крихти хліба, які залишалися після обіду, журила дітей, якщо бодай хоч крихта впаде під ноги. Мати розповідала, що в ті голодні роки доводилося ловити ховрахів, зайців, птахів, їсти лободу, бузину. Особливо страждали від цього діти. В них пухнули животики, вони постійно просили їсти. Люди вмирали від голоду.

Сама згадую важкий 1947 рік. Тоді мені було вже 18 років. Доводилося дуже важко працювати, а їсти не було. То люди міняли одяг, речі на жменьку зерна, хлібець різали тоненькими шматочками, щоб хватило всій сім'ї.

КАМІНСЬКА Тамара Порфирівна

1924 р. н.

У роки голодомору не було що їсти, тому люди вимушені були їсти те, що бачили навколо себе: свиріпу, кокиш, заячі вуха*, кульбабу та інші рослини. У полі ловили зайців, їли птахів, ластівок, голубів, горобців. Доводилося їсти і котів та собак. А коли зовсім нічого не було – їли землю...

ТЬОСОВ Іван Федорович

Р. н. невідомий

Якщо в сім'ї була корова – всі заздрили, що це люди багаті, у них є що їсти. Знаходили зернятка бур'янів і варили такі страви, що й стравами їх не назвеш. Така гіркота в роті, аж сльози на очі виходять, але їсти хочеться більше, тому доводилося їсти будь-що. Ловили ховрахів, ворон, горобців, голубів. Якщо батьки

* Заячі або свинячі вухка, чистець — багаторічна рослина родини глухокропивові, бульби якої вживаються в їжу, подібно до картоплі; лікарська рослина.

принесли жменьку зерна – в хаті було свято. Люди гинули, їх ховали, загорнувши в лахміття. А державі треба було сплачувати податки – певну кількість зерна, м'яса, яєць. Податком обкладалось кожне фруктове дерево. Збирати колоски в полі заборонялося, до жінок, які в'язали снопи вручну, приставляли наглядців.

ЧЕЧЕЛЬНИЦЬКА Анастасія Олександрівна

Р. н. невідомий

У мене від голоду померло два брата. Нас примушували працювати в полі, але ні зернини взяти додому не могли. Одержували не те, що заробляли, а те, що нам видавала влада. Багато людей зникало. Ні слова не можна було сказати про владу чи тим паче голод. Люди боялися один одного. Їли те, що потрапляло під руки. Про «смачно» ніхто й не казав. Важливо було хоч якось заглушити відчуття голоду. Ми з сестричкою ходили рвали бурячиння, лопухи, розбавляли їх водою і мама пекла нам млинці. Обдирали з дерев клей, збирали цвіт акації і також їли.

У наших місцях ще не було такого голоду, як у інших областях, тому випадків людодійства не було. А от у Черкаській та Херсонській областях такі випадки траплялись. Люди, збожеволівши від голоду, різали та варили трупи, вбивали власних дітей та варили їх. У нашій сім'ї від голодної смерті не загинув ніхто, а у наших сусідів – Мариніч Фросини – вмер від голоду старший брат.

с. ОЛЕКСАНДРІВКА

КАНЦЕДАЛОВА Віра Романівна

1922 р. н.

В сім'ї було 6 дітей. В 1933 році троє дітей та батько померли з голоду, діти пухші гризли собі руки, не могли ходити, їли кропиву, траву, корінь з пітушків, акацію.

В с. Олександрівка була сім'я Григорюк Христини, в неї було багато дітей, коли не було їсти зовсім нічого, щоб зберегти старших дітей, мати вирішила зварити найменшу дитину. Вона на порозі відрубала дитині голову, голова по інерції поскакала, а в неї лопнуло серце і вона вмерла на місці. По розповідям старих людей, в селі проживав чоловік, прозивалися з нього, а може це була його фамілія – Бурковський. Люди кажуть, що він з'їв сестру Блінової Соні та її брата Миколу, а потім виїхав з села з сорому.

ЛОГІНОВА Віра Федорівна

1917 р. н.

Сім'я складалась з 16 чоловік. За одну неділю в сім'ї померло четверо чоловік, сиділи на печі – колупали землю, глину, їли і помирили, мама замотувала їх в

ряднину, на кладовищі викопували ямку неглибоку – не було сили – і закопували. Старші діти ходили на роботу в колгосп. За день роботи давали 200 г хліба чорного, ми з’їдали втріох 200 г, а 400 несли додому, щоб їли діти. Їли все, бур’яни, пекли з трави блини.

Люди розказували, що жили два чоловіка. В голодні роки один із них зарізав другого і в казані зварив і їв. Збирали колоски, дуже їх ховали і ввечері їли. В голодні роки батька засудили, бо він був бригадиром, і на той час в колгоспі здохла коняка, і Давид Степанчук указав, що він від коняки забирав фураж, і вона здохла з голоду. Батька засудили, він подав на пересуд, і його відпустили, а потім все рівно його засудили на довгі роки. З тих місць він більше не повернувся.

НІКОЛАЙЧУК Віра Тимофіївна

1922 р. н.

В сім’ї було семеро дітей, двоє батьків і батьків брат. У батька були коні, при розкулачуванні коні забрали. Батько старався сховати хоч трохи якогось зерна, але його знаходили і забирали. Їли лободу, траву, поки не вродило на огороді. Вижили всі.

В м. Одесі жила батькова сестра, яка не мала своїх дітей, і вона допомагала нам вижити, передавала продукти. Варили суп з трави і бурячиння, пекли блини, добавляли в суп кілька крупин, так і вижили.

с. ОЛЕКСАНДРО-ВОВКОВЕ

ФЕДОРОВА Тетяна Григорівна

1927 р. н.

Під час голодомору мені було шість років. Але добре запам’ятала, як в той час голодували діти, батьки, сусіди. Коли мати була на роботі, прийшли в той час люди, які самовільно відчинили двері, все в хаті повалили, шукали пшеницю, зерно. Розвалили плиту, піч. Це було взимку. Вони не знайшли нічого. В хаті було пусто. В хліві, в кувшині, було заховано трошки кукурудзяної крупи. Її знайшли і забрали. Малі діти йшли по дорозі. Вони вирвали по одному колоску жита, а за це на них наїзжали конем, били батоном. Родич працював на олійні, коли їхав додому, то привозив відходи з макуха. Їх давали сусідам, дітям, і вони дуже раді, що було що їсти. Мати працювала в радгоспі, допомагала пекарям. Вони давали їй обломки хліба, якими сім’я годувалася.

Всі сусіди, передні й задні, вмерли від голоду. Люди були пухлі, не могли ходити, вмирили. Людей не могли навіть хоронити, їх лише трошки припорпували, часто ці тіла доставали навіть собаки. Навесні жили на щавлеві, який кришили, варили і так їли. Час був дуже важкий і страшний.

с. ОРДЖОНІКІДЗЕ
(з 2016 р. – АРМАШІВКА)

КЛИМЕНТ Микола Петрович
1924 р. н.

В дев'ятирічному віці, будучи учнем 3 класу Орджонікідзевської школи, пам'ятаю, що учнів у школі годували і до школи потрібно було йти з ложкою та мискою. Сім'я була багата, мали корів, коней, землю. Нас розкуркулили, виселили з будинку, де жили. Дід з голоду помер, а вся родина виїхала в Молдавію в 1933 році, де про голод ніхто не знав і не відчував його на собі.

с. ОСИНІВКА

ГОНЧАРЕНКО Олена Дмитрівна
1924 р. н.

Я є свідком трагедії 1932–1933 років – голодомору. Хоча була ще дитиною дев'яти років, але все ж в пам'яті залишилися спогади тих мук, знущань. Страшний голодомор не обійшов стороною мою сім'ю. Мого батька називали кулаком (свого роду – багач), тому що мав 20 га землі, дві конячки та корівку. І, звичайно, це все майно потрібно було забрати «владам», що вони й зробили. Але тільки на цьому не скінчилися біди нашої сім'ї, а лише розпочалися. Наступним етапом було те, що в нас відібрали хатину, вигнали з дому. Будинок використали на побудову конюшень на фермі. Забирали все. Їсти не було що. Ми ловили воронів та їли, шукали захований в ямках хліб, кожному зернинку. Коли ходили бригади і забирали все, то ми ховали в кувшинах, в землі все, що могли.

Моя мати мала чотирьох дітей: трьох синів і доньку. І, звичайно, дуже важко було прогодувати таку велику сім'ю. Нам допомогли родичі, забравши синів до себе, а я залишилася з матір'ю. Коли ще була корівка, а коней уже забрали, то город довелося обробляти нею. Мали коси, якими косили сіно, корова давала молоко, то було що пити, мали також і курей, тому були і яйця. Виживали також, ївши глуху кропиву, щавіль, із висівки пекли млинчики, так як олії не було, то все жарили і пекли на солі, вижарюючи її. В кого була кукурудза, ті робили з неї борошно. В мене була знайома (прізвище Михайличенко), яка була ще біднішою, вона збирала кізяк, виливала його і робила із нього блинчики. Одягатися також не було в що, носили те, що мали.

Важке, дуже важке життя було тоді. І порівняно з тим, як було в роки голодомору, то сьогоднішня – це просто рай.

КАСЬКО Любов Яворівна

1920 р. н.

Під час голодомору вимирало багато людей. Пам'ятаю сім'ю Горбатюків: батько, син і донька померли, не дочекавшись, коли спечеться, хліб, з'їли майже сире тісто. А Ірина цих Горбатюків вийшла на дорогу і так і померла. Багато людей пухли, їли траву, зазвичай лободу. Пам'ятаю страшну картину. Сім'я Гриценків дуже голодували і стали такими жорстокими, що вбили свою доньку, занесли її на цвинтар і, взявши за ноги, вдарили об хрест головою, і самі десь поділися, щоб не бачити дитини.

Голодомор – це саме страшне в моєму житті. Я ходила на гарман разом з іншими дітьми, там віяла полову і вибирала відходи. Ходили вночі, бо вдень по селу їхали вершники, охороняли. Весною на полях зійшла падалишня пшениця, але ми їли мало, бо хто з'їдав більше колосків, то тут же помирав, шлунки не витримували.

Люди їли все, що бачили, пухли з голоду, йшли, вмирали і падали мертві, а піднести, чи скинути з дороги не було кому, всі безсилі.

Голод – то страшне... Всі тільки думали, що з'їсти. Байдуже було, в що одягнений, чи ти босий, головне – їсти. Бувало, діти залишались самі, бо батьки вмирали, а бувало, що деякі батьки тікали від своїх дітей, щоб не бачити їхніх страждань, як вони з голоду помирають.

Записала учениця 8 класу

Оксана Пасічник

22 листопада 2007 р.

КОЛІСНИЧЕНКО Любов Федорівна

1924 р. н.

В нашій сім'ї було шестеро. Я з старшою сестрою і меншим братом під час голодних років діставали з мишоловок зерно і їли його сирим, трошки розтирали і довго жували. Весною їли коріння бур'янів. Іноді парили качани кукурудзи, здирали вершки і їли. Мама у нас була калікою. Пам'ятаю, коли мама померла з голоду, а мала дитина повзала біля неї і просила їсти. Було дуже страшно на це дивитися. Пам'ятаю, як один хлопчик вилазив на тополю, що росла біля дороги, і кидав нам маленьких гавенят, і ми тут же їх їли сирими.

Сама менша сестра померла, вона була з 1928 року, помер брат з 1912 року, сестра – з 1910 року. І тепер я молюся, щоб Бог дав нам достаток, щоб ми мали, що їсти.

Записала учениця 8 класу

Вікторія Текуч

22 листопада 2007 р.

РОТАР Ірина Григорівна

Р. н. невідомий

У людей було все, але коли почали організовувати колгоспи, хоча майже ніхто не хотів у колгосп, влада почала збирати все що було. До ниточки все забирали у людей: крупи, квасолі, які були заховані – все забирали.

У мене забрали корову і теличку. А ще я закопала під піччю пів мішка зерна і замастила, але знайшли і забрали. Мене забрали у тюрму, вивезли в Одесу, там була до суду майже три місяці. Засудили мене в березні на три роки і вислали в Хабаровський край. В той час багато людей помирало. Їли качани кукурудзи, жорнували на жорнах крупу, добавляли лободи і варили юшку.

Відбула я строку лише 8 місяців, коли об'явили, що відпустять, я з жінками ходила до лісу і збирала ягоди, які варили, щоб мати що в дорозі їсти. А ще нам видали по одній хлібині та рибині. В дорозі зразу все з'їли і почали вмирати. На кожній зупинці ставав потяг і виносили трупи. Вийшла я на станції Затишшя, а так як була боса, а на дворі випав сніг, то ходила під хати просила лахміття обв'язати босі ноги. Так добралася до Яворівки через Малігонове, Бранкованово, Валентівку, все пішком. Прийшла додому, а дід Тихон пухший від голоду лежить. Знайшла заховане одяло, продала за горілку, а горілку поміняла на крупу і спасла діда від голоду.

*Записав учень 8 класу
Олександр Гончаренко
22 листопада 2007 р.*

ТКАЧЕНКО Віра Терентіївна

1920 р. н.

У сім'ї було 10 чоловік: п'ять братів, три сестри. Це Віра, Софія, Анна, Іван, Микола, Володимир, Василь, Петро. Батьки: Пристяжнюк Терентій Афанасійович, Нечипорчук Флонія Михайлівна. До створення колгоспу в сім'ї мали двоє коней, підводу, дві корови. Віддали все в колгосп, а залишились без нічого, тоді й відчували, що таке голод. Їли переважно траву лободу, щавель, лушпиння від картоплі. У березні 1933 року помер брат Василь, а потім один за одним від голоду померли Софія, Анна, Іван, Микола, Володимир та Петро. Живими залишилися лиш мати Флонія та я, яка була опухла від голоду. Із м. Тирасполя у квітні 1933 року приїхав брат матері Тимофій Михайлович Нечипорчук, який і забрав мене й маму до себе. А на кінець 1933-го почало появлятися зерно в колгоспі, і ми повернулися в рідне село. Пам'ятаю, що у 1932 році люди падали, бідні, від голоду, як снопи. За один місяць моя родина втратила вісім чоловік. Хоронили рідних самі, бо сусіди були безсилі.

Мені на той час було 13 років, і я добре пам'ятаю той період.

с. ПОДІЛЬЦІ

ЯГОДЗІНСЬКИЙ Петро Якович

1926 р. н.

ЯГОДЗІНСЬКА Лідія Семенівна

1926 р. н.

Перший раз прийшли і сказали, щоб вивезли всю пшеницю на станцію. Потім прийшли і сказали, щоб коней і полову відвезли в колгосп. Батько все здав добровільно. Батька послали вчитися на тракториста у Вінницю. Я, мама і маленька сестричка залишилися самі. Потім прийшли грабітелі Іван Бевзюк, Ротор, ще один із Мар'янівки і один подольський. У формочці від пасок залишилась тільки одна квасоля, вони й ту забрали. Мама назбирала «мишоловок». Ми їли ту пшеницю. Маму зайняли на роботу. Йдеш на роботу – давали цукровий буряк, а не йдеш – нічого не давали. На сестричку давали пайок (10 г пряників), а мені – ні, тому що я вже був старший. Сестричка згодом померла. А потім знову прийшли і давай хату валити: подовбали під піччю, грубу, сволок, стіну. Збирали мишоловки в суданки. Нарвали щавлю, було п'ять курок, і варили такий «борщ». Коли почала набирати пшениця на колгоспному полі, мама мене посилала, щоб я вночі рвав. Так і виживали.

Було п'ять дядьків. Їх усіх розкуркулювали. Трьох забрали, що ми їх більше і не бачили.

с. ПРЕОБРАЖЕНКА

СНІСАРЕНКО Дарина Борисівна

1923 р. н.

На початок голоду мені було лише дев'ять років. Була дуже велика сім'я, яка складалася з одинадцяти душ. Незважаючи на голод і нестабільність у державі, продовжувала ходити до школи. Мати варила їсти у школі, як могла, то недоїдки і залишки їжі приносила додому. Батько то сторожував, то ходив на заробітки, то був вдома. Не витримував уже важкої праці, бо майже не харчувався, віддаючи все дітям, спух від голодування. Щоб врятувати чоловіка, мати у школі навмисне виділяла більше хліба своїм дітям, щоб вони приносили додому для пухлого батька. Так і врятували від голодної смерті, додавши трохи сил.

Ще важче приходилось взимку: до того, що не було що їсти і нічим було палити, ще й не було що вдягти; як могли, так одягались. Забирали у нас все: від солі до зерна. Також забрали ще коня для так званого поповнення господарства в колгоспі. Деякі харчі ми ховали в переїдах від кукурудзиння. Самі ж ховалися в димарі, в підвалі. Також ховалися в хаті під опічок і закривалися рядном.

Односельчанка Ганна Літовченко, тікаючи з донькою, поїхали в сусіднє село (в Бірюкове), залишивши свого дворічного сина Миколу вдома на печі. Поверну[лась] через декілька годин, дитина була жива, але дуже плакало, бідне, злякавшись, що ніхто не прийде. Заробляли трохи тим, що на дорозі били каміння, в залежності від того, скільки годин працюєш, записували, і за це давали їсти. Робили дорогу від Стрюково до Березівки. Обробляли городи, босі були, роздіті. Голод змушував йти на поле, збирати буряки, тушили їх, варили мамалигу, щавель рвали, кришили, варили щось схоже на борщ. В нашому селі дітей ніхто не варив, хоча був випадок, що когось із односельців дитина з печі впала на плиту в казан, але не їли, поховали як треба, точніше, як змогли. Брати та сестри не лялись і завжди ділились всім. Так і пережили важкий голод. Дякувати Богу, під час голоду втрат серед рідних і близьких не зазнали.

с. ПРОХОРІВКА

ВІХРЕНКО Лідія Єреміївна

1924 р. н.

Народилась я в селі Прохорівка. В сім'ї було шестеро дітей. Самій найменшій Мані було в ту пору 5 років. Яюсь пізньою осінню 1932 року діти пішли в ліс. Коли вернулись додому, Мані серед дітей не було, не найшли її і взимку, аж навесні знайшли тільки її пальто. Тоді в лісі були і другі люди, які напевно, по здогадках рідних, і з'їли Маню.

В ті роки було важко вижити, хоча урожай був такий, що більше такого за свій вік не пам'ятаю, але все зерно забирали у людей і вивозили. Моя мати закопала трохи зерна під піччю, але і це знайшли і забрали. Від голоду сім'ю спасла корівка, та мати робила крупу із кори дуба, із якої робила блинчики. Батьки ходили на роботу – приносили додому по жменьці кукурудзи та терли, також робили або кашу, або куліш. Мені дуже не хотілось би згадувати ці роки.

с. РЕВОВА

КЛЮЧНИК Тетяна Оксентіївна

1923 р. н.

В 1932 р. більшовики забирали зерно у людей, які трудилися і щось мали, яких у той час називали куркулями (хазаями). Забирали худобу, насіння, картоплю, навіть варену «в кожущках» забирали зі столу. Із глечиків висипали насіння із кабаків собі у кишеню, лузали по дорозі. У дітей видирали останні крихти хліба. А мій батько заховав у лісі корову й тихенько крадькома ходили кормити корову,

і мати розливала всім дітям у селі по маленькій чашечці молока. Усім селом, які ще могли ходити і щось робити, у кого були діти, кормили цю корову. А як корова приболіла, то усе село плакало за нею. Варили кашку із акації, кульбабу їли, різні трави, парили січку, якщо десь знаходили. Багато тоді помирало дітей у селі. Хай Бог боронить і відводить таке лихо.

МІЩЕНКО Марія Федорівна

1920 р. н.

В ті дні люди перебивалися їжею хоча б раз на день. Їли козелики, варили кашку з акації, терли льон, макух, латуру, траву, збирали колоски, кріп, кропиву. В багатших були корови, але не у всіх. А в кого були, то харчувалися продуктами від неї. Їли молоко, сир, сметану і кормили дітей у селі. Страшні були часи! Страшні!

СИРОТЮК Євгенія Іванівна

1927 р. н.

Люди голодували та мерли як мухи. Не було що їсти. В голодомор збирали по полю колоски та ще й боялися, бо карали за це. Пускали їх через жорна, варили кашу, а то і сире їли. А коли зовсім не було що їсти, міняли одягу на їжу, наймалися на роботу за їжу, за шматочок хліба важко працювали. Не дай Боже такого знову!

В 1932–1933 роках була дуже страшна голодовка. У кожній сім'ї забирали усе те, що вони придбали для життя своєї родини: і зерно, і продукти, і худобу. Їли все, що можна було знайти: колоски, буряки, лободу, їжаків, горобців, собак, котів, макух. Дід мій ходив полов поле колосків, і давали йому 300 г на одного. Ходили до скирт, перетрушували січку і за день назбирували там по зернятку до 3-х кілограмів зерна. Варили буряки, жменьку зерна і потім все це їли.

Весь час хотілося їсти. Дуже важко було перенести мамі цей біль, коли діти просять їсти, а їй немає що їм дати. Пухли від голоду і діти, і дорослі. Багато померло голодною смертю. Про це страшне лихоліття не може забути людська пам'ять. Ми не маємо права замовчувати голодомор і не повинні забувати, якою дорогою ціною для нас була кожна крихта хліба – ціною людського життя.

ХАРИТОНОВА Катерина Семенівна

1923 р. н.

Ми їли траву. Їжу забирали більшовики. Забирали худобу та зерно. Інколи їли борщ і кашу. Їжу ховали в лісі, копали ями і ховали в лісі. А коли приходили забирати зерно, вони віддавали тільки частину зерна. Під час голодомору гинуло багато дітей та людей. А коли я приїхала сюди, то пішла до своєї подруги Дусі, яка вийшла заміж за цигана і мала їжу. Я прийшла та попросила кусочок хліба для сім'ї, а вона жадна, не дає. Я ж бачу, що на столі хліб теплий стоїть. Ну, не дає й не

треба. Пішли ми на поле, назбирали мішок кукурудзи. Пішли на базар, продали кукурудзу і купили в бідного чоловіка корову. Коли ми прийшли додому, нагодували корову та напоїли водою. Я її подоїла та ми повечеряли свіжим молоком. Корову ми ховали, щоб більшовики її не забрали. Так ми й пережили ці важкі часи голодомору (1932–1933 рр.). Ця корова врятувала нашу велику і дружну родину.

с. СІРІТСЬКЕ

НЕПРИЦЬКА Євгенія Ларіонівна

1927 р. н.

Моя сім'я складалась з п'яти осіб. На той час це була досить велика родина. Адже батько служив в армії і там його вбили, коли я була зовсім маленькою. Ми жили в дуже маленькій земляночці, в якій було чотири вікна, чотири стіни та двері. Спали просто на землі, тому що на той час ліжок не було, лише в деяких хатах, і то саморобні. Ми не знали, що таке нормально одягнутись, зовсім не було що носити, ходили майже голі. Мати наша працювала на полі, але за це вона майже нічого не отримувала. А поки мами не було вдома, мені доводилося виховувати своїх менших брата і сестру, а це давалось тяжко, адже голодні діти постійно плакали і просили їсти. А коли мати приходила, я рвала лободу і жарила з неї маленькі коржички зеленувато-коричневого кольору, тому що на той час в нас забрали все зерно, і їсти не було зовсім нічого. Хоч інколи мати прокрадалась на поле і розривала мишачі норки, в яких були запаси зерна мишам на зиму. А одна робітниця, яка працювала разом з моєю мамою, вкрала трохи зерна, щоб зварити їжу своїм дітям, але помітили охоронці і вбили її. На той час, як для нас це дивно, важко було знайти хоч якогось хробака, тому що люди їли все підряд, все, що тільки жувалося. А зерно тим часом гнило, цвіло і пропадало, або з нього робили горілку. На моїх очах від голоду кожного дня пухли і помирали люди, але нашій родині вдалося вижити. А на даний час в живих залишилась тільки я.

с. СОФІЇВКА

КОВАЛЕНКО Марія Степанівна

1921 р. н.

Я пережила голод 1932–1933 р. в селі Софіївка. Нас в сім'ї було дев'ять чоловік. Батько – Степан, мати – Параска. В мене було шість братів і я – найменша. Двоє братів померло. Їли ми лободу, щавель конячий. Ходили по ниві, збирали колоски і сушили. Мама моя лежала пухша в хаті, і ми були пухлі. Старші хлопці ходили попід хати і просили що-небудь поїсти. Коли мама лежала на печі, то

прийшли активісти і забрали з-під неї останню ряднину. Я плакала і не дала. Антихристи ходили попід хати і забирали останнє в людей. Багато людей пухли з голоду і вмирали. Біля нас жила сім'я Матішинків. В них було дев'ять чоловік і всі померли. До їх двору під'їхала підвода, всіх погрузили і повезли на кладовище в братську могилу. У мого брата Павла було двоє дітей, вони теж померли з голоду.

САМОЧКО Марія Сергіївна

Р. н. невідомий

Я не можу це тримати в собі, я бачила, але мовчала. Тепер я розповім про Голодомор. Було дуже страшно. Ходила міліція і збирала все, що було їстівне. Пам'ятаю, як тато убивав птахів, собак, котів – все, чим можна було прокормити родину. Одного разу, я пам'ятаю, ішла по вулиці, і побачила, як їхала машина і збирала померлих людей.

Одного вечора я ішла по вулиці і побачила таке: жінка сиділа на лавці з дитиною на руках. Та жінка була така худа, що можна було поставити її на світло і побачити її наскрізь. Та машина стала коло їх, з машини виліз чоловік і раптом у нього з'явилися вила, прості селянські. Він узяв їх і пришпилив наскрізь, узяв дитину і викинув за матір'ю.

Голодомор – це несправедливість до людей, особливо до тих дітей, які переживали це. Ладно, дорослі, а діти... Було страшно дивитися на тих дітей, аж жалісно дивитися на їхні страждання.

ТИМОФІЄНКО Любов Порфирівна

1926 р. н.

Голодомор 1932–1933 рр. був сильний. Помирали люди від голоду, рвали лободу і пекли коржики. Батько лежав на печі хворий, в нього під головою лежала куфайка, в рукаві віночок часнику. Мама просила в батька той часник, але він не дав, сказав, що хай буде на свято. Було трохи кукурудзяної муки. Мама зварила мамалигу і кожному по шматочку, а те, що залишилося, позначила паличками, щоб ніхто не їв до наступного разу.

Менший брат помер від голоду. Ми, діти, ходили на поле, збирали колоски й ховали їх у штанці. А хто спіймався, того сильно лаяли. Чужі люди шукали по хатах харчі. А ми з братиком в цей час шукали лободу, повернулися, а в хаті все перекинуто, казаночок валявся на підлозі геть порожній. А потім ці чужі люди найшли у посадочній клумак зерна, собі не взяли і нікому не дали, розсипали те зерно по дорозі. Ми з братиком крадькома позбирали, скільки могли. Ось так ми пережили голод.

с. СТАРОЄЛИЗАВЕТІВКА

ЦИГАНОВА Фросина Власівна

1921 р. н.

Померло багато людей. Так багато, що покійників вивозили підводою на кладовище, скидали в загальну яму і прикидали землею. Це був справжній голодомор, тому що хліб вродився, був, але загони з комсомольців все чисто забирали в селян, не залишаючи нічого сінько з харчів. Я пам'ятаю як прийшли до нас, а я колисала на подушці наймолодшого братика Павлика. Мама сунула в руки торбинку з кукурудзяною мукою, я сховала під подушку, на якій лежав братик (у мене на колінах). Колишу і дуже боюся, що знайдуть. Ні, не знайшли. Випадків людодіства в нашому селі не було, котів чи собак теж не їли, а от гави ловили і їли, лободу їли, кору з дерев перемолювали на порошок, добавляли картофляну кожуру (теж перемелену) і пекли «манзарики» (це такі коржики). Кашку з акації їли.

А вже 1933-го року після хорошого урожаю дали селянам багато зерна, так що наїлися і навіть якусь частину поміняли на мануфактуру (одяг, взуття). З нашої сім'ї (батьки і шестеро дітей) від голоду не помер ніхто. Слава Богу!

ЧЕРНЕГА Катерина Гаврилівна

1928 р. н.

Мешкала у с. Флоринівка Одеської області

Мені в роки Голодомору було п'ять років, але пам'ятаю дуже добре ці роки. Всього в сім'ї було шестеро дітей, батько і мати. Від голоду та смерті в ті часи нас спасла корова, яка була на той час у господарстві. Діти ходили в ясла, де їм варили куліш. Юшку із куліша з'їдали, а крупу складали в панчохи і несли додому, вдома мама в цю крупу добавляла лободи і варила суп. Мама робила ряжанку, носила на базар, продавала, і за ці гроші купляла крупи, олії. Ще добре пам'ятаю, як їли листя із вишні, дерева були голі без листя, а з повія їли ягідки*. Коли на осінь дозріло сорго, перетирали на крупу і варили мамалигу, яку батько ділив ниткою всім по кусочку. Нашу сім'ю обминуло горе. Ніхто не помер, а в селі люди помирали, їх хоронили без труни, замотували в ряднину та хоронили на цвинтарі.

* Див. прим. до с. 393

с. ЧЕРВОНИЙ КУТ (з 2016 р. – ЧОРНИЙ КУТ)

БЕЗШТАНКОВСЬКИЙ Олександр Никифорович

1920 р. н.

Народився в селі Семенівка Кодимського району Одеської області. Мені було 12 років, я знав, що треба було щось їсти, але їсти було нічого. Я пам'ятаю, як їхала підвода від хати до хати, і з кожної з них виносять мерців, які померли від голоду. Я задав собі питання: «Як вижити?». А вижити було важко. Навесні 1933 року померла мати. Після смерті матері я бігав від хати до хати і просив їсти. Коли батько послав мене на город накопати мерзлої картоплі, то вона вже зовсім перегнила. Батько добирався до Вінниці, звідти приносив потроху картоплі, а ми малі ділилися тією картопелькою. Так я і вижив.

КРАСНОНОС Діна Іванівна

1927 р. н.

І ось почався голод. Мені ледве виповнилося п'ять років. Нас у матері було троє дітей, росли без батька. Брат і сестра були старші, а я менша. Коли я ходила на вулиці, люди казали: «Дайте щось дитині, бо вона загине». Ми їли все. На горі рвали дику моркву, бабки, які їли. А люди їли і собак, і дохлих мишей. Наша бабуся ходила по людях, допомагала їм і приносила нам щось поїсти. Так ми і вижили.

с. ЧОГОДАРІВКА

БОНДАРЕНКО Катерина Несторівна

1923 р. н.

Почалось все з розкулачування. Розкулачували навіть за те, що люди не хотіли йти працювати в колгосп, хоча дуже багато записалося зразу. Виносили все, що було в хаті, надворі, в коморі, на сіні, з-під землі – все забирали. Не вдавалося сховати навіть у печі, валили і її. Находи робили по п'ять, десять разів. Люди вже з голоду (ті, які не хотіли вступати в колгоспи) йшли працювати за мисочку каші на поле. Якщо хтось із людей поділиться їжею з ближнім, їх розстрілювали або відсилали в Сибір. Не було такої хати на селі, де всі були б ситі. Майже через хату вмирали люди. Люди, які могли довше витримати, їли собак, котів, мишей, трупи коней, бувало й таке, що їли трупи людей. Вбивали один одного, варили і їли. Сільська рада з цим уже не боролася. Люди пухли з голоду. Ті, які ще трималися, допомагали закопувати померлих. А пізніше вже просто кидали у одну яму, бо не було сил копати.

НІКУЛІНА Лідія Миколаївна

1922 р. н.

Голод розпочався ще в 1932 році. Врожай був непоганий, але увесь хліб у людей вимітали. Ми були маленькі, їсти не було чого. Моя трирічна сестричка пухла з голоду і весь час просила їсти. Ми рвали павуту* і мама варила її, їли ріпак, щавель, тухлу чечевицю. А коли зацвітала біла акація – це для нас було неабияке лакомство. Також їли кульбабу, кашіш. Проте сестричка моя не вижила. Коло нас жила сім'я, троє діточок і двоє батьків, то вони вимерли всією родиною. Я тільки бачила, як їх на підводі одне на одне накидали і повивозили, як сміття. Нас було троє в сім'ї, нас три душі на печі лежали, а мати з малою на землі. Там кинули пілку на солому. Так було, мале цілу ніч проплакало, просило кашки: «Мама, дай хоч грудочку кашки». Їсточки хотіло. Але ніде пилинки не було. Так воно до ранку й душу Богові віддало. Тато раненько встав, збив ящик-трону, положив її туди, вдягли те, що було. А старшій дала подушку, щоб пішла та виміняла на щось, що можна було б поїсти. Вона принесла два кіла висівки. То мама кинула ту висівку у воду в казан, воно там перекипіло. То ми так і поїли.

ПРОДАН Ніна Карпівна

1927 р. н.

Люди вмирали один за одним. Розкажу вам про одну сім'ю. Наприклад, Ліди Кошелап. Їх було четверо. Такі ж сильно були пухлі, а батько такий був страшний від голоду. А поблизу була школа. В школу прислали два вчителі. Вони привезли з собою матір. Вони були заможні. Але в школу ніхто не ходив, тож вони пішли працювати на поле. Приходять з поля, а матір вбили. Та забрали все, що там було. Вони придерлися до Лідиного батька та звинуватили його, сказавши: «Ти голодний, то це й ти зробив». Вбили його. Ви вірите, везли на кладовище, як скот. Десь конячку якусь знайшли, викинули на повозку, а там привезли на кладовище та й викинули в одну могилу. Бо ж ні в кого не було сил копати яму.

Ми залишились удвох з мамою та сестрами. Бо йшли і прямо в хату заходили і всіх з хати виганяли. Та гнали у Цебриково у тюрму та давали відразу 18 років ув'язнення. Тоді сніг був, у нас з хати все позабирали, а нас вигнали надвір, двері на замок зачинили і ми залишилися на снігу. Позамерзали, як цуценята ті. А потім мати нас забрала і завезла нас до діда. Ми там були, але ж їсти нема ніде нічого. Все забрали під мітлу. Навіть солому та сіно. Батько пішов на роботу в Осинівку. Там був колгосп. Там вбирав кладову, знайшов сочевицю тухлу, передав нам її, мати її зварила. То ми такі раді були, що мама її зварила та ми могли хоч щось поїсти. І ми вже поїли тої сочевиці, а мати просить не їжте, бо повмираєте, ви вже пухлі. Батько також передав трошки вишень, бо тут ніде садків не було. Та переказав, щоб сестра старша привезла нас до нього та він здасть нас в садок, там хоч їсти дають. Але для того, щоб нас завести в садок, треба було пішки йти, а ми були голодні. Мати пішла (в нас на городі було трішки жита, але його не дозволяли

* Павута, павутиця, також: берізка польова (див. прим. на с. 312).

брати). Вона принесла його та зробила небагато вареників. Та й каже: «Ось бачите ту гору, вийдете на неї – дам по варенику». Ми вийшли, вона дала по варенику. «А тепер вийдете он на ту гору, дам ще по варенику». Вона дала по варенику. «А тепер буде видно аж Ширяєво, дам вам ще по варенику». Ми дійшли туди, дала вона нам по варенику. «А тепер до школи на Ульяновці, ось біля неї дам ще по варенику. І в мене більше нема вареників». Довела нас до тієї школи, віддала нам всі ті вареники. А до Осинівки ще треба було дійти, а ми пухлі обидві такі. Але якось дотягла нас до того колгоспу. Посадила під гіллякою, а сама пішла батька шукати. Тоді він побіг до директора, сказав, щоб нас прийняли до дитсадка. Вони подивились на нас та й не хтять приймати, кажуть вони повмирають, а ми будемо відповідати за них. Викликали лікаря. Той каже: «Не бійтесь, вони голодні». То нас прийняли до дитсадка.

ШЕВЧЕНКО Ніна Лук'янівна

1924 р. н.

Моя мати щойно народила сина. Минуло йому дві неділі. Прийшли до неї та й кажуть: «Йди на поле снопи в'язати». А вона каже: «Я не можу, дитина в мене маленька, як я піду?» А вони кажуть: «Нічого, вже можна йти снопи в'язати, йди давай!» Що ж робити, мама заплакала, взяла його, заповила в тряпочку, та й пішла. Положила його під копою, пішла носити та в'язати снопи. Коли приходить, а він лежить мертвий, тільки комарик поважає по личкові. Залишилися мати, я та мій братик Вася. Ми були такі доходні, але нічого, Бог якось врятував. Багато було горя. Всі сусіди повмирали. Чого ми тільки не надивились!

В голодомор я була малою і ходила до школи. В школі нас кормили. Ми були дуже голодні і як побачимо, що з казана насипають кашу, то вже було не до навчання. З'ївши трохи тієї каші, остальне ховали і несли додому, щоб мама зварила якусь баланду, добавивши туди зелень (лободу). Люди були дуже худі, руки і ноги, як патики, а животи здорові, як гарбузи. Мертвих везли на кладовище конем, до якого була прив'язана бляха, на яку клали покійника і хоронили в неглибоких могилах без домовини.

с. ЯРИНОСЛАВКА

ІЛЬЧЕНКО Віра Омелянівна

1928 р. н.

ІЛЬЧЕНКО Надія Феодосіївна

1931 р. н.

З великим горем пережили цей голодомор. У мене померла сестра від голоду, перебуваючи в тюрмі, тому що вкрала трішки зерна на полі. Влада призводила до голоду в селі. А за вкрадене зерно, якщо це всього 1 кг – давали 1 рік тюрми.

З настанням голоду людям не було не тільки що їсти, але й і в що одягнутися. Їли все, що було їстівного. В селі спочатку всім видавали по 20 г макуха і ми варили щось наподоби юшки, яка нагадувала суп. Люди йшли й падали на очах в інших, а ті не могли підняти, бо самі були виснажені голодом. Батьки хоронили своїх дітей, просто викопавши яму, засипали їх землею. Хоч це тривало недовго, але багато людей померло від голоду в нашому селі. Скільки? Їх ніхто не рахував...

Записала учениця 8 класу

Ольга Коробка

22 листопада 2007 р.

с. ЯРОВЕ

ДУКАЦЕНКО (ПАДАЛКО) Марія Олександрівна

1924 р. н.

Страшний був голод 1932–1933 років. На той час мені було вісім років. Крім батька і матері, в нашій сім'ї ще була дитина – Євгенія, якій було лише чотири роки. Зерно, яке було у нас, все забрали, їсти не мали що. Щоб не померти з голоду, наша мама, Дукаценко Наталя, занесла в Троїцьке на базар одне-єдине одіяло, яке було у нас, і поміняла його на декілька кілограмів кукурудзяної муки.

ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Укладачі цього покажчика мали на меті не просто представити читачеві якнайширшу палітру реалій повсякдення українського села доби Голодомору, а й допомогти дослідникам декодувати деякі приховані речі, що їх непросто побачити у величезному масиві оповідей респондентів. Ретельне виокремлення базових елементів світу, в якому жили, працювали, страждали, опиралися, вмирали або виживали селяни, з подальшим «нанизуванням» на них дрібних деталей, «відтінків», особливостей дало змогу вибудувати низку розгалужених масивів збірних понять, предметів, тем, мотивів, що рельєфно реконструюють цей світ.

Тому окрім стандартних для покажчиків такого типу гасел на означення їжі, предметів побуту, хатнього начиння, знарядь праці, одягу, взуття тощо укладачі запровадили низку гасел, що змальовують моторошні деталі голодування, девіацій, масових смертей і поховань; обшуків, тотального вилучення зерна, продуктів і майна, позбавлення людей усіх засобів для існування; оповідають про селянський спротив та упокорення, нелюдські покарання, знущання, репресії, звірячі катування, вбивства селян за спротив або ж за крадіжку зерна. Ідеться, зокрема, про такі «нетрадиційні» гасла: *страх як психологічний стан у колективній пам'яті; виживання у колективній пам'яті, формула «вижили завжди»; байдужість як ознака психічного стану голодуючого; крадіжки як засіб виживання; опір селян, спротив діям влади у колективній пам'яті* та багато інших.

До нестандартних можна віднести і гасла на кшталт: *голод, не голодували*. Зокрема, ця позиція покажчика демонструє як у колективній пам'яті викристалізувався образ Неголодуючого під час голодного мору. Показово, що з-поміж п'яти десятків категорій людей в лідерах за частотністю посилань – влада (до речі, в «гідній» компанії: «влада і зlodії»), «їх родичі», комуністи, «члени комуні», заможні селяни, зрештою, «ті, хто добре ховав».

Окрема група гасел представлена переліками іменувань ключових акторів Великого Голоду або ж ключових реалій/предметів, що закарбувалися в пам'яті свідків. Це передусім виконавці злочину Голодомору в колективній пам'яті (надзвичайно показовий ряд, бл. 120 яскравих, емоційно забарвлених найменувань, що ними називали активістів, членів бригад); *винуватці злочину Голодомору в колективній пам'яті* та ін.

Подеколи контекст вживання окремих понять представлений переліком дієслів. Мабуть, унікальним у цьому плані є гасло *знаряддя обшуків*. Фатальне місце цього зловісного предмета в долі селянина оприявлюється, по-перше, через довгий перелік варіантів назви палиць (щупів), з якими приходили члени бригади на обшуки до селянських осель, по-друге, – через понад сорок дієслів на означення того, що саме робили цими палицями: ними *вертіли, виджолобували, вистукували, гляділи, гобали, голобали, джолобали, довбали, знаходили, кололи, копали, ковирили, нищипорили, обшинирювали, обшукували, перевіряли, перекопували, переривали, перетикували, поштурхували, пробивали, провіряли, продирявлювали, проколювали, пронизували, протикали, проштиговували, проштовхували, проштикували, прощупували, рились, стукали, сунули, тикали, шаторили, шиниряли, шпигали, штрикали, штурхали, шукали, шурхали, шупали*.

Інша категорія гасел – збірні поняття; такі позиції складаються лише з окремих прикладів, що ілюструють той чи інший феномен (зокрема, позиція *стратегії виживання в екстремальних умовах, окремі приклади* проливає світло на феномен виживання людини в пекельних умовах Голодомору). У дев'яти тематичних блоках представлено понад 50 окремих сюжетів, якими, зрозуміло, аж ніяк не вичерпується безмежний арсенал

способів, до яких вдавалися селяни, аби уникнути загибелі, або, навпаки, заподіяти смерть собі або дітям задля звільнення від нестерпних страждань – або від власного голодування, або спостереження, як голодує дитина. Тож такі гасла скоріше позначають напрямки, накреслюють окремі сюжетні лінії для подальших поглиблених студій, аніж представляють повну картину того, що міститься в оповідях; тому вони найменше можуть претендувати на вичерпність і повноту покликань на тексти. Інше подібне гасло – *страх як психологічний стан у колективній пам'яті* – містить близько 40-ка окремих позицій на означення реалій, яких боялися люди під час Великого Голоду. Це гасло із вбивчою переконливістю приводить читача до гнітючого висновку – вони боялися фактично всього, **боялися жити**. Сюди ж відносимо гасло *девіантна жорстокість під час Голодомору, приклади*. У цій самій групі не можна не позначити одне з ключових збірних гасел – *геноцидальні наміри та дії влади в колективній пам'яті, приклади* (бл. 30-ти чітко окреслених позицій щодо вилучення зернових запасів, продуктів, готової їжі, а також приголомшуюча низка заборон, порушення яких не залишало жодних шансів на життя, – це заборона жити у власній хаті, сіяти хліб, випікати хліб, готувати їжу, забивати власну худобу, споживати вирощене на власному городі, ловити рибу у водоймах, рубати та збирати дрова в лісах для опалення житла, торгувати, міняти речі на їжу, ділитися їжею із сусідами, жорнувати, тощо. Колективна пам'ять про трагедію мала бути стертою через ще одну заборону – ставити хрести на похованнях померлих голодною смертю. Наповнення посиленнями кожної із зазначених позицій можна продовжувати й далі, поглиблено вивчаючи тексти свідчень.

Власне, прямі свідчення про голод зібрані невеликою групою гасел: *голод в інших регіонах у колективній пам'яті*; уже згадуване вище гасло *голод, не голодували*; *голод: оцінка масштабів Голодомору у колективній пам'яті*; *голодовка*; *голодомор 1932–1933 рр.*, *голод*; *штучний голод, навмисний голод*. До цього блоку примикають ще два конкретних гасла: *голод 1921–1923 рр.* та *голод 1946–1947 рр.* Втім, зрозуміло, ці безпосередні гасла складають лише ядро довідника, довкола якого нарощуються сотні інших дотичних гасел. Наявний у свідченнях матеріал спровокував укладачів до запровадження і такого несподіваного гасла як *прагнення до самостійності України як причина Голодомору*. Правда, останнє може демонструвати процеси накладання в колективній пам'яті різночасових інформаційних шарів, адже зазначені позиції можуть «походити» з пізніших часів. Щонайменше, інші дотичні поняття, що потребували від респондентів оціночних суджень і дефініцій, – *геноцид*, *голодомор*, *комуністичний режим*, – напевно це демонструють; вони аж ніяк не могли бути у вжитку на початку 30-х років. Їх поява в наративах, безумовно, є результатом пізнішого особистого переосмислення респондентами досвіду пережитого, хоча штучний характер голоду (див. гасла *штучний голод*, *навмисний голод*; *чутки* та ін.) виразно усвідомлювався вже безпосередніми свідками трагедії. Принаймні при прискіпливому джерелознавчому аналізі свідчень у цьому контексті можна дійти цікавих висновків.

До покажчика уведено й деякі метафоричні гасла, усталені в наративах лексеми, що характеризують майновий, фізичний або психологічний стан селянства («*босі й голі*», *напівроздягнені*; *багаті*, *багаті люди*; «*хотілося їсти*», «*хотілося хліба*»). Найбільш промовистою з-поміж них, мабуть, є одна із знакових позицій довідника – «*забрали все*», «*забирали все*», *формула на означення тотальної конфіскації запасів, продуктів, майна*.

Окремі гасла, представлені в незвичному прикметниковому форматі, оприявлюють характерні риси певних реалій повсякдення Голодомору, наприклад, гасло *ріденька* подає покликання на сторінки оповідей про вариво, де «*крупа крупу гонила*» – ріденький суп або кашу.

У покажчику зберігаються варіанти деяких понять – передусім тих, що були сакральними для селянина. Так, окрім власне гасла *зерно*, вміщено ще чотири окремих з вісьмома

варіантами назви, під якими в людській пам'яті закарбувалося їхнє ставлення до зерна: *зеренце; зернина, зерника; зерничка, зернечка, зерніточка; зернятя, зернятка*. Інша сакральна позиція – *хліб* – доповнюється окремими похідними *хлібчик, «похлебчити»*.

Тематичний блок покажчика, що, стосується їжі (*Їжа, їдло: продукти перероблення; сурогатні наїдки, напої*), займає третину його обсягу (а якщо говорити про кількість гасел, то набагато більше, адже перелік лише реєстрових слів, без варіантів, нараховує понад 890 позицій). З огляду на його важливість укладачі виокремили його у масиві інших гасел і структурували відомості про їжу у трьох основних підрозділах: а) *Рослинна їжа; б) М'ясо свійських і диких тварин, птахів, риби, плазунів; комахи; в) Страви, наїдки*. Зазначеним підрозділам передують своєрідна вступна частина, що містить бл. 30-ти основних найменувань сурогатної їжі – *вишкребки, змітки, кінський послід, корм для худоби, недоїдки, помий, перетерта солома* та ін.

У підрозділі *Страви, наїдки* укладачі здебільшого намагалися «зібрати разом» групи різних страв і наїдків за ознакою характеру приготування: *варені, печені, пражені, смажені*. Для окремих позицій зроблено винятки (зерно, капуста). За межі зазначеного блоку виведено поширені традиційні продукти харчування, такі як зерно, крупа, цукор, сир, молоко тощо.

Своєрідним «продовженням» інтерв'ю з респондентами, які на сьогодні, ймовірно, відійшли в засвіти, може слугувати незвичне гасло *достовірність власних свідчень в оцінці оповідачів*. Воно розкриває розлогий спектр спроб оцінити власні оповіді за широкою шкалою від *«Це достовірно я вам розкажую!»*, *«Да, да, це істинна правда!»*, *«пам'ятаю все, як сьогодні»* до *«не бачила, но чула»*, *«не помню, тільки чула»*, *«чула, читала в художніх творах»* та *«ніколи й ніде не чула ані слова про той страшний голод»*.

Структура описової статті зазвичай будувалася таким чином:

- а) реєстрове гасло, виділене півжирним шрифтом;
- б) загальний контекст вживання терміна (перелік варіантів, епітетів, інших супровідних слів до гасла, або/та цитати; загальний перелік сторінок до зазначеного блоку);
- в) найбільш яскраві варіанти вживання назв, різних/протилежних дій тощо із конкретними посиланнями на кожен позицію. Втім структура і наповнення блоку б) раз у раз варіюється. Особливо це стосується знакових для тематики понять (колгосп, селяни, зерно, хліб, земля). Складна багатокомпонентна структура таких гасел, а також довгий цифровий ряд посторінкових посилань засвідчує особливе значення цих реалій у повсякденних реаліях Голодомору: до них постійно звертаються у своїх споминах респонденти. Для прикладу наведемо структуру багатокомпонентного гасла *земля*. Після реєстрового слова представлено загальний ряд сторінок; далі виокремлено позиції, що характеризують сакральне ставлення до неї (*благословенна, свята, всеплодюча* та ін); окрема субкатегорія – *«своя» земля* і все, що пов'язане з нею (*володіли, любили, працювали, орали, сварилися*). Окремими підрозділами є блоки: відбирання землі; використання землі як схованки для зерна; продуктів і майна; приклади норм виробітку в колгоспах, розміри земельних наділів; одна з особливостей поховання під час Голодомору, коли померлих лише злегка прикидали землею; моторошні свідчення про землю, що «дихає» через похованих живцем.

Реєстрові гасла (виділені півжирним шрифтом) розташовуються в покажчику за алфавітом. Для розміщення внутрішніх гасел (субгасел) всередині останніх застосовано різні засади; здебільшого їх подано за алфавітом (коли вони є більш-менш рівнозначними), але інколи – за змістовною ознакою, за важливістю в конкретному контексті, без врахування алфавіту. Подеколи враховано частотність посилань на гасла та інші засади. Наприклад, у статті *заслання* переліку місць вигнання передують позиції *Сибір* з найбільшою кількістю посилань, натомість *Архангельськ* з одним посиланням подається нижче. Те саме

стосується найменувань *знарядь обшуків* в однойменній статті: відкриває перелік найбільш вживаний термін *шпички*, завершує його *щупчик*, згаданий лише один раз.

Строки засудження (гасло *заслання*) подаються від найменшого значення (два місяці) до найбільшого (25 років). Це саме стосується розмірів земельних наділів у статті *земля* (від 25 соток до 60 десятин).

Завершальний блок статті (або ж внутрішніх гасел), що зазвичай складається з контекстних цитат, подається без врахування алфавіту, за важливістю наведених відомостей.

Подеколи укладачі свідомо припускалися дублювання позицій покажчика. Так, вживання недостиглого збіжжя та ягід увиразнено переліком з ознакою *зелене, зелені*. Водночас ці самі позиції представлені у відповідних місцях покажчика як складові гасел *жито, абрикоси, вишня* тощо. Одні й ті самі рослини можуть згадуватися як такі у блоці *Рослинна їжа* та у розділі *Страви, наїдки* як складові тих наїдків, що їх готували з цих рослин. Інколи дублюються і цитовані фрагменти текстів, якщо вони подаються при різних гаслах. Так, фрагмент «забирали у нас все: від солі до зерна» наведено двічі: у гаслах *сіль* та «*забрали все*», «*забирали все*»...

У покажчику широко використана стандартна система перехресних посилань у форматі *реєстрове слово – див. – реєстрове слово* та *реєстрове слово – див. також – реєстрове слово*.

Укладачі свідомі того, що цей покажчик – лише недосконала спроба створення путівника по масиву усних свідчень, що публікуються. У жодному разі він не може претендувати на повноту (зрештою, будь-який предметно-тематичний покажчик не може бути вичерпним за визначенням). Особливо це стосується цифрового ряду – переліку покликань на тексти. Масштабність і складність завдання не дозволила авторам проставити усі сторінки при відповідних гаслах та їх підрозділах. Цей недолік довідника увиразнюється ще більше, якщо врахувати, що промовистим може бути не лише наведений контекст у вигляді цитат, але й власне перелік сторінок, що засвідчує частотність згадування гасла. Наприклад, порівняння двох підрубрик гасла *доноси* (*доносили/не доносили*) красномовно засвідчує переважання у відповідях першого. Але водночас ми намагалися представити якнайширшу палітру сюжетів, термінології, побутових реалій, нехай навіть з неповними посторінковими посиланнями.

Насамкінець зазначимо, що пропонований покажчик може стати своєрідною моделлю і, зрештою, базовим ядром універсального довідника під умовною назвою *Структури Голодомору в Україні* до усього Корпусу усних свідчень. Звісно, за умови його широкої професійної апробації і відповідного удосконалення.

агаровий завод 64

амбар 107, 444, 463, 869, 951, 975, 1014, 1105, 1108, 1125, 1194, 1290; *див. також: комора*

американська кухня 444

аукціон, торги для продажу майна «розкуркулених» («все продавала, хто більше дасть») 35, 240, 353, 492, 791, 994, 996, 1008, 1056, 1151, 1261

багаж («на станціях бригади працівників ГПУ перевіряли багаж пасажирів і відбирали продовольство») 94

багаті, багаті люди (ознака багатой родини – «хата під черепицею»; «якщо в сім'ї була корова – всі заздрили, що це люди багаті»; «всіх, хто був багатішим та мав плуг, борону, їх відправляли у Сибір, на Північ»; «ми вважалися багатішими людьми, бо у нас була

хата непогана і вікна з віконницями»; «чому вони були багаті? Ну вони ж робили, у них вся ім'я робила»; «Корова була у батька, два коні та [й ті] забрали. Із-за цього батька считали багатим») 31, 38, 355, 604, 868, 927, 932, 942, 994, 1002, 1049, 1104, 1106, 1108, 1122, 1129, 1194, 1143, 1186, 1188, 1343; *див. також: селяни*

примушували йти до колгоспу 1010, 1176, 1201, 1208

не примушували йти до колгоспу («не принуждали в колхоз, а їх просто виселяли з села і всьом») 1010, 1196

відмовлялися задавати зерно, ховали зерно, продукти 927, 1010, 1197

не голодували, виживали («вижили ті, котрі були розумні, хитрі та багаті»; «хто багатіший, той виживав»; «багаті не голодували, бо були представниками державної влади») 98, 111, 454, 569, 866, 872, 891, 942, 945, 946, 949, 1008, 1044, 1090, 1201

«розкулачка» багатих («бідних менше чіпали, а багатіших бичували»; «їхнє майно роздали біднякам, серед яких було багато таких, які не вміли працювати») 893, 945, 949, 1047, 1104, 1302

«хто багатий був, ставили хрести, але такі голоду не знали» 942, 946

не ділилися («бідні ділилися, а багаті не ділилися»; «багаті бідним нічого не давали») 390, 1108

«новою задачею стало розділити одне село на бідних і багатих, залякати, загнати до колгоспу, щоб примусити працювати»; «місцеві багатії... наживалися на бідних» 704, 1261

байдужість як ознака психічного стану голодуючого, збайдуження з голоду («напівсонна, байдужа до оточуючого світу»; «все інше було байдуже, навіть власна смерть»; «не було ні сліз, ні жалю, а якась байдужість»; «байдуже було, в що одягнений, чи ти босий, головне – їсти»; «так збайдужили до всього від голоду, що смерті вже не боялися»; «люди навіть не боронилися, вони просто сиділи і плакали») 88, 126, 193, 886, 1336, 1347

бандитизм (крали речі у тих, хто їхав міняти; батько поїхав міняти, забрали все і відрубали руку; гачками стягували мішки з платформи; «в дорозі голодні забирали все, били») 860, 1065, 1145, 1200, 1206, 1318

батюшка *див.:* священник

безпризорні 887

бик, бички 249, 293, 536, 910, 935, 984, 994, 1022

білизна 151, 158, 166, 630, 768, 821, 1264

білоруси 211, 774

Бог 36, 57, 82, 85, 131, 137, 206, 249, 300, 302, 303, 309, 314, 322, 357, 369, 382, 440, 462, 473, 477, 508, 511, 512, 514, 531, 533, 535, 559, 561, 576, 580, 625, 647, 655, 661, 681, 686, 705, 732, 745, 795, 805, 810, 813, 857.874, 875, 887, 892, 903, 909, 915, 927, 944, 985, 1018, 1029, 1030, 1031, 1034, 1036, 1037, 1045, 1047, 1050, 1051, 1057, 1082, 1092, 1125, 1135, 1142, 1150, 1234, 1255, 1295, 1296, 1301, 1321, 1325, 1339, 1340, 1347, 1354, 1356

Бог врятував від смерті («кому судилось Богом, той і вижив»; «ми були такі доходні, але нічого, Бог якось врятував») 116, 117, 189, 212, 216, 363, 389, 399, 515, 529, 656, 688, 734, 736, 798, 815, 837, 849, 893, 911, 1237, 1306, 1335, 1350, 1357

«Того року Бог дав гарний урожай» 1282

«Дав Бог, що вродив кінський щавель, лобода» 1335

«Бог создал нам лободу» 1144

«Не знаю, хто винен... Можливо, Бог, що не дав врожаю» 647

«Недорід від Бога, а голод – від людей, влади» 70

«урожай був не лише від Бога» 758

«Їжте, діти, мамалигу і дякуйте Богові, бо он на селі люди людей їдять» 212
 «А ще пам'ятаю, що зимою дивлюсь у вікно, як іде сніг, плачу і прошу Бога, щоб дав нам стільки ж муки, скільки випало снігу, щоб мама спекла хліба, тому що дуже хотіла їсти» 1296
 Бог карає за вбивство дитини («Сусідка з'їла з'їла свою донечку... Її жінки вбити хотіли, та дід Опанас зупинив, сказав, що Бог її покарає, вона й так уже проклята долею») 472, 561, 1293
 Бог карає активістів 882
 ховати мертвих – «Богом установлений обов'язок» 38
 при обшуках «плакали і молили Бога, щоб не знайшли нічого» 206
 «Вижили лише ті, які вірили, напевно, в Бога, ті, які хотіли жити» 573
 «Про Бога не говоріть. Я в нього не вірила і не вірю» 877
 «Богу дякувати за хлібчик сьогодні» 178

божевілля з голоду, збожеволення з голоду, затьмарення розуму («люди божеволіли з голоду»; «люди втрачали розум»; «геть з глузду з'їхав від голоду, бідолаха»; «одна жінка з'їла свою дитину і з'їхала з глузду»; «сидить дитина і чогось гойдається всім тілом: назад-вперед, назад-вперед...»; «Нас, дітей, батьки ховали, щоб не з'їли ті, що втрачали розум від голоду»; «отакі тоді були помішані»; «бувало, як хто в ліс з села тікав, ото він з голоду з ума зійшов, значить, пішов людей їсти»; «люди від голоду переставали бути людьми»; «Люди, збожеволівши від голоду, різали та варили трупи, вбивали власних дітей та варили їх») 46, 85, 88, 176, 216, 268, 309, 337, 346, 348, 459, 511, 586, 594, 680, 708, 817, 826, 830, 851, 892, 942, 984, 1148, 1287, 1321, 1322, 1344

бойкот, публічне зганьблення родини, «суд над хатою» («не розрішали світити світло, не було керосину, яке було зерно – забирали»; «нікуди батька не кличуть, і в магазин нельзя було іти. Сиділи дома, і нікому ми не потрібні»; «хто не хотів іти до колхозу, не мав права вийти з хати»; «люди не заходили, бо бачили, що бойкот», «туди ніхто не міг зайти без дозволу якогось начальника»; «поставили сторожа, бойкот їй зробили, в хаті заперли, не давали ні їсти, ні пити, щоб вона зізналась, де ця яма»; «таку дощечку... чіпляють ... [на груді]: "Той, хто гноїть державний хліб"»; напис дьогтем; «Тут живе ворог влади, що гноїть хліб у ямі»; «на фронтоні хати написали: «Тут живе злісний утайник хліба»; «А тоді написали дьогтьом на хаті «Бойкот»; «хто впиравсь, то їх хати мазали дьогтьом, план до двору») 861, 1002, 1071, 1073, 1075, 1081, 1085, 1103, 1106, 1144, 1175

болгари 1046, 1051, 1177

борошно («мололи на борошно все, що тільки можна було») 11, 32, 41, 43, 47, 48, 53, 117, 119, 160, 170, 177, 187, 220, 236, 305, 309, 328, 353, 371, 387, 469, 474, 482, 498, 501, 504, 536, 605, 700, 750, 759, 760, 761, 768, 774, 789, 792, 804, 836, 848, 854, 910, 980, 1121, 1154, 1163, 1164, 1171, 1172, 1225, 1270, 1282, 1303, 1324, 1327, 1335, 1338, 1342; *див. також:*

мука, «мукичка»

відсіяне 236

гречане 1073

житне 817

з березових бруньок 1090

з висівок (темне) 41

з висівками 767

з водяних горішків 1225

з дикого горошку (мишачого гороху) 605

з жолудів 740

- з качанів кукурудзи 262
- з кісток 343, 807
- з кісточок від винограду 131
- з колосків, трави 120
- з креветок 388
- з кукурудзи 40, 48, 56, 240, 520, 808, 1172, 1199, 1346
- з додаванням лободи і листя липи 1121
- з мушія 1061
- з нестиглого жита 773
- з рогози 4
- з цвіту акації 1338
- картопляне 191
- «босі й голі», напівроздягнені** («одягати було нічого»; «босі були, роздіті») 6, 20, 76, 156, 176, 183, 215, 237, 293, 297, 320, 363, 529, 532, 581, 608, 610, 628, 671, 796, 799, 811, 843, 851, 861, 890, 980, 983, 998, 1006, 1056, 1065, 1087, 1100, 1109, 1130, 1186, 1187, 1257, 1266, 1285, 1305, 1313, 1340, 1347, 1348, 1350; *див. також: одяг* та ін. гасла
- ботинки, ботиночки** 1113, 1247
- «боялися»** *див.:* **страх як прихологічний стан у колективній пам'яті**
- бригади** *див.:* **виконавці злочину Голодомору у колективній пам'яті**
- бригадир** («кляті бригадири, що їх люди дуже боялися», «забирали в людей останнє зерно», «охороняли поля», «суворо контролював роботу: не дай Боже вирубати бурячка», «суворий бригадир», «бригадир тих активістів дуже жорстокий був дядько», «не давали спуску людям») 15, 51, 118, 168, 174, 307, 317, 483, 556, 627, 628, 660, 717, 832, 1094, 1096, 1160, 1166
- бригадир в колгоспі 354, 386, 466, 536, 558, 574, 670, 691, 817, 902, 962, 987, 1004, 1154, 1209, 1226, 1301, 1329, 1345
- «не голодували» 715
- людяність бригадира колгоспу 510, 536, 558, 998, 1047, 1296
- бригадир, Балтська залізнична станція 290
- бринза** 236, 315, 499, 931, 965
- брошка** 1280
- булочка, булка** 8, 362, 1163, 1249, 1297, 362
- бурдій** 665; *див. також землянка*
- буржуазний клас** 54
- бурка** 1038, 1105
- буряківниця** 1340
- валянки, валяночки** («ноги – як валяночки, такі спухлі») 35, 71
- забирали («даже валяночки з ніг») 1185, 1185, 1187
- міняли (на відро ячменю) 963
- вбивство селян** *див.:* **розстріл; повішення селян**
- весільного столу** **наїдки** («несколько кусочков хлеба из кукурузной муки, борщ, капуста и одну бутылку самогонки из свеклы») 190
- ветеринар** 659, 752, 969, 985, 986, 1013, 1109; *див. також: фельдшер-ветеринар*
- взуття** («була одна пара взуття на трьох»; «були голі й босі, бо більшість виміняли одяг та взуття на їжу») 110, 150, 181, 261, 318, 326, 356, 581, 600, 608, 709, 843, 894, 960, 967, 1132, 1154, 1262, 1269, 1314, 1325, 1354

ховали зерно у взутті («у взутті приносила трохи зерна»; «шукали зерно в дитячих чобітках») 356, 392, 672

варили шкіру із взуття 631

виживання у колективній пам'яті, формула «вижили завдяки:»

Господу 33

«великому бажанню жити» 98

«батькам, які недоїдали» 497

мамі 153, 174, 300

мамі, яка працювала на колгоспній кухні 1243

батьку (який «працював день і ніч»; який віддавав зароблену тарілку баланди) 486, 776, 778, 832

бабусі 238, 372

брату, який виїхав на Донбас 815

родичам, які допомагали 23, 50, 91, 252

«сусідам, які приносили малим дітям варені яєчка...» 1327

чужим людям, що годували родину на засланні 141, 854

«бур'янам» (травам, ягодам, листю, лободі тощо) 5, 6, 59, 64, 65, 72, 148, 264, 307, 831, 840, 1226

втечі від матері-людоїдки 870

ґавам («завдяки тому, що варили ґав») 317

«грушці, що росла на подвір'ї» 733

дерті 984

діжці з зерном, захованій у льосі 607

діжці кукурудзи 585

жабам 455

залізному даху, який продали 85

захованим запасам продуктів і зерна 63, 68, 105, 155, 236, 674, 678, 681

збиранню колосків 307

колгоспу, комуні, колгоспному пайку, роботі в колгоспі, «в полі» («завдяки комуні ми і вижили»; мама чивільно вступила в колгосп, тому в сім'ї не забрали корову; в колгоспі давали хліб і баланду; отримували колгоспний пайок) 47, 144, 227, 295, 626, 682, 684, 1172, 1284, 1329

картоплі, що збереглася під стіною обваленого льоху 469

кормовому буряку 516

корові 22, 48, 60, 226, 284, 290, 299, 346, 490, 590, 674, 828, 829, 840, 897, 1231, 1261, 1268, 1298

коров'ячій і овечій сироватці в яслах 834

коштовностям 40

краденій пшениці 860

лиману 324

людській доброті 678, 679

пайку 109

пайку вчителя 74

переїзду/втечі в місто, роботі на заводі 56, 101, 104, 211, 1330

перепічкам-коржикам 282

продажу хати 287

продовольчим карткам 15

рибі 93

роботі в лісницькому господарстві 255
спиртзаводу 694, 696, 702

виконавці злочину Голодомору у колективній пам'яті
агітбригади 1010

активісти (голодні активісти; «одні вийшли, другі прийшли», «сам себе називав: “я – світло села”»; «активісти приходили до хати, били кабаки»; «активісти проявляли звірячу жорстокість»; «жоден з активістів... не помер своєю смертю») 8, 44, 69, 70, 71, 77, 78, 108, 118, 125, 151, 158, 167, 170, 171, 176, 178, 179, 184, 185, 193, 197, 198, 202, 203, 206, 208, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 224, 225, 230, 231, 238, 240, 251, 256, 257, 259, 262, 266, 270, 274, 277, 285–287, 289, 293, 299, 336, 345–347, 353, 362, 365, 382, 387, 388, 416, 432, 439, 440, 450, 452, 457, 475, 513, 515, 516, 518, 523, 524, 526, 532, 559, 563, 564, 566, 567, 572, 578, 582, 583, 585, 587, 589, 591, 594, 595–598, 600–602, 604, 605, 608–612, 619, 623, 627, 629, 630, 632–634, 638, 646, 648, 651, 652, 655, 656, 659–662, 666–668, 673, 676, 681, 683, 684, 698, 702, 710, 712, 713, 716, 723, 731, 735, 741, 761, 764, 776, 784, 787, 792–794, 797, 799–804, 812, 814, 815, 825, 826, 841, 848, 849, 853, 854, 859, 862, 863, 867, 868, 871, 872, 902, 918, 925, 931, 960, 971, 973, 975, 976, 979, 982, 984, 988, 998, 1020, 1024, 1033, 1044, 1076, 1077, 1090, 1104, 1133, 1135, 1140, 1148, 1149, 1150, 1155, 1181, 1182, 1236, 1239, 1240, 1246, 1250, 1256, 1261, 1263, 1266, 1273–1275, 1278, 1283, 1288–1290, 1297, 1299, 1304, 1305, 1309, 1318, 1323, 1326, 1327, 1338, 1352; *див. також:*
комсомольці; комуністи...

«активісти з комуністів ходили з червоною пов'язкою на руці», «документів на дозвіл збирати зерно не було, були білі ленти, а що вони означали, не знаю» 919, 979

активісти-комсомольці 1104

активісти-колгоспники 1182

антихристи 1352

аферисти 867

банда, бандити 300, 662, 1102, 1230, 1338

батраки («в бригади вступали ті, що не робили, раніше нічого не мали, як батраки, батраками їх називали») 995

«бідніші» («Собиралися ці бідніші і багатших розкуркулювали») 1060

більшовики 16–18, 38, 86, 106, 365, 384, 710, 722, 790, 912, 990, 1003, 1020, 1174, 1338, 1350, 1351, 1352

«в найми до ... більшовиків» 18

партія більшовиків 38

більшовицьке пекло 776

бригади, бригадир («люди здихають, а вони п'ють, їдять і співають») 692, 706, 919, 1005, 1016, 1018, 1020, 1022, 1024, 1053, 1056, 1059, 1060, 1063, 1066, 1089, 1113, 1114, 1134, 1144, 1336

бригада-банда 300

бригада комуністів («ходила бригада... ходили з музикою, комуністами себе називали», «іздили по селі з флагами, забирали усе під музику», «грала музика у нас в селі і забирали свиней, корів, курей...», «приїжджали, музика грала, з флагами такими красними»; бригада конфіскувала жито, яким нагородили батька в колгоспі) 628, 1018, 1065, 1107, 1113, 1127

винагорода за участь у бригадах 1134

буксир, буксири, буксирні, буксирна бригада («буксири все забирали») 128, 233, 1148, 1278, 1298

вартові *див.:* об'їзник

виконавці сільської ради 1239
 відбирателі, відбирачі 961, 1200
 ВКП(б) 38, 465
 «вони» 662
 вороги (приїхали «машиною беззвучною») 619
 вповноважені *див.*: уповновачені
 гади («вони всьо ж находили, гади») 947
 гайдамаки 663
 голодранці 1181, 1208
 голота 966
 грабіжники, «грабителі» 601, 1349
 грузчики 1104
 десятихатник, бригада «десятихатники» 518, 737, 739
 доносчики 746, 921, 1032, 1155, 1189
 емісари 1044
 «енкаведісти» 604, 605, 1084, 1103
 жиди 183
 загін 614
 загонівці 966
 збирачі 261, 584, 595, 604, 695, 851
 «іщейки» 887
 їздовий 1033
 кацапи *див.*: «прієзжі»
 керівники колгоспу 1206
 «колупаї» 814
 «колхоз» 1067
 команди, «команди по розкуркуленню» 600, 844, 869, 896, 1032, 1095, 1142
 коміршик 1002
 комісія, комісія з району («в селі постійно працювала комісія», «люди в штатському і військові, перевіряли всі куточки», «за кілька місяців надзвичайні комісії, бригади забрали у селян все зерно») 94, 97, 150, 197, 198, 237, 242, 322, 328, 330, 440, 476, 485, 491, 567, 651, 657, 666, 721, 723, 746, 747, 759, 776, 788, 825, 861, 925, 988, 1080, 1095, 1140, 1183, 1191, 1246, 1260, 1262, 1281, 1289, 1291, 1296, 1309, 1310, 1317, 1325, 1334
 комісари 776, 1312
 комітет з продзаготовки 610
 «комсомолія» 1128
 «комсомольська ячейка» 1125
 комсомольці 1016, 1025, 1026, 1032, 1045, 1046, 1048, 1055, 1056
 комсомольці-активісти 1140, 1181
 комнезами, комнезамівці, «кампезоли», комітети незаможників, комбіді, комітети бідноти 63, 159, 293, 314, 510, 582, 585, 593, 598, 798, 888, 919, 1097, 1143, 1261, 1286, 1290
 комуняки 35, 38, 522
 «Красна Мітла» («Червона Мітла»), «організація государственна» 1090
 «куркулі» («куркулі забирали все, що могли. Приховати від них не можна було нічого»; «куркулі прокляті [комуністи], забирали їжу») 1051, 1280, 1295
 «ледачі, що не робили нічого», «приходили самі ледачі і забирали все, що є» 896, 1058
 «люди з сільської влади» 1028
 «люди від Сталіна» 1120; *див. також:* ЦК

макогонщики 94
 міліціонер, міліція 842, 1056, 1133, 1148, 1155
 голова сільської ради 1155
 місцеві жителі 1077, 1078
 наглядачка 1098 1099
 «назначені наші люди»; «свої назначені люди» («у кожному селі були свої назначені люди») 949, 1029, 1030
 начальники 1068, 1113
 «наші люди», «наші фашисти» хліб забирали («люди приходили не з Москви, а люди наші») 692, 1102, 1195
 НКВС, НКВД 25, 46, 65, 66, 106, 108, 316, 389, 394, 536, 538, 764, 946, 950, 986, 1110, 1147, 1233, 1254, 1267; *див. також:* енкаведисти, чекісти
 об'їзник (об'їзчики, об'їжчик, об'їзчики, обходчики, сторожа, «вартів з колгоспників», охоранник, сторож) 36, 382, 701, 770, 908, 931, 942, 981, 1002, 1018, 1023, 1024, 1026, 1033, 1042, 1043, 1050, 1060, 1077, 1078, 1085, 1095, 1114, 1121, 1122, 1124, 1135, 1148, 1155, 1188, 1195, 1208, 1211, 1220, 1224, 1227, 1237
 «односельці, навіть ті, які стояли на службі у церкві» 614, 615
 охоронці, охоронники *див.:* об'їзник
 «партизанка» (самоназва активістів) 1118
 «партейні комуністи» («забирали все, що було») 890
 партійні, партійці, партійний начальник 660, 788, 792, 882, 912, 1007, 1055, 1198
 партгруппи 68
 паскуди 914
 «перевіряльники» («прийде в хату, каже: «Ти ще не здохла?») 1312
 «переможці» 1078
 підлизники («Свої, сільські, знаєте, такі підлизники були») 1092
 підхлібники 1036
 повідомленики, експертники 572
 посильний із сільради 1312
 правительство («забрало почти всех животных») 1299
 «председатель» 1080
 «прієзжі, кацапи були» 1122
 продзагони 46, 180, 270, 299, 368, 571, 830, 844, 849, 1311
 пролетарії 626
 ревки 353
 рейдова бригада 1193, 1194
 розкулачники 427
 руководителі 1012, 1048
 свої («свої односельці, які не хотіли робити», «свої і чужі приходили», «местні», «свої, не вороги», «останні продукти вигрібали... залишали людей вмирати від голоду») 210, 1040, 1058, 1113, 1114, 1190, 1200; *див. також:* **наші**
 «сільські, свої» 990 1308
 «син того начальника, що все забирав» 1208
 сищики, потайні сищики 993, 996
 сільрадівці 35, 37
 собаки («а собаки є собаки, та й усе») 1102
 спецбригади 280
 сраколизники 1106

сторож *див.*: об'їздник

«стрибки» 538

«трясуни» 70

ударники 70, 1114

уповноважені, уповномочні з району, «вповноважені, або розкуркулювачі» («присилили в село уповномоченого і от визивали людей, щоб признавались, в кого ями з зерном») 523, 1007, 1138, 1236, 1137, 1155

учителі (в бригадах) 514

ЦК («провіряли в нас оці ЦК, забирали всьо») 1126

чекісти, люди з ЧК, «ЧК» 108, 109, 413, 457, 628, 858, 1076, 1083, 1087, 1122, 1302; *див.*: енкаведісти

«червона мітла» 70, 86, 149, 150, 1090

«червоні банди» 439

червоноармійці 16, 51, 72, 365, 368, 1283

«чорна кішка» 1135

«чорна хмара» 313

«чорний ворон» 1147, 1148, 1340

«чорні» 721, 722

«чужі» («геть чужі були», «свої і чужі приходили») 1095, 1190

«шпички» («тих, хто ходили зі шпичками, називали шпичками») 1329

шукачі, шукачі зерна 495, 736, 1071

щупи («так ми називали людей, які забирали майно») 494

див. також: свої, чужі

винуватці злочину у колективній пам'яті

влада, радянська влада 19, 83, 98, 112, 115, 119, 144, 215, 220, 233, 378, 379, 400, 539, 405, 410, 412, 416, 421, 429, 431, 434, 436, 454, 510, 527, 550–552, 555, 584, 596, 598, 599, 601, 603, 605, 606, 608, 610, 613, 623, 627, 629, 631, 644, 645, 649, 658, 663, 665, 667, 668, 669, 672, 674, 681, 691, 713, 722, 726, 746, 748, 749, 774, 885, 888, 896, 942, 946, 948, 975, 976, 1052, 1077, 1101, 1119, 1124, 1126, 1128, 1138, 1147, 1207, 1232, 1238, 1241, 1252, 1277

вождь, керівна верхівка, Сталін, правительство Сталіна, Сталін і Берія, Сталін і його прибічники, сталінський режим та його влада 71, 115, 186, 230, 456, 525, 611, 622, 685, 692, 723, 742, 903, 906, 919, 937, 940, 958, 973, 977, 1009, 1015, 1023, 1027, 1042, 1070, 1077, 1089, 1091, 1146, 1158, 1193, 1198, 1235, 1247

руководство, начальство, начальники 379, 1118, 1012, 1048, 118, 398, 649, 687, 688, 867, 900, 919, 927, 934, 1132, 1189

держава 426, 558, 655, 656, 664, 686, 694, 741, 958, 1054

комуністи, комуністична партія 71, 196, 201, 555, 685, 883, 903, 919, 1087, 1101, 1193

засуха, неврожай, засуха; погодні умови, природа 384, 419, 424, 439, 541, 546, 601, 670, 878, 881, 1052, 1170, 1202, 1207

вищі органи, уряд, правительство 31, 38, 866, 1031, 1099, 1112

влада і люди села, які ходили і все забирали 119, 214, 578, 1202

сільська влада, сільське керівництво 574, 585, 588

ті, що куркулювали; «наші люди», «бригада» 639, 692, 870

«люди, що сиділи зверху, сам Сталін про це не знав» 167

голова та бригадир колгоспу 1209

Москва 71, 527

Росія 937, 1198

політика 210

«вимір з відра» за помол зерна 170

висилка, висилки («на висилки», «на висилку чи в Сибір»; «моїй матері наказали виїхати з села за 100 км») 204, 248, 291, 368, 458, 552, 615, 643, 650, 656, 861, 873, 901, 998, 1007, 1047, 1963, 1072, 1107, 1130, 1142, 1199, 1280, 1291, 1328; *див. також:* **заслання**

вишиванка, вишивана сорочка, вишита сорочка 245, 374, 495, 1151

вишки для охорони полів, «башні» («там стоїть охранник день і ніч, щоб ніхто колоска не вкрав») 880, 884, 886, 1033, 1056, 1191

вівці («вижили, бо мали вівці») 17, 27, 170, 176, 201, 221, 251, 315, 335, 338, 486, 494, 511, 553, 615, 625, 632, 681, 758, 781, 794, 806, 808, 834, 838, 847, 849, 908, 918, 923, 976, 984, 986, 1000, 1024, 1154, 1307

забрали 15, 167, 191, 194, 469, 494, 566, 638, 754, 840, 908, 1270, 1323

здали 655, 997

повернули власнику 643

відзначення родинних подій («Хрестин, весілля не справляли, бо нічого було їсти»; «Та де там ту свадьбу, коли елі ноги тягали») 871, 1049

відро 208, 271, 286, 289, 328, 337, 452, 469, 517, 606, 654, 662, 697, 735, 747, 766, 838, 916, 956, 963, 999, 1003, 1048, 1060, 1099, 1124, 1126, 1129, 1163, 1289, 1341

вітряк 709, 841

віяння (зерна, полови, скирди, «пшенички») 221, 359, 622, 894, 940, 967, 1007, 1023, 1033, 1124, 1125, 1141, 1347

водянка (тріщини в шкірі, «текли ноги», «лопали») 76, 162, 166, 176, 181, 182, 197, 209, 317, 406, 480, 484, 500, 507, 667, 678, 781, 795, 817, 820, 841, 862, 907, 913, 1004, 1032, 1046, 1047, 1055, 1066, 1086, 1096, 1099, 1100, 1111, 1114, 1121, 1124, 1125, 1143, 1344, 1148, 1285, 1287, 1338, 1352; *див. також:* **опухання з голоду**

воли (забрали) 62, 342, 563, 566, 607, 636, 655, 791, 815, 816, 848, 993, 997, 1091, 1263

«робили крепко, ночами робили, сильно робили, хазяйство мали велике... воли, це тільки для оранки, а коні для виїзду до церкви, на базар» 1091

вори *див.:* **зłodії**

«Ворог влади», напис дьогтем на хаті 861

ворог народу 37, 51, 129, 178, 369, 385, 393, 535, 536, 661, 839, 840, 865, 981, 1084, 1151, 1163, 1180, 1274

ворог для держави 365

ворог колективізму 36

ворог радянської влади 861, 1146, 1308

воші («заїдали до ран воші, від яких солома ворущилася»; «загризли воші і клопи»; «струшували на вогонь вошиві сорочки») 817, 861, 1125, 1306, 1308, 1332

вулик 28, 70, 146, 907

вчителі 13, 23, 43, 74, 86, 202, 214, 237, 245, 365, 876, 877, 979, 1139, 1148, 1170, 1171, 1245, 1311, 1356

допомогали дітям (годували дітей) 203, 302, 305, 308, 393, 483, 839, 852, 911

збирали колоски разом із дітьми 979

стежили за дітьми 123

влаштовували допити («вчитель історії випитував, де батьки ховають зерно, а ми не розповідали, бо не знали»; «вчитель заходе... І робе допрос: хто приїжджав, де шо, шо балакали, де ховали»; «вчитель піднімає всіх на ноги і випитував всьо у дітей»; директор школи «хитро випитував ... дітей») 521, 799, 906, 908

галосі 220, 959, 1087

«одні на всіх» 1087

гарман 326, 386, 810, 846, 847, 868, 897, 898, 979, 1130, 1145, 1190, 1347

гармошка («їздили з флагами і з гармошкою, відбирали у людей усі продукти», «предсідатель ходив з гармошкою, а позаду підвода їхала», «комсомольці жили хорошо, ходили з гармошкою, веселилися, співають, гуляють», «по 5–6 душ, ще й грамошка ззаді грала, а вони танцювали», «ходили бригади, навіть з гармошкою, і зерно забирали») 886, 941, 945, 1056, 1062, 1065, 1069

гас (керосин) 38, 328, 350, 351, 423, 496, 696, 1071, 1127, 1305

геноцид («це був геноцид»; «для українців був тим же, чим нацистський геноцид для євреїв або різанина 1915 року для вірмен»; «визнання голодомору геноцидом») 94, 146, 148, 151, 472; *див. також:* **голодомор**

«нашого народу» 162

«проти українського народу» 148

«проти українського сільського населення» 35

«проти нашого народу за його непокору планам більшовицької колективізації» 1338

«Українське село рішили знищити. А знищити село – це знищити і Україну, українську мову. Це був геноцид проти українського сільського населення» 35

«голод був наперед спланований задля фізичного винищення саме українських селян. Він для українців був тим же, чим нацистський геноцид для євреїв або різанина 1915 року для вірмен» 94

«Це був розбій, свідомо спрямований на фізичне винищення селян, українців» 244
заперечення («ніякого геноциду проти народу не було»; «зараз комусь хочеться, щоб звучало слово голодомор, геноцид. Да, недоїдали. Да, було важко, але масового мору не було»; «А голод після війни? Це теж геноцид?») 283, 472, 1337

геноцидальні наміри та дії влади в колективній пам'яті, приклади («вони [Сталін і Берія] винні, вони зробили голодовку, щоб винищити український народ»; «нехай куркульські діти поздыхають з голоду»; «Не хочеш в колхоз – подихай», «Та він ще живий, – пусть здихає»; «ми тебе вигнали [з хати], щоб не тільки ти подохла, а й діти твої подохли»; «тим, хто не пішов в колгосп, їжу не давали: хотіли, щоб люди помирали з голоду»; «[“перевірятьник”] прийде в хату, каже: “Ти ще не здохла?”»; «всю забирали, щоб помирали»; «зерно з динь, кавунів у вузликах забирали»; «все висипали і перетоптували»; «брали лише хліб, пшеницю і те, що було зварене чи що можна було з'їсти»; «У кого де була яка жменька тої муки, і воно висипе в миску, залиє водою і він його уже те не забере, а просто виливав надвір, на сміття, щоб тільки не лишалося воно вдома. Ну просто хотіли, напевно, народ унічтожити»; «з скринів все забирали, щоб не могли вимінити на харчі»; «на станціях бригади працівників ГПУ перевіряли багаж пасажирів і відбирали продовольство»; «забирали навіть собак та котів, щоб нам не було чого їсти»; «після жнив у полі колосочки збирати не дозволяли, бо вони спеціально зробили, щоб ми виздыхали, я так думаю»; «вони створювали нам, бідним, вимушений голод»; «В перший клас я ходила, і одним давали кусочки хліба, а другим не давали, як батько не пішов у колгосп»; «В 1932 році всю їжу забрали і вивезли поїздом, ніхто не знає, куди»; «пішли в колхоз і могли держати корову, а якщо не пішли, то у вас нічого нема, здихайте. Прийшли і – здихай, тобі в очі сказали: «Здихай», – і всьо»; «Саме в цих селян, які не були колгоспниками, того страшного 1932 року почали забирати все їстівне, прирікаючи їх на голодну смерть»; «На горищі у нас була сушка і сухарі, мама просила: “Залиште для дітей хоч би сухарі”, – на що «буксири» сказали: “Ви все одно помрете, навіщо Вам залишати сухарі?”»; «Була така цель: унічтожить!»; «хворих коней розстрілювали і чомусь кидали в криницю»; «нас спеціально хотіли виморити голодом, бо якщо й не знайшли свого часу якусь жменьку зерна

у людини і вона пізніше варила його, то комсомольці ходили по хатах і виривали з горщиків те вариво»; «Мама просила залишити хоч гарбузи (вони були мерзлі, бо лежали надворі, а вже було холодно), бо в неї ж багато дітей і двоє літніх людей. Але один з активістів сказав, що тим уже “не заїсися”»; «У 1932 році людей підкормлювали, раз у день, як іти на роботу. Давали миску юшки. Коли приходили й старі люди, то декому давали їсти, а декому казали: “Хай підсихають”») 7, 12, 94, 129, 167, 263, 575, 591, 608, 809, 873, 874, 923, 947, 1033, 1044, 1066, 1077, 1084, 1111, 1146, 1147, 1192, 1218, 1312
вилучення незернових продуктів, їжі, одягу, предметів побуту, реманенту *див.*:

«забрали все»

«викачка хліба» *див.*: **хліб**

згодовування хліба худобі під час голоду («гарний урожай зерна, та тільки його вивозили або згодовували худобі, а людям видавалося по 25 грам кукурудзяної мукки») 360

позбавлення житла *див.*: **колгосп**

навмисне псування продуктів («кукуруза пахла мазутом, її обливали, чтобы мы не ели»; «активісти приходили до хати, били кабаки»; «А що було розсипане і хотіли зібрати хоч жменьку для дітей, представники влади топтали ногами») 68, 1266, 1304
позбавлення насінневих запасів («засаживать было нечем, так как все семена отбирали»; «даже забирали с торбочек семенное, которое люди отложили себе на посев») 1259, 1301

заборона на випікання хліба, приготування їжі; позбавлення людей готової їжі («перевіряли... коли дим»; «якщо наїде бригада, то і горшки поб'ють, і повиливають все»; боялися, «щоб шкаралупа впала, їли прямо з шкаралупою»; «різали і парили, щоб не було чути [запаху], паленою соломою»; «представників влади дивувало, як така велика сім'я може жити без їжі»; «якщо йшов дим з димаря вдень, то тут же приходили»; якщо «дим з димаря, значить заходять в хату і все забирали або виливали на землю»; «коли бачили, що дим іде, прибігали, заглядали в піч: чи раптом хліб не печеш»; «витрушували все» з горщиків; «знайшов у печі горщик з пшоняною кашею, він його витяг з печі, розбив на долівці і почав розтирати кашу своїм чоботом»; забирали «горщики з останньою їжею»; «забирали навіть останню кашу з горщика»; «поліз у піч шукати ще горщиків, перекинув нашу довгоочікувану вечерю, все змішалось з попелом»; «виливали з горщиків трав'яне вариво з лободи, шукали в тому “супові” зернинки»; «не знайшли зерна, то борщ з горщиком забрали»; «забирали усе – від недопеченого хліба в печі до горщика вареної картоплі або пшоняної каші»; «геть і борщ забирали») 52, 69, 191, 192, 253, 259, 288, 300, 342, 368, 586, 716, 734, 747, 776, 794, 809, 860, 894, 960, 1028, 1077, 1297

заборона сіяти хліб («нікому не дозволяли сіяти зерно») 98

заборона на торгівлю (покарання за продаж яєць і купівлю круп) 753

блокада сіл, запобігання втечам у міста, примусове повернення («не дозволяли виїжджати, а також в'їжджати»; був наказ, який забороняв покидати домівки, а на залізничних станціях стояли загони військових, які стріляли в тих, хто хотів сісти в потяг або на платформу»; «спецзагони з Одеси... гнали селян на роботу»; «за межі села нікого не випускали. Стояли навколо червоноармійці з гвинтівками, вартували, щоб ніхто села не покинув») 107, 368, 387, 842, 874, 875, 1245, 1316, 1320

заборона виїзду в Росію за продуктами («українців не пускали в Росію») 156, 766

заборона вивозити продукти з Москви в Україну поїздом 290

облави на селян, що міняли в містах речі на продукти («міліція перевіряла, що везли, якщо знаходили хліб, то забирали») 667, 1254

блокування постачання продуктів голодуючим від родичів з Росії 290

занесення сіл «на чорну дошку» 94, 149–150

заборона ловити рибу в річках («потайки ловили рибу вночі» в ставку, «таємно серед ночі ходили на лиман») 345, 347, 349

заборона на полювання («наверно, не разрішали») 957

заборона добувати їжу в лісі («виручав ліс: ягоди, гриби, черемша, жолуддя. І то людей перестрівали і забирали цю поживу») 595

заборона споживати вирощене на власному городі («не дозволяли їсти те, що було вирощене на власному городі. Коли бачили або знаходили, то все забирали») 226

заборона збирати зерно з власного городу («в нас на городі було трошки жита, але його не дозволяли брати»; «заставляли виламувати качани кукурудзи, щоб на осінь не було що їсти» 578, 1356–1357

заборона на забій власної худоби без відома колгоспу («різати не розрішали»; «батько колов їх [поросят] у погребі, щоб ніхто не чув і не виказав») 32, 576, 747

заборона жорнування («на млин не пускають») 536, 1084; *див.: жорна*

розбивання жорен *див.: жорна*

оголошення бойкоту *див.: бойкот*

заборона рубати/збирати дрова в лісі («топили і очеретом, і бур'янами», «коров'яками», соломою; «Збирали коров'яки, сушили і йшли палити в хатах, хоча жили біля лісу, але дров брати не можна») 372, 466, 666, 669

заборона світити світло в хаті (*див.: бойкот*)

заборона ділитися їжею («Якщо хтось із людей поділиться їжею з ближнім, їх розстрілювали або відсилали в Сибір»; «посадили в сарай, в якому було багато людей, цей сарай охороняли, щоб ніхто не підходив і не давав їсти людям») 1204, 1355

заборона залишати роботу вночі для годування дітей («На полі, де працювала мама, були охоронці... Уночі деякі жінки йшли до дітей (хоча це і заборонялось) і не завжди встигали повертатись назад до переклички. Коли виявляли, що когось нема, то по селі йшла облава») 1288

заборона ставити хрести на похованнях померлих від голоду («ніхто тоді й хреста не клав, каже, не можна було, може, забороняли»; «Ні хреста, нічого не ставили, та який хрест: як ганяли, щоб ніхто не знав, де і хоронять»; «тоді нічого ніхто на могилку не ставив, бо наче ніхто і не забороняв, але сил не було на те, щоб поставити хреста») 657, 1010, 1033

вбивство дитини під час обшуку (чергового рейду) зі словами: «Ти ще жива?» 1289

див. також: викачка хліба, «гноїння хліба»

гладущик 269, 284, 558, 567, 624, 656, 662, 747

гнилі продукти харчування; див. також: мерзлі продукти харчування

картопля («гнила картоплинка»; «картопелька-гнилючка»; «прошлогодня картошка»; трухлява картопля) 8, 9, 11, 15, 22, 32, 48, 53, 55, 82, 117, 150, 163, 164, 166, 167, 169, 191, 203, 215, 217, 220, 223, 237, 245, 248, 250, 259, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 270, 271, 273, 281, 286, 287, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 313, 319, 367, 380, 387, 406, 448, 462, 493, 499, 501, 556, 560, 567, 570, 571, 575–577, 581, 589, 594, 597, 603, 607, 623, 625, 626, 645, 651, 657, 658, 664, 671, 673, 675, 680, 681, 689, 692, 704, 707, 708, 720, 724, 728, 729–731, 735, 737, 739, 740, 749, 760, 767, 779, 801, 802, 808, 824, 825, 833, 836, 839, 842, 846, 853, 854, 872, 918, 953, 980, 1077, 1098, 1125, 1133, 1153, 1175, 1245, 1255, 1259, 1266, 1269, 1276, 1281, 1285, 1294, 1303, 1314, 1331

гнилі буряки, мерзлий буряк 47, 164, 227, 273, 621, 626, 628, 779, 826, 836, 960

гнила (трухла) кукурудза 61, 256, 258, 499, 759, 823, 840, 1125

тухла вівсяна дерть 1283

гниле зерно 1352

трухляві колоски 384

тухле м'ясо 387

гнилі овочі 266

гнилі помідори 606

тухла риба 270

гнила солома 117

гнила соя 551

гнилі фрукти 621

тухла чечевиця 1356

гній 328, 406, 674

схованка для зерна («люди ховали все своє майно в землю, в гній»; «закопав два мішки жита у коров'ячому гною»; «продукти ховали в сіні, на печі, в гноях, в цеглі»; зерно ховали під собачими, будками, в гній, але все було забрано») 63, 226, 327, 363, 526, 621, 673, 749, 865, 983, 1001, 1295

«Були сім'ї, які знаходили в гної зерно і з нього пекли коржі» 327

“гноїння хліба” (знищення незібраного/невивезеного хліба) («на полях гнилі снопи»; «Елеватори забиті стояли, зерно гнило, а його не давали»; «кагати качанів, які від снігу і морозу збилися в моноліт – не відірвати»; «на полях стояли копиці незібраного хліба, покритого зеленою пліснявою», 1933; «Весною 1933 р. всіх зігнали на поле, щоб розгорнути те, що залишилося від тих копів. Все, що не згнило, заставили спалити»; на станції «довгі кагати зерна» під дощем і снігом; «урожай был, но его изымали, поджигали поля, зерно ссыпали в реки, рвы и канавы, засыпали землей»; «Тоді ж все оберігалось охороною, більшовиками. Хай краще згниє»; «а пшеничка вже гнила»; «Це було безглуздя. Колоски проростали, але ніхто не мав права їх збирати») 17, 171, 307, 521, 661, 674, 728, 734, 844, 886, 1144, 1190, 1259, 1294, 1338, 1352

голод в інших регіонах у колективній пам'яті

в Молдавії «про голод ніхто не знав і не відчував його на собі» 1346

«там можна було жити, бо там була Молдавська республіка» 918

«в Росії голоду не було, а тільки в Україні»; «В Росії взагалі жили на широку ногу» 766, 1003, 1275

на Курщині голоду не було 1153

«Голоду важкого не було» (Марійська автономна область, з 1936 р. – Марійська автономна РСР) 1154

невисока смертність (у «молдаванському» селі) 1068

голод, відчуття див.: хотілося їсти, хотілося хліба

голод, не голодували 23, 44

активісти («те, що забирали в людей, самі зжирали»), «начальники колгоспу і активісти» («частину відібраного хліба залишали собі») 184, 214, 219, 475, 524, 603, 702, 723, 872, 902, 1150

«бездітні сім'ї» 1240, 1251

білі («їх називали білі») 948

«вищі ланки» 701

влада, «їх родичі»; «хто були при владі і злодії», «влада, партія» 18, 114, 195, 200, 381, 399, 415, 420, 435, 573, 576, 656, 667, 708, 723, 1058, 1131

вчителі 728

голова села 577

голова сільради, голова колгоспу 409, 411, 1237
 директор школи 642
 євреї 13, 147, 866, 1009
 завмином і м'ясники 423
 заможні, «хто був хитріший, спритніший», багаті, у яких не все забрали, сильніші, «хто хитро жив», «багаті, бо умні були», «які мали гроші» 118, 133, 209, 390, 454, 569, 639, 643, 757, 866, 872, 904, 920, 1008, 1013, 1044, 1078, 1104, 1116, 1128, 1201
 кладовщик, комірник 1036, 1120
 керівники колгоспу 1206
 комуністи («вселялися в міцні хати, запосідали командні висоти») 98, 1018, 1026, 1082, комсомольці 883, 902, 1026
 «кулаки» 1127
 «мельник» 1234
 начальство 394, 404, 443, 599, 904, 955, 1068,
 начальники колгоспу, бригадири; їх родини 699, 715, 1322
 син того начальника, що все забирав 1208
 «по блату з властями», хто прислужував владі 555, 597, 957
 «попи і начальство» 414
 «привітальство» 895
 «сільрадівці, хто вступав в партію», хто працював в сільраді 37, 82
 ті, що йшли добровільно в колгосп, «члени комуни», хто був у колгоспі 114, 135, 195, 200, 243, 388, 447, 448, 551, 553, 554, 590, 595, 604, 605, 623, 633, 689, 692, 708, 885, 1342
 «ті люди, чий родичі виїжджали на заробітки в місто» 225, 574
 «хто відбирав у селян останнє», хто ходив по хатах, хто забирав у нас хліб і зерно, «зуміла вижити бригада...», «ходили в бригадах», «хто забрали все» 107, 118, 152, 404, 557, 674, 692, 701, 904, 957, 996, 1018, 1021, 1040, 1060, 1062, 1093, 1095, 1106, 1108, 1128
 у кого була пасіка 738
 хто доносив 18
 хто мав крепке здоров'я 1165
 хто не був ледачим 1169
 хто де зумів що вкрати 1141, 1251
 хто мав запаси продуктів, «хто добре ховав», «приховав трохи зерна» 13, 127, 207, 229, 232, 277, 397, 418, 504, 538, 543, 550, 574, 584, 597, 609, 682, 708, 710, 722, 733, 739, 941, 945, 957, 961, 1013, 1092, 1112, 1114, 1119, 1144, 1201, 1208
 ті, хто «ховали хліб в скалах» 757
 хто були «пов'язані з чекістами і мали доступ до зерна» 108
 хто працював, хто мав роботу, «роботящі шукали собі їжу і виживали», «хто робив, той не здох» 80, 277, 337, 572, 590, 636, 644
 «хто працював на тракторі», тракторист 143, 897
 «хто працював біля зерна, але і тих зважували до роботи і після» 735
 «шахтарям давали хліб» 103
 хто робив на машині 892
 ті, хто обробляли свою землю 741
 хто мав корову, хто мав якусь птицю, хто мав худобу 428, 491, 504, 526, 541, 550, 553, 585, 607, 668, 732, 733, 738, 739, 755, 757, 897, 905, 923, 929, 1161, 1165, 1180, 1224
 хто отримував зерно з колгоспної комори 526
 хто допомагав один одному 526

ті, хто отримував зерно в колгоспі («добрий голова колгоспу...сім'ям, які особливо голодували, давав зерно») 520
 «мати під видом помиїв давала хорошу їду» 1118
 «кому не назначено померти» 570
 «у кого батько був польоводом» 612
 «хто годен був украсти», «не вкрадеш – не проживеш» 637, 865
 їздили в Западну 641
 міняли, «займалися спекуляцією», в містах, міняли на Торгсіні 648, 699, 919, 945, 957, 1036, 1238
 хату продали за три пуди кукурудзи, так вижили 660
 хто був за Сталіна 692
 «мама... зарізала... ішака» 929
 «хто не спав, а ходив солому трусити» 1048
 хто жив біля водоймищ («порятунком для всіх був Дніпровський лиман») 1228

голод: оцінка масштабів Голодомору у колективній пам'яті

«хто помер, фіксували у сільраді, одразу все вели, а потім прийшов указ з району не реєструвати, і вже не записували... мабуть третя частина села... От вам приблизно тисячі людей і не стало» 13
 «вимерла половина села»; «вимерла половина людей в селі, бо все забирали» 49, 273
 «багато людей вмерло від голоду, більше половини села»; «більше половини села вимерло»; «в селі вимерло половина дорослих і дітей» 164, 691, 832, 905, 940, 1277
 «одна третя села вимерла, а може й більш» 866
 «процентів 30 осталося, інші [селяни] померли» 1040
 в Росії голоду не було 1003
 «Пусті хати пооставалися. Більшість померло» 1094
 «Голоду важкого не було» (Марійська РСР) 1154
 невисока смертність («молдаванське» село) 1068
 «Десять... може половина єсть» 1197
 «В нашому селі було 360 дворів, за два роки 200 хат залишилося пустими» 667
 «кількість мешканців скоротилася майже на третину» 1326
 «людей [в селі] померло в разів 5 більше, чим за 4 роки війни, дець 1500 чоловік» 919
 «В селі у роки голоду померло 62 чоловіки» 1079, 1144
 «В селі нашому померло 811 чол., у тому числі 200 дітей» 71
 «умирали мільйони людей»; «гинули мільйонами» 170, 357, 458, 586, 667, 775, 829, 1015
 «Голодомор забрав від семи до 10 мільйонів людських життів» 28, 46, 86, 94
 «більше двадцяти мільйонів людей загинуло під час Голодомору» 281
 «війна за п'ять років стільки людей не викосила, як голодовка за півроку від Різдва до жнив» 1306

голод див.: водянка; опухання з голоду

«голодні очі»; очі померлих від голоду

«Голова роздута, як м'яч, очі в глибоких щілинах»; запухлі очі; «замість очей – щілини»; «вимучені голодом»; «голодні очі дітей»; «величезні очі, що, здавалося, мають ось-ось вилізти з орбіт. Ці очі дорослі тоді називали "мертвими"» 146, 460, 473, 511, 783, 842
 «очі його були якісь не такі, а неначе у звіра, що нарешті знайшов здобич» 847
 «Очі померлих від голоду не закриваються»; «...людина, впала – вже нежива, але очі відкриті»; «очі наверхи» 69, 243, 658, 659, 1285

- голодовка** («найважча голодовка була в 1933 році»; «голодовка сильна була»; «голодовка страшна була»; «справжня голодовка почалась зимою»; «А чого так голодовка раптово?»; «цілий рік люди вмирали, але найбільше чомусь весною») 125, 166, 169, 550, 797, 829, 868, 873, 889, 902, 906, 914, 929, 933, 934, 941, 943, 948, 999, 1001, 1015, 1019, 1058, 1088, 1094, 1097, 1100, 1109, 1118, 1121, 1129, 1144, 1145, 1193, 1259, 1306, 1341
 «Голодовка почалась ще 1926, 27, 28, 29-го... У 27-му, 28-му ми вже голодували» 1094
 «Голодовка почалась в 1930-м, в началі колективизації» 1259
 «в 1947 году була теж велика голодовка» 550, 1118, 1193
- голодомор 1932–1933 рр., голод** («страшний мор»; «я вважаю себе жертвою голодомору»; «повністю зруйнував нашу сім'ю»; «людоморську війну проти цілого народу»; «людей навмисне морили голодом»; «Голодомор був створений спеціально»; «організували цей голодомор на Україні»; «знищення українських селян штучним голодом»; «Голодомор – це страшний злочин проти українського народу») 54, 63, 86, 91, 92, 95, 116, 149, 163, 192, 201, 239, 243, 244, 266, 270, 278, 280, 283, 303, 333, 348–350, 361, 367, 458, 462, 469, 483, 494, 498, 676, 696, 724, 797, 803, 844, 871, 917, 921, 960, 967, 969, 970, 973, 1051, 1222, 1229, 1289, 1318, 1331, 1340
 див. також: **геноцид; геноцидальні наміри та дії влади в колективній пам'яті, приклади; штучний голод, навмисний голод**
 «Свої люди самі створили голодомор» 280
 «Приказу по голодомору не було» 1004
 «Голод спеціально було зроблено, зробили так, щоб український народ вимер, всьо робилося назло. НКВДісти, міліція вся, получали сільодку, масло сілвочне, консерви, крупи, получали всьо, а люди пухли» 950
 «В 1933-му сильно голод був. Люди де йшли, там і вмирали. Люди більш мерли перед жнивами» 1002
 «Для українського селянина 1932 рік став гіркою школою того, як здобувати харчі шляхом обміну, крадіжок, школою того, як вживати замість хліба – полову, листя, замість картоплі – гниль, жом, брагу, замість м'яса – падло, замість цукру – мелясу, замість їжі – покидьки, та ще й радіти, коли було чим хоч трохи приспати голод» 150
 «спеціально хотіли виморити голодом... комсомольці ходили і виливали з горщиків те варево» 809
 «Це Росія всьо винна. Чи Сталін, чи Берій. Це він був фашист. Заставляв отако робили голод, щоб всі повмирали на Україні. Україна була бідна» 937
 «В усьому винен Сталін. був наказ, щоб Україна допомгла Росії хлібом» 1172
 «хотіли, щоб Україна вмерла» 657
 «Цей голодомор спеціально зроблений, був використаний Сталіним, щоб задушити український народ» 151
 «політика Сталіна була спрямована на знищення українського народу, кого розстріляти, а кого вивезти в Сибір» 169
 «Сталінська влада хотіла знищити український народ, тому штучно зробила голодомор» 225
 «Головною причиною голода була спроба покорити український народ» 522
 «голодомор був для Сталіна засобом подолання українського націоналізму» 586
 «При Сталіні була задача: знищити український народ, він зробив штучний голод» 711
 «радянська влада, яка хотіла знищити Україну та український народ» 726
 «Винний Сталін, а йому допомагав Берія, вони винні, вони зробили голодовку, щоб винищити український народ» 1146
 «влада придумала штучний голод, щоб знищити український народ» 1277

«іскусственный був голодомор. Що зерна повні комори, такі здорові комори, їх уже половини нема, половину поваляли» 867

«Українське село гинуло мовчки, навіть випадків спонтанного протесту спостерігалося дуже мало» 1339

«причиною була влада, робили спеціально так, щоб народ був недовольний совещкой властью» 886

голод 1921–1923 рр. («голодомор, який мав місце в 1921–1923 роках») 74, 149, 307, 385, 528, 763, 864, 1170, 1244

«У Росії голодомор був у 1921 р., а у нас в 1932 не вродило» 864

голод 1946–1947 рр. («голод 1947 р. був легший, виручала Західна Україна»; «голодуючих називали колгоспниками, що мають гострі нестатки») 10, 25, 29, 34, 36, 60, 74, 79, 101, 113, 118, 134, 149, 155, 183, 194, 199, 203, 206, 218, 221, 225, 228, 230, 333, 344, 369, 373, 376, 378–380, 382–384, 389, 390, 393, 396, 398, 401, 403, 407, 410, 411, 413, 414, 416, 418, 419, 421–424, 426, 428, 428, 429, 432, 434, 437, 439, 447, 475, 493, 519, 522, 525, 528, 530, 537, 539, 542–544, 546, 550, 553, 555–557, 571, 579, 593, 596, 598–600, 642–649, 656, 660, 665, 667–670, 672, 675, 684, 697, 703, 706, 729, 730, 735, 736, 738, 745–749, 770, 868, 891, 897, 901, 928, 946, 948, 954, 955, 963–965, 973, 979, 983, 985, 999, 1012, 1019, 1069, 1072, 1075, 1077, 1080, 1082, 1099, 1104, 1106, 1110, 1118, 1119, 1120, 1123, 1124, 1139, 1155, 1157–1159, 1162, 1164, 1175, 1183, 1186, 1190, 1193, 1200, 1205, 1207, 1210, 1213, 1216, 1220, 1223, 1226, 1127, 1238, 1239, 1245, 1248, 1249, 1250, 1262, 1263, 1277, 1340, 1342

голубинка, глибинка, глґбінка, голубинка, голубінка, голубильня (комора) 514, 871, 889, 890, 907, 915, 921, 922, 927, 932, 939, 944, 978, 981, 1035, 1049, 1088, 1092, 1108, 1111, 1121, 1126, 1129, 1132, 1141, 1144, 1145; *див. також: комора*

горище 8, 35, 66, 225, 248, 634, 796, 1273, 1299, 1308, 1336

як схованка їжі, продуктів для дітей, одягу, взуття 74, 75, 113, 217, 295, 381, 432, 458 554, 565, 611, 624, 685, 739, 740, 844, 851, 1032, 1045, 1134, 1167, 1204, 1246, 1257, 1323, 1326
подвійне горище 458

розсипання квасолі по горищу 793

солому ховали для корови 1167

сховав зерно «на горищі між ділями в канавочку і замастив глиною» 611

під час обшуків «нишпорили всюди»; «гляділи скрізь»; лазили, все перекидали, стукали, шаторили; поштурхували; «стукали залізною палицею»; «виламували сволоки на горищі»; забирали усе 125, 129, 166, 198, 213, 248, 251, 255, 271, 285, 300, 330, 334, 334, 375, 385, 476, 478, 487, 488, 518, 562, 575, 584, 586, 619, 634, 665, 658, 669, 670, 679, 698, 707, 740–742, 744, 750, 757, 776, 782, 785, 789, 793, 797 819, 825, 858, 956, 997, 1029, 1045, 1055, 1133, 1140, 1172, 1185, 1186, 1204

забрали все і підпалили хату 166

«з горища змітали гречану полову, мололи на млині і мама пекла коржі» 66, 225

«залізли на горище, забрали пальто, білизну, все, що там лежало, підпалили нашу хату» 166

горілка 129, 259, 619, 676, 698, 1193, 1299, 1352

продаж 259, 676

обмін 1348

пияцтво комуністів 698

«з зерна робили горілку, яку експортували» 1299, 1352

город, огород 11, 12, 14, 16, 20, 25, 26, 29, 36, 40, 44, 45, 46, 61, 62, 69, 71, 73, 87, 89, 90, 92, 112, 123, 127, 137, 161, 167, 221, 253, 255, 277, 288, 297, 313, 315, 318, 342, 345, 346, 150, 352, 390, 393, 401, 451, 452, 473, 484, 485, 500, 508, 520, 521, 522, 564, 571, 604, 613, 616, 620,

667, 659, 721, 799, 800, 801, 810, 814, 823, 825, 826, 828, 843, 836, 847, 850, 853, 857, 873, 874, 890, 891, 924, 958, 959, 979, 980, 989, 992, 993, 994, 1001, 1002, 1104, 1045, 1064, 1074, 1082, 1152, 1167, 1204, 1209, 1222, 1244, 1255, 1259, 1261, 1268, 1269, 1271, 1283, 1301, 1320, 1338, 1345, 1355, 1356

ховали продукти, зерно, їжу (копали ями на городах); активісти шукали, перекопували 10, 33, 47, 59, 66, 70, 118, 166, 174, 182, 184, 188, 198, 206, 227, 228, 231, 233, 236, 241, 280, 287, 299, 329, 331, 341, 344, 365, 381, 385, 419, 440, 445, 450, 454, 474, 475, 494, 504, 521, 523, 526, 533, 534, 550, 557, 560, 584, 602, 610, 615, 619, 623, 627, 629, 642, 656, 668, 683, 685, 697, 703, 716, 734, 742, 759, 761, 766, 768, 776, 780, 783, 798, 839, 856, 858, 894, 910, 912, 920, 961, 998, 1010, 1026, 1067, 1039, 1081, 1102, 1117, 1133, 1180, 1186, 1237, 1262–1264, 1270, 1279, 1292, 1323, 1328

забирали городи у тих хто не йшов у колгосп; відбирали городину («відбирали кому-ністи»; «перекопували двір, садок і город, щоб знайти бодай закопану одну зернину від врожаю»; «не дозволяли їсти те, що було вирощене на власному городі. Коли бачили або знаходили, то все забирали») 36, 167, 226, 330, 413, 416, 453, 458, 525, 553, 573, 578, 583, 603, 605, 613, 628, 674, 690, 693, 698, 690, 707, 725, 905, 915, 918, 946, 979, 986, 1007, 1016, 1020, 1025, 1052, 1076, 1128, 1155, 1157, 1158, 1190, 1233, 1236, 1246, 1356

«вирощеного на городі ніхто не забирав» 25, 26, 557, 670, 897, 1077, 1159, 1168, 1276
хоронили людей (на городі, «за городами», «в кінці городу на межі») 89, 251, 279, 281, 284, 326, 423, 433, 450, 560, 590, 593, 611, 631, 714, 726, 1029, 1266

городина, огорожина 16, 326, 328, 491, 825, 828, 847, 868, 1092, 1244, 1254, 1276

забирали у селян 16, 176, 353, 835, 921

«городину не ховали, як і скотину, це не можна було заховати» 874

не дозволяли збирати у полі залишки городини 17, 26, 36, 70, 75, 89, 114, 133, 142, 144, 168, 176, 196, 200, 204, 206, 209, 219, 228, 231, 381, 394, 396, 408, 411, 415, 422, 425, 430, 432, 435, 437, 453, 523, 526, 537, 540, 542, 545, 547, 551, 554, 557, 579, 584, 590, 593, 597, 603–605, 650, 674, 676, 725, 902, 936, 947, 949, 956, 969, 972, 974, 977, 986, 1008, 1020, 1053, 1060, 1130, 1150, 1155, 1184, 1201, 1205, 1208, 1210, 1213, 1217, 1224, 1227, 1231, 1234, 1237, 1240, 1248, 1250

дозволяли збирати залишки у полі 79, 377, 427, 1135, 1160, 1164, 1168, 1195

не було, що збирати 402, 404, 1069

крали вночі 399

«боялися вже брати, ішли додому з голими руками» 411

горшок, горщик («забирали все, навіть з гршків, з карманів витрушували»; «витрушували навіть із горшків»; «в усі горшки заглядували»; «даже уже приготовленный обед для семьи. Вместе с горшками забирали»; «забирали все з горшків, навіть варене») 245, 257, 259, 263, 293, 440, 465, 467, 587, 601, 603, 604, 607, 622, 624, 636, 659, 662, 664, 674, 678, 686, 697, 705, 710, 713, 735, 739, 747, 749, 796, 887, 1005, 1047, 1053, 1080, 1113, 1334

гребінець («забрали все, навіть останній гребінець з вікна») 650, 694, 704

греки 1127

гроб див.: **труна**

груба, грубка 706, 857, 867, 914, 991; див. також: **піч**

«палили сухими стеблами соняшника, коров'ячим кізяком, сухою травою перека-типоле» 520

як схованка («примудрялися в грубах ховати, то ті груби розвалювали»; «замурову-вали в грубу, але і там знаходили»; «замазували в грубах»; «замашували глиною»;

«одяг заховала в грубу»; сховав мішок зерна під грубою») 447, 167, 249, 253, 333, 345, 349, 447, 562, 597, 604, 635, 650, 663, 720, 728, 758, 818, 851, 991, 995, 1010, 1044
 під час обшуків груби штуркали; «заглядали у піч, і в грубу»; «шуркали, думали, що там яма є»; «колупали стіни, грубу»; протикали; «порпалися в грубці»; «валили грубку – шукали зерно»; «тикали кругом, у грубу, шукали зерно»; «груби кололи [штиками]»; подовбали; шпигали, шукали; розбирали 13, 203, 222, 240, 624, 731, 907, 826, 914, 988, 992, 1039, 1055, 1106, 1134, 1139, 1349
 «якщо знаходили, розвалювали грубу вщент» 271, 991
гуси 341, 494, 524, 758, 781, 847, 984, 987, 1271

девіантна жорстокість під час Голодомору, приклади («Сестра пішла до сусіда украсти буряка, а він її спіймав і підвісив до ляди догори ногами. Її забрали, і вона через ніч померла»; «від люті забила хлопчика до смерті» за викопування лушпайки з картоплі; «людина була, як звір. Вона була голодна і ні на кого не зважала»; «за 5 колосків могли вбити одне одного»; «коли зачитували обвинувачення, деякі односельчани скандували, аби матері присудили розстріл»; «Дуби у лісі були поділені, якщо хтось пішов до іншого дерева, то могли навіть вбити»; «люди дичавіли, їх гнітив страх, добрі звичаї заступила жорстокість та ненависть»; «чоловік з 30–40 завжди обсідало якусь здохлу конячину. Навіть билися за м'ясо»; «чоловік ловив суслив в полі і побачив, як одні куркулі закопують зерно. І його вбили»; «людина дуже страшна, коли голодна»; «вбивали один одного, щоб з'їсти»; «дуже голодували і стали такими жорстокими, що вбили свою доньку, занесли її на цвинтар і, взявши за ноги, вдарили об хрест головою, і самі десь поділися, щоб не бачити дитини»; «в нас попа в селі вбили прям на дорозі при всіх, бо він ходив по людям проповідував»; «Страшний голод зробив людей жорстокими, сусід на сусіда доносив») 53, 264, 367, 374, 652, 709, 808, 861, 917, 978, 1057, 1134, 1234, 1285, 1347, 1356

десятина (одиниця площі) 36, 241, 340, 389, 441, 442, 494, 763, 767, 787, 802, 873, 959, 1127, 1144, 1219, 1289, 1307; *див. також: земля*

десятихатники 242, 518, 737, 739

детдом, дєтський дом, дитбудинок 870, 1082, 1108, 1246, 1306

дизентерія 72, 356, 451, 536, 807, 1259, 1216, 1316

«З 52 дітей із лап чорної смерті вирвалося тільки 8, решта померли» 1316

дикий мед 328

димар 811, 884, 947, 960, 1060, 1077, 1349; *див. також: комин*

ховали зерно, продукти («но вони всьо ж находили, гади») 884, 947

«якщо йшов дим з димаря, тут же приходили представники влади» 960, 1077

дитячий притулок 126, 1240, 1246

дитячий садок, колгоспний садочок («детській садік») 168, 186, 211, 249, 523, 1140, 1246, 1357

дифтерія 340, 451, 653, 785

діжка 272, 291, 293, 376, 495, 510, 521, 535, 584, 585, 593, 607, 611, 632, 638, 640, 651, 654, 690, 770, 780, 839, 1029, 1072, 1185, 1187, 1283, 1289

діжка з зерном (борошном) у схованці 293, 376, 584, 585, 607, 638, 640, 651, 839, 1072

домовина *див.: труна*

доноси («хто доносив, тому була винагорода. Буханка хліба або кілограм картоплі. Того й слідили»; «не голодували ті, хто доносив»; «по вражі... із завісті», «по вражді», «сусіди заявляли», «сраколизники... лізли у ту владу і підлизувались, то вони доносили», «сусід бачив, як батько закопав жито в городі...», «не голодували... хто доносив»; «вказували на тих, що закопують»; «ноччею ходили, прислухалися»; «злі люди доноси-

ли»; «доносили навіть сусіди»; «одній жінці хтось навмисно підкинув зерно, а потім доніс»; «були в селі лихі люди»; «жінка писала доноси ледь не на кожного»; «Якщо сусід побачив у сусіда якісь продукти чи зерно, то часто було, що доносили»; «хоча винагород за це ніхто ніяких не мав, доносили від злоби: у мене забрали, хай і в сусіда заберуть»; «є сусіди хороші, а є погані. Тоді за землю дуже сварилися»; «винагород не було, а доноси були»; «були такі люди, які навіть на родичів доносили») 13, 14, 16, 18, 51, 86, 106, 217, 388, 417, 445, 458, 484, 548, 555, 597, 612, 627, 656, 711, 729, 755, 867, 879, 882, 891, 904, 913, 919, 930, 946, 978, 981, 994, 998, 1012, 1024, 1042, 1057, 1061, 1062, 1069, 1076, 1083–1084, 1092, 1106, 1107, 1111, 1118, 1119, 1123, 1128, 1130, 1139, 1280

за винагороду (платня; мішок пшениці за викриття схованки у сусіда; 60 крб. за донос; за харчі, зерно) 844, 1076, 1149, 1150

не доносили («не докладавали один на одного») 227, 386, 410, 866, 897, 899, 921, 931, 961, 1006, 1036, 1044, 1047, 1050, 1063, 1093, 1136, 1246

«ходила вечорами попід хати, підглядала, де горіло світло – значить люди щось вечеряють. А на ранок в ці хати приходили бригади і шукали» 566

«ворогами виявлялися свої: родичі, друзі. Вони першими вказували, де саме заховані останній клумачок зерна, жменька висівок» 178

ДОПР 907, 964, 1049

доріжки домоткані (вимінювали, ховали продукти; забирали) 119, 128, 252, 347, 354, 593, 964, 984

дорогоцінності див.: цінності

достовірність власних свідчень в оцінці оповідачів

абсолютна впевненість («Це достовірно я вам розкажую; «це була правда», «це точно правда», «Да, да, це істинна правда»; «То правда, то що було»; «Це ж правда!»; «це я запам'ятала»; «точно знаю») 147, 309, 445, 491, 710, 873, 889, 928, 1027, 1189

«голодовку – помру – не забуду!» 193

«не може забути людська пам'ять» 1351

відомо з розповідей («чула від дорослих»; «чула від літніх людей»; «я так чула»; «зі слів матері»; «чула... від матері»; «розказували»; «від людей чув»; «чув, але в нас такого не було»; «почув розмову батьків»; «чула з розповідей своєї мами»; «казали»; «так казали люди»; «батьки казали»; «казали мати»; «казали старші»; «дорослі потім казали»; «я не знаю, але люди казали»; «чула»; «багато чула... від своїх предків»; «чула від старших»; «по розказу чула (від батьків)»; «із слів чула»; «не бачила, но чула»; «з розмов чула»; «не пам'ятаю, але розповідали батьки»; «бабуся мені розказувала») 19, 26, 34, 38, 87, 88, 90, 102, 109, 118, 136, 147, 149, 165, 170, 171, 173, 174, 185, 200, 215, 244, 250, 260, 261, 291, 298, 300, 346, 359, 367, 372, 383, 384, 389, 391, 393, 400, 407, 408, 409, 415, 416, 427, 435, 437, 468, 475, 513, 526, 528, 550, 552, 554, 555, 562, 563, 564, 567, 571, 574, 577, 578, 582, 583, 585, 590, 596, 600, 604, 609, 626, 634, 636, 638–641, 646, 649, 652, 654, 666, 667, 674, 680, 689, 693–695, 708, 719, 726, 728, 729, 748, 749, 820, 828, 849, 855, 869, 870, 876, 877, 879, 884, 885, 888, 892, 898, 902, 904, 906, 924, 929, 931, 936, 937, 944, 949, 956, 977, 979, 983, 1001, 1003, 1004, 1007, 1019, 1029–1031, 1044, 1051, 1055, 1061, 1063, 1064, 1069, 1076, 1083, 1084, 1099, 1101, 1103, 1104, 1108, 1111, 1113, 1114, 1140, 1143, 1146, 1150, 1151, 1168, 1177, 1179, 1182, 1209, 1231, 1234, 1280, 1338

гостра дитяча пам'ять закарбувала все, що бачила, що чула, і зараз я, мов у дзеркало, дивлюсь у своє голодне дитинство» 518

«тільки чула, але в нашому селі такого не було» 1027

«чула я, що по селам їли людей, але в нас не було» 1146

«не помню, тільки чула» 1019

- «чула, але вже пізніше» 526
 «чула, але вже зараз» 1160
 «наказували... але не в нашому селі» 1164
 «чула..., але в нас такого не було» 1168
 «чула, читала в художніх творах» 1179
 «чула, що цей голод був штучним» 474
 «писали з дому» 34
 «сусідка... розказувала» 1195
відомо з власних спогадів («пригадую»; «пам'ятаю»; «добре пам'ятаю»; «дуже слабо, але пам'ятаю»; «пам'ятаю, хоч і був малим»; «дещо пам'ятаю»; «я мало що пам'ятаю»; «помню»; «була дитиною, але чітко пам'ятаю»; «удитячу пам'ять врізалось»; «пам'ятаю все, як сьогодні»; «пам'ятаю з розповіді бабусі»; «дещо пам'ятаю»; «трохи пам'ятаю, але багато розповідала мама») 3, 9, 10, 15, 17, 20, 24, 25, 29, 31–34, 40, 41, 44, 45, 47, 48, 52, 56, 58, 60–62, 65, 66, 69, 70, 71, 73, 74, 77, 79, 82, 86, 88, 93, 94, 96–98, 100, 104–106, 110, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 123–128, 130, 137, 138, 140, 141, 142, 145, 147, 148, 152, 162, 166, 167, 170, 171, 172, 174, 176, 179–181, 183, 186, 192, 194, 197, 199, 206, 209, 218, 221, 227, 228, 233, 245, 246, 272, 279, 282, 292, 315, 319, 326, 339, 352, 361, 470, 471, 510, 581, 573, 656, 669, 678, 687, 769, 803, 804, 808, 828, 839, 845, 849, 1055, 1063, 1113, 1268, 1313, 1315, 1322, 1325, 1333–1338, 1343, 1347, 1348, 1353
 «А то як не пам'ятати, коли моя сім'я так постраждала!» 16
 «Поки мати була жива, в нас не допускались спомини про голод 1932–1933 рр.» 140
відомо непевно, частково («не пам'ятаю»; «смутно пам'ятаю»; «мало пам'ятаю»; «пам'ятаю мало. Постійно хотілося їсти»; «пам'ятаю, але дуже мало, так як була дуже маленька. Але згадую, що мені постійно хотілося їсти»; «здається...») 12–14, 22, 26, 27, 30, 53, 95, 90, 99, 100, 103, 111, 133, 134, 145, 149, 152, 153, 167, 176, 196, 204, 219, 212, 222, 249, 341, 417, 571, 578, 579, 680, 745, 773, 776, 958, 1017, 1273, 1322
 «здається, що я й досі відчуваю той запах смерті по вулицях» 1300
нічого невідомо («не чула»; «не чув»; «не знаю») 23, 62, 89, 114, 172, 218, 232, 241, 260, 275, 384, 388, 400, 401, 491, 579, 587, 588, 601, 602, 613, 626, 628, 656, 658, 680, 698, 710, 731, 733, 738, 867, 888, 893, 895, 896, 914, 915, 922, 928, 932, 991, 1000, 1006, 1008, 1017, 1019, 1034, 1036, 1041, 1042, 1081, 1082, 1093, 1095, 1089, 1099, 1101, 1110, 1111, 1126, 1128, 1138, 1195, 1232, 1342
 «в нашому селі я не чула» 1126
 «цей випадок не є достовірним» 78
 «я не знаю, чи чутки це» 309
 «ніколи й ніде не чула ані слова про той страшний голод» 491
дрантя (дрантюхи) 639, 646, 649, 658, 685, 706, 745, 1031, 1043, 1046; *див. також:* **тряпки**
друкарський інвентар 422

елеватор («ліватор») 352, 484, 819, 828, 830, 847, 858, 886, 910, 1047, 1051, 1125, 1138
епідемія 159, 178, 536, 785, 808, 863
епілепсія *див.:* **чорна хвороба**

євреї 68, 88, 486, 960, 980, 1135; *див. також:* **жиди**
 допомога євреїв («добре сусідство»; «жили в добрім сусідстві українські та єврейські сім'ї») 42, 87, 147, 515, 579, 1092, 1261
 Голокост, геноцид 86, 94
 торгівля, виміна з євреями 159, 626, 658, 849, 1009, 1199, 1313

найм на роботу до євреїв 250, 300, 377, 390, 632, 763, 980, 1218
 «їх зовсім не чіпали, тільки українців» 508
 євреї в бригадах з «розкуркулення», «жиди... забрали не все... потім прийшли свої... забрали все, що найшли» 183, 562, 619, 624, 628, 634, 960
 «єврейські кладові» з хлібом 865
 євреї не голодували, «їх не розкулачували» 866, 925
 «єврей був директором всіх голобульків» 890
 комора з зерном в синагозі 889, 890, 905, 951
 єврейський колгосп 980
 «єврейські діти їли хліб з маслом, а ми коржі мазали крейдою» 980
 єврейське кладовище 1272, 644
 єврейський шинок 1331
 «жиди бенкетували» 960

жебракувати, жебрати, жебрачити 17, 507, 628, 965, 1272

«железний» (про Сталіна) 880

«жива смерть» 1092

жиди 183, 185, 194, 300, 390, 644, 183, 624, 628, 634, 960; *див. також: євреї*

жидобільшовики, жидобільшовизм 960

жир 173, 517, 657, 673, 876, 910, 918

риб'ячий жир 463

жири (в рослинах) 950

жменя, жменька зерна (роздобули, заробили, приносили додому, батьки принесли, нате-ребили, крали, карали, відсилали в Сибір, давали в колгоспі, готували, їли, знаходили) 8, 18, 32, 68, 78, 141, 146, 172, 193, 285, 330, 331, 340, 342, 346, 349, 364, 388, 415, 440, 442, 474, 493, 497, 507, 514, 575, 625, 670, 671, 709, 717, 749, 762, 802, 812, 819, 823, 887, 892, 894, 907, 919, 959, 967, 1035, 1047, 1053, 1070, 1084, 1208, 1231, 1246, 1256, 1262, 1312, 1330, 1342, 1344, 1351; *див. також: пригорща, пригоршня*

забрали 68, 125, 257, 319, 624, 663, 1083, 1255

ховали 259, 284, 1026, 1028

«закопала в лісі останню жменьку» 575

жмих 72, 384, 425, 899

льону 341

жорна 71, 139, 166, 176, 202, 221, 242, 259, 282, 291, 295, 316, 350, 351, 354, 362, 371, 505, 570, 585, 586, 594, 604, 627, 630, 633, 634, 640, 643, 657, 658, 696, 701, 739, 741, 745, 751, 756, 771, 802, 855, 872, 890, 918, 967, 1061, 1062, 1064, 1066, 1074, 1080, 1084, 1088, 1092, 1107, 1177, 1300, 1325, 1333, 1348; *див. також: ступа, ступка*

«мололи все, що бачили: жолуді, сухі листя, траву» 148

барабан, на якому мололи пшеницю 297

дерев'яні 251, 252

ручні 169, 504, 536, 589, 697, 724, 803, 831, 853, 874, 1200

розбивали, ламали («били жорна, в кого були, щоб якщо десь знайшовся качан кукурудзи, не було де його змолоти») 35, 271, 567, 589, 604, 605, 614, 650, 697, 739, 1256, 1265

вночі мололи (жорнували вночі, «щовечора») 169, 221, 505, 586, 717, 1084

«вимір» за помол, «мірчук» 170, 1177

«закопав жорна в підлозі», заховав під підлогу 1107, 1309

підручні засоби для жорнування («в гільзі від снаряду розтирав зерно») 798

«жерлянка, нею мама терла пшеницю» 325

жорстокість див.: дев'янтна жорстокість під час Голодомору, приклади**забивання шлунку див.: смерть і хвороби від забивання шлунку****«забрали все», «забирали все», формула на означення тотальної конфіскації запасів,**

продуктів, майна («вигребли все»; «вимітали все»; «забрали від людей усе»; «забирали все їстівне»; «забрали все дочиста»; «абсолютно все»; «витрусили все»; «нахапом забрали»; «все, що залишлось в людей»; «все до зернятка»; «забрали все майно»; «все це забрали силою»; «це було тверде завдання – вивезли все, и еще вдобавок били»; «влада все забирала собі»; «все, що попадало на очі»; «все було забрано, пограбовано»; «бригади ходили забирали все, що було»; «брала віник... змїтала все до зернинки»; «забрали все, навіть з нас з сестрою плятьця зняли»; «забрали останній гарбуз»; «все, що було в хаті»; «все, що можна було забрати, навіть нитки від верстата не залишили»; «загребли все добро»; «всі лантухи у нас забрали»; «все до останньої крихти хліба»; «наган приставляли до грудей людям, щоб не заважали забирати все з хати»; «бригада з червоним прапором забирала все, що було сховано в банках, пляшках, лантухах»; «забирали все, хоча вже не було що забирати»; «все під метлу забрали, пограбували все»; «все, що можна було забрати»; «забирали майже все»; все до грама»; «до грамінки»; «до ниточки»; «всьо забрали, до нитки»; «все до зернини»; «все до галузки»; «до останньої крихти»; «все до копійки»; «забирали з хати все до останньої тарілки»; «з хати забрали все, до останнього цвяха»; «все можливе»; «під мітьолку все забрали»; «залишали людей з голою хатою»; «все, що нажили»; «все, що знайдуть»; «залишили одну юбчину»; «все розгромлено, розбито. Нічого не залишилось, ні з їжі, ні з цінних речей»; «забирали все посліднє»; «все, що вродило»; «все що бачили»; «забрали землю, хату все майно»; «почали все руйнувати, забирати»; «усі речі забирали»; «рідний дядько вигрібав все із хати»; «забирали все, що було в казанах, печах»; «все в хаті повалили»; «все забрали під метлу») 4, 6, 7, 11, 12, 15, 28, 45, 64, 68, 70, 71, 83, 89, 93, 100, 110, 118, 125, 127, 128, 138, 143, 151, 159, 162, 164, 166, 167, 170, 171, 173, 179, 181, 183, 184, 194, 195, 200, 202, 210, 211, 213, 215, 216, 224, 226, 229, 231, 236, 239, 240, 241, 244, 248, 249, 251, 254, 257, 258, 264, 278, 279, 286, 288, 293, 295, 297, 302, 303, 315, 317, 332, 333, 335, 340, 341, 344, 349, 360, 386, 388, 393, 404, 408, 411, 415, 417, 425, 430, 433, 439, 441, 444, 448, 455, 469, 476, 477, 483, 484, 488, 489, 491, 492, 496, 499, 502, 508, 509, 517, 519, 531, 532, 557, 559, 560, 561, 566, 567, 571, 575, 576, 580, 581, 583, 588, 597, 599, 600, 610, 615, 616, 622, 626, 630, 631, 634, 636, 637, 640, 646, 650, 652, 655, 656, 659, 661, 662, 665–667, 671, 673, 685, 687–689, 691, 695, 706, 711–714, 718, 734–736, 739, 746, 747, 749, 750, 755, 758, 761, 762, 764, 765, 771, 772, 775, 781, 791, 792, 794, 795, 797, 799, 801, 802, 806, 812, 814, 819, 820, 825, 826, 831, 834, 838, 839, 841, 846, 848, 850, 856, 861, 862, 863, 865, 873, 875, 885, 888–890, 892, 894, 901, 904, 907, 909, 912, 913, 915, 916, 921, 938, 941, 945–947, 953, 956, 957, 960, 963, 964, 970, 977, 983–985, 987–989, 991, 994–998, 1002, 1010, 1012, 1017, 1020, 1022, 1023, 1026, 1029, 1032, 1035, 1041, 1050, 1051, 1053, 1062, 1065, 1069, 1072, 1074, 1082, 1083, 1090–1092, 1095, 1097, 1102, 1104, 1106, 1107, 1113–1116, 1118, 1126, 1127, 1140, 1142, 1143, 1146, 1148–1151, 1162, 1171, 1172, 1176, 1177, 1181, 1183, 1185, 1186 1201, 1203, 1204, 1208, 1227, 1237, 1244, 1245, 1254, 1255, 1258, 1264, 1265, 1270, 1271, 1276, 1279, 1281, 1282, 1288–1290, 1296–1298, 1302, 1319, 1323, 1325, 1326, 1327, 1330, 1339, 1345, 1346, 1348, 1349, 1352, 1356, 1358

«Маша, одна з цих куркулів, набирала собі в фартух їжу, а її помічник Вася брав собі у мішки» 1051

«організація госуларствена – «Красна Мітла», та, котора забирала все» 1090

«ходили по дворах і відбирали хліб. Спочатку ніби залишки, а потім все підряд» 1148

- «Забирали все поживне по хатах наші місцеві комсомольці» 1162
 «по хатах ходили у шкірянках представники з області... видирали буквально з наших ротів картоплю, кусок хліба» 814
 «Ото зайдуть, і що кому нравилось – забирали, не государству здавати – і вони собі гребли» 1114
 «Забрали не тільки продукти й одєжу, а навіть хату» 1186
 приходили «декілька разів, щоб все забрати» 1201
 «Разів з 10 [приходили], поки все не заберуть» 1208
 «позабирали буквально все, навіть подушки та одяг» 1302
 «там бригада ходила, і ото я не знаю, оголяли всіх, забирали все: сапоги, якісь онучі брали, хватав все, що бачив. Я не знаю, як їх назвати» 889
 «От і старались вигрібти все од людей, обідить, унизить, засудить» 443
 «заходять в хату і все забирали або виливали на землю» 1077
 «Всі продукти забирали» 1098
 «даже то зерно, що стояло в стакані на вікні» 1096
 «бригада прийшла і знайшла той горщик з картошкою, і вижрала, і викинули той горщик через вікно» 1113
 «активісти приходили до хати, били кабаки» 1266
 «Забирали всі крупинки з горщиків, мішків» 1143
 «знайшли на полицях глечики з квасолею і висипали її» 1162
заготзерно 240, 352, 616, 670
«закон про 5 колосків» див.: **колоски; покарання «за колоски»**
заможний клас («Причиною голодомору стали не тільки природна засуха, а більшістю те, що на той час більшість чиновників усіх рангів і посад були з буржуазного і заможного класу» 54
«Западна» (поїздки в Західну Україну для обміну речей на продукти, на сезонну роботу влітку) 556, 628, 636, 641–643, 646, 649, 651, 652, 656, 660, 666, 668, 672, 675, 676, 697, 702–704, 706, 707, 732, 737, 756, 1023, 1061, 1304
запаморочення з голоду, втрата свідомості, марення 52, 162, 302, 305, 327, 328, 340
запах смерті
 акації і жолудів («не виношу запахів акації та жолудів»; «Для мене запах акації – запах смерті) 615, 802, 850
 трупний сморід («стояв страшний сморід»; «здається, що я й досі відчуваю той запах смерті по вулицях») 167, 266, 563, 841, 1300
Західна Україна 598, 1180
«заручник» під час обшуків («розкуркулення») 8
заслання («хто не хоче – висилають за межі країни, туди, далеко»; «на інші землі») 6, 445, 446, 458, 497, 517, 557, 571, 583, 595, 823, 861, 863, 946, 969, 1078, 1107, 1144, 1244
 Сибір («в Воркуту добывать уголь, на Колыму золото мыть, или на лесоповал – Сибирь-то большая!»; «Не всі могли виконати мінімум роботи за трудодні, і їх висилали до Сибіру, було таких багато»; «за фотографії, як був в армії, ще при царю») 6, 26, 31, 34, 48, 62, 82, 84, 86, 113, 140, 146, 148, 151, 169, 170, 224, 263, 279, 330, 340, 346, 352, 368, 386, 417, 441, 466, 477, 479, 484, 517, 519, 550, 551, 553, 555, 585, 588, 595, 609, 615, 640, 659, 673, 695, 698, 700, 701, 702, 707, 724, 727, 734, 735, 746, 763, 783, 784, 791, 800, 814, 815, 819, 858, 867, 890, 891, 917, 922, 942, 946, 947, 956, 972, 975, 976, 996, 1005, 1050, 1076, 1077, 1127, 1130, 1133, 1140, 1143, 1186, 1188, 1189, 1200, 1207, 1244, 1261, 1262, 1264, 1269, 1293, 1302, 1308, 1311, 1322, 1323, 1330, 1332, 1355

Соловки 35, 37, 70, 105, 173, 239, 240, 338, 353, 760, 761, 868, 939, 1005, 1144, 1146, 1229, 1329

Північ (Север) 31, 155, 215, 263, 368, 372, 611, 651, 661, 735, 789, 814, 1099

Урал 161, 188, 465, 477, 632, 823, 834, 998, 1327, 1329, 1330

Воркута 221, 297, 466, 485, 645, 781, 1020

в тайгу «на розробку лісу» 6, 21, 199, 297, 559, 884, 890

Казахстан 141, 279, 343, 512, 1275

Колима 466, 892, 1122, 1134, 1191

Вологда, Вологодська область 315, 863, 1150, 1264

Север, 1047, 1099, 1105

Баку 735

Біломор-канал («багато в нас людей вивезли на канал, погинули», «заслали його копати Біломор-канал вручну») 155, 727, 1085, 1128

Томськ, Томська область 559, 846

Архангельськ 457

Башкірія 147

Горький (це врятувало від голодної смерті) 854

Далекий Схід 721

Магадан 1191

Москва-канал 1112

Томська область (в тайгу «за болото») 559

Улан-Уде 1107

Уфа 147

Хабаровський край 861, 1348

Чита 1095

Якутія 725

«туди, де білі ведмеді», «на білі ведмеді» 696, 886, 892

засудження на різні терміни ув'язнення (за приховування або крадіжки зерна, «за колоски» тощо), приклади

за приховування або крадіжки зерна, «за колоски»:

2 місяці 535

1 рік (за збирання зерна в мишоловках) 420, 721, 727, 728, 734, 737, 986, 1299

2 роки (за оберемок кукурудзи) 962, 1022, 1175

3 роки (за три колоски; «у платки 3 кіло пшениці», «за бутылочку зерна»; «три чи чотири роки за бутилку зерна») 361, 643, 652, 870, 904, 913, 998, 1049, «у платки 3 кіло пшениці» 3 года, 1106, 1107, 1150, 1195

4 роки («повні кармани пшениці»; «за пучок колосків відсиділа 4 роки на Півночі, різала ліс») 735, 1090, 1119

5 років (за «пару качанів»; за торбинку проса, за зерно з мишоловки, за 5 буряків; «за 300 г пшениці сидів 5 років у Баку»; «брат відсидів 5 років за те, що сказав, що неправильно дали медаль Піщанській Марії (пожартував), а Митрофан доніс в контору») 605, 735, 945, 968, 1005, 1020, 1026, 1060, 1138

6 років (за один качан; за жменю насіння) 1075

7 років (за 7 кілограмів жита) 749, 1093, 1146

8 років («8 год ДОПРУ», за жменю зерна; за 8 початків кукурудзи) 645, 656, 907, 1109, 1127, 1143, 1271

10 років (за «10 колосочків»; за кілограм зерна; за «яму»; за 3 кг ячменю; «розкуркулення»; за «розкрадання майна колгоспів і кооперативів») 309, 861, 862, 1075, 1139, 1144, 1144, 1174, 1263, 1316, 1327

25 років за крадіжку зерна 1033

25 років голові колгоспу за допомогу людям зерном 1189

за те, що «щось сказав»: «10 год на Колимі» 1134

за скубання гороху – 7 років 889

за «спротив» – 10 років 126

засуха, посуха як уявна причина голоду 5, 10, 16, 29, 34, 40, 44, 54, 59, 62, 73, 74, 79, 97, 102, 104, 111, 113, 121, 127, 134, 154, 169, 171, 183, 194, 199, 203, 206, 213, 218, 222, 225, 228, 230, 274, 283, 311, 338, 340, 353, 364, 376, 382, 385, 387, 388, 390, 393, 396, 398, 401, 402, 403, 407, 410, 413, 414, 416, 419, 422, 424, 427, 429, 432, 434, 437, 445, 447, 454, 456–458, 487, 488, 502, 522, 537, 539, 542, 544, 546, 550, 551, 553, 557, 571, 573, 582, 587, 596, 598, 601, 603, 621, 626, 638, 643, 644, 647, 648, 669, 670, 675, 676, 677, 679, 682, 685–687, 690, 691, 694, 695, 703, 710, 714, 746, 748, 749, 755, 762, 768, 871, 875, 878, 881, 889, 893, 896, 897, 901, 907, 946, 948, 950, 956, 963, 968, 973, 979, 980, 984, 1007, 1012, 1016, 1020, 1025, 1044, 1052, 1055, 1077, 1080, 1087, 1110, 1115, 1123, 1129, 1134, 1143, 1155, 1157–1160, 1162, 1164, 1167, 1168, 1170, 1172, 1186, 1190, 1194, 1203, 1207, 1213, 1216, 1220, 1223, 1227, 1230, 1233, 1236, 1248, 1276, 1298, 1330

затьмарення розуму див.: божевілья з голоду

збайдуження з голоду див.: байдужість як психологічний стан

збіжжя 61, 169, 338, 457, 622, 770, 958, 1338; *див. також: зерно*

шукали, вилучали, витрушували, забирали 32, 63, 144, 257, 368, 583, 856, 868, 869, 873, 904, 966, 996, 1032, 1033, 1282, 1307, 1322, 1331

ховали, схованка 217, 495, 971, 996, 1320, 1322, 1337

збожевоління з голоду див.: божевілья з голоду

земля 9, 17, 26, 29, 34, 42, 51, 66, 78, 85, 95, 122, 124, 128, 130, 140, 140, 161, 195, 197, 198, 202, 203, 216, 217, 218, 224, 231, 246, 263, 270, 284, 287, 291, 300, 302, 303, 313, 315, 332, 340, 344, 358, 369, 390, 391, 408, 416, 441, 442, 449, 450, 455, 457, 466, 484, 485, 495, 499, 528, 529, 532, 534, 575, 586, 587, 589, 601, 605, 619, 647, 665, 681, 686, 689, 698, 706, 711, 717, 732, 742, 762, 773, 786, 836, 845, 848, 849, 863, 869, 871, 876, 878, 879, 893, 938, 940, 955, 956, 961, 965, 970, 983, 1011, 1016, 1023, 1060, 1065, 1082, 1107, 1148, 1150, 1151, 1163, 1181, 1236, 1244, 1259, 1276, 1283, 1288, 1298, 1301, 1302, 1309, 1338, 1341, 1344, 1356

«свята земля» 193, 237, 841

«всеплодюча земля»; «родюча земля» 106, 244

«благословенна земля» 85

«годувальниця-земля» 365

«своя земля» («господарі на своїй землі»; «орав день і ніч»; «звикли працювати на свій землі»; «батько любив землю»; «любили землю, плекали, як свою дитину»; «батько дуже любив землю»; «володіли великим наділом землі»; «людям хотілося мати свій власний шматочок землі»; «орали землю»; «обробляли землю»; «тяжко працював на землі»; «працював біля землі»; «самі свою землю обробляли»; «земля батьків» «люди за землю дуже сварилися») 12, 54, 60, 98, 100, 105, 112, 121, 131, 132, 138, 148, 149, 164, 169, 174, 236, 241, 258, 277, 328, 350, 355, 362, 365, 371, 380, 385, 389, 413, 415, 450, 452, 469, 473, 487, 494, 514, 515, 518, 557, 571, 580, 618, 622, 637, 659, 661, 697, 708, 750, 757, 758, 767, 781, 787, 788, 802, 804, 810, 825, 841, 857, 862, 886, 891, 899, 902, 910, 911, 936, 960, 963, 969, 986, 1003, 1008, 1066, 1085, 1090, 1095, 1119, 1126, 1128, 1133, 1149, 1153, 1178, 1187, 1190, 1192, 1226, 1254, 1256, 1267, 1271, 1274, 1321, 1346

«Ленін дав же землю» 1190

«клаптик землі у полі вважався мало не святим, бо все життя селянина залежало від нього» 841

всі «комнезами» пізніше вже виїхали в місто, так і не навчившись хазяйнувати на землі» 159

«людей, що намагалися засіяти хоча б маленький клаптик землі, дуже жорстко били, навіть могли вбити» 69

«землі, які треба було засіяти, перетворилися на розсадник бур'янів» 72

відбирали, забирали, виселяли 3, 71, 107, 129, 387, 446, 465, 633, 640, 650, 708, 763, 764, 803, 846, 866, 867, 873, 928, 1135, 1143, 1162, 1172, 1219, 1220, 1271, 1304

схованка для зерна, продуктів, майна («Ховали ту долю їжі, яка збереглася, де могли: у землі частіш за все») 52, 63, 79, 101, 108, 113, 142, 183, 185, 199, 204, 364, 381, 396, 399, 401, 414, 417, 425, 432, 440, 458, 471, 479, 504, 542, 544, 550, 572, 575, 578, 593, 602, 610, 612, 615, 624, 628, 643, 649, 656, 686, 693, 700, 720, 724, 740, 789, 825, 864, 865, 868, 918, 931, 945, 971, 978, 989, 1005, 1010, 1028, 1035, 1077, 1084, 1104, 1129, 1145, 1155, 1173, 1175, 1201, 1208, 1234, 1269, 1278–1280, 1292, 1322, 1323, 1355

норми виробітку в колгоспі

«хто виоре 4 га землі, давали 400 г хліба» 741

«копали землю цілий день за 100 грам хліба в 1947 р.» 734

«лопатою вручну копали землю, нормою було 10 сотих. За це давали кусок хліба і черпак похльобки» 1293

«їм давали 10 грамів хліба за те, що вони перекопають 10 гектарів землі» [метафора] 704

розміри земельних наділів

«частину землі більшовики відрізали, був один гектар, залишили 25 соток» 1174

півгектари землі 1167, 1168

1 гектар 1327

2 гектари 1098

2 десятини 442, 959, 1144, 1289

3–4 десятини 787

6 десятин 1219

7 десятин 389

8 десятин 241, 494

10 десятин 763, 1127, 1307

11 десятин 873

16 десятин 1144

18 гектарів 1021

20 десятин 442

30 десятин 802

40 десятин 442

60 десятин 340

при похованні («померлих просто присипали землею»; «ледь присипали землею»; «притрусили землею»; «землею просто загорбували»; «прикидали землею»; «закидали землею») 45, 55, 87, 93, 99, 120, 172, 181, 257, 271, 275, 296, 383, 411, 436, 445, 490, 505, 574, 658, 685, 814, 872, 874, 909, 918, 1053, 1070, 1132, 1232, 1286, 1308, 1339, 1344, 1358

при похованні людей живцем «земля дихала» («з ями доносився тяжкий стогін, аж земля дихала, тому що люди були ще живі») 247, 249, 281, 615, 685, 1285, 1308

земля, поїдання («в розпачі від того, що не можуть знайти їжу, їли землю»; «голодували до того, що батько виходив на вулицю і землю їв»; «коли зовсім нічого не було, їли землю»; «колунали землю, глину, їли і помирали») 717, 773, 1065, 1343, 1344

землянка 9, 28, 73, 314, 327, 346, 388, 665, 797, 798, 848, 878, 896, 934, 942, 984, 985, 1050, 1118, 1170, 1290, 1330, 1332, 1352

зеренце 1124, 1125, 1129, 1185

зернина, зернинка («люди раділи за кожну зернину, яку мали») 167, 169, 171, 173, 194, 221, 233, 241, 244, 245, 249, 250, 258, 261, 271, 272, 280, 284, 287, 327, 341, 344, 368, 373, 444, 484, 492, 496, 508, 552, 561, 562, 565, 572, 594, 600, 611, 615, 625, 634, 650, 66, 667, 670, 677, 717, 720, 764, 769, 801, 807, 810, 818, 837, 841, 851, 852, 887, 919, 929, 941, 964, 970, 972, 986, 1028, 1036, 1050, 1053, 1075, 1102, 1118, 1140, 1167, 1222, 1223, 1233, 1256, 1279, 1286, 1290, 1293, 1307, 1314, 1317, 1318, 1322, 1323, 1327, 1332, 1338, 1339, 1344, 1346

зерничка, зернечка, зерніточка 944, 1046, 1084, 1093

зерно («кожне зернятко було дороге»; «збирали по зернятку»; «розкопували мишачі нори»; видавали на трудовні; вивозили; збирали на полі після урожаю; зберігали: в кузні, в церкві, в синагозі; ділились; обмінювали; міняли: одягу, коня, «упряж» на зерно; «натрусять склянку-дві»; «збирали по одному зернятку пшениці, і як скарб, в жменьці несли додому»; крали; крали «від коней»; теребили; віяли; «навіяне зерно відбирали і карали»; «за жменю зерна судили», «посадили ... за зерно, що зібрали в мишоловках») 14, 15, 16, 20, 28, 32, 35, 44, 47, 49, 55, 58, 59, 67, 71, 74, 76, 78, 88, 91, 93, 94, 95, 98, 105, 112, 114, 119, 122, 127, 129, 148, 154, 159, 163, 173, 176, 183, 188, 190, 193, 196, 202, 209, 213, 217, 221, 224, 227, 231, 233, 236, 241, 242, 243, 245, 246, 253, 257, 258, 267, 271, 277, 280, 282, 285, 289, 291, 294–296, 301, 305, 309, 310, 312, 313, 321, 325–327, 329, 330, 333, 337, 338, 344, 347, 349, 351, 352, 354, 356, 359–361, 363, 372, 386, 410, 427, 439, 440, 442, 443, 450–453, 457, 459, 463, 465, 466, 472, 474, 483, 488–490, 493, 494, 502, 503, 506, 508, 513, 518, 521, 525–528, 534–536, 544, 546, 558, 571, 574, 577, 586, 593, 600, 609, 614, 618, 619, 623, 625, 633, 638, 640, 643, 645, 650, 651, 660, 663, 665, 667, 675, 680, 685, 691, 692, 695, 696, 699, 705, 712, 715, 717, 719, 720 (725, 726, 730, 731, 732, 733, 735–739, 742, 743, 747, 749, 756, 759, 760, 761, 762, 771, 772, 775, 778, 780, 781, 785, 792, 794, 795, 797, 800, 802, 809, 810, 811, 820, 831, 835, 837, 854, 855, 859, 863, 865, 867, 876, 886, 889, 892, 896, 898, 899, 902, 903, 907, 908, 910, 913, 921, 928, 930, 939, 940, 945, 951, 954, 955, 959, 962, 967, 970, 975, 978, 979, 981, 982, 985, 990, 991, 992, 994, 996, 997, 999, 1003, 1010, 1011, 1014, 1021, 1025, 1028, 1033, 1034, 1036, 1038, 1044, 1046, 1048, 1050, 1051, 1053, 1056, 1058, 1065, 1070, 1072, 1074, 1075, 1077, 1079, 1081, 1083, 1084, 1086, 1088, 1090, 1093, 1094, 1099, 1101, 1102, 1104, 1105, 1107, 1108, 1109, 1111, 1118, 1119, 1124–1126, 1129, 1133, 1136, 1139–1141, 1144, 1147, 1148, 1152, 1154, 1173, 1175, 1177, 1180, 1181, 1185, 1186, 1193–1195, 1198, 1199, 1208, 1210, 1219, 1226, 1227, 1230, 1231, 1255, 1256, 1260, 1262, 1267, 1269, 1270, 1274, 1279, 1282, 1284, 1290, 1291, 1292, 1293, 1296–1299, 1303, 1307, 1312, 1317, 1323, 1324, 1327, 1333, 1338, 1339, 1341, 1342, 1343, 1344, 1346, 1347, 1348, 1351, 1352, 1354, 1357; *див. також: колоски; пшениця*

ховали («приховували»; «заховували»; «закопували»; «де могли, там ховали»; «не можна було приховати»; «хто куди міг»; «люди ховали зерно всюди»; «копали в городі льох, засипали соломою, землею»; «замурували»; «не було що [ховати], був невротжай»; «зерно у нас зберігалось на печі, ми його вкривали собою»; «зі страхом переховували кожне зернятко, щоб вночі дати діткам поїсти»; «той, хто зумів сховати трохи зерна, ті і вижили», «чи можна було приховати ... так, але небагато»; «можна, але знаходили»; «приховати якусь частину зерна було неможливо»; «моїм батькам це не вдавалося» «ми не ховали, бо знаходили»; ховали в полову; ховали «до немов-

лят в пелюшки»; «ховала зерно в косі»; «в банці за образами»; «сховав зерно на кладовищі і зробив як могилу, то їхня сім'я всі і вижили»; ховали зерно «під коров'ячим гнієм») 8, 10, 12, 16, 21, 70, 73, 75, 93, 96, 105, 106, 111, 128, 133, 138, 139, 155, 167–170, 172, 179, 183, 184, 188, 191, 192, 195, 197, 199, 204, 206, 212, 213, 218, 222, 225, 228, 230, 231, 232, 233, 236, 249, 252, 259, 261, 272, 284, 285, 291, 293, 299, 306, 319, 320, 331, 333, 342, 345, 346, 349, 353, 364, 366, 376, 381, 394, 398, 401, 406, 408, 411, 413, 414, 417, 419, 422, 424, 430, 432, 434, 437, 442, 449, 452, 458, 463, 471, 476, 489, 504, 510, 517, 518, 522, 526, 535–537, 542, 550, 551, 555–557, 562, 564, 581, 586, 594–597, 599, 600, 602–605, 607, 609, 610, 613–615, 624, 627, 638, 643, 649, 654–656, 658, 662, 666, 673, 675, 677–679, 682, 686, 693, 698, 699, 703, 705, 709, 710, 712–714, 717, 720, 722, 725, 926, 728, 731, 734, 738, 739, 741, 742, 744, 746, 752, 754, 755, 757, 758, 759, 762, 764, 784, 789, 790, 798, 799, 802, 806, 839, 844, 849, 851, 851, 871, 879, 881, 884, 886, 907, 910, 912, 923, 946, 947, 954, 956, 960, 961, 962, 964, 968, 972, 975, 976, 978, 983, 987, 997, 999, 1000, 1005, 1012, 1013, 1016, 1018, 1020, 1026, 1027, 1028, 1029, 1035, 1044, 1051–1053, 1061, 1063, 1067, 1074, 1078, 1084, 1086, 1092, 1098, 1100, 1104, 1106, 1111, 1112, 1116, 1119, 1120, 1126, 1128, 1130, 1133, 1140, 1155, 1167, 1173, 1175, 1177, 1191, 1194, 1201, 1204, 1205, 1207, 1223, 1227, 1233, 1237, 1239, 1262, 1264, 1270, 1293, 1299, 1302, 1317, 1319, 1323, 1345, 1348, 1351

шукали, забирали (віддавали; «віддавали все до останньої зернини, а самі пухли з голоду»; «знайшли зерно»; «відбирали зерно свої у своїх»; «забирали все до крупинки»; «забирали силоміць до останньої зернини»; «забирали все до зернятка, до ниточки»; «змітали до зернинки»; «забрали всі запаси»; «залишали сім'ї без зернини»; «забирали останню жменьку»; конфіскували; вилучали; «підмели до зернятка»; «казали: “все це заради світлого майбутнього”»; «треба поділитися з країною»; «забирали... з 10-ої до 14-ї години»; «здебільшого вночі»; «шукали ... в дитячих чобітках»; «і вдень, і вночі забирали»; «ходили в основному увечері»; «не ходили, бо не було що брати»; «указ здати 50 пудів зерна»; «вигрібали все зерно, муку»; «віником вимітали зерно, не залишали нічого»; «ходили забирають зерно у людей ночью»; «вишукували останні зернини»; забирали «вирощене на городі»; «витрушували»; «нишпорили»; «проштрикували землю»; «вимітали все до зернини»; «витруювали з нас те зерно»; «заставляли розписатися за те, що забрали, й прийти за штрафом 300 руб.»; «цілий день ходять! Ці ушли – другі прийшли, ті ушли – треті прийшли. Найдуть де ти хочеш»; «ходили і вдень, і вночі, але частіше вночі»; «ночію, в ночну смену. Щоб люди сплять»; «були просто грабунки) 3, 5, 11, 16, 20, 22, 25, 26, 34, 36, 42, 44, 45, 48, 58, 63, 65, 67, 70, 77, 79, 80, 97, 108, 111, 113, 122, 125, 127, 140, 141, 143, 144, 148, 150, 162, 163, 164, 167–171, 173–176, 179, 181, 183, 184, 186, 189, 191, 193–195, 198–200, 207, 209, 211, 212, 214, 215, 217, 219, 221, 225, 227, 229, 236, 239, 240, 243, 245, 248–253, 256, 257, 262, 263, 266, 268, 280, 284–287, 289, 296, 297, 299, 300, 308, 312, 315–317, 319, 320, 322, 324, 330–332, 243–345, 347, 349–351, 365, 366, 371–373, 377, 381, 385, 389, 392, 394, 396, 397, 399, 402, 411, 417, 420, 425, 428, 432, 433, 438, 440, 444, 446, 455, 458, 465, 467, 473, 474, 476, 477, 479, 484, 492, 495, 498, 500, 504, 506, 512, 513, 516–518, 521–524, 531, 538, 540, 542, 546, 547, 554, 555, 558–563, 565–567, 572, 573, 576, 578, 582–584, 586, 588–591, 594, 595, 597, 598, 600, 602–604, 607, 610–612, 615, 616, 618–623, 625, 627, 628–631, 634, 636, 637, 639–643, 646, 648, 649, 654–656, 662–665, 667, 668–670, 672, 674, 675, 677–679, 681, 683, 689–692, 695, 696, 698, 699, 703, 707, 710–712, 716, 720, 724, 725, 727, 731, 732, 734, 735, 739, 742, 743, 744, 746, 751, 757, 759, 760, 763, 764, 765, 769 770–772, 782, 783, 784, 788–790, 792, 793, 801, 804, 805, 807–809, 812, 817, 825, 826, 836, 838, 839, 847, 848, 853, 858, 860, 861, 865, 871, 875, 882, 887, 894, 895, 899, 900, 902–905, 910, 911, 914–916, 918–923, 925–927, 931, 936, 941, 943–947, 954, 956, 957, 960, 961, 963–965, 967, 970,

972–975, 977, 979, 983, 988, 992, 997, 1000, 1001, 1005, 1008, 1012–1015, 1017, 1018, 1020, 1022, 1024, 1028, 1029, 1032, 1039, 1044, 1052, 1059, 1060, 1062, 1065–1067, 1069, 1071, 1073, 1075, 1076, 1078, 1082–1084, 1090, 1095–1097, 1100, 1102, 1103, 1111, 1112, 1116, 1120, 1123–1125, 1127, 1128, 1130, 1131, 1133–1135, 1140, 1142, 1144, 1146, 1150, 1153, 1156, 1158, 1171, 1175, 1176, 1177, 1180, 1183, 1183–1185, 1191, 1192, 1193, 1196, 1200, 1201, 1203, 1205, 1207, 1208, 1122, 1223, 1224, 1227, 1233, 1234, 1237–1240, 1246 1254, 1256, 1257, 1264, 1266, 1270, 1272–1274, 1276–1278, 1285, 1286, 1289, 1290, 1291, 1293, 1296–1298, 1302, 1307, 1310, 1314, 1317–1319, 1322, 1323, 1325, 1330, 1332, 1335, 1336, 1338, 1345, 1348, 1349 1350–1352, 1358

не забирали («не забирали, бо в нас його не було»; «не було що приховувати») 23, 236, 579, 1107, 1230

знищували («зерно, яке зберігалось на станції, попріло і згнило... його тракторами загорнули на поле і перемішали із землею»; «урожай был, но его изымали, поджигали поля, зерно ссыпали в реки, рвы и канавы, засыпая землей»; «зерно тим часом гнило, цвіло і пропадало, або з нього робили горілку») 1259, 1338, 1352

«українське зерно вивозилося за границю»; «увозили в невідомому напрямку»; «відправляли ешелонами»; «везли на залізничну станцію» 17, 67, 146, 242

«викидали в море, аби тільки людям нічого не дісталось» 350

«возили до В'єтнаму» 1051

«топили в морі» 1051

«вивозили все зерно до Росії, а ми голодали» 1126

«за наказом Й. Сталіна зерно забирали і вивозили з України» 1282

«весь врожай забирали та пароплавами відправляли за кордон» 1299

«як наставала зима, кидали отруту для мишей, зерно з ядом. Коли взимку вже нічого не було їсти, пішла мати на поле за тим отруйним зерном... Спочатку терла його від отрути, потім вимивала, а потім вже варила» 959

зернята, зернятка 11, 15, 20, 28, 32, 34, 70, 122, 140, 155, 194, 224, 249, 280, 329, 472, 476, 483, 489, 494, 511, 576, 685, 705, 759, 976, 1028, 1038, 1044, 1145, 1231, 1269, 1290, 1312, 1325, 1330, 1333, 1343, 1352

зима 1933 «казали, що у цьому році додалось ще три місяці: терпень, тухлень, дубень») 460
«Зінгер», швейна машина 35

злодії, «вори» 125, 127, 420, 451, 458, 616, 735, 907, 991, 1294, 1326

знаряддя обшуків (якими вертіли, виджолобували, вистукували, гляділи, гобали, голобали, джолобали, довбали, знаходили, кололи, кбпали, ковирили, нишпорили, обшнурювали, обшукували, перевіряли, перекопували, переривали, перетикували, поштурхували, пробивали, провіряли, продирявлювали, проколювали, пронизували, протикали, прошпиговували, проштовхували, проштрикували, прощупували, рились, стукали, сунули, тикали, шаторили, шниряли, шпигали, штрикали, штурхали, шукали, шурхали, щупали)

шпички, шпикачки, шпичаки 12, 163, 168, 183, 184, 186, 197, 199, 201, 203, 212, 218, 221, 231, 240, 249, 250, 251, 254, 256, 260, 263, 281, 285, 295, 299, 300, 404, 408, 455, 515, 558, 559, 565, 601, 603, 612, 619, 622, 623, 629, 634, 643, 648, 665, 672, 674, 676, 693, 700, 711, 720, 730, 734, 741, 742, 746, 766, 786, 797, 818, 826, 848, 853, 856, 858, 861, 862, 879, 884, 885, 891, 899, 904, 912, 913, 915, 922, 923, 935, 974, 992, 995, 999, 1002, 1005, 1014, 1020, 1039, 1041–1043, 1055, 1058, 1059, 1075, 1083, 1084, 1113, 1118, 1134, 1150, 1173, 1180, 1201, 1208, 1246, 1278–1280, 1283, 1285, 1290, 1291, 1320, 1327, 1329

залізні палиці, палиці із залізними гачками 12, 70, 71, 128, 168, 259, 272, 284, 293, 303, 368, 389, 514, 554, 558–560, 562, 584, 585, 591, 595, 597, 601, 603, 605, 609, 611, 612, 613,

- 617, 632, 642, 646, 650, 656, 662, 663, 672, 685, 696, 690, 693, 697, 698, 713, 714, 720, 722, 727, 729, 731, 732, 748, 750, 756, 783, 795, 886, 1140, 1233, 1309, 1330
- щупи 32, 52, 78, 206, 233, 242, 303, 313, 334, 363, 396, 458, 518, 610, 724, 812, 830, 835, 839, 844, 865, 871, 892, 827, 927, 945, 947, 954, 964, 966, 972, 983, 1065, 1076, 1097, 1106, 1107, 1144, 1181, 1236, 1237, 1270, 1272, 1323
- залізні пруты 184, 195, 197, 202, 227, 228, 242, 349, 487, 515, 516, 595, 649, 681, 761, 783, 784, 1174, 1290, 1301, 1326
- штики 66, 203, 204, 222, 239, 430, 474, 836, 914, 998, 1018, 1044, 1061, 1069, 1082, 1083, 1139, 1325, 1334
- ключки 365, 494, 495, 908
- списи 365, 776, 962, 1338
- тички 908, 1059, 1190
- костури 610, 830, 844
- лізки 1207, 1208
- кийки 681
- клещі 1207
- піки 1016
- прибори 1066
- стички 908
- шомполи 719, 776
- штовп 1060
- штурпачки 814
- щупальці 1272
- щупчики 961
- «шукали палицями з залічними гачками гладкі сільські дядьки» 597
- «щупали гаками, тупали ногами, чи немає пустот в сарай» 742
- «провіряли всю землю, провалилась – значить, там зерно» 927
- «а на щупові така коробочка там. Ходять: «Є яма чи нема?!» Нема. То дав команду шукать. Мах тим щупом у землю, а тамочки є таке, що пшеничку витягає» 1144
- «шукав що-небудь із їжі, хоч вишневу кісточку» 280
- золото, золоті прикраси** («вимагали від батька золото, яке було в церкві»; «вимінювали... на хліб») 26, 105, 132, 221, 311, 326, 330, 331, 336, 338, 416, 463, 466, 483, 615, 671, 671, 869, 870, 909, 919, 920, 927, 930, 932, 934, 977, 980, 1059, 1089, 1099, 1111, 1115, 1122, 1123, 1127, 1139, 1142, 1143, 1179, 1199, 1202, 1244, 1304, 1313
- золотуха** 371, 1141
- ікони** 650, 907, 908, 971, 1113
- нищили при обшуках («не було: спалили», «познімали і повикидали», «червоноармійці розбили ікону, щоб забрати звідти колоски, які були для прикраси») 102, 563, 850, 1283
- «познімали, повикидали на дорогу» 563
- забирали 1016, 1030, 1084
- не забирали, «зоставили» 630, 1113
- міняли, продавали, аби вижити, «ікони на буряк» 178, 232, 253, 328, 895, 899, 1015, 1036, оберіг під час обшуку 907
- схованка для продуктів 217, 602, 1308
- Миколи Чудотворця 971
- інвентар сільськогосподарський див.: реманент**

«індуси» 247, 365, 923

інтернат 95, 97, 108, 268, 347, 356, 369, 415, 551, 595, 611, 612, 730, 733, 893, 896, 920, 1011, 1033, 1049, 1052, 1058, 1088, 1135, 1141, 1253, 1282, 1292; *див. також: детдом, патронат, притулок*

їдальня, столова, «столовка» 6, 10, 66, 76, 105, 259, 351, 371, 445, 1079, 719, 976, 979, 1166, 1191

для робітників 123, 129, 1311

на шахті 660, 664

на дослідній станції 203

їдлю *див.: їжа*

ЇЖА, ЇДЛЮ: ПРОДУКТИ ПЕРЕРОБЛЕННЯ; СУРОГАТНІ НАЇДКИ, НАПОЇ

«їжу забирали більшовики», «їжу ховали в лісі»; «ми їли, що вкрадемо» 3–5, 8–10, 14, 15, 17, 18, 22, 23, 26, 27, 29, 30–32, 36, 37, 41, 42, 45, 47–49, 51, 54, 58, 59, 63, 65, 68–70, 72, 74–80, 82, 83, 85, 88, 90, 93, 95, 97, 99, 101–106, 110, 111, 113, 114, 119–123, 132–135, 1051, 1351

«свині такого їдла б не їли»; «і відходи, і всяку гидоту» 139, 707, 812, 815, 1337

«через голод і страх перед смертю їли все»; «стільки різної трави споживали в їжу, що й ворогу не побажаєш»; «їли все, що можна»; «все підряд»; «все, що було не дуже гидке», «все підряд їли, що було зелене»; «їли все підряд: бузина, акація, шир»; «їли, що попало»; «їли все, що бачили»; «всьо їли, що могли», «що бачили, то їли», «їли те, що могли зловити»; «все, що під руку попаде, їли»; «їли все підряд, все, що тільки жувалося»; «їли все... від голоду не розуміли смаку» 381, 555, 961, 1003, 1015, 1071–1073, 1076, 1090, 1169, 1235, 1240, 1263, 1281, 1293, 1347, 1352

вишкребки 203, 844

каші відпарені 203, 844

борошно з країв бочки 48

від мамалиги, змішані з водою і сіллю (дзяндра) 1108

коржі з вишкребків 871

відходи 288

з столової 10, 129

проса 4

від капусти 6, 66

від картоплі 5, 6, 55, 485; *див. також: лушпиння*

від урожаю (колоски) 109, 452, 1347

з виробництва цукру 150

з виробництва спирту (барда) 702

з виробництва олії 829, 1345; *див. також: макуха*

гниль 150

жом 150

«залишки муки з обробної дошки і ножа» 52

залишки тіста з ночвів 320

залишки

на брудному посуді (облизувала посуд, а потім мила) 1023

в порожніх котлах у їдальні (визивували) 558

змітки («можна було назмітати стакан-два такої муки. То так і засипали бур'янець змітками») 768

кінський послід («їли кінський послід, бо там можна було знайти зерна пшениці») 362
корм для худоби (каша для поросяти) 1056

лушпиння

з картоплі (ховали: «топтали в попелі, щоб ніхто не бачив... діти мили і їли») 64, 277,
 311, 311, 565, 589, 618, 627, 768, 775, 858, 1174, 1201, 1229, 1317, 1348
 для свиней 776, 777
 з зерна 775
 з насіння соняшника 817
 кукурудзяне 1201

недоїдки з колгоспу 971, 1039, 1349

очистки *див.:* **шкаралупа**

падло 150

перетерта солома 257

пійло 342

помії («помії після миття посуду просили, щоб дати пити») 159, 758, 1118

покидьки 150

пташнині кишки із смітників 355

рідина з викинутих кісток (висмоктували) 55

січка («їли січку на полі») 296, 319, 322, 359, 976, 1328, 1351

скорлупа *див.:* **шкаралупа**

солома з покрівлі («покрівлі з солом'яних будинків») 767

телячі кишки 1335

тухле м'ясо, риба 270, 387

«1933... тоді казали, що у цьому році додалося ще три місяці: терпень, тухлень, дубень» 460

цвіла їжа із смітників 355

шкаралупа, очистки, скорлупа (скурлупа)

буряка 341

картоплі 6, 171, 341, 363, 462, 496, 501, 764, 765, 777, 822, 1070, 1094, 1152, 1174, 1177
 сушена 171

проса 207

яйця 1316

шкірка від картоплі 5, 6, 51, 66, 72, 119, 388; *див. також:* **лушпиння; шкаралупа**

шлунки корів і телят («в бочках привозили») 240

див. також: **канібалізм, людоджерство, людодїство**

РОСЛИННА ЇЖА

абрикоси 118, 324, 446, 1135, 1204

зелені 324

кора 118

листя 446

акація, квіти (цвіт), листя, стручки («акацію навіть стерегли»; «до цього часу я не переносю запаху акації. Для мене запах акації – запах смерті») 4, 5, 11, 12, 20, 47, 51–53, 56, 60, 63, 64, 71, 72, 77, 112, 118, 124, 141, 147, 152, 159, 168, 169, 171, 181, 183, 187, 190, 191, 205, 212, 214, 223, 232, 234, 235, 240, 241, 250, 151, 253, 255, 257–259, 262, 269, 278, 280, 283, 285, 287, 292, 304, 307, 325–327, 330, 331, 338, 351, 355, 363, 372, 374, 381, 395, 400, 405, 416, 420, 428, 429, 439, 464, 465, 472, 474, 479, 482, 486, 487, 490–492, 511, 513, 516, 517, 520, 538, 552, 555, 557, 563, 566, 567, 581, 585, 590–593, 595, 598, 601, 602, 607, 609–

- 611, 613, 615, 617, 620–623, 627, 630, 633, 635, 650, 655, 657, 661, 668, 669, 672, 674, 681, 687, 689, 692, 694, 702, 714, 721, 726, 730, 736, 755, 756, 766, 774, 794, 798, 801, 802, 813, 815, 821, 823, 829, 834, 838, 840, 842, 847, 849–851, 853, 854, 857, 859, 860, 874, 881, 930, 961, 967, 971, 973, 977, 980, 983, 995, 999, 1017, 1024, 1033, 1038, 1050, 1056, 1072, 1079, 1086, 1098, 1108–1110, 1124, 1125, 1136, 1145, 1158, 1172–1174, 1176, 1242, 1255, 1260, 1265, 1268, 1287, 1299, 1314, 1315, 1322, 1325, 1338, 1341, 1342, 1344, 1351, 1354, 1356
- бабка, бабки (берізка)** 310, 869, 1034, 1119, 1126, 1342; *див. також:* **кукурузка, подорожник балабони** 1111; *див.:* **калачики**
- бараболя, бараболька** 470, 1222, 1224
- барда** 702
- березові шпигачки** 961
- берестюк (берест)** 239
- берізка (берізка польова, павута, павутиця, повій)** 312, 318, 353, 354, 503, 508, 1082, 1083, 1108, 1356
- варена 508, 1083
- смажена («берізку жарила, бо вона така тверда») 1082
- блекота** *див.:* **дурман**
- брандуші, брендуші, бриндуші, брондушки** 27, 83, 324, 342, 368, 390, 1031, 1109, 1139, 1263, 1306
- бруньки** 100, 126, 150, 175, 176, 223, 257, 260, 341, 579, 807, 808, 837, 1251
- з вишні 257
- з липи 257, 405, 595, 1240, 1315
- з берези 1090
- брусниця** 433
- бузина (ягоди)** 164, 261, 270, 271, 610, 616, 645, 646, 649, 765, 1072, 1202, 1343
- сік 270
- хліб, плещики 286, 296
- бульба** 954
- буряки, бурячки, «свекла»** 9, 13, 20, 21, 47, 49, 51, 63, 70, 87, 90, 98, 99, 105, 106, 114, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 137, 139, 140, 141, 150, 151, 157, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 174, 177, 190, 209, 215, 216, 225–227, 243, 250, 252, 255, 259, 262–264, 268, 271, 278, 279, 288, 289, 293, 294, 297–300, 310, 316, 318, 320, 326, 328, 330, 331, 338, 339, 341, 342, 344, 345, 346, 350, 354, 363, 371, 374, 384, 399, 409, 411, 412, 440, 452, 454, 455, 469, 473, 474, 488–491, 493, 494, 497, 498, 503, 516, 521, 523, 524, 532, 533, 549, 556, 581, 586, 589, 592, 594, 599, 617, 620, 621, 623, 626, 631, 648, 656, 657, 658, 665, 673, 676, 683, 686, 699, 700, 701, 708, 711, 719, 720, 732, 734, 738, 748, 752, 762, 769, 771, 779, 780, 789, 793, 794, 798, 799, 808, 814, 817, 820, 825, 826, 836, 839, 841, 853, 854, 855, 860, 863, 864, 880, 881, 885, 895, 899, 903, 910, 912, 913, 930, 960, 968, 970, 974, 983, 985, 992, 1001, 1004, 1005, 1006, 1009, 1013, 1019, 1024, 1026, 1028, 1030, 1042, 1045, 1051, 1054, 1065, 1069, 1070, 1072, 1073, 1074, 1079, 1080, 1084, 1092, 1113, 1119, 1133, 1141, 1142, 1149, 1163, 1165–1167, 1172, 1202, 1204, 1219, 1242, 1249, 1257, 1258, 1272, 1278, 1279, 1285, 1290, 1292, 1295, 1303, 1325, 1328, 1330, 1335, 1338, 1341, 1349–1351; *див. також:* **гнилі продукти харчування мерзлі** 225, 354, 769, 794, 825, 968, 1065, 1204
- сирі, сирі кормові 122, 331, 338, 798, 846, 1051, 1070, 1072, 1074, 1113, 1141
- кагати буряків 1080
- «бурякове насіння молили» 139
- коржі із шкаралупи буряка 341
- бур'ян (корінці)** 1314

бур'яни, бур'янець, бур'янчики 5, 22, 27, 32, 39, 59, 61, 72, 88, 149, 163, 176, 178, 180, 181, 198, 231, 241, 242, 245, 247, 249, 251, 255, 257, 258, 262, 270, 271, 273, 274, 277, 278, 280, 281, 282, 284–287, 294, 296, 297, 299, 300, 312, 330, 348, 351, 367, 372, 383, 407, 409, 442, 452, 455, 456, 458, 470, 485, 495, 498, 499, 505, 512, 519, 551, 553, 556, 557, 563, 576, 591, 592, 595, 602, 607, 621, 628, 640, 642, 645, 647, 648, 649, 657, 659, 664, 668, 669, 671, 673, 681, 682, 683, 703, 704, 707, 708, 709, 710, 711, 715, 747, 749, 756, 768, 778, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 805, 806, 807, 808, 814, 815, 817, 820, 827, 830, 831, 834, 838, 840, 863, 874, 879, 886, 899, 903, 953, 961, 965, 967, 968, 983, 984, 986, 987, 992, 1017, 1018, 1023, 1026, 1033, 1035, 1042, 1050, 1056, 1057, 1064, 1076, 1108, 1119, 1143, 1146–1148, 1167, 1173, 1174, 1185, 1186, 1193, 1194, 1196, 1229, 1245, 1259, 1264, 1266, 1276, 1277, 1278, 1281, 1285, 1287, 1294, 1298, 1306, 1314, 1343, 1356

«котлети» з бур'яну 953

бурячиння, ботва з буряків, лист буряка 159, 183, 257, 265, 290, 292, 330, 351, 354, 484, 603, 609, 615, 625, 673, 675, 741, 743, 760, 762, 804, 851, 858, 859, 865, 910, 911, 980, 893, 937, 973, 991, 1008, 1024, 1035, 1042, 1059, 1173, 1176, 1202, 1322, 1344, 1345

вижимки 71, 297, 371; *див. також: жмих, макуха*

вика *див.: віка*

виноград молодий (лоза, листя) 852, 996, 1013, 1017, 1023, 1024, 1044, 1052, 1061, 1073, 1125, 1333

виноградні зерна 476, 478

«на камінчику товкли зерна від винограду 478

висівки 4, 6, 8, 33, 41, 45, 47, 68, 75, 110, 125, 126, 176, 178, 202, 203, 287, 304, 306, 320, 323, 340, 342, 344, 354, 388, 405, 442, 469, 484, 494, 495, 497, 518, 523, 576, 579, 603, 681, 704, 759, 761, 767, 768, 772, 780, 782, 785, 794, 808, 819, 820, 822, 823, 824, 833, 841, 842, 846, 849, 851, 854, 887, 925, 959, 967, 976, 981, 987, 1014, 1075, 1087, 1107, 1114, 1136, 1152, 1154, 1173, 1263, 1268, 1297, 1319, 1331, 1342, 1346, 1356; *див. також: грис*

вишенька 1151

вишня 97, 180, 308, 356, 388, 442, 443, 473, 514, 611, 658, 746, 820, 823, 826, 850, 987, 1151, 1184, 1204, 1339; *див. також: листя*

борщ з вишнями 661

бруньки 257

вареники з вишнями 850

«вареники» з листя і клею 514, 967

«голубці» з листя і клею 623

зелені 465, 998, 1151

«кістки», кісточки 270, 280, 734, 805, 817, 862, 1284, 1339

клей (глей) 269, 611, 620, 621, 817, 973, 1135

кора 118, 425, 553, 1240, 1251

листя, «листочки» 4, 71, 114, 152, 159, 187, 205, 248, 259, 308, 405, 497, 599, 613, 635, 650, 699, 702, 725, 756, 821, 834, 840, 846, 853, 1038, 1064, 1094, 1096, 1184, 1240, 1251, 1331, 1354

листя з сіллю 635

млинці з вишневого листя 647

салат з листя 1056

стеблини 277

чай з гілок (вишняку) 371, 521, 908, 1238

«юшка» з вишень і слив 1334

віка, віка чорна (вика) 618, 906, 1024; *див.: горох польовий*

віник *див.: щир патлатий*

вовча ягода («не розбирали, що можна, а що ні») 18

водорості 418

водяні горішки, колючки водяного горіху («чортів горіх», «рогатий горіх», «рогульник», «водяний каштан») 1200, 1200, 1225, 1228

гарбуз 167, 341, 440, 802, 1254, 1357; *див. також:* **кабак**

гіркий перець 985

гірчак *див.:* **спориш**

гірчак перцевий (також: водяний перець, собачий перець, почечуйник, гречечка, чередник) 1071

глей (на стовбурах вишень) 269, 1135

глід 433, 1135

горіх 10, 129, 407

горіх, горішки лісові 316, 760

горіх, горішки земляні (арахіс) 141, 459, 475, 496, 667, 760, 945, 1050, 1141

горішки водяні 1225, 1228; *див. також:* **колючки**

горобиний (гороб'ячий) щавель 452; *див. також:* **щавель**

горобинці, горобине око (грицики) 438

городина («садили те, що швидше росте: горох та квасоля») 1091, 1222, 1224

горох 65, 73, 150, 158, 177, 240, 252, 316, 367, 368, 452, 472, 558, 587, 595, 605, 805, 887, 889, 938, 1050, 1121, 1137, 1154, 1222, 1224, 1254, 1266, 1331

баланда 1093

бевка 635

гороховий суп 613, 690, 693

консерви (горох з м'ясом, пайок) 129

пиріжки 65

[каша] «миска гороху» 706, 761

ховали в колисці 452

«розсипали квасолі, горох, в кого що було, на подвір'ї, і так дещо спасали» 179

горох польовий 781; *див.:* **віка**

гриби, грибочки («ліс годував нас ягодами та грибами»; «їли гриби сирими в лісі, бо не було сили терпіти, щоб прийти додому і зварити їх») 10, 22, 48, 83, 88, 106, 107, 110, 114, 132, 145, 164, 166, 177, 182, 186, 225, 238, 243, 260, 270, 272, 290, 298, 310, 315, 319, 325, 326, 407, 425, 443, 448, 457, 458, 494, 550, 554, 592, 595, 606, 617, 641, 659, 672, 681, 691, 711, 714, 716, 717, 769, 789, 794, 810, 853, 929, 1094, 1156, 1247, 1260, 1285, 1300, 1313, 1319

«ізби» 448

сирі 716

сморжі (строчки, рядки) 853

трутовики 326

«у дуплах... білок та інших гризунів» 457

грис 367, 662, 666, 676, 704, 706, 744; *див. також:* **висівки**

груші, грушки 64, 97, 377, 733, 1073

груша «лимони» 749

дикі 108, 602

сушеня з грушок, сухі груші 731, 732, 1032, 1269

гурда 813

гусячий шпориш *див.:* **спориш**

годжі *див.:* **дереза**

дедки (лопух) 1342; *див. також: лопух*

дереза (повій, лаційон, годжі) 393, 661, 840, 998, 1108, 1135, 1354

дерть («краща, ніж брага», «крала жменьку дерті, щоб прогодуватись») 14, 118, 329, 346, 351, 354, 355, 484, 495, 506, 706, 736, 737, 793, 801, 808, 964, 967, 975, 984, 989, 1283

дигель, дягель 159, 327

дика бараболя, дика (польова) картопля (була «найціннішим делікатесом»), дикі бульби, дика картошечка 318, 504, 505, 895, 1033, 1323

«картошечку в нас вибирали, дику таку, вона міленька» 1033

дика кропива 322; *див. також: кропива*

дика морква 203, 1287, 1355

дикий горошок, мишачий горох 605, 606

дикий лук *див.: цибуля дика*

дикий часник 297, 566, 821, 1039

дикий щавель *див.: щавель*

дикі кислички 727

дикі рослини 451, 1236

дикі яблука та груші 108, 473, 602, 628

дикі ягоди 659, 1156

дикорослі трави 91

дині 94

дідові воші (веселий дід, колючий дід) 1342; *див. також: лопух*

дурман, блекота 207, 271, 513, 1304; *див. також: німиця*

насіння 1304

жалива 260, 262, 263, 273, 292, 573, 577, 619, 629, 630, 644, 657, 694, 699, 702, 704, 713, 740, 741, 747, 749, 753, 801, 826, 1278, 1285, 1294; *див. також: кропива*

жалива парена 629, 740

жалиця 801, 826; *див. також: кропива*

жито 12, 20, 21, 68, 160, 171, 174, 217, 226, 236, 239–241, 244, 245, 253, 261, 280–282, 287, 288, 293, 300, 308, 327, 350, 371, 474, 517, 521, 535, 605, 606, 625, 627, 628, 638, 640, 652, 656, 661, 662, 665, 667, 669, 675, 686, 709, 721, 735, 767, 773, 796, 803, 814, 854, 856, 859, 910, 917, 939, 943, 954, 993, 998, 1055, 1056, 1074, 1092, 1093, 1111, 1120, 1154, 1174, 1198, 1203, 1204, 1249, 1285, 1292, 1300, 1301, 1331, 1335, 1342, 1345, 1356
зелене 605, 606

жмих 72, 341 (льону), 384, 425, 899

жовтець *див.: пшінка*

жолуді, жолуддя, жолудики 37, 57, 58, 77, 98, 108, 116, 117, 148, 150, 151, 164, 166, 168, 207, 208, 237, 245, 246, 249, 254, 257–260, 262, 265, 268–271, 273, 274, 279, 280, 282, 284, 289, 292, 295, 296, 316, 321, 358, 384, 388, 431, 475, 487, 551–554, 556–558, 560, 563, 567, 569, 570, 571, 573, 577–579, 581, 583, 585, 586, 589, 591, 593–597, 599, 600, 602, 603, 605–615, 617, 620–623, 626–630, 633–635, 638, 645, 646, 648, 650–652, 655, 657, 660, 664, 667, 668, 669, 670, 671, 673–676, 679–690, 692–696, 699, 701, 702, 704, 705, 708–711, 714, 715, 717–720, 722–726, 729–732, 734, 736, 738, 740–745, 753, 755, 756, 758, 767, 772, 774, 781, 808, 857, 932, 945, 960, 1090, 1171, 1178, 1206, 1256, 1282, 1284, 1287, 1294, 1315, 1334

жостер 329

замерзлі качани 373

заячі вуха, заячі вушки 1343

зелене жито 605, 606

зелений хліб 7, 272, 313, 1001

зелені фрукти 1297, 1311

зелені абрикоси (зелені жерделі) 324, 858

зелені вишні 465, 998, 1151

зелені сливки 676

зелені яблука 313, 595

зелений виноград 736

«зернятка сухої ожини та калини» 462

зерна перця («перець збирали по городам та зерно з нього мололи») 1141

кабаки, кабачок («не успівали вирости, рвали і їли»; «активісти приходили до хати, били кабаки») 139, 167, 189, 213, 225, 312, 330, 356, 496, 538, 620, 801, 842, 848, 899, 901, 981, 988, 1001, 1004, 1019, 1028, 1051, 1056, 1127, 1134, 1177, 1199, 1266, 1350; *див. також: гарбуз, тиква*

насіння, кабачкові семочки («кабачкові семочки забирали», «більшовики... із глечиків висипали насіння із кабаків собі в кишеню, лузгали по дорозі») 951, 1350

варення 312

каша 139, 801, 988

печений кабак 1019, 1177

зелені кабаки 1056

квач для немовлят з кабаків 189

малай з кабаків 139

міняли речі на 538, 1127

кавуни 94, 151

«навіть зерно з динь, кавунів у вузликах забирали» 94

какіш, какішу пагони, какиш, кокиш, кокіш («на болгарській сусай»; «це растение росте як зелена цибуля») 33, 62, 83, 179, 181, 211, 214, 215, 219, 227, 255, 278, 300, 310, 479, 486, 492, 495, 498, 499, 503, 504, 507, 513, 516, 759, 797, 813, 818, 819, 821, 830, 834, 838, 840, 843, 851, 853, 859, 865, 869, 874, 875, 881, 888, 890, 895, 903, 906, 916, 925, 928, 932, 940, 941, 950, 980, 982, 983, 987, 989, 996, 997, 1011, 1013, 1015, 1017, 1023, 1024, 1028, 1031, 1034, 1035, 1038, 1079, 1086, 1090, 1103, 1113, 1119, 1124–1126, 1134, 1135, 1139, 1141, 1145, 1150, 1172, 1238, 1276, 1315, 1327, 1329, 1334, 1335, 1340, 1341, 1343, 1356; *див. також: сусай*

калачики, цвіт калачиків 32, 61, 83, 112, 118, 130, 141, 180, 200, 214, 227, 260, 280, 307, 315, 332, 374, 393, 474, 479, 493, 504, 511, 521, 552, 611, 650, 661, 704, 719, 749, 753, 756, 783, 798, 813, 818, 840, 850, 853–855, 922, 930, 937, 948, 970, 980, 995, 1011, 1017, 1023, 1034, 1042, 1044, 1049, 1056, 1059, 1065, 1066, 1147, 1150, 1226, 1228, 1260, 1294, 1319, 1329, 1331, 1334

калина 371, 472, 841

капуста 6, 66, 157, 190, 233, 318, 479, 524, 804, 888, 899, 911, 928, 1030, 1090, 1172, 1316

відходи з капусти 6, 66

квашена, кисла 127, 151, 463, 501, 535, 737, 788, 1004, 1140, 1185, 1187, 1319

цвітна 1244

мерзла 586

качани 9, 324, 485, 844, 1336

у Воркуті «кидав арештованим вилами» качани капусти 485

«капуста» з очерету 94

картопелька 178, 295, 469, 843, 912, 980, 1324, 1355

«картошечка» 1050, 1094, 1106

картопля (порпали, випорповували, шукали, крали, міняли, забирали, садили, ділилися; «картоплю не садили, бо не було»; «не було що садити на городі, десь дістали маленької картопельки – гнилючки...»; «лазили по городах, виривали картоплю вночі») 5, 6, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 21, 22, 23, 24, 28, 32, 40, 41, 42, 45, 48, 49, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 71, 72, 73, 77, 80, 82, 83, 85, 90, 93, 96, 97, 108, 114, 119, 120, 122, 124, 125, 128, 131, 132, 137, 139, 145, 146, 150, 153, 159, 163, 164, 166, 167, 169, 170, 171, 175, 178, 180, 186, 187, 191, 198, 203, 215, 217, 220, 223, 225, 232, 233, 240, 245, 250, 251, 255, 257, 262, 263, 265, 267–270, 280, 286, 288, 289, 294, 305, 306, 311, 315, 323, 330, 339, 341, 345, 355, 361, 362, 366, 371, 374, 382, 383, 389, 392, 399, 401, 414, 422, 439, 441, 451, 452, 454, 457, 460, 469, 472, 473, 475, 485, 491, 494, 496, 498, 501, 506, 509, 515, 521, 527, 536, 559, 564, 565, 569, 586, 589, 608, 627, 641, 644, 646, 660, 666, 668, 669, 676, 677, 679, 680, 686, 703, 711, 717, 734, 736, 764, 764, 768, 776, 781, 794, 795, 796, 805, 808, 813, 814, 825, 826, 828, 829, 843, 850, 851, 857, 858, 879, 899, 910, 912, 919, 945, 970, 971, 980, 989, 999, 1004, 1023, 1030, 1050, 1051, 1069–1072, 1098, 1121, 1133, 1137, 1152–1154, 1166, 1172, 1174, 1178, 1198, 1201, 1204, 1206, 1209, 1229, 1246, 1254, 1297, 1317, 1319, 1327, 1338, 1343, 1348, 1350, 1355

юшка «з молоді картопельки» 1324

«по хатах ходили у шкірянках представники з області... видирали буквально з наших ротів картоплю, кусок хліба» 814

«навіть варену в колушках забирали зі столу» 1350

гнила, мерзла, померзла, перемерзла, трухлява, торічна, тогорічна, минулорічна («з колгоспних ям»; «з напівгнилого картоплиння»; «взимку шукали по полях картоплю»; «шукали під снігом») 263, 270, 271, 273, 278, 281, 287, 292, 295, 296, 298, 299, 313, 316, 319, 320, 367, 380, 387, 388, 406, 493, 503, 518, 556, 560, 567, 570, 571, 575, 576, 577, 581, 588, 594, 597, 603, 607, 623, 623, 625, 634, 645, 664, 673, 675, 681, 682, 683, 689, 692, 696, 699, 704, 707, 708, 709, 720, 724, 729–731, 735, 737–741, 762, 767, 779, 784, 794, 801, 802, 805, 808, 809, 817, 818, 820, 824, 825, 827, 833, 836, 838, 839, 840, 842, 846, 853, 854, 872, 998, 1070, 1071, 1074, 1077, 1125, 1153, 1154, 1174, 1204, 1209, 1245, 1255, 1256, 1260, 1266, 1269, 1276, 1279, 1281, 1285, 1293, 1294, 1306, 1313, 1314, 1319, 1325, 1331, 1335

«картопля мала вигляд перегною... від неї так несло смородом, що на відстані п'яти метрів їло очі» 802

сира («їли її сирію, а подекуди навіть гнилою») 842, 945, 1141

«в мундірі», «в колушках» 1004, 1121, 1350

качани, «качаники»

капустяні 9, 324, 485, 844, 1336

кукурудзяні 47, 163, 166, 167, 174, 193, 212, 216, 229, 248, 262, 271, 275, 351, 362, 373, 393, 433, 444, 460, 470, 521, 553, 561, 563, 568, 571, 578, 595, 597, 599, 611, 643, 662, 691, 691, 697, 704, 734, 737, 739, 744, 749, 752, 771, 775, 778, 808, 823, 830, 844, 845, 878, 885, 910, 916, 918, 931, 936, 938, 939, 943, 944, 951, 955, 972, 1075, 1079, 1104, 1127, 1131, 1138, 1195, 1299, 1318, 1323, 1347, 1348

мерзлі («кагати качанів, які від снігу і морозу збилися в моноліт – не відірвати») 373, 844, 1333

пусті, голі 212, 367, 771, 808, 910, 918, 972, 1127, 1318, 1348

парені верхки качанів 1347

варені голі качани; терті качани 1127, 1318

борошно з тертих голих качанів 808, 910

товчені голі качани 460, 972

- «молоді посічені качанці» 393
покарання за знайдені (украдені) качани кукурудзи («качан стоїв год, незалежно, чи малий, чи більший (1946)»; за один качан «давали багато годів»; «якщо врадеш чотири качана, то садили на чотири місяці, два качана – два місяці»; «за 4 качанчики її засудили на 8 років тюрми») 470, 597, 599, 611, 643, 691, 692, 823, 943, 1104
за два качани – два місяці тюрми 692
за один качан – п'ять років 739, 1138
за один качан (чи жменю фасолі) – шість років 1075
за п'ять качанів – один рік 737
за п'ять качанів – п'ять років 739
за п'ять качанів – вісім років 931
- каштани** 164, 186, 270, 282, 384, 431, 623, 1225
- квасок, квасець** 114, 367, 534, 838, 911, 1136; *див. також:* щавель
- квасоля, фасоля, фасолька, фасоліна** («квасоля взагалі була рятувницею», «забирали... до останньої квасоліни») 21, 32, 71, 117, 119, 158, 166, 174, 178, 179, 186, 191, 192, 194, 198, 212, 225, 252, 254, 240, 260, 285, 286, 287, 300, 311, 316, 322, 330, 365, 368, 371, 373, 439, 440, 452, 454, 472, 474, 491, 492, 498, 506, 516, 558, 561, 564, 567, 586, 596, 608, 618, 624, 630, 635, 641, 646, 649, 659, 662, 665, 676, 681, 698, 704, 741, 742, 756, 757, 758, 769, 782, 793, 796, 798, 801, 802, 814, 818, 887, 899, 912, 915, 918, 921, 928, 938, 943, 956, 964, 965, 977, 981, 984, 1003, 1032, 1051, 1062, 1075, 1106, 1065, 1130, 1133, 1137, 1141, 1162, 1172, 1222, 1224, 1246, 1256, 1276, 1279, 1308, 1312, 1320, 1326, 1348, 1349
- квіти** 1109
- квітки з дерев і кущів** 373
- кизил** 307
- кислиці** 628
- кінський щавель** 406, 426; *див.:* щавель
- кістки, кісточки**
з винограду 131, 261, 476, 1335
з вишень 270, 280, 817, 1284, 1339
зі слив, черешень 711, 733, 734, 805
- клей** («із стовбурів дерев») 8, 169, 372, 373, 620, 621, 769, 817, 819, 973, 1322, 1344
вишень 514, 613, 621
черешень 677
- ковпаки** *див.:* сморжі
- козелики, козелки, козельці, козелець, коріння козеликів** 52, 211, 214, 348, 486, 495, 507, 513, 583, 853, 865, 869, 875, 903, 928, 987, 989, 1003, 1013, 1017, 1031, 1033, 1034, 1035, 1044, 1052, 1056, 1079, 1103, 1113, 1124, 1125, 1126, 1145, 1150, 1184, 1284, 1329, 1339, 1351
- козлобородник** *див.:* козелики
- колоски сирі** 1010
- колоски сушені** 1001
- колючки** 980; *див. також:* горішки водяні
- комиш** 496
- коноплі** 163, 371, 669, 780, 1153, 1195, 1222
- конюшина** 71, 127, 290, 517, 685, 687, 1117
- кора** («молода кора дерев») 372, 373, 431, 1077, 1126, 1141, 1202, 1240, 1334
берези 225, 1169
вишні 425, 1184

дуба («перетирали дрібно й їли») 30, 83, 103, 223, 227, 229, 242, 260, 263, 281, 289, 395, 596, 657, 977, 1350

варена 263

липи 1116

коренеплоди 589, 1156, 1314; *див. також:* **коріння**

коріння, корінці, корені, кореневища («якісь корінці викопували», «коріння виколюпували», «тако рве траву, одкрутує оті коріння і їсть, наче хліб», «їстівні коріння довбали в землі») 4, 30, 37, 64, 80, 85, 93, 103, 107, 109, 114, 118, 122, 133, 135, 143, 144, 148, 150, 170, 185, 196, 200, 205, 207, 211, 219, 223, 225, 229, 232, 246, 257, 258, 259, 269, 270, 292, 299, 315, 325, 326, 329, 363, 395, 397, 399, 402, 409, 412, 418, 420, 423, 431, 433, 436, 444, 448, 459, 491, 524, 527, 538, 541, 543, 547, 560, 570, 574, 576, 578, 586, 589, 594, 602, 609, 611, 612, 619, 620, 626, 628, 630, 646, 649, 673, 674, 687, 693, 694, 711, 713–716, 718, 722–724, 727, 744, 774, 781, 788, 798, 839, 898, 932, 943, 948, 950, 960, 974, 1004, 1042, 1061, 1079, 1117, 1124, 1135, 1156, 1158, 1159, 1161, 1165, 1169, 1177, 1188, 1192, 1195, 1202, 1208, 1209, 1211, 1214, 1217, 1221, 1224, 1229, 1231, 1234, 1238, 1240, 1249, 1251, 1268, 1269, 1300, 1324, 1329, 1335–1337, 1342, 1344, 1347

аїру 383

бадану 1263

брендушів (пролісок) 1109, 1300

бузини 649

буряка («бурячки молоді») 586, 594, 1249

дерев 842, 1206

дикої моркви 1287

горіху земляного 538

горошку польового («солодка картопля») 781

дягелю 159

заячого вушка 392

какішу 950

козеликів 1184

кукурудзи 352

кульбаби 405, 1208, 1240

лісових рослин 1180

лопухів 693, 730, 1342

німиці 1329

пирію 1314

«пітушків» 1344

рогози (солодке коріння) 4, 341, 459, 541, 1004, 1268

сушене 259

топінамбура 229, 423

трав, бур'яну 371, 494, 943, 1314, 1347

хрону 318, 428

щавлю 1270

корм для худоби («свиняча лобода»; «зайшли до гусей і із кормушки все виїли») 666, 685, 696, 776, 985, 987, 1051

котики 215

кріп, кроп 607, 1064, 1119, 1351

кропива («хто їв кропиву, той не мав отьоків») 5, 8–10, 27, 46, 48, 51, 55, 57, 58, 63, 72, 75, 89, 92, 99, 103, 109, 112, 118, 122, 141, 148, 151, 160, 164, 166, 168, 178–180, 183, 205, 211,

214, 215, 221, 224, 232, 237, 240, 241, 243, 247, 249–253, 260, 262, 266, 270, 274, 277–279, 285, 286, 288, 289, 291, 299, 300, 304, 306, 312, 316, 320, 322, 344, 355, 367, 368, 374, 400, 402, 405, 409, 414, 420, 454, 459, 472, 474, 481, 486, 492, 501, 518, 519, 524, 529, 549, 552, 555–557, 570, 574, 576, 580, 585, 586, 593, 595–597, 599, 601, 602, 610, 621, 627, 631, 666, 677, 684, 686, 705, 714, 715, 717, 719, 722, 723, 725, 729, 731, 733, 738, 739, 743, 746, 747, 749–751, 758, 766, 779, 801, 802, 805, 807, 815, 826, 827, 846, 850, 855, 857, 862, 911, 925, 971, 973, 976, 980, 996, 998, 1100, 1001, 1004, 1057, 1089, 1100, 1117, 1156, 1161, 1172, 1175, 1185, 1188, 1202, 1204, 1234, 1238, 1255, 1260, 1281, 1284, 1295, 1309, 1319, 1320, 1322, 1325, 1327, 1343, 1344, 1346, 1351

балабушки з кропиви 1320

блинчики (млинці) з кропиви 677, 857

борщ з кропиви, зелений борщ 103, 306, 925, 980, 1161

кропива глуха 580, 1001, 1346

кропива жалка 593

мандрики з кропиви 211

маторжаники з кропиви 1327

крупa 151, 1119

із зерен кінського щавлю 406

кукіль 367

кукурудза (кукурузка) 3, 8, 33, 40, 45, 47, 51, 56, 61, 64, 68, 75, 88, 95, 105, 112, 114, 116, 118, 121, 122, 123, 125, 136, 144, 151, 163, 164, 166, 167, 169–172, 174, 175, 179, 185, 186, 193, 194, 208, 210, 212, 240, 247, 248, 251, 256, 258, 262, 263, 271, 275, 279, 280, 288, 290, 309, 311, 316, 322, 329, 330, 335, 336, 338, 342, 345, 346, 349, 351, 352, 360, 362, 366, 373, 383, 393, 428, 433, 444, 460, 472, 474, 476, 477, 484, 489, 494, 495, 496, 497, 499, 503, 504, 506, 510, 520, 521, 528, 529, 553, 561, 563, 567, 571, 574, 575, 578, 584, 585, 595, 596, 597, 600, 607, 611, 615, 617, 621, 622, 625, 635, 636, 637, 641, 645, 651, 656, 659–666, 668, 675, 679, 680, 685, 689, 695, 697, 698, 701, 704, 707, 709, 716, 717, 730, 734, 735, 737, 739, 741, 744, 749, 751–754, 757, 759, 761, 767, 769, 771, 775, 778, 780, 784, 785, 790–792, 802, 804, 808, 812, 819, 820, 822, 823, 826–830, 835, 840, 844, 849, 865, 873, 876, 879, 887, 890, 891, 897, 901, 905, 916, 918, 920, 923, 938–940, 950, 951, 955, 962, 972, 978, 985, 987, 1002, 1006, 1007, 1026, 1031, 1051, 1056, 1073, 1084, 1098, 1104, 1120, 1125, 1127, 1130, 1131, 1135–1138, 1140, 1172, 1174, 1186, 1189, 1199, 1201, 1233, 1236, 1254, 1271, 1280, 1289, 1290, 1315, 1317, 1318, 1320, 1321, 1329, 1330, 1333, 1340, 1345, 1346–1351, 1353, 1354, 1358; *див. також: папуша; качани*

кукурудзяні качани [голі], стебла 775, 1099

замерзлі качани на колгоспному полі 373

хліб з кукурудзяних та ячмінних висівків 8

пайок: 300 грамів гнилої кукурудзи на один трудовдень 61

вершечки качанів 1195

сушена і перемелена серцевина з кукурудзяного стебла 316

кукурудза червона 662

кукурузка (бабка, подорожник, порізняк) 869, 1011, 1335

кукурузка *див.:* кукурудза

кукурузник («Вибирали із стовбура серединку, з якої пекли коржики або варили кашу») 1284

кульбаба, кульбабка 9, 53, 65, 82, 114, 175, 355, 400, 405, 423, 433, 524, 631, 725, 731, 807, 971, 1206, 1240, 1339, 1343, 1351, 1356

корінці кульбаби 405, 1206, 1240

курай (перекатиполе) 418, 420, 533, 1194, 1196

лакриця (локриця, солодка) 118

лаційон, люція, ліція *див.: дереза*

левурда, легурда, легорда, леурда 566, 567, 585, 609, 612, 693, 730, 731, 736; див. також:
дикий часник

сусіди з'їли всю траву, якою обклали покійника 566

липа 431

бруньки 1240

цвіт 1077, 1116

листя, листя з дерев, фруктових дерев, «листочки з дерев», молоде листя («їли листочки, щоб не померти», «зривали все до останнього листочка», «на деревах не було листків»; «все, яке було», «майже з усіх дерев листя і кору»; «діти смоткали гірке пожовкле листя і пили багато води») 3, 18, 27, 32, 37, 80, 89, 99, 114, 125, 129, 130, 135, 143, 148, 150, 152, 159, 171, 172, 178, 182, 185, 186, 200, 207, 209, 211, 215, 219, 223, 224, 229, 245, 264, 265, 267, 270, 276, 282, 283, 287, 294, 321, 348, 351, 368, 373, 377, 387, 392, 395, 397, 400, 402, 405, 406, 409, 412, 416, 420, 425, 431, 448, 459, 490, 508, 511, 514, 517, 527, 529, 533, 538, 541, 543, 545, 547, 548, 572, 601, 659, 683, 687, 713, 715, 716, 755, 777–779, 784, 806, 807, 808, 820, 830, 832, 869, 913, 930, 950, 951, 984, 986, 1011, 1015, 1023, 1064, 1065, 1068, 1077, 1109, 1156, 1162, 1169, 1192, 1202, 1204, 1206, 1209, 1211, 1214, 1217, 1221, 1224, 1228, 1229, 1232, 1235, 1236, 1238, 1246, 1247, 1249, 1303, 1313, 1314, 1319, 1337

акації 64, 205, 287, 381, 400, 438, 538, 613, 621, 1038, 1079, 1158, 1192

берези 225, 308, 911

бересту 760, 998

буряка 236, 290, 354, 412, 493, 738, 853, 1024, 1042

винограду 239, 423, 433, 504, 548, 948, 1023, 1044, 1052, 1061, 1073, 1320

вишні («листя з вишні, мачали в сіль та їли») 4, 71, 114, 152, 159, 187, 205, 248, 259, 297, 308, 496, 514, 599, 610, 613, 635, 647, 650, 699, 702, 725, 756, 819, 821, 834, 840, 846, 853, 1038, 1056, 1064, 1094, 1096, 1184, 1240, 1251, 1331, 1333, 1354

картоплі 1209

клену 249, 442

козеликів 869

кропиви (жаливи) 232, 451, 619, 1320

кульбаби 53, 65, 114, 524

кураю 533

липи 71, 94, 274, 371, 400, 406, 409, 431, 442, 452, 599, 621, 918, 1079, 1121, 1158

лободи 57, 187, 191, 196, 200, 232, 412, 495, 519, 1165, 1169, 1209, 1313, 1331

лопуху 766

льону 322

мати-й-мачухи 451

подорожника 1342

м'яти 436

рижію 354

сакури 428

сливи 699

черешні 1094, 1240, 1251

шовковиці 1038

щавлю («кінського кваску») 114, 152, 186, 236, 266, 354, 425, 444, 524,

щиру 508, 1313, 1331

лісовий часник *див.: часник дикий*

лісові горішки 316; *див. також: ліщина*

ліщина (котики з ліщини, сушені і перетерті) 756; *див. також: лісові горішки*

лобідка 252, 255, 271, 280, 300

лобода, лебеда («Бог создал нам лободу»; «додавали лободи, щоб було більше і густіше») 3, 6, 8, 9, 10, 18, 20, 24, 25, 30, 32, 40, 41, 42, 52, 53, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 71, 74, 80, 83, 85, 88, 91, 92, 97, 100, 103, 105, 106, 109, 112, 114, 117, 118, 119, 121, 124, 126, 130, 131, 140, 141, 148, 151, 154, 160, 162, 163, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 174, 178, 180, 181, 185, 187, 191, 196, 197, 200, 202, 207, 212, 214, 216, 217, 219, 221, 223–225, 227, 229, 232, 237, 239, 240, 246–249, 251–255, 257, 258, 266, 268, 270, 271, 274, 275, 285, 291, 297, 304, 306, 313, 315, 318, 320, 321, 325, 326, 338, 342, 344, 345, 346, 348, 351, 353, 355, 358, 363, 367, 368, 371, 373, 383, 384, 387, 388, 395, 397, 402, 405, 412, 420, 423, 428, 444, 445, 448, 454, 459, 460, 466–468, 471–474, 476–481, 484, 486, 488, 490, 492, 493, 495, 496, 498, 501, 504, 505, 507, 508, 511–513, 516, 518, 519, 524, 527, 529, 552, 553, 556, 557, 560, 569, 570, 574, 576, 580, 583, 584, 586, 593–595, 597–600, 602, 607, 609, 612, 617, 619, 620, 622, 623, 625–629, 633, 634, 644, 647, 648, 652, 655–657, 661, 662, 666, 676–679, 683–685, 687, 688, 695, 699–701, 714, 717–720, 722–724, 726, 730, 733, 741–743, 745, 747, 749–751, 753, 758–760, 769, 771, 774, 780, 781, 783–786, 790, 793, 794, 798, 801–805, 808, 810, 812–815, 818, 820–825, 827, 830, 831, 834, 835, 837, 838, 842, 843, 846, 850, 852–855, 858–860, 862, 867, 878, 880, 885–888, 906, 910, 911, 913, 925, 926, 940, 951, 960, 962, 965, 970, 971–973, 976, 978, 980, 981, 983, 987, 991, 993, 996, 998, 999, 1005, 1018, 1039, 1054, 1055, 1057, 1069–1071, 1074–1077, 1081, 1086–1089, 1098–1100, 1115–1117, 1121, 1128, 1129, 1132, 1144, 1147, 1156, 1161, 1163, 1165, 1169, 1172, 1174, 1175, 1180, 1202, 1209, 1211, 1222, 1224, 1226, 1228, 1234, 1238, 1242, 1245, 1246, 1249, 1255, 1257, 1259, 1260, 1262, 1264–1267, 1276, 1278, 1279, 1284, 1285, 1288, 1291, 1294, 1295, 1296, 1301, 1304, 1309, 1312, 1313, 1319, 1322, 1331–1333, 1335, 1336, 1339–1343, 1345, 1347, 1348, 1351–1354, 1357
з сіллю 1144

лопух 83, 188, 288, 312, 344, 442, 498, 505, 693, 730, 1322, 1342, 1344; *див. також: «дєдки»*

баланси з лопуха 505

борщ з лопуха (з макухи, лободи, щавля, лопуха) 973

корінь лопуха 730

маторжаники з лопуха 484

млинці з висушеного лопуха 531, 1294

льон 307, 310, 318, 322, 335, 339, 341, 349, 352, 440, 524, 1106, 1108, 1328, 1351

жмих льону 341

льонники, млинці, моторжаники 322, 333, 965

макуха льонова 348

насіння смажене 761

пійло («це як кисіль варить з крохмалу») 342, 991

люпин 127, 972

насіння 972

люцерна 260, 261, 1278

люція, ліція *див.: годжі, ягоди*

магар 1002, 1137

мак 191, 684, 879

міняли на харчі 684

макуха (макуха пресована) 3, 10, 28, 31, 41, 46, 49, 53, 56, 58, 64, 65, 67, 69, 72, 75, 77, 81, 88, 93, 97, 120, 124, 139, 169, 173, 178, 183, 185, 197, 202, 208, 217, 225, 240, 241, 277, 285, 297, 304, 306, 310, 311, 317, 320, 331, 335, 338, 340, 344, 346, 348–351, 354, 358, 359, 368, 369,

- 382, 383, 387, 390, 391, 414, 450, 481, 476, 478– 480, 484, 489, 494, 497, 499, 505, 507, 520, 529, 544, 549, 579, 620, 621, 629, 642–644, 660, 701, 725, 736, 744, 756, 762, 769, 785, 808, 809, 817, 820, 823, 829, 837, 848, 857, 863, 864, 887, 899, 905, 912, 913, 919, 932, 937, 938, 943, 945, 954, 962, 972, 991, 997, 999, 1004, 1007, 1008, 1028, 1034, 1051, 1056, 1063, 1070, 1071, 1074, 1107, 1120, 1124, 1129, 1136, 1147, 1152, 1174, 1180, 1186, 1189, 1222, 1224, 1245, 1255, 1260, 1263, 1291, 1297, 1301, 1326, 1333, 1339, 1342, 1345, 1351, 1358
- кукурудзяна 88
- ріпакова 499, 954, 997, 1007, 1008, 1255
- малина** 371, 442
- гілки 371
- чай з гілок 1238
- маляс, меляс** (маляса, меляса, міляс, омеляс) 150, 579, 628, 685, 696, 697, 699, 1127
- мишій** (мушій, муший, мушийка, мишівка, могоар, магар, котяча трава) 175, 215, 232, 256, 259, 771, 811, 825, 868, 967, 978, 990, 1000, 1002, 1014, 1033, 1042, 1059, 1061, 1106, 1108, 1123, 1137
- насіння 232
- маслини** 318, 1135
- медунка** 930
- могар** *див.: мишій*
- молочай** 33, 211, 214, 288, 346, 348, 514, 719, 725, 727, 785, 794, 979, 997, 1089, 1119, 1126, 1174, 1242, 1299, 1300; *див. також: сусай*
- молочко, молочний сік**
- з акації 381
- з какиша (смоктали) 33, 179, 996, 1024
- з колосків (видишували) 36, 123, 169, 249, 709
- з початків кукурудзи 472
- з молочая (сусая) (смоктали) 211, 677
- з насіння коноплі 171, 780, 1332
- морква (морквина)** 12, 63, 128, 137, 270, 348, 391, 479, 494, 498, 524, 676, 724, 789, 1290
- морква дика** 203, 1287, 1355
- мох** з дерев, сушений, перетертий 242, 270, 271, 285, 558, 577, 580, 600, 619, 620, 625, 626, 681, 698, 700, 701, 733, 734, 737, 738, 739, 740, 743, 745, 749–751, 753, 755, 756, 825
- з дуба 242, 580, 734, 740, 749
- з ясену 733, 737
- мушій** *див.: мишій*
- м'ята** 436
- насіння, семена** («жарили на жаровні»; «трошки семенця заварила») 18, 46, 186, 218, 263, 271, 273, 301, 310, 520, 756, 695, 867, 892, 1075, 1111, 1259, 1315, 1333, 1350
- забирали все, включно з насінням 82, 742, 1350
- картоплю зберігали «на насіння, щоб посадити» 240, 242, 504, 734
- бригада із заготівлі насіння (кукурудзи) 754
- шкаралупа, лушпайки від насіння 56, 58, 120, 124
- «по стакану насіння» (пайок) 134
- акації 284
- білої акації 513
- зернових культур 244, 353, 730, 1201, 1293
- берізки 354
- блекоти 892, 1304

1410 | Предметно-тематичний покажчик

- будякове насіння 178
«букове насіннячко» 1313
бурякове насіння («мололи») 139, 328, 1163, 1165
водяного горішка 1225
гарбузів (кабаків) 341, 440 (забрали), 988
гірчиці 451
дикого горошку 605
дурману 513
кінський щавель 881
конопель 163, 171, 780, 1153, 1332
кукурудзи 752, 754, 1233
лободи 325, 367, 991, 999
люпину («дуже гірке») 972
льону 440 (забрали), 451
маку городнього 892
мушійки 232, 771, 811
перекотиполя 653
бабки (подорожника) 950
реп'яхів 852
різних трав, бур'яну («насіння із рослин») 133, 209, 263, 278, 357, 504, 528, 557, 569, 974
свиріпи 357
соняшника 145, 173, 218, 263, 271, 273, 301, 366, 785, 847, 980, 1046, 1073, 1148
сорго 500
щавелю 471
циру (щириці) 8, 312, 320, 329, 989, 991, 1028, 1111
німиця 207, 1329; *див. також: дурман*
ожина 472, 940, 1135
овес 1051
оводки [?], 1121
осот (стебла) 88, 171, 214, 312
розтертий 407
очерет («ще під льодом...самий перший корм»; «якби не очерет, померли, померли б всі, увесь народ, вся Україна»; «рятувались спичаками від очерету»; «рятував очерет»; «рятувались спичаками [молодими паростками] від очерету») 4, 32, 52, 94, 162, 176, 242, 250, 253, 781, 797, 799, 800, 803, 837, 1102, 1309; *див. також: рогоза*
«капуста» з очерету варена 94
корінці з очерету 250
вершки очерету (мати їла сама) 253
середина очерету (віддавали дитині) 253
палили очеретом 300, 372
хата під очеретом («Була в нас корова, кормили її очеретом з даху хати»; «землянка під очеретом») 326, 781, 958, 1170
як схованка для зерна 860
корм для колгоспної худоби 837
павута, павутиця *див.: берізка польова*
папуша, папушоя, папушойка 645, 650, 865, 871, 944; *див. також: кукурудза*
паростки
акації 327, 331

- пшениці 164, 326
 рослин 680
 шипшини 331
 ялини 327
- пасльони, паслін** 423, 428, 922, 1056, 1119, 1229
- перекатиполо** *див.: курай*
- перця зерно** *див.: зерна перця*
- печериці** 4, 725, 731
- пирій, пирійка** (корінці, зерна) 595, 1284, 1314
- «подножный корм»** 1159
- повій** *див.: дереза*
- подорожник** 27, 83, 92, 127, 869, 950, 1342; *див. також: бабки*
- полова** 11, 14, 150, 167, 171, 460, 491, 513, 578, 586, 622, 626, 633, 637, 640, 650, 662, 739, 778, 863, 907, 949, 954, 967, 972, 1009, 1033, 1125, 1141, 1209, 1258, 1281, 1285, 1299, 1349
- гречана 66, 139
- кукурудзяна 273
- просяна 850, 891
- полуниці дикі** 169
- польова картопля** *див.: дика бараболя*
- проліски** 99, 1300; *див. також: брандуші*
- корінці 1300
- просо** 148, 175, 190, 293, 328, 354, 440, 452, 709, 736, 887, 891, 969, 1092, 1123, 1137, 1308
- з нори мишей вигрібали просо 328
- відходи 4
- пшеничка** 1144
- пшінка** (жовтець) 175
- пшоно** 32, 63, 69, 126, 151, 158, 176, 204, 209, 227, 296, 326, 342, 368, 439, 440, 452, 460, 527, 529, 610, 634, 702, 759, 776, 826, 827, 899, 925, 970, 988, 1111, 1285, 1299, 1333
- пустирник** 122
- редька** 915, 1294
- репа** *див.: ріпа*
- реп'яхи, рипляхи, ріп'яхи** 807, 852, 852, 988, 1031, 1123
- насіння 852
- рижій** 353
- «рипляхи», ріпляхи** 1123, 1124
- ріпа** («репа») 15, 1050, 1206
- ріпак (свиріпа)** 183, 232, 261, 318, 353, 354, 357, 407, 469, 499, 650, 954, 997, 1007, 1008, 1034, 1074, 1255, 1284, 1329, 1330, 1343, 1356
- варена свиріпа 324
- коржі 407, 469, 499, 1284
- макуха 1007, 1008, 1255
- маторжаники, мандроти 318, 354
- млинці 232
- ріпиця** 552, 557, 558, 679
- рогоза, рогіз** 4, 32, 52, 275, 322, 332, 341, 348, 459, 464, 491, 541; *див. також: очерет*
- серцевина 4, 322
- рослини, кашиця рослин** 1028, 1231, 1232
- свиріпа** *див.: ріпак*

«семочки», семечки, семічки (насіння соняшника) 3, 886, 889, 890, 894, 905, 915, 941, 951, 1026, 1046, 1063, 1073, 1238; *див. також: насіння*

«семенний матеріал» 867

сік з бузини 271, 286

сливи 118, 377, 628, 676, 699, 746, 887, 1073, 1135, 1334

кора 118

сушені 628

зелені («зеленими сливками закислювали борщ») 676

«кісточки від зігнивших слив, черешень» 711

«юшка з вишень і слив» 1334

сморжі (ковпаки, строчки, рядки) 442, 853, 1008

«збирали в лісі ковпаки. А їх вродило в 1933-му як ніколи» 442

солодка *див.: лакриця*

солодке коріння рослин 393, 459, 583, 781, 1004, 1050, 1268

соняшник *див.: насіння*

соняшникова вата («соняшникову вату пробували їсти – бо чимось треба було кишку набити») 37

сорго 354, 499, 500, 1080, 1354

посадили сорго, люди виривали вночі зерно 354

сосна («молоді пуки сосни») 442

соя 794, 1030, 1261

спориш (гірчак, гусячий шпоріш) 4, 18, 519, 601, 834, 967, 1072, 1258

оладки із споришу 4

спороги (спаржа, холодок) 1258

степові горіхи 425

стовбури з капусти 1336

суниця 137, 212, 371, 442, 494

суничні кущі для чаю 137

«суржик» (пшениця з житом) 662

сусай 83, 118, 200, 214, 499, 650, 677, 729, 731, 781, 783, 785, 888; *див. також: какіш; молодчай; осот*

сушеня, сушка з фруктів 128, 316, 440, 567, 592, 731, 732, 1269

терен (сливки) 524, 628, 874, 1150, 1202, 1320

кваша з терену 211

тиква 899, 1320; *див. також: гарбуз, кабаки*

топінамбур 423

трава, травичка, трава молода, різні трави («Люди полювали на траву і зривали все до останнього листочка», діти з'їдали всю траву біля дитбудинку) 529, 728, 1004, 1015, 1038, 1050, 1073, 1074, 1076, 1088, 1101, 1102, 1121, 1125, 1109, 1124, 1204, 1240

тухла вівсяна дерть 1283

тухла чечевиця 1356

хрін («втягали та їли з корінням») 266, 318, 428, 480

коріння 428

цибуля дика (дикий лук; часник польовий) 566, 1014, 1113, 1198

цибуля цибулиння, 12, 170, 322, 325, 341, 350, 390, 566, 616, 631, 668, 888, 965, 998, 1003, 1014, 1108, 1198, 1263, 1265

цибухи 97, 385, 1113, 1198

чай 969

- з листя, стеблин: «вишняка», інших фруктових дерев; малини, смородини 120, 152, 277, 305, 908, 996, 1238
- з гілок суніці, горобини, малини, калини, вишні 371
- з малясом 696
- з цвіту акації 857
- з солодких коренів 1004
- чапалига, чаполоч пахуча, чапула, чапол, зубрівка** 239
- часник дикий** (часник лісовий) 4, 242, 260, 297, 566, 821, 1039; *див. також: левурда*
- часник** [городній] 4, 669, 1328, 1353
- часник лісовий** *див.: часник дикий*
- часник польовий** *див.: цибуля дика*
- черемша** *див.: левурда*
- черешня** 289, 618, 1240
 - кісточки 270, 711, 733, 1339
 - клей 677, 1135
 - листя 1094
 - кора 1240, 1251
- шавлії відвар** 1232
- шипшина** 318, 319, 326, 331, 524, 940, 1320
- шишки** 167, 270, 309, 475
- шовковиця («виживали за допомогою дерева»)** 120, 166, 337, 922, 1038, 1135, 1145
 - кисіль 120
- щавель** (дикий щавель, кінський щавель) 6, 30, 32, 45, 46, 56, 64, 66, 72, 77, 80, 83, 91, 99, 100, 108, 109, 117, 131, 140, 148, 152, 169–171, 181, 186, 193, 235, 236, 241, 255, 258, 263, 266, 274, 287, 297, 313, 315, 318, 322, 341, 352, 354, 359, 388, 392, 400, 406, 409, 426, 428, 433, 442, 444, 445, 452, 471, 472, 479, 482, 486, 488, 490, 491, 493, 494, 498, 505, 518, 524, 527, 534, 541, 555, 557, 579, 584, 595, 596, 601, 633, 702, 715, 722, 739, 760, 764, 772, 774, 779, 806, 807, 821, 835, 838, 847, 851, 857, 888, 882, 887, 906, 911, 913, 953, 965, 977, 980, 987, 1001, 1003, 1006, 1008, 1011, 1039, 1051, 1052, 1057, 1061, 1062, 1074, 1089, 1090, 1121, 1136, 1147, 1148, 1172, 1185, 1188, 1211, 1222 1224, 1238, 1262, 1263, 1270, 1299, 1304, 1306, 1315, 1318, 1328–1330, 1332, 1333, 1335, 1343, 1345, 1346, 1348–1350, 1352, 1356
 - борщ із щавлю 1262, 1349
 - куліш із щавлю 1136
 - суп із щавлю 1051, 1315
 - парений щавель 1318
 - печений щавель 1062
 - похльобка з щавлю 1224
- щир, щирія** 8, 18, 88, 162, 173, 180, 212, 249, 308, 312, 317, 320, 324, 327, 329, 344, 346, 351, 353, 359, 479, 490, 493, 494, 504, 506, 507, 512, 521, 527, 657, 744, 751, 753, 842, 857, 858, 867, 869, 872, 885, 916, 926, 945, 948, 951, 961, 967, 971, 987, 989, 991, 993, 996, 1000, 1003, 1004, 1005, 1009, 1011, 1015, 1028, 1031, 1033, 1035, 1039, 1042, 1050, 1054, 1057–1059, 1072–1074, 1098, 1099, 1100, 1104, 1105, 1106, 1108, 1111, 1121, 1127, 1128, 1131, 1132, 1136, 1141, 1148, 1242, 1246, 1260, 1296, 1304, 1313, 1322, 1331, 1332, 1336, 1339
- щир патлатий** (віник) 1108
- шпинат** («смерть від переїдання») 1127
- яблука** 254, 377, 611, 1073
 - «по вулицям збирали залишки від яблук» 100
 - гнилі з ями 833

1414 | Предметно-тематичний покажчик

дикі 108, 473
зелені 313, 595
квашені 576, 887
сушня 818, 1269
ягоди («в лісі», «дикі») 5, 10, 14, 22, 32, 53, 83, 107, 110, 114, 127, 131, 132, 144, 145, 182, 190, 200, 212, 233, 238, 247, 289, 310, 315, 363, 407, 412, 436, 549, 550, 554, 586, 595, 603, 612, 613, 619, 626, 628, 629, 659, 661, 672, 683, 705, 711, 712, 713, 718, 744, 767, 769, 783, 810, 911, 929, 997, 1003, 1079, 1108, 1124, 1156, 1158, 1197, 1202, 1208, 1300, 1311, 1315, 1319, 1320, 1324, 1334, 1348
бузини 1202
вишні 1151
вовчі ягоди 18
зелені ягоди 517, 1151
дерези (лаційон) 840
малини 442
пасліну 27, 840
суніці 442
годжі 1354
терену 1202, 1320
шипшини 1320
ячмінь 8, 64, 90, 159, 243, 290, 293, 696, 736, 742, 798, 826, 887, 901, 902, 907, 910, 918, 955, 970, 1008, 1055, 1098, 1125, 1146, 1154, 1167, 1198, 1263, 1309, 1341
варений 1056
висівки з ячменю 8
галети ячмінні та кукурудзяні 64
крупа 679, 1092, 1263
куліш 1341
куліш з ячмінної дерті 742
пряжений на сковороді 514, 901
сировина для виробництва спирту 696
фураж ячмінний 1292
хліб 501
ячмінка (ячмінна солома) 215

М'ЯСО СВІЙСЬКИХ І ДИКИХ ТВАРИН, ПТАХІВ, РИБИ, ПЛАЗУНІВ; КОМАХИ

«Їли все, що змогли впіймати»; «їли все – живе і мертве»; «все, що можна було спіймати – птахів, диких тварин»; «все підряд», «Що дригалось, то їли» 430, 433, 1108, 1165, 1232, 1235, 1240
бички (бобурі, йоржі) 425, 1177
бобри 177
бобурі, бубарі 1225; *див. також: бички*
бугай, здохлий «від сибірки» 322
вовки («притягли із лісу мертвого вовка і з'їли його») 232
ворони («ворон варили») 34, 269, 359, 1090, 1182, 1344; *див. також: гави*
вужі 78, 150, 164
в'юни 418, 1059
гадюки 150

галки 266

голуби 232, 423, 428, 883, 1003, 1134, 1161, 1165, 1169, 1182, 1202, 1343, 1344

горлиці 431

горобці (вороб'ї; варені, печені) 314, 321, 322, 328, 335, 343, 359, 372, 428, 431, 980, 997, 1003, 1004, 1011, 1031, 1039, 1059, 1074, 1081, 1082, 1090, 1094, 1099, 1108, 1109, 1124, 1126, 1128, 1135, 1136, 1150, 1156, 1161, 1169, 1176, 1126, 1321, 1343, 1344

«і ото м'ясо [голубів, горобців], як голубець, закручували і у піч клали» 1003

гави 1088, 1122, 1126, 1150; *див. також: ворони*

гавенята 1185, 1189

дикий кабан 71

дикі голуби 1034, 1079

дикі гуси 524

дикі качки 10, 111

дикі пташки 118, 145, 321, 388, 451, 524, 528, 883, 960, 974, 1147

дикі тварини 18, 27, 30, 37, 80, 103, 114, 135, 143, 185, 196, 200, 205, 207, 214, 219, 223, 225, 229, 232, 244, 377, 395, 397, 400, 402, 405, 409, 412, 416, 418, 420, 423, 426, 428, 431, 433, 436, 438, 448, 455, 459, 524, 527, 538, 543, 552, 590, 599, 898, 903, 906, 920, 922, 960, 974, 1009, 1027, 1040, 1059, 1079, 1132, 1156, 1161, 1165, 1169, 1184, 1188, 1192, 1197, 1202, 1206, 1209, 1211, 1214, 1217, 1221, 1224, 1228, 1232, 1235, 1238, 1240, 1249, 1251, 1277

дрібні тваринки 169

жаби 14, 93, 112, 150, 164, 191, 266, 270, 279, 281, 288, 291, 315, 367, 371, 455, 456, 500, 755, 841, 842, 918, 985, 1014, 1039, 1057, 1074

«завдяки жабам вижила сама і спасла дочку» 455

жабуринці 166 [молюски]

жучки 169

зайці 43, 114, 323, 366, 390, 441, 494, 520, 524, 527, 603, 651, 783, 898, 903, 909, 991, 1011, 1063, 1064, 1079, 1086, 1139, 1197, 1280, 1284, 1308, 1322, 1329, 1332, 1343

здохла худоба («падаль», стерво)

здохлі звірі 1126

здохлі тварини («крани м'ясо дохлих тварин», «скот мертвий», «дохлу скотину», «померлу скотину», «стерво») 126, 740, 913, 981, 990, 969, 981, 1110, 1125, 1139, 1146

здохлі коні («стервятину», «стерво»; «падаль», «розібрали дохлого коня», «викопували дохлих коней»; «їли трупи тварин – коней, собак, котів»; «забирали трупи [коней] собі на їжу»; «хапали, як вовки голодні»; «їли... розкладені трупи коней»; «здох в колгоспі кінь, труп розкопали, як вовки голодні», «це була велика розкіш») 48, 98, 189, 166, 180, 214, 233, 255, 256, 270, 276, 283, 296, 322, 323, 332, 343, 346, 480, 490, 492, 498, 516, 519, 535, 610, 649, 657, 673, 720, 772, 779, 792, 794, 814, 815, 830, 842, 843, 851, 859, 873, 874, 879, 888, 912, 913, 916, 922, 939, 941, 950, 954, 968, 978, 980, 990, 998, 1000, 1003, 1028, 1036, 1039, 1050, 1057, 1064, 1065, 1084, 1086, 1098–1100, 1106, 1108, 1109, 1111, 1121, 1144, 1145, 1163, 1176, 1204, 1234, 1263, 1294, 1301, 1318, 1321, 1339, 1355, 1356

«тягнуть коняку, а за нею йде 20–50 чоловік з ножами, сокирами, розтянуть ту конячку. Забрали геть усьо, ноги, голову, оце все їли» 1057

«чоловік з 30–40 завжди обсідало якусь здохлу конячину. Навіть билися за м'ясо» 1057

«конюхи навмисно вилами вбивали їх [коней], щоб чимось допомогти людям» 513

«трупи коней, хоч і пахли керосином, смажили і їли» 496

конина (лоша) 292, 342, 412, 470, 481, 653, 784, 858, 959, 1025, 1026, 1038, 1042, 1043, 1051, 1059, 1075, 1082, 1309

мерзла конина 610

1416 | Предметно-тематичний покажчик

хворі на сап коней 170, 879, 959, 1013, 1014
здохлі від «від сибірки» 323
розкладені трупи 1147
здохлі корови 166, 276, 334, 342, 346, 484, 826, 1000, 1057, 1209
здохлі коти 1209, 1234
здохлі вівці 986
здохлі телята 251, 1062
здохла риба 1106
здохлі свині 951
їжаки (смажені, обсмалені; «такі добрі, як свинина») 895, 945, 1015, 1027, 1034, 1035, 1040, 1074, 1086, 1090, 1099, 1108, 1109, 1147, 1150
«забила його, обіляла соляркою і підпалила, він обгорів, як кабанчик став, і знаєте, яке вкусне м'ясо, прямо такий вкусний» 1099
йоржі 1177
кістки тварин 55, 318, 322, 343, 360, 874, 1039
кобилиці 496
козулі 441
колючка триголовка, риба 1199
комахи 266, 286, 837
коники 971
коні («живу коняку рвали на шматки») 25, 1014, 1025, 1026, 1038, 1041, 1043, 1051, 1059, 1100
корови (зарізані на м'ясо) 1090, 1129
«корівка... все пішло у їжу, і кишки, і шкіра» 1167
коропи 761
коти 34, 254, 257, 314, 320, 322, 324, 330, 335, 342, 343, 367, 397, 418, 713, 714, 858, 869, 880, 1006, 1008, 1014, 1034, 1040, 1048, 1074, 1096, 1113, 1117, 1231, 1143, 1147, 1177, 1197, 1231, 1236, 1256–1257, 1337, 1343
сире м'ясо котів 1337
ластівки 1343
личинки 362, 1198
«під корою дерев» 362
лошата 1071
миші 78, 96, 177, 182, 209, 223, 243, 246, 253, 343, 344, 360, 425, 503, 556, 610, 717, 789, 807, 814, 859, 986, 997, 1000, 1001, 1071, 1073, 1074, 1146, 1169, 1321, 1355
їли «дохлих мишей» 1355
мідії 62, 74, 93, 162, 383, 409, 1284; *див. також: жабуринці, молюски, ракушки, скойки, черепашки*
мертві птахи («зібрали мертвих птахів, засолили їх та годувались ними усю зиму») 266, 371
міль з дуба 262
молюски 321; *див. також: жабуринці, мідії, ракушки, скойки, черепашки*
мурашки 807, 1321
яйця («білі яйця» мурашок) 99
«падаль» 166, 283, 888, 1028, 1147; *див. також: здохла худоба, стерво*
пацюки («криси», щури) 46, 182, 270, 325, 474, 495, 784, 804, 855, 1192, 1240, 1251, 1332
«жарені пацюки» («їли жарених пацюків і все говорили, що це кролик») 495
перепілки 1239
порося варене, без солі 1333
птахи (птиця) 1117, 1238, 1257

- пташині яйця 177, 169
 замерзлі птахи *див.: мертві птахи*
 дикі птахи 321
- равлики** 18, 46, 203, 205, 321, 768, 832, 972, 974
- ракушки** 348, 519, 910; *див. також: жабуринці, мідії, молюски, скойки, черепашки*
- риба** 75, 321, 331, 345, 347, 418, 761, 1161–1163, 1169, 1228
 «за щастя було з'їсти живу рибину» 164
 дохлу рибу із ставку 1106
 риба в'ялена 761
 риба-колючка 360
 риба з льоду («у льоді ловили маленьку рибку») 331
 тухла риба 270
- раки** 75, 354, 418, 850
- сире м'ясо** *див.: коти, собаки*
- скойки** 918, 976, 1284; *див. також: жабуринці, мідії, молюски, ракушки, черепашки*
- слимаки** (слизняки) 71, 150, 499, 572, 985, 1256
 слимаки варені 499
- собаки** («забирали навіть собак та котів, щоб нам не було чого їсти») 34, 94, 105, 257, 314, 319, 320, 322, 324, 330, 335, 342, 367, 397, 409, 416, 418, 431, 713, 714, 858, 1006, 1008, 1011, 1015, 1034, 1035, 1040–1043, 1117, 1143, 1147, 1177, 1197, 1209, 1231, 1236, 1256–1257, 1337, 1343
 сире собаче м'ясо 506, 1337
- солов'ї** 1041
- стерво** *див.: здохла худоба, «падаль»*
- сусли, суслики** (ховрашки, ховрахи) 42, 50, 78, 118, 131, 140, 267, 306, 308, 314, 321, 325, 334, 353, 359, 361, 381, 388, 391, 393, 426, 428, 445, 451, 471, 474, 479, 494, 495, 517, 524, 527, 528, 533, 538, 636, 785, 789, 805, 838, 841, 855, 857, 869, 895, 906, 916, 932, 937, 939, 941, 944, 996–998, 1000, 1003, 1011, 1027, 1054, 1071, 1074, 1086, 1090, 1099, 1100, 1103, 1108, 1109, 1119, 1124, 1126, 1133–1135, 1143, 1144, 1156, 1169, 1226, 1269, 1240, 1251, 1262, 1268, 1325, 1335, 1343, 1344
- тварини** 1096
- теля** 253, 654, 658, 772, 818, 1035
 «кишки з теляти» 1335
 шлунки 240
 теляча шкіра («телячі сухі шкури... відчищали від волосся, варили і їли») 211, 225, 290, 517
- фазани** 1329
- хробаки** «земляні» *див.: черв'яки*
- худоба** 1038
- черв'яки** (хробаки) 291, 362, 431, 560, 659, 807, 1352
 «черв'ячки і личинки під корою дерев» 362
- черепахи, черепашки** 71, 118, 139, 918, 1108, 1284; *див. також: жабуринці, мідії, молюски, ракушки, скойки*
- чорногузи** 269, 283, 1086
- шкіряні ремені** 324
 «жували шкіряні паски від ярма» 393
- шпаки** 150, 322, 610, 939, 1134, 1135
- чайки** 1126

черепашки 1108

яйця диких птахів («здімали гнізда») 1117, 1185, 1189

воронячі 1240

гави 374, 771, 1126, 1185, 1189

лелечі 169

шулячі 215

щури 343

ящірки 496, 1014, 1126

СТРАВИ, НАЇДКИ

«Знаходили зернятка бур'янів і варили такі страви, що й стравами їх не назвеш» 1343

акація варена див.: варена акація

акація печена див.: печена акація

акація присолена 1125

балабушки з листків винограду і кропиви 1320

баланда, баландичка («варили баланду, що голову можна мити», «таке, що зараз і собака не буде їсти», «чорне було, але рідке») 5, 63, 71, 76, 167, 175, 197, 204, 222, 240, 279, 284, 316, 326, 335, 378, 411, 417, 430, 468, 481, 483, 484, 488, 503, 552, 554, 558, 561, 566, 569, 589, 603, 610, 621, 648, 651, 653, 663, 670, 674, 676, 684, 710, 714, 719, 726, 727, 728, 733, 734, 736, 740, 742, 743, 746, 747, 748, 792, 801, 805, 809, 833, 847, 851, 925, 1014, 1021, 1084, 1085, 1090, 1093, 1142, 1163, 1164, 1237, 1280, 1287, 1288, 1292, 1303, 1313, 1329; *див. також:* **похльобка, бевка**

з бур'янів 683

з бур'яну; притрушена висівками з проса 820

з бурячиння 911

з висівками 474, 523

з висівок, запарених сливами і яблуками (переброджена) 887

з вівса 830

з водяного горіху (перемелених колючок) 1200

з гороху, картоплі 1093

з грису 666

з жолудів 741

з зерна 488, 800, 863, 1021

з колосків пирію 1284

з кропиви 89, 862

з кропиви і висівок 976

з кропиви і лободи 9

з круп 682, 832

з кукурудзи чи пшениці з травою 916

з кукурудзяної крупи 1120

з листя 930

з лободи, бадилля буряка і картоплі («вдома лободу переварювали в тій баланді») 473, 1163, 1165, 1291

з лушпайок картоплі і дерті 355

з лушпиння картоплі 565

з макухи або дерті 808

з макухи, щавлю, лободи, лопуха 31, 505, 507

з макухи 937

- з мерзлих овочів 371
- з мишачого зерна 771
- з гнилих овочів 836
- з перетовченого пирію 1284
- з пшона 1285
- з пшеничної крупи 396, 1330
- з риби 326
- з трави 389, 882
- з сої 794
- «якась» 575, 646, 709, 712, 718, 798, 885, 886, 906, 941, 945, 952, 996, 1014, 1082, 1088, 1127, 1277, 1357
- «густа» 825
- «баланда без зажарки» 1066
- «баланда... без солі» 1040
- бевка**, «белка» (бовтанка, бовтушка; «у воді заварювали муку, так і виходив білий рідкий розчин»; «крупа крупу гонила»: на казанець на 4 л стакан круп; «мама на 12-літровий казан сипала 2 склянки борошна») 240, 241, 260, 283, 285, 579, 615, 634, 640, 644, 647, 649, 652, 657, 658, 660, 691, 730, 742, 848, 1283; *див. також: похльобка, баланда*
- з тухлої вівсяної дерті та тирси 1283
- з розтертих колосків жита 241
- з кукурудзяної крупи мука 240
- з макуха 660
- з ячменю, гороху, квасолі 635
- берізка**
- «жарена» («вона така тверда, то я її на сковорідці, щоб вона м'якше стала») 1082
- варена 1083
- блинчики, блини**
- з цукрового буряку 1080
- з бурячиння 858, 1024
- з зерна з мишоловок 1001
- з мерзлої картоплі 1019
- з розмелених пухтих качанів 910
- з кізяку 1346
- з крупи із кори дуба 1350
- з лободи, різаної і пареної на бляшках 794, 1056
- з лободи і щиру 1336
- з трави (бур'янів) і муки 1004, 1345
- з пережорнованих семечок 1118
- з сиром 885
- з насіння щиру 1099
- бовтанка** 241, 452, 691, 241; *див. також: бевка*
- борошно з кісток** 343
- «борошно» з сушеної і перетертої кори липи** 1117
- борошно на воді** («муки трошки заколоте таке і дають по полонику») 1129
- борщ (суп), борщик** («один буряк і жменька пшона на два відра води») 33, 157, 190, 311, 342, 540, 569, 666, 676, 739, 937, 1073, 1094, 1118, 1161, 1163, 1332, 1351
- із жовтої акації 721
- із густої браги («кислий») 696

- «з одного буряку» 490
- із кислого буряка 734
- із квашеного бурячиння і борошна, тюра 675
- із бурячиння 937
- із листя буряка і щавлю з борошном 236
- із висівок («його закислювали зібраними з землі яблуками і сливами») 887
- із вишнями 661
- із дикого лука, мушія 1014
- зелений 529, 802, 893
- зелений на сироватці з молодю кропивою, лободою 160
- зелений з кропиви і щавля 980
- із капустою 309
- із кокішу 33
- із кислиці весняний 628
- із кислими огірками 969
- із кінського щавлю 45, 977
- із кропиви 63, 75, 262, 374
- із кропиви, лободи 160, 306, 925
- із кропиви, лободи, щиру, дикого щавеля 1304
- із кропиви і щавлю 980
- із кропиви, пустирника, різного коріння 122
- з крупою, бурячинням, лободою, «картоплі не було» 910
- з молочного початку кукурудзи, щавлю, бараболі 472
- із лободи 42, 304, 387, 516, 634, 701, 862
- із лободи та кропиви («вода, лобода і кропива») 529, 1161
- із лободи, листя кульбаби 53, 65
- із лободи, шкаралуп картоплі і муки 1071
- із лободи, макухи та скорлупи картоплі 1070
- із лопухів, додавали борошна 973, 1322
- із трав (лободи, кропиви, дикого щавлю, щиру) 11, 48, 93, 390, 545, 1303
- із щавлю («варили щось схоже на борщ») 442, 1262, 1349, 1350
- із щавлю, кропиви 541
- із щиру, лободи борщик 993
- брага** («вживали в їжу», «рідке зливали, а густе їли», «пекли хліб, варили борщ», «їли брагу»; «брали брагу в торбинки»; «зголоднілі люди крали брагу») 150, 268, 552, 619, 621, 637, 651, 654, 657, 659, 662, 670, 672, 693, 694, 697–699, 701–704, 706–708, 715, 755
- бражники, блинчики, коржики (проціджена, висушена, змелена і спечена брага) 637, 651, 695, 696, 699, 701, 702, 715
- млинці з браги 698
- пляцики з браги 662
- варево з браги «з червяками» («так варили і їли») 659
- «рідке зливали, а густе їли» 662
- «добавляли траву, жаливу, люцерку і пекли такі малаї» 694
- хліб із браги 696
- борщ із браги 696
- бражники див.: брага**
- букове насіннячко смажене** 1313
- бульон, бульончик** 1005

- з горобців («яка не яка, а птиця») 388, 1104
- із заячого м'яса 366
- з гнилою кукурудзою 759
- з риби-колючки 360
- з «качанчиків кукурузки» 938
- «якийсь бульйончик» 1005
- бурда** (висівки просяні) 131, 846
- буряк**
 - кормовий варений 1070, 1072, 1073
 - мерзлий варений 354
 - печений 371, 384, 676, 1028
 - цукровий печений 1019, 1202
- «**бур'янчики**» смажені («на бляшці нам жарила») 1186
- бурячиння** з молоком 743
- варена акація** (кашка з акації; цвіт акації, зварений на молоці; «їжмо та думаймо, що то макарони») 472, 650, 658, 1174, 1176
- варена виноградна лоза**, товчена 852
- варена вялена риба** («зимою варили») 761
- варена кора дуба** 263
- варене бурячиння** 1176
- варене порося** (без солі) 1333
- варений «голий» качан кукурудзи** (1127
- варений кіт** 1048
- варений льон** 342
- варений рогіз** 32
- варений ячмінь** 1056
- варені ворони** 1090
- варені горобці, голуби** («і ото м'ясо [голубів, горобців], як голубець, закручували і у піч клали») 1003, 1039
- варені жаби** 119, 455
- варені «жолудики з дуба»** 704
- варені колоски** 1049
- варені «куски подохлих коней»** 327
- варені «лопухи з лісу»** 312
- варені слимаки** 499
- варені шлунки корів і телят з бойні** 240, 291
- вариво (варево)** 1270, 1297
 - з виноградного листя 1061
 - з товченої виноградної лози 852
 - з зерна 809
 - з кабачків 330
 - з розтертих колосків 857
 - з гнилої картоплі, лушпайок, трави, «добаляли трохи зерна» 380
 - з кукурудзи 329
 - з лободи 1018
 - з м'яса телиці 860
 - з м'яса ховрахів і їжаків 314
 - з насіння свиріпи 357

1422 | Предметно-тематичний покажчик

з пелюсток троянди на молоці 1086
з трави 1234, 1270
з щирини і лободи 162, 368 (трав'яне вариво з лободи)
з насіння щирини 1111
з чапалиги з молоком 239

відвар

з батогів 321
з «вожжів» («дьюгтем намазані») 1035
з клепок від діжки, в якій зберігалася сало 770
з телячої шкіри («їх відчищали від волосся, варили і їли») 225, 290, 517, 772, 850
з коров'ячої шкіри («суп») 223, 324, 1121, 1313
з мішка з коров'ячої шкіри, облитого хлоркою 4
із шкіряних «лаптів», «шкіри із взуття» 319, 631
із шкіряних постолів 1021
із шкіряних ремінців 317, 319, 324
з невичиненої упряжі 321

вареники («де в нас ті вареники, не було з чого пекти») 52, 325, 514, 767, 1095; *див. також:*

галушки

«вареники» з листя дерев 514, 967
з вишнями 850
з гречаної муки 732
з гурдою 817
з житнього борошна 1357
з картоплею 52
з макухою 991
з пасльону 325
з сиром 496

галушки, «галушечки варені» 122, 123, 274, 283, 338, 339, 355, 488, 896, 929, 955, 961, 971, 1095; *див. також: вареники*

з бересту та листя липи 621
«з житньої муки» 65
з перетертих колосків пшениці 274
чорні 344

галети ячмінні та кукурудзяні 64

голубці з листя вишень і клею 613, 819

гречана полова, змолота на жорнах і запарена окропом 139

гриби 1094, 1156, 1171

гурда 817

дзяндра (вишкребки з казана, змішані з водою і сіллю) 1108

«жарені пацюки» 495

жаливники 644

зажарка із смаженої риб'ячої печінки («жарили і закривали в пляшки») 761

заколота 85, 1194; *див. також:* баланда, юшка

запарене насіння щирини 320

затирка, затируха, затірка з висівків («це коли перетирали муку з водою») 65, 88, 126, 138, 175, 236, 240, 263, 328, 520, 802, 955, 969, 1051, 1107, 1108, 1174, 1303

із залишків тіста «з ночвів» 320

із шлунків корів і телят та кукурудзяної муки 240

із щавлю 1051

зерно

варене 623

перетерте з лободою і калачиками 1226

просмажене і варене («вижарювала праскою. Шкаралупи відпадали, і мама варила те зерно» 233

смажене («його жарили і їли») 313, 1173

кандерики («якісь кандерики зроби і зразу поїмо, бо прийдуть і заберуть» 945

кандьор, кондьор, кандер, «Кандьор Іванович» 204, 342, 656, 721, 868, 925, 939, 945, 1013, 1047, 1080, 1136, 1299; *див. також: куліш*

капусняк, капуста з крупами 190, 233, 569

капуста

квашена 151, 463

печена 1030

«картопля в мундирі» («картошечка у шкаралупі») 362, 1004, 1094, 1121

«картопляники» із щирю 842

качани з кукурудзи, розмелені на жорнах 166

каша, кашка 4, 5, 24, 100, 145, 217, 256, 268, 285, 325, 330, 347, 483, 504, 510, 516, 545, 555, 592, 601, 608, 612, 697, 716, 717, 801, 816, 914, 919, 934, 985, 1046, 1072, 1073, 1107, 1112, 1118, 1123, 1130, 1131, 1255, 1256, 1265, 1283, 1334, 1355, 1356, 1357

з висівок 304, 469, 849

вівсяна 295, 731

з відсіяного борошна (кашиця, затірка) 236

з відходів, кропиви 288

з гірчаку («не кладіть на язик, а кидайте в саме горло») 1071, 1072

гречана (кандьор) 204, 355, 919

з жолудів 475, 715

кабакова 139, 801

кашиця з трав («кашицю рослин їли») 1232

з колосків (пшениці, жита, ячменю) 350, 490, 802, 1071, 1300, 1327, 1351

з зелених колосків жита, ячмінного борошна, шкаралупи з картоплі 240, 249, 859

з корму для свиней 1055, 1056

з кропиви, лободи, бур'янів 178, 1351, 1354

з кукурудзи 865

з кукурудзяної крупи («святкова страва») 56, 116, 169, 170, 328, 330, 484, 501, 716, 790, 865, 916, 1320, 1350

з кукурудзяного борошна 56

з кукурузника (серединки стовбура кукурудзи) 1284

висушеного липового цвіту 390

макухи з щавлем 857

«з мишачого зерна», мушійки (мишія) 256, 978, 1033, 1133

з молоком 1055

з молочних колосків, смалених над лампою, розтертих і перетовчених 249

листя і трави 387

лободи і пшона («і для запаху, зовсім трошки, клали пшоно») 126

лободи і насіння щавелю 472

насіння лободи 325

з остюками 846

- «плов» із горобців з кукурудзяною крупою 322
- пшенична (з пшеничної крупи, пшениці) 4, 338, 543, 627, 916, 1011, 1046, 1048, 1271
- пшоняна (кандьор) 69, 204, 296, 610, 702, 776, 919
- з сорго 354
- із сушеного і перетертого цвіту 390
- з толокна, перепущена на молоці 328
- з насіння «різних трав» 528
- з насіння щиру (щириці), на воді 329, 351, 1009, 1050, 1099, 1100, 1127
- з насіння щиру забілена молоком 1028
- «трав'яна» (рогоза, цвіт акації тощо) 464, 572, 855
- із щавелю 772
- із щиру 494, 991, 1009, 1028, 1050, 1099, 1100, 1127
- «якась каша» 999, 1010, 1024, 1123
- «якась сіра каша» 779
- ячменю 865
- з ячменю, жита, пшенички («поросятим і дітям») 865, 1056
- «кашка» з акації**
 - з сирого суцвіття 234, 235, 511, 1354
 - з вареного суцвіття 1351
- кваша** 211
- квашенина (соління)** 5, 245, 781
 - «кваснина» 130
 - квашена капуста 151, 463, 535, 737, 788, 1185, 1187, 1319
 - квашений буряк 279, 440, 581, 592
 - квашені огірки 47, 272, 351, 520, 1319
 - квашені яблука 576
- «кип'яток, запарений м'ятою»** 1323
- кисіль** 56, 77, 120, 354
 - з висівок 354
 - з лушпайок від картоплі 56, 77
 - з льону 991
 - шовковиці 120
- клецики**
 - печені з мерзлої картоплі 1074
 - з лободи 854
- колотуха** 567, 657
- коржаники з цвіту акації, без борошна** 999
- коржики, коржі** 655, 1035, 1046
 - з борошна та щавлю 1062
 - з браги з половиною 637
 - з сушених бруньок 150
 - з виноградного листя 239
 - з кісточок винограду 261
 - з какішу («кукоші») 662
 - з картоплі 1017, 1023, 1154
 - з насіння буряку 1163, 1165
 - з креветки, висушеної і перетертої на борошно 388
 - з кукурузника (серединки стовбура кукурудзи) 1284

з листя липи і клену 442
 з листя липи, висушеного і товченого 409
 з мальків, перемелених і змішаних з подрібненою травою 350
 з лободи, ріпаку 407, 1284, 1342, 1352
 з ріпаку 407
 з тирси і макухи 107
 із щиру 1031, 1035, 1108

коржі

з трухи (з трухлявої балки на покрівлі) 224
 з висушеної і перемеленої гнилої картоплі 675
 з лободи та щиру 1313
 із лободи, жолуддя, бур'янів 326
 «з отходів, з кукурудзяної муки» 1108
 з пшениці («розтирали пшеницю пляшкою і пекли коржі») 819

«котлети»; див. також: маторжаники

з буряків, перекручених на м'ясорубці і смажених (з додаванням борошна) 216
 з бур'яну 953
 з лободи 447, 495, 1262, 1342
 з лободи і цвіту акації 1342
 з макухи 331
 з риби 326
 з тюльки 306
 з ховрашків 131
 з щиру 1131

кравці (страва з печеного зілля) 211

кукурудзяні пончики 600

куліш 26, 172, 183, 204, 242, 245, 246, 248, 251, 252, 259, 268, 269, 271, 274, 282, 285, 288, 295, 301, 328, 342, 366, 406, 490, 549, 581, 585, 592, 593, 595–597, 602, 607, 608, 611, 615, 644, 665, 717, 727, 736, 737–740, 819–821, 824, 831, 842, 868, 872, 894, 902, 905, 909, 922, 923, 925, 931, 944, 949, 962, 963, 967, 968, 975, 976, 985, 998, 1013, 1025, 1034, 1054, 1071, 1086, 1088, 1131, 1136, 1142, 1198, 1234, 1269, 1270, 1274, 1284, 1292, 1294, 1295, 1315, 1328, 1329, 1330, 1332, 1333, 1341, 1342, 1350, 1354; *див. також: куліша рецепт*: трава, картошина, зварені на воді, із сіллю 549

курай товчений, курай товчений печений 1194, 1196

латура

(з кукурудзяної крупи) 324, 345, 759, 876, 956, 976, 980, 985, 1002, 1004, 1047, 1131, 1134, 1140, 1177
 з борошна («у кип'ячену воду додавали жменьку муки») 331
 з борошна, витрушеного з мішків 980
 з сорго 354

латурка («як кашка, ну, вона без жиру, без нічого») 876, 955

з гречаного борошна 309

лемішка («якась лемішка») 328, 330, 738, 825, 1073

жолудева 254
 з ріпакової макухи 997
 толокняна 331

ліпашки, ліпахи, лепахи, лепашки, лепешки, ліп'юшки, ліпйоншки, ляпашки

печені з цвіту акації, присолені 1098; *див. також: млинці*

з пареного акацієвого цвіту та висівками 1173
з пропареного листя буряка, обсипаного крупкою 854
з висівок 342
з пшоняних висівок з ріпаком 469
з мерзлої картоплі, вареної з льоном 1071
з золотих кісточок винограду, лободи і «опилок» 1335
з кропиви 549
з молоді лободи з висівками 1075; *див.*: маторжаники
з печеної лободи 1071
з трави, з картошки, жолудів 1178
чорні з сорго 1080

лобода

варена 496
забілена молоком 880, 1074
запарена кукурудзяною крупкою 1340
підсолена 1144

лободяники (печена лобода) 203, 500, 781; *див. також*: **млинці**

з бур'яну 886
з висівками 203
до лободи додавали мох, «пляцики ставали пухкіші» 825

«локшина» з жому, звареному у воді 1261

лукаші (страва з кукурудзи) 279

льонники 333

ляпки з процідженої браги, змочені малясом 697, 707

мазарі *див.*: **млинці**

«макарони» з цвіту акації з молоком («Їжмо та думаймо, що то макарони») 658

макуха

з молоком 1074, 1129
перемелена 307

малаї *див.*: **млинці**

мамалига («великою розкішню була мамалига») 51, 75, 106, 116, 139, 203, 212, 215, 263, 275, 328, 349, 357, 357, 480, 500, 501, 544, 630, 631, 651, 660, 671, 677, 685, 697, 806, 825, 998, 1047, 999, 1074, 1108, 1130, 1134, 1136, 1138, 1154, 1327, 1334, 1336, 1340, 1350, 1353
з сорго 1354

мандрики *див.*: **млинці**

мандроти *див.*: **млинці**

манзурики *див.*: **млинці**

маторжаники (матаржаники, маторженики, макаржани, мотиржаники) *див.*: **млинці**

мацуни *див.*: **млинці**

млинці (маторжаники, матаржаники, матарженики, маторженики, макаржани («це млинці з вівса»), **мотиржаники, малаї** («малай печений»), **мазарі, мандрики** («зварений щавель клали на свіжий листок, змотували і пекли в печі»), **мандроти, манзурики, мацуни, пляцики, плацики, пляци, пляси печені**) 91, 171, 178, 216, 349, 350, 383, 470, 484, 490, 513, 771, 803, 804, 930, 965, 999, 1028, 1039, 1064, 1108, 1124, 1199, 1258, 1262, 1327; *див. також*: **ліпашки**

з акації цвіту товченого, меленого 53, 181, 183, 250, 255, 487, 593, 681, 847, 849, 857, 859, 1033, 1299, 1338

з березового листя, перетовченого і висушеного 911

- з браги 662, 698
- з бубарів «з якими-небудь очистками» 1177
- з буряка перемерзлого 839
- з бурячиння 297
- з бурячиння, лободи 625
- з бурячиння, лопухів 973, 1322, 1344
- з бур'янів 280, 297, 592, 682, 709, 806, 970
- «з бур'яном» 470
- із зелених бур'янів 805
- з виноградного листя 504
- з висівок 704
- з висівок, макухи та картопляних очисток 1152
- з вишневого листя 647
- з вівса 340, 350
- з вівсяного борошна 1074
- з живокосту 1300
- з жолудів (жолуддя) 487, 574, 579, 589, 593, 633, 635, 669, 682
- з жолудів, лободи 270
- з жолудів, моху 271
- з зерна з лободою (чорні млинці) 1294
- з калачиків 61
- з калачиків, лопухів, жаливи («ще їх називали малаї») 1294
- з картоплі, колосків 472
- з картоплі мерзлої/гнилої («з напівгнилого картоплиння, мерзлої бульби) 166, 237, 262–264, 314, 634, 667, 681, 682, 737, 738, 805, 953, 1256
- з картоплі сушеної («перестояла і зробилася як крохмаль») 233, 248, 268, 292, 802
- з картоплі трохлявої 767
- з картопляних лушпайок, «шкурки картоплі» 120, 414
- з перемеленої «на муку» картоплі 268
- з перемеленої «на муку» шкаралупи картоплі 171
- з колосків 627, 630
- з колосків перетертих 769, 1064
- з кори 579
- з кропиви 179, 211, 304, 846, 859
- з кукурудзи 275, 940
- з липи 267
- з лободи («з лобідки», «мазари з лободи», «які називали плецики») 171, 217, 280, 291, 490, 574, 628, 769, 783, 784, 793, 810, 812, 831, 846, 853, 859, 863, 981, 1294
- з лободи з макухою 3
- з лободи, коноплі, бурячиння 163
- з лободи, кропиви («мацуни») 1295
- з лободи, кропиви, цвіту акації 232
- з лободи і крупи 1342
- з лободи, акації 798, 842
- з лободи, липи, «всякої зелені» 586
- з лободи і щавеля 906
- з лободи, щавля, зерен трав 91
- з лободяники з кукурудзяною крупкою 172

- з льону 322
- з макухи 499
- з макухи з висівками 344
- з малясу 628
- з могорової муки 1139
- з муки 90, 484, 493
- з отходів, з кукурузної муки, «трохи семочок добавили, трохи бур'яну» 1108
- з пирійки, кропиви 1284
- з полови 650
- з полови товченої 171, 1124, 1258
- з пшона лушпайок 32
- з редьки 1294
- з різі 255
- з ріпакової макухи 1007
- з свиріпи 232, 354
- з сіна перемеленого 170
- з сої 808, 837
- з соняшникового насіння 273
- з трави вареної, запареної, товченої, перемеленої 48, 144, 278, 347, 829, 855
- з трави (лободи, калачиків, кропиви) 855
- чорні («зерно з лободою») 1288
- із шкаралупами 822
- із щавлю, іншого бур'яну 806, 1039
- із щавлю і щиру 987
- із щиру листя 506, 521, 1031, 1073
- із щиру і мушію з мишоловок 1033
- «якісь» 930
- мох з мукою** 743
- «навар» з «падалиці» (здохлих тварин) 717
- «наметений пил» (добавка до борщу) 1322
- огірки кислі** 1004, 1019
- оладки, оладушки** 74
 - «аладушки з лободи» 74
 - з кори берези 1335
 - з мерзлої картоплі 1335
 - із споришу, з жовтої і білої акації 4
- пелюстки чайної троянди, варені в молоці** 1086
- перепічка** (коржик) 282
- печена акація** («з акації пекли різні страви») 416, 1108
- печене жолуддя** 245
- печений грисяник** 676
- печені жаби** 279
- печені кабаки** 848
- печені перетерті колоски** 769
- печені «невідомо з чого» сірі палянички** 1162
- печені пишки** з мерзлої картоплі із протертим щавлем 313
- пиріжки** («хліб з великою кількістю макухи, соломи, гороху») 40, 43, 65
 - з кукурдузяного борошна 40

- з лободою 25
- «з трави пиріжки» 283
- з мелених жолудів 635
- з макухою 991
- з гнилою картоплею 1255
- з кропивою 1326
- з бурячинням 290
- з ячмінної та кукурудзяної муки 290
- пляцики (плацики, пляци, пляси печені) див.: млинці**
- польто** (пряжене зерно) 901
- пончики кукурудзяні** 600
- похльобка** («таке ріденьке») 289, 291, 473, 653, 846, 872, 1131, 1145, 1168, 1283, 1293, 1311;
див. також: **баланда, бевка**
- з жаб 191
- з зерна «насіньного фонду» 1293
- з зерна, лободи, кропиви 518
- з лободи 64
- з перебитого насіння соняшника 218
- з проса 709
- з трави, лободи, кінського щавлю 117
- з щавлю, лободи 1222, 1224
- «якась», «різні» 219, 601, 888, 1010
- прай, прай з молока** 496, 499
- приварок** 167; див.: також: **баланда, юшка**
- пряжена пшениця** 894; див.: також **польто**
- пряжений на сковороді ячмінь** 514, 901
- пукоші** (печене кукурудзяне зерно) 1129
- риба**
 - в'ялена 761
 - «жарена» 1163
- рогіз варений** 32
- салат з листя вишні** 1056
- салат з лісового часнику** 260
- «сало»** («бабуся давала мені спечений буряк, ...і казала: ідіть їсти сало») 326
- свиріпа варена** 324
- січка**
 - варена 319
 - парена 1351
- смажена квасоля** 618
- смажена лобода** 553, 570, 629
- смажена риба** 1163
- смажені шкіряні постолі** («жарили перед вогнем постолі, в кого були із шкіри») 271
- смажене березове листя** 911
- смажене жито** 20
- смажене жолуддя** 284, 669, 771; див. також: **маторжаники**
- смажене зерно** 1173
- смажений какіш** 834
- смажений щавель з висівками** 772

смажений щавель з висівками та кропивою 1346

смажені буряки, перекручені на м'ясорубці (з додаванням борошна) 216

смажені жаби («жаб жарили в печі») 279

смажені зерна 240

смажені колоски 255

смажені коржики з бур'янів (з додаванням кукурудзяної крупи) 791

смажені коржики із свиріпи 499

смажені лобода, калачики й кропива 855

смажені лопухи 312

смажені млинці з трави 48

смажені млинці з гнилої картоплі 263, 953

смажені мандрики із щавля і щиру 987

смажені «на бляшці» кришені кропива та щавель 1185

смажені «семена» 887

солоня тепла вода («варила воду і солила») 1063

солонина з зайців 1063

суп

«без картоплі» 1204

із жаб 500

із зелені та дрібки крупи 857

з варених калачиків 1066

з листя кульбаби 53

з дикого луку і тертого мушію 1014

з петрушки, укропа, муки («і трохи якоїсь крупи») 1017

«ріденький» 1088

з розтовченої кукурудзки 1125

із собачого м'яса («Варили собаче м'ясо в самій воді, нічого було кинути у той суп, крім м'яса. Їли, закривши очі і ніс, бо було дуже жалко собаки, і дуже смерділо собаче м'ясо») 319

з тюльки 7

із щавелю 1051

із щиру, лободи 1005

супчик 488

сусли

варені 388

обсмалені 1100

сухарі, розмочені в молоці 1075

сьорба 607

тюлька 731

тюра (борщ із квашеного бурячиння) 675

узвар

з вівса або макухи 837

із запареної соломи зі стріхи («Його смак ніколи не забуду») 164

холодець

із здохлих корів (із шкури корови) 166, 658

із шкури корови 658

«хрін в окропі» (дика бараболя та хрін в окропі «були найціннішим делікатесом») 318

цибах варений 385

шурпа 1298

шашлики з горобців 1024

шкарлупа з буряка та картоплі печена з капустою 1030

шпінат варений 1139

щавель

варений 1147

печений 1061

січений із крупою 1062

шліхта («люди їли гнилу картоплю, а отриманий крохмаль розмочувалою, ставили в горщику в піч. Яка смачна шліхта виходила!») 217

щерб 961

юшка 12, 53, 122, 123, 163, 177, 187, 248, 257, 289, 329, 550, 688, 701, 770, 790, 827, 831, 837, 981, 1014, 1084, 1086, 1229, 1354; *див. також: затирка, штій, щерба*

з браги 654

з бур'яну 176, 808

з буряка («со свеклы») 1258

з віки («юшка від неї така чорна була») 1024

з відвареної телячої шкіри 225

з водяних горішків і риби 1225, 1228

з гнилого буряку і бур'яну 711

з гавенят 515

з горобців 1090

з зерна 47, 1084

з картоплі («як горох») 73, 1224

з картоплі і пшона (кандер) 1299

з мерзлої, гнилої картоплі 809, 839, 1266

з кльощками 177

з колосків 684

з кори дерева («особливо з вишень і слив») 384, 1334

з котів, собак 283

з кропиви 279, 299, 316, 326, 586, 802

з кукурудзи 121, 136, 362

з кукурудзяних качанів 275

з кукурудзяних качанів з лободою 1348

з кукурудзяної муки 122

з лободи 169, 474, 1323

з лободи, різної трави 66, 1312

з лушпиння картоплі 64

з макухи 368, 1358

з молока, «завареного яйцем» 1121

з птахів (воронів, чорногузів) 269, 283

з риби 117, 302, 303, 305, 347, 360, 961, 1228

з «семочок» товчених 890

з теляти 1035

з шкіри телячої 225

з шкіри кінської («шкіру... обсмалювала, шкребла, різала і варила. Виходили трубочки у коричневій воді...») 845

з трав 5, 74, 81, 98

з щавлю, лободи 32
 щиру і лободи 1332
 «якась» 107, 252, 853, 1199,
 юшка «із куліша» 585, 1354
 «із всього, що було» 117
 юшка («як латурка») 177
штій («штій рябий») 1041; *див. також:* **юшка**
щерба 961; *див. також:* **юшка**
ячмінні галети 64
ячмінь пражений (для свиней) 1055

кал див.: фекалії

каміння («було на подвір'ї каміння, нівть його забрали і пропили пролетарії») 615

канібалізм, людожерство, людойдіство («люди людей їли»; «їли навіть людей»; «в селі вбивали друг друга, щоб вижити»; «люди з'їдали дітей, один одного»; «старалися, щоб хата була закрита, щоб не з'їли дітей»; «людей їли так, що їли і сиріт, і тих, хто тільки народилися. Люди їли людей, навіть інтернатів тоді не було, бо всіх поїли») 7, 19, 25, 34, 38, 40, 59, 64, 71, 75, 76, 86–89, 94, 107, 116, 120, 123, 128, 132, 139, 146, 147, 150, 154–156, 164, 177, 178, 180, 185, 196, 198, 205, 215, 222, 223, 229, 237, 238, 241–246, 248–251, 254–257, 260–262, 264, 265–280, 282–286, 291, 292, 294–296, 298–301, 309, 311, 314, 332, 334, 347, 367, 368, 372–374, 377, 383, 386, 407, 418, 443, 445, 478, 485, 514, 519, 522, 529, 549, 550, 552, 555, 556, 561, 567, 574, 582–586, 588, 589, 592–594, 597, 598, 600, 601, 603, 605–607, 609–611, 613, 615, 625, 627, 631, 632, 637, 640, 644, 646, 649, 652, 654, 655, 657, 662, 663, 666, 668, 673, 674, 680, 686, 687, 690, 692, 703, 705, 721, 728, 740–745, 755, 758, 769, 773, 774, 779, 783, 784, 798, 799, 808, 811, 812, 816, 817, 820–822, 826, 828–830, 834, 835, 839, 840, 842, 846, 852–854, 858–860, 870, 872, 874, 876, 880, 883, 904, 914, 918, 925, 936, 939, 943, 951, 958–960, 965–968, 977, 979, 984, 987, 990, 991, 996, 997, 1000, 1003, 1004, 1006, 1007, 1010, 1014, 1015, 1024, 1025, 1036, 1040, 1051, 1052, 1057, 1077, 1080, 1082, 1093, 1094, 1096, 1106, 1109–1111, 1114, 1121, 1122, 1137, 1143, 1144, 1146, 1156, 1158, 1159, 1173, 1177, 1181, 1184, 1192, 1197, 1209, 1229, 1232, 1235, 1238, 1241–1244, 1247, 1251, 1261, 1263, 1273, 1277, 1278, 1280, 1283, 1285, 1287, 1293–1295, 1297–1299, 1301, 1304–1306, 1308, 1320, 1322, 1323, 1334, 1336, 1340, 1344, 1345, 1347, 1350, 1355; *див. також:* **самопоїдання; трупойдіство**

жахіття людожерства у колективній пам'яті (жертви – переважно старі люди і діти:

«їли собак, котів, дітей і старих людей»; «жінки їли дітей, старших людей і котів»; «багато людей з'їли, одні кості позалишувалися»; «на базарі продавали людське м'ясо»; торгували «стравами» з людського м'яса; «ями з головами дітей»; «від голоду померла моя подруга. Її мати тайком порізала тіло, відварила та скормила молодшим дітям»; «сестри хотіли мене вбити», «інтернатів... не було, бо всіх [дітей] поїли»; «Діти потім виходили на вулицю і розказували: «Ми з'їли Івасика»; «з'їла свою маму»; «вбивали власних дітей та варили їх»; «тіло дитини засунули в піч»; «новонароджених [в полі] малюків забирали люди, варили на вогнищі і поїдали»; «вбивали людей і робили ковбаси»; «люди з'їдали дітей, один одного»; «багато вздовж дороги валялося одрізаних людських голів») 7, 38, 40, 49, 71, 72, 76, 116, 147, 239, 254, 264, 267, 281, 282, 284, 332, 372, 465, 469, 514, 552, 563, 588, 589, 606, 607, 611, 615, 637, 641, 644, 647, 652, 654, 668, 690, 703, 723, 779, 800, 811, 812, 813, 821, 826, 828, 833, 835, 852, 853, 870, 885, 890, 914, 936, 939, 943, 951, 959, 967, 968, 984, 991, 997, 1000, 1003,

1009, 1010, 1014, 1015, 1025, 1026, 1034, 1051, 1052, 1093–1094, 1114, 1117, 1172, 1177, 1209, 1235, 1236, 1242, 1245, 1247, 1255, 1256, 1261, 1276, 1278, 1283, 1289, 1301, 1308, 1323, 1344

поїдання своїх дітей («мати з'їла свого немовляти»; «від голоду люди божеволіли, їли своїх немовлят»); спроби врятувати інших дітей в родині («мати вбила свого немовля, тільки щоб нагодувати інших дітей») 25, 40, 47, 61, 67, 71, 94, 98, 107, 121, 132, 159, 160, 178, 196, 201, 238, 251, 253, 256, 264, 268, 270, 276, 279, 281–283, 289, 292, 294, 296–300, 311, 346, 367, 387, 389, 467, 469, 552, 561, 586, 594, 601, 632, 640, 646, 673, 674, 703, 705, 728, 755, 819, 830, 835, 839, 851, 880, 965, 967, 968, 996, 997, 1007, 1031, 1146, 1235, 1242, 1245, 1278, 1283, 1285, 1293–1295, 1334

спроба зарубати і з'їсти лікаря 1242

викрадання дітей (заманювали дітей; наймали пасти корів) 458, 588, 601, 606, 610, 642, 907, 991, 1282

«страви» з людського м'яса (холодець, ковбаси) 38, 71, 76, 147, 284, 514, 552, 588, 589, 606, 611, 637, 641, 644, 668, 723, 779, 811, 821, 826, 828, 890, 914, 936, 939, 943, 951, 959, 984, 991, 1000, 1003, 1010, 1014, 1278, 1308

публічне покарання канібалів у громаді («Улиту вели по вулиці з табличкою на грудях «Вона з'їла своїх дітей». Старший син ішов поруч, а Улита несла на тарілці обгорілі голівки своїх дітей»; «З останків кісточок дітей їм робили низки на шию і гнали по селу, поки вони не помирили»; «Одна жінка зловила свою дитину, розчленувала – і в піч. За коня вчепили цю жінку і гонили селом») 160–161, 296, 299, 344, 478, 918, 1276

карнавалізація акцій «розкуркулення»

проведення реквізичій з прапорами, під музику («забирали все під музику», «ще й гармошка ззаді грала, а вони танцювали», «їздили з флагами і з гармошкою», «ходили з гармошкою, веселилися, співають, гуляють», «ходили з факелами», «позаду йшов духовий оркестр і грав, то ми уже так і знали: на якій вулиці музика грає, то там і будуть все з хатів тягнути, все», «ходили з червоними прапорами» з хати в хату без ніяких документів і відбирали все, що попадало під руки», «приїхали нас розкулачувати... з флагами») 865, 886, 925, 941, 945, 966, 979, 891, 1055, 1056, 1062, 1065, 1069, 1075, 1105, 1107, 1113, 1127

організація колгоспів під музику і з танцями 652, 661

каторга, каторжні роботи («в Сибір на каторжні роботи») 263, 279, 1262, 1263, 1322; *див. також: висилка, заслання*

катування селян, побиття, знущання, приклади («селян... обливали водою, вивозили на мороз, примушували робити... фізкультуру, піддавали колективному роздягання»; «людей били, розстрілювали, прив'язували до підводи і тягнули»; катування в тюрмі; катування голодом в тюрмі; «закрили її в підвалі на троє суток по пояс у воді» за горщик кукурудзи на насіння; 2–3 дні тримали людей «на допитах у штабі»; «закривали в одній хаті і тримали, як у тюрмі»; «садили голими на лід»; «людей заводили в «холодну»... заливали в кімнату воду – вона замерзала і люди виморожували ноги») 558, 614, 983, 1092, 1204, 1233, 1278, 1286, 1316, 1328

«мішок зерна висипали коняці, а на дітей замахнувся багатом...» 297

«всю родину вивозили в поле за село, забороняли повертатися» 1149

розлучення родини («вони діду з бабою не розрішали разом жити») 1118

переорювання «молочної пшениці» за відмову вступати до колгоспу 36

закриття на два тижні в темному льосі 1310

відбирання корови (за поїздки до міста) 1309

підселення до родини (одинадцяти людей) за відмову вступати до колгоспу 781
вибивання вікон і дверей у хаті 1112, 1290

вигнання дітей з хати 129, 861

наглядячка запалювала солому на спинах селян 1098

примус людей до нічної праці, «хто засипав, того просто трактором переїжджали» 484
«виселяли з хати, якщо опирався хтось, висаджували на дах голого. Це було взимку.

Поки зняли, людина померла» 582

роздягали, знімали верхній одяг (взимку «з мами зняли плаття, а у Зої онучі») 589, 969
побиття, примус до праці («якщо прийшов раніше додому з поля, то били нагайками і гонили назад в поле»; «Міліція забирала усе, ходили з нагайками, хто не підчинявся – били до смерті»; при обшуках «якщо щось знаходили, кидали людей на підлогу і били палицями») 704, 725, 1203, 1291

жорстокі побиття, забиття насмерть (забиття «насмерть малих дітей за те, що піднімали з колгоспного поля декілька колосків»; «Коли діти збирали на полі колоски, їх заганяли у ставки і били батогами по ногах»; «Судові органи чинили глум над людьми, а малих дітей забивали насмерть за те, що піднімали з колгоспного поля декілька колосків»; «в підвалах людей вбивали на смерть»; за приховування зерна «дуже били діда гумовими палицями; через два місяці він помер») 13, 158, 238, 374, 414, 557, 573, 654, 667, 807, 1024, 1078, 1095, 1124, 1294, 1345

кацапи 637, 641, 662, 1001, 1122; *див. також:* росіяни

качки 176, 265, 496, 922, 954

квач для немовляти («щоб смоктала») 1291

з буряків 170

з кабаків 189

із затірки 802

з макухи 1291

з вареного кукурудзяного борошна 678

керосин *див.:* гас

килими, килимки («міняли килим на їжу») 182, 183, 197, 232, 239, 288, 335, 421, 490, 595, 697, 707, 733, 735, 752, 768, 825, 833, 844, 849, 854, 969, 984, 997, 1023, 1127, 1138, 1184;

див. також: **коври, ковьор**

«килими стояли півтора десятка яєць»; «поміняв за килим два відра кукурудзи»; «виміняла вовняний килим на вузлик кукурудзяного насіння і два цукрових буряки»; «поміняли килим на буряк»; «проміняв килим за мисочку муки»; «на чудового килима виміняли... пуд кукурудзи»; «за килим давали баночку крупи, за оздоблене бісером пальто – дві баночки»; «за банку пшениці давали такий хороший килим» 707, 735, 752, 825, 833, 844, 849, 1023

кінський послід («їли кінський послід, бо там можна було знайти зерна пшениці») 362

кладовище, цвинтар («по одному в ямі»; «на цвинтарі»; «на кладбіщі»; «на кладовищі замість хрестів – якісь палки»; «просто закопувалаи, як худобу»; «могили були і особисті, і братські»; «на кладовище увозили вночі тачками»; на кладовище «загальна яма»; «кладовища у кожному селі не було»; «на кладовище ввозили, але ніхто не хотів їх ховати»; «бувало, просто мертвих залишали на цвинтарі, бо копати ями не було кому, і за ніч собаки все з'їдали»; «кругом ховали на різних кладовищах») 10, 13, 19, 22, 27, 38, 45, 50, 61, 67, 69, 71, 77, 78, 80, 87, 97, 101, 103, 106, 109, 112, 115, 129, 137, 139, 143, 152, 159, 160, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 172–174, 177, 180–182, 196–198, 203, 205, 207, 213, 214, 216, 220, 223, 226, 232–234, 241, 242, 243, 247, 249–258, 261–263, 269, 271, 272, 275–280, 284, 286, 288, 292, 296, 297, 308, 315, 351, 359, 363, 373, 378, 390, 391, 400, 405,

412, 418, 421, 428, 434, 443, 454, 471, 499, 503, 504, 507, 509, 515, 525, 527, 550, 551, 552, 554, 555, 556, 558, 559, 564, 567, 570, 573, 574, 575, 576, 578, 584, 585, 587, 588, 591, 592–596, 599–607, 609–611, 616, 618, 622, 623, 630–634, 640, 642, 645–648, 653, 655–659, 661, 664, 667, 669, 670, 671, 673, 674, 677, 679, 680, 682, 684, 685–689, 692, 696, 698, 699, 702, 703, 705, 706, 710, 713–718, 722, 724, 729, 731, 732–734, 737–739, 740, 742–744, 746, 747, 749, 752, 754–758, 769, 771, 773, 774, 792, 795–797, 800–803, 806, 816, 821, 826, 830, 833, 835, 841, 843, 845, 849, 850, 853, 854, 856, 866, 869, 870, 872, 886, 888, 891, 904, 912, 920, 926, 942, 945, 963, 967, 968, 971–973, 975–977, 979–981, 983, 985, 988, 991, 997, 998, 1000–1002, 1012, 1017, 1031, 1036, 1038, 1039, 1045, 1050, 1054, 1059, 1068, 1075, 1076, 1077, 1079–1081, 1091, 1103, 1110, 1115, 1124, 1126, 1141, 1145, 1146, 1147, 1150, 1151, 1156, 1176, 1179, 1181, 1185, 1189, 1193, 1197, 1199, 1202, 1206, 1209, 1225, 1247, 1272, 1277, 1278, 1281, 1285, 1286, 1291, 1293, 1296–1298, 1308, 1309, 1314, 1320, 1347, 1353, 1354, 1356, 1357; *див. також: могила; яма*

«серед кладовища була вирита траншея, куди і складали пухші тіла» 500

«в кінці цвинтаря копали ями не дуже глибокі, але широкі» 300, 301, 329

«на кладовище... копати довжелезну яму»; «на цвинтарі, в одну яму довгу»; «Була канава... через увесь цвинтар тягнулася. Туди і кидали людей» 663, 1185, 1308

«коло нашого кладовища рипа. Кидали в ту рипу й присипали землею» («край кладовища»; «на кладовищі є місце окремо»; «у яму біля кладовища»; «яма ... у кутку на кладовищі»; «велику яму, яку викопували за цвинтарем. Як яма наповнювалася трупами, то копали другу яму») 185, 226, 242, 514, 912, 1148

«зразу ховали на цвинтарі, а потім хто де міг» 400

поховання за межами кладовища (в сараях, в яслах; «хоронили родичі... сусіди... на городі чи на кладовищі» «закопували біля хати»; «ховали людей коло хати, не одвозили даже на кладовище»; «у садочку, бо не мали, чим відвезти всіх на кладовище»; «декого за городами, кілька чоловік у ямі»; «в садку під вишнею»; «в лісах є ті могили»; «то на кладовищі, а то там до річки звозили») 45, 138, 177, 201, 279, 389, 454, 773, 1109, 1204

«дівчина... (12 років) була настільки знесилена від голоду, що порубала топором свою померлу матір і частинами занесла на цвинтар для того, щоб поховати» 242

«а ще й ганяли тих, хто там був, щоб ніхто не знав, де ховають» 1145

«кинули сімох в яму, а у восьмого чоловіка ноги довгі – не вміщаються, то йому їх лопатою відрубвали і кинули в яму» 631

кладовище як схованка («переховувался на кладовищі, щоб не роздягли»; «ховали зерно в умовному місці біля кладовища») 849, 1226

клопи 1306

клуня (у клуні ховали зерно, харчі; шукали; з клуні бригади виводили худобу, «прийшли з сокирами, розібрали клуню»; «клуня раком...»; «клуня боком...») 148, 155, 159, 245, 248, 303, 327, 345, 430, 489, 609, 617, 622, 638, 640, 708, 780, 795, 863, 1100, 1147, 1175, 1278, 1286, 1286, 1289, 1307, 1308, 1320

кози 9, 17, 81, 177, 193, 221, 321, 386, 579, 692, 735, 804, 1024, 1105, 1112, 1124, 1149, 1180, 1191, 1222, 1224

забирали 208, 283, 805

кобила, кобилка 8, 49, 100, 161, 496, 524; *див. також: коні, коні-годувальники*

коври, ковьор (шерстяні, домоткані); *див. також: килим*

мінiali 250, 538, 672, 1011, 1036

забирали 747, 912, 913, 964, 1080

ковдри, одіяла, одіяльце

забирали 3, 20

мінiali, продавали («одне-єдине одіяло... на декілька кілограмів кукурудзяної муки»;

«одіяло продала за горілку, а горілку поміняла на крупу») 232, 252, 326, 1315, 1358

хоронили («замотуючи в ковдру») 986, 1342

ховали 1308

кожух, кожушок, кожушанка («якщо деякі люди мали криту жерстю хатину, або мали свитину або кожух, їх називали кулаками») 863, 1038, 1291

забирали («розірваний кожушок»; «з дітей зняли останній кожушок»;) 35, 159, 195, 279,

331, 408, 432, 455, 593, 630, 689, 901, 949, 1044, 1149–1151, 1274, 1291

як схованка 462, 689

мінiali 969, 1007

колгосп 4, 5, 8, 12, 14, 17, 20–22, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 43, 44, 45, 48, 61, 68, 72, 75, 78, 86, 89, 91, 94, 97, 102, 104, 107, 108, 109, 114, 117, 121, 122, 135, 138, 142, 143, 144, 146, 150, 155, 159, 164, 174, 175, 176, 178, 180, 183, 195 196, 199, 200, 201, 206, 207, 209, 212, 214, 227, 228, 231, 239, 240, 245, 246, 248, 250, 251, 253, 256, 273, 286, 288, 292, 293, 295, 296, 299, 305, 311, 316, 319, 320, 329, 335, 337, 341, 354, 359, 369, 372, 377, 379, 380, 381, 382, 385, 387, 388, 392, 393, 402, 404, 406, 408, 411, 422, 425, 432, 446, 447, 451–454, 457, 468, 472, 473–475, 477, 479, 482, 487, 491, 497, 500, 501, 502, 503, 506, 509, 510, 513, 514, 518, 520, 523, 524, 526, 527, 529, 536, 537, 540, 542, 545, 546, 547, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 561, 562, 565, 566, 569, 574, 575, 577, 580, 583, 585, 587, 588, 589, 592, 593, 594, 595, 599, 600, 601, 602, 648, 652, 660, 705, 707, 708, 712, 713, 715, 718, 719, 722, 723, 724, 725, 729, 781, 783, 793, 795, 803, 804, 807, 810–812, 814–816, 822–832, 834, 835, 838–842, 845–846, 852, 856, 857, 858, 859, 861, 865, 866, 868, 868, 875, 876, 878, 879, 882, 885, 887, 888, 890, 892, 894, 895, 898, 900–905, 908, 910–920, 922, 925, 926, 928, 929, 936, 939, 941, 944, 945, 949, 950, 951, 955, 960, 961, 963, 964, 965, 966, 968, 969, 970, 974–977, 988, 989, 991, 992, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1005, 1006, 1008–1010, 1011, 1014, 1019, 1020, 1022, 1024, 1026, 1030, 1032–1034, 1035, 1036, 1038, 1041, 1044, 1045, 1046, 1051, 1053–1055, 1056, 1058, 1060, 1061, 1064, 1067, 1068, 1071, 1073, 1076–1078, 1079, 1083–1085, 1088, 1090, 1092, 1093, 1095, 1097, 1101, 1102, 1104, 1105, 1107, 1108, 1111, 1116, 1119, 1120, 1121, 1123, 1126, 1127, 1130, 1131, 1133, 1135–1138, 1142, 1044–1050, 1153, 1155, 1156, 1157, 1158, 1160–1164, 1166, 1167, 1168, 1171, 1173, 1174, 1175, 1176, 1181, 1184, 1186–1188, 1190, 1191, 1193, 1196, 1198, 1199, 1201, 1203, 1205, 1208–1220, 1222, 1223, 1226, 1227, 1229–1231, 1236, 1237, 1239, 1240, 1243, 1244, 1246–1248, 1250, 1251, 1255, 1256, 1258, 1260–1263, 1268, 1269, 1270, 1273, 1277, 1278, 1281–1285, 1288, 1290–1295, 1297, 1299, 1301–1305, 1307, 1311, 1312, 1313, 1316, 1318, 1319, 1322–1324, 1327–1330, 1333, 1334, 1340–1343, 1345, 1348, 1349, 1355, 1356, 1357

«до самої своєї смерті в колгосп не вступала» 36

«не пішла, бо то була нечиста сила» 391

«краще в могилі гнити, ніж в колгоспі робити» 272

«жаліла до смерті, що вступила в той колгосп» 657

«працювали, як чорні воли» 1263

«коли лиш організовувався колгосп, то йшли на роботу з музикою і звідти», «щоб заохотити людей їти в колгосп, там грала музика, танцювали» 652, 661

«в колгосп не прийняли, бо він нічого не мав»; «маму не брали в колхозі... Казали

«враг народу»; «мама була дочкою попа, тому її в колгосп не прийняли» 645, 795, 994

«хто не йшов у колгосп, то тому було одрізано всьо. Хто йшов у колхоз, то всьо забирали» 939

«в комуні нам давали їсти» 1171

назви колгоспів, радгоспів, артілей:

- «Амборово», колгосп 1027
- «Більшовик», колгосп 251
- «Боротьба за врожай», колгосп 321
- «Ворошилов», колгосп 792
- «Ворошилова», колгосп 985
- «8 марта», колгосп 832
- «12-річчя жовтня», колгосп 847
- «За краще майбутнє» 763
- «Каганович», колгосп 575
- «Країна Рад», колгосп 509
- «Культ. нива», єврейський колгосп 980
- «Любов до праці», назва колгоспу (згодом – «імені Свердлова») 1077
- «Молдова рошу» («Червона Молдова»), колгосп 792
- «Молотова», колгосп 1291
- «Пам'яті Ілліча», колгосп 1329
- «Парижської комуни», колгосп 1121
- «Паризька комуна», колгосп 979, 982
- «Паризька комуна», колгосп 843
- «Перемога», колгосп 761
- «Перемога», колгосп 1327
- «Перше травня», радгосп 1119
- «Прапор комунізму», колгосп 1000, 1201
- «Сельтруд», німецький колгосп 510
- «Серп і молот», колгосп 847
- «Сім'я Леніна», колгосп 1007
- «Союз», колгосп 1341
- «17-та партконференція», колгосп 1036
- «Сталіна», колгосп 742
- «Трассеу ноу» («Новий шлях»), колгосп 792
- «Третій інтернаціонал», колгосп 1199
- «Фрунзе», колгосп 784
- «Хрущова», колгосп 816
- «Чапаєва», колгосп 677
- «Червона зірка», сільгоспартіль 315
- «Червоний партизан», колгосп 457
- «Червоний Перекоп», колгосп 1261, 1262
- «Червоний переселенець», колгосп 470
- «Червоний Турбай», колгосп 457
- «Шевченка», колгосп 985

примус до вступу до колгоспу («Я вмру, а туди не піду»; «не хотіла йти в колгосп, так і вмерла, не будучи в колгоспі»; «заганяли», заставляли, примушували, «гонили», погрожували, залякували Сибіром, погрожували вислати сім'ю до Сибіру; «нахально заставляли»; «вимушені йти»; «гонять гоном. Не підеш у колгосп, підеш у тюрму»; «хто добровільно, хто під нагайку», «нахально заставляли», «хто хотів, а хто ні», «згнали людей у колгоспи»; «тим, хто не пішов в колгосп, їжу не давали: хотіли, щоб люди помирали з голоду»; «не хочеш в колгосп – подихай!»; «хто не йшов, помирали з голоду»; заможні не хотіли йти) 34, 47, 48, 60, 63, 66, 70, 71, 75, 107, 111,

118, 125, 128, 129, 151, 170, 172, 194, 195, 202, 204, 216, 219, 229, 240, 241, 247, 320, 334, 365, 366, 375, 389, 391, 402, 408, 414, 420, 432, 435, 440, 459, 514, 523, 537, 540, 542, 545, 551, 555, 557, 583, 595, 599, 601, 273, 603, 604, 611, 615, 632, 655, 659, 662, 684, 691, 693, 695, 697–699, 713, 723, 725, 772, 780, 781, 790, 791, 810, 837, 838, 847, 858, 861, 872, 868, 880, 887, 895, 907, 911, 933, 934, 936, 946, 951, 953, 963, 972, 974, 986, 991, 998, 1008, 1014, 1020, 1026, 1037, 1038, 1062, 1065, 1076, 1077, 1090, 1093, 1095, 1097, 1098, 1101, 1122, 1126, 1140, 1145, 1147, 1150, 1153, 1156, 1171, 1176, 1181, 1184, 1187, 1208, 1219, 1237, 1240, 1246, 1267, 1277, 1299, 1302, 1316, 1323, 1344, 1355

механізм примусу: «безперервними додатковими планами індивідуальної задачі зерна» 861

«вижили, завдячуючи колгоспу», «ті, хто пішов у колгосп, виживали» 43, 71

«В колгоспі... не відбирали всю їжу в людей» 273

«добровільний» вступ до колгоспу («добровільно, бо розуміли, що протиставитись безплізно» «першими йшли бідняки»; «бідні люди йшли в колгосп», «дуже бідні», «батьки зразу пішли в колгосп, ми не голодували», «бідні йшли, а багаті не хотіли»; «добровільно: за ший і на висельницю» «давали їсти», «щоб не забрали худобу, йшли в колгосп», «за трудодні йшли в колгосп», «хто хотів жити, працювали в колгоспі» «хто не хотів, висилали до Сибіру», йшли, «щоб вижити»; «щоб прокормити сім'ю»; «бо на обід давали трохи їсти»; «добровільно-нахально»; «вступ рахувався добровільним лише на словах, а на ділі все це здійснювалося насильно, під загрозою», «як побачили, що їсти дають»; «раз позабирали все, мусили їти»; йшли, бо їсти хотіли»; «бо всі вступили»; «йшли... щоби вижити») 113, 125, 215, 292, 386, 388, 435, 437, 448, 526, 547, 552, 553, 554, 557, 597, 632, 638, 653, 661, 666, 667, 725, 760, 872, 847, 851, 892, 898, 944, 950, 957, 965, 979, 986, 995, 1001, 1012, 1017, 1022, 1023, 1024, 1030, 1033, 1051, 1058, 1083, 1105, 1124, 1140, 1142, 1135, 1145, 1149, 1187, 1190, 1203, 1205, 1208, 1211, 1261, 1262, 1278

вилучення продуктів, одягу, майна, осель за відмову вступати до колгоспу (забирали «все, що було»; «всю нахалом забрали»; хто не хотів їти в колгосп, забирали все; «все, навіть подушки забрали»; «скатертину зі столу, рядно з лежанки, намисто»; «останню кашу з горщика»; лише ікони залишили; забрали «образочок, рушники»; забрали одяг, рушники; «забрали останній гребінець з вікна»; «забрали все до останнього цвяха»; «вилучили все зерно», «грабували тих, хто не хотів їти в колгосп», «забирали все і звозили до колгоспу»; «згребли все в колгосп»; «з хати вигнали»; «приходили самі ледачі і забирали все, що є»; «А в тих, хто не йшов у колгосп, огороди забирали, тільки стежку залишали до хати») 36, 55, 62, 65, 89, 118, 162, 180, 181, 191, 226, 272, 281, 293, 295, 305, 309, 327, 343, 364, 381, 382, 411, 413, 415, 422, 430, 441, 443, 448, 452, 454, 459, 484, 494, 500, 506, 518, 529, 551, 565, 587, 590, 601, 605, 607, 609, 615, 623, 625, 630, 632, 638, 650, 659, 667, 685, 686, 716, 719, 750, 764, 752, 781, 795, 799, 841, 865, 887, 889, 911, 957, 976, 977, 998, 1001, 1010, 1016–1018, 1020, 1024, 1032, 1045, 1058, 1071, 1105, 1107, 1171, 1184, 1185, 1203, 1236, 1246

відбирання хати за відмову вступати до колгоспу («де були хати під залізним дахом, то виганяли з хати»; «повинні були свій будинок залишити і спати під порогом»; вигнали з хати, поселили інших; «вигнали з хати, зробили стайню для колгоспних коней»; хату забрали під колгоспну контору; «зробили з дідової хати колгоспну баню, а потім... запропонували йому знову цю хату, щоб дід викупив її в колгоспі за 380 крб.») 221, 487, 562, 570, 615, 622, 638, 694, 761, 1032, 1150

руйнування осель «розкуркулених», використання будівельних матеріалів для керівництва 1289, 1290

- підселення до родини за відмову вступити до колгоспу 781
 відбирання худоби, землі за відмову вступати 633, 637, 735
 «здавали все» 638, 653, 661
 «крім хліба, нічого не брали» 666
 забирали хліб, «вищепаний не тільки на ланах колгоспів і радгоспів, але й на землі одноосібників та присадибних ділянках колгоспників» 149
 «над жителями не знущались, але забирали все» 674
 «хто не працював у колгоспі..., забирали все, навіть одяг» 998
 «люди, які чинили опір, "не хтівши" вступати до колгоспів, в них насильно забирали їхнє майно» 1076
 «людям, які не бажали йти в колгосп, активісти били ручні жорна» 589
 знущання, вбивства, репресії за спротив колективізації («мене догнали і зняли ботиночки, залишивши босоніж на снігу»; «прив'язували до підводи і тягнули»; «замкнули бабусю в комірчину, запалили соломую») 614, 784, 792, 799; *див. також:* **заслання побиття** («людей били рідко») 614, 792, 1207
 вигнання взимку на вулицю 631, 799
 розстріл за спротив («розстріляли як куркуля» «як ворога народу») 24, 76, 129, 614, 1308
 повішання («батько не хотів йти в колгосп – повішали»; повісили в центрі села («щоб інші боялися») 93, 838
 публічна страта (в центрі села викопали яму і стратили) 738
 висилка за відмову вступати до колгоспу («хто опирався, того висилали», «відправляли вагонами на північ»; «на висилку») 611, 632, 640, 641, 681, 682, 702, 723, 714, 719, 764, 787, 1142
 заслання до Сибіру та інших місць («на Сибір висилали сім'ями»; «висилали до Сибіру хто не хотів йти в колгосп або погано робив») 784, 946, 976, 1131, 1140, 1143
колгоспники 7, 36, 115, 118, 122, 127, 195, 289, 290, 360
колективізація 5, 31, 34, 36, 44, 45, 49, 63, 64, 86, 89, 121, 127, 128, 132, 149, 162, 169, 172, 202, 241, 314, 315, 327, 335, 360, 385, 414, 440, 441, 442, 456, 457, 471, 486, 500, 519, 522, 529, 632, 638, 695, 705, 748, 750, 791, 800, 807, 810, 814, 830, 848, 880, 884, 901, 925, 968, 971, 1000, 1133, 1149, 1153, 1175, 1190, 1199, 1229, 1245, 1288, 1289, 1323, 1331, 1338; *див. також:* **«розкулачення»; «розкуркулення»**
колиска 36, 293, 379, 452, 703, 1002, 1072, 1106, 1245, 1297
колодязь 237, 350, 482, 812; *див. також:* **криниця**
 ховали, шукали 122, 155, 198
 самогубство 153, 1229
колоски, «колосочки», «зернятка» («90% селян крали колоски»; «після жнив у полі колосочки збирати не дозволяли, бо вони спеціально зробили, щоб ми виздыхали»; «виживали так: крали колоски»; «крали колоски, щоб забезпечити себе харчами»; «голод змушував... йти в степ і збирати колоски, але це робити так, щоб ніхто не знав»; «збирались купами, брали ножі і різали колоски, щоб поїсти»; шукали; дерли; вигрібали з-під снігу, діти бігали «втишку» на поле, «тайком теребили колоски», «вночі... збирали в спідниці колоски і приносили їх додому»; «смикали колоски», збирали після косарки; збирали за боронами; дозволяли збирати після збору врожаю; дозволяли/не дозволяли збирати; боялися, не давали збирати без дозволу, «не дозволяли збирати колоски для себе особисто», «чекісти не давали збирати», «не дозволяли навіть після збору урожаю», «на своїй землі дозволяли збирати колоски», «за мишоловки не ганяли, а за колоски могли заарештувати», «нас заставляли збирати – три кілограми в

колгосп, один – собі», «можна було йти збирати колоски, тільки щоб ніхто не бачив, надо було ховатися», «на місці їли, а додому не розрішали брати», «розрішали, як председатель розрішить»; «за 5 колосків могли вбити одне одного»; «діти... ховали у штанці»; «охоронникам, щоб був стимул, дозволяли брати колоски») 7, 9, 11, 15, 23–26, 33, 36, 40, 42, 60, 75, 90, 92, 95, 99, 100, 108, 114, 118, 120, 122, 132, 133, 135, 139, 141, 144, 168, 170, 171, 180, 181, 184, 190, 195, 200, 204, 215, 216, 219, 226, 227, 231, 238, 240, 244, 255, 257, 264, 265, 267, 272, 273, 274, 281, 282, 287, 291, 293, 296, 297, 298, 299, 302, 304, 305, 307, 308, 309, 316, 317, 324, 326, 329, 338, 347, 350, 351, 356, 359, 361, 362, 369, 372, 376, 377, 378, 380, 381, 388, 396, 399, 401, 404, 408, 411, 414, 417, 422, 425, 427, 430, 432, 435, 437, 440, 447, 449, 451, 472, 474, 475, 488, 489, 505, 509, 513, 514, 515, 518, 523, 526, 533, 535, 536, 540, 547, 551, 553, 555, 557, 570, 571, 572, 579, 580, 581, 586, 587, 590, 591, 593, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 603, 605, 615, 618, 625, 627, 630, 639, 640, 644, 647, 650, 652, 653, 654, 655, 658, 662, 663, 664, 665, 670, 672, 673, 674, 680, 682, 685, 709, 714, 717, 726, 734, 746, 755, 756, 769, 774, 784, 790, 802, 803, 809, 818, 822, 825, 837, 838, 842, 846, 853, 856, 857, 866, 871, 874, 876, 882, 884, 886, 894, 898, 899, 900, 902, 908, 913, 915, 916, 917, 920, 921, 924, 929, 937, 939, 941, 942, 943, 944, 947, 949, 957, 961, 963, 971, 972, 979, 980, 981, 983, 986, 991, 993, 995, 997, 1001, 1002, 1010, 1014–1016, 1018, 1020, 1022, 1026, 1030, 1033, 1036, 1043, 1047, 1049, 1050, 1053, 1056, 1058, 1062, 1064, 1067, 1068, 1073, 1078, 1079, 1083, 1085, 1088, 1093, 1095, 1100, 1102, 1104, 1108, 1110, 1114, 1121, 1122, 1124, 1130, 1134, 1135, 1140, 1141, 1143, 1145, 1150, 1154, 1155, 1160, 1164, 1175, 1183, 1184, 1188, 1191, 1201, 1204, 1205, 1208, 1213, 1216, 1217, 1219, 1220, 1221, 1223, 1224, 1226, 1227, 1229, 1231, 1234, 1240, 1248, 1250, 1265, 1266, 1268, 1276, 1277, 1284, 1285, 1294, 1295, 1299, 1300, 1301, 1304, 1308, 1316, 1318, 1320, 1325, 1326, 1327, 1331, 1339, 1344, 1345, 1347, 1361, 1351, 1352, 1353; *див. також: покарання «за колоски»*

кольця, колечка 132, 633, 934, 1280

«з маминої мами познімали всі кольця і руки покрутили їй» 934

комбіді, комнезами 63, 159, 353, 610, 888, 1261, 1290

комин 1295, 1316

шукали, ховали зерно, рушники 259, 558, 568, 610, 616, 649, 673, 684, 839, 862, 1026, 1035, 1308; *див. також: димар*

ковиряли, колупали, штурхали при обшуках 649, 652, 661

активісти господарів «примушували вилізати на комин хати і кукурікати» 1316

комора

селянська 44, 118, 125, 128, 129, 150, 191, 209, 236, 249, 251, 253, 308, 334, 338, 362, 370, 376, 440, 441, 469, 487, 504, 570, 666, 670, 685, 768, 774, 808, 858, 987, 1008, 1055, 1056, 1064, 1067, 1127, 1147, 1163, 1194, 1204, 1309, 1323, 1328, 1337, 1355

колгоспна 17, 28, 30, 36, 51, 79, 94, 102, 108, 114, 135, 137, 142, 144, 164, 195, 200, 204, 206, 219, 222, 228, 231, 377, 394, 396, 399, 402, 404, 408, 411, 415, 417, 420, 422, 427, 430, 432, 435, 437, 448, 473, 523, 526, 527, 537, 540, 542, 551, 554, 555, 583, 590, 595, 596, 597, 602, 603, 605, 657, 664, 669, 674, 695, 698, 701, 759, 816, 820, 830, 844, 849, 865, 867, 868, 871, 873, 887, 890, 892, 895, 900, 902, 903, 905, 908, 919, 939, 947, 949, 962, 964, 972, 974, 981, 988, 991, 995, 1002, 1003, 1008, 1013, 1016, 1025, 1026, 1035, 1041, 1044, 1053, 1060, 1075, 1076, 1085, 1088, 1092, 1108, 1111, 1112, 1116, 1120, 1130, 1133, 1134, 1135, 1144, 1155, 1160, 1164, 1168, 1175, 1184, 1188, 1191, 1195, 1201, 1205, 1208, 1211, 1213, 1217, 1220, 1224, 1227, 1231, 1234, 1237, 1240, 1246, 1248, 1250, 1277, 1327, 1343

комуна 134, 135, 243, 433, 592, 796, 823, 843, 972, 982, 1121, 1150, 1163, 1171, 1172, 1307, 1320

комунари 134, 242, 641

комуністична влада 86, 137, 155, 586

комуністична партія 34, 71, 82, 348, 685

комуністичний режим 148

комуністичні вожді 511

комунізм 917

комуністи 34, 52, 54, 92, 93, 96, 97, 101, 148, 152, 193, 194, 196–198, 201, 202, 208, 210, 239, 240, 262, 429, 430, 458, 508, 550, 551, 555, 556, 560, 618, 622, 624, 627, 634, 645, 666, 671, 698, 709, 783, 792, 795, 796, 865, 866, 868, 870, 877, 883, 903, 911, 915, 918, 929, 945, 973, 974, 996, 1014, 1022, 1025, 1026, 1035, 1041, 1065, 1082, 1083, 1087, 1101, 1133, 1193, 1297, 1311, 1319, 1331; *див. також: більшовики*

«комуністична банда» 34

«комуністи збиралися в одній хаті і пекли, варили, пили горілку» 698

засипали зерном криниці 795

«казали: «ми великі комуністи, а ви – прості люди» 865

«заядлі комуністи» 868

«партійні комуністи» 890

не голодували 1082

ходили з червоною пов'язкою, «жінки вдягнуті у червоні хустки», жінка у червоній косинці 45, 78, 979

ходили з музикою 1065

«ходили з червоними прапорами» 514, 1072, 1336

«хороші, істинні» («виходили в поле і розстрілювалися, і самі себе убивали») 866

«ху*ові» 866

комуняки 35, 38, 522; *див. також: комуністи*

коні, коні-годувальники (забирали, «здавали самі») 7, 13, 15, 25, 28, 29, 36, 37, 48, 82, 86, 114, 122, 127, 140, 151, 161, 164, 166, 173, 174–176, 182, 183, 194, 196, 202, 221, 229, 231, 236, 238–242, 246, 247, 249, 275, 297, 302, 314, 315, 324, 327, 335, 338, 340, 342, 352, 365, 366, 372, 377, 380, 382, 385, 386, 388, 389, 391, 397, 411, 427, 443, 450, 452, 469, 465, 473, 477, 484, 486, 494, 501, 502, 504, 513, 518, 519, 522, 523, 550, 553, 565, 580, 583, 587, 589, 590, 593, 615–618, 620, 632, 633, 636–641, 645, 650–653, 655, 659, 665, 667–669, 671–673, 694, 696, 699, 705, 716, 718, 719, 721, 725, 727, 728, 731, 735, 736, 738, 739, 741, 744, 747–749, 751, 752, 754, 758, 763, 767, 771, 781, 791, 792, 794, 797, 800, 802, 805, 807, 808, 811, 812, 814, 816–818, 825, 829, 838, 840, 841, 845, 850, 848, 849, 850, 860–862, 865, 866, 871, 873, 874, 878, 884, 888, 889, 891, 892, 896, 900, 904, 907, 908, 910, 916, 920, 923, 924, 925, 927, 929, 931, 935, 936, 939, 941, 944, 945, 947, 959, 962, 965, 969, 974, 976, 984, 994, 995, 1001–1003, 1008–1010, 1015, 1017, 1020, 1022, 1025, 1026, 1030, 1032, 1034, 1036, 1040, 1041, 1043, 1050, 1056, 1064, 1065, 1069, 1071–1073, 1075, 1076, 1081, 1085, 1089–1091, 1093, 1105, 1112, 1113, 1115, 1116, 1118, 1119, 1122, 1123, 1126, 1129, 1133, 1135, 1140–1146, 1149, 1157, 1190, 1211, 1154, 1162, 1171, 1174, 1185, 1186, 1187, 1188, 1199, 1201, 1205, 1210, 1219, 1226, 1237, 1245, 1254, 1259, 1265, 1270, 1274, 1276, 1277, 1282, 1288, 1289, 1292, 1299, 1304, 1306, 1307, 1316, 1323, 1326, 1331, 1336, 1341, 1345, 1348, 1349; *див. також: кобила, кобилка; ІЖА*

«фондові коні» (для армії) 1292

ховали 22, 82

крали 696, 720

продали 343, 441, 575, 896

консерви 10, 129, 444, 664, 665, 950, 1082

конюшня 204, 246, 334, 377, 391, 817, 845, 970, 976, 1003, 1226, 1282, 1292; *див. також: стайня*

«з хати нас вигнали... змушені ми з братом жити в конюшнях»; «у конюшнях ночували»; «в нас відібрали хатину, вигнали з дому. Будинок використали на побудову конюшень на фермі» 964, 1105, 1346

корова, корівка, корівка-годувальниця, корівчина; див. також: теля

годувала сім'ю, допомагала вижити; завдяки корові не голодували 5, 9, 10, 23, 26, 27, 32, 44, 55, 59, 60, 71, 91, 111, 118, 125, 131, 146, 152, 177, 179, 202, 211, 213, 234, 240, 253, 261–264, 275, 276, 278, 280, 284, 285, 290, 291, 294, 295, 299, 302, 305, 311, 314, 315, 316, 321, 322, 324, 326, 327, 330, 335, 336, 341, 347, 351, 352, 358, 362–364, 409, 415, 442, 444, 450, 451, 452, 455, 463, 466, 470, 471, 473, 480, 481, 483, 484, 486, 488, 490, 491, 493, 494, 496, 501, 502, 511, 515, 518, 520, 527, 534, 541, 567, 577, 580, 582, 584, 585, 588, 590, 595, 604, 607, 615, 620, 622, 624, 625, 632, 648, 652, 653, 655, 659, 660, 666, 671, 674, 681, 682, 692, 693, 697, 707, 709, 712, 716, 717, 718, 727, 732, 733, 734, 735, 737–739, 741–743, 752, 755, 756, 757, 758, 772, 775, 781, 783, 785, 787, 788, 791, 795, 801, 804, 814, 815, 820, 824, 827, 828, 834, 835, 836, 837, 854, 865, 866, 871, 872, 874, 878, 880, 897, 905, 910, 911, 917, 925, 939, 943, 953, 967, 968, 980, 982, 984, 986–988, 994, 1005, 1006, 1009, 1021, 1027, 1035, 1073–1075, 1081, 1086, 1088, 1091, 1111, 1116, 1117, 1119, 1121, 1135, 1139, 1148, 1151, 1152–1154, 1162, 1163, 1167, 1169, 1173, 1176, 1180, 1210, 1222, 1224, 1231, 1243, 1244, 1254, 1255, 1261, 1265, 1267–1269, 1271, 1272, 1273, 1274, 1276, 1287, 1289, 1305, 1307, 1319, 1321, 1324, 1326, 1327, 1329, 1340, 1343, 1346, 1350–1352, 1354

забрали, конфіскували, примушували здати 15, 118, 151, 159, 164, 167, 175, 176, 182, 190, 194, 205, 208, 216, 226, 236, 240, 279, 288, 297, 330, 340, 365, 378, 379, 386, 387, 389, 392, 448, 455, 465, 469, 500, 504, 513, 514, 522, 564–566, 617, 625, 626, 638, 643, 644, 654, 667, 668, 673, 681, 682, 720, 735, 747, 751, 759, 763, 769, 771, 777, 793, 805, 808, 812, 819, 820, 832, 834, 836, 834, 838, 840, 841, 843, 847, 848, 850, 852, 861, 892, 904, 907, 908, 912, 920, 923, 944, 945, 947, 963, 964, 974, 985, 991, 1000–1003, 1008, 1010, 1020, 1032, 1056, 1065, 1069, 1072, 1080, 1084, 1090, 1093, 1102, 1105, 1107, 1112, 1115, 1118, 1126, 1127, 1129, 1141, 1142, 1146, 1149, 1186, 1188, 1191, 1199, 1203, 1270, 1298, 1299, 1304, 1309, 1348

залишили, залишили тим, хто пішов у колгосп, не забрали 181, 225, 249, 342, 373 (але молоко потрібно було здавати), 506, 575, 584, 657, 668, 717, 900, 913, 916, 922, 927, 929, 995, 1003, 1050, 1064, 1122, 1341

віддали добровільно, здали в колгосп 43, 49, 181, 266, 391, 653, 774, 818, 848, 939, 997, 1026, 1058, 1076, 1135 (14 корів)

віддали до багатшої сім'ї 336

не віддавали, чинили опір «ревкам» 353, 990

розібрали свої корови з колгоспу 1150, 1323

вкрали (хотіли вкрати) 5, 51, 140, 294, 587, 925, 934, 935, 938, 959, 1007, 1014, 1024, 1041, 1047, 1292

забрали в хату, тримали в хаті, в сінях, «щоб не вкрали» 17, 451, 563, 633, 821, 827, 829, 830, 832

переховували 48, 346, 624, 723, 757, 970, 992, 1117, 1352

в лісі 22, 626, 1350 (опікувалося все село)

орали, волочили, запрягали 274, 614, 670, 796, 857, 906, 954, 1154, 1342

купили, продали «продали і проїли» 441, 529, 644, 645, 658, 675, 704 (50 кг грису купив), 843, 858, 978 (купили пуд кукурудзи), 1258, 1294

здохла, не було чим годувати 40, 203, 276, 350, 548, 1004

зарізали, щоб не забрали; бо не було що їсти, не було чим годувати 127, 306 (вистачило на місяць), 375, 373, 409, 464, 548, 789, 965, 1090, 1256

виміняли за платки, килими 239

- податок на корову 373, 692 (500 літрів молока), 707
 продав корову, купив рушницю для полювання 366
 їли варево з шкіри 223, 1313
 їли здохлих коров 166, 1000, 1057, 1209 (сусід викопав)
 людожери заманювали дітей (наймали буцімто пасти корів) 588, 601, 606, 610
 опалення коров'яком (коров'ячим послідом) взимку 669, 1263
 черги біля ферми за м'ясом здохлої корови 276, 334, 346, 484, 826
костюм 196, 459, 875, 953
 міняли 176, 953
 «шерстяний (поміняла за дві склянки пшона) 196
кофта 532, 999, 1328
 продавали, міняли 513, 1101
 забрали 648
коштовності, коштовні речі 18, 19, 26, 40, 41, 340, 481, 880, 1280; *див. також: цінності; прикраси ювелірні*
крадіжки як засіб виживання («щоб вижити – крали»; «ми їли, що вкрадемо»; «Приходилося красти, як хоч жити»; «90% селян крали колоски»; «крали колоски, щоб забезпечити себе харчами»; «хто був сміливішим, йшов на поле красти пшеницю»; «[в колгоспах] у них було більше шансів щось украсти»; «крали колоски, кого ловили, того вбивали»; «старались любими путями вкрасти хоч жменю»; «усі тоді крали і ховали, але все одно помирили»; «їли, що вкрадемо»; «сильне було воровство»; «дуже крали одні в одних»; «ховаючись їли, крали в багатих»; «в колгоспі ... шанс украсти», «їла коло державних свиней»)) 12, 13, 85, 90, 94, 101, 138, 140, 141, 146, 150, 161, 172, 177, 189, 195, 204, 217, 253, 254, 264, 265, 267, 274, 275, 280, 281, 282, 286, 291, 295, 297, 300, 301, 309, 310, 317, 318, 319, 321, 349, 354, 358, 364, 368, 371, 372, 393, 399, 414, 415, 420, 427, 458, 497, 499, 508, 515, 518, 526, 558, 570, 599, 603, 605, 608, 614, 620, 625, 636, 637, 639, 640, 642, 652, 654, 659, 667, 669, 670–672, 680, 685, 692, 696–699, 701, 704, 707–709, 711–713, 720, 726, 736, 751, 759, 761, 762, 781, 796, 802, 807, 819, 823, 831, 832, 846, 850, 866, 869, 874, 876, 890, 892, 901, 903–905, 907, 911, 919, 930, 933, 941, 967, 972, 975, 976, 979, 982–984, 988, 991, 1005, 907, 911, 919, 930, 933, 941, 967, 972, 975, 976, 979, 982–984, 988, 991, 1005, 1013, 1016, 1033, 1051, 1054, 1056, 1095, 1098, 1111, 1120, 1125, 1130, 1141, 1186, 1261, 1289, 1292, 1316, 1323, 1341–1343, 1349; *див. також: колоски, бандитизм*
 «вночі крали м'ясо дохлих тварин» 1146
 «одне в одного»; «крали люди дуже»; щоб вижити, крали у людей», «у сусіда») 101, 280, 372, 458, 620, 659, 823, 832, 860, 1075, 1163, 1231
 «в багатих» 101, 177, 866
 посилки з продуктами 1075
 боялися красти; у колгоспі не крали 176, 706, 708, 1050, 1152, 1174
криниця 8, 208, 445, 455, 499, 715; *див. також: колодязь*
 ховали («прив'язували до мішка з зерном камінець та кидали в криницю») 113, 337, 371, 795, 851, 975
 «хворих коней розстрілювали і чомусь кидали в криницю» 1147
 «хто хотів вкрасти буряка, того вбивали і в криницю кидали» 299
крохмаль 131, 203, 217, 233, 248, 589, 655, 657, 731, 735, 991, 1153, 1342
крупя, крупиця 4, 16, 18, 37, 47, 48, 63, 81, 82, 110, 117, 118, 125, 139, 145, 151, 158–160, 165, 168, 169, 172–174, 178, 181, 185, 187, 188, 190, 193–199, 203, 204, 211, 217, 232, 233, 243, 245, 248, 251, 252, 254, 262, 269, 271, 275, 278, 279, 283, 286–288, 290, 306, 308, 311, 317,

322, 326, 328, 331, 335, 336, 339, 342, 348–350, 364, 366, 369, 387, 390, 396, 406, 439, 440, 442, 466, 486, 488, 489, 492, 496, 501, 513, 530, 532, 533, 543, 552, 559, 564, 571, 596, 603, 617, 619, 621, 622, 633, 642, 646, 657, 658, 649, 662, 666, 673, 679, 682, 690, 692, 696, 700, 702, 709, 716, 723, 724, 732, 735, 737, 739, 741, 745, 747, 751, 753, 757, 760, 761, 762, 780, 790, 791, 793, 801, 809, 812, 823, 832, 844, 847, 850, 853, 854, 855, 857, 863, 868, 872, 887–889, 893, 902, 910, 912, 922, 923, 938–940, 949–951, 955, 963, 980, 988, 990, 1017, 1028, 1032, 1034, 1041, 1048, 1062, 1067, 1072, 1073, 1080–1082, 1085–1087, 1092, 1108, 1114, 1116, 1118–1120, 1127, 1129–1131, 1133, 1140, 1171, 1173, 1180, 1188, 1238, 1245, 1259, 1263, 1267, 1270, 1280, 1282, 1283, 1298, 1300, 1304, 1313–1315, 1317, 1326–1328, 1330, 1339, 1340, 1342, 1343, 1345, 1348, 1350, 1354

гречана 1298

кукурудзяна (маїсова) 169, 185, 251, 275, 322, 326, 466, 496, 501, 533, 596, 780, 791, 923, 1120, 1130, 1140, 1340

манна 110, 1170

пшоняна 855, 1087

ячмінна 697, 902, 1092

«крупка із кори дуба, із якої робила блинчики» 1350

крупинка, крупиночка («до крупинки») 63, 268, 281, 297, 349, 450, 481, 626, 669, 683, 688, 993, 1055, 1143, 1185, 1186, 1277

крупорушки 1133

кукла з кужеля (забрали) 630

«кулаки» див.: селяни

кульчики див.: сережки

кури, «курочка» 8, 27, 38 176, 177, 287, 330, 341, 377, 439, 476, 484, 494, 501, 562, 563, 615, 631, 707, 732, 753, 758, 762, 781, 787, 788, 797, 805, 808, 814, 824, 861, 906, 908, 922, 935, 982, 985, 990, 1000, 1113, 1121, 1154, 1185, 1186, 1210, 1254, 1299, 1349

забрали 89, 127, 621, 1000, 1113

порізали 91

крави 127, 808, 990

курник 495, 498, 1034, 1336

куркулі див.: селяни

курник 495, 498, 1336

лавка (магазин) 762

лавка, лава, ослін («сиділи на голих лавах»; «батько просив постелити йому на лавці, бо як помре, то ми його не піднімемо»; «конав на лаві») 455, 518, 663, 733, 774, 804, 852, 1353 зробили труну 261

забрали («в хаті осталась одна лавка, яку ніяк не могли винести, тоді вибили вікно і через вікно забрали») 600, 630, 803, 823, 863, 1204

як схованка для зерна («штурхав землю під лавкою») 709, 717, 800, 836, 884

ладанка 37

ланові (охороняли поля і колгоспні комори) 555, 585, 595, 598, 599, 602, 605, 650, 653, 703, 713, 719, 722, 755, 1291

лапті 1222

лапті з обмотками 1154

«варили шкіряні ремені, лапті, підрібнивши їх на маленькі-маленькі шматочки» 319

лежанка («торбу квасолі і сховала в лежанку, а миша натеребила») 218, 261, 634, 662, 680, 686, 769, 795; див. також: **ліжко**

- ліжко, кровать** («кровать гола, тільки доски»; «спали на збитому з дощок ліжку») 12, 43, 64, 128, 169, 181, 217, 369, 616, 778, 782, 1113, 1203, 1204; *див. також: лежанка*
знесилення від голоду «не було сил навіть вилізти на ліжко»; «не могли піднятися з ліжка»; «так і задубіли в хаті на ліжку»; «мама лежала на кроваті і пухла от голода»; «мертвих находили на кроваті») 313, 349, 610, 805, 813, 863, 1268
забирали ліжка 839, 1008, 1261, 1303
ховали зерно у ямі під ліжком, в днищі дерев'яного ліжка, в ліжку 113, 182, 473, 488, 514, 517, 675, 723, 1084, 1317, 1326
шукали зерно під ліжком 192, 241, 455, 532, 762
ліс 101, 161, 558, 666, 669, 735, 738, 751, 834, 884, 890, 1034, 1075, 1076, 1090, 1092, 1101, 1113, 1156, 1201, 1251, 1264, 1317, 1327, 1350
як джерело добування їжі («природа нас врятувала»; «нас спасав ліс»; «народу в лісі – як мух»; «багато мертвих людей я бачила в лісі... Там вони шукали гриби, ягоди, їли кору з дерев»; «лісових звірів в околицях вже не було. Поїли все»; «харчувалися лісовими бур'янами»; «хто міг триматися на ногах, ходили в ліс: збирали жолуді, ягоду, лободу»; «виручав ліс: ягоди, гриби, черемша, жолуддя. І то людей перестрівали і забирали цю поживу» «їли гриби сирими в лісі, бо не було сили терпіти, щоб прийти додому і зварити їх»; «дуби у лісі були поділені, якщо хтось пішов до іншого дерева, то могли навіть вбити»; «Тато ходив у ліс навіть зимою і шукав під снігом якісь гриби, жолуді, різну траву, хоча дуже боявся, щоб не зустріти когось, і тому ходив вночі»; «рятувало сім'ю те, що поруч знаходився ліс, і трава, жолуді, коріння»; «вся сільська дітвора перебивала страшенне почуття голоду різними ягодами»; «в таких лісосмугах, лісопосадках старалися щось вирощувати»; «щоб вижити, люди ходили в ліс. Їли лободу, кропиву, гавенят») 22, 37, 46, 48, 75, 83, 93, 95, 99, 107, 108, 109, 114, 117, 145, 148, 164, 167, 169, 170, 175, 193, 203, 212, 219, 232, 237, 242, 260, 264, 266, 268, 271, 274, 282, 286, 294, 297, 309, 310, 312, 315, 316, 321, 325, 371, 389, 406, 407, 442, 457, 472, 487, 494, 504, 508, 549, 558, 576, 578, 587, 589, 594, 595, 603, 610, 613, 626, 628, 629, 632, 634, 651, 652, 681, 683, 657, 661, 666, 672, 695, 696, 698, 699, 701, 705, 707, 709–711, 716, 731, 735, 741, 750, 766, 772, 774, 783, 789, 822, 834, 869, 880, 882, 884, 889, 890, 899, 911, 919, 929, 939, 973, 1282–1285, 1288, 1311–1313, 1315, 1319, 1320, 1323, 1324
як схованка для зерна, продуктів, для переховування худоби («ховали і коней, і їжу в перегної»; «ховали у дуплах і кущах в лісі»; «жменьки зерна закопували у лісі»; «все зерно ще влітку закопала в лісі»; закопували, «свіжу землю відносили на річку»; сховали у лісі корову, «усім селом, які ще могли ходити і щось робити, у кого були діти, кормили цю корову»; «закопали в лісі останню жменьку картоплі, а коли прийшли за нею, то нас зловили і дуже сильно били»; сховав кукурудзу «на полі лісника»; «ховали в лісі в дуплах») 70, 83, 143, 167, 168, 195, 199, 215, 272, 274, 371, 402, 575, 585, 600, 668, 669, 698, 765, 849, 902, 916, 1156, 1181, 1182, 1201, 1224, 1251, 1350, 1351, 1351
«у нас не було лісів і ховати [худобу] не було де» 1237
«мертвих ховали в лісі, всіх в одному місці» 1153
«хто ховався по лісах...» [від колективізації] 1097
лісорозробки, лісозаготівля, лісопояс, лісозаготівельне господарство 6, 101, 276, 632, 834, 884, 890, 1095, 1154, 1264
лобогрійка 1336
льо́х (ховали, шукали) 432, 469, 535, 550, 560, 584, 607, 656, 703, 804, 1310, 1338
льо́х 432, 469, 535, 550, 584, 607, 703; *див. також: погріб*

- «у льоху була ще одна яма замаскована» 703
 «у голод били людей, у льох закривали і там били»; «побивши, кинули до льоху»;
 «закрили на два тижні у темний льох» 656, 804, 1310
 «не зрозуміли, чому, крім зернових, забирали з льохів картоплю й буряки» 1338
- людяність пересічних селян**, прояви («люди допомагали»; «кришкою ділились»; «допомагали один одному, чим могли»; «виручали») 1066, 1068, 1079, 1088, 1091, 1105, 1119, 1139, 1153, 1158, 1159, 1161, 1165, 1169, 1173, 1182, 1199, 1198, 1202, 1209, 1211
 «конюхи навмисно вилами вбивали їх, щоб чимось допомогти людям» 513
 конюхи крали буряк і підгодовували дітей 300
 не допомагали 1030, 1036, 1040, 1041, 1059, 1079, 1986, 1103, 1116, 1122, 1136, 1140, 1184, 1196, 1201, 1206
 «не було чим ділитися» («ділитись було нічим, але дітей забирали до себе») 1094, 1238
- людяність місцевого керівництва**, прояви (членів бригади, комсомольців, голів колгоспів та ін.; «жаліли розкуркулених, вони ж були не набагато заможніші») 18, 88, 482, 788, 844, 852, 1065, 1075, 1093, 1149, 1150, 1173, 1264, 1289, 1309, 1327, 1355
 завгосп у колгоспі роздавав селянам мед, м'ясо («державне майно») 968
 голова і бригадир роздавали селянам їжу, зерно (голова колгоспу дав «понятіє, що їди, укради, тільки не попадися»; «добрі люди серед керівництва», голова дозволив зібрати колоски 510, 536, 558, 666, 720, 731, 822, 998, 1047, 1049, 1296
 голова німецького колгоспу годував голодуючих селян 510
 голова колгоспу
 зарізав колгоспного бугая і годував селян 1000
 допомагав зерном голодуючим 520, 1189
 варив їсти 440
 заступився за родину 650
 годував людей; видавав по жмені зерна 482, 784, 799, 1186, 1339
 відмовився від вилучення у односельців зерна 319
 засіяв ділянку зерном і годував людей 799
- директор радгоспу допомагав селянам (відкрив їдальню, згодом був розстріляний) 76
 німці-колоністи допомагали вижити 510
 харчування дітей в німецькій школі 510
- ветеринар («вибраковував таку коняку хорошу, не сапату і скаже людям, де її будуть вбивати»; різала худобу, «казала, що больне, а воно здорове») 1013, 1014, 1036, 1109
 член бригади («були такі, що всьо забирали, а другі більш совісні... бери, кожух вдівай, бо і той заберем»; «чужі люди знайшли... клумак зерна, собі не взяли і нікому не дали, розсипали те зерно по дорозі. Ми з братиком крадькома позбирали»; «був один, який спеціально ставав на яму з зерном і посилав шукати на інше місце») 199, 901, 1353
- сторож, охоронець («не помітив» крадія мерзлої кукурудзи; «відвертався») 844, 892, 1065
 «вижили, бо був пан [єврей] в селі, який пік для робочих хліб» 1261
 єврей, директор «всіх голобульків», закривав очі на крадіжки зерна 890
 вчитель годував дітей 415
- люлька** («зашила у подушку братову в люльці трохи зерна» «під дитячою люлькою в кімнаті батьки закопали трохи зерна, яке не встигли відібрати») 293, 1244, 1310
- макарони** 388, 442, 658
- малярія** 334, 349, 808, 950, 1174, 1304
- масло** 160, 252, 275, 320, 355, 364, 490, 819, 899, 928, 950, 951, 980, 994, 1193, 1197, 1299, 1301, 1341

- машинне («сковорідку змащувала машинним маслом») 252
 «слівочне» 950
- маслобійня, «маслобойка»** 919, 965, 1259
- маслозавод** 1646
- машинне масло див.: масло**
- меблева фабрика** 442
- меблі, мебель**
 забирали («всю мебель забирали, щоб робити гроби») 183, 353, 1008, 1127, 1244, 1303, 1328
- «менка»** (місце обміну) 1179
- мерзлі продукти харчування; див. також: гнилі продукти харчування**
 буряк 141, 163, 175, 180, 215, 225, 243, 260, 320, 344, 345, 354, 473, 599, 621, 683, 769, 780, 825, 968, 1065, 1204, 1279
 гарбузи 167
 картопля (бараболя, бульба) 14, 22, 48, 66, 81, 96, 122, 146, 166, 170, 175, 240, 250, 257, 299, 316, 320, 345, 388, 493, 503, 518, 667, 679, 683, 762, 805, 815, 820, 825, 827, 838, 840, 850, 853, 998, 1019, 1071, 1074, 1153, 1154, 1204, 1279, 1306, 1313, 1319, 1325, 1335, 1355
 овочі 363, 1211
 репа 14, 15
 капуста 586
 конина 600, 610
- «мертві очі» дітей** («погляд таких очей не виражав нічого...») 842
- мертві тіла див.: трупи**
- мило** 442, 443, 1099 (казали, що людей здавали на мило, а щоб їли, то я не чула»), 1202, 1306,
- милостиня** 165, 314, 339, 451, 472, 475, 776, 861, 1315
- мильна трава, дике мило, собаче мило, мильний корінь** 1306
- мишоловки** 93, 175, 179, 224, 256, 273, 354, 516, 772, 811, 852, 867, 890, 902, 924, 929, 930, 986, 988, 989, 990, 991, 997, 1000, 1001, 1003, 1005, 1013, 1028, 1029, 1033, 1045, 1058, 1061, 1064, 1072, 1073, 1080, 1081, 1123, 1136
- млин** 66, 128, 174, 176, 305, 329, 344, 536, 551, 697, 761, 802, 824, 939, 999, 1107, 1117, 1234, 1312
 на млин не пускають 536
- млинок** [ручний] 275; *див. також: жорна*
- могила, могилки** 67, 71, 150, 161, 191, 205, 247, 254, 272, 278, 356, 386, 389, 472, 527, 631, 653, 671, 731, 743, 829, 830, 833, 845, 861, 893, 975, 997, 1033, 1034, 1057, 1096, 1140, 1173, 1190, 1204, 1357; *див. також: кладовище*
 яма братська, загальна, спільна, одна («рука чоловіка, що був похований зверху, виглядала з могили»; «ховали їх в одну могилу»; «братська могила»; «тепер не знаємо, де ті братські могили, все зрівнювали з землею»; «некому було хоронить»; «некому було копати»; «в одній ямі могло бути по декілька десятків трупів»; «рили одну на всіх»; «молодого чоловіка... який копає собі могилу. Потім нарвав бузини, застелив яму і ліг в неї. На другий день він вже був мертвим»; «могили копали неглибоко, потім знову розкопували. Щоб ховати інших померлих»; «трішки ворушившихся людей кидали на підводи, як мішки, одне на одне, їх ніхто не ховав в труну, їх скидали в здоровецьку могилу, як сміття»; «їх кинули, як собак, в яму. Ми зняли двері з хати і закрили могилу»; «Похоронити батька ми не могли, тому що був мороз, а сили копати могилу не було. Він лежав у коморі до весни»; «могили копали всем селом»; «кинули сімох в яму, а у восьмого чоловіка ноги довгі – не вміщаються, то

- йому їх лопатою відрубвали і кинули в яму») 19, 33, 46, 56, 61, 71, 78, 90, 116, 139, 161, 163, 167, 172, 176, 180, 185, 190, 194, 201, 202, 215, 226, 235, 247, 249 250, 252, 257, 279, 287, 297, 298, 388, 443, 483, 541, 553, 556, 615, 616, 631, 664, 667, 714, 719, 722, 728, 730, 732, 736, 737, 738, 744, 776, 782, 783, 792, 797, 807, 810, 816, 819, 821, 852, 860, 869, 885, 940, 975, 1006, 1010, 1065, 1089, 1103, 1146, 1172, 1203, 1255, 1256, 1273, 1278, 1281, 1283, 1294, 1306, 1311, 1318, 1331, 1353, 1356
- неідентифіковані місця поховань («напівзасипані могили»; «хрестів ніхто не ставив. З часом ці могили зрівнялися з землею»; «могил нема»; «сліду від них нема»; «багато таких могил, але я не пам'ятаю, де вони»; «не пам'ятала... де могили рідних, що загинули з голоду... хрестів не ставили. Не встигали – така купа мерців була»; я не знаю, де могили моїх батьків»; «на кладовищі біля сторожовки. Була велика яма і туди скидали мертвих і живих, які ще ледь животіли») 54, 90, 126, 167, 172, 205, 214, 276, 443, 817, 849, 853, 940, 942, 1140, 1317
- поховання без хрестів («хрестів ніхто не ставив»: «хрестів не ставили, бо ще до того... зрізали на паливо ті хрести, що були»; «та який хрест: як ганяли, щоб ніхто не знав, де і хоронять») 172, 173, 263, 1010, 1059, 1061
- спалювання покійних («хоронили у полі, а деяких просто палили») 112, 978
- «ніякого батюшки не брали до покійника, закопували, як оту падаль, та й і всьо» 1087
- масове поховання тіл ув'язнених (страчених?) 821
- «сховав зерно на кладовищі і зробив як могилу, то їхня сім'я всі і вижили» 73
- молдовани** 75, 774, 865, 918, 1199, 1245
- молдавська церка 75
- молдавський пиріг 139
- молдаванське село 1068
- молоко грудне** («не було молока в грудях») 123, 189, 529, 533, 749, 769, 798, 816, 858, 1314
- молоко козине** 177, 221
- молоко коров'яче** 23, 29, 32, 44, 48, 76, 111, 140, 146, 160, 161, 190, 193, 211, 212, 216, 239, 240, 251, 260, 264, 275, 276, 284, 285, 287, 288, 306, 311, 321, 327, 328, 329, 335–337, 347, 349, 352, 355, 382, 385, 415, 428, 439, 442, 456, 462, 463, 480, 481, 484, 490, 494, 496, 499, 506, 510, 534, 541, 576, 589, 607, 609, 621, 623, 626, 629, 633, 644, 650, 652, 653, 658, 660, 668, 679, 693, 718, 733, 737, 743, 744, 747, 749, 759, 761, 772, 773, 775, 777, 781, 785, 788, 821, 827, 830, 832, 835, 837, 842, 847, 854, 865, 871, 872, 926, 944, 959, 962, 965, 967, 970, 979, 980, 987, 1005, 1014, 1028, 1032, 1035, 1047, 1055, 1056, 1072, 1073, 1074, 1081, 1118, 1121, 1123, 1128, 1151, 1163, 1180, 1231, 1267, 1268, 1277, 1287, 1298, 1314, 1319, 1326, 1327, 1328, 1340, 1341, 1342, 1343, 1346, 1350, 1351, 1352
- «вступившим в колхоз было обещано выдавать ежедневно молоко для детей и горячие обеды» 450
- «в нас добра корова, вона давала 8 літрів молока три рази на день» 442
- «молоком заманював дітей до себе» 264
- «носила в Молдавію міняти на хліб» 470
- «через кордон ходили міняти одяг на хліб, молоко» 576
- треба було віддавати в колгосп забирали («банку молока») 170
- крали («вдома закривали вікна і двері та пили похапцем») 321, 336, 1231, 1299
- пінка з молока («дітям потихеньку давала») 1231
- перепущене 228, 240, 328, 329, 761
- податок на молоко («був дуже великий план на здачу молока»; «здавати молоко, або за це платити грошима» (1946–1947?) 693, 696, 761, 764, 1047, 1120

200 л на рік (незалежно від наявності корови; «а як не було, то ... купляв і здавав») 464, 707, 962

300 л 935

360 л 342, 514

500 л 452, 513, 707

«половину молока треба було здавати» 373

молоко овече 22, 625

молотарня 510

молочарня 1231

молочко коров'яче («корівки») 71, 335, 455, 878, 880, 926, 928, 929, 939, 1046, 1050, 1093, 1111, 1328

кисле 920, 1094

монети

срібні 28

золоті 221

Москва («в усьому винна комуністична партія, Москва, Сталін»; «начальство, що у Москві жило») 71, 164, 299, 828, 862, 940, 981, 1003, 1113, 1118, 1147, 1149, 1193, 1194, 1223, 1276, 1311; *див. також: Росія*

«Сталін вважав, що люди в українських селах не здають хліб, бо мріють відірватися від Москви і вийти із Радянського Союзу» 176

в Москві пілки міняли на продукти 185

десятитисячники з Москви та Ленінграда 244

25-тисячники з Москви 748

«з Москви прислали для викачки хліба» 607

«З Москви не можна було вивезти поїздом продукти» 290

«щоб врятуватися від голоду, поїхала до Москви» 1253

«обідно, що люди приходили не з Москви, а люди наші» 1195

Москва-канал 1112

«московські» («Московських... Сталіна, там ще хто біля його був»; «влада в Москві») 527, 1198

МТС 152, 353, 848, 868, 889, 905, 925, 926, 1211, 1284, 1311, 1320

музика

«ухала» 925

духовий оркестр 1076

при організації колгоспу 652, 661

поховання без музики 383

реквізіція під музику («ходили весело, з музикою, були напідпитку») 865, 979, 966, 1065, 1075, 1107, 1113, 1127

ходили з музикою 652

мука, «мукичка» («плачу і прошу Бога, щоб дав нам стільки муки, скільки випало снігу, щоб мама спекла хліба, тому що дуже хотіла їсти») 15, 18, 51, 63, 71, 90, 93, 118, 121, 129, 147, 161, 168, 159, 168–171, 175, 178, 202, 212, 216, 240, 252, 270, 279, 283, 285, 328–331, 338, 348, 349, 352, 355, 356, 366, 369, 390, 415, 416, 427, 439, 440, 442, 444, 452, 458, 463, 466, 468, 470, 476, 483, 488, 490, 491, 499, 502, 517, 529, 540, 541, 543, 559, 567, 570, 597, 600, 601, 604, 614, 626, 647, 648, 652, 658, 662, 667, 671, 675, 701, 709, 724, 743, 760, 761, 763, 768, 798, 802, 811, 813, 814, 824, 825, 833, 837, 853, 856, 857, 863, 868, 893, 896, 911, 912, 921, 939, 950, 951, 955, 999, 1004, 1007, 1017, 1022, 1024, 1032, 1048, 1052, 1055, 1060,

1067, 1070, 1072, 1081, 1084, 1095, 1105, 1113, 1124, 1129, 1171, 1173, 1174, 1193, 1197, 1238, 1259, 1262, 1277, 1278, 1296, 1304, 1312, 1313, 1317, 1327, 1342; *див. також:* **борошно**
вівсяна 321, 680
гречана 309, 732
житня 65, 253, 652, 1300
жолудева 207, 254, 271, 388, 487, 570, 633, 652
картопляна 171, 268, 292, 567, 679, 709, 738, 784, 1256
(«гнилу картоплю сушили і перетирали на муку») 292
кукурудзяна 51, 78, 122, 123, 185, 190, 275, 290, 307, 311, 345, 360, 383, 585, 615, 651, 678, 709, 753, 761, 812, 876, 877, 944, 950, 1002, 1047, 1108, 1113, 1192, 1320, 1353, 1354, 1358
магарова мука 1137, 1139
з акацієвого цвіту («робили борошно, добавляли в муку і пекли млинці») 487
з березового листя 911
«з виноградних відходів» 887
з виноградного зерня («домішували опилки») 1335
з висушеного моху («на деревах») 600, 701
з колосків 627, 630, 803
з кори липи 1117
з коріння рогози 459
з кукурудзяного стебла 467
з листя липи 406
з лободи 291
з льону (провареного і висушеного) 349, 353
з перетертого сіна 683
з полови з проса 850
з соняшникового насіння 273
з сухого бур'яну 815
ячмінна 290

мучинка («Последне всьо забирали до крупинки, до мучинки, до всього») 1055

навмисний голод *див.:* **штучний голод**

наволочки

як схованка 462
міняли 1007, 1153

накидки на ліжка 964

намісто

обмін на хліб, продаж 28, 374, 694, 795, 1087

народна творчість про голод: співанки, частівки, приказки, вірші

«Гайда на штаб, на штабок. Піддавати копійок!» 1162
«Їли люди лободу та падали на ходу» 662
«Краще в могилі гнити, ніж в колгоспі робити» 272
«Куди йдеш? Куди йдеш? Куди шкандибаєш?...» 1163
«Магадан! Столиця Колимського края...» 1191
«Мовчи, рот, бо заду год» 62
«Нам соннца не надо – нам партия светит!
Нам хлеба не надо – работу давай!» 466
«Не збирайте колоски, бо підете в Соловки» 70
«Ой, подивися, Ленін, сам...» 1286

«Ой, Україна хліборобная...» 660
 «Отдавали в колгосп, а получали на гвоздь» 892
 «При комуні – пусто в клуні» 1150
 «Прийшов новий світ – підтягніть живіт» 1150
 сороміцький фольклор:
 «Качаю, качаю молочай...» 997
 «Ходить Лукашевич понад річкою...» 880
 «Серп і молот приніс голод» 1150
 «Серп і молот – смерть і голод 1329
 «Спасибі Іллічу...» 1286
 «Спасибі Сталіну-вождю...» 242
 «Сусай, сусай, на тобі гірке, дай мені солодке» 785
 «То нічого, що кабак: хоч і вовна, аби кишка повна» 988
 «У колгоспі тарарам...» 1286
 «У 33-м году їли люди лободу» 1018
 «Устань Ленін, подивися...» 1147
 «Хто не спить уночі, той їсть калачі» 1049

насінневий фонд 244, 353, 1293

наші («назначені наші люди»; «наші фашисти хліб забирали»; «наші люди, але теж ішли і обдирали»; «тоже наші люди були, такі сильно погані»; «у командах були місльні наші люди»; «наші, наші, сільські»; «наші місцеві комсомольці»; «чужий, наші не соглашались»; «Це все наші нароби́ли»; «обідно, шо люди приходили не з Москви, а люди наші») 692, 1029, 1030 1032, 1062, 1085, 1092, 1095, 1102, 1107, 1113, 1122, 1127, 1162, 1172, 1195; *див. також: свої*

недород (1946–1947) 963, 1106, 1119

неврожай (засуха) як уявна причина голоду 16, 29, 34, 43, 53, 55, 65, 73, 74, 79, 91, 101, 102, 104, 111, 113, 127, 131, 132, 134, 138, 139, 155, 168, 171, 183, 194, 199, 203, 206, 211, 213, 218, 222, 225, 228, 230, 274, 293, 326, 332, 339, 365, 382, 385, 393, 401, 403, 404, 410, 413, 414, 419, 422, 424, 427–429, 432, 434, 437, 439, 443, 445, 447, 457, 458, 493, 503, 506, 508, 522, 525, 537, 539, 542, 544, 546, 550, 557, 571, 573, 581, 587, 596, 597, 601, 603, 614, 623, 624, 626–628, 630, 632, 636, 643–645, 647, 663, 670, 675, 676, 685, 693, 703, 712, 713, 724–726, 730, 734, 738, 745, 747, 755, 757, 762, 768, 784, 799, 893, 807, 812, 867, 875, 878, 881, 889, 893, 901, 904, 917, 937, 948, 956, 961, 963, 973, 979, 980, 997, 1007, 1015, 1016, 1025, 1052, 1075, 1077, 1080, 1087, 1100, 1110, 1112, 1114, 1115, 1120, 1129, 1134, 1155, 1157, 1159, 1164, 1167, 1168, 1170, 1172, 1180, 1186, 1190, 1194, 1200, 1205, 1213, 1216, 1220, 1222, 1223, 1226, 1227, 1230, 1233, 1236, 1254, 1258, 1263, 1276, 1280, 1293, 1337, 1342

німці («часто допомагали українцям продукатми») 221, 353, 373, 384, 480, 494, 510, 560, 907, 990, 1007, 1091, 1122, 1154, 1162, 1261

норма здавання продуктів до колгоспу 1090

норма роботи («пішли на норму», «тянули норму», «сапала норму»; «шарували норми»; «дві норми роби́ла») 139, 512, 566, 627, 712, 717, 823, 847, 852, 883, 920, 1075, 1084, 1154, 1269, 1291, 1293

«лопатою вручну копали, нормою було 10 сотих» 1293

«норма буряка була 4 рядки по 1000 м», за виконання – кусок макуха 701

«шарувати норму» (0,4 га) за 200 г хліба 566

за 2–3 норми «давали білий хліб» 1246

норма хлібоздачі 31, 176

облігації 388, 1308

образи 614, 654, 1151, 1283; *див. також: ікони*

ховали за образами зерно 614, 654, 656, 678

забрали 675, 1151

обручка 18, 331, 1244, 1313

обшуки («Люди від влади обшукували все»; «заглядали навіть в коробку від сірників»; «обшукували скрізь, навіть у чашках»; «обшукували нас майже щодня»; «Увесь город, сад, подвір'я, у хлівах було протикано отими списками. Коли знаходили схованку із зерном, скільки було крику, плачу!») 40, 41, 60, 74, 77, 82, 106, 107, 109, 111, 125, 138, 173, 174, 193, 197, 198, 202, 230, 263, 273, 293, 295, 334, 362, 365, 384, 389, 435, 459, 487, 498, 524, 568, 572, 584, 603, 612, 613, 618, 659, 666, 689, 697, 711, 720, 725, 726, 727, 734, 735, 736, 759, 760, 765, 766, 797, 808, 823, 863, 962, 977, 995, 996, 1006, 1097, 1100, 1112, 1119, 1140, 1254, 1269, 1279, 1280, 1309, 1310, 1325, 1334; *див. також: інструменти обшуку*

«заглядали навіть в коробку від сірників» 202

«у волоссі мами шукали золотого» 615

«ніяких обшуків не було»; «обшуку в нас не робили» 283, 1006

огород *див.: город*

огородин *див.: городина*

одежа *див.: одяг*

одіяло *див.: ковдра*

одяг, одежа, одежина (одягати було нічого, ходили голі і босі»; «одяг мати шила нам з мішків»; «в хаті холодно, що одягаєш, – тим і накриваєшся»; «було дуже важко з їжею, одягом і взуттям»; «сильні морози, одяг сякий-такий, із взуття лапті з обмотками, приходиш додому і не можеш їх зняти – примерзли»; «не вистачало взуття і теплого одягу. Зимі були дуже суворими»; «байдуже було, в що одягнений, чи ти босий, головне – їсти!»; «ходили майже голі»; «жили бідно... не було своєї власної одежі, насили одну на двох-трьох») 10, 15, 17, 30, 35, 36, 44, 57, 79, 102, 134, 149, 166, 167, 215, 220, 296, 316, 328, 338, 355, 367, 385, 408, 438, 443, 444, 461, 505, 507, 529, 542, 557, 565, 569, 570, 590, 671, 678, 697, 739, 767, 775, 807, 808, 832, 845, 849, 850, 857, 914, 926, 929, 1039, 1070, 1118, 1148, 1154, 1191, 1201, 1210, 1213, 1216, 1222, 1231, 1234, 1246, 1253, 1262, 1334, 1340, 1341, 1346, 1347, 1349, 1352, 1358

«віддали у колгосп» 633

забирали («одежу забрали, щоб не можна було її виміняти на їжу»; «із теплого гарного одягу вибирали краще щось собі, а гірше скидали на віз»; «свій одяг бачили на жінках активістів»; «вигребли до зернини, тоді взяли за одяг», «вибирали краще»; «постягували навіть одяг з дітей»; «що сподобалось, то й забрали»; «даже валяночки з ніг!»; «були просто грабунки»; «бідняків одяг продавали на торгах»; «в сундуку одежі було, красивої такої, праздничної»; «краща одежа шерстяна чи ще якась хороша»; «шо їм понравиться, всьо забирали... а люди не надіялись, що одежу будуть брати, то так не сильно ховали»; «деякі шухляди, де детска одежа чи шо – всьо розкидають, щоб було видно») 15, 17, 35, 68, 173, 176, 181, 183, 184, 195, 200, 204, 206, 209, 211, 213, 215, 218, 240, 284, 391, 396, 411, 422, 430, 432, 435, 453, 456, 488, 492, 523, 537, 542, 546, 550, 551, 560, 562, 571, 572, 574, 576, 578, 589, 593, 594, 595–597, 604, 605, 610, 612, 618, 620, 623, 633, 647, 681, 682, 690, 693, 704, 711, 712, 718, 720, 722, 723, 733, 737, 747, 772, 812, 814, 815, 819, 825, 861, 867, 869, 873, 890, 892, 912, 949, 953, 960, 964, 966, 971, 998, 1008, 1012, 1015, 1016, 1020, 1030, 1041, 1050, 1058, 1060, 1062, 1065, 1077, 1078, 1084, 1095, 1113, 1116, 1122, 1125, 1128, 1130, 1134, 1138, 1151, 1155, 1183, 1186, 1187, 1188, 1208, 1236, 1237, 1240, 1244, 1250, 1261, 1279, 1302, 1306

не забирали («тільки продукти», «тільки худобу і продукти», «більше зерно», «все, крім одягу», «тільки коней»; «не брали, бо його тоді і не було. А що й було, то його і повимінювали на хліб»; «зразу одяг не брали») 114, 222, 228, 231, 240, 376, 381, 394, 399, 401, 404, 415, 417, 420, 425, 427, 437, 447, 526, 537, 540, 554, 610, 672, 690, 694, 699, 744, 745, 748, 751, 882, 894, 897, 904, 914, 923, 928, 947, 956, 974, 1002, 1039, 1048, 1053, 1066, 1084, 1120, 1157, 1158, 1160, 1164, 1168, 1180, 1195, 1205, 1220, 1223, 1227, 1248

мінiali, продавали («за одяг можна було вимінати буханку хліба») 59, 115, 169, 180, 232, 241, 250, 252, 253, 267, 278, 285, 332, 361, 362, 365, 373, 405, 439, 423, 459, 509, 517, 518, 559, 581, 584, 595, 600, 632, 641, 642, 646, 648, 652, 656, 666, 668, 669, 699, 676, 756, 844, 853, 869, 905, 1009, 1010, 1103, 1141, 1180, 1184, 1203, 1245, 1254, 1256, 1270, 1280, 1307, 1351, 1314, 1317, 1343, 1354

мінiali коштовності на одержу («куплять мені якусь одержину») 1010, 1280

одяг з покійників («якщо хтось був гарно одягнений, то знімали з нього одержу і забирали собі», «яка там труна, навіть одягу не було пристойного. Кращий одяг знімали з покійників і носили»; «померлих від голоду ховав один чоловік. Йому ніхто не платив, він знімав з мертвих одержу і мінiali її на їжу») 456, 740, 1277

ховали від активістів («закопували на городі, в подвір'ї») 615, 839, 849

ховали (зерно в одяг; «ховали в скрині між одержею»; «шукали кругом, навіть в одержі») 533, 633, 672, 682

«одяг зимовий один на двох-трьох» 151

«одяг рухався від вошей» 165

«щоб не забрали останній продукт, можна було щось віддати із гарної одержі з хутром, або хромові чоботи, якісь цінності, прикраси» 177

«шукали кругом, навіть в одержі» 633

«хоронили без труни, в одержі» 742

олійня 174, 1345

олія («растительное масло», «масло постне») 158, 169, 211, 326, 353, 354, 452, 520, 533, 657, 669, 802, 899, 1034, 1073, 1137, 1163, 1262, 1328, 1346, 1354

з кураю 533

рижійна 353

з суріпки (свиріпи) 169, 354

фус 965

онучі

забирали 889, 969

опір селян, спротив діям влади у колективній пам'яті (упирався, опирався, чинив спротив, боронилися) 74, 89, 101, 126, 149, 172, 231, 408, 511, 551, 582, 594, 638, 640, 670, 700, 867, 868, 892, 908, 1096

опір при обшуках (не віддавав «ревкам» корову і свині; «Коли до нас прийшли забирати продукти, то мати опиралася (вибила в них з під ніг драбину»; «виліз на горище глядіти, а мама забрала драбину, він там і сидів»; «знайшли на горищі... мама забрала драбину»; «боролися до останніх сил і не дозволяли забирати майно»; «боронилися, коли заходили забирати продукти»; боронилися, бо то їхнє було»; «боронилися як могли, як приходилося»; «хто як міг себе захищав»; боронилися «в основному поодинокі, бо сил не мали збиратися разом»; «батько бабусі не давав їм хліба, поставив на себе косу і каже: «Хоч вам смерть, а хоч мені»; «батько каже: «Залізеш – уб'ю». Отак вони і не забрали у нас») 74, 353, 376, 411, 424, 427, 562, 660, 789, 941, 999, 1028, 1276, 1299

інші форми спротиву:

- приховування зерна, продуктів, майна, худоби, окремі приклади* («Як боронилися? прятали продукти, забивали скот»; «ніяк. Лише ховали зерно»; «заховаєш його [зерно] десь в городі, щоб ніхто не знайшов. Оце вся оборона»; «хто як міг: хто в погріб, хто по хатах»; «закопували в балках») 231, 417, 553, 628, 661, 784, 949, 1090, 1134, 1155, 1350
- забій худоби* 526, 828, 1156
- повернення власної худоби і реманенту з колгоспу* 475, 963, 968, 1067, 1069, 1150, 1323
- вирубування дерев, аби не платити податок* («змушували садити дерева, з яких потім збирали теж податок») 382
- вихід із колгоспів, втечі в міста, переховування в лісах* («ховалися у лісах, якщо були поряд»; «селяни кидали колгоспи та розбігалися по тих містях, де можна було знайти що попоїсти») 72, 89, 126, 150, 429, 530, 574, 971, 1033, 1205
- повернення свого майна з колгоспів* («забирали свої вози і скотину і тягли додому»; «колхози порозбирали, всьо порозносили») 72, 1129, 1150
- відмова працювати в «бригадах»* 567
- «повстання селян проти колективізації» на Поділлі (1930)* 149
- повстання на Савраничині (?)* 1308
- ббивство:*
- голови колгоспу в с. Писарівка Одеської області (1932) 695, 698
 - голови сільради 190
 - об'їзника (прив'язали за ноги до дерев – «жива смерть») 1092
 - члена бригади – жінки («була дуже жорстока»; «пізніше цю жінку односельці вбили і поховали десь у лісосмузі») 558
- збройний опір* («зброєю у людей були вила та граблі»; «був випадок, коли люди напали на голубінку, збили замки і забрали пшеницю»; «у стріхах були заховані ружжа і в будь-який час вони могли боронити сім'ю, но потім і самі розплачувалися смертю») 432, 458, 1092
- протести в школах (?)*: «діти і вчителі кричали: “Вимагаємо кусок хліба!”» 582
- обурення* («селяни обурювались»; у відповідь на публічну страту селян «зірвалася буря, аж земля гуділа, десятники усі повтікали») 511, 738
- пасивний спротив* («вириг собі яму, сів туди і сказав, що краще помре, ніж віддасть тим нелюдям все. І помер») 478
- просили не відбирати зерно*: «все подвір'я плаче»; «плакали і молили Бога, щоб не знайшли нічого»; «плакали і все»; «кричали, проклинали, плакали»; «просили, ставали на коліна, плакали»; «просто сиділи і плакали», 113, 204, 206, 222, 231, 386, 404, 408, 523, 597, 887, 1052
- покарання за спротив* («тих, хто чинив спротив, позбавляли волі на 10 років», «били, арештовували та засуджували на вислання»; «саджали, висилали»; «якщо опирався хтось, висаджували на дах голого»; «Але якщо хтось чинив опір, то вночі його забирав «чорний ворон», і цю людину більше ніхто не бачив»; «тоді не було захисту») 89, 101, 126, 172–173, 231, 353, 384, 542, 551, 571, 582, 658, 681, 868, 908, 911, 957, 1024, 1076, 1095, 1140, 1270
- ніхто «не противився», «понімали, що противитись безполезно»; «ніяк не боронилися, бо боялися»; «німі люди були»; «хто ж міг проти влади піти?»; «не боронилися, бо знали, що гірше буде»; «а як ти будеш боронитися? Вони ж мали право»; «їхнє право», ми ж не мали права, бо заберуть і посадять»; «не было смысла»; «арештовували за це»; «Таких, що опиралися активно, не було, таких я не бачила і не чула про таких»)* 16, 35, 101, 142, 184, 195, 199, 215, 218, 228, 394, 398, 401, 404, 419, 424, 437, 453, 526, 537, 540, 542, 544, 584, 604, 609, 658, 670, 700, 713, 714, 867, 872, 882, 892, 894, 901,

905, 908, 933, 946, 956, 957, 973, 975, 978, 1006, 1012, 1018, 1020, 1029, 1043, 1044, 1052, 1058, 1060, 1062, 1093, 1024, 1039, 1102, 1181, 1168, 1181, 1201, 1205, 1207, 1233, 1236, 1239, 1250, 1295

«неможливо... люди були дуже виснажені і не мали сил для боротьби», «ні, не боронилися, дуже слабенькі люди були від голоду» 700, 1230

«що казали, те й робили» 978

«та так, потікаємо, а тоді поприходимо» 1062

«стояли тихо і мовчки дивилися» 554

опухання з голоду («пухлі, як скло», «животи здорові, як гарбузи»; «здавалося, що їхні тіла аж блищать, такі були сильно пухлі») 3, 7, 8, 9 11, 13, 20, 21, 23, 33, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 72, 74, 76, 81, 85, 88, 91–93, 97–100, 106, 108, 112, 121, 124–126, 130–132, 136, 138, 145, 147, 150, 151, 156, 160, 162, 163–166, 168, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 181–183, 188, 190, 191, 194, 198, 199, 201, 215, 216, 224, 226, 234, 235, 246, 247, 252, 253, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 271, 277, 178, 280 281, 285, 287, 290, 291, 297, 299, 300, 304, 305, 307, 311, 316, 317, 318, 327, 330, 331, 335, 336, 337, 339, 342, 343, 345, 347, 348, 350, 351, 355, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 366, 367, 373, 374, 375, 385, 387, 388, 391, 392, 397, 406, 407, 433, 442, 451, 459, 460, 462, 467, 470, 474, 476, 477, 479, 480, 481, 490, 491, 493, 494, 496, 498, 500, 503, 504, 505, 507, 508, 512, 517, 519, 522, 534, 535, 551, 556, 561, 562, 563, 569, 580, 583, 598, 609, 626, 630, 633, 634, 636, 638, 640, 644, 645, 648, 650, 651, 652, 655, 659, 667, 670, 671, 674, 677, 683, 688, 694, 708, 714, 715, 716, 718, 734, 740, 749, 759, 760, 764, 767–769, 773, 776, 788, 791, 794, 795, 801, 809, 813, 814, 817, 819, 820, 821, 824, 825, 839, 833, 835, 841, 842, 846, 847, 850, 851, 855, 856, 859, 865, 866, 868, 869, 873, 882, 883, 887, 889, 890, 896, 907, 909, 913, 923, 937, 939, 941, 942, 944, 950, 955, 958, 963, 965, 966, 967, 972, 975, 976, 978, 984, 987, 998, 1004, 1008, 1009, 1010, 1012, 1015, 1025, 1030, 1032, 1035, 1038, 1039, 1043, 1046, 1047, 1050, 1053, 1055, 1065, 1066, 1069, 1071, 1072, 1074, 1084, 1086, 1094, 1096, 1099, 1100, 1103, 1107, 1111, 1113, 1114, 1116, 1117, 1118, 1121, 1124, 1125, 1127, 1133, 1138, 1141, 1143, 1147, 1163, 1172–1175, 1177, 1203, 1204, 1219, 1221, 1230, 1236, 1242, 1245, 1253, 1255, 1256–1258, 1266, 1268, 1276, 1278, 1279, 1281, 1285, 1286, 1288, 1291, 1293, 1294, 1296, 1299, 1300, 1307, 1313, 1315, 1317, 1321, 1326, 1332, 1335, 1338, 1339, 1343, 1347–1349, 1351, 1352, 1355–1357

ослін див.: лавка

отруєння їдлом (зеленими жердеями, «травичкою отравлювались», м'ясом поросся, сирими та отруйними грибами, зеленими маківками, молоком, воронами) 145, 166, 185, 207, 325, 349, 601, 659, 691, 716, 773, 858, 1086, 1090, 1331

падюча див.: чорна хвороба

пайок 1) колгоспний, пайка, плата за один трудовень 66, 72, 105, 614, 627, 683, 684, 742, 968, 972, 1320; *див. також: трудовень*

колгоспний («продовольчий пайок», «продпайок», «голодний пайок»), 70, 104, 112, 122, 123, 127, 152, 171, 200, 222, 227, 228, 231, 243, 258, 290, 311, 317, 322, 323, 346, 357, 359, 386, 482, 488, 502, 523, 582, 585, 614, 615, 627, 628, 631, 683, 684, 725, 735, 741, 770, 781, 838, 848, 899, 957, 968, 972, 989, 992, 994, 1009, 1027, 1090, 1102, 1137, 1179, 1198, 1244, 1277, 1211, 1320, 1349

«заробила в 1932 році 700 трудовнів, але на них нічого не отримала» 721

«в колгоспі за рік давали по 13 копійок кожному» 1341

за день 10 копійок 1056

заробіток в колгоспі 910

- «працювали на трудовні, але зарплату давали раз на рік, це було півмішка зерна» 897
 «за палички видавали хліб або зерно» 427
 гроші не платили; зарплати не отримували, «працювали задарма» 569, 577
 в колгоспі «давали їжу тим, хто працював»; давали «харчі» («видавали через вікно їсточки»; «робили за їжу»; «три рази годували»; «давали продукти, тільки мізерними порціями»; «записували трудовні»; «я піду пороблю, – та й дадуть огірка кислого або капусти»; «маленькі, та все ж пайки»; «працювали за кашу»; «трішечки давали дерті»; «начальство хоч жменьку пшениці давало, щоб вони не помирали від голоду і щоб працювати могли»; давали їжу, «але дуже мало»; пайок; «їжа була дуже бідна, але це рятувало від голодної смерті» «трохи, щоб не помирили з голоду»; «трішки давали», «якийсь пайок», годували один раз на день в колгоспній столовій, мізерний пайок; «якась їжа», «якусь жменю»; «щодня гарячу страву»; «хоч паршиво, але кормили») 70, 111, 126, 209, 231, 259, 285, 311, 351, 376, 386, 394, 399, 415, 417, 420, 437, 482, 488, 526, 537, 556, 574, 581, 582, 586, 587, 592, 595, 598, 612, 629, 630, 635, 644, 665, 670, 672, 675, 682, 683, 687, 689, 690, 693, 698, 737, 814, 816, 829, 856, 876, 887, 957, 974, 980, 994, 1015, 1030, 1044, 1053, 1078, 1095, 1111, 1127, 1140, 1166, 1171, 1175, 1243, 1258, 1281, 1284, 1295, 1301, 1341
 колгоспників «забезпечували продуктами і одягом, але не всіх, в основному своїх родичів» (1947) 739
 «нічого не давали»; «не давали їжу»; «нічого не платили»; «жодного граму зерна» (хліб в колгоспі був «але людям не давали») 45, 75, 184, 198, 343, 432, 489, 521, 570, 579, 619, 647, 693, 882, 961, 1022, 1102, 1157, 1158, 1231
 в колгоспі годували один раз на день 1104, 1109, 1250
 обіди 979
 на обід давали трохи їсти 1012
 обіди для колгоспників з осені 1932 р., один раз в день 506
 баланда («літра», «черпак», «півчерпака», «ковшик», «півковшика», «бідончик», «трёхлітровий глечик»; «стоять в черзі і плачуть, щоб вистачило», «деякі помирали в черзі»; «літра рідкої баланди»; «два половника баланди на родину») 167, 197, 222, 284, 411, 417, 430, 503, 552, 566, 558, 559, 569, 572, 575, 589, 602, 610, 646, 648, 663, 669, 674, 682, 684, 703, 709, 718–720, 727, 728, 742–744, 746, 792, 798, 801, 832, 833, 847, 851, 906, 916, 996, 1014, 1277, 1285, 1288, 1291, 1303, 1313
 баланда (50 г пшона на великий котел) 1285
 «миска води, розбавлена крупою» 1339
 баланда і 100 г хліба «тим, хто працював» 523
 баланда без солі 1040
 баланда з гороху 690
 баланда з макухи або дерті 808
 баланда з мерзлої картоплі 503
 баланда з кукурудзи 941
 баланда з висівками 523, 823
 баланда з пшеничної крупи 396
 «баланда з меленої цвілої кукурудзи, підмішували трави, шкурки буряків» 503
 бевка (бовка) з макуха (половик) 635, 658, 660, 730, 1283
 бовтанка 691, 709, 712
 бовтушка 1090
 борщ на полі 540
 бульйон («якийсь бульйончик») 1005

- бурда* (висівки просяні) 846
відвар з сої 794
галушки і бевка («три маленькі галушки і якийсь щерб») 283, 955, 961
горох, варений горох 10, 595, 761
дєртъ кукурудзяна (стакан дерті) 346, 975, 989
затирка, затірка 88, 126, 955, 1107, 1108
заколота 85
кандьор («кандьор і хліба трохи»; «кандерики») 945, 1080
картопляники із циру 842
каша («черпак», «літра», «мисочка») 322, 780, 816, 914, 1355
 вівсяна, тюлька 731
 кукурудзяна 790
 пшенична каша 627
 пшоняна каша 702
колотуха 567
«на свято м'ясну консерву, горох» 10
кормєшка 865
крупа, борошно
 дві-три ложки муки, висівок або крупи (увечері) 761
 стакан крупів 1062
 кіло чи два муки 1055
кукурудза, папушоя (3–4 друшляки кукурудзи на тиждень – пайок вчителя) 323, 944
латура, латурка («черпак», «тарілка» «по ополонику» «по два половники»; «півтора літри... на родину») 323, 324, 390, 823, 914, 947, 955, 956, 976, 980, 989, 992, 1047, 1263
 з кукурудзи 760, 820, 823
 лемішка 330
льон 335, 339
макуха («трохи макухи»; «півкіла макухи») 67, 972, 1056
мамалига, зварена в полі («по кусочку мамалиги», «по ложкі») 1047, 1130, 1136, 1138
мішанка 628
олія («столова ложка олії або ложка муки за за обкопування дерев, 1947; за дерево») 1262
куліш («миска»; «ріденький куліш»; «ріденька кулешка», «кулешик») 204, 248, 581, 585, 595, 596, 602, 615, 636, 642, 727, 740, 820, 922, 925, 944, 949, 968, 1198, 1269, 1294, 1329
 житній 1342
 затертий бринзою 931
 ячмінний (і фунт хліба) 1341
«чашка молока в обід» («півлітри молока на працюючого»; «літр») 264, 496, 1267
 літр молока тим, хто не мав корови 1342
плецики з сої 808, 837
полова 633
похльобка з перебитого насіння соняшника (черпак) 218, 1293
 похльобка і чорний хліб (на МТС) 1311
гнила соя і 50 г хліба 551
суп («один раз в день, щоб могли працювати»; «рідкий гороховий»; «супчик») 378, 425, 482, 513, 601, 613, 693
 суп і скибка хліба 374,
 суп, похльобка, каша, «увечері давали стакан муки» 601

сърба (вдома розводили молоком) 607
узвар (рідко зварений овес чи макуха) 837
хліб («працювали за кусень» хліба; «трохи хліба») 627, 1090
давали хліб двічі по 0,5 кг 1246
шматочок хліба 127, 171, 336, 404, 453
шматок хліба і/або баланда/бевка 615, 1280
«кусочок хліба розміром із сірникову коробочку» 741, 1292
за виконану роботу «давали ще і кусочок хліба» 585
«із першого врожаю «спекли хліба в колгоспі й давали людям» (літо 1933) 491
давали «кіло хліба» 997
«одну хлібину на чотирьох» 1198
«давали по півбуханки хліба, щоб сили були ями копати» 952
півкілограми хліба (за роботу в кар'єрі) 755
кусок хліба і черпак похльобки за перекопування землі (норма – 10 соток) 1293
цукровий буряк 1349
щерб 961
юшка («черпак юшки, в якій плавало кілька крупинок») 163, 257, 550, 688, 827, 1348, 1358

пайок 2) інших категорій населення

повоєнні пайки 695, 977, 978, 1264, 1267
за загиблого батька 665, 666
бухгалтерський («Батькові давали отходи картошки» як бухгалтеру) 926
військовий, від військкомату 44, 479, 655, 675, 929
вчителя 74, 323, 393, 415, 842, 1308
на курсах вчителів у Лубнах 1311
директора школи 642
на дослідній станції «Жеребка» 109
на залізниці 73, 119, 144, 265, 322, 629, 721, 846, 914, 1244
комуністів, активістів, членів бригади, керівників заводів і шахт 98, 173, 660, 885, 1322
міліцейський 512
у містах 141, 481, 530, 587, 1009, 1024, 1180
на МТС 848, 1211, 1320
робітників (заводський, фабричний) 129, 274, 331, 443, 617, 699, 971, 1153,
«Кожного місяця вони передавали нам посылку 8 кг – трошки муки, крупи і макаронів» (пайок на велосипедному заводі в м. Рослав Брянської області) 442
на спиртзаводі: «8 кг зерна на місяць на кожного» 699
в Центральному робітничому кооперативі 63
тракториста 1027
церковний 246
шахтерський 664 («добрий пайок») 817
шкільний 175, 177, 388, 843, 923
в школі годували 1346
гарячі сніданки 859
«маргарин, макарони, цукерки» 388
дітей підгодовували на кухні в колгоспі 1078
«по кружечке галушечок і незажарений кулешик» 929
«юшка (трава, трохи крупи)» 912
латура («тарілочку») 930, 985, 989

- в яслях, садочку, в дитячому притулку 329, 986, 1349
сиротам давали щось з колгоспу: капусту, зерно, баланду 1090
сиріт годували (на кухні колгоспу; в їдальні колгоспу) 727, 982
для дітей «виділяли по одній порції» 610
куліш з жита 1342
- пальчики** 352, 383, 424, 614, 762, 952, 953; *див. також: трудовні*
- пальто, пальтішко** 35, 844, 861, 927, 1350
забрали 166, 801, 848, 1185, 1187
як схованка (підкладка пальто; «наповнювали кармани пальто») 49, 197
мінняли («за оздоблене бісером пальто – дві баночки» [круп]) 459, 969, 1202
«жінка... із цієї бригади... одягнена в чорне шкіряне пальто» 767
- «панське помешення»** 1081
- панчохи** 356
як схованка 203, 204, 658, 1354
- парова машина** 840, 944, 1010
- паслися** («люди паслися, як тваринки»; «паслись, як худоба»; «весною люди паслися. Ставали навколішки, рвали траву і їли. А хто не міг руками, хапали ротом»; «как поросята паслись») 18, 94, 260, 335, 497, 795, 815, 837, 940, 1086, 1121, 1304, 1341
- Пасха** («на Пасху у селі організували кухню, зварили пшеницю і давали ... по одному ополонику на кожного члена сім'ї») 484, 853, 854, 1327
«на Пасху ласували – гризли макуху» 484
сусіди «пригостили паскою і дали додому півлітра молока і трошки муки» 1327
- патефон** 1127
- патронат** 491, 551, 554–556, 586, 590, 592, 604, 690, 747, 748, 1011, 1135; *див також: інтернат, притулок, дєтдом*
- пацюки** 804, 819
«знесиленого, але живого, Ваню до ранку з'їли пацюки» 804
«пооб'їдали нам, малим дітям, пальчики на руках і ногах» 819
- пелюшки** («в пелюшки до немовлят примотували потроху зерна в торбинці або декілька картоплин, знаходили і там та забирали») 225
- перевесло** (мотузка з трави) 202
- переїди** 1349
- переселення з Росії**
на їх місце привезли російських бідняків 236
в хати померлих людей заселяли росіян 318
в хати померлих людей переселялися молоді з Росії, але вони пожили декілька років і повернулися назад 1028
- перина**
штиркали 16
продавали 350
забирали 391
ховали в перини 970
- печиво** 281, 859
- «під хвостом»** (у собаки) – метафорична відповідь на запитання при обшуках, де схованки 376, 803, 935
- підвал** 414, 1119
ховали продукти, зерно, худобу 47, 931, 947, 1234
ховали померлих 140

«у підвалах людей дуже сильно били» 414

підвода 13, 16, 17, 26, 33, 45, 51, 56, 62, 63, 67, 69, 78, 108, 115, 139, 146, 160, 163, 170, 174, 181, 197, 198, 200, 202, 203, 295, 208, 210, 231, 232, 240, 242, 244–246, 249, 254, 255, 257, 260–262, 265, 269, 271, 274, 276, 277, 280, 283, 288, 292, 295, 297, 298, 306, 308, 330, 338, 363, 368, 383, 391, 403, 405, 439, 440, 443, 459, 490, 494, 502, 504, 514, 516, 521, 523, 528, 551, 552, 585, 586, 594, 595, 598, 604, 606, 609, 614, 622, 628, 634, 655, 662, 673, 677, 686–690, 692, 693, 695, 706, 713, 714, 722, 729, 733, 737–739, 742, 747, 749, 751, 755, 759, 761, 763, 768, 769, 778, 783, 792, 794, 795, 800, 801, 806, 807, 812, 816, 825, 826, 830, 838, 843, 847–850, 852, 854, 863, 872, 873, 879, 892, 902, 903, 906, 907, 912, 914, 919, 935, 936, 941, 945, 947, 952, 962, 964, 972, 990, 1001, 1007, 1010, 1012, 1056, 1072, 1075, 1089, 1099, 1100, 1101, 1104–1106, 1118, 1127, 1128, 1144, 1145, 1149, 1154, 1181, 1185, 1197, 1199, 1236, 1256, 1278, 1285, 1288, 1290, 1298, 1306, 1309, 1311–1314, 1316, 1326, 1331, 1341, 1348, 1353, 1354–1356

повозка 101, 173, 192, 198, 382, 409, 465, 488, 508, 518, 519, 801, 873, 888, 900, 915, 918, 994, 994, 1006, 1008, 1010, 1025, 1033, 1038, 1041, 1046, 1065, 1090, 1092, 1105, 1106, 1119, 1129, 1142, 1174, 1191, 1199, 1296, 1341, 1356

безтарка 1307

бендюг 801

віз, візок 43, 108, 122, 140, 211, 213, 216, 243, 255, 269, 279, 282, 300, 389, 582, 652, 653, 655, 657, 699, 743, 756, 782, 800, 821, 856, 1039, 1146, 1285, 1293, 1307, 1326

гарба 71, 509, 510, 513, 582, 622, 895, 979, 1005, 1006, 1081, 1272, 1286, 1306, 1357

фура 76, 1072

фургон 838

піджак 896, 1202, 1294

підкуркульники 309

пілки (мінiali, забирали; ховали зерно; ховали/хоронили покійних) 184, 185, 197, 246, 256, 288, 293, 643, 646, 652, 655, 659, 666, 704, 756, 967, 1031, 1033, 1043, 1129, 1356

«хоронили... без труни – замотували тіло в покривало чи пілку» 256

«померших брали в пілку, несли на цвинтар» 655

пiп див.: священник

пiч 45, 126, 160, 186, 193, 202, 211, 217, 245, 252, 273, 279, 296–298, 300, 312, 315, 316, 333, 350, 371, 374, 392, 442, 452, 457, 465, 466, 467, 469, 478, 479, 491, 492, 561, 580, 608, 630, 631, 634, 644, 661, 662, 673, 679, 696, 771, 775, 776, 780, 782, 796, 812, 814, 815, 825, 833, 834, 848, 895, 907, 935, 936, 938–940, 960, 985, 989, 993, 1001–1003, 1018, 1022, 1030, 1036, 1039, 1042, 1043, 1052, 1055, 1113, 1127, 1199, 1283, 1292, 1308, 1317, 1333, 1344, 1349, 1350, 1352, 1353, 1356; *див. також: груба, грубка*

«на печі висіли торбиночки, там якась крупа чи якась макуха побита, а потім фасолька чи горох там для дітей» 938

«топили піч соломкою»; «піч майже не топилася, не було чим»; «пічку палили різним зіллям, бур'яном»; «збирали коров'ячий послід і топили зимою піч» 479, 499, 775, 1263

«коли бачили, що дим іде, прибігали, заглядали в піч: чи раптом хліб не печеш» 794

ховали зерно, продукти («найчастіше люди ховали зерно в печі»; «на печі між дітей ховали, і то знаходили»; «ховали під піч у горщиках»; «могли сховати у колодязях пічки мішок зерна»; «замашували в печі»; «навмисно закоптила сажом, щоб не було видно свіжовимощеної груби»; «заховали кукурудзу на печі»; «ховали в печі», «під сподом печі»; «ховали люди у дирки на печі зернини»; «зерно з мишоловок ховали під подушкою на печі»; «між пічкою і стіною схованка на мішок збіжжя»; «заховала

за піччю, притрусила попелом»; «замуровували в грубки, печі, сіни»; заховала у печі кусок хліба»; «були ховки... замуровували в печі, у грубки»; «ховали в сіні, на печі, в гноях, в цеглі»; «розібрали в хаті піч і в той фундамент від печі ми заховали чотири мішки пшениці. Знову змурували піч, все замастили навколо»; «на печі лежала хвора бабуса, під нею трохи ячменю, гороху, квасолі. Прийшли активісти, стягнули бабку з печі»; «Вимірювали піч і обмірювали, чи вона досить велика, щоб умістити приховане зерно за цегляною кладкою») 45, 140, 155, 168, 175, 182, 197, 198, 209, 231, 245, 248, 250, 252, 334, 342, 494, 342, 343, 345, 347, 376, 399, 462, 463, 463, 476, 495, 497, 517, 550, 554, 557, 561, 562, 603, 605, 624, 654, 665, 673, 678, 679, 682, 683, 690, 713, 720, 728, 731, 796, 801, 802, 806, 814, 865, 889, 913, 990, 995, 1014, 1032, 1035, 1044, 1078, 1080, 1084, 1111, 1145, 1266, 1279, 1293, 1295, 1312, 1318, 1325, 1348, 1350

шукали, забирали зерно, продукти, їжу (кололи, простукували, колупали, вигортали, шниряли, нишпорили, порпалися, шаторили, протикали, штрикали, пробивали, ламали, розвалювали, знаходили, забирали, випотрошили, витягували їжу з печі, витрусили; «проколювали залізними штирями»; «копали штиками»; «ковиряли кругом»; «всю подовбали», «на піч вилазили» «Рилися в печі, сараї, димоходи»; «штурхали стіни, печі»; «Десь хтось в печі сіль сховає, так печі розламували»; «не вдавалося сховати навіть у печі, валили і її»; «якщо знайшли в печі якусь форму зерна, то все висипали і перетоптували»; «останні горщики з печі забирали, не лишали нічого»; «розламали, шукаючи зерно»; «навіть у печі залазили і виймали горщики з варивом»; «забирали все, що знайшли, навіть те, що було в печі варене»; «кругом знаходили»; «нишпорили... і забирали усе – від недопеченого хліба в печі до горщика вареної картоплі або пшоняної каші»; [розвалили,] залишилися ми на зиму і без хліба, і без печі»; «в печі знайшли жменьку каші в казаночку, і ту забрали»; «пічку розваляли»; «в хаті всі стіни, груба, піч були поштрикані, шукали зерно») 63, 69, 77, 125, 163, 167, 168, 174, 203, 218, 221, 233, 241, 244, 252–254, 256, 257, 259, 260, 300, 341, 343, 345, 372, 392, 456, 498, 499, 523, 551, 584, 591, 596, 603, 607, 624, 646, 651, 652, 662, 665, 669, 673, 695, 709, 710, 747–752, 758, 761, 767, 776, 801, 814, 815, 817, 836, 841, 861, 871, 889, 895, 912, 921, 938, 970, 988, 1029, 1032, 1042, 1051, 1055, 1058, 1060, 1061, 1065, 1071, 1073, 1080, 1090, 1106, 1113, 1120, 1121, 1127, 1140, 1142, 1254–1255, 1297, 1312, 1313, 1327, 1329, 1330, 1334, 1341, 1345, 1349, 1350, 1352, 1355

«під піччю знаходили горщики, із них витрушували все» 288

«витягали прямо з печі казан з буряком, викидали на подвір'ї все ногами» 912

платок («Візьмеш платок, обв'яжешся, бо нема що вдіти»; «були платки сильні, гарні, дорогі, здорові») 874, 926, 1056

мінляли на їжу, продавали («останній крепдешинний платок виміняла на сіль»;

«вдалося виміняти розкішний американський платок на пуд берізки і краєчок обрізаного хліба»; «платок – виміняла кіло картоплі»; «5 стаканів ряжанки і за кіло сира. Це людина мені дала за той великий платок»; «платки... міння на кружку фасолі») 177, 187, 239, 354, 513, 813, 874, 963, 999, 1062, 1198

забирали («єслі з хати вигонили, то даже платок з мене зняли»; «сховала чорний з квітами платок у каглу – і там найшли і забрали») 432, 711, 935, 936, 964, 966, 1069, 1086, 1133

ховали платки у кумів 934

ховали зерно у платки 1106

плаття, платтячко («з мішківини») 166, 259, 385, 529, 801, 897, 1056, 1065, 1113

забрали («з мами зняли плаття») 848, 969

натеребили в плаття пшениці 1052

мінiali (за двi банки крупи... атласне плаття») 1101, 1114

повідомлення 575

повiщення селян

«батька повiшали, тому що не хотiв йти в колгосп» 838

«натеребив того зерна, i його повiшали, у школі повiшали» 1111

дiвчину повiшали за те, що крала 1341; *див. також: розстрiл, вбивства селян*

погріб («зарiзали коня i заховали в погріб»; «приховували зiбраний врожай у погрібній ямі, закладаючи її каменем»; «картоплю ховали в погребях»; «укукували амбари, погріби»; «шукали в погрібах»; «цей погріб... влада спустошила геть»; «зривали пiдлоги, залiзали в погреби i колодязі»; «нищпорили i в хатах, i в погребях, i в хлiвах»; «не обминули i погреб, який почистили до грама») 16, 51, 70, 90, 107, 130, 166, 168, 187, 191, 192, 198, 240, 251, 259, 280, 289, 290, 313, 315, 327, 382, 411, 422, 453, 458, 459, 488, 553, 576, 665, 671, 683, 708, 750, 755, 760, 776, 825, 835, 861, 880, 892, 908, 911, 941, 964, 997, 1008, 1045, 1062, 1069, 1133, 1172, 1177, 1204, 1205, 1257, 1288, 1292, 1319; *див. також: льох*

«закрили бабу в погріб»; «мама... та й попала тоже, держали в погрібі»; «людей, у яких знаходили зерно, збирали у сiльраді, закривали в погребі з щурами, а потiм висилали» 671, 756, 825, 892, 908, 1062

«хоронили в погребях, на огородах, на пустырях»; «мертві лежали i на печі, i на подвiр'ї, i в погребі, бо їх не встигали вивозити» 450, 492

податки, «налог» 16, 29, 32, 34, 60, 79, 97, 102, 113, 134, 159, 168, 171, 183, 194, 199, 203, 205, 206, 218, 219, 222, 225, 228, 230, 231, 282, 327, 330, 339, 342, 376, 382, 387, 393, 396, 398, 401, 403, 407, 410, 413, 414, 416, 419, 422, 424, 427, 429, 432, 434, 437, 447, 452–456, 458, 466, 511–514, 522, 525, 537, 539, 542, 544, 546, 553, 557, 571, 575, 577, 580, 582, 585, 593, 612, 643, 647, 662, 678, 686, 692, 693, 696, 721, 725, 730, 757, 760, 767, 778, 804, 851, 858, 884, 892, 892, 901, 911, 935, 946, 948, 950, 956, 962, 963, 973, 979, 1007, 1012, 1016, 1020, 1022, 1033, 1045–1047, 1052, 1072, 1080, 1110, 1115, 1120, 1129, 1134, 1156, 1157, 1159, 1163, 1164, 1168, 1180, 1186, 1190, 1200, 1207, 1210, 1211, 1213, 1216, 1220, 1223, 1227, 1230, 1233, 1236, 1246, 1248, 1255, 1263, 1269, 1335, 1344

[повоєнний] рiчний податок:

40 кг м'яса, 500 лiтрiв молока, 400 штук яєць, 700 крб сiльгоспподатку 452

360 л молока, 180 яєць, 40 кг м'яса 514

300 л молока, 150 яєць, шкуру зi свині 935

великі податки на присадибні дiлянки 577

податки на дерева («змушували садити дерева, з яких потiм збирали теж податок») 382

податки на фруктові дерева (1946–1947) 1110, 1120

подушки, подушечки 485

забирали 3, 35, 70, 174, 183, 617, 633, 799, 963, 1060, 1138, 1149, 1302

ховали подушки в бур'янах 1026

ховали / шукали зерно, продукти («штрикали подушки») 16, 66, 242, 248, 293, 455, 494, 713, 723, 752, 772, 799, 818, 953, 990, 1093, 1106, 1266, 1354

мінiali, продавали («почтi задаром») 217, 350, 513, 646, 801, 1036, 1103, 1304, 1315, 1356

«постійно хотiлось їсти, сестра... кусала подушку, просила їсти» 153

позика

«приносили зi колгоспу “продссуду”» – 300 г» 470

«в 33-му вже давали нам ссуду по 200 г зерна» 1065

примушували «пiдписати осоружну позику облiгацій» 1308

покарання «за колоски» (ловили, арештовували, судили, висилали, карали; «Боже сохрани, колоски в полі збирати!»; «за каждый колосок судят»; «за один колосок судили,

забирали в тюрму»; «за доносом людей засуджували»; «закон... знали всі, бо за це зразу в тюрму»; «дуже серйозно колоски охороняли») 15, 17, 24, 26, 30, 40, 42, 60, 65, 66, 70, 75, 77, 79, 82, 85, 89, 96, 102, 107, 108, 114, 118, 135, 141, 142, 147, 152, 161, 176, 187, 188, 190, 206, 209, 213, 221, 222, 226, 227, 228, 281, 286, 307, 316, 343, 346, 364, 368, 372, 381, 382, 384, 391, 394, 411, 415, 422, 432, 435, 440, 449, 508, 523, 535, 537, 550, 552, 555, 557, 570, 571, 572, 574, 578, 579, 582, 583, 585, 588, 589, 591, 595, 596, 600, 601, 603, 604, 609, 611, 612, 613, 615, 616, 618, 623, 625, 636, 642, 645, 647, 648, 649, 650, 652, 654, 655, 663, 665, 666, 667, 669, 673, 675, 676, 678, 683, 684, 685, 689–692, 694, 698, 701, 703, 704, 708, 709, 710, 711, 712, 718, 719, 721, 722, 724, 725, 727, 728, 731, 733, 737–739, 741, 746, 747, 749, 762, 769, 784, 790, 819, 824, 866, 868, 871, 872, 873, 886, 887, 890, 892–894, 898, 902, 915, 916, 920, 924, 926, 927, 931, 933, 934, 936, 942, 944, 945, 947, 949, 954, 956, 965, 972, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 991, 993, 998, 1001, 1005, 1008, 1012, 1014, 1016, 1024, 1026, 1035, 1036, 1039, 1041, 1043, 1044, 1047, 1058, 1060, 1072, 1074, 1076, 1077, 1081, 1088, 1090, 1092, 1093, 1095, 1100, 1102, 1106, 1109, 1110, 1116, 1119, 1122, 1124, 1126, 1127, 1128, 1130, 1138, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1155, 1164, 1168, 1175, 1193, 1195, 1201, 1204, 1205, 1208, 1210, 1226, 1229, 1237, 1240, 1246, 1248, 1250, 1255, 1260, 1263, 1283, 1293, 1304, 1308, 1323, 1332; *див. також: колоски, «колосочки», «зернятка»*

«не збирайте колоски, бо підете в Соловки» 70

«могли відправити до Сибіру»; за жменьку родину вислали до Казахстану «до Уфи в Башкірію»; на Урал за 7 колосків рубати ліс 141, 147, 161, 346

«за це ругали. Але ми ходили»; «дуже наказували» 1073, 1168

«били батогами аж до нестями»; «били палкою»; «били до того, що кров виступала»; били дітей по руках «сильно і довго»; «дітей ловили, палками били, відвозили додому, а дома забирали всі харчі»; «малих дітей забивали насмерть»; «на очах у очевидців безвинну дитину за декілька колосків забили до смерті» 13, 226, 293, 305, 368, 458, 508, 684, 1124

«засудили на три місяці» 1088

«давали один рік ув'язнення за один колосок» 281, 361, 728

«по року, по три роки давали за зібрані колоски» 965

«посадили в тюрму на два роки» 1175

«три роки за те, що узяв один колосок» 741

«за три колоски три роки давали» 890, 1106

«осудили на три чи чотири роки, вона в пляшку з-під горілки набрала зерна» 1194

«за пучок колосків відсиділа 4 роки на Півночі, різала ліс»; «набрав повні кармани пшениці, і дали 4 роки тюрми»; «маму засудили за колоски на 4 роки. Вона... зійшла з розуму» 735, 1090, 1119

«за 5 колосків давали 5 років тюрми»; «діяв закон про 5 колосків, хто брав... того засуджували на смерть» 36, 595, 704, 977, 1250

«7 років ув'язнення»; «за жменьку зерна засудили на 7 років» 692, 722, 977

«забрали на 8 років за колоски»; «дідок Юхим... вкрав 2 колоски... так його били прямо посеред села, а потім ще до тюрми на 8 років» 712, 718, 931, 1143

«10 років дали»; «розстрілювали, або давали десятирічне ув'язнення» 309, 343, 931

«на 15 років вислали до Сибіру» 942

«вбивали»; «за декілька колосків пшениці... могли розстріляти»; «іноді там же за 5 колосків убивали, а також судили»; «розстріляли за збирання трухлих колосків в полі» 264, 384, 703, 719, 721, 1024

покривала

забирали 174, 778

1464 | Предметно-тематичний покажчик

- хоронили померлих 256, 445, 958
поліцаї (міліціонери) 655, 704, 964, 965, 975, 1010, 1277
полотно 669, 817, 1195, 1222, 1313
 завертали померлих 109
 забирали 730
 продавали 985
померлі див.: групи
помії («помії після миття посуду просили, щоб дати пити») 159, 758, 1118
попіл 1166
 під час обшуків «ті, що шукали, попіл вигорнули...»; «вигортали з печі весь попіл» 562, 568, 605, 672
 «попільом стірали» 1056
 «діти їли попіл» 732
поросята 40, 217, 232, 603, 632, 665, 727, 879, 1340; *див. також: свині*
 не мали права зарізати без відома колгоспу 32
 зарізали і сховали 279, 739
 відібрали до колгоспу 339, 420
 забирали всі, крім одного 1012, 1112
 пороссяча їжа дітям 1056
 паслися як поросята 1304
 діти їли без солі варене поросся 1333
посилка від родичів («посилочки»)
 сухарі із хліба кукурудзяних та ячмінних висівків з Криму (з Феодосії); вилучена на пошті 8
 продукти з Кавказу 45
 продукти з Росії; родичі посилали, «але нам їх ніхто не видавав» 62
 ячмінна крупа із Свердловська 1092
 продукти з міста (посилки затримували, а коли віддавали, продукти були зіпсовані) 62
 продукти з Донбасу 173, 815, 1300
 круп, вермишель, борошно з Хабаровська 252
 продукти, борошно, круп з Кам'янця-Подільського (напередодні Голодомору) 369
 мука, крупа, макарони (8 кг) з Брянської області 442
 сушені кружечки столових буряків і картоплі з Ленінграду 452
 продукти з Ленінграду 660
 сухарі та круп, по дві посилки на місяць по 16 кг з Омська 747
 «посилки дітям до колгоспу» 1011
 сухарі з Миколаєва, одна посилка на місяць, не більше 7 кг 1078
 кукурудзяна мука з Грузії 1192
послід («негодна пшениця» на трудодні) 36
постне масло див.: олія
постоли 505,
 «жарили перед вогнем постоли, в кого були із шкури» 271
 вариво з постолів 1021
посуд, посуд 758, 1023
 ховали «на чорний день» («срібний посуд») 28
 забирали 70, 82, 174, 181, 183, 200, 240
 обмінювали 361, 603, 669
посуха див.: засуха

«похлебчити» («мама бере муку, ми то похлебчимо») 1113

поховання живих людей («закопували і живих», «напівживих», «ще живу людину клали на воза і везли»; «ішли на цвинтар своїм ходом», «матері ховали ще живих дітей, бо в них не було сили дивитися на їхні муки»; «стала просити тих людей, щоб вийняли її звідти... драпалася вверх, хотіла вилізти, а її забили лопатами і швидко закопали, коли вона ще дихала»; «живою кинули в яму разом з померлими»; «чоловіка поховали живцем, кинули в яму. Він ще говорив, а його засипали землею») 130, 174, 198, 202, 216, 243–245, 247, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 260, 276, 281, 298–300, 499, 507, 594, 667, 685, 686, 688, 689, 692, 736, 778, 800, 816, 826, 842, 854, 854, 918, 988, 1285, 1289, 1308, 1312, 1353; *див. також: «самопоховання»; земля*

похоронник, похоронна команда («похоронникам ніхто не платив... поставили їм трудові день в колгоспі» 443, 869, 997, 1011

прагнення до самостійності України як причина Голодомору

«Тоді Росія була окремо, а Сталін хотів, щоб були разом» 1018

«Сталін вважав, що люди в українських селах не здають хліб, оскільки мріють відірватися від Москви і вийти із Радянського Союзу» 176

прапор

червоний («ходили з червоними прапорами з хати в хату без ніяких документів і відбирали все») 514, 751, 1198, 1336

чорний («вимирали цілі села. На знак про це вивішували чорний прапор на початку та в кінці села») 304, 529, 1261

пригорща, пригоршня, пригорщка (вимінювали, виносили, крали, діставали, давали за роботу, «забирали послідню», приносили, варили, розплачувалися, «працювали в колхозі... то вони завжди пригоршню зерна приносили»; ховали) 71, 119, 164, 289, 328, 354, 529, 817, 860, 867, 868, 892, 899, 983, 991, 1023, 1031, 1046, 1107, 1177, 1317, 1324; *див. також: жменя, жменька*

«за одне тіло – пригорща муки» 202

бригада залишила пригорщу муки 753

придане 116, 146, 335, 502, 662, 772, 873, 969, 1101, 1307

прикраси для ікони («червоноармійці розбили ікону, щоб забрати звідти колоски, які були для прикраси») 1283

прикраси ювелірні

обмін на хліб, продаж 4, 46, 130, 177, 326, 942, 1015, 1050, 1199, 1283

припічок як схованка 210, 273, 300, 506, 581, 624, 625, 636, 642–644. 646, 648, 651, 653, 655, 666, 679, 697, 741, 752

притулок, колгоспний притулок 37, 126, 170, 204, 211, 214, 550, 565, 601, 609, 692, 714, 730, 1240, 1251; *див. також: дєтдом, інтернат, патронат*

«в куркульській хаті» 37

Ананьївський 204

Переяславський 1316

продзагони, «продотряд» 46, 180, 270, 299, 368, 394, 430, 461, 462, 571, 610, 830, 844, 849, 1311

«продзагони НКВС» 46

«партійно-комсомольські продзагони» 180

продовольчий фонд 244

протест місцевого керівництва: відмова виконувати злочинні накази

охоронець «сказав начальству, що в своїх односельчан стріляти не буде» 316

самогубство «председателя комуни» («наказав скосити трохи пшениці [і] напекти хліба людям. Знайшлися зрадники, його заарештували. Після цього він застрелився») 1171–1172

протести селян див.: опір селян

пряник, пряничок 908, 989

птиця 70, 78, 145, 314, 315, 365, 428, 444, 449, 494, 499, 580, 613, 980, 1307, 1335

відібрали 315, 365, 378, 499, 580, 613, 720, 732, 761, 764, 904, 923, 960, 1177, 1201, 1257, 1270

пшениця

вродила; «сильно великий врожай був»; «крутом зерно було»; «пшениця гнила, а народ – у могилу»; в'язали снопи; збирали; «голодні люди збирали колоски»; терли; теребили; віяли; молотили; міняли; крали; «тайком теребили колоски і зсипали пшеницю в пляшки з-під молока»; «непомітно клали собі в чоботи»; «смикали колоски»; «людям почали давати пшеницю»; «дали трохи пшениці»; «було вже хліба, получали ту пшеничку» (1947); «хоть жменьку пшениці давали, щоб вони не повмирали від голоду і щоб працювати могли» 4, 33, 36, 42, 43, 70, 85, 90, 91, 95, 99, 100, 123, 154, 160, 164, 180, 189, 192, 216, 244, 253, 254, 261, 266, 272, 274), 280, 288, 292, 297, 302, 305, 306, 307, 309, 316, 318, 325, 328, 329, 335, 337, 338, 350, 358, 362, 368, 385, 396, 399, 442, 449, 456, 458, 469, 472, 474, 486, 488, 489, 496, 497, 510, 536, 543, 568, 574, 575, 581, 586, 603, 619, 622, 625, 627, 632, 645, 650, 658, 664, 668, 669, 672, 684, 686, 690, 691, 696, 703, 712, 719, 721, 727, 728, 735, 740, 741, 742, 765, 790, 802, 806, 807, 810, 815, 819, 821, 822, 828, 831, 840, 846, 847, 849, 854, 856, 860, 864, 865, 866, 878, 881, 884, 889, 881, 889, 889, 893, 901, 916, 917, 925, 939, 940, 951, 954, 963, 972, 988, 990, 1001, 1007, 1008, 1018, 1019, 1020, 1023, 1025, 1026, 1033, 1036, 1044, 1052, 1053, 1055, 1066, 1069, 1073, 1090, 1091, 1092, 1106, 1107, 1108, 1110, 1116, 1121, 1125, 1127, 1130, 1132, 1141, 1144, 1152, 1171, 1172, 1186, 1190, 1195, 1198, 1249, 1265, 1295, 1307, 1308, 1318, 1319, 1320, 1322, 1323, 1326, 1332, 1338, 1349

ховали в скринях; на печі; в печі; під підлогою; «розбивали лежанку, засипали пшеницю і змащували»; «строїли подвійне горище»; в соломі; на підлозі під сіном; «розбивали лежанку, засипали пшеницю і змащували»; під хатою; «на городі в семи різних місцях на глибині 2 метри»; «на городі під яблунею»; «дуже глибоко закопав зерно пшениці»; «тато далеко в полі на своєму участочку сховав пшеничку»; «якщо знали, що прийдуть, шукатимуть, то через забор до сусіда кинули»; у висохлій криниці; «в овраге возле реки закопали»; «ховали по кручах»; «у висохлій криниці»; в спідниці («спідниця широка була») 70, 93, 122, 168, 187, 190, 192, 233, 295, 299, 303, 311, 327, 331, 452, 458, 462, 463, 496, 504, 516, 535, 560, 641, 650, 651, 656, 662; 673, 677, 739, 795, 803, 806, 814, 839, 849, 861, 864, 865, 866, 879, 897, 916, 929, 936, 960, 1008, 1023, 1025, 1045, 1095, 1144, 1208, 1325, 1336

«забрали», «забрали все», «все позабирали», «ходили по хатах, забирали пшеницю», «спеціальні бригади забирали все», «конфіскували», «треба здати», «крутом знаходили», «бригада шарила крутом» 43, 70, 84, 93, 118, 186, 190, 233, 288, 295, 299, 303, 327, 396, 452, 459, 462, 497, 516, 534, 560, 656, 659, 673, 686, 754, 757, 765, 792, 814, 819, 833, 844, 850, 865, 871, 879, 881, 882, 887, 892, 893, 894, 901, 918, 929, 937, 941, 947, 954, 1018, 1046, 1048, 1116, 1118, 1141, 1144, 1171, 1172, 1198, 1326, 1328, 1336, 1345

«Сталін вивіз з України всю пшеницю. В Росії голоду не було, а тільки в Україні. Українську пшеницю наказав вивезти і викинути в море» 766

«Розповідали люди, що пшеницю погрузили на баржі і потопили в Дніпрі, а потім бачили пророслу пшеницю, яка йшла до Черкас» 795

«Росія забрала хліб. Пшениця була – як море. Заголили всю Україну від хліба» 650
 див. також: **зерно**

пшеничка 164, 329, 352, 802, 803, 860, 893, 897, 901, 916, 925, 936, 939, 954, 962, 988, 1007, 1045, 1046, 1056, 1066, 1095, 1116, 1127, 1141, 1144

радгосп 76, 149, 315, 498, 529, 651, 766, 901, 902, 1002, 1079, 1118, 1119, 1151, 1152, 1261, 1216, 1219, 1261, 1271, 1345

рак (хвороба) 306, 827, 985

«растительное масло» див.: **олія**

рахіт 869, 1004

революція 365, 935, 1007, 1190

«Революція була така, всі на війні. З 17-го року революція йшла і до 30-го» 1007

реманент, інвентар сільськогосподарський 7, 15, 96, 121, 160, 162, 184, 173, 314, 315, 327, 338, 342, 365, 382, 385, 422, 456, 584, 508, 518, 591, 622, 638, 681, 750, 751, 758, 767, 778, 800, 834, 840, 841, 844, 861, 884, 892, 916, 941, 945, 965, 997, 1116, 1199, 1220, 1263, 1292, 1307, 1323, 1332

борона 31, 338, 389, 391, 636, 637, 640, 641, 645, 657, 665, 748, 825, 834, 840, 892, 994, 997, 1023, 1071, 1084, 1142, 1149, 1174, 1219, 1307

вила 82, 430, 432, 485, 513, 540, 700, 754, 778, 1283, 1299, 1301, 1353

грабарка 36

граблі 36, 432, 494, 640, 1085

драпак 1071

жатка 326, 365, 866, 890, 895, 963, 1043, 1081, 1099, 1149

косилка 658, 758, 811, 838, 840, 1104, 1186, 1188, 1210

молотарка, молотилка 160, 183, 242, 277, 293, 340, 342, 352, 382, 441, 622, 632, 650, 758, 761, 984, 1024, 1069, 1092, 1127

плуг 31, 175, 314, 329, 338, 340, 380, 389, 399, 494, 502, 553, 574, 583, 636, 637, 640, 641, 645, 665, 667, 699, 748, 811, 814, 825, 834, 841, 843, 860, 892, 895, 908, 941, 947, 991, 994, 1022, 1030, 1032, 1071, 1084, 1085, 1133, 1142, 1149, 1174, 1185, 1219, 1292, 1307, 1339

сапа 494, 669, 1017, 1135

сівалка 239, 338, 349, 389, 502, 811, 825, 848, 865, 908
сапоги, 911, 945, 984, 1022, 1046, 1050, 1287

січкаря 696, 758, 1151

столярський верстат 595

терпан 981

ткацький верстат 486, 841 (забрали)

репресії («репресія забирала самих розумних, роботящих людей») 149, 243, 530, 631, 790, 924, 1110, 1121, 1147, 1149

«сталінські репресії» 1264

«в репресії ми не вірили» 51

«ніяких репресій, насильства в нашому селі не було» 1121

репресовані 188, 352, 368, 408, 477, 562, 615, 754, 763, 788, 980, 1024, 1029, 1082, 1147, 1162, 1177, 1226, 1274

речі («нічого не залишилося з цінних речей») 3–5, 77

мінjali, продавали («вимінювали речі на їжу»; «люди знімали з себе останні речі і міняли на харчі»; «вимінювали усі речі»; «усі речі, які тільки могли знайти») 3, 5, 10, 14, 22, 29, 43, 46, 52, 60, 73, 76, 78, 94, 107, 326

забирали («всі речі») 17, 82

«іноземні речі» 38

росіяни («руські») 318, 749, 774, 780, 896; *див. також:* **кацапи**

«Ходила бригада з сільських людей, а з ними була одна руська» 749

«розкулачення» 57, 93, 127, 131, 392, 458, 501, 746, 747, 749, 787, 797, 823, 824, 838, 839, 840, 843, 850, 863, 865, 884, 889, 891, 896, 899, 907, 910, 916, 919, 925, 931, 933–936, 949, 953, 960, 978, 987, 989, 995, 998, 1006–1008, 1019, 1035, 1041, 1055, 1056, 1058, 1080, 1083, 1091, 1104–1106, 1111, 1118, 1121, 1122, 1126, 1127, 1129, 1134, 1142, 1155, 1175, 1186–1191, 1266, 1285, 1302, 1345; *див. також:* **розкуркулення**

«розкуркулення» («раскулачка», «розкулачка») («куркулили нас»; «майно віддавали при-мусово»; «ми тебе вигнали [з хати], щоб не тільки ти подохла, а й діти твої подохли»; «За що розкулачити? Вот за то, що хата хороша, за то, що коні, за то, що плуг») 3, 6, 20, 31, 48, 54, 70, 84, 98, 137, 149, 151, 174, 176, 182–184, 221, 240, 283, 309, 311, 314, 330, 332, 335, 337, 339–341, 349, 351, 353, 373, 374, 397, 399, 440–442, 446, 471, 476, 477, 487, 494, 502, 503, 510, 512, 517, 523, 525, 551, 554, 559, 581, 585, 589, 593, 614, 615, 618, 628, 629, 631, 632, 637, 641, 661, 673, 695, 700, 722, 743, 763, 790, 791, 797, 801, 812, 814, 815, 826, 832, 839, 845, 846, 854, 856, 858, 863, 866, 867, 870, 888, 889, 896, 910, 916, 919, 935, 945–947, 949, 953, 960, 964, 968–971, 990, 994, 1008, 1010, 1023, 1032, 1041, 1060, 1072, 1073, 487, 826, 1080, 1096, 1097, 1101, 1106, 1111, 1115, 1116, 1119, 1126, 1127, 1133, 1138, 1139, 1146, 1149, 1150, 1185, 1187, 1199, 1210, 1226, 1244, 1259, 1261, 1271, 1304, 1306, 1308, 1322, 1327, 1346, 1349; *див. також:* **розкулачення**

«розкулачка» *див.:* **«розкулачення»**

розстріл, вбивства селян, приклади

директора радгоспу 76

«як ворога народу» 129

«як куркуля» 24, 169, 224, 969

за участь у заворушеннях («розстріляли за селом як організатора якогось повстан-ня») 1308

за колоски 302, 343, 380, 721, 727, 728, 1110, 1316

за крадіжку зерна («людей розстрілювали за хліб»; «розстрілювали на полі, кого ло-вили»; «смертна кара за крадіжку зерна з колгоспного поля»; «за жменьку зерна»; «за крадіжку буряка») 94, 299, 364, 595, 674, 1077

за приховування, нездачу зерна (за сніп сіна розстріляли всю родину; «у бригадира на току знайшли трохи пророслого зерна») 349, 573, 614, 678, 784, 817, 1279

за «розкрадання майна колгоспів і кооперативів» 1316

масовий публічний розстріл в центрі села за невиконання договору контрактації 738

розстріл активістами непокірних за селом («теж били, вивозили за село і розстрі-лювали») 608, 609, 614

страга на заслання 485

вбивство за спротив владі («вбивали дуже часто»; «хто не пускав у хату, то вони вбивали») 550, 586, 594, 604, 720, 819, 1012

«хто не здавав податки добровільно, тих били, вбивали» 1233

«за лишнє слово» 931

погрози розстрілом 1106; *див. також:* **повішення**

Росія («це Росія всьо винна»; «Тоді Росія була окремо, а Сталін хотів, щоб були разом, тому приказав позабирати весь хліб»; «вот еті з Росії – вони все забирали»; «в Росії взагалі жили на широку ногу») 25, 88, 134, 266, 314, 323, 442, 443, 444, 519, 680, 774, 960, 1001, 1004, 1013, 1018, 1173, 1198, 1275, 1326

- як місце заслання (на важких роботах «по коліна у воді, десь у Росії»; «виселка») 33, 571, 680, 854, 901
- голод 1921 в Росії 864
- голод 1932–1933 («в Росії голоду не було»; «такого, як в Україні, голоду не було»; «Спочатку зробили в Росії голод у 1928–1930 роках за рахунок цієї колективізації, але там було не таке заможне селянство, як на Україні, й тоді вони поступово почали колективізацію робити в Україні»; «в Рязанській області «голоду не було, зерно не відбирали») 34, 236, 766, 1003, 1264
- спроби виїзду до Росії за продуктами («подорожували до Росії, щоб вижити»; «українців не пускали в Росію»; «в Росію, – туди шлях закритий») 98, 132, 156, 766
- «один із трьохтисячників, які приїхали до нас в Україну з Росії піднімати колективізацію» 1000
- переселення з Росії («Село признали як кулацьке, а людей переселили. На їх місце привезли російських бідняків»; «в хати померлих людей заселяли росіян») 236, 318, 1028, 1051, 1052, 1120 (1946–1947)
- вивезення хліба до Росії («Росія забрала хліб» 650 урожай відправляли до Росії, «всю забирали, в Росію вивозили», «хліб був, тільки забирала Росія, качали кацапи»; «був наказ, щоб Україна допомогла Росії хлібом»; «Все, що було в людей, забирали спеціальні групи..., а потім все це відправляли в Москву») 176, 306, 320, 389, 471, 650, 828, 830, 935, 937, 1001, 1018, 1123, 1126, 1172, 1310
- рубашка** (забрали) 901
- румуни, «румини»** 696, 896, 904, 939, 964
- «прийшли румини, хату віддали, а прийшли опять руські, та знов забрали» 896
- «руські» див.: росіяни**
- рушники** («забрали все що було: їжу, рушники...»; «забрали й скриню з дрантям, образочок, рушники»: «брали рушники і витирали ними брудні руку, обув, навіть колеса у підводі»; «міняли на харчі»; «міняли на картоплю, хліб і крупи»; «в багатих забирали й рушники») 17, 30, 36, 79, 102, 134, 195, 200, 204, 206, 209, 213, 218, 222, 278, 231, 276, 374, 376, 381, 394, 396, 401, 404, 408, 411, 417, 420, 422, 425, 427, 430, 432, 435, 437, 447, 453, 455, 495, 523, 526, 537, 540, 542, 546, 590, 593, 612, 618, 620, 623, 642, 645, 646, 650, 672, 678, 681–683, 685, 694, 704, 711, 717, 722, 736, 748, 751, 753, 757, 894, 897, 908, 947, 947, 1005, 1008, 1012, 1016, 1020, 1030, 1048, 1053, 1060, 1078, 1084, 1116, 1130, 1133, 1134, 1153, 1155, 1157, 1158, 1160, 1164, 1168, 1183, 1191, 1195, 1201, 1203, 1208, 1210, 1213, 1216, 1220, 1222, 1223, 1227, 1231, 1234, 1237, 1240, 1248, 1250, 1261
- «прийшли комсомольці забирати кукурудзу... мама взяла рушник і хотіла нас повішати, комсомольці налякалися і пішли» 645
- «що забирали – продавали в магазині: рушники, хустки» 650
- «за несплату податку забирали майно (рушники, хустки)» 757
- «мама за сім буряків рушники поміняла» 1005
- рядно, ряднина, рядюшки** 12, 35, 70, 71, 122, 126, 161, 194, 198, 233, 235, 239, 250, 255, 256, 260, 263, 284, 288, 293, 295, 338, 343, 348, 351, 353, 494, 589, 602, 605–607, 622, 636, 653, 674, 686, 710, 716, 717, 735, 737, 795, 801, 804, 806, 851, 857, 869, 965, 967, 975, 979, 980, 1006, 1027, 1032, 1033, 1038, 1043, 1046, 1080, 1116, 1147, 1149, 1151, 1244, 1270, 1317, 1328, 1330, 1339, 1345, 1349, 1352, 1354
- забирали 12, 35, 70, 284, 589, 686, 795, 975, 1033, 1043, 1149, 1339, 1352
- ховали (в землю від «бригад», по сусідах) 193, 1080
- загортали померлих, тягли на кладовище, ховали у рядні («ховали без трун, скидали в яму з ряднин»; «гробів не робили, а загортали в рядно»; «хоронити не було в чому,

отак замотають у якусь ряднину, та й закопають на цвинтарі»; «Коли хоронили, замотували в рядна і кидали в яму»; «на ряднинах стягували тіла»; «загорнули дітей в рядно і понесли на цвинтар») 71, 126, 161, 194, 198, 235, 239, 255, 256, 263, 288, 293, 295, 348, 351, 353, 602, 605, 606, 653, 674, 710, 716, 717, 737, 804, 851, 869, 965, 979, 980, 1006, 1027, 1038, 1116, 1147, 1151, 1244, 1270, 1317, 1345, 1354

мінiali 735, 801, 967

ряжанка 335, 663, 874, 1007, 1009, 1258, 1354

саїчка 471

сало 140, 151, 176, 279, 310, 323, 517, 631, 759, 770, 1075, 1093, 1163, 1169

«сало» 326, 631

самогон 190

самогубство («Люди сприймали смерть, як позбавлення від надлюдських мук»; «сестра разом із двома дітьми кинулася у колодязь, аби уникнути страшної смерті від голоду»; «виникло бажання втопитися в колодязі»; «чоловік повісився, бо їсти не було чого»; «в скриню замкнули окраєць хліба – останній, що мали. Старший син, Сергій... відкрив ту скриню, з'їв окрайчик і повісився»; «були й такі, що накладали на себе руки з розпачу») 153, 177, 193, 244, 263, 277, 288, 629, 1044, 1093, 1155, 1172, 1178, 1229
«самоевтаназія» («гриби “ізи”». Хто з людей не міг видужати, їв ті гриби і умирав») 448

самопоїдання

«Ходила вся запухла. Навіть збиралася шматочок свого тіла відрізати і з'їсти» 618

«хлопчик... почав їсти свої пальчики і помер») 1272

«сама себе їла... приходять, а вона свою руку їсть» 1127

«самопоховання» («самі йшли на цвинтар; «носили їсти людям, які самі пішли вмирати на цвинтарі в польських склепах на старому цвинтарі.. Хто вижив, той і виліз з склепа»; «сідали під цвинтарем і там під муром помирали»; «приходили люди, які відчували, що скоро помруть, а ховати їх було нікому, сідали на край ями»; «багато односельців, котрі ще могли пересуватись, йшли на цвинтар своїм ходом») 616, 667, 842, 1148, 1291;
див. також: поховання живих людей

сап 879, 959, 1013, 1014, 1034, 1147

«сапоги» 35, 532, 889, 942, 1075

сарай 495, 498, 603, 617, 881, 884, 900, 1289

ховали продукти, зерно; шукали 16, 24, 63, 107, 118, 122, 128, 138, 151, 168, 170, 202, 288, 293, 327, 331, 382, 389, 432, 440, 441, 453, 487, 495, 605, 665, 669, 673, 699, 733, 734, 739, 742, 760, 765, 821, 823, 825, 832, 959, 995, 1073, 1082, 1112, 1227, 1237, 1259, 1336

ховали померлих 45

сарай-в'язниця 1204

жили («ми жили в сараї, де раніше були корови») 202, 745, 878, 1305

свині, свинка («сім'я вижила вся, бо в нас була свиня») 240, 265, 314, 315, 322, 323, 330, 389, 440, 442, 476, 478, 487, 488, 494, 496, 497, 553, 581, 585, 587, 638, 657, 671, 741, 758, 797, 814, 826, 849, 908, 1056, 1162, 1274, 1276, 1290; *див. також: поросята*

«ми зараз краще годуємо свиней, ніж тоді харчувалися» 478

відбирали (у тих, хто не хотів їти в колгосп) 469, 585, 638, 643, 721, 727, 728, 754, 832, 861, 904, 963, 1113, 1270

не відбирали 747, 865

здали в колгосп 625

не віддавав у колгосп 353

зарізали 673, 1256

- «зарізали і прожили майже рік» 497
 забрали назад з колгоспу 1150
 крадіжка корму для свиней (макуха, мамалига, соя) як спосіб виживання 685 696, 776, 985, 1051
 продали 529, 786
 податок: шкура зі свині 935
 праця біля свиней як спосіб виживання 272, 763, 834, 843, 938, 928, 984, 1053, 1055, 1125, 1167, 1198, 1255, 1299
 свиноферма, свинарники 352, 484, 506, 508, 529, 1056, 1136, 1198
 «тайний забій» свині 673
 черга біля свиноферм в очікуванні, коли здохне свиня 1136
- свитка, свитина, свитинка** («свиточка на 5-х») 366, 608, 891
 забирали 593, 1149, 1291
- свої** («були чужі, були свої...Свої противніші»; «свої сільські люди»; «і то ж були свої сільські»; «забирали свої», «ходили свої люди і забирали все, що було»; «відбирали зерно свої у своїх»; «але це були [свої,] сільські, чужі не ходили») 13, 31, 183, 184, 210, 236, 259, 353, 504, 588, 600, 605, 606, 612, 636, 654–656, 658, 666, 739, 904, 927, 933, 938, 941, 945, 949, 983, 990, 1040, 1041, 1058, 1095, 1106, 1113, 1115, 1145, 1175, 1176, 1200, 1264, 1277, 1285, 1308; *див. також: чужі*
 «забирали свої», «ходили свої люди і забирали все, що було» 588, 600
 «ворогами виявлялися свої: родичі, друзі. Вони першими вказували, де саме заховані останній клумачок зерна, жменька висівок» 178
 «кожен рятував і годував тільки своїх» 195
 «свої люди самі створили голодомор» 280
 «а охраннык наш, і відвертався» 892
 «формували загони із своїх (бандою їх називали). Дуже жорстокі були, ні грама не жаліли людей» 656
 «спеціальні бригади склалися із присланих з міста, і зі своїх, які лютували чи не найбільше, ніж чужі» 221
 «приходили свої, та вже сільські, нема вже їх на цім світі, земля не прийме» 938
 «свої найманці», «зраджували свої односельці, не боячись гріха і проклять» 583
 «навіть родичі не допомагали своїм близьким» 632
 «іноді сусіди видавали своїх сусідів, за це вони мали продукти» 60, 106, 160
 «останні продукти вигрібали. Свої! Не вороги! Залишали людей вмирати від голоду» 210
- священник (батюшка, піп)** 21, 41, 161, 591, 592, 600, 607, 644, 667, 689, 683, 736, 759, 866, 893, 903, 915, 917, 948, 954, 997, 1003, 1025, 1057, 1066, 1103, 1146, 1170, 1277, 1314
 «мама була дочкою попа, тому її в колгосп не прийняли» 645
 «діти ходили до церкви, щоб поїсти...» 499
 «наймався до попа і робив за їжу» 633
 «все, що давали на церкву, він роздавав людям, які не мали що їсти. Самі вони померли від голоду» 278
 церковна відправа за померлими під час Голодомору («батюшка тоді вже поминав померлих від голоду») 275, 929
 поховання без відправи («не було ні попа, нічого – самі батьки своїх дітей хоронили»; «хоронили без священика в одній могилі») 190, 1144
- селяни** 7, 14, 25, 34, 46, 58, 86, 94–96, 105, 123, 126, 148, 149, 150, 155, 167, 172, 176, 178, 226, 242, 244, 253, 257, 303, 330, 337, 347, 360, 432, 433, 459, 520, 535, 574, 581–583, 585, 586,

594, 622, 627, 628, 647, 666, 739, 752, 760, 764, 767–769, 784, 785, 799, 803, 805, 810, 812, 834, 835, 837, 838, 839, 841, 847, 851, 856, 861, 856, 861, 879, 892, 911, 959, 960, 961, 1033, 1040, 1043, 1109, 1110, 1112, 1133, 1149, 1150, 1163, 1222, 1257, 1260, 1262, 1268, 1278, 1298, 1320–1322, 1325, 1330, 1336, 1354

багатодітна сім'я 11, 13, 15, 39, 62, 63, 78, 83, 96, 105, 127, 199, 245, 328, 351, 353, 385, 417, 456, 474, 520, 577, 610, 802, 834, 835, 862, 1109, 1226

бідняки, прості селяни, звичайні селяни, незаможні, «сім'я жила... не дуже заможно» 82, 122, 236, 353, 494, 500, 510, 575, 632, 748, 888, 908, 938, 948, 1033, 1065, 1097, 1261, 1302; *див. також: комнезами*

заможний клас 54

заможні родини (сім'ї) 4, 28, 87, 105, 146, 148, 160, 183, 277, 331, 335, 385, 390, 442, 494, 559, 630, 662, 668, 727, 748, 750, 799, 802, 813, 815, 825, 848, 857, 862, 1162, 1226, 1244, 1276, 1302

«заможні селяни, яких не чіпали» 34

заможні селяни, заможніші, заможні люди, «зажиточні люди», «багатіші» («зажиточних щипали») 8, 34, 92, 110, 118, 119, 148, 159, 169, 174, 178, 182, 183, 209, 218, 242, 247, 253, 270, 298, 303, 320, 330, 336, 347, 349, 358, 372, 385, 388, 390, 402, 422, 423, 428, 433, 455, 471, 477, 494, 517, 568, 573, 576, 581, 583, 589, 611, 617, 643, 648, 655, 659, 665, 694, 699, 704, 708, 714, 716, 717, 748, 790, 791, 814, 815, 858, 859, 893, 899, 902, 904, 905, 916, 918, 925, 953, 960, 969, 972, 982, 995, 1006, 1008, 1015, 1023, 1032, 1050, 1060, 1065, 1078, 1077, 1079, 1091, 1096, 1104, 1116, 1128, 1132, 1137, 1138, 1139, 1142, 1149, 1150, 1153, 1162, 1193, 1259, 1261–1263, 1271, 1261, 1280, 1311, 1351, 1356; *див. також: багаті, багаті люди*

«багато заможних селян вислано до Сибіру» 814

«заможніші селяни були яrimi комуністами» 92

наймані селяни в дитбудинку 870

одноосібники 137, 149, 314, 315, 365, 366, 474, 580, 742

пани (заможні) 1097

перестали бути господарями на землі 1110

«в Росії... не таке заможне селянство, як на Україні» 34

трудящі селяни 802

куркулі (кулаки) 24, 34, 37, 96, 97, 105, 113, 122, 127, 139, 151, 152, 167, 179, 186, 202, 224, 235, 236, 266, 276, 283, 297, 303, 338, 340, 353, 363, 365, 367, 385, 387, 388, 392, 397, 402, 404, 485, 488, 507, 519, 551, 554, 575, 588, 594, 604, 608, 650, 693, 704, 718, 745, 772, 774, 781, 791, 792, 798, 830, 839, 841, 846, 858, 865, 877, 891, 931, 938, 945, 946, 984, 990, 994, 1011, 1020, 1051, 1072, 1080, 1081, 1084, 1088, 1102, 1127, 1134, 1135, 1138, 1139, 1142, 1149, 1162, 1210, 1246, 1267, 1274, 1279, 1280, 1285, 1289, 1291, 1292, 1293, 1295, 1302, 1308, 1311, 1316, 1327, 1329–1332, 1346, 1350

«куркулити» 1080

куркульська хата 37, 97

«люди сільської влади, куркулі прокляті... Маша, одна з тих куркулів набирала собі в фартух їжу, а її помічник Вася брав собі в мішки» 1051

«мав коней» 297

за глечик з борошном записали в «куркулі» 775

куркульська хата 37, 97, 604, 1102

«у кого хата покрита жестю, це був куркуль» 604

куркульська провокація 150

куркульські діти 608, 1332

- «нехай куркульські діти поздыхають з голоду» 608
 куркульський город 1102
 «куркульське дзеркало» (не видавав куркулів) 1081
 середняки 151, 179, 239, 311, 314, 342, 454, 485, 529, 532, 575, 633, 827, 858, 908, 1072, 1097, 1099, 1149, 1246, 1261, 1267, 1304, 1307
- сережки, серьги, кульчики** 19, 132, 311, 336, 340, 633, 980, 1127, 1199, 1280, 1307
 «за одну сережку я отримала один пуд кукурудзяної муки і півпуда фасолі» 311
 «золоті сережки... віддала за скляночку кукурудзяних круп» 336
 «обміняв дуже гарні сережки на кружку висівок» 340
- сибірська язва, сибірка** 322, 323, 470, 653, 951
- синагога** («У нас була синагога, тоже була повністю забита [зерном]» 951
- сир** 22, 160, 216, 236, 245, 266, 442, 477, 479, 499, 509, 885, 926, 965, 967, 994, 1071, 1082, 1120, 1328, 1341, 1351
 голандський 1120
 солоний 245, 509
- сироватка** 160, 122, 312, 761, 834, 1327, 1328
- сироти** 1022, 1033; *див. також: пайок*
 притулок для сиріт, дитячі притулки, дитячі будинки, колгоспні інтернати, патронати («дитдом»; «дитбудинок»; «страшні умови») 37, 97, 122, 126, 134, 168–170, 194, 204, 214, 219, 248, 261, 279, 281, 282, 297, 344, 356, 363, 381, 415, 482, 542, 543, 550, 551, 555, 565, 592, 601, 602, 607, 609–611, 617, 618, 648, 671, 692, 699, 714, 727, 728, 730, 743, 752, 788, 820, 823, 838, 845, 851, 871, 876, 885, 887, 977, 981, 982, 1237, 1240, 1246, 1247, 1251, 1307, 1316, 1357
 колгоспний дитячий садок, ясла, ясла-інтернат 126, 134, 168, 169, 194, 219, 248, 261, 1292
 держава сиротами не опікувалася («сироти нікому не потрібні, лише в 1934 році колгоспи почали рятувати дітей»; діти-сироти залишалися самі, помирали з голоду»; «ніхто ними не опікувався. Сироти вмирали, тільки їхні тіла забирали до загальної ями, куди складали всі трупи»; «сироти вимирали. Держава не опікувалася»; «державі навіть нітрохи не піклувалася про них»; «державі було не до них»; «малі сироти пропадали найчастіше»; «діти-сироти помирали з голоду, як і дорослі»; «сироти пухли, ніхто не підбирав і не дивився»; «сироти жебрали попід хати; «умирали та й усьо») 63, 216, 409, 430, 435, 473, 555, 570, 574, 623, 961, 687, 713, 726, 731, 738, 744, 916, 965, 975, 978, 1005
 сиріт підбирали люди 1001, 1015, 1050, 1101, 1108, 1145
 «бабки вимерли, та в ті хати сиріт звозили» 1033
- сищики** («в їх потайні сищики були, узнавали, хто де їздив, де якесь збіжжя заховав, по селам поміняв щось») 993, 996; *див. також: доноси*
- сіль** («знайшли велику грудку солі. Дуже зраділи своїй знахідці, розчинили її у воді та випили. Вночі троє з них померли»; «Хай я краще сіль буду їсти, аніж те м'ясо») 52, 83, 92, 255, 328, 442, 443, 448, 496, 499, 520, 549, 635, 823, 869, 890, 947, 958, 959, 1010, 1014, 1035, 1040, 1073, 1087, 1127, 1299, 1328, 1332
 ховали 52
 «забирали у нас все: від солі до зерна» 1349
 засіб притлумлення голоду («Мати, щоб утамувати голод, брала шматочок солі і смоктала»; «варили «прай»: у воду кидали ложку муки і побільше солі, щоб пити побільше води і не так хотілося їсти») 499, 1014, 1073, 1087
 «солі в селі не було» 1010, 1035
 «олії не було, то все жарили і пекли на солі» 1346

сільрада 13, 34, 35, 36, 37, 38, 69, 70, 82, 97, 113, 149, 151, 155, 167, 198, 216, 248, 250, 251, 256, 261, 303, 305, 330, 352, 403, 404, 409–411, 441, 443, 447, 457, 474, 483, 485, 498, 500, 501, 507, 516, 521, 567, 570, 615, 646, 653, 670, 680, 697, 724, 727, 755, 758, 761, 769, 842, 853, 861, 963, 964, 972, 975, 1149, 1150, 1236, 1243, 1317, 1319

в сільраді влаштували аукціон 35

«комуністи-активісти, які проводили обшуки, вночі збиралися в сільраді – пили, їли, гуляли» 198

не голодував голова сільради, сільрадівці 37, 409, 1237

голова сільради проводив трус; виганяв з хати; розподіляв «кому що давати» 521, 861, 1011, 1050, 1236

хату забрали для сільради 761

організація покарання селян (закривали у сільраді) 516, 755 772, 1317

за вказівкою сільради вивозили до Сибіру 151

організація бригад для пошуку і реквізиції продуктів 670, 697, 698, 808, 836, 926, 964, 1032, 1207, 1312

організація бригад для поховання 250

«по кілу хліба від сільради» копачам могил; «видавали хлів за кожного похороненого» 69, 250, 670, 724, 727, 730, 807

сільце (сильце) 891

сірники (спички) 202, 442, 374, 375, 423, 442, 443, 534, 1127, 1202, 1292

скарлатина 340, 785

скатертина, скатерка

забрали 795, 1046, 1047

міняли 455, 736, 953

скирта, скирда 11, 122, 138, 188, 221, 296, 340, 349, 352, 354, 363, 393, 411, 441, 466, 473, 474, 494, 536, 620, 621, 636, 761, 766, 847, 853, 863, 872, 886, 887, 894, 897, 905, 919, 925, 938, 940, 958, 963, 964, 976, 993, 1016, 1021, 1023, 1030, 1038, 1053, 1096, 1098, 1107, 1133, 1135, 1136, 1285, 1299, 1312, 1325, 1327, 1328, 1351

ховали 293, 327, 1053

склеп

польський 616, 634,

«поза кладовищем склепи такі, могили братські» 869, 975; *див. також: могила*

скот 79, 121, 154, 192, 332, 333, 394, 397, 449, 450, 462, 542, 647, 686, 987, 989, 1061, 1113, 1129, 1155, 1258, 1356

скотина, скотинка 126 138, 277, 445, 459, 508, 540, 647, 686, 740, 744, 818, 868, 874, 901, 902, 913, 933, 957, 968, 969, 975, 981, 986, 994, 1002, 1032, 1084, 1095, 1106, 1109, 1127, 1142, 1150, 1162, 1167, 1171, 1184, 1210, 1220, 1240, 1256, 1262, 1263, 1267, 1290, 1294

скотник 393

скотомогильник, могильник 329, 479, 489, 717, 811, 859, 978, 980, 1176, 1294, 1339

скриня 174, 252, 795, 1204, 1307; *див. також: сундук*

забирали скрині 184, 604, 630, 685, 691, 736, 739,

ховали зерно, продукти в скринях, під скринями («у скрині зробив друге дно») 70, 279, 358, 458, 521, 621, 693, 704, 777, 1236, 1323

забирали із скринь заховане («із скринів все забирали, щоб не могли виміняти на харчі»; «забирали домоткані рушники, доріжки, кращий зимовий одяг, як-от: кожухи, свитки, шапки, чоботи хромові святкові...»; «дітей грубо скинули і все з скрині забрали»; «ходив з бригадами і забирав нахалом все, що було в хаті по скринях. Позабирав і в себе вдома) 70, 263, 455, 586, 593, 684, 696, 704, 710, 795, 1151, 1237

«ховали в скрині між одежею»; «батько... у скрині зробив друге дно» 682, 759, 1199, 1203

смерть, голодна смерть, нагла смерть («найстрашніша смерть – голодна»; «смерть косила село»; «смерть та страх панували над землею»; дитину «за декілька колосків забили до смерті»; «в хвилини відчаю просили смерті для себе»; «смерть стала звичним явищем»; «смерть не обминула ні одну сім'ю»; «українців залишили на очевидну смерть від голоду»; «люди помирали як мухи»; «деякі матері, щоб не бачити смерті своїх дітей, просто вбивали їх»; «пройшовся косою смерті по родині»; «було дуже багато смертності, не встигали всіх ховати»; «стільки смертей я не бачила навіть у війну»; ішли на цвинтар своїм ходом. Сподівались, що хтось їх кине до ями, коли настане смерть»; «я виріс, можна сказати, вийшов із смерті, мені було лише два роки»; «голодомор – це смерть»; «перші смерті від голоду були вже взимку»; «діти вже помирали з голоду, вона їх одягнула в новий одяг, як на смерть, але в цей час сусіди принесли поїсти...»; «жоден з активістів... не помер своєю смертю»; «я досі відчуваю той запах смерті по вулицях»; «смерть стала звичним явищем, яке вже нікого не лякало»; «смерть і страх панували над землею») 43, 44, 51, 54, 77, 86, 88, 94, 113, 122, 148, 153, 160, 162, 170, 176, 193, 198, 199, 202, 209, 237, 238, 246, 247, 263, 268, 271, 278, 279, 281, 282, 295, 297, 303, 305, 343, 347, 374, 451, 454, 467, 471, 478, 480, 481, 485, 492–495, 504, 506, 510, 515, 536, 550, 551, 561, 568, 576, 577, 579, 580, 583, 592, 594, 595, 622, 647, 654, 657, 663, 665, 667, 693, 702, 704, 726, 732, 734, 742, 764, 767, 770, 775, 776, 790, 791, 802, 807, 809, 813–815, 819, 820, 821, 833, 834, 839, 842, 848, 849, 851, 853, 854, 857, 876, 883, 929, 934, 946, 959–961, 980, 994, 1027, 1073, 1082, 1092, 1112, 1124, 1128, 1147, 1152, 1153, 1157, 1196, 1215, 1226, 1244, 1253, 1258, 1260, 1276, 1277, 1279, 1283, 1290, 1297, 1300, 1306–1310, 1312, 1315, 1316, 1319, 1326–1329, 1331, 1332, 1335, 1336, 1339, 1344, 1349, 1351, 1354, 1355; *див. також: поховання живих людей; байдужість*

«ніхто не вів ніякого обліку, місцевим керівникам наказувалось не зазначати причину смерті» 272

«ніяких документів про ...смерть і інших померлих ніхто не випишував» 294

«все інше було байдуже, навіть власна смерть» 193

«люди сприймали смерть як позбавлення від надлюдських мук» 193

від голодної смерті врятувало заслання в Горький 854

«жива смерть» (об'їзчика прив'язали за ноги до дерев і розірвали) 1092

смерть і хвороби від забивання шлунку, отруєння («такі харчі сильно забивали шлунок»; «шлунки не витримували»; «наївся коняки і помер»; «сестра Палажка їла глину на лечі»; «сиділи на холодній печі і їли глину»; «сиділи на печі – колупали землю, глину, їли і помирали»; «в розпачі від того, що не можуть знайти їжу, їли землю»; «голодували до того, що батько виходив на вулицю і землю їв»; «знайшли велику грудку солі. Дуже зраділи своїй знахідці, розчинили її у воді та випили. Вночі троє з них померли»; умирали, «на пустий шлунок жито їсти не можна») 59, 92, 162, 166, 178, 193, 245, 318, 329, 684, 717, 773, 824, 831, 1065, 1086, 1148, 1344, 1347

отруєння насінням блекоти (дурману) 513, 1304

отруєння грибами 691, 716

смерть «від неприродного до їжі пір'я» («розірвав подушку, хапав те пір'я та запихував до рота») 1038

«постійно хотілось їсти, сестра... кусала подушку, просила їсти» 153

«голодували до того, що батько виходив на вулицю і землю їв» 1065

«діти їли попіл» 732

«діти смоткали пожовкле гірке листя і пили багато води» 1319

«з голоду... наїлися»:

браги 701, 703, 708

«варива з щиріці і лободи» 162

«об'ївся молодого жита з колоссям» 667

з зелених колосків пекли хліб, «наїдались і помирили з хлібом у руках» 272

«зеленини» (зілля) 642, 715

зелених колосків 7, 272,

зелених маківок 185

зерна («люди з голоду, з жадності наїдались зерна і дуже вмирили»; «наївшись зерна, помер старший брат») 277, 289

квасолі 992

лободи 1279

молока 773

м'яса «падали» 189

м'яса порося 1332

качанів кукурудзи (молотих качанів) 59, 166

насіння білої акації (ледве не повмирили) 513

насіння щиріці 329

«наїлися рипляхів» 852, 1031

рідкої мамалиги 659

звареної пшениці, «яку роздавали на Пасху» 854

«пшениці на голодний шлунок» 684

ряжанки 1258

«набрала сала, зерна, всього і ото наїлася і через два дні вмерла» 941

сиру і картоплі 926

сирої риби 762

сирої лободи 1255

сирого тіста 134

соняшникове насіння «на пусті шлунки» 1148

стиглих колосків (сирої пшениці, «воно ж не пережовувалося») 10, 266, 488, 1085

часнику 192

шпинату 1127

юшки з картоплею і пшоном 1299

сметана 275, 328, 442, 847, 1009, 1351

«совхоз», «радхозяйство» 131, 376, 876, 918

сода 442, 443, 825

СОЗ (ТСОЗ) 121, 1144

соління див.: квашенина

сорочки 67, 76, 245, 326, 669, 697, 821, 1195

забирали («забрали її єдину сорочку») 118, 681, 1149

ховали («зерно засипав у рукав сорочки») 797

міняли 374

«струшували на вогонь вошиві сорочки» 1308

спиртовий завод («із кукурудзи гонили спирт») 701, 751

спички див.: сірники

спинджак див.: піджак

спідниця («з мішків») 220, 327, 1328

забирали 159, 646, 648

ховали в спідницях; внутрішні кишені 328, 662, 755
ловили рибу 761

спротив селян *див.: опір селян*

срібло, срібні прикраси 28, 116, 860, 919, 980, 1099, 1139

столове срібло, посуд 28, 860

стайня («нас вигнали з хати і зробили стайню для колгоспних коней») 221, 327; *див. також:*

конюшня

столи 137, 224, 261, 455, 456, 458, 600, 628, 630, 677, 712, 839, 845, 846, 884, 907, 965, 985, 988, 1014, 1328

столова, столовка *див.: їдальня*

страта селян *див.: розстріл, вбивства селян; повішання селян*

стратегії виживання в екстремальних умовах, окремі приклади:

тамування голоду

«А коли дуже хотілося їсти, то клали під язик маленький кусочок макухи» 340

«А ще варили «прай»: у воду кидали ложку муки і побільше солі, щоб пити побільше води і не так хотілося їсти» 499

«На день мама робила нам квачі (в ганчірку замотувала трішки затірки і коли дуже хотілося їсти, ми їх смоктали)» 802

«коли їй дуже хотілося їсти, то піде в комору, полиже стінки бочки, де колись був засолений сир, то ніби полегшає» 849

«Мати, щоб утамувати голод, брала шматочок солі і смоктала» 1073

«він замотував [...] в тряпочку, солив і придавлював дверима, потім смоктав і запивав водою» 1198

«молока брати не можна було, сестра нам з братиком пінку з молока потихеньку давала» 1231

«Щоб не так хотілося їсти, гріли теплу воду і давали пити дітям» 484

«Їсти хотілося так, що діти смоктали пожовкле гірке листя і пили багато води» 1319

«мати намагалася покласти нас спати вдень, аби ми не просили їсти» 124

розкопування мишачих нір (норок, схованок, кучугурів, дірок, комор, куч, гнізд) 50, 78, 164, 347, 506, 508, 558, 771, 802, 835, 849, 855, 857, 959, 970, 974, 978, 1039, 1065, 1072, 1133, 1146, 1269, 1340, 1352

«мишачі кучугури... розгортала і забирала зерно...10–20 зерен, я його розжовувала і заїдала снігом» 164

особлива винахідливість у збереженні (добуванні) їжі

«Батько прив'язував хліб до стелі, а ми ставали на стілець і кришили той хліб, потім збирали крихти і їли» 971

«вирубували велетенськими брилами кригу в річці та ставках, клали її у хаті в ночви, і чекали, як тане крига, сподіваючись що маленька рибинка чи рак, чи якийсь равлик потрапив у льодовий полон, – буде чим пожитись» 46

дід «ходив до складів, пробив дірку і засипав у гвинтівку зерно» 651

«навмисно закоптила сажею, щоб не було видно свіжовимощеної груби» 345

«Та ті жінки, що робили – вони беруть, камінчиків понакладають собі. Він зважив на весах, скільки вона важе, а тоді ці каміння десь у куток викинули, загорнули і наклали собі качанців» 1131

«закопували зерно, а зверху сіяли зерно, щоб воно проросло і щоб легко було знайти» 212

«сховав зерно на кладовищі і зробив як могилу, то їхня сім'я всі і вижили» 737

- «заховала у рушник зерно кукурудзи, виложила тонким слоєм і прибила знизу до лавки» 717
- «В лісі, закопували в землю, а свіжу землю відносили на річку» 1181
- «Була в нас корова, кормили її очеретом з даху хати» 781
- «До нас прибулдився хлопчик... у нього вмерли від голоду батьки, він жив у хліву та вдень ходив до лікарні і збирав викинуті кістки, з яких висмоктував рідину» 55
- «Коняка здохла в колхозі – сто душ, і всі з ножами, біжать, і по куску ділять ту коняку» 1144
- «Біля ферм стояли в черзі, чекали, поки здохне свиня чи теля, забирали і їли» 1136
- «крадькома доїв кобилу й приносив додому трохи молока дітям» 161
- «розкривали хати і молотили покрівлю» 702
- «годувати було нічим, розшивали клуню й соломі давали корові» 622
- «їли... кукурудзу, яку старша сестра приносила в роті» 1329
- «були такі брезентові юбки, і ото підрублювали ті юбки... і по зернятку ховали» 1145
- «лушпиння від картоплі топтали у попелі, щоб ніхто не бачив а ми мили та їли лушпиння» 311
- залишення (підкидання) дітей у надії, що їх доглянуть на станції Бірзула «залишила дітей біля якогось «великого дому», можливо, це був дитячий будинок» 1292*
- «відвозили дітей на вокзали, у міста, кидали біля великих підприємств» 170
- «мене мама рідна привезла до батька, я його не бачив і не знав. Та вона в Дніпрі топила мене, а чоловік один побачив і спас. А потім вона завезла мене в город, в Одесу, чи не в Одесу, а в Дніпропетровськ до магазину. Та вона втекла і покинула мене» 1088
- «У відчаї дядько забрав своїх малолітніх дітей і ледь привів їх до сільської ради... Нічого не розуміючи, дядько залишив їх, безпомічних і обезсилених у сільраді, а сам пішов, не відаючи куди» 1317
- «Були люди, які для того, щоб зберегти дітей, саджали дітей в поїзд, який слідував туди, де немає голоду» 1322
- «бувало, що деякі батьки тікали від своїх дітей, щоб не бачити їхніх страждань, як вони з голоду помирають» 1347
- «Батько пропонував відвезти мене з братом на станцію і посадити на потяг: «Хай їдуть, їх десь та знімуть з поїзда і відправлять до дитбудинку» 122
- «Батьки, щоб спасти дітей від голодної смерті, везли їх у місто і там підкидали до лікарень або ще десь» 485
- позбавлення голодуючих/новонароджених дітей життя, аби не дивитися на їхні страждання*
- «були випадки, коли дітей (новонароджених) залишали десь у лісі, у яру» 751
- «дитинка була слабенька, то її вже не годували» 1024
- «мами не могли дивитися на своїх дітей, що вони плачуть їсти, опухлі від голоду, виносили їх в поле і покидали, щоб не бачити їхніх мук» 281
- «деякі матері, щоб не бачити смерті своїх дітей, просто вбивали їх» 767
- «мами не могли дивитися на своїх дітей, що вони плачуть їсти, опухлі від голоду, виносили їх в поле і покидали, щоб не бачити їхніх мук» 281
- «деякі батьки травили своїх дітей, тоді випивали отруту самі, не витримуючи голоду» 244
- «за спогадами моєї матері, жінка помила своїх дітей, натопила хату, закрила ляду, і до ранку всі померли, вчаділи» 244
- уникнення позбавлення житла під час обшуку через сексуальну послугу членам бригади*

«одну жінку виганяли з хати... а вона їх "обробила"» 600

нестандартна поведінка під час обшуків

«Забрали з горища і ту квасолю. Мама кинула Ваську з горища на них, але спіймали, і каже: «Забрали квасолю, беріть і дітей». Хотіла і тих кидати. Вони лишили і пішли» 659

«Комсомольці повантажили все збіжжя на віз і від'їжджають. Мати плаче, кричить і мене висаджує на воза та каже: «Забирайте дитину, чим я буду його годувати?» 856

«мама взяла рушник і хотіла нас повішати, комсомольці налякалися і пішли» 645

спроби привернути до себе увагу присутністю в публічних місцях

«сідали проти вікон советських установ, сподіваючись, що влада над ними згляне-ться» 776

інші способи збереження життя, майна тощо

«Ще був випадок, коли одна жінка зарізала іншу, щоб врятувати від голоду своїх дітей» 968

«Боялася, що нас можуть вкрати і з'їсти. Навіть, коли ходила до колодязя по воду, брала із собою» 237

«Знаю, що мама понадіває на нас багато, та ми лягали на печі, та нас не трогали» під час обшуків 1084

«надівали на себе усе, що могли, бо це все заберуть» 1107

[перед обшуком] «хто до сусіда ... перекине, а як прийшли перевірили та нічого не знайшли, і гайда забирати, бо зараз і до сусіда можуть зайти» 916

«мати ховала від дітей сало і хліб, які купувала, та кормила ними батька, щоб году-вальник не вмер з голоду» 1163

«корову в хаті тримали, спати лягали круг неї, щоб не вкрали» 1231

«Забив двері у сараї, а у сінях зробив вікно, яке вело до сараю, так через вікно лазили вони до корови, аби вже ніхто не вкрав» 959

«втекла, бо мама вже трое дітей з'їла» 870

страх як прихологічний стан у колективній пам'яті («боялися», «було дуже страшно», «жах тих років», «зброї не треба і так боялися», «налякані були»; «всі боялися, всі трусилися»; «всі боялися, що хтось побаче та розкаже»; «люди зовсім не супротивля-лися, бо були геть налякані»; «смерть і страх панували над землею») 493, 909, 949, 975, 979, 1075, 1102, 1279

боялися:

один одного («друг друга», «один одного боялися, ні про що намагалися не гово-рити») 781, 949, 957, 964, 1230

голодної смерті; «голоду більше всього на світі»; «найбільше в світі боявся голоду»;

«через голод і страх перед смертю їли все»; що відберуть їжу 148, 322, 809, 1073, 1319

влади («люди дуже боялися влади і не боронили свої майно та їжу») 683

активістів, комуністів, сторожів 16, 71, 78, 101, 559, 567, 1033, 1041, 1075, 1181, 1233

арешту, попасти за ґрати («найбільше всього селяни боялися арешту») 95, 106

бригад («Йде бригада – то страх, усі від них ховалися і страшилися»; «односельчан з залізними палицями», «коли проходили якісь люди»; в 1947 р. ховали продукти, бо боялися, що знову прийдуть і заберуть) 5, 16, 71, 78, 101, 118, 125, 703, 713, 732, 1041

звуків духового оркестру 1075

виходити на двір, виходити з двору, по вулицях ходити (діти «боялися бігати по вулицям») 78, 514, 646, 874, 1015, 1036, 1177

виходити на вулицю вночі («самотніх людей ловили та їли») 89

залишати дітей без догляду, випускати їх з хати; пускати їх на вулицю 150, 264, 592, 688, 817

говорити («боялися балакати: поспробуй щось сказати – німі люди були»; «були дуже залякані і боялися сказати хоч яке слово»; сказати «лишнє слово»; «говорити про те, що робилося»; «боялися, якщо скажуть яке лишнє слово, так вбивали») 62, 931, 1076, 1102, 1277

говорити про владу («навіть ім'я Сталіна промовляти») 1297, 1344

говорити про голод 600, 1286, 1344

доносив сусідів («щоб хоч якийсь кусочок м'яса зварити для дітей») 155, 177, 474
залишитися без корови 1169

збирати (красти) колоски, качани кукурудзи («так нажахані, що боялися вийти в поле збирати колоски»; боялися «вирвати колосок»; «боялися, збираючи колоски, бо могли розстріляти») 77, 227, 302, 343, 350, 411, 666, 670, 676, 898, 949, 1100, 1108, 1109, 1351

іти в колгосп («боялися тих колгоспів») 17, 75, 402, 408, 736,

їсти ковбасу з огляду на канібалізм («вони хліб їдять, аж трусяться, а ковбасу бояться їсти») 647

красти («щоб не піймали»; «карали за це») 15, 176, 177, 708, 715

нести їжу/молоко додому 48

годувати голодних дітей («зі страхом переховували кожне зернятко, щоб вночі дати діткам поїсти») 489

брати залишки городини з поля, навіть якщо дозволяли («боялися вже брати, ішли додому з голими руками») 411

підходити близько до полів; вишок 880, 1033, 1056, 1191, 1237

підходити до голубінок («голодували, але не підходили»; підійти до дзвіниці церкви з зерном, «бо розстріляють або вивезуть до Сибіру») 148, 1141

варити їсти; залишати сліди від їжі («бо якщо наїде бригада, то і горшки поб'ють, і повиливають все»; боялися, «щоб шкаралупа впала, їли прямо з шкаралупою») 259, 894

випікати хліб («щоб перебити хлібний запах, палили гуму») 169

викопати сховане зерно (бо заберуть) 641

запалювати світло в хаті («Світло не можна було вмикати. Де світло було, туди й шли, бо думали, що там змовляються») 1085

висловлювати співчуття, надавати притулок «ворогам народу», «куркулям» («даже подивитися на тих, кого розкулачували») 385, 781, 935

допомагати рідним («об'єжчики») 1033

крадіжки корови, тож тримали її в хати 563

люджерів («що хтось вб'є та з'їсть», «люди боялися людей») 19, 53, 124, 367, 646, 854

підводи з тілами померлих; мерців («страшно наткнутися на мерців або опухлих»; «боялися мерців», боялися ще живих, яких везли на кладовище, а вони «на ходу кричали: прощайте!») 108, 610, 1177

повертатися до своїх хат після обшуку 607

публічних покарань, репресій (односельця повісили в центрі села, «щоб інші боялися», «дідка» били прямо серед села, а потім ще до тюрми на 8 років»; боялися, щоб «не вислали кудись») 77, 93, 882, 965, 1060, 1143

ховати продукти, «бо все одно знайдуть») 1016

«ходити по кладовищу» повз папівзасипаних могил, що через рік позападали 167

чинити опір владі (боялися влади «і не боронили свої майно та їжу»; «не боронили [себе], бо боялися»; «не перечили, боялися люди, були залякані»; мусили йти в колгосп, «бо боялися»; «ніяк не боронилися, бо боялися, просто плакали»; «люди боялися боронитися») 213, 523, 683, 700, 705, 712, 713, 892, 896, 939, 946, 947, 1025, 1076, 1102, 1145

покарання за невиконання розпоряджень влади («виконавців») 443

стукалка (ступа) 930

ступа, ступка 32, 77, 108, 124, 129, 150, 151, 167, 333, 442, 452, 460, 499, 634, 802, 890, 910, 972, 1124, 1125; *див. також: жорна*

саморобні ступки із гільз від снарядів 35

суд 240, 319, 619, 643, 720, 817, 861, 862, 865, 928, 968, 1018, 1051, 1069, 1075, 1143, 1290

«судили за п'ять колосків»; «за качан кукурудзи»; «за жменю пшениці»; «за бутилку колосків»; за приховування хліба 15, 105, 118, 135, 190, 195, 204, 206, 228, 257, 354, 364, 390, 396, 399, 411, 435, 474, 522, 537, 550, 554, 555, 557, 570, 585, 590, 596, 500, 604, 612, 615, 625, 642, 648, 652, 656, 663, 669, 682, 691, 694, 703, 708, 713, 714, 720, 721, 727, 738, 764, 817, 819, 872, 873, 892, 902, 913–915, 920, 926, 927, 934, 936, 939, 943, 944, 947, 949, 956, 964, 965, 978, 979, 981, 993, 995, 998, 1013, 1015, 1020, 1026, 1030, 1033, 1039, 1058, 1060, 1062, 1107, 1111, 1114, 1116, 1127, 1130, 1138, 1141, 1142, 1146, 1195, 1210, 1263, 1294, 1299, 1323, 1348

«якщо збирали діти після 8 років, то батьків судили» (1947) 169

за поїдання власних дітей 235, 248, 249, 282, 284, 674, 698, 703, 1301

за вбивство («щоб врятувати від голоду своїх дітей») 968

за крадіжку колгоспного коня 720

за те, що «не змогла виробити мінімум трудовнів»; «хто погано робив в колгоспі, тих теж судили» 764, 946

«засудили на сім років за те, що взяв яблука» 611

за відмову йти в колгосп (8 років) 1143

«год тюрми за відмову здавати землю в колгосп» 928

«за те, що не віддаєш скотину» 994

за спротив («і в Росії їх судили, розстрілювали, противників радянської влади») 1018

«суд над ...хатою» 861

«трійка» 619, 817, 865, 1075

виїзний суд («щоб все село знало, як карають тих, хто не підкоряється владі») 861

показовий суд 993

самоправний суд 1025

«не судили, бо ми малі були» 1121

«суд над хатою» див.: бойкот

сукно 615

сукня

забирали («сукні та одяг поздирали з них») 815, 817; *див. також: плаття*

сундук (пробивали залізними фінками в пошуках зерна) 1262; *див. також: скриня*

забирали 772, 966, 1023, 1041, 1066, 1186, 1188

закопували сундук із збіжжям 63, 873, 987, 988

ховали зерно в сундук 504, 516, 749

міняли 967

сусіди див.: доноси

сухарі 8, 62, 85, 128, 185, 445, 643, 747, 781, 823, 840, 911, 1070, 1075, 1308

сушки 128, 316, 440, 1269

схованки (крім мишачих), окремі приклади («придумували різні схованки, деś на печі, в куточку, чи в подушку, але це не завжди рятувало»; «де люди бачили, там і ховали»; «прямо в землю клумаки закопували»; «закопували зерно у ями, зверху сіяли зерно, щоб воно проросло і щоб легко було знайти цю схованку»; «Замашували в печі, закопували під призьбою біля будинку, копали ями на городах і там загортали і бур'янами накривали»; «ховали тихо, щоб ніхто не бачив») 12, 17, 198, 212, 212, 224, 279, 303, 346, 365, 471, 495, 499, 562, 609, 674, 713, 727, 766, 784, 822 839, 914, 921, 1095, 1245; *див. також: гній, горище, груба, грубка, забрали все, ікони, кладовище, клуня, кожух, лавка, ліс, наволочки, обшуки, пальто, панчохи, піч, сховка, чоботи, штани, яма*

у багні («на городі в багно в мішечках») 306

«баночку зерна під акацією» 193

в балках («по балкам, подальше од хатів») 1134

у взутті 356

у воді («зерно, яке було затоплене в воді») 919

в долині («далеко від хати, в долині») 184

«в темні бутилі» 138

у ваганах на печі («розколотила муку, розклала на вагани і поставила на піч») 1022

у волоссі 224

«у глинищі» («в кінці городу, у глинищі») 798

у гної («під коров'ячим гнієм») 63, 226, 327, 406, 526, 621, 865, 1001, 1051, 1259

у горщиках в землі (зерно) 1009

у горщиках, засипаних сіллю (їжу) 1028

у грубці («замазували в грубах») 562, 728, 851, 1044

«груда каміння» 342

на даху («хата покрита сніпками, за кожен сніпок заховав по качану») 734

у домовинах 1029

біля дороги («не на подвір'ї, а біля дороги, де всі ходили») 1320

під деревами («баночка зерна під акацією») 193

у діжці з замерзлою водою 495

«у діжку на дворі» 1072

в димарі 884

в дуплі 204

в заношах («біля стіни були забиті вертикальні палки, а пусте місце заповнювалось кукурудзяним та лушпинням з картоплі») 1201

в землі (в ямах; «прямо в землі клуаки закопували») 471

«під кіньми» 755

на кладовищі («сховав зерно на кладовищі і зробив як могилу, то їхня сім'я всі і вижили») 73

в колисці («заховала відро крупи в колиску до мертвого [хлопчика], а вони знайшли і відібрали») 365, 704, 1072, 1245

за комином, в комині 558, 818

у корівнику («вирили яму там, де корова стоть, заклали каменем великим») 1119

під косою, в косі («прятала під косою жменю зерна»; «ховала зерно в косі») 184, 1074

біля криниці 499

в криниці 672, 851

кукурудзу в одязі 193

під лавкою («закопали банку зерна»; «заховала у рушник зерно кукурудзи, виложила тонким слоєм і прибила знизу до лавки») 709, 717

в «кучі лампачу» 966
 в лежанці 261, 680
 в днищі дерев'яного ліжка 473
 «під люлькою» 1310
 за образами 614, 654, 656
 в одязі («в пришиті під подолком кишеню») 193, 639, 976
 в очереті 860
 за пазухою («навіть з пазухи у мами квасолі забрали») 17, 287
 в панчосі 204
 в переїздах від кукурудзи 1349
 в печі, на печі (під сплячими) 198, 558, 728, 1036, 1044, 1080
 в підлозі 346
 під підлогою («жорна з каменю заховали під підлогу») 1223, 1309
 в пелюшках 225
 в плавнях (худобу) 1227
 в пляшці з-під горілки 1123, 1193
 в подушці, під подушкою 198, 248
 в полові («зерно заховав половою») 662
 в попелі (лушпиння «топтали в попелі, щоб ніхто не бачив... діти мили і їли») 64, 672
 «на попелищі закопав трошки» 800
 на поясі 204
 під призьбою 198
 у річці («ховали в річці, та й там знаходили, воно там на дні валялося, знаходились такі
 прідателі») 918
 в сіні 1295
 в скиртах 138, 1016
 в скринях з одягом (кукурудзу і фасолі) 1236
 в снігу («заховала сало в сніг, а вони все ходили сапогами і найшли») 1075
 в соломі («та з соломою усе змішається і як наче нема зерна, не видно його. Та ми його
 потім вибираємо») 1107
 «на степу» 822
 під собачими будками, «у собаки під хвостом» («коло собаки біля ворот закопали
 м'ясо») 935, 1001
 «в спідницю», «юбку» («юбка вовняна з прядива вовняного, з клоччя. Сам собі накру-
 тив, натолокмачив того прядива, та накрутив, та зв'язав юбку»; «були такі брезентові
 юбки, і ото підрублювали ті юбки ... і по зернятку ховали») 662, 1142, 1145
 у спідній білизні («трико внизу зашивали нитками, щоб можна було насипати зерно») 506, 1098
 у підвійній стелі на горіщі 825
 у стінах (у стіні «над моїм ліжком»; «замурував у стіні 2 мішки жита») 169, 279, 638
 «під стіною старої хати» 839
 в стрісі, під стріхою («у рукаві сорочки під стріхою») 562, 797
 у «сундуку» 844
 «в тряпках» 1029
 в туалеті 17
 у хаті; між пічкою і стіною 495, 921
 у хаті; «рили котловані прямо в хаті і закопували зерно» 1129
 в хліву 366, 584

під хворого («[сховали] під ноги хворої бабусі») 498

у хустці 557

в цеглі 1295

в чоботах 17, 1016

на шиї 204

в штанах 557

в ярах («в овразі») 192

сховка («якщо знаходили сховку, забирали геть усе») 1338; *див. також: схованка*

торба, торбинка 37, 158, 161, 203, 225, 263, 273, 287, 293, 319, 321, 322, 338, 371, 382, 383, 383, 391, 440, 467, 472, 483, 497, 506, 509, 529, 564, 614, 643, 649, 654, 662, 669, 684, 689, 704, 720, 753, 761, 795, 803, 809, 813, 818, 822, 823, 844, 882, 908, 914, 917, 927, 938, 939, 941, 953, 968, 992, 1005, 1014, 1018, 1028, 1046, 1064, 1070, 1081, 1085, 1098, 1111, 1121, 1146, 1153, 1180, 1203, 1226, 1301, 1308, 1313, 1322, 1327, 1341, 1354

табір («не пішли ви колхоз, вас беруть і на висилку висилають») 351, 873; *див. також: висилка*

«тайний забій» худоби (всупереч забороні різати худобу без відомого колгоспу) 32, 673, 1191

таємна риболовля 345, 349

таємне утримування корів 683

тачка, тачечка («ховали тачками») 181, 182, 214, 254, 258, 263, 272, 412, 507, 772, 802, 977, 1034, 1036, 1042, 1055, 1059, 1113, 1127, 1282, 1286

«померлих вивозили на кладовище тачкою і ховали по 5 чоловік без трун» 182

«батько зробив тачанку, на якій ми вивозили померлих людей на цвинтар» 471

«просто збирали по селу на тачечки і везли в одну яму на кладовищі, бо сили копати щодня ями не було» 977

твинчик *див.: піджак*

творожок 994; *див. також: сир*

телята, теля 88, 211, 225, 240, 251, 253, 269, 358, 846

забрали 550, 643, 819, 834, 838, 838, 920, 1024, 1047, 1080, 1159, 1329

залишили: 900, 1051

зарізали 654, 756, 772, 818, 994, 1029, 1035, 1062, 1109

зарізали новонародженого 994

купили: 658

варили телячу шкіру 850

тереблення, теребили:

зерно, соломку, колоски, «сімена», кукурудзу («у бутилочку») 297, 328, 458, 474, 518, 640, 643, 661, 734, 916, 928, 939, 1005, 1020, 1085, 1100, 1107, 1131, 1175, 1188, 1189, 1270, 1291

насіння щирини (щирини) 320, 948, 991

кору 638

мох з ясену 733

тирса (домішок до борошна; «коржики... мішала туди опилки, щоб були ситі») 470

коржики з тирси і макухи 107

пекли хліб з тирси 63

«бевку варили з тухлої вівсяної дерти та тирси» 1283

тисячники

трьохтисячник з Росії 1000

25-тисячник з Москви 748

тиф («тяжка хвороба врятувала мене від голодної смерті») 20, 32, 72, 129, 130, 154, 159, 237, 385, 513, 614, 695, 785, 1301, 1328

тіла див.: групи

тканина 328, 505, 850

забирали 1208

ховали в комині 839

ховали померлих 1203

продавали / купували 502

толокно 326, 328, 329, 331, 1127

торги див.: аукціон

Торгсін, Торгзін 19, 28, 31, 38, 81, 104, 115, 116, 136, 144, 186, 196, 201, 205, 208, 210, 220, 224, 230, 233, 278, 416, 483, 528, 539, 541, 544, 546, 548, 870, 885, 888, 903, 909, 914, 915, 919, 924, 927, 930, 932, 934, 942, 957, 958, 977, 980, 1005, 1009, 1015, 1019, 1023, 1027, 1031, 1042, 1043, 1049, 1059, 1063, 1068, 1069, 1079, 1082, 1087, 1089, 1099, 1101, 1104, 1115, 1123, 1127, 1132, 1136, 1139, 1157, 1162, 1166, 1170, 1181, 1182, 1185, 1189, 1198, 1199, 1202, 1207, 1209, 1212, 1215, 1218, 1222, 1225, 1229, 1232, 1235, 1239, 1241, 1247, 1252

трактор, тракторна бригада, тракторист 36, 112, 131, 143, 290, 316, 318, 339, 341, 351, 361, 450, 459, 484, 519, 620, 697, 844, 876, 896, 897, 904, 911, 920, 978, 992, 1004, 1027, 1050, 1070, 1125, 1284, 1301, 1320, 1338, 1339, 1342, 1349

трійка

судила 619, 793, 817, 865, 1075, 1325

забрала 793; див. також: **суд**

трудоармія 873

трудоодні («палички») («за трудоодні йшли в колгосп»; «Не всі могли виконати мінімум роботи за трудоодні, і їх висилали до Сибіру, було таких багато»; «в неї були малі діти, не могла виробити мінімум трудооднів і її за це судили»; «Люди на палочки робили, день відробили – поставили паличку»; «В комуні нам давали їсти, ми робили за їжу, нам записували трудоодні»; «писали палички») 36, 42, 45, 49, 61, 114, 115, 122, 150, 159, 169, 190, 192, 215, 305, 307, 335, 352, 366, 389, 404, 443, 451, 452, 465, 466, 475, 488, 489, 497, 521, 574, 615, 627, 667, 698, 721, 742, 753, 755, 760, 761, 762, 764, 785, 804, 828, 837, 848, 897, 911, 917, 939, 942, 953, 954, 972, 994, 1011, 1056, 1077, 1090, 1120, 1124, 1154, 1171, 1210, 1230, 1262, 1263, 1324; див. також: **пайок, пайка; палички**

«на трудоодень нічого не давали» («давали не на вироблені трудоодні, а на «їдців»; «давали дуже мало»; «гроші селяни не отримували»; «зароблене в полі на трудоодень відбирали») 42, 45, 150, 192, 335, 489, 497, 521, 721, 742, 753, 761, 762, 785, 828, 911, 953, 1263

0,01 коп. на трудоодень 169

2 коп. на трудоодень 953

5 коп. на трудоодень (5–6 руб. за рік) 36

10 копійок за день 1056

10 г пряників на дитину 1349

20 г макуха 1358

30 г хліба 129

«40 г муки» 837

50 г зерна на трудоодень, за рік – півтора відра 489, 939

50–100 г зерна за один трудоодень 47, 574, 674, 756

100 г зерна на день, «його жарили і їли» 114, 725, 726, 954, 1173, 1230

100 грамів хліба, «муки» 114, 468, 919, 955

100 г вівса на сім'ю 340

100 г «на душу, чи то крупи ячмінної, чи якийсь куліш» 902
 100 г хліба і баланду із круп 682, 703, 1198
 100 г [муки] і бевки 649, 652
 100 г хліба, жменю зерна 941
 100–150 г вівсяної муки 679, 680
 півстакана висівок 681
 100 г тюльки (1933) 7
 100–200 г за норму 1084
 150–200 г зерна на трудовень 1255, 1281
 200 г зерна, крупи, муки 122, 178, 342, 406, 503, 696, 1345
 200 г зерна на трудовень і 2 коп. зарплати 452
 200 г хліба на день і 100 г масла в неділю 819
 200 г зерна (як «позика», 1933) 1065
 200 г [хліба] 122, 159, 696, 760
 200 г хліба і деякі продукти 724
 200 г хліба за норму (0,4 га) 566
 200 г хліба і баланда (1947) 736
 200 г макухи 999
 200–300 г крупи 1342
 300 грамів крупи, зерна, «муки», хліба 190, 317, 536, 1351
 300 г зерна «продсуды» 470
 300 г гнилої кукурудзи 61
 300 грамів хліба втікачам (селянам) на заводі в Горлівці 971
 300 грамів дерті, з неї варили латуру 964
 300–400 г «муки або крупи» 1342
 400 г зерна 389
 400 г хліба «на виробництві» 1178
 400 г хліба за дитячу працю в колгоспі «з 4-ї години ранку до 10-ї вечора» 1334
 400 г хліба (ланкова, 1947) 736
 400 г крупи кукурудзяної в колгоспі 1130
 300–500 г; «иногда и 1 кг» 466
 500 г вівсяної муки 321
 500 г зерна, хліба 488, 503
 500 г хліба робочому, 300 г «втікачам» 971
 500 грамів хліба на заводі в Горлівці 971
 0,5 кг дерті 967
 600 г зерна 1262
 600 г хліба на курсах вчителів у Лубнах 1311
 600 г зерна за трудовень (1947) 1262
 600 г ячменю за виконану норму 512
 600 грам хліба (на заводі) 952
 «по кілограму шкури коров'ячої, то я зварила» 1121
 3 кг ячменю або пшона («згодом почали давати») 1333
 7 кг зерна за роботу в полі протягом літа 1173
 16 кг могорової муки і «літру олії» [на місяць?] 1137
 насіння соняшника, зерно, цукор на трудовень 785
 варене зерно 618, 623

інші форми оплати (зерно; макуха; «кусок хліба»; «або полоник бевки»; «по черпакові пшеничної каші»; «зерна потрошку»; «по жменці пшениці»; «насіння соняшника»; «трохи ячменю і кукурудзи»; давали «семочку»; «трохи висівок»; «2 мішки кукурудзи за рік»; «зарплату давали раз на рік, це було півмішка зерна»; «семена льна и горчицы»; 2 центнери зерна на кожного їдока [щороку] (1931)) 117, 307, 366, 404, 442, 451, 615, 626, 627, 633, 717, 785, 793, 804, 848, 894, 897, 972, 1036, 1081, 1120, 1124, 1210, 1342

«мати мала 800 трудоднів, батько 1000» 335

штраф (100 трудоднів за крадіжку колосків) 667

труна, домовина, гроб («труни робили то з воріт, то з заборів, а в кого й цього не було, то в ряднині й хоронили»; «позбирали всі ослони..., столи... порозбирали й зробили труну»; «труну сплели з різок та прутиків і зробили маленький хрестик»; «збивали ящикоч і кляли туди мертве тіло»; «всю мебель забирали, щоб робити гроби») 23, 160, 161, 260, 261, 275, 285, 286, 519, 520, 570, 572, 587, 781, 796, 798, 1003, 1025, 1029, 1042, 1087, 1136, 1143, 1203, 1328, 1342, 1356

поховання без труни («не робили»; «не було з чого робити»; «...на тачку, вивезуть без нічого»; «у простинку загортали, маленькі хрестики ставили»; «ховали не в трунах, а ховали тако чи пілку, чи шо, викопають яму чи шо, так і ховали... Ями копали, боже мой, одне на одному»; «батько канатом двух дочок затягнув на кладовище») 22, 78, 86, 120, 125, 146, 152, 164, 173, 182, 235, 237, 242, 244, 245, 256, 259, 275, 261, 285, 288, 298, 299, 373, 397, 465, 503, 507, 541, 555, 570, 572, 586, 598, 604–606, 642, 645, 646, 648, 653, 674, 680, 690, 702, 738, 740, 742, 751, 752, 772, 798, 801, 804, 809, 813, 817, 852, 861, 863, 869, 926, 1018, 1019, 1029, 1081, 1087, 1089, 1094, 1103, 1042, 1112, 1129, 1134, 1146, 1203, 1256, 1297, 1342, 1354, 1357

«в матках (плетева з комишу)»; «На носилках, комишом застеляними» 1002, 1081, 1134

трупи, тіла, мертві тіла («лежали вздовж дороги»; «лежали під тинами на вулицях»; «некому було хоронить...накрили снігом до весни»; «вулиці були вкриті безліччю трупів»: «трупи лежали скрізь»; «дорога на кладовище була чорна від трупів»; «дорога встелена трупами»; «всі ходили сині, як наче живі трупи»; «на ходу померла»; «досі перед очима... мерзлі трупи»; «собаки тягали... люди просили, щоби одвезти і закопати, щоб не валявся труп кругом»; «збирати тіла померлих не було сил»; «якщо ніхто не підбирав, то розкльовували тіло птахи»; «зустрічалися тіла дітей, які не дійшли до школи»; «не могли навіть хоронити, їх лише трошки припорпували, часто ті тіла доставали навіть собаки»; зносили трупи «обабіч дороги і прикривали листям»; «їх стали вивозити в кручі за місто і просто їх туди скидати, а під час повені... поплили ці людські черепи до Бугу»; «зняли двері з хати і накрили могилу»; «мертвих скидали до купи і закопували. А дехто валявся під забором»; «Ніхто нікого не хоронив. Час від часу приїздила фура, забирала висохлі останки і відвозила») 21, 76, 77, 110, 120, 146, 150, 161, 163, 164, 176, 208, 221, 244, 247, 250, 263, 290, 319, 346, 391, 500, 769, 773, 800, 808, 811, 817, 830, 859, 907, 1097, 1172, 1232, 1242, 1253, 1275, 1300, 1306, 1308, 1309, 1314, 1345

мерзлі 829, 830, 885

вивозили підводами за село («вішали мітки на воротях, що в будинку є покійник»; «тянули замерзший труп»; «сяк-так закопували»; «трупи лежали по декілька днів»; «трупи збирали їдові»; «ездил трактор... нагужали трупи вилами в прицеп»; «всіма можливими засобами намагались довести тіла до кладовища»; «вивозили мертвих у глинище і скидали всіх у ями»; «Ледве пересуваючи ноги, сусідка приходить і просить маму: «Франю, ходіть, допоможіть винести з хати на безтарку наших мертвих, а ми завтра, як будемо живі, допоможемо вам») 67, 160, 161, 164, 174, 198, 201, 255, 271, 292, 483, 509, 529, 543, 714, 732, 805, 807, 866, 1236, 1272, 1301, 1307, 1314

викидали в лісі 99

примувували дітей вивозити трупи 1331

поховання у братських/спільних могилах («в одній ямі могло бути по декілька десятків трупів»; «на станції... з вагонів, мов важкі колоди, скидали задубілі людські трупи»; «з кожного двору вивозили трупи... і ховали в спільну яму»; «опустивши тіла в яму, рідні рядно забрали»; «збирали до загальної ями»; «у...чоловіка ноги довгі – не вміщається. То йому їх лопатою відрубали і кинули в яму») 55, 71, 115, 180, 202, 226, 256–258, 271, 278, 282, 285, 294, 297, 298, 368, 409, 467, 486, 567, 585, 631, 670, 689, 695, 724, 727, 733, 734, 737–740, 754, 778, 792, 795, 805, 806, 816, 860, 912, 1280, 1283, 1294, 1301, 1306, 1308, 1311, 1320

братська могила для ув'язнених 821, 829

поховання живцем («живого кинули у рипу, щоб получить той кілограм макуха»; «збирали не тільки трупи, а ще й живих людей»; «іноді люди були ще живі і просили їсти, але їх все одно кидали до ями»; «Андрій вночі вибрався з-під трупів та й приповз додому і прожив майже до 80 років»; «і хто ще ледве дише – теж забирали: чого завтра приїздити, і так помере») 185, 244, 250, 255, 273, 298, 816, 1025, 1065, 1278, 1284

поховальні бригади («спеціальні бригади» «спеціальні люди збирали трупи» за кілограм макухи; «за кожен труп їздовий отримував платню»; «був такий чоловік, що копав ями для померлих. Його за це годували, а як хто не мав чим погодувати, то за це розраховувався колгосп, тільки щоб трупи не валялися по селі. Це був наказ Сталіна»; хто копав могили і збирав трупи... отримував в день по кілограму кукурудзи та борошна»; «за цю роботу давали 1 кг хліба»; «давали по 100 г хліба»; «за одне тіло пригорща муки»; «штаб по прибиранню трупів, це була велика шопа») 185, 202, 210, 226, 594, 683, 758, 771, 792, 795, 800, 807, 866, 1145, 1245, 1272, 1293

«ми ходили з палицями, шукали, може яка торбинка чи шматок хліба лежить під тілом» 795

трупний сморід («дуже смерділо трупами, як тварин, так і людей») 167, 977, 1306

трупоїдство («без людоежерства багато хто б не вижив... частіше померлих просто їли», «відкопували мертвеців, варили і їли»; «діти з'їли труп свого батька, щоб не померти в голоду»; «знаходили трупи з вирізаними шматками м'якоті»; «ці трупи (м'ясо) по шматку роздавали людям, вимочували три дні, а потім варили»; «збожеволіли від голоду, різали та варили трупи»; «коли сестричка померла, знесли її на кладовище, але не було ями, тому тіло покинули просто неба. Брат пішов, забрав її та з'їв»; «розкопали і з'їли»; «могила була викопана, а тіла не було»; «тільця мертвих дітей варила і годувала живих дітей»; «у померлої жінки були виїдені груди... коли вона померла, то груди виїла її дитина»; «сестричка... її витягли з труни і з'їли»; «виривали людей з могил і їли»; «викопували мерців, варили у печі м'ясо в казанах мертве»; «приховати тіло одного мерця..., щоб потім нагодувати свою сім'ю») 9, 21, 40, 49, 87, 124, 178, 282, 292, 362, 386, 408, 519, 795, 845, 859, 965, 1019, 1050, 1061, 1177, 1255, 1257, 1273, 1281, 1322, 1344, 1355

«навіщо гарне м'ясо у землю закопувати? Вона ж з голоду померла, ніякої зарази. Частину з'їли, рештки поховали. Добре м'ясо, тільки трохи солодке...» 845

«зварила померлу дитину і з'їла» 1121

«їли померлих» 348

«три дні вимочували, а потім варили» 282

тряпки (одяг) 448, 596, 661, 874, 894, 906, 926, 955, 1029, 1095, 1098, 1132; *див. також: дрантя*
ТСОЗ *див.: СОЗ*

«тулуп» 532

тюлька 7, 42, 303, 306, 480, 731, 1305

тюрма («із тюрем мало хто повертався») 30, 35, 36, 42, 49, 61, 75, 146, 163, 169, 189, 206, 222, 239, 251, 254, 255, 259, 286, 297, 311, 353, 364, 386, 391, 394, 404, 415, 422, 432, 440, 446, 448, 450, 461, 489, 522, 523, 533, 535, 540, 558, 580, 583, 587, 588, 589, 595, 597, 603, 605, 609, 611, 612, 627, 629, 636, 643, 650, 652, 656, 658, 665, 672, 673, 675, 678, 683, 685, 689, 691, 692, 703, 711, 713–715, 718, 728, 734, 736, 737, 739, 747, 751, 753, 754, 755, 769, 792, 805, 808, 811, 819, 823, 832, 866, 879, 902, 922, 928, 935, 940, 954, 977, 983, 994, 998, 1009, 1011, 1014, 1016, 1018, 1022, 1024, 1025, 1032, 1035, 1041, 1044, 1050, 1058, 1060, 1070, 1071, 1073, 1074, 1077, 1081, 1090, 1102, 1104, 1109, 1113, 1122, 1123, 1126, 1140, 1143, 1155, 1171, 1173, 1175, 1199, 1208, 1226, 1246, 1263, 1267, 1270, 1274, 1276, 1291, 1299, 1304, 1328, 1330, 1339, 1348, 1356, 1356

ударна книжка 1148

Україна («Україна – це тихі води і ясні зорі...»; «багата на родючу землю», «така багата була») 35, 85, 104, 106, 253, 598, 651, 1115, 1180

«голодувала вся Україна» 828

«хотіли, щоб Україна вмерла» 657

«Ой, Україна хліборобная...» 660

«Це Росія всьо винна. Чи Сталін, чи Берій. Це він був фашист. Заставляв отако робили голод, щоб всі повмирали на Україні. Україна була бідна» 937

«В усьому винен Сталін, був наказ, щоб Україна допомгла Росії хлібом» 1172

урожай

хороший, добрий, великий, багатий, непоганий, «був», сильний, урожайний рік, «багато хліба», голубінки тріщали, «вимушений неврожай», непоганий, «неплохой», «як завичай» «вродило, як ніколи» 16, 132, 164, 167, 176, 183, 190, 191, 194, 198, 213, 217, 221, 228, 249, 254, 257, 270, 280, 289, 297, 303, 305, 310, 313, 318, 328, 329, 335, 342, 345, 352, 360, 442, 466, 481, 470, 472, 483, 488, 496, 535, 606, 612, 643, 651, 653, 657, 662, 666, 676, 680, 685, 694, 695, 712, 714, 717, 718, 722, 726, 734, 742, 746, 748, 758–760, 767, 768, 777, 795, 801, 802, 814, 830, 837, 840, 842, 854, 874, 882, 886, 896, 902, 907, 910, 917, 922, 939, 949, 951, 954, 956, 963, 978, 983, 986, 1001, 1002, 1005, 1012, 1022, 1024, 1035, 1039, 1045, 1066, 1070, 1083, 1086, 1098, 1115, 1125, 1136, 1147, 1190, 1191, 1230, 1233, 1234, 1254, 1257–1260, 1262, 1264, 1265, 1267, 1276, 1279, 1280, 1282, 1299, 1314, 1350, 1354

засухи не було 1230

«такий, що більше такого за свій вік не пам'ятаю» 1350

не було, «не очень хороший», поганий, бідний, невеликий, вистачило на півзими, недорід, не вродило 139, 162, 171, 178, 192, 222, 253, 283, 302, 410, 449, 462, 541, 557, 625, 645, 659, 669, 682, 712, 716, 746, 747, 749, 761, 828, 830, 855, 864, 917, 960, 963, 969, 1029, 1077, 1121, 1129, 1210, 1262, 1270

фекалії («[в яслях] я видела, как дети ели свой кал») 1304

фельдшер 598, 602, 605, 606

фельдшер-ветеринар 159, 958, 959, 1219

фураж 792, 1080, 1292, 1345

зерно 440

пшениця 442

для коней 659

фуражний фонд 244

фіранка тюлева 288

харчі (ховали, забирали, міняли речі на харчі) 4, 8, 29, 43, 47, 59, 73, 83, 88, 96, 97, 107, 115, 125, 126, 130, 135, 148, 150, 163, 170, 182, 208, 232, 249, 251, 252, 307, 312, 313, 318, 322, 326, 327, 329, 331, 332, 351, 362, 388, 391, 392, 416, 458, 471, 472, 476, 479, 484, 504, 507, 523, 518, 557, 560, 564, 577, 580, 602, 612, 622, 626, 641, 646, 654, 664, 667, 668, 672, 679, 682, 687, 691, 698, 700, 701, 707, 708, 723, 726, 733, 736, 746, 758, 776 780, 782, 794, 799, 840, 844, 849, 869, 877, 904, 908, 909, 924, 936, 966, 976, 1000, 1005, 1028, 1037, 1047, 1051, 1076, 1077, 1086, 1102, 1132, 1173, 1200, 1244, 1265, 1282, 1283, 1303, 1311, 1318, 1335, 1353, 1354

хата («бригада... забирали все, що було в хаті істівного», ховали «під хатою», «закопували біля хати», «обшукували хату», грабували, витрушували, «викопали в хаті яму», «нишпорили», «перевертали все в хаті», «почали шибати по хатах», «шаторили по хаті»; «залишали людей з голою хатою»; «хату стару штиками довбали»; «пиляють ту хату, щось шукали»; «без дозволу, по-звірячому, вривалися в хати»; «шніряли»; «перевернули все в хаті»; «в хаті нічого не залишили»; «рідний дядько вигрібав все із хати»: «нишпорили по хатам спецбригади»; «вилучале все хатне»; при обшуку «навіть зняли дах із хати»; «Після того, як вони пішли, хата залишилась зовсім пуста, навіть шторки з вікон поздирали») 12, 13, 16–18, 20–22, 24–30, 34–37, 43–49, 51, 52, 58, 60, 70, 71, 74, 79, 80, 82, 84–87, 90, 97, 98, 102, 103, 110, 113–116, 118, 123, 125, 126, 129, 130, 134, 135, 141–143, 146, 148, 149–151, 155, 156, 159–161, 163, 164, 166, 167, 170–174, 176–181, 184, 195, 196, 197, 199–202, 204, 206–208, 211, 215–219, 221, 222, 224, 227–229, 231–233, 235, 242–244, 246–248, 251–257, 260–263, 265, 268, 271–274, 277, 279–282, 285–288, 291–293, 296–298, 300, 304, 307, 308, 311, 313, 318, 319, 326–330, 332–334, 337, 338, 340, 341, 343, 345–347, 349, 351–354, 362, 365–369, 372, 374–376, 380–382, 385–387, 391, 394, 397, 399, 401, 402, 404, 405, 408, 409, 411, 417, 419, 420, 422, 423, 425, 427, 428, 430, 432, 433, 435, 437, 438, 440, 441, 443, 445–448, 451–455, 459, 469, 472–474, 480, 483, 486, 487, 489, 491, 495, 496, 500, 504–508, 510, 514, 517–520, 523, 524, 526, 528, 529, 537, 538, 540, 542, 546, 547, 551–554, 559–567, 570, 572, 576, 580, 582, 584–591, 595, 597, 599–605, 607–611, 613, 618–626, 628–641, 644, 646–654, 656–663, 665–667, 670–679, 681, 683, 684, 686, 687, 689–691, 689–691, 693–698, 703, 706, 708–720, 723, 727, 731, 732, 734–736, 741–743, 745, 746, 748, 749, 751, 756, 758, 760, 761, 764–770, 774–778, 781, 782, 785–789, 791–793, 799–803, 805–809, 811, 814, 816, 820–823, 825, 828, 830–832, 834, 836, 838, 839, 841, 844–850, 852, 854, 856–858, 861–863, 865, 867–871, 873, 874, 878, 880, 882–885, 887–891, 893–897, 899, 901–904, 906–908, 910, 912, 913, 915, 917–919, 921, 922, 925, 928–931, 933, 934–936, 938, 940, 943–945, 947, 949, 953, 954, 956–968, 970–972, 974, 976, 978–984, 986–992, 995, 997–1000, 1007–1010, 1012–1018, 1020–1026, 1028–1034, 1038–1041, 1044, 1045, 1048–1053, 1055–1060, 1062, 1063, 1065–1067, 1069, 1072–1078, 1080–1084, 1086, 1087, 1090–1097, 1102, 1103, 1105–1107, 1109, 1113–1116, 1118–1120, 1122, 1124, 1127–1137, 1139, 1141, 1146–1151, 1155, 1156, 1160, 1162–1165, 1168, 1170, 1172–1176, 1183–1188, 1191–1194, 1196–1199, 1201–1203, 1205, 1206, 1208, 1210, 1211, 1213, 1214, 1216, 1217, 1220–1224, 1227, 1228, 1230–1232, 1237, 1239, 1240, 1244, 1246–1251, 1253–1256, 1266, 1268, 1269, 1271, 1273, 1275, 1277, 1279–1297, 1302, 1303, 1306, 1307, 1308, 1310, 1312, 1316, 1223, 1324–1327, 1330, 1332, 1335–1339, 1344, 1346, 1348, 1349, 1352, 1253, 1355, 1356
виганяли з хати; виселяли; відбирали хату; «висилали людей з хатів»; «голова сілради вигнав нас серед зими»; «хату віддали»; «викинули з хати»; «закрили хату» 70, 129, 141, 149, 155, 224, 254, 281, 291, 298, 304, 333, 367, 386, 387, 391, 441, 559, 562, 570, 588, 593, 600, 622, 638, 666, 689, 694, 708, 745, 751, 761, 764, 791, 792, 799, 823, 831, 832, 834, 850, 858, 861, 896, 901, 902, 934, 935, 938, 964, 971, 983, 986, 987, 989, 998, 1002, 1016,

- 1022, 1041, 1111, 1115, 1149, 1150, 1153, 1162, 1186, 1188, 1206, 1208, 1271, 1274, 1275, 1288, 1292, 1346
- приходили до хати: «в неділю»; «вночі»; «раз в неділю ходили перевіряли»; «один раз, але забрали все»; «приходили три рази, але брати вже не було що»; «по 3–4 рази, пока не забирали все»; «приходили регулярно»; «приходили разів 2–3»; «2–3 рази ходили на тиждень»; «приходили коли їм хотілося: і зранку, і ночію, і будили, терзали, тягали, що тільки не робили»; «приходили часто»; «много раз»; «в будь-який час»; по двоє; коли «трое, коли п'ятеро»; не менше трьох; «2–3 дядьки»; «групами»; «приблизно 5–6 хлопців»; «від 5 до 12 людей»; «4–5 осіб»; «по 5–7 человек»; «5–8 людей»; «бригада не обминала жодної хати»; «ходили хата в хату»; «ходили по хатах 5 бригад з залізними палками»; «5–6 чоловік із сільської ради»; «хто їх рахував!») 376, 377, 381, 382, 399, 404, 408, 411, 417, 420, 428, 430, 435, 524, 538, 540, 586, 625, 625, 703, 713, 736, 919, 983, 974
- куркульська хата 37, 97, 604, 1102
- «крита жестю» 1291
- «крита залізом» 85
- «під черепицею» 331, 337, 1186, 1188
- єврейська хата 159
- «хата з віконницями» 632
- «хата, як шевченківська» 615
- «у таку хату-хижку, під соломою, вкопану, і не заходили» 177
- підселення до хати («до нас в хату заселили якусь чужу сім'ю з 11 чоловік, а ми вийшли в кухню») 781
- «хати [«розкуркулених»] продавали на торгах» 791, 1056
- «були випадки, коли палили хати» 1000
- «розкривали хати і молотили покрівлю» 702
- «знову прийшли і давай хату валити» 1349
- «оце забрали і всьо, не маєш права. Хату опечатували, замок клали» 889
- «Багато людей продавали свої хати, щоб прокормити своїх дітей» 703
- «для того, щоб прохарчуватися, батько продав землю, ... хату і навіть свою одежу» 1356
- «кормили корову очеретом з даху хати» 781
- у конфіскованій хаті: «вигнали з хати і забрали цю хату для сільради»; «в дідовій хаті відкрили школу»; хату «перетворили на колгоспний склад»; «на нашому дворі став колгосп, в хаті – канцелярія. В наші сараї завели худобу: коней, корів з усього села, хуторів»; «в 1932 р. їх вигнали з хати, а в ній приміщення лісництва зробили» 385, 440–441, 630, 761, 1162
- спорожнілі хати: «стояли пустою»; «пустые дома люди разбирали и сжигали»; «жили в пустих, кинутих хатах, де не було людей, де люди померли від голоду»; «бабки вимерли, то в ті хати сиріт звозили»; «пусті хати позоставалися»; «хати були порожні»; «багато було пустих хат» 86, 260, 261, 288, 311 465, 467 467, 652, 667, 691, 808, 810, 917, 982, 1028, 1033, 1056, 1088, 1094, 1096, 1097, 1186
- опалювали хати: «палили соломою. Свіжий кізяк місили з соломою і сушили, а потім ним палили»; «палили різним гіллям, бур'яном»; «дерева рубати на дрова не дозволяла влада. Топили і очеретом і бур'янами»; «в хаті було так холодно, що замерзала вода»; «Груби палили сухими стеблами соняшника, коров'ячим кізяком, який сушили влітку, сухою травою перекотиполе»; «Палили бур'янами, соломою, коров'яком, бо дрова у лісі не дозволяли брати»; «комишем»; «сухий перегній, яким взимку палили» 297, 372, 473, 499, 505, 520, 526, 707, 814

хатина, хатинка 20, 21, 85, 110, 307, 308, 351, 510, 529, 580, 585, 633, 715, 745, 788, 845, 901, 1291, 1346

хвороби 72, 80, 124, 150, 178, 199, 237, 255, 265, 317, 323, 360, 481, 495, 496, 500, 536, 548, 562, 653, 654, 847, 881, 959, 969, 983, 985, 1022

хліб («Я до сих пір не можу залишати крихти на столі. Збираю їх у жменю і їм») 3, 6–8, 10–14, 16, 18, 22, 26, 29, 31–33, 35, 41, 44–46, 48, 49, 52, 53, 55, 58–61, 63–65, 69–76, 78, 79, 81–89, 91–93, 95, 102–106, 108, 111–113, 115, 117–124, 126, 127, 129, 132, 134, 137, 140, 142, 147–149, 155, 156, 158, 159, 161, 165–167, 169, 171–173, 177–184, 187, 193, 194, 198–200, 203, 204, 206–209, 211, 212, 215, 217, 218, 221, 222, 224, 228, 231, 233, 236, 237, 240, 242, 244, 245, 247–249, 253–255, 259, 263, 266, 268–270, 272–275, 278, 281, 282, 284, 286, 287, 289, 290, 292, 293, 296–298, 303–307, 309–313, 316, 318, 320, 325, 328–331, 334–336, 338, 341, 333, 350, 351, 353–355, 358, 359, 361–363, 365, 368–372, 374, 376, 379, 383–387, 390, 391, 394, 396, 398, 401, 404, 405, 406, 408–410, 413, 416, 417, 419, 420, 422, 424, 427–429, 432–434, 437–444, 447, 453, 454, 456, 458–460, 469–476, 478, 479, 481, 483, 484–489, 491, 493–496, 500–503, 505, 507, 509–511, 513, 514, 516, 519, 522, 524, 526, 536, 537, 540, 542, 544, 546, 550–553, 555, 558, 561, 564–566, 568, 571, 576–579, 581, 582, 585, 587–589, 593–596, 598, 600, 603–609, 611, 614–616, 618, 619, 621–623, 625, 627–629, 631–633, 638, 642, 643, 648, 647, 649, 652, 656–672, 674–677, 679, 682, 683, 689–691, 695, 697, 703, 704, 706, 709, 711, 717, 724, 727, 728, 730, 731, 734–736, 738, 740–742, 744, 746, 747, 750, 751, 755, 756, 757, 759–764, 766, 768, 769, 772–781, 785, 789, 794, 795, 797, 799–802, 804, 806–810, 812–815, 818, 819, 827, 828, 830, 836–840, 842–844, 846–848, 851–855, 857, 859–861, 864–868, 870, 871, 873, 875, 877–879, 885, 889–892, 894, 896, 897, 899, 909, 914, 917–919, 921–924, 926, 928, 929, 932–935, 938–944, 946–949, 951, 952, 954, 956–958, 962, 964, 969, 971–973, 975, 977, 978, 980–984, 987, 992, 996–1002, 1004, 1007, 1008, 1010–1012, 1015, 1016, 1018, 1020, 2021, 1024, 1025, 1028, 1029, 1032–1035, 1041, 1050, 1052, 1053, 1055, 1058, 1060, 1067, 1070, 1071, 1073, 1076, 1078, 1080, 1081, 1085–1088, 1090, 1093, 1094, 1098, 1099, 1102–1105, 1107, 1111, 1114, 1115–1124, 1126, 1127, 1129–1131, 1133, 1139, 1141, 1143–1145, 1147, 1148, 1152–1155, 1157, 1158, 1160, 1161, 1163, 1164, 1168, 1169, 1171–1173, 1175, 1177, 1178, 1180, 1183–1187, 1189, 1193, 1194, 1198, 1199, 1200, 1202–1208, 1210, 1213–1216, 1220, 1223, 1226, 1227, 1230, 1233, 1236–1239, 1245, 1246, 1248, 1250, 1253–1256, 1260, 1261, 1263–1266, 1269, 1270, 1274, 1276, 1278–1281, 1286–1293, 1296, 1299, 1307, 1309–1315, 1318–1323, 1327, 1330, 1334–1336, 1338, 1340, 1341, 1343, 1345–1351, 1354, 1356

з маслом («єврейські діти їли хліб з маслом, а ми коржі мазали крейдою, щоб було біле») 980

буханочка хлібу 929

калач 358

вивезення хліба до Росії як причина голоду («Росія забрала хліб», «в Росії голоду не було», «Це Росія всьо винна», «забирала Росія», «качали кацапи», вивозили «до кацапів», урожай «відправляли в Росію», «Тоді говорили люди, що хліб вивезли в Росію») 389, 637, 650, 766, 828, 830, 935, 937, 1001, 1003, 1123

викачування, «викачка» хліба, урожаю («викачували все», «викачували всю продукцію») 122, 303, 338, 511 595, 607, 697, 742, 749, 919, 1001, 1139, 1321

«Тільки Росія забрала пшеницу, от і всьо» 1198

«прийшло розпорядження з Москви: вивезти в хлібозаготівлю хліб» 1193, 1194

«все це відправляли в Москву» 306

«начальство то робило, що у Москві жило» 940

зерно «здавати для відправки в Москву та Ленінград» 471

- чорний хліб 1114
- народ-хлібороб 85, 106
- необмолочені снопи під охороною, що проросли 840
- селяни-хлібороби 85, 622
- Сталін вивіз з України всю пшеницю 766
- Україна хліборобная 660
- українську пшеницю (Сталін) наказав вивезти і викинути в море 766
- марення хлібом 1338
- хліб із браги 696
- хліб із буряка, лободи, жмиху 384
- хліб із зелених колосків 272
- хліб із зілля («зелений хліб», сушений в печі) 1001
- хліб з горошку (віки) 605
- хліб із жолудів 384, 689
- хліб із тертої картоплі 460, 536
- хліб із картоплі з домішками качанів кукурудзи, полови, лободи 972
- хліб із кукурудзяних палок 316
- хліб із кукурудзяної муки 190
- хліб із лободи, листя липи, вижимок 371
- хліб із макухи 391
- хліб із мелених жолудів 1334
- хліб із меленої соломи і домішками («шо під руку попаде і пекли хліб») 503
- хліб із пшениці із сушеною кропивою 1322
- хліб із тирси 63
- хліб з ячменю 501
- хлібці з бур'яну, щирини та осоту 88
- хліб комерційний
 - (наприкінці 1933) 127
 - «по 90 коп. за кілограм» (1936) 969
- хлібозаготівельна комісія 198
- хлібозаготівельна політика 176
- хлібозаготівля 70, 71, 176, 202, 259, 270, 343, 353, 439, 441, 508, 535, 625, 730, 768, 785, 789, 806, 838, 981, 1110, 1133, 1193, 1330
- хлібороби 150, 485
- хліборобство 586
- хлібопоставки 626
- хлібоздача 31, 150, 502, 825
- хлібопекарня 452, 1118
- хлібопекарська справа 1306
- хлібопродукти 1110
- хліборобська сторона 958
- черга за хлібом 41, 137, 1215
- хлібні картки в Одесі 1086
- хлібчик** (з відцідок; із колосків) 178, 338, 651, 704, 1311
- хлів** (шукали, нишпорили; «У хліві яму знайшли, зерно забрали, а довга яма, я пам'ятаю, була розрита. А у загороді під задніми ногами коня ямку (вузьку) не знайшли»; «мама закопала діжку кукурудзи під підлогою, де в хліву стояла корова») 12, 15, 55, 180, 313, 365, 366, 451, 459, 576, 584, 596, 706, 1323, 1326

«все напрацьоване забрали до колгоспу, а родину змусили жити в хліві для тварин»;
«була люта зима, а ми спали в хліву» 15, 754

«хотілося їсти», «хотілося хліба» («весь час»; «дуже»; «завжди»; «постійно»; «страшенно»; «найбільше в світі») 29, 64, 82, 122, 123, 130, 145, 171, 187, 212, 282, 302, 322, 335, 340, 344, 346, 358, 359, 479, 484, 486, 493, 499, 505, 519, 551, 553, 586, 630, 631, 634, 669, 675, 679, 712, 794, 802, 805, 810, 832, 849, 863, 887, 958, 985, 1035, 1070, 1126, 1133, 1274, 1319, 1325, 1331, 1351

хрестик, хрест золотий 328, 379, 1199, 1313

худоба (забирали, конфіскували; віддавали; переховували; продавали; з'їдали; здохла; «не було куди сховати»; «хто не йшов у колгосп – забирали худобу»; «виживали ті люди, які мали худобу»; «не було чим кормити»; «всю худобу люди вирізали, щоб не віддавати її колгоспу»; «люди їли мертву худобу»; «повирізали люди, повиїдали») 3, 7, 8, 12, 17, 20, 22, 26, 30, 36, 40, 48, 61–63, 68, 70, 75, 77, 79, 80, 82, 94, 96, 102, 107, 111, 114, 118, 129, 134, 135, 142, 143, 148, 149, 150, 159, 162, 164, 169, 173, 176, 181, 184, 195, 200, 204, 206, 207, 209, 213, 215, 218, 219, 222, 228, 229, 231, 232, 247, 255, 272, 284, 291, 302, 305, 318, 320, 321, 324, 335, 337, 340, 350, 352, 353, 360, 376, 377, 379, 381, 391, 394, 396, 397, 399, 401, 402, 404, 408, 411, 413, 415, 417, 420, 422, 425, 427, 430, 432, 433, 435, 437, 441, 443, 447, 448, 452, 453, 455, 469, 473–475, 479, 484, 485, 494, 499, 520, 523, 526, 535, 537, 540, 546, 550, 551, 553–555, 557, 559–561, 564, 566, 570, 572, 574, 578, 583, 585, 587, 589–591, 595–599, 602–605, 607, 609, 611, 613, 615, 616, 618–620, 623, 626, 628, 633, 647, 647, 650, 654, 667, 669, 671, 672, 681, 683, 684, 694–696, 702, 703, 707, 711, 712, 714, 716, 718, 720, 722, 725, 729, 731, 734, 735, 740, 744, 747, 748, 752, 758, 760, 761, 764, 770, 775, 782, 792, 805–807, 809, 815, 828, 837, 842, 843, 846, 847, 852, 857, 868, 873, 874, 878, 879, 882, 886, 887, 894, 895, 897, 898, 900, 902, 905, 911, 913, 914, 916, 923, 927, 931, 947, 949, 956–958, 960–963, 974, 977, 978, 983, 995, 1000, 1002, 1004, 1005, 1008, 1012, 1016, 1017, 1020, 1022, 1024, 1026, 1030, 1032, 1035, 1038, 1044, 1047, 1050, 1053, 1060, 1064, 1068, 1072, 1073, 1077, 1078, 1080, 1088, 1097, 1116, 1120, 1124, 1130, 1131, 1135, 1150, 1155–1158, 1160–1162, 1165, 1168, 1176, 1178, 1180, 1183, 1184, 1188, 1191, 1195, 1196, 1201, 1203, 1205, 1208, 1210, 1211, 1214, 1217, 1220, 1224, 1227, 1231, 1234, 1237, 1240, 1246, 1248, 1251, 1257, 1278, 1279, 1281, 1289, 1290, 1302, 1328, 1341, 1350, 1351; *див. також: скот, скотина*

хустка, хустинка 37, 45, 71, 119, 167, 259, 276, 797, 863, 944, 1065

мінiali, продавали («поміняла на дві склянки пшона свій шерстяний костюм та хустину»; «виміняла за красиву хустку трошки квасолі і гороху»; «за хустку давали банку пшениці»; «за хустку чи за домоткані доріжки баночку зерна, борошна чи пригоршню квасолі»; «тернову хустку виміняла... за 8 буряків») 71, 119, 139, 176, 285, 331, 472, 618, 642, 672, 969, 1003, 1015, 1193, 1202, 1288

ховали («пересипала крупу у панчохи, обернула кругом ший, а голову хусткою покрила»; «під волосся в хустці») 203, 557

забирали («Що забирали, – продавали в магазині: рушники, хустки») 650, 757, 854, 1014

Царська війна 910

цвинтар *див.: кладовище*

Церква («на перерві ми бігали до церкви і протягували руки, просячи поїсти») 361, 383, 1091

перетворена на комору для зерна («церква була, до 1930–1931 року ще молилися, а після туди завезли зерно», а тоді якісь вказівки були, усе розібрали і більше не

згадували»; «у церкві зробили склад з пшеницею»; «повні церкви були. У нас тут церква була, забита семочками») 14, 650, 941, 951, 1126

під час Голодомору поминали померлих («поминали людей... хто багатший, то і відправе»; «Поминають у нас зараз, поминали і тоді. Ніхто нам не забороняв») 916, 1109 не поминали («в церкві ніхто не поминав тих померлих від голоду»; «не поминали, тому що церква була закрита») 390, 724

«тоді церкви розвалювали» 948

сучасна 19, 31, 38, 75, 81, 115, 136, 144, 185, 196, 208, 223, 226, 230, 233, 344, 346, 361

Київського патріархату 895, 909, 919, 1057, 1110, 1121

Московського патріархату 38, 81, 230, 320, 418, 539, 591, 606, 896, 909, 1079, 1110, 1121, 1128, 1136, 1170

«Українського патріархату», «українська» 443, 903

цинга 1004

ціни на продукти, приклади

буханка хліба коштувала 30–40 карбованців 409

буханка хліба коштувала 100 карбованців («це були фантастичні гроші»; «з рух один буханець 100 карбованців (Одеса)») 7, 526, 1254

«хліб з горошку – 100 рублів» 552

«крупа – 10 рублів» 552

кілограм хліба коштував 40 рублів, а відро картоплі 50 рублів (1947) 999

кілограм зерна коштував 45 рублів (1947) 386

півлітрова баночка кукурудзяної крупи коштувала 100 руб, а буханка хліба 300 496

пуд кукурудзи – 1000 карбованців 1333

«нашу хату (три курки коштували так само [...]) купив колгоспник» 631

півлітрова баночка кукурудзи 25 рублів, макуха 100 рублів (1947) 1186

«хороша річ» коштувала «майже половину відра зерна» 1270

«ціни на ринку, який існував нелегально, зросли до кінця п'ятирічки в 30 разів» 1316

хліб комерційний «по 90 коп. за кілограм» (1936) 969

на Донбасі, бл. 22 км від Дебальцевого:

один фунт хліба коштував 6 руб.; у Дебальцевому – 35 руб. 157

буряки – 2 руб. «мисочка» 157

капуста 6 руб. «мисочка» 157

10 маленьких цибулин – 1 руб. 157

буряк невеличкий – 2 руб. 157

цикорий 2 руб. 10 коп. 158

цінності, дорогоцінності 28, 177, 269, 869, 1241, 1314

ЦК («проверяли в нас оці ЦК, забирали всьо») 1126

цукерки («макуху смотали, як цукерки»; «цвіт акації був за цукерки») 81, 97, 259, 281, 323, 388, 859, 1024, 1169

«матір час від часу приносила додому макухи і, ділячи її на шматочки, роздавала дітям, кажучи, що це цукерки» 311

«У нас, дітей, не було дитинства, ми не бачили ні цукерок, ні бананів, і навіть самого основного – хліба» 507

«Буряк кормовий вродив як ніколи, їли сирий, варений, для нас, малих дітей, він заміняв цукерки» 1070

цукор («картоплю і цукор не бачили з початку 1932 р.») 123, 147, 150, 338, 388, 452, 696, 785, 811, 829, 980, 983, 1004, 1119

чай без цукру 521

цукор грудочками 659

Червона Армія 1162

червона влада 17

червоні банди 439

«червоний обоз» (примусове вивезення хліба на залізничну станцію) 242, 751

червоний тік 736

Червоний Хрест 1149

червоноармійці 16, 368, 1283

читанка («намальовані були військові на конях і піонери, що дивилися, щоб не крали хліб з поля») 13

чоботи 45, 166, 459, 624, 658, 670

як схованка 17, 337, 614, 696, 1016, 1026, 1092, 1120

забрали («останні батькові чоботи») 159, 593, 805

міняли (хромові) 177, 1202

варили шкіру 375

«ноги примерзли до кирзових чоботів» 646

«бригада активістів, один з них знайшов у печі горщик із пшоняною кашею... витяг його з печі, розбив на долівці і почав розтирати кашу своїм чоботом» 69

«чорна дошка» 94, 149, 1110

чорна хвороба (епілепсія, падюча) 653, 654

чорна хмара 313, 459, 1148, 1319

«чорний ворон», «чорний воронок» 349, 521, 564, 911, 938, 939, 1084, 1147, 1148, 1340

чорний прапор 529

чужі («були чужі, були свої...Свої противніші»; «чужі більше жаліли нас, ніж свої»; «але це були [свої,] сільські, чужі не ходили») 183, 184, 215, 221, 247, 248, 504, 526, 554, 600, 636, 666, 668, 684, 697, 756, 783, 927, 963, 1095, 1112, 1173, 1175

«врятували... сім'ю від голоду» 77, 121, 136, 141, 443, 1070, 1236, 1353

ховали померлих 1186

чутки

на Заході про голод 1037

що людей здавали на мило 1099

що в Чорному морі топили кораблі з зерном. 622

що зерно переробляли на спирт, а спирт відправляли за кордон 707

«що зерно возили до В'єтнаму, а може... топили в море» 1050

що зерно топили в морі 1051

шаль («гарна», «барашкова») 331, 459

шапка, шапочка 325, 593, 927, 951

шахрайство на ринку (у купленому хлібі всередині виявилася шапка) 325

швейна машинка 173, 276, 679, 749, 812, 1138, 1139

штани 669

як схованка («насипав зерно в холоші штанів»; «набирав у spodні штани дерть, прив'язував їх до ніг і так приносив нам їсти»; «малі діти йшли збирати колоски, ховали їх в штани»; «пощастило вкрати кілька кілограм зерна, які я заховав у штанину»; «набирали по жмені макухи в штани»; «збирали колоски, ховали їх у штанці») 172, 506, 557, 797, 820, 938, 1353

штрафи

за нездачу хліба, за крадіжку колосків, за приховану худобу 149 204, 382, 533, 616

«тих батьків, чиї діти не ходили до школи, штрафували» 888

штучний голод, навмисний голод 21, 94, 106, 174, 210, 225, 292, 301, 309, 332, 353, 361, 414, 475, 520, 591, 598, 613, 614, 664, 665, 694, 711, 729, 741, 766, 981, 984, 1057, 1265, 1277;
див. також: голодомор 1932–1933 рр., голод шуба 969

щоденник селянина 1162

юбка 532, 1038, 1107, 1114, 1142

забирали («последня юбка була одна, і ту забрали»; «мама наділа три юбки, а вони і те забрали, залишили одну юбчину») 867, 870, 1065

ховали («були такі брезентові юбки... підрублювали... і оце отако... по зернятку ховали») 1145

міняли 1031

яйця курячі 128, 328, 428, 439, 502, 621, 686, 696, 753, 762, 820, 962, 1120, 1121, 1246, 1316, 1346

шкаралупа від вареного яйця 1316

яма 264, 302, 332; *див. також: схованка, сховка*

ховали продукти, зерно 8, 13, 26, 96, 128, 170, 177, 179, 187, 188, 191, 197, 198, 199, 212, 217, 231, 235, 236, 251, 252, 263, 264, 280, 303, 311, 316, 319, 349, 351, 354, 366, 382, 419, 430, 440, 450, 458, 495, 514, 526, 584, 607, 656, 665, 896, 922, 924, 935, 956, 970, 972, 975, 978, 1001, 1018, 1024, 1078, 1091, 1093, 1106, 1127, 1133, 1142, 1144, 1190, 1194, 1262

ховали померлих 45, 55, 59, 64, 69, 71, 78, 90, 93, 107, 115, 132, 138, 140, 166, 168, 172, 178, 180, 181, 187, 194, 198, 201, 202, 210, 220, 221, 226, 232, 239, 241, 242–245, 247, 249, 250, 251, 252, 254–256, 258–260, 262, 263, 265, 269–276, 278–283, 285–289, 293–296, 298–301, 326, 329, 331, 348, 368, 373, 383, 397, 408, 411, 416, 431, 443, 456, 459, 467, 478, 480, 486, 490, 492, 499, 503, 507, 533, 567, 570, 574, 576, 631, 685, 687, 688, 695, 700, 703, 709, 851, 878, 886, 912, 918, 1148, 1285, 1298, 1317

«просто яма»; «на кладовищі біля сторожки. Була велика яма і туди скидали мертвих і живих, які ще ледь животіли»; «ховали в одній ямі» «неглибока яма» 276, 483, 499, 559, 886, 1151, 1281, 1282, 1286, 1345

«велика яма, в яку скидали по 23 людини, без трун» 373

«ями на кладовище потрібно було стерегти, бо їх захоплювали, хто міг» 272

«привезли і кинули в першу попавшу яму» 272

ясла («вижили ми, бо мама закопала в яслах діжку з житом») 45, 138, 182, 360, 638, 664, 993

«померлих хоронили в сараях, яслах» 45, 138

ясла для дітей, «ясла-інтернат» («ясла для сиріт»; «для дітей, що їх називали безпризорні») 76, 194, 219, 246, 258, 261, 274, 279, 308, 328, 329, 440, 441, 481, 488, 561, 568, 587, 609, 621,

626, 668, 671, 672, 720, 741, 750, 752, 766, 820, 823, 830, 834, 838, 842, 887, 981, 986, 988, 1071, 1092, 1131, 1277, 1281, 1285, 1291, 1292, 1301, 1304, 1354

«Бог створив лободу...»

Рослини, що рятували життя

«Їли все підряд, все, що тільки жувалося»
(Євгенія Непріцька, 1927 року народження)

Лобода («лобідка»)

Акація

Какіш (кокиш)

Козелики

Щир

Кінський щавель

Кропива (жалива, жалка)

Очерет

Мишій

Жолуді

Бурячиння

Калачики

«Зелені пшеничні колоски досушували,
пекли з них хліб, наїдались
і помирали з хлібом у руках»
(Фекла Доскоч, 1925 року народження)

Пшениця зелена

Жито зелене

«Мололи на борошно все,
що тільки можна було»
(Єфросинія Баркар, 1926 року народження)

Качан капусти

Качани кукурудзи («качаники»)

Акація жовта

Бабки (бриндуші)

Бабки (кукурузка, подорожник)

Бадан

Берізка польова (павутиця)

Берестюк (берест)

Блекота чорна (дурман)

Бузина

Вика (віка, горошок польовий)

Вишня (зелені плоди)

Дереза (повій), куш

Дереза, ягоди

Дика картопля

Дика маслина

Дика морква

Дягель

Жовтець

Заячі вушка

Земляний горіх

Конюшина

Коноплі

Кріп

Кропива глуха

Кропива глуха (дика)

Кукуль

Кульбаба

Курай

Левурда (дикий часник, черемша)

Лопух

Льон

Люпин

Люцерна

Мати-й-мачуха

Осот

Паслін чорний

Пирій

«Пітушки» (півники)

Проліски

Рижій

Різак

Ріпак

Ріпиця

Розіз

Сморжі (ковпаки)

Сорго

Спорши (гірчак)

Сусай

Терен

Топінамбур, клубні

Чаполоч (зубрівка)

Шавлія

Дубовий мох

Березові бруньки (серезжки)

Котики верби

Гілки вишні

Гілки малини

Клей (глей) на стовбурі вишні

Клей (глей) на стовбурі черешні

Кора берези

Кора вишні

Кора дуба

Кора липи

Молоді пуки сосни

Мох і кора ясеня

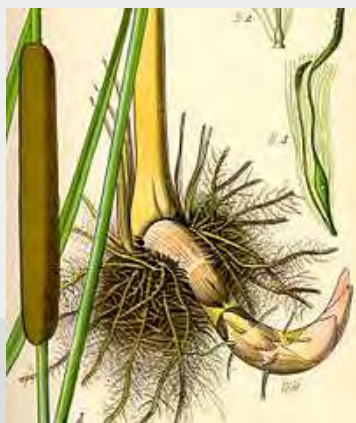
Аїр, кореневище

Какіш, кореневище

Кукурудза, кореневище

Рогіз, кореневище

Липа, бруньки

Лісові горішки (ліщина)

Вівсяна полова

Кісточки винограду

Кісточки вишні

Кісточки слив

Шишки сосни

Шишки ялини

Колючки (плоди водяного горіха)

Маляс

Насіння білої акації

Насіння будяка

Насіння буряка

Насіння дикого горошку

Насіння гарбуза

Насіння гірчиці

Насіння дурману

Насіння конопель

Насіння кукурудзи

Насіння лободи

Насіння льону

Насіння люпину

Насіння маку

Насіння перекотиполя

Насіння подорожника

Насіння соняшника

Насіння сорго

Насіння свиріпи (суріпиці)

Насіння щавлю кінського

Насіння щириці

Листя акації

Листя береста

Листя винограду

Листя вишні

Листя картоплі

Листя клену

Листя козеликів

Листя кульбаби

Листя липи

Листя мати-й-мачухи

Листя м'яти

Листя подорожника

Листя сакури

Листя сливи

Листя черешні

Листя шовковиці

ІМЕННІ ПОКАЖЧИКИ

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК РЕСПОНДЕНТІВ

Авдєєва Любов Антонівна (Березівський район) 348
Авілова Зінаїда Іванівна (Березівський район) 349
Авксентієва Марія Микитівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 569
Авронова Галина Федорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 774
Агапова Ганна Василівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 182
Адаховська Анастасія Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 694
Акулова Анастасія Павлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 262
Албул (Владімірова) Олена Павлівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський і Березівський район) 513
Албул Микола Петрович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 816
Албул Надія Микитівна (м. Одеса) 3
Алієва Варвара Василівна (м. Одеса) 3
Андрєєва Євгенія Костянтинівна (м. Одеса) 3
Албурович Фросина Йосипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 719
Андрєєва Анна Мартинівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 971
Андрєєва Тетяна Яківна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 967
Андрусенко Сергій Михайлович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 782
Андрушина Катерина Гаврилівна (Березівський район) 333
Анісімова Валентина Макарівна (Березівський район) 302, 303
Анісімова Раїса Володимирівна (Березівський район) 366
Антоненко Ганна Михайлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 581
Антонова Клавдія Степанівна (Березівський район) 361
Антонова Ольга Максимівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 793
Антонова Софія Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 719
Антоновська Фросина Микитівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 582
Антонюк Євдокія Антонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 720
Антонюк Пауліна Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1105
Ануфрієва (Сочесло) Ганна Мойсеївна (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 763
Ануфрієва Ганна Василівна (м. Одеса) 4
Астрахович Антоніна Василівна (м. Одеса) 4
Атаманюк Ольга Петрівна (м. Одеса) 4
Аратовська Ніна Григорівна (Березівський район) 364
Аратовський Петро Вікторович (Березівський район) 360
Арзамасова (Гребінченко) Марія Яківна (Березівський район) 317
Арсеньєва О. Ф. (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1314
Артюх Валентина Георгіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 912

Артюх Катерина Андріївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 989
 Артюх Олена Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 991
 Артюх Пелагея Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 992
 Асаул Олександр Петрович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1290
 Асауляк Андрій Андронович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 262
 Асауляк Володимир Павлович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 782
 Асауляк Катерина Филімонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 262
 Асауляк Марія Миронівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 262
 Асауляк Петро Сергійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 262
 Атаманенко; *див.:* Коновал (Атаманенко) Олена Давидівна
 Атаманчук Агафія Микитівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 582
 Ацабрика Мотрона Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 216

Бабенко В. [...] (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1314
 Бабенко Марія Григорівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1212
 Бабенко Таміла Леонтіївна (Березівський район) 325
 Бабій Ганна Олександрівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 166
 Бабій Іван Мефодійович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 167
 Бабій Марія Никифирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 614
 Бабій Надія Іванівна (Роздільнянський район) 1260
 Бабій Наталія Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 664
 Бабіна Ніна Семенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 262
 Бабіч Наталія Василівна (м. Одеса) 5
 Бабкова Фросина Потапівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 614
 Бабченко Надія Пилипівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 512
 Бабчинський Василь Логінович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1288
 Бабюк Марія Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1107
 Багаченко Ілля Іванович (м. Одеса) 5
 Багно Іван Іванович (Березівський район) 303– 304
 Багузова Таїсія Пилипівна (Березівський район) 339
 Бадюк; *див.:* Шайтан (Бадюк) Поліна Миронівна
 Баженова Клавдія Венедиктівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 817
 Базарна Євдокія Порфирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 558
 Базетов Михайло Сабіржанович (м. Одеса) 5
 Базіва (Базова) Анастасія Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 967
 Байбузенко Ганна Павлівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 225
 Байкул Акуліна Єфремівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1107
 Байкул Марія Єфремівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1109
 Бакланов І. І. (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 475
 Баксічева Ольга Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 720
 Балановська Віра Луківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 614
 Балановська Ганна Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 615
 Балановська Євдокія Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 615
 Балановський Михайло Федорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 615
 Баланюк Євгенія Володимирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 720
 Балукова Марія Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 683
 Бантовська Ганна Петрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 263
 Барабаш Агадія Данилівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 500

- Баран Євдокія Никифоровна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1109
 Баранець Микола Семенович (Березівський район) 339
 Барановська Галина Олександрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 721
 Барбінягра Іван Васильович (Ананівський, з 2020 р. – Подільський район) 187
 Барбінягра Марія Василівна (Ананівський, з 2020 р. – Подільський район) 186
 Барбінягра Степан Андрійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 993
 Барда Валентина Митрофанівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 855
 Баржан Раїса Вікторівна (м. Одеса) 6
 Баркар Віра Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 750
 Баркар Єфросинія Трохимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 750
 Баркар Марія Максимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 751
 Баркар Микола Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 751
 Бармалюк Іван Микитович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 665
 Бароліс Віра Іванівна (м. Одеса) 6
 Басиста Олена Іллівна (Березівський район) 357
 Баскакова Юлія Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 721
 Басько Агаф'я Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 636
 Батуріна Лідія Сафронівна (Великомихайлівський, з 2020 р. Роздільнянський район) 475
 Батуріна Олена Карпівна (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1306
 Бауман Ельвіра Петрівна (м. Одеса) 6
 Бахтеева Зінаїда Павлівна (Болградський район) 461
 Башкирдина Наталія Кирилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 616
 Бевз Ганна Олександрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1110
 Бевз Клавдія Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1070
 Бевзюк Микола Єфремович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1272
 Бевзюк Терентій Матвійович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1272
 Беженар Дмитро Миколайович (Кілійський, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 539
 Бездітна Надія Олексіївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 851
 Безик Марія Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 678
 Безпалько Феодосія Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 649
 Безродня; *див.:* Кисельова (Безродня) Людмила Кирилівна
 Безсонова Лідія Митрофанівна (м. Одеса) 6
 Безтаков Павло Микитович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 817
 Безштанковський Олександр Никифорович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1355
 Беккер Розалія Фрідріхівна (Березівський район) 344
 Беленко Надія Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 997
 Белзга Євгенія Петрівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 777
 Белібова Ганна Іванівна (Ананівський, з 2020 р. – Подільський район) 187
 Бенда Надія Іванівна (Березівський район) 317
 Березенко Ігор Миколайович (м. Одеса) 7
 Березовський Михайло Олександрович (м. Одеса) 8
 Беркутський Валентин Іванович (Березівський район) 318
 Бесараб Галина Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 583
 Бесараб Ганна Захарівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 746
 Бесараб Катерина Андріївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 770
 Бесараб Марія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 583
 Бесараб Пелагея Ігнатівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 583

- Белік Марія (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 264
- Белінський Володимир Михайлович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 694
- Белкіна Марія Петрівна (Саратський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1296
- Бишляга Ніна Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 506
- Біла Юхимія Євдокимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 679
- Білак Марія Андріївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 503
- Біленко Марія Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1025
- Білінська; *див.:* Луценко (Білінська) І. Д.
- Білокінь Марія Никифирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 695
- Білоконь (Панасенко) Ксенія Григорівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1327
- Білоконь Марія Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 636
- Білоконь Ольга Захарівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 709
- Білокрилець Петро Іванович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 263
- Білокур Тетяна Григорівна (м. Одеса) 9
- Білоус; *див.:* Петрова (Білоус) Прасковія Юріївна
- Білоус (Сабатин) Євдокія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 263
- Білоус Андрій Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 865
- Білоус Ілля Гаврилович (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1322
- Білоус Ірина Артемівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 731
- Білоус Наталія Іванівна (Березівський район) 353
- Білоус Ніна Андріївна (Роздільнянський район) 1266
- Білоченко Олена Олександрівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 771
- Білошук Віктор Якович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1027
- Бімерська Юлія Михайлівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 168
- Блажко Олександр Павлович (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1171
- Блашук Г. Ф. (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1314
- Блинова Параска Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 475
- Блохіна Лідія Макарівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 264
- Блошенко Ольга Андріївна (Роздільнянський район) 1261
- Бобик [Футорян] Ольга Гаврилівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1333
- Бобкін Василь Григорович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1230
- Бобко Ніна Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 488
- Богар Сергій Іванович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 791
- Богаченко Володимир Дем'янович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 487
- Богаченко Марія Михайлівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1159
- Богаченко Надія Степанівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 809
- Богачук Григорій Іполитович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 250
- Богачук Олександра Сидорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 250
- Богданова Олена Іванівна (м. Одеса) 9
- Богомазова Олександра Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 679
- Богосова Віра Іванівна (м. Одеса) 9
- Богошура Євгеній (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 255
- Богусевич Ніна Пилипівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 818
- Богусевич Оксана Павлівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 799
- Богусевич Федір Григорович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 799
- Бодак Олена Никифирівна (Болградський район) 461
- Бодачівська Катерина Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 569

- Божінська (Деркач) Марія Тимофіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 983
- Бойко Анатолій Лукич (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 616
- Бойко Варвара Устимівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 818
- Бойко Васирина Іванівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1200
- Бойко Любов Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 202
- Бойко Марія Омелянівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 676
- Бойко Марія Юхимівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 972
- Бойко Олексій Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 676
- Бойко Софія Семенівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 778
- Бойченко Юфима Юхимівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1282
- Большакова Єфросинія Афанасіївна (Кодимський район, з 2020 р. – Подільський район) 741
- Бондар Христина Миронівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 732
- Бондаренко Ада Михайлівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1241
- Бондаренко Алевтина Олексіївна (м. Одеса) 9
- Бондаренко Володимир Михайлович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1111
- Бондаренко Єлизавета Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1112
- Бондаренко Єфросинія Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 416
- Бондаренко Катерина Несторівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1355
- Бондаренко Марія Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1028
- Бондаренко Михайло Васильович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1334
- Бондаренко Надія Іванівна (Роздільнянський район) 1265
- Бондаренко Ніна Ісаківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 809
- Бондаренко Ніна Павлівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 193
- Бондаренко Олена Яківна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 910
- Бондаренко Сергій Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 972
- Бондаренко Степан Гаврилович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 785
- Бондаренко Тетяна Пилипівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1334
- Бондарчук Валентина Миколаївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 779
- Бондатій Дементій Євдокимович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 570
- Бондурівський Іван Сергійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 264
- Боніва (Кость) Лідія Дмитрівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 499
- Борбела Іуліта Онисимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 264
- Боровик Віра Максимівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1171
- Боровська Павліна Петрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 265
- Борода Ганна Яківна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1245
- Бородачук Олена Яківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 809
- Боровська Марія Степанівна (м. Одеса) 10
- Бородіна Антоніна Федорівна (м. Одеса) 10
- Борщ Петро Семенович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 558
- Боцул Ганна Варивонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 584
- Боцул Надія Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 584
- Бочковенко Любов Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 265
- Боярський Андрій Феодосійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 559
- Браславський Валентин Васильович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1325
- Брачковська Яніна Петрівна (м. Одеса) 10
- Брований Іван Семенович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 679
- Бродецька Віра Павлівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 786
- Бубняк Марія Федорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1146

Бугакова Галина Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 914
 Будігай Іван Васильович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 168
 Буднік Ганна Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 910
 Буйвол Єфросинія Михайлівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 806
 Булат Анастасія Андріївна (м. Одеса) 11
 Булах Марія Трифонівна (м. Одеса) 11
 Булахевич Г. О. (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 765
 Бурачковська Степанида Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 650
 Бурдейна Валентина Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1112
 Бурдейна Клавдія Степанівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 265
 Бурдейна Лідія Артемівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 773
 Бурдейна Лідія Степанівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 780
 Бурдейний Андрій Феодосійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 266
 Бурдіян Андрій Костянтинович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 752
 Бурдіян Юхимія Никифирівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 259
 Бурейко Марія Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 733
 Бурий Семен Федосійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 972
 Бурлака Глафіра [...] (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 775
 Бурлака Домініка Фоківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 806
 Бурлака Катерина Пантелеївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 677
 Бурлака Тетяна Аксентіївна (м. Одеса) 11
 Бурмака Ганна Тимофіївна (м. Одеса) 12
 Бурмістр Ганна Тихонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 752
 Бурмістр Ніна Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 616
 Бурсенко Іван Григорович (м. Одеса) 12
 Буряк Марія Михайлівна (м. Білгород-Дністровський) 154
 Буряченко Ганна Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 998
 Буряченко Ганна Яківна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1029
 Бур'ян Василь Артемович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 806
 Бутенко Віктор Миколайович (м. Одеса) 14
 Бутенко Ірина Лазарівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1216
 Буюклі (Татарова) Марія Олексіївна (Саратський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1297
 Буяновська Марія Савелівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1236

Вавриняк Тетяна Федорівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1203
 Вазонова Олександра Миколаївна (м. Одеса) 14
 Василенко Ганна Борисівна (м. Одеса) 15
 Вайсерман Сюзь Наумович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 266
 Валентюк Надія Семенівна (Болградський район) 466
 Вангулова Фекла Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 559
 Вапняр Афанасій (Опанас) Федорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 559
 Варан Ніна Іванівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1334
 Варбанець Варвара Никифорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 473
 Василенко Євгенія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 958, 1013
 Василенко Марія Андронівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 680
 Василинич Іван Дем'янович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 695

Васильєва Катерина Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 968
 Василькевич Клавдія Михайлівна (м. Одеса) 15
 Васильченко Іван Андрійович (м. Одеса) 16
 Васильченко Іван Михайлович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1337
 Василюк Ганна Семенівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 818
 Ващук (Скорба) Ганна Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 797
 Вдовиченко Марія Василівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1338
 Величко Ніна Антонівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1114
 Величко Тетяна Олександрівна (м. Одеса) 20
 Венгер Ванда Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1115
 Верба Віра Юхимівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 867
 Верба Іван Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 871
 Верба Марія Матвіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 871
 Вербецька Іволита Афонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 733
 Вертушенко Марія Дмитрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1331
 Верховець Людмила Іванівна (Березівський район) 318
 Верховець Михайло Федорович (Березівський район) 318
 Верховод Анастасія Григорівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1177
 Веселкова Надія Іванівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1172
 Вихтюк Олена Федорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 256
 Вишталська Анісія Марківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 642
 Вишталська Міла Леонтіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 642
 Вікторова Євдокія Кузьмівна (Іванівський, 2020 р. – Березівський район) 521
 Вільчинська Клавдія Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 747
 Вінник Ганна Онуфріївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 470
 Віражєвич Віра Іванівна (м. Одеса) 20
 Вірич Любов Петрівна (Березівський район) 357
 Вірич; див.: Мірошник (Вірич) Валентина Сергіївна
 Вітюк Марія Гаврилівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 266
 Віхренко Лідія Єреміївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1350
 Віщінська Парасковія Михайлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 570
 Вовченко Віра Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1118
 Вовченко Віра Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1119
 Войникова Ольга Федорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 973
 Войтко Надія Софронівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 789
 Войтовська Марія Григорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 267
 Войцехівська Варвара Варфоломіївна Максимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 243
 Волик Марія Михайлівна (м. Одеса) 21
 Волітарська Олена Якимівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 482
 Волков Дмитро Якович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 474
 Волкова Євгенія Йосипівна (м. Одеса) 21
 Волкова Валентина Іванівна (м. Одеса) 21
 Волкова Любов Іванівна (Березівський район) 346
 Волковська Ганна Мартим'янівна (м. Одеса) 22
 Волкодав (Стеценко) Єлістимія Денисівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 585
 Воловик Вікторія Іванівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1178
 Володовська Ольга Филімонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 267

Волошановський Василь Трохимович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1291
 Волошин Тимофій Аврамович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 188
 Волошина Катерина Василівна (Болградський район) 451
 Волошина Людмила [...] (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 765
 Волошина Матрона Павлівна (м. Одеса) 22
 Волянський Терентій Савович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 680
 Ворінка М. І. (м. Одеса) 22
 Воронюк В. І. (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 696
 Воронюк Дмитро Порфирійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 696
 Воронюк Надія Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 697
 Воскова Ніна Пилипівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1151
 Восковець Євдокія Диментіївна (Березівський район) 361
 Вужеловська Марія Пилипівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 217
 Вчєрашня Олена Варфоломіївна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1276

Гаврилова Феодосія Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 183
 Гаврилюк Лія Григорівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1180
 Гаврилюк Микола Никанорович (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1180
 Гавришук Аполлінарій Федорович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1282
 Гаврютенко Людмила Іванівна (Березівський район) 30
 Гавура Марія Тарасівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 267
 Гаєр Параска Петрівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 492
 Гай Ганна Тимофіївна (м. Одеса) 22
 Гайвонюк Сергій Олександрович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 697
 Гайдаєнко Марія Онисимівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 500
 Гайдай Віра Іванівна (м. Одеса) 23
 Гайдай Надія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1080
 Гайдученко Федір Микитович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 250
 Галабурда Ніна Семенівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 789
 Галак Юхим Максимович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 753
 Галасюк Григорій Григорович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 267
 Галат; *див.:* Шулянська (Галат) Ольга Андріївна
 Галат Микола Іванович (Березівський район) 333
 Галіборщ Єфросинія Дем'янівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 819
 Галіцан Лідія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 267
 Галузинська Наталя Матвіївна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1273
 Гамак Зінаїда Павлівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 849
 Гамарц Надія Григорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 169
 Ганова Марфа Порфирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 560
 Ганул Любов Миколаївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 169
 Ганченко Василь Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 97
 Ганченко Володимир Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 982
 Гапчин Петро Дорофійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 742
 Гарбуз Іван Якович (м. Одеса) 24
 Гарбуз Марфа Григорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 820
 Гарзинська Ганна Макарівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 617
 Гарлінська Раїса Миколаївна (Березівський район) 358
 Гашук Антоніна Павлівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 820

- Гедерович Іван Лаврентійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 267
 Гелас Анастасія Тарасівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 586
 Генза Ольга Адамівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1273
 Генрих Марія Михайлівна (Роздільнянський район) 1266
 Генчева Тамара Миколаївна Матвіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 480
 Герага Митрофан Юхимович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 586
 Герасименко Григорій Васильович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 856
 Герасимова Любов Леонтіївна (Березівський район) 367
 Герасимович Клавдія Іванівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 776
 Геращук Федір Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 617
 Герега Ніна Вікторівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 587
 Германчук Федора Романівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 268
 Герчис (Свекла) Віра Йосипівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 786
 Гетман Пелагея Андріївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 449
 Гетманець Дарія Фомівна (Березівський район) 304
 Гибець Віра Трохимівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 820
 Гилки Поліна Вікторівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1315
 Гинзарко Наталія Павлівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1328
 Гіба Анна Дмитрівна (Кілійський, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 534
 Гідлярчук Лідія Іванівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 793
 Гілка Наталя Андріївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 821
 Гіль Олександра Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 617
 Главацька Євдокія Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 651
 Главацька Феодосія Гаврилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 651
 Гладка Валентина Петрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 821
 Гладкий Костянтин Степанович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 789
 Гладковський Микола Микитович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 643
 Гладчук Тетяна Микитівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1177
 Глазкова Ганна Федотівна (м. Одеса) 24
 Глушко Раїса (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 491
 Гнатенко Віра Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1082
 Гнатенко Михайло Онисимович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1083
 Гнатюк Марія Михайлівна (м. Одеса) 24
 Гнатюк Олександра Харитонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 560
 Гнатюк Степан Хомич (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 710
 Гнездєєва Марія Іванівна (м. Одеса) 25
 Гнидюк Меланія Стефанівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 810
 Гнидюк Серафима Карпівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 822
 Гнипа Тамара Степанівна (Березівський район) 319
 Годовенко Тамара Григорівна (м. Одеса) 25
 Годунова Мотрона Прокопівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 652
 Голованова Надія Юріївна (Березівський район) 305
 Головата Марфа Харитонівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 419
 Головатюк Євдокія Федорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 251
 Головацький Микола Павлович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 959
 Головаченко (Головатченко) Віра Артемівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 814

- Головачук Ганна Макарівна (Роздільнянський район) 1261
 Головка Марія Іванівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1341
 Головченко Ганна Гаврилівна (Березівський район) 360
 Головченко Марія Максимівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1032
 Головченко Петро Тимофійович (м. Одеса) 28
 Головченко (Панченко) Олександра Яківна (м. Одеса) 25
 Голомбієвський Євгеній Анатолійович (м. Одеса) 29
 Голоперова Лідія Павлівна (м. Одеса) 29, 31
 Голуб Володимир Лук'янович (м. Одеса) 31
 Голуб Ганна Антонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 268
 Голубова Олена Ісидорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 476
 Гомолицький Євстафій Іванович (м. Іллічівськ, з 2016 р. – Чорноморськ) 157
 Гонорівський Іван Микитович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 748
 Гонтарук Гаврило Іларіонович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 685
 Гончар Агафія Пилипівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1163
 Гончар Марія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 587
 Гончаренко Єфросинія Миколаївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 506
 Гончаренко Любов Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 376
 Гончаренко Олена Дмитрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1346
 Гончаренко Пелагея Савелівна (Березівський район) 349
 Гончаренко; *див.:* Чернова (Гончаренко) Євгенія Михайлівна
 Гончарук Анастасія Михайлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 268
 Гончарук Валентина Пилипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 618
 Гончарук Ганна Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 588
 Гончарук Дар'я Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 269
 Гончарук Акуліна Спиридонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 269
 Гончарук Марія Митрофанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 588
 Гончарук Ніна Марківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 636
 Гончарук Ольга Остапівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 269
 Гончарук Павло Петрович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 269
 Гончарук Степан Кузьмич (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 244
 Гончарук Юхима Василівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 270
 Горбатюк Агафія Логинівна (с. Смолянка, Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 734
 Горбатюк Єлизавета Лук'янівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 734
 Горбачова Таїсія Давидівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 256
 Горбешко Лідія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 721
 Гордина Ніна Терентіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 960
 Гордієнко Ганна Антонівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 982
 Гордієнко-Лісник Олександра Василівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1340
 Гордієнко; *див.:* Стомікосто-Гордієнко Ніна Яківна
 Гордійчук Олена Емануїлівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1230
 Горищенко Віра Михайлівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 522
 Городенко Ніна Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 180
 Городинська Ганна Кирилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 653
 Городиська Ганна Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 697
 Городиська Любов Леонтіївна, з 2020 р. – Подільський район) 698
 Городиська Ніна Терентіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 653

- Горячкун Петро Мефодійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 270
 Господар Іван Семенович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 188
 Гоцолук Лідія Пантелєївна (Березівський район) 349
 Грабар Наталя Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 618
 Грабар Ольга Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 618
 Грабовенко Лідія Вікторівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 794
 Грабовенко Марія Харитонівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1075
 Гравер Марія Дмитрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1070
 Граждан Дмитро Архипович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 847
 Гранчак Марія Степанівна (Кодимський район, з 2020 р. – Подільський район) 685
 Гребенюк Антоніна Василівна (Болградський район) 462
 Гребінченко; *див.:* Арзамасова (Гребінченко) Марія Яківна
 Грек Параска Григорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 227
 Грекова Ніна Юхимівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1120
 Гречана Катерина Яківна (Кілійський район, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 534
 Гречешнюк Матвій Матвійович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 856
 Григоренко (Синкевич) Аполлінарія Василівна (Березівський район) 363
 Григоренко Віра Минівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 479
 Григоренко Іван Степанович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 803
 Григор'єва Ольга Максимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 654
 Григорина Гафія Василівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1287
 Григорова Віра Яківна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 528
 Григорчак Параска Григорівна (м. Одеса) 32
 Григорченко Прасковія Григорівна (м. Одеса) 32
 Грицюк Віра Павлівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1325
 Грицюк Людмила Богданівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 406
 Грицяута Лідія Євсєївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 378
 Гришаєва Валентина Григорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 507
 Грищенко Єлизавета Іванівна (м. Одеса) 33
 Громовенко (Краєвська) Зінаїда Петрівна (м. Одеса) 33
 Гроза Володимир Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 722
 Грубий Іван Миколайович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 619
 Грудко Раїса Корніївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 680
 Грушанська Євгенія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 710
 Грушанський Григорій Якович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 711
 Губніцький Іван Феодосійович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1283
 Гудзенко Єфросинія Олександрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 961
 Гудзенко Марія Федотівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 822
 Гудзь Зінаїда Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 681
 Гудзь Марія Ополлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 686
 Гузунова Зінаїда Трофимівна (Роздільнянський район) 1267
 Гуйван Михайло Васильович (м. Одеса) 34
 Гула Ганна Григорівна (Білгород-Дністровський район) 371
 Гульпа Марія Йосипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 872
 Гульченко Тетяна Олексіївна (м. Одеса) 39
 Гуменна М. П. (м. Одеса) 39
 Гурин Олександра Василівна (м. Одеса) 39

Гуменюк Федонія Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 735
 Гупалюк Анна Платонівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 518
 Гур'єва Лідія Григорівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 421
 Гурович Ніна Ізраїлівна (м. Одеса) 40
 Гуртік Варвара Захарівна (Ананівський, з 2020 р. – Подільський район) 170
 Гут Анастасія Данилівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 854
 Гутарева Євгенія Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 722
 Гуц Лідія Улянівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1292
 Гуцуленко Марія Йосипівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 407
 Гютаїлина (Драгомарецька) Євдокія Марківна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1319

Дабіжа Олександра Микитівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 270
 Давиденко Валентина Федорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1147
 Давиденко Віра Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 244
 Давиденко-Топузанова Віра Федорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1148
 Давидов Віктор Семенович (Роздільнянський район) 1263
 Давидова Євгенія Олександрівна (Роздільнянський район) 1263
 Данилішин Микола Захарович (Березівський район) 353
 Данілікіна Єва Максимівна (Роздільнянський район) 1253
 Дарнопих Ганна Маркіянівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 619
 Дверницька Ганна Костянтинівна (м. Одеса) 40
 Дворнікова Євгенія Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1035
 Деда Тетяна Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 620
 Дельпіно Лідія Костянтинівна (м. Одеса) 40
 Дем'яненко Ольга Василівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 822
 Дембіцька Марія Наумівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 803
 Деменчук Ольга Леонтіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 699
 Демидова Катерина Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1036
 Демидовська Анастасія Афанасіївна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 517
 Демовська Ганна Мойсеївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 256
 Демченко (Парова) Анастасія Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1083
 Демчик Любов Яківна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 270
 Денежко; *див.*: Лебедюк-Денежко Лідія Адамівна
 Дербчинський Микола Никифорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 711
 Дерев'янка Надія Пилипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 643
 Деренкіна Олександра Єрофіївна (Миколаївка, Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 875
 Дерещук Ксенія Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 753
 Дереш Степан Семенович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 735
 Деркач Зінаїда Олексіївна (Березівський район) 319
 Деркач Марія Максимівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 998
 Деркач Тетяна Олександрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 984
 Деркач; *див.*: Божінська (Деркач) Марія Тимофіївна
 Деркач; *див.*: Коваль (Деркач) Віра Тимофіївна
 Дорофеева Любов Василівна (м. Одеса) 43
 Дерневська Матрона Іванівна (м. Одеса) 41
 Дерябкіна Лідія Никифірівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 270

- Десятник Євдокія Анатоліївна (Роздільнянський район) 1256
 Дехтяр (Подольська) Олександра Петрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1337
 Дехтярьов Петро Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 699
 Джуринська Марія Марківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 560
 Джуринський Василь Тимофійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 561
 Джусенко Марія Федорівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 392
 Дзюба Ганна Іванівна (с. Мар'янівка, Березівський район) 347
 Дзюбенко Марія Мойсеївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 812
 Дика Лідія Яківна (м. Одеса) 41
 Димитренко Ольга Йосипівна (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1311
 Димитренко Ольга Юхимівна (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1312
 Димитріу Тамара Олександрівна (м. Одеса) 42
 Діброва Ніна Федотівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1339
 Діброва Олександра Петрівна (м. Одеса) 42
 Дідур Ксенія Трофимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 247
 Дікусар Віра Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 855
 Діордій Володимир Михайлович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 878
 Діордійчук Домнікія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 270
 Дмитренко Олена Марківна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1328
 Дмитрієв Костянтин Семенович (м. Одеса) 42
 Дмитрієва (Дмітрів) Зінаїда Федорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 271
 Добровольська Надія Андріївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 915
 Довбиш Надія Порфиріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 644
 Довбиш Петро Йосипович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 644
 Довбіуз Любов Пантелеївна (м. Одеса) 42
 Довга (Сирота) Ніна Олександрівна (м. Одеса) 43
 Довгань Надія Миколаївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 483
 Довганюк Анна Григорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 860
 Довганюк Олена Григорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 810
 Довженко Костянтин Васильович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 380
 Докус Євгенія Василівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 470
 Долгошея Іван Іванович (Березівський район) 358
 Дольник Марія Михайлівна (Роздільнянський район) 1258
 Домаскіна Палагія Сергіївна (Роздільнянський район) 1267
 Домброван Агафія Олександрівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 193
 Домніцька Віра Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 998
 Дорофеева Любов Василівна (м. Одеса) 44
 Дорошевська Олена Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 800
 Дорошенко Євгенія Василівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 771
 Дорошенко Павлина Григорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 224
 Дорошко Марія Миколаївна (м. Одеса) 44
 Доценко Ганна Павлівна (м. Одеса) 45
 Доскоч Віталій Андрійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 271
 Доскоч Ганна Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 271
 Доскоч Сергій Григорович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 272
 Доскоч Фекла Володимирівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 272

Доценко Дарія Григорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 823
 Драган Степан Іванович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1336
 Драгомерецька; *див.*: Гютаїлина (Драгомерецька) Євдокія Марківна
 Драгомерецька Агафія Тимофіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 571
 Дрозда Марія Тодорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 677
 Дроздова Надія Олександрівна (Березівський район) 334
 Дромашко Сергій Феодосійович (Ананівський, з 2020 р. – Подільський район) 170
 Дубина Ганна Олексіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 503
 Дубіжа Тетяна Василівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 503
 Дудій Соломія Трифонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 272
 Дудник Ганна Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 589
 Дудник Ольга Фомівна (с. Серби, Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 712
 Дудник Петро Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 590
 Дукаценко (Падалко) Марія Олександрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1358
 Дурбало Килина Андріївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 453
 Дядечко Євгенія Миколаївна (м. Одеса) 45
 Дяченко Петро Анатолійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 550
 Дяченко Сергій Маркович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 804

Євдокимова Євгенія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1071
 Євсієнко Євгенія Яківна (Березівський район) 334
 Євсієнко Устина Іванівна (Березівський район) 334
 Євстигнєєва Тетяна Олександрівна (м. Одеса) 46
 Євтодій Василина Несторівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 654
 Євтодій Ніна Пилипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 620
 Євтодій Федір Дорофійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 655
 Євтушенко Єфросинія Андріївна (м. Одеса) 46
 Єгельська Ганна Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 273
 Єлісєєва Марія Адамівна (м. Одеса) 46
 Ємельяненко Клавдія Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 881
 Ємельяненко Надія Антонівна (Березівський район) 361
 Єпур Марія Олександрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 805
 Єпур Марія Прокопівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 406
 Єпур Микола Іванович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 406
 Єрмак Поліна Тимофіївна (Болградський район) 462
 Єрмуленко Надія Михайлівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1315
 Єрошкіна Лукія Максимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 242
 Єфанова Віра Яківна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1199
 Єфанова Ганна Прокопівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1198
 Єфімова; *див.*: Манойло (Єфімова) Лідія Іванівна

Жданова Параскева Кузьмівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 620
 Железко Євгенія Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 712
 Железняк Наталія Юхимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 259
 Желіховська Аделія Ігнатівна (Березівський район) 334
 Жемчужникова Ганна Павлівна (м. Одеса) 47
 Жеребко Єлизавета [...] (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1121

- Жерун Євгенія Омелянівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 823
 Живор Іван Олександрович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 848
 Животко Василь Іванович (м. Одеса) 47
 Жиган Зінаїда Мартинівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 723
 Жигуліна Дарія Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 742
 Жирун Ольга Демидівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1273
 Житник Віра Іванівна (Березівський район) 332
 Жорновська; *див.*: Золотар (Жорновська, Корінь) Галина Леонтіївна
 Жмурко Марія Юхтимівна (м. Одеса) 48
 Жосан Анастасія Хризантіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 273
 Жосан Марія Герасимівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 216
 Жосан Ольга Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 194
 Жужель Марія Петрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 824
 Жук (Погоріла) Єфросинія Якимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 591
 Жук Анастасія Клімівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 590
 Жук Єфросинія Андріївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 189
 Жук Ірина Іванівна (м. Одеса) 48
 Жукова Марія Іванівна (с. Переселенці, Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1059
 Жура Ольга Іванівна (с. Ісаєве, Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 975
 Журавель Василь Іванович (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1203
 Журавська Дарія Василівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1285
 Журавська Олександра Марківна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1287
 Журба Соломія Олександрівна (с.Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 571
 Журба Яким Тихонович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 571
 Жученко Ольга Дмитрівна (Роздільнянський район) 1264
- Заболотний Василь Серафимович** (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1087
 Заботкіна Акуліна Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 824
 Заворотна Марія Денисівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1284
 Загороднюк Володимир Іванович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 393
 Загороднюк Євгенія Іллівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1342
 Загородня Лідія Марківна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1285
 Загребельна Тетяна Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 592
 Загребельний Яків Федорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 592
 Задворна Марія [...] (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 273
 Задорожна Тамара Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 620
 Задорожний Дмитро Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 748
 Задорожнюк Ніна Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 273
 Зайкова Віра Михайлівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 450
 Зайцева Віра Олександрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 976
 Закревська Ганна Григорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 248
 Залевська (Нападовська) Ганна Андріївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 853
 Заловська Марія Федорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 850
 Замараєва Поліна Григорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 778
 Замосянчук Ніна Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 489
 Запольська Валентина [...] (м. Іллічівськ, з 2016 р. – Чорноморськ) 158
 Запорожець Тамара Іванівна (Роздільнянський район) 1253
 Запороженко Надія Трофимівна (м. Одеса) 49

Запороженко Марія Климентіївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 824
 Заріцька Антоніна Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 274
 Заровна Лідія Кирилівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 501
 Зарубіна Ганна Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 683
 Затика Лідія Кирилівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 765
 Захар'єв Василь Платонович (м. Одеса) 50
 Захарченко Ганна Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 621
 Захарченко Михайло Андрійович (м. Березівка, Березівський район) 305
 Зачинська Ганна Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 572
 Зачинська Олена Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 572
 Збарська Ганна Степанівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 962
 Зброжик; *див.*: Маснюк (Зброжик) Варвара Порфирівна
 Званчук Євдокія Наумівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 163
 Звоннікова (Звоникова) Єфросинія Юхимівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 476
 Згірка; *див.*: Карпінець (Згірка) Єфросинія Федорівна
 Здарська Броніслава Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 860
 Здесева Євдокія Федотівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1276
 Зелінська Лідія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 884
 Зелінський Петро Якович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 884
 Земерова (Чепельчук) Лідія Федорівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1277
 Зінгер Ріва Йосипівна (м. Одеса) 50
 Зіневич Олег Григорович (м. Одеса) 50
 Зінченко Ніна Василівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1152
 Зноянова Марія Андріївна (м. Одеса) 51
 Золотар (Жорновська, Корінь) Галина Леонтіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 911
 Золотарьова Наталія МIRONІВНА (м. Одеса) 52
 Зоря Лідія Карпівна (м. Одеса) 52
 Зубів Ганна Дмитрівна (Березівський район) 362
 Зубко Юхима Зіновіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 561
 Зубкова Марія Іллівна (м. Одеса) 52
 Зюзін Дмитро Федорович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 476

Іванес Анісія Федорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 163
 Іваницька Марія Василівна (м. Одеса) 53
 Іванов Микола Петрович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 968
 Іванов Петро Васильович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 471
 Іванова Анастасія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 274
 Іванова Марія Сергіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 969
 Іванова Марія Степанівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 472
 Іванова Мотрина Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 824
 Іванова Олена Федорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 471
 Іванченко Уляна Гнатівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1120
 Іванюк Олександр Олександрович (м. Одеса) 53
 Івасьова Ніна Фомівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 274
 Івашенко Сергій Панасович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 917
 Івченко Катерина Миколаївна (Березівський район) 340

Ільницька Домна Макарівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 257
Ільченко Віра Омелянівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1357
Ільченко Надія Феодосіївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1357
Ільченко Тамара Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 456
Іюда Тетяна Ігнатівна (Роздільнянський район) 1265
Іолтуховський Микола Олександрович (м. Одеса) 53
Ісайко Ольга Іванівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1339
Ісайко Петро [...] (м. Одеса) 54
Іщенко Надія Гаврилівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 171

Йовва Олександра Тимофіївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 458– 459
Йовенко (Довженко) Ніна Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. Березівський район) 510

Кагарлицький Іван Михайлович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1071
Кадилова Євфросинія Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 592
Казерацька Ганна Олексіївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 773
Каленіч Лідія Тимофіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 962
Каланча; *див.:* Монастирлій (Каланча) Євдокія Іванівна
Калиновська Надія Василівна (м. Одеса) 55
Калінова Ніна Георгіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 203-205
Калінчук (Левандовська) Розалія Станіславівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 861
Калінчук Галина Григорівна (м. Одеса) 55
Калюженко Олена Йосипівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 825
Калюта Адольф Васильович (м. Одеса) 56
Кальна Алла Володимирівна (м. Одеса) 55
Кальнев Іван Миколайович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 481
Камасюк Катерина Степанівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1343
Камарницька Марія [...] (м. Одеса) 56
Камінна Онисія Іларіонівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 772
Камінна Хіонія Корнилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 655
Камінська Тамара Порфирівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1343
Канцедалова Віра Романівна (Ширяївський, з 2020 р. – Подільський район) 1344
Капріор Віра Яківна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 171
Капука Віра Якимівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 507
Капустянська Олена Василівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 772
Капцова Марія Андріївна (м. Одеса) 56
Карадімова Валентина Володимирівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 485
Каражекова Віра Петрівна (Ізмаїльський район) 531
Карайван Марія Павлівна (Кілійський район, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 542
Карайванська Марія Гордіївна (Ізмаїльський район) 530
Караульна Євгенія Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1038
Каргей Варвара Павлівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 380
Кармазіна Прасковія Никифирівна (м. Одеса) 56
Карпачова Надія Зиновівна (м. Одеса) 57
Карпенко Дмитро Никифорович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1121

- Карпенко Іван Васильович (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1309
- Карпенко Микола Спиридонович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 171
- Карпинська Марія Митрофанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 592
- Карпінець (Згірка) Єфросинія Федорівна (Роздільнянський район) 1254
- Карпінська Ніна Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 593
- Карпінська Ніна Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 593
- Карпішин Святослав Олександрович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 723
- Карпук Віра Андріївна (м. Одеса) 57
- Касько Любов Яворівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1347
- Каташинська Марія Савівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 700
- Катюжинська Анастасія Федорівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 388
- Качур Февронія Касіянівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 794
- Качуровська Тетяна Петрівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 439
- Качуровська Раїса Опанасівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 969
- Качуровський Филімон Фадейович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 274
- Кашук Валентина Захарівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1076
- Кваскова Євгенія Олексіївна (Березівський район) 342
- Кибенко Любов Михайлівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 794
- Кименко Вір Іллівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1335
- Кинда Володимир Іванович (Березівський район) 362
- Кириленко Анна Іванівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 518
- Кирилов Іван Дем'янович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 189
- Кириченко Віра Якимівна (Березівський район) 359
- Кириченко Ксенія Павлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 594
- Кириченко; *див.*: Штельмах (Кириченко) Валентина
- Кириак Віра Мойсеївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1061
- Кисельова (Безродня) Людмила Кирилівна (Березівський район) 320
- Кислиця Меланія Дмитрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 686
- Китрар Антоніна Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 681
- Кищенко Марина Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 454
- Кізімішина Ольга Прокопівна (Роздільнянський район) 1262
- Кільчевська Ганна Ігнатіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 743
- Кільчевська Дарія Афанасіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 743
- Кімерін Дарина Мефодіївна (м. Одеса) 58
- Кіпер Анатолій Якович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 753
- Кіпер Віра Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 754
- Кір'як Дарія Карпівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 807
- Кір'яков Василь Олексійович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 502
- Кір'якова Анастасія Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 194
- Кірева Лідія Степанівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 999
- Кіріченко Ніна Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 621
- Кірова Марія Костянтинівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 495
- Клендохова Марія Терентіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 233
- Климакова Євдокія Матвіївна (м. Одеса) 58
- Клименко Олександра Ігнатівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 484
- Климченко (Яременко) Марія Афанасіївна (м. Одеса) 58

- Климентов Микола Петрович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1346
 Клочан Тетяна Пилипівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 245
 Клюковська Наталія Антонівна (Березівський район) 368
 Ключник Тетяна Оксентіївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1350
 Кобелецька Ганна Сидорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 768
 Кобелецький Андрій Іванович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 768
 Кобелев Віктор Володимирович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 413
 Кобзар Христина Якимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 621
 Кобильник Віра Никифорівна (м. Одеса) 59
 Коваль (Деркач) Віра Тимофіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 984
 Ковтун Віра Григорівна (м. Одеса) 59
 Коваленко (Швець) Зіна Сергіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 622
 Коваленко Віра Миколаївна (Березівський район) 305
 Коваленко Володимир Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1123
 Коваленко Марія Степанівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1352
 Коваленко Надія Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 999
 Коваленко; *див.*: Серет (Коваленко) Надія Володимирівна
 Коваль Анастасія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 594
 Коваль Євдокія Пансівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 594
 Коваль Наталія Трохимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 595
 Коваль Ніна Савівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 275
 Коваль Олександр Петрович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 508
 Коваль Олена Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 596
 Коваль Уляна Давидівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 275
 Ковальов Петро Олексійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 275
 Ковальов Петро Полікарпович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 476
 Ковальова Галина Омелянівна (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1310
 Ковальчук Григорій Феодосійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 622
 Ковальчук Дарія Захарівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 700
 Ковальчук Марія Федорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 206
 Ковальчук Ольга Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 701
 Ковбель Ольга Тимофіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 572
 Ковтун Пелагея Степанівна (м. Одеса) 6
 Коган Софія Неізмівна (м. Одеса) 60
 Кодимська Марія Филімонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 656
 Кожухар Андрій Григорович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 194
 Кожухар Анісія Захарівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 657
 Кожухар Василь Володимирович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 218
 Кожухар Олександра Андріївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 197
 Кожухар Сергій Федорович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 886
 Козак (Куліш) Ольга Йосипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 976
 Козаченко Василь Іванович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 776
 Козаченко Володимир Захарович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 912
 Козинська Євдокія Терентіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 260
 Козійчук Онися Миронівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1284
 Козлова Ганна Артемівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1204

- Козловська Ніна Романівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 888
 Козоріз Пелагея Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 596
 Козубовська Марфа Улянівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 687
 Колесник Галина Сергіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 623
 Колесник Костянтин Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 724
 Колеснік Галина Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 665
 Колесніков Савелій Андріанович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 477
 Колівашко Лідія Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 468
 Колісник Євгенія Данилівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 251
 Колісниченко Любов Федорівна (с. Осинівка, Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1347
 Колодинська Ганна Микитівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 623
 Колодинський Борис Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 623
 Коломийченко Юлія Акимівна (м. Одеса) 60
 Коломієць Марія Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 985
 Коломієць Марія Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 985
 Коломієць Меланія Олександрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1167
 Коломієць Поліна Максимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 275
 Коломієць Софія Пилипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 986
 Коломієць Тамара Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 919
 Колонтай Ніна Андріївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1328
 Колоса Костянтин Павлович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 772
 Колосовська Ганна Йосипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1071
 Колотінська Ганна Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1000
 Кольцов Василь Фролович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 277
 Комар Василь Олексійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 687
 Комарницька Людмила Євменівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 276
 Комарова Марія Марківна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1172
 Комирко Ганна Андріївна (м. Одеса) 61
 Комнацький Арсентій Антонович (с. Кудрявка, Березівський район) 343
 Кондратенко Ольга Іллівна (Березівський район) 332
 Кондратенко Ольга Іллівна (Березівський район) 363
 Коновал (Атаманенко) Олена Давидівна (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1310
 Константин Харитина Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 712
 Конуп Ганна Федорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 197
 Конюшенко Ольга [...] (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 276
 Копач Тамара Іванівна (Березівський район) 353
 Копельчук Олена Філімонівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 783
 Копиця Василь Прокопович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 807
 Копієвська Ганна Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 963, 1015
 Корбей Поліна Паньківна (м. Одеса) 61
 Коржовська Ганна Олександрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 573
 Корецька Ірина Болеславівна (м. Одеса) 61
 Корійчук Микола Воніфатійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 561
 Корійчук Ніна Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 562
 Корінь; *див.:* Золотар (Жорновська, Корінь) Галина Леонтіївна

- Кормич Ольга Дмитрівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1315
 Корна Іван Фокович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 666
 Корнеєва; *див.*: Моспан (Корнеєва) Марія Яківна
 Корня Віра Степанівна (Роздільнянський район) 1258
 Коровко Олена Сузанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 597
 Корой Семен Афанасійович (м. Одеса) 62
 Короткий Іван Мойсейович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1000
 Коростовська Агафія Аврамівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 964
 Костічко Зінаїда Федорівна (м. Одеса) 62
 Костова Зінаїда Федорівна (м. Одеса) 62
 Королькова Лілія Олександрівна (Березівський район) 306
 Коротнян Михайло Пилипович і Лідія Герасимівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 224
 Корчинська Надія Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 624
 Коса Фросина Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 598
 Косановська Валентина Тарасівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 276
 Косенко Євгенія Яківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 813
 Косенко Єфросинія Дмитрівна (Березівський район) 347
 Косенька Вікторія Пилипівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 472
 Косик Ганна Василівна (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1312
 Косинкова Марія Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 624
 Косинська Поліна [...] (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 825
 Космачевський Михайло Макарович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 624
 Косогова Надія Володимирівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 921
 Костенко Андрон Никандрович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 687
 Костенко Євдокія Іванівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 525
 Костенко Максим Олексійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 598
 Костенко Ольга Матвіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 599
 Костюк Карп Якович (м. Одеса) 63
 Костюк Олена Павлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 677
 Костюнін Федір Семенович (Березівський район) 362
 Кость; *див.*: Боніва (Кость) Лідія Дмитрівна
 Косяга Анатолій Васильович (м. Ананьїв) 172
 Котенко Опанас Трохимович (м. Ананьїв) 173
 Котигора Марія Федорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 964
 Котішевська Ганна Павлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 573
 Котович Олександр Ілліч (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 825-826
 Котолуп Марія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 277
 Котюжинський Андрій [...] (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 797
 Кохановська Тетяна Порфирівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 257
 Коцюба Ганна Павлівна (м. Одеса) 63
 Кочержина Любов Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 213
 Кочержинський Ісай Миколайович (м. Одеса) 63
 Кошуба Раїса Дмитрівна (м. Одеса) 64
 Красножон Ольга Олександрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 965
 Крестянінова Віра Олексіївна (м. Одеса) 64
 Кравець (Олійник) Марія Андріївна (с. Бурдівка, Роздільнянський район) 1254
 Кравець Іван Дмитрович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1287

- Кравець Зінаїда Феоктистівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 976
- Кравець Ксенія Павлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 688
- Кравець Текля Євдокимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 736
- Кравцова Лідія Сидорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 477
- Кравцова Марія Григорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 504
- Кравцова Олександра Федорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 277
- Кравченко Катерина Опанасівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1016
- Кравченко Лідія Леонтіївна (Роздільнянський район) 1268
- Кравченко Лідія Олександрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1124
- Кравченко Лідія Павлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 922
- Кравченко Микола Харитонович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 251
- Кравченко Ніна Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 924
- Кравченко Олександра Григорівна (Березівський район) 306
- Кравченко Петро Афанасійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1039
- Кравчук Надія Олександрівна (Березівський район) 306
- Кравчук Надія Сергіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 743
- Кравчук Софія Омелянівна (Березівський район) 320
- Краєвська; *див.*: Громовенко (Краєвська) Зінаїда Петрівна
- Красіловська Марія Лук'янівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 807
- Красновецька Олександра Іванівна (Ананївський, з 2020 р. – Подільський район) 174
- Краснонос Діна Іванівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1355
- Красночубенко Ніна Пилипівна (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 761
- Красовська Меланія Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 700
- Красюк Параска Антонівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 767
- Кривда Ганна Сергіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 257
- Криворученко (Криворучко) Надія Петрівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 488
- Кривошеєнко Олена Семенівна (м. Одеса) 64
- Кривошеєнко Павло Володимирович (м. Одеса) 65
- Крижанівський Микола Полікарпович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1278
- Крижанівські Феодосій і Дарія (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 659
- Крикун Марія Михайлівна (Ананївський, з 2020 р. – Подільський район) 215
- Криницький Максим Давидович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 599
- Кричевська (Філіпчук) Любов Василівна (Березівський район) 355
- Кричевський Вілен Семенович (Березівський район) 355
- Кривченко Ольга Олександрівна (м. Одеса) 65
- Кройтор Валентина Олексіївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 766
- Кропивка Анатолій Костянтинович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 389
- Кропивка Ольга Іванівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1278
- Кропивко; *див.*: Ласкурінська (Кропивко) Анна Андріївна
- Кроть Марія Трохимівна (Арцизький, з 2020 р. – Болградський район) 237
- Кружкова Ганна Андріївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1018
- Круссер Марія Василівна (м. Одеса) 65
- Крутікова Оксана Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 748
- Куделіна Лукерія Федорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 477
- Кузнець Євгенія Кирилівна (м. Одеса) 65
- Кузнецова Ксенія Кирилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 562

- Кузьменко Лідія Йосипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 625
 Кузьміїва Марія Яківна (м. Одеса) 66
 Кузьмін Микола Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 986
 Кузьмін Михайло Іванович (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1173
 Кузьміна Ольга Кирилівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 969
 Кузенко Людмила Тимофіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1072
 Кулакова Надія Пилипівна (м. Одеса) 66
 Кулібаба Василь Якович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 248
 Кулібаба Віра Гнатівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 252
 Кулік Надія Дмитрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1219
 Кулінич Ганна Василівна (м. Одеса) 66
 Куліченко Григорій Юхимович (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 759
 Куліш; *див.*: Козак (Куліш) Ольга Йосипівна
 Куліш Петро Леонтійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1134
 Кульчицька Клавдія Соловеївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 810
 Кульчицька Раїса Семенівна (сmt Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 826
 Кумайгородська Ганна Іларіонівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 826
 Кумайгородський Дмитро Федорович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 855
 Куматренко Марія Марківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 574
 Куматренко Микола Леонтійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 681
 Купрій Надія Романівна (м. Одеса) 67
 Курган; *див.*: Павлова (Курган) Марія Павлівна
 Курка Марія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 659
 Куровський Степан Бориславович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 724
 Кутузакі Марія Степанівна (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 762
 Кухар Віра Василівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 392
 Куца Марія Семенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 252
 Куца Тетяна Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 625
 Куцел (Мартинюк) Ганна Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 811
 Куцій Ганна Якимівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1245
 Кучанська Ольга Іванівна (м. Кодима, Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 625
 Кучанська Софія Гаврилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 626
 Кучанський Василь Артемович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 626
 Кучер Валентина Данилівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 277
 Кучеренко Наталя Павлівна (м. Одеса) 67
 Кучерук Михайло Павлович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 496
 Кучерюк Олександра Яківна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1019
 Кчук Ганна Гаврилівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1185
 Кушко Марія Григорівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1152
 Кушнір Григорій Антонович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 684
 Кушнір Ксенія Федорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 827
 Кушнір Марія Дмитрівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 182
 Кушнір Микола Гаврилович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 754
 Кушнір Наталія Стратонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 684
 Кушнір; *див.*: Рябошук (Кушнір) Ольга Денисівна

Кушніренко Ніна Федорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 221
 Кушніренко Пелагея [...] (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 827

Лабенська Агафія Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 827
 Лавренюк Тамара (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 491
 Лаговська Ірина Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 754
 Лагунова Лідія Костянтинівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 513
 Ладиненко Григорій Макарович (Березівський район) 335
 Лазанюк Ганна Василівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 249
 Лазарева (Панченко) Валентина Миколаївна (Арцизький, з 2020 р. – Болградський район) 234
 Лакіза Галина Іванівна (с. Настасіївка, Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1001
 Лакіза Лідія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1001
 Ланова Броніслава Йосипівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1222
 Лапіна Віра Василівна (Березівський район) 320
 Ласкурінська (Кропивко) Анна Андріївна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1278
 Латюк Надія Павлівна (м. Іллічівськ, з 2016 р. – Чорноморськ) 159
 Лаур Дар'я Никифирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 645
 Лахрома Сергій Федорович (Болградський район) 463
 Лебеденко Євгенія (Березівський район) 316
 Лебеденко Марія Федорівна (Березівський район) 350
 Лебедева Олександра Олексіївна (м. Одеса) 67
 Лебедева Парасковія Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 666
 Лебедюк-Денежко Лідія Адамівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1274
 Лебідь Марія Федорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 773
 Левицька Галина Семенівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 827
 Левицька Ганна Сергіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 258
 Левицька Ніна Дмитрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 925
 Левицький Дмитро Степанович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 562
 Левченко Г.І. (Березівський район) 343
 Левченко Марія Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 198
 Лелюк Олена Володимирівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1279
 Ленгул Тетяна Луківна (м. Котовськ, з 2016 р. – Подільськ) 164
 Леонтьєва Анастасія Миколаївна (Березівський район) 344
 Леонтьєв Григорій Наумович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 626
 Леснік Гликерія Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 744
 Лизогуб Лідія Василівна (Роздільнянський район) 1268
 Лимарчук Ганна Давидівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 520
 Липина Любов Петрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1155
 Лиса Валентина Платонівна (м. Кодима, Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 627
 Лисенко Антоніна Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1126
 Лисенко Володимир Павлович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 889
 Лисенко Євдокія Павлівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1329
 Лисенко Лідія Федорівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 414
 Лихоліт Дмитро Іванович (м. Одеса) 69
 Ліповська Леоніда Фомівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 278
 Ліповський Леонтій Кирилович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 278
 Лірник Богдан Прокопович (с. Понятівка, Роздільнянський район) 1265
 Лісник; *див.:* Гордієнко-Лісник Олександра Василівна

- Ліснова Любов Леонідівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 278
 Літвіненко Марія Андріївна (м. Одеса) 68
 Літінська Марія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 253
 Ліхидченко Софія Андріївна (м. Одеса) 68
 Лобач Євдокія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 278
 Логвиненко Надія Григорівна (Березівський район) 325
 Логінова Віра Федорівна (Ширяївський, з 2020 р. – Подільський район) 1344
 Ложичевська Віра Семенівна (м. Одеса) 68
 Лозінська Наталя Кіндратівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 849
 Лозовська Наталія Йосипівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 529
 Лойченко; *див.:* Соловійова (Лойченко) Ганна Кирилівна
 Лопуленко Ганна Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1063
 Лубенська К. І. (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 828
 Лужанська Ксенія Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 637
 Лужицька Лідія Сергіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 645
 Лузіна Єлизавета Захарівна (м. Одеса) 68
 Луканчева Марія Михайлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 278
 Лукашевич Антоніна Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1004
 Лукашенко Павліна Семенівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 848
 Лукіянчук Андрій Іванович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 927
 Лук'янчук Христина Петрівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 505
 Луков Андрій Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 667
 Лукова Зінаїда Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 668
 Лукова Марія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 668
 Лукова Марія Феодосіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 668
 Лупашко Дарія Омелянівна (Березівський район) 335
 Лупілов Володимир Савелійович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 501
 Лупуленко Олександра Григорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 189
 Луценко Катерина Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1039
 Луценко (Білінська) Ірина Дмитрівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський р-н) 1318
 Лучич Євген Васильович (м. Одеса) 69
 Лучич Світлана Ігорівна (м. Одеса) 69
 Люберанська Лідія Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 669
 Люберанський Михайло Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 669
 Любінський Петро Аксентійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 627
 Люлька Іван Григорович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 234
 Люльченко Валентина Омелянівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 928
 Люта Катерина Антонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 724
 Лютинська Раїса Омелянівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 627
 Люшньовський Володимир Йосипович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 241
 Ляшенко Марія Матвіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 891
- Магалатій Тетяна Іванівна** (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 637
 Магденкови Ніна і Ольга Павлівни (м. Одеса) 70
 Мазурець Филімон Семенович (м. Одеса) 70
 Мазур Ганна Іванівна (Березівський район) 325
 Мазур Ганна Сидорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 253

- Мазур Зінаїда Захарівна (с. Петрівка, Березівський район) 354
- Мазур Надія Вікторівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1173
- Мазур Тетяна Гаврилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 574
- Мазуренко Анастасія Семенівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 486
- Мазуренко Єфросинія Йосипівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 445
- Мазуренко Олена [...] (м. Іллічівськ, з 2016 р. – Чорноморськ) 160
- Мазурик Євгенія Семенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 278
- Майданюк (Куценко) Любов Никифирівна (Березівський район) 342
- Майстренко Катерина Олексіївна (Березівський район) 365
- Мак Едуард Данилович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 443
- Макаров Андрій Никифорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 755
- Макарська Олена Опанасівна (Афанасіївна) (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 563
- Макарська Параска Мефодіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 563
- Маковійчук Надія Терентіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 550
- Макогон Андрій Лук'янович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 790
- Макодзьоб Ольга Василівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 829
- Макошиба Федір Дмитрович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 702
- Максименко Василь Петрович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 451
- Максименко Ніна Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 174
- Максименко Ольга Антонівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 497
- Максимишина Ольга Мефодіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 628
- Максимова Марія Григорівна (м. Одеса) 72
- Макуха Микола Степанович (м. Одеса) 72
- Макух Катерина Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 253
- Мала Галина Денисівна (Березівський район) 320
- Маламан Софія Петрівна (м. Одеса) 72
- Малахова Світлана Дмитрівна (м. Одеса) 73
- Малинова Лідія Федорівна (м. Одеса) 73
- Маланюк Валентина Петрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 829
- Малиновська Антоніна Григорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 830
- Малихіна Любов Олексіївна (м. Одеса) 73
- Маліновський Леонід Костянтинович (м. Одеса) 74
- Малієнко Марія Степанівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1041
- Мальована Ніна Федорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 790
- Мальована Палагна Фомівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 279
- Мальцева Євгенія Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 929
- Малюта Марія Яківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 830
- Мамонтова Клавдія Михайлівна (м. Одеса) 74
- Мамонтова Наталія Никандрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1225
- Мандрик Валентина Іванівна (Березівський район) 326
- Манжул Мотрона Євстратіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 474
- Манжуляк Павло Євсейович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 280
- Манойло (Єфімова) Лідія Іванівна (Березівський район) 326
- Маньковська Надія Архипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 646
- Маньковський Василь Архипович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 646
- Маракулін Володимир Артемович (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1313

- Марарескул Агафія Аврамівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1019
- Марарескул Клавдія Опанасівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1021
- Мараховська Марія Семенівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1286
- Марачковський Василь Максимович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 853
- Маринат Пелагея Григорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 186
- Марісіч Ганна Тихонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 702
- Маркіна Раїса Матвіївна (Березівський район) 321
- Мартиненко Сергій Никифорович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 457
- Мартінова Віра Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 393
- Мартінова Ганна Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1004
- Мартінова-Григор'єва Катерина Опанасівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1004
- Мартинович Віра Володимирівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1072
- Мартинюк Наталя Никифоровна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 670
- артинюк Олександра Степанівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 783
- Мартинюк Тимофій Семенович (Роздільнянський район) 1255
- Мартинюк; *див.:* Куцел (Мартинюк) Ганна Іванівна
- Марук Іван Маркович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 774
- Марченко Ганна Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 280
- Марченко Марія Іванівна (Березівський район) 335
- Марчук Акуліна [...] (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 808
- Марчук Леонід Каленикович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 660
- Маслійчук Антоніна Василівна (Роздільнянський район) 1257
- Маслова Поліна Миколаївна (м. Одеса) 74
- Масловська Марія Пилипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 986
- Масловський Іван Андрійович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 447
- Маснюк (Зброжик) Варвара Порфирівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 509
- Матвеева Надія Василівна (м. Одеса) 75
- Матвієнко Ольга Олексіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 220
- Матенко Марія Варфоломіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 502
- Матрос Надія Антонівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 493
- Матвійчик Микола Іванович (м. Одеса) 76
- Мацак Ганна Федорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 181
- Мацілецька Зінаїда Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 725
- Медведенко Надія Гордіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 226
- Медвецька Христина Никифирівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 260
- Медвецький Євген Романович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1279
- Межеріцька Любов Федорівна (м. Одеса) 76
- Мезенцева Марія Пилипівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 477
- Меланич Ксенія Марківна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 280
- Меланич Надія Романівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 280
- Мельник Г. І. (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1316
- Мельник Марія Григорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 249
- Мельник Марія Омелянівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 600
- Мельник Олександра Сергіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 638

- Мельник Олена Антонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 280
 Мельник Текля Яремівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 600
 Мельниченко Валентина Михайлівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 489
 Мельниченко Лідія Леонтіївна (Березівський район) 307
 Мельничук Г. Ф. (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 696
 Мельничук Єлизавета Миколаївна (Березівський район) 307
 Мельничук Олексій Федорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 725
 Меркулов Іван Тихонович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 281
 Мигуш Наталя Микитівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 226
 Миза Зоя Андріївна (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 760
 Миргородська Любов Олександрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 281
 Мирна Олена Дмитрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1230
 Митиченко Лідія Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 660
 Митник Ганна Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 713
 Михайленко Ганна Миколаївна (Березівський район) 308
 Михайленко Марія Костянтинівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 856
 Михайлівська Марія Захарівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 424
 Михайловська Ольга Марківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 563
 Михайлюк Василь Михайлович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 931
 Михалкова Анастасія Прокопівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 575
 Михальова Любов Іларіонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 628
 Михальченко Анастасія Парфентіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 893
 Михальченко Ніна Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 933
 Михальчук; *див.*: Шевчук (Михальчук) Ніна Федорівна
 Михиля Валентина Володимирівна (м. Одеса) 77
 Мілега Олександра Логинівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 175
 Мілентій Віра Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1065
 Мілов Микола Аксентійович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 830
 Мілова Ольга Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 725
 Міль Феодора Андріївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 468
 Міненко Клавдія Григорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 857
 Мірошник (Вірич) Валентина Сергіївна (Березівський район) 321
 Мірченко Іван Антонович (м. Одеса) 77
 Мітрофанова Антоніна Яківна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 778
 Міхеева Віра Герасимівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1005
 Міхов Василь Іванович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 396
 Мішанчук Андрій Іванович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 281
 Міщенко Марія Федорівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1351
 Міщенко Олена Микитівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 600
 Мовчан Марія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1126
 Мовчан Фросина Дем'янівна (Березівський район) 309
 Могила Ольга Мойсеївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 514
 Могилівська Катерина Юфимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 575
 Могилко А. А. (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 766
 Могилко Олена Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 576
 Можара Євгенія Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 726

- Мойсяк Олена Семенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 245
Мокан Микола Петрович (Кілійський район, з 2020 р. – Ізмайльський район) 544
Молчанова Євдокія Григорівна (м. Одеса) 78
Молчанова Тетяна Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 477
Момотлива Лідія Софронівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 646
Монастирлій (Каланча) Євдокія Іванівна (Саратський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1297
Монашко Пилип Петрович (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1233
Мороз Володимир Лукич (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1292
Мороз Ганна Василівна (м. Ананьїв) 175
Мороз Микола Ісакович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 282
Мороз Ольга Кирилівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1289
Морозова Ксенія Кіндратівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1229
Морозюк Федосія Никифорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 803
Мосійчук Людмила Костянтинівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1044
Мосійчук Ольга Павлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1042
Мосійчук Лідія Іларіонівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1044
Москаленко; *див.:* Чех (Москаленко) Оксана Григорівна
Москвич Василіса Василівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 795
Москвичов Тарас Васильович (Великомихайлівський, з 2020 р., з 2020 р. – Роздільнянський район) 477
Моспан Марія Никифорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1066
Моспан (Корнеєва) Марія Яківна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 190
Моспан Олександр Захарович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 191
Мотузко Лідія Михайлівна (Роздільнянський район) 1257
Мрочко Параска Макарівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 628
Музикант Олександра Максимівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 781
Музиченко Любов Сергіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1128
Музиченко Пелагея Іванівна (Ізмайльський район) 532
Мукан Ганна Єфремівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 749
Мукан Михайло Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 564
Мукан Онисія Данилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 564
Мукосій Іван Єгорович (м. Одеса) 78
Муляр Галина Олександрівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 398
Мунтян Віра Арсентіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 176
Мунтян Ніна Дмитрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 282
Мураховська Єфросинія Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 714
Мураховська Марфа Зиновіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 551
Мураховський Никифір Григорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 552
Мустяца Ніна Андріївна (Білгород-Дністровський район) 371
Мушта Ганна Василівна (Роздільнянський район) 1264
Мяснікова Марія Федорівна (м. Одеса) 79, 81
М'ясківська Олена Дем'янівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 245

Нагірняк Олександра Юстимівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 407
Нагога Марія Михайлівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 489
Надгорна Лідія Наумівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 426
Назаренко Катерина Василівна (м. Одеса) 81

Назаренко Марія Йосипівна (м. Одеса) 81
 Назарова Ксенія Андріївна (Березівський район) 339
 Нападівська; *див.:* Залєвська (Нападівська) Ганна Андріївна
 Нападівський Іван Григорович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 830
 Настичук Катерина Мифодіївна (м. Одеса) 82
 Науменко Валентина Кирилівна (м. Одеса) 82
 Науменко Володимир Дем'янович (Березівський район) 336
 Науменко Ганна Тимофіївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 805
 Невара Евдокія Олексіївна (м. Одеса) 83
 Недайборщ Семен Іванович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 831
 Недайвода Валентина Олександрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 283
 Недбай Параска Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 682
 Недбалюк Ніна Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 688
 Недбас Мотря Олександрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 702
 Недбас Степан Степанович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 638
 Недогода Степанида Сергіївна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1293
 Недомовна Надія Григорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 258
 Недомовний Іван Михайлович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 258
 Нездолій Анастасія Тимофіївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 429
 Нейко Любов Григорівна (Березівський район) 327
 Немазенко Іван Степанович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1326
 Непом'яща Анастасія Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1128
 Непом'яща Марія Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1045
 Непомняща Марія Іллівна (м. Одеса) 83
 Неприцька Надія Архипівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 258
 Неприцька Євгенія Ларіонівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1352
 Нестерук Марфа Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 478
 Несторенко Валентина Романівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1006
 Нетяга Марія Петрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1239
 Нечипуренко Любов Павлівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 831
 Нежинська Тетяна Денисівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 831
 Низова Таїсія Олександрівна (м. Одеса) 83
 Никитюк Феодосія Василівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1207
 Нищерет Захарій Григорович (Березівський район) 341
 Нігрескул Анастасія Дементіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1067
 Нікітенко Віра Лаврентіївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 848
 Нікітенко-Соколова Марія Василівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1316
 Нікітіна Поліна Володимирівна (Березівський район) 327
 Ніколаєв Іван Онуфрійович (Березівський район) 350
 Ніколаєва В. С. (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 498
 Ніколайчук Віра Тимофіївна (Ширяївський, з 2020 р. – Подільський район) 1345
 Ніколенко Данило Семенович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 282
 Ніколова Анна Герасимівна (Саратський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1298
 Нікуліна Лідія Миколаївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1356
 Новицька Ольга Ізотівна (м. Одеса) 84
 Новікова Марія Максимівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 769
 Новицька Людмила Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 801
 Новогребелець Ольга Кирилівна (м. Одеса) 84

Ноженко Ніна Микитівна (с. Ісаєве, Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 977
 Норенко (Підмазко) Галина Захарівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 382
 Носова Ольга Сергіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 283
 Носуленко Євгенія Дем'янівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 934

Обжелянська Ольга Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 689
 Обжелянський Микола Антонович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 689
 Обушенко Лідія Пантелеймонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 629
 Овчар Ганна Миколаївна (Березівський район) 367
 Овчаренко Любов Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1007
 Односумова Ніна Сергіївна (м. Одеса) 84
 Окішева Олена Никифирівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 246
 Олександрова Марія Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 671
 Олексенко Марія Іванівна (м. Одеса) 85
 Олексієнко Володимир Тимофійович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 832
 Олефір Віра Григорівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 390
 Олійник Василина Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 671
 Олійник Василь Климович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 601
 Олійник Галина [...] (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 802
 Олійник Галина Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 601
 Олійник Ганна Ізотівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 602
 Олійник Григорій Степанович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 208
 Олійник Лідія Матвіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 689
 Олійник Любов Яківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 832
 Олійник Марія Костянтинівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 629
 Олійник Марія Максимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 602
 Олійник Олександра Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 603
 Олійник Олександра Михайлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 603
 Олійник Таїсія [...] (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1293
 Олійник Тетяна Григорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 283
 Олійниченко Павло Каленьович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1280
 Оляш Іван Федорович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1332
 Омельченко Ганна Павлівна (м. Одеса) 85
 Оніщук Олександр Йосипович (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 519
 Онофрійчук Олександра Арсеніївна (Березівський район) 362
 Онуфрак Надія Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 647
 Онуфрієнко Надія Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 484
 Орефанов Федір Миколайович (м. Одеса) 87
 Орещенко Марія Анатоліївна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1173
 Орленко Михайло Кузьмич (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 977
 Осадча Клавдія Трохимівна Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 514
 Осадча Марія Василівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 283
 Осадча Марія Ільківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 858
 Осадча; див.: Філь-Осадча Марія Степанівна
 Осадченко Марія Петрівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 494
 Осадчий Григорій Кирилович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 387
 Осипенко Валентина Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 387
 Осипенко Софія Володимирівна (Березівський район) 328

Осієвська Марія Василівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 239
 Осіпова Віра Єрофіївна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1200
 Осітрова Євдокія Іванівна (м. Одеса) 88
 Оснякова; *див.:* Чехлат (Оснякова) Віра Олексіївна
 Островська Ганна Йосипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 726
 Островський Олександр Мартинович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1090
 Островський Олексій Маркович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 471
 Острожигалло Регіна Вітольдівна (м. Одеса) 88
 Остюченко Марія Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 832
 Оцебрик Агафія Петрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 284
 Очеретнова Єфросинія Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 478

Павленко Катерина Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 935
 Павленко Людмила Карпівна (м. Одеса) 88
 Павленко Тамара Олексіївна (Березівський район) 359
 Павлівна Віра Семенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 284
 Павлова (Курган) Марія Павлівна (Арцизький, з 2020 р. – Болградський район) 235
 Павлова Марія Максимівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 459
 Павлова Ольга Іванівна (Болградський район) 463
 Павловська Анастасія Корніївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1091
 Павловська Євгенія Лук'янівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 176
 Павловська Надія Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1092
 Павлюк Марія Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 672
 Павлюк Надія Іванівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1247
 Павоні Ольга Іванівна (м. Одеса) 89
 Пагул Антоніна Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 678
 Падалко; *див.:* Дукаченко (Падалко) Марія Олександрівна
 Паладій Ольга Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 987
 Паламарчук Антон Сергійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 702
 Паламарчук Валентина Степанівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 629
 Паламарчук Ганна Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1076
 Паламарчук Іван Васильович (м. Одеса) 89
 Паламарчук Ніна Романівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 485
 Паламарчук Олексій Сергійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 704
 Паламарчук Ольга Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 703
 Палясна Ганна Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 604
 Палясний Петро Макарович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 605
 Панасенко; *див.:* Білоконь (Панасенко) Ксенія Григорівна
 Панасюк Ганна Георгіївна (Березівський район) 309
 Панасюк Лідія Марківна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 181
 Паненко Михайло Іванович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 383
 Пантелеймонова Марія Макарівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 896
 Панченко; *див.:* Головченко (Панченко) Олександра Яківна
 Панченко; *див.:* Лазарева (Панченко) Валентина Миколаївна
 Панчук Євдокія Михайлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 285
 Панчук Лідія Семенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 285
 Папушой Анастасія Дмитрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 848

- Папушоя Леонід Іванович (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1323
- Паранюк Тетяна Григорівна (Березівський район) 315
- Паращук Євгенія Григорівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1233
- Парова; *див.:* Демченко (Парова) Анастасія Григорівна (
- Паровін Надія Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 459
- Парсенюк Олена Пантеліївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 854
- Паргалоха Марія Ігнатіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1129
- Пасатецька Олена Дементіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 576
- Пасмор Катерина Микитівна (м. Одеса) 90
- Пастух Анна Никифорівна (м. Одеса) 90
- Пастух Антоніна Андріївна (Березівський район) 336
- Пастух Марія Трохимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 736
- Пастушок Олена Марківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 672
- Паталанко Семен Юхимович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 779
- Патраман Єфросинія Кірсеївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 704
- Патрикан Іван Іванович (м. Одеса) 91
- Пахатур Валентина Павлівна (м. Одеса) 91
- Пашковський Феодосій Олексійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1133
- Пашенко Г. К. (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1317
- Пашенко Одарка Сидорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 285
- Пеленчук Василь Петрович (Березівський район) 321
- Пентюк Іван Федорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 690
- Пенчак Марія Дем'янівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 690
- Переверзева Наталія Василівна (с. Єгорівка (Фештерове), Роздільнянський район) 1256
- Перевізнюк Валентина Андріївна (смт Миколаївка, Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 897
- Пережитий Михайло Гордійович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 460
- Переполина Марія Степанівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 285
- Пересунько Анна Іларіонівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 833
- Переходнюк Ганна Варфоломіївна (Роздільнянський район) 1260
- Перська Марія Іванівна (Роздільнянський район) 1268
- Петренко Агафія Ігнатіївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 833
- Петренко Микола Петрович (м. Одеса) 92
- Петренко Петро Степанович (м. Одеса) 92
- Петрик Ганна Данилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 691
- Петрик Марія Хомівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 691
- Петриченко Ганна Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 606
- Петришина Нонна Адамівна (Березівський район) 350
- Петрова (Білоус) Прасковія Юріївна (Кілійський район, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 535
- Петрова (Шинкарьова) Ганна Іванівна (Березівський район) 329
- Петровський Михайло Іванович (Березівський район) 310
- Петрусенко Олександра Лаврентіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 213
- Петько Надія Сергіївна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1174
- Печерська Ксенія Якимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 661
- Печерська Раїса Кирилівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 285
- Печерський Андрій Юхимович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 285
- Пещанська Марія Михайлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 286
- Пилипенко Раїса Олександрівна (Березівський район) 317

- Пиріжок Валентин Максимович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 258
 Пиріжок Софія Дмитрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 247
 Пирожанська Євгенія Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 568
 Писатюк Лідія Василівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 850
 Пислар Ганна Іванівна (м. Одеса) 93
 Пишнюк Варвара [...] (м. Одеса) 93
 Пищенко Катерина Іванівна (Березівський район) 354
 Півненко Сергій Трохимович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 966
 Піддубна Антоніна Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 606
 Піддубна Марія Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 607
 Піддубний Іван Кирилович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 608
 Піддубний Микола Кирилович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 608
 Підлісник (Підлісник) Марія Касьянівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 492
 Підлісовський Олександр Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 727
 Підлубна Раїса Іванівна (м. Одеса) 93
 Підмазко; *див.*: Норенко (Підмазко) Галина Захарівна
 Підмогильна Надія Дементіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 727
 Пікановська Зінаїда Аврамівна (м. Одеса) 94
 Пікарський Василь Олександрович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 834
 Пірова Віра Матвіївна (Березівський район) 363
 Піскун Альбіна Ксенофонтівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 899
 Піщанецька Дарія Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 816
 Піщанська Дар'я Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 736
 Піщанська Надія Микитівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 937
 Піщанська Ольга Пимонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 737
 Плакитюк Павло Сафронів (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1133
 Плакущенко Євдокія Єфремівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 481
 Плакущенко Олександра Єфремівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 481
 Плачента Марія Степанівна (Роздільнянський район) 1269
 Плачинда Оксана Антонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 254
 Плеско Варвара Федорівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 444
 Плошник Михайло Олександрович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 834
 Плужникова Антонина Захарівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1174
 Плутар Валентина Леонтіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1134
 Побережець Марія Улянівна (м. Одеса) 94
 Побережна Емілія Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 608
 Побережнюк Раїса Семенівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1049
 Поворознюк Раїса Семенівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 978
 Погорецький Василь Філатович Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1280
 Погорелов Іван Якович (м. Одеса) 95
 Погоріла; *див.*: Жук (Погоріла) Єфросинія Якимівна
 Погребнюк Єлизавета Василівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 177
 Погребняк Меланія Федорівна (Березівський район) 310
 Подберезна Віра Михайлівна (м. Одеса) 95
 Подолян Ганна Пилипівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1323

Подолян Любов Антонівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 834
 Подольська; *див.*: Дехтяр (Подольська) Олександра Петрівна
 Познанська Ганна Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 835
 Подорожнюк Ніна Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 987
 Покопишина Ганна Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 630
 Покорна Марія Яківна (м. Одеса) 95
 Поліш Семен Никифорович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 286
 Поліщук Борис Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 638
 Поліщук Людмила Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 937
 Поліщук Ольга Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 639
 Поліщук Петро Михайлович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1136
 Половенко Іван Пантелеймонович (м. Одеса) 96
 Полознюк Єлизавета Артемівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 814
 Полозюк Максим Трохимович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 286
 Полозюк Олена Парфенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 286
 Полотнянко Клавдія Пимонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 287
 Полтавець Олександр (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1190
 Полторак Наталія Ігнатіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 744
 Полякова Ганна Пилипівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 478
 Полякова Марфа Григорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 478
 Полянська Марія Титівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1153
 Пономаренко (Коваль) Олена Іванівна (Тарутинський, з 2020 р. – Болградський район) 1301
 Пономаренко Василь Іванович (Болградський район) 463
 Пономаренко Віра Федорівна (м. Одеса) 96
 Пономаренко Любов Петрівна (м. Одеса) 97
 Пономарчук Людмила Федорівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 287
 Попадюк Лідія Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 705
 Попадюк Степанида Олексіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 714
 Поперногло Анастасія Савелівна (м. Одеса) 98
 Попова Ганна Семенівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1210
 Попова Ганна Терентіївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 808
 Попова Зінаїда Григорівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1335
 Попович Іван Трохимович (м. Одеса) 98
 Посталатій; *див.*: Станевич (Посталатій) Ніна Петрівна
 Поточенко Ніна Антонівна (Березівський район) 350
 Почапінський Петро Сафонович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1289
 Поштаренко; *див.*: Шаповалова (Поштаренко) Раїса Данилівна
 Пригоруку Віра Онисимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 569
 Прийма Раїса Семенівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 987
 Пристаж Марія Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 510
 Присяжнюк Оксана Павлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 288
 Присяжнюк Петро Юхимович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 288
 Пritула Віра Єфимівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 781
 Продан Марія Іванівна (Березівський район) 310
 Продан Ніна Карпівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1357
 Проданюк (Проданчук) Ганна Карпівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 684
 Прокопенко Наталія Арсентіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1069
 Побережник Петро Васильович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1072

Прокопишена Ніна Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 288
 Прокопович Анастасія Ісаківна (Березівський район) 367
 Проць Теодор Іванович (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1174
 Прущак Тетяна Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський) 177
 Пташенчук Мотрона Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 639
 Пугач Катерина Ісаківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 576
 Пустова Анастасія Костянтинівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 835
 Пустовойт Варвара Олександрівна (м. Одеса) 98
 Пушкарьова Лідія Іванівна (м. Одеса) 99
 Пшенична Таїсія Модестівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1293
 Пшенишнюк Клавдія Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1094
 Пясецька Зінаїда Павлівна (Березівський район) 352
 Пятниченко Акуліна Леонтіївна (м. Одеса) 99
 П'ятко Марія Олександрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 862

Рабенко Антоніна Федотівна (Роздільнянський район) 1269

Рабошанка Ніна Андріївна (м. Одеса) 99
 Радушєва Феодосія Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 505
 Радченко Дмитро Іванович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 858
 Радченко Любов Василівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 217
 Радченко Федосія Гаврилівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 836
 Радченко; *див.:* Старкова (Радченко) Надія Михайлівна
 Раєв Михайло Порфирович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1329
 Раєнко Зінаїда Григорівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 410
 Райтенко Клавдія Никифировна (м. Одеса) 100
 Ракушняк Зінаїда Федорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 811
 Ратушня (Ткаченко) Дарина Микитівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1149
 Ратушняк Марія Арсенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 288
 Рафайлова Єлизавета Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 577
 Рева Олексій Федорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 630
 Резніченко Катерина Германівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 901
 Реклізон Марія (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 491
 Ремарчук Єфросинія Миколаївна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1324
 Рермак Людмила Борисівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 903
 Решетник Марія Кіндратівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 470
 Рибак Анастасія Леонтіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 662
 Рибак Любов Тимофіївна (м. Одеса) 100
 Рибак Микола Петрович (м. Одеса) 100
 Рибалко Ганна Пилипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 987
 Рибалко Зінаїда Семенівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1077
 Рибалко Марія Федорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 988
 Рижик Ніна Михайлівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 472
 Рихлецький Ілля Лукич (м. Одеса) 100
 Ріпак Софія Олексіївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 401
 Робул Олександра Дмитрівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 192
 Робул Яків Миронович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1096
 Рогова Віра Дмитрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 289
 Рожанович Михайло Кайтанович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1340

- Рожен Катерина Агеївна (м. Одеса) 101
 Рожко Ганна Филімонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 289
 Рожнова Анастасія Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 938
 Розващук Тетяна Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 479
 Розмаріца Сергій Захарович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 178
 Рокатенко Клавдія Никифирівна (м. Одеса) 101
 Романенко Клавдія Семенівна (м. Одеса) 101
 Романенко Лідія Григорівна (м. Одеса) 104
 Романенко Марія Несторівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 480
 Романовська Ірина Антонівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1331
 Романська Тетяна Афанасіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 487
 Романюк Марія Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 490
 Романюк Юрій Григорович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 498
 Роскола Марія Аркадіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 740
 Ротар Ірина Григорівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1348
 Ротар Лідія Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 727
 Ротаренко Дарія Ананівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 577
 Роша Єпістимія Степанівна (Кілійський район, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 536
 Рубаневич Марія Петрівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1281
 Рубанська Євдокія Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 578
 Рубанська Марія Михайлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 578
 Рубчак Євген Дмитрович (м. Одеса) 104
 Ругаєва Катерина Митрофанівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1193
 Ругаєва Марія Митрофанівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1194
 Руда Катерина Тихонівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 289
 Руденко Клавдія Степанівна (м. Одеса) 105
 Рудик Ольга Павлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 691
 Рудковський Віталій Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 564
 Рудник Наталя Петрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 836
 Руснак Валентина Степанівна (Роздільнянський район) 1256
 Руснак Єлизавета Павлівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Березівський район) 512
 Руснак Марія Пилипівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 774
 Русол Юхим Микитович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 662
 Русс Ганна Петрівна (м. Одеса) 105
 Русса Олена Матвіївна (м. Одеса) 106
 Руссол Євдокія Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 684
 Ряба (Шолпан) Клавдія Опанасівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 191
 Рябенко Феодосія Марківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 836
 Рябий Кирило Ксенофонович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 254
 Рябко Олександра Іванівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1243
 Рябова Ганна Іллівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 905
 Рябоваленко Лідія Степанівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 862
 Рябокінь Катерина Михайлівна (м. Одеса) 106
 Рябоконт Валентина Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 673
 Рябошук (Кушнір) Ольга Денисівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 800
 Рябушенко Ольга Андріївна (Кілійський район, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 548
 Рязанова Олександра Сергіївна (Білгород-Дністровський район) 372
 Рясна Валентина Порфирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 728

Сабанчук Петро Петрович (Березівський район) 363Сабатин; *див.:* Білоус (Сабатин) Євдокія Іванівна

Савелич Лариса Василівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 388

Савенко Павлина Артемівна (м. Одеса) 107

Савін Макар Семенович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 663

Савов Йосип Кирилович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 289

Савранчук Любов Мойсеївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 811

Савчук Марія Петрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 837

Савчук Олена Лук'янівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 432

Савчук Семен Ілліч (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 565

Саганюк Є. Є. (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1317

Садківська Фекла Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 630

Садова Поліна Мартинівна (Березівський район) 330

Сазонова Євгенія Дмитрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 290

Сайчин Олена Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 744

Сакал Дарія Ксенофонтівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 859

Сакал Надія Андріївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 837

Салій Дмитро Денисович (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1181

Самойленко Василь Олександрович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 853

Самойленко-Граждан Галина Прокопівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 852

Самолук Іван Васильович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 290

Самолук Катерина Терентіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 290

Самочко Марія Сергіївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1353

Сандул Микола Ілліч (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 291

Сапожинська Ганна Юхимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 291

Сауляк Анастасія Іллівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 705

Сауляк Ганна Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1080

Сауляк Єфросинія Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 715

Сахоненко Дарія Андріївна (м. Одеса) 108

Свердлик Ганна Володимирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 755

Свердлік Ірина Сергіївна (м. Одеса) 108

Свердліченко Наталія Микитівна (м. Одеса) 109

Світла Олімпіада Василівна (м. Одеса) 110

Світлицька Тетяна Петрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 838

Связінська Ольга Пилипівна (м. Одеса) 110

Связінський Дмитро Миколайович (м. Одеса) 110

Секрет Іван Кирилович (Роздільнянський район) 1262

Секундяк Ганна Онуфріївна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1281

Селіхова Тамара Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 979

Семенов Володимир Олександрович (м. Одеса) 110

Семісаженко Клавдія Іванівна (м. Одеса) 111

Сенчишина (Пінчак) Параска Григорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 482

Сербін Людмила Михайлівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 838

Сергієнко Федір Васильович (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1157

Сердюк Афанасій Данилович (Березівський район) 347

Сердюк Софія Леонтіївна (Березівський район) 310

Серебрій Надія Устинівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 692

- Середа Віра Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1073
 Середа Ніна Романівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1073
 Середа Ольга Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1137
 Середа Олександр Лукич (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1073
 Сімороз Марія Йосипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 107
 Серединська Антоніна Миколаївна (м. Котовськ, з 2016 р. – Подільськ) 164
 Серет (Коваленко) Надія Володимирівна (Березівський район) 314
 Сержнюк Надія Ферсанівна (м. Одеса) 111
 Селєдцова Валентина Анатоліївна (м. Одеса) 112
 Сивак Галина Яківна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1274
 Сивак Ганна Федорівна (м. Одеса) 112
 Сивацька Анна Тихонівна (м. Одеса) 113
 Сидоренко; *див.*: Томчук (Сидоренко) Віра Іванівна
 Сидорова Віра Прокопівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 239
 Сидорук Дмитро Прокопович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 785
 Синиця Ольга (Улита) Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1097
 Синкевич; *див.*: Григоренко (Синкевич) Аполлінарія Василівна
 Сирота; *див.*: Коваль (Деркач) Віра Тимофіївна
 Сиротюк Євгенія Василівна (Роздільнянський район) 1270
 Сиротюк Євгенія Іванівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1351
 Сиса Марія Пантелеймонівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 838
 Ситнік Федір Іванович (м. Одеса) 116
 Сігова Людмила Людвигівна (Березівський район) 311
 Сідлецька Олександра Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 728
 Сідорич Сергій Васильович (м. Одеса) 116
 Сікорська Олена Йосипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 970
 Сікорський Василь Леонідович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 941
 Сілла Галина Олександрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1243
 Сімашкевич Василь Захарович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 578
 Сімес Любов Нахумівна (м. Одеса) 116
 Січкаренко Ганна Олександрівна (Роздільнянський район) 1255
 Скаженюк Марія Михайлівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 786
 Сканжалова (Скажалова) Олена Яківна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 490
 Скворчинська Леонора Григорівна (м. Одеса) 116
 Скидан Віра Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 979
 Скляренко Марія Семенівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1321
 Скопа Явдокія Лук'янівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 812
 Скорба; *див.*: Ващук (Скорба) Ганна Іванівна
 Скорич Дмитро Петрович (Болградський район) 464
 Скоріщенко Петро Олександрович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 212
 Скрипка Володимир Іванович (м. Ізмаїл) 155
 Скрипник Анатолій Феодосійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 648
 Скрипник Надія Миколаївна (м. Одеса) 117
 Скрипник Раїса Онуфріївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 291
 Скрипник Христина Кирилівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 390
 Скупа Агафія Гаврилівна (Березівський район) 368
 Слаблюк Зіновія Данилівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 192

- Слабченко Євгенія Марківна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 862
- Славинська Любов Карпівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 292
- Славинський Борис Федорович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 292
- Славінська Марія Петрівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 480
- Слатвінська (Тодосієнко) Наталія Мойсеївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 839
- Сливінська Марія Олександрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 579
- Сливка Михайло Сафронівч (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 553
- Слідянський Сергій Юхимович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 553
- Сліпенко Ганна Юхимівна (Березівський район) 354
- Сліпий Олександр Корнійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 737
- Сліпченко Ольга Федорівна (м. Одеса) 117
- Слісаренко Олександра Володимирівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 211
- Слободенюк Петро Васильович (Березівський район) 356
- Слободян Олександра Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 565
- Слободянук Віра Семенівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 502
- Слободянук Лідія Дмитрівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1294
- Смирнова Анастасія Володимирівна (Березівський район) 351
- Смірнов Сергій Петрович (м. Одеса) 117
- Смоквина Євдокія Яківна (м. Одеса) 118
- Снігур Анатолій Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 630
- Снігур Олександр Олександрович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 494
- Снісаренко Дарія Борисівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1349
- Снісаренко Любов Мифодіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 198
- Соколенко Явдоха Дмитрівна (м. Одеса) 119
- Соколова; *див.*: Нікітенко-Соколова Марія Василівна
- Соколовська Антоніна Миколаївна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1294
- Соколовський Павло Іванович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1275
- Соколянська Єлизавета Терентіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 509
- Сокотун Таїса Петрівна (Березівський район) 322
- Сокур Тетяна Тимофіївна (м. Одеса) 119
- Соловей Кузьма Якимович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 682
- Соловійова (Лойченко) Ганна Кирилівна (Березівський район) 356
- Соловійова Катерина Петрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 840
- Соловійова Марія Петрівна (м. Одеса) 120
- Солоїд Ольга Федорівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 517
- Солом'ячук Валентина Степанівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 840
- Солоп Василь Павлович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 631
- Сосновська Олександра Дмитрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 292
- Сотнікова Марія Кирилівна (м. Одеса) 120
- Софійчук Василь Григорович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 292
- Сочесло; *див.*: Ануфрієва (Сочесло) Ганна Мойсеївна
- Сошина Євдокія Іванівна (м. Одеса) 120
- Спатар Феодосій Павлович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 579
- Спірова Марія Семенівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 292
- Спінан Надія Тимофіївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 458

- Спориш Надія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1139
 Срібняк Любов Терентіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 292
 Стадник Іван Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 631
 Стадник Надія Павлівна (м. Одеса) 121
 Стадник Олександр Феофанович (м. Одеса) 121
 Стакалюк Любов Володимирівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 840
 Сталинець Галина Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 943
 Станева Дар'я Семенівна (Болградський район) 467
 Станевич (Посталатій) Ніна Петрівна (м. Березівка, Березівський район) 311
 Станішевська Лукія Силівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1284
 Станкевич Ксенія Данилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 756
 Станков Микола Леонтіївич (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1140
 Старинець Мотря Тихонівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 989
 Старкова (Радченко) Надія Михайлівна (м. Одеса) 121
 Стасюк Євгенія Олексіївна Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 259
 Статкевич Всеволод Борисович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 198
 Статник Тетяна Опанасівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 579
 Стащук Марія Кузьмівна (м. Одеса) 121
 Стеблецька Віра Ігнатівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 580
 Стенгач Іван Пилипович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 199
 Степаненко Марія Никифорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 806
 Степаненко Тихон Миколайович (м. Ізмаїл) 155
 Степанова Єфросинія Михайлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 240
 Степанова Ксенія Павлівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 798
 Степанова Ольга Олексіївна (Березівський район) 311
 Степанова Юлія Пилипівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 978
 Степанов Андрій Йосипович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 970
 Степова Євдокія Марківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 648
 Степчук Юхим Карпович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 293
 Стеценко; *див.:* Волкодав (Стеценко) Епістимія Денисівна
 Стовська Сара Миколаївна (Березівський район) 340
 Стойкова Галина Іванівна (Ізмаїльський район) 530
 Стомікосто-Гордієнко Ніна Яківна (м. Одеса) 123
 Стоцький Анатолій Володимирович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 863
 Стоцький Микола Григорович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 801
 Стоянова Марія Євменівна (Болградський район) 464
 Стоянова Марія Миколаївна (Березівський район) 357
 Стратонова Ганна Петрівна (Березівський район) 322
 Стрельбицька Лідія Йосипівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 434
 Стрельчук Ніна Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1023
 Стремоух Аксенія Федорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 493
 Стуконоженко Олександра Несторівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 515
 Ступницька Олександра Федорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 767
 Ступницька Параска Микитівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 795
 Стягайло Поліна Олександрівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 812
 Сузанський Іван Іванович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 294
 Сукач Євгенія Григорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1100

- Сусленко Надія Федотівна (Березівський район) 340
 Суха Ганна Петрівна (Березівський район) 323
 Суханюк Галина Олександрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 565
 Суховерхов Сергій Васильович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 798
 Суходольська Євстафія Порфирівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 294
 Сучілова Марія Леонтіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 715
 Сушко Анастасія Володимирівна (м. Одеса) 124
- Тавторкіна Надія Йосипівна** (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 801
 Таран Катерина Григорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 212
 Таран Валентина Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 943
 Тарасенко Іван Федорович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 384
 Тарасенко Микола Дмитрович (м. Одеса) 124
 Тарасенко Ніна Максимівна (Тарутинський район (з 2020 р. – Болградський район) 1302
 Тарасенко Ольга Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 565
 Тарасова Олександра Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 906
 Тарасова Олександра Юхимівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 178
 Тарасюк Іван Григорович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 444
 Тарахтій Ліна Іванівна (Роздільнянський район) 1271
 Тарнавська Ксенія Миколаївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 246
 Тарнавський Іван Якович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 246
 Тарнаградська Лідія Улянівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1282
 Татаров Василь Федорович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1336
 Татаров Микола Антонович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 784
 Татарова; *див.:* Буюклі (Татарова) Марія Олексіївна
 Татарчук Прасковія Мефодіївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 391
 Ташкіна Анна Петрівна (Тарутинський район (з 2020 р. – Болградський район) 1303
 Таштанов Леонід Георгійович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1275
 Таштанова Тамара Аркадіївна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1275
 Тварковська Ольга Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 729
 Тварковський Леонтій Леонтійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 729
 Твердохліб Килина Афанасіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 254
 Теленіцький Андрій Данилович (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1320
 Терефера Марія Харитонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 554
 Терещенко Ніна Гаврилівна (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 760
 Терземан Валентина Олексіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 490
 Тернавська Надія Дмитрівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 230
 Тесляр Ганна Іванівна (м. Одеса) 124
 Тилинюк Олексій Васильович (Роздільнянський район) 1271
 Тимофеева Аксинія Савеліївна (Ізмаїльський район) 533
 Тимофеева Надія Спиридонівна (м. Одеса) 124
 Тимофеев Андрій Васильович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 508
 Тимофієнко Любов Порфирівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1353
 Тимошевська Агафія Порфирівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1341
 Тимошенко Анатолій Анісимович (м. Одеса) 125
 Тимуш Дар'я Іванівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 792
 Тимченко Федір Іванович (м. Одеса) 125

Тисячна Ніна Степанівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 294
 Тисячна Тамара Полікарпівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 294
 Тихолаз Тетяна Пилипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 740
 Тихонравова Євгенія Андріївна (Болградський район) 463
 Тищенко Єва Федорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 851
 Тищенко Микола Володимирович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 944
 Тищенко Фросина Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 980
 Тіор Марія Петрівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 775
 Ткач Ганна Гнатівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 555
 Ткач Марія Михайлівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1333
 Ткач Марія Никифирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 580
 Ткач Марія Олександрівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1295
 Ткач Ольга Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 730
 Ткаченко Василь Тимофійович (Березівський район) 311
 Ткаченко Віра Терентіївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1348
 Ткаченко; *див.*: Рагушня (Ткаченко) Дарина Микитівна
 Ткачук Андрій Петрович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1275
 Ткачук Валентина Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 946
 Ткачук Галина [...] (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 841
 Ткачук Марія Вікторівна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1275
 Ткачук Ніна Федорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 842
 Тодоренко Єлизавета Яківна (Ананївський, з 2020 р. – Подільський район) 180
 Тодосієнко; *див.*: Слатвінська (Тодосієнко) Наталія Мойсеївна
 Токаренко Євгенія Никанорівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1141
 Токарчук Андрій Степанович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 639
 Томченко Пелагея Іванівна (Ананївський, з 2020 р. – Подільський район) 199
 Томчук (Сидоренко) Віра Іванівна (Березівський район) 338
 Тональська Олена Андріївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 790
 Топальська Олена Михайлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 649
 Топиліна Катерина Василівна (м. Одеса) 126
 Топоровська Ольга Володимирівна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1322
 Топузанова; *див.*: Давиденко-Топузанова Віра Федорівна
 Торжинська Євгенія Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1142
 Тоток Марія Мефодіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 745
 Трандасир Анатолій Олексійович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 770
 Трач Антон Тимофійович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 674
 Трач Віра Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 295
 Трачук Марія Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 295
 Трегубчак Віра Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 715
 Трегубчак Текла Кирилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 716
 Трембовецька Єфросинія Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 717
 Трембус Агафія Феодосіївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 791
 Тропівська Ганна Мойсеївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 255
 Тростянецька Неоніла Трохимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 295
 Трофанюк Віра Павлівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 403
 Троценко Ганна Романівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 640
 Трояновська Мотрона Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 632
 Трояновський Іван Степанович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 632

Трунько Григорій Микитович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 756
 Тулгара Марія Олександрівна (м. Одеса) 126
 Турковська Фросина Юхимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 675
 Турятко Федір Феодосійович (Березівський район) 312
 Тучна Варвара Кузьмівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 566
 Тюріна Надія Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1009
 Тютюн Іван Петрович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 632
 Тьосов Іван Федорович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1343

Углакова Надія Григорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 493
 Уманець Харитина Гаврилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 640
 Унтілова Єфросинія Федорівна (Овідіопольський, з 2020 р. – Одеський район) 1153
 Урсу Марія Іллівна (Кілійський, з 2020 р. – Ізмаїльський район) 546
 Усенко Меланія Іванівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 201
 Уточкіна Євдокія Миколаївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 182
 Ухожанська Надія Олексіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 295

Фабрика Марія Павлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1074
 Фарик Ганна Федорівна (м. Одеса) 127
 Фасоля Ганна Тихонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 609
 Фасоля Гафія Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 609
 Фасоля Катерина Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 610
 Федічкіна Валентина Іванівна (Березівський район) 312
 Федоренко Іван Іванович (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 763
 Федоренко Онися Петрівна (Березівський район) 316
 Федоренчук Андрій Іванович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 556
 Федорова Ганна Петрівна (м. Одеса) 127
 Федорова Тетяна Григорівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1345
 Федорченко Ольга Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 730
 Федотченко Віра Мусіївна (м. Одеса) 128
 Федунцьо Віра Терентіївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 444
 Фектисова Надія Григорівна (м. Одеса) 129
 Фененко Петро Павлович (м. Одеса) 129
 Фетісова Катерина Вікторівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1051
 Філімонова Марія Олександрівна (Березівський район) 359
 Філімончук Марія Василівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 296
 Філіпчук; *див.:* Кричевська (Філіпчук) Любов Василівна (Березівський район) 355
 Філь-Осадча Марія Степанівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 858
 Фодченко Євгенія Григорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 682
 Фоменко (Рогачко) Дарія Єрофіївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 385
 Фоменко Лідія Василівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 227
 Фоменко Лідія Матвіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 479
 Фоменко Пелагея Василівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 279
 Фомін Микола Антонович (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1158
 Фонгельган Володимир Аврамович (м. Одеса) 130
 Фролова Надія Степанівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 842
 Фрунзе Олена Кіндратівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1101

Фурдуй Ніна Семенівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 481
Фурман Ганна Юхимівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 768
Фурман Ксенія Андронівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 296
Фурман Ольга Олександрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 633
Футорян; *див.*: Бобик [Футорян] Ольга Гаврилівна

Хайтер Іда Йосипівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 296
Харитонova Катерина Семенівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1351
Харченко Марія Федорівна (Березівський район) 336
Хаустова Валентина Костянтинівна (м. Одеса) 131
Хворостецька Тетяна Андріївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1011
Хлевнюк Любов Олексіївна (м. Одеса) 131
Хлебнікова Марія Марківна (м. Одеса) 131
Хлівна Марія Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 610
Хлівнюк Агафія Павлівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 296
Хлівнюк Марія Яківна (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1284
Хлівнюк Марфа Мефодіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 738
Хмара Віра Гаврилівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 297
Хмара Феодосій Петрович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 297
Хмелівська Клавдія Семенівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 705
Хмерева Ганна Костянтинівна (м. Одеса) 132
Хміль Олена Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 581
Хмільник Любов Олексіївна (м. Одеса) 132
Холостенко (Рокітенець) Надія Харитонівна (Саратський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1298
Хорошенко Лідія Карпівна (Березівський район) 331
Хортюк Віра Антонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 717
Хортюк Євгенія Дем'янівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 718
Хренова Галина Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 948
Хромова Федора Іванівна (Березівський район) 345
Хрущ Василь Леонтійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1103
Худик Надія Адамівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 633

Цап Катерина Іванівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 490
Цапенко Володимир Андрійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 950
Цапкаленко Зінаїда Іванівна (Березівський район) 369
Цапок Віра Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 757
Царан Ніна Іванівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 784
Царгородська Людмила Іллівна (Березівський район) 323
Цветкова Ніна Іванівна (м. Одеса) 132
Цвігун Василь Федорович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 749
Цебевська Лідія Федорівна (м. Одеса) 133
Церковнюк Ганна Романівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 611
Церковнюк Іван Васильович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 611
Цехмейстер Зоя Леонтіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 633
Циба Олена Василівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 215
Цибульська Марія Григорівна (Роздільнянський район) 1266
Цибуляк Ганна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 491

- Циганов Михайло Сергійович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1343
 Циганова Фросина Власівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1354
 Цимбалюк Ганна Артемівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 814
 Цимбалюк Ганна Костянтинівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 640
 Ципколенко Дмитро Іванович (м. Одеса) 133
 Цобенко Іван Федотович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 249
 Цуканова Тетяна Герасимівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 473
 Цуля Марія Прокопівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 981
 Цуркан Віра Зіновіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 556
 Цуркан Марія Дмитрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 566
 Цуркан Марія Сергіївна (Роздільнянський район) 1254
 Цуркан Наталя Сергіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 261
- Чабан (Ананьєва) Марія Леонтіївна** (м. Одеса) 134
 Чабан Ніна Юхимівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський) 179
 Чабан Ксенія Федотівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 718
 Чабан; *див.*: Яворська (Чабан) Таїсія Олексіївна
 Чабанець Віра Спиридонівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 493
 Чабанюк Андрій Дорофтейович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 843
 Чабанюк Микола Іванович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 843
 Чабанюк Наталія Дмитрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1183
 Чабанюк Ольга Олександрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 297
 Чабанюк Раїса Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 952
 Чабар Пилип Архипович (Березівський район) 324
 Чабар Тетяна Іванівна (Березівський район) 324
 Чайковська Розалія Карлівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1250
 Чановська Лідія Олександрівна (м. Одеса) 136
 Чаус Ніна Олексіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 297
 Чахоян Катерина Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 843
 Чеботай Любов Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1052
 Чегурко Ольга Тимофіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 757
 Чегурко Феодосія Сергіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 757
 Чекановська Поліна Дмитрівна (Татарбунарський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1307
 Чепельчук; *див.*: Земерова (Чепельчук) Лідія Федорівна
 Черемесюк Євгенія Дмитрівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1175-1176
 Черенкова (Чупенко) Тетяна Іванівна (Тарутинський район (з 2020 р. – Болградський район) 1304
- Чернега Катерина Гаврилівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1354
 Чернега Марія Василівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 209
 Чернега Ніна Степанівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 211
 Чернега Олександра Костянтинівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 612
 Чернега Олександра Федорівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 612
 Чернега Ольга Сергіївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 785
 Черненко Ганна Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 989
 Чернецька Галина Євдокимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 298
 Чернецька Олександра Гаврилівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 769
 Чернецька Олександра Дмитрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1332

- Чернецький Омелян Іванович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 770
 Черних Марія Андріївна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1329
 Чернієнко Валентина Никанорівна (м. Одеса) 137
 Черній Євдокія [...] (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 792
 Чернійчук Ганна Сазонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 634
 Чернійчук Тетяна Леонтіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 634
 Черніцова Дар'я Іванівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1143
 Чернов Михайло Матвійович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 241
 Чернова (Гончаренко) Євгенія Михайлівна (Березівський район) 331
 Чернова Пелагея Максимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 241
 Черноморець Євдокія Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 663
 Чернюк Любов Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 954
 Чернявська Мелентіна Андріївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 261, 298
 Черпіта Ганна Матвіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 612
 Черченко Тамара Миколаївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 298
 Чех (Москаленко) Оксана Григорівна (Березівський район) 345
 Чехлат (Оснякова) Віра Олексіївна (Березівський район) 336
 Чечельницька Анастасія Олександрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1344
 Чечельницька Ганна Федорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 496
 Чеше Лідія Євгеніївна (м. Одеса) 137
 Чиненна Лідія Михайлівна (м. Одеса) 138
 Чистякова Ольга Іванівна (м. Одеса) 138
 Чорна Ганна Петрівна (Білгород-Дністровський район) 371
 Чорна Марія Тимофіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1150
 Чорна Ніна Іванівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 298
 Чорна Пелагія Єфремівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 299
 Чорна Христина Андріївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 299
 Чорненко Ганна Михайлівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 967
 Чорний Микола Васильович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 981
 Чорнова Явдокія Василівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 613
 Чорнозубенко Марія Миколаївна (Березівський район) 364
 Чорноморець Надія [...] (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1321
 Чукань Мотря Панасівна (м. Одеса) 139
 Чумай Галина Федорівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 179
 Чумак Марія Пилипівна (м. Одеса) 139
 Чумасенко Любов Никифоровна (м. Одеса) 139
 Чумаченко Петро Афанасійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1057
 Чумаченко Любов Петрівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1057
 Чумаченко (Шостащенко) Пелагія Степанівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 479
 Чумаченко Ніна Миколаївна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 385
 Чумаченко Петро Панасович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1058
 Чупа Катерина Степанівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 509
Шабатін Віктор Петрович (м. Одеса) 140
 Шавловська Альвіна Василівна (м. Одеса) 140
 Шайтан (Бадюк) Поліна МIRONІВНА Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 815
 Шаки Ніна Леонтіївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 475
 Шалайда Олена Степанівна (м. Одеса) 141

- Шамбора Лідія Матвіївна (Березівський район) 337
- Шанська Мотря Антонівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 641
- Шаповал Ірина Аксентіївна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 299
- Шаповал Надія Тимофіївна Максимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 243
- Шаповаленко Тетяна Аксентіївна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 210
- Шаповалова (Поштаренко) Раїса Данилівна (Березівський район) 324
- Шаповалова Надія Яківна (Березівський район) 324
- Шаргіна Марія Іванівна (м. Одеса) 141
- Шаргородська Зинаїда Мефодіївна (м. Одеса) 142
- Шаргородська Любов Олександрівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 299
- Шаталова Ганна Лаврентіївна (м. Іллічівськ, з 2016 р. – Чорноморськ) 161
- Шатрова Анастасія Олександрівна (Роздільнянський район) 1259
- Шведерська Єлизавета Никифирівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 519
- Швець Ганна Василівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 221
- Швець Ганна Панфілівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 557
- Швець Євгенія Мойсеївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 664
- Швець Євдокія Гаврилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 692
- Швець Іван Петрович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 300
- Швець Ірма Дмитрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 641
- Швець Костянтин Петрович (м. Одеса) 144
- Швець Леонід Миколайович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 777
- Швець Марія Андріївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 581
- Швець Наталя [...] (м. Іллічівськ, з 2016 р. – Чорноморськ) 161
- Швець Ольга Тимофіївна (м. Одеса) 144
- Швець Павло Деонісійович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 766
- Швець Петро Никонович (Савранський, з 2020 р. – Подільський район) 1286
- Шевцов Іван Савелійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 982
- Шевченко Ганна Онуфріївна (Саратський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1298
- Шевченко Дмитро Йосипович (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 483
- Шевченко Єфросинія Трохимівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 844
- Шевченко Іван Федорович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1144
- Шевченко Лідія Семенівна (м. Одеса) 145
- Шевченко Марія Семенівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1145
- Шевченко Ніна Лук'янівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1357
- Шевченко Прасковія Михайлівна (Саратський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1299
- Шевчик Марія Олександрівна (м. Одеса) 145
- Шевчук (Михальчук) Ніна Федорівна (Роздільнянський район) 1255
- Шевчук Анастасія Кирилівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 676
- Шевчук Віра Миколаївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 706
- Шевчук Марія Андріївна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 486
- Шевчук Надія Логвинівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 683
- Шевчук Ольга Карпівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 635
- Шейко Ганна Прокопівна (Березівський район) 360
- Шелест Валентина Петрівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1329
- Шелест Марія Савелівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 528
- Шелестна Ольга Федорівна (м. Одеса) 146
- Шепілова Н. І. (м. Одеса) 146
- Шепітько Ольга Йосипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 693

- Шепітько Юхтима Петрівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 693
 Шепотинник Сергій Федорович (Березівський район) 251
 Шептекіта (Гуцул) Марія Семенівна (Березівський район) 346
 Шептилис Ганна Петрівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 228
 Шестель Олександр Федорович (Березівський район) 312
 Шестопалюк (Голубенко) Марія Сергіївна (Фрунзівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 1318
 Шикоряк Ганна Василівна (Березівський район) 332
 Шимбарьова Анна Михайлівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 779
 Шиндрик Іван Данилович (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 783
 Шинкаренко Наталія Йосипівна (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1230
 Шинкарьова; *див.:* Петрова (Шинкарьова) Ганна Іванівна
 Шишко Вікторія Францівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 864
 Шкарупа (Шкарлупа) Віра Єфремівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 804
 Шкарупа Євгенія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1055
 Шкарупа Лідія Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1055
 Шкраб Давид Абрамович (м. Одеса) 147
 Шлапак Василь Микитович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 635
 Шлікар Марія Миколаївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 844
 Шляхов Іван Дмитрович (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 436
 Шмаль Михайло Семенович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1012
 Шматко Микола Якович (Березівський район) 341
 Шмиголь Дар'я Павлівна (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 212
 Шмондрик Ольга Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 706
 Шнайдер Петро Карлович (Комінтернівський, з 2016 р. – Лиманський, з 2020 р. – Одеський район) 764
 Шолпан; *див.:* Ряба (Шолпан) Клавдія Опанасівна
 Шостак Ганна Максимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 566
 Шостаченко Варвара Іванівна (Біляївський, з 2020 р. – Одеський район) 413
 Шостащенко; *див.:* Чумаченко (Шостащенко) Пелагія Степанівна
 Шпак Марія Захарівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1074
 Шпак Христофор Дмитрович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 1075
 Шпат Марія Федорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 846
 Шпеляєва Олександра Семенівна (Березівський район) 348
 Штельмах (Кириченко) Валентина Сергіївна (м. Іллічівськ, з 2016 р. – Чорноморськ) 162
 Штирба Варвара Іванівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 808
 Штовбанько Роза Давидівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 510
 Шугайло Євгенія Семенівна (м. Одеса) 147
 Шугайло Лідія Григорівна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 854
 Шулянська (Галат) Ольга Андріївна (Березівський район) 337
 Шумейко Ніна Тихонівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 791
 Шумська Дарія Климентіївна (м. Одеса) 148
 Шунько Хіврона Афанасіївна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 739
 Шурубур Іван Григорович (Арцизький, з 2020 р. – Болградський район) 235
 Шурубур Наталія Іванівна (Арцизький, з 2020 р. – Болградський район) 236
 Шутурминська Євдокія Михайлівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 635
 Шутяк Галина Іванівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 706
 Шутяк Марія Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 706

Щеглова Клавдія Григорівна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 787
 Щелакова Надія Миколаївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 982
 Щелкунова Марія Андріївна (Березівський район) 351
 Щелчкова Ганна Єгорівна (Овідіопольський район, з 2020 р. – Одеський район) 1154
 Щербина Віра Іванівна (м. Одеса) 149
 Щербина Катерина Іванівна (м. Одеса) 149
 Щербина Надія Андріївна (Котовський, з 2016 р. – Подільський район) 788

Юрдик Варвара Федорівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 497
 Юрчук Олімпіада Пилипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 741
 Ютіш Павло Григорович (Ананьївський, з 2020 р. – Подільський район) 202
 Ющенко Марія Романівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 989

Яворська (Чабан) Таїсія Олексіївна (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 802
 Яворська Катерина Пилипівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 567
 Яворська Ксенія Яківна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 731
 Яворський Володимир Якимович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 746
 Яворський Михайло Костянтинович (Березівський район) 313
 Ягудзинський Петро Якович (Ширяївський, з 2020 р. – Березівський район) 1349
 Якимець Дарина Микитівна (м. Одеса) 151
 Якимчук Віра Михайлівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 517
 Якобенчук Євдокія Євдокимівна (м. Одеса) 152
 Яковенко Парасковія Тимофіївна (м. Одеса) 152
 Яковлев Леонід Данилович (Любашівський, з 2020 р. – Подільський район) 846
 Яковцова Ганна Іванівна (м. Одеса) 153
 Якубенко Іван Михайлович (с. Ряснопіль, Березівський район) 358
 Янишин Олександр Васильович (Березівський район) 313
 Янковська Марія Никифирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 567
 Яременко; *див.:* Климченко (Яременко) Марія Афанасіївна
 Яремків Ольга Кузьмівна (Березівський район) 369
 Ярова Іустинія Кирилівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 300
 Ярова Лариса Філагріївна (м. Одеса) 153
 Ярова Лідія Гнатівна (Великомихайлівський, з 2020 р. – Роздільнянський район) 482
 Ярова Фаїна Гуріївна Саратовський, з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1300
 Ярован Віра Олексіївна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 955
 Ярошевська Ніна Володимирівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 707
 Ярошевський Борис Якович (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 707
 Яхимович Тамара Федорівна (Березівський район) 348
 Яценко Лідія Пилипівна (Іванівський район, 2020 р. – Березівський район) 520
 Яценюк Марія Артемівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 613
 Яценюк Ніна Єразимівна (Кодимський, з 2020 р. – Подільський район) 739
 Яцков Валентин Андрійович (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 970
 Яцкова Ніна Василівна (Миколаївський, з 2020 р. – Березівський район) 971

[...] Тетяна Афтимівна (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 300
 [...] Василь Миколайович (Балтський, з 2020 р. – Подільський район) 266
 [...] Пелагея Юхимівна (м. Одеса) 91

МАРТИРОЛОГ: ЖЕРТВИ ГОЛОДОМОРУ І РЕПРЕСІЙ, ЗГАДАНІ У ТЕКСТАХ СВІДЧЕНЬ

Абаза Михайло Тихонович 742

Абаза Тихон 742

Авріян Пантелеймон (дружина Фросина, сини Олексій і Федір) 677

Албул Микола Петрович: дід по матері Кузьма Миколайович розстріляний, від голоду померли 10 з 11-ти його дітей (залишилися дружина і донька – мати Албула М. П.) 816–817

Адаменко Іван, 1915 р. н. 831

Андрусенко Сергій Михайлович: померли мати і батько, сестра; сусідня сім'я 782

Антоненко Ганна Михайлівна: померли 2 сестри 581

Антонов Андрій (розстріляний), донька померла 719

Арифтеєв Василь Михайлович 742

Арифтеєв Михач 742

Арсеньєв Ф. Я. і його донька-немовля 1314

Артемовий Яким 735

Артюх Катерина Андріївна: померли батько і донька брата; сусід-канібал з'їв хлопчика; в Прилуках у монастирі, де тримали заарештованих селян, «діти помирали по 50–90 душ за ніч» 989, 990

Артюх Пелагея Петрівна: померли сусіди – жінка і її 16-річна донька Валентина 992

Артюхи, двоє (з 8) дітей Артюха Миколи 991

Асаул Петро 1290

Ацук (дві сестри) Матвіївни 363

Бабій Василь 243, 244

Бабій Надія Іванівна: «в сім'ї було шестеро дітей, під час голоду померло двоє дітей» 1260

Бабченко Надія Пилипівна: помер дідусь 512

Бабчинська Олена 1289

Бабчинська Тетяна 1289

Бабчинський Василь Логінович: «при в'їзді в с. Полянецьке, справа крайня хата, там мати порубала рідного сина Андрія і склала в діжку. Він був 1920 р. н.» 1289

Бабчинський Михайло Іванович 1289

Бабчинський Федір Іванович 1289

Бадюк Артем Миронович 815

Бадюк Микита Миронович 815

Базова (Базіва) Анастасія Миколаївна: померли двоє сусідських хлопчиків 967

Баланюк Євгенія Володимирівна: померла мати, брат і 2 сестри 720

Балтян Василь, дружина Марія 260

Барабанов Григорій і його дружина Софія 15

Барабаш Агадія Данилівна: помер брат Микола 500

Баранець Семен 339

Барановська Дуня 797

Барбінятра Андрій 993

Барбул Ольга 186

- Баркар Григорій Іванович 751
 Батурина Лідія Сафронівна: померли сусіди – два чоловіки і жінка 475
 Батурина Олена Карпівна: померли батьки 1306
 Бачинська Ольга Семенівна 637
 Бевз Ганна Олександрівна: померла мати 1110
 Безсмертний Михайло Євтодійович 754
 Безсмертний Петро Євтодійович 754
 Безсмертний Семен Євтодійович 754
 Безштанковський Олександр Никифорович: померла мати 1355
 Белібов Федір Микитович, дружина Наталя і донька Марія 190
 Березовський Петро Архипович 245
 Бесараб Василь Тимофійович 771
 Белкіна Марія Петрівна: «Пам'ятаю, по сусідству жила сім'я, в якій було п'ятеро дітей, вони від голоду пухли і помирали, в живих залишилися тільки одна дитина» 1296
 Білоус Андрій Іванович: «десь одна третя села вимерла, а може й більш, кожен день по 5–7 чоловік хоронили» (сmt Миколаївка Од. обл.) 866
 Благодар Микола 762
 Блажевська Федоня 260
 Блінов Микола і його сестра (з'їдені канібалом) 1344
 Богаченко Єфросинія, 1913 р. н. 831
 Богаченко Любов, 7 років 487
 Богаченко Максим 487
 Богаченко Максим, 1914 р. н. 831
 Богаченко Федір 487
 Богданов Ваня, 10 років 481
 Богданова Ганя, 12 років 481
 Богусевич Панас і 9 (з 10-ти) його дітей (залишились дружина і донька Ганна) 862
 Богусеєвич Оксана Павлівна: померла сестра Людмила, 1932 р. н. 799
 Богусеєвичі – 9 дітей Богусеєвича Панаса 799
 Бойко Григорій Терентійович 246
 Бойко Михайло Володимирович 245
 Бойко Олена Іванівна 676
 Бойко Софія Семенівна: помер її дядько; сусід вбив жінку, дітей та з'їв їх, а його потім вбили сусіди 778
 Бойко Юхрей Іванович 244, 245
 Бойченко Юфима Юфимівна: чоловік помер, 8-місячна дитина зникла з хати 1282
 Бондар Христина Миронівна: померли донька тітки Горпини Ольга і хлопчик Панкратій 732
 Бондаренко Марія Миколаївна: померли брати Саша і Віталік 1028
 Бондаренко Михайло Васильович: «Я бачив, як сусіди з'їли свого малолітнього сина» 1334
 Бондаренко Надія Іванівна: помер батько 1265
 Бондарчук Валентина Миколаївна: помер сусідський хлопчик 780
 Бондарчук Олена 509
 Борбела Іуліта Онисимівна: померли батьки Онисим та Соломія; сестри Марія (30 р.) і Сеня, брати Сава і Міша 264
 Боровський Василь Онуфрійович 299
 Борода Ганна Яківна: померли сусідка Марія і подруга; брата вбили; майже все село Добре вимерло (с. Добре Вільшанського р-ну Кіровоградської обл.) 1245

1550 | Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень

Бородачук Олена Яківна: «в нашій сім'ї було сім чоловік: батько, мама і п'ятеро дітей.

Залишилася я одна. Сусіди справа і зліва вимерли» 810

Борщ Петро Семенович: померли два брати його дружини 558

Босий Сергій Максимович 482

Брайко Роман (жінка Дуня, дочки Гаша і Паша) 762

Бублик Петро 682

Бубняк Марія Федорівна: «попухли і повмирали діти тітки Ганни (батькова сестра), сама тітка, їх дід» 1146

Бубняк Федір Іванович (засуджений на 7 років, не повернувся, доля невідома) 1146

Бугакова Галина Петрівна: помер брат 914, 915

Буднік Ганна Михайлівна: помер дід 910, 911

Будяченки – 4 із 7 дітей Будяченків Володі і Мані 821

Букач Володя і сім'я із 7 осіб 529

Булат Євгеній Павлович 677

Булат Павло Якубович 678

Бур'ян Василь Артемович: «вмерли мої сестри» 806

Бурдейна Валентина Іванівна: помер маленький брат 1113

Бурдейна Лідія Артемівна: померла 10-річна сестра 773

Бурдейна Лідія Степанівна: помер дядько Кузьма (вбитий) 780

Бурдіян Гафія Костянтинівна, 11 р. 752

Бурдіян Григорій Костянтинович, 10 р. 752

Бурдіян Костянтин 752

Бурейко Андрій Самоїлович 733

Буряченко Ганна Іванівна: помер брат 998

Буряченко Ганна Яківна: помер батько 1029–1031

Буюклі (Татарова) Марія Олексіївна: померла мати 1297

Буяновська Марія Савелівна: «у сусідньому селі Островське четверо дітей убили маму і з'їли, згодом троє дівчаток померли, а хлопчика взяли чужі люди» 1236

Бондаренко Анастасія 1242, 1243

Вавриняк Тетяна Федорівна: померла 28-річна мати і маленький брат 1203

Вапняр Афанасій (Опанас) Федорович: померло 6 дітей сусідів Гафуні і Федора 559, 560

Варан Ніна Іванівна: помер батько і три брати (залишилися я і мати) 1334

Варвар 1070

Василенко Євгенія Василівна: «У сусідів померли з голоду двоє маленьких дочок» 959

Василинич Іван Дем'янович: у селі Писарівка померло близько 200 осіб 695

Васильченко Іван Михайлович: померли батьків брат та його син, сусіди – батько, матір та двоє дітей 1338

Василюк Ганна Семенівна: померла бабуся, батька засудили (доля невідома) 819

Ващук (Скорба) Ганна Іванівна (батьки Ващук Іван Петрович і Антося Йосипівна, брати: Микола, Павло, Петро, Дмитро) 797

Ващук Іван Петрович і його сини: Микола, Павло, Петро, Дмитро 797

Вдовиченко Марія Василівна: померла дитина материного брата 1339

Везель Антоніна Ігнатівна і три сини 333

Велічко Ніна Антонівна: померли батько і 13-річна сестра 1114

Вельчева Ганна Миколаївна 531

Верба Віра Юхимівна: померли дві сестри, чоловік тітки (батькової сестри), їхні син і донька (вижили дружина і донька) 867

Вербецький Афон 733

Вертушенко Дмитро і дружина Олександра (вислані, доля невідома) 1331, 1332

Верховець Людмила Іванівна: помер брат Саша 318

Верховець Михайло Федорович: помер дядько Григор 318

Верховод Анастасія Григорівна: «Наші сусіди з'їли свого батька, він помер від голоду, і діти і жінки його з'їли» 1177

Вершови, дід та бабуся 487

Віхренко Лідія Єреміївна: померла сестра Маня 1350

Владіміров Павло 513

Возіян Микола 186

Войтенко Віктор 564

Волошин Іван Семенович 244

Волощук Костя 914

Волощук Лідія Іванівна: померли її мати Марія і п'ятеро дітей – братів і сестер Л. І. 771

Волощук Ольга Варлампіївна 246

Волощук Федір 246

Волощук Федір Ларофейович 244

Гайдай Надія Василівна: померли батько і сусід 1080, 1081

Галабурда Ніна Семенівна: померла її дитина 789

Галат Іван Павлович 333

Галат Килина 333

Галат Леонід Іванович 333

Галецький Семен і його шестеро дітей, дружина Марфа зайшла з розуму 562

Ганли Іван, його дружина, донька Дарка та син Олексій 773

Ганова Марфа Порфірівна: померло 4 дітей сусіда 560

Гашук Антоніна Павлівна: помер батько 820

Генчева Тамара Миколаївна: у сім'ї з 6 чоловік померло 2 480

Герасименко Григорій Васильович: помер дід Микола 856

Гибець Віра Трохимівна: померла мати 820

Гілка Наталя Андріївна: померла мати 820

Гінкул Андрій і три сина 190

Гладка Валентина Петрівна: помер сусідський хлопчик Ванюша 821

Гладчуки – мати і дві сестри Гладчук Тетяна Микитівни 1177

Глинський Борис Семенович, 1932 р. н. 819

Глинський Микола Семенович, 1925 р. н. 819

Глуха Текля 736

Глушко Мотрона 499

Гнатенко Домна та її двоє дітей 1137

Гнатюк Йосип 710

Гнатюк Майя Іванівна 39

Гнидюк Серафима Карпівна: помер батько 822

Голімбієвська Мар'яна 735

Головатюк Сава Іванович, 50 років 1236

Головацький Павло 960

Головенко Арсентій 354

Головченко Петро і двоє дітей 28

Голубова Олена Ісидорівна: померла дружина старшого брата 476

1552 | Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень

Гонза – два хлопці 794

Гончар Марія Василівна: помер батько 587

Гончаренко Єфросинія Миколаївна: помер старший брат і сусіди 506

Гончаров, хлопчик 1925 р. н. 468

Гончарук 13

Гончарук Анастасія Михайлівна: померли батько Михайло, мати Уляна, сестра Ганя, брати
Іван і Трохим 268

Гончарук Ганна Василівна: помер маленький брат 588

Гончарук Леонтій 269

Гончарук Лідія 269

Гончарук Микита Афанасійович 244

Гончарук Роман 748

Гоодинська Ганя Тереніївна, 16 р. 653

Горбатюк Агафія Логинівна: померли батько Логин, сестра Ксенія, брат Карпо 734

Горбунки 1102

Гордійчук Олена Емануїлівна: помер батько і сусідська родина 1232

Городиська Тася Терентіївна, 13 р. 653

Городиський Терентій Лазарович 653

Грабар Наталя Іванівна: померли брат, односельсанка 618

Грабовська Нюся 509

Гречана Катерина Яківна: померли маленькі брат Володя і сестра Надя; вся сім'я дядька ,
четверо осіб та батьки дядька 534, 535

Григоренко Єлизавета 803

Григорова Віра Яківна: померли мати, батько і 2 (брати) з 6 дітей 528

Григорюк Христина та її дитина (якій вона відрубала голову і сама померла) 1344

Грицик Марина 757

Грицун Федот 353

Гришаєва Валентина Григорівна: померли чоловік сестри, пропав безвісти дядько 507

Грузенко 1333

Гудзенко Єфросинія Олександрівна: помер дід 961

Гула (Гуля) Ілларіон (дружина Анастасія) 372

Гупалюк Анна Платонівна: помер батько і молодша сестра 518

Гут Анастасія Данилівна: померла вся сім'я дядька 854

Гуц Ліда Улянівна: помер батько, мати Ксенія Кіндратівна і 12-річний брат Іван 1292

Давиденко Федір Пилипович (заарештований і помер у тюрмі у 1938 р.) 1149

Давиденко-Топузанова Віра Федорівна: «у нашому маленькому селі від голоду померло
більше 50 чоловік» (с. Шабельники Миколаївського р-ну Од. обл.) 1148

Данильчуки (сім'я) 773

Дворнікова Євгенія Миколаївна: померли мамина тітка, сусід 1035, 1036

Дембіцька Марія Наумівна: у батьковій родині померли 8 з 14 дітей 803

Демидова – мати Демидова Ємельяна Сергійовича 1036

Демидовська Анастасія Афанасіївна: померли батьки на засланні, дідусь і бабуся 517

Демченко (дівоче Парова) Анастасія Григорівна: померли свекор і свекруха; дядько, його
дружина і 4 (з 5) дітей 1084, 1087

Демченко Євдокія, 1879 р. н. 832

Демченко Яків Трифонович, 1874 р. н. 832

Деречини 487

- Дереш Авраам 736
Дереш Семен Полікарпович 735
Деркач Марія Максимівна: помер батько 998
Деркач Тетяна Олександрівна: загинув батько (був заарештований і доля невідома) 984
Деркач, дитина 1121
Дехтяр Петро і його син 1337
Дехтярьов Петро Іванович: померла мати 699
Джебей Андрій 499
Джугостранський Володимир 245
Джугостранський Михайло 246
Джуринська Марія Марківна: помер дідусь (батько матері) 560
Діброва Ніна Федотівна: «сусід виніс із хати двох синів, як орлів, що пухлі померли з голоду» 1339
Дідур Ксенія Трофимівна, брати Павлушко, Теклюнько, Миколка і Ганько; баба Ньюся 248
Довбаш Тимофій 748
Довганюк Анна Григорівна: помер брат Андрій 860
Довганюк Олена Григорівна: померли батьки, сестра Клава, брат Аркадій (залишилась одна) 810
Дольник Марія Михайлівна: «похоронила батьків і брата 1921 р. н.» 1257
Домніцька Віра Василівна: «Тітка, яка жила біля нас, померла з голоду» 998
Дорошенко Агафія 803
Доценко Дарія Григорівна: помер батько і на засланні брат 823
Драган Килина Степанівна (померла у 1935 р.) 1336
Драгомарецька Надія Марківна, 4 р. 1319, 1320
Драгомарецька Ольга Марківна, 4 р. 1319, 1320
Драгомарецький Марко 1319, 1320
Драгомарецький Микола Маркович, 2 р. 1319, 1320
Дробот Степан, дружина Марія, сини Петро і Костянтин 39
Дубина Ганна Олексіївна: померла мати 503
Дубов Гаврило і його дружина 803
Думанський Андрій 564
Дяченко Петро (помер у тюрмі) 1071
- Євдокимова Євгенія Василівна:** померла маленька сестра (імені не пам'ятає) 1071
Євсееви – 9 дітей 351
Євтушевський Архип і його дружина Ганна 732
Ємельяненко Надія Антонівна: померли батько, дідусь і тітка 361
Єпур (батьки і 9 дітей) 814
Єрошкіна Лукія Максимівна: помер брат Михайло 242, 243
- Жарук Тихін** 1039
Желіховська Аделія Ігнатівна: померла мати 334
Жеребко Єлизавета: померли батько, 5 сестер і брат 1121
Живор Роман Федорович і вся його сім'я 848
Жила Марія (Маня) Петрівна 86
Жовта Дар'я 258
Жовтий Василь Йосипович 258
Жовтий Йосип 258

1554 | Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень

Жук Клим Іванович 590

Жукова Марія Іванівна: помер брат; вимерла вся родина сусідів 1060

Жуковський Віктор (розстріляний, вся його родина вимерла від голоду) 1308

Журавель Василь Іванович: померли 4 з 6 членів родини – батько, старші брат і сестра, 6, місячна сестра Марійка 1203, 1204

Журавель Іван 1204

Журавель Марія Іванівна, 6 міс. 1204

Заболотний Максим, 1861 р. н. 818

Заболотна Софія, 1863 р. н. 818

Заботкіна Акуліна Іванівна: померли батько і сестра 824

Заворона Марія Денисівна: померла мати і брат Антон 1284

Загороднюк Євгенія Іллівна: померли батько, брати Федір та Ілля 1342

Задорожний Василь Дем'янович (дружина Марія Тимофіївна, дів. Довбаш) 748

Задорожний Дем'ян 748

Задорожні (трое дітей Задорожної Гані) 642

Замараєва Поліна Григорівна: помер дядько 778

Замосянчук Ніна Іванівна: померло більше половини великої сім'ї 489

Запорожець Тамара Іванівна: померли найменша сестра і вся родина тітки 1253

Затика (молодший брат Затики Кирила) 765

Заторські (сім'я) 798

Зброжик Порфирій 509

Здєсева Євдокія Федотівна: «Померли у моєї бабусі брат і сестра» 1276

Зелінський Яків Дем'янович 885

Земерова (Чепельчук) Лідія Федорівна: «В селі вимерло половина дорослих і дітей» (с. Бакша Савранського р-ну Од. обл.) 1277

Злонська (дівчинка) 353

Золовська Надія Микитівна, 1925 р. н. 854

Зюзін Гнат Федорович, дитина 476

Іванов Гаврило 1137

Іванов Микола Петрович: «у нашому селі від голоду померло 10 чоловік» (с. Василівка) 968

Іванова Валентина, дівчинка 472

Іванова Клавдія, дівчинка 472

Іванова Олена Федорівна: померли доньки Валя і Клава 471, 472

Іващенко Сергій Панасович: померли троє сусідських дітей Микола, Маруся і Василь (зарізані бабусею-канібалкою); «Людей померло в разів 5 більше, чим за 4 роки війни, десь 1500 чоловік» (в селі в Вінницькій області) 917–919

Ігнатенко Дуня 797

Інтролігатор Мелетій і його дружина 731

Йовенко (Довженко) Ніна Іванівна: померла мати 511, 512

Каленюк Федір Никифорович 985

Калігоренко 1070

Калінов Юрій Федорович 202, 203

Калінова Галина Юріївна 202, 203

Калінчуки (сім'я 7 осіб) 798

- Калюженко Олена Йосипівна: померли дідусь Максим, бабуса Софія, брат 825
- Камінна Хіонія Корнилівна: померли батьки чоловіка, тітка по матері, її чоловік і 3 дітей, 655
- Канцедалова Віра Романівна: померли батько і троє дітей в родині 1344
- Капука Віра Якимівна: померли сусіди – чоловік, жінка і їх троє дітей, дівчина, чоловік 507
- Карайванська Марія Гордіївна: помер дідусь (батько матері) 530
- Карасюк Ірина та її п'ятеро дітей 558
- Караульний Василь Петрович, 1926 р. н. 1039
- Караульний Олександр Петрович 1912 р. н. 1038
- Караульний Петро Гаврилович, 1888 р. н. 1038, 1039
- Караульний Степан Петрович Караульний, 1919 р. н. 1039
- Карльо Євтух 272
- Карпенко Іван Васильович: «В моєму роду від голоду померло п'ятеро» 1309
- Карпінець (Згірка) Єфросинія Федорівна: «брат помер від голоду – наївся сирої лободи» 1254, 1255
- Касько Любов Яворівна: «Горбатюків батько, син і донька померли, не дочекавшись, коли спечеться, хліб, з'їли майже сире тісто. А Ірина цих Горбатюків вийшла на дорогу і так і померла»; «Сім'я Грищенків дуже голодували і стали такими жорстокими, що вбили свою доньку, занесли її на цвинтар і, взявши за ноги вдарили об хрест головою, і самі десь поділися, що б не бачити дитини» 1347
- Каташинська Марія Савівна: померли дві сестри матері 700
- Качур Аріон Омелянович 794
- Качур Февронія Касіянівна: помер свекор 794
- Качуровська Раїса Опанасівна: помер батько (вітчим) 969
- Кашелап, батько Лідії Кашелап (вбитий) 1356
- Кашук Валентина Захарівна: померли дві молодші сестрички 1076
- Киленко Тихін (помер у тюрмі) 1071
- Кименко Віра Іллівна: помер батько і дві сестри (з 8 дітей) 1335
- Кимлик 735
- Кириленко Анна Іванівна: померла маленька сестра 518, 519
- Кириченко Мирон Антонович 334
- Кириченко Ніна Яківна: помер батько 621
- Кихтя, дитина 965
- Киценко Марина Іванівна: помер малий брат і сусідський хлопчик 455
- Кіпер Любов Яківна 753
- Кіпер Марія Яківна 753
- Кіпер Микола Трохимович 751
- Кіпер Михайло і Ксенія (Сеня), малі діти Олександра і Параски Кіпер, зарізані канібалами 743, 744
- Кіпер Олена Трохимівна 751
- Кіпер Феодосія Трохимівна 751
- Кір'яков Петро і син 194
- Кірева Лідія Степанівна: помер батько 999
- Клименко (Клименчиха) 965
- Климентов Микола Петрович: помер дід 1346
- Кобець Євдоким Іванович 736
- Кобець Ксенія 736
- Король Леван 736
- Коваленко Іван Володимирович 315

1556 | Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень

Коваленко Марія Степанівна: померли два брати та двоє дітей брата Павла 1352, 1353
Ковалішин Андрій 624
Коваль Наталія Трохимівна: померли батько, мати, брат 595
Ковальов Петро Полікарпович: помер сусід 476
Ковбана Митя 1329
Коза (Коса) Мотря 640
Козак Микола Якович 244
Козловська Ніна Романівна: померли дідусь, бабуся, тітка Аня – їхня дочка) 888, 889
Козоріз – мати і дві маленькі дочки 854
Козоріз Ілля (помер у 1947 р.) 597
Колеснікова Ксенія Андріянівна 477
Колеснікова Олександра Андріянівна 477
Колівашко Іван Андрійович 468
Колівашко Микола Андрійович 468
Кальченко, 1900 р. н. (залишилась жінка з дітьми) 468
Козак, жінка 1900 р. н. (залишилось 4 дітей) 468
Кинач Олексій, хлопчик 468
Колісниченко Любов Федорівна: померли дві сестри 1920 і 1928 р. н., брат 1912 р. н. 1347
Коломієць Марія Іванівна: померли брати Сергій (15 р.) і Василь (18 р.) 985
Коломієць Яків (після арешту зник, доля невідома) 988
Колонтай Ніна Андріївна: батька вбили, померла 4-річна сестра Ганна і брат 1328, 1329
Колоса Костянтин Павлович: в с. Качурівка померло 20 осіб 772
Комарова Марія Марківна: померли батько і брат 1172
Кондратова Єфросинія Олександрівна 202
Коновал (Атаманенко) Олена Давидівна: «В нашій сім'ї померли всі хлопці і наша бабуся по батькові» 1311
Корж Семен 797
Корійчук Ніна Семенівна: помер батько 562
Корна Фока 666
Коробчинський Володимир 625
Коростій, дівчинка (донька Коростій Фені, яка її зарізала, щоб врятувати старшу доньку) 804
Коростовська Агафія Аврамівна: померли батько і мати 964
Косенко Єфросинія Дмитрівна: померли батьки і їх двоє дітей 347
Косий Андрій і його син Іван 598
Косовщук Яків Тимофійович (мати Пелагея, брат Сандуленко Сидір) 180
Костанджі (сім'я) 489
Котик Іван 751
Котович Софія Іллівна, маленька дівчинка 826
Котюжинський Микола Андрійович, 1927 р. н. 797
Котюжинський Сергій Андрійович, 1930 р. н. 797
Кравченко Арівон (дружина Хівронія) 335
Кравченко Катерина Опанасівна: «У нас у сім'ї померло троє маленьких дітей – сестра і 2 брати» 1017
Кравченко Лідія Леонтіївна: померли мати і сестра 1268
Краєвський Петро, дружина Наталія, діти Соня і Борис 33
Краєвський Йосип і 5 дітей 33
Красножон Філя Віхтович 635
Красовська Меланія Олексіївна: померли брат і тато 700

Красовський Олексій 700

Кресюн Антоніна Степанівна: померли батько Степан, брати Семен, Артем, Кирило, сестра Ніна 187

Кривда Сергій Миколайович 257

Крижанівська Харитина Феодосіївна, 5 р. 659

Крижанівський Василь Феодосійович, 2 р. 659

Кропивка Анатолій Костянтинович: померли батько, мати і 10 братів і сестер 389

Кропивко Андрій Кіндратович 1279

Кропивко Марія Андріївна 1279

Кроть Трохим Іванович 237

Кружкова Ганна Андріївна: «з моїх помер батько і сестра» 1018, 1019

Кузнецова Ксенія Кирилівна: померли сусіди (чоловік і жінка, доньку вбили) 562

Кузьміна Ольга Кирилівна: померли батько і два брати 969

Кумайгородська Ганна Іларіонівна: померли брати і сестри 826

Кумпан Іван Іванович 1243

Купцов Конон 751

Купцов Михась 750

Курган Галина Павлівна 235

Курган Григорій 235

Курка (вся сім'я): Феодосія, Мефодій, Фекла, Агафія, Василь 188

Кустови, шість дітей 1326

Кутковський Степан, дружина Марія 182

Куцїй Ганна Якимівна: «помер мій дідусь, а потім один брат, а пізніше і мама. Повмирало багато сусідів» (с. Балабанівка Вінницької обл.) 1245

Кучерюк Олександра Яківна: помер батько 1019

Кучук Олена 682

Кушнір Василь, дружина Параска, дочка Надя 182

Кушнір Йосип, його дружина і син Іван 182

Лагодир Каленик і онук Лагодир Григорій Давидович 256

Лагодир Мойсей Савович, дружина Килина Харитонівна, діти Іван і Ніна 256, 257

Лагунов Костянтин 513

Лагунов Павло 513

Ладоненко Тетяна 762

Ланнік Мойсей 355

Ласкурінська (Кропивко) Анна Андріївна: померли сестра Кропивко Марія Андріївна, батько Кропивко Андрій Кіндратович та дідусь; односельці: бабка Соломія, Борисиха, Штефониха, діди Борис та Тома 1278

Ласоветин Петро (застрелився) 736

Лебідь Євдокія 1039

Левицька Галина Семенівна 827, 828: помер батько (вбитий канибалами) 828

Левицький Сергій, син Андрій 258

Левуцький Семен, дружина Євдокія Петрівна 39

Лелюк Олена Володимирівна: «А в голод у мене померло двоє моїх діточок – Юля й Петрик» 1279

Леонтєва Анастасія Миколаївна: померли брати Михайло і Павло 344

Леснік Гликерія Федорівна: померло три брати і сестра 744

Лизогуб Лідія Василівна: померли батько і мати 1268

1558 | Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень

Лимарчук Ганна Давидівна: померли сусіди, та в с. Джугастрове загалом 200 осіб 520
Лисенки, два сина Лисенка Павла 889–891
Лисенко Антоніна Миколаївна: помер молодший брат 1126
Лихий Артем і його дружина Текля 736
Лісна Галина МIRONІВНА та її бабуся (мати батька) 811
Літньовська, дівчинка (з'їдена канібалами) 800
Лобжанські, сестри 6 і 4 років 845
Логінова Віра Федорівна: померли 4 (з 16) членів родини 1344
Лозанн Євген Парфентійович: померли батько, мати, 4 брати 187
Лозовська Наталія Йосипівна: померла донька-немовля 529
Лойченко Кирило Васильович, дружина Улита Дем'янівна і син Вася 356
Лужецька Таня, 6 р. (з'їдена) 663
Лук'янчук Христина Петрівна: помер батько і 4 з 11 дітей 505
Лупенки («у Лупенко Колі померли з голоду») 1144
Люберанські – двоє дітей 1924 р. н. і 1928 р. н. 668
Люлька Роман, онуки Люлька Петро Григорович і Люлька Микола Григорович 234
Ляховська Соломія Василівна: померли сини Петро (4 р.), Іван (6 р.), Василь (2 р.) 176

Мазуренко Ваня, 18 р. 803, 804

Мазуренко Єфросинія Йосипівна: померли в її сім'ї немовля (не пам'ятає, брат чи сестра) та двоюрідний брат 445
Макаренко Іван Іванович, сини Олексій і Анатолій 265
Макогон Андрій Лук'янович: померли молодші брат і сестра 790
Максименко Володимир Петрович 451
Максименко Микола Петрович 451
Максименко Ольга Антонівна: померло 2 з 9 дітей у сім'ї 497
Максименко Степан Петрович 451
Малаховська Олена 797
Малаховська Олена 797
Малієнко Марія Степанівна: помер батько 1041
Манжул Мотрона Євстратіївна: помер батько 474
Манойло (Єфімова) Лідія Іванівна: помер брат 326
Мантвенчиха «всіх дітей з голоду винесла (на цвинтар)» 1144
Маньковська Настасія та її син Маньковський Станіслав Єрміїнович 645
Маньковський Іван Юхимович 647
Мариніч, брат Мариніч Фросини 1344
Маринчук Григорій (дружина Марія) 676
Мартинюк Іван Микитович і його дружина 811
Марук Іван Маркович: помер дідусь 775
Марчук Каленик 660
Масловська Марія Пилипівна: помер брат, 2 р. 986
Прийма Раїса Семенівна: померли сусіди Мільян і Саня 987
Матвієнко Пилип, дружина і двоє дітей 255
Матейки (сім'я) 798
Матішинки (вся родина 9 осіб) 1353
Мацак Ганна Федорівна: помер брат Федір 181
Мельник Г. І.: «З 52 дітей із лап чорної смерті вирвалося тільки 8, решта померли» (дитячий притулок у м. Переяслав, причина смерті – голод і дизентерія) 1316

- Мельничук Данило Петрович, 51 р. 678
 Мельчинки 1102
 Миргородський Костя, 18 р. 1137
 Мирна Олена Дмитрівна: помер батько 1230
 Митиченко Лідія Іллівна: у сусідки Тетяни померла 3-річна донька 661
 Михайленки Наталія Миколаївна та Микола Васильович 308
 Михайленко Василь 244
 Михалкова Анастасія Прокопівна: помер батько 575
 Михальченко Анастасія Парфентіївна: померла сусідка з маленькою дитиною 895
 Михель Тодор 558
 Мігель Єрофій Якович (вбитий злочинцями) 1200
 Міненко Клавдія Григорівна: помер батько 857
 Мішанчук Іван і четверо дітей 281
 Мовчан Марія Василівна: померли батькова сестра, її чоловік і син 1126
 Могила Ольга Мойсеївна: померли малі братик Кірюша та сестричка Катеринка 514
 Могилівські – діти Могилівської Дарки 596
 Могилко Ганна Григорівна, 1933 р. н. 577
 Моїсеев Фома і його сини Василь (12 р.), Пантелеймон (3 р.) 189
 Мороз Ольга Кирилівна: «під час чергового рейду убили мою дворічну сестричку. Її кинули об стіну головою із словами: «Ти ще жива?» Усі наші сусіди повмирали. Мою тітку, ще живу, закопали у яму...» 1289
 Мороз, дівчинка 1924 р. н. (вбита сестрою – канібалкою) 816
 Мосійчук Ольга Павлівна: помер один член сім'ї і « в сусідки Софії померло троє: Феня, Максимка і Ваня» 1043
 Москвич Василіса Василівна: померли молодші брат Мишко і сестра, сусід 795, 796
 Моспан Марія Яківна: помер брат Григорій (немовля) 190
 Музикант Олександра Максимівна: померла сестра Марія 781
 Музиченко Пелагея Іванівна: померли батько і мати 532, 533
 Мукан Іван 735
 Мукан Онисія Данилівна: помер батько і маленький брат Гриша 564
 Муник 985
 Мураховська Марфа Зиновіївна: померли 8 з 12 членів сім'ї 551, 552
 Мураховський Григорій 552
 Мураховський Григорій Артемович 716
 Мураховський Дмитро Артемович 716
- Назарчуки (сім'я) 441**
 Нападовська Діна Григорівна, 1924 р. н. 853
 Нападовська Тетяна Миронівна, 1925 р. н. 854
 Нападовський Іван Григорович: в сім'ї померло два діда, чотири дядька, дві бабусі 830
 Науменко Ганна Тимофіївна: померли сестра Груня, брати Андрій і Сашко 805
 Недбас Степан 638
 Немазенко Іван Степанович: помер дідусь Василь (батько матері) 1326
 Непом'яща Анастасія Іванівна: помер батько 1128, 1129
 Неспельський Ананій Пилипович 245
 Нестерук Марфа Іванівна: помер сусід 478
 Нечайко (сім'я 6 осіб) 798
 Нечипорук Євдокія Тимофіївна 243

Нешпельська Любов Ананіївна 244

Нищерет Захарій Григорович: померли сестра матері і її семеро дітей 341

Нікітенко Василь Васильович (заарештований, доля невідома) 1316

Нікітенко Віра Лаврентіївна: померли дві сестри Ніна і Шура 848

Нікітенко Семен Васильович, його дружина і малолітні діти (вся родина) 1317

Ніколаєва В. С.: померли сестричка Міла і старенька бабуся 498

Ніколенко Семен, дружина і донька 282

Нікуліна Лідія Миколаївна: померла 3-річна сестра та сусідська родина – батьки і троє дітей 1356

Новікова Марія Максимівна: померла маленька сестра 769

Носуленко Євгенія Дем'янівна: померли два брати і мати 934

Овчар Ганна Миколаївна: у дядька померло четверо дітей 367

Олександров Олексій, священник, і його дружина (забиті активістами до смерті) 671

Олійник Василина Семенівна: померли тітка Мар'янка і брат (при народженні) 671, 672

Олійник Галина Іллівна: померли 7 дітей у сусіда Мокія 601, 602

Олійник Лідія Матвіївна: помер брат та його двоє дітей Іван та Петро 689, 690

Олійник Параска, 1848 р. н. 832

Ольгейзер Андрій 344

Оніщенко Фрузя Сергіївна 372

Оніщук Олександр Йосипович: померло 2 з 5 дітей у сім'ї і батько на засланні 519

Осадча Марія Ільківна: померла дитина тітки (немовля) 858

Осадчий Григорій Кирилович: померло 8 братів і сестер 387

Остапчук Агрофіна та двоє її дітей 778

Островський Олександр Мартинович: «було шість братів нас, то з голоду померло чотири брати» 1090

Остученко Марія Іванівна: помер батько Іван 832, 833

Павленко Катерина Іванівна: померла тітка, 18 років (сестра батька) 936

Павлова (дів. Курган) М. П.: померли двоюрідні брати батька Андрій і Василь, тітка по матері Марія Борисівна та її син Іван 235

Павловська Надія Михайлівна: «жіночка сусідня, то в неї чоловік повісився, бо їсти не було чого» 1093

Павловський 1333

Павлюк Олексій 672

Падаленчук Олексій 187

Паламарчук Ганна Іванівна: «з розповіді батьків пам'ятаю, що померло 135 людей» у с. Романівка Миколаївського р-ну Од. обл. 1076

Паламарчук Ніна Романівна: померла сусідка 486

Пананінік Клавдія і два її сини Славко і Никифор 500

Панчук Ірина Пилипівна, дитина 1151

Папушой Анастасія Дмитрівна: помер дід по матері, брати Олександр і Михайло 848, 849

Папушой Денис 831

Парталоха Марія Ігнатіївна: померли два брати, бабуся і дідусь 1132

Пастух Анастасія 735

Пастух Марія Трохимівна: помер брат Іван 736

Пастух Трохим 736

Паталанко Сергій 779

Переверзева Наталія Василівна: померли двоє братів 1256
Пересунько Анна Іларіонівна: померли 9 її братів і сестер (діти) 833
Переярок Федір Павлович 245
Петренки 1102
Петренко Агафія Ігнатіївна: помер брат 833
Петрик Марія Хомівна: померло 4 із 7 членів сім'ї 690, 691
Петриченко Ганна Василівна: померли дві сестри 606
Петровський Василь 1137
Петровський, дід Середи Ольги Іванівни 1137
Печерська Ксенія Якимівна: померли чотири дитини Докії (звали її Глуха) 661
Писатюк Лідія Василівна: померли батько і 10 її братів і сестер (з 12) 850, 851
Підмогильний Ваня, 6 років 566
Пікарський Олександр 834
Пінчак 482
Піроженко Ганна і двоє її дітей 340
Піщанецька Тетяна і її син Піщанецький Яків Іванович (немовля) 816
Плохотнюка Арихтей (після арешту зник, доля невідома) 988
Плохотнюки – вся сім'я з 5 осіб 529
Плошник Віра Олександрівна 834
Плошник Костянтин Олександрович 834
Плужникова Антоніна Захарівна: померли 2 з 5 членів родини 1174
Побережник Альоша 703
Побережник Микола Васильович, маленька дитина 1072
Побережнюк Раїса Семенівна: помер брат 1049
Поберезнюки, дві доньки Побережнюк Галі 1031
Поворознюк Раїса Семенівна : померла бабуся з боку матері Параска 978
Покопишина Ганна Іванівна: померли батько і мати (розстріляні), брат 630
Поліщук Іван Андрійович, 50 років 1236
Половинки (сім'я) 441
Полознюк Єлизавета Артемівна: помер молодший брат 814, 815
Полотнянко Клавдія Пимонівна: померла бабуся Тетяна і брат-немовля 287
Полякова Ганна Пилипівна: помер сусід 478
Пономаренко, дід 1137
Попов Андрій Михайлович 245
Попов Михайло 247
Попов Михайло Олександрович 245
Попова Галина Михайлівна 245
Попова Ганна Терентіївна: «Мої старші брати і сестри померли з голоду» 808
Попова Зінаїда Григорівна: помер свекор 1335
Порошенко 1333
Потушанська Парася Микитівна 1273
Присяжнюк Анна Терентіївна 1348
Присяжнюк Василь Терентійович 1348
Присяжнюк Віра Терентіївна 1348
Присяжнюк Володимир Терентійович 1348
Присяжнюк Іван Терентійович 1348
Присяжнюк Микола Терентійович 1348
Присяжнюк Петро Терентійович 1348

Присяжнюк Софія Терентіївна 1348

Присяжнюк Терентій Афанасійович 1348

Приходько Степан (після арешту зник, доля невідома) 988

Причепойда Марійка, дівчинка (загинула від канібалки) 812

Прохін Василь Григорович та його діти Марія, Євдокія, Семен 314

Прудкі Порфирій і Василь (брати) 742

Пустова Анастасія Костянтинівна: померли дві доньки маминої сестри 835

Пушкар Митрофан, дружина Єфросинія, діти Франя, Наташа, Іван, Борис 263

Пушкарі (діти) 296

Пшенечникова, дівчинка 1 року 469

Равлюки (вся сім'я) 321

Ракушняк Зінаїда Федорівна: «померли мої сестри Параска і Христина, її син Ванько, згодом Дмитро і Федір» 811

Ратушний 1333

Рахліцькі (вся сім'я – батьки і 8 дітей) 800

Реклізон Марія: померла мати 491

Решетюк Антон Іванович, 40 років 1236

Рибалко Ганна Пилипівна: померли дві дівчинки в яслах (одну закопали на цвинтарі живою) 988

Рибалко Зінаїда Семенівна: «в селі у роки голоду померло 62 чоловіки» (с. Романівка Миколаївського р-ну Од. обл.) 1079

Рижик Ніна Михайлівна: померли тітка Ганна, бабуся і сусідська дівчина Настя 472

Рожанович Михайло Кайтанович: «Мої сусіди помирили ... мати, батько і їх синок» 1341

Рожнова Анастасія Миколаївна: померли батько і два брати 940

Романенко Марія Несторівна: у сім'ї з 14 чоловік померло 8 480

Романовська Ірина Антонівна: померли батьки і брати Іван, Міша, Дем'ян, Томашко 1331

Романюта Сашко (помер у тюрмі) 1071

Ротуренко, діти 1069

Рубаневич Марія Петрівна: «Втратила свою дочку Оленку, а син залишився жити. Також втратила свою матір на ім'я Митра, свого чоловіка Миколая Петровича та сестру Галину» 1281

Рубанська Ганна 578

Рудакова Ганна Пилипівна, чоловік і 3 дітей 1148

Рудакови (діти) 329

Руденко Михайло 1070

Рудий Сімон і члени сім'ї Руді Олександр, Танасій і Максим 300

Русавські – троє дітей Русавського Андрія зарізав канібал 783

Русол Микита 662, 663

Рябова Ганна Іллівна: «Брат батька був в Ульяновці і вся його сім'я померла» 905

Рябоконт Валентина Федорівна: померли дідусь, бабуся, батько, двоє братів, маленькі діти тітки з боку матері (засланої до Сибіру) 673

Рябушенко Ольга Андріївна: померли старша сестра і тітка 548, 549

Рябчук Євтиній Терентійович 246

Сабанчуки, брат і сестра 363, 364

Савелич Лариса Василівна: померли сусіди – батько, мати і 8 дітей 388

Савова Олександра Михайлівна і сини Василь, Михайло і Олексій 289

- Савранчук Ганя, донька Тихона і Параски Савранчуків (зарізана батьками) 811
 Савчук Ілля і його дружина 565
 Сакал Дарія Ксенофонтівна: помер дід 859
 Салій Дмитро Денисович: «В нашій сім'ї у маминої рідної сестри з'їли чоловіка сусіди, коли все з'ясувалося, жінка померла від серцевого нападу» 1182
 Самійленко Марія Тимофіївна, дитина 989
 Самійленко Степан Тимофійович, дитина 989
 Самійленко Тимофій 989
 Самозван Улас (помер під час голоду 1946–1947 рр.) 669
 Самойленко-Граждан Галина Прокопівна: померли батько Прокопій Андрійович 1870 р. н., брати Антон 1822 р. н. і Василь 1932 р. н.) 852, 853
 Свистунів Петро 499
 Секундяк Ганна Онуфріївна: «в моїх сусідів померли батьки» 1281
 Сербін Андрей і Павло (брати) 1122
 Сербін Людмила Михайлівна: в сім'ї помер батько і 4 з 6 дітей 838
 Сергієнко Федір Васильович: у с. Барабой померло 5 осіб 1158
 Сердюк Данило і дружина, зникли дві доньки і два сини 347
 Середа Ольга Іванівна: померла сім'я односельців – батько Христофор і 6 синів (залишилася тільки їхня мати) 1138
 Сивак Омелян 735
 Синиця 13
 Синкевич Василь 363
 Синчук Євгенія 246, 247
 Синчук Іван Кирилович 245
 Синчук Купріян 243, 244, 246
 Синчук Ніна 245
 Синчук Олексій 245
 Синчук Олексій Захарович 244
 Сиротюк, 1900 р. н. – дружина Сиротюка Якуба 468
 Сиротюк Євгенія Василівна: помер батько 1270
 Сиса Марія Пантелеймонівна: помер батько Пантелеймон 838
 Ситнік Іван 116
 Сікорський Василь Леонідович: померла тітка 941
 Сікорський, брат Сікорського Леоніда 941
 Сілла Галина Олександрівна: «Сім'я матері Крамаренко Ірини Йосипівни в той час складалася із 14 душ дітей, вижили лише п'ятеро із Крамаренків» 1244
 Скиза 1333
 Скопа Марійка і Ганнуся (сестри) 812, 813
 Скорба Тетяна 79
 Селянін Петро 797
 Скорба Тетяна 797
 Селянін Петро 797
 Сливінський Олександр Омелянович 579
 Сліпенки (сім'я) 500
 Сліпенко Степан 354
 Слободенюк (дитина) Васильович 356
 Слободянюк Авксентій 245
 Слободянюк Варфоломій 245

- Смірнов Володимир 351
Сніжінський Олександр, 1913 р. н. 831
Сніжінська Фросина, 1913 р. н. 831
Сніжінська Людмила, 1920 р. н. 831
Сніжінська Марія, 1919 р. н. 831
Соколовська Антоніна Миколаївна: помер дідусь Григорій 1294
Соловійова Катерина Петрівна: помер батько (повішений уповноваженими) 840
Солом'янчук Валентина Степанівна: померли брати 840
Солощук Петро Миколайович, 1886 р. н. 836
Солощук Мойсей Петрович, 1921 р. н. 836
Солощук Єфросинія, 1907 р. н. 836
Солощук Василь Миколайович, 1900 р. н. 836
Солощук Захарій Васильович, 1926 р. н. 836
Солощук Євдокія, 1890 р. н. 836
Солощук Олена, 1923 р. н. 836
Солощук Ольга, 1925 р. н. 836
Співаки – двоє дітей Співак Гані 698
Станкевич Ксенія Данилівна: «У моєї мами було 7 дітей, 4 померло з голоду» 756
Станков Микола Леонтійович: померли дід і тітка 1140, 1141
Стародуб Олена і Стародуб Микола (брат і сестра) 181
Стародуб Федот 183
Стемберська Маруся 797
Степаненко Марія Никифирівна: помер брат Василь, у дядька померло четверо дітей, дружина і племінник 806
Степанов Йосип 970
Степанова Марія Йосипівна, 1924 р. н. 970
Степанови (сім'я 6 осіб) 798
Стойков Яків Семенович 1245
Стоцький Анатолій Володимирович: померли дідусь і бабуся 863
Стрельчук Ніна Петрівна: помер сусід після побиття активістами 1024
Струсевич Єфрем Терентійович 749
Струсевич Параска 564
Студенюк Ганна Павлівна, 8 р. 692
Студенюк Дмитро Павлович 692
Студенюк Ольга Павлівна, 8 р. 692
Ступницька Параска Микитівна: померли три брати і сестра (4 з 8 дітей) 795
Сукач Євгенія Григорівна: померли два маленькі брати 1100
Сусленки – дві доньки Антона Сусленка 673
Суриха Оксана: померли всі її діти 596
Суховерхов Сергій Васильович (брати Віктор і Михайло) 798
Суховерхова [...] Василівна, немовля 798
- Тавторкіна Надія Йосипівна:** померли бабуся і ще 2 члена сім'ї 801
Танасійчук Афанасій 244
Танасійчук Катерина 244
Танасійчук Михайло 246
Тарасенки – дві маленькі доньки Тарасенка Петра Микитовича і Терещенко Ніни Максимівни 1302, 1303

- Тарасюк Григорій 444
Тарнавська Любов Дем'янівна 245
Тарнаградська Ліда Улянівна: померли батько, мати, старший брат; двох сестер віддали в інтернат і доля їхня невідома 1282
Татаров Василь Федорович: померли батько, мати, старша сестра і маленький братик (Василь Татаров залишився один із всієї родини) 1336
Татаров Федір 1336
Теленіцька Єлизавета Данилівна 1321
Телятникова Тетяна Гаврилівна 803
Терещенко Ганна Петрівна (померла взимку 1933 р.) 1302, 1303
Терещенко Максим Андрійович (помер взимку 1933 р.) 1302
Терещенко Максим Максимович 1302
Терещенко Марія Максимівна 1302
Терещенко Олександр Максимович 1302
Терещенко Ольга Максимівна 1302
Тернавський Ісидор Севастьянович 244
Тернавський Сидір 247
Тимофєєви 1102
Тимофієнко Любов Порфирівна: помер маленький брат 1353
Тимошевська Агафія Порфирівна: «В 1933 році в нашій сім'ї померли від голоду четверо чоловік – три менші сестри і батько» 1341
Тимуш Дар'я Іванівна: померли два брати і бабуса 792
Тимченко Марія Іванівна 125, 126
Титуренко Григорій, дружина Дарина, син Роман 191
Тихолаз Тетяна Пилипівна: дідуса вбили 740
Тіор Марія Петрівна: померли троє дітей сусідки Марії 776
Ткач Марія Олександрівна: «Я пам'ятаю, що на тому місці, де проживає Звогін Василь, жила Ганна Микитівна, яка зарізала свого сина, голову викинула в комин і закоптила» 1295
Ткаченко Сергій Трифонович 1149 (репресований у 1938 р., загинув) 1149
Ткачук Іван Олексійович 259
Ткачук Григорій Олексійович 259
Ткачук Ніна Федорівна: помер брат 842
Токар Євген 1137
Токар Євген, 1930 р. н. 824
Токар Кіндрат, 1870 р. н. 824
Токар Микола Іванович, 1922 р. н. 824
Токаренко Євгенія Никанорівна: померла сусідка (її не поховали, тіло з'їли собаки) 1141
Топчинська Ліда 513
Тортика Іван Якович 645
Трегубчак Нікон 716
Трояновський Іван Степанович: померли брат Троянівський Стас Степанович і мала дитина його висланих батьків 632
Трунько Лукаш Данилович 756
Тюріна Надія Петрівна: померла тітка 1010
- Уманець Харитина Гаврилівна:** померло 3 дітей – її братів і сестер 640
Урсатій – 6 дітей Урсатія Луки 792
Урсатій – жінка і двоє дітей Урсатія Миколи 792

1566 | Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень

Усенко Меланія Іванівна: померли батько Роман 201
Устянська Горпина (з чоловіком та чотирма дітьми) 244
Устянська Марія 244
Устянський Григорій 244
Устянська Олена 245
Устянська Таїсія 247

Фабрика Марія Павлівна: померли два сини сусідки тітки Келі 5-ти і 7-ми років 1074
Фальківський Дмитро і дружина 294
Федорова Тетяна Григорівна: «Всі сусіди, передні й задні, вмерли від голоду» (с. Олександровкове Ширяївського р-ну Од. обл.) 1345
Філімончук Дем'ян 245, 246
Філімончук Ксенія Павлівна 243, 244
Філімончук Марія 245
Філімончук Мирон Дем'янович 243, 246
Філімончук Пелагея 243, 244
Філіпенки (син, дочка і батько) 503
Фрунзе Олена Кіндратівна: помер батько і двоє дітей тітки Каті 1101
Фурман Ксенія Андронівна: померли сестри Параска і Марфа 296

Хашчевський Онуфрій 269

Хитраж Зіна 797
Хлівна Марія Петрівна: померли три сестри сусідки – Марія, Палагна та імені не пам'ятає 610
Холостенко (Рокітенець) Надія Харитонівна: у с.Вилиця Київської області було понад 400 дворів, від голоду померло 900 чоловік 1298
Хортюк Захарій і двоє його дітей 717

Цапенко Андрій 950

Цвігун Василь Федорович: померла мати 749
Церковнюк Ганна Романівна: померли брат батька Юстин, сусідка Катерина і двоє її синів – Григорій і Михайло 611
Церковнюк Іван Васильович: «у Куліковської Дуні померли брати Діма і Антось. У Тернавського Василя – мама, у Зенона – сестра Югена» 611
Циба Василь Гаврилович 215
Цибульський, 1925 р. н. 468
Цимбалюк Ганна Артемівна: померли батьки 814
Цуркан Василь, 35 років, та його мати 1236

Чабан Єфрем Антонович і його 4 дітей – Дмитро, Федір, Тетяна і Онися 804

Чабан Іван (репресований у 1938 р., загинув) 1149
Чабанюк Дорофтей Анатолійович 843
Чабанюк Іван 843
Чабанюк Раїса Іванівна: помер батько Іван Іванович і маленьки брат Іван 952
Чахоян Катерина Іванівна: померли дві сестри і мати 843
Чекановська Поліна Дмитрівна: «у сусідів уже померли четверо дітей», «була з'їдена мамина сестра Ягуня» (канібалкою) 1308
Чернецька Валентина Іванівна 770
Чернецький Анатолій Іванович 770

Чернецькі, четверо дітей батька-канібала Чернецького Тимофія 1286
 Черній Євдокія: померли бітько, сестра, брат 792, 793
 Черніцова Дар'я Іванівна: померли матір і два брати 1143
 Черноморець Євдокія Миколаївна: померли батько, двоє братів і сестра 663, 664
 Чехлат (Оснякова) Віра Олексіївна: у сестри Акуліни померло немовля 336, 337
 Чечельницька Анастасія Олександрівна: померли два брати 1344
 Чечельницька Ганна Федорівна: помер батько на засланні 496
 Чистокольська Юлія 344
 Чорна Марія Тимофіївна: «в с. Дубово померло 25 людей від голоду», померли мої два дідуся і мамин брат 1150
 Чорнозубенко Марія Миколаївна: померли сестра Поліна та її чоловік 364
 Чубар Іван та Олена 791
 Чугуї 883
 Чумаченьки – два сини Чумаченко Хівронії (повісилися) 1044
 Чухрай Ярина 762

Шабатін Віктор Петрович 140

Шабатура Максим 1059
 Шайтан (дів. Бадюк) Поліна Миронівна: померла бабуся Катерина 815
 Шаповаленко Ілько 762
 Шаргородська Люся 269
 Швець Володимир Федорович, 1893 р. н. 824
 Швець Євгенія Мойсеївна: померла мати (у 1946 р.) 664, 665
 Швець Євдокія, 1850 р. н. 824
 Швець Леонід Миколайович: померли молодша мала сестра, сусіди (вся сім'я з 9 осіб), повісився сусідський хлопчик Сергій 777
 Швець Марія Федорівна, 1900 р. н. 824
 Швець Петро Андрійович 221
 Швець Федір Федорович, 1885 р. н. 824
 Швидкі (батько і двоє дітей) 503
 Шевченко Гаврило, дружина Марія, діти Василь та Євгенія 182
 Шевченко Іван Федорович: «у нас у селі – я підсчитав – з голоду померло 62 чоловіки» (с. Стрюкове Миколаївського р-ну Од. обл.) 1144
 Шевченко Ніна Лук'янівна: помер брат (немовля) 1357
 Шевченко Оля 1127
 Шевчик Марія Олександрівна: померли дядьки Андрій і Олексій 145
 Шевчук, хлопчик 835
 Шевчуки, три доньки Шевчука Гаврила 862
 Шестопал Іван Якович 243, 245
 Шкадовський Микола (репресований у 1938 р., загинув) 1149
 Шкарлупа Василь 1039
 Шкарупа Лідія Василівна: помер батько від водянки 1055
 Шлапак Євгенія Микитівна 635
 Шлапак Марія Микитівна 635
 Шлапак Прокіп Микитович 635
 Шлікар Марія Миколаївна: померли сестра матері тітка Маланка, дві її молодші доньки і старша заміжня донька з чоловіком (з сім'ї залишилися тільки одна донька, яка ви-

1568 | Мартиролог: жертви Голодомору і репресій, згадані у текстах свідчень

їхала в Грузію); загалом вимерли всі корінні мешканці села Карапаченці (Агафіївка) 844, 845

Шмільові (два хлопці, 1920 р. н.) 468

Шнайдер Роза Карлівна 764

Шостащенко Микола, дитина 479, 480

Шостащенко Михайло, дитина 479, 480

Шостащенко Петро, дитина 479, 480

Шпак Христофор Дмитрович: померло 6 осіб у с. Петрівка Миколаївського р-ну Од. обл. 1075

Щасливець Наталя Іванівна, 1925 р. н. 854

Щвець Петро Никонович: «Чернецький Тимофій, якого прозвали Гамоша, ... не видержав голоду, порізав своїх дітей, живих чи мертвих, ніхто не знає – четверо дітей... Люди пішли до Чернецького Тимофія, а в казанах були порізані тіла дітей. Голови сховав у комині. Розказували, що ще двоє чужих дітей зловив Гамоша, одного з с. Неділкове, і з'їв» 1286

Щелакова Надія Миколаївна: помер батько 982

Щербачуки (всі діти Щербачука Тимоша) 1144

Щербина Олексій Федорович 244

Щуренки, двоє (з 4-х) дітей Щуренко Філі 860

Южбабенко-Лямба, жінка 1900 р. н. 468

Юренко Дем'ян (помер у 1947 р.) 680

Юрчук Олімпіада Пилипівна: померли сестри Маруся і Галя 741

Яворська (Чабан) Таїсія Олексіївна: у сусідки від голоду померли п'ятеро синів 802

Яворська Віра Михайлівна 1914 р. н. 649

Яворська Катерина Пилипівна: помер брат 567

Яворська Феодосія Михайлівна, 1912 р. н. 649

Ягудзинська [...] Яківна, дитина (сестра Ягудзинського Петра) 1349

Яковлев Леонід Данилович: померла мала сестра 847

Янковська Мотра Афіянівна (заслана у Томськ, де померла) 746

Ярошевський Дмитро 748

Яцунська Таїсія Сергіївна, 2 р. 1290

Яцунський Сергій 1290

АЛФАВІТНИЙ ПЕРЕЛІК ІНТЕРВ'ЮЕРІВ

Авдеєнко Ігор Сергійович 407, 410

Авдеєва Н. С. 24, 61, 70, 72, 116, 119, 120

Аверкіна А. 113

Адаховська Ніна Іванівна 695, 697, 698, 702, 706, 707

Албул А. 835

Александренко Юлія 1185

Александрова Ніна Терентівна 735

Алієва Лариса Василівна 1267, 1270, 1271

Алказ Сергій 522, 525

Альбещенко О. 125

Андре Марія 1181

Андре Ольга Людвиківна 1180, 1181

Андреева Галина Борисівна 883, 922, 927, 935, 1019, 1044, 1059, 1063, 1082, 1101, 1115, 1123

Андронюк Павло Єремієвич 595

Андронюк Світлана Іванівна 598

Андрощук Марина Володимирівна 378, 382–385

Антонініна В. 340

Антонова Ольга Миколаївна 714

Антонова Тетяна Сергіївна 429, 431

Антонюк Ілля 14

Антонюк Світлана 1262

Антонюк Юлія Михайлівна 677, 678

Аратовський Петро Вікторович 364

Ардашева Катерина 1247

Аркуша Т. Д. 40

Армаш Т. П. 88

Артюх О. 999

Асатрян Л. 1000, 1001

Асауляк А. 282

Ашаніна Яна Едуардівна 59

Бабіна Т. А. 701

Бабченко Світлана Петрівна 49

Бабчинська Г. А. 665, 671

Баграновська Галина Олексіївна 560, 563, 566

Бакаліна Алла Іванівна 618, 619

Бакан Тетяна 550, 554

Бакума Надія Олександрівна 186

Баланюк Вікторія Василівна 719–731

Балтян Г. П. 741

Банар О. 801

Барабаш О. 474

Баркар Олена Григорівна 750–752

Бевзюк Т. П. 1272–1275, 1289

Безеда В. А. 137, 152
Безпалько Людмила Іванівна 410
Белік Е. В. 828, 843
Бендас Олена Миколаївна 713
Бендас Федір Олександрович 636–642
Березанський О. 92
Березовський В. М. 8
Бесараб Ірина Володимирівна 594, 602, 609
Бесараб Тетяна Іванівна 587, 588, 592, 593
Беланова Н. Д. 1269
Белінська Г. В. 694
Белінський Л. В. 702
Битко Тетяна 792
Бишляга Костя 1178–1179
Білоконь Інна Дмитрівна 710, 715
Білостоцька О. М. 10
Близнюк Дмитро 577
Блощенко Н. І. 979
Боброва Людмила 1261
Боброва А. І. 1320
Бодачевський Євген 575
Боечко Т. С. 389
Божок І. 163
Бойко О. 972
Бойкова О. О. 680, 681
Бондар Н. В. 773, 774
Бондар Алла Олексіївна 732, 737
Бондар Л. Є. 677, 678
Бондарева Євгенія 1157
Бондаренко Г. Ф. 616, 523
Бондарець Яна 531
Бондурівський А. 857
Борова Н. С. 616, 618
Бородіна Т. О. 1232, 1233
Боцул Сергій Петрович 596
Боярська Галина Миколаївна 559, 564, 566
Брасковець Ю. К. 63
Буднік К. П. 963
Буздуган Юлія 571
Буйвол С. 808, 809
Буйна М. 340
Булгак Любов 777, 786
Бурденюк Мар'яна 577
Бурега Юлія 45
Бурлак Л. В. 549
Бурлаченко Ю. 1180–1181
Бурячек О. Н. 78
Бурячок О. О. 46

Буткова Тамара Григорівна 755
 Бучіле Ганна 1262
 Буяновська Тетяна Олександрівна 1236

Валькова Тамара Володимирівна 1226, 1229

Варбанець Л. В. 488
 Варганик 25
 Варешкіна Є. В. 75
 Варчук В. Є. 962
 Варшкевич Олена Гарріївна 34, 39
 Васалатій Наталя Григорівна 758
 Василик Сергій Анатолійович 584, 586, 608
 Васильєва В. 805
 Васильків Н. В. 522
 Васильченко Г. О. 960
 Васько О. 837
 Ватаг Є. 815
 Ваулина Г. Е. 3, 23, 25, 73, 100, 107, 110, 125, 140
 Вахівська Ірина Леонідівна 1204
 Величко В. І. 1080
 Вердиш Н. В. 960
 Верхола Валентина 1253
 Веселкіна І. 333
 Вирлан Ю. В. 1298
 Вихватенко Таїса 226
 Віденко Сергій 785–786
 Війтова Т. 334, 338
 Віхель Владислав Валерійович 407, 410
 Власова Г. 369
 Вовченко Алла М. 1110, 1112, 1120, 1121, 1126, 1133, 1141, 1144
 Вовченко С. В. 1124
 Водолазська І. І. 90
 Войтенко Юрій 1292
 Войтович Г.М. 343
 Волканов Сергій Іванович 919, 933, 934, 1006, 1029, 1052, 1069, 1105, 1114, 1146
 Волошин Роман 553
 Волошина В. І. 457
 Волошина М. 1265
 Ворнікова Ю. 214
 Ворсуляк Т. М. 695, 697, 701, 703
 Вронська О. В. 1232, 1233
 В'яльцина Анастасія 1271

Габер В. В. 497

Гаврилюк Анастасія 1233
 Гаврилюк Л. М. 129
 Галайчук Н. Д. 52
 Галіборщ М. 819

Галла Н. 773
Ганібал С. Д. 6, 67, 141
Ганченко С. 975
Гаранюк Олена Анатоліївна 1387
Гарбуз Анна Петрівна 24
Гебешт Н. С. 1137
Генова Наталія Георгіївна 530
Георгієва В. С. 469
Герасимова А. О. 109
Гераскін Володимир 1276
Гергелева Лариса Сергіївна 1154
Герєга Віра Прокопівна 583, 600, 610
Герєга Олена Антонівна 590, 612
Германович Ігор 1263
Гетман Л. А. 450
Гетманець Святослав Анатолійович 870, 889, 893, 897, 905, 921, 929, 940, 997, 1003, 1035, 1096, 1105, 1109, 1112, 1143
Гетмиченко О. 305
Гільмільярова Ганна Геннадіївна 552, 557
Гінкул В. 828
Гладких Світлана Яківна 617, 626, 635
Глотова Жанна Миколаївна 1247
Гнатенко Т. О. 1321
Голік І. 304
Голіченко Л. В. 1153
Головина Т. А. 63
Голубей Домнікія Дмитрівна 1301
Гончар Г. 835
Гончаренко Олександр 1348
Гончаров С. 305
Гордієнко А. 282
Горлач Тетяна 1170
Горобець О. Г. 390
Горчева Лідія 85
Горяєва Л. Ф. 66
Горячківська А. В. 862
Грамотіна Л. І. 7
Гресь В. Г. 1306, 1308
Григоращенко Вікторія 112
Гринчук Зоряна Іванівна 414, 419
Гринь Л. В. 1322
Гринькова М. В. 452
Грицюта Яна Сергіївна 432, 434
Грібанов В. В. 3, 5, 10, 20, 72, 84, 121
Гріхов Станіслав Сергійович 119
Гросул Л. І. 6, 11, 95
Груба Н. В. 1147
Грунь І. 973

Грушанська Надія Семенівна 711
Губарь О. В. 4, 21
Гудзенко С. А. 965
Гук Валерій 690
Гулько О. 839
Гульченко Вадим 39
Гуменна Катерина 579
Гуменюк Василь 434, 436
Гуменюк Тетяна 224
Гур'єва Тетяна Григорівна 421, 424
Гуровський Ілля 573
Гусаченко Л. І. 66, 120
Гуславська О. 862

Даниленко Н. А. 42, 53
Дарієнко О. С. 813
Дацько А. С. 97
Дворецька Надія Онисимівна 569
Деде Алла Анастасіївна 393, 395, 396, 398
Демидюк Ю. Г. 83, 127
Демянчук Н. 698
Дерев'янка О. М. 792, 793
Дерев'янка Ольга Анатолівна 645, 648
Деркач Віктор Миколайович 319
Деркач Д. 319
Джуринська Наталка Михайлівна 567
Дзюба О. Л. 64
Димура Олександр Миколайович 866, 872, 905, 917, 942, 944, 946, 1011, 1015, 1036, 1054, 1065, 1091, 1097, 1119, 1141
Дідик Тимофій 765
Дідичук Марина 688, 692
Ділімарська Надія Федорівна 563
Дімова Ірина 1233, 1235
Діхтяр Л. В. 626
Дмитрієва А. П. 10
Довга О. 295
Довгань Софія Миколаївна 1289
Довганюк А. 810, 860
Довгий Мар'ян 43
Довгий Сергій Михайлович 1291
Долбеєва О. 981
Домбрава В. Н. 187
Драгомир Тетяна 1269
Драгомир Олена Іллівна 539, 542, 544, 546
Дромашкова А. 364
Дубовець Ю. Л. 289, 291
Дубчак Людмила Федорівна 293
Дудник Наталія Володимирівна 1215

1574 | Алфавітний перелік інтерв'юєрів

Дума Ганна Миколаївна 29, 31, 101, 104

Душенко М. 842

Дьяк Ганна 142, 144

Дьяконова Л. М. 42, 99, 131

Дятел Н. І. 240

Євтодій Анастасія 767

Євтушевський Павло Іванович 560, 561, 565

Єждіна Оксана 1203

Елькіна В. Д. 630

Ємяшев В. К. 11, 77, 121, 123, 132, 137

Єремєєва Галина Миколаївна 651, 663

Єрмолова Ю. 310

Єрмуленко Андрій 1315

Єфімова Г. Г. 614, 616, 618, 619, 620, 622, 623, 625, 627, 628, 629

Єфімова Наталія Олегівна 51

Єфримова Дарія 1247

Жабровець О. В. 1318

Жаркова Вероніка 1232

Железко Людмила Олексіївна 716

Желізник Михайло 570, 580

Жеребкіна А. А. 674

Журавель А. 977

Заболотна Лариса Григорівна 717

Заболотний Євген 575

Завгородня Наталя Олександрівна 1204, 1207

Заворотна Н. М. 735, 738

Загребельна О. В. 740

Задорожній В. 979

Задорожня Н. М. 978, 980, 982

Закарян Л. 369

Захаревич Л. 116

Захарович Л. В. 762

Званчук О. В. 287

Звіркова Н. 769

Зеленюк Олександр 1262

Зенченко Ю. 391

Зиминова Л. А. 117

Зосько Д. 333,

Зотова Л. П. 1158, 1159

Зубко Лариса Дмитрівна 560

Зубкова А. 304

Зуєв В. О. 777–779

Зуйченко Л. П. 42

Іваненко Є. 823

Іванова О. О. 910

Іванова С. 808, 809

Іванцова Наталя Вікторівна 651

Івасюк Роман 1162

Івченко А. 334, 338

Ільчян А. 302

Ісаєва Марина 775, 776

Ісько Олександр 694

Іщенко Христина Юріївна 888, 896, 1018, 1051

Каган Тетяна 691

Казимирова Т. П. 120, 153

Казновська Л. В. 552

Казновський Євген 556

Калініченко Н. О. 291

Калінов Віктор Васильович 205

Каліцький Олександр 1263

Калмацуй О. Б. 239

Кальчева В. 391

Камінська О. Є. 801

Капустян А. 319, 321, 322, 324

Карась М. 333

Карасьова О. 831, 836

Карауш В. А. 963

Карпенко Н. В. 1312

Карук Л. М. 164

Касьяненко А. 346

Каташинська Ольга Іванівна 629

Катишев Діма 1178–1181

Катишева Валентина Миколаївна 1178, 1179

Кейдалюк Ірина Федорівна 698

Кейдалюк Н. М. 700, 705

Кец Л. 216

Кир'єва О. 808, 809

Кириленко В. В. 526, 528

Кирпіченко Ольга 1265

Кисель Л. І. 3

Китюшко Тетяна Євгеніївна 1321, 1322

Кіріак Сергій Андрійович 230

Кірку Л. 981

Климчук Олександр 1269

Ключник Ольга Михайлівна 1152

Князева Л. В. 62, 78

Кобелецька П. А. 769

Кобелев Віктор Володимирович 414

Кобзар Ольга Миколаївна 753, 755

Кобзар Т. Г. 679, 680, 682

1576 | Алфавітний перелік інтерв'юєрів

Коваленко Костянтин 577
Коваленко Н. М. 52
Коваль А. 306
Коваль Ольга Григорівна 568
Ковальчук Аліна 1261
Ковальчук Г. О. 863
Ковальчук Зоряна Бекмахмадівна 208
Ковальчук Людмила Володимирівна 709
Ковальчук Марія Леонтіївна 710
Ковбасюк В. 310
Ковбель Катерина 570, 578
Кожухар 165
Козак Л. В. 60
Козак Олена Василівна 233
Козаченко В. 15
Козаченко Г. В. 1323
Козаченко Л. 782
Козира Наталя Іванівна 96
Козоріз Галина Григорівна 583, 584, 591, 597, 599, 601, 603, 608
Козоріз Росина Петрівна 611
Козярчук Оксана Вікторівна 630, 631, 633
Колдубенко Юлія 691
Колесникова В. Н. 21, 32, 56, 67, 85, 93, 104, 106, 119, 125, 130, 145
Колесниченко В. А. 10, 53, 54, 67, 130, 145
Колісник Олександра Григорівна 602
Колмогорова Н. Н. 124
Коломієць Д. 999
Кондрачук В'ячеслав 751, 754, 757
Коновалов Олександр Вікторович 766
Константинова С. 90
Коробка Ольга 1358
Король В. М. 147
Корчинська Т. В. 551, 558
Коршак Ярослав Миколайович 903, 948, 950, 958, 1013, 1021, 1027, 1040, 1061, 1092, 1145
Коса Т. В. 673, 675
Косиндяк К. 504, 505
Костенко Аліна 689
Костенко В. 333
Косюга О. 808, 809
Котелевська В. А. 389
Кравець Дмитро Володимирович 1210, 1212
Кравець Михайло 687, 688
Кравченко Т. Ю. 536
Кравченко Т. М. 978, 981
Кравчук Лідія Василівна 320
Кривешко А. 286, 287
Кривопустов С. 336
Криворучко Катерина 1271

Кримська А. Г. 24, 33, 84, 98
Криштопова О. 305
Круковська О. Л. 669
Круковський А. І. 666
Крупська Олена 793–795
Кугут Лідія Іванівна 71
Кудlach І. А. 804, 809
Кузнецова Алла Петрівна 559, 562, 564
Кузьменко Олена Пилипівна 324
Кузьменко В. 324
Кукса Лідія Трохимівна 134, 136
Куматренко Н. Г. 679, 680, 681–683
Купець Діана 75
Купріянов Дмитро 522, 525
Купченко Н.О. 326
Курта О. 322
Курачок Тамара Федорівна 58
Кутіцина Л. І. 49
Кухар В. В. 129
Кухарчук Любов Василівна 1260
Куцак Людмила Володимирівна 718
Кушнарєнко Ірина 1310
Кушнір Вячеслав Григорович Г. 871, 990
Кушнір Л. П. 683
Кушнір Мар'яна 686
Кушнірюк О. 318, 324

Лаговська Марія Дмитрівна 746, 756
Ладиженська Анастасія 784
Ладиненко Н.М. 336
Лазаренко М. 286
Лапко А. М. 84
Лебедева Т. В. 81
Лебеденко І. 316, 317, 320
Лебеденко Сергій Володимирович 316
Лебедін Катерина 1267
Левенець В. М. 808, 809
Левченко О. 347
Лелюк Іван Васильович 1279
Леонова Л. В. 1257
Леонова Ольга 1166
Леонова Христина Михайлівна 1257
Лещенко Н. М. 61
Лисак В. О. 139, 144
Литвинова В. 101
Лінива Л. А. 1278
Лісніченко Г. К. 817, 825, 836
Логвіна Ольга Василівна 753, 757

1578 | Алфавітний перелік інтерв'юєрів

Лозинська Л. Д. 15, 132
Лозован Ніна 210
Лопушинська О. 855
Луговська Людмила Сергіївна С. 898, 917, 943, 952, 954, 999, 1015, 1057, 1067, 1101, 1126, 1129, 1140
Лукомська Л. Г. 765, 766, 767, 770
Лунгул Світлана Михайлівна 784
Лупол Л. І. 128
Лупу Василіса Кирилівна 536
Луц Н. А. 47, 48, 62, 130
Луценко В. В. 1300
Луценко Ігор 1318, 1319
Луценко О. 391
Ляхова А. А. 52, 59, 76, 94, 124, 133

Маврадіна Л. Т. 482
Магалатій Олена Петрівна 694
Мазур Богдана 571, 572
Мазур В. В. 163, 627
Мазур Л. К. 14, 50, 56, 91, 101, 132
Макаров Дмитро 782, 783
Маковей Катерина 14
Макогонюк Ольга Дмитрівна 615, 623, 630, 632
Малаховський О. 857
Малик Інна 585, 692
Малішевська А. 383
Мальцев А. 334
Мальчевська Марина 691
Манюк Олена Володимирівна 552
Маренченко Алла Василівна 401, 403
Марченко Я. 333
Маслійчук Людмила Василівна 1257
Матвєєва Юлія 1267, 1270, 1271
Матус М. 76
Махортов О. І. 97
Мацюк Олександр Григорович 141
Мелека Олена Дмитрівна 1203
Мелеша Л. В. 666, 676
Мельник Віталій 576
Мельник Лариса Іванівна 621, 625
Мельник Світлана Іванівна 587, 589, 604, 613
Мельник Тетяна Тимофіївна 582, 588, 600, 603, 609
Мельниченко М. К. 768
Микитюк Катерина 1269
Миколайчук Г. В. 5
Милосердна Анжела Миколаївна 1218
Мирза А. В. 4, 39, 53, 55, 59, 61, 98, 117
Мирзоян К. Ю. 11

Михайлов М. 340
Михайлова Л. В. 22, 39, 40, 42, 110, 123, 151
Михайловська М. 341
Михайлюк Ганна Василівна 1203
Михель О. А. 615, 632
Михнєвич Г. 864
Мишкевич Є. Н. 20, 45, 51, 57, 65, 66, 73, 78, 112, 116, 145
Мізерханова С. А. 959
Мілошова Олена Юріївна 1223, 1225
Мінасян Л. 829
Міщенко Віктор Іванович 589, 613
Міщенко Галина Іванівна 598, 599
Могилко Діана 581
Могилко Катерина 579
Молчанова Т. І. 371
Монько В. 854
Москаленко Р. 269
Мостова Юлія 818
Моторна Г. І. 32, 58, 60, 136
Мочулко Алла Петрівна 1260
Мудрицька О. П. 240
Муженко Анжеліка 78
Музиченко Л. В. 15, 131
Мукан Валентина Іванівна 677
Мукан Наталя Василівна 563, 565
Муляр Ганна Тимофіївна 642, 648
Мунтян Я. Ф. 276
Муравйова А. А. 60, 68
Мурашко Олена Степанівна 654, 657
Мусієнко Жанна 759, 760

Навасардян Володимир Ашотович 1292
Нараєвська Наталя Володимирівна 643
Нарийчук Н. Д. 55
Науменко Андрій Олексійович 915, 927, 937, 1019, 1045, 1103, 1136
Негруца Юлія 532
Недбас Н. С. 708
Недвалюк Марина 687
Незгодінська В. В. 976, 977
Немирівська В. В. 671
Неделева Анна 148
Низькохат І. В. 1277
Нігрескул Алла Анатоліївна 196, 201
Нікітіна Ганна 1268
Ніколаєва Анна 1271
Ніколаєва Г. Г. 498
Ніколаєва Н. В. 762
Норенко Ірина 382, 383

Носач Г. Є. 683

Оанча Василь 1278

Обертун Ірина 1158, 1159

Обжелянька Анастасія 689

Олійник Г. А. 554

Олійник Ганна Миколаївна 560, 561, 562, 565, 567

Олійник Ніна Василівна 582, 585, 591, 593

Олійник Р. 33

Оніковський Дмитро Сергійович 79, 81

Онофрійчук Олена Василівна 424, 426

Орлова І. М. 133

Осадчий Леонід Григорович 387

Осипенко А. 336

Осипенко І. 334

Павлущенко Алла 21

Пазина Ганна Петрівна 644

Паламарчук Д. М. 622

Панта О. П. 385

Пантелішен Володимир 693

Парамоненко Є. 317

Параскевич Л. В. 1075, 1080

Пасічник Ю. А. 705

Пасічник Лілія Андріївна 346

Пасічник Наталя 526, 528

Пасічник Оксана 1347

Пастух Н. П. 685

Пастух О. 1279

Пастушенко Любов Іванівна 645

Патлатюк Євген Миколайович 534, 535

Патрікан В. 976, 982

Пашенко Марина 1317

Пелех Любов Іванівна 654, 656, 658, 663, 664

Пелеховська Катерина Володимирівна 878, 893, 909, 914, 924, 937, 938, 955, 1009, 1031, 1037,
1049, 1064, 1087, 1089, 1118, 1132, 1136

Перепелиця Віра Автономівна 646

Перепеляк 668, 672

Пересунько Є. 826

Перець І. 972

Перінський М. 359

Першина Т. Г. 1276

Петлюхова Валентина Анатоліївна 626, 627, 633

Петренко І. А. 50

Петренко О. П. 92

Петрик Тетяна Михайлівна 624

Петрова Анна Олександрівна 886, 1023, 1042, 1070, 1076, 1094, 1106, 1112, 1128, 1145

Петрова Є. І. 129

Петрова Наталія Олександрівна 875, 881, 886, 900, 925, 930, 991, 993, 1025, 1083, 1099, 1109, 1139
 Петросян К. С. 963, 964, 967
 Печерська Лідія Дмитрівна 661
 Підгаєцька Надія Анатоліївна 605, 606
 Підгорна Т. 822
 Піддубна Галина Петрівна 581, 606, 607, 608
 Підлісна Катерина Іванівна 16, 19
 Пітоня Данис 1270
 Плошник Є. 814
 Поборна І. П. 1172, 1173, 1174
 Повзун М. М. 1128
 Погорелова Л. А. 667, 668, 672
 Погоріла Людмила Анатоліївна 594
 Погребняк С. 359
 Подуран Олександр 578
 Покотило Т. 1316
 Поліковська М. Є. 698, 699
 Поліщук В. 383
 Поліщук Георгій Архипович 1285, 1286
 Полозюк І. 278
 Полуденко С. 815
 Полукарова Н. І. 1152, 1153
 Полховська Н. 391
 Помагайбус Дмитро 572
 Пономаренко Ганна 1309
 Попадюк Олена Миколаївна 715
 Попазов Дмитро 533
 Поточенко Л. І. 5, 22, 111
 Приймак Валентина Вікторівна 220
 Прокоп'єва Л. В. 241
 Прокопенко Г. А. 684
 Прокопець Н. Є. 138
 Прокопчук Т. В. 113
 Прудка К. П. 966
 Пшенична Людмила 1281
 П'янченко Т. А. 1258

Рабічук Ксенія 410, 412
 Ратушняк Н. З. 389
 Радішевська Л. М. 624, 628, 634
 Размеріца Н. В. 1077
 Рай Людмила 766
 Ракушняк Світлана Федорівна 71
 Ратушнік С. 104
 Рахімова Д. 1180, 1181
 Редькін Руслан 1157
 Рейзвих Н. І. 54, 65, 84, 89
 Ремовська Я. 808, 809

Решетник Л. А. 82
Рєпка Андрій 101
Рибак Євдокія 659
Рибак М. П. 100
Рижало С. Я. 549
Риков. А. 306
Рогачевська Людмила Андріївна 1178–1181
Рогозінський В. 386
Родна Анастасія 1157
Рожнова Л. Н. 971
Рознатовський В. 720
Романовська Н. М. 911
Романюк Г. В. 1324
Ропотан Вікторія 574
Ротар А. 358
Рошкович О. 334, 338
Рубанська Ірина 580
Рубанський Максим 580
Рубцова В. П. 91
Руденко Л. А. 55, 68, 91, 95, 129
Рудий Олександр 569
Рудницька Світлана Іванівна 453, 454
Русляченко С. М. 1297, 1300
Рябенко К. 819

Саввова Л. В. 1268
Савчук Анатолій Максимович 741–746
Саєнко С. 504
Сакал К. 821
Салімова Сабіна 793–795
Саломатіна М. М. 965
Самарцева І. П. 41
Самойленко Анастасія 1259
Самойлюк В. 113
Самочорна Олена Петрівна 454, 456
Сауляк Олена Володимирівна 704
Севастьянова З. В. 619, 620, 621, 635
Семанюк Наталя 1281
Семенова І. М. 968, 969, 970
Семенчук Наталія Іванівна 1193
Сербул Катерина Сергіївна 25, 28
Серебрій Юлія 686
Сидорко О. 333
Синжерян Галина Петрівна 621, 625
Сирбу О. 283
Сиротюк Юлія 1267, 1270, 1271
Сисак Олена 770
Ситнік Олександр 116

Сич Юлія 557
Сільницький І. В. 109
Сініка Олександр Павлович 197
Сірий Роман 687
Січкарь Антоніна Федорівна 652, 655
Скіба Тетяна Ігорівна 419
Скліфасовська А. Д. 235
Скліфасовська Наталя 1162
Склярова Є. С. 40, 64
Слабенько Л. 309, 312
Слабченко Л. В. 863
Славінська Агнеса Борисівна 629
Слободян Ольга 1264
Слюсаренко Марія Миколаївна 447, 449
Содель Олексій Михайлович 1157
Созанська В. В. 789–791
Соколова В. 304
Сокур Тетяна 574
Соловійова Г. І. 855, 856, 859
Солончак Вікторія 1268
Солопенко Г. Г. 536
Сопун Ганна Миколаївна 398, 400, 405
Сорока І. С. 68, 82, 153
Сорочан В. М. 627
Сосновська Ганна 410, 412
Сотіна Г. 305
Софич Михайло 575
Спіян Ю. 381
Сребницька Яна 1267
Стагайло Т. Я. 812
Станішевська Віра Іванівна 615, 628
Стерненко А. О. 373
Стефанюк Інна 689
Стефанюк Т. І. 616
Стінська Майя Яківна 1241, 1250, 1252
Стоянова А. А. 131
Сунерсон 56
Суша А. 323
Суходольський Сергій 1268

Тарабанчук Л. О. 1280
Тарасюк О. С. 1321
Текуч Вікторія 1347
Телішевська О. 334
Терещук Ольга Олегівна 1207, 1209
Тимінський Олександр 690
Тимофєєва Світлана Іванівна 533
Ткач Л. І. 619, 631

Ткаченко А. 336
Ткаченко Тетяна 83
Ткачук Віта Миколаївна 647
Тодорашко Яна 1314, 1315
Томашко Л. І. 861
Томіна Меланія Іванівна 736, 738
Топольницька Галина Миколаївна 1222
Торган В. П. 141
Траченко О. М. 684
Требунська М. М. 117
Трембовецька Катерина Михайлівна 712, 718
Третьякова Г. 808, 809
Триморуш Галина Іванівна 649, 652, 653, 655, 659–662, 664
Трофайлова О. 826
Трофім Христина 1203
Трохимчук Євген 570
Трохимчук Катерина 576
Трохіна Н. А. 74
Трунько Юрій Григорович 750, 752, 757
Тулба К. 850, 851
Туркас Костянтин 766
Туровцева Катерина 1158, 1159

Урбановська К. 381

Фаріон Олена Петрівна 713, 716
Федоренко Євген Валерійович 437, 439
Федорова Олена 1268
Федорчук Ю. 802, 817, 842, 849, 862
Федькалов М. 1147, 1149, 1150
Фелік І. В. 152
Фетеля Д. Б. 6, 57, 74, 99, 140
Філіпович Неоніла Станіславівна 585, 593, 596, 598
Флор Микола 1269
Флоріна Н. 307, 309
Фомина Л. Л. 32, 49, 65, 108, 121, 126
Форостецька Т. П. 289

Халіна Олена Олександрівна 426, 429
Харитоненко В'ячеслав 1324
Харковенко Олена Петрівна 644
Хашцевська Г. 298
Хворостецька І. 1012
Хміль Володимир 578
Хрипун В. 318, 321
Христанчук Тетяна Анатоліївна 614, 633, 634

Цвігун А. О. 625

Цибульська М. Ф. 56, 64

Цибуля Ірина 414, 416

Циколенко К. С. 47

Цимбалюк Світлана Григорівна 711, 712, 715

Цопа А. 189

Цуркан Т. 766

Чабан Ольга Вікторівна 1185, 1248, 1249

Чернецька 1333

Чернова Ірина Олегівна 1258

Черняхівська Ганна Олексіївна 1200, 1202

Чорнобай Ганна 776

Чумак О. А. 797

Чумаченко О. Н. 911

Чустрок Наталка 1280

Чайчук Наталія Олександрівна 52, 62, 69

Чекменева Т. В. 45

Червонюк О. С. 665, 674

Чердинцева Г. І. 8, 22

Чернецька А. К. 265

Чернецький Ю. М. 274, 284

Чернишова Н. П. 56, 99

Чирик О. 360

Чистякова Н. А. 138

Чорна Н. 275, 276, 282

Чорна С. А. 375

Чудак Олеся 690, 693

Чумікова В. М. 67, 95, 145

Шатенко Є. К. 7, 41

Шведа Катерина 1264

Швець Інна 780

Швець Вікторія 581

Шевченко В. І. 149

Шевченко С. М. 283

Шевчук Володимир 687

Шепітко Тетяна 690, 693

Шикоряк Г. 332

Шишацький О. 306

Школьник М. П. 44

Школярєнко Л. М. 967–971

Шляга А. 98

Шокелеу Т. О. 961

Шпак В. М. 696

Шпак Ніна 556

Шпак Т. В. 678, 679, 682

Штимбуляк А. В. 853

1586 | Алфавітний перелік інтерв'юерів

Штрауб Лілія Марківна 1186, 1194, 1198

Шувалова І. М. 73

Шугайло Є.С. 148

Шутяк Н. В. 696, 702

Щебетенюк А. 973

Юркевич Артур 793–795

Юрко П. В. 998, 1004, 1006

Явтушенко М. 46

Якименко С В. 1152

Яковлева Ганна 1253

Яковлева В. 847

Янкевич В. А. 1311

Яремчук М. Д. 1110

Ярмак О. 275, 276, 282

Ярчук Альона 1178, 1179

Ясніцька Людмила Вікторівна 558, 566, 568

ЗВЕДЕНИЙ ПОКАЖЧИК ІМЕН

Абаза Тихон (син Михайло) 742
Авдеєнко Ігор Сергійович 407, 410
Авдеєва Любов Антонівна 348
Авдеєва Н. С. 24, 61, 70, 72, 116, 119, 120
Аверкіна А. 113
Авілова Зінаїда Іванівна 349
Авксентієва Марія Микитівна 569
Аврамчук Валентина Володимирівна LXX
Авреньєв Кирило Степанович 742
Авріян Пантелеймон (дружина Фросина, сини Олексій і Федір) 677
Авронова Галина Федорівна 774
Агапова Ганна Василівна (батько Приступа Василь Федорович) 182
Адаховська Анастасія Іванівна 694
Адаховська Ніна Іванівна 695, 697, 698, 702, 706–707
Айзінберг 634
Айхенвальд Л. І. XLIII, XLIV
Акулова Анастасія Павлівна 262
Албул (Владімірова) Олена Павлівна 513
Албул А. 835
Албул Микола Петрович (дід по матері Кузьма Миколайович) 816–817
Албул Надія Микитівна 3
Албурович Фросина Йосипівна 719
Александренко Юлія 1185
Александров 714
Александров Пилип 735
Александрова Ніна Терентівна 735
Алієва Варвара Василівна 3
Алієва Лариса Василівна 1267, 1270, 1271
Аліксійчук Дмитро 284
Алказ Сергій 522, 525
Альбещенко О. 125
Ананьєва (Чабан) Марія Леонтіївна 134
Анголов 574
Андре Марія 1181
Андре Ольга Людвиківна 1180–1181
Андреева Анна Мартинівна 971
Андреева Галина Борисівна 883, 922, 927, 935, 1019, 1044, 1059, 1063, 1082, 1101, 1115, 1123
Андреева Євгенія Костянтинівна 3
Андреева Тетяна Яківна (брати Сашко і Борис) 967
Андрієвська Ірина Дмитрівна LIII
Андріященко М. А. XVII
Андропова Марфа 652
Андронюк Павло Єремійович 595
Андронюк Світлана Іванівна 598

Андрощук Марина Володимирівна 378, 382–385
Андрусенко Аврам Іванович 155
Андрусенко Сергій Михайлович 782
Андрушина Катерина Гаврилівна (батьки Харченко Гаврило Миколайович і Ганна Прокопівна) 333
Анісімова Валентина Макарівна 302, 303
Анісімова Раїса Володимирівна 366
Антоненко Ганна Михайлівна 581
Антонініна В. 340
Антонова Віра Мойсеївна 361
Антонова Клавдія Степанівна 361
Антонова Ольга Максимівна 793
Антонова Ольга Миколаївна 714
Антонова Софія Андріївна 719
Антонова Тетяна Сергіївна 429, 431
Антоновська Ганна 598
Антоновська Фросина Микитівна 582
Антонюк Євдокія Антонівна 720
Антонюк Ілля 14
Антонюк Миколай 1134
Антонюк Пауліна Григорівна 1105
Антонюк Світлана 1262
Антонюк Юлія Михайлівна 677, 678
Ануфрієва (Сочесло) Ганна Мойсеївна (батьки Сочесло Мойсей Гнатович і Галина Петрівна, брат Семен) 763
Ануфрієва Ганна Василівна 4
Анчербак Павло 847
Апанович (Апановичка) 982
Аратовська Ніна Григорівна 364
Аратовський Петро Вікторович 360, 364
Аргатюк Сергій Степанович XVII, LXXI
Ардашева Катерина 1247
Арзамасова (Гребінченко) Марія Яківна (батьки Яків Савелійович і Надія Кирилівна) 317
Арифтеєв Михач (син Василь) 742
Аркуша Т. Д. 40
Армаш Т. П. 88
Арнаут Олександр LIII, 190
Арсеньєва О. Ф. (батько Арсенєв Ф. Я.) 1314
Артеменко Павло Максимович 86
Артемовий Яким 735
Артюх Валентина Георгіївна (батько Артюх Григорій Тимофійович) 912–914
Артюх Григорій Парфентійович (дружина Ліза Олександрівна, мати Артюх Зінаїда) 1004
Артюх Катерина Андріївна 989–990
Артюх О. 999
Артюх Олена Миколаївна 991
Артюх Пелагея Петрівна 992
Асатрян Л. 1000, 1001
Асаул Олександр Петрович 1290

Асаул Петро 1290
 Асауляк А. 282
 Асауляк Андрій Андронович 262
 Асауляк Володимир Павлович 782
 Асауляк Катерина Филімонівна 262
 Асауляк Марія Миронівна 262
 Асауляк Петро Сергійович 262
 Астрахович Антоніна Василівна 4
 Атаманчук Агафія Микитівна 582
 Атаманюк Ольга Петрівна 4
 Афанасенко Мишко 1082
 Ацабрика Мотрона Іванівна 216
 Ацук Феня Василівна 363
 Ашаніна Яна Едуардівна 59

Бабенко В. 1314

Бабенко Іван Олексійович (дружина Марія Іванівна, дочка Віра) 393
 Бабенко Марія Григорівна (дів. Куркан) 1212–1216
 Бабенко Маруся і Віра 1019
 Бабенко Таміла Леонтіївна 325
 Бабій (Бабійка) 812
 Бабій Василь 243, 244
 Бабій Ганна Олександрівна (бабуся Маня) 166
 Бабій Іван Мефодійович 167
 Бабій Марія Никифирівна 614
 Бабій Надія Іванівна 1260
 Бабій Наталія Юхимівна 664
 Бабій Оксана Марківна LIII
 Бабій Петро 1286
 Бабіна Ніна Семенівна 262
 Бабіна Т. А. 701
 Бабіч Марія LXV
 Бабіч Наталія Василівна 5
 Бабкова Фросина Потапівна 614
 Бабський Михайло 602
 Бабський Федір Прокопович 604, 605, 611
 Бабченко Надія Пилипівна 512
 Бабченко Світлана Петрівна 49
 Бабчинська Г. А. 665, 671
 Бабчинська Олена 1289
 Бабчинська Тетяна 1289
 Бабчинський Аркадій 641–642
 Бабчинський Василь Логинович 1288–1289
 Бабчинський Іван 641
 Бабчинський Михайло Іванович 1289
 Бабчинський Назар 641
 Бабчинський Федір Іванович 1289
 Бабюк Марія Іванівна 1107

Багатчук Фросина 1342
Багаченко Ілля Іванович 5
Багланова Олена Миколаївна LXIX
Багно Іван Іванович (дружина Варвара Кирилівна, діти Марія, Ольга, Петро) 303–304
Баграновська Галина Олексіївна 560, 563, 566
Багрянний Іван XLVII
Багузова Таїсія Пилипівна 339
Бадера Д. LIV, LXXI
Бадюк (Шайтан) Поліна Миронівна 815
Бадюк Артем Миронович 815
Бадюк Югин Миронович 815
Бадюки Микита Миронович 815
Баженова Клавдія Венедиктівна 817
Базарна Євдокія Порфирівна 558
Базетов Михайло Сабіржанович 5
Базилевичі Федір і Тодось (брати) 565
Базіва (Базова) Анастасія Миколаївна 967–968
Байбузенко Ганна Павлівна 225
Байдан Галина Іванівна LXX
Байдаш Євдокія Степанівна LXIX
Байкул Акуліна Єфремівна 1107
Байкул Марія Єфремівна 1109
Байлюк Марія 980
Байлюк Павло Тихонович 980
Байлюк Петро Тихонович 980
Байлюк Тихон Якович 980
Байраки 1282
Байрактар Дмитро 539, 542, 544, 546
Байрактар Петро 539, 542, 544, 546
Бакаліна Алла Іванівна 618, 619
Бакан Тетяна 550, 554
Бакан Юлія 554
Бакланов І. І. 475
Баксічева Ольга Андріївна 720
Бакума Григорій 1330
Бакума Надія Олександрівна LIII, 186
Баландін Никифор LXIV–LXVI
Баландюк Гриша 562
Балани 925
Балановська Віра Луківна 614
Балановська Ганна Іллівна (батько Чернійчук Ілля Леонтійович) 615
Балановська Євдокія Яківна 615
Балановський Михайло Федорович 615
Баланюк Вікторія Василівна 719–731
Баланюк Євгенія Володимирівна 720
Балашев XLIII
Балтян Василь (дружина Марія) 260
Балтян Г. П. 741

Балтянський Ісак Ізраїлович 742
 Балукова Марія Юхимівна 683
 Банар О. 801
 Бантовська Ганна Петрівна 263
 Барабанова Ксенія Григорівна (батьки Григорій і Софія; сестри Ксенія, Віра, Настя, Марія; брат Федір) 15
 Барабаш Агадія Данилівна (брат Микола) 500
 Барабаш О. 474
 Баран Євдокія Никифорівна 1109
 Баранець Микола Семенович 339
 Барановська Галина Олександрівна 721
 Барановська Ольга Михайлівна LIV, LXXI
 Барановський Федот 667
 Барбароша Надія 1062
 Барбинягра Іван Васильович 187
 Барбинягра Кілія 189
 Барбинягра Марія Василівна 186
 Барбінягра Андрій 993
 Барбінягра Марія Василівна (батько Паюл Василь Іванович) 187
 Барбінягра Олеся LIII, 187
 Барбінягра Степан Андрійович 993–996
 Барбу Самуїл Іванович 995
 Барбул Ольга 186
 Барда Валентина Митрофанівна 855
 Барда Олександра 986, 988
 Баржан Раїса Вікторівна 6
 Баркар 659, 753
 Баркар Іван «Константинець» 751
 Баркар Віра Семенівна 750
 Баркар Григорій Іванович 751
 Баркар Єфросинія Трохимівна 750–751
 Баркар Марія Максимівна 751
 Баркар Микола Іванович (брат Григорій, дід Купцов Конон) 751
 Баркар Олена Григорівна 750–752
 Барладяну-Бирладник В. XIII
 Бармалюк Іван Микитович 665
 Бароліс Віра Іванівна 6
 Барченко М. XLVI, XLVII
 Басиста Олена Іллівна 357
 Баскакова Юлія Степанівна 721
 Басько Агаф'я Олексіївна 636
 Батрак (прізвисько) Михайло 718
 Батуріна (Зарицька) Марина Григорівна L, LIV, LVI, LXX
 Батуріна Лідія Сафронівна 475
 Батуріна Олена Карпівна 1306
 Бауман Ельвіра Петрівна 6
 Бахтєєва Зінаїда Павлівна 461
 Бахтій Тетяна Петрівна LXIX

Бахтін А. XII
Бачинська Ольга Семенівна 637
Башкирдина Наталія Кирилівна 616
Баштанар Антон 562
Баштанар Олександра і Марія 250
Бевз Ганна Олександрівна 1110
Бевз Клавдія Михайлівна (тітка Ірина) 1070
Бевзюк Іван 1349
Бевзюк Микола Єфремович 1272
Бевзюк Т. П. 1272–1275, 1289
Бевзюк Терентій Матвійович 1272
Бегле Борис LXX
Беглец Антон 751
Бедрій Василь 650
Беженар Дмитро Миколайович 539
Безверхня Валентина Миколаївна LXIX
Бездітна Надія Олексіївна 851
Бездеда В. А. 137, 152
Безик Марія Степанівна 678
Безпалько Людмила Іванівна 410
Безпалько Феодосія Іллівна (брат Наум) 649
Безродня (Кисельова) Людмила Кирилівна 320
Безсмертний 696, 697, 698
Безсмертний Михайло Євтодійович 754
Безсмертний Петро Євтодійович 754
Безсмертний Семен Євтодійович 754
Безсонова Лідія Митрофанівна 6
Безтаков Павло Микитович 817
Безштанковський Олександр Никифорович 1355
Беккер Розалія Фрідріхівна (батьки Енгельман Фрідріх Андрійович і Розалія Яківна, брати Федір і Карл) 344
Белевич XLIII
Беленко Надія Миколаївна 997
Белзга Євгенія Петрівна (батьки Ставінчук Петро Степанович і Єфросинія Андріївна, дід Єрошук Андрій) 777
Белібов Семен 187
Белібов Федір Микитович (дружина Наталя і дочка Марія) 190
Белібова Ганна Іванівна 187
Белік Е. В. 828, 843
Бенда Надія Іванівна 317
Бендас Олена Миколаївна 713
Бендас Федір Олександрович 636–642
Бендюк Іван Тимофійович (дружина Марія Іванівна, дочка Наталя, в заміжжі Шурубур) 236
Бендюк Тимофій Іванович 236
Бенштейн Р. 487
Березанський О. 92
Березенко Ігор Миколайович 7
Березовський В. М. 8

Березовський Василько 8
 Березовський Михайло Олександрович 8
 Березовський Петро Архипович 245
 Берекет Олексій 792
 Берія Лавреній Павлович XXX, 937, 1018, 1146, 1247
 Беркутський Валентин Іванович 318
 Берляка Максим 743
 Бернадський Денис Тимофійович (дружина Варвара Григорівна) 320
 Берназ Ірина Валентинівна LXX
 Бесараб Галина Федорівна 583
 Бесараб Ганна Захарівна (батьки Янковський Захар Трохимович і Мотра Афіянівна) 746
 Бесараб Іван 591
 Бесараб Ірина Володимирівна 594, 602, 609
 Бесараб Катерина Андріївна (мати Волощук Лідія Іванівна, дідусь Білоченко Петро Макарович, бабуса)
 Бесараб Марія Василівна 583
 Бесараб Пелагея Ігнатівна 583–584
 Бесараб Тетяна Іванівна 587, 588, 592, 593
 Бесараб Тимофій (син Василь) 771
 Беспалько Таня 655
 Беланова Н. Д. 1269
 Белік Марія (мати Шитря Дарія Никифорівна) 264
 Белінська Г. В. 694
 Белінський Володимир Михайлович 694
 Белінський Л. В. 702
 Белкіна Марія Петрівна 1296
 Битко Тетяна 792
 Бичіхін А. О. XLIII
 Бишляга Костя 1178–1179
 Бишляга Ніна Іванівна 506
 Біла Юхимія Євдокимівна (сестра Женья) 679
 Білак Марія Андріївна 503
 Біленко Марія Михайлівна 1025
 Білий Іван 680, 682
 Білокінь Марія Никифирівна 695
 Білоконь 271
 Білоконь (Панасенко) Ксенія Григорівна (мати Явдоха, сестра Оріся) 1327
 Білоконь Григорій 640
 Білоконь Інна Дмитрівна 710, 715
 Білоконь Марія Петрівна 636
 Білоконь Олександр 638
 Білоконь Ольга Захарівна (сестри Ліда і Надя) 709
 Білокрилець Петро Іванович 263
 Білокур Тетяна Григорівна 9
 Білостоцька О. М. 10
 Білоус (Сабатин) Євдокія Іванівна 263
 Білоус Андрій Іванович 865–866
 Білоус Василь Іванович LXII

Білоус Ганна LXII
Білоус Ілля Гаврилович 1322
Білоус Ірина Артемівна (батьки Артем Васильович і Ксенія Архипівна) 731–732
Білоус Макар 787
Білоус Наталія Іванівна 353
Білоус Ніна Андріївна 1266
Білоус Феодосій (дружина Наталка) 732
Білоус Юрій Васильович (дружина Мар'яна Лук'янівна) 535
Білоусова Лілія Григорівна XVI, XLI–LXXXVI
Білоченко Олена Олександрівна (чоловік Білоченко Павло Петрович) 771
Білоченко Олена Трохимівна 770–771
Білоченко Павло Петрович 771
Білоченко Петро Макарович (дружина Олена Трохимівна, син Григорій) 770
Білощук Віктор Якович (бабуся Єфросинія) 1027–1028
Білощук Іван 1036
Біляївський район (з 2020 р. – Одеський район) 376
Біляновські 960
Бімерська Юлія Михайлівна 168
Бірюк Сергій 118
Бірюкова Ірина Олександрівна XIV
Благодар Микола 762
Благодарь Мусій 761
Блажевська Федоня (зять Ткачук Трохим) 260
Блажко Олександр Павлович 1171
Блащук Г. Ф. 1314
Блащук Світлана LXXXVI
Близнюк Дмитро 577
Блинова Параска Іванівна 475
Блінов Микола 1344
Блінова Соня 1344
Блохіна Лідія Макарівна 264
Блошенко Ольга Андріївна 1261
Блощенко Н. І. 979
Бобик (Футорян) Ольга Гаврилівна (батьки Футорян Гаврило Федорович і Софія, сестра Наталя) 1333
Бобкін Василь Григорович 1330
Бобко Ніна Іванівна 488
Боброва Людмила 1261
Боброва А. І. 1320
Бобровська І. XII
Богар Іван 792
Богар Сергій Іванович 791–792
Богачеви 330
Богаченко 507
Богаченко Володимир Дем'янович (сестра Любов, дядько Федір, дід Максим) 487
Богаченко Любов 487
Богаченко Максим 487
Богаченко Марія Михайлівна 1159–1163

Богаченко Надія Степанівна 809
Богаченко Федір 487
Богачук Григорій Іполитович 250
Богачук Л. XV
Богачук Марко 254
Богачук Олександра Сидорівна 250
Богданова Олена Іванівна 9
Богнев Петро 1149
Богомазова Олександра Григорівна 679
Богосова Віра Іванівна 9
Богошура Євгеній 255
Богусевич Ніна Пилипівна 818
Богусевич Панас (дочка Ганна) 862
Богусеєвич Оксана Павлівна (сестра Людмила) 799
Богусеєвич Панас (дочка Ганна) 799
Богусеєвич Федір Григорович 799
Бодак Олена Никифирівна 461
Бодачевський Євген 575
Бодачівська Катерина Петрівна (батьки Бодачівський Петро Терентійович і Ганна Петрівна, брат Петро) 569–570
Боечко Т. С. 389
Божінська (Деркач) Марія Тимофіївна (мати Домна) 983
Божок І. 163
Бойко 904
Бойко Анатолій Лукич 616
Бойко Варвара Устимівна 818
Бойко Васирина Іванівна 1200
Бойко Василь 1049
Бойко Григорій Терентійович 246
Бойко Єфим LXII
Бойко Любов Іванівна (батьки Мигуш Іван Олександрович і Ганна Яківна) 202
Бойко Марія Омелянівна 676
Бойко Марія Юхимівна 972
Бойко Михайло Володимирович 245
Бойко Надія Василівна 787
Бойко О. 972
Бойко Олексій Іванович (сестра Олена, дідусь Маринчук Григорій і бабуса Маринчук Марія) 676
Бойко Олена Іванівна 676
Бойко Софія Семенівна 778
Бойко Степан 787, 788
Бойко Юхрей Іванович 244, 245
Бойкова О. О. 680, 681
Бойченко 1328
Бойченко Юфима Юфимівна 1282
Болгарчук Григорій 1147, 1150
Болдур Олена Петрівна LXX
Болдур Олеся Миколаївна LXIX

Большот Лука 964
Большакова Єфросинія Афанасіївна 741
Бондар Н. В. 773, 774
Бондар Алла Олексіївна 732, 737
Бондар Василь 1289–1290
Бондар Л. Є. 677, 678
Бондар Макар 731, 735
Бондар Митрофан 739
Бондар Олекса Логинович LVII
Бондар Олена 735
Бондар Фотій 737
Бондар Христина Миронівна (брат Никифор) 732
Бондарева Євгенія 1157
Бондаренко (Кравченко) Лідія Олександрівна 1124
Бондаренко Ада Михайлівна (батьки Бондаренко Михайло Митрофанович і Чепурна Клавдія Гаврилівна, бабуса Бондаренко Анастасія) 1241–1243
Бондаренко Алевтина Олексіївна 9
Бондаренко Володимир Михайлович 1111
Бондаренко Г. Ф. 616, 523
Бондаренко Дунька 1263
Бондаренко Єлизавета Олексіївна 1112
Бондаренко Єфросія Іванівна 416–419
Бондаренко Катерина Несторівна 1355
Бондаренко М. О. XIV
Бондаренко Маня (батько Микола) 1047
Бондаренко Марія Миколаївна (батько Микола Іванович, брати Саша і Віталік) 1028–1029
Бондаренко Маруся 749
Бондаренко Михайло Васильович 1334
Бондаренко Надія Іванівна 1265
Бондаренко Ніна Ісаківна 809
Бондаренко Ніна Павлівна 193
Бондаренко Олена Яківна 910
Бондаренко Сергій Іванович 972
Бондаренко Степан Гаврилович 785
Бондаренко Тетяна Пилипівна 1334
Бондаренко Феня 1032
Бондарець Яна 531
Бондарчук Валентина Миколаївна 779–780
Бондарчук Олена 509
Бондарчук П. LIV, LXXI
Бондатій Дементій Євдокимович 570
Бондурівська Настя 272
Бондурівський А. 857
Бондурівський Іван Сергійович 264
Боніва (Кость) Лідія Дмитрівна 499
Борбела Іуліта Онисимівна (батьки Онисим та Соломія; сестри Марія і Сеня, брати Сава і Міша) 264
Бордюженко Захарій 847

Борисенко В. К. XI, XVIII, L
 Борова Н. С. 616, 618
 Боровик Віра Максимівна XIX, 1171
 Боровська Марія Степанівна 10
 Боровська Павлина Петрівна 265
 Боровський Василь Онуфрієвич 299
 Борода Ганна Яківна (батьки Стойков Яків Семенович і Ірина Іванівна, сестра Марія, брат Василь) 1245
 Бородачук Олена Яківна 809
 Бородіна Антоніна Федорівна 10
 Бородіна Т. О. 1232, 1233
 Борсук Сьоня 660
 Борщ Петро Семенович 558–559
 Боряк Геннадій Володимирович LVII, LXXX–LXXXVI
 Боряк Олена Олександрівна LXXXVI
 Боряк Тетяна Геннадіївна X, XIV, XIX–XL, LXXXVI
 Боса Ніна (син Сергій Максимович) 482
 Ботушанська Ольга Федорівна XIV, L
 Боцул (Боцуланка) Оксана (дочка Тодоска) 254
 Боцул Антін 585
 Боцул Ганна Варівонівна 584
 Боцул Надія Яківна (дід Боцул Феодосій Гнатович) 584–585
 Боцул Сергій Петрович 596
 Бочковенко Любов Іванівна (батько Макаренко Іван Іванович, брати Олексій і Анатолій) 265
 Бояринцев 1000
 Бояринцев Семен 997
 Боярська Галина Миколаївна 559, 564, 566
 Боярська Ганна 703
 Боярський Андрій Феодосійович 559
 Боярський Іван 562
 Боярський Онуфрій 561
 Брайко Роман (жінка Дуня, дочки Гаша і Паша) 762
 Брайченко Петро 761
 Брасковець Ю. К. 63
 Браславський Валентин Васильович (батьки Браславські Василь і Юлія Трофимівна, брати Микола, Анатолій, сестри Надія, Олександра) 1325
 Браславський Іван 629
 Братанчук (Жук) Єфросинія Андріївна 189
 Брацлавські Міля і Євдокія LXI
 Брачковська Яніна Петрівна 10
 Брехаченко Тамара 1143
 Брований Іван Семенович 679
 Броварний Корній Парфентійович 680
 Бровко Т. М. LIII
 Бродецька Віра Павлівна 786
 Бублик Петро 682
 Бубликова Людмила Павлівна LXX
 Бубняк Марія Федорівна (батько Бубняк Федір Іванович) 1146

Бугакова Галина Петрівна 914–915
Буговські 63
Бугрик Ніна Василівна LXIX
Будик Микола 1289
Будігай Іван Васильович 168
Будіш Іван 190
Буднік Ганна Михайлівна (батьки Буднік Михайло і Ганна, сестри Фросина, Марія, Олена, брат Іван) 910–911
Буднік К. П. 963
Будріян Гафія Костянтинівна 752
Будяченко Володя (дружина Маня) 821
Бужилов Олег Валерійович LXIX
Буздуган Юлія 571
Бузенко Махтей 442
Буйвол Єфросинія Михайлівна 806
Буйвол С. 808, 809
Буйна М. 340
Букач Володя 529
Булат Анастасія Андріївна 11
Булат Євгеній Павлович 677
Булат Павло Якубович 678
Булах Марія Трифонівна 11
Булашевич Г. О. 765
Булгак Любов 777, 786
Бур'ян Василь Артемович 806
Бур'ян Л. М. XIV, LXX
Бурачковська Степанида Іванівна 650
Бурдейна Валентина Іванівна 1112
Бурдейна Клавдія Степанівна 265
Бурдейна Лідія Артемівна 773
Бурдейна Лідія Степанівна 780
Бурдейна Ф. XII
Бурдейний Андрій Феодосійович (батько Бурдейний Феодосій, брати Іван, Сергій і Андрій, сестра Маруся) 266
Бурдейний Микола 735
Бурдейний Терень (дружина Палагна, дочка Надя) 561
Бурденюк Мар'яна 577
Бурдик Світлана Михайлівна LXIX
Бурдіян Андрій Костянтинович (сестра Гафуня) 752
Бурдіян Григорій Костянтинович 752
Бурдіян Єфрем 757
Бурдіян Костянтин 752
Бурдіян Юхимія Никифирівна 259
Бурдус Єлизавета Анатоліївна 627
Бурега Юлія 45
Бурейко Марія Андріївна (батько Бурейко Андрій Самоїлович) 733
Бурій Семен Федосійович 972
Буркгард Освальд–Еккард (Юрій Клен) XLVI

Бурковський 1344
 Бурковчиха Олена 679
 Бурлак Л. В. 549
 Бурлака Арсеній 787
 Бурлака Глафіра 775
 Бурлака Домініка Фоківна 806
 Бурлака Єфим 749
 Бурлака Катерина Пантелеївна 677
 Бурлака Онофрей 653, 654
 Бурлака Тетяна Аксентіївна 11
 Бурлака Тимоша (дочка Гафія) 655
 Бурлака Яким 787
 Бурлаченко Ю. 1180–1181
 Бурлачук 139
 Бурля Катерина 187
 Бурмака Ганна Тимофіївна (сестри Явдоня, Зоя, Палазя) 12
 Бурмістр Валентина Євгенівна LXIX
 Бурмістр Ганна Тихонівна 752
 Бурмістр Ірина 641
 Бурмістр Ніна Олексіївна 616
 Бурова Т. XV
 Бурсенко Іван Григорович 12
 Бурунова Феодосія Леонівна 477
 Бурчо Йосип Олександрович L, LIV, LVI
 Буряк Марія Михайлівна 154
 Бурячек О. Н. 78
 Буряченко Ганна Іванівна 998
 Буряченко Ганна Яківна 1029–1031
 Бурячок О. О. 46
 Бутенко Віктор Миколайович 14
 Бутенко Іван (дружина Гвоздовська Ірина Лазарівна, діти Тамара і Федір) 1218–1219
 Бутенко Ірина Лазарівна (батьки Гвоздовські Лазар Костянтинович і Аграфена Дмитрівна, сестра Євдокія; чоловік Бутенко Іван, діти Тамара і Федір) 1216–1219
 Буткова Тамара Григорівна 755
 Бух Анна Євгенівна L, LIV, LVI, LXX
 Бучіле Ганна 1262
 Буюклі (Татарова) Марія Олексіївна 1297
 Буяновська Марія Савелівна (батько Головатюк Сава Іванович; дочка Буяновська Тетяна Олександрівна) 1236–1239
 Буяновська Тетяна Олександрівна 1236

Вавриняк Тетяна Федорівна 1203
 Вазонова Олександра Миколаївна 14
 Вайсерман Сюня Наумович 266
 Вакарчук Архип (дружина Поліна) 745
 Валентюк Надія Семенівна 466
 Валовенко Степан 964
 Валовенко Степан 966

Валькова Тамара Володимирівна 1226, 1229
Вангулова Фекла Іванівна 559
Вапняр Афанасій (Опанас) Федорович 559–560
Вапняр Марко 562
Вапняр Марко Івович 567
Вапняр Федот 562
Варан Ніна Іванівна 1334
Варбанець Варвара Никифорівна 473
Варбанець Л. В. 488
Варвар 1070
Варганик 25
Варешкіна Є. В. 75
Варчук В. Є. 962
Варчук Микола Гнатович 1077
Варшкевич Олена Гарріївна 34, 39
Васалатій Наталя Григорівна 758
Василенко 786
Василенко Ганна Борисівна 15
Василенко Євгенія Василівна 958–959, 1013
Василенко Марія Андронівна 680
Василик Сергій Анатолійович 584, 586, 608
Василинич Іван Дем'янович 695
Василишин 656
Васильєв В. Ю. XIII, LIV, LXXI
Васильєва В. 805
Васильєва Катерина Іванівна (батько Довгий Іван Михайлович) 968
Василькевич Клавдія Михайлівна 15
Васильків Н. В. 522
Васильченко Г. О. 960
Васильченко Іван Андрійович 16
Васильченко Іван Михайлович 1337
Васильченко Степан 85
Васильчук Григорій 554
Василюк Ганна Семенівна (батьки Глинський Семен Федотович і Ковальчук Анастасія Фе-
деївна, брати Микола і Борис) 818–819
Васько О. 837
Ватаг Є. 815
Ваулина Г. Е. 3, 23, 25, 73, 100, 107, 110, 125, 140
Вахівська Ірина Леонідівна 1204
Вдовиченко Марія Василівна 1338
Везель Антоніна Ігнатівна (дочка Марійка) 333
Величко В. І. 1080
Величко Тетяна Олександрівна 20
Велічко Ніна Антонівна 1114
Вельчев Петро Афанасійович (дружина Ганна Миколаївна, дочка Галина) 531
Венгер Ванда Іванівна 1115
Верба Віра Юхимівна 867–870
Верба Іван Іванович 871

Верба Марія Матвіївна 871
 Вербецька Іволита Афонівна 733
 Вербецький Афон 733
 Вербич Дмитро 742
 Вердиш Н. В. 960
 Верлан Яків Омелянович 748
 Верховець Людмила Іванівна (брат Саша) 318
 Верховець Михайло Федорович (дядько Григор) 318
 Верховод Анастасія Григорівна (батьки Колісниченко Григорій Іванович і Дубова Ірина Микитівна, брати Іван і Яків) 1177
 Верхола Валентина 1253
 Вершови 487
 Вершутенко Марія Дмитрівна (батьки Вершутенко Дмитро і Олександра, сестри Мотрона, Ольга, Євдокія, брати Іван і Андрій) 1331–1332
 Верьовкін 889
 Веселкіна І. 333
 Веселкова Надія Іванівна 1172
 Винокуров С. І. XLIII
 Вирлан Ю. В. 1298
 Височанський Микола Сафронович LXII
 Вихватенко Таїса 226
 Вихристюк 300
 Вихтюк Олена Федорівна 256
 Вишгородський 699
 Вишневська О. XII
 Вишталська Анісія Марківна 642
 Вишталська Міла Леонтіївна 642
 Віденко О. О. LIII
 Віденко Сергій 785–786
 Війтова Т. 334, 338
 Вікторова Євдокія Кузьмівна (батьки Горбаченки, брат Горбаченко Борис) 521
 Вільчинська Клавдія Семенівна 747
 Вінник Ганна Онуфріївна 470
 Вінніченко Наталія Борисівна LXIX, LXXI
 Віражевич Віра Іванівна 20
 Вірич Любов Петрівна 357
 Вітюк Марія Гаврилівна 266
 Віхель Владислав Валерійович 407, 410
 Віхренко Лідія Єреміївна (сестра Маня) 1350
 Віщінська Парасковія Михайлівна 570
 Владиченко Яків Єрофійович (дружина Марія Іванівна, діти Аїра, Марія, Євгенія, Єфросинія, Михайло) 1199
 Владіміров Павло 513
 Власова Г. 369
 Вовк Вадим LIII, 188
 Вовченко Алла М. 1110, 1112, 1120, 1121, 1126, 1133, 1141, 1144
 Вовченко Віра Іванівна 1118
 Вовченко Віра Миколаївна 1119

Вовченко С. В. 1124
Водолазська І. І. 90
Возіян Микола 186
Возіян Павло 187
Войникова Ольга Федорівна 973
Войнорович Агафія Іванівна 742
Войтенко Віктор 564
Войтенко Костя 638
Войтенко Ольга Миколаївна LXIX
Войтенко Юрій 1292
Войтко 791
Войтко Надія Софронівна 789
Войтович Г. М. 343
Войтовська Марія Григорівна 267
Войцехівська Варвара Варфоломіївна 243
Волик Марія Михайлівна 21
Волітарська Олена Якимівна 482
Волканов Сергій Іванович 919, 933, 934, 1006, 1029, 1052, 1069, 1105, 1114, 1146
Волков Дмитро Якович 474
Волкова Валентина Іванівна 21
Волкова Євгенія Йосипівна 21
Волкова Любов Іванівна 346
Волкова Тетяна Євгенівна LIV, LXXI
Волковська Ганна Мартим'янівна 22
Волковська Марія 697
Волковський Яник 595
Волковські 595
Волкодав (Стеценко) Епістимія Денисівна 585
Воловенко 960
Воловик Вікторія Іванівна 1178–1179
Володовська Ольга Филімонівна 267
Волочан Арсеній 186
Волочан Василь 190
Волошановський Василь Трохимович 1291
Волошин Іван Семенович 244
Волошин Роман 553
Волошин Тимофій Аврамович 188
Волошина В. І. 457
Волошина Вікторія Юрївна LXIX
Волошина Катерина Василівна 461
Волошина Людмила 765
Волошина М. 1265
Волошина Матрона Павлівна 22
Волощук Костя 914
Волощук Лідія Іванівна (мати Марія) 771
Волощук Ольга Варлампіївна 246
Волощук Федір 246
Волощук Федір Ларофєйович 244

Волянський Терентій Савович 680
 Ворінка М. І. 22
 Ворнікова Ю. 214
 Ворона Яків 761
 Воронцов 1050
 Воронюк В. І. 696
 Воронюк Дмитро Порфирійович 696
 Воронюк Надія Андріївна 697
 Ворсуляк Т. М. 695, 697, 701, 703
 Воскова Ніна Пилипівна (батьки Панчук Пилип Леонтійович і Ганна Іванівна, сестра Ірина) 1151
 Восковець Євдокія Диментіївна 361
 Вронська О. В. 1232, 1233
 Вужеловська Марія Пилипівна 217
 Вчєрашня Олена Варфоломїївна 1276
 В'яльцина Анастасія 1271

Габер В. В. 497

Гавриленко Надія Олексіївна LVII
 Гаврилиха 747
 Гаврилова Феодосія Іванівна 183
 Гаврилюк Анастасія 1233
 Гаврилюк Л. М. 129
 Гаврилюк Лія Григорівна 1180
 Гаврилюк Микола Никанорович 1180
 Гаврищук Аполлінарій Федорович 1282
 Гаврищук Афанасій Юхимович (дружина Оксана Павлівна) 1283
 Гаврищуки 1282
 Гаврютенко Людмила Іванівна 304
 Гавура Марія Тарасівна 267
 Гаєвський Іван 353
 Гаєр Параска Петрівна 492
 Гай Ганна Тимофіївна 22
 Гайвонюк Сергій Олександрович 697
 Гайдаєнко Марія Онисимівна 500
 Гайдай 666
 Гайдай Віра Іванівна 23
 Гайдай Д. 1077
 Гайдай Надія Василівна 1080
 Гайдученко Федір Микитович 250
 Галабурда Ніна Семенівна 789
 Галайчук Н. Д. 52
 Галак Андрій 1000
 Галак Юхим Максимович 753
 Галамага Марія 566
 Галанчук Степан 1328
 Галасюк Григорій Григорович 267
 Галат (Шулянська) Ольга Андріївна 337

Галат Микола Іванович (батько Галат Іван Павлович, брат Льоня, баба Килина) 333
Галецький Семен (дружина Марфа) 562
Галіборщ Єфросинія Дем'янівна (сестри Марфа і Катерина) 819
Галіборщ М. 819
Галіцан Лідія Іванівна 267
Галічан Григорій (Гріша) 748
Галкіна Алла Василівна LXX
Галла Н. 773
Галузинська Наталя Матвіївна 1273
Галущенко Ірина Олексіївна LXIX, LXXI
Галяс А. XIII
Гамак Зінаїда Павлівна 849
Гамак Павло 849
Гамарц Надія Григорівна 169
Гамоша (призвісько) 1285, 1286
Ганевич Катерина Василівна 512
Ганзієнко Тамара Кирилівна 180
Ганібал С. Д. 6, 67, 141
Ганли Іван (дочки Дарка і Марія, син Олексій) 773
Ганова Марфа Порфирівна 560
Ганул Любов Миколаївна 169
Ганченко Василь Іванович 973
Ганченко Володимир Іванович 982
Ганченко С. 975
Гапчин Петро Дорофійович 742
Гаранюк Олена Анатоліївна 1387
Гарбуз Анна Петрівна 24
Гарбуз Іван Якович (сестра Таїсія) 24
Гарбуз Марфа Григорівна 820
Гарзинська Ганна Макарівна 617
Гарлінська Раїса Миколаївна 358
Гармаш
Гасюк (Сидорова) Віра Прокопівна 239
Гасюк Василь Прокопович (дружина Олена, дочка Тамара) 239
Гасюк Прокофій Макарович (дружина Прасковія Іванівна) 239
Гашук Антоніна Павлівна 820
Гвоздовський Лазар Костянтинович (дружина Аграфена Дмитрівна дочки Ірина і Євдо-
кія) 1218
Гебешт Н. С. 1137
Геврочук Архип 956
Гедерович Іван Лаврентійович 267
Гелас Анастасія Тарасівна 586
Генза Ольга Адамівна 1273
Генова Наталія Георгіївна 530
Генрих Марія Михайлівна 1266
Генчева Тамара Миколаївна 480
Георгієва В. С. 469
Герага Митрофан Юхимович 586

Герасим 751, 754
 Герасименко 574
 Герасименко Григорій Васильович (дід Микола) 856
 Герасимова А. О. 109
 Герасимова Любов Леонтіївна 367
 Герасимович Клавдія Іванівна 776
 Герасимчук
 Гераскін Володимир 1276
 Геращук Федір Васильович 617
 Гергелева Лариса Сергіївна 1154
 Герега Віра Прокопівна 583, 600, 610
 Герега Ніна Вікторівна 587
 Герега Олена Антонівна 590, 612
 Герман Ганна XLIX
 Герман Хима 239
 Германович Ігор 1263
 Германчук Федора Романівна 268
 Герц Іван 1125
 Герчис (Свекла) Віра Йосипівна 786–787
 Гетман Л. А. 450
 Гетман Пелагея Андріївна 449–450
 Гетманець Дарія Фомівна 304
 Гетманець Святослав Анатолійович 870, 889, 893, 897, 905, 921, 929, 940, 997, 1003, 1035, 1096, 1105, 1109, 1112, 1143
 Гетмиченко О. 305
 Гетьманська Сеня 28
 Гетьманський Іван Михайлович 26
 Гибець Віра Трохимівна 820
 Гилки Поліна Вікторівна (сестра Олена) 1315
 Гинзарко Наталія Павлівна 1328
 Гирич Ігор Борисович LXXIX
 Гирник Юлія Валеріївна LXIX
 Гіба Анна Дмитрівна 534
 Гідлярчук Лідія Іванівна 793
 Гізер Сергій Миколайович М. XVI
 Гілка Наталя Андріївна 821
 Гіль Олександра Іванівна (брат Тиміш) 617
 Гільгур С. Д. XLIII
 Гільмільярова Ганна Геннадіївна 552, 557
 Гінкул Андрій 190
 Гінкул В. 828
 Главацька Євдокія Миколаївна 651
 Главацька Феодосія Гаврилівна 651–652
 Гладка Валентина Петрівна 821
 Гладкий Костянтин Степанович 789–790
 Гладких Світлана Яківна 617, 626, 635
 Гладковський Микола Микитович 643
 Гладущик Сава 554

Гладчук Тетяна Микитівна 1177
Глазкова Ганна Федотівна 24
Глинський Семен Федотович (дружина Ковальчук Анастасія Федеївна, діти Микола, Ганна, Борис) 818–819
Гломаздин Тамара 761
Глотова Жанна Миколаївна 1247
Глусь Ганна LXII
Глуха Докія 661
Глуха Текля 736
Глушко Мотрона 499
Глушко Раїса 491
Гнатенко Віра Олексіївна 1082
Гнатенко Домна 1137
Гнатенко Михайло Онисимович 1083
Гнатенко Т. О. 1321
Гнатюк Йосип 710
Гнатюк Майя Іванівна 39
Гнатюк Марія Михайлівна 24
Гнатюк Олександра Харитонівна 560
Гнатюк Степан Хомич (брат Гнатюк Іван Хомич, дядько Гнатюк Яків) 710
Гнездеєва Марія Іванівна 25
Гнидюк Іван 832
Гнидюк Меланія Стефанівна 810
Гнидюк Серафима Карпівна 822
Гнипа Тамара Степанівна 319
Гогоман Григорій 638
Годовенко Тамара Григорівна 25
Годорожа Т. Г. LIII
Годунова Мотрона Прокопівна 652
Гой С. Л. XVII
Голік І. 304
Голік Савка 1148
Голімбієвська Мар'яна 735
Голіченко Л. В. 1153
Голобородько Лілія Йосипівна LXIX
Голованова Надія Юрївна 305
Головата Марфа Харитонівна 419–421
Головатюк Євдокія Федорівна 251
Головатюк Сава Іванович 1236
Головацький Микола Павлович 959–960
Головацький Павло 960
Головаченко (Головатченко) Віра Артемівна 814
Головачук Ганна Макарівна 1261
Головенко Арсентій 354
Головина Т. А. 63
Головко Марія Іванівна 1341–1342
Головченко (Панченко) Олександра Яківна 25
Головченко Ганна Гаврилівна 360

Головченко Марія Максимівна 1032–1035
 Головченко Петро 28
 Головченко Петро Тимофійович 28
 Голомбієвський Євгеній Анатолійович 29
 Голоперова Лідія Павлівна 29, 31
 Голуб Володимир Лук'янович 31
 Голуб Ганна Антонівна 268
 Голубей Домінікія Дмитрівна LXX
 Голубей Зоя Миколаївна LXX, LXXI
 Голубенко Сергій Каленикович (дружина Євдокія Іванівна, діти Женья, Марія, Клава) 1318
 Голубова Олена Ісидорівна 476
 Гомолицька Галина Пилипівна 157
 Гомолицький Євстафій Іванович 157
 Гонза 794
 Гонорівський Іван Микитович 748
 Гонтарук Гаврило Іларіонович 685
 Гонтарчук Аксеній (Аксинтій, Арсеній, Арсентій) 696, 697, 699, 703, 704
 Гончар Агафія Пилипівна (батьки Рибницький Пилип Миколайович і Ганна Михайлівна, сестра Марія; чоловік Гончар Ілля Ясонович, діти Василь, Людмила, Олександр) 1163–1167
 Гончар Г. 835
 Гончар Марія Василівна 484
 Гончар Марія Василівна (мати Марія) 587–588
 Гончар Роман Іванович 611
 Гончаренко (Чернова) Євгенія Михайлівна (мати Гончаренко Марія, тітка Графіна, кузина Віра) 331
 Гончаренко Єфросинія Миколаївна 506
 Гончаренко Любов Іванівна 376–378
 Гончаренко Марія (сестра Графіна, дочка сестри Віра)
 Гончаренко Олександр 1348
 Гончаренко Олена Дмитрівна 1346
 Гончаренко Пелагея Савелівна (брат Григорій, сестра Ніна) 349
 Гончаров 468
 Гончаров С. 305
 Гончарук 13
 Гончарук Анастасія Михайлівна (батьки Михайло і Уляна, сестра Ганя, брати Іван і Трохим) 268
 Гончарук Анжела LIII
 Гончарук Валентина Пилипівна 618
 Гончарук Ганна Василівна 588
 Гончарук Дар'я Іванівна 269
 Гончарук Йосип Фролович 298
 Гончарук Акуліна Спиридонівна 269
 Гончарук Коля 642
 Гончарук Леонтій 269
 Гончарук Лідія 269
 Гончарук Марія Митрофанівна 588
 Гончарук Микита Афанасійович 244

Гончарук Ніна Марківна 636
Гончарук Ольга Остапівна 269
Гончарук Павло Петрович 269
Гончарук Роман 748
Гончарук Степан Кузьмич 244
Гончарук Федір LXIV
Гончарук Юхима Василівна 270
Горбатук Агафія Логинівна (сестра Ксенія, брат Карпо) 734
Горбатюк Єлизавета Лук'янівна 734
Горбатюк Ірина 1347
Горбатюки 1347
Горбач Павло 353
Горбачова (Лагодир) Таїсія Давидівна (дід Лагодир Каленик, брат Лагодир Григорій Давидович) 256
Горбачова Таїсія Давидівна 256
Горбешко Лідія Василівна 721
Горбунки 1102
Гордина Ніна Терентіївна 960
Гордієнко А. 282
Гордієнко Ганна Антонівна 982
Гордієнко-Лісник Олександра Василівна (батьки Гордієнко Василь Михайлович і Лук'яненко Віра Олександрівна, сестра Надія, брат Антон) 1340
Гордійчук Олена Емануїлівна 1230–1232
Гориценко Віра Михайлівна 522
Горкуша Марія Омелянівна 235
Горлач Тетяна 1170
Горобець О. Г. 390
Городенко Ніна Іванівна 180
Городенський 602
Городинська Ганна Кирилівна 653
Городинська Ганя Тереніївна 653
Городиська Ганна Степанівна 697–698
Городиська Ліда 654
Городиська Любов Леонтіївна 698
Городиська Ніна Терентіївна (батько Городиський Терентій Лазарович, сестри Ганя і Тася) 653–654
Городиська Тася Терентіївна 653
Городиський Іван 696
Городиський Терентій Лазарович 653
Горохови 330
Горчева Лідія 85
Горяєва Л. Ф. 66
Горячківська А. В. 862
Горячкун Петро Мефодійович 270
Господар Галина Василівна LIII
Господар Іван Семенович 188
Господар Марія Пилипівна (син Господар Іван Семенович) 188
Готалов-Готліб А. Г. XLIII

Гоф Катерина 761
 Гоцолук Лідія Пантелеївна 349
 Гоцуленко Петро 202
 Гоцуляк Альоша 703
 Гоцуляк Олексій (Дракуш) 704
 Гоцький 559
 Гоцький Гриша 561
 Гощина Арион 186
 Грабар Наталя Іванівна 618
 Грабар Ольга Федорівна 618
 Грабовенко Лідія Вікторівна 794
 Грабовенко Марія Харитонівна 1075
 Грабовська Нюся 509
 Гравер Марія Дмитрівна (зведений брат Руденко Михайло) 1070
 Граждан Дмитро Архипович 847
 Грамотіна Л. І. 7
 Гранчак Марія Степанівна 685
 Гребенюк Антоніна Василівна 462
 Гребінченко (Арзамасова) Марія Яківна (батьки Яків Савелійович і Надія Кирилівна) 317
 Грек Параска Григорівна 227
 Грекова Ніна Юхимівна 1120
 Гресь В. Г. 1306, 1308
 Гречана Катерина Яківна (брат Володя, сестра Надя) 534–535
 Гречанюки Федір і Ганна 88– 89
 Гречешнюк Матвій Матвійович 856
 Григор'єв Іван Володимирович LVIII
 Григор'єва Ольга Максимівна 654
 Григоращенко Вікторія 112
 Григоренко (Синкевич) Аполлінарія Василівна (батьки Василь і Василина) 363
 Григоренко Віра Минівна 479
 Григоренко Іван Степанович (мати Григоренко Єлизавета) 803
 Григоренко Т. В. 198
 Григорина Гафія Василівна LXXXII, 1287
 Григорій Булгаков Григорій LXII
 Григорова Віра Яківна 528
 Григорук Л. С. X
 Григорук М. В. X
 Григорук Михайло Якович 1290
 Григорук Петро Якович 1290
 Григорчак Параска Григорівна 32
 Григорченко Прасковія Григорівна 32
 Григорюк Христина 1344
 Гринчук Зоряна Іванівна 414, 419
 Гринь Л. В. 1322
 Гринькова М. В. 452
 Грищик Марина 757
 Грищун Марфа Арсентіївна 354
 Грицюк Віра Павлівна 1325

- Грицюк Людмила Богданівна (чоловік Микола Васильович) 406–407
Грицюта (Рогачко) Тетяна Олексіївна 378
Грицюта Лідія Євсеївна (діти Тетяна, Петя, Люба, Костя; сестри Маша і Лена) 378–379
Грицюта Яна Сергіївна 432, 434
Гришаєва Валентина Григорівна (батько Татунець Григорій) 507
Грищенко 1347
Грищенко Борис Абрамович 1318
Грищенко Єлизавета Іванівна 33
Грищенко Іван 938
Грібанов В. В. 3, 5, 10, 20, 72, 84, 121
Гріхов Станіслав Сергійович 119
Гроза Володимир Іванович 722
Громовенко (Краєвська) Зінаїда Петрівна 33
Гроссман Я. С. XLIII
Гросул Л. І. 6, 11, 95
Груба Н. В. 1147
Грубий Іван Миколайович 619
Грудев Гера XLIII
Грудко Раїса Корніївна (батько Броварний Корній Парфентійович, дядько Броварний Софрон Парфентійович) 680
Грузенко 1333
Грунь І. 973
Грушанська Євгенія Василівна 710
Грушанська Надія Семенівна 711
Грушанський Григорій Якович 711
Губарь О. В. 4, 21
Губер 487
Губніцький Іван Феодосійович 1283
Гудзенко Єфросинія Олександрівна 961
Гудзенко Марія Федотівна 822
Гудзенко С. А. 965
Гудими 174–175
Гузунова Зінаїда Трофимівна 1267
Гуйван Альоша (Олексій Васильович) 36
Гуйван Михайло Васильович 34
Гук 240
Гук Валерій 690
Гула (Гуля) Ілларіон (дружина Анастасія) 372
Гула Ганна Григорівна (мати Анастасія Захарівна, вітчим Соловей Григорій Володимирович; брати і сестри: Марія, Ольга, Любов, Петро, Катерина, Євдокія, Микола) 371
Гула Трохим 372
Гулько О. 839
Гульпа Марія Йосипівна 872–875
Гульпа Ольга Пантелеївна LXX
Гульченко Вадим 39
Гульченко Тетяна Олексіївна 39
Гуменна Катерина 579
Гуменна М. П. 39

- Гуменюк 619
 Гуменюк Василь 434, 436
 Гуменюк Тетяна 224
 Гуменюк Тихон 731
 Гуменюк Федонія Іллівна 735
 Гупалюк Анна Платонівна 518
 Гур'єва Лідія Григорівна 421–421
 Гур'єва Тетяна Григорівна 421, 424
 Гуревич М. Б. XLIV
 Гурин Олександра Василівна 39
 Гурмач Іван (Ваня) 709, 716
 Гурович Ніна Ізраїлівна 40
 Гуровський Ілля 573
 Гуртік Варвара Захарівна 170
 Гусар Андрій 353
 Гусар Михайло Андрійович 353
 Гусаченко Л. І. 66, 120
 Гуславська О. 862
 Гут Анастасія Данилівна 854
 Гутарева Євгенія Степанівна 722
 Гуц Ліда Улянівна (мати Ксенія Кіндратівна, брат Іван) 1292
 Гуцол Григорій Кирилович (дружина Дмитрієва Марія Андріївна) 787
 Гуцол Кирило Пантелійович (дружина Мелана, діти: Микола, Афанасій, Софія, Марія, Олександр, Євдокія, Іван, Григорій) 787
 Гуцол Микола Кирилович 787
 Гуцол Трохим 672
 Гуцул (Шептекіта) Марія Семенівна (батьки Гуцул Семен і Анна Василівна, брати Андрій і Олян, сестра Оленка) 346
 Гуцул Микита 173
 Гуцуленко Марія Йосипівна 407
 Гюмюшлю Тетяна Іванівна LXIX
 Гютаїлина (Драгомарецька) Євдокія Марківна (батьки Драгомарецькі Марко і Анастасія, сестри Надійка і Ольга, брат Микола) 1319–1320
 Гонтарі 1282
 Гудзь Зінаїда Степанівна 681
 Гудзь Марія Ополлівна 686
- Дабіжа Олександра Микитівна 270**
 Давиденко Валентина Федорівна 1147
 Давиденко Віра Іванівна 244
 Давиденко Пилип Іванович 1149
 Давиденко Федір Пилипович 1149
 Давиденко-Топузанова Віра Федорівна (батьки Давиденко Федір Пилипович і Мавра Василівна, сестри Саша і Маруся) 1148
 Давидов Віктор Семенович 1263
 Давидова Євгенія Олександрівна 1263
 Даниленко Н. А. 42, 53
 Данилішин Микола Захарович 353

Данильчук Фівроня 561
Данильчуки 773
Данилюки 160
Данілка Єва Максимівна 1253
Дарієнко О. С. 813
Дарнопих Ганна Маркіянівна 619
Дацько А. С. 97
Дверницька Ганна Костянтинівна 40
Дворецька Надія Онисимівна 569
Дворнікова Євгенія Миколаївна 1035–1036
Деда Тетяна Яківна 620
Деде Алла Анастасіївна 393, 395, 396, 398
Дельпіно Лідія Костянтинівна 40
Дем'яненко Ольга Василівна 822
Дембіцька Марія Наумівна (бабуся Телятникова Тетяна Гаврилівна) 803
Дембо XLIII
Деменчук Ольга Леонтіївна 699
Демиденко П. XV
Демидова Катерина Михайлівна (чоловік Демидов Ємельян Сергійович) 1036–1037
Демидова Ольга 650
Демидовська Анастасія Афанасіївна 517
Демидюк Ю. Г. 83, 127
Демівська Павлина 257
Демовська Ганна Мойсеївна (батьки Лагодир Мойсей Савович і Килина Харитонівна, брат Іван, сестра Ніна) 256–257
Демченко (Парова) Анастасія Григорівна 1083
Демченко Дмитро Михайлович L
Демченко Євдокія 832
Демченко Іван LXVI
Демченко Яків Трифонович 832
Демчик Любов Яківна 270
Демянчук Н. 698
Денисенко 469
Денисюк Алла Анатоліївна LXIX
Деордіца Олександр LIII
Деребчинський Микола Никифорович 711
Дерев'янка Надія Пилипівна (мати Дзівановська В. П.) 643–644
Дерев'янка О. М. 792, 793
Дерев'янка Ольга Анатолівна 645, 648
Деренкіна Олександра Єрофіївна 875–878
Дерецька Ксенія Олексіївна (батьки Дерещкий Олексій Софронович і Домініка Василівна) 753–754
Дерецька Фімка 757
Деречини 487
Деречіна Валентина Петрівна LXX
Дереш Авраам 736
Дереш Степан Семенович (батько Дереш Семен Полікарпович) 735
Де-Рібас (Дерібас) Олександр Михайлович XLIII

Деркач Віктор Миколайович 319
 Деркач (Божінська) Марія Тимофіївна (мати Домна) 983
 Деркач (Коваль) Віра Тимофіївна (батьки Деркач Тимофій і Домна, сестри Міля і Ганна) 984–985
 Деркач 1121
 Деркач Д. 319
 Деркач Зінаїда Олексіївна 319
 Деркач Марія Максимівна 998
 Деркач Тетяна Олександрівна 984
 Деркач Тимофій (дружина Домна, дочки Віра, Міля, Ганна) 984–985
 Дерменжи 543
 Дерневська Матрона Іванівна 41
 Дерябкіна Лідія Никифирівна 270
 Десятник LXIII, LXIV
 Десятник Гаврило (Гавриїл) 558, 559, 564
 Дехтяр (Подольська) Олександра Петрівна (чоловік Подольський Імануїл) 1337
 Дехтярьов Петро Іванович 699
 Джебей Андрій 499
 Джугостранський Володимир 245
 Джугостранський Михайло 246
 Джуринська Марія Марківна 560
 Джуринська Наталка Михайлівна 567
 Джуринський Василь Тимофійович 561
 Джусенко Марія Федорівна (чоловік Андрій Якович, син Микола) 392
 Дзівановська В. П. 644
 Дзюба Ганна Іванівна 347
 Дзюба О. Л. 64
 Дзюбенко Марія Мойсеївна (батько Скоп Мойсей Борисович) 812
 Дика Лідія Яківна 41
 Димитренко Ольга Йосипівна 1311–1312
 Димитренко Ольга Юхимівна (брат Семен) 1312
 Димитріу Тамара Олександрівна 42
 Димов 905
 Димура Олександр Миколайович 866, 872, 905, 917, 942, 944, 946, 1011, 1015, 1036, 1054, 1065, 1091, 1097, 1119, 1141
 Діброва Ніна Федотівна 1339
 Діброва Олександра Петрівна 42
 Дідик Тимофій 765
 Дідичук Марина 688, 692
 Дідур Ксенія Трофимівна (брати Павлушко, Теклюнько, Миколка і Ганько; баба Ньюся) 247–248
 Дікандрова Анісія 643
 Дікусар Віра Іванівна 855
 Ділімарська Надія Федорівна 563
 Дімова Ірина 1233, 1235
 Діордій Володимир Михайлович 878–881
 Діордійчук Домнікія Іванівна 270
 Діхтяр Л. В. 626

Дмитренко 1000
Дмитренко 1328
Дмитренко (Шелест) Валентина Петрівна 1329
Дмитренко Йосип 1326
Дмитренко Надія Ярославівна LXIX
Дмитренко Олена Марківна 1328
Дмитренко Семен Петрович 1329
Дмитрієв Костянтин Семенович 42
Дмитрієва А. П. 10
Дмитрієва (Дмітріва) Зінаїда Федорівна 271
Дмитрієва Родіка Олександрівна LXIX
Дмитро Лісовий 695
Дмитрук Наталя Євгенівна LIV
Дмитрієв Андрій (дружина Марфа, діти: Люба, Маня, Неля, Володя) 787
Дмитрієва Марія Андріївна 787
Добровольська Надія Андріївна 915–917
Довбаш (Задорожня) Марія Тимофіївна 748
Довбаш Тимофій 748
Довбиш Надія Порфиріївна 644
Довбиш Петро Йосипович 644
Довбіуз Любов Пантелеївна 42
Довга (Сирота) Ніна Олександрівна 43
Довга Марушка 737
Довга О. 295
Довгань Надія Миколаївна 483
Довгань Софія Миколаївна 1289
Довганюк А. 810, 860
Довганюк Анна Григорівна 860
Довганюк Олена Григорівна 810
Довгий Іван Михайлович 968
Довгий Льоня 970
Довгий Мар'ян 43
Довгий Марко 567
Довгий Сергій Михайлович 1291
Довженко (Йовенко) Ніна Іванівна (сестра Ліда) 511–512
Довженко І. О. XVII
Довженко Костянтин Васильович (батьки Довженко Василь Олексійович і Єфросинія Ага-
фіївна; сестри Ганна і Наталія, брат Іван) 380
Додул Софія Яківна 188
Докус Євгенія Василівна 470
Долбеєва О. 981
Долгошея Іван Іванович 358
Дольник Марія Михайлівна 1258
Домаскіна Палагія Сергіївна 1267
Домбрава Аліна LIII, 192
Домбрава В. Н. 187
Домброван Агафія Олександрівна 193
Домбровська Маша 1193, 1195

Домбровський Гриша 514
 Домніцька Віра Василівна 998
 Дорож Валентина Василівна 548
 Дорофеева Любов Василівна 43
 Дорошевська Олена Іванівна 800
 Дорошенко Агафія (син Петро) 803
 Дорошенко Валентина Пилипівна LXX
 Дорошенко Євгенія Василівна (мати Мартинюк Югина Корнійвна, свекруха Дорошенко Мотря Пилипівна) 771–772
 Дорошенко Мотря Пилипівна (сини Василь, Ілько, Микола, Дмитро) 771
 Дорошенко Павлина Григорівна 224
 Дорошко Марія Миколаївна 44
 Доскоч Віталій Андрійович 271
 Доскоч Ганна Іванівна 271
 Доскоч Сергій Григорович 272
 Доскоч Фекла Володимирівна 272
 Доценко Ганна Павлівна 45
 Доценко Дарія Григорівна 823
 Драбинка Ксенія 242
 Драган Исаак 187
 Драган Максим 187
 Драган Степан Іванович (батьки Драган Іван Артемович і Килина Степанівна, брати Олексій, Іван, Матвій) 1336
 Драгобецька Надія LXII
 Драгомарецька (Гютаїлина) Євдокія Марківна 1319–1320
 Драгомарецька Надія Марківна 1319–1320
 Драгомарецька Ольга Марківна 1319–1320
 Драгомарецький Марко 1319–1320
 Драгомарецький Микола Маркович 1319–1320
 Драгомерецька Агафія Тимофіївна 571
 Драгомерецький Юхим 718
 Драгомир Тетяна 1269
 Драгомір Олена Іллівна 539, 542, 544, 546
 Драгунов Федір 512
 Дракуш (Гоцуляк Олексій) 704
 Дробот Степан (дружина Марія, сини Петро і Костянтин) 39
 Дрозда Марія Тодорівна (дідусь і бабуса з боку батька Авріян Пантелеймон і Фросина, їхні сини Олексій і Федір) 677
 Дроздова Надія Олександрівна (дід Кириченко Мирон Антонович) 334
 Дроздовський Петро LXVIII
 Дромашко Сергій Феодосійович (брат Григорій, сестри Марія і Ганна) 170
 Дромашкова А. 364
 Друца М. XIII
 Дубенко Петро 1028
 Дубина Ганна Олексіївна 503
 Дубіжа Тетяна Василівна 503
 Дубік (Мартинюк) Ольга Захарівна 676
 Дубік Ольга 674

Дубов Гаврило 803
Дубовець Ю. Л. 289, 291
Дубовець Ю. Л. 289, 291
Дубосарська І. 487
Дубчак Людмила Федорівна 293
Дугу 539
Дуденко Микола Степанович 964
Дудій Соломія Трифонівна 272
Дудник Ганна Федорівна 589
Дудник Кифір (Бомба) 595, 600, 602, 604, 606, 608, 613
Дудник Микита 1055
Дудник Наталія Володимирівна 1215
Дудник Ольга Фомівна 712
Дудник Петро Іванович 590
Дудніченко Алла Юріївна LIV
Дудченко 795
Дукаченко (Падалко) Марія Олександрівна (мати Дукаченко Наталя, сестра Євгенія) 1358
Дума Ганна Миколаївна 29, 31, 101, 104
Думанський Андрій 564
Думік Катерина Євдокимівна LXIII
Дунаєвський Ісаак XXXVII
Дурбало Килина Андріївна 453–454
Душенко М. 842
Дьяк Ганна 142, 144
Дьяконова Л. М. 42, 99, 131
Дядечко Євгенія Миколаївна 45
Дятел Н. І. 240
Дяченко Григорій 452
Дяченко Петро 1071
Дяченко Петро Анатолійович 550
Дяченко Сергій Маркович (брат Павло, сестра Олександра) 804

Енгельман (Беккер) Розалія Фрідріхівна (батьки Енгельман Фрідріх Андрійович і Розалія Яківна, брати Федір і Карл) 344
Епплбом Енн XI

Євдокимова Євгенія Василівна 1071
Євсієнко Євгенія Яківна 334
Євсієнко Устина Іванівна 334
Євстигнєєва Тетяна Олександрівна 46
Євтодій Анастасія 767
Євтодій Василина Несторівна 654
Євтодій Дем'ян (дочка Штіфана) 652
Євтодій Ніна Пилипівна 620
Євтодій Федір Дорофійович 655
Євтодій Януш 655
Євтушевський Архип (дружина Ганна) 732
Євтушевський Павло Іванович 560, 561, 565

Євтушенко Єфросинія Андріївна 46
 Євтушенко Оксана Анатоліївна LXIX
 Єгельська Ганна Іванівна 273
 Єждіна Оксана 1203
 Єлисеєва Марія Адамівна 46
 Єлькіна В. Д. 630
 Ємельяненко Клавдія Олексіївна 881
 Ємельяненко Надія Антонівна 361
 Ємяшев В. К. 11, 77, 121, 123, 132, 137
 Єпур 814
 Єпур Марія Олександрівна 805
 Єпур Марія Прокопівна 406
 Єпур Микола Іванович 406
 Єремєєва Галина Миколаївна 651, 663
 Єрмак Поліна Тимофіївна 462
 Єрмолова Ю. 310
 Єрмуленко Андрій 1315
 Єрмуленко Надія Михайлівна 1315
 Єрошкіна Лукія Максимівна (брат Михайло, сестра Маня) 242–243
 Єрошук Андрій 777
 Єфанова Віра Яківна (батьки Владиченко Яків Єрофійович і Марія Іванівна, сестри Марія, Євгенія, Єфросинія, брат Михайло) 1199
 Єфанова Ганна Прокопівна (батьки Хоменко Прокоп Степанович і Цуркан Секлетія Поталівна) 1198
 Єфімова Г. Г. 614, 616, 618, 619, 620, 622, 623, 625, 627, 628, 629
 Єфімова Наталія Олегівна 51
 Єфримова Дарія 1247

Жабровець О. В. 1318

Жаданова Людмила Іванівна XVII
 Жаркова Вероніка 1232
 Жарук Костянтин Парфентійович (дружина Явдоха Федорівна, діти Марія, Галина, Микола) 856
 Жарук Тихін 1039
 Жданова Параскева Кузьмівна 620
 Жданович Андріян 554
 Жданович Сафон 554
 Железко Євгенія Іванівна 712
 Железко Людмила Олексіївна 716
 Железняк 521
 Железняк Наталія Юхимівна 259
 Желізняк Михайло 570, 580
 Желіховська Аделія Ігнатівна 334
 Жемчужникова Ганна Павлівна 47
 Женгал Олена 716
 Жеребкіна А. А. 674
 Жеребко Єлизавета 1121
 Жерун Євгенія Омелянівна 823

Живор Іван Олександрович (дружина Галина Макарівна) 848
Живор Роман Федорович 848
Животко Василь Іванович 47
Жиган Зінаїда Мартинівна 723
Жигуліна Дарія Степанівна 742
Жила Петро (дочка Маня) 86
Жириновський Пилип (дружина Параска, дочка Лідія) 520
Жирун Ольга Демидівна 1273
Житков Василь 804
Житник Віра Іванівна (дід Йосип) 332–333
Жмурко Марія Юхимівна 48
Жовта Дар'я 258
Жовтий Василь Йосипович 258
Жовтий Йосип 258
Жовтоножко Фока 734
Жорновська (Золотар, Корінь) Галина Леонтіївна 911
Жорстока Т. XV
Жосан Анастасія Хризантіївна 273
Жосан Марія Герасимівна 216
Жосан Марія Герасимівна (батько Бакул Герасим, сестри Мотря і Ганка, брати Гаврило і Петя) 216
Жосан Ольга Іванівна 194
Жужель Марія Петрівна 824
Жук (Погоріла) Єфросинія Якимівна 591
Жук Анастасія Климівна (батько Жук Клим Іванович) 590
Жук Дем'ян 607
Жук Єфросинія Андріївна (дів. Братанчук) 189
Жук Ірина Іванівна 48
Жук Наталя 192
Жукова Марія Іванівна 1059–1061
Жуковська (Чекановська) Франя Пилипівна 1307
Жуковський Віктор 1308
Жура Ольга Іванівна 975
Журавель А. 977
Журавель Василь Іванович (сестра Марійка) 1203–1204
Журавель Михайло 977
Журавська Дарія Василівна 1285
Журавська Олександра Марківна 1287
Журба Соломія Олександрівна 571
Журба Яким Тихонович 571
Жухевич Юзефа 800
Жученко Ольга Дмитрівна (свекруха Жученко Тетяна) 1264

Заболотна LXII

Заболотна Галина Федорівна 271
Заболотна Лариса Григорівна 717
Заболотна Марія LXII
Заболотна Софія 818

Заболотний Василь Серафимович 1087
 Заболотний Євген 575
 Заболотний Максим 818
 Заболотний Парфеній 693
 Заболотний Юфимій Іванович (дружина Домка Сергіївна, дочки Катерина, Феодосія, Фро-
 синка, Олена, син Ваня) 575
 Заборна Марія 980
 Заботкіна Акуліна Іванівна 824
 Завалевський Іван LIII
 Завгородня Наталя Олександрівна 1204, 1207
 Завгородня Фрося 995
 Заведія Іван 680
 Заведія Софрон 679, 681
 Заворотна Марія Денисівна (брат Антон) 1284
 Заворотна Н. М. 735, 738
 Заворотний Сава 737
 Загірна Йосип 1125
 Загіченко Фросина 180
 Загородній Іван Лук'янович 995
 Загороднюк Володимир Іванович 393
 Загороднюк Євгенія Іллівна (брати Іван, Федя, Ілля, сестра Катерина) 1342
 Загородня Лідія Марківна 1285
 Заграйчук Варлам 139
 Загреба Григорій 526
 Загребельна О. В. 740
 Загребельна Тетяна Семенівна 592
 Загребельний Яків Федорович 592
 Загуранський Василь 641
 Задворна Марія 273
 Задворна Марфа (Марія), Затворна Маруся 742, 743
 Задоржна Ганя 642
 Задорожна Тамара Григорівна 620
 Задорожний Василь Дем'янович (дружина Марія Тимофіївна, дів. Довбаш) 748
 Задорожний Дем'ян 748
 Задорожний Дмитро Васильович (батьки Задорожні Василь Дем'янович і Марія Тимофіїв-
 на, дід Довбаш Тимофій, дід Задорожний Дем'ян) 748
 Задорожній В. 979
 Задорожній Кирило 558
 Задорожнюк Ніна Іванівна 273
 Задорожня Н. XII
 Задорожня Н. М. 978, 980, 982
 Заєць (Зайчиха) Килина 654, 657, 659, 663
 Заєць Григор 1308
 Заєць Сергій 294
 Зайкова Віра Михайлівна 450–451
 Зайцева Віра Олександрівна 976
 Зак С. XLIII
 Закарян Л. 369

Закливець Ганна 364
Закревська Ганна Григорівна 248
Залевська (Нападовська) Ганна Андріївна (батько Нападовський Андрій Васильович, сестра Тетяна, брати Іван і Василь) 853
Залевський Ілля 353
Заловська Марія Федорівна 850
Залоговська 936
Заломаї 520
Замараєва Поліна Григорівна 778
Замосянчук Ніна Іванівна 489
Замчевський Кірсей 713
Запольська Валентина 158
Запорожець Тамара Іванівна (мати Козловська Віра Яківна) 1253
Запорожченко Марія Климентіївна 824
Запорожченко Надія Трофимівна 49
Зарицька (Батуріна) Марина Григорівна LXX
Зарицька Зіна 1295
Заріцька Антоніна Іванівна 274
Заровна Лідія Кирилівна 501
Зарубіна Ганна Степанівна 683
Затика Кирило 765
Затика Лідія Кирилівна 765
Заторські 798
Затуливітер Леонтій Васильович 134
Захар'єв Василь Платонович 50
Захаревич Л. 116
Захаренко LXII
Захарко 469
Захарович Л. В. 762
Захарченко Ганна Миколаївна 621
Захарченко Михайло Андрійович 305
Зачинська Ганна Іванівна 572
Зачинська Олена Іванівна 572
Збарська Ганна Степанівна 962
Збарська Палажка 966
Зборовська Рузя 439
Зброжик Порфирій 509
Званчук Євдокія Наумівна 163
Званчук О. В. 287
Звіркова Н. 769
Звогін Василь 1295
Звоннікова (Звоникова) Єфросинія Юхимівна 476
Згірка (Карпинець) Єфросинія Федорівна 1254–1255
Здарська Броніслава Іванівна (батьки Шишко Іван Іванович і Антоніна Станіславівна, сестра Анеля) 860
Здарська Текля 862
Здесева Євдокія Федотівна 1276
Зелена Євсевія LXII

Зеленський Володимир Олександрович LV
 Зеленук Василь Борисович (дружина Людмила Іванівна, дочка Ольга) 829
 Зеленюк Олександр 1262
 Зелінська Лідія Василівна 884–886
 Зелінський Петро Якович 884–886
 Зелінський Яків Дем'янович 885
 Земерова (Чепельчук) Лідія Федорівна 1277
 Зенченко Ю. 391
 Зиминова Л. А. 117
 Зігмунд Олександр LIII
 Зінгер Ріва Йосипівна 50
 Зіневич Григорій Михайлович (дружина Валентина Григорівна) 50
 Зіневич Олег Григорович 50
 Зінов'єв 1145
 Зінченко Ніна Василівна 1152
 Зінковський Олег Федорович L, LVI, LXX
 Злотов 134
 Зноянова Марія Андріївна 51
 Золовська Надія Микитівна, 1925 р. н. 854
 Золотар (Жорновська, Корінь) Галина Леонтіївна 911
 Золотарьова Наталія Миронівна 52
 Зоря Лідія Карпівна 52
 Зосич Алла Петрівна LXX
 Зосько Д. 333
 Зотова Л. П. 1158, 1159
 Зуб Любов Володимирівна 1186
 Зубачевська Валентина Михайлівна LXIX
 Зубів Ганна Дмитрівна 362
 Зубко Лариса Дмитрівна 560
 Зубко Міліян 562
 Зубко Філіп Давидович 567
 Зубко Філя 561
 Зубко Юхима Зіновіївна 561
 Зубкова А. 304
 Зубкова Зоя Борисівна LXX
 Зубкова Марія Іллівна 52
 Зубрицька С. П. XVII
 Зубрій Анатолій Іванович 591
 Зуєв В. О. 777–779
 Зуйченко Л. П. 42
 Зюзін Дмитро Федорович (брат Гнат) 476

Іванаш 865

Іваненко В. В. XI
 Іваненко Є. 823
 Іванес Анісія Федорівна 163
 Іванина 37
 Іваницька Марія Василівна 53

Іванов Гаврило 1137
Іванов Микола Петрович 968
Іванов Петро Васильович 471
Іванова Анастасія Іванівна 274
Іванова Марія Сергіївна (брати Павло і Фока, сестра Зоя) 969
Іванова Марія Степанівна 472
Іванова Мотрина Іванівна 824
Іванова О. О. 910
Іванова Олена Федорівна (дочки Валя і Клава) 471–472
Іванова С. 808, 809
Іванцова Наталя Вікторівна 651
Іванченко А. В. XIV
Іванченко Уляна Гнатівна 1120
Іванюк Олександр Олександрович 53
Івасьова Ніна Фомівна 274
Івасюк Роман 1162
Іващенко Сергій Панасович 917–919
Івендікова Марія Михайлівна 372
Івченко А. 334, 338
Івченко Катерина Миколаївна 340
Івченко Палашка 1002
Ізбаш 946
Ізбінські 160
Ільчян А. 302
Ільницька Домна Макарівна 257
Ільницький Сергій Панфілович 1307
Ільченко Віра Омелянівна 1357
Ільченко Надія Феодосіївна 1357
Ільченко Тамара Іванівна 456
Інтролігатор Хівронія Мелетіївна 731
Іода Тетяна Ігнатівна 1265
Іолтуховський Микола Олександрович 53
Іонова Лариса Євгенівна LXIX, LXXII
Іринчук Афанасій 353
Іринчук Єрмолай 353
Іринчук Пантелей 353
Іринчук Трохим 353
Ісаєва Марина 775, 776
Ісайко Ольга Іванівна 1339
Ісайко Петро 54
Істинин Порфирій 657
Істратій Оля 755
Ісько Олександр 694
Іщенко Надія Гаврилівна 171
Іщенко Христина Юріївна 888, 896, 1018, 1051

Йовва Олександра Тимофіївна 458–459
Йовенко (Довженко) Ніна Іванівна (сестра Ліда) 511–512

Кабак Петро 792

Кабак Федір 791

Кавтанатій (Ковтанатій) Ганна 754

Каган Тетяна 691

Каганович Лазар Мойсейович 679, 940, 1103

Кагарлицький Іван Михайлович 1071

Кадирова Євфросинія Петрівна (брат Іван) 592

Казерацька Ганна Олексіївна 773

Казмирова Т. П. 120, 153

Казновська Л. В. 552

Казновський Євген 556

Каланча Іван Дмитрович (дружина Анастасія Іванівна, дочка Євдокія) 1297

Каленіч Лідія Тимофіївна 962–963

Калиновська Надія Василівна 55

Калігоренко 1070

Калінін 632

Калінін Михайло Іванович 361

Калініченко Н. О. 291

Калінов Віктор Васильович 205

Калінова Ніна Георгіївна (батьки Калінов Юрій Федорович і Ольга Апатіївна, сестри Жень і Галя) 202–203

Калінчук Галина Григорівна 55

Калінчук (Левандовська) Розалія Станіславівна 861

Калінчуки 798

Каліцький Олександр 1263

Калмацуй О. Б. 239

Кальна Алла Володимирівна 55

Кальнев Іван Миколайович 481

Кальчева В. 391

Кальченко 468

Калюженки 840

Калюженко Олена Йосипівна (дідусь Максим, бабуся Софія) 825–826

Калюта Адольф Васильович 56

Камарніцька Марія 56

Камасюк Катерина Степанівна 1343

Камінна Онисія Іларіонівна 772

Камінна Хіонія Корнилівна 655

Камінний 71

Камінська О. Є. 801

Камінська Тамара Порфирівна 1343

Камінський Петро 452

Канцедалова Віра Романівна 1344

Канюка Настя 439

Капелан 741

Капиджиоглу Варвара Олександрівна LXX

Капкан 1286

Капріор Віра Яківна (брат Стадник Дмитро Якович) 171

Капука Віра Якимівна 507

Капустян А. 319, 321, 322, 324
Капустянська Олена Василівна 772
Капцевич LXII
Капцова Марія Андріївна 56
Карадимова Валентина Володимирівна 485
Каражекова Віра Петрівна 531
Карайван Марія Павлівна 542
Карайванська Марія Гордіївна 530
Карасовський 1291
Карась М. 333
Карасьова О. 831, 836
Карасюк Ірина 558
Карасюк Семен 558
Караульна Євгенія Іванівна 1038
Караульний Василь Петрович 1039
Караульний Олександр Петрович 1038
Караульний Петро Гаврилович 1038–1039
Караульний Степан Петрович Караульний 1039
Карауш В. А. 963
Каргей Варвара Павлівна 380–381
Каркуша 751
Карльо Євтух 272
Кармазіна Прасковія Никифирівна 56
Карпачова Надія Зиновівна 57
Карпенки Семен і Тимошко 1143
Карпенко Дмитро Никифорович 1121
Карпенко Іван Васильович 1309
Карпенко Микола Спиридонович 171
Карпенко Н. В. 1312
Карпинська Марія Митрофанівна 592
Карпинець (Згірка) Єфросинія Федорівна 1254–1255
Карпінська Ніна Григорівна 593
Карпінська Ніна Іванівна 593
Карпішин Святослав Олександрович 723
Карпук Віра Андріївна 57
Карук Л. М. 164
Касько Любов Яворівна 1347
Касьяненко А. 346
Каташинська Марія Савівна 700
Каташинська Ольга Іванівна 629
Катишев Діма 1178–1181
Катишева Валентина Миколаївна 1178–1179
Катюжинська Анастасія Федорівна 388–389
Качалюк (Качанюк) Андрій 792
Качур Аріон Омелянович 794
Качур Февронія Касіянівна 794
Качуровська Раїса Опанасівна 969
Качуровська Тетяна Петрівна 439–443

Качуровський Филимон Фадейович 274
Кашелі 160
Кащук Валентина Захарівна 1076
Кваскова Євгенія Олексіївна 342
Кейдалюк 706
Кейдалюк Ірина Федорівна 698
Кейдалюк Марія 703
Кейдалюк Н. М. 700, 705
Кейдалюк Уляна 703
Кесова Ніна Сергіївна XIII
Кец Л. 216
Кибенко Любов Михайлівна 794
Киленко Тихін 1071
Кименко Віра Іллівна 1335
Кимлик 735
Кинач Олексій 468
Кинда Володимир Іванович 362
Кир'єва О. 808, 809
Кириленко Анна Іванівна 518
Кириленко В. В. 526, 528
Кирилишин Іван Філімонович 554
Кирилов Іван Дем'янович 189
Кирилюк Яша 1319
Кириненок Степан 329
Кириченко (Штельмах) Валентина Сергіївна 162
Кириченко Віра Якимівна 359
Кириченко Ксенія Павлівна 594
Кириченко Мирон Антонович 334
Кириченко Явдоха Федорівна 162
Кириак Віра Мойсеївна 1061–1063
Кирничанський Трофілій 259–260
Кирпіченко Ольга 1265
Кисель Л. І. 3
Кисельова (Безродня) Людмила Кирилівна 320
Кисіль Оксана XI
Кислиця Іван 607
Кислиця Меланія Дмитрівна 686
Китрар Антоніна Степанівна 681
Китюшко Тетяна Євгеніївна 1321, 1322
Кихтя 965
Киценко Марина Іванівна 454–456
Кізімішина Ольга Прокопівна 1262
Кільчевська Ганна Ігнатіївна 743
Кільчевська Дарія Афанасіївна 743
Кімерін Дарина Мефодіївна 58
Кіпер Анатолій Якович (сестри Любов і Марія) 753
Кіпер Антон 755
Кіпер Віра Григорівна 754

Кіпер Любов Яківна 753
Кіпер Марія Яківна 753
Кіпер Микола Трохимович 751
Кіпер Михайло 755
Кіпер Олександр (дружина Параска, діти Сергій і Ксеня) 743, 744
Кіпер Олена Трохимівна 751
Кіпер Сергій 743
Кіпер Трохим Давидович 751
Кіпер Феодосія Трохимівна 751
Кір'як Дарія Карпівна 807
Кір'яков Василь Олексійович 502
Кір'якова Анастасія Іванівна (чоловік Петро і син) 194
Кірвас Олена ЛІІІ, 188
Кірева Лідія Степанівна 999
Кіріченко Ніна Яківна 621
Кіріак Сергій Андрійович 230
Кірку Л. 981
Кірова Марія Костянтинівна 495
Кітчиха Марина 601, 610, 611
Кітчиха Параска 585, 591
Кйозенюк П. 150
Клачков Микола Прокопович 1000
Клембовський Карпо 1289
Клен Юрій (Буркгард Освальд–Еккард) XLVI
Клендюхова Марія Терентіївна 233
Клетиков 326
Климакова Євдокія Матвіївна 58
Клименко (Клименчиха) 965
Клименко Гриша 964
Клименко Євген Іванович LІІІ
Клименко Олександра Ігнатівна 484
Климент Микола Петрович 1346
Климова Ганна 452
Климченко (Яременко) Марія Афанасіївна 58
Климчук Данило 595
Климчук Олександр 1269
Клочан Тетяна Пилипівна 245
Клюєнко Д. ХІІІ
Клюковська Наталія Антонівна 368
Ключник Людмила Вікторівна LXIX
Ключник Ольга Михайлівна 1152
Ключник Тетяна Оксентіївна 1350–1351
Князева Л. В. 62, 78
Кобелецька Ганна Сидорівна 768
Кобелецька П. А. 769
Кобелецький Андрій Іванович 768
Кобелев Віктор Володимирович (дід Кобелев Сергій Ілліч, онук Кобелев Віктор Володи-
мирович) 413–414

Кобець Євдоким Іванович 736
 Кобець Ксенія 736
 Кобзар Ольга Миколаївна 753, 755
 Кобзар Т. Г. 679, 680, 682
 Кобзар Христина Якимівна 621
 Кобильник Віра Никифорівна 59
 Кобилянський Григорій Якович 754
 Коваленко (Серет) Надія Володимирівна 314
 Коваленко (Швець) Зіна Сергіївна 622
 Коваленко Віра Миколаївна (брат Василь, дід Тарас) 305
 Коваленко Володимир Іванович (мати Коваленко Олександра Федорівна) 1023
 Коваленко Володимир Прокопович (дружина Наталія Іванівна, діти Віра, Ліда, Іван, Вася) 315
 Коваленко Ірина Георгіївна LXX
 Коваленко Костянтин 577
 Коваленко Л. XI
 Коваленко Марія Степанівна (батьки Степан і Параска, брат Павло) 1352–1353
 Коваленко Н. М. 52
 Коваленко Надія Петрівна 999
 Ковалишена Альона LIII
 Ковалишена Наталя Іллівна LIII
 Ковалішин Андрій 624
 Коваль (Деркач) Віра Тимофіївна (сестри Міля і Ганна) 984–985
 Коваль (Пономаренко) Олена Іванівна 1301
 Коваль А. 306
 Коваль Анастасія Василівна 594
 Коваль Євдокія Панасівна 594–595
 Коваль Микола Іванович 1301
 Коваль Наталія Трохимівна 595–596
 Коваль Наталя 586
 Коваль Ніна Савівна 275
 Коваль Олександр Петрович 508
 Коваль Олена Іванівна 596
 Коваль Ольга Григорівна 568
 Коваль Уляна Давидівна 275
 Ковальов Григорій Семенович 839
 Ковальов Петро Олексійович 275
 Ковальов Петро Полікарпович 476
 Ковальова Галина Омелянівна 1310
 Ковальова Олена Олександрівна LXX
 Ковальчук Аліна 1261
 Ковальчук Г. О. 863
 Ковальчук Григорій Феодосійович 622
 Ковальчук Дарія Захарівна 700
 Ковальчук Зоряна Бекмахмадівна 208
 Ковальчук Лідія Всеволодівна XVII, L, LV, LXX, LXXI, LXXXII
 Ковальчук Людмила Володимирівна 709
 Ковальчук Марія Леонтіївна 710
 Ковальчук Марія Федорівна 206

Ковальчук Ольга Миколаївна (чоловік Ковальчук Григорій Пилипович) 701
Ковбана Митя 1329
Ковбасюк В. 310
Ковбель Катерина 570, 578
Ковбель Ольга Тимофіївна 572
Ковтун Віра Григорівна 59
Ковтун Пелагея Степанівна 60
Коган В. М. XLIV
Коган Софія Неізмівна 60
Кодимська Марія Филімонівна (мати Васирина, свекруха Пася) 656–657
Кодимський Гнат 656
Кожухар 165
Кожухар Андрій Григорович 194
Кожухар Анісія Захарівна 657–658
Кожухар Василь Володимирович 218
Кожухар Олександра Андріївна 197
Кожухар Сергій Федорович (брат Іван) 886–888
Коза (Коса) Мотря 640
Козак (Куліш) Ольга Йосипівна (мати Євгенія, сестра Марія, перший чоловік Журавель Михайло, другий чоловік Козак Павло) 976–977
Козак 468
Козак Л. В. 60
Козак Микола Якович 244
Козак Олена Василівна 233
Козак Павло 977
Козаченко В. 15
Козаченко Василь Іванович (мати Мотря Юхимівна) 776
Козаченко Володимир Захарович 912
Козаченко Г. В. 1323
Козаченко Л. 782
Козачок Олена Володимирівна LXX
Козинська Євдокія Терентіївна (сестра Хаврошка) 260
Козира Наталя Іванівна 96
Козійчук Онисія Миронівна 1284
Козлова Ганна Артемівна 1204–1207
Козловська Віра Яківна 1253
Козловська Ніна Романівна LXXIX, 888–889
Козоріз 625
Козоріз Галина Григорівна 583, 584, 591, 597, 599, 601, 603, 608
Козоріз Іван Ілліч 591, 611
Козоріз Пелагея Іллівна (дід Іван, тітка Тетяна) 596–597
Козоріз Росина Петрівна 611
Козоріз Текля 596
Козубовська Марфа Улянівна 687
Козубченко Михась 661
Козярчук Оксана Вікторівна 630, 631, 633
Колдубенко Юлія 691
Колесник Галина Сергіївна 623

Колесник Костянтин Васильович 724
 Колесникова В. Н. 21, 32, 56, 67, 85, 93, 104, 106, 119, 125, 130, 145
 Колесниченко В. А. 10, 53, 54, 67, 130, 145
 Колеснік Гавриїл 677
 Колеснік Панас Євлівич 579
 Колеснік Галина Іванівна 665–666
 Колесніков Савелій Андріанович (сестри Ксенія і Олександра) 477
 Колівашко Андрія Григорович (сини Іван і Микола) 468
 Колівашко Іван Андрійович 468
 Колівашко Лідія Іванівна 468
 Колівашко Микола Андрійович 468
 Колісник Євгенія Данилівна 251
 Колісник Олександра Григорівна 602
 Колісник Петро 254
 Колісниченко 339
 Колісниченко Юхим 986
 Колісниченко Григорій Іванович (дружина Дубова Ірина Микитівна, діти Анастасія, Іван, Яків) 1177
 Колісниченко Любов Федорівна 1347
 Колісниченко Юхим 988
 Колісніченко Артем 804
 Колісніченко Петро Тимофійович 816
 Колмогорова Н. Н. 124
 Колодинська Ганна Микитівна 623
 Колодинський Борис Іванович 623
 Коломийченко Юлія Акимівна 60
 Коломієць 667
 Коломієць Д. 999
 Коломієць Даруна 652
 Коломієць Марія Іванівна (батьки Іван і Олександра, брати Сергій і Василь) 985
 Коломієць Марія Олексіївна 985
 Коломієць Меланія Олександрівна (чоловік Коломієць Георгій Митрофанович, дочка Світлана; мати Літвіненко Марія Григорівна, сестри Надія і Катерина) 1167–1171
 Коломієць Мойсей 748
 Коломієць Поліна Максимівна (брат Іван) 275
 Коломієць Софія Пилипівна 986
 Коломієць Тамара Миколаївна 919–921
 Коломієць Терентій 748
 Коломієць Яків 988
 Колоніфа Микола 1000
 Колонтай Ніна Андріївна 1328–1329
 Колоса Костянтин Павлович 772
 Колосовська Ганна Йосипівна 1071
 Колотінська Ганна Іванівна 1000
 Колтуненко Катя 95
 Кольцов Василь Фролович 277
 Кольчаківська Тетяна LIII, 176
 Комар Василь Олексійович 687

Комарницька Людмила Євменівна (мати Фекла Андріївна) 276
Комарова Марія Марківна 1172
Комирко Ганна Андріївна 61
Комнацький Арсентій Антонович 343
Кондратенко Ольга Іллівна 332
Кондратенко Ольга Іллівна 363
Кондратова Єфросинія Олександрівна 202
Кондратюк Апатій 738
Кондрачук В'ячеслав 751, 754, 757
Конквест Роберт X, XI
Коновал (Атаманенко) Олена Давидівна (сестра Софія) 1310–1311
Коновалов Олександр Вікторович 766
Кононисіна Даша 1125
Константин Харитина Олексіївна 712
Константинова С. 90
Конуп Ганна Федорівна 197
Конюшенко Ольга [...] 276
Копач Йосип 353
Копач Тамара Іванівна 353
Копельчук Олена Філімонівна 783
Копиця Василь Прокопович 807
Копієвська Ганна Григорівна 963
Копієвська Ганна Григорівна 1015
Корбей Поліна Паньківна 61
Корець LXIII
Корецька Ірина Болеславівна 61
Коржик 1025
Коржовська Ганна Олександрівна 573
Корійчук Микола Воніфатійович (брат Саня, сестра Марія, двоюрідна сестра Поля) 561
Корійчук Ніна Семенівна (дідусь по матері Боярський Іван) 562
Корінь (Жорновська, Золотар) Галина Леонтіївна 911
Кормич Ольга Дмитрівна 1315
Корна Іван Фокович 666
Корня Віра Степанівна 1258
Коробка Ольга 1358
Коробкова Зіновія Михайлівна LXX
Коробчинський Володимир 625
Коровко Іван 602
Коровко Олена Сузанівна 597
Корой Семен Афанасійович 62
Король В. М. 147
Король Леван 736
Королькова Лілія Олександрівна 306
Коростій Феня 804
Коростовська Агафія Аврамівна 964
Короткий Іван Мойсейович 1000
Коротнян Михайло Пилипович 224
Корчинский Н. XV

Корчинська Надія Андріївна (батько Ковалішин Андрій) 624
 Корчинська Т. В. 551, 558
 Коршак Ярослав Миколайович 903, 948, 950, 958, 1013, 1021, 1027, 1040, 1061, 1092, 1145
 Корявий Василь 741
 Коса Олена 598
 Коса Т. В. 673, 675
 Коса Фросина Андріївна (брат Іван) 598
 Косановська Валентина Тарасівна 276
 Косенко Євгенія Яківна 813
 Косенко Єфросинія Дмитрівна 347
 Косенко Ілля XLV
 Косенька Вікторія Пилипівна 472
 Косий Петро Михайлович 610
 Косик Ганна Василівна (брати Микола, Василь, Іван) 1312–1313
 Косиндяк К. 504, 505
 Косинкова Марія Степанівна 624
 Косинська Поліна [...] 825
 Космачевський Михайло Макарович 624
 Косовщук Яків Тимофійович (мати Пелагея, брат Сандуленко Сидір) 180
 Косогова Надія Володимирівна 921–922
 Косс Світлана Яківна LXX
 Костанджі 489
 Костенко Аліна 689
 Костенко Андрон Никандрович 687
 Костенко В. 333
 Костенко Євдокія Іванівна 525
 Костенко Йосип 685
 Костенко Максим Олексійович 598
 Костенко Наталія Олегівна LXIX
 Костенко Ольга Андріївна LIII
 Костенко Ольга Матвіївна 599
 Костічко Зінаїда Федорівна 62
 Костова Зінаїда Федорівна 62
 Кострицький Андрій 748
 Костріцька (Самборська) Інна Володимирівна LXIX
 Кость Клавдія Карпівна 512
 Костюк Андрій (на прізвисько Шпагін) 372
 Костюк Карп Якович 63
 Костюк Олена Павлівна (батько Булат Павло Якубович, брат Євгеній) 677–678
 Костюнін Федір Семенович (батьки Костюнін Семен Олексійович і Парасковія Марти-
 нівна) 362
 Косюга Анатолій Васильович 172
 Косюга Марфа Никифирівна (син Косюга Анатолій Васильович, сестра Мотрона і її чоло-
 вік Степан) 172, 173
 Косюга О. 808, 809
 Котелевська В. А. 389
 Котенко Опанас Трохимович 173
 Котигора Марія Федорівна (дід Марко) 964–965

Котик Іван 751
Котішевська Ганна Павлівна 573–574
Котлов 634
Котович Олександр Ілліч 825–826
Котович Софія Іллівна, маленька дівчинка 826
Котолуп Марія Іванівна 277
Котюга Ліна ІІІ, 175
Кохановська Тетяна Порфирівна 257
Коханська Марія Іванівна 203
Коць М. П. XIV
Коцюба Ганна Павлівна 63
Кочержина Любов Іванівна 213
Кочержинський Ісай Миколайович 63
Кочержинський Микола Олексійович (дружина Ксенія Терентіївна, діти Ісай і Арсеній) 63
Кошуба Раїса Дмитрівна 64
Краб 985
Кравець (Олійник) Марія Андріївна 1254
Кравець Дмитро Володимирович 1210, 1212
Кравець Зінаїда Феоктистівна 976
Кравець Іван Дмитрович LXXXII, 1287
Кравець Ксенія Павлівна 688
Кравець Микола 736
Кравець Михайло 687, 688
Кравець Павло 685
Кравець Текля Євдокимівна 736
Кравцова (Непом'яца) Марія Іванівна (мати Дуня, брат Петя) 1045–1049
Кравцова Лідія Сидорівна (мати Бурунова Феодосія Леонівна) 477
Кравцова Марія Григорівна 504
Кравцова Олександра Федорівна 277
Кравченко Т. Ю. 536
Кравченко (Бондаренко) Лідія Олександрівна 1124
Кравченко Аріон (дружина Хівронія) 335
Кравченко Катерина Опанасівна 1016–1018
Кравченко Катя 1022
Кравченко Лідія Леонтіївна 1268
Кравченко Лідія Павлівна 922–924
Кравченко Микола Харитонович 251
Кравченко Ніна Григорівна 924–925
Кравченко Олександра Григорівна 306
Кравченко Омелян Аріонович (дружина Марія Аксентіївна) 335
Кравченко Петро Афанасійович 1039
Кравченко Т. М. 978, 981
Кравчук Леонід Макарович XLVIII, LIV
Кравчук Лідія Василівна 320
Кравчук Надія Олександрівна 306
Кравчук Надія Сергіївна (сестра Валя) 743
Кравчук Софія Омелянівна 320
Краєвська (Громовенко) Зінаїда Петрівна 33

Краєвський Йосип (брат Краєвський Петро, діти Катерина і Євтух) 33
 Краєвський Петро (дружина Наталія, діти Зіна, Таня, Соня, Борис) 33
 Крамаренко Ірина Йосипівна (чоловік Міщенко Олександр Микитович, дочка Галина) 1243
 Красіловська Марія Лук'янівна 807
 Красновецька Олександра Іванівна 174
 Красножон Аксютя 330
 Красножон Ганна Віхтівна 635
 Красножон Ольга Олександрівна (брат Шаповал Олександр Олександрович) 965
 Красножон Філя Віхтович 635
 Красносос Діна Іванівна 1355
 Красночубенко Ніна Пилипівна 761–762
 Красовська Меланія Олексіївна 700
 Красюк Параска Антонівна 767
 Красюк Петро 680
 Крауз 1122
 Крестьянінова Віра Олексіївна 64
 Кресюн Антоніна Степанівна (батько Степан, брати Семен, Артем, Кирило, сестра Ніна) 187
 Кресюн Марина LIII, 187
 Крециха Дарка 684
 Кривда Ганна Сергіївна 257
 Кривда Сергій Миколайович 257
 Кривешко А. 286, 287
 Кривий Марко 1286
 Кривопустов С. 336
 Криворученко (Криворучко) Надія Петрівна 488
 Криворучко Катерина 1271
 Кривошеєнко Олена Семенівна 64
 Кривошеєнко Павло Володимирович 65
 Крижанівський Микола Полікарпович 1278
 Крижанівський Феодосій і Дарія (діти Федосія, Христя, Настя, Харитина, Василько) 659
 Крикун Марія Михайлівна 215
 Кримська А. Г. 24, 33, 84, 98
 Криницька Ольга Іванівна LIV
 Криницький Максим Давидович 599
 Кричевська (Філіпчук) Любов Василівна 355
 Кричевський Вілен Семенович 355
 Криштопова О. 305
 Кривченко Ольга Олександрівна 65
 Кройтор Валентина Олексіївна 766
 Кропивка Анатолій Костянтинович (сестра Олександра) 389
 Кропивка Ольга Іванівна 1278
 Кропивка Руслан 1292
 Кропивко (Ласкурінська) Анна Андріївна 1278–1279
 Кропивко Андрій Кіндратович 1279
 Кропивко Марія Андріївна 1279
 Кроть Марія Трохимівна (батько Кроть Трохим Іванович) 237
 Кружкова Ганна Андріївна 1018–1019
 Круковська Марія 591

Круковська О. Л. 669
Круковський А. І. 666
Крупська Олена 793–795
Круссер Марія Василівна 65
Крутікова Оксана Юхимівна 748
Крушельницький Антось 271
Кубик Іван 787
Кугут Лідія Іванівна 71
Куделіна Лукерія Федорівна 477
Кудлач І. А. 804, 809
Кудренко 1144
Кудренко Трофим Трофимович 1109
Кузенко Людмила Тимофіївна 1072
Кузнець Євгенія Кирилівна 65
Кузнецова Алла Петрівна 559, 562, 564
Кузнецова Ксенія Кирилівна 562
Кузьменко В. 324
Кузьменко Лідія Йосипівна 625
Кузьменко Олена Пилипівна 324
Кузьміїва Марія Яківна 66
Кузьмін Василь Микитович (діти Ніна, Оля, Володя) 971
Кузьмін Микола Іванович 986
Кузьмін Михайло Іванович 1173
Кузьміна Валя 1107
Кузьміна Ольга Кирилівна 969–970
Кукса Лідія Трохимівна 134, 136
Кулакова Надія Пилипівна 66
Кулатов 766
Кулик І. XII
Кулібаба Василь Якович 248
Кулібаба Віра Гнатівна 252
Кулік Григорій Кирилович (дружина Чорна Надія Дмитрівна) 1219–1220
Кулік Надія Дмитрівна (дів. Чорна; чоловік Кулік Григорій Кирилович) 1219–1222
Куліковська Дуня (брати Діма і Антось) 611
Кулінич Ганна Василівна 66
Куліченко Григорій Юхимович (сестра Лідія, брат Михайлик) 759
Куліш Петро Леонтійович 1134
Кульчицька Клавдія Соловеївна 810
Кульчицька Раїса Семенівна 826
Кульчицький Станіслав Владиславович XIV, XXXIV
Кумайгородська Ганна Іларіонівна 826
Кумайгородський Дмитро Федорович 855
Куматренко Марія Марківна 574
Куматренко Микола Леонтійович 681
Куматренко Н. Г. 679, 680, 681–683
Кумпан Іван Іванович (дружина Степанида Никифорівна, дочка Олександра) 1243
Кумпан Михайло Юрійович 1171
Куницька LXV

Куперман Абрам 808
 Купець Діана 75
 Купрій Надія Романівна 67
 Купріянов Дмитро 522, 525
 Купцов Конон 751
 Купцов Михась 750
 Купченко Н.О. 326
 Курачихіна Наталія Миколаївна LXIX
 Курачок Тамара Федорівна 58
 Курган (Павлова) Марія Павлівна 235
 Курган Галина Павлівна 235
 Курган Григорій 235
 Куріцина LXIII
 Курка Максим (члени сім'ї: Феодосія, Мефодій, Фекла, Агафія, Василь, Анна) 188
 Курка Марія Василівна 659–660
 Курка Олексій і Досана 188
 Куровський Степан Бориславович 724
 Курта О. 322
 Кутіцина Л. І. 49
 Кутковська Наталя (брат Степан) 182
 Кутковські Марія і Степан 182
 Кутузакі Марія Степанівна (сестри Шура і Дуся) 762
 Кухар В. В. 129
 Кухар Віра Василівна (батьки Самарський Василь Олексійович і Аграфена Пилипівна) 392–393
 Кухарчук Любов Василівна 1260
 Кухонецький 1002
 Куца Марія Семенівна 252
 Куца Тетяна Андріївна 625
 Куцак Людмила Володимирівна 718
 Куцел (Мартинюк) Ганна Іванівна (батько Мартинюк Івана Микитович) 811
 Куценко (Майданюк) Любов Никифирівна (мати Мавра Семенівна, брат Ваня, сестри Ліда і Маня) 342
 Куций 626
 Куцій Ганна Якимівна 1245–1247
 Кучай Катерина Яківна 151
 Кучанська Ольга Іванівна 625
 Кучанська Софія Гаврилівна 626
 Кучанський Василь Артемович 626
 Кучер 7
 Кучер Валентина Данилівна 277
 Кучер Наум 559
 Кучеренко Наталка 439
 Кучеренко Наталя Павлівна 67
 Кучерук Михайло Павлович 496
 Кучерюк Олександра Яківна 1019
 Кучма Леонід Данилович XLVIII
 Кучук (Малай) Ганна Гаврилівна (сестри Малай Катря і Ніна, брат Малай Андрій; дочка Зуб Любов Володимирівна) 1185–1190

Кучук Василь 682
Кучук Іван 570
Кучук Олена 682
Кучуки 575
Кушко Марія Григорівна (батьки Мойсееви Григорій Макарович і Акуліна Афанасіївна) 1152
Кушнарєнко Ірина 1310
Кушнір 1077
Кушнір 960
Кушнір В'ячеслав Григорович XVII, L, LXX, LXXI, LXXXII, 871, 990
Кушнір Василь і Параска, дочки Надя, Саня, сини Олексій, Іван) 182
Кушнір Вікторія Василівна LIV
Кушнір Григорій Антонович 684
Кушнір Дмитро 559
Кушнір Дмитро Йосипович 748
Кушнір Йосип (дружина, син Іван) 182
Кушнір Ксенія Федорівна 827
Кушнір Л. П. 683
Кушнір Мар'яна 686
Кушнір Марія Дмитрівна 182
Кушнір Микола Гаврилович 754
Кушнір Наталія Стратонівна 684
Кушніренко Ніна Федорівна 221
Кушніренко Пелагея 827
Кушнірюк О. 318, 324

Лабенська Агафія Іванівна 827

Лавренюк Тамара 491
Лаврик 730
Лаврінко 986
Лаговська Марія Дмитрівна 746, 756
Лаговська Ірина Олексіївна 754
Лагодир Каленик (онук Лагодир Григорій Давидович) 256
Лагодир Мойсей Савович (дружина Килина Харитонівна, діти Іван, Ніна, Ганна – в зам. Демовська) 256–257
Лагунов Костянтин 513
Лагунов Павло 513
Лагунова Лідія Костянтинівна (брат Павло) 513
Лагута 54
Ладигенська Анастасія 784
Ладиненко Григорій Макарович 335
Ладиненко Н. М. 336
Ладоненко Тетяна 762
Лазанюк Ганна Василівна 249
Лазарева (Панченко) Валентина Миколаївна 238
Лазаренко М. 286
Лакіза Галина Іванівна 1001
Лакіза Лідія Василівна (сестри Гаша, Оля, Саня) 1001–1002
Ланнік Мойсей 355

Ланова Броніслава Йосипівна (батьки Слободян Йосип і Євдокія) 1222–1225
 Лапай Василь Степанович L
 Лапіна Віра Василівна 320
 Лапіна Майя Олександрівна LXIX
 Лапко А. М. 84
 Ласкарунський 669
 Ласкурінська (Кропивко) Анна Андріївна 1278–1279
 Ласоветин Петро 736
 Латюк Надія Павлівна 159
 Лаур Дар'я Никифорівна (батьки Лаур Никифор і Єфросинія) 645
 Лахрома Сергій Федорович 463
 Лахудриха (призвісько) 925
 Лебедева Т. В. 81
 Лебеденко Євгенія 316
 Лебеденко І. 316, 317, 320
 Лебеденко Марія Федорівна 350
 Лебеденко Сергій Володимирович 316
 Лебеденко Фільоня 816
 Лебедева Олександра Олексіївна 67
 Лебедева Парасковія Федорівна 666
 Лебедін Катерина 1267
 Лебедюк–Денежко Лідія Адамівна 1274
 Лебідь Євдокія 1039
 Лебідь Марія Федорівна 773
 Левантін XLIII
 Левенець В. М. 808, 809
 Левицька Галина Семенівна 827
 Левицька Ганна Сергіївна 258
 Левицька І. XV
 Левицька Ніна Дмитрівна 925–926
 Левицький Дмитро Степанович 562–563
 Левицький Сергій (син Андрій, дочка Ганна) 258
 Левковичі 160
 Левонець Федот 1278
 Левуцький Семен (дружина Євдокія Петрівна) 39
 Левченко Г. І. 343
 Левченко Валерій Валерійович LV, LXX
 Левченко Галина Сергіївна LV, LXX
 Левченко Марія Іванівна 198
 Левченко О. 347
 Левчук Віра 529
 Леліс Т. А. LIII
 Лелюк Іван Васильович 1279
 Лелюк Олена Володимирівна 1279
 Лемкін Рафал XLVII
 Ленгул Тетяна Луківна 164
 Ленін Володимир Ілліч 84, 441, 1143, 1190, 1299
 Леонова Л. В. 1257

Леонова Ольга 1166
Леонова Христина Михайлівна 1257
Леонтович 1187
Леонт'єва Анастасія Миколаївна (брати Михайло і Павло) 344
Леонтяк Григорій Наумович 626
Лепська Оксана Іванівна LXIX
Лещенко Н. М. 61
Лексир 194
Лєсков 630, 631
Лєсник Гликерія Федорівна 744
Лизогуб Лідія Василівна 1268
Лизогуб Пилип 595
Лимарчук Ганна Давидівна (батьки Давид і Горпина) 520
Линчицький Янко 598
Липина Любов Петрівна 1155
Лиса Валентина Платонівна (бабуся Бурдус Єлизавета Анатоліївна) 627
Лиса Тетяна Володимирівна LXX, LXXII
Лисак В. О. 139, 144
Лисенко Антоніна Миколаївна 1126
Лисенко Володимир Павлович 889–891
Лисенко Євдокія Павлівна 1329
Лисенко Лідія Федорівна 414–416
Лисий Василь 858
Лисичка Зіна 671
Лисоченко Ольга Олександрівна LIII
Литвинова В. 101
Литовченко 309
Лихий Артем (дружина Текля) 736
Лихоліт Дмитро Іванович 69
Лінива Л. А. 1278
Ліпних Карл 352
Ліповська Леоніда Фомівна 278
Ліповський Леонтій Кирилович 278
Лірник Богдан Прокопович 1265
Лісний Мирон (дочка Галина) 811
Лісніченко Г. К. 817, 825, 836
Ліснова Любов Леонідівна 278
Лісовський Петро 256
Лісунова Надія II, LXXXVI
Літвіненко Марія Андріївна 68
Літвіненко Марія Григорівна (дочки Маланія, Надія і Катерина) 1170
Літінська Марія Іванівна 253
Літньовська 800
Літовченко Ганна (син Микола) 1349
Ліхідченко Софія Андріївна 68
Ліщенко Палашка 986
Лобановський 1002
Лобач Євдокія Іванівна 278

Лобжанські 845
 Лобушняк LXII
 Логвиненко Надія Григорівна 325
 Логвіна Ольга Василівна 753, 757
 Логиненко 1327
 Логінова Віра Федорівна 1344–1345
 Ложичевська Віра Семенівна 68
 Лозанн Євген Парфентійович 187
 Лозинська Л. Д. 15, 132
 Лозінська Наталя Кіндратівна 849
 Лозован Ніна 210
 Лозовська Наталія Йосипівна 529
 Лойченко (Соловійова) Ганна Кирилівна (батьки Лойченко Кирило Васильович і Улита Дем'янівна, сестри Тася і Оля, брати Вася і Гриша) 356
 Ломінський 1171
 Лопуленко Ганна Іванівна 1063–1064
 Лопушинська О. 855
 Лоскутнікова Валентина Іванівна LXIX
 Лошак Кирило LXV, LXVI
 Лубенська К. І. (батько Лубенський Іван Родіонович) 828
 Луговська Людмила Сергіївна 898, 917, 943, 952, 954, 999, 1015, 1057, 1067, 1101, 1126, 1129, 1140
 Лужанська Килина 656
 Лужанська Ксенія Олексіївна 637
 Лужанський Льоня 656
 Лужецька Ірина 650
 Лужецька Таня 663
 Лужецький Тьома 653, 654, 662
 Лужицька Лідія Сергіївна 645
 Лужицька Марія Софронівна 646
 Лужицький Уліян 651
 Лузіна Єлизавета Захарівна 68
 Лук'ян Юфрим 754
 Лук'яненко Віра Олександрівна 1340
 Лук'янчук Христина Петрівна 505
 Луканчева Марія Михайлівна
 Лукашевич 880
 Лукашевич Антоніна Михайлівна 1004
 Лукашевич Василь Петрович 1007
 Лукашевич Степан 1008
 Лукашенко Дуся 552
 Лукашенко Павліна Семенівна 848
 Лукашко 676
 Лукашова Олександра Омелянівна LXIX
 Лукіянчук Андрій Іванович 927–928
 Луков Андрій Васильович 667
 Луков Дьома 676
 Луков Єфрем 627
 Луков Степан 627

Лукова Зінаїда Василівна 668
Лукова Марія Василівна 668
Лукова Марія Феодосіївна 668
Лукомська Л. Г. 765, 766, 767, 770
Лунгул Світлана Михайлівна 784
Лупашко Дарія Омелянівна (батьки Кравченко Омелян Арівонович і Марія Аксентіївна, дід Кравченко Арівон і бабуся Кравченко Хівронія) 335
Лупенко Коля 1144
Лупілов Володимир Савелійович 501
Лупол Л. І. 128
Лупу Василіса Кирилівна 536
Лупуленко Михайло 189
Лупуленко Олександра Григорівна 189
Лупуленко Олександра Григорівна (батьки Мазурян Григорій і Єлизавета) 189
Луц Н. А. 47, 48, 62, 130
Луценко (Білінська) Ірина Дмитрівна 1318
Луценко В. В. 1300
Луценко Ігор 1318, 1319
Луценко Катерина Іванівна 1039
Луценко О. 391
Луцько Марія Філіпівна 1075
Луцько Філіп 1077
Лучич Євген Васильович 69
Лучич Світлана Ігорівна (брат Владилен, сестри Віра і Надя) 69
Лучичі Владилен, Віра, Надя 69
Люберанська Лідія Юхимівна 669
Люберанський Михайло Іванович 669
Люберанські 668
Любінський Петро Аксентійович 627
Любченко Юрко І
Люлька Іван Григорович 234
Люлька Іван Григорович (дід Люлька Роман, брати Петро і Микола) 234
Люльченко Валентина Омелянівна 928–929
Люта Катерина Антонівна 724
Лютинська Раїса Омелянівна 627
Люшньовський Володимир Йосипович 241
Лятаровські Олексій Григорович і Ганна Минівна LVII
Ляхова А. А. 52, 59, 76, 94, 124, 133
Ляховецький 861
Ляховецький Іван Демидович (син Павло) 468
Ляховська Соломія Василівна (чоловік Арсентій, діти Петро, Іван, Василь, Віра – в зам. Мунтян) 176
Ляхоцький В. П. LXXIX
Ляшенко Марія Матвіївна 891–893
Лящевський 663
Лящівська 562
Лящівська Домна 564

Маврадіна Л. Т. 482

Маврова Олена Олексіївна LXIX

Магазінер 634

Магалатій Олена Петрівна 694

Магалатій Тетяна Іванівна 637

Магденко 1077

Магденкови Ніна і Ольга Павлівни 70

Маєр Курт 510

Мазепа Петро Семенович 757

Мазур Богдана 571, 572

Мазур В. В. 163, 627

Мазур Ганна Іванівна (брати Кузьма і Павлик) 325

Мазур Ганна Сидорівна 253

Мазур Зінаїда Захарівна (діди Сліпенко Степан і Головенко Арсентій; тітка Грицун Марфа Арсентіївна, дядьки по матері Василь і Іван) 354

Мазур Л. К. 14, 50, 56, 91, 101, 132

Мазур Надія Вікторівна 1173

Мазур О. Б. LIII

Мазур Тетяна Гаврилівна 574–575

Мазурак Тетяна Семенівна LXIX

Мазуренко Анастасія Семенівна 486

Мазуренко Ваня 803–804

Мазуренко Єфросинія Йосипівна 445–446

Мазуренко Марія Кузьмівна 981

Мазуренко Н. XV

Мазуренко Олена (дідусь Тодось і бабуса Фросина) 160

Мазурець Филімон Семенович 70

Мазурик Євгенія Семенівна 278

Мазурян Григорій і Єлизавета (дочка Олександра) 189

Майданюк (Куценко) Любов Никифирівна (мати Мавра Семенівна, брат Ваня, сестри Ліда і Маня) 342

Майстер Федоня 567

Майстренко Катерина Олексіївна 365

Майстренко Я. П. LIII

Мак Едуард Данилович 443–444

Макан Ф. І. 1283

Макаренко Іван Іванович (сини Олексій і Анатолій, дочка Любов – в зам. Бочковенко) 265

Макаров Андрій Никифорович 755

Макаров Дмитро 782, 783

Макарська Олена Опанасівна (Афанасіївна) 563

Макарська Ольга 563

Макарська Параска Мефодіївна 563

Макарський Афанасій 563

Макарчук Клавдія Петрівна (чоловік Сіллас Костянтин Іванович, дочка Анна, син Ми-кола) 1244

Маковей Катерина 14

Маковій 791

Маковійчук Надія Терентіївна 550

Макогон Андрій Лук'янович 790
Макогонюк Андрій 712
Макогонюк Ольга Дмитрівна 615, 623, 630, 632
Макодзьоб Ольга Василівна (батьки Зеленуки Василь Борисович і Людмила Іванівна) 829
Макошиба Федір Дмитрович 702
Максименко Василь Петрович (батьки Максименко Петро Ничипорович і Олена Іванівна; брати Микола, Володимир, Степан, Іван і Федір, сестри Марина і Олена) 451–452
Максименко Ніна Іванівна 174
Максименко Ольга Антонівна 497
Максимішина Ольга Мефодіївна 628
Максимова Марія Григорівна 72
Макух Катерина Іванівна 253
Макуха Микола Степанович 72
Мала Галина Денисівна (батьки Бернадський Денис Тимофійович і Варвара Григорівна) 320
Малай Василь 1190
Малай Іван 1190
Маламан Софія Петрівна 72
Маланюк Валентина Петрівна 829
Малахова Світлана Дмитрівна 73
Малаховський О. 857
Малик Інна 585, 692
Малинова (Малінова) Галина Леонідівна XIII, LIV, LXXI
Малинова Лідія Федорівна 73
Малиновська Антоніна Григорівна 830
Малихіна Любов Олексіївна 73
Малієнко Марія Степанівна 1041–1042
Маліновський Леонід Костянтинович 74
Малішевська А. 383
Мальована Ніна Федорівна 790
Мальована Палагна Фомівна 279
Мальований І. І. 280
Мальцев А. 334
Мальцева Євгенія Іванівна 929–930
Мальчевська Марина 691
Мальчишин 680
Малюта Марія Яківна 830
Малюченко Ольга Володимирівна LXX
Маляновський [...] Трохимович 791
Мамонтова Клавдія Михайлівна 74
Мамонтова Наталія Никандрівна (дів. Скульська; чоловік Мамонтов Юрій Юхимович, сини Петро, Анатолій, Василь, Андрій) 1225–1229
Мандрик Валентина Іванівна (батько Іван Єгорович) 326
Манжос Олег Олексійович LXX
Манжос Тетяна Валентинівна XVII, LXX, LXXII
Манжул Мотрона Євстратіївна 474
Манжуляк Павло Євсейович 280
Манзюк LXV
Манойло (Єфімова) Лідія Іванівна 326

Мантвенчиха 1144
 Маньковська Надія Архипівна 646
 Маньковська Настасія (син Маньковський Станіслав Єрміїлович) 645
 Маньковський Василь Архипович 646
 Маньковський Іван Юхимович 647
 Манюк Олена Володимирівна 552
 Маняк В. XI
 Маракулін Володимир Артемович 1313
 Марарескул Агафія Аврамівна 1019
 Марарескул Клавдія Опанасівна 1021–1022
 Мараховська Марія Семенівна LXXXII, 1286
 Марачковський Василь Максимович 853
 Мардар Микола 793
 Марейка 274, 295, 299
 Маремуха Надія Павлівна LXIX
 Маренченко Алла Василівна 401, 403
 Маринат Пелагея Григорівна 186
 Мариніч Фросина 1444
 Маринчук Григорій (дружина Марія) 676
 Марісіч Ганна Тихонівна 702
 Маркіна Раїса Матвіївна 321
 Маркович Андрій 652
 Мартиненко Олена Василівна L, LIV, LVI, LVI, LXX
 Мартиненко Сергій Никифорович (батько Никифор Іванович) 457
 Мартинова Віра Іванівна (батьки Бабенко Іван Олексійович і Марія Іванівна) 393
 Мартинова Ганна Григорівна (батьки Артюх Григорій Парфентійович і Ліза Олександрівна, бабуса Артюх Зінаїда) 1004
 Мартинова-Григор'єва Катерина Опанасівна 1004
 Мартинович 792
 Мартинович Віра Володимирівна 1072
 Мартинок (Дубік) Ольга Захарівна 676
 Мартинюк Іван Григорович 803
 Мартинюк Івана Микитович 811
 Мартинюк Наталя Никифорівна 670–671
 Мартинюк Олександра Степанівна (сестри Дуня і Ганна) 783
 Мартинюк Тимофій Семенович 1255
 Мартинюк Югіна Корнійівна 772
 Марук Іван Маркович 774
 Марченко Ганна Іванівна 280
 Марченко Марія Іванівна 335
 Марченко Я. 333
 Марчик 795
 Марчук 680
 Марчук Акуліна 808
 Марчук Леонід Каленикович 660
 Маслійчук Антоніна Василівна 1257
 Маслійчук Людмила Василівна 1257
 Маслоva Поліна Миколаївна 74

Масловська Марія Пилипівна 986
Масловський Іван Андрійович 447–449
Маснюк (Зброжик) Варвара Порфирівна 509
Матвеєва Надія Василівна 75
Матвеєва Тетяна Володимирівна LXIX
Матвеєв 330
Матвеєва Юлія 1267, 1270, 1271
Матвієнко Ольга Олексіївна 220
Матвієнко Пилип 255
Матвійчик Микола Іванович 76
Матвійчук Федя 643
Матейки 798
Матенко Марія Варфоломіївна 502
Матішинки 1353
Матрос Надія Антонівна 493
Маттінглі Дарія XI
Матус М. 76
Матус М. 76
Матюшенко Ніна 1246
Махортов О. І. 97
Мацак Ганна Федорівна 181
Мацак Ганна Федорівна (сестра Олена, брат Федір) 181
Мацілецька Зінаїда Іванівна 725
Мацуй Ганна 353
Мацуй Павло 353
Мацюк Олександр Григорович 141
Маштирелюк 967
Машурка 259
Медведенко Надія Гордіївна 226
Медведенко Пелагея LXIII
Медвецька Христина Никифирівна 260
Медвецький Євген Романович 1279
Мезенцева Марія Пилипівна 477
Мейс Джеймс Е. XI
Меланич Ксенія Марківна 280
Меланич Надія Романівна 280
Мелека Олена Дмитрівна 1203
Мелеша Л. В. 666, 676
Мелешко О. А. 614
Мельник Сьома 638
Мельник Віталій 576
Мельник Г. І. 1316
Мельник Лариса Іванівна 621, 625
Мельник Марія Григорівна 249
Мельник Марія Омелянівна 600
Мельник Олександра Сергіївна 638
Мельник Олена Антонівна 280
Мельник Світлана Іванівна 587, 589, 604, 613

Мельник Семен 755
 Мельник Текля Яремівна 600
 Мельник Тетяна Тимофіївна 582, 588, 600, 603, 609
 Мельниченко М. К. 768
 Мельниченко Валентина Михайлівна 489
 Мельниченко Лідія Леонтіївна 307
 Мельничук Г. Ф. 696, 702
 Мельничук Данило Петрович 678
 Мельничук Єлизавета Миколаївна (мати Віра, батько Микола, вітчим Лаврентій) 307
 Мельничук Олексій Федорович 725
 Мельчинки 1102
 Мерецький Петро 577
 Меркулов Іван Тихонович 281
 Метушевська Сіма 604
 Мигуш Іван Олександрович (дружина Ганна Яківна, дочка Любов – в зам. Бойко) 202
 Мигуш Наталя Микитівна 226
 Миза Зоя Андріївна 760
 Микитюк Катерина 1269
 Миколайчук Г. В. 5
 Милосердна Анжела Миколаївна 1218
 Миргородська Любов Олександрівна 281
 Миргородський Костя 1137
 Мирза А. В. 4, 39, 53, 55, 59, 61, 98, 117
 Мирзоян К. Ю. 11
 Мирна Олена Дмитрівна 1330
 Митиченко Лідія Іллівна 660–661
 Митник Ганна Григорівна 713
 Митники 635
 Михайленко А. XIII
 Михайленко Василь 244
 Михайленко Г. В. XVII
 Михайленко Ганна Миколаївна (батьки Михайленки Наталія Миколаївна та Микола Васильович, брат Іван) 308
 Михайленко Марія Костянтинівна (батьки Жарук Костянтин Парфентійович і Явдоха Федорівна, сестра Галина, брат Микола) 856–857
 Михайлик Семен 1007
 Михайлики 351
 Михайличенко 1346
 Михайлівська Марія Захарівна 424–426
 Михайлов М. 340
 Михайлова Л. В. 22, 39, 40, 42, 110, 123, 151
 Михайловська М. 341
 Михайловська Ольга Марківна 563
 Михайловська Федося 567
 Михайловська Хівроня 565
 Михайловський Василь 565
 Михайлушка (Михалушка) 656, 650
 Михайлюк 989

Михайлюк Василь Михайлович 931–933
Михайлюк Ганна Василівна 1203
Михалкова Анастасія Прокопівна 575
Михальова Любов Іларіонівна 628
Михальченко Анастасія Парфентіївна 893–896
Михальченко Ніна Іванівна 933
Михальчук (Шевчук) Ніна Федорівна 1255
Михальчуки 63
Михель О. А. 615, 632
Михель Тодор 558
Михиля Валентина Володимирівна 77
Михнєвич Г. 864
Мицик Ю. XI
Мишкевич Є. Н. 20, 45, 51, 57, 65, 66, 73, 78, 112, 116, 145
Мігель Єрофій Якович (дружина Мігель Тетяна Юхимівна, діти Іван, Василь, Юрій, Володимир, Віра, Єфросинія) 1200
Мізерханова С. А. 959
Мілевська Лариса Йосипівна LXIX
Мілентій Віра Григорівна 1065–1066
Мілега Олександра Логинівна 175
Мілов Микола Аксентійович 830
Мілова Ольга Семенівна 725
Мілошова Олена Юріївна 1223, 1225
Міль Феодора Андріївна (брат Тимофій, сестри Параска, Поліна, Фекла) 468
Мінасян Л. 829
Міненко Клавдія Григорівна 857
Мирельзон Л. А. (Мирельзон Лев Арьевич) XLIII
Мірошник (Вірич) Валентина Сергіївна (батько Сергій Семенович) 321
Мірченко Іван Антонович 77
Мітрофанова Антоніна Яківна 778–779
Мітченко 540
Міхеєва Віра Герасимівна (брат Ляоня) 1005
Міхов Василь Іванович 396–398
Міхова (Гузунова) Зінаїда Трофимівна 1267
Мішанчук Андрій Іванович 281
Мішанчук Іван 281
Міщенко Віктор Іванович 589, 613
Міщенко Галина Іванівна 598, 599
Міщенко Марія Федорівна 1351
Міщенко О. XI
Міщенко Олександр Микитович (дружина Крамаренко Ірина Йосипівна, дочка Галина) 1243
Міщенко Олена Микитівна 600
Мовінкель Йоган Людвіг XLV, XLVI
Мовчан Марія XIX
Мовчан Марія Василівна 1126
Мовчан Фросина Дем'янівна 309
Могила LXII
Могила Ганна LXII

Могила Ольга Мойсеївна (брат Кірюша, сестра Катеринка) 514
 Могилівська Дарка 596
 Могилівська Катерина Юфимівна (батьки Заболотний Юфимій Іванович і Домка Сергіївна, сестри Феодосія, Фросинка, Олена, брат Ваня; бабуся з боку матері Тереся) 575
 Могилко А. А. 766
 Могилко Діана 581
 Могилко Катерина 579
 Могилко Марія Ульянівна (діти Афанасій, Єлизавета, Анастасія, Ганна) 577
 Могилко Олена Яківна 576
 Могильний І. 783
 Можара Євгенія Юхимівна 726
 Мозковий Аркадій 87
 Мозкові 87
 Мойсеев Фома (дружина Тетяна, сини Василь, Пантелеймон, Андрій) 189
 Мойсеев Григорій Макарович (дружина Акуліна Афанасіївна, дочка Марія) 1152
 Мойсяк Олена Семенівна 245
 Мокан Василь Митрофанович LVIII
 Мокан Микола Петрович 544
 Мокрянський Софрон 1320
 Молдовський Вася 636
 Молодець Фанасій Лукович 1075
 Молчанова Євдокія Григорівна 78
 Молчанова Т. І. 371
 Молчанова Тетяна Іванівна 477
 Момотлива Лідія Софронівна (сестри Марія і Ксенія) 646–647
 Монастирлій (Каланча) Євдокія Іванівна (батьки Каланча Іван Дмитрович і Анастасія Іванівна) 1297
 Монашенко Антоніна 1294
 Монашко Пилип Петрович 1233
 Монько В. 854
 Моор Віолета Володимирівна LXIX, LXXII
 Моргуліс XLIV
 Мороз В. М. LIV
 Мороз Володимир Лукич 1292
 Мороз Ганна Василівна (мати Марія, брат Григорій, сестри Ганна і Люба) 175
 Мороз Катерина 816
 Мороз Кея 816
 Мороз Лука Миронович 1293
 Мороз Микола Ісакович 282
 Мороз Ольга Кирилівна 1289
 Мороз Юрій 761
 Морозова Ксенія Кіндратівна 1229–1230
 Морозюк Роман 696
 Морозюк Федосія Никифорівна (батьки Морозюк Никифор Євдокимович і Єлизавета Юстимівна) 803–804
 Моряк Лілія Петрівна LXIX
 Моряк Тетяна Іванівна LXIX
 Мосійчук Лідія Іларіонівна 1044

Мосійчук Людмила Костянтинівна 1044
Мосійчук Ольга Павлівна 1042
Мосійчук Тетяна Іванівна LXIX
Москаленко Р. 269
Москвич Василіса Василівна 795–796
Москвичов Тарас Васильович 477
Моспан Дорофій LXIII
Моспан Марія Никифорівна 1066–1067
Моспан Марія Яківна (сестра Ірина, брати Теодор, Антон, Григорій) 190
Моспан Олександр Захарович 191
Мостова Юлія 818
Мостовенко 487
Мотика В. XIV
Моторна Г. І. 32, 58, 60, 136
Мотузко Лідія Михайлівна 1257
Мочулко Алла Петрівна 1260
Мошняга Марія 792
Мошняцький Роман 832
Мрецький 723
Мрочко Параска Макарівна 628
Мудрець Петро 1085
Мудрицька О. П. 240
Муженко Анжеліка 78
Музикант Олександра Максимівна (брати Василь і Іван, сестри Тася і Марія) 781
Музиченко Л. В. 15, 131
Музиченко Любов Сергіївна 1128
Музиченко Пелагея Іванівна 532
Мукан Валентина Іванівна 677
Мукан Василь 566
Мукан Ганна Єфремівна (батьки Струсевичі Єфрем Терентійович і Параска Гаврилівна) 749
Мукан Іван 735
Мукан Михайло Васильович 564
Мукан Наталя Василівна 563, 565
Мукан Онисія Данилівна (брат Гриша, сестра Ліда) 564
Мукан Палагна 565, 567
Мукосій Іван Єгорович 78
Муляр Галина Олександрівна 398
Муляр Ганна Тимофіївна 642, 648
Мунтян Віра Арсентіївна (батьки Ляховські Арсентій і Соломія Василівна, брати Петро, Іван, Василь) 176
Мунтян Іван Іванович LIII
Мунтян Ніна Дмитрівна 282
Мунтян Я. Ф. 276
Муравйова А. А. 60, 68
Муравльова Ганна LIII, 178
Мураховська Єфросинія Семенівна 714
Мураховська Марфа Зиновіївна 551–552
Мураховський Григорій Артемович 716

Мураховський Никифір Григорович 552
 Мурашко Олена Степанівна 654, 657
 Мурашов 880
 Мусієнко Жанна 759, 760
 Мустяца Ніна Андріївна 371
 Мушта Ганна Василівна 1264
 Мяснікова Марія Федорівна 79, 81
 М'якіши 344
 М'ясківська Олена Дем'янівна 245

Навасардян Володимир Ашотович 1292
 Навельштайн (Невельштейн) LXV–LXVI
 Навроцький Ілля 791
 Нагаєць Олекса 832
 Нагірняк Олександра Юстимівна 407–410
 Нагога Марія Михайлівна 489
 Надгорна Лідія Наумівна 426–429
 Надутик П. XII
 Назаренко Катерина Василівна 81
 Назаренко Марія Йосипівна 81
 Назарова Ксенія Андріївна 339
 Назарчук Іван 441
 Наконечний Б. І. XII
 Наконечний Порфер 738
 Нападовська Діна Григорівна 853
 Нападовська Тетяна Миронівна 854
 Нападовський Андрій Васильович (діти Ганна, Тетяна, Іван, Василь) 853
 Нападовський Іван Григорович 830
 Нараєвська Наталя Володимирівна 643
 Нарийчук Н. Д. 55
 Настасенко В. Д. LIII
 Настасюки 183
 Настичук Катерина Мифодіївна 82
 Науменко Андрій Олексійович 915, 927, 937, 1019, 1045, 1103, 1136
 Науменко Валентина Кирилівна (сестра Марія) 82–83
 Науменко Володимир Дем'янович (дочка Оля, сестра Настя) 336
 Науменко Ганна Тимофіївна (сестра Груня, брати Андрій і Сашко) 805
 Небога Лілія Вікторівна LXIX
 Невара Евдокія Олексіївна 83
 Невзоров 240
 Негруца Юлія 532
 Негруца Іван LXIV
 Недайборщ Семен Іванович 831
 Недайвода Валентина Олександрівна 283
 Недайвода Володя 283
 Недбай Параска Яківна 682
 Недбалюк Ніна Іванівна 688
 Недбас Мотря Олександрівна 702

Недбас Н. С. 708
Недбас Степан Степанович 638
Недвалюк Марина 687
Недогода Степанида Сергіївна 1293
Недомовна Надія Григорівна 258
Недомовний Іван Михайлович 258
Незгодінська В. В. 976, 977
Нездолий Анастасія Тимофіївна 429–431
Нейко Любов Григорівна 327
Немазенко Андрій (дружина Катерина, дочки Марія, Марина, Василина і Фрося) 1329
Немазенко Іван Степанович (батьки Немазенко Степан і Євдокія Василівна, сестра Маруся, дідусь Василь; дружина Ротар Клавдія Павлівна) 1326
Немирівська В. В. 671
Немировська Фекла 735
Непом'яща (Кравцова) Марія Іванівна (мати Дуня, брат Петя) 1045–1049
Непом'яща Анастасія Іванівна 1128
Непомняща Марія Іллівна 83
Неприцька Надія Архипівна 258
Непріцька Євгенія Ларіонівна 1352
Неспельський Ананій Пилипович 245
Нестерук Марфа Іванівна 478
Несторенко Валентина Романівна 1006
Несторенко Григорко 1006
Нетовканий І. Л. LXV–LXVI
Нетяга Марія Петрівна 1239–1941
Нечайко 798
Нечипорук 288
Нечипорчук Тимофій Михайлович 1348
Нечипорчук Флонія Михайлівна 1348
Нечипуренко Любов Павлівна 831
Нечипурук Петро Фомич (дружина Марія Микитівна, дочки Ганна і Зіна) 373–375
Нешпельська Любов Ананіївна 244
Неделева Анна 148
Нежинська Тетяна Денисівна (батько Папушой Денис) 831
Низова Таїсія Олександрівна 83
Низькохат І. В. 1277
Никитюк Феодосія Василівна 1207–1209
Нищерет Захарій Григорович 341
Нігрескул Алла Анатоліївна 196, 201
Нігрескул Анастасія Дементіївна 1067–1069
Нікітенко 871
Нікітенко Віра Лаврентіївна (сестри Марія, Ніна і Шура, брат Степан) 848
Нікітенко Семен Васильович 1316
Нікітенко-Соколова Марія Василівна (батьки Нікітенко Василь Васильович і Ольга Опанасівна, сестра Клавдія, дядько Нікітенко Семен Васильович) 1316–1317
Нікітін Толя 513
Нікітіна Ганна 1268
Нікітіна Поліна Володимирівна (сестри Віра, Люба, Надія, Тетяна) 327

Ніколаєв Іван Онуфрійович 350
 Ніколаєва Анна 1271
 Ніколаєва В. С. (сестра Міла) 498
 Ніколаєва Г. Г. 498
 Ніколаєва Н. В. 762
 Ніколайчук Віра Тимофіївна 1345
 Ніколенко Данило Семенович 282
 Ніколенко Семен 282
 Ніколішин Терентій 685
 Ніколова Анна Герасимівна (мати Євдокія) 1298
 Нікул Маланія 191
 Нікуліна Лідія Миколаївна 1356
 Німчук В. В. LXXIX
 Ніточко Іван Іванович XVI, L, LI, LIV, LXX, LXXII
 Новицька Ольга Ізотівна 84
 Новікова Анюшка 500
 Новікова Марія Максимівна 769
 Новицька Людмила Іванівна 801
 Новогребелець Ольга Кирилівна 84
 Новосад 667, 668
 Новосад Павло 667
 Новосад Федя 675
 Ноженко Ніна Микитівна 977
 Норенко (Підмазко) Галина Захарівна (батьки Підмазко Захарій і Ліза, брат Ваня) 382–383
 Норенко Ірина 382, 383
 Носач Г. Є. 683
 Носова Ольга Сергіївна 283
 Носуленко Євгенія Дем'янівна 934
 Носулич 1247
 Носульчак Антон 691
 Носульчак Григорій 692
 Носульчак Симон 692
 Носульчак Філат 692

Оанча Василь 1278

Обезюк Микола LXVIII
 Обертун Ірина 1158, 1159
 Обжелянська Ольга Юхимівна 689
 Обжелянський Микола Антонович 689
 Обжелянька Анастасія 689
 Обнявко Павло Кирилович 484
 Обращенко Іван 761
 Обушенко Лідія Пантелеймонівна (батько Браславський Іван) 629
 Овчар Ганна Миколаївна 367
 Овчаренко Любов Григорівна 1007–1009
 Огарков Тимошка 735
 Огінський Іван Філофілович (дружина Троянівська Марія Степанівна) 632
 Односумова Ніна Сергіївна 84

Окішева Олена Никифирівна 246
Олександров О. XII
Олександрова Марія Олексіївна (сестри Ксенія і Маша, брат Федір) 671
Олексенко Марія Іванівна 85
Олексієнко Володимир Тимофійович 832
Олефір (Тарасенко) Варвара Степанівна 384
Олефір Віра Григорівна 390
Олійник 1295
Олійник (Кравець) Марія Андріївна 1254
Олійник Василина Семенівна (сестра Олександра) 671–672
Олійник Василь Климович 601
Олійник Г. А. 554
Олійник Галина 802
Олійник Галина Іллівна 601–602
Олійник Ганна Ізотівна 602
Олійник Ганна Миколаївна 560, 561, 562, 565, 567
Олійник Григорій Степанович 208
Олійник Євген 249
Олійник Ілько 613
Олійник Лідія Матвіївна 689
Олійник Любов Яківна (батьки Демченко Яків Трифонович і Євдокія) 832
Олійник Марія Костянтинівна (батько Рибак Костянтин Олексійович, брат Сергій, дядько Рибак Онисій Олексійович) 629
Олійник Марія Максимівна 602
Олійник Мирон 627
Олійник Мойсей 566
Олійник Ніна Василівна 582, 585, 591, 593
Олійник Олександра Іванівна (бабуся Соломія) 603
Олійник Олександра Михайлівна 603
Олійник Параска 832
Олійник Р. 33
Олійник Таїсія 1293
Олійник Тетяна Григорівна 283
Олійніченко Павло Каленьович 1280
Ольгейзер Лідія Андріївна (чоловік Ольгейзер Андрій, дочка Фріда) 344
Оляш Іван Федорович 1332–1333
Оляшевський 663
Омельченко Ганна Павлівна 85
Оніковський Дмитро Сергійович 79, 81
Онщенко Сергій Антонович (дружина Івендікова Марія Михайлівна, дочки Олександра і Фрузя) 372
Онщенко Фрузя Сергіївна 372
Онщук Олександр Йосипович 519
Онопрієнко Валентина Федорівна LXX
Онофрійчук Олена Василівна 424, 426
Онофрійчук Олександра Арсеніївна 362
Онуфрак Надія Федорівна 647
Онуфрієнко Кифер 627

Онуфрієнко Надія Іванівна 484
 Орефанов Федір Миколайович 87
 Орещенко Марія Анатоліївна 1173
 Орленко Михайло Кузьмич 977
 Орлова І. М. 133
 Орлова Людмила Василівна LXIX
 Осадча Клавдія Трохимівна (чоловік Борис, дочка Валентина, брат Костик) 514–515
 Осадча Марія Василівна 283
 Осадча Марія Ільківна 858
 Осадченко Марія Петрівна (Прокопенко Петро Матвійович і Віра Юхимівна, брат Грицько) 494
 Осадчий Григорій Кирилович (батьки Осадчий Кирило і Олена; син Леонід) 387
 Осадчий Леонід Григорович 387
 Осадчий Олександр LIII, 174
 Осадчий Олександр Кирилович 387
 Осипенко А. 336
 Осипенко Валентина Іванівна 387
 Осипенко І. 334
 Осипенко Софія Володимирівна (сестри Надя, Женя, Феня, брат Петя) 328–339
 Осієвська Марія Василівна 239
 Осіпова Віра Єрофіївна (батько Мігель Єрофій Якович і Тетяна Юхимівна, брати Іван, Василь, Юрій, Володимир та сестра Єфросинія) 1200
 Осітрова Євдокія Іванівна 88
 Остапчук Агрофіна 778
 Островська Ганна Йосипівна 726
 Островський Олександр Мартинович 1090
 Островський Олексій Маркович 471
 Острожигалло Регіна Вітольдівна 88
 Остюченко Марія Іванівна (батьки Іван і Євдокія Микитівна) 832–833
 Осятинський Федось 564
 Отченаш Павло (дружина Гафіна) 568
 Оцебрик Агафія Петрівна 284
 Оцебрик Антон 300
 Очеретнова Єфросинія Іванівна 478

Павленко Катерина Іванівна 935–936

Павленко Людмила Карпівна 88
 Павленко Тамара Олексіївна 359
 Павлівна Віра Семенівна 284
 Павлова (Курган) Марія Павлівна (сестра Курган Галя, дядько Курган Григорій, двоюрідні брати батька Андрій і Василь, тітка по матері Марія Борисівна та її син Іван) 235
 Павлова Марія Максимівна 459
 Павлова Ольга Іванівна 463
 Павловська Анастасія Корніївна 1091
 Павловська Євгенія Лук'янівна 176
 Павловська Надія Михайлівна 1092
 Павловський 1333
 Павлуценко Алла 21

Павлюк Марія Олексіївна 672
Павлюк Надія Іванівна 1247–1249
Павоні Ольга Іванівна 89
Пагул Антоніна Семенівна 678
Падаленчук Олексій 187
Падалко (Дукаценко) Марія Олександрівна (мати Дукаценко Наталя, сестра Євгенія) 1358
Пазина Ганна Петрівна 644
Паладій Ольга Григорівна 987
Паламарчук 627
Паламарчук Антон Сергійович 702–703
Паламарчук Валентина Степанівна 629
Паламарчук Ганна Іванівна 1076
Паламарчук Д. М. 622
Паламарчук Іван Васильович 89
Паламарчук Ніна Романівна 485
Паламарчук Олексій Сергійович 704
Паламарчук Ольга Петрівна 703
Паламарчук Павло Кузьмич 626
Палашевська Н. В. XVII
Палеченко 1072
Пальцев 1138
Палясна Ганна Юхимівна 604
Палясний Костянтин 591
Палясний Петро Макарович 605
Палясний Сафон 603, 604, 605, 608
Пананіник Клавдія (сини Славко і Никифор) 500
Панасенко (Білоконь) Ксенія Григорівна 1327
Панасюк Ганна Георгіївна 309
Панасюк Лідія Марківна (сестра Стародуб Олена і брат Стародуб Микола) 181
Паненко Михайло Іванович 383
Паніван Ганна Михайлівна L, LIV, LVI, LXXI
Панкратій Гриша 459
Панта О. П. 385
Пантелеймонова Марія Макарівна 896–897
Пантелішен Володимир 693
Панченко (Лазарева) Валентина Миколаївна 238
Панченко Оксана Павлівна LXIX, LXXII
Панченко Паша 761
Панченко Яків 28
Панчук Євдокія Михайлівна (батько Михайло, брат Андрій, сестра Дора) 285
Панчук Ірина Пилипівна 1151
Панчук Лідія Семенівна 285
Панчук Пилип Леонтійович (дружина Ганна Іванівна, дочки Ніна і Ірина) 1151
Панюк П. LXV
Папушой Анастасія Дмитрівна (батьки Дмитро і Христя, брати Олександр, Михайло, Василь, сестра Дуся) 848–849
Папушой Денис 831
Папушой Леонід Іванович 1323

Парамоненко Є. 317
 Паранюк Тетяна Григорівна (сестра Оля) 315
 Параскевич Л. В. 1075, 1080
 Паращук Євгенія Григорівна 1233
 Парова (Демченко) Анастасія Григорівна 1083
 Паровін Надія Іванівна 459
 Парсенюк Олена Пантеліївна 854
 Паргалоха Марія Ігнатіївна 1129
 Парфонов Кирило 193
 Пасатецька Олена Дементіївна 576
 Пасічник Ю. А. 705
 Пасічник Лілія Андріївна 346
 Пасічник Наталя 526, 528
 Пасічник Оксана 1347
 Пасмор Катерина Микитівна 90
 Пастух Н. П. 685
 Пастух Анастасія 735
 Пастух Анна Никифорівна 90
 Пастух Антоніна Андріївна 336
 Пастух Марія Трохимівна (брат Іван) 736
 Пастух О. 1279
 Пастух Олександра 735
 Пастух Павло 565
 Пастух Семен 565
 Пастух Трохим 736
 Пастух Зіна, Саша, Келя 732
 Пастушенко Любов Іванівна 645
 Пастушок Олена Марківна 672–673
 Паталанко Семен Юхимович 779
 Паталанко Сергій 779
 Патлатюк Євген Миколайович LXIX, 534, 535
 Патраман Єфросинія Кірсеївна 704
 Патраманська Тетяна Петрівна LXIX
 Патрикан Іван Іванович 91
 Патрікан В. 976, 982
 Пахатур Валентина Павлівна 91
 Пашко 754
 Пашковський Феодосій Олексійович 1133
 Пащенко 723
 Пащенко Г. К. 1317
 Пащенко Марина 1317
 Пащенко Одарка Сидорівна 285
 Паюл Василь Іванович (дочка Марія, в зам. Барбінягра) 187
 Пеленчук Василь Петрович 321
 Пелех Любов Іванівна 654, 656, 658, 663, 664
 Пелеховська Катерина Володимирівна 878, 893, 909, 914, 924, 937, 938, 955, 1009, 1031, 1037,
 1049, 1064, 1087, 1089, 1118, 1132, 1136
 Пентюк Іван Федорович 690

Пентяк О. А. LIV, 212
Пенчак Марія Дем'янівна 690
Переверзєва Наталія Василівна 1256
Перевізнюк Валентина Андріївна 897–898
Перекитний Михайло Гордійович 460
Перенчук 38
Перепелиця Віра Автономівна 646
Перепелиця Микита Григорович (дружина Кучай Катерина Яківна) 151
Перепеляк 668, 672
Переполіна Марія Степанівна 285
Пересунько Анна Іларіонівна 833
Пересунько Є. 826
Переходнюк Ганна Варфоломіївна 1260
Перець І. 972
Переярок Федір Павлович 245
Перина 1199
Перінський М. 359
Перська Марія Іванівна 1268
Першина Т. Г. 1276
Петлюхова Валентина Анатоліївна 626, 627, 633
Петренки 1102
Петренко Агафія Ігнатіївна 833
Петренко І. А. 50
Петренко Микола Петрович 92
Петренко О. П. 92
Петренко Петро Степанович 92
Петрик Ганна Данилівна 691
Петрик Дем'ян 691
Петрик Марія Хомівна 691
Петрик Мартіян 693
Петрик Тетяна Михайлівна 624
Петрик Яків 689
Петриченко Ганна Василівна 606
Петришина Нонна Адамівна 350
Петрова (Білоус) Прасковія Юріївна (батьки Білоус Юрій Васильович і Мар'яна Лук'янів-на) 535
Петрова (Шинкарьова) Ганна Іванівна 329
Петрова Анна Олександрівна 886, 1023, 1042, 1070, 1076, 1094, 1106, 1112, 1128, 1145
Петрова Є. І. 129
Петрова Наталія Олександрівна XVII, LXXI, LXXXI, LXXXII, 875, 881, 886, 900, 925, 930, 991, 993, 1025, 1083, 1099, 1109, 1139
Петровська 1137
Петровська А. XV
Петровський Василь 1137
Петровський Григорій Іванович 862
Петровський Едуард Петрович IX–XVIII, LIV, LV, LXX, LXXI, LXXXV
Петровський Михайло Іванович 310
Петросян К. С. 963, 964, 967

Петрусенко Олександра Лаврентіївна 213
 Петушенко (Пітушенко) Петро 849–850
 Петько Надія Сергіївна 1174
 Печерська Ксенія Якимівна 661
 Печерська Лідія Дмитрівна 661
 Печерська Раїса Кирилівна 285
 Печерський Андрій Юхимович 285
 Печерський Дементій LVIII
 Печерський Сидір 651, 652, 653, 654, 656, 660, 661, 664
 Печерський Фанась 663
 Пешанська Марія Михайлівна (брат Чумак Володимир Михайлович) 286
 Пилипенко Раїса Олександрівна 317
 Пилипчик 529
 Пиндик Микита (дружина Ганна, дочка Марія) 373
 Пиріжок Валентин Максимович 258
 Пиріжок Софія Дмитрівна 247
 Пирогов 1007
 Пирожанська Євгенія Григорівна 568
 Писатюк Лідія Василівна 850
 Пислар Ганна Іванівна 93
 Пишнюк Варвара (чоловік Іван, діти Маруся і Ваня) 93
 Пищенко Катерина Іванівна 354
 Півненко Сергій Трохимович (батьки Півненко Трохим Минович і Оксана Максимівна, брати Володимир і Сергій, сестра Валентина) 966
 Пігович Петро 554
 Пігульська Зіна LXII
 Підашов Іван Петрович 849–850
 Підвисоцький Іван 561
 Підгаєцька Надія Анатоліївна 605, 606
 Підгорна Т. 822
 Піддубна Антоніна Миколаївна 606
 Піддубна Галина Петрівна 581, 606, 607, 608
 Піддубна Марія Миколаївна 607
 Піддубний Іван Кирилович (дружина Анастасія) 608
 Піддубний Микола Кирилович 608
 Підлісна Катерина Іванівна 16, 19
 Підлісник (Підлісник) Марія Касьянівна 492
 Підлісовський Олександр Іванович 727
 Підлісовський Омелян 650
 Піддубна Раїса Іванівна 93
 Підмазко (Норенко) Галина Захарівна (батьки Підмазко Захарій і Ліза, брат Ваня) 382–383
 Підмогильна Надія Дементіївна 727
 Підмогильний Ваня 566
 Пікановська Зінаїда Аврамівна 94
 Пікарський Василь Олександрович 834
 Пікарський Олександр 834
 Пікулі 441
 Пірова Віра Матвіївна (мати Ацук Феня Василівна) 363

Піроженко Ганна 340
Піскун Альбіна Ксенофонтівна 899–900
Пітоня Данис 1270
Піщанецька Дарія Іванівна (мати Піщанецька Тетяна, брат Яків) 816
Піщанецький Андрій 816
Піщанська Дар'я Петрівна 736–737
Піщанська Марія 735
Піщанська Марфа 926
Піщанська Надія Микитівна 937
Піщанська Ольга Пимонівна 737
Піщанський Петро 735
Піщанський Федір 748
Плакитюк Павло Сафронович 1133
Плакущенко Євдокія Єфремівна 481
Плакущенко Олександра Єфремівна 481
Платонові 484
Плачента Марія Степанівна 1269
Плачинда Оксана Антонівна 254
Плеско Варвара Федорівна 444
Плохотнюка Арихтей 988
Плохотнюки 529
Плошник Віра Олександрівна 834
Плошник Є. 814
Плошник Костянтин Олександрович 834
Плошник Михайло Олександрович 834
Плугарош 1122
Плужникова Антонина Захарівна 1174
Плутар Валентина Леонтіївна 1134
Плядко Валя 1070
Пляжник Андрій 761
Побережець Марія Улянівна 94
Побережна Емілія Іллівна 608
Побережник Альоша 703
Побережник Петро Васильович (брат Коля) 1072
Побережнюк Раїса Семенівна (сестра Параска) 1049–1051
Побережнюк Галя 1031
Поборна І. П. 1172, 1173, 1174
Повзун М. М. 1128
Поворознюк Раїса Семенівна (бабуся з боку матері Параска) 978
Погоній Стефан 792
Погорелов Іван Якович 95
Погорецький Василь Філатович 1280
Погорелова Л. А. 667, 668, 672
Погоріла Людмила Анатоліївна 594
Погорілий Спиридон 591
Погребнюк Єлизавета Василівна 177
Погребняк Меланія Федорівна 310
Погребняк С. 359

Погрібний Іван Іванович 484
Подберезна Віра Михайлівна 95
Подкалюк Наум 646
Подкур Роман LXXXVI
Подольська (Дехтяр) Олександра Петрівна (чоловік Подольський Імануїл) 1337
Подолян LXII, 799
Подолян Ганна Пилипівна 1323
Подолян Любов Антонівна 834
Подорожнюк Ніна Іванівна 987
Подуран Олександр 578
Познанська Ганна Іванівна 835
Покопишина Ганна Іванівна 630
Покорна Марія Яківна 95
Покотило Т. 1316
Поліковська М. Є. 698, 699
Поліш Семен Никифорович 286
Поліщук Борис Васильович 638
Поліщук В. 383
Поліщук В. М. LIV, 194
Поліщук Василь 1122
Поліщук Георгій Архипович 1285, 1286
Поліщук Іван Андрійович 1236
Поліщук Людмила Олексіївна 937–938
Поліщук О. XIII
Поліщук Ольга Федорівна 639
Поліщук Петро Михайлович 1136
Поліянчук І. З. XLIII, XLIV
Половенко Іван Пантелеймонович 96
Половинка Надя і брат Прокоп 441
Полоз Віктор Андрійович LIII, 197, 169, 178
Полознюк Єлизавета Артемівна 814
Полозюк І. 278
Полозюк Максим Трохимович 286
Полозюк Олена Парфенівна 286
Поломарьов В. М. XVII, LXXI
Полотнянко Клавдія Пимонівна (бабуся Тетяна, сестра Клава) 287
Полтавець Олександр 1190–1193
Полторак Наталія Ігнатіївна 744
Полторак Петро 742
Полуденко С. 815
Полукарова Н. І. 1152, 1153
Полховська Н. 391
Полюга Валентина Степанівна LXIX
Поляки 734
Полякова Ганна Пилипівна 478
Полякова Марфа Григорівна 478
Полянська Марія Титівна 1153
Помагайбус Дмитро 572

Понікар А. І. LIII

Пономаренко (Коваль) Олена Іванівна (брат Коваль Микола, сестра Надія) 1301

Пономаренко Василь Іванович 463

Пономаренко Віра Федорівна 96

Пономаренко Віра Федорівна (брати Іван і Петро) 96

Пономаренко Ганна 1309

Пономаренко Любов Петрівна 97

Пономаренко, дід 1137

Пономарчук Арсеній 283

Пономарчук Людмила Федорівна 287

Попадюк Лідія Семенівна 705

Попадюк Наталія 703

Попадюк Олена Миколаївна 715

Попадюк Степанида Олексіївна 714

Попазов Дмитро 533

Поперногло Анастасія Савелівна 98

Попик Даша 158

Попов 1144

Попов Андрій Михайлович 245

Попов Михайло 247

Попов Михайло Олександрович 245

Попов Степан (дружина Тамара) 187

Попова Галина Михайлівна 245

Попова Ганна Семенівна 1210

Попова Ганна Терентіївна 808

Попова Зінаїда Григорівна 1335

Попович Іван Трохимович 98

Попогрепська Докія 651

Попуденко С. XV

Поросюк 1278

Порошенко 1333

Порошенко Петро Олексійович LV

Посереніна Надія Василівна LIV

Посмітний Герасим 520

Посмітний Макар 520

Посмітний Макар Онисимович 357

Поспішенко П. XII

Постишев 679

Поточенко Л. І. 5, 22, 111

Поточенко Ніна Антонівна 350

Потушанська Парася Микитівна 1273

Почапінський Григорій Іванович 1290

Почапінський Петро Сафонович (батьки Почапінський Софрон Іванович і Ірина Кифорівна) 1289–1290

Поштаренко Григорій 317

Пригоруку Віра Онисимівна 569

Прийма Раїса Семенівна 987

Приймак Валентина Вікторівна 220

Приймак Олена Василівна LIV
 Приколиба Володимир 792
 Пристаж Марія Іванівна (брати Федір і Саша) 510–511
 Приступа 71
 Приступа Василь Федорович 182
 Пристяжнюк Анна Терентіївна 1348
 Пристяжнюк Василь Терентійович 1348
 Пристяжнюк Віра Терентіївна 1348
 Пристяжнюк Володимир Терентійович 1348
 Пристяжнюк Іван Терентійович 1348
 Пристяжнюк Микола Терентійович 1348
 Пристяжнюк Петро Терентійович 1348
 Пристяжнюк Софія Терентіївна 1348
 Пристяжнюк Терентій Афанасійович 1348
 Присяжнюк Оксана Павлівна 288
 Присяжнюк Петро Юхимович 288
 Притула Віра Єфимівна 781
 Приходько Степан 988
 Причепойда Ганна (діти: Клава, Катя, Льоня і Марійка) 812
 Продан Марія Іванівна 310
 Продан Ніна Карпівна 1357
 Проданюк (Проданчук) Ганна Карпівна 684
 Прокоп'єва Л. В. 241
 Прокопенко Г. А. 684
 Прокопенко Наталія Арсентіївна 1069–1070
 Прокопенко Петро Матвійович (дружина Віра Юхимівна, діти Марія і Грицько) 494
 Прокопець Н. Є. 138
 Прокопишена Ніна Іванівна 288
 Прокопович Анастасія Ісаківна 367
 Прокопчук Т. В. 113
 Проніна Євдокія Дмитрівна LXIX
 Прохін Василь Григорович (дружина Катерина, діти Марія, Євдокія та Семен) 314
 Проць Теодор Іванович 1174
 Прудка К. П. 966
 Прудкий Порфирій (брат Василь) 742
 Пруський Андрій 1028
 Прущак Тетяна Іванівна 177
 Пташенчук Мотрона Андріївна 639
 Пташнюк Григорій LXIII
 Пугач Катерина Ісаківна 576–577
 Пужанська Лікерія 679, 682
 Пукліч Володимир Вікторович LXX
 Пустова Анастасія Костянтинівна 835
 Пустовий Аврам 300
 Пустовойт Варвара Олександрівна 98
 Путренко Мільян 554
 Пушкар Зіновій 672
 Пушкар Митрофан (дружина Єфросинія, діти Франя, Наташа, Іван, Борис) 263

Пушкарі 296
Пушкарьова Лідія Іванівна 99
Пшенечникови 469
Пшенична Людмила 1281
Пшенична Таїсія Модестівна 1293
Пшенишнюк Клавдія Григорівна 1094
Пясецька Зінаїда Павлівна 352
Пятниченко Акуліна Леонтіївна 99
П'янченко Т. А. 1258
П'ятко Марія Олександрівна (сестра Здарська Текля) 862

Рабенко Антоніна Федотівна 1269
Рабічук Ксенія 410, 412
Рабошапка Ніна Андріївна 00
Равлюк 321
Радішевська Л. М. 624, 628, 634
Радішевський 595
Радужева Феодосія Іванівна 505
Радченко Дмитро Іванович (батько Іван, сестра Клавдія, брат матері Карасьов Андрій) 858
Радченко Любов Василівна 217
Радченко Федосія Гаврилівна 836
Раєв Михайло Порфирович 1329
Раєнко Зінаїда Григорівна 410–412
Размеріца Н. В. 1077
Рай Людмила 766
Райтенко Клавдія Никифирівна 100
Ракушняк Зінаїда Федорівна (сестри Параска і Христина, її син Ванько, Дмитро і Федір) 811
Ракушняк Світлана Федорівна 71
Ратушний 1333
Ратушнік С. 104
Ратушня (Ткаченко) Дарина Микитівна (батько Ткаченко Микита) 1149
Ратушняк Марія Арсенівна (сестра Катерина) 288–289
Ратушняк Н. З. 389
Рафаїлова Єлизавета Григорівна (батьки Могилко Григорій і Марія Улянівна, брат Афанасій, сестри Анастасія і Ганна) 577
Рахімова Д. 1180–1181
Рахліцькі (8 дітей і батьки) 800
Рачок Іван 446
Рашківська Палашка 642, 646, 648
Ращенко Надія Василівна LXIX, LXXII
Рева Олексій Федорович 630
Редькін Руслан 1157
Резніченко Віра 1008
Резніченко Катерина Германівна 901–903
Рейзвих Н. І. 54, 65, 84, 89
Реклізон Марія 491
Ремарчук Єфросинія Миколаївна 1324
Ремовська Я. 808, 809

Ререскул Віталій Іванович 180
Рермак Людмила Борисівна 903–905
Решетник Л. А. 82
Решетник Марія Кіндратівна 470
Решетнюк 283
Решетнюк О. В. LIII
Решетюк Антон Іванович 1236
Рєпка Андрій 101
Рибак Анастасія Леонтіївна (сестра Мотря) 662
Рибак Євдокія 659
Рибак Костянтин Олексійович 629
Рибак Леонтій 640
Рибак Любов Тимофіївна 100
Рибак М. П. 100
Рибак Микола Петрович 100
Рибак Онисій Олексійович 629
Рибак Сергій Костянтинович 629
Рибалка Іван Іванович 1075
Рибалко Ганна Пилипівна (брати Ваня і Митя, сестри Феня і Оля) 987
Рибалко Зінаїда Семенівна 1077–1080
Рибалко Марія Федорівна (брат Іван) 988
Рибницький Пилип Миколайович (дружина Ганна Михайлівна, дочки Агафія і Марія) 1166
Рижа Таня 662
Рижало С. Я. 549
Рижий Яків Семенович 87
Рижик Ніна Михайлівна (тітка Ганна, дід Опанас) 472
Риков А. 306
Рихлецький Ілля Лукич 100
Різників Олекса XXI
Рікун Інна Емільвна XIV
Ріпак Софія Олексіївна 401–403
Робінович Фотина 626
Робул Олександра Дмитрівна (батько Робул Дмитро Опанасович) 192
Робул Яків Миронович 1096
Рогаль Микола 761
Рогачевська Людмила Андріївна 1178–1181
Рогачко (Грицюта) Тетяна Олексіївна 378
Рогачко (Фоменко) Дарія Єрофіївна 385
Рогова Віра Дмитрівна 289
Рогозінський В. 386
Родна Анастасія 1157
Рожанович Михайло Кайтанович 1340–1341
Рожен Катерина Агеївна 101
Рожко Ганна Филімонівна 289
Рожко Дмитро 650
Рожко Михайло 654, 656
Рожкован 1122
Рожнова Анастасія Миколаївна 938–940

Рожнова Л. Н. 971
Розващук Тетяна Іванівна 479
Розмеріца Сергій Захарович 178
Рознатовський В. 720
Рокатенко Клавдія Никифирівна 101
Рокітенець (Холостенко) Надія Харитонівна 1298
Романенко Анатолій Валентинович LXX
Романенко Клавдія Семенівна 101
Романенко Лідія Григорівна 104
Романенко Марія Несторівна 480
Романовська Н. М. 911
Романовська Ірина Антонівна (брати Іван, Міша, Дем'ян, Томашко) 1331
Романська Тетяна Афанасіївна 487
Романюк Г. В. 1324
Романюк Марія Іванівна 490
Романюк Юрій Григорович 498
Романюта Сашко 1071
Рончовська Світлана Михайлівна LIII
Рончовський Богдан LIII
Ропотан Вікторія 574
Росецька Наталія Вікторівна LIII
Роскола Марія Аркадіївна 740
Ротар А. 358
Ротар Ірина Григорівна 1348
Ротар Клавдія Павлівна 1326
Ротар Лідія Андріївна (сестра Олена, брати Саша, Ваня, Павло) 727–728
Ротар Павло (друга дружина Олена Володимирівна, її сестри Женья і Марійка) 1326
Ротаренко Дар'я Ананівна 577
Ротаренко Олена Петрівна LIII
Ротор 1349
Ротуренко 1069
Роша Єпістимія Степанівна 536
Рошкович О. 334, 338
Рошуля Максим 658
Рубаневич Марія Петрівна 1281
Рубанська Євдокія Федорівна (мати Рубанська Ганна) 578
Рубанська Ірина 580
Рубанська Марія Михайлівна 578
Рубанський Максим 580
Рубцова В. П. 91
Рубчак Євген Дмитрович 104
Ругаєва Катерина Митрофанівна 1193–1198
Ругаєва Марія Митрофанівна 1194–1198
Руда Катерина Тихонівна 289
Рудаков Максим Артемович (дружина Маланія Антонівна, діти Прасковія, Марія, Петро, Лідія, Володимир) 314
Рудакова Ганна Пилипівна 1148
Рудакови 314, 329

Руденко 880
 Руденко Клавдія Степанівна 105
 Руденко Л. А. 55, 68, 91, 95, 129
 Руденко Микита 1149
 Руденко Михайло 1070
 Рудий Олександр 569
 Рудий Сімон (члени сім'ї: Руді Олександр, Танасій і Максим) 300
 Рудик Ольга Павлівна (брат Студенюк Дмитро, сестри Студенюк Ганна і Ольга) 691–692
 Рудковський Аврам 561
 Рудковський Віталій Іванович 564
 Рудник Наталя Петрівна 836
 Рудницька Мілена XLVI
 Рудницька Світлана Іванівна 453, 454
 Рудніченко Лев Павлович 1264
 Рудь 799
 Русавський Андрій 783
 Русак Максим 761
 Русляченко С. М. 1297, 1300
 Руснак Валентина Степанівна 1256
 Руснак Єлизавета Павлівна 512
 Руснак Марія Пилипівна 774
 Руснак Фома 646, 648
 Русол Юхим Микитович (брат Гриша) 662–663
 Русс Ганна Петрівна 105
 Русса Олена Матвіївна 106
 Руссол Євдокія Андріївна 684
 Ряба Клавдія Опанасівна 191
 Рябенко 1007
 Рябенко К. 819
 Рябенко Феодосія Марківна 836
 Рябий Кирило Ксенофонтів 254
 Рябо Олександра Іванівна (батьки Кумпан Іван Іванович і Степанида Никифорівна) 1243
 Рябова Ганна Іллівна 905–906
 Рябоваленко Лідія Степанівна 862
 Рябовенко 881
 Рябовол Вітя 1292
 Рябокінь Катерина Михайлівна 106
 Рябокониha 1031
 Рябоконь 672
 Рябоконь Валентина Федорівна 673–674
 Рябоконь Федя 674
 Рябоконь Феня (Феня) 666, 674, 676
 Рябоштанка 1083
 Рябошук (Кушнір) Ольга Денисівна 800
 Рябушенко Ольга Андріївна 548–549
 Рябчук Євтиній Терентійович 246
 Рязанова Олександра Сергіївна (мати Оніщенко Сергій Антонович, мати Івендікова Марія Михайлівна, сестра Фрузя) 372

Рясна Валентина Порфирівна 728

Сабанчук Петро Петрович 363–364

Саввова Л. В. 1268

Савелич Лариса Василівна 388

Савенко Павлина Артемівна 107

Савенчук Оля 783

Савін Макар Семенович 663

Савов Йосип Кирилович 289

Савов Йосип Кирилович (батьки Савови Кирило і Олександра Михайлівна, брати Василь, Михайло і Олексій) 289

Савова Олександра Михайлівна (сини Василь, Михайло і Олексій) 289

Савранчук Ганя Тихонівна 811

Савранчук Любов Мойсеївна 811

Савранчук Тихон (дружина Параска, дочка Ганя) 811

Савчук Анатолій Максимович 741–746

Савчук Марія Петрівна (сестри Надя і Ніна, брат Іван) 837

Савчук Олена Лук'янівна 432–434

Савчук Семен Ілліч 565

Сагала М. Б. LIII

Саганюк Є. Є. 1317

Садківська Фекла Яківна 630

Садова Поліна Мартинівна 330

Саєнко С. 504

Сазонова Євгенія Дмитрівна 290

Сайчин Олена Іванівна 744–745

Сакал Дарія Ксенофонтівна 859

Сакал К. 821

Сакал Надія Андріївна 837

Салій Дмитро Денисович 1181

Салімова Сабіна 793–795

Саломатіна М. М. 965

Салюк Тетяна Денисівна LXIX, LXXII

Самайчук Юрій 1292

Самарський Василь Олексійович (дружина Аграфена Пилипівна, дочка Віра) 392

Самарцева І. П. 41

Самборська Інна Володимирівна LXXIII

Самійленко Тимофій (діти Степан, Маня, Петро) 989

Самозван Улас 669

Самойленко Анастасія 1259

Самойленко Василь Олександрович 853

Самойленко–Граждан Галина Прокопівна (батьки Прокопій Андрійович і Катерина Олексіївна, брати Олександр, Григорій, Антон і Василь) 852–852

Самойлюк В. 113

Самолук Іван Васильович 290

Самолук Катерина Терентіївна 290

Самочко Марія Сергіївна 1353

Самочорна Олена Петрівна 454, 456

Сандул 595
 Сандул Микола Ілліч 291
 Сандуленко Андрій (дід Панас, мати Тетяна, дочки Мавра та Павлина) 180
 Сандуленко Гнат 180
 Сандуленко Сидір 180
 Сапожинська Ганна Юхимівна 291
 Сарч Тетяна 330
 Сасиця (Сосок) Олександра 560, 561
 Сатаниха 986
 Сауляк Анастасія Іллівна 705
 Сауляк Ганна Михайлівна 1080
 Сауляк Єфросинія Іванівна 715
 Сауляк Олена Володимирівна 704
 Сафонова Ганька 655
 Сахоненко Дарія Андріївна 108
 Сашиха 1308
 Свердлик Ганна Володимирівна 755
 Свердлік Ірина Сергіївна 108
 Свердліченко Наталія Никітічна 109
 Свистунів Петро 499
 Світла Олімпіада Василівна 110
 Світлицька Тетяна Петрівна 838
 Связінська Ольга Пилипівна 110
 Связінський Дмитро Миколайович 110
 Святчики 160
 Себта Т. LXXIX
 Севастьянова З. В. 619, 620, 621, 635
 Секіраш Ольга LIII
 Секрет Іван Кирилович 1262–1263
 Секундяк Ганна Онуфріївна 1281
 Селіхова Тамара Петрівна (батько Байлюк Петро Тихонович, брат Павло, сестри Ніна і Катя, дід Байлюк Тихон Якович) 979–980
 Семанюк Наталя 1281
 Семенов Володимир Олександрович 110
 Семенова І. М. 968, 969, 970
 Семенчук Наталія Іванівна 1193
 Семенюк Наташа 888
 Семісаженко Клавдія Іванівна 111
 Сенчишина (Пінчак) Параска Григорівна 482
 Сенчуковська Ганна 863
 Серафіма, ігуменя XV
 Сербін Василь, Андрей і Павло (брати) 1122
 Сербін Людмила Михайлівна 838
 Сербул Катерина Сергіївна 25, 28
 Сергієнко Федір Васильович 1157
 Сердюк Афанасій Данилович 347
 Сердюк Микола Дмитрович L, LIV, LVI
 Сердюк Софія Леонтіївна 310

Серебрій Надія Устинівна 692
Серебрій Юлія 686
Середа Віра Григорівна 1073
Середа Ніна Романівна 1073
Середа Олександр Дмитрович LXIX
Середа Олександр Лукич 1073
Середа Ольга Іванівна 1137
Серединська Антоніна Миколаївна 164
Серет (Коваленко) Надія Володимирівна 314
Сержняк Надія Ферсанівна 111
Селєдцова Валентина Анатоліївна 112
Сивак 845
Сивак Галина Яківна 1274
Сивак Ганна Федорівна 112
Сивак Омелян 735
Сивацька Анна Тихонівна 113
Сидоренко (Томчук) Віра Іванівна 338
Сидоренко Іван Іванович (дружина Анна Гаврилівна, дочка Віра) 338
Сидорко О. 333
Сидорова (Гасюк) Віра Прокопівна (батьки Гасюк Прокофій Макарович і Прасковія Іванівна; брат Гасюк Василь, його дружина Олена і дочка Тамара) 239
Сидорова Віра Прокопівна 239
Сидорук Дмитро Прокопович 785
Силенко С. LIII
Синжерян Галина Петрівна 621, 625
Синиця 13
Синиця Ольга (Улита) Іванівна 1097
Синиця Сергій LIII
Синкевич (Григоренко) Аполлінарія Василівна 363
Синтюк Євген Вікторович LXIX
Синчук Євгенія 246, 247
Синчук Іван Кирилович 245
Синчук Купріян 243, 244, 246
Синчук Ніна 245
Синчук Олексій 245
Синчук Олексій Захарович 244
Синявська Олена Олександрівна XVI, LV, LXX
Сирбу О. 283
Сирота Федот (дружина Ксенія, діти Арсеній, Поліна, Олександра) 43
Сиротюк Євгенія Василівна 1270
Сиротюк Євгенія Іванівна 1351
Сиротюк Юлія 1267, 1270, 1271
Сиротюк Якуб 468
Сиса Марія Пантелеймонівна 838
Сисак Олена 770
Сисин Ф. XXIX
Ситник (Коваль) Надія Іванівна 1301
Ситник Лукерія 980

Ситнік Іван 116
 Ситнік Олександр 116
 Ситнік Федір Іванович 116
 Сич Юлія 557
 Сібова Л. Л. LXXII
 Сігова Людмила Людвигівна 311
 Сідлецька Олександра Петрівна 728
 Сідорич Сергій Васильович 116
 Сікорська Олена Йосипівна 970
 Сікорський Василь Леонідович 941–942
 Сіленко 795
 Сілла (Макарчук) Клавдія Петрівна 1244
 Сілла Галина Олександрівна (батьки Міщенко Олександр Микитович і Крамаренко Ірина Йосипівна; чоловік Сілла Микола Костянтинович) 1243–1244
 Сілла Костянтин Іванович (дружина Макарчук Клавдія Петрівна, дочка Анна, син Микола) 1244
 Сільницький Володимир Віталійович LXIX, LXXII
 Сільницький І. В. 109
 Сімашкевич Василь Захарович 578
 Сімес Любов Нахумівна 116
 Сімороз Марія Йосипівна 1074
 Сініка Олександр Павлович 197
 Сіренко Ірина LXII
 Сірий Роман 687
 Сіфон 259
 Січка Антоніна Федорівна 652, 655
 Січкаренко Ганна Олександрівна 1255
 Скаженюк Марія Михайлівна 786
 Сканжалова (Скажалова) Олена Яківна 490
 Скворчинська Леонора Григорівна 116
 Скидан Віра Іванівна 979
 Скиза 1333
 Скіба Тетяна Ігорівна 419
 Скліфасовська А. Д. 235
 Скліфасовська Наталя 1162
 Скляренко Марія Семенівна (батьки Семен і Ольга) 1321
 Склярова Є. С. 40, 64
 Склярук (Скляручка) Ганна 964
 Склярук Сімон 629
 Скобла Христя 1028
 Скобла Коля 1028
 Скобла Настя 1028
 Скобленко Галя 203
 Скоп Мойсей Борисович 812
 Скопа Явдокія Лук'янівна (дочки Марійка і Ганнуся) 812–813
 Скорик Микола Леонідович L, LIV, LVI
 Скорич Дмитро Петрович 464
 Скориш Іван 1144

- Скоріщенко Петро Олександрович 212
Скрипка Володимир Іванович (дід Андрусенко Аврам Іванович, бабуся Феодосія Леон-
тївна) 155
Скрипник Анатолій Феодосійович 648
Скрипник Надія Миколаївна 117
Скрипник Раїса Онуфріївна 291
Скрипник Христина Кирилівна 390–391
Скроцький А. І. XLIII
Скульська Наталія Никандрівна (в заміжжі Мамонтова) 1226
Скульські 160
Скупа Агафія Гаврилівна 368
Слабенько Л. 309, 312
Слаблюк Зіновія Данилівна (брати Ілько, Панас, сестри Ганна і Палажка) 192–193
Слабченко Євгенія Марківна (сестра Ліда) 862–863
Слабченко Л. В. 863
Славинська Любов Карпівна 292
Славинський Борис Федорович 292
Славінська Агнеса Борисівна 629
Славінська Марія Петрівна 480
Слатвінська (Тодосієнко) Наталія Мойсеївна (сестра Домка) 839
Слива Тетяна 1109
Сливінська Марія Олександрівна 579
Сливінський Віктор 607
Сливінський Олександр Омелянович 579
Сливка Михайло Сафронович 553
Слідянський Сергій Юхимович 553
Сліпенки 500
Сліпенко Ганна Юхимівна 354
Сліпенко Степан 354
Сліпий Олександр Корнійович (дід Трачук Данило) 737–738
Сліпченко Ольга Федорівна 117
Слісар Дарія LXI
Слісаренко Олександра Володимирівна (брати Федір, Семен і Василь, сестри Євдокія і Вар-
вара) 211
Слободенюк Петро Васильович 356
Слободян Йосип та Євдокія (дочка Броніслава) 1222
Слободян Олександра Миколаївна 565
Слободян Ольга 1264
Слободяники 520
Слободянюк Авксентій 245
Слободянюк Варфоломій 245
Слободянюк Віра Семенівна 502
Слободянюк Лідія Дмитрівна 1294
Слюсаренко Марія Миколаївна 447, 449
Смирнова Анастасія Володимирівна 351
Смірнов Сергій Петрович 117
Смоквин Василь і Марія 170
Смоквина Євдокія Яківна 118

Снігур Анатолій Іванович 630
 Снігур Олександр Олександрович 494
 Снісаренко Дарія Борисівна 1349–1350
 Снісаренко Любов Мефодіївна 198
 Содель Олексій Михайлович 1157
 Созанська В. В. 789–791
 Созанський Іван Якович 791
 Соколенко Явдоха Дмитрівна 119
 Соколова В. 304
 Соколовська Антоніна Миколаївна (брат Сергій, дідусь Григорій) 1294–1295
 Соколовський Павло Іванович 1275
 Соколянська Єлизавета Терентіївна 509
 Сокотун Таїса Петрівна (сестри Женья і Надія, брат Коля) 322
 Сокур Тетяна 574
 Сокур Тетяна Тимофіївна 119
 Соловей Григорій Володимирович 371
 Соловей Кузьма Якимович 682
 Соловійов Іван 1329
 Соловійова Г. І. 855, 856, 859
 Соловійова (Лойченко) Ганна Кирилівна (батьки Лойченко Кирило Васильович і Улита Дем'янівна, сестри Тася і Оля, брати Вася і Гриша) 356
 Соловійова Катерина Петрівна 840
 Соловійова Марія Петрівна 120
 Солодков 511
 Солоїд Ольга Федорівна 517
 Солоїда Гася 803
 Солоїда Дем'ян 803, 804
 Солом'янчук Валентина Степанівна 840
 Солончак Вікторія 1268
 Солоп Василь Павлович 631
 Солопенко Г. Г. 536
 Солощук Василь Миколайович 836
 Солощук Євдокія 836
 Солощук Єфросинія 836
 Солощук Захарій Васильович 836
 Солощук Мойсей Петрович 836
 Солощук Олена 836
 Солощук Ольга 836
 Солощук Петро Миколайович 836
 Сопун Ганна Миколаївна 398, 400, 405
 Сорока І. С. 68, 82, 153
 Сорочан В. М. 627
 Сосновська Ганна 410, 412
 Сосновська Олександра Дмитрівна 292
 Сосок Олександра 554, 563
 Сотіна Г. 305
 Сотнікова Марія Кирилівна 120
 Софич Михайло 575

Софійчук Василь Григорович 292
Сочесло Мойсей Гнатович (дружина Галина Петрівна, діти Ганна, Семен) 763
Сошина Євдокія Іванівна 120
Спатар Феодосій Павлович 579
Спектор 354
Співак Ганна Наумівна (Ганя) 698, 703, 706
Співак Килина 706
Спірова Марія Семенівна 292
Спіян Надія Тимофіївна 458
Спіян Ю. 381
Спориш Надія Василівна 1139
Сребницька Яна 1267
Срібняк Любов Терентіївна 292
Ставінчук Петро Степанович (дружина Єфросинія Андріївна) 777
Стагайло Т. Я. 812
Стадник Дмитро Якович 171
Стадник Іван Васильович 631
Стадник Надія Павлівна 121
Стадник Олександр Феофанович 121
Стакалюк Любов Володимирівна 840
Сталинець Галина Іванівна 943
Сталін Йосип (Іосіф) Віссаріонович XXV–XXVI, XXVIII–XXX, XXXIII–XXXV, XXXIX, 23, 84, 151, 166, 169, 176, 266, 267, 277, 281, 361, 392, 441, 550, 556, 586, 594, 644, 650, 659, 662, 679, 685, 691, 692, 711, 712, 723, 734, 742, 743, 766, 775, 863, 880, 903, 919, 927, 937, 940, 942, 946, 971, 973, 977, 981, 1000–1003, 1015, 1018, 1023, 1027, 1070, 1077, 1082, 1088, 1089, 1091, 1092, 1103, 1106, 1122, 1136, 1142, 1143, 1145, 1146, 1147, 1158, 1172, 1247, 1282, 1299
Станева Дар'я Семенівна 467
Станевич (Посталатій) Ніна Петрівна 311
Станішевська Віра Іванівна 615, 628
Станішевська Лукія Силівна 1284
Станішевська Ольга 718
Станішевський Адам 643
Станішевський Євдоким 644
Станкевич Ксенія Данилівна 756
Станков Микола Леонтійович 1140
Старинець Мотря Тихонівна 989
Старкова (Радченко) Надія Михайлівна 121
Стародуб Олена і Микола 181
Стародуб Федот 183
Стасюк Євгенія Олексіївна (брати Ткачуки Іван і Григорій) 259
Статкевич Всеволод Борисович 198
Статник Тетяна Опанасівна (батько Колеснік Панас Євлівич) 579
Сташко Михайло 743
Стащук Марія Кузьмівна 121
Стеблецька Віра Ігнатівна 580
Стеля Моїсей 792
Стенгач Іван Пилипович (дружина Матрона Дмитрівна) 199
Степаненко Марія Никифорівна (брат Василь) 806

Степаненко Тихон Миколайович 155
 Степанов Андрій Йосипович (брати Михайло, Микола, сестри Валя, Марія) 970
 Степанов Кирило 799, 822
 Степанова Єфросинія Михайлівна 240
 Степанова Ксенія Павлівна (брат Василь) 798–799
 Степанова Ольга Олексіївна 311
 Степанова Юлія Пилипівна 978
 Степанови 798
 Степанчук Гнат Артемович 964
 Степанчук Давид 1345
 Степова Євдокія Марківна (брат Юхим) 648
 Степчук Юхим Карпович 293
 Стерненко А. О. 373
 Стефанський Станіслав 353
 Стефанчук Фросина (мати Марія) 255
 Стефанюк Інна 689
 Стефанюк Кифір 692
 Стефанюк Т. І. 616
 Стецюк Олеся Анатоліївна LXIX
 Стінська Майя Яківна 1241, 1250, 1252
 Стівська Сара Миколаївна 340
 Стойков Яків Семенович (дружина Ірина Іванівна, діти Ганна, Марія, Василь) 1245
 Стойкова Галина Іванівна (батьки Вельчев Петро Афанасійович і Ганна Миколаївна) 531
 Столяренко LXV
 Стомікосто–Гордієнко Ніна Яківна 123
 Стоцький Анатолій Володимирович 863
 Стоцький Микола Григорович 801
 Стоян Галина Ісаківна 794
 Стоянова А. А. 131
 Стоянова Марія Євменівна 464
 Стоянова Марія Миколаївна 357
 Стоянова Тетяна Володимирівна L
 Стракатінський 982
 Стратонова Ганна Петрівна 322
 Стрельбицька Лідія Йосипівна 434–436
 Стрельчук Ніна 1016
 Стрельчук Ніна Петрівна (мати Ганна) 1023–1025
 Стрембіцький Ф. К. 863
 Стремоух Аксенія Федорівна 493
 Стригуни Іван і сестра Надія 311
 Струсевиц Анісій 658
 Струсевиц Єфрем Терентійович (дружина Параска Гаврилівна) 749
 Струсевиц Андруша 650
 Струсевиц Параска 564
 Студенюк Ганна Павлівна 692
 Студенюк Дмитро Павлович 692
 Студенюк Ольга Павлівна 692

Стуконоженко Олександра Несторівна (батьки Нестор Іванович і Феня Власівна, сестра Люся, дідусь Іван, бабуся Марія) 515–516
Ступницька Олександра Федорівна 767
Ступницька Параска Микитівна 795
Стьопов 741
Стягайло Поліна Олександрівна 812
Суворова Тетяна Миколаївна LXX
Сузанський Іван Іванович 294
Сукач Євгенія Григорівна 1100
Сунерсон 56
Суриха Оксана 596
Сурова Інна Володимирівна LXIX
Сусленко Антін 673
Сусленко Надія Федотівна 340
Сутулов XLIII
Суша А. 323
Суша Ганна Петрівна (сестра Ліза, брат Влас) 323
Суханюк Галина Олександрівна 565
Суханюк Ліда 558
Суханюк Микита (дружина Федора) 565
Сухін 617
Суходольська Євстафія Порфирівна 294
Суходольський Сергій 1268
Сучілова Марія Леонтіївна 715
Сушко Анастасія Володимирівна 124
Сяник Сімон 696

Табунщиков Ісаак 475

Тавторкіна Надія Йосипівна 801
Талім 641
Тамайчук Рая 500
Танасійчук Афанасій 244
Танасійчук Катерина 244
Танасійчук Михайло 246
Тарабанчук Л. О. 1280
Таран Катерина Григорівна 212
Таран Валентина Миколаївна 943–944
Таран Олекса 586
Тарасенко Іван Федорович (батьки Тарасенко Федір Іванович і Варвара Степанівна (дів. Олефір); сестри Марія і Тетяна) 384–385
Тарасенко Микола Дмитрович 124
Тарасенко Ніна Максимівна (чоловік Тарасенко Петро Микитович, син Микола; батьки Терещенки Максим Андрійович і Ганна Петрівна, їхні діти: Зіна, Марія, Ніна, Оля, Максим і Олександр) 1302–1303
Тарасенко Ольга Василівна (батько Муқан Василь, сестра Галамага Марія) 565–566
Тарасов Іван Федорович 1242
Тарасова Ганя 970
Тарасова Олександра Василівна 906–909

Тарасова Олександра Юхимівна (брат Микола) 178
 Тарасюк 871
 Тарасюк Іван Григорович 444
 Тарасюк О. С. 1321
 Тарасюк Юрій Анатолійович LXIX
 Тарахтій Ліна Іванівна 1271
 Таращанська Алла Анатоліївна LXIX
 Тарковський Олексій 790
 Тарнавська Ксенія Миколаївна 246
 Тарнавська Любов Дем'янівна 245
 Тарнавський Іван Якович 246
 Тарнаградська Лідія Улянівна 1282
 Татаров Василь Федорович 1336
 Татаров Микола Антонович (дід Татаров Федір Гаврилович) 784
 Татарчук Прасковія Мефодіївна 391
 Татунець Григорій 507
 Ташкіна Анна Петрівна
 Таштанов Леонід Георгійович 1275
 Таштанова Тамара Аркадіївна 1275
 Тварковська Ольга Іванівна 729
 Тварковський Леонтій Леонтійович 729
 Твердохліб Килина Афанасіївна 254
 Текуч Вікторія 1347
 Теленіцька Єлизавета Данилівна 1321
 Теленіцький Андрій Данилович (син Микола, дочка Єва, сестра Лизавета) 1320–1321
 Телішевська О. 334
 Телятник Григорій 754
 Телятникова Тетяна Гаврилівна 803
 Терефера Марія Харитонівна 554
 Терещенко Максим Андрійович (дружина Ганна Петрівна; діти Зіна, Марія, Оля, Ніна, Максим і Олександр) 1302–1303
 Терещенко Ніна Гаврилівна 760
 Терещук Ольга Олегівна 1207, 1209
 Терземан Валентина Олексіївна 490
 Тернавська Надія Дмитрівна 230
 Тернавський Василь 611
 Тернавський Ісидор Севастьянович 244
 Тернавський Сидір 247
 Терьохін 1148
 Тесляр Ганна Іванівна 124
 Тетенко Валентина Федорівна LXX
 Тилинюк Олексій Васильович 1271
 Тимановська Євдокія 567
 Тимінський Антін 691
 Тимінський Олександр 690
 Тимофеева Аксинія Савельївна 533
 Тимофеева Надія Спиридонівна 124
 Тимофеева Світлана Іванівна 533

Тимофєєви 1102
Тимофєєв Андрій Васильович 508
Тимофїєви 314
Тимофїєнко Любов Порфирівна 1353
Тимошевська Агафія Порфирівна 1341
Тимошенко Анатолій Онисимович 125
Тимуш Дар'я Іванівна 792
Тимуш Олександра LXIV
Тимченко Федір Іванович (сестра Марія) 125–126
Тисячна Ніна Степанівна 294
Тисячна Тамара Полікарпівна 294
Тисячна Феодосія LXII
Титуренко Григорій (дружина Дарина, діти Роман і Олександра) 191
Тихолаз Тетяна Пилипівна 740
Тихонравова Євгенія Андріївна 463
Тищенко Єва Федорівна 851
Тищенко Микола Володимирович 944–946
Тищенко Фросина Іванівна 980
Тігнян Василь 995
Тілілюк Ольга LIII, 192
Тілілюк Тетяна Іванівна LIII
Тіор Марія Петрівна 775–776
Ткач 745
Ткач Л. І. 619, 631
Ткач [Феодосій] 249
Ткач Галина 239
Ткач Ганна Гнатівна 555
Ткач Марія Михайлівна 1333
Ткач Марія Никифирівна 580
Ткач Марія Олександрівна (сестра Віра, брат Микола) 1295
Ткач Ольга Семенівна 730
Ткач Тихон Іларіонович 188
Ткач-Белібова Надія Федорівна (батько Ткач Федір) 187
Ткаченко (Ратушня) Дарина Микитівна) 1149
Ткаченко А. 336
Ткаченко Василь Тимофійович 311
Ткаченко Віра Терентіївна (батьки Пристяжнюк Терентій Афанасійович і Нечипорчук Флонія Михайлівна, сестри Віра, Софія, Анна, брати Іван, Микола, Володимир, Василь, Петро) 1348
Ткаченко Іван 61
Ткаченко Ірина Володимирівна LXX
Ткаченко Микита 1149
Ткаченко Олексій 354
Ткаченко Сергій Трифонович 1149
Ткаченко Тетяна 83
Ткачук Андрій Петрович 1275
Ткачук Валентина Миколаївна 946–948
Ткачук Віта Миколаївна 647

Ткачук Галина 841
 Ткачук Григорій Олексійович 259
 Ткачук Іван Олексійович 259
 Ткачук Марія Вікторівна 1275
 Ткачук Ніна Федорівна 842
 Ткачук Трохим 260
 Тодорашко І. Г. 198
 Тодорашко Яна 1314, 1315
 Тодоренко Єлизавета Яківна 180
 Токан Володимир Єфремович LVIII
 Токар Євген 824, 1137
 Токар Кіндрат 824
 Токар Микола Іванович 824
 Токаренко Євгенія Никанорівна 1141
 Токаренко Людмила (Людка Токаренчиха) 1127
 Токаренко Олена 1123
 Токарчук Андрій Степанович 639–640
 Токарчук Марія Семенівна (Танасиха) 712
 Томашко Л. І. 861
 Томіна Меланія Іванівна 736, 738
 Томченко Пелагея Іванівна 199
 Томчук (Сидоренко) Віра Іванівна (батьки Сидоренко Іван Іванович і Анна Гаврилівна) 338
 Тональська Олена Андріївна 790
 Топальська Олена Михайлівна (мати Яворська Марія Іванівна, сестри Феодосія і Віра) 649
 Топиліна Катерина Василівна 126
 Топольницька Галина Миколаївна 1222
 Топоровська Ольга Володимирівна 1322
 Топчинська Ліда 513
 Торган В. П. 141
 Торжинська Євгенія Михайлівна 1142
 Тортика Андріан 646
 Тортика Іван Якович 645
 Тоток Марія Мефодіївна 745
 Тотоки 743
 Тофель Наталія Іванівна LXIX
 Трандасир Анатолій Олексійович 770
 Трандасір Ірина LIII
 Трандафіл Галина Мойсеївна LXIX
 Трахаєва 728
 Трач Антон Тимофійович 674
 Трач Віра Іванівна 295
 Траченко О. М. 684
 Трачук Данило 737
 Трачук Марія Іванівна 295
 Требунська М. М. 117
 Требусовська Надя (чоловік Ксенофонт) 648
 Трегубчак Віра Андріївна 715
 Трегубчак Нікон 716

Трегубчак Текла Кирилівна (дід Трегубчак Нікон, дядьки Мураховські Григорій Артемович і Дмитро Артемович) 716
Трембовецька Єфросинія Григорівна (сестра Юстина) 717
Трембовецька Катерина Михайлівна 712, 718
Трембус Агафія Феодосіївна 791
Третьякова Г. 808, 809
Триморуш Галина Іванівна 649, 652, 653, 655, 659–662, 664
Тропівська Ганна Мойсеївна 255
Тростянецька Неоніла Трохимівна 295
Трофайлова О. 826
Трофанюк Віра Павлівна 403–405
Трофім Христина 1203
Трохимчук Євген 570
Трохимчук Катерина 576
Трохіна Н. А. 74
Троценко Ганна Романівна 640
Трояновська Мотрона Петрівна 632
Трояновський Іван Степанович (брат Троянівський Стас Степанович, сестра Марія і її чоловік Огінський Іван Філофілович) 632
Трубін Микола і Акуліна 240
Трунько Григорій Микитович 756
Трунько Лукаш Данилович 756
Трунько Юрій Григорович 750, 752, 757
Тулба К. 850–851
Тулгара Марія Олександрівна 126
Туманєєв Гнат Афанасійович 324
Туркас Костянтин 766
Турковська Фросина Юхимівна (батьки Цвігун Юхим і Євдокія Стратонівна, брати Антон, Іван і Вася, сестри Маруся і Галя) 675
Туровцева Катерина 1158, 1159
Турчак 982
Турятко Федір Феодосійович 312
Тухачевський 1145
Тучна Варвара Кузьмівна 566
Тьосов Іван Федорович 1343
Тюріна Надія Петрівна 1009
Тютюн Іван Петрович 632

Углакова Надія Григорівна 493

Удод О. А. XI
Улер Юлія LIII, 191
Уманець Харитина Гаврилівна 640
Унтілова Єфросинія Федорівна 1153
Урбановська К. 381
Урсатій Лука 792
Урсатій Микола 792
Урсу Марія Іллівна 546
Усатенко Віра 256

Усенко Марія Іванівна (батьки Оксана і Роман) 201
 Усенко Меланія Іванівна 201
 Устянська Горпина 244
 Устянська Марія 244
 Устянський Григорій 244
 Устянська Олена 245
 Устянська Таїсія 247
 Уточкіна Євдокія Миколаївна 182
 Ухожан Ганна Іванівна 787
 Ухожанська Надія Олексіївна 295

Фабрика Марія Павлівна 1074

Фавель 628
 Фавр Б. В. XLIV
 Фальківський Дмитро (діти Бартонь, Олена, Мефодій) 294
 Фарик Ганна Федорівна 127
 Фаріон Олена Петрівна 713, 716
 Фасоля Варивон (Варівон) 584, 591, 603
 Фасоля Гаврило 585, 595
 Фасоля Ганна Тихонівна 609
 Фасоля Гафія Миколаївна 609
 Фасоля Катерина Федорівна 610
 Федічкіна Валентина Іванівна 312
 Федоренко Євген Валерійович 437, 439
 Федоренко Іван Іванович 763
 Федоренко Онися Петрівна 316
 Федоренчук Андрій Іванович 556
 Федорова Ганна Петрівна 127
 Федорова Настя 330
 Федорова Олена 1268
 Федорова Тетяна Григорівна 1345
 Федорченко Ольга Миколаївна 730
 Федорчук Ю. 802, 817, 842, 849, 862
 Федотченко Віра Мусіївна 128
 Федунцьо Віра Терентіївна 444
 Федькалов М. 1147, 1149, 1150
 Фектисова Надія Григорівна 129
 Фелік І. В. 152
 Фельман 849
 Фененко Петро Павлович 129
 Фетеля Д. Б. 6, 57, 74, 99, 140
 Фетісова Катерина Вікторівна 1051–1052
 Філімонова Марія Олександрівна 359
 Філімончук Дем'ян 245, 246
 Філімончук Ксенія Павлівна 243, 244
 Філімончук Марія 245
 Філімончук Марія Василівна 296
 Філімончук Мирон Дем'янович 243, 246

Філімончук Пелагея 243, 244
Філіпенки 503
Філіпович Неоніла Станіславівна 585, 593, 596, 598
Філіпчук (Кричевська) Любов Василівна 355
Філоненко Василь 452
Філоненко Микола 452
Філь-Осадча Марія Степанівна (батьки Степан Семенович і Ганна Калениківна, сестра Олександра) 858
Флор Микола 1269
Флоріна Н. 307, 309
Фодченко Євгенія Григорівна 682
Фокович 752
Фоменко (Рогачко) Дарія Єрофіївна 385
Фоменко Лідія Василівна 227
Фоменко Лідія Матвіївна (брат Тимочка) 479
Фоменко Пелагея Василівна 279
Фомина Л. Л. 32, 49, 65, 108, 121, 126
Фомін Микола Антонович 1158
Фонгельган Володимир Аврамович 130
Форостецька Т. П. 289
Форостяний Віталій Петрович LXIX
Франко Іван 87
Френкель Е. XLIII
Фролова Надія Степанівна 842
Фроюк Н. XIII
Фрунзе Олена Кіндратівна 1101
Фузя Олександра Опанасівна 176
Фурдуй Ніна Семенівна 481
Фурман Ганна Юхимівна 768
Фурман Ксенія Андронівна (сестри Параска і Марфа) 296
Фурман Ольга Олександрівна 633
Футорян Гаврило Федорович (дружина Софія, дочки Марія і Наталя) 1333

Хайтер Іда Йосипівна 296
Халатіон (Халатійон) 739
Халіна Олена Олександрівна 426, 429
Халус Терень (дружина Ганна) 255
Хамбулат 1062
Хантила 595
Харитоненко В'ячеслав 1324
Харитонова Катерина Семенівна 1351
Харковенко Владислав Вікторович LIV, LXXI
Харковенко Олена Петрівна 644
Харченко Гаврило Миколайович (дружина Ганна Прокопівна) 333
Харченко Марія Федорівна 336
Хаустова Валентина Костянтинівна 131
Хашцевська Г. 298
Хашцевський Онуфрій 269

Хворостецька І. 1012
 Хворостецька Марфа 290
 Хворостецька Тетяна Андріївна 1011
 Хілковський 694
 Хіль Олександр Федорович 1290
 Хільман 607
 Хлевнюк Любов Олексіївна 131
 Хлебнікова Марія Марківна 131
 Хлівна Марія Петрівна (батько Косий Петро Михайлович) 610
 Хлівнюк Агафія Павлівна 296
 Хлівнюк Марія Яківна 1284
 Хлівнюк Марфа Мефодіївна 738
 Хлівнюк П. А. 1283
 Хлівнюки 1282
 Хмара Віра Гаврилівна 297
 Хмара Феодосій Петрович 297
 Хмара Явдоха 297
 Хмарський Вадим Михайлович IX–XVIII, LIV, LXX, LXXXV
 Хмелівська Клавдія Семенівна 705
 Хмерева Ганна Костянтинівна 132
 Хміль Володимир 578
 Хміль Олена Петрівна 581
 Хмільник Любов Олексіївна 132
 Холостенко (Рокітенець) Надія Харитонівна 1298
 Хоменко Микола 1071
 Хоменко Прокоп Степанович (дружина Цуркан Секлетія Потапівна, дочка Ганна) 1198
 Хоменко Радіон 1071
 Хоролець Тетяна Олександрівна LXX
 Хорошенко Лідія Карпівна 331
 Хортюк Віра Антонівна (свекор Хортюк Захарій) 717
 Хортюк Євгенія Дем'янівна 718
 Хортюк Захарій 717
 Храпатий 1290
 Хренова Галина Олексіївна 948–950
 Хрипун В. 318, 321
 Христанчук Тетяна Анатоліївна 614, 633, 634
 Христосик Іван 761
 Хромова Федора Іванівна (син Олексій, дочка Марія, прийомний син Костянтин) 345
 Хрущ Василь Леонтійович 1103
 Худик Надія Адамівна 633

Цап Катерина Іванівна 490

Цапенко Андрій 950
 Цапенко Володимир Андрійович 950–952
 Цапкаленко Зінаїда Іванівна 369
 Цапкаленко Микола 367
 Цапок Віра Миколаївна (дід Мазепа Петро Семенович) 757
 Царан Ніна Іванівна 784

Царгородська Людмила Іллівна (батько Ілля Трохимович) 323
Царьови 314
Цветкова Ніна Іванівна 132
Цвігун А. О. 625
Цвігун Василь Федорович 749
Цвігун Данило 563
Цвігун Туся 749
Цвігун Філіп 749
Цвігун Юхим (дружина Євдокія Стратонівна, діти Антон, Іван, Фросина, Вася, Маруся, Галя) 675
Цельник Людмила Борисівна LXX
Церковнюк Ганна Романівна 611
Церковнюк Іван Васильович 611
Цехмейстер Зоя Леонтіївна 633
Циба Олена Василівна (батьки Циба Василь Гаврилович і Ірина Іванівна, брати Микола, Борис, Іван) 215
Цибульська М. Ф. 56, 64
Цибульська Марія Григорівна 1266
Цибульський XX, LXIV, 468, 839
Цибуля Ірина 414, 416
Цибуляк Ганна 491
Циганка (прізвисько) Манька 652
Циганов Михайло Сергійович (батьки Циганов Сергій і Марія) 1343
Циганова Фросина Власівна 1354
Циколенко К. С. 47
Цимбалюк Ганна Артемівна 814
Цимбалюк Ганна Костянтинівна 641
Цимбалюк Михайло 642
Цимбалюк Поліна 858
Цимбалюк Світлана Григорівна 711–712, 715
Ципколенко Дмитро Іванович 133
Цобенко Іван Федотович 249
Цопа А. 189
Цуканова Тетяна Герасимівна 473
Цуля Марія Прокопівна 981
Цуркан Василь 1236
Цуркан Віра Зіновіївна 556
Цуркан Максим 198
Цуркан Марія Дмитрівна 566
Цуркан Марія Сергіївна 1254
Цуркан Наталя Сергіївна (дід Ігнатій, тітка Марія) 261
Цуркан Секлетія Потапівна 1198
Цуркан Степан 179
Цуркан Т. 766
Цуркан Фрізон 682

Чабан (Ананьєва) Марія Леонтіївна 134
Чабан Ніна Юхимівна 179

Чабан Єфрем Антонович (діти Дмитро, Федір, Тетяна, Онися) 804
 Чабан Іван 1149
 Чабан Ксенія Федотівна 718
 Чабан Михайло Кирилович LVIII
 Чабан Ольга Вікторівна 1185, 1248, 1249
 Чабан Текля Петрівна 17
 Чабанець Віра Спиридонівна 493
 Чабани, Чабан Лукія 965
 Чабанов 1002
 Чабанюк Андрій Дорофтейович 843
 Чабанюк Дорофтей Анатолійович 843
 Чабанюк Микола Іванович 843
 Чабанюк Наталія Дмитрівна 1183
 Чабанюк Ольга Олександрівна 297
 Чабанюк Раїса Іванівна 952–954
 Чабар Пилип Архипович 324
 Чабар Тетяна Іванівна 324
 Чайковська Розалія Карлівна 1250–1252
 Чайчук Наталія Олександрівна LXIX, 52, 62, 69
 Чановська Лідія Олександрівна 136
 Чаус Ніна Олексіївна 297
 Чахоян Катерина Іванівна 843
 Чванько Антон 675
 Чеботай Любов Петрівна 1052–1054
 Чегурко Ольга Тимофіївна (батькова мати Грищик Марина) 757
 Чегурко Феодосія Сергіївна 757
 Чекайло LXV–LXVI
 Чекановська Поліна Дмитрівна (батьки Чекановський Дмитро Марцинович і Жуковська Франя Пилипівна, сестри Ольга, Анна, Ксенія, брати Антось, Євстафій; чоловік Ільницький Сергій Панфілович) 1307–1308
 Чекменева Т. В. 45
 Чепельчук (Земерова) Лідія Федорівна 1277
 Чепельчук Ганна 1278
 Червиченко 595
 Червонюк О. С. 665, 674
 Чердинцева Г. І. 8, 22
 Черемесюк Євгенія Дмитрівна 1175–1176
 Черенкова (Чупенко) Тетяна Іванівна 1304–1305
 Черепян Тетяна Іванівна L, LVI
 Чернат Андрій Никифорович 63
 Чернега Катерина Гаврилівна 1354
 Чернега Максим 584
 Чернега Марія Василівна 209
 Чернега Ніна Степанівна 211
 Чернега Олександра Костянтинівна 612
 Чернега Олександра Федорівна 612
 Чернега Ольга Сергіївна 785
 Черненко Ганна Олексіївна 989

Чернецька 1333
Чернецька А. К. 265
Чернецька Валентина Іванівна 770
Чернецька Галина Євдокимівна 298
Чернецька Зінька 1308
Чернецька Олександра Гаврилівна 769
Чернецька Олександра Дмитрівна 1332
Чернецький Анатолій Іванович 770
Чернецький Омелян Іванович 770
Чернецький Тимофій (Гамоша) 1286
Чернецький Ю. М. 274, 284
Чернецький Яким Федорович 1286
Чернецькі 160
Черних Марія Андріївна (батьки Немазенко Андрій і Катерина, сестри Марина, Василина і Фрося) 1329
Чернишова Н. П. 56, 99
Чернієнки LXI
Чернієнко Валентина Никанорівна 137
Черній Євдокія 792–793
Черній Павел Миколайович 792
Чернійчук Ганна Сазонівна 634
Чернійчук Ілля Леонтійович 615
Чернійчук Тетяна Леонтіївна 634
Черніцова Дар'я Іванівна 1143
Чернов Михайло Матвійович 241
Чернова (Гончаренко) Євгенія Михайлівна (матір Гончаренко Марія, тітка Графіна, кузина Віра) 331
Чернова Ірина Олегівна 1258
Чернова Пелагея Максимівна 241
Черноморець Євдокія Миколаївна 663–664
Чернюк Любов Олексіївна 954–955
Чернявська Мелентіна Андріївна 261, 298
Чернявщук Олена Іванівна LIII
Черняховська Ганна Олексіївна 1200, 1202
Черпіта Ганна Матвіївна 612
Черченко Тамара Миколаївна 298
Чех (Москаленко) Оксана Григорівна 345
Чехлат (Оснякова) Віра Олексіївна (сестра Акуліна) 336–337
Чечельницька Анастасія Олександрівна 1344
Чечельницька Ганна Федорівна 496
Чеченін Микита 966
Чеше Лідія Євгеніївна 137
Чибісов Микола 561
Чижик О. 360
Чиненна Лідія Михайлівна 138
Чистокольська Юлія 344
Чистякова Н. А. 138
Чистякова Ольга Іванівна 138

- Чичера (прізвисько) 641
 Чокан Наталія і Мавра 187
 Чорна Ганна Петрівна (батьки Нечипурук Петро Фомич і Марія Микитівна, сестра Зіна, дідусь з боку матері Пиндик Микита і Пиндик Ганна) 373–375
 Чорна Дарина LXIII
 Чорна Марія Тимофіївна 1150
 Чорна Н. 275, 276, 282
 Чорна Ніна Іванівна 298
 Чорна Пелагія Єфремівна 299
 Чорна Прасковія 980
 Чорна С. А. 375
 Чорна Тетяна LXII
 Чорна Христина Андріївна 299
 Чорненька Ганна Михайлівна 967
 Чорний Корній 653, 660
 Чорний Микола Васильович 981
 Чорнобай Ганна 776
 Чорнова Явдокія Василівна 613
 Чорновіл Тарас XLIX
 Чернозубенко Марія Миколаївна (сестра Поліна) 364
 Чорноморець Надія (брати Іван і Василь) 1321
 Чорнявський Олександр 984
 Чуб Петя 1144
 Чубар Іван та Олена 791
 Чугуї 883
 Чудак Олеся 690, 693
 Чукань Мотря Панасівна 139
 Чуковецька Віра 521
 Чумай Галина Федорівна 179
 Чумак 593
 Чумак Володимир Михайлович (сестра Пещанська Марія) 286
 Чумак Марія Пилипівна 139
 Чумак О. А. 797
 Чумак Сусанна Аліханівна LXIX
 Чумак Федос 1127
 Чумакова Ксенія Софронівна 646
 Чумасенко Любов Никифорівна 139
 Чумаченко (Шостащенко) Пелагія Степанівна (сестра Маруся, брати Коля, Михайло, Петро) 479–480
 Чумаченко Євгенія 925
 Чумаченко Любов Петрівна 1057
 Чумаченко Ніна Миколаївна 385–386
 Чумаченко О. Н. 911
 Чумаченко Паша 1032
 Чумаченко Петро Афанасійович 1057
 Чумаченко Петро Панасович 1058–1059
 Чумаченько Хивроня 1044
 Чумікова В. М. 67, 95, 145

Чупа Катерина Степанівна 509
Чупенко (Черенкова) Тетяна Іванівна 1304–1305
Чупринко (дочка Неля) 35
Чустрак Наталка 1280
Чухрай Дмитро 761
Чухрай Ярина 762
Чухрій 598

Шабатін Віктор Петрович (сестра Варя, брат Леонід, двоюрідний брат Яків) 140
Шабатура Максим 1059
Шавловська Альвіна Василівна 140
Шавловська Ольга LIII
Шавловський Василь Васильович (дочки Альвіна, Ліда) 140
Шайтан (Бадюк) Поліна Миронівна (бабуся Катерина, брати Бадюк Микита, Артем, Югин) 815
Шаки Ніна Леонтіївна (батьки Шевченко Леонтій Данилович і Тетяна Тимофіївна; сестри Люба і Ліда, брат Іван) 475
Шалайда Олена Степанівна 141
Шамбора Лідія Матвіївна 337
Шанська Мотря Антонівна 641
Шаповал Ірина Аксентіївна 299
Шаповал Надія Тимофіївна (дів. Нечипорук, сестра Євдокія) 243
Шаповал Олександр Олександрович 965
Шаповаленко Ілько 762
Шаповаленко Тетяна Аксентіївна 210
Шаповалова (Поштаренко) Раїса Данилівна 324
Шаповалова Надія Яківна 324
Шарандак Іван Омелянович 1290
Шарацька Ірина Олегівна LIV
Шаргіна Марія Іванівна 141
Шаргородська Зінаїда Мефодіївна 142, 144
Шаргородська Любов Олександрівна 299
Шаргородська Люся 269
Шаргородський Василь Онанійович 1007
Шаталова Ганна Лаврентіївна 161
Шатенко Є. К. 7, 41
Шатрицький Йосип 562
Шатрова Анастасія Олександрівна 1259
Шведа Катерина 1264
Шведерська Єлизавета Никифирівна 519
Шведерські 520
Швець Інна 780
Швець LXIII
Швець Андрій Семенович (діти Тимофій і Петро) 221
Швець Вікторія 581
Швець Володимир Федорович 824
Швець Ганна Василівна (мати Ободовська Євдокія Іванівна) 221
Швець Ганна Панфілівна 557
Швець Євгенія Мойсеївна 664

Швець Євдокія 824
 Швець Євдокія Гаврилівна 692
 Швець Іван Петрович (батьки Швець Петро і Пелагея Хризантівна; брат Яків, сестра Марія) 300
 Швець Ірма Дмитрівна 641–642
 Швець Костянтин Петрович 144
 Швець Леонід Миколайович 777
 Швець Марія Андріївна 581
 Швець Марія Федорівна 824
 Швець Наталя (бабуся Оксана) 161
 Швець Ольга Тимофіївна 144
 Швець Павло Деонісійович (брат Сергій) 766
 Швець Тимофій 221
 Швець Федір Федорович 824
 Швидкі 503
 Шевцов Іван Савелійович 982
 Шевченко В. І. 149
 Шевченко В. О. LIV
 Шевченко Валентина LIII, 170
 Шевченко Василь Леонідович 1077
 Шевченко Гаврило (дружина Марія, діти Василь та Євгенія)
 Шевченко Ганна Онуфріївна (брат Ілля) 1298–1299
 Шевченко Дмитро Йосипович (дядько Юхим) 483
 Шевченко Єфросинія Трохимівна (брат Яків) 844
 Шевченко Іван Федорович 1144
 Шевченко Леонтій Данилович (дружина Тетяна Тимофіївна; діти Люба, Ніна, Ліда, Іван) 475
 Шевченко Лідія Семенівна 145
 Шевченко Макар, Григорій, Іван (батьки Шевченко Василь і Євгенія, дідусь Шевченко Гаврило, бабуся Марія) 182
 Шевченко Марія Семенівна 1145
 Шевченко Наталія Валеріївна LXIX
 Шевченко Наталя Павлівна LIV
 Шевченко Ніна Лук'янівна (брат Вася) 1357
 Шевченко Оля 1127
 Шевченко Прасковія Михайлівна 1299
 Шевченко С. М. 283
 Шевченко Тарас 8
 Шевченко Фома 353
 Шевчик Марія Олександрівна (дядьки Андрій і Олексій) 145
 Шевчук Володимир 687
 Шевчук (Михальчук) Ніна Федорівна 1255
 Шевчук А. XII
 Шевчук Анастасія Кирилівна 676
 Шевчук Віра Миколаївна 706
 Шевчук Гаврило 862
 Шевчук Марія Андріївна 486
 Шевчук Надія Логвинівна 683
 Шевчук Ольга Карпівна 635

Шейко Ганна Прокопівна 360
Шелест Валентина Петрівна (дів. Дмитренко, брат Семен) 1329
Шелест Марія Савелівна (брат Шелест Іван) 528
Шелестна Ольга Федорівна 146
Шелестович І. С. XIV
Шенк Фрітьоф Беньямін LXX
Шепілова Н. І. (дід Андрій, баба Мартиненко Мотря Макарівна, дядько Григорій) 146
Шепітко Тетяна 690, 693
Шепітько Ольга Йосипівна 693
Шепітько Юхтима Петрівна 693
Шепотинник Сергій Федорович 251
Шепотинники 344
Шептекіта (Гуцул) Марія Семенівна (батьки Гуцул Семен і Анна Василівна, брати Андрій і Олян, сестра Оленка) 346
Шептилис Ганна Петрівна 228
Шереметиха Килина 650
Шерепетін 845
Шестель Олександр Федорович 312
Шестопал Іван 243
Шестопал Іван Якович 245
Шестопалюк (Голубенко) Марія Сергіївна (батьки Голубенко Сергій Каленикович і Євдокія Іванівна, сестри Женья і Клава) 1318–1319
Шикоряк Г. 332
Шикоряк Ганна Василівна 332
Шимбарьова Анна Михайлівна 779
Шиндрик Іван Данилович 783
Шинкаренко Наталія Йосипівна 1330
Шитря Дарія Никифорівна (дочка Марія – в заміжжі Белік) 264
Шишацький О. 306
Шишко Вікторія Францівна 864
Шишко Іван Іванович (дружина Антоніна Станіславівна, дочки Анеля і Броніслава) 860
Шіяновський Федір 860
Шкадовський Іван 1149
Шкадовський Микола 1149
Шкарлупа Василь 1039
Шкарупа (Шкарлупа) Віра Єфремівна (батько Чабан Єфрем Антонович, брати Дмитро і Федір, сестри Тетяна, Онися, Катерина) 804
Шкарупа Євгенія Василівна 1055–1057
Шкарупа Лідія Василівна 1055–1057
Шкільник М. П. 44
Школяренко Л. М. 967–971
Шкопиха 657
Шкраб Давид Абрамович 147
Шлапак Василь Микитович (сестри Шлапак Євгенія і Марія, брат Прокіп) 635
Шлікар Марія Миколаївна (дід Яструб) 844–846
Шляга А. 98
Шляхов Іван Дмитрович 436–439
Шмалій 1007

Шмаль Михайло Семенович 1012
Шматко Микола Якович (мачуха Фрося) 341
Шмиголь Дар'я Павлівна 212
Шмильові 468
Шмідтгоф Владімір XXXVII
Шмондрик (Шмондриха) Віра (Вера, Вера) 697, 699, 703, 706
Шмондрик Ольга Яківна 706
Шнабель–Тихомирова О. О. XV
Шнайдер Петро Карлович 764
Шнайдер Роза Карлівна 764
Шовпан В. М. LIV
Шокелеу Т. О. 961
Шостак Ганна Максимівна 566–567
Шостаченко Варвара Іванівна (дід Павло) 413
Шпак В. М. 696
Шпак Марія Захарівна 1074
Шпак Надія 761
Шпак Ніна 556
Шпак Т. В. 678, 679, 682
Шпак Христофор Дмитрович 1075
Шпат Марія Федорівна 846
Шпаченко Василь 692
Шпеляєва Олександра Семенівна 348
Шпетюк Марія Семенівна LXII
Шпилька 882
Штельмах (Кириченко) Валентина Сергіївна 162
Штепа 259
Штимбуляк А. В. 853
Штирба Варвара Іванівна 808
Штовбанько Роза Давидівна 510
Штрауб Лілія Марківна 1186, 1194, 1198
Штраховчук 733
Шувалова І. М. 73
Шугайло Євгенія Семенівна 147–148
Шугайло Лідія Григорівна 854
Шульга Микола LXV
Шульгин Олександр XLV, XLVI, LXVIII
Шуляк Микола 353
Шулянська (Галат) Ольга Андріївна 337
Шуляченки 344
Шумейко Ніна Тихонівна 791
Шумська Дарія Климентіївна 148
Шумська Людмила Миколаївна LIII
Шунько Харитон 561, 735, 737, 739
Шунько Хіврона Афанасіївна 739
Шурубур Іван Григорович 235
Шурубур Наталя Іванівна 236
Шурубур Наталя Іванівна (батьки Бендюк Іван Тимофійович і Марія Іванівна) 236

Шута Сімон 629

Шутурминська Євдокія Михайлівна (мати Красножон Ганна Віхтівна, брат матері Красножон Філя Віхтович, батьки чоловіка Шутурминський Василь Венедиктович і Федора) 635

Шутурминський Василь Венедиктович (дружина Федора) 635

Шутяк Галина Іванівна 706

Шутяк Катерина (Шутячка) 695–699, 706

Шутяк Марія Яківна 706

Шутяк Н. В. 696, 702

Щасливець Наталя Іванівна 854

Щвець Петро Никонович 1286

Щебетенюк А. 973

Щеглова Клавдія Григорівна (батьки Гуцол Григорій Кирилович і Дмитрієва Марія Андріївна, брати Сергій і Микола) 787–788

Щелакова Надія Миколаївна (сестра Ліза) 982

Щелкунова Марія Андріївна 351

Щелчкова Ганна Єгорівна 1154

Щербаченко Демид (дружина Текля) 250

Щербаченко Марія 274

Щербачук Тимошка 1144

Щербина Андрій 786

Щербина Віра Іванівна 149

Щербина Іван Петрович 763

Щербина Катерина Іванівна 149

Щербина Надія Андріївна (батько Щербина Андрій, брат Костянтин, сестри Люба, Валентина, Пелагея) 788

Щербина Олексій Федорович 244

Щіпановський Є. В. 863

Щуренки 840

Щуренко Філя 860

Щуцька Ніна 1292

Южбабенко-Лямба 468

Юрдик Варвара Федорівна 497

Юренко Дем'ян 680

Юркевич Артур 793–795

Юрко П. В. 998, 1004, 1006

Юров Трохим, син Іван, дочка Олександра LXI–LXII

Юрченко Людмила Василівна LIII

Юрчук Олімпіада Пилипівна (сестри Маруся і Галя, брат Міша) 741

Юськів Тетяна Андріївна LXIX

Ютіш Павло Григорович 202

Юхновський Ігор Рафаїлович XLIX, L

Ющенко Віктор Андрійович XLVIII, LIV, XLIX, LIV

Ющенко Ганна Малентіївна 619

Ющенко Марія Романівна 989

Яворська (Чабан) Таїсія Олексіївна 802

Яворська Віра Михайлівна 649

Яворська Ганна 567
 Яворська Дарка 564
 Яворська Катерина Пилипівна 567
 Яворська Ксенія Яківна 731
 Яворська Леся LXXXVI
 Яворська Марія Іванівна 649
 Яворська Феодосія Михайлівна 649
 Яворський Володимир 563
 Яворський Володимир Якимович 746
 Яворський Михайло Костянтинович 313
 Явтушенко М. 46
 Ягодзінська Лідія Семенівна 1349
 Ягодзінський Петро Якович 1349
 Якименко 865
 Якименко 904
 Якименко С. В. 1152
 Якимець Дарина Микитівна 151
 Якимчук Віра Михайлівна 517
 Яків Федан 469
 Якобенчук Євдокія Євдокимівна 152
 Яковенко Марко 891
 Яковенко Парасковія Тимофіївна 152
 Яковиха 970
 Яковлев Леонід Данилович 846–847
 Яковлева Ганна 1253
 Яковлева В. 847
 Яковцова Ганна Іванівна 153
 Якубенко Іван Михайлович 358
 Ямпольська Катерина 755
 Янишин Олександр Васильович 313
 Янкевич В. А. 1311
 Янковська Люба 567
 Янковська Марія Никифирівна (брат Микола, бабуся Сеня) 567–568
 Янковський Данило 568
 Янковський Захар Трохимович (дружина Мотра Афіїнівна, діти Ганна, Василь, Дмитро і Маруся, дід Афійан і бабуся Таня) 746
 Янковський Лавро 567
 Янов Сергій 1046
 Янукович Віктор Федорович LV
 Яременко (Климченко) Марія Афанасіївна 58
 Яремків Ольга Кузьмівна 369
 Яремчук М. Д. 1110
 Ярмак О. 275, 276, 282
 Ярова Іустинія Кирилівна 300
 Ярова Лариса Філагріївна 153
 Ярова Лідія Гнатівна 482
 Ярова Фаїна Гуріївна 1300
 Ярован Віра Олексіївна 955–958

Яроцькі 160
Ярошевська Ніна Володимирівна 707
Ярошевський Борис Якович 707
Ярошевський Дмитро 748
Ярошевський Михайло 698
Ярчук Альона 1178–1179
Ясинковський Степан 1289
Ясиновий 672
Ясненко Олексій 1109
Ясніцька Людмила Вікторівна 558, 566, 568
Яструб 845
Яхимович Тамара Федорівна 348
Яценко Лідія Пилипівна (батьки Жириновські Пилип і Параска) 520
Яценюк Марія Артемівна 613
Яценюк Ніна Єразимівна 739
Яцков Валентин Андрійович 970–971
Яцкова Ніна Василівна (батько Кузьмін Василь Микитович, сестра Оля, брат Володя) 971
Яцунська (дів. Асаул) Меланія Петрівна 1290
Яцунська Таїсія Сергіївна 1290
Яцунський Сергій 1290
Яшанов Олексій 407

ГЕОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ

ПЕРЕЛІК МІСЦЬ ЗАПИСУВАННЯ СВІДЧЕНЬ

МІСТА

- м. Одеса 3–153
- м. Білгород-Дністровський 154
- м. Ізмаїл 155–156
- м. Іллічівськ (з 2016 р. – Чорноморськ) 157–162
- м. Котовськ (з 2016 р. – Подільськ) 163–165

РАЙОНИ

Ананьївський район (з 2020 р. – Подільський район) 166–234

- м. Ананьїв 166–179
- с. Байтали 180
- с. Бірки 180–181
- с. Велика Боярка 182–183
- с. Долинське 183–186
- с. Гандрабури 186–192
- с. Денисівка 192–193
- с. Долинське 183–186, 193–202
- с. Жеребкове 202–210
- с. Козачий Яр 211
- с. Комінтернове 211–212
- с. Коханівка 212
- с. Кохівка 213–214
- с. Мала Боярка 215
- с. Новогеоргіївка 215–216
- с. Новодачне 216
- с. Новоолександрівка 216–217
- с. Новоселівка 218–221
- с. Осипівка 221–224
- с. Пасицели 224–225
- с. Романівка 225–226
- с. Селіванівка 226–227
- с. Точилове 227–230
- с. Шелехове 230–233
- с. Шимкове 233–234

Арцизький район (з 2020 р. – Болградський район) 235–238

м. Арциз 235–237

с. Прямобалка 237–238

Балтський район (з 2020 р. – Подільський район) 239–301

с. Білине 239

с. Гольма 241–242

с. Кармелюківка 242–243

с. Козацьке 243–247

с. Пасат 247

с. Пасицели I 247–248

с. Пасицели II 248–250

с. Піщана 250–255

с. Плоске 255–259

с. Саражинка 259

с. Сінне 259–261

с. Обжиле 262–301

Березівський район 302–370

м. Березівка 302–314

с. Анатолівка 314–315

с. Балайчук 315–316

с. Вікторівка 316–317

с. Гуляївка 317–324

с. Демидове 324–332

с. Донська Балка 332

с. Донське (Панчули) 332–333

с. Заводівка 333–338

с. Зброжківці 338–339

с. Златоустове 339–341, 364

с. Карнагорове 341

с. Косівка 342

с. Кринички 342–343

с. Кудрявка 343

с. Маринове 344–346

с. Мар'янівка 346–348

с. Михайло-Олександрівка 348–351

с. Новоселівка 352

с. Петрівка 353–354

с. Розквіт 355–357

с. Ряснопіль 357–358

с. Сахарове 358–360

с. Софіївка 360–361

с. Ставкове 361–363

с. Степанівка 363–364

с. Червоноармійське (з 2016 р. – с. Новокальчеве) 365–366

с. Червоноволодимирівка (з 2016 р. – с. Михайлівка) 366–368

с. Чорногірка 368–370

Білгород-Дністровський район 371–375

- с. Долинівка 371
- с. Молога 371–373
- с. Старокозаче 373–375

Біляївський район (з 2020 р. – Одеський район) 376–460

- м. Біляївка 376–386
- с. Августівка 387–388
- с. Березань 388–391
- с. Великий Дальник 392–393
- с. Вигода 393–405
- с. Градениці 406
- с. Дачне 406–413
- с. Іллінка 413–414
- с. Кам'янка 414–416
- с. Маяки 416–439
- с. Мирне 439–444
- с. Нова Еметівка 445–446
- с. Паліївка 447–449
- с. Троїцьке 449–450
- с. Усатове 450–452
- с. Широка Балка 453–456
- с. Яськи 456–460

Болградський район 461–467

- м. Болград 461–463
- с. Голиця 464
- с. Залізничне 464–466
- с. Оріхівка 466–467

Великомихайлівський район (з 2020 р. – Роздільнянський і Березівський райони) 468–516

- с. Бессарабка 468
- с. Благоеве 468–469
- с. Василівка 470
- с. Великозименове 470–471
- Великокомарівська сільська рада (села Великокомарівка, Грушка, Трохимівка) 471–473
- смт Великомихайлівка 473–475
- с. Великоплаток 475–479
- с. Воробйове 479
- с. Гіржеве 479–480
- с. Гірське 480
- с. Гребеники 481–482
- с. Іванівка 482
- с. Кістельниця 482–483
- с. Кірове (з 2020 р. – с. Вишневе) 483–484
- с. Малозименове 485–486
- с. Мигаї 486
- с. Михайлівка 487
- с. Незаможник (з 2020 р. – с. Заможне) 487–488

1696 | Перелік місць записування свідчень

с. Новоборисівка 488

Новоборисівська сільська рада (села Новоборисівка, Добрий Лук, Дурбайли, Іванівка, Мацкули, Поплавка, Преображенка, Путилівка, Райки, Тятри) 488–490

Новопетрівська сільська рада (села Новопетрівка, Вакарське) 491–492

с. Новоселівка 492

Новоселівська сільська рада (села Новоселівка, Гірське, Кардамичеве, Артема / Трудоми-рівка) 492–493

с. Ольгинове 493–495

Петрівська сільська рада (села Петрівське, Козакове, Наливайкове, Підколінне) 495–497

с. Платонівка 497

с. Першотравневе 497

Першотравнева сільська рада (села Першотравневе, Благоєве – з 2016 р. Мартове, Дани-лівка, Незаможник – з 2020 р. Заможне) 498

с. Полезне 498–499

с. Поліно-Осипенкове 499

Полезненська сільська рада (села Полезне, Багачеве, Бессарабка, Водяне, Гіржове, Фра-сине) 500

с. Поплавка 500–501

с. Слов'яносербка 501

Слов'яносербська сільська рада (села Слов'яносербка, Антоно-Ковач, Олег) 501–502

с. Сокорове 503

с. Соше–Острівське 503–505

с. Тростянець 505

Тростянецька сільська рада (села Тростянець, Малоплоске, Новоантонівка, Орел, Покров-ка, Привілля) 505

смт Цебрикове 506–509

Цебриківська селищна рада (смт Цебрикове, села Іринівка, Малоцебрикове, Мардарівка, Новопавлівка, Новороманівка, Оленівка, Ольгинове) 509–510

с. Цибулівка 510–511

Цибулівська сільська рада (села Цибулівка, Малозименове, Поліно–Осипенкове) 511

с. Чапаєве (з 2016 р. – Воробіївка) 512

Чапаєвська сільська рада (з 2016 р. – Воробіївська сільська рада; з 17.07.2020 р. – у складі Знам'янської сільської територіальної громади Березівського р-ну: села Чапаєве, з 2016 р. – Воробіївка; Воробйове, Юрашеве) 513

Іванівський район (з 2020 р. – Березівський район) 517–529

с. Адамівка 517–518

с. Богунове 518–520

с. Джугастрове 520

смт Іванівка 521–522

смт Петрівка 523–525

с. Соколове 525–528

с. Юрківка 528

Ізмаїльський район 530–533

с. Багате 530

с. Кам'янка 530–531

с. Кирнички 531–532

с. Писарівка 532–533

Кілійський район (з 2020 р. – Ізмаїльський район) 534–549

- м. Кілія 534–535
- с. Вилкове 535–536
- с. Дмитровка (Думитрешти) 536–539
- с. Старі Трояни 539–548
- с. Червоний Яр (Китай) 548–549

Кодимський район (з 2020 р. – Подільський район) 550–758

- с. Баштанків 550–558
- с. Будеї 558–568
- с. Грабове 568–569
- с. Загнітків 569–581
- с. Івашкове 581–613
- м. Кодима 614–649
- с. Лабушне 649–664
- с. Лисогірка 664–676
- с. Мала Слобідка 676–678
- с. Олексіївка 678–683
- с. Петрівка 683–685
- с. Пиріжна 685–694
- с. Писарівка 694–708
- с. Серби 709–718
- смт Слобідка 719–731
- с. Смолянка 731–741
- с. Тимкове 741–746
- с. Федорівка 746–750
- с. Шершенці 750–758

Комінтернівський район (з 2016 р. – Лиманський район, з 2020 р. – Одеський район) 759–764

- с. Визирка 759–760
- с. Калинівка (Попівка) 761–762
- с. Сverdлове (з 2016 р. – с. Іванове) 762
- с. Шомполи 763–764

Котовський район (з 2016 р. – Подільський район) 765–796

- с. Борщі 765–767
- с. Вишневе 767–768
- с. Глибочок 768–769
- с. Гонората 769–770
- с. Дібровка 770
- с. Качурівка 770–772
- с. Коси 773–774
- с. Куяльник 774–775
- с. Липецьке 775–776
- с. Любомирка 776
- с. Мала Кіндратівка 776–777
- с. Малий Фонтан 777–779
- с. Мардарівка 779–781

1698 | Перелік місць записування свідчень

- с. Михайлівка 782
- с. Мурована 782–783
- с. Нестоїта 783–785
- с. Новоселівка 785–786
- с. Петрівка 786
- с. Розалівка 786–788
- с. Станіславка 789–791
- с. Стара Кульна 791–793
- с. Федорівка 793–796

Любашівський район (з 2020 р. – Подільський район) 797–864

- с. Агафіївка 797–798
- с. Агеївка 798–799
- с. Бобрик Перший; Бобрик Другий 799–802
- с. Велика Василівка 803–804
- с. Гвоздавка Перша 804–806
- с. Гвоздавка Друга 806–809
- с. Іванівка 809–812
- с. Козачий Яр 812–815
- с. Кричунове 816
- с.мт Любашівка 816–847
- с. Новокарбівка 847–848
- с. Новороманівка 848–849
- с. Новоселівка 849
- с. Олександрівка 849–851
- с. Петрівка 851–852
- с. Сергіївка 852–854
- с. Солтанівка 854–855
- с. Троїцьке 855–859
- с. Чайківка 859
- с. Янівка 860
- с. Янишівка 860–864

Миколаївський район (з 2020 р. – Березівський район) 865–1150

- с.мт Миколаївка 865–909
- с. Амбарове 910–912
- с. Андрієво–Іванівка 912–958
- с. Антонюки 958–967
- с. Василівка 967–971
- с. Ісаєве 971–982
- с. Левадівка 982–989
- с. Настасіївка 989–1013
- с. Новопетрівка 1013–1025
- с. Олексіївка 1025–1059
- с. Переселенці 1059–1070
- с. Петрівка 1070–1075
- с. Романівка 1075–1080
- с. Скосарівка 1080–1105
- с. Стрюкове 1105–1146
- с. Шабельники 1146–1150

Овідіопольський район (з 2020 р. – Одеський район) 1151–1252

- с. Барабой 1151–1154
- с. Великодолинське 1155–1159
- с. Дальник 1159–1171
- с. Добролександрівка 1171–1176
- с. Калаглія 1177–1178
- с. Кароліно–Бугаз 1178–1182
- с. Ленінталь (з 2016 р. – Лібенталь) 1183–1185
- с. Мар'янівка 1185–1198
- с. Миколаївка 1198–1200
- с. Молодіжне 1200–1212
- с. Надлиманське 1212–1230
- с. Нова Долина 1230–1235
- с. Новоградківка 1236–1239
- смт Овідіополь 1239–1241
- с. Петродолинське 1241–1243
- с. Прилиманське 1243–1245
- смт Таїрове 1245–1247

Роздільнянський район 1253–1271

- с. Болгарка 1253
- с. Бурдівка 1254
- с. Єгорівка (Фештерове, Фестерове) 1254–1256
- с. Єреміївка 1256–1257
- с. Кошари 1257
- с. Кучурган 1258
- смт Лиманське 1259
- с. Нові Чобручі 1260
- с. Новоукраїнка 1260
- с. Понятівка 1261–1265
- с. Новоукраїнка 1265–1266
- м. Роздільна 1266–1271

Савранський район (з 2020 р. – Подільський район) 1272–1295

- смт Саврань 1272–1275
- с. Бакша 1276–1282
- с. Вільшанка 1282–1284
- с. Гетьманівка 1285–1286
- с. Глибочок 1287
- с. Кам'яне 1287
- с. Осички 1287–1288
- с. Полянецьке 1288–1295

Саратський район (з 2020 р. – Білгород–Дністровський район) 1296–1300

- смт Сарата 1296–1300

Тарутинський район (з 2020 р. – Болградський район) 1301–1305

- смт Тарутине 1301
- с. Підгірне 1302–1305

Татарбунарський район (з 2020 р. – Білгород-Дністровський район) 1306–1313

- с. Базар'янка 1306–1308
- с. Дивізія 1309–1311
- с. Лиман 1311–1313

Фрунзівський район (з 2020 р. – Роздільнянський район) 1314–1324

- смт Фрунзівка (з 2016 р. – Захарівка) 1314–1318
- с. Войничеве 1318
- смт Затишся 1318–1319
- с. Йосипівка 1319–1321
- с. Оленівка 1321–1322
- с. Парканівка 1322
- с. Самійлівка 1323–1324
- с. Торосове 1324

**Ширяївський район (з 2020 р. – Березівський, Роздільнянський і Подільський райони)
1325–1358**

- смт Ширяєве 1325–1327
- с. Вікторівка 1327–1330
- с. Григорівка 1330–1331
- с. Жовтень (з 2016 р. – Петровівка) 1331–1332
- с. Йосипівка 1332–1333
- с. Катерино-Платонівка 1333
- с. Лідівка 1333–1334
- с. Макарове 1334–1336
- с. Мар'янівка 1336
- с. Миколаївка 1337
- с. Новоандріївка 1337–1340
- с. Новогуляївка 1340
- с. Новоєлизаветівка 1340–1341
- с. Новопетрівка 1341–1343
- с. Новосвітівка 1343–1344
- с. Олександрівка 1344–1345
- с. Олександро-Вовкове 1345
- с. Орджонікідзе (з 2016 р. – Армашівка) 1346
- с. Осинівка 1346–1348
- с. Подільці 1349
- с. Преображенка 1349–1350
- с. Прохорівка 1350
- с. Рєвова 1350–1352
- с. Сирітське 1352
- с. Софіївка 1352–1353
- с. Староєлизаветівка 1354
- с. Червоний Кут (з 2016 р. – Чорний Кут) 1355
- с. Чогодарівка 1355–1357
- с. Яринославка 1357–1358
- с. Ярове 1358

АНОТОВАНИЙ ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ ЗА АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНИМ ПОДІЛОМ

УКРАЇНА

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ (у 1923–1930 рр. – територія низки округ Подільської губернії; утв. 27.02.1932 як Вінницька область у складі 32 районів, які охоплювали території нинішніх Вінницької, Хмельницької і частини Житомирської областей. 22.09.1937 р. з Вінницької обл. виділено низку р-нів у новостворені Кам'янець-Подільську і Житомирську області. 04.01.1965 Баштанківська та Загнітківська сільради Крижопільського р-ну *Вінницької* обл. перейшли до Кодимського р-ну Одеської обл. Станом на 2007 р. в області 27 р-нів: Барський, Бершадський, Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Іллінецький, Калинівський, Козятинський, Крижопільський, Липовецький, Літинський, Могилів-Подільський, Мурованокуриловецький, Немирівський, Оратівський, Піщанський, Погребищенський, Теплицький, Тиврівський, Томашпільський, Тростянецький, Тульчинський, Хмільницький, Чернівецький, Чечельницький, Шаргородський, Ямпільський. 2020 р. утворено 6: Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Могилів-Подільський, Тульчинський, Хмільницький) XII, XVIII, XLVI, XLIX, LXXXI, 22, 24, 34, 50, 51, 57, 60, 63, 67, 70, 89, 107, 116, 126, 149, 160, 275, 285, 313, 334, 387, 388, 409, 462, 463, 464, 489, 519, 530, 532, 535, 579, 581, 582, 589, 592, 614, 624, 633, 694, 729, 751, 760, 778, 795, 889, 910, 917, 918, 1117, 1142, 1163, 1166, 1174, 1219, 1222, 1239, 1245, 1255, 1256, 1257, 1259, 1271, 1298, 1303, 1319, 1331

Вінниччина XII, XVIII, XLVI, XLIX, LXXXI, 160, 334, 387, 388, 489, 532, 614, 694, 751, 1142, 1166

Вінниця, м. (адмін. центр Вінницької обл.) 312, 580, 1349, 1355

Антонівка, с. Він. обл. (1. Томашпільського р-ну, з 2020 р. – Томашпільської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.; 2. Барського р-ну, з 2020 р. – Барської міської громади Жмеринського р-ну Вінницької обл. 3. Гайсинського р-ну, з 2020 р. – Соболівської територіальної громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 462, 474

Анциполівка, с. Він. обл. (Немирівського р-ну, з 2020 р. – Брацлавської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 117, 326

Балабанівка, с. Він. обл. (з 1923 р. – Оратівського р-ну, у 1932–1937 рр. – Оратівського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Оратівського р-ну Вінницької обл., з 2020 р. – Оратівської селищної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 1245

Бар, м. Він. обл. (адмін. центр. Барського р-ну, з 2020 р. – у складі Жмеринського р-ну Вінницької обл.) 530

Берізки-Чечельницькі, с. Він. обл. (Чечельницького р-ну, з 2020 р. – Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 252

Бершадь, м., Він. обл. (адмін. центр Бершадського р-ну, з 2020 р. – Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 778, 1283

Борівка, с. Він. обл. (Чернівецького р-ну, з 2020 р. – Чернівецької територіальної громади Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) 464

Брацлав (Браслав), смт Він. обл. (Немирівського р-ну, з 2020 р. – Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 629

Вапнярка, ст. – вузлова, сортувальна залізнична станція 1-го класу Одеської дирекції Одеської залізниці на перетині ліній Одеса – Рудниця – Вапнярка – Жмеринка та

- Христинівка – Вапнярка, розташована в однойменному смт Тульчинського р-ну Вінницької обл. 145
- Верхня Слобідка, с. Він. обл. (Піщанського р-ну, з 2020 р. – Студенянської територіальної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 694
- Вила-Ярузькі, с. Він. обл. (Чернівецького р-ну, з 2020 р. – Бабчинецької сільської громади Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) 1298
- Гайсинський район, Він. обл. (утв. 1923 р., у 2020 р. до р-ну приєднано Бершадський, Теплицький, Немирівський, Тростянецький, Чечельницький, Іллінецький райони Вінницької обл.) 159, 160–161, 614
- Гнівань, м. Він. обл. (Тиврівського р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Гніванської міської громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 116
- Гребля, с. Він. обл. 561; *див.*: Червона Гребля, с. Він. обл.
- Дахталія, с. Він. обл. (Крижопільського р-ну, з 2020 р. – Городківської сільської громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 1174
- Дашів, с. Він. обл. (Іллінецького р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Дашівської селищної громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 159
- Дашківці, с. Він. обл. (Літинського р-ну, з 2020 р. – Якушинецької сільської громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 139
- Демівка, с. Він. обл. (Чечельницького р-ну, з 2020 р. – Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 252
- Деребчин, с. Він. обл. (Шаргородського р-ну, з 2020 р. – Джуринської сільської територіальної громади Жмеринського р-ну Вінницької обл.) 67, 285
- Держанівка, с. Він. обл. (Хмільницького р-ну, з 2020 р. – Глуховецької селищної громади Хмільницького р-ну Вінницької обл., і друге село з такою ж назвою Жданівської сільської громади того ж р-ну і обл.) 1331
- Дубове, с. Він. обл. (Літинського р-ну, з 2020 р. – Жмеринського р-ну Вінницької обл.) 795
- Дяківці, с. Він. обл. (Літинського р-ну, з 2020 р. – Літинської селищної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 63
- Жабокрич, с. Він. обл. (Крижопільського р-ну, з 2020 р. – Крижопільської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 371
- Жигалівка, с. Він. обл. (Калинівського р-ну, з 2020 р. – Іванівської територіальної громади Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 373, 1255, 1256
- Жмеринський район Вінницької обл. 795, 1259
- Журавлівка (Самгородок), с. Він. обл. (Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 1319, 1320
- Заболотне (до 1929 р. – Чоботарка), с. Він. обл. (Крижопільського р-ну, з 2020 р. – Крижопільської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 34
- Калинівка 1, ст. Він. обл. (лінійна станція Південно-Західної залізниці (Україна) на дільниці Козятин I – Вінниця; станом на 2012 рік колія розібрана) 530
- Калинівка 2, ст. Він. обл. (проміжна залізнична станція Жмеринської дирекції Південно-Західної залізниці на лінії Варшиця – Старокостянтинів, розташована на території с. Павлівка Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 530
- Калинівський район, Він. обл. (утв. 1923 р., у 2020 р. приєднаний до Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 1255, 1256
- Кам'янки (у док. Кам'янка), с. Він. обл. (Теплицького р-ну, з 2020 р. – Теплицької селищної громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 1271
- Кленове, с. Він. обл. (Тульчинського р-ну, з 2020 р. – Шпиківської територіальної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 633
- Козлівка, с. Він. обл. (Піщанського р-ну, з 2020 р. – Піщанської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 1163, 1166

- Козятинський район, Він. обл. (утв. 27.02.1932 як район Вінницької обл. Лікв. 2020 р. з приєднанням до Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 889
- Крижопіль, с. Він. обл. (адмін. центр Крижопільського р-ну, з 2020 р. – у складі Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 50, 51
- Крижопільський район, Він. обл. (утв. 27.02.1932 як район Вінницької обл. Лікв. 2020 р. з приєднанням до Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 624
- Крикливець (Крикливці, Волосо-Крикливець та Русо-Крикливець), с. Він. обл. (Крижопільського р-ну, з 2020 р. – Крижопільської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 581
- Кукули, с. Він. обл. (Піщанського р-ну Вінницької обл., з 2020 р. – Студенянської сільської громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 580
- Ладижин, м. Він. обл. (з 1923 р. – Ладижинського р-ну Гайсинської округи Подільської губернії, з 1925 р. – Тульчинської округи Подільської губернії, з 1930 р. – Тростянецького р-ну, з 1932 р. – Вінницької обл., 2020 р. – адмін. центр Ладижинської міської громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 60
- Лісогірка, с. Він. обл. (Хмільницького р-ну, з 2020 р. – село Хмільницької міської громади Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 910
- Літинський район Він. обл. (утв. 27.02.1932 як район Вінницької обл. Лікв. 1962 р., відновлений 1966 р. Лікв. 2020 р. з приєднанням до Вінницького р-ну Вінницької обл.) 795
- Луки, с. Він. обл. (Чечельницького р-ну, з 2020 р. – Чечельницької селищної громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 630
- Любомирка, с. Він. обл. (Чечельницького р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Любомирської сільської громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 285
- Мар'янівка, с. Він. обл. (Жмеринського р-ну, з 2020 р. – Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 48
- Миколаївка, с. Він. обл. (Літинського р-ну, з 2020 р. – Літинської селищної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 325, 367
- Микулинці, с. Він. обл. (Літинського р-ну, з 2020 р. – Якушинецької територіальної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 918
- Могилів-Подільський район, Він. обл. (утв. 1923 р., у 2020 р. до р-ну приєднано Ямпільський, Чернівецький, Мурованокуриловецький райони Вінницької обл.) 464
- Моршинець (так у док.); *див.*: Мшанець
- Мшанець, с., Він. обл. (Козятинського р-ну, з 2020 р. – Махнівської територіальної громади Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 889
- М'якохід, с. Він. обл. (Бершадського р-ну, з 2020 р. – Джулинської сільської громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 57
- Ободівка, с. Він. обл. (з 1923 р. – Тростянецького р-ну, з 2020 р. – Ободівської сільської територіальної громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 592
- Осташки, с. Хмельн. обл. (у 1932–1937 рр. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Чорноострівської селищної територіальної громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 148
- Воловодівка, с. Він. обл. (у 1923–1930 рр. – Немирівського р-ну Вінницької округи Подільської губернії; з 1932 р. – Немирівського р-ну Вінницької обл., з 2020 р. – Вороновицької селищної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 363
- Петрунівка, с. Він. обл. (Крижопільського р-ну, з 2020 р. – Городківської сільської громади Тульчинського району Вінницької обл.) 624
- Писарівка, с. Він. обл. (1. Вінницького р-ну, з 2020 р. – Вінницької територіальної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.; 2. Калинівського р-ну, з 2020 р. – Калинівської місь-

- кої громади Хмільницького р-ну Вінницької обл.; 3. Шаргородського р-ну, з 2020 р. – Шаргородської міської громади Жмеринського р-ну Вінницької обл.; 4. Ямпільського р-ну, з 2020 р. – Ямпільської міської громади Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) 532–533
- Піщанка, с. Він. обл. (з 1923 р. адмін. центр. Піщанського р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Піщанської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 580, 729
- Піщанський район Він. обл. (утв. 27.02.1932 як район Вінницької обл. Лікв. 1962 р., відновлений 1966 р. Лікв. 2020 р. з приєднанням території до Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 694, 1163, 1166
- Попелівка, с. Він. обл. (Шаргородського р-ну; в 1986 р. села Зведенівка і Попелівка Зведенівської сільради об'єднано в одне село Зведенівка, з 2020 р. – Жмеринського р-ну Вінницької обл.) 313
- Потоки, с. Він. обл. (Жмеринського р-ну, з 2020 р. – Немирівської міської громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 1259
- Припутні, с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Ізяславського р-ну Шепетівської округи Подільської губернії, з 1932 р. – того ж р-ну Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Ізяславської міської громади Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 535
- Радівка, с. Він. обл. (з 1923 р. Калинівського р-ну, з 2020 р. – Калинівської міської громади Хмільницького р-ну Вінницької обл.) 1032
- Рахни, с. Він. обл. (з 1923 р. Шаргородського р-ну, з 2020 р. – Гайсинської міської громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 313
- Салинці, с. Він. обл. (до 1964 р. – Брацлавського р-ну, з 1964 р. – Немирівського р-ну, з 2020 р. Райгородської територіальної громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 11
- Ситківці, с. Він. обл. (Немирівського р-ну, з 2020 р. – смт у Райгородській сільській громаді Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 160-161
- Соболівка, с. Він. обл. (з 1923 р. Теплицького р-ну, з 2020 р. – Соболівської сільської громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 147
- Ставки, с. Він. обл. (1. Піщанського р-ну, з 2020 р. – Піщанської територіальної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.; 2. Бершадського р-ну, з 2020 р. – Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 579
- Стіна, с. Він. обл. (Томашпільського р-ну, з 2020 р. – Томашпільської селищної громади Тульчинського району Вінницької обл.) 368
- Стругинка, с. Він. обл. (Липовецького р-ну, з 2020 р. – Липовецької територіальної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) 1303
- Теплицький район, Він. обл. (утв. 27.02.1932 як район Вінницької обл. Лікв. 1962 р., відновлений 1966 р. Лікв. 2020 р. з приєднанням до Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 1271
- Тульчин, м. (адмін. центр Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 275
- Тульчинський район, Він. обл. (утв. 1925 р. як район Вінницької округи Подільської губернії; утв. 27.02.1932 як район Вінницької обл. У 2020 р. до складу р-ну увійшли території ліквідованих р-нів: Крижопільського, Піщанського, Немирівського, Томашпільського) 1319
- Хмільницький район, Він. обл. (утв. 27.02.1932) 1331
- Чаплі, с. Хмельн. обл. (з 1932 р. – Летичівського р-ну Вінницької обл., з 1937 р. – Летичівського р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Летичівської селищної громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 51
- Червона Гребля, с. Він. обл. (назва у 1923-2016 рр., з 2020 р. – с. Попова Гребля у Гайсинському р-ні Вінницької обл.) 275, 589, 561, 614

- Чечельник, с. Він. обл. (з 1923 р. Чечельницького р-ну, з 2020 р. – Чечельницької селищної громади Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 273, 275, 582, 587, 589
- Чечельницький район, Він обл. (утв. 1923 р. як район Тульчинської округи Подільської губернії, з 1932 р. – Вінницької обл., у 1962 – 1966 рр. – у складі Бершадського р-ну, у 1966 р. відновлений, з 2020 р. – у складі Гайсинського р-ну Вінницької обл.) 693
- Чорна, с. Хмельн. обл. (у 1928-1934 рр. – Кам'янецького р-ну Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільського (у 1934-1944 рр. – Довжоцького) р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Чемеровецької селищної громади Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) 89
- Чорномин, с. Він. обл. (Піщанського р-ну, з 2020 р. – Піщанської селищної громади Тульчинського р-ну Вінницької обл.) 635
- Шаргородський район, Він. обл. (з 2020 р. – у складі Жмеринського р-ну Вінницької обл.) 313
- Шпиківка (у тексті – Шпиківці), с. Він обл. (Шаргородського р-ну, з 2020 р. – Жмеринського р-ну Вінницької обл.) 313
- Ярошенка, с. Він. обл. (Жмеринського р-ну Вінницької обл.) 760

ВОЛИНЬСЬКА ОБЛАСТЬ, ВОЛИНЬ (область на північному заході України. 3 18.03.1921 по 17.09.1939 – у складі Польщі як Волинське воєводство з центром у Луцьку, яке охоплювало територію сучасної Волинської, Рівненської та північ Тернопільської областей. 27.11.1939 утв. Волинська область з 5 повітів Волинського воєводства (Горохівський, Ковельський, Любомльський, Луцький і Володимирський) і одного (Каширський) – Поліського воєводства. Станом на 2007 р. складалася із 15 районів: Володимир-Волинський, Горохівський, Іваничівський, Камінь-Каширський, Ківерцівський, Ковельський, Локачинський, Луцький, Любешівський, Любомльський, Маневський, Ратнівський, Рожищенський, Старовижівський, Турійський, Шацький; з 17.07.2020 у складі Волинської обл. 4 райони: Луцький, Володимирський, Камінь-Каширський і Ковельський райони) 361, 388

Волинське воєводство; *див.*: Волинська обл. 361

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ (у 1923-1925 – Катеринославська губернія (з поділом на округи – Бердянську, Запорізьку, Катеринославську, Криворізьку, Мелітопольську, Павлоградську.); у 1926 р. Катеринославську і Павлоградську округи об'єднано в Дніпропетровську. Дніпропетр. обл. утв. 27.03.1932 у складі 5 округ і 45 районів. 1938 р. та 1939 р. частина території увійшла до складу новостворених Запорізької, Миколаївської та Кіровоградської областей, після чого Дніпропетровської обл. набула сучасних територіальних меж. Станом на 2007 р. в області було 22 райони: Апостолівський, Васильківський, Верхньодніпровський, Дніпровський, Криворізький, Криничанський, Магдалинівський, Межівський, Нікопольський, Новомосковський, Павлоградський, Петриківський, Петропавлівський, Покровський, П'ятихатський, Синельниківський, Солонянський, Софіївський, Томаківський, Царичанський, Широківський, Юр'ївський. З 17.03.2020 р. в області 7 районів: Дніпровський, Кам'янський (приєднано Криничанський, П'ятихатський, Верхньодніпровський р-ни), Криворізький, Нікопольський, Новомосковський, Павлоградський, Синельниківський) XII, XIV, XLIX, LXXXI, 67, 72, 81, 94, 105, 117, 127, 140, 151, 284, 536, 707, 1088, 1193, 1194, 1242, 1295

Дніпропетровськ (назва з 19.07.1926; інші назви: у 1787–1797, 1802–1926 рр. – Катеринослав, у 1797–1802 рр. – Новоросійськ, з 19.05.2016 р. – м. Дніпро), м. Дніпропетр. обл. (до 1925 р. – центр Катеринославської губернії, з 1932 р. – центр Дніпропетров-

- ської обл., з 2020 р. – адмін. центр Дніпропетровської обл., Дніпровського р-ну та Дніпровської міської громади) XI, 127, 151, 536, 707, 1088
- Токмак (Великий Токмак), м. Запоріз. обл. (у 1932 р. – центр Великотокмацького р-ну Дніпропетровської обл., з 1938 р. – Запорізької обл., з 2020 р. – адмін. центр Токмацької міської громади Пологівського р-ну Запорізької обл.), 117
- Великий Токмак, м. Запоріз. обл. – див Токмак
- Дніпровка, с. Дніпропетр. обл. (Криворізького р-ну, з 2020 р. – Новопільської сільської громади Криворізького р-ну Дніпропетровської обл.) 81
- Дніпродзержинськ (до 1936 р. і з 2016 р. – Кам'янське), м. Дніпропетр. обл. (з 1923 р. – центр Кам'янського р-ну Катеринославської, а згодом Дніпропетровської округи; з 1932 р. – місто обласного підпорядкування; у 1932—1939 рр. Кам'янській міськраді підпорядковувались села, що нині входять до Криничанського, Дніпровського, Солонянського, П'ятихатського та Верхньодніпровського р-нів); з 2020 р. – адмін. центр Кам'янського р-ну та Кам'янської міської громади Дніпропетровської обл.) 863
- Ігрень (Огрінь, Стара Ігрень), м. Дніпропетр. обл. (містечко, селище, передмістя Дніпропетровська; нині – у складі міста Дніпро) 72
- Кам'янчани, с. Дніпропетр. обл. (Криничанського р-ну, з 2020 р. – Криничанської селищної громади Кам'янського р-ну Дніпропетровської обл.) 334
- Карла Маркса (назва у 1930–2016 рр., нині – Троїцьке), с. Запоріз. обл. (з 1932 р. – Дніпропетровської обл., з 1938 р. – Запорізької обл., з 2020 р. – Берестовської сільської громади Бердянського р-ну Запорізької обл.) 1193, 1194, 1196
- Котовка, с. Дніпропетр. обл. (Котовської сільради Магдалинівського р-ну, з 2020 р. – Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл.) 140
- Кривий Ріг, м. Дніпропетр. обл. (засн. 1775 р.; з 1932 р. – місто обл. підпорядкування, нині центр Криворізької міської територіальної громади) 105, 281, 647, 799
- Лихівка (в минулому – Омельник), смт Дніпропетр. обл. (Кам'янського р-ну Дніпропетровської обл.) 1242
- Лозуватка, с. Дніпропетр. обл. (з 2020 р. – центр Лозуватської сільської громади Криворізького р-ну Дніпропетровської обл.) 124
- Марганець, м. Дніпропетр. обл. (утв. 22.10.1938 об'єднанням у нове місто низки населених пунктів довкола рудників у Дніпропетровській обл. (Городище, Комінтерн та ін.); 22.10.1940 місту надано статус обласного підпорядкування у Нікопольському р-ні Дніпропетровської обл.) 116
- Улянівка, с. Дніпропетр. обл. (Криничанського р-ну, з 2020 р. – Криничанської селищної громади Кам'янського р-ну Дніпропетровської обл.) 94

ДОНБАС (регіон на сході України, складова частина історико-географічного краю Донецчина, що адміністративно охоплює Донецьку та Луганську області. Один із найрозвинутіших промислово-енергетичних комплексів країни зі значними природними ресурсами, потужним виробничим потенціалом. Основа економіки – кам'яне вугілля з Донецького вугільного басейну й інші копалини. Головна паливно-енергетична база центрального і південного районів України (Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська обл.) та Російської Федерації (Ростовська обл.). У 1930-х рр. – один з найпотужніших об'єктів індустріалізації СРСР. Опісля голодомору край значною мірою було заселено росіянами. З 2014 р. переважна частина території перебуває під тимчасовою окупацією російських військ) XXXIII, XXXVI, XXXVIII, 12, 18, 118, 140, 171, 173, 208, 258, 327, 337, 342, 384, 493, 660, 736, 807, 815, 817, 820, 843, 968, 970, 971, 1070, 1074, 1300

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ, ДОНЕЧЧИНА (з 1920 р. – територія Донецької губернії (Ізюмський і Старобільський повіти Харківської губ., Бахмутський, Маріупольський і Луганський (кол. Слов'яносербський) повіти Катеринославської губ., а також Донецький, частково Таганрозький і Черкаський округи області Війська Донського), з центром у м. Луганськ, згодом у м. Бахмут (з 1923 р. – Артемівськ). 1925 р. Донецька губ. ліквід., в цей час існували округи – Артемівська, Луганська, Маріупольська, Сталінська і Старобільська. 11.02.1932 в Україні утворено 5 областей та адміністративно-територіальні одиниці Донбасу, підпорядковані безпосередньо центрові, у складі: 4 міста (Луганське, Макіївка, Маріупіль, Сталіне) та 13 районів – Артемівський, Ворошилівський (Алчевський), Гришинський, Горлівський, Кадіївський, Костянтинівський, Краматорський, Краснолуцький, Лисичанський, Рівеньківський, Риківський, Сорокинський (нац. рос.), Чистяківський. 02.07.1932 утв. Донецька область виділенням із Харківської і Дніпропетровської областей, з адмін. центром у м. Артемівськ, з кінця 1932 р. – у м. Сталіне (нині – Донецьк). З 1932 по 1961 р. область іменувалася Сталінською. 03.06.1938 зі складу Сталінської обл. відокремлено Ворошиловградську (нині – Луганську) область. З 13.06.2014 перебуває під окупацією російських військ, які утв. квазідержавне маріонеткове утворення «ДНР» (в зв'язку з чим облдержадміністрацію тимчасово перенесено м. Маріуполь, з 11.10.2014 – до м. Краматорськ). 17.07.2020 українською владою затверджено новий адмін.-тер. поділ Донецької обл. і створено 8 нових р-нів: Бахмутський, Волноваський, Горлівський, Донецький, Кальміуський, Краматорський, Маріупольський і Покровський) XII, XLIX, LXXXI, 73, 83, 101, 780, 1075, 1203

Донецьк (до 1917 р. – Олександрівка, у 1917–1924 рр. – Юзівка, у 1924–1961 рр. – Сталін, Сталіне, Сталіно), м. Донец. обл. (з 1932 р. – адмін. центр Донецької (у 1932–1961 – Сталінської) обл. З 2014 р. перебуває під окупацією російських військ, «столиця» квазідержавного маріонеткового утворення «ДНР».) 780

Бердичі, с. на Донец. обл. (нині у Покровському р-ні Донецької обл.) 73

Горлівка, м., Донец. обл. (до 1917 р. – Бахмутського повіту Катеринославської губернії; з 1932 – Харківської обл., з 02.07.1932 – Донецької обл., з 17.02.1932 – Сталінської обл., з 1961 р. – Донецької обл., адмін. центр Горлівського р-ну; з 2014 – тимчасово окупована Росією територія) 968, 971

Макіївка (до 1917 – Дмитріївка, у 1917–1931 – Дмитріївський, Дмитріївськ, Дмитріївське, Дмитрієвськ-Сталінський (з 09.08.1929), у 1931 р. перейменований на Макіївку), Донец. обл. (у 1932 р. – адмін. од. Донбасу, підпорядкована центру, Донецької (у 1932–1958 рр. – Сталінської) обл.; нині місто Донецькому р-ну Донецької обл., адмін. центр Макіївської міської громади, якій підпорядковано 17 смт, 8 сіл і 7 селищ. З 2014 р. перебуває на окупованій російсько-терористичними військами території) 342, 485, 843

Маріуполь, м. Донец. обл. (з 1932 р. – місто обласного підпорядкування Донецької (у 1932–1961 рр. – Сталінської) обл.) 175

Рівнопіль, с. Донец. обл. (з 1931 р. – Донецької (у 1932–1961 рр. – Сталінської) обл., Волноваського р-ну, з 2020 р. – Хлібодарівської сільської громади Волноваського району Донецької обл.) 1075

Шахтарськ (до 1953 р. – смт Катик), м. Донец. обл. (утв. 20.08.1953 шляхом об'єднання нас. пунктів Олексієво-Орлівка, Катик та Ольхівчик Сталінської обл., з 1961 р. – Донецької обл.; адмін. центр Шахтарської міської громади Горлівського р-ну Донецької обл.) 101

ДРОГОБИЦЬКА ОБЛАСТЬ (1939–1959) (утв. після радянської анексії західноукраїнських земель, 27.11.1939, на території УРСР у складі 10-ти повітів, з центром

у м. Дрогобич. 17.10.1940 повіти скасовано і утворено 30 районів (Бірчанський, Бориславський (15.08.1940 включений до Дрогобицького р-ну), Висоцьківський (з 11.11.1940 – Боринський), Добромиський, Дрогобицький, Дублянський, Жидачівський, Журавновський, Комарновський, Крукенецький, Лавочнянський (з 11.11.1940 – Славський), Лісківський, Меденицький, Медиківський, Миколаївський, Мостиський, Ново-Стрілищанський, Перемишльський, Підбужський, Рудківський, Самбірський, Сколевський, Старо-Самбірський, Стрийський, Стрілківський, Судово-Вишнянський, Турківський, Устрико-Дольнівський (Нижньо-Устрицький), Хирівський, Ходорівський. Межі області змінювалися згідно з радянсько-польськими договорами про зміни кордонів, внаслідок чого відбувалися примусові переміщення громадян обох країн. У березні 1945 р. до Польщі відійшли Бірчанський, Лісківський і західна частина Перемишльського р-ну, замість Перемишльського утворений Нижанковицький район. 07.05.1946 була перейменована значна кількість сіл, сілрад. 1948 р. жителі частини сіл Устянова та Лобізва Нижньо-Устрицького району тодішньої Дрогобицької області (а це 9 125 українців) в ході виселення з прикордонної смуги стали мешканцями ближніх сіл Дрогобицької обл. 1951 р., внаслідок домовленостей про Радянсько-польський обмін ділянками територій, цих людей виселили з Дрогобицької обл. вглиб УРСР – у Донецьку (25 сіл), Одеську (20), Миколаївську (10) та Херсонську (5) області. 05.1957–05.1959 Дрогобицька обл. – у складі Станіславського економічного адмін. р-ну. 21.05.1959 область ліквід. і передана до складу Львівської обл. 1254

Лобізва (Łobozew), с. Дрогоб. обл. (до 1939 р. – Львівського воєводства, Польща; з 1940 р. – Устрико-Дольнівського р-ну Дрогобицької обл. УРСР, з 1944 р. – УРСР Нижньо-Устрицького р-ну Дрогобицької обл. УРСР, від 1951 р. – у складі Польщі) 1254

Лип'я (Лип'є, Lipie), Дрогоб. обл (колишнє бойківське село Бещадського повіту Підкарпатського воєводства у Польщі; у 1944–1951 рр. – у складі Стрілківського р-ну Дрогобицької обл., з 1951 р. – у складі Польщі) 1037

Нижньо-Устрицький район, Дрогоб. обл. (до 1939 р. – у складі Польщі; утв. 17.01.1940 р. як Устрико-Дольнівський р-н Дрогобицької обл. УРСР ; з 24.06.1941 до серпня 1944 – поза радянською юрисдикцією; після відновлення рад. влади, 15.08.1944 район перейменовано на Нижньо-Устрицький. 10.12.1951 р-н ліквідовано після того, як його територія відійшла до Польської Народної Республіки) 1254

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ (утв. 22.09.1937 із західних районів Київської обл. Від 30.12.1962 у складі області 11 укрупнених р-нів: Бердичівський, Дзержинський, Ємільчинський, Коростеньський, Коростишівський, Малинський і Новоград-Волинський, Овруцький, Олевський, Попільнянський, Черняхівський. 24.12.1966 р. утв. (відновлено) 6 р-нів: Баранівський, Володарско-Волинський, Лугинський, Народицький, Червоноармійський і Чуднівський. Станом на 2007 р. включав 23 р-ни: Андрушівський, Баранівський, Бердичівський, Брусилівський, Ємільчинський, Житомирський, Коростеньський, Коростишівський, Лугинський, Любарський, Малинський, Народицький, Новоград-Волинський, Овруцький, Олевський, Попільнянський, Пулинський, Радомисльський, Романівський, Ружинський, Хорошівський, Черняхівський, Чуднівський. З 17.07.2020 у складі 4 р-нів: Бердичівський, Житомирський, Коростеньський, Новоград-Волинський) XLIX, LXXXI, 22, 439, 519, 520, 730, 1151, 1253, 1317, 1255, 1298

Житомирщина XLIX, LXXXI, 439, 730, 1317; *див.*: Житомирська область

Бабина лоза, с. Житом. обл. (сусіднє с. – Головки; з 1932 р. – Малинського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., Чоповицького р-ну, з 1957 р. – Малинського р-ну, з 2020 р. – Чоповицької селищної громади Коростеньського р-ну Житомирської обл.) 439

- Баранівський район, Житом. обл. (утв. 07.03.1923 р. у складі Житомирської округи Волинської губернії (24 сільради Баранівської, Рогачівської та Смолдирівської волостей Новоград-Волинського повітів); з 1925 р. – Волинської округи; з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл. 30.12.1962 р-н лікв. з передачею сільрад до Дзержинського та Новоград-Волинського р-нів. 08.12.1966 Баранівський р-н відновлений. 17.07. 2020 р. ліквід. з передачею території до Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.) 250
- Барвінки, с. Житом. обл. (з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл, Малинського р-ну; з 2020 р. – Чоповицької селищної громади Коростенського р-ну Житомирської обл.) 451
- Боровиця, с. Житом. обл. (з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Коростенського р-ну Житомирської обл., з 2020 р. – у Горщиківській сільській територіальній громаді Коростенського р-ну Житомирської обл.) 25, 65
- Велика Цвіля, с. Житом. обл (з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., Ємільчинського р-ну, з 2020 р. – Ємільчинської селищної громади Новоград-Волинського р-ну, з 16.11.2022 – Звягельського р-ну Житомирської обл.) 368
- Волиця, с. Житом. обл. (з 1923 р. – Андрушівського р-ну Волинської округи, з 1925 р. – Житомирської округи, з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Андрушівського р-ну Житомирської обл., з 1962 р. Попільнянського р-ну, з 1965 р. – Андрушівського р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Волицької сільської територіальної громади Житомирського р-ну Житомирської обл.) 1298
- Головки, с. Житом. обл. (з 1932 р. – Малинського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., Чоповицького р-ну, з 1957 р. – Малинського р-ну, з 2020 р. – Чоповицької селищної громади Коростенського р-ну Житомирської обл.) 439
- Корнин, м. Житом. обл. (з 1923 р. – Корнинського р-ну Білоцерківської округи Київської губернії, , з 1931 р. – Попільнянського р-ну, з 1935 р. – Корнинського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., з 1957 р. – Попільнянського р-ну, з 2020 р. - Корнинської селищної громади Житомирського р-ну Житомирської обл.) 116
- Лугинський район, Житом. обл. (утв. 07.03.1923 в складі Коростенської округи Волинської губернії, з 1930 р. – Волинської округи; з 09.02.1932 – Київської обл., з 22.09.1937 – Житомирської обл. 30.12.1962 р-н було ліквід., територію приєднано до Олевського р-ну. Відновлений 08.12.1966 з сільських рад Олевського, Коростенського та Овруцького р-нів. 17.07.2020 ліквід. з передачею території до Коростенського р-ну Житомирської обл.) 1253
- Малин, м. Житом. обл. (з 1923 р. – Малинського р-ну Малинської округи Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., з 2020 р. – Коростенського р-ну Житомирської обл.) 443
- Новоград-Волинський район, Житом. обл. (з 16.11.2022 – Звягельський р-н), Житом. обл. (утв. 07.03.1923 у складі Житомирської округи Волинської губернії. З 15.09.1930 у підпорядкуванні республіканського центру, з 09.02.1932 – Київської обл. 01.06.1935 ліквідований, сільради підпорядковано Новоград-Волинській міськраді. 04.06.1958 відновлений з сільрад Новоград-Волинської міськради та розформованого Ярунського р-ну. 30.12.1962 Новоград-Волинський р-н укрупнено за рахунок передачі 18 сільрад Баранівського та 9 сільрад Червоноармійського р-нів. 16.11.2022 перейменований на Звягельський р-н) 520
- Ставецька Слобода, Став-Слобода, с. Житом. обл. (з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Радомишльського району Житомирської обл., з 2020 р. – Житомирського р-ну Житомирської обл.) 348

- Топільня, с. Житом. обл. (з 1932 р. – Лугинського р-ну Київської обл, з 1937 р. – Житомирської обл., з 2020 р. – Лугинської територіальної громади Коростенського р-ну Житомирської обл.) 1253
- Хижівка (Хижовка, Хижаавка), с. Житом. обл. (з 1932 р. – Ярунського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Баранівського р-ну Житомирської обл., з 17.07.2020 р. – Дубрівської сільської громади Новоград-Волинського р-ну, з 16.11.2022 – Звягельського р-ну Житомирської обл.) 520
- Цицелівка (з 1960 р. – Яблунівка), с. Житом. обл. (з 1932 р. – Ємільчинського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., з 17.07. 2020 р. – Новоград-Волинського р-ну, з 16.11.2020 – Звягельського р-ну Житомирської обл.) 730
- Червоний лан, с. Житом. обл. (з 1932 р. – Малинського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., Чоповицького р-ну, з 1957 р. – Малинського р-ну, з 2020 р. – Чоповицької селищної громади Коростенського р-ну Житомирської обл) 439
- Чоповицький район (1923–1957), Житом. обл. (утв. у квітні 1923 р. у складі Малинської округи з 13 сільських рад колишніх Малинської та Стремгородської волостей Радомисльського повіту Київської губернії (Владівської, Дерманківської, Зубівщинської, Колоніє-Зубівщинської, Меленівської, Новаківської, Писарівської, Скуратівської, Стремгородської, Сичівської, Хотинівської, Чоповицької та Шершнівської волостей). Лікв. 10.09.1924 р з передачею території до Малинського і Потіївського р-нів. Відновлений 1927 р. у складі Коростенської округи (18 сільрад, перепідпорядкованих з Коростенського, Народицького та Малинського р-нів: Владівської, Зубівщинської, Зубівщинської чеської, Каленської, Липлянської, Мединівської, Меленівської, Новаківської, Обиходівської, Скуратівської, Стариківської, Стремгородської, Татарновицької, Устинівської, Хотинівської, Чоповицької, Шершнівської та Юзефівської. 07.04.1927 підпорядковано 2 сільради Потіївського р-ну: Буківську та Дерманківську. 13.06.1930 ліквідовано Коростенську округу, район включено до Волинської округи. 02.09.1930 скасовано поділ УРСР на округи і від 15.09.1930 р-н підпорядковано республіканському центру. 05.02.1931 р-н вдруге ліквідовано і територію приєднано у повному складі до Малинського р-ну. Відновлено вдруге район 17.02.1935 у складі 21 с. р.: Буківської, Владівської, Дерманської, Зубівщинської Першої, Зубівщинської Другої, Каленської, Липлянської, Мединівської, Меленівської, Новаківської, Обиходівської, Скуратівської, Стариківської, Стремгородської, Татарновицької, Устинівської, Хотинівської, Чоповицької Першої, Чоповицької Другої, Шершнівської та Юзефівської. З 22.09.1937 став частиною новоутвореної Житомирської обл. 20.10.1938 Чоповицьку Другу сільську раду реорганізовано в Чоповицьку селищну раду. 09.09.1939 утв. 2 нові с. р.: Барвінківську та Шевченківську. 11.08.1954 ліквідовано Зубівщинську, Липлянську, Стариківську с. р. 28.11.1957 район остаточно ліквідовано, територію розділено між районами: Коростенським (Каленська, МалоЗубівщинська, Меленівська, Новаківська, Стремгородська, Хотинівська, Шершнівська с. р.) та Малинським (Чоповицька селищна рада та 9 с. р.: Барвінківська, Буківська, Владівська, Йосипівська, Мединівська, Скуратівська, Устинівська, Чоповицька, Шевченківська) 452
- Чуднівський район, Житом. обл. (утв. 07.03.1923 року в складі Житомирської округи з 26 сільських рад Чуднівської та П'ятківської волостей Житомирського та Полонського повітів Волинської губернії; з 17.06.1925 – Бердичівської округи (обмін с. р. з Миропільським р-ном Житомирської округи). З 15.09.1930 р-н підпорядкований республіканському центру. З 09.02.1932 – Вінницької обл., з 22.09.1937 – Житомирської обл. 30.12.1962 ліквід., територія увійшла до Бердичівського р-ну. Відновлений 08.12.1966

з кол. адмін. од. Бердичівського та Любарського р-нів. Ліквід. 17.07.2020 з передачею території до Житомирського р-ну Житомирської обл.) 730, 1255

Шпичинці, с. Житом. обл. (з 1932 р. – Ружинського р-ну Київської обл., з 1937 р. – Житомирської обл., Ружинського р-ну, з 1962 р. – Попільнянського р-ну, з 1966 р. – Ружинського р-ну, з 2020 р. – Вчорайшенської сільської громади Бердичівського р-ну Житомирської обл.) 65

Янівський район, Житом. обл. 520; *див.*: Янушпільський район

Янушпільський район (1925–1957), Житом. обл. (у 1932–1937 рр. – Вінницької обл., у 1957 рр. – Житомирської обл.; районний центр – Янушпіль, з 1946 р. – Іванопіль) 519, 520

Яблунівка, с. Жит. обл. – 730; *див.*: Цицелівка

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ, ЗАПОРІЖЖЯ (у 1923–1932 рр. – територія Запорізької округи Катеринославської губернії; з 09.02.1932 – у складі Дніпропетровської обл.; утв. 10.01.1939 р. як Запорізька область шляхом поділу Дніпропетровської обл.; у 1944 р. із західної частини Запорізької обл. виділена Херсонська обл. Станом на 2007 р. в області 20 районів: Бердянський, Більмацький, Василівський, Великобілозерський, Веселівський, Вільнянський, Гуляйпільський, Запорізький, Кам'янсько-Дніпровський, Мелітопольський, Михайлівський, Новомиkolaївський, Оріхівський, Пологівський, Приазовський, Приморський, Розівський, Токмацький, Чернігівський, Якимівський. З 17.07.2020 у складі Запорізької обл. 5 районів: Бердянський, Василівський, Запорізький, Мелітопольський, Пологівський) XLIX, 177, 1193, 1194, 1196, 1296, 1297, 1313

Бердянський район, Запоріз. обл. (з 1932 р. – Бердянський р-н Дніпропетровської обл., з 1939 р. – Запорізької обл.) 1193, 1194, 1196

Благовіщенка, с. Запоріз. обл. (з 1923 р. – Кам'янського російського національного р-ну Запорізької округи Катеринославської губернії, з 1925 р. – Запорізької округи, з 1930 р. – Дніпропетровської обл., з 1939 р. – Кам'янець-Дніпровського району Запорізької обл., з 2020 р. – адмін. центр. Благовіщенської сільської громади Василівського р-ну Запорізької обл.) 1313

Дунаївка, с. Запоріз. обл. (з 1923 р. – Другопокровського р-ну Мелітопольської округи Катеринославської губернії, з 1932 р. – Дніпропетровської області; 31.06.1935 р. Приазовського р-ну, з 10.01.1939 – Запорізької обл., з 2020 р. – Олександрівської громади Мелітопольського р-ну Запорізької обл.) 1296, 1297

Кам'янсько-Дніпровський район, Запоріз. обл. (утв. 07.03.1923 як Кам'янський російський національний район Запорізької округи Катеринославської губернії, з 1925 р. – Запорізької округи, з 1930 р. – Дніпропетровської обл., з 1939 р. – Кам'янсько-Дніпровський р-н Запорізької обл. Лікв. 2020 р. з передачею території до складу Василівського р-ну Запорізької обл.) 1313

Карла Маркса, с. Запоріз. обл.; *див.*: Троїцьке

Мелітопольський район, Запоріз. обл. (з 1923 р. – територія Кизиярського р-ну Мелітопольської округи Катеринославської губернії, 15.09.1930 р. Кизиярський р-н перейменовано на Мелітопольський; 20.05.1933 до М. р-ну приєднався Терпіннівський р-н; з 1932 р. – Дніпропетровської області, з 10.01.1939 – Запорізької обл.) 1296, 1297

Приазовський район, Запоріз. обл. (з 1923 р. – територія Другопокровського р-ну (центр – с. Покровка Друга) Мелітопольської округи Катеринославської губернії, з 1932 р. – Дніпропетровської області; 31.06.1935 р. Другопокровський р-н перейменовано на Приазовський (центр – смт Приазовське, кол. Покровка Друга); з 10.01.1939 – Запорізької обл. 17.07.2020 ліквідований, територію передано до Мелітопольського р-ну Запорізької обл.) 1297

Троїцьке (у 1930-2016 рр. – Карла Маркса), с. Запоріз. обл. (з 2020 р. – Берестівської сільської громади Бердянського р-ну Запорізької обл.) 1193, 1194, 1196

ЗАХІДНА УКРАЇНА (у тексті – «Западна Україна», «Западна», Западная Украина) XXX, 89, 160, 248, 264, 509, 568, 570, 577, 578, 598, 628, 636, 641, 642, 645, 647–649, 652, 656, 660, 666–668, 675, 676, 694, 703, 704, 706, 707, 732, 735, 736, 738, 756, 1061, 1174, 1198, 1215, 1304

Западна Україна, Западна, Западная Украина; *див.*: Західна Україна

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ (у 1920-1939 рр. – у складі Польщі; у складі УРСР утв. 27 листопада 1939 р. як Станіславська обл., у 1962 р. перейменована на Івано-Франківську обл.) 1312

Копач, с. Івано-Фр. обл. (до 1939 р. – Станіславського воєводства, Польща; з 1940 р. – Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл., з 2020 р. – Богородчанської селищної громади Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.) 362

Нижнів, с. Івано-Фр. обл. (у 1923-1939 рр. – у складі Польщі; з 1939 р. – Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл., з 2020 р. – Тлумацької міської громади Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.) 1312

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ, КИЇВЩИНА (з 1923 р. – територія Київської округи (20 р-нів) Київської губернії. Київ. обл. утв. 27.02.1932 року в складі 78 районів. 24.06.1934 до Києва з Харкова перенесено столицю УСРР. У 1935–1937 рр. на території обл. існували Коростенська і Новоград-Волинська округи. 1937 р. зі складу Київської обл. до новоутвореної Житомирської обл. передано м. Коростень, м. Новоград-Волинський та 20 р-нів; до новоутвореної Полтавської обл. – 4 р-ни. Також утв. приміський Київський сільський район (від 1943 р. Києво-Святошинський). 1939 р. з Київської обл. до новоутвореної Кіровоградської обл. відійшло 5 р-нів. У 1939 р. у Київ. обл. 53 р-ни, в 1941 р. – 53. 1954 р. з Київ. обл. (35 р-нів) до новоутвореної Черкаської обл. відійшло 19 р-нів, а з Полтавської обл. приєднано 2 р-ни. У 1960 р. в Київській обл. 31 р-н, у 1963 – 13, у 1965 – 19, від 1974 – 25 (Баришівський, Білоцерківський, Богуславський, Бориспільський, Бородянський, Броварський, Васильківський, Вишгородський, Володарський, Згурівський, Іванківський, Кагарлицький, Києво-Святошинський, Макарівський, Миронівський, Обухівський, Переяслав-Хмельницький, Поліський, Рокитнянський, Сквирський, Ставищенський, Таращанський, Тетіївський, Фастівський, Яготинський). Від 17.07.2020 в Київ. обл. 7 р-нів: Білоцерківський, Бориспільський, Броварський, Бучанський, Вишгородський, Обухівський, Фастівський) XII, XLIX, LXXXI, LXXXIII, 8, 12, 41, 50, 51, 65, 69, 78, 95, 125, 293, 319, 320, 521, 530, 632, 966, 1261, 1298, 1309 1310

Київ, м. (з 1917 р. – столиця УНР і центр Київської губернії, з 1932 р. – центр Київської області, з 1934 р. – столиця УРСР, з 1991 р. – столиця України, адмін. центр Київської обл.) XI, XII, XXIX, XXXIV, XLVIII, L, LIV, LXVIII 14, 41, 50, 154, 237, 614, 633, 948, 1002, 1118

Біла Церква, м. Київ. обл. (з 1923 р. – адмін. центр Білоцерківського р-ну Білоцерківської округи Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл.) 78

Бровари, м. Київ. обл. (з 1923 р. – Броварського р-ну Київської губ., з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – адмін. центр Броварського р-ну Київської обл.) 154

Войкове (до 1927 р. – Витовка, з 2016 р. – Войтове), с. Київ. обл. (до 1921 р. – Переяславського повіту Київської губ., з 1923 р. – Березанського р-ну Київської губ., з 1932 р. – у складі Київської обл.: Згурівського р-ну Київської обл., з 1965 р. – Яготинського р-ну, з 1969 р. – Баришівського р-ну, з 1986 р. – Згурівського р-ну, з 2020 р. – Згурівської селищної громади Броварського р-ну Київської обл.) 41

- Макарівський район, Київська обл. (утв. 1923 р. у складі Київської округи Київської губ., з 1932 р. – Київської обл., з 2020 р. – у складі Бучанського р-ну Київської обл.) 521
- Ведмедівка, с. Київ обл. (з 1923 р. – Ходорівського (Македонського) р-ну Київської округи Київської губ., з 1925 р. – Ржищівського р-ну Київської округи, з 1932 р. – Ржищівського р-ну Київської обл., з 1962 р. – Кагарлицького р-ну, з 1965 р. – Миронівського р-ну, з 2020 р. – Ржищівської територіальної громади Обухівського р-ну Київської обл.) 95
- Немішаєве, с. Київ. обл. (з 1923 р. – Гостомельського р-ну Київської округи Київської губ., з 1932 р. – Макарівського р-ну Київської обл., з 2020 р. – Немішаєвської селищної громади Бучанського р-ну Київської обл.) 50
- Ольшаниця, с. Київ. обл. (з 1932 р. – Рокитнянського р-ну Київської обл., з 2020 р. – Рокитнянської селищної громади Білоцерківського р-ну Київської обл. 928
- Переяслав (у 1943–2017 рр. – Переяслав-Хмельницький), м. Київ. обл. (центр Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., з 2017 р. – Переяславського р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Переяславської громади Бориспільського р-ну Київської обл.) 1316
- Потоки (Потік), с. Київ. обл. 8 (Потіцької волості Канівського повіту Київської губ., з 1923 р. – Миронівського р-ну Шевченківської округи Київської губ., з 1932 р. Київської обл., у 1935–1962 і 1965–2020 рр. – Миронівського р-ну, з 2020 р. – Миронівської міської громади Обухівського р-ну Київської обл.) 8
- Проців (хутір Процева), с., Київ. обл. (з 1923 р. – Товстоліського р-ну Малинської округи Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., Бориспільського р-ну; з 2020 р. – Вороньківської сільської громади Бориспільського р-ну Київської обл.) 632
- Розкішна, с. Київ. обл. (Ставищенського р-ну Київської обл., з 2020 р. – Ставищенської сільської громади Білоцерківського р-ну Київської обл.) 318–319
- Русанів, с. Київ. обл. (з 1923 р. – «с. Якова Русаніва при с. Першомайському» Обухівського р-ну Київської губ., з 1932 р. – Броварського р-ну Київської обл., з 2020 р. – Великодиммерської територіальної громади Броварського р-ну Київської обл.) 371
- Садки, с. Київ. обл. (з 1923 р. – Білопільського р-ну Бердичівської округи Київської губ., з 1932 р. – Київської обл.; Макарівського р-ну Київської обл., з 2020 р. – Макарівської селищної громади Бучанського р-ну Київської обл.) 320
- Соснова, с. (з 1923 р. – Київської губ., з 1932 р. – Київської обл.; Переяслав-Хмельницького р-ну, з 2020 р. – Студениківської громади Бориспільського р-ну Київської обл.) 1309
- Супоївка (до 1947 р. – Війтовці, Войтівці), с. Київ. обл. (з 1923 р. – Пирятинського р-ну Полтавської губ., з 1932 р. – Київської обл.; Яготинського р-ну, з 2020 р. – Яготинської міської громади Бориспільського р-ну Київської обл.) 530
- Хоцьки, с. Київ. обл. (з 1923 р. – Київської губ., з 1932 р. – Київської обл., з 2020 р. – Циблівської сільської громади Бориспільського р-ну Київської обл.) 69
- Чорнобиль, м. Київ. обл. (з 1923 р. – смт центр Чорнобильського р-ну Київської обл. Після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р. – адмін. центр зони відчуження) 85, 904
- Яготин, м. Київ. обл. (з 1923 р. – центр Яготинського р-ну Прилуцької округи Полтавської губернії, з 1925 р. – Яготинського р-ну Лубенської округи; з 09.02.1932 – Яготинського р-ну Київської обл., з 15.10.1932 р. – Яготинського р-ну Харківської обл., з 22.09.1937 – Яготинського р-ну Полтавської обл., з 06.01.1954 – Яготинського р-ну Київської обл., з 2020 р. – Яготинської міської громади Бориспільського р-ну Київської обл.) 126

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ, КІРОВОГРАДЩИНА (утв. 10.01.1939 р. *Адмін-тер. зміни*: з 1921 р. – Єлисаветградський повіт Миколаївської губернії, з 1923 р. – Єлисаветградська округа Миколаївської губернії, з 1924 р. – Зінов'євська округа Миколаїв-

ської губернії; у 1925 р. ліквід. Миколаївську губернію, у 1930 р. ліквід. округи; з 1932 р. – у складі Одеської обл., 10.01.1939 р. – Кіровоградська обл. у складі 30 р-нів (13 р-нів *Миколаївської* обл. – Аджамський, Бобринецький, Витязівський, Долинський, Єлизаветградківський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Новгородківський, Новопразький, Олександрійський, Петрівський та Устинівський; 10 р-нів *Одеської* обл. – Великовисківський, Добровеличківський, Маловисківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Піщанобрудський, Рівненський, Тишківський та Хмелівський; 5 р-нів *Київської* обл. – Златопільський, Кам'янський, Олександрівський, Підвисоцький та Чигиринський; 2 р-ни *Полтавської* обл. – Новогеоргіївський та Онуфріївський). Станом на 2007 р. в області 21 р-н: Благовіщенський, Бобринецький, Вільшанський, Гайворонський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Знам'янський, Компаніївський, Кропивницький, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський, Світловодський, Устинівський. З 17.07.2020 р. у складі Кіровоградської обл. 4 р-ни: Голованівський, Кропивницький, Новоукраїнський, Олександрійський) XXX, XLIX, 17, 119, 153, 160, 162, 487, 493, 506, 820, 890, 1226, 1241, 1242, 1245, 1253, 1263, 1265, 1272, 1306

Кіровоград, м. Кіровогр. обл. (до 1924 р. – Єлисаветград Херсонської (з 1919 р. – Одеської) губернії; з 1924 р. – Зінов'євськ, з 1934 р. – Кірово, з 1939 р. – Кіровоград, адмін. центр Кіровоградської обл., з 2016 р. – Кропивницький, адмін. центр Кропивницької міської територіальної громади Кропивницького р-ну та Кіровоградської обл.) 17, 97, 304, 1034

Кропивницький, м. Кіровогр. обл. (адмін. центр Кіровоградської обл.) 17; *див.*: Кіровоград Берестяги, с. Кіровогр. обл. (з 1932 р. – Грушківського р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Гайворонського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кіровоградської обл., з 1962 р. – Ульяновського р-ну, з 1965 р. – Гайворонського р-ну, з 2020 р. – Гайворонської громади Голованівського р-ну Кіровоградської обл.) 1258

Гайворонський район, Кіровогр. обл. (з 1923 р. – територія Хашуватського р-ну Гайсинської округи, з 1925 р. – Первомайської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Грушківського р-ну Одеської обл. Гайворонський р-н утв. 1935 р. у складі Одеської обл., з 1954 р. – Кіровоградської обл., з 1962 р. – у складі Ульяновського р-ну, у 1965 р. відновлений як Гайворонський р-н; лікв. 2020 р. з передачею території в Голованівський р-н Кіровоградської обл.) 1258, 275

Голованівський район, Кіровогр. обл. (до 1923 р. – територія Балтського повіту Подільської губернії; з 1923 р. – Голованівський р-н Первомайської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 1954 р. – Кіровоградської обл.) 487, 1306

Добре, с. Кіровогр. обл. (з 1924 р. – Вільшанського р-ну Першомайської округи Одеської губернії, 1926 р. – Добровеличківського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 1967 р. – Вільшанського р-ну, з 2020 р. – Вільшанської територіальної громади Голованівського р-ну Кіровоградської обл.) 1245

Жакчик, с. Кіровогр. обл. (у 1932 р. – Грушківського р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Гайворонського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Гайворонського р-ну Кіровоградської обл., з 2020 р. – Завалівської селищної громади Голованівського р-ну Кіровоградської обл.) 1273

Знам'янка, м. Кіровогр. обл. (з 1923 р. – центр Знам'янського р-ну Олександрійської, з 1925 р. – Єлисаветградської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Знам'янський р-н Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 2020 р. – адмін. центр Знам'янської міської громади Кропивницького р-ну Кіровоградської обл.) 87
Кіровоградщина 160, 162, 487, 506; *див.*: Кіровоградська область

- Кіровська область (з 1939 р. Кіровоградська обл.) 17
- Компаніївка, с. Кіровоград. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Устинівського р-ну Миколаївської обл., з 1939 р. – Компаніївського р-ну Кіровоградської обл., з 1962 р. – Кіровоградського р-ну, з 1965 р. – Компаніївського р-ну, з 2020 р. – Компаніївської селищної громади Кропивницького р-ну Кіровоградської обл.) 137
- Липняжка, с. Кіровоград. обл. (у 1932 р. – Добровеличківського р-ну Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 2020 р. – Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.) 45
- Мар'янівка, с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., Бобринецького р-ну, нині у Кетрисанівській сільській громаді Кропивницького р-ну Кіровоградської обл.) 140
- Мала Помічна, с. Кіровоград. обл. (Рівнянського р-ну, з 1962 р. – Новоукраїнського р-ну, з 2020 р. – Рівнянської сільської громади Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.) 88
- Мостове (Янів Міст), с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Новомиргородського р-ну Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 2020 р. – Новомиргородської міської громади Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.) 1263
- Нова Прага, с-ще, смт Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Новопразького р-ну Дніпропетровської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 1962 р. – Олександрійського р-ну, з 1965 р. – Новопразького р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Новопразької селищної громади Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.) 67
- Олександрійський район, Кіровоград. обл. (утв. 1923 р. в Одеській обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл.) 1241, 1243
- Олександрія, м. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – центр Олександрійського р-ну Дніпропетровської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл.) 1242
- Помічна, с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Новоукраїнського р-ну Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 1962 р. – Добровеличківського р-ну, з 1965 р. – Новоукраїнського р-ну, з 2020 р. – Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.) 119, 1253
- Попельнасте (Попельнясте), с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Олександрійського р-ну Дніпропетровської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 2020 р. – Попельнастівської сільської громади Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.) 1241, 1242
- Сабатинівка, с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Ульяновського р-ну Кіровоградської обл., з 2020 р. – Благовіщенської громади Голованівського р-ну Кіровоградської обл.) 355
- Салькове, смт Кіровоград. обл. (з 2020 р. – Заваллівської громади Голованівського р-ну Кіровоградської обл.) 1282
- Синицівка, с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 1949 р. – Ульяновського р-ну, з 2016 р. – Благовіщенського р-ну, з 2020 р. – Благовіщенської міської громади Голованівського району *Кіровоградської обл.*) 1265
- Струньків (у тексті – Струнькове), с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., Гайворонського р-ну, злилося із с. Гайворон і Ташлик) 144
- Таужне, с. Кіровоград. обл. (з 1932 р. – Грушківського р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Гайворонського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кіровоградської обл., з 1962 р. – Ульяновського р-ну, з 1965 р. – Гайворонського р-ну, з 2020 р. – Гайворонської громади Голованівського р-ну Кіровоградської обл.) 43
- Тишківка, с. Кіровоград. обл. (у 1932 р. – центр Тишківського р-ну Одеської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., Добровеличківського р-ну; з 2020 р. – Тишківської сільської громади Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.) 218

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ, ЛУГАНЩИНА (у 03.06.1938–05.03.1958 та 05.01.1970–04.05.1990 – Ворошиловградська) (з 1919 р. – територія у складі Донецької губернії з центром у м. Луганськ; з 02.07.1932 – у складі Донецької (Сталінської) обл. 03.06.1938 утв. Ворошиловградську область шляхом виділення зі складу Сталінської (Донецької) обл. Назва області у 1958–1970 р. і від 04.05.1990 – Луганська область з адмін. центром у м. Луганськ. Станом на 2007 р. в Луган. обл. 18 р-нів: Антрацитівський, Біловодський, Білокуракинський, Довжанський, Кремінський, Лутугинський, Марківський, Міловський, Новоайдарський, Новопсковський, Перевальський, Попаснянський, Сватівський, Словоносербський, Сорокинський, Станично-Луганський, Старобільський, Троїцький. 17.07.2020 р. Кабмін України затвердив новий адмін.-тер. поділ Луган обл. у складі 8 р-нів: Алчевський, Довжанський, Луганський, Ровеньківський, Сватівський, Северодонецький, Старобільський, Щастинський) XLIX, LXXXI, 83

Ворошиловград (Луганськ у 1935–1958 и 1970–1990 рр.), м. Луган. обл. (у 1932 р. – місто Донецької обл., підпорядковане центру; у 1932–1961 р. – Сталінської обл., з 1938 р. – адмін. центр новоутвореної Луганської обл., з 17.07.2020 р. – адмін. центр Луганської обл. Луганської міської громади та Луганського р-ну. З квітня 2014 р. тимчасово перебуває під російською окупацією) 807

Кабичівка (Кабичева), с. Луган. обл. (станом на 1924 р. – Донецької губернії, з 07.02.1932 – Харківської обл., від 02.07.1932 – Донецької обл., від 17.02.1932 – Сталінської обл., з 1938 р. – Ворошиловградської обл., з 1958 р. – Луганської обл., з 1970 р. – Ворошиловградської обл., з 1990 р. – Луганської обл., з 2020 р. – Марківської селищної громади Старобільського р-ну Луганської обл.) 83

Луганськ, м. Луган. обл. 807; *див.*: Ворошиловград

Свердловськ (назва до 1938 р., і з 2016 р. – Довжанськ), м., Луган. обл. (у 1932–1938 рр. – Донецької обл., у 1938–1958 рр. і 1970–1990 рр. – Ворошиловградської обл. У місті 12 вугільних шахт-рудників) 1092

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ (до 1939 р. – Львівське воєводство, Польща. Львівська обл. утв. 27.11.1939 після анексії східної частини Польщі Радянським Союзом за Пактом Молотова–Ріббентропа. 21.05.1959 до складу Львівської обл. включена Дрогобицька область. Станом на 2007 р. в області 20 р-нів: Бродівський, Буський, Городоцький, Дрогобицький, Жидачівський, Жовківський, Золочівський, Кам'янка-Бузький, Миколаївський, Мостиський, Перемишлянський, Пустомитівський, Рахівський, Самбірський, Сколівський, Сокальський, Старосамбірський, Стрийський, Турківський, Яворівський. З 17.07.2020 до складу Львівської обл.входить 7 районів: Львівський, Дрогобицький, Червоноградський, Стрийський, Самбірський, Золочівський, та Яворівський) 439

Львів (австрійська назва у 1772–1918 рр. – Лемберг), м. Львів. обл. (адмін. центр Львівської обл.) XIV–XVII, XLVI, 265

Демівка, с. Львів. обл. (Стрийського р-ну Львівської обл.) 267

Жидачівський район, Львів. обл. (лікв. 2020 р. і увійшов до Стрийського р-ну Львівської обл.) 1174

Жирова, с. Львів. обл. (до 1939 р. – Львівського воєводства, Польща, з 1939 р. – Жидачівського р-ну Дрогобицької обл., з 1959 р. – Львівської обл., з 2020 р. – Стрийського р-ну Львівської обл.) 1174

Львівське воєводство, Польща 1254

Стрий, м. Львів. обл. (адмін. центр Стрийського р-ну і Стрийської міської громади Львівської обл.) 675

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ, МИКОЛАЇВЩИНА (утв. 22.09.1937). Адмін.-тер. зміни:

06.01.1921 Херсонська губернія перейменована на *Миколаївську губернію* (повіти: Вознесенський, Дніпровський, Єлисаветградський, Миколаївський, Олександрійський, Первомайський, Херсонський. 21.10.1922 Миколаївська губ. увійшла до складу *Одеської губернії*.

07.03.1923 утворено *округи Одеської губернії*, частина яких охоплювала територію нинішньої Микол. обл. *Миколаївська округа Одеської губернії* у складі 8 районів (волостей у складі районів): *Вознесенський* (вол. Єланецька, частина Вознесенської, Щербанівська, Покровська, Веселинівська та м. Вознесенка); *Миколаївський* (вол. Калинівська, Терновська, Богоявленська, Кисляківська, Балацківська и Добринська); *Ново-Бузький* (вол. Ново-Бузька, Антонівська, Ново-Полтавська і Полтавська); *Володимирський* (вол. Володимирська, Трифоно-Софроніївська і Малевська); *Варварівський* (вол. Варварівська, Ландауська, Петрівська і частина Нечаянської), *Очаківський* (вол. Парутинська і Анчекрак-Іллінська); *Ново-Одеський* (вол. Ново-Одеська і Гуриївська); *Привольнянський* (вол. Сухо-Єланецька, Ольгопольська, Воссіятська і Привольнянська). *Первомайська округа Одеської губернії* у складі 12 районів (волостей): *Благодатнівського* (Благодатнівська та Лисогірська), *Вільшанського* (Вільшанська), *Врадіївського* (Врадіївська та Ново-Павлівська), *Данилівського* (Данилівська, Велико-Троянська та Юзефпольська), *Голованівського* (Голованівська, Вербівська, Липовеньківська та Троянська), *Кривоозерського* (Кривоозерська, Тридубська та Велико-Мечетська), *Богонільського* (Богонільська), *Добровеличківського* (Добровеличківська та Липнязька), *Ісаєвського* (Петровська, Ісаєвська та Миколаївська П); *Кантакузинського* (Кантакузинська, Катеринівська, Романо-Балківська, Головенська та Мостівська), *Костянтинівського* (Трикратська, Ново-Краснівська, Арбузинська, Костянтинівська та частина Вознесенської), *Ново-Архангельського* (Тишківська та Ново-Архангельська), *Вікторштадського* (Вікторштадська та Надлакська). 02.09.1930 – Миколаївська округа підпорядковується центру. 09.02.1932 утворено Одеську область у складі 4 міст обласного підпорядкування (Одеса, Миколаїв, Кіровоград і Херсон) і 46 районів, в т. ч. районів, що нині є територією Микол. обл. (Арбузинський, Баштанський, Вознесенський, Доманівський, Карло-Лібкнехтівський, Кривоозерський, Ново-Бузький, Ново-Одеський, Очаківський, Первомайський, Снігурівський). 22.09.1937 з Одеської області (29 р-нів) і Дніпропетровської області (9 р-нів) утворено *Миколаївську обл.* у складі наступних міст та 38 районів: міста Миколаїв, Херсон, Кіровоград; райони: Афіамський**, Баштанський, Березнегуватський, Бериславський*, Бобринецький**, Велико-Олександрівський*, Варварівський, Вітазевський, Володимирівський, Голопристанський*, Горностаївський*, Єланецький, Єлисаветградський**, Знам'янський**, Калініндорфський*, Каховський, Компаніївський**, Ново-Бузький, Ново-Воронцовський*, Ново-Одеський, Очаківський, Привільнянський, Скадовський*, Снігурівський, Тилігуло-Березанський, Устинівський, Хорлівський, Цюрупинський*, Чаплинський (* - райони, що пізніше увійшли до Херсонської обл.; ** – райони, що пізніше увійшли до Кіровоградської обл. 1938 р. до Миколаївської обл. приєднано частину ліквідованого Карло-Лібкнехтівського р-ну Од. обл. 10.01.1939 р. від Микол. обл. до новоутвореної *Кіровоградської області* було передано райони: Тишківський, Хмельківський, Піщано-Бродський, Новоархангельський, Добровеличківський, Мало-Висківський, Велико-Висківський, Ново-Український та Новомиргородський. 30.03.1944 з частини Микол. обл. виділено територію *Херсонської області*. 1944 р. до складу Миколаївської обл. увійшли Арбузинський, Благодатнівський, Братський, Веселинівський і Вознесенський р-ни, виведені з *Одеської обл.* 15.02.1954 до Миколаївської обл.

приєднано частину території *Одеської* області (Вознесенськ, Первомайськ та ін.). 1962 р., після укрупнення 9-ти, 10 р-нів скасовувалися. У 1965 р. 16 з них були відновлені, а у грудні 1966 р. відновилось ще 3 райони: Арбузинський, Березанський та Врадіївський. Від 1991 р. у Миколаївській обл. 19 р-нів: Арбузинський, Баштанський, Березанський, Березнегуватський, Братський, Веселинівський, Вітовський, Вознесенський, Врадіївський, Доманівський, Єланецький, Казанківський, Кривоозерський, Миколаївський, Новобузький, Новоодеський, Очаківський, Первомайський, Снігурівський (лікв. 17.07.2020). 17.07.2020 створено 4 нові райони: Баштанський, Вознесенський, Миколаївський та Первомайський) XLIX, LXXXIII, 137, 138, 161, 622, 780, 797, 799, 854, 892, 911, 1175, 1183, 1230, 1232, 1297, 1302, 1304, 1305, 1307, 1340

Миколаїв, м., Микол.обл. (адмін. центр Миколаївської обл.) XLIV, 866, 1075, 1303

Агрономія, с. Микол. обл. (у 1923 р. – Арбузинської волості Костянтинівського р-ну Первомайської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Арбузинського р-ну Одеської обл., з 1944 р. – Арбузинського р-ну Миколаївської обл. У 1962-1966 рр. – Братського р-ну Миколаївської обл., з 1966 р. – Арбузинського р-ну, з 2020 р. – Арбузинської територіальної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 1303

Анатоліївка (Анатолівка), с. Микол. обл. (з 1923 р. – Анатоліївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Анатоліївського (Тилігуло-Березанського) р-ну Одеської обл., з 1937 р. – Тилігуло-Березанського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Миколаївського р-ну, з 1966 р. – Березанського р-ну; з 2020 р. – Коблівської громади Миколаївського р-ну Миколаївської обл.) 138, 1065

Андріївка с. Микол. обл. (Баштанського р-ну) 1339, 1340

Арбузинський район, Микол. обл. (у 1923 р. – Арбузинська волость Костянтинівського р-ну Первомайської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Арбузинський р-н Одеської обл., з 1944 р. – Миколаївської обл. У 1962 р. ліквідований з передачею території у Братський р-н Миколаївської обл., у 1966 р. відновлений як Арбузинський р-н. 2020 р. ліквідований, територія увійшла до Первомайського і Вознесенського р-нів Миколаївської обл.) LXIV, 1302

Богемка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Врадіївського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Великоврадіївського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Великоврадіївського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 1966 р. – Доброжанівської сільради Врадіївського р-ну, 2020 р. – Врадіївської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 1031

Богопіль, м. Микол. обл. (нині історичний район м. Первомайська Миколаївської обл.) 16

Брід, с. Микол. обл.; *див.*: Вітольдів Брід

Бурилове (у тексті – Бурилівка), с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл.; з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 2020 р. – Кривоозерської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 12, 117, 854

Велика Мечетня, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 2020 р. – Кривоозерської територіальної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 1307

Велика Чайківка, с. Микол. обл. (кол. село Врадіївського р-ну, злилося із с. Календове, що нині не існує – територія у складі с. Краснопіль Врадіївської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 797

- Великовеселе, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Великоградіївського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Великоградіївського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 1966 р. – Врадіївського р-ну, з 2020 р. – Врадіївської селищної громади Первомайського району Миколаївської обл.) 911
- Вітольдів Брід (з 1945 р. – Брід), с. Микол. обл. (Балтського повіту Подільської губ., з 1923 р. – Богопільського р-ну Першомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Первомайського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Первомайського р-ну Миколаївської обл., Довгопристанської сільради, з 2020 р. – Синюхобридської сільської громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 63
- Вознесенськ, м., Микол. обл. (центр Вознесенського р-ну: з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Вознесенського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Миколаївської обл.) 315, 868
- Вознесенський район, Микол. обл. (з 1923 р. – Вознесенський р-н Миколаївської округи Одеської губ., з 1932 р. – Вознесенський р-н Одеської обл., з 1944 р. – Миколаївської обл. У 1962–1965 р. внаслідок укрупнення у складі Вознесенського р-ну перебували сільради Веселинівського р-ну (Катеринівська, Миколаївська, Новосвітлівська, Петрівська, Покровська і Ставківська). У 1965 р. у складі Вознесенського р-ну 14 сільрад: Білоусівська, Бузька, Воронівська, Григорівська, Дмитрівська, Дорошівська, Малосолоненська, Новогригорівська, Олександрівська, Прибужанівська, Таборівська, Трикратська, Щербанівська та Яструбинівська. 2020 р. до складу Вознесенського р-ну додалися території ліквідованих Братського, Веселинівського, Доманівського, Єланецького р-нів і у складі нового Вознесенського р-ну утв. 13 громад: міські Вознесенська і Южноукраїнська; селищні: Братська, Веселинівська, Олександрівська, Доманівська, Єланецька; сільські: Новомар'ївська, Бузька, Дорошівська, Прибужанівська, Мостівська, Прибужка) 892, 1297, 1304-1305
- Володимирівка, с. Микол. обл. (у 1923-1932 рр. – центр Володимирівського р-ну Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл.; у 1937-1954 рр. – центр Володимирівського р-ну Миколаївської обл.; з 1959 р. – центр селищної ради Казанківського р-ну Миколаївської обл.; з 2020 р. – село Володимирівської сільської громади Баштанського р-ну Миколаївської обл.) 56, 161
- Врадіївка, смт Микол. обл. (центр Врадіївського р-ну) 1038; *див.*: Врадіївський р-н (Микол. обл.)
- Врадіївський район, Микол. обл. (з 1923 р. – Врадіївський р-н Первомайської округи Одеської губ., з лютого 1931 р. по 27.09.1932 – у складі Любашівського р-ну Одеської губ. (з 09.02.1932 – області), з 27.02.1932 р. – Великоградіївський р-н Одеської обл., з 1954 р. – Великоградіївський р-н Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайський р-н, з 1965 р. – Кривоозерський р-н, з 1966 р. – Врадіївський р-н, з 2020 р. – Первомайський р-н Миколаївської обл.) XXX, 175, 797, 830, 1038
- Гарбузинський район, Миколаїв. обл. LXIV; *див.*: Арбузинський район
- Гедвилове, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл., нині у складі смт Криве Озеро Миколаївської обл.) 33
- Голта, м. Микол. обл. (історичний район м. Первомайська Миколаївської обл.) 16
- Грушівка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 2020 р. – Первомайської територіальної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 1341

- Долинки, с. Микол. обл. (так у тексті; нині село з такою назвою не існує. Вірогідно, свідок зазначила існуючий у роки Голодомору х. Ділянка № 5 Анчекракської сільради Очаківського р-ну, який нині теж не існує) 780
- Доманівка, с. Микол. обл. (адмін. центр Доманівського р-ну : з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1954 р. – Миколаївської обл., з 2020 р. – центр Доманівської селищної територіальної громади) 892
- Доманівський район, Микол. обл. (з 1923 р. – Доманівський р-н Одеської губ., з 1932 р. – Доманівський р-н Одеської обл., з 1954 р. – Доманівський р-н Миколаївської обл., з 1965 р. – у складі смт Доманівка і 13 сільрад – Богданівської, Володимирівської, Зеленоярської, Козубівської, Лідіївської, Маринівської, Миколаївської, Мостівської, Новокантакузівської, Олександрівської, Олександродарської, Прибузької та Царедарівської. Лікв. 2020 р, територія увійшла до Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 319, 875, 892
- Їжицьке, Їжицьке, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Очаківського р-ну Миколаївської округи Одеської губ., з 1932 р. – Очаківського р-ну Одеської обл., з 1937 р. – Очаківського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Миколаївського р-ну, з 1965 р. – Очаківського р-ну, з 2020 р. – Чорноморської громади Миколаївського р-ну Миколаївської обл.) 507
- Календове, с. Микол. обл. (кол. село Врадіївського р-ну, злилося із с. Велика Чайківка, що нині не існує – територія у складі с. Краснопіль Врадіївської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 797
- Кам'яний міст, смт і станція, Микол. обл. (Ананіївського повіту Херсонської губ., з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Первомайського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Первомайського р-ну Миколаївської обл., з 2020 р. – Кам'яномостівської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 354, 356
- Ковбань, х. Микол. обл. (хутір неподалік смт Доманівки, нині не існує; з 1923 р. – Доманівського р-ну Одеської губ., з 1932 р. – Доманівського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Доманівського р-ну Миколаївської обл., з 2020 р. – територія Доманівської селищної громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 314-315
- Костянтинівка, с., смт Микол. обл. (у 1923 р. – Арбузинської волості Костянтинівського р-ну Первомайської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Арбузинського р-ну Одеської обл., з 1944 р. – Арбузинського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Братського р-ну, з 1966 р. – Арбузинського р-ну, з 2020 р. – Костянтинівської сільської громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 1302
- Кривоозерський район, Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерський р-н Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерський р-н Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерський р-н Миколаївської обл. 1962 р. ліквід., переданий до складу Первомайського р-ну, з 1965 р. відновлений як Кривоозерський р-н, у 1966 р. частина сільрад відійшла до Врадіївського р-ну (Великовеселівська, Врадіївська, Гуляницька, Доброжанівська, Жовтнева, Іванівська, Краснопільська, Кумарівська, Новопавлівська та Сирівська). Ліквід. 2020 р. з передачею території до Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 622, 799, 854, 1175, 1307, 1341
- Кузнецове, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Доманівського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Доманівського р-ну Миколаївської обл., Щасливської сільради, з 2020 р. – Доманівської селищної громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 877
- Курлози (Штубей), с. Микол. обл. 1288; *див.*: Курячі Лози
- Курячі Лози, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Криво-

- озерського р-ну, з 2020 р. – Кривоозерської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 1288
- Лиса Гора, с. Миколаїв. обл. LXIV–LXV
- Мала Мечетня, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 2020 р. – Кривоозерської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 622
- Малахове (з 1936 р. – Олександродар), с. Микол. обл. (з 1923 р. – Доманівського р-ну Одеської губ., з 1932 р. – Доманівського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Доманівського р-ну Миколаївської обл. з 2020 р. – Доманівської селищної громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 39
- Маринівка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Доманівського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Доманівського р-ну Миколаївської обл., з 2020 р. – Доманівської селищної громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 875–877
- Мартинівське, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Вознесенського р-ну Одеської обл., з 1944 р. – Вознесенського р-ну Миколаївської обл., з 1965 р. – Прибужанівської сільради, з 2020 р. – Прибужанівської сільської громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 1304
- Михалкове (Міхалково), с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 2020 р. – Кривоозерської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 799
- Міхалково, с. Микол. обл. 799; *див.*: Михалкове
- Нейзац (у тексті – Найси; колишня німецька колонія, нині – с. Прогресівка), с. Микол. обл. (з 1923 р. – Анатоліївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Анатоліївського (Тилігуло-Березанського) р-ну Одеської обл., з 1937 р. – Тилігуло-Березанського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Миколаївського р-ну, з 1966 р. – Березанського р-ну; з 2020 р. – Березанської селищної громади Миколаївського р-ну Миколаївської обл.) 339
- Новопавлівка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Баштанського р-ну Одеської обл., з 1937 р. – Баштанського р-ну Миколаївської обл., Новоіванівської сільради, з 2020 р. – Баштанської міської громади Баштанського р-ну Миколаївської обл.) 956, 1097
- Новопристань с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Вознесенського р-ну Одеської обл., з 1944 р. – Вознесенського р-ну Миколаївської обл., з 1965 р. – Яструбинівської сільради, з 2020 р. – Прибужанівської сільської громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 105
- Новоселівка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Доманівського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Доманівського р-ну Миколаївської обл., з 2020 р. – Доманівської селищної громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 892
- Олександрівка, смт Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Вознесенського р-ну Одеської обл., з 1944 р. – Вознесенського р-ну Миколаївської обл., з 1965 р. – Олександрівської сільради, з 2020 р. – Олександрівської селищної громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 131, 1297
- Олександродар, Микол. обл.; *див.*: Малахове
- Орлик, с. Микол. обл. (історичний район м. Первомайська Миколаївської обл.) 16

- Остапівка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., 1. з 1944 р. – Арбузинського району Миколаївської обл., Благодатненської сільради, з 2020 р. – Благодатненської сільської громади Первомайського р-ну Миколаївської обл. 2. з 1937 р. – Новоодеського р-ну Миколаївської обл., Антонівської сільради, з 2020 р. – Сухоеланецької сільської громади Миколаївського р-ну Миколаївської обл.) 119
- Очеретня, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кривоозерського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Кривоозерського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Кривоозерського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 2020 р. – Кривоозерської селищної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 1289
- Павлівка, с. Микол. обл. (колишня назва с. Новопавлівка Врадіївського р-ну); *див.*: Новопавлівка 1290
- Первомайськ (Першомайське), м. Од. обл. (центр Первомайського р-ну: з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1954 р. – Миколаївської обл., з 2020 р. – центр Первомайської міської громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 16, 68, 152, 356, 813, 896, 1308
- Первомайський район, Микол. обл. (територія Балтського повіту Подільської губ., з 1923 р. – Богопільський р-н Першомайської округи Одеської губ., з 1930 р. – Первомайський р-н, з 1932 р. – Первомайський р-н Одеської обл., з 1954 р. – Первомайський р-н Миколаївської обл.) 63, 16, 68, 152, 356, 813, 896, 1308
- Піщаний Брід (до 1916 р. – Шпеер, потім Карпатське і Шпеер по 1945 р.), с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1939 р. – центр Піщано-Бродського р-ну Кіровоградської обл., з 1944 р. – Веселинівського р-ну Миколаївської обл., з 2020 р. – Степівської сільської громади Миколаївського р-ну Миколаївської обл.) 118
- Прогресівка, с. Микол. обл.; *див.*: Нейзац
- Ракове, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Вознесенського р-ну Одеської обл., з 1944 р. – Вознесенського р-ну Миколаївської обл., з 1965 р. – Новогригорівської сільради, з 2020 р. – Вознесенської міської громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 1305
- Семенівка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Арбузинського р-ну Одеської обл., з 1944 р. – Арбузинського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Братського р-ну, з 1966 р. – Семенівської сільради Арбузинського р-ну, з 2020 р. – Благодатненської сільської громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 152, 365
- Сирове, Сирівське, Сирівський хутір, Микол. обл. (з 1923 р. – Врадіївського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з лютого 1931 р. по 27.09.1932 – Любашівського р-ну Одеської губ. (з 09.02.1932 – області), з 27.02.1932 р. – Великоврадіївського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Великоврадіївського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 1966 р. – Врадіївського р-ну, з 2020 р. – Врадіївської територіальної громади Первомайського р-ну Миколаївської обл.) 821, 824, 847, 848
- Ташине (в минулому – Грибове), с. Микол. обл. (з 1923 р. – Анатоліївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Анатоліївського (Тилігуло-Березанського) р-ну Одеської обл., з 1937 р. – Тилігуло-Березанського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Миколаївського р-ну, з 1966 р. – Березанського р-ну; з 2020 р. – Березанської селищної громади Миколаївського р-ну Миколаївської обл.) 354
- Тетянівка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Снігурівського р-ну Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., Березнегуватського р-ну, Новосеواстопольської

сільради, з 2020 р. – Березнегуватської селищної громади Баштанського р-ну Миколаївської обл.) 1339

Тимофіївка, с. Микол. обл. (з 1923 р. – Кантакузівського р-ну Первомайської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Мостівського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Мостівського р-ну Миколаївської обл., з 1959 р. – Веселинівського р-ну, з 1962 р. – Доманівського р-ну, з 2020 р. – Новомар'ївської сільської громади Вознесенського р-ну Миколаївської обл.) 366

Федорівка (Федоровка), с. Микол. обл. (в 70-х рр. XIX ст. хутір, а пізніше село Ісаївської волості Херсонської губ., з 1919 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Миколаївсько-Гіжицької сільради Великоградіївського р-ну Одеської обл., з 1954 р. – Великоградіївського р-ну Миколаївської обл., з 1962 р. – Первомайського р-ну, з 1965 р. – Кривоозерського р-ну, з 1966 р. – Врадіївського р-ну, Новопавлівської сільради; з 2020 р. – Врадіївської селищної громади Врадіївського р-ну Миколаївської обл.) 983, 984, 986, 1002

Чайківка, с. Микол. обл.; *див.*: Велика Чайківка

Штубей (Курлози, Курячі Лози), с. Микол. обл.; *див.*: Курячі Лози

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ (утв. 27.02.1932 р., коли ЦВК СРСР затвердив постанову IV позачергової сесії ВУЦВК від 09.02.1932 про створення на території Української СРР п'яти областей. Адмін. зміни до 1932 р.: 1920 р. утворено Одеську губернію, а через два роки до неї приєднано Миколаївську губернію. У 1923–1930 р. існувала Одеська округа, у 1930–1932 р. – Одеський район, підпорядкований безпосередньо республіканському центрові. 12.10.1924 частина території Балтської і Одеського округ Одеської губ. і Тульчинської округи Подільської губ. відійшла до новоутвореної *Автономної Молдавської Соціалістична Радянської Республіки* у складі Української СРР. 23.07.1930 Одеський і Овідіопольський р-ни ліквідовано, території підпорядковані безпосередньо Одеській міськраді; центр Янівського району перенесено з м. Янівки до с-ща при ст. Роздільна з перейменуванням Янівського р-ну на Роздільнянський. На території ліквідованої Одеської округи існувало 22 райони, підпорядковані республіканському центру: Першомайський (центр – м. Першомайське), Благодатнівський (с. Благодатне), Криво-Озерський (м-ко Криве Озеро), Анатолівський (с. Суворове), Антоно-Кодинцівський (с. Антоно-Кодинцеве), Андріїво-Іванівський (с. Андріїво-Іванівка), Біліївський (с. Біліївка), Березівський (п. м. т. Березівка), Благоївський нац. болг. (с. Благоївка), Вільшанський нац. болг. (с. Вільшанка), Врадіївський (с. Велика Врадіївка), Гросулівський (с. Гросулове), Доманівський (с. Доманівка), Жовтневий (м-ко Жовтень), Зельцьський нац. нім. (с. Зельц), Любашівський (м-ко Любашівка), Роздільнянський (с-ще Роздільна) Савранський (м-ко Саврань), Спартаківський нац. нім. (кол. Грос.-Лібенталь), Троїцький (с. Троїцьке), Цебриківський (с. Цебрикове), Фрунзівський (м-ко Захарівка). 1932 р. утв. Одеська обл. з центром у м. Одесі у складі 4-х міст, підпорядкованих області, та 46 районів (міста: Одеса, Зінов'ївське, Миколаїв, Херсон; райони: Анатолівський (Тиліг.-Березанський), Андріїво-Іванівський, Антоно-Кодинцівський (Комінтернівський), Арбузинський, Баштанський, Березівський, Бериславський, Біліївський, Благоївський (нац. болгарськ.), Бобринецький, Велико-Висківський, Велико-Олександрівський, Вільшанський (нац. болгарськ.), Вознесенський, Голованівський, Голо-Пристанський, Гросулівський, Грушківський, Добровеличківський, Доманівський, Жовтневий, Зельцьський (нац. німецьк.), Знам'янський, Калініндорфський (нац. євр.), Карл Лібкнехтівський (нац. німецьк.), Кахівський, Криво-Озерський, Любашівський, Ново-Архангельський, Ново-Бузький, Ново-Миргородський, Ново-Одеський, Ново-Український, Очаківський, Першомайський, Роздільнянський, Скадівський, Снігурівський, Спартаківський (нац. німецьк.), Тро-

їцький, Устимівський, Фрунзівський (Захар'ївський), Хмільовський, Хорлівський, Цебриківський, Цюрупинський. 13.02.1933 створено Савранський р-н із 18 сільрад, вилучених із Криво-Озерського р-ну (Байбузівська, Бакшанська, Вільшанська, Глибоцька, Гетьманівська, Концебівська, Капустянська, Кам'яноватська, Недельківська, Осичківська, Острівська, Плосківська, Полянецька, Савранська-українська, Савранська-єврейська, Слюсарівська, Юзефівська та Дубинівська). Постановою ВУЦВК № 3 від 22.01.1935 «Про розукрупнення районів УСРР» в Одеській обл. утворено 74 р-ни (4 міськради, безпосередньо підпорядкованих області: Одеська, Кіровська, Миколаївська, Херсонська; 74 райони: Аджамський, Біляївський, Богодатнівський, Березнеговатський, Володимирівський, Варварівський, Витязівський, Горностаївський, Гайворонський, Єланецький, Лисаветградківський, Мостівський, Мало-Виськівський, Ново-Воронцівський, Привільнянський, Піщано-Брідський, Тишківський, Чаплинський, Ширяївський, Янівський, Андріїво-Іванівський, Арбузинський, Баштанський, Березівський, Бериславський, Благоївський, Бобринецький, Братський, Велико-Виськівський, Велико-Врадівський, Велико-Олександрівський, Вознесенський, Голованівський, Голо-Пристанський, Гросулівський, Грушківський, Добровеличківський, Доманівський, Жовтневий, Зельцький, Знам'янський, Калініндорфський, Карл-Лібкнехтівський, Кахівський, Комінтернівський, Компаніївський, Кривоозерський, Любашівський, Ново-Архангельський, Ново-Бузький, Ново-Миргородський, Ново-Одеський, Ново-Український, Ольшанський, Очаківський, Первомайський, Рівнянський, Роздільнянський, Савранський, Скадовський, Снігурівський, Спартаківський, Тілігуло-Березанський, Троїцький, Устимівський, Фрунзівський, Хмільовський, Хорлівський, Цебриківський, Цюрупинський. 22.09.1937 від Одеської обл. до новоутвореної *Миколаївської обл.* відійшли міста Миколаїв, Херсон, Кіровоград та 29 р-нів (Афіамський**, Баштанський, Березнегуватський, Бериславський*, Бобринецький**, Велико-Олександрівський*, Варварівський, Вітязевський, Володимирівський, Голо-Пристанський*, Горностаївський*, Єланецький, Єлизаветградський**, Знам'янський**, Калініндорфський*, Каховський, Компаніївський**, Ново-Бузький, Ново-Воронцовський*, Ново-Одеський, Очаківський, Привільнянський, Скадовський*, Снігурівський, Тілігуло-Березанський, Устинівський, Хорлівський, Цюрупинський*, Чаплинський (* – райони, що пізніше увійшли до Херсонської обл.; ** – райони, що пізніше увійшли до Кіровоградської обл.). 1938 р. від Одеської обл. до Миколаївської обл. відійшла частина ліквідованого *Карло-Лібкнехтівського* р-ну Од. обл. 10.01.1939 від Одеської обл. до новоутвореної *Кіровоградської обл.* відійшли 10 р-нів (Великовисківський, Добровеличківський, Маловисківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Піщанобрідський, Рівненський, Тишківський та Хмелівський). 1940 р. до Одеської області приєднано частину території ліквідованої *Молдавської Автономної РСР* (райони: Чорнянський, Піщанський, Валегоцупівський, Красноокнянський, Балтський, Бірзульський, Ананьївський, Кодимський). 15.02.1954 до складу Одеської обл. увійшла територія ліквідованої *Ізмаїльської обл.* 30.12.1962 14 р-нів Одеської області укрупнено: 1. *Ананьївський* р-н в складі м. Ананьїв, сільрад Ананьївського р-ну та Качурівської і Петрівської – Котовського р-ну, Мар'янівської, Миколаївської, Новоандріївської, Олександрівської, Осинівської, Старомаяківської, Червонокутської і Ширяївської – Ширяївського р-ну. 2. *Балтський р-н* у складі смт Кодима і Слобідка, сільрад Балтського і Кодимського р-нів та Піщанської, Плосківської, Пужайківської і Шляхівської – Савранського р-ну. 3. *Березівський р-н* у складі м. Березівка, сільрад Березівського і Миколаївського (за винятком Кахівської і Настасіївської) р-нів та Жовтневої, Катерино-Платонівської і Новоєлизаветівської – Цебриківського р-ну, Шабельницької –

Ширяївського р-ну. 4. *Білгород-Дністровський* р-н у складі сільрад Білгород-Дністровського і Старокозацького р-нів та Миколаївсько-Новоросійської, Надеждинської, Успенівської і Ярославської – Саратовського р-ну. 5. *Біляївський* р-н у складі смт Біляївка і Великодолинське, сільрад Біляївського, Одеського (за винятком Григоріївської, Красносільської і Фонтанської) і Овідіопольського р-нів. 6. *Болградський* р-н у складі м. Болград, сільрад Болградського (за винятком Каланчацької), Новоіванівського (за винятком Острівнянської) і Ренійського р-нів та Баннівської – Ізмаїльського р-ну. 7. *Ізмаїльський* р-н у складі смт Суворове, сільрад Ізмаїльського) за винятком Баннівської) і Кілійського р-нів та Каланчацької – Болградського р-ну, Острівнянської – Новоіванівського р-ну. 8. *Комінтернівський* р-н у складі смт Іванівка і Петрівка, сільрад Комінтернівського і Іванівського (за винятком Баранівської і Більчанської) р-нів та Григорівської, Красносільської і Фонтанської – Одеського р-ну. 9. *Котовський* р-н у складі смт Красні Окни, сільрад Котовського (за винятком Качурівської і Петрівської) і Красноокнянського р-нів та Карабанівської і Мар'янівської – Фрунзівського р-ну. 10. *Любашівський* р-н у складі смт Любашівка і Саврань, сільрад Любашівського р-ну, та Кахівської і Настасіївської – Миколаївського р-ну, Бакшанської, Вільшанської, Кам'янської, Концебівської, Неділковської і Полянецької – Савранського р-ну. 11. *Роздільнянський* р-н у складі смт Лиманське і Цебрикове, сільрад Роздільнянського р-ну та Гребениківської, Мигаївської, Новоселівської і Слов'яно-Сербської – Великомихайлівського р-ну, Баранівської і Більчанської – Іванівського р-ну, Петрівської, Чапаєвської і Червонознам'янської – Цебриківського р-ну. 12. *Тарутинський* р-н у складі смт Березине, Бородіно, Серпневе і Тарутине, сільрад Тарутинського і Бородінського р-нів та Вознесенської, Деленської, Мирнопільської і Теплицької – Арцизького р-ну, Світлодолинської – Саратовського р-ну. 13. *Татарбунарський* р-н у складі смт Сарата і Татарбунари, сільрад Татарбунарського р-ну та Виноградівської, Кам'янської, Павлівської і Холмської – Арцизького р-ну, Дивізійської, Зорянської, Колісенської, Новоросійської, Новоселівської, Плахтійської і Сергіївської – Саратовського р-ну. 14. *Фрунзівський* р-н у складі смт Велика Михайлівка, сільрад Фрунзівського р-ну (за винятком Карабанівської і Мар'янівської) та Великокомарівської, Великоплосківської, Комарівської, Новоборисівської, Полезненської і Тростянецької – Великомихайлівського р-ну, Кіровської, Ленінської, Миколаївської і Орджонікідзенської – Цебриківського р-ну, Бранкованівської, Макарівської, Малігонівської і Саханської – Ширяївського р-ну. 04.01.1965 по Одеській області затверджено 20 р-нів: 1. *Ананьївський* р-н у складі м. Ананьїв і Ананьївської Другої, Ананьївської Першої, Гандрабурівської, Долинської, Жеребківської, Коханівської, Кохівської, Мардарівської, Новогригорівської, Новоолександрівської, Точилівської та Шимківської сільрад Ананьївського р-ну; Троїцької сільради Любашівського р-ну; 2. *Балтський* р-н у складі м. Балта; Бендзарівської, Борсуківської, Гольмянської, Кармалюківської, Козацької, Лісничівської, Миронівської, Обжильської, Оленівської, Пасатської, Пасицелівської, Переймівської, Перелітської, Піщанської, Плосківської, Пужайківської, Саражинської, Сінненської, Ухожанської, Харитинівської, Чернеченської та Шляхівської сільрад Балтського р-ну; Кам'янської та Концебівської сільрад Любашівського р-ну. 3. *Березівський* р-н у складі м. Березівка і Гуляївської, Демидівської, Заводівської, Маринівської, Нейківської, Новоподільської, Ряснопільської, Ставківської та Червоноармійської сільрад Березівського р-ну; Джугастрівської та Коноплянської сільрад Комінтернівського р-ну; Яснопільської сільради Доманівського р-ну Миколаївської області. 4. *Білгород-Дністровський* р-н у складі сільрад Білгород-Дністровського р-ну: Адамівської, Андріївської, Бритівської, Велико-Мар'янівської, Випаснянської, Забарівської, Затоківської, Карналеївської,

Козацької, Крутоярівської, Маразліївської, Миколаївської, Монашівської, Приморської, Ройлянської, Руско-Іванівської, Семенівської, Старокозацької, Староцаричанської, Фараонівської, Шабівської та Широківської. 5. *Біляївський* р-н у складі Біляївської та Великодолинської селищних рад і сільрад Біляївського р-ну: Августівської, Барабойської, Березанської, Василівської, Великодальницької, Вигодянської, Гниляківської, Граденицької, Дальницької, Іллінської, Йосипівської, Маяківської, Миколаївської, Нерубайської, Новоградківської, Овідіопольської, Олександрівської, Роксоланівської, Сухолиманської, Троїцької та Яськівської. 6. *Болградський* р-н у складі м. Болград і Баннівської, Василівської, Виноградівської, Виноградненської, Владиченської, Главанської, Голицької, Городнянської, Дмитрівської, Жовтневої, Задунайської, Калчівської, Котловинської, Криничненської, Новоіванівської, Новотроянівської, Олександрівської, Табаківської та Червоноармійської сільрад Болградського р-ну; Каланчацької сільради Ізмаїльського р-ну. 7. *Великомихайлівський* р-н у складі Великомихайлівської селищної ради і Великокомарівської, Векопосківської, Кіровської, Комарівської, Новоборисівської, Полезненської та Тростянецької сільрад Фрунзівського р-ну; Михайлопільської сільради Комінтернівського р-ну; Цебриківської селищної ради і Гребениківської, Мигаївської, Новоселівської, Петрівської, Сло'яно-Сербської, Чапаєвської та Червонознам'янської сільрад Роздільнянського р-ну. 8. *Ізмаїльський* р-н у складі Суворовської селищної ради і Багатянської, Бросківської, Кам'янської, Кирничанської, Кислицької, Комишівської, Лощинівської, Муравлівської, Новонекрасівської, Новопокровської, Новоселівської, Озерненської, Острівнянської, Першотравневої, Приозерненської, Саф'янівської, Старонекрасівської, Старотроянівської та Утконосівської сільрад Ізмаїльського р-ну; Долинської, Лиманської, Нагірненської, Новосільської, Орлівської та Плавнівської сільрад Болградського р-ну. 9. *Кілійський* р-н у складі мм. Кілія та Вилкове Кілійської міськради; Василівської, Десантнівської, Дмитрівської, Лісківської, Мирнівської, Приморської, Трудової, Фурманівської, Червоноярської та Шевченківської сільрад Ізмаїльського р-ну; Нерушайської, Струмківської та Холмської сільрад Татарбунарського р-ну. 10. Кодимський р-н у складі Кодимської та Слобідської селищних Рад і Будеївської, Грабівської, Івашківської, Лабушненської, Олексіївської, Петрівської, Сербівської, Тимківської та Шершенецької сільрад Балтського р-ну; Баштанківської та Загнітківської сільрад Крижопільського р-ну Вінницької обл. 11. *Комінтернівський* р-н у складі Петрівської селищної ради і сільрад Комінтернівського р-ну: Благоївської, Визирської, Григорівської, Дмитрівської, Калинівської, Комінтернівської, Красносільської, Кремидівської, Любопільської, Ониськівської, Павлинської, Першотравневої, Петрівської, Свердловської, Северинівської, Сербківської, Сичавської, Фонтанської та Шомполівської. 12. *Котовський* р-н у складі Красноокнянської селищної ради і сільрад Котовського р-ну: Антонівської, Борщівської, Великофонтанської, Гоноратської, Довжанської, Дубівської, Качурівської, Климентівської, Косівської, Куяльницької, Липецької, Любомирської, Нестоїтської, Новосамарської, Новоселівської, Олексіївської, Петрівської, Ставрівської, Станіславської, Старокульнянської, Топалівської, Федосіївської, Цеханівської, Чапаєвської та Чорнянської. 13. *Любашівський* р-н у складі Любашівської та Савранської селищних рад і сільрад Любашівського р-ну: Агафіївської, Бакшанської, Бобрицької, Боківської, Вільшанської, Гвоздавської, Іванівської, Кричунівської, Неділковської, Новокарбівської, Полянецької та Ясенівської. 14. *Миколаївський* р-н у складі Ананіївської, Андрієво-Іванівської, Антонюківської, Миколаївської, Новопетрівської, Олексіївської, Петрівської, Скосарівської, Ульяновської та Шабельницької сільрад Березівського р-ну; Новоандріївської та Червонокутської сільрад Ананіївського р-ну; Миколаївської та Настасіївської сільрад

Любашівського р-ну. 15. *Роздільнянський* р-н у складі м. Роздільна, Лиманської селищної ради і Баранівської, Бецилівської, Білчанської, Гаївської, Єреміївської, Кам'янської, Кіровської, Кучурганської, Марківської, Новоукраїнської, Понятівської, Старостинської, Щербанської та Яковлівської сільрад Роздільнянського р-ну; Виноградарської та Єгорівської сільрад Біляївського р-ну; Іванівської селищної Ради Комінтернівського р-ну. 16. *Саратський* р-н у складі Саратської селищної ради і Зорянської, Колісенської, Новоселівської та Плахтіївської сільрад Татарбунарського р-ну; Миколаївсько-Новоросійської, Надеждинської, Успенівської та Ярославської сільрад Білгород-Дністровського р-ну; Веселокутської, Вознесенської Першої, Мирнопільської, Новокапланівської, Світлодолинської та Теплицької сільрад Тарутинського р-ну. 17. *Тарутинський* р-н у складі Березинської, Бородінської, Серпнівської та Тарутинської селищних рад і сільрад Тарутинського р-ну: Веселодолинської, Виноградівської, Вільненської, Вознесенської Другої, Деленської, Євгенівської, Калачівської, Красненської, Ліснянської, Миколаївської, Міняйлівської; Надрічнлянської, Олександрівської, Петрівської Другої, Петрівської Першої, Петропавлівської, Підгірненської, Плачиндівської, Рівнянської, Старосільської, Юр'ївської та Ярівської. 18. *Татарбунарський* р-н у складі Татарбунарської селищної ради і Білоліської, Борисівської, Виноградівської, Вишнівської, Дивізійської, Дмитрівської, Жовтоярської, Кам'янської, Лиманської, Михайлівської, Павлівської, Приморської, Рибальської, Сергіївської та Трапівської сільрад Татарбунарського р-ну; м. Арциз Білгород-Дністровської міськради; Тузлівської сільради Білгород-Дністровського р-ну. 19. *Фрунзівський* р-н у складі Затишанської та Фрунзівської селищних рад і Бранкованівської, Василівської, Войничівської, Йосипівської, Карабанівської, Ленінської, Малігонівської, Мар'янівської, Новопавлівської, Павлівської, Перехрестівської та Соше-Острівської сільрад Фрунзівського р-ну; Гулянської та Маяківської сільрад Котовського р-ну. 20. *Ширяївський* р-н у складі Мар'янівської, Миколаївської, Олександрівської, Осинівської, Старомаяківської та Ширяївської сільрад Ананівського р-ну; Антонівської, Жовтневої, Катерино-Платонівської та Новоєлизаветівської сільрад Березівського р-ну; Макарівської, Миколаївської, Орджонікідзенської та Саханської сільрад Фрунзівського р-ну. 05.02.1965 передано сільради: Антонівську Ширяївського р-ну – до складу Березівського р-ну; Кам'янську Балтського р-ну – до складу Любашівського р-ну; Новокапланівську Саратського р-ну – до складу Тарутинського р-ну; Новоселівську Ізмайльського р-ну – до складу Кілійського р-ну; сільради Фрунзівського р-ну: Бранкованівську та Малігонівську – до складу Ширяївського р-ну, Соше-Острівську – до складу Великомихайлівського р-ну. Село Копи Миколаївської сільради Миколаївського р-ну передано до складу Доманівського р-ну (Володимирівська с. р.) Миколаївської обл. 08.12.1966 в Одеській області утворено 5 нових районів: 1. *Арцизький* р-н у складі м. Арциз (центр), Виноградівської, Кам'янської та Гіавлівської с. р. Татарбунарського р-ну; Главанської, Задунайської та Новоіванівської с. р. Болградського р-ну; Острівненської с. р. Ізмайльського р-ну; Холмської с. р. Кілійського району; Веселокутської, Вознесенської Першої, Мирнопільської та Теплицької с. р. Саратського р-ну; Деленської с. р. Тарутинського р-ну. 2. *Іванівський* р-н у складі Іванівської селищної ради, Баранівської та Білчанської с. р. Роздільнянського р-ну; Джугастрівської та Коноплянської с. р. Березівського р-ну; Михайлопільської та Червонознам'янської с. р. Великомихайлівського р-ну; Петрівської селищної ради, Благоївської, Павлинської та Северинівської с. р. Комінтернівського р-ну. 3. *Красноокнянський* р-н у складі Красноокнянської селищної ради, Антонівської, Довжанської, Дубівської, Новосамарської, Ставрівської, Топалівської, Федосіївської, Цеханівської та Чорнянської с. р. Котовського р-ну; Гулянської та Маяківської

с. р. Фрунзівського р-ну. 4. *Овідіопольський* р-н у складі Великодолинської селищної ради і с. р. Біляївського р-ну: Барабойської, Дальницької, Йосипівської, Миколаївської, Новоградківської, Овідіопольської, Олександрівської, Роксоланівської та Сухолиманської. 5. *Савранський* р-н у складі Савранської селищної ради, Бакшанської, Вільшанської, Кам'янської, Неділівської та Полянецької с. р. Любашівського р-ну; Концебівської с. р. Балтського р-ну. 21.05.2016 в Одеській області відповідно до законодавста про декомунізацію перейменовано: *Балтський* р-н: с. Ухожани на с. Новополь; *Березівський* р-н: с. Котовське Червоноволодимирівської сільради на с. Котівка, с. Червоний Агроном на с. Вишневе; *Біляївський* р-н: с. Ленінське Перше на с. Сонячне, с. Петрівське на с. Петрове; с. Чапаєве на с. Тихе, с. Червона Зірка на с. Зоряне; с-ще Червоний Розселенець на с-ще Розселенець; *Болградський* р-н: с. Жовтневе на с. Каракурт, с. Нове Жовтневе на с. Новий Каракурт, с. Червоноармійське на с. Кубей; *Великомихайлівський* р-н: с. Артема на с. Трудомирівка, с. Благоеве на с. Мартове, с. Держинське на с. Ермішкове; с. Кірове на с. Вишневе; с. Незаможник на с. Заможне; *Іванівський* р-н: с. Щорсове на с. Шеметове; *Комінтернівський* р-н: с. Іллічівка на с. Ілічанка; с. Свердлове на с. Іванове; *Котовський* район: назву р-ну змінено на Подільський район, м. Котовськ на м. Подільськ; *Красноокнянський* р-н: с-ще Червоний Орач на с-ще Новий Орач; *Овідіопольський* р-н: с. Ленінталь на с. Лібенталь; *Роздільнянський* р-н: с. Кірове на с. Благодатне, с. Ленінське Друге на с. Новодмитрівка Друга, с. Піонерське на с. Виноградівка; *Татарбунарський* р-н: с. Дмитрівка на с. Дельжилер; *Ширяївський* р-н: с. Жовтень на с. Петровівка, с. Орджонікідзе на с. Армашівка; с. Жовтневе Орджонікідзевської сільради на с. Крижанівка, с. Жовтневе Новоандріївської сільради на с. Докторове. Того ж 2016 р. перейменовано *Комінтернівський* р-н на *Лиманський*, *Красноокнянський* р-н на *Окнянський*. 17.07.2020 в Одеській обл. внаслідок адмін.-тер. реформи ліквідовано 26 р-нів і створено 7 нових: 1. *Березівський* р-н у складі територій Андрієво-Іванівської сільської, Березівської міської, Великобуялицької сільської, Знам'янської сільської, Іванівської селищної, Коноплянської сільської, Курісовської сільської, Миколаївської селищної, Новокальчевської сільської, Петровівської сільської, Раухівської селищної, Розквітівської сільської, Старомаяківської сільської, Стрюківської сільської, Чогодарівської сільської, Ширяївської селищної територіальних громад; 2. *Білгород-Дністровський* р-н у складі територій Білгород-Дністровської міської, Дивізійської сільської, Кароліно-Бугазької сільської, Кулевчанської сільської, Лиманської сільської, Маразліївської сільської, Мологівської сільської, Петропавлівської сільської, Плахтіївської сільської, Саратовської селищної, Сергіївської селищної, Старокозацької сільської, Татарбунарської міської, Тузлівської сільської, Успенівської сільської, Шабівської сільської територіальних громад; 3. *Болградський* р-н у складі територій Арцизької міської, Болградської міської, Бородінської селищної, Василівської сільської, Городненської сільської, Криничненської сільської, Кубейської сільської, Павлівської сільської, Тарутинської селищної, Теплицької сільської територіальних громад; 4. *Ізмаїльський* р-н у складі територій Вилківської міської, Ізмаїльської міської, Кілійської міської, Ренійської міської, Саф'янської сільської, Суворовської селищної територіальних громад; 5. *Одеський* р-н у складі територій Авангардівської селищної, Біляївської міської, Великодальницької сільської, Великодолинської селищної, Вигодянської сільської, Визирської сільської, Дальницької сільської, Дачненської сільської, Доброславської селищної, Красносільської сільської, Маяківської сільської, Нерубайської сільської, Овідіопольської селищної, Одеської міської, Таїровської селищної, Теплодарської міської, Усатівської сільської, Фонтанської сільської, Чорноморської міської, Чорноморської селищної, Юженської

міської, Ясківської сільської територіальних громад; 6. *Подільський* р-н у складі територій Ананьївської міської, Балтської міської, Долинської сільської, Зеленогірської селищної, Кодимської міської, Куяльницької сільської, Любашівської селищної, Окнянської селищної, Піщанської сільської, Подільської міської, Савранської селищної, Слобідської селищної територіальних громад; 7. *Роздільнянський* р-н у складі територій Великомихайлівської селищної, Великопосківської сільської, Затишанської селищної, Захарівської селищної, Лиманської селищної, Новоборисівської сільської, Роздільнянської міської, Степанівської сільської, Цебриківської селищної територіальних громад) X–XIII, XIV, XVI, XVIII, XXXV, XLI–XLIII, XLIX, I, II, LIV, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 1–1500, 1630–1637

Одеса, м. Од. обл. (адмін. центр Одеської обл.) XIII, XIV, XV, XVI, XXI, XLI, XLIII–LVII, LXXIII, LXXVII, LXXXI, LXXXIV, 3–153, 182, 188, 193, 197, 273, 328, 330, 338, 354, 358, 483, 496, 500, 507, 548, 567, 641, 645, 673, 736, 753, 763, 764, 770, 780, 783, 806, 807, 811, 821, 823, 828, 861, 865, 866, 875, 880, 890, 934, 940, 957, 969, 989, 994, 999, 1001, 1009, 1026, 1061, 1073, 1086, 1088, 1089, 1113, 1114, 1118, 1119, 1127, 1131, 1132, 1135, 1145, 1149, 1153, 1163, 1170, 1187, 1199, 1200, 1213, 1214, 1218, 1222, 1226, 1244, 1254, 1263, 1271, 1274, 1290, 1315, 1316, 1329, 1332, 1345, 1348

Одеська губернія XLIV

Одеський (приміський) район, Од. обл. (1923–1930 рр., 1935–1962 рр., відновлений з 17.07.2020 р.) Утв. 1923 р. у складі Одеської округи Одеської губ. (15 сілрад, зокрема, Ольгіївська німецька національна сілрада), ліквідований 1930 р. у зв'язку із скасування округ. Відновлений як Одеський приміський район у 1935 р. на території приміської зони Одеської міськради у складі 31 сілради (Августівська, Барабойська, Бурлачо-Балківська, Велико-Фонтанська, Вигодянська, Гільдендорфська, Григоріївська, Гниляківська, Дальницька 1-А, Дальницька 1-Б, Дальницька 2, Ільїнська, Калаглійська, Криво-Балківська, Крижанівська, Нерубайська, Ново-Дофінівська, Овідіопільська, Олександрівська, Отрадівська, Потриваївська, Протопопівська, Роксоланівська, Санжійська, Сухо-Лиманська, Татарська, Уварівська, Усатівська, Чубаївська). Станом на 1938 р. складався з 27 сілрад: Августівська (с. Августівка), Барабойська (с. Барабой), Велико-Фонтанська (с. Великий Фонтан), Вигодянська (с. Вигода, хутори Войкове, Кляйн-страсбург, Палівка), Гільдендорфська (с. Гільдендорф), Гниляківська (с. Гнилякове), Григорівська (сс. Булдинка, Григорівка, Чабанка), Дальницька (с. Дальник, х. Дальницький), Дальницька 1 (с. Дальник 1), Дальницька 2 (с. Дальник 2), Іллінська (с. Іллінка), Кривобалківська (с. Крива Балка), Крижанівська (сс. Фонтанка, Крижанівка, х. Шевченко, радгосп Іллічівка), Люстдорфська (с. Люстдорф), Нерубайська (с. Нерубайське, х. Велика Хомина), Ново-Дофінівська (сс. Ново-Дофінівка, Олександрівка), Овідіопольська (м. Овідіополь), Олександрівська (с. Олександрівка (Арнаутівка), х. Іллічівка), Отрадівська (сс. Отрадове, Палієве, Фоминка, Христианівка, Юзефсталь, хутори Болгарка, Петерсталь (Петродолинівка), Потриваївська (сс. Алтестове, Біляївка, Велика Фомина Балка, Гнилякове, Ленінське, Потриваєве, Рикове, Троїцьке, Холодна Балка, хутір Кабаченко), Протопопівська (сс. Протопопівка, Рищепівка, Маленькі Лиманські Хутори), Роксоланівська (с. Роксолани/Роксоліяни/Роксоланівка), Санжійська/Санжейська (с. Санжійка/Санжейка), Сухолиманська (с. Сухий Лиман), Татарська (с. Татарка), Уварівська (сс. Єлизаветівка, Єленівка, Будячки, Велико-Фестерове), Усатівська (сс. Усатове, Куяльник), Чубаївська/нині м. Одеса (Дача Дейбра, с. Дерibasівка, с. Дмитріївка (Дмитрівка), с. Нове селище, м. Одеса (Театральний провулок), Середній Фонтан, с. Чубаївка, 6, 7, 8, 10 і 11 станції Середнього Фонтану). 1939 р. створено Холодно-Балківську с. р. 01.02.1945 низка н. п. Одеського

р-ну перейменована: х. Болгарка Августівської с. р. – х. Надрічний; с. Гільдендорф і Гільдендорфську с. р. – с. Красносілка і Красносільська с. р.; н. п. Дальницької Першої «А» с. р. – с. Дальник Перший квартал і с. Дальник Другий квартал – с. Великий Дальник; Дальницьку Першу «А» с. р. – Великодальницька с. р.; н. п. Дальницької Першої «Б» с. р. – с. Дальник Третій квартал і с. Дальник Четвертий квартал – с. Дальник; Дальницька Перша «Б» с. р. – Дальницька с. р., с-ще 10 років Червоного Жовтня – с-ще Червоне; х. Молочний радгосп № 4 Новодофінівської с. р. – х. Радгоспний; х. Собача Балка Сухолиманської с. р. – х. Балка; х. Кабаченка Гниляківської с. р. – х. Дачний. На 01.09.1946 Одеський р-н складався з 18 сільрад (Августівська, Бурлачо-Балківська, Великобалківська, Велико-Долинська, Гниляківська, Григорівська, Дальницька, Іллінська, Красносільська, Крижанівська, Кубанська (19.11.1960 об'єднана з Красносільською с. р.), Маринівська, Нерубайська, Новодофінівська, Прилиманська, Протопопівська, Сухолиманська, Холодно-Балківська). Одеський р-н ліквідовано у 1962 р. з передачею території до складу Біляївського, Овідіопольського і Комінтернівського р-нів Одеської обл. 17.07.2020 створено новий Одеський район у складі 22 територіальних громад: 5 міських (Біляївська, Одеська, Теплодарська, Чорноморська, Юженська), 6 селищних (Авангардівська, Великодолинська, Доброславська, Овідіопольська, Таїровська, Чорноморська) та 11 сільських (Великодальницька, Вигодянська, Визирська, Дальницька, Дачненська, Красносільська, Маяківська, Нерубайська, Усатівська, Фонтанська, Ясківська) LVI–LVIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXIV, 376

Передмістя Одеси і залізничні станції

Іванівка, залізнична станція 5 класу Одеської залізниці на ділянці Подільськ – Одеса між станціями Затишшя та Веселий Кут 1222

Ленпоселок, посьолок Ленінський (назва до 2016 р.), передмістя Одеси, нині у Хаджибейському р-ні міста 81

Люстдорф (Ольгине), Од. обл. (з 1944 р. Чорноморка, нині село Таїровської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 10

Сортувальна, станція Одеської залізниці 764

Чорноморка, с. Од. обл. (назва до 1944 р. – Люстдорф, Ольгине; нині село Таїровської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 10

Міста обласного підпорядкування

Білгород-Дністровський (тур. Akkerman, рум. Cetatea Albă, до 1944 р. – Аккерман), м. Од. обл. (у 1918–1940 рр. під румунською юрисдикцією; у 1940–1954 рр. – адмін. центр Білгород-Дністровського р-ну Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 2020 р. утворює осібну Білгород-Дністровську міську громаду) LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 154

Ізмаїл, м. Од. обл. (у 1918–1940 рр. під румунською юрисдикцією; у 1940–1954 рр. – адмін. центр Ізмаїльської обл.; з 1954 р. – адмін. центр Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) LXX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 155–156

Іллічівськ (з 2016 р. – **Чорноморськ**), м. Од. обл. (з 1965 – місто обласного підпорядкування; з 2016 р. – м. Чорноморськ; з 2020 р. – адмін. центр Чорноморської міської громади Одеського р-ну Одеської обл.) LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 157–162, 659

Олександрівка (Арнаутське, Олександрівка-Арнаутівка), с-ще. Од. обл. (з 1926 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеського р-ну, з 1932 р. – Одеського р-ну Одеської обл., з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, Олександрівської сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, Олександрівської сільради; з 22.03.1977 – Олександрівської селищної ради, підпорядкованої

Іллічівській міській раді, з 21.02.2002 – селище міського типу, підпорядковане Іллічівській міській раді, з 2016 р. – Чорноморській міській раді, з 17.07.2020 – селище у Чорноморській міській громаді Одеського р-ну Одеської обл.) LXXVIII

Теплодар, м. Од. обл. (засн. 15.05.1981 як селище будівельників Одеської атомної електростанції в адмін. підпорядкуванні Центрального району м. Одеси; з 1997 р. – місто обласного підпорядкування; з 2020 р. – адмін. центр Теплодарської міської громади Одеського р-ну Од. обл.) LXX, LXXIII,

Чорноморськ (Іллічівськ), м. Од. обл. LXXV, LXXXIV; див. Іллічівськ

Южне (Південний) м., Од. обл. (засн. 1975 р. у Комінтернівському р-ні як селище працівників Одеського припортового заводу та морського порту «Південний»; з 11.05.1978 р. – с-ще Южне; з 16.05.1978 – селище міського типу, з 25.1981 підпорядковане Суворовській районній раді м. Одеси; з 03.02.1993 – місто обласного підпорядкування; з 2020 р. – адмін. центр Юженської міської громади Одеського р-ну Одеської обл.; з 2023 – місто Південний) LXX, LXXIII

Південь України X, XIV, LXXXI, LXXXII, LXXXV

Райони Одеської області

Ананьївський район (з 2020 р. – Подільський р-н), Од. обл. (утв. 1923 р. як Ананьївський р-н Балтської округи Одеської губернії. Від 1924 р. – Ананьївський р-н Автономної Молдавської СРР. 13.03.1925 до Ананьївського району приєднана територія колишньої Кіндратівської волості розформованого *Ставрівського* району АМРСР. 11.02.1935 від Ананьївського р-ну до новоутвореного *Валегоцулівського* р-ну відійшло 8 сільрад (Валегоцулівська I, Валегоцулівська II, Валегоцулівська III, Мардарівська, Вел.-Кочурівська, Вел. Кіндратівська, Кирилівська, Шляхетнянська). З 1940 р. – Ананьївський р-н Одеської обл. Склад Ананьївського р-ну на 01.01.1946: Ананьївська міськрада (м. Ананьїв, адмін. центр р-ну); сільрад: Ананьївська Перша (с. Ананьїв – центр всіх 4-х сільрад), Ананьївська Друга (с. Ананьїв, х. Одаї), Ананьївська Третя (с. Ананьїв, х. Одаї), Ананьївська Четверта (с. Ананьїв), Байталівська (с. Байтали, х. Онуфріївка), Гандрабурівська (с. Гандрабури), Жеребківська (сс. Антонівка, Жеребкове, Осипівка, Стругинка, Червоне), Михайлівська (с. Михайлівка), Ново-Григорівська (с. Ново-Григорівка, х. Зінського), Селіванівська (с. Селіванівка), Точилівська (с. Точилове). 1957 р. до складу р-ну увійшли Долинська (кол. Валегоцулівська), Мардарівська і Петрівська сільради ліквідованого *Долинського* (до 1945 р. *Валегоцулівського*) р-ну. 28.11.1957 до Ананьївського р-ну додалися 6 сільрад ліквідованого *Троїцького* р-ну (Коханівська, Кохівська, Ново-Олександрівська, Новоселівська, Романівська і Шимківська). 30.12.1962 Ананьївський р-н укрупнено, в його складі: м. Ананьїв (центр), сільради *Ананьївського* району; Качурівська і Петрівська с. р. *Котовського* р-ну; Мар'янівська, Миколаївська, Новоандріївська, Олександрівська, Осинівська, Старо-маяківська, Червонокутська і Ширяївська сільрада *Ширяївського* р-ну. 04.01.1965 Ананьївський р-н затверджено в складі м. Ананьїв і сільрад *Ананьївського* р-ну: Ананьївської Другої, Ананьївської Першої, Гандрабурівської, Долинської, Жеребківської, Коханівської, Кохівської, Мардарівської, Новогригорівської, Новоолександрівської, Точилівської та Шимківської; Троїцької с. р. *Любашівського* р-ну. Станом на 2007 р. Ананьївський р-н об'єднував 1 місто районного підпорядкування – Ананьїв та 14 сільрад: Ананьївська Перша (сс. Ананьїв Перший, Селіванівка), Ананьївська Друга (с. Ананьїв Другий), Байтальська (с. Байтали), Гандрабурівська (с. Гандрабури), Долинська (сс. Долинське, Красне), Жеребківська (сс. Жеребкове, Михайлівка, Стругинка), Коханівська (сс. Коханівка, Боярка), Кохівська. (сс. Кохівка, Велико-

- боярка, Шелехове), Новоолександрівська (сс. Новоолександрівка, Козаче, Новоіванівка, Шевченкове), Новогеоргіївська (с. Новогеоргіївка), Новоселівська (сс. Новоселівка, Благодатне, Бондарі, Калини, Пасицели), Романівська (сс. Романівка, Дружелюбівка, Новодачне, Стародачне), Точилівська (с.Точилове), Шимківська (сс. Шимкове, Амури, Вербова). 17.07. 2020 р. Ананівський р-н ліквідований з передачею території до складу Подільського р-ну Одеської обл.) 166–234, 548, 852, 872, 996, 1021
- Ананів, м., Од. обл. (з 1923 р. – центр Ананівського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – центр Ананівського р-ну АМСРР, з 1940 р. – центр Ананівського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – центр Ананівської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 166–179, 227, 239, 287, 463, 728, 816, 980, 1113, 1121, 1122, 1123
- Андрабури, с. Од. обл. 1023; *див.*: Гандрабури, Од. обл. (Ананів. р-н)
- Антонівка (Гіжицьке, Кармазіна, Мар'їнське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Олексіївського р-ну Балтської округи Одеської губ., у 1924–1940 рр. – Олексіївського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Ананівського р-ну Одеської обл., з 1945 р. – Жеребківської сільради, з 2020 р. – Ананівської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 548-549
- Байтали, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Ананівського р-ну Одеської обл., з 1945 р. – Байтальської сільради, з 2020 р. – Ананівської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LI, LXIII, 48, 108, 180, 291
- Бірки, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Шелехівської сільради; з 1957 р. – Ананівського р-ну, Шелехівської сільради; припинило існування) LI, 180-181
- Боярка (Мала Боярка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Коханівської сільради, з 1957 р. – Ананівського р-ну, Коханівської сільради; з 2020 р. – Ананівської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 852; *див.*: Мала Боярка, с. Од. обл. (Ананів. р-н)
- Валегоцулове (з 01.02.1945 – с. Долинське), с. Од. обл. (у 1923 р. – адмін. центр Валегоцулівського р-ну Балтської округи Одеської губернії; у 1924–1940 рр. – Валегоцулівського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Валегоцулівського р-ну Одеської обл., з 1945 р. – Долинського р-ну, з 1957 р. – Ананівського р-ну, Долинської сільради; з 2020 р. – центр Долинської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXIII, 113, 506, 771; *див.*: Долинське, с. Од. обл. (Ананів. р-н)
- Валінау (вірогідно, розмовна назва місця в межах м. Ананів, Ананівського р-ну) 177
- Велика Боярка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, Кохівської сільради, з 1957 р. – Ананівського р-ну, Кохівської сільради; з 2020 р. – Ананівської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 182-183
- Велика Коханівка, с. Од. обл. 874; *див.*: Коханівка, Од. обл. (Ананів. р-н)
- Гандрабури, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Ананівського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Ананівського р-ну Одеської обл., Гандрабурівської сільради; з 2020 р. – Ананівської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 98, 168, 186-192, 987, 996, 997, 1023, 1069, 1139
- Гіжицьке (Антонівка, Кармазіна, Мар'їнське), с. Од. обл. 548-549; *див.*: Антонівка, с. Од. обл. (Ананів. р-н)
- Денисівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, Романівської сільради, з 1957 р. – Ананівського р-ну, Романівської сільради; в період 1967–1971 рр. приєд-

- нане до села Романівка, що з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 192-193
- Долинське (до 1945 р. – Валегоцулове, Валя Гоцулуй), с. Од. обл. (у 1923 р. – адмін. центр Валегоцулівського р-ну Балтської округи Одеської губернії; у 1924–1940 рр. – Валегоцулівського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Валегоцулівського р-ну Одеської обл., з 1945 р. – Долинського р-ну, з 1957 р. – Ананьївського р-ну, Долинської сільради; з 2020 р. – центр Долинської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) ЛІІ, ЛІІІ, 183–186, 188, 193–202, 1327
- Жеребкове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ананьївського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Ананьївського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Ананьївського р-ну Одеської обл., Жеребківської сільради, з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 202–210, 548–549
- Закревське, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, Новоолександрівської сільради, з 1957 р. – Ананьївського р-ну, Новоолександрівської сільради, злилося із с. Новоолександрівка) 110; *див.*: Новоолександрівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н)
- Комінтернове, с. Од. обл. (за свідченням, «село біля Новоолександрівки» Ананьївського р-ну; від 1940-х рр. село з такою назвою в Ананьївському і Троїцькому р-нах не існує) 211–212; *див.*: Новоолександрівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н)
- Коханівка (Велика Коханівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, Коханівської сільради, з 1957 р. – Ананьївського р-ну, Коханівської сільради; з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) ЛІІІ, 212, 215, 874
- Кохівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, Кохівської сільради, з 1957 р. – Ананьївського р-ну, Кохівської сільради; з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) ЛІІ, ЛІІІ. 213-214, 1004
- Майнове (Братолюбівка, Ново-Георгіївка, Новогригорівка, з 1967 р. – Новогеоргіївка), с. Од. обл. 202; *див.*: Новогеоргіївка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н)
- Мала Боярка (нині Боярка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Коханівської сільради, з 1957 р. – Ананьївського р-ну, Коханівської сільради; з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 215, 875
- Мар'янівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1947 р. – Шелехівської сільради; з 1957 р. – Ананьївського р-ну, припинило існування) ЛІІ
- Михайлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ананьївського р-ну Балтської округи Одеської губ., у 1924–1940 рр. – Ананьївського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Ананьївського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – Михайлівської сільради; у 2007 р. – Жеребківської сільради; з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 215
- Новогеоргіївка (до 1967 р. Новогригорівка; Новоєгорівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ананьївського р-ну Балтської округи Одеської губ., у 1924–1940 рр. – Ананьївського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Ананьївського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – Новогригорівської сільради, у 2007 р. – Новогеоргіївської сільради, з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) ЛІІІ, LXIV, 215–216
- Новогригорівка (Майнове, Братолюбівка, Ново-Георгіївка; з 1967 р. – Новогеоргіївка), с. Од. обл. 1173; *див.*: Новогеоргіївка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н)

- Новодачне, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, Романівської сільради, з 1957 р. – Ананіївського р-ну, Романівської сільради; з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LII, 216
- Новоогорівка (Новогеоргіївка), с. Од. обл. 829; *див.*: Новогеоргіївка, с. Од. обл. (Ананіїв. р-н)
- Новоіванівка (хутір Ново-Іванівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Новоолександрівської сільради, з 1957 р. – Ананіївського р-ну, Ново-Олександрівської сільради, з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 32, 131
- Новоолександрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Новоолександрівської сільради, з 1957 р. – Ананіївського р-ну, Ново-Олександрівської сільради, з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LII, LIII, 110, 216–217
- Новоселівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Новоселівської сільради; з 1957 р. – Ананіївського р-ну, Новоселівської сільради, з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 218–221
- Осипівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ананіївського р-ну Балтської округи Одеської губ., у 1924–1940 рр. – Ананіївського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Ананіївського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – с. Осипівка Жеребківської сільради (разом із селами сс. Антонівка, Жеребкове, Струтинка, Червоне); станом на 2007 рік село з такою назвою в Ананіївському р-ні не існує) LII, LIV, 221
- Пасицели (хутір Пасицели), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Троїцького р-ну Одеської обл., з 1945 р. – Новоселівської сільради, з 1957 р. – Ананіївського р-ну, Коханівської сільради, з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 221, 224–225, 239, 241
- Подільський район, Од. обл. 166, 239, 550, 765, 797, 1272, 1325; *див.*: також Ананіївський район, Од. обл.
- Рипи, Од. обл. (вірогідно, розмовна назва місця в межах м. Ананіїв, Ананіївського р-ну) 177
- Романівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, Романівської сільради, з 1957 р. – Ананіївського р-ну, Романівської сільради; з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LII, LXIII, 68, 225–226
- Селіванівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ананіївського р-ну Балтської округи Одеської губ., у 1924–1940 рр. – Ананіївського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Ананіївського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – Селіванівської сільради; у 2007 р. – смт з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 226–227
- Точилове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ананіївського р-ну Балтської округи Одеської губ., у 1924–1940 рр. – Ананіївського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Ананіївського р-ну Одеської обл., Точилівської сільради, з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LII, LIV, LXIII, LXIV, 208, 227–230, 967
- Шелехове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Троїцького р-ну Одеської обл., у 1945 р. – центр Шелехівської сільради; з 1957 р. – Анаіївського р-ну, у 2007 р. – Кохівської сільради; з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LII, LIV, 230–233

Шимкове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Троїцького р-ну Одеської обл., з 1945 р. – Шимківської сільради, з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.)
LII, LIV, 127, 223–234, 1172

Арцизький район, Од. обл. (у 1918–1940 рр. – територія у складі Королівства Румунія; утвор. 07.08.1940 р. як Арцизький район Аккерманської області УРСР, з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл. Лікв. 1962 р. 08.12.1966 утв. новий Арцизький р-н у складі м. Арциз, Виноградівської, Кам'янської та Гіавлівської с. р. *Татарбунарського* р-ну; Главанської, Задунайвської та Новоіванівської с. р. *Болградського* р-ну; Острівненської с. р. *Ізмаїльського* р-ну; Холмської с. р. *Кілійського* р-ну; Веселокутської, Вознесенської Першої, Мирнопільської та Теплицької с. р. *Саратського* р-ну; Деленської с. р. *Тарутинського* р-ну. Станом на 2017 р. Арцизький район об'єднував 13 сільрад: Веселокутська (сс. Веселий Кут, Роща), Виноградівська (сс. Виноградівка, Плоцьк), Вознесенська Перша (сс. Вознесенка Перша, Вишняки, Новомирне), Главанська (с. Главані), Деленська (сс. Делень, Новоселівка), Долинівська (с. Долинівка), Задунайвська (с. Задунайвка), Кам'янська (с. Кам'янське), Мирнопільська (с. Мирнопілля), Надеждівська (с. Надеждівка), Новоіванівська (с. Нова Іванівка), Новокапланівська (сс. Нові Каплани, Василівка), Острівненська (с. Острівне), Павлівська (сс. Павлівка, Зелена Балка). Арцизький р-н ліквідований 17.07.2020, територія передана до складу *Болградського* р-ну Одеської обл.) 235–238

Арциз, м. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – у складі Бессарабії в Королівстві Румунія; з 1940 р. – адмін. центр Арцизького р-ну Аккерманської, потім Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 2020 р. – адмін. центр Арцизької міської громади Болградського р-ну Одеської обл.) 235–237

Прямобалка (Село № 21, нім. кол. Денневіц), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – у складі Бессарабії в Королівстві Румунія; з 1940 р. – Арцизького р-ну Аккерманської, потім Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 2020 р. – Арцизької міської громади Болградського р-ну Одеської обл.) 237–238

Балтський район (з 2020 р. – **Подільський район**), Од. обл. (утв. 1923 р. у складі Балтської округи Одеської губернії, у 1924–1940 рр. – у складі *Автономної Молдавської СРР*. 22.01.1935 з Балтського р-ну вилучено і передано до новоутвореного *Піщанського* р-ну АМ СРР 12 сільрад (Піщанську, Гербинську, Крижовлинську, Криничанську, Ляхівську, Пужайківську, Ракулівську, Ухожанську, Чернечанську, Шляхівську, Переймську та Саражинську). Від 1940 р. – Балтський р-н *Одеської обл.* 07.03.1958 до Балтського р-ну перейшли Криничківська (з Червоною Зіркою) та Ухожанська сільради *Савранського* р-ну; у 1959 р. приєднано Волівську сільраду *Чечельницького* р-ну *Вінницької обл.* 30.12.1962 район укрупнено приєднанням смт Кодима і смт Слобідка, сільрад *Балтського* і *Кодимського* районів та Піщанської, Плосківської, Пужайківської і Шляхівської сільрад *Савранського* району. 04.01.1965 Балтський район (центр – м. Балта) затверджено в складі м. Балта, сільрад *Балтського* р-ну – Бендзарівської, Борсуківської, Гольм'янської, Кармалюківської, Козацької, Лісничівської, Миронівської, Обжильської, Оленівської, Пасатської, Пасицелівської, Переймівської, Перелітської, Піщанської, Плосківської, Пужайківської, Саражинської, Сінненської, Ухожанської, Харитинівської, Чернеченської та Шляхівської; Кам'янської та Концебівської сільрад *Любашівського* р-ну. 05.02.1965 Кам'янську сільраду повернено до складу *Любашівського* р-ну. 08.12.1966 Концебівська сільрада Балтського р-ну передана до

новоутвореного Савранського р-ну. Станом на 2007 р. Балтський р-н об'єднував 25 сільрад: Борсуківська (с. Борсуки), Білинська (сс. Білине, Акулінівка, Відрада, Петрівка, Харитинівка), Бендзарівська (сс. Бендзари, Андріяшівка), Гербинська (с. Гербине), Гольм'янська (с. Гольма), Кармалюківська (сс. Кармалюківка, Євтодія, Зелений Гай), Козацька (с. Козацьке), Коритненська (с. Коритне), Лісничівська (с. Лісничівка), Миронівська (с. Мирони), Обжильська (сс. Обжиле, Березівка), Оленівська (сс. Оленівка, Мошняги, Семено-Карпівка), Пасатська (с. Пасат), Пасицелівська (с. Пасицели), Переймівська (с. Перейма), Перелітська (сс. Перельоти, Немирівське), Піщанська (с. Піщана), Плосківська (с. Плоске), Пужайківська (сс. Пужайкове, Савранське), Саражинська (с. Саражинка), Сінненська (с. Сінне), Ухожанська (сс. Ухожани, Волова, Крижовлин), Чернеченська (с. Чернече), Шляхівська (сс. Шляхове, Кринички, Ракулове, Червона Зірка). 2016 р. с. Червона Зірка перейменоване на с. Шумилове. Балтський р-н ліквідовано 17.07.2020 з передачею території до складу *Подільського р-ну* Одеської обл.) XV, LVI, LVII, LX, LXI, LXIII, LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXI, 32, 239–301, 1229, 1254, 1276

Атаманівка (Отаманівка – назва частини с. Піщана), с. Од. обл. (Балт. р-н) 254; *див.*: Піщана, с. Од. обл. (Балт. р-н)

Балта, м. Од. обл. (з 1923 р. – центр Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – центр АМСРР, з 1929 р. – центр Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – центр Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – центр Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXI, LXII, XXXII, LXXVII, 242, 265, 269, 565, 619, 728, 754, 842, 1122, 1276

Березівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Обжильської сільради, з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII, 281, 285, 286, 338, 729

Білине, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 239–241

Борсуки, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., у 2007 р. – Борсуківської сільради, 1965 р. – Балтського р-ну, центр Борсуківської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII

Гербине, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, Гербинської сільради; з 1935 р. – Одеської обл., Піщанського р-ну, з 1957 р. – Савранського р-ну, з 1962 р. – Балтського р-ну, у 2007 р. – центр Гербинської сільради, з 2020 р. – Піщанської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXI

Гольма, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 91, 241–242, 267, 294, 822, 1254

Євтодія, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 243

Зелений Гай, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Кармалюківської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 243

Кайтанівка (Каєтанівка), с. Од. обл. (Бакшанської волості Балтського повіту Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського

- р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Плосківської сільради; з 16.05.1964 р у смузі с. Плоске; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 752; *див.*: Плоске, с. Од. обл. (Балт. р-н)
- Кармалюківка (Кармелюківка, Фернатія), с. Од. обл. (Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Кармалюківської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 242–243, 276, 283, 727
- Козацьке, с. Од. обл. (Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Козацької сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 243–247
- Коритне, с. Од. обл. (Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Коритненської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII, 245, 264
- Крижовлин, с. Од. обл. (Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР, з 1957 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Новопольської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII, 73
- Кринички, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, Криничанської сільради; з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Одеської обл., Піщанського р-ну, з 1957 р. – Савранського р-ну, Криничківської сільради; з 1958 р. – Балтського р-ну, Криничківської сільради; у 2007 р. – Шляхівської сільради, з 2020 р. – Піщанської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXI
- Лісничівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., у 2007 р. – Лісничівської сільради, з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXI
- Ляхове (з 1945 р. – Савранське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, Ляхівської сільради; з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Одеської обл., Піщанського р-ну, з 1957 р. – Савранського р-ну, з 1962 р. – Балтського р-ну, Пужайківської сільради; у 2007 р. – Пужайківської сільради, з 2020 р. – Піщанської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXI, LXIII
- Мошняги, с. Од. обл. (Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Оленівської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 269
- Немирівське, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл.; у 2007 р. – Перелітської сільради, з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII
- Обжиле, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Обжильської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 262–301, 285

- Оленівка (Єленівка), с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Оленівської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 559, 759
- Пасат, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Пасатської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII, 247, 509, 1229
- Пасицели I, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Пасицелівської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 221, 224–225, 241, 247–248, 284, 287, 297
- Пасицели II, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Пасицелівської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 248–250
- Пашківка, с. Од. обл. (село біля с. Білине; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл.; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 240
- Перейма, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Піщанського р-ну Одеської обл., з 1957 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXI, LXII, 273, 815
- Перельоти (Переліти), с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXIII, 84, 208, 261
- Піщана, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Піщанського р-ну Одеської обл., з 1957 р. – Савранського р-ну, з 1962 р. – Балтського р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Піщанської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII, LXXVII, 250–255, 300
- Плоске, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., Плосківської сільради; з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 255–259, 1276
- Ракулове, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Піщанського р-ну Одеської обл., 1957 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Піщанської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 24
- Саражинка, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губернії; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Піщанського р-ну Одеської обл., з 1957 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXI, LXII, 259, 268, 514, 733, 735

- Сінне, с. Од. обл. (Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губернії; з 1924 р. – Балтського р-ну АМРСР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 259–261, 277
- Ухожани (з 2016 р. – Новополь), с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, Ухожанської сільради; з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Одеської обл., Піщанського р-ну, з 1957 р. – Савранського р-ну, з 1958 р. – Балтського р-ну, у 2007 р. – центр Ухожанської сільради, з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII
- Фернатія (Кармалюківка, Кармелюківка), с. Од. обл. (Подільської губ., з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губернії; з 1924 р. – Балтського р-ну АМРСР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII, 242, 243, 276, 283, 727
- Чернече, с. Од. обл. (Подільської губ.; з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Піщанського р-ну Одеської обл., з 1957 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 246, 275, 295
- Шляхове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну Автономної Молдавської СРР, Ухожанської сільради; з 1935 р. – Піщанського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Одеської обл., Піщанського р-ну, з 1957 р. – Савранського р-ну, з 1962 р. – Балтського р-ну, у 2007 р. – центр Шляхівської сільради, з 2020 р. – Балтської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXII

Березівський район, Од. обл. (утв. 1923 р. як Березівський район (центр – с-ще Березівка) Одеської округи Одеської губернії; в 1926 р. частина Березівського р-ну відійшла до новоутвореного *Ландауського (пізніше Карло-Лібкнехтівського)* р-ну Миколаївської округи: сільради Вормська (с. Вормс), Раштадтська (с. Ней-Раштадт, с. Раштадт) і Рорбахська (с. Рорбах). З 1932 р. – *Березівський* р-н Одеської обл. Станом на 1935 р. у Березівському р-ні 20 сільрад: Бернардівська, Балайчуцька, Березівська (селищно-міського типу), Вікторівська, Гуляйська, Ім. IX з'їзду ВЛКСМ, Завадівська, Зброжківська, Златоустівська, Карногорівська, Котовська, Маринівська, Мало-Олександрівська, Нейківська, Онорівська, Острівська, Петровська, Ряснопільська, Іванівська, Червоно-Армійська, Чорногорська. У 1939 р. до складу р-ну увійшла частина ліквідованого *Карл-Лібкнехтівського* р-ну: сільради Вормська (с. Вормс) і Раштадтська (с. Ней-Раштадт, с. Раштадт); Рорбахська сільрада відійшла до Веселинівського р-ну Одеської обл. 01.02.1945 н. п. Березівського р-ну перейменовано на такі назви: н. п. Березівської селищної ради: х. Калаглія – х. Лановий, х. Тартанай – х. Роздол, х. Траутмана – х. Травневий; н. п. Балайчуцької с. р. : с. Балайчук і х. Катеринівка вважати за один н. п. – с. Балайчук; х. Фрайерд – х. Вільний; х. Лагдау Вікторівської с. р. – х. Ново-Мар'янівка; с. Феліксеево Нейківської с. р. – с. Вишневе; с. Вормсове і Вормсівську с. р. – с. Виноградне і Виноградненська с. р.; н. п. сільради ім. IX-го з'їзду ВЛКСМ: х. Саренково і х. Танівка вважати за один н. п. – с. Саренкове; сільраду ім. IX-го з'їзду ВЛКСМ – Донсько-Балківська с. р. відповідно до назви її центру; н. п. Оленівської с. р.: с. Оленівка і х. Ново-Кандель вважати за один н. п. – с. Оленівка; н. п. Златоустівської с. р.: с. Добра Надія і х. Ново-Лисаветівка вважати за один н. п. – с. Добра Надія; н. п. Іванівської с. р.: х. Карнагорова і с. Донська Балка вважати за один н. п. – с. Донська Балка; Іванівська с. р. – Степанівська с. р. відповідно до назви її центру; н. п. Карнагорівської с. р.: х. Найфельд – с. Нове, с-ще Раухівка – с-ще Димівка, Кар-

нагорівська с. р. – Новоселівська с. р. відповідно до назви її центру; н. п. Котовської с. р.: с. Комзотівка – с. Рівне, х. Шварца – х. Далекий; х. Траутмана Червоноармійської с. р. – х. Вербний; н. п. Маринівської с. р.: с. Маринівка і с. Олександропіль вважати за один населений пункт – с. Маринівка; х. Вейсово Онорівської с. р. – х. Ставковий; х. Шмідта Петрівської с. р. – х. Левадний; х. Кацелапка Чорногірської с. р. – х. Добрий. Станом на 01.01.1946 у складі Березівського р-ну 23 сільради: Балайчуцька (хх. Балайчук і Вільний), Березівська (сmt Березівка, с. Іванівка, с-ще Залізничне, хх. Лановий, Роздол, Травневий), Виноградненська (с. Виноградне), Вікторівська (сс. Вікторівка, Владиславка, Мар'янівка, х. Ново-Мар'янівка), Гуляївська (сс. Гуляївка, Ново-Покровка, Одрадна Балка, Сахарове, Софіївка, х. Малишівка), Донсько-Балківська (сс. Донська Балка, Кровопищеве, хх. Князеве, Петрівка, Саренкове, Солов'ївка), Завадівська (с. Завадівка, хх. Жовтнівка, Ключдта), Зброжківська (с. Зброжківка), Златоустівська (сс. Добра Надія, Златоустове, х. Лисенка), Котовська (сс. Котовське, Рівне, х. Далекий), Маринівська (с. Маринівка), Михайло-Олександрівська (сс. Веселинівка, Михайло-Олександрівка, Солеварка), Нейківська (сс. Вишневе, Нейкове, Чигрин, с-ще Шевченкове), Новоселівська (сс. Денисівка, Карнагорове, Нове, Новоподільське, Новоселівка, с-ще Димівка), Оленівська (с. Оленівка, х. Петровського), Онорівська (сс. Гладке, Данилівка, Онорівка, хх. Ново-Петрівка, Новоселівка, хх. Ставковий, Чижове), Основська (с. Основа, с-ще Улянівка), Петрівська (с. Бессарабці, Іванівка, Петрівка, хх. Левадний, Царигол), Ряснопільська (с. Ряснопіль, с-ще Гнатівка, с-ще Ряснопіль, с-ще Сухине), Степанівська (с. Донська Балка, Степанівка, х. Косівка), Червоноармійська (сс. Червоноармійське, с-ще Ново-Кальчеве, хх. Вербний, Садовий, Семихатки), Чижівська (с. Чижівка, х. Червоний Агроном), Чорногірська (сс. Оленівка, Чорногірка, х. Добрий). 21.01.1959 до Березівського р-ну приєднано частину ліквідованого Жовтневого р-ну. 30.12.1962 Березівський район укрупнено: в його складі м. Березівка, сільради *Березівського р-ну*, *Миколаївського р-ну* (за винятком Кахівської і Настасіївської с. р.), *Цебриківського р-ну* (Жовтнева, Катерино-Платонівська і Новоєлизаветівська с. р.), *Ширяївського р-ну* (Шабельницька с. р.). 04.01.1965 Березівський р-н затверджено в складі м. Березівки і Гуляївської, Демидівської, Заводівської, Маринівської, Нейківської, Новоподільської, Ряснопільської, Ставківської та Червоноармійської сільрад *Березівського р-ну*; Джугастрівської та Коноплянської сільрад *Комінтернівського р-ну*; Яснопільської сільради *Доманівського р-ну* Миколаївської області. 05.02.1965 до Березівського р-ну приєднано Антонівську сільраду *Ширяївського р-ну*. 1966 р. Джугастрівська і Коноплянська сільради відійшли до *Іванівського р-ну*. Станом на 2007 р. Березівський р-н об'єднував 18 сільрад: Анатолівська (сс. Анатолівка, Антонівка, Веселе, Красне), Вікторівська (сс. Вікторівка, Ланове, Роздол), Виноградненська (сс. Виноградне, Садове), Гуляївська (сс. Гуляївка, Мар'янівка, Одрадна Балка, Сахарове), Демидівська (сс. Демидове, Лукашівка), Заводівська (сс. Заводівка, Жовтнівка, Чижове), Златоустівська (сс. Златоустове, Софіївка), Маринівська (сс. Маринівка, Балайчук), Михайло-Олександрівська (сс. Михайло-Олександрівка, Веселинівка), Новоселівська (сс. Новоселівка, Зброжківка, Новоподільське), Розквітівська (сс. Розквіт, Кринички, Онорівка, Червоний Агроном, Шутове, Котовське), Ряснопільська (сс. Ряснопіль, Зеленопілля, Іванівка, Основа, Петрівка, Сухине), Ставківська (сс. Ставкове, Данилівка, Нейкове, Рівне), Степанівська (сс. Степанівка, Вовкове, Донська Балка, Донське, Карнагорове, Косівка, Червоне, Чорногірка), Червоноармійська (сс. Червоноармійське, Семихатки, Травневе, Улянівка), Червоноволодимирівська (сс. Червоноволодимирівка, Котовське, Юркове), Шевченківська (сс. Шевченкове, Чигирин), Яснопільська (сс. Яснопілля,

- Кудрявка, Новогригорівка). У 2016 р. перейменовані такі н. п.: с. Вовкове – с. Танівка, с. Жовтнівка – с. Виноград; с. Котовське Розквітівської сільради – с. Чудське; с. Червоноармійське – с. Новокальчеве; с. Червоноволодимирівка – с. Михайлівка. 17.07. 2020 р. район ліквідовано і утворено новий Березівський р-н з приєднанням територій ліквідованих 4-х районів: *Іванівського, Миколаївського, Ширяївського* (крім сільрад, що увійшли до складу Цебриківської, Долинської та Курісовської громад, що належать до інших районів) та частково *Великомихайлівського* р-ну (сільради, що увійшли до Знам'янської громади). У складі Березівського р-ну – території Березівської міської громади, 4-х селищних громад – Іванівської, Миколаївської, Раухівської, Ширяївської; 11-ти сільських громад – Андрієво-Іванівської, Великобуялицької, Знам'янської, Коплянської, Курісовської, Новокальчевської, Петровівської, Розквітівської, Старо-маяківської, Стрюківської, Чогодарівської) XII, XVI, LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXXI, LXXXIV, 5, 176, 302–370, 468, 506, 517, 764, 865, 962, 966, 969, 1076, 1120, 1311, 1325
- Анатолівка (Анатоліївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровівського р-ну, з 1928 р. – Жотневого р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Жотневого р-ну, Анатолівської сільради; з 1959 р. – Березівського р-ну, Анатолівської сільради; з 2015 р. – Розквітівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 42, 124, 314–315
- Балайчук, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Балайчуцької сільради, у 1945 р. – Березівського р-ну, Балайчуцької сільради; з 1965 р. – Маринівської сільради; з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 315–316, 345
- Березівка, м. Од. обл. (з 1923 р. – адмін. центр Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Березівського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Березівського р-ну і Березівської міської громади Одеської обл.) 302–313, 337, 338, 339, 866, 907, 994, 1070, 1080, 1125, 1139, 1192, 1268, 1350
- Вейсове (з 01.02.1945 р. – Ставкове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну; у 1935 р. – Онорівської сільради, у 1946 р. – х. Ставковий Онорівської с. р. Березівського р-ну, з 1965 р. – с. Ставкове, центр Ставківської сільради; з 2015 р. – у складі Розквітівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 221, 351, 363; *див.*: Ставкове, с. Од. обл. (Березів. р-н)
- Виноградне (у 1809–1945 рр. – Вормс, Вормсове, кол. нім. колонія), с. Од. обл. (у 1923 р. – Ново-Бузького р-ну Миколаївської округи Одеської губ.; з 1926 р. – Ландауського (Карл-Лібкнехтівського р-ну), з 1932 р. – Одеської обл., Карл-Лібкнехтівського р-ну, у 1935 р. – центр Вормської сільради, з 1938 р. – Березівського р-ну, Виноградненської сільради; з 2020 р. – Новокальчевської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 337
- Вікторівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, центр Вікторівської сільради (за даними 1935, 1946, 2007 рр.), з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 316–317, 1120
- Вовкове, с. Од. обл.; *див.*: Танівка, с. Од. обл. (Березів. р-н)
- Гуляївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, центр Гуляївської сільради (за даними 1935, 1946, 2007 рр.), з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 317–324

- Демидове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Жовтневого р-ну, центр Демидівської сільради; з 1959 р. – Березівського р-ну, Демидівської сільради; з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 325–332, 361, 1073
- Денисівка, х. Од. обл. (у 1930-х рр. приєднаний до с. Новоподільське (П'яногірка) Жовтневого р-ну Одеської обл.; у 1945 р. – Новоселівської сільради Березівського р-ну, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1001
- Донська Балка (до 01.02.1945 два н. п. – с. Донська Балка і х. Карнагорова) с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1935 р. – Іванівської сільради, з 1946 р. – Степанівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 332, 522
- Донське (Панчули), Од. обл. (Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, з 1958 р. – Новоселівської сільради, у 2007 р. – Степанівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 332–333
- Заводівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну; з 1935 р. – Заводівської сільради Березівського р-ну, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 158, 307, 316, 333–338, 364
- Зброжківка (Зброжківці), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Зброжківської сільради; у 2007 р. – Новоселівської сільради, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 338–339
- Златоустове (Лосеве, Калинівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Златоустівської сільради; з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 339–341, 360
- Карнагорове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1935 р. – Карнагорівської сільради, у 1945 р. – Новоселівської сільради, у 2007 р. – Степанівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 341, 352
- Косівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945–2007 рр. – Степанівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 342
- Кринички, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Жовтневого р-ну, з 1935 р. – Катерино-Платонівської сільради, з 1959 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Анатолівської сільради, у 2007 р. – Розквітівської сільради, з 2015 р. – Розквітівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 342–343
- Кудрявка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Першомайської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Мостівського р-ну, у 1945 р. – Мостівської сільради; з 1954 р. – Миколаївської обл., Доманівського р-ну, Яснопільської сільради; з 1965 р. – Березівського р-ну, Яснопільської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 343
- Лисенкове, х. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945 р. – Златоустівської сільради; вірогідно, злилося із с. Петрівка) 339
- Лосеве, с. Од. обл. (Березів. р-н) 340; *див.*: Златоустове, Од. обл. (Березів. р-н)

- Малашівка (хутір Малашевка, «поблизу х. Одрадна (Стадня) Балка»), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945 р. – Гуляївської сільради, нині село не існує) 347
- Мар'янівка, Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945 р. – Вікторівської сільради, у 2007 р. – Гуляївської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 306, 346–348
- Маринове (Маринівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, з 1935 р. – Маринівської сільради, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 344–346, 352
- Михайлівка (до 2016 р. Червоноволодимирівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Першомайської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Мостівського р-ну, у 1945 р. – Червоноволодимирівської сільради; з 1954 р. – Миколаївської обл., Доманівського р-ну, Яснопільської сільради; з 1965 р. – Березівського р-ну, Яснопільської сільради, з 1992 р. – Червоноволодимирівської сільради, з 2016 р. – Михайлівської сільради; з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 366–368
- Михайло-Олександрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, з 1935 р. – Мало-Олександрівської сільради, з 1945 р. – Михайло-Олександрівської сільради, у 1970-х рр. – Заводівської сільради, у 2007 р. – Олександр-Михайлівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 25, 348–351
- Молдовани, х. Од. обл. («маленьке поселення між селами Лисенковим і Златоустовим»; з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну; нині не існує) 339
- Нейкове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, з 1935 р. – Нейківської сільради, з 1965 р. – Шевченківської сільради; з 2015 р. – Розквітівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 336
- Новокальчеве (у 1929–2016 рр. – Червоноармійське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Червоноармійської сільради, з 2016 р. – центр Новокальчевської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 365–366
- Новоселівка (1952 р. до Новоселівки увійшло с. Нове (до 01.02.1945 – х. Найфельд, Нейфельд), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1935 р. – Карнагорівської сільради, з 1945 р. – центр Новоселівської сільради, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 352
- Оленівка (з 01.02.1945 с. Оленівка і х. Ново-Кандель вважати за один н. п. – с. Оленівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, з 1945 р. – центр Оленівської сільради (с. Оленівка і х. Петровського), ліквідоване 1999 р. у зв'язку з будівництвом газопроводу) 357
- Онорівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Онорівської сільради, з 1965 р. – Ставківської сільради, у 2007 р. – Розквітівської сільради, з 2015 р. – Розквітівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 336
- Основа, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945 р. – Основської сільради, у 2007 р. – Ряс-

- нопільської сільради, з 2015 р. – Червоноармійської сільради, з 2016 р. – Новокальчевської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 311
- Одрадна (Отрадна) Балка (інша назва – Стадня Балка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Гуляївської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 318, 347
- Панчули (Донське), Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, з 1958 р. – Новоселівської сільради, у 2007 р. – Степанівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 322, 332, 333
- Петрівка, смт Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, з 1935 р. – Петрівської сільради, у 2007 р. – село Ряснопільської сільради; з 2020 р. – Великобуялицької сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 320, 339, 353, 354, 994
- Раухівка (з 01.02.1945 – Димівка, з 1965 р. – Раухівка), с-ще, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945 р. – Новоселівської сільради, з 1998 р. – смт, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 77, 984, 1114
- Раухівка, залізнична станція, Од. обл. (Березів. р-н) 77, 984
- Раховка (так у док.) 1114; *див.*: Раухівка, с. і залізн. ст. Од. обл. (Березів. р-н)
- Роздол (до 01.02.1945 – хутір Тартанай), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945 р. – Березівської селищної ради, у 2007 р. – село Вікторівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 90
- Розквіт (до 26.06.1954 – Гладке, хутір Гладкий; у період з 26.06.1954 по 26.09.1958 – Будьонівське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Онорівської сільради, з 1958 р. – Ставківської сільради, пізніше – Розквітівської сільради, з 2015 р. – Розквітівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 355–357
- Ряснопіль, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Ряснопільської сільради, з 2015 р. – Червоноармійської, з 2016 р. – Новокальчевської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 357–358
- Сахарове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Гуляївської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 358–360
- Семихатки, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., Новокальчівської сільради, з 1929 р. – Червоно-Армійської сільради; з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Червоноармійської сільради; з 2016 р. – Новокальчевської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 312
- Середнє, с. Од. обл. (Березівський р-н, нині не існує) 312, 354
- Сольварка, х., с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1935 р. – Мало-Олександрівської сільради, з 1945 р. – Михайло-Олександрівської сільради, у 1960-х рр. зникло повністю) 25, 348, 1311
- Софіївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1945 р. – Гуляївської сільради, у 2007 р. – Златоустівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну

- Одеської обл.) 301, 305, 320, 360-361, 962
- Ставкове (до 01.02.1945 р. – Вейсове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну; у 1935 р. – Онорівської сільради, у 1946 р. – х. Ставковий Онорівської с. р. Березівського р-ну, з 1960-х рр. – с. Ставкове, центр Ставківської сільради; з 2015 р. – у складі Розквітівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 351, 361–363; *див.*: Вейсове, с. Од. обл. (Березів. р-н)
- Стадня Балка, х., Од. обл.; *див.*: Отрадна Балка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 321
- Стародонська Балка, Од. обл. (у спогадах – село Березівського р-ну; фактично це балка, що перетинає с. Донська Балка) 764; *див.*: Донська Балка, с. Од. обл. (Березів. р-н).
- Степанівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Іванівської сільради, з 1945 р. – Степанівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 340, 363, 364
- Танівка (також Вовкове, від 01.02.1945 – «х. Саренково і х. Танівка вважати за один н. п. – с. Саренкове», пізніше – Вовкове, з 2016 р. – Танівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, ім. IX-го з'їзду ВЛКСМ сільради, у 1945 р. – Донсько-Балківської сільради, у 2007 р. – Степанівської сільради, з 2020 р. – Березівської міської громади *Березівського р-ну* Одеської обл.) 345
- Червоноармійське (до 1929 р. і з 2016 р. – с. Новокальчеве), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Червоноармійської сільради, з 2016 р. – центр Новокальчевської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 365, 366
- Червоноволодимирівка (з 2016 р. – с. Михайлівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Першомайської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Мостівського р-ну, у 1945 р. – Червоноволодимирівської сільради; з 1954 р. – Миколаївської обл., Доманівського р-ну, Яснопільської сільради; з 1965 р. – Березівського р-ну, Яснопільської сільради, з 1992 р. – Червоноволодимирівської сільради, з 2016 р. – Михайлівської сільради; з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 366–368
- Чигирин (хутір Чигрин), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1946 р. – Нейківської сільради, з 1965 р. – Шевченківської сільради, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 77
- Чижове (Чижеве, Чижево), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1946 р. – Онорівської сільради, у 2007 р. – Заводівської сільради, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 307, 362
- Чорногірка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, Чорногірської сільради; у 2007 р. – Степанівської сільради, з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 360–361, 368–370
- Шевченко, Шевченкове (до 1920 р. – Ламзаки), с. Од. обл. (з 1923 р. – Березівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Березівського р-ну, у 1946 р. – Нейківської сільради, у 2007 р. – Шевченківської сільради, з 2020 р. – Раухівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 4, 352, 1080

Яковлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Жовтневого р-ну, Демидівської сільради; у 1958 р. увійшло до складу с. Демидове, яке з 1959 р. – Березівського р-ну, Демидівської сільради; з 2017 р. – Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 327, 329

Білгород-Дністровський район (у 1940–1957 р. – **Лиманський р-н.**), Од. обл. (у 1918–1920 р. – під юрисдикцією Корлівства Румунія. Утв. після приєднання Бессарабії до УРСР 07.08.1940 р. як Лиманський район з пласи Лиман (рум. *Plasa Liman*) жудеця Четатя-Албе) Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської області; адмін. центр — приміське с. Шабо та/або м. Аккерман (з 1944 р. – м. Білгород-Дністровський). 28.11.1957 перейменований в Білгород-Дністровський район. 21.01.1959 до Білгород-Дністровського р-ну приєднано частину ліквідованого *Тузлівського* р-ну. 30.12.1962 Білгород-Дністровський р-н укрупнено приєднанням сільрад *Білгород-Дністровського* і *Старокозацького* р-нів та Миколаївсько-Новоросійської, Надеждинської, Успенівської і Ярославської с. р. *Саратського* району. 04.01.1965 Білгород-Дністровський р-н затверджено в складі сільрад: Адамівської, Андріївської, Бритівської, Великомар'янівської, Випаснянської, Забарівської, Затоківської, Карналеївської, Козацької, Крутоярівської, Маразліївської, Миколаївської, Монашівської, Приморської, Ройлянської, Руско-Іванівської, Семенівської, Старокозацької, Староцаричанської, Фараонівської, Шабівської та Широківської. Станом на 2007 р. Білгород-Дністровський р-н об'єднував 26 сільрад: Адамівська (сс. Адамівка, Авидівка, Благодатне), Андріївська (сс. Андріївка, Розкішне), Бритівська (сс. Бритівка, Вигон, Польове, Черкеси), Великомар'янівська (сс. Великомар'янівка, Долинівка), Володимирівська (сс. Володимирівка, Дальнічень, Чистоводне), Випасненська (сс. Випасне, Сухолужжя), Козацька (с. Козацьке), Карналіївська (с. Карналіївка), Краснокосянська (с. Красна Коса), Крутоярівська (с. Крутоярівка), Маразліївська (сс. Маразліївка, Зелене, Олексіївка, Полянка, Романівка), Мологівська (сс. Молога, Бикоза, Нове, Садове), Монашівська (с. Монаші), Миколаївська (сс. Миколаївка), Новоцаричанська (с. Нова Царичанка), Петрівська (с. Петрівка), Підгірненська (с. Підгірне), Приморська (с. Приморське, Вільне, Косівка, Курортне, Попаздра, Чабанське), Руськоіванівська (с. Руськоіванівка), Семенівська (с. Семенівка, Веселе, Гончарівка, Південне), Салганська (с. Салгани, Абрикосове, Привітне), Софіївська (с. Софіївка), Старокозацька (с. Старокозаче, Зеленівка), Староцаричанська (с. Стара Царичанка), Удобенська (с. Удобне), Шабівська (с. Шабо, Біленьке, Прибережне), Широківська (с. Широке). 17.07.2020 р-н ліквідовано і утворено новий Білгород-Дністровський район у складі 14 територіальних громад: 2 міських – Білгород-Дністровська, Татарбунарська; 2 селищних – Саратська, Сергіївська; 12 сільських – Дивізійська, Кароліно-Бугазька, Кулевчанська, Лиманська, Маразліївська, Мологівська, Петропавлівська, Плахтіївська, Старокозацька, Тузлівська, Успенівська, Шабівська) LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 371–375

Долинівка (до 14.1.1945 – Посталь), с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Лиманського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської області; з 1957 р. – Білгород-Дністровського р-ну, з 2020 р. – Маразліївської сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 371

Молога, с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Лиманського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р.

Одеської області; з 1957 р. – Білгород-Дністровського р-ну, з 2020 р. – Моголівської сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 371–373

Монаші (Манашь, Галле, Алісівка), с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Лиманського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської області; з 1957 р. – Білгород-Дністровського р-ну, з 2020 р. – Марзліївської сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 96

Старокозаче, с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Старокозацького р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської області; з 1962 р. – Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Старокозацької сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 373–375

Біляївський район (у 1926–1932 рр. – Червоно-Повстанський район, з 2020 р. – Одеський район), Од. обл. (утв. 1923 р. як *Біляївський* р-н (центр – с. Біляївка) Одеської округи Одеської губ., у 1926 р. перейменований на *Червоно-Повстанський* р-н; з 1930 р. – у прямому підпорядкуванні Українській РСР. З 11.02.1932 – *Біляївський* р-н Одеської обл. у складі 10 сільрад: Біляївська с. р (с. Біляївка), Березанська с. р. (хутори Важний, Вакоржани, Березань, Доброжанове, Дубине, Калініна, Ново-Біляївка, Петровський); Василівська/Тарасо-Шевченківська с. р. (с. Василівка, с. Миколаївка, хутори Бурківський, Варварівка, Мандрівка/Мандрове, Миколаївка/Ніколаєвка, Ексарове/Новий); Виноградарська (Виноградківська) с. р. (с. Виноградар, с. Гнилякове, хутори Вакулівка, Красно-Гірка, Леніна 2, Нові Соловки, Ново-Градениця, Новоселівка, Первомайськ, Перше Травня, Садки); Граденицька с. р. (українська) (с. Градениці – українська сторона); Граденицька с. р. (молдавська) (с. Градениці – молдавська сторона); Троїцька с. р. (с. Троїцьке, х. Леніна); Червономаяцька (Маяцька) с. р. (с. Червоні Маяки); Червоногірська /Красногірська/Кам'янська с. р. (с. Красна Гірка, с. Ново-Град, х. Леніна-1); Ясківська с. р. (с. Яски). 22.01.1935 до складу Біляївського району включено 11 сільрад, вилучених із складу розукрупненої приміської смуги Одеської міськради: Біляївську, Граденицьку українську, Граденицьку молдавську, Маяцьку, Троїцьку молдавську, Троїцьку російську, Ясківську українську, Ясківську молдавську, Василівську, Виноградівську та Березанську сільради. 04.11.1935 р. до складу Біляївського р-ну увійшли Отрадівська (Одрадове), Уварівська та Вигодянська сільради приміської смуги Одеської міськради. 26.03.1939 до Біляївського р-ну увійшла частина ліквідованого *Грос-Лібентальського (Спартаківського)* р-ну. 07.04.1939 до р-ну приєднано сільради ліквідованого *Зельцького* р-ну – *Мангеймську* (Кагарлик, Мангейм, х. Гидирим, Дар Природи) та *Секретарську* (Михайлівка, Секретарка). 01.02.1945 низку н. п. Біляївського р-ну перейменовано на такі назви: х. Акаржа Березанської с. р. – х. Курган; сс. Вигодянської с. р.: Вигода Руська і Вигода Німецька – с. Вигода; Градениці-Українську с. р. – Граденицька Перша, Градениці-Молдавська с. р. – Граденицька Друга; с. Фрейденталь Маяківської с. р. – с. Мирне; н. п. Отрадівської сільради: х. Юзефсталь – х. Лиманівка, х. Петерсталь – х. Петродолинівка; н. п. Тарасо-Шевченківської с. р. : х. Ексарово – х. Новий, с. Мангейм – с. Кам'янка; Тарасо-Шевченківська с. р. – Василівська с. р.; Троїцько-Російська с. р. – Троїцька Перша, Троїцько-Молдавська с. р. – у Троїцька Друга; н. п. Уварівської с. р.: с. Фештерове – с. Єгорівка, х. Мале Фештерове – х. Малий; Яски-Українська с. р. – Ясківська Перша, Яски-Молдавська с. р. – Ясківська Друга. 30.12.1962 Біляївський р-н укрупнено: в його складі смт Біляївка (центр) і смт Великодолинське, сільради Біляївського, *Одеського* (за винятком Григоріївської, Красносільської і Фонтанської) і *Овідіополь-*

ського р-нів. 04.01.1965 Біляївський р-н затверджено у складі Біляївської та Великодолинської селищних рад і сільрад Біляївського р-ну: Августівської, Барабойської, Березанської, Василівської, Великодальницької, Вигодянської, Гниляківської, Граденицької, Дальницької, Іллінської, Йосипівської, Маяківської, Миколаївської, Нерубайської, Новоградківської, Овідіопольської, Олександрівської, Роксоланівської, Сухолиманської, Троїцької та Ясківської. Склад Біляївського р-ну станом на 2007 р.: Біляївська міськрада (м. Біляївка), Хлібодарська селищна рада (смт Хлібодарське, с-ще Радісне), Августівська с. р. (сс. Августівка, Латівка (до 2016 р. – Котівка, з 2023 р. – Міжлиманське), Протопопівка, Черевичне, с-ще Набережне), Березанська с. р. (сс. Березань, Важне, Доброжанове, Курган, Петрове, с-ще Дослідне), Василівська с. р. (с. Василівка), Великодальницька с. р. (с. Великий Дальник, с-ще Розселенець), Вигодянська с. р. (сс. Вигода, Сонячне, Паліївка, Зоряне), Граденицька с. р. (с. Градениці), Дачненська с. р. (с. Дачне), Іллінська с. р. (сс. Іллінка, Ковалівка, Тихе, Чоботарівка, с-ще Нова Ковалівка), Кагарлицька с. р. (с. Кагарлик), Кам'янська с. р. (сс. Кам'янка, Червона Гірка), Майорівська с. р. (сс. Майори, Повстанське), Маринівська с. р. (сс. Маринівка, Берегове, Нова Еметівка, Стара Еметівка), Маяківська с. р. (с. Маяки), Мирненська с. р. (сс. Мирне, Широка Балка), Нерубайська с. р. (сс. Нерубайське, Велика Балка, с-ще Усатове), Секретарівська с. р. (сс. Секретарівка, Михайлівка), Троїцька с. р. (с. Троїцьке), Усатівська с. р. (с. Усатове), Холоднобалківська с. р. (сс. Холодна Балка, Алтестове), Ясківська с. р. (с. Яски). 17.07.2020 Біляївський р-н ліквідовано з передачею території до складу *Одеського р-ну* (громади: Біляївська міська, Великодолинська селищна та сільські: Вигодянська, Великодальницька, Дачненська, Маяківська, Нерубайська, Усатівська, Ясківська) XIII, XV, XVII–LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXXIV, 376–460

Августівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Северинівського (Ленінського) р-ну Одеської округи Одеської губ., Августівської сільради; з 1926 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, Августівської сільради; з 1931 р. – Одеського р-ну УРСР, з 1932 р. – Одеського р-ну Одеської обл., Августівської сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, Августівської сільради; з 2020 р. – Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 387–388, 446

Березань, с. Од. обл. (з 1923 р. – Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ.; з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну Одеської округи, з 1932 р. – Біляївського р-ну Одеської обл., Березанської сільради; з 2020 р. – Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 388–391

Біляївка, м., Од. обл. (з 1923 р. – центр Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ.; з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Біляївської сільради; з 1979 р. – місто, Біляївської міськради; з 2020 р. – центр Біляївської міської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 56, 93, 141, 376–386

Болгарка (з 01.02.1945 – х. Надрічний), х. Од. обл. (з 1923 р. – Северинівського (Ленінського) р-ну Одеської округи Одеської губ., Августівської сільради; з 1926 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, Августівської сільради; з 1931 р. – Одеського р-ну УРСР, з 1932 р. – Одеського р-ну Одеської обл., Августівської сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, мешканців переселили до с. Августівка, що з 2020 р. – Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 388

Великий Дальник (до 01.02.1945 – Дальник 1 і Дальник 2), с. Од. обл. (з 1923 р. – Одеського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Одеського р-ну, Дальницької-А і Дальницької-Б сільрад, з 1945 р. – Великодальницької сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, Великодальницької сільради; з 2020 р. – Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 392–393

Вигода (до 01.02.1945 – Вигода Руська і Вигода Німецька, Дейч-Вигода, Фріденгайм), с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Фрідріх-Енгельсівського р-ну, з 1930 р. – Зельцького р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Одеського р-ну, Вигодянської сільради; з 1939 р. – Біляївського р-ну, Вигодянської сільради; з 2020 р. – центр Вигодянської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 391, 393-405, 457

Гнилякове (Дачне), с. Од. обл. LVIII; *див.*: Дачне

Градениці, с. Од. обл. (з 1923 р. – Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну, з 1932 р. – Біляївського р-ну Одеської обл., два н. п.: Градениці Українські Граденицької сільради (українська сторона), з 1945 р. – Граденицької Першої с. р. 2) Градениці-Молдавські Граденицької сільради (молдавська сторона, з 1945 р. – Граденицької Другої с. р.); Біляївського р-ну, з 2020 р. – Біляївської міської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 406

Грослібентальська волость (з центром у с. Грослібенталь; історична назва – Аккаржа, смт (1802–1918 рр. – німецька колонія Грослібенталь, у 1918–1945 рр – Велика Аккаржа; згодом – смт Великодолинське, нині – селище в Одеському районі і області) 443

Дачне (до 1968 р. – Гнилякове) с. Од. обл. (з 1923 р. – Одеського р-ну Одеської округи Одеської губ.; з 1932 р. – Одеської обл., Біляївського р-ну; з 1935 р. – Одеського р-ну, Гниляківської сільради, у 1938 р. – Потриваївської сільради, у 1945 р. – Гниляківської сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, Дачненської сільради; з 2020 р. – Дачненської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 390, 406–413, 904

Дослідне, с. Од. обл. (засн. 1932 р. як Зональна сільськогосподарська дослідна станція відділення «Вигода» Зельцького р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Біляївського р-ну, у 1945 р. – Березанської сільради, з 1960 р. – с-ще Дослідне Біляївського р-ну, Березанської сільради; з 2020 р. – Вигодянської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 390

Зональне (нині с. Дослідне), с. Од. обл. 390; *див.*: Дослідне, Од. обл. (Біляїв. р-н)

Іллінка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Северинівського р-ну Одеської округи Одеської губ., Іллінської сільради; з 1926 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, Іллінської сільради; з 1931 р. – Одеського р-ну УРСР; з 1932 р. – Одеської обл., Одеського р-ну, Іллінської сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, Іллінської сільради; з 2020 р. – Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 413-414

Кам'янка (до 01.02.1945 – Мангейм), с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського р-ну Одеської округи Одеської губ., Мангеймської сільради; з 1926 р. – Фрідріх-Енгельсівського р-ну; з 1930 р. – Зельцького р-ну, Мангеймської сільради; з 1939 р. – Біляївського р-ну, у 1945 р. – Біляївського р-ну Василівської сільради, у 2007 р. – Вигодянської сільради; з 2020 р. – Вигодянської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 69, 414-416

Майори, с. Од. обл. (з 1923 р. – Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну; з 1932 р. – Біляївського р-ну Одеської обл., Біляївської селищної ради, у 2007 р. – Майорівської сільради, з 2020 р. – Біляївської міської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 385

Маяки (у 1926 р. – Маяки Червоні), с. Од. обл. (з 1923 р. – Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну; з 1932 р. – Одеської обл., Біляївського р-ну, Маяцької сільради; у 2007 р. – Маяківської сільради, з 2020 р. – Маяківської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 54, 324, 416–439, 1320

Маринівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Северинівського (Ленінського) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, Маринівської сільради; з 1931 р. – Одеського р-ну УРСР, з 1932 р. – Одеської обл., у 1945 р. – Одеського р-ну,

- Маринівської сільради, з 1960 р. – Іллінської сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, у 1970-х рр. – Іллінської сільради, у 2007 р. – Маринівської сільради; з 2020 р. – Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 446
- Мирне (до 01.02.1945 – Фройденталь, Фрейденталь, кол. нім. колонія; Миколаївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Грос-Лібентальського (Спартаківського) р-ну, Фрейдентальської сільради; з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Біляївського р-ну, у 1945 р. – Маяківської сільради, у 1970-х рр. – Маяцької сільради; у 2007 р. – Мирненської сільради; з 2020 р. – Біляївської міської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 439-444, 1219
- Нова Еметівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Северинівського (Ленінського) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, Маринівської сільради; з 1931 р. – Одеського р-ну УРСР, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Одеського р-ну, Іллінської сільради; у 1945 р. – Одеського р-ну, Маринівської сільради; з 1960 р. – Іллінської сільради, з 1962 р. – Біляївського р-ну, у 1970-х рр. – Іллінської сільради, у 2007 р. – Маринівської сільради; з 2020 р. – Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 445-446
- Паліївка (хутір Паліївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Фрідріх-Енгельсівського р-ну, Одрадівської сільради; з 1930 р. – Зельцького р-ну, Одрадівської сільради; з 1935 р. – Одеського р-ну, Одрадівської сільради, у 1945 р. – Біляївського р-ну Одрадівської сільради, у 2007 р. – Вигодянської сільради; з 2020 р. – Вигодянської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 447-449
- Троїцьке, с. Од. обл. (з 1923 р. – Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Біляївського р-ну, центр Троїцької сільради; у 1945 р. – Біляївського р-ну, центр Троїцької Першої і Троїцької Другої сільрад; з 1965 р. – Троїцької сільради; з 2020 р. – Ясківської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) [111, 281], 449-450, 459, 1358
- Усатове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Одеського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Одеського р-ну, Усатівської сільради; з 1962 р. – Біляївського р-ну, у 2007 р. – Нерубайської сільради; з 2020 р. – центр Усатівської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 450-452
- Фройденталь (з 1945 р. – Мирне), с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 444; *див.*: Мирне, Од. обл. (Біляїв. р-н)
- Червоно-Повстанський район LVIII, LXXVII; *див.*: Біляївський район
- Широка Балка (інші назви до 1945 р. – Костянтинівка, Карло-Давидова, Шелленберг, Шелленберга, Фріденсталь, Карлсталь), с. Од. обл. (з 1923 р. – Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну, з 1932 р. – Біляївського р-ну Одеської обл.; у 1945 р. – Біляївського р-ну, Березанської сільради; з 1965 р. – Березанської сільради, у 2007 р. – Мирненської сільради; з 2020 р. – Біляївської міської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 453-456
- Яски, с. Од. обл. (з 1923 р. – Біляївського р-ну Одеської округи Одеської губ.; з 1926 р. – Червоно-Повстанського р-ну Одеської округи, з 1932 р. – Біляївського р-ну Одеської обл., Ясківської сільради; з 2020 р. – центр Ясківської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 74, 312, 319, 384, 456-458
- Болградський район**, Од. обл. (у 1918-1920 р. – під юрисдикцією Корлівства Румунія. Утв. після приєднання Бессарабії до УРСР 07.08.1940 р. у складі Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської області; адмін. центр – м. Болград.

30.12.1962 до укрупненого Ізмаїльського р-ну відійшли Долинська, Лиманська, Нагірненська, Новосільська, Орлівська та Плавнівська сільради *Болградського* р-ну. 04.01.1965 Болградський р-н затверджено в складі міста Болград і сільрад *Болградського* р-ну (Баннівської, Василівської, Виноградівської, Виноградненської, Владиченської, Главанської, Голицької, Городнянської, Дмитрівської, Жовтневої, Задунайвської, Калчівської, Котловинської, Криничненської, Новоіванівської, Новотроянівської, Олександрівської, Табаківської, Червоноармійської) та Каланчацької сільради *Ізмаїльського* р-ну. 30.12.1965 Болградський р-н укрупнено, в його новому складі – м. Болград, сільради *Болградського* (за винятком Каланчацької), *Новоіванівського* (за винятком Острівнянської) і *Ренійського* р-нів та Баннівської сільради *Ізмаїльського* р-ну. Станом на 2007 р. Болградський р-н об'єднував 17 сільрад: Олександрівська (с. Олександрівка), Баннівська (с. Баннівка), Василівська (с. Василівка), Виноградненська (с. Виноградне), Виноградівська (с. Виноградівка, Владиченська (с. Владичень), Голицька (с. Голиця), Городненська (с. Городне), Дмитрівська (с. Дмитрівка), Жовтнева (сс. Жовтневе, Нове Жовтневе), Залізничненська (с. Залізничне), Калчівська (с. Калчева), Криничненська (сс. Криничне, Коса), Новотроянівська (с. Нові Трояни), Оксамитненська (сс. Оксамитне, Тополине), Оріхівська (с. Оріхівка), Табаківська (с. Табаки), Червоноармійська (с. Червоноармійське). 17.07.2020 р-н ліквідовано і створено новий Болградський район з приєднанням територій *Арцизького* і *Тарутинського* р-нів. У складі Болградського р-ну 10 територіальних громад: 2 міські – Арцизька, Болградська; 2 селищні – Бородінська, Тарутинська; 6 сільських – Василівська, Городненська, Криничненська, Кубейська, Павлівська, Теплицька) LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXIV, 235, 461–467

Баннівка, с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Болградського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської обл.; з 2020 р. – Василівської сільської громади Болградського р-ну Одеської обл.) 72

Болград, м. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – центр Болградського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської обл.; з 2020 р. – адмін. центр Болградської міської громади Болградського р-ну Одеської обл.) 7, 461–463

Голиця (Каранфіл, Карамарин), с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Болградського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської обл.; з 2020 р. – Василівської сільської громади Болградського р-ну Одеської обл.) 464

Залізничне (до 1945 р. – Болгарійка), с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Болградського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської обл.; з 2020 р. – Болградської міської громади Болградського р-ну Одеської обл.) 464–466

Оріхівка (до 1945 р. – Пандуклія), с. Од. обл. (у 1918–1940 р. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Новоіванівського р-ну Аккерманської, з грудня 1940 р. Ізмаїльської, з лютого 1954 р. Одеської області; з 1965 р. – Болградського р-ну, з 2020 р. – Маразлівської сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 466–467

Великомихайлівський район (у 1923–1945 рр. – Гросулівський р-н, з 2020 р. – Роздільнянський і Березівський р-ни), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як *Гросулівський* район Одеської округи Одеської губ. із Ново-Петрівської, Касельської та Розалівської волостей з центром у м-ку Гросулове. Склад р-ну на 1935 р: м-ко Гросулове (центр), 16 сіль-

рад: Вербанівська, Гросулівська, Дурбалівська, Касельська, Кляйн-Нейдорфська, Лазаревська, Мало-Карманівська, Михайлівська, Міщанська, Муратівська, Ново-Катеринівська, Ново-Петрівська, Полезненська, Поплавська, Тростянецька, Ульяновська. 01.02.1945 район перейменовано на *Великомихайлівський*, а низка н. п. Гросулівського р-ну внаслідок перейменування отримала нові назви: с. Гросулове і Гросулівська с. р. – с. Велика Михайлівка і Великомихайлівська с. р.; Вербанівська с. р. – Мигаївська відповідно до назви її центру; Дурбайлівська с. р. – Райківська відповідно до назви її центру; с. Касель і Касельська с. р. – с. Велико-Комарівка і Велико-Комарівська с. р.; с. Клейнendorф і Клейндорфська с. р. – с. Новоселівка і Новоселівська с. р.; Лазарівська с. р. – Комарівська с. р.; Муратівська с. р. – Покровська відповідно до назви її центру; Мало-Карманівська с. р. – Кардамичівська відповідно до назви її центру; Ново-Катеринівська с. р. – Ново-Савицька с. р. відповідно до назви її центру; Поплавська с. р. – Ново-Борисівська с. р. відповідно до назви її центру; Плосківська с. р. – Велико-Плосківська с. р. відповідно до назви її центру. На 01.01.1946. у складі Великомихайлівського р-ну 22 сільради: Велико-Комарівська с. р. (с. Велико-Комарівка), Велико-Михайлівська с. р. (с. Велико-Михайлівка), Велико-Плосківська с. р. (с. Велико-Плоске), Гребениківська с. р. (с. Гребеники), Держинська с. р. (с. Держинське), Кардамичівська с. р. (сс. Кардамичеве, Никорицеве, Трудомирівка, хх. Багнет, Нижня Юрківка, Плавневий), Комарівська с. р. (сс. Комарівка, Лазарівка, х. Трохимівка), Вербанівська с. р. (сс. Вербани, Мигаї, с-ще і заліз. ст. Мигай, х. Майорський), Михайлівська с. р. (сс. Михайлівка Перша, Михайлівка Друга), Міщанська с. р. (сс. Міщанка, Богуславка), Ново-Борисівська с. р. (сс. Мардарівка, Ново-Борисівка, Савицьке, Три Криниці, хх. Будьонний, Озеро, Оленівка), Ново-Олександрівська с. р. (с. Ново-Олександрівка, хх. Нові Бутори, Сави), Ново-Петрівська с. р. (сс. Анастасіївка, Ново-Петрівка Перша, Ново-Петрівка Друга, Тростянець Другий, хх. Бакарський/Вакарський, Тростянецький), Ново-Савицька с. р. (сс. Ново-Катеринівка, Ново-Савицьке, хх. Антоново-Ковач, Верхня Юрківка, Зелений Садок, Солов'ї), Новоселівська с. р. (с. Новоселівка, хх. Гірський, Манухина), Покровська с. р. (сс. Кістельниця, Миколаївка, Муратове, Ново-Антонівка, Платонівка, Покровка, Стоянове, хх. Дівочий, Стоянівський), Полезненська с. р. (сс. Багачеве, Бессарабка, Піржове, Полезне, хх. Водяний, Кошари, Фрасине), Райківська с. р. (сс. Дурбайли, Іванівка, Іринівка, Мацкули, Ново-Павлівка, Ново-Романівка, Райки, хх. Добрий Луг, Преображенка, Путилівка), Слов'яно-Сербська с. р. (с. Слов'яно-Сербка, х. Олег), Тростянецька с. р. (сс. Мало-Плоске, Тростянець Перший, хх. Орел, Привілля), Ульяновська с. р. (сс. Василівка, Іванівка, Ульяновка, хх. Грушка, Культура). 30.12.1962 район ліквідований: Гребениківська, Мигаївська, Новоселівська і Слов'яно-Сербська сільради увійшли до *Роздільнянського* району; смт Велика Михайлівка та сільради Великокомарівська, Великоплосківська, Комарівська, Новоборисівська, Полезненська і Тростянецька – до *Фрунзівського* району. 04.01.1965 створено новий *Великомихайлівський* район (центр – смт Велика Михайлівка) у складі: Великомихайлівської селищної ради і Великокомарівської, Великоплосківської, Кіровської, Комарівської, Новоборисівської, Полезненської та Тростянецької сільрад *Фрунзівського* району; Михайлопільської сільради *Комінтернівського* району; Цебриківської селищної ради і Гребениківської, Мигаївської, Новоселівської, Петрівської, Слов'яно-Сербської, Чапаєвської та Червонознам'янської сільрад *Роздільнянського* району. 05.02.1965 до складу Великомихайлівського р-ну передано Соше-Острівську сільраду *Фрунзівського* р-ну. 08.12.1966 Михайлопільська та Червонознам'янська сільради Великомихайлівського р-ну передані до складу новоутвореного *Іванівського* р-ну. Склад Великомихайлівського р-

ну на 2007 р.: 9 смт – Велика Михайлівка, Цебрикове, Іринівка, Малоцебрикове, Мардарівка, Новопавлівка, Новороманівка, Оленівка, Ольгинове; 22 сільради: Великозименівська (сс. Великозименове, Марціянове), Великокомарівська (сс. Великокомарівка, Дівочьке, Платонівка), Великопосківська (с. Великопоске), Гребениківська (с. Гребеники), Кіровська (сс. Кірове/до 1935 р. Їжицьке, Новоселівка, Привільне, Сокорове), Комарівська (сс. Комарівка, Грушка, Трохимівка), Мигаївська (сс. Мигаї, Залізничне, Мигаєве, Три Криниці), Новоолександрівська (сс. Новоолександрівка, Нові Бутори), Новоборисівська (сс. Новоборисівка, Добрий Лук, Дурбайли, Іванівка, Мацкули, Поплавка, Преображенка, Путилівка, Райки, Тятри), Новопетрівська (сс. Новопетрівка, Вакарське), Новосавицька (с. Новосавицьке), Новоселівська (сс. Новоселівка, Артема, Гірське, Кардамичеве), Першотравнева (сс. Першотравневе, Благоєве, Данилівка, Незаможник), Петрівська (сс. Петрівське, Козакове, Наливайкове), Полезненська (сс. Полезне, Багачеве, Бессарабка, Водяне, Гіржове, Фрасине), Слов'яносербська (сс. Слов'яносербка, Антоно-Ковач, Олег), Соше-Острівська (сс. Соше-Острівське, Кучурган), Стоянівська (сс. Стояневе, Василівка, Муратове), Тростянецька (сс. Тростянець, Кістельниця, Малопоске, Новоантонівка, Орел, Покровка, Привілля), Цибулівська (сс. Цибулівка, Малозименове, Поліно-Осипенкове), Чапаєвська (сс. Чапаєве, Воробйове, Юрашеве), Юрківська (сс. Держинське, Юрківка). 22.12.2019 Новоборисівська, Полішпаківська, Першотравнева та Мигаївська сільради Великомихайлівського р-ну об'єдналися у Новоборисівську сільську територіальну громаду у складі *Роздільнянського* р-ну. 17.07.2020 Великомихайлівський р-н ліквідовано: більша частина увійшла до складу *Роздільнянського* р-ну, три сільради (Великозименівська, Воробіївська і Цибулівська) – до складу Знам'янської громади *Березівського* району Одеської обл.) XV, LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 468–516, 1236, 1238

Антоно-Ковач, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Ново-Катеринівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новосавицької сільради, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 2007 р. – Слов'яносербської сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 501

Артема (з 21.05.2016 – Трудомирівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Мало-Карманівської сільради, з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1946 р. – Трудомирівка Кардамичівської сільради, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоселівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 492

Багачеве, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Полезненської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1946 р. – Полезненської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 2007 р. – Полезненської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 500

Бессарабка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Полезненської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Полезненської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Полезненської сільради; у 2007 р. – Полезненської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 468, 500

- Благоеве (з 21.05.2016 – Мартове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Мартівської сільради, у 1946 р. – Благоївської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – Першотравневої сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 65, 468–469, 498
- Богуславка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Міщанської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у смугі смт Велика Михайлівка, нині село не існує) 500
- Брашеванівка (Товмачівка, у складі с. Поліно-Осипенкове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 – Брашеванівської сільради Цебриківського р-ну; у 1946 р. – с. Товмачівка Поліно-Осипенківської сільради Цебриківського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – у складі с. Поліно-Осипенкове Цибулівської сільради, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 510
- Вакарське (хутір Вакарський), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Гросулівського р-ну, Новопетрівської сільради; у 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новопетрівської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 2007 р. – Новопетрівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 491
- Василівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Гросулівського р-ну, Улянівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Улянівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Полезненської сільради, у 2007 р. – Стоянівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 470
- Великозименове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1946 р. – центр Велико-Зименівської сільради Цебриківського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Чапаєвської сільради, у 2007 р. – Великозименівської сільради, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 470, 471
- Великокомарівка (до 01.02.1945 – Касель, кол. нім. колонія), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської обл., з 1932 р. – Одеської обл., центр Касельської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Великокомарівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Великокомарівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 472
- Великокомарівська сільська рада (села Великокомарівка, Грушка, Трохимівка), Од. обл. (Великомих. р-н) 471–473
- Велика Михайлівка, Великомихайлівка (до 01.02.1945 – м-ко Гросулове, Гросулово, Михайлівка), смт Од. обл. (з 1923 р. – центр Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської обл., з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – центр Великомихайлівського р-ну, з 1962 р. – смт у Фрунзівському р-ні, з 1965 р. – центр Великомихайлівського р-ну, з 2020 р. – центр Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 473–475

- Великопоске (у минулому – Плоске), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Плосківської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Великопосківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Великопосківської сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 475-479
- Веселий Кут, проміжна залізнична станція Одеської дирекції Одеської залізної дороги, розташована в с. Новоборисівка Великомихайлівського р-ну Одеської обл. 1222
- Вишневе (до 2020 р. Кірове), с. Од. обл. 483; *див.*: Кірове, Од. обл. (Великомих. р-н)
- Водяне (Води́но), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Полезненської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1946 р. – Полезненської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Полезненської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 500
- Воробіївка (до 1945 р. – Воробйове-Берлін, у 1945-2016 рр. – Чапаєве), с. Од. обл. 512, 513; *див.*: Чапаєве, Од. обл. (Великомих. р-н)
- Воробйове (до 01.02.1945 – Воробйове-Берлін), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Цебриківського р-ну, з 1935 – Воробйово-Берлінської сільради, з 1945 р. – Чапаєвської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Чапаєвської сільради, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 479, 507
- Гіржове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Полезненської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1946 р. – Полезненської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Полезненської сільради; з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 479, 500
- Гірське, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Клейн-Нейдорфської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоселівської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Новоселівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 480, 492
- Гребеники (Гребіники), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, центр Гребениківської сільради, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Гребениківської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 481–482
- Гросулове (також Михайлівка, з 01.02.1945 – Велика Михайлівка), с. Од. обл. 487; *див.*: Велика Михайлівка, Од. обл. (Великомих. р-н)
- Грушка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Улянівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Улянівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Комарівської сільради; з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 472
- Данилівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Благоївської сільради Цебриківського р-ну;

- з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – Першотравневої сільради, з 2019 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 498
- Дівочьке (хутір Дівочький), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Муратівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Покровської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 2007 р. – Великокомарівської сільради; р-ну, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1236
- Добрий Лук (Добрий Луг), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської обл., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Дурбайли, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської обл., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., центр Дурбайлівської (Дурбалівської) сільради, з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради, з 1965 р. – Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Заможне (до 21.05.2016 – Незаможник), с. Од. обл. 487, 498; *див.*: Незаможник, Од. обл. (Великомих. р-н)
- Іванівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільради Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 482, 488
- Іринівка (раніше Ірененфельд, Іренівка, Цвайгардта Я. М., Новопавлівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; центр Іринівської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, у 2007 р. – смт, з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 509
- Кардамичеве (Шенфельд, Кардамичівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Мало-Карманівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Покровської сільради, потім Новоселівської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоселівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 482
- Кірове (до 1935 р. – Їжицьке, Іжицьке; з 21.05.2016 – Вишневе), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Цебриківського р-ну, Іжицької сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Кіровської сільради, з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 483–484, 511
- Кістельниця, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Муратівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Покровської сільради; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 2020 р. – Великоплосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 482–483

- Козакове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Підколінської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – Петрівської сільради, з 2019 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 495, 496
- Малозименове (Миколаївка, Зименівка, Заманівка, Ней-Березіна, кол. нім кол.), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Цебриківського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Цебриківської сільради, у 2007 р. – Цибулівської сільради, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 485–486, 511
- Малоплоске, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Тростянецької сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 2020 р. – Великоплосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 505
- Малоцебрикове (Мало-Цебрикове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Цебриківської сільради Цебриківського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Цебриківської сільради, у 2007 р. – смт, з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 509
- Мардарівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Валегоцулівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Ананіївського р-ну АМСРР, Мардарівської сільради; з 1935 р. – Валегоцулівського р-ну АМСРР, Мардарівської сільради; з 1940 р. – Валегоцулівського р-ну Одеської обл., Мардарівської сільради; з 1945 р. – Долинського р-ну, Мардарівської сільради; з 1957 р. – Ананіївського р-ну, Мардарівської сільради; з 1994 р. – Великомихайлівського р-ну, смт; з 2020 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 134, 509, 771, 772
- Мартове (до 2016 р. – Благоеве), с. Од. обл. 498; *див.*: Благоеве, с. Од. обл. (Великомих. р-н)
- Мацкули, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Мигаї (раніше х. Мигаї, Мигаєве, 12.09.1967 об'єднане з с. Вербани), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Вербанівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Мигаївської сільради, потім Новоборисівської сільради, у 2007 р. – Мигаївської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 486
- Михайлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – Михайлівської сільради; у 2007 р. села з такою назвою у Великомихайлівському р-ні немає) 487
- Наливайкове (Поливайка, Наливайко, хутір Лак), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Підколінської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – Петрівської сільради, з 2019 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 495

- Незаможник (з 21.05.2016 – Заможне), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Благоївської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – Першотравневої сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 487, 488, 498
- Новоантонівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Муратівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Покровської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 505
- Новоборисівка (перша назва – станція Міхельсталь, Веселий Кут), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Поплавської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, центр Новоборисівської сільради; з 2020 р. – центр Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Новоборисівська сільська рада (села Новоборисівка, Добрий Лук, Дурбайли, Іванівка, Мацкули, Поплавка, Преображенка, Путилівка, Райки, Тятри), Од. обл. (Великомих. р-н) 488–490
- Новопавлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, сільради, у 2007 р. – смт з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 509
- Новопетрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., центр Новопетрівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Ново-Петрівської сільради; сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новопетрівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 491
- Новопетрівська сільська рада (села Новопетрівка, Вакарське), Од. обл. (Великомих. р-н), Од. обл. (Великомих. р-н) 491–492
- Новороманівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради; у 2007 р. – смт з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 509, 848–849
- Новоселівка (до 01.02.1945 – Клейн-Нейдорф, Клейнендорф; інша назва – Мало-Карманове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Клейн-Нейдорфської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоселівської сільради, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Новоселівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 492
- Новоселівська сільська рада (села Новоселівка, Гірське, Кардамичеве, Артема / Трудомирівка), Од. обл. (Великомих. р-н) 492–493
- Олег, с. Од. обл. (з 1924 р. – Тираспольського р-ну АМССР, з 1935 р. – Григоріопольського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Новоборисівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Слово'яно-Сербської сільради;

- з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Слов'яносербської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Слов'яносербської сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 501
- Оленівка (хутір Оленівка), с. Од. обл. (з 1924 р. – Тираспольського р-ну АМССР, з 1935 р. – Григоріупольського р-ну АМССР; з 1940 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., Новоборисівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, у 2007 р. – смт з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 509
- Ольгинове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 – Брашеванівської сільради Цебриківського р-ну; у 1945 р. – Цебриківського р-ну, Поліно-Осипенківської сільради; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Цебриківської сільради, у 2007 р. – смт, з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 493–495, 509
- Орел, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Тростянецької сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 505
- Острівське (так у тексті), с. Од. обл. 1236, 1238; *див.*: Соше-Острівське, Од. обл. (Великомих. р-н)
- Пере́п'ятівка (нині не існує), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Цебриківського р-ну Одеської обл., Цебриківської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Цебриківської сільради, у 2007 р. не значиться як н. п., з 2020 р. – територія сіл Цебрикове і Малоцебрикове Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 509
- Першотравнева сільська рада (села Першотравневе, Благоеве – з 2016 р. Мартове, Данилівка, Незаможник – з 2020 р. Заможне), Од. обл. (Великомих. р-н) 498
- Першотравневе, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Благоївської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – Першотравневої сільради, з 2019 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 497, 498
- Петрівська сільська рада (села Петрівське, Козакове, Наливайкове, Підколінне), Од. обл. (Великомих. р-н) 495–497
- Петрівське (Полішпакове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1946 р. – Орджонікідзенської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Петрівської сільради, у 2007 р. – Петрівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 52, 495, 496
- Підколінне (Підколіно, Подколін, Байтельспахера, Бойтельспахера, Козакове, з 1967 р. – частина с. Петрівське/Полішпакове) с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Підколінської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Петрівської сільради, з 1967 р. – у смузі с. Петрівське (Полішпакове), яке з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 495

- Платонівка, с. Од. обл. (з 1932 р. – Одеської обл., Гросулівського р-ну, Муратівської сільради; у 1945 р. – Покровської сільради; Великокомарівської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Великокомарівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 497
- Покровка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Муратівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Покровської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 505
- Полезне (Мале Гросулове, Левове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Полезненської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1946 р. – Полезненської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Полезненської сільради; з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 99, 498-499, 500
- Полезненська сільська рада (села Полезне, Багачеве, Бессарабка, Водяне, Гіржове, Фрасине), Од. обл. (Великомих. р-н) 500
- Поліно-Осипенкове (Толмачівка, Товмачівка), Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 – Брашеванівської сільради Цебриківського р-ну; у 1945 р. – Поліно-Осипенківської сільради Цебриківського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Цебриківської сільради, у 2007 р. – Цибулівської сільради; з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 485, 499, 512
- Полішпакове, с. Од. обл. (Великомихайл. р-н); *див.*: Петрівське, с. Од. обл. (Великомихайл. р-н)
- Поплавка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Поплавської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488-490, 500-501
- Преображенка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Привілля, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Тростянецької сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 505
- Путилівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Гросулівського р-ну, у 1935 р. – Дурбайлівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради; з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Райки, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Гросулівського р-ну, у 1935 р. – Дурбайлівської сільради; з 1945 р. –

- Великомихайлівського р-ну, Райківської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Слов'яносербка (Слов'яно-Сербка), с. Од. обл. (з 1924 р. – Тираспольського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Григоріопольського р-ну АМСРР; з 1940 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Слов'яно-Сербської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Слов'яно-сербської сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 501
- Слов'яносербська сільська рада (села Слов'яносербка, Антоно-Ковач, Олег), Од. обл. (Великомих. р-н) 501–502
- Соковове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Цебриківського р-ну, у 1935 р. – Їжицької сільради, у 1945 р. – Кіровської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Кіровської сільради; з 2020 р. – Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 503, 1222
- Соше-Острівське, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Фрунзівського р-ну, центр Соше-Острівської сільради сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1946 р. – центр Соше-Острівської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Соше-Острівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 503–505, 1236, 1238
- Тарасівка, с. Од. обл. (згідно із свідченням по Великомихайлівському р-ну – це село Чапаєвської сільради, тобто, на час Голодомору – Цебриківського р-ну; станом на 2007 р. с. Тарасівка – в Іванівському р-ні, Люботаївської сільради, з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 512
- Толмачівка (Товмачівка, нині частина с. Поліно-Осипенкове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 – Брашеванівської сільради Цебриківського р-ну; у 1946 р. – Поліно-Осипенківської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Цебриківської сільради, у 2007 р. – Цибулівської сільради; з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 485; *див.*: Поліно-Осипенкове, с. Од. обл. (Великомих. р-н)
- Три Криниці, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Поплавської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 486
- Тростянець (Тростянець Перший), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Гросулівського р-ну Одеської обл., у 1935 р. – Тростянецької сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Тростянецької сільради, з 2020 р. – Великопосківської сільської громади Рохдільнянського р-ну Одеської обл.) 486, 505
- Тростянецька сільська рада (села Тростянець, Малопоске, Новоантонівка, Орел, Покровка, Привілля), Од. обл. (Великомих. р-н) 505
- Трохимівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Лазарівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлів-

- ського р-ну, Комарівської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Комарівської сільради; з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 472
- Трудомирівка (до 21.05.2016 – Артема), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Гросулівського р-ну, Мало-Карманівської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Трудомирівка Кардамичівської сільради, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Новоселівської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 492, 493; *див.*: Артема, Од. обл. (Великомих. р-н)
- Тятри, с. Од. обл. (з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Новоборисівської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 488
- Фрасине, с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Полезненської сільради; з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1946 р. – Полезненської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Великомихайлівського р-ну, Полезненської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 500
- Цебриківська селищна рада (смт Цебрикове, села Іринівка, Малоцебрикове, Мардарівка, Новопавлівка, Новороманівка, Оленівка, Ольгинове), Од. обл. (Великомих. р-н) 509–510
- Цебриківський район, Од. обл. (утв. 07.03.1923 як Цебриківський район Одеської округи, з Цебриківської (Гофнунгстальської), Малигонівської та Катаржинської волостей з центром у Цебриковому (Гофнунсталь); з 1932 р. – у складі Одеської обл.; лікв. 1962 р. з розподілом території по Роздільнянському, Березівському, Фрунзівському районах Одеської обл.) 495, 1222, 1267
- Цебрикове (до 1819 р. – хутір Цебрик, у 1819–1920-х рр. – Гофнунгсталь, нім. колонія, село), смт Од. обл. (з 1923 р. – центр Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Цебриківського р-ну Одеської обл., з 1961 р. – смт з 1962 р. – Роздільнянського р-ну; з 1965 р. – центр Цебриківської сільради Великомихайлівського р-ну, з 2020 р. – центр Цебриківської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 506–510, 1222, 1356
- Цебриківський район LXXVII, 495, 1222, 1267
- Цибулівка (Ней-Глюксталь, Ней-Гліксталь, кол. нім колонія), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Цебриківського р-ну, у 1935 р. – Цибулівської сільради, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Цебриківської сільради, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 485, 510, 511
- Цибулівська сільська рада (села Цибулівка, Малозименове, Поліно-Осипенкове), Од. обл. (Великомих. р-н) 511, 512
- Чапаєве (до 1930-х рр. – Воробйове-Берлін, з 2016 р. – Воробіївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл. Цебриківського р-ну, у 1935 – Воробйово-Берлінської сільради, 1946 рр. – Чапаєвської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Чапаєвської сільради, з 2016 р. – Воробіївської сільради, з 2020 р. – Новоборисівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 507, 512, 513
- Чапаєвська сільська рада, Од. обл. (Великомих. р-н) (з 2016 р. – Воробіївська сільська рада; з 17.07.2020 р. – Знам'янська сільська територіальна громада Березівського р-ну,

у складі сіл: Чапаєве – з 2016 р. Воробіївка, Воробйове, Юрашеве), Од. обл. (Великомих. р-н) 507, 513

Юрашеве, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1935–1946 рр. – Чапаєвської сільради Цебриківського р-ну; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, з 1970-х рр. – Чапаєвської сільради, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 498, 513

Юрківка (до 1967 р. Нижня Юрківка; 12.09.1967 об'єднане із с. Банет (у 1926 р. – с. Бонет-1 Гросулівського р-ну, пізніше і до 16.05.1964 – с. Багнет Слов'яносербської сільради) і перейменоване у с. Юрківка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Гросулівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Великомихайлівського р-ну, Кардамічівської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, у 1970-х рр. – Слов'яносербської сільради, у 2007 р. – Юрківської сільради, з 2020 р. – Великомихайлівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 528

Іванівський район (у 1923–1930 рр. – **Янівський (Тарасо-Шевченківський) р-н**, у 1930–1935 рр. – **Роздільнянський р-н**, у 1935–1945 рр. – **Янівський р-н**, з 1945 р. – **Іванівський р-н**, у 1962–1966 рр. у складі **Комінтернівського і Роздільнянського р-нів**, у 1966–2020 рр. – **Іванівський р-н**, з 2020 р. – у складі **Березівського р-ну**), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як *Янівський* р-н в Одеській окрузі Одеської губернії Української РСР з волостей Тираспольського (Понятівська та Більчанська) і Одеського (Євгенівська) повітів, з центром в Янівці, у 1924–1931 рр. *Тарасо-Шевченківський* (Янівський) р-н; у 1926 р. до р-ну приєднано частину ліквід. *Северинівського (Ленінського)* р-ну (Северинівська, Олександрійська, Адамівська, Гнатівська, Маринівська, Іллінська й Августівська сільради). 1930 р. Янівський р-н перейменовано на *Роздільнянський* із центром у м. Роздільна. У 1935 р. утв. новий *Янівський* р-н із частин *Роздільнянського і Березівського* р-нів Одеської обл. (центр – м-ко Янівка, сільради: Адамівська, Баранівська, Бузинівська, Волківська, Гнатівська, Джугастрівська, Коноплівська, Ново-Миколаївська, Олександрівська, Петрівська, Северинівська, Синівська, Шеметівська, Янівська). У 1938 р. до складу р-ну увійшла частина ліквід. *Благоївського* р-ну (Благоївська, Кубанська, Куяльницька, Улянівська сільради). Назва з 1945 р. – *Іванівський* р-н. У 1962 р., у зв'язку з укрупненням районів, Баранівська і Більчанська сільради відійшли до *Роздільнянського* р-ну, всі інші сільради – до *Комінтернівського* р-ну. 08.12.1966 утв. новий *Іванівський район* (центр — смт Іванівка) в складі Іванівської селищної ради, Баранівської та Білчанської сільрад *Роздільнянського* р-ну; Джугастрівської та Коноплянської сільрад *Березівського* р-ну; Михайлопільської та Червонознам'янської сільрад *Великомихайлівського* р-ну; Петрівської селищної ради, Благоївської, Павлинської та Северинівської сільрад *Комінтернівського* р-ну. Станом на 2007 р. у складі Іванівського р-ну: 4 смт – Іванівка, Петрівка, Улянівка і Радісне; 10 сільрад: Баранівська (сс. Баранове, Малинівка, Причепівка, Сухомлинове), Білчанська (сс. Білка, Блонське, Жовте, Маслове, Черняхівське, Щорсове), Благоєвська (с. Благоєве – з 2016 р. Великий Буялик), Бузинівська (сс. Бузинове, Баланини, Верхній Куяльник, Нижній Куяльник, Прохорове), Калинівська (сс. Калинівка, Вовкове, Гудевичеве, Джугастрове, Новакове, Соколове), Коноплянська (сс. Конопляне, Богунове, Люботаївка, Силівка, Тарасівка, Шерове), Михайлопільська (сс. Михайлопіль, Козлове, Марціянове), Павлинська (сс. Павлінка, Василівка, Леніна – з 2016 р. Букачі, Лізинка, Нові Шомполи, Созонівка, Шаманівка), Северинівська (сс. Северинівка,

- Адамівка, Руська Слобідка), Червонознам'янська (с. Червонознам'янка). 17.07.2020 р. Іванівський р-н ліквідовано з приєднанням його території до *Березівського* р-ну Одеської обл.) XV, LVI, LVIII, LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXXI, LXXXIV, 517–529, 1267, 1268, 1271
- Адамівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Северинівського р-ну Одеської округи Одеської губ., Адамівської сільради; з 1926 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Адамівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, Северинівської сільради; з 1966 р. – Іванівського р-ну, Северинівської сільради; з 2020 р. – Іванівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 76, 387, 517–518
- Баранове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Баранівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Баранівської сільради, з 2020 р. – Іванівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) LXXVII
- Білка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Білчанської сільради, з 2020 р. – Іванівської селищної громади Березівського району Одеської обл.) LXXVII
- Благоеве (до 1924 р. і з 2016 р. – Великий Буялик, з 201), с. Од. обл. (з 1926 р. – центр Благоївського (Велико-Буялицького) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1938 р. – Янівського р-ну, Благоевської сільради; з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Благоевської сільради, з 2020 р. – адмін. центр Великобуялицької сільської громади Березівського району Одеської обл.) LXXVII 65, 468–469
- Богунове (Ней-Кандель, Богунці, Богунське, Богданське, Курсакове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Коноплівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, Коноплянської сільради; з 1966 р. – Іванівського р-ну, Коноплянської сільради; з 2020 р. – Коноплянської сільської громади в Березівському р-ні Одеської обл.) 518–520
- Джугастрове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Джугастрівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Калинівської сільради, з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 461, 520, 525
- Іванівка (до 1958 р. – Мала Баранівка, до 1945 р. – м-ко Янівка), смт Од. обл. (з 1923 р. – центр Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – м-ко Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – центр Янівського р-ну, з 1945 р. – центр Іванівського р-ну, з 1962 р. – центр селищної ради у Комінтернівському р-ні, з 1966 р. – центр Іванівського р-ну, з 2020 р. – центр Іванівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) LXXVII, 47, 392, 521–522
- Калинівка (до 1964 р. – Калініна), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Джугастрівської сільради Янівського р-ну,

- з 1945 р. – Іванівського р-ну, Джугастрівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Калинівської сільради; з 2016 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 340
- Катаржине (Катаржино), с. Од. обл. 495; *див.*: Червонознам'янка, с. Од. обл. (Іванів. р-н)
- Конопляне (Розенфельд, Євгенівка, Амосієвське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, Коноплівської сільради, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, з 1965 р. – Березівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, Коноплянської сільради; у 2007 р. – Коноплянської сільради, з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) LXXVIII
- Краснознаменка, с. Од. обл. (Іванів. р-н) 1267, *див.*: Червонознам'янка, с. Од. обл. (Іванів. р-н)
- Курсакове (Богунове), с. Од. обл. LXXVIII; *див.* БогуновеКуяльник (Нижній Куяльник; Верхній Куяльник), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Баранівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Бузинівської сільради; з 2020 р. – Іванівської селищної громади Березівського району Одеської обл.) LXXVII, 774–775
- Малинівка (Рацулове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Баранівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Баранівської сільради; з 2020 р. – Іванівської селищної громади Березівського району Одеської обл.) LXXVII
- Павлінка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, з 1945 р. – Павлінської сільради Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, Павлінської сільради; з 2020 р. – Красносільської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1271
- Петрівка, смт Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, Петрівської сільради; з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, Петрівської сільради; з 1966 р. – Іванівського р-ну, Петрівської сільради, у 2007 р. – смт Петрівка; з 2020 р. – Великобуялицької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 522–525
- Прохорове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, Коноплянської сільради; з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, Іванівської селищної ради, у 2007 р. – Бузинівської сільради, з 2020 р. – Іванівської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1268
- Рацулове, с. Од. обл.; *див.* Малинівка
- Соколове (раніше Келлергаузен, поселення Келлера Й. та Соколова К. Я.), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Джугастрівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, Джугастрівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну,

- у 2007 р. – Калинівської сільради; з 2016 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 121, 316, 525–528
- Сталіне (рос. Сталино) с., Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII, 489, 1267; *див.*: Червонознам'янка, с. Од. обл. (Іванів. р-н)
- Сухомлинове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Баранівської сільради Янівського р-ну, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, у 2007 р. – Баранівської сільради, з 2020 р. – Іванівської селищної громади Березівського району Одеської обл.) LXXVII
- Червонознам'янка (до 1930 р. – Катаржине, з 1930 р. – Сталіне, з 1961 р. – Червонознам'янка, з 2016 р. – Знам'янка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., Катаржинської сільради; з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Цебриківського р-ну, Катаржинської (Сталінської) сільради, у 1945 р. – Сталінської сільради; з 1962 р. – Роздільнянського р-ну, Червонознам'янської сільради; з 1965 р. – Великомихайлівського р-ну, Червонознам'янської сільради; з 1966 р. – Іванівського р-ну, Червонознам'янської сільради; з 2016 р. – Знам'янської сільради; з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) LXXVII, 468, 489, 499, 1267
- Шаманівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, з 1945 р. – Павлинської сільради Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, Павлинської сільради; з 2020 р. – Красносільської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 7
- Шерове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, Коноплівської сільради, з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, з 1965 р. – Березівського р-ну, з 1966 р. – Іванівського р-ну, Коноплянської сільради; у 2007 р. – Коноплянської сільради, з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) LXXVIII
- Янівка (Іванівка), с. Од. обл. LXXVIII; *див.*: Іванівка
- Ізмаїльський район**, Од. обл. (у 1918–1940 рр. – територія Кирничанського пласу Ізмаїльського жудеца Бессарабії під юрисдикцією Королівства Румунія. З 28.06.1940 – у складі Української РСР. *Ізмаїльський* р-н утв. 11.12.1940 у складі Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл.; 22.02.1941 перейменований на *Суворовський р-н*, адмін. центр перенесено у с. Суворове (нова назва с. Шикирлі-Китай). У 19.06.1941 – 25.09.1944 – під окупаційною владою Королівства Румунія в складі Губернаторства Бессарабія. З 25.09.1944 – Суворовський р-н Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл. 21.01.1959 – перейменований на *Ізмаїльський* р-н, адмін. центр перенесено в м. Ізмаїл; до р-ну приєднано сільради, підпорядковані Ізмаїльській міськраді (Багатянська, Бросківська, Лощинівська, Новонекрасівська, Озерненська, Саф'янівська і Старонекрасівська). 30.12.1962 Ізмаїльський р-н укрупнено: в його складі смт Суворове, сільради *Ізмаїльського* (за винятком Баннівської) і *Кілійського* р-нів, Каланчацької с. р. *Болградського* р-ну і Острівнянської с. р. *Новоіванівського* р-ну. 04.01.1965 Ізмаїльський р-н (центр – м. Ізмаїл) затверджено в складі Суворовської селищної ради і Багатянської, Бросківської, Кам'янської, Кирничанської, Кислицької, Комишівської, Лощинівської, Муравлівської, Новонекрасівської, Новопокровської, Новоселівської, Озерненської, Острівнянської, Першотравневої, Приозерненської, Саф'янівської, Старонекрасівської, Старотроянівської та Утконосівської сільрад *Ізмаїльського* р-ну;

Долинської, Лиманської, Нагірненської, Новосільської, Орлівської та Плавнівської сільрад *Болградського* р-ну. 05.02.1965 Новоселівську сільраду Ізмаїльського р-ну передано до складу *Кілійського* р-ну. Станом на 2007 р. у складі Ізмаїльського р-ну смт Суворове і 18 сільрад: Багатянська (с. Багате), Бросківська (с. Броска), Каланчацька (с. Каланчак, Новокаланчак), Кам'янська (с. Кам'янка, Новокам'янка), Комишівська (с. Комишівка), Кирничанська (с. Кирнички), Кислицька (с. Кислиця), Ларжанська (с. Ларжанка), Лощинівська (с. Лощинівка), Матроська (с. Матроська), Муравлівська (с. Муравлівка), Новонекрасівська (с. Нова Некрасівка), Новопокровська (с. Нова Покровка), Озерненська (с. Озерне, Новоозерне), Першотравнева (с. Першотравневе), Саф'янівська (с. Саф'яни), Старонекрасівська (с. Стара Некрасівка, Дунайське), Утконосівська (с. Утконосівка). 17.07.2020 Ізмаїльський р-н ліквідовано і утворено новий Ізмаїльський р-н (центр у м. Ізмаїл) у складі 6 територіальних громад: 4 міських – Вилківської, Ізмаїльської, Кілійської, Ренійської; 1 селищної – Суворовської; 1 сільської – Саф'янської) LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 530–533

Багате (у 1806–1945 рр. – Долукіой, тур. Ölü Köy), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Ізмаїльського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл.; з 22.02.1941 – Суворовського р-ну Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1959 р. – Багатянської сільради Ізмаїльського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Саф'янської сільської громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 530

Кам'янка (до 14.11.1945 – Ташбунар), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Болградського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл.; з 1965 р. – Ізмаїльського р-ну, з 2020 р. – Саф'янської сільської громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 530–531

Кирнички, с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Ізмаїльського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл.; з 22.02.1941 Суворовського р-ну Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1959 р. – Багатянської сільради Ізмаїльського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Суворовської селищної громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 531, 532

Кілійський район (з 2020 р. – **Ізмаїльський р-н**), Од. обл. (утв. 11.11.1940 як Кілійський район у складі Аккерманської обл., а з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл. Ліквідований 30.12.1962 з передачею території до складу *Ізмаїльського* р-ну. Відновлений 04.01.1965 як *Кілійський район* у складі міст Кілія (центр) та Вилкове *Кілійської* міськради; Василівської, Десантнівської, Дмитрівської, Лісківської, Мирнівської, Приморської, Трудової, Фурманівської, Червоноярської та Шевченківської сільрад *Ізмаїльського* р-ну; Нерушайської, Струмківської та Холмської сільрад *Татарбунарського* р-ну. 05.02.1965 до Кілійського р-ну передано Новоселівську сільраду *Ізмаїльського* р-ну. Станом на 2007 р. у складі Кілійського р-ну 2 міста районного підпорядкування – Кілія і Вилкове, та 13 сільрад: Василівська (с. Василівка), Десантненська (сс. Десантне, Новомиколаївка), Дмитрівська (с. Дмитрівка), Лісківська (с. Ліски), Мирнівська (с. Мирне), Новоселівська (с. Новоселівка), Приморська (с. Приморське), Приозерненська (с. Приозерне), Старотроянівська (с. Старі Трояни, Дзинілор), Трунівська (сс. Трудове, Миколаївка), Фурманівська (с. Фурманівка), Червоноярська (с. Червоний Яр), Шевченківська (с. Шевченкове, Помазани). 17.07.2020 Кілійський р-н ліквідовано, територія увійшла до *Ізмаїльського* р-ну Одеської обл.) LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 534–549

Вилкове (Посад Липованське), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Кілійського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської

- обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1962 р. – Ізмаїльського р-ну, з 1965 р. – Кілійського р-ну, з 2020 р. – Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) LXVII, 535–536
- Дмитрівка (Думитрешти), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Кілійського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1962 р. – Ізмаїльського р-ну, з 1965 р. – Кілійського р-ну, з 2020 р. – Кілійської міської громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 536–539
- Думитрешти (Дмитрівка), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Кілійського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1962 р. – Ізмаїльського р-ну, з 1965 р. – Кілійського р-ну, з 2020 р. – Кілійської міської громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 536
- Кілія, м. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – центр Кілійського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1962 р. – місто Ізмаїльського р-ну, з 1965 р. – центр Кілійського р-ну, з 2020 р. – центр Кілійської міської громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 534, 535, 538
- Старі Трояни, с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Кілійського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1962 р. – Ізмаїльського р-ну, з 1965 р. – Кілійського р-ну, з 2020 р. – Суворовської селищної громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 539–548
- Червоний Яр (до 14.11.1945 – Китай), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія; з 1940 р. – Кілійського р-ну Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 1954 р. – Одеської обл., з 1962 р. – Ізмаїльського р-ну, з 1965 р. – Кілійського р-ну, з 2020 р. – Кілійської міської громади Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) 548–549

Кодимський район (у 1923–1930 – **Крутянський р-н**, з 2020 р. – **Подільський р-н**), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як *Крутянський район* з Крутянської, Писарівської і Будейської волостей з центром в с. Круті у складі Балтської округи Одеської губернії. 26.12.1924 Балтська округа розформована, і Сербівська, Кодимська, Французька і Будейська сільради перейшли до Тульчинської округи Подільської губернії, а Крутянський район перейшов до складу АМСРР. 29.09.1926 до Крутянського р-ну приєднані Сербівська, Кодимська, Французька і Будейська сільради Тульчинської округи. 1930 р. район став *Кодимським*. 01.10.1937 приєднана Смолянська сільрада *Балтського* р-ну. У серпні 1940 р. Кодимський р-н перейшов до складу Одеської області. 30.12.1962 ліквідований, територія перейшла до *Балтського* р-ну. 04.01.1965 відновлений в складі Кодимської та Слобідської селищних Рад і Будейської, Грабівської, Івашківської, Лабушненської, Олексіївської, Петрівської, Сербівської, Тимківської та Шершенецької сільрад *Балтського* р-ну; Баштанківської та Загнітківської сільрад Крижопільського району *Вінницької* обл. Станом на 2007 р. у складі Кодимського р-ну 1 місто районного підпорядкування – м. Кодима, 2 смт – Слобідка і Правда, 17 сільрад: Олексіївська (с. Олексіївка), Баштанківська (с. Баштанків), Будейська (с. Будеї), Грабівська (с. Грабове, Котовці), Загнітківська (с. Загнітків), Івашківська (с. Івашків), Крутівська (с. Круті, Семенівка), Лабушненська (с. Лабушне), Лисогірська (с. Лисогірка, Федорівка), Малослобідська (с. Мала Слобідка), Петрівська (с. Петрівка, Олександрівка, Стримба), Пиріженська (с. Пиріжна), Писарівська (с. Писарівка), Сербівська (с. Сербі), Смолянська (с. Смолянка), Тимківська (с. Тимкове, Кирилівка), Шершенецька (с. Шершенці). Кодимський р-н ліквідований 17.07.2020, територія увійшла до складу

- Подільського р-ну Одеської обл.) XII, XV, XVII, LII, LVI, LVIII, LXIX, LXXIII, LXXVIII, LXXXI, LXXXIV, 550–758, 1256, 1268, 1298
- Абомелікове, с. і залізн. ст., Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, в період 1967–1971 рр. с. Абомелікове приєднане до с. Петрівка, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 614, 643
- Баштанків (Баштанкове), с. Од. обл. (з 1932 р. – Крижопільського р-ну Вінницької обл., з 1965 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Кодимської об'єднаної територіальної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 466, 550–558, 580, 748
- Будей, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тульчинської округи Подільської губ., з 1926 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 282, 558–568, 583, 632, 730, 746, 749, 767, 1256
- Грабове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 568, 569, 636, 653
- Демівка, с. Од. обл. (частина с. Лисогірка) 668; *див.*: Лисогірка (Французьке), с. (Кодим. р-н)
- Загнітків, с. Од. обл. (з 1932 р. – Крижопільського р-ну Вінницької обл., з 1965 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXXVIII, 569–581, 618, 680
- Івашків (Івашкове), с. Од. обл. (до 1919 р. – Чечельницької волості Ольгопільського повіту Подільської губ.; з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, Івашківської сільради; з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 561, 581–613, 1316
- Кирилівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Слобідської селищної ради Кодимського р-ну, з 2020 р. – Слобідської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 742
- Кодима, с., смт Од. обл. (з 1923 р. – Крутянський р-н Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тульчинської округи Подільської губ., з 1926 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 275, 614–635, 661, 663, 665, 707, 720, 734, 751, 1315
- Котовці (з 2016 р. – Сергіївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 636–641
- Кругі, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 636–641

- р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXXVIII, 625, 627, 642–649, 654, 696, 727, 743, 745, 1268
- Лабушне, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LVIII, LXXVIII, 620, 632, 645, 649–664
- Лисогірка (до 1945 р. – Французьке), с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тульчинської округи Подільської губ., з 1926 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LVIII, LXXVIII, 627, 664–676, 748, 749
- Мала Слобідка (до 01.02.1945 – Слободзея), с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, Слобідської селищної ради; з 2020 р. – Слобідської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 644, 676–678, 726, 727
- Москальовий Яр (також Яр), околиця с. Івашків, Од. обл. 588, 600, 607, 610; *див.*: Івашків, Од. обл. (Кодим. р-н)
- Олександрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, Петрівської сільради; з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 163
- Олексіївка (до 1920-х рр. – Бугорія, Бугорня), с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл. 1959 р. приєднано до с.Шершенці, через кілька років – до с.Загнітків; з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, у 1987 р. село відновлено як центр Олексіївської сільради; з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл. 678–683
- Петрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 136, 683–684, 1294
- Пиріжна, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 628, 629, 635, 685–694
- Писарівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXXVIII, 552, 621, 624, 654, 657, 659, 662, 670–672, 694–709, 715, 755
- Полівка (у тексті – Польовка, поблизу с. Шершенці Кодимського р-ну), с. [Од. обл.] 619

- Семенівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 1355
- Серби, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянський р-н Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тульчинської округи Подільської губ., з 1926 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 653, 709–718
- Сергіївка, с. Од. обл.; *див.*: Котовці, с. Од. обл. (Кодим. р-н)
- Слобідка (у тексті – Слободка, Слобода), смт залізнична ст. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – центр Слобідської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 242, 283, 254, 298, 567, 619, 644, 719–731
- Смолянка (Смілянка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Балтського р-ну Одеської губ., з 1924 р. – Балтського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Балтського р-ну Одеської обл., з 1937 р. – Кодимського р-ну, з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 619, 731–739
- Стримба, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LXXVIII, 720, 724, 727, 740–741
- Тимкове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Слобідської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 731, 741–746
- Федорівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 121, 746–750
- Французьке (з 1945 р. – Лисогірка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тульчинської округи Подільської губ., з 1926 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LVIII, LXXVIII, 627, 664–676
- Шершенці, с. Од. обл. (з 1923 р. – Крутянського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Крутянського р-ну АМСРР, з 1930 р. – Кодимського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Кодимського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Балтського р-ну, з 1965 р. – Кодимського р-ну, з 2020 р. – Кодимської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) LIX, LXXVIII, 750–758
- Яр (Москальовий Яр), Од. обл.; *див.*: с. Москальовий Яр і с. Івашків, Од. обл. (Кодим. р-н)
- Комінтернівський район** (з 2016 р. – **Лиманський р-н**, з 2020 р. – у складі **Одеського і Березівського р-нів**), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як **Антоно-Кодинцевський р-н** Одеської

округи Одеської губернії з територій кол. Антоно-Кодинцевської, Курисово-Покровської і Сичавської волостей. 1924 р. (1925?) Антоно-Кодинцевський район перейменовано на *Комінтернівський*, в той же час використовувалася і попередня назва. З 09.02.1932 – *Антоно-Кодинцевський (Комінтернівський)* р-н Одеської обл. 1935 р. Комінтернівський р-н (центр – с. Антоново-Кодинцеве, перейменоване на Комінтернівське) мав 15 сільрад (Антоново-Кодинцевська, Білярська, Волківська, Визирська, Іракліївська, Любопільська, Ново-Люстдорфська, Петровська, Сичавська, Спиридонівська, Олександрівська, Сербська, Ранжевська, Широка, Шомпольська). У 1938 р. до р-ну приєднано Свердловську сільраду ліквідованого *Благоївського* р-ну. 30.12.1962 Комінтернівський р-н укрупнено: в його складі смт Іванівка і смт Петрівка, сільради *Комінтернівського* й *Іванівського* (за винятком Баранівської і Більчанської) р-нів та Григорівська, Красносільська і Фонтанська с. р. *Одеського* р-ну. 04.01.1965 Комінтернівський р-н затверджено у такому складі: Петрівська селищна рада і 19 сільрад (Благоївська, Визирська, Григорівська, Дмитрівська, Калинівська, Комінтернівська, Красносільська, Кремидівська, Любопільська, Ониськівська, Павлинська, Першотравнева, Петрівська, Свердловська, Северинівська, Сербківська, Сичавська, Фонтанська та Шомполівська). Станом на 2007 р. у складі Комінтернівського р-ну: 11 смт – Комінтернівське, Вовківське, Зоринове, Шевченкове-Кут, Улянівка, Нові Білярі, Білярі, Булдинка, Григорівка, Чорноморське, Гвардійське; 19 сільрад: Олександрівська (сс. Олександрівка, Світле), Визирська (сс. Визирка, Воронівка), Дмитрівська (сс. Дмитрівка, Бутівка), Каїрська (сс. Каїри, Нове Селище), Калинівська (сс. Калинівка, Червона Нива, Широке), Кіровська (сс. Кірове, Ониськове, Ставки), Кордонська (сс. Кордон, Мар'янівка, Пшонянове), Красносільська (сс. Красносілка, Іллічівка, Корсунці, Кубанка, Новокубанка, Переможне), Кремидівська (сс. Кремидівка, Благодатне, Благоеве, Нове, Степове), Крижанівська (сс. Крижанівка, Ліски), Любопільська (сс. Любопіль, Ранжеве), Новодофінівська (сс. Нова Дофінівка, Вапнярка), Новомиколаївська (сс. Новомиколаївка, Капітанівка, Олександрівка), Першотравнева (сс. Першотравневе, Зоря Труда, Кінне, Міщанка, Нова Вільшанка, Порт, Степанівка), Петрівська (с. Петрівка), Свердловська (с. Свердлове), Сербківська (сс. Сербка, Петровського), Сичавська (сс. Сичавка, Кошари), Фонтанська (с. Фонтанка), Шомполівська (сс. Старі Шомполи, Великі Ламзаки, Касяни, Якова). 2016 р. Комінтернівський р-н перейменовано на *Лиманський* р-н; нові назви отримали такі н. п.: с. Благоеве – с. Христо-Ботево; с. Кірове – с. Трояндове; с. Петрівка – с. Курісове; с. Червона Нива – с. Тилігульське. 17.07.2020 Лиманський р-н ліквідовано, з приєднанням його території до новоутвореного *Одеського* р-ну (Доброславська селищна, Визирська та Красносільська сільські територіальні громади) та *Березівського* р-ну (Курісовська сільська громада) XV, LVI, LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 40, 489, 759–764, 1102

Визирка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Визирської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 393, 489, 490, 759, 760

Дофінівка, с. Од. обл. 1073; *див.*: Нова Дофінівка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н)

Іванове (до 1801 р. – Аджелик, до 1920 р. – Малий Буялик, у 1920–2016 рр. – Свердлове), с. Од. обл. (з 1926 р. – Велико-Буялицького/Благоївського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Благоївського р-ну Одеської обл., з 1938 р. – Комінтернівського р-ну, з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Красносільської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) LXXVII, 762

- Каїри, с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Комінтернівського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Курісовської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1102
- Калинівка (Попівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Визирської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 93, 761-762
- Капрани, с. Од. обл. (Комінтернівського р-ну; населений пункт знятий з обліку у зв'язку з переселенням жителів за рішенням Одеської обл. ради 10.02.1987 р.) 763
- Комінтернове (Комінтернівське, до 1935 р. – Антоново-Кодинцеве, з 2016 р. – Доброслав), смт Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Комінтернівського р-ну Одеської обл., 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Доброславської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) XV, 95, 304
- Антоново-Кодинцеве, с. Од. обл.; *див.*: Комінтернове, смт Од. обл. (Комінтерн. р-н)
- Доброслав, смт Од. обл.; *див.*: Комінтернове, смт Од. обл. (Комінтерн. р-н)
- Креמידівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Комінтернівського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Доброславської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 9
- Кубанка, с. Од. обл. (з 1926 р. – Велико-Буялицького/Благоївського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Благоївського р-ну Одеської обл., з 1938 р. – Комінтернівського р-ну, з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Красносільської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 98, 450
- Лиманський (Комінтернівський, Одеський) район, Од. обл. LXXXIV
- Любопіль (Любополь, до 1945 р. – Ней-Лібенфельд), с. Од. обл. (1923 р. – Антоно-Кодинцівського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – центр Любопільської сільради, з 2018 р. – Визирської сільської громади Лиманського р-ну, з 2020 р. – Одеського р-ну) 306
- Новодофінівка, Нова Дофінівка, с. Од. обл. (1923 р. – Антоно-Кодинцівського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, Комінтернівського р-ну, з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Фонтанської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 6, 1073
- Новомиколаївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1924 р. – Тарасо-Шевченківського (Янівського) р-ну, з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Янівського р-ну, Новомиколаївської сільради; з 1945 р. – Іванівського р-ну, з 1962 р. – Комінтернівського р-ну, Новомиколаївської сільради; з 2016 р. – Лиманського р-ну; з 2020 р. – Курісовської сільської громади Березівського району Одеської обл.) LXXVIII
- Першотравневе (до 1964 р. – Спиридонівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Визирської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 761
- Попівка (Калинівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл.,

- з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Визирської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 93, 761-762
- Свердлове (з 2016 р. – Іванове), с. Од. обл. 762; *див.*: Іванове, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) Сербка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Комінтернівського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Курісовська сільської громади Березівського району Одеської обл.) LXXVII, 40, 763, 764
- Спиридонівка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 761; *див.*: Першотравневе, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) Старі Шомполи, с. Од. обл. (з 1923 р. – Антоно-Кодинцевського р-ну, з 1924 р. – Комінтернівського р-ну Одеської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Комінтернівського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Лиманського р-ну, з 2020 р. – Доброславської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 4, 763-764
- Сухотін, х. Од. обл. (хутір біля с. Шомполи Комінтернівського р-ну) 763; *див.*: Старі Шомполи, с. Од. обл.
- Шомполи, с. Од. обл. 763–764; *див.*: Старі Шомполи, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н)

Котовський район (у 1923–1935 рр. – **Бірзульський р-н**, з 2016 р. – **Подільський р-н**), Од. обл. (утв. 1923 р. як Бірзульський р-н Балтської округи Одеської губернії. З 1924 р. – Бірзульський р-н Автономної Молдавської СРР. 22.01.1935 зі складу Бірзульського р-ну до новоутвореного *Валегоцулівського* р-ну перейшли Гамбурівська, Федорівська та Новоселівська сільради. У 1935 р. Бірзульський р-н перейменовано на Котовський р-н. 1936 р. до Котовського р-ну перейшла Новоселівська сільрада *Валегоцулівського* р-ну. У 1957 р., після ліквідації *Долинського* (до 1945 р. – Валегоцулівського р-ну) до Котовського р-ну перейшли Качурівська, Федорівська (Федорівка) і Чапаєвська (Чапаєвка) сільради, а у 1958 р. – Петрівська сільрада *Ананьївського* р-ну. 30.12.1962 Котовський р-н (центр – м. Котовськ) укрупнено: в його складі смт Красні Окни, сільради *Котовського р-ну* (за винятком Качурівської і Петрівської, що перейшли до Ананьївського р-ну) та *Красноокнянського* р-ну, а також Карабанівської і Мар'янівської с. р. *Фрунзівського* р-ну. 04.01.1965 Котовський район (центр – м. Котовськ) затверджено у складі: Красноокнянська селищна Рада і сільради Котовського р-ну: Антонівська, Борщівська, Великофонтанська, Гоноратська, Довжанська, Дубівська, Качурівська, Климентівська, Косівська, Куяльницька, Липецька, Любомирська, Нестойтська, Новосамарська, Новоселівська, Олексіївська, Петрівська, Ставрівська, Станіславська, Старокульнянська, Топалівська, Федосіївська, Цеханівська, Чапаєвська та Чорнянська. Станом на 2007 р. у складі Котовського р-ну 18 сільрад: Олексіївська (сс. Олексіївка, Глибочок, Миколаївка), Борщівська (сс. Борщі, Дібрівка, Зелений Кут), Бочманівська (сс. Бочманівка), Великофонтанська (сс. Великий Фонтан, Гидерим, Малий Фонтан, Миколаївка Перша), Гоноратська (сс. Гонората, Затишшя), Качурівська (сс. Качурівка, Велика Кіндратівка, Оброчне, Поплавка), Климентівська (сс. Климентове, Велике Бурилове, Домниця), Косівська (сс. Коси, Коси-Слобідка), Куяльницька (сс. Куяльник, Вестерничани, Олександрівка, Чапаєвка), Липецька (сс. Липецьке, Куйбишевське), Любомирська (сс. Любомирка, Мурована), Мардарівська (сс. Мардарівка, Перешори, Топик), Нестойтська (сс. Нестойта, Нова Кульна, Романівка), Новоселівська (сс. Новоселівка, Андріївка, Гертони, Мала Олександрівка, Розалівка, Соболівка, Федорівка, Чубівка), Петрівська (сс. Петрівка, Гор'івка, Мала Кіндратівка, Мала Петрівка, Степанівка), Станіславська (сс. Станіславка, Падрецево, Ясинове), Старокульнянська (с. Стара Кульна), Чапаєвська (сс. Чапаєвка, Вишневе, Грекове Перше, Грекове Друге, Єфросинівка, Кирилівка, Новий Мир, Павлівка). 2016 р. Ко-

- товський р-н перейменовано на *Подільський* р-н; с. Куйбишевське на с. Казбеки, с. Чапаєвку Куяльницької сільради на с. Малий Куяльник, с. Чапаєвку Чапаєвської сільради на с. Ставки. 17.07.2020 р-н ліквідовано утворено новий Подільський р-н (з адмін. центром у м. Подільськ), з приєднанням *Ананьївського, Балтського, Кодимського, Любашівського, Окнянського, Савранського* р-нів у складі 12 територіальних громад: 4 міських (Ананьївська, Балтська, Кодимська і Подільська); 5 селищних (Зеленогірська, Любашівська, Окнянська, Савранська, Слобідська); 3 сільських (Долинська, Куяльницька, Піщанська) LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 765–796
- Бірзула (з 1935 р. – Котовськ, з 2016 р. – Подільськ), м. Од. обл. (з 1923 р. – центр Бірзульського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – центр Бірзульського р-ну Автономної Молдавської СРР, 1935 р. – м. Котовськ; з 1940 р. – центр Котовського р-ну Одеської обл.; з 2016 р. – м. Подільськ, центр Подільського р-ну Одеської обл.) 33, 54, 56, 324, 728, 748, 783, 787, 788, 1292; *див.*: Котовськ, Од. обл. (Котов. р-н)
- Борщі, с. і залізнична станція, Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 243, 746, 765, 766
- Велика Кіндратівка (у тексті – Кіндратівка), с. Од. обл. (з 1924 р. – Ананьївського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Валегоцувівського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Долинського р-ну, з 1957 р. – Котовського р-ну; з 2016 р. – Подільського р-ну, Качурівської сільради; з 2020 р. – Куяльницької сільської громади Подільського району Одеської обл.) LXI
- Вишневе (до 1930 р. – Шляхетна), с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 767, 768
- Глибочок (Глубочок), с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 768, 769
- Гонората, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 725, 769, 770
- Дібрівка (до 1945 р. – Ксьондзівка), с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 722, 725, 770
- Думово (тепер Розалівка), с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 788; *див.*: Розалівка, с. Од. обл. (Котов. р-н)
- Зелений Кут, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 766
- Качурівка (стара назва – Понори), с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 770–772, 781, 959
- Кіндратівка, с. Од. обл. LXI; *див.*: Велика Кіндратівка

- Климентове, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 724, 728
- Коси, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 164, 773-774
- Котовськ (у 1924–1935 рр. – Бірзула, з 1935 р. – м. Котовськ, з 2016 р. – Подільськ), м., Од. обл. (з 1923 р. – центр Бірзульського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1924 р. – центр Бірзульського р-ну Автономної Молдавської СРР, 1935 р. – м. Котовськ; з 1940 р. – центр Котовського р-ну Одеської обл.; з 2016 р. – м. Подільськ, центр Подільського р-ну Одеської обл.) XVII, LXX, LXXIII, LXXXIV, 34, 163, 164, 216, 297, 751, 779, 783, 787, 788, 896, 1292; *див.*: Бірзула, Подільськ, м. Од. обл. (Котов./Подільський р-н)
- Кошари, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., Олексіївської сільради; зняте з обліку як не існуюче; фактично це нині північна частина с. Коси, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 783, 790; *див.*: с. Коси, с. Од. обл. (Котов. р-н)
- Ксьондзівка, с. Од. обл.; *див.*: Дібрівка, с. Од. обл. (Котов. р-н)
- Куяльник, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну, з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 774, 775
- Липецьке, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2020 р. – Подільської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 187, 190, 775, 776
- Любомирка, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 164, 243, 776, 1171
- Мала Кіндратівка, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 776, 777
- Малий Фонтан, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 777–779
- Мардарівка, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 779–781
- Миколаївка Перша, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 142, 783, 784
- Михайлівка, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Валегоцувського р-ну АМСРР, з 1936 р. – Котовського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Од. обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2020 р. – Ананіївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 782

- Мурована (до 1945 р. – Феліксове Перше), с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМ СРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 782–783
- Нестойта, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМ СРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 783–785
- Нізів, хутір поблизу с. Мурована, Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМ СРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 782
- Новоселівка, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Валегоцулівського р-ну АМСРР, з 1936 р. – Котовського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Од. обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2020 р. – Ананьївської міської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 785, 786
- Оброчне, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМ СРР, згодом Валегоцулівського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Валегоцулівського (з 1945 р. – Долинського) р-ну Одеської обл., з 1957 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з (1962 р. – Ананьївського р-ну Одеської обл., з 1965 р. – Котовського р-ну, Качурівської сільради; з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 771
- Перешори, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМ СРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 779
- Петрівка, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Валегоцулівського (з 1945 р. – Долинського) р-ну АМСРР, з 1958 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Ананьївського р-ну Од. обл., з 1965 р. – Котовського р-ну, з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 786
- Подільськ, м. Од. обл. LXXXIV; *див.*: Котовськ, Бірзула, Од. обл. (Котов. р-н)
- Подільський район, Од. обл. LXXV, LXXVIII, LXXXIV, 166, 239, 550, 765, 797, 1272, 1325; *див.* Котовський район
- Поплавка, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМ СРР, згодом Валегоцулівського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Валегоцулівського (з 1945 р. – Долинського) р-ну Одеської обл., з 1957 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з (1962 р. – Ананьївського р-ну Одеської обл., з 1965 р. – Котовського р-ну, Качурівської сільради; з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 781
- Розалівка (Думово), с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМ СРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 786–788; *див.*: Думово, с. Од. обл. (Котов. р-н)
- Станіславка, с. Од. обл. (у 1924–1940 рр. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 789–791

Стара Кульна, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського (з 1935 р. – Котовського) р-ну АМСРР, з 1940 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну, з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 791–793

Федорівка, с. Од. обл. (з 1924 р. – Бірзульського р-ну АМСРР, з 1935 р. – Валегоцулівського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Валегоцулівського (з 1945 р. – Долинського) р-ну Одеської обл., з 1957 р. – Котовського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Подільського р-ну Одеської обл., з 2017 р. – Куяльницької сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 793–795

Красноокнянський район (з 2016 р. – **Окнянський р-н**, з 2020 р. – **Подільський р-н**), Од. обл. (утв. у березні 1923 р. як *Олексіївський район* Балтської округи Одеської губернії УСРР (центр – с. Олексіївка); 1923 р. на короткий термін реформований у *Чорно-Олексіївський р-н* у складі Журанської і Чорнянської волостей Балтського повіту. З 12.10.1924 – *Олексіївський р-н* (центр – м. Окни) складі Автономної Молдавської РСР. У 1923–1925 рр. на теренах сучасної Окнянщини існував також *Ставрівський р-н* у складі АМСРР. 13.03.1925 Олексіївський р-н перейменовано у *Красноокнянський* (центр – Окни/Вікни). У червні 1934 р. до складу р-ну передано с. Олено-Корицьке і колгосп «За нове життя» Осипівської сільради *Фрунзівського р-ну* Одеської обл. В лютому 1935 р. від Красноокнянського р-ну відокремився новий район – *Чорнянський*, який теж увійшов до Молдавської АСРР у складі 10 сільрад (Тисколунгська, Артирівська, Дубівська, Цеханівська, Олексіївська, Ново-Краснянська, Степанівська, Топальська, Гавиноська та Чорнянська). З 02.08.1940 Чорнянський та Красноокнянський р-ни у складі *Одеської області*. У червні 1957 р. Чорнянський та Красноокнянський були об'єднані в один *Красноокнянський р-н*. У 1962 р. Красноокнянський р-н ліквідовано і приєднано до *Котовського р-ну*. 18.12.1966 утворено новий Красноокнянський р-н (центр – смт Красні Окни) у складі Красноокнянської селищної ради, Антонівської, Довжанської, Дубівської, Новосамарської, Ставрівської, Топалівської, Федосіївської, Цеханівської та Чорнянської сільрад *Котовського р-ну*; Гулянської та Маяківської с. р. *Фрунзівського р-ну*. Станом на 2007 р. у складі Красноокнянського р-ну – смт Красні Окни, Волярка, Нова Волярка, Флора; 14 сільрад: Антонівська (с. Антонівка, Володимирівка, Нагірне), Гавиноська (с. Гавиноси), Гулянськ (сс. Гулянка, Будаївці, Новорозівка, Платонове, Тригради, Улянівка, Федорівка), Довжанська (сс. Довжанка, Артирівка, Галочі, Одаї, Ілля), Дубівська (сс. Дубове, Орлівка, Розівка, Ткаченка, Самарка), Малаївська (сс. Малаївці, Унтилівка, Червоний Орач), Маяківська (с. Маяки, Вижине, Левантівка, Новомихайлівка, Новосеменівка), Новосамарська (сс. Новосамарка, Іванівка, Олександрівка), Римарівська (сс. Римарівка, Дністровець, Нестерове, Садове), Ставрівська (сс. Ставрове, Василівка, Дем'янівка, Калістратівка, Федорівка), Топалівська (сс. Топали, Сагайдак), Федосіївська (с. Федосіївка, Новокрасне), Цеханівська (сс. Цеханівка, Горячівка, Омелянівка, Степанівка), Чорнянська (с. Чорна, Дігори). 2016 р. район перейменовано в *Окнянський*. 17.07.2020 Окнянський р-н ліквідовано, територія увійшла до складу *Подільського р-ну* Одеської обл.) LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 6, 273, 1185, 1187, 1189

Красні Окни (до 1918 р. і з 2016 р. – Окни, Вікни), с. Од. обл. (з 1923 р. – Олексіївського р-ну Балтської округи Одеської губернії, з 1924 р. – Олексіївського р-ну Автономної Молдавської СРР, з 1925 р. – Красноокнянського р-ну АМСРР, з 1940 р. – центр Красноокнянського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – смт Котовського р-ну, з 1966 р. – центр Красноокнянського р-ну, з 2016 р. – Окнянського р-ну, з 2020 р. – центр Окнянської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 273, 1189

Левантівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Олексіївського р-ну Балтської округи Одеської губернії, з 1924 р. – Олексіївського р-ну Автономної Молдавської СРР, з 1925 р. – Красноокнянського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Красноокнянського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Окнянського р-ну, з 2020 р. – у складі Окнянської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 1185, 1187

Леонтівка, с. Од. обл. (Красноокнян. р-н) 1187; *див.*: Левантівка, с. Од. обл. (Красноокнян. р-н)
Окни, смт Од. обл.; *див.*: Красні Окни, смт Од. обл. (Красноокн. р-н)

Реймарівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Дубоссарського р-ну Балтської округи Одеської губернії, з 1924 р. – Дубоссарського р-ну Автономної Молдавської СРР, з 1925 р. – Красноокнянського р-ну АМСРР, з 1940 р. – Красноокнянського р-ну Одеської обл., з 2016 р. – Окнянського р-ну, з 2020 р. – с. Римарівка Окнянської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 6

Римарівка, с. Од. обл. (Красноокнян. р-н); *див.*: Реймарівка, с. Од. обл. (Красноокнян. р-н)

Любашівський район (у 1923–1926 рр. – **Ясенівський р-н**; з 2020 р. – **Подільський р-н**), Од. обл. (утв. 07.03.1923 р. як *Ясенівський район* (центр у с. Ясенове) Балтської округи Одеської губ. з Ясенівської, Бобрицької і Бакшанської волостей. На теренах нинішнього району існував також *Троїцький (Святотроїцький) район*. 26.11.1924 Балтська округа розформована, район з 9-ма північними сільрадами Святотроїцького р-ну перейшов до Першомайської округи. 03.02.1926 центр Ясенівського р-ну перенесений із с. Ясенове до с. Любашівки, р-н перейменований на *Любашівський*. Орієнтовно в тому ж році північна частина *Троїцького р-ну* (села колишньої Любашівської волості) перейшла до складу Ясенівського р-ну, а північна частина Ясенівського р-ну (села колишньої Бакшанської волості) перейшла до складу *Савранського району*. 13.06.1930 Першомайська округа розформована, Любашівський р-н перейшов до Одеської округи. Після ліквідації округ 15.09.1930 райони передані в пряме підпорядкування УСРР. З лютого 1931 р. приєднано *Врадіївський район*. 09.02.1932 Любашівський р-н увійшов до складу новоутвореної Одеської обл. 27 лютого 1932 р. зі складу Любашівського р-ну вийшов відновлений *Велико-Врадіївський р-н*. У 1935 р. у складі Любашівського р-ну 17 сільрад: Антонівська, Бобрицька I, Бобрицька II, Боківська, Гвоздавська I, Гвоздавська II, Гольманська, Демидівська, Заплазська, Іванівська, Кричунівська, Олександрівська, Сталінська, Ясиновська I, Ясиновська II, Янішівська, Любашівська. 28.11.1957 до Любашівського р-ну додалися 3 сільради ліквідованого *Троїцького р-ну* (Троїцька, Мало-Василівська і Червоноярська). 30.12.1962 Любашівський р-н укрупнено: в його складі смт Любашівка і смт Саврань; сільради *Любашівського р-ну*; Кахівська і Настасіївська с. р. *Миколаївського р-ну*; Бакшанська, Вільшанська, Кам'янська, Концевівська, Неділковська і Полянецька с. р. *Савранського р-ну*. 04.01.1965 Любашівський район затверджено у складі: Любашівська та Савранська селищні ради; сільради *Любашівського р-ну*: Агафіївська, Бакшанська, Бобрицька, Боківська, Вільшанська, Гвоздавська, Іванівська, Кричунівська, Неділковська, Новокарбівська, Полянецька та Ясенівська; Кам'янська сільрада передана до *Балтського р-ну*, а 05.02.1965 відійшла до *Любашівського р-ну*. Станом на 2007 р. у складі Любашівського р-ну 3 смт – Любашівка, Жовтневе, Зеленогірське, та 14 сільрад: Агафіївська (сс. Агафіївка, Корніївка, Пилипівка), Бобрицька (сс. Бобрік Перший, Арчепитівка, Бобрік Другий, Янишівка), Боківська (сс. Бокове, Велике Бокове, Заплази, Петрівка, Чайківка, Мале Бокове), Гвоздавська (сс. Гвоздавка Друга, Василівка, Володимирівка, Гвоздавка Перша, Солтанівка, Чабанівка, Шлікареве), Іванівська (сс. Іванівка, Агеївка, Антонівка, Степанівка), Кричунівська (сс. Кричунове, Адамівка), Маловасилівська (сс. Мала Василівка, Велика

- Василівка, Комарівка, Михайлівка, Новоолександрівка), Новокарбівська (с. Новокарбівка, Бобрицьке, Дмитрівське, Сирівське, Чайківське, Червоний Яр, Шкарбинка), Новоселівська (сс. Новоселівка, Демидівка, Дмитрівка), Покровська (с. Покровка), Познанська (с. Познанка Перша, Погреби, Познанка Друга), Сергіївська (с. Сергіївка, Іванівка, Нововоздвиженка, Олександрівка), Троїцька (сс. Троїцьке, Катеринівка Перша, Козачий Яр, Новотроїцьке, Шайтанка), Ясенівська (с. Ясенове Друге, Ясенове Перше). 17.07.2020 Любашівський р-н ліквідовано, територія перейшла до *Подільського р-ну* Одеської обл.) XII, XV, LII, LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 111, 112, 335, 797–864, 885, 1254
- Абрамове (так у тексті), Од. обл. 529; *див.*: Амбарів (Амбарове, Амброзе), Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Агафіївка (Коропаченці, Коропачинка, Петропавлівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Великоградіївського р-ну Агафіївської сільради; з 1965 р. – Любашівського р-ну, Агафіївської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 797, 798, 822, 824
- Агеївка (перша назва – Майорське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 рр. – Антонівської сільради, з 1965 р. – Іванівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 798–799; *див.* Майорське, Од. обл. (Любашів. р-н)
- Антонівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1935–1945 рр. – Антонівської сільради, з 1965 р. – Іванівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 827
- Арбузьке, с. Од. обл. (Любашівського р-ну, «біля с. Бобрик», нині не існує) 885
- Балаєвського, хутір «в районі теперішньої Сергіївки», Од. обл. 855; *див.*: Сергіївка, с. Од. обл. (Любаш. р-н)
- Бернадське, Бернацьке, с. Од. обл. (у тексті – «нова назва – Мар'янівка»; назва «Бернадське, Бернацьке» серед офіційних назв н.п. Одеської обл. не виявлена; с. Мар'янівка значиться у 1945 р. у складі Олександрівської сільради (поряд із сс. Іванівка і Олександрівка) Любашівського р-ну, станом на 2007 р. село з такою назвою у Любашівському р-ні не існує; *див.*: Мар'янівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 838, 840
- Бобрик Другий, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – Бобрицької Другої сільради, у 2007 р. – Бобрицької Петршій сільради; з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 831, 832, 836
- Бобрик (Бобрик Перший), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1945 р. – Бобрицької Першої сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 799–802, 885, 886, 890
- Бобрицькі хутори, Од. обл. (Любашівський р-н, зняті з обліку («знесли у 1939 р.») 839, 846
- Бокове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1945 р. – Боківської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 111, 826, 833

- Василівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1945 р. – Гвоздавської Другої сільради, з 2020 р. – Зеленогірської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 92
- Велика Василівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Велико-Василівської сільради, з 1957 р. – Любашівського р-ну, у 2007 р. – Маловасилівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 803, 804
- Великий Бобрик (Бобрик Перший), с. Од. обл. (до рев. Балтського повіту Подільської губернії; . (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, Бобрицької сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 890
- Волхонське (Троїцьке), с. Од. обл. 813; *див.*: Троїцьке, Од. обл. (Любаш. р-н)
- Гвоздавка Друга, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1945 р. – Гвоздавської Другої сільради, з 2020 р. – Зеленогірської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 806–809
- Гвоздавка Перша, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – Гвоздавської Першої сільради, у 2007 р. – Гвоздавської Другої сільради, з 2020 р. – Зеленогірської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 804–806
- Дмитрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – Демидівської сільради, у 2007 р. – Новоселівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 823
- Дмитрівське, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи; з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Червоноярської сільради; з 1957 р. – Любашівського р-ну, у 2007 р. – Новокарбівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 14
- Дмитрівський хутір, Од. обл. (у тексті – хутір «при долині села Демидово») (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – с. Дмитрівка Демидівської сільради, у 2007 р. – Новоселівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 817
- Довгеньке, яр, балка біля смт Любашівка, Од. обл. 849 ; *див.*: Любашівка, Од. обл. (Любашів. р-н)
- Дубове, с. Од. обл. (за свідченнями – Троїцький р-н) 529; *див.*: Дубове, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Заплази, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – Заплазівської сільради; пізніше Дмитрівської сільради, Гвоздавської сільради, у 2007 р. – Боківської сільради; з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 819, 822, 827, 831, 1288, 1292

- Іванівка (до 01.02. 1945 – Янівка, з 2019 р. – Яновка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1945 р. – Іванівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 5, 809–812
- Їжицьке, с. Од. обл. (за свідченнями – Троїцький р-н) 529; *див.*: Гіжицьке, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Катеринівка (Катеринівка Перша), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи; з 1932 р. – Одеської обл., з 1957 р. – Любашівського р-ну, Катеринівської Першої сільради, у 2007 р. – Троїцької сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 834, 843
- Козачий Яр, х. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1946 р. – Катеринівської Першої сільради, з 1957 р. – Любашівського р-ну, Катеринівської Першої сільради; з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.; також існувало село Козачий Яр Демидівської сільради Любашівського р-ну) 211, 335, 812–815, 823, 825, 858
- Комарівка (у тексті – Комарово), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1924 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1946 р. – Комарівської сільради, з 1957 р. – Любашівського р-ну, у 2007 р. – Маловасилівської сільради; з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 843, 1003
- Коропаченці, с. Од. обл.; *див.*: Агафіївка, Од. обл. (Любаш. р-н)
- Кричунове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1945 р. – Кричунівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) XV, 815, 835, 859
- Любашівка (перша назва – Довгеньке), смт Од. обл. (з 1847 р. – волосний центр Ананьївського повіту Херсонської губ.; з 1921 р. – центр Ясенівської волості Балтського повіту Одещини Одеської губ., а з 1923 р. короткочасно перебувала в Троїцькому і Ясенівському р-нах Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – центр Любашівського р-ну, 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., з 2020 р. – центр Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 622, 806, 812, 816–847, 853, 858, 862, 1192
- Майорське, с. Од. обл. 152, 822, 827, 1030; *див.*: Агеївка, Од. обл. (Любашів. р-н)
- Мала Василівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., з 1957 р. – Любашівського р-ну, Маловасилівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 1174
- Миколаївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1935–1945 рр. – Любашівської сільради, з 1965 р. – Любашівської селищної ради, злилися з смт Любашівкою) 49, 816; *див.*: Любашівка, смт Од. обл. (Любашів. р-н)
- Михайлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Великоvasилівської сільради, з 1965 р. – Троїцької

- сільради, у 2007 р. – Маловасилівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 797, 804, 824
- Нововоздвиженка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Великоградіївського р-ну, у 1945 р. – Агафіївської сільради; з 1965 р. – Любашівського р-ну, Агафіївської сільради, у 2007 р. – Сергіївської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 854
- Новокарбівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Покровської сільради; з 1957 р. – Любашівського р-ну, Новокарбівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 100, 838, 847-848, 852, 853
- Новоселівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – Демидівської сільради, у 2007 р. – Новоселівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 20, 825, 849
- Олександрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – Олександрівської сільради, у 2007 р. – Сергіївської сільради; з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 835, 849-851
- Петрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, Боківської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 851
- Пилипівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Великоградіївського р-ну, у 1945 р. – х. Пилипівка Агафіївської сільради; з 1965 р. – Любашівського р-ну, Агафіївської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 797
- Познанка (Познанка Перша), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1945 р. – Познанської Першої сільради, з 2020 р. – Зеленогірської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 347
- Покровка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Покровської сільради; з 1957 р. – Любашівського р-ну, Покровської сільради; з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 985, 993, 1003, 1004, 1009
- Романівка, с. Од. обл. (за свідченням мешканки Любашівського р-ну – «с. Романівка Агафіївської сільради»; з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Великоградіївського р-ну, у 1945 р. – х. Романівка Агафіївської сільради; з 1965 р. – Любашівського р-ну, Агафіївської сільради, у 2007 р. н. п. з такою назвою у Любашівському р-ні не існує) 831
- Сергіївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл.,

- Великоврадіївського р-ну Агафіївської сільради; з 1965 р. – Любашівського р-ну, Агафіївської сільради, у 2007 р. – Сергіївської сільради; з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 840, 852-854
- Сирове, Сирівське (хутір Сирівський), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Червоноярської сільради; з 1957 р. – Любашівського р-ну, Новокарбівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 821, 824, 847, 848
- Солтанівка, с. Од. обл. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1935 р. – Гвоздавської Другої сільради, з 2020 р. – Зеленогірської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 854-855
- Степанівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, з 1935 р. – Іванівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 809, 841, 863
- Троїцьке (Волхонське) с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., з 1957 р. – Любашівського р-ну, Троїцької сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) [111, 281], 874 813, 852, 855–859, 873, 874, 912, 958, 978, 987, 1269, 1358
- Чайківка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, Боківської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 797, 859
- Чайківське (Чайковецьке), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Червоноярської сільради; з 1957 р. – Любашівського р-ну, Новокарбівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 847
- Шкарбинка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1924 р. – Першомайської округи, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Троїцького р-ну, у 1945 р. – Катеринівської сільради; з 1957 р. – Любашівського р-ну, Новокарбівської сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 838, 842
- Янишівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, у 1935–1945 рр. – Янишівської сільради, у 2007 р. – Бобрицької Першої сільради, з 2020 р. – Любашівської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 799, 822, 826, 839, 860-864
- Яновка, с. Од. обл. 819, 860; *див.*: Іванівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н)
- Ясенове Друге, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, Ясенівської Другої сільради, з 2020 р. – Зеленогірської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 100
- Ясенове [Перше], с. Од. обл. (з 1923 р. – Ясенівського р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1926 р. – Любашівського р-ну, з 1930 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., Любашівського р-ну, Ясенівської Першої сільради, у 2007 р. – Ясенівської Другої сільради, з 2020 р. – Зеленогірської селищної громади Подільського району Одеської обл.) 101, 203, 367, 805, 806

Миколаївський район (у 1923-1927 – **Ісаївський/Черновський** р-н, з 1927 р. – **Андре-Іванівський** р-н, з 1945 р. – **Андрієво-Іванівський і Миколаївський** р-ни, з 1959 р. – **Миколаївський** р-н, з 2020 р. – у складі **Березівського** р-ну), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як *Ісаївський район* з центром в с. Ісаєве у складі Першомайської округи Одеської губ. з Петрівської, Ісаївської і Миколаївської волостей. 26.11.1924 Балтська округа розформована у зв'язку зі створенням АМСРР, Ісаївський р-н без Олександрівської і Володимирської сільських рад перейшов до складу Одеської округи, а Олександрівська і Володимирська сільради перейшли до *Доманівського* р-ну. На 01.10.1925 в Ісаївському р-ні 17 сільрад, центр – с. Чернове. Станом на 1926–1928 рр. існувало два райони разом – *Ісаївський та Черновський*. У 1927 р. с. Чернове перейменовано на *Андре-Іванівку* і район дістав назву *Андре-Іванівський*. З 15.09.1930, після ліквідації округ, р-н у прямому підпорядкуванні УСРР. 27.02.1932 увійшов до складу новоутвореної Одеської обл. 17.02.1935 Шабельницька та Журівська сільради передані до складу *Жовтневого* р-ну. Склад Андре-Іванівського р-ну на 1935 р. – 17 сільрад: Андре-Іванівська, Антонюківська, Благовіщенська, Васильєвська, Дружелюбівська, Карачайвська, Ісаївська, Миколаївська, Ново-Андріївська, Ново-Скосарівська, Петровська, Переселенська, Романівська, Софіївська, Стрюківська, Ульяновська, Червоно-Кутська. 25.08.1936 до *Андре-Іванівського* р-ну приєднана Журавська сільрада *Жовтневого* р-ну. 01.02.1945 низка н. п. *Андре-Іванівського* р-ну внаслідок перейменування отримала такі назви: с. Андре-Іванівка і Андре-Іванівська сільрада – с. *Андрієво-Іванівка і Андрієво-Іванівська* с. р.; х. Шварцево Каратаївської с. р. – х. Високий; с. Миколаївка Третя і Миколаївська Третя с. р. – с. Миколаївка і Миколаївська с. р.; х. Окснера Ново-Андріївської с. р. – х. Жовтневий; н. п. Новоскосарівської с. р.: х. Веселий Кут Перший – х. Веселий, х. Веселий Кут Другий – с-ще Веселий Кут; н. п. Настасіївської с. р.: с. Настасіївка Перша – с. Настасіївка, с-ще Настасіївка Друга – с-ще Мала Настасіївка, х. Настасіївка Третя – х. Настасіївка; с-ще Шварцево Стрюківської с. р. – с-ще Ананьївка; х. Гангардт Чорнокутської с. р. – х. Січневий; Чорнокутська с. р. – Червонокутська с. р. відповідно до назви її центру. 1945 р., у зв'язку із розукрупненням, з *Андрієво-Іванівського* р-ну виділено новий **Миколаївський** р-н з центром у с. Миколаївка Друга (с. Миколаївка). 01.02.1945 низка н. п. Миколаївського р-ну внаслідок перейменування отримала такі назви: Благовіщенська с. р. – Ново-Петрівська відповідно до назви її центру: с. Микол аївка Друга і Миколаївська Друга сільрада – с. Миколаївка і Миколаївська с. р.; Любов-Олександрівська с. р. – Олексіївська с. р. відповідно до назви її центру; с. Олексіївка (центр Переселенської сільради) – с. Переселенці, х. Французький Софіївської с. р. – х. Перемога. Станом на 01.01.1946 у складі Миколаївського р-ну 10 сільрад: Антонюківська (с. Антонюки, с-ще Рівнопіль, Ново-Грицьківка, х. Шутаки), Василівська (с. Василівка, с-ще Ісаївські Кошари), Дружелюбівська (с. Дружелюбівка, хх. Воровського, Копи, Траскевича), Миколаївська (с. Миколаївка), Ново-Петрівська (с. Ново-Петрівка, с-ще Благовіщенка, с-ще Ново-Покровка, хх. Стасів, Христофорове), Олексіївська (с. Олексіївка, с-ще Любо-Олександрівка, с-ще Радіївка, хх. Войкова, Карий, Кільчаки, Мала Дворянка, Морозова, Сухий Овраг, Ясне Поле), Переселенська (с. Переселенці, хх. Гвоздівка, Мала Іванівка, Широкий), Романівська (с. Романівка, с-ще Амбарів, с-ще Далеке Кушнірове, хх. Кичук, Петрівка, Тернуватий, Шевченка), Софіївська (с. Софіївка, хх. Володимирівка, Новоселівка, Перемога), Ульяновська (с. Ульяновка, с-ще Комарашеве Перше, с-ще Комарашеве Друге, с-ще Мар'янівка, с-ще Тарасівка). Станом на 01.01.1946 у складі **Андрієво-Іванівського** р-ну 11 сільрад: Андрієво-Іванівська (с. Андрієво-Іванівка, с-ще Тетянівка, хх. Дружелюбівка, Мар'їна Роща, Суха Гребля), Журівська (с. Журівка, хх. Каїри,

Магдалинівка, Надеждівка, Успенка), Ісаївська (с. Ісаєве, с-ще Острівка, хх. Добриднівка, Ново-Троїцький), Каратаївська (с. Каратаївка, хх. Високий, Вовків, Любо-Олександрівка), Миколаївська (с. Миколаївка, х. Кахівка), Настасіївська (с. Настасіївка, с-ще Мала Настасіївка, с-ще Миколина Левада, хх. Настасіївка, Новогригорівка, Піщана Петрівка), Ново-Андріївська (с. Ново-Андріївка, хх. Докторівка, Жовтневий, Зелений, Зірка), Новоскосарівська (сс. Іванівка, Нова Скосарівка, с-ще Богданівка, с-ще Веселий Кут, с-ще Стара Скосарівка, хх. Веніамінівка, Веселий), Петрівська (с. Петрівка, с-ще Богорождественске, с-ще Корнієве, хх. Богорождественка, Калініна, Мартинівка, Рождественка, Яковлів), Стрюківська (сс. Близьке Кушнірове, Стрюкове, с-ще Ананіївка, х. Філімонівка), Червонокутська (с. Червоний Кут, хх. Ново-Іванівка, Преображенка, Січневий). 21.01.1959 *Андрієво-Іванівський* р-н ліквідований, територія передана до *Миколаївського* р-ну. 30.12.1962 Миколаївський р-н ліквідовано з передачею сільрад до *Березівського* р-ну, за винятком Кахівської і Настасіївської сільрад, що відійшли до *Любашивського* р-ну. 1965 р. Миколаївський р-н (центр – с. Миколаївка) відновлено в складі Ананіївської, Андрієво-Іванівської, Антонюківської, Миколаївської, Новопетрівської, Олексіївської, Петрівської, Скосарівської, Ульяновської та Шабельницької сільрад *Березівського* р-ну; Новоандріївської та Червонокутської сільрад *Ананіївського* району; Миколаївської та Настасіївської сільрад *Любашивського* району. 05.02.1965 с. Копи Миколаївської сільради Миколаївського р-ну передано до складу *Доманівського* р-ну Миколаївської області з підпорядкуванням Володимирівській сільраді. Станом на 2007 р. склад Миколаївського р-ну: смт – Миколаївка, Воровського, Дружелюбівка, Перемога, Софіївка; сільради: Олексіївська (сс. Олексіївка, Василівка, Каре, Мала Дворянка, Морозова, Сухий Овраг, Чарівне); Андрієво-Іванівська (сс. Андрієво-Іванівка, Добриднівка); Антонюківська (сс. Антонюки, Амбарів, Романівка); Ісаєвська (сс. Ісаєве, Новотроїцьке); Левадівська (сс. Левадівка, Каховка); Настасіївська (сс. Настасіївка, Новогригорівка, Піщана Петрівка); Новопетрівська (сс. Новопетрівка, Гвоздівка, Переселенці, Широке); Петрівська (сс. Петрівка, Сиротинка, Шевченка); Скосарівська (сс. Скосарівка, Богданівка, Веселе); Стрюківська (сс. Стрюкове, Журівка, Мартинівка, Рождественка, Успенка, Яковлеве); Улянівська (сс. Улянівка, Комарашеве, Мар'янівка, Новопокровка); Шабельницька (сс. Шабельники, Бірюкове, Жукове, Нова Григорівка). 17.07.2020 Миколаївський р-н ліквідовано, територія увійшла до складу *Березівського* р-ну Одеської обл.) XII, XV, XVII, LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXII, LXXXIV, 513, 865–1150

Амбарів (Амбарове, Амброзе), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Романівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Антонюківської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 910–912, 1027, 1070, 1079, 1080

Ананіївка (до 1945 р. – с. Шварцеве), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Стрюківської сільради; з 1959р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну; у 1975 р. приєднано до с. Стрюкове, з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1076, 1110, 1114

Анастасіївка, с. Од. обл. 323, 943, 1091; *див.*: Настасіївка, Од. обл. (Микол. р-н)

Андрієво-Іванівка (також Чернове (Чорнове), Куликове Поле, Мартосове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. –

- Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андре-Іванівського р-ну, центр Андре-Іванівської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Андре-Іванівської сільради, з 2020 р. – центр Андре-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 870, 879, 912–958, 907, 912, 917, 925, 926, 933, 939, 955, 982, 984, 986, 996, 1003, 1009, 1024, 1050, 1091, 1118, 1120, 1172
- Андрієво-Іванівський район (з 1923 р. – Ісаївський/Черновський р-н, з 1927 р. – Андре-Іванівський р-н, з 1945 р. – Андре-Іванівський р-н, з 1959 р. – Миколаївський р-н, з 2020 р. – у складі Березівського р-ну), Од. обл. 993, 1071, 1190
- Антонюки, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Антонюківської сільради, з 1945 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Антонюківської сільради; з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 958–967, 962, 964, 965, 966, 1076
- Біляївка (Біляєве, Гаджевiчева) с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Олексіївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, увійшло до складу с. Олексіївка Олексіївської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1041
- Благовiщенка, с. Од. обл. (засн. 1923 р. вихiдцями з с. Гандрабури Ананiївського повіту; з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, у 1935 р. – центр Благовiщенської сільради, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Новопетрівської сільради; 1967 р. знято з обліку та об'єднано з Новопетрівкою, яка з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 994, 995; *див.*: Новопетрівка, Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Богданiвка (Донцов, Звiрово), х., Од. обл. (засн. у кін. XVIII ст. у межах Ісаївської волості, з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андре-Іванівського р-ну, Новоскоарiвської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Скоарiвської сільради; після 1973 р. увійшло до складу с. Скоарiвка Скоарiвської сільради; з 2020 р. – Андре-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1096, 1097, 1100; *див.*: Скоарiвка, с. Од. обл. (Микол. р-н)
- Василiвка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Василiвської сільради, з 1945 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – смт з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 513, 869, 871, 909, 967–971, 1049, 1126
- Вiкторiвка, с. Од. обл. (засн. 1828 р. У 1859 р. записане як «деревня» Вiкторiвка (Гайдамацьке, Троцкевичева) при балці Гайдамацькій, у 1860-х рр. розділилося на два хутори – Гайдамацький і Траскевича; з 1923 р. – Ісаївського р-ну, з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Дружелюбiвської сільради; з 1962 р. – Березовського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну. В 1960-х рр. хутір розпався і у 1984 р. знятий з обліку) 1000
- Волкове (Вовкове, Волков, Вовкiв хутiр), с., Од. обл. (засн. як хутiр в 1866 р. в Ісаївській волості; з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ.,

- з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Каратаївської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, існувало до 1977 р., знято з офіційного обліку в 1984 р.) 979, 986
- Гіжицьке, х., с. Од. обл. 1001; *див.*: Миколаївка Третя, Левадівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Григорівка, с. Од. обл. (згідно із свідченням, поблизу с. Антонюки) 965; *див.*: Антонюки, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Далеке Кушнірове, с-ще, Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Романівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, 08.08.1964 об'єднано із с. Стрюкове і знято з обліку) 966, 1137; *див.*: Стрюкове, Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Дворянка (Мала Дворянка, Велика Дворянка), с. Од. обл. з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Олексіївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, 12.09.1967 приєднане до с. Олексіївка Олексіївської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1057
- Дружелюбівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Дружелюбівської сільради, з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Дружелюбівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – смт, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 880, 901
- Дубове, с. Од. обл. (засн. 1853 р. як хутір Дубовий на балці Дубовій в Ісаївській волості; з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1945 р. – Жовтневого р-ну, Шабельницької сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну; у 1964 р. село об'єдналося з с. Жукове Миколаївського р-ну, з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 529, 1150
- Жидівське (Миколаївка), с. Од. обл.; *див.*: смт Миколаївка, Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Журівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Журівської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Стрюківської сільради; з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського району Одеської обл.) 190, 199, 308
- Єжицьке, с. Од. обл. 982; *див.*: Гіжицьке, Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Іменівка (до 1923 р. неофіційна назва с. Іванівка; також неоф. Велика Іванівка, Паничі; у 1964 р. виведене з обліку в результаті об'єднання із с. Скосарівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Новоскосарівської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1964 р. у складі с. Скосарівка; з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Скосарівської сільради; з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1121
- Іминовка (так у док.), с. Од. обл. 1121; *див.*: Іменівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Ісаєве, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-

- Іванівського р-ну, Ісаївської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Ісаєвської сільради; з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 309, 926, 966, 969, 971-982, 977, 986
- Каратаєве (Каратаївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Каратаївської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Левадівської сільради; у 1988 р. знято з обліку як таке, що припинило існування) 953, 954
- Каховка (Кахівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, центр Кахівської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Любашівського р-ну, з 1965 р. – Левадівської сільради Миколаївського р-ну; з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 114, 1004, 1145
- Кацапка (Василівка), х. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Василівської сільради, злився із с. Василівка, з 1945 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – смт з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 641
- Косарівка (так у док.), с. Од. обл. 1111; *див.*: Скосарівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Кошари (офіц. назва – Червоні Кошари; у 1923 р. – хутір Красні Кошари), х. Од. обл. (у 1923 р. – хутір Красні Кошари) с. Од. обл. (засн. 1923 р. засн. на поч. XX ст. переселенцями з х. Цибульський, з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, зняте з обліку не пізніше 1973 р. у зв'язку із переселенням його мешканців упродовж 1967–1971 рр. до смт Миколаївка – адміністративного центру Миколаївського району, з 2020 р. – Березівського району Одеської обл.) 898
- Кушнірове, с. Од. обл. 966, 1137; *див.*: Далеке Кушнірове, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) з кін. 1930-х рр. – Миколаївка Третя; від 01.02.1945 до 12.02.1965 – с. Миколаївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – центр Миколаївсько-Гіжицької сільради Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, центр Левадівської сільради, з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 945, 982–989, 984, 991, 1001; *див.*: Миколаївка Третя, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Мала Дворянка, смт Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Олексіївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – смт з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1057
- Мар'їна Роща, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Андрієво-Іванівської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну; зняте з обліку 1973 р. і об'єднане із с. Ісаєве, з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 966, 978

Мартинівське, с. Од. обл. 1111; *див.*: Скосарівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)

Миколаївка Друга (до 1945 р. – також Миколаївка-Гіжицьке, з 01.02.1945 – с. Миколаївка), смт Одеська обл. (у 1923-1927 – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – центр Миколаївського р-ну і Миколаївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – центр Миколаївського р-ну, з 2020 р. – центр Миколаївської селищної громади громади Березівського р-ну Одеської обл.) 928, 985; *див.*: Миколаївка, смт Од. обл. (Миколаїв. р-н)

Миколаївка Третя (назви від заснування – Стара Миколаївка, Миколаївка-Гіжицьке, Гіжицьке, з кін. 1930-х рр. – Миколаївка Третя; з 01.02.1945 – Миколаївка, з 12.02.1965 – Левадівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – центр Миколаївсько-Гіжицької сільради Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, центр Левадівської сільради, з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1001; *див.*: Левадівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)

Миколаївка (у 1891–1917 рр. – м-ко Миколаївка (Жидівське), до 1945 р. – Миколаївка Друга), смт Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Миколаївської сільради; з 1945 р. – смт Миколаївка – адмін. центр Миколаївського р-ну; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – центр Миколаївського р-ну, з 2020 р. – центр Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 865–909, 889, 891, 896, 900, 909, 929, 958, 965, 985, 1015, 1049, 1068

Миколаївка-Гіжицьке, с. Од. обл.; *див.*: Левадівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)

Настасіївка (до 0.02.1945 – Настасіївка Перша), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Настасіївської сільради; з 1962 р. – Любашівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) LXXXIII, 323, 943, 980, 982, 989–1013, 991, 1000, 1004, 1091

Новогригорівка (Нова Григорівка) с. Од. обл. (утв. у 1920-х рр. переселенцями з Кіровоградської обл., у 1923-1927 – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Настасіївської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Любашівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Новопетрівської сільради; у 2007 р. – Шабельницької сільради, з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1071

Новопетрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, центр Новопетрівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, центр Новопетрівської сільради; з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 995, 1013–1025

Олексіївка (12.09.1967 до села приєднані сс. Любоолександрівка і Раліївка/Радіївка), смт Од. обл. (у 1923-1927 – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, центр Олексіївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – центр Олексіївської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 884, 1025–1059, 1049, 1051, 1057

- Ольгіївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну, Шабельницької сільради; з 1959 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Шабельницької сільради; станом на 1986 р. знято з обліку у зв'язку з переселенням мешканців) 1230
- Павлівка, с. Од. обл. (село згадують мешканці Миколаївського р-ну як таке, що знаходиться поблизу сіл Василівка і Олексіївка. Вірогідно, мається на увазі с. Новопавлівка) 514, 959, 1002, 1031, 1037, 1049, 1057, [1192]; *див.*: Новопавлівка Врадіївського р-ну Миколаївської обл.
- Перемога (до 1945 р. – Французький хутір, Мала Миколаївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Софіївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – смт з 2020 р. – Миколаївської селищної громади у Березівського р-ну Одеської обл.) 899
- Переселенці (до 01.02.1945 – с-ще Олексіївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Переселенської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Новопетрівської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 323, 979, 1024, 1059–1070, 1069, 1109, 1112
- Петрівка (Корніївка, Кандибине), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Петрівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Петрівської сільради; з 2020 р. – Миколаївської територіальної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1069, 1070–1075, 1135
- Победа, с. Од. обл.; *див.*: Перемога, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 899
- Прапор, с. Од. обл. 1011; *див.*: Прапорщикова, хутір, Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Прапорщикова (Прапорщиків хутір), х. Од. обл. (засн. у 1-й пол. XIX ст., з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну, Антонівської сільради; з 1959 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Шабельницької сільради; згодом об'єднаний із с. Бірюкове Шабельницької сільської ради; з 2020 р. – с. Бірюкове Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1011
- Радіївка (Радівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1945 р. – Олексіївської сільради Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, з 1967 р. у складі с. Олексіївка Олексіївської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну) 1032
- Романівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Романівської сільради, з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Романівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Антонюківської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 993, 1025, 1057, 1064, 1068, 1075–1080, 1076, 1077, 1114
- Рубльовка (Врубльовка, Авнеївка, Софіївка), с. Од. обл. (у 1923–1927 – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Олексіївської сільради;

- з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, згідно із спогадами, було частиною с. Олексіївка, у 2007 р. не існувало) 885, 1032, 1036, 1045, 1051
- Скосарівка (Стара Скосарівка, Нова Скосарівка, Іванівка, Новицьке, Мартиновське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – с. Нова Скосарівка Новоскосарівської сільради і с. Стара Скосарівка Каратаївської сільради Андрієво-Іванівського р-ну, з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – с. Скосарівка Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Скосарівської сільради; з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 926, 927, 1080-1105, 1096, 1097, 1100, 1111
- Софіївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Софіївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Олексіївської сільради, з 2020 р. – частина с. Олексіївка Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) XII, 885, 958, 962, 1013; *див.*: Врубльовка (Рубльовка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Стара Миколаївка, с. Од. обл. 991; *див.*: Левадівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Стрюкове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Андрієво-Іванівського р-ну, Стрюківської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Стрюківської сільради, з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 350, 1076, 1087, 1105-1146, 1121, 1126, 1135, 1137, 1350
- Суша Гребля, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Андрієво-Іванівської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, в період 1972-1986 рр. с. Суша Гребля, яке знаходилось біля с. Вікторівка, зняте з обліку в зв'язку з переселенням жителів; з 2020 р. це територія с. Вікторівка Березівської міської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1120
- Сухий Овраг (хутір Сухий Овраг), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Олексіївської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Олексіївської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 885, 963, 1192
- Тетянівка (Татьянівка), с., Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Андрієво-Іванівської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну; у 1970-х рр. об'єднане із с. Андрієво-Іванівкою) 955; *див.*: Андрієво-Іванівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Траскевича, х., Од. обл. (засн. 1828 р. У 1859 р. записане як «деревня» Вікторівка (Гайдамацьке, Троцкевичева) при балці Гайдамацькій, у кін. XIX – на поч. XX ст. зафіксовано як «хутір Траскевичи»; з 1923 р. – Ісаївського р-ну, з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Дружелюбівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну. В 1960-х рр. хутір розпався і у 1984 р. знятий з обліку) 878
- Траскевичи, с. Од. обл. 878; *див.*: Траскевича, х. Од. обл. (Миколаїв. р-н)

- Ульяновка (Ульянівка, Улянівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Ульяновської (Улянівської) сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Улянівської сільради, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 906
- Успенка (до 1923 р. – хутір Успенське товариство), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Журівська сільрада; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – Стрюківської сільради; з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1073
- Червоний Кут (до 1945 р. – Чорний Кут, також Іванівка; з 2020 р. – Чорний Кут), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – центр Червоно-Кутської сільради Андре-Іванівського р-ну; з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Червоно-кутської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 67, 309, 940, 1355
- Червоні Кошари, с. Од. обл.; *див.*: Кошари, Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Чорнове (Чернове, Черново, Чорново, з 1927 р. – Андрієво-Іванівка), с. Од. обл. 917, 929, 986, 1049, 1091, 1092; *див.*: Андрієво-Іванівка, смт Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Шабельники, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну, Шабельницької сільради; з 1959 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, Шабельницької сільради; з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1146-1150, 1147
- Шварцеве (з 01.02.1945 – с-ще Ананьївка), с. Од. обл. Ананьївка (до 1945 р. – с. Шварцеве), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Стрюківської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну; у 1975 р. приєднано до с. Стрюкове, з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1076; *див.*: Ананьївка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н)
- Шевченко (хутір Шевченка біля с. Амбарів), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Романівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, нині не існує) 1080
- Широкий хутір, Од. обл. (засн. в 70-х рр. XIX ст. в Ісаївській волості; з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Переселенської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – с. Широке Новопетрівської сільради, з 2020 р. – Андрієво-Іванівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1011
- Шутаки (хутір Шутаки), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Андре-Іванівського р-ну, Антонюківської сільради; з 1945 р. – Миколаївського р-ну, Антонюківської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у період між 1967 та 1971 рр. було приєднано до с. Антонюки Миколаївського

р-ну, з 2020 р. – Миколаївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 859, 962

Яківці (хутір Яковлів, с. Яковлеве), х. Од. обл. (засн. на поч. XX ст. як хутір у Петрівській волості, з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Андре-Іванівського р-ну, Петрівської сільради; у 1945 р. – х. Яковлів Петрівської сільради Андрієво-Іванівського р-ну; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, у 2007 р. – с. Яковлеве Стрюківської сільради; з 2020 р. – Стрюківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1133

Овідіопольський район (з 2020 р. – **Одеський р-н**), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як Овідіопольський район Одеської округи Одеської губ. з Грос-Лібентальської волості та м. Овідіополь з центром у Овідіополі. В довіднику «Вся Одещина на 1926 рік» Овідіопольський р-н включав такі найбільші н. п.: Арнаутське, Бугове, Грибівка, Грос-Лібенталь, Йозефсталь, Клейнлібенталь, Маріенталь, Овідіополь, Олександргільф, Роксоліяни, Тернівка. У 1926 р. з частини Овідіопольського р-ну створено *Грослібентальський (Спартаківський)* німецький національний р-н. 02.09.1930 Овідіопольський р-н ліквідовано разом з Одеським р-ном з підпорядкуванням сільрад Одеській міськраді. З 1932 р. – територія Одеської міськради і Спартаківського р-ну *Одеської області*, у 1935 р. – Одеського і Спартаківського р-нів. 26.09.1939 відновлений як Овідіопольський р-н із 7 сільрад *Одеського району* (Овідіопольська, Барабойська, Дальник II, Роксоланівська, Калаглейська, Олександрівська, Санжейська) та 8 сільрад ліквідованого *Спартаківського району* (Йозефстальська, Клейн-Лібентальська, Маріентальська, Нейбурзька, Олександрогільфська, Петерстальська, Спартаківська (Грос-Лібентальська), Францфельдська; Фрейдентальська сільрада відійшла до *Біляївського району*). 01.02.1945 н. п. Овідіопольського р-ну внаслідок перейменування отримали нові назви: с. Велика Акаржа і Великоакаржанська с. р. – с. Великодолинське і Великодолинська с. р.; с. Калаглія і Калаглійська с. р. – с. Миколаївка і Миколаївська с. р.; с. Мала Акаржа і Малоакаржанська с. р. – с. Малодолинське і Малодолинська с. р.; с. Маріенталь і Маріентальська с. р. – с. Мар'янівка і Мар'янівська с. р.; с. Нейбург і Нейбурзька с. р. – с. Новоградківка і Новоградківська с. р.; с. Олександрогільф і Олександрогільфська с. р. – с. Доброолександрівка і Доброолександрівська с. р.; с. Петросталь (Петерсталь) і Петростальська (Петерстальська) с. р. – с. Петродолинське і Петродолинська с. р.; с-ще Кароліно-Бугаз Роксоланівської сільради – с-ще Затока; Францфельд і Францфельдська с. р. – с. Надлиманське і Надлиманська с. р.; с. Йозефсталь і Йозефстальська с. р. – с. Йосипівка і Йосипівська с. р. 1962 р. Овідіопольський р-н ліквідований і увійшов до складу *Біляївського р-ну*. 08.12.1966 Овідіопольський р-н відновлено (центр – смт Овідіополь) у складі Великодолинської селищної ради і 9 сільрад Біляївського району: Барабойської, Дальницької, Йосипівської, Миколаївської, Новоградківської, Овідіопольської, Олександрівської, Роксоланівської та Сухолиманської. Склад Овідіопольського р-ну станом на 2007 р.: 6 смт – Овідіополь, Авангард, Великодолинське, Таїрове, Балка, Мізікевича (з 2016 р. – с. Лиманка); 16 сільрад: Барабойська (сс. Барабой, Богатирівка), Дальницька (сс. Дальник, Грибівка, Санжійка), Доброолександрівська (с. Доброолександрівка), Кароліно-Бугазька (с. Кароліно-Бугаз), Йосипівська (сс. Йосипівка, Ленінталь), Калаглійська (с. Калаглія), Мар'янівська (с. Мар'янівка), Молодіжненська (с. Молодіжне), Надлиманська (с. Надлиманське), Миколаївська (с. Миколаївка), Новоградківська (с. Новоградківка), Новодолинська (с. Нова Долина), Петродолинська (с. Петродолинське),

- Прилиманська (с. Прилиманське), Роксоланівська (с. Роксолани), Сухолиманська (с. Сухий Лиман). 17.07.2020 Овідіопольський р-н ліквідовано з передачею території до складу новоутвореного Одеського р-ну Одеської обл.) XII, XIII–XVI, LVI, LIX, LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXI, LXXXII, 1151–1252, 1170
- Барабой, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Барабойської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, Барабойської сільради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) LXXVIII, 1151–1154
- Богатирівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ. з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Барабойської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, Барабойської сільради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1152
- Болгарка, хутори, Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Татарської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – у складі с. Прилиманське Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Прилиманської сільради; з 2020 р. – Авангардівської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1244
- Великодолинське (до 01.02.1945 – Грос-Лібенталь, Грослібенталь), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – центр Грослібентальського (Спартаківського) нім. нац. р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Спартаківської (Грос-Лібентальської) сільради Спартаківського (Грос-Лібентальського) р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, Великодолинської селищної ради; з 2020 р. – центр Великодолинської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1155–1159
- Грибівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Дальницької сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, Дальницької сільради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1170, 1171
- Дальник, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Дальницької сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, центр Дальницької сільради; з 2020 р. – центр Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1159–1171, 1167, 1170, 1171
- Дальницька балка, Од. обл. (Овідіопольський р-н) 1244
- Добролександрівка (до 01.02.1945 – Олександргільф, кол. нім. колонія; Олексіївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Грослібентальського (Спартаківського) нім. нац. р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Олександргільфської сільради Спартаківського (Грос-Лібентальського) р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, Новоградківської сільради; у 2007 р. – Добролександрівської сільради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1171–1177
- Єфимівка (до 01.02.1945 – Францфельд, кол. нім. колонія; з 1945 р. – Надлиманське; інша назва – Гараголь), с. Од. обл. 1215, 1226; *див.*: Надлиманське, Од. обл. (Овідіоп. р-н)
- Затока, с. Од. обл. 1181; *див.*: Кароліно-Бугаз, Од. обл. (Овідіоп. р-н)
- Іллічівка (хутір Іллічівський), с. Од. обл. (нині м. Чорноморськ) LXXVIII

- Калаглія, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Калаглійської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Калаглійської сільради; з 2020 р. – Овідіопольської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1177, 1178, 1215, 1218
- Кароліно-Бугаз (з 01.02.1945 до 31.10.1990 – Затока; до 1982 селище, з 1982 року село), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Кароліно-Бугазької сільради; з 2020 р. – центр Кароліно-Бугазької громади (Затока і Кароліно-Бугаз) Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) LXXVIII, 1171, 1178–1182; *див.*: Затока, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н)
- Ленінталь (з 2016 р. – Лібенталь), с. Од. обл. 1183–1185; *див.*: Лібенталь, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н)
- Лібенталь (до 2016 р. – Ленінталь, у 1941–1944 рр. – Адольфсталь), с. Од. обл. (засн. 1925 р. переселенцями з с. Грослібенталь Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Грослібентальського (Спартаківського) нім. нац. р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Йосипівської сільради; з 2020 р. – Маяківської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 130, 1183–1185; *див.*: Ленінталь, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н)
- Мар'янівка (до 01.02.1945 – Марієнталь, кол. нім. колонія), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Грослібентальського (Спартаківського) нім. нац. р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Марієнтальської сільради Спартаківського (Грос-Лібентальського) р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Мар'янівської сільради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1185–1198, 1193
- Миколаївка (до 01.02.1945 – частина с. Калаглія), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Калаглійської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Миколаївської сільради; з 2020 р. – Овідіопольської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1198–1200, 1226
- Молодіжне, с. Од. обл. (засноване 23.12.1971 у складі Барабойської сільради Овідіопольського р-ну Одеської обл.; 16.11.1982 об'єднане із західною частиною с. Олександрівка Іллічівської міськради в одне с. Молодіжне – центр Молодіжненської сільради; з 2020 р. – Великодолинської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1200–1212, 1207, 1210
- Надлиманське (до 01.02.1945 – Францфельд, кол. нім. колонія; з 1945 р. – Надлиманське; інші назви – Гараголь, Єфимівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Грослібентальського (Спартаківського) нім. нац. р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Францфельдської сільради Спартаківського (Грос-Лібентальського) р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Надлиманської сільради; з 2020 р. – Маяківської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1212–1230, 1215, 1219, 1223; *див.*: Єфимівка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н)
- Нова Долина, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Одеського р-ну,

- з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну у 1970-х рр. – Олександрівської сільради, з 2000 р. – Новодолинської сільради; з 2020 р. – Авангардівської селищної громади Одеському р-ну Одеської обл.) 1230–1235, 1233, 1244
- Новоградківка (до 01.02.1945 – Нейбург, кол. нім. колонія), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Грослібентальського (Спартаківського) нім. нац. р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Нейбурзької сільради Спартаківського (Грос-Лібентальського) р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Новоградківської сільради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1236–1239
- Овідіополь (до 1795 р. – Аджидер, Хаджидер), смт Од. обл. (з 1923 р. – центр Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – у складі Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Овідіопольської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – центр Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – смт Біляївського р-ну, з 1966 р. – центр Овідіопольського р-ну; з 2020 р. – центр Овідіопольської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1153, 1163, 1170, 1193, 1239–1241
- Петродолинське (до 01.02.1945 – Петерсталь, кол. нім. кол.), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Грослібентальського (Спартаківського) нім. нац. р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Петерстальської сільради Спартаківського (Грос-Лібентальського) р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Петродолинської сільради; з 2020 р. – Великодальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1241–1243
- Прилиманське (до 1946 р. – Татарка), с. Од. обл. 1243–1244; *див.*: Татарка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н)
- Роксолани, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Роксолянської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Роксоланівської сільради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) LIX, LXXVIII, 9, 1161, 1162
- Санжійка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Санжійської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Овідіопольської селищної ради; з 2020 р. – Дальницької сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) LIX, LXXVIII, 1171
- Таїрове, смт Од. обл. (засн. 1910 р. як виноробна станція Інституту Таїрова; з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – смт Таїрова, з 2020 р. – центр Таїровської територіальної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1245–1252
- Татарка (з 1946 р. – Прилиманське), с. Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., у 1935 р. – Татарської сільради Одеського р-ну, з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – Прилиманської сільради; з 2020 р. – Авангардівської селищної громади Одеського р-ну Одеської обл.) LIX, 1243, 1244

Червоний Хутір (іст. назва передмістя Одеси, від 1960-х рр. і до 2016 р. – с. Мізікевича, з 2016 р. – с. Лиманка), Од. обл. (з 1923 р. – Овідіопольського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Одеської міскради, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Овідіопольського р-ну, з 1962 р. – Біляївського р-ну, з 1966 р. – Овідіопольського р-ну, у 2007 р. – смт Мізікевича, з 2020 р. – Таїрівської територіальної громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1152

Ренійський район, Од. обл. (утв. 07.08.1940 на території південної Бессарабії у складі *Аккерманської області* з центром у м. Рені, з 11.11.1940 – *Ізмаїльської області*, з 15.02.1954 – *Одеської області*, У 1965 р. приєднаний до укрупненого *Болградського* р-ну. Відновлений у 1966 р. Склад р-ну станом на 2007 р.: м. Рені; 7 сільрад: Долинська (с. Долинське), Котловинська (с. Котловина), Лиманська (с. Лиманське), Нагірненська (с. Нагірне), Новосільська (с. Новосільське), Орлівська (с. Орлівка), Плавнівська (с. Плавні) 17.07.2020 Ренійський район ліквідовано, територія цілком увійшла до складу Ренійської міської громади *Ізмаїльського* р-ну) LXXIII, LXXV

Роздільнянський район (існує з 1930 р., у 2020 р. частина території відійшла до Одеського р-ну), Од. обл. (утв. 15.09.1930 шляхом перейменування Янівського р-ну з перенесенням центру з Янівки у Роздільну; з 1932 р. – Одеської обл. 1935 р. з частини укрупненого Роздільнянського р-ну відокремився новий *Янівський* р-н. Склад Роздільнянського р-ну станом на 1935 р. – 17 сільрад (Роздільнянський район після розукрупнення складається з 17 сільрад: Біцилівська, Бринівська, Бугайська, Будьонівська, Єреміївська, Жовтнева, Інтернаціональна, Мар'янівська, Ново-Марківська, Ново-Дмитріївська, Петроевдокіївська, Понятівська, Поташенківська, Роздільнянська (селищна рада міського типу), Старостинська, Фрейдорфська, Шевченківська). 1938 р. до складу р-ну увійшли: ліквідований *Зельцький* р-н (Баденська, Ельзаська, Зельцька, Кандельська, Майгеймська, Секретарська, Страсбургська сільради) та частина ліквідованого *Спартаківського* р-ну. Станом на 01.01.1946 у Роздільнянському р-ні 27 сільрад: Роздільнянська, Біцилівська/Бецилівська), Бринівська, Бугайська, Будьонівська, Велізарівська, Деминська, Єреміївська, Жовтнева, Кіровська, Кучурганська, Лиманська, Марківська, Мар'янівська, Ново-Дмитрівська, Ново-Красенька, Ново-сілківська, Очеретівська, Петро-Євдокіївська, Понятівська, Рибальська, Степанівська, Шевченківська, Щербанська. 1962 р. район укрупнено приєднанням частин *Великомихайлівського* р-ну (Гребениківська, Мигаївська, Новоселівська і Слов'яно-Сербська с. р.), *Іванівського* р-ну (Баранівська і Більчанська с. р.) і *Цебриківського* р-ну (Петрівська, Чапаєвська і Червонознам'янська с. р.). 04.01.1965 Роздільнянський р-н затверджено у складі: м. Роздільна, Лиманська селищна рада і Баранівська, Бецилівська, Білчанська, Гаївська, Єреміївська, Кам'янська, Кіровська, Кучурганська, Марківська, Новоукраїнська, Понятівська, Старостинська, Щербанська та Яковлівська сільради *Роздільнянського* р-ну; *Виноградарська* та *Єгорівська* (кол. Уварівська) сільради *Біляївського* р-ну; Іванівська селищна рада *Комінтернівського* р-ну. Станом на 2007 р. у складі Роздільнянського р-ну : місто районного підпорядкування Роздільна, смт Лиманське та 18 сільрад: Бецилівська (сс. Бецилове, Желепове, Новоселівка, Старо-костянтинівка), Буцинівська (сс. Буцинівка, Карпівка, Кузьменка, Міліардівка, Ново-дмитрівка), Виноградарська (сс. Виноградар, Будячки, Вакулівка, Ленінське Друге, Миколаївка, Новоградениця, Перше Травня), Гаївська (сс. Гаївка, Бугай, Лучинське, Нове, Плавневе, Труд-Гребеник), Єгорівська (сс. Єгорівка, Болгарка, Єлизаветівка, Мале, Світлогірське, Хоминка, Одрадове), Єреміївська (сс. Єреміївка, Богнатове, Бри-

- нівка, Бурдівка, Веселе, Поташенкове, Шеметове), Кам'янська (сс. Кам'янка, Антонівка, Володимирівка, Матишівка, Покровка), Кіровська (сс. Кірове, Андрієво-Іванове, Калантаївка, Карпове, Олександрівка), Кошарська (сс. Кошари, Лозове), Кучурганська (с. Кучурган), Марківська (сс. Марківка, Вапнярка, Гетьманці, Новокостянтинівка, Петрівка), Новоукраїнська (сс. Новоукраїнка, Капаклієве, Петро-Євдокіївка), Понятівська (сс. Понятівка, Балкове), Старостинська (сс. Старостине, Бакалове, Велізарове, Надія, Новий Гребеник, Нові Чобручі, Парканці, Слобідка, Сухе, Шевченкове), Степова (сс. Степове, Піонерське), Степанівська (сс. Степанівка, Івано-Миколаївка, Новокрасне, Павлівка, Труд-Куток), Щербанська (сс. Щербанка, Нове, Новосільці), Яковлівська (сс. Яковлівка, Ангелінівка, Дружба, Розалівка, Широке). 22.12.2019 до Роздільнянського р-ну увійшла Новоборисівська сільська територіальна громада, утворена шляхом об'єднання Новоборисівської, Полішпаківської, Першотравневої та Мигаївської сільрад *Великомихайлівського* р-ну. 17.07.2020 р. ліквідовано старий і створено новий *Роздільнянський* р-н у складі 9 громад (Роздільнянська міська, селищні: Великомихайлівська, Затишанська, Захарівська, Лиманська, Цебриківська; сільські: Великопосківська, Новоборисівська, Степанівська. Єгорівська с. р. відійшла до Дачненської сільської громади новоутвореного *Одеського* р-ну) LVI, LXIX, LIX, LXXIII, LXXVI, LXXXI, LXXXIV, 468, 490, 1167, 1253–1271, 1254, 1256, 1257, 1260, 1270, 1314
- Болгарка (хутір Дряний, Мала Ферстерівка, Тононаківка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського нім. нац. р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Фрідріх-Енгельсівського р-ну, Отрадівської сільради, з 1930 р. – Зельцького р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Біляївського р-ну, Отрадівської сільради; з 1965 р. – Біляївського р-ну, у 2007 р. – Єгорівської сільради Роздільнянського р-ну, з 2020 р. – Дачненської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 388, 1253
- Бурдівка (хутір Бурдовий) с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського р-ну Одеської губ., з 1926 р. – Фрідріх-Енгельсівського р-ну, Амвросієвської/Жовтневої сільради; з 1930 р. – Зельцького р-ну; з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Роздільнянського р-ну, Амвросієвської/Жовтневої сільради; у 1945 р. – Жовтневої сільради, у 2007 р. – Єреміївської сільради, з 2020 р. – Бурдівської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1254, 1256
- Велізарове (хутір Велізарівка), с. Од. обл. (з 1925 р. – Янівського (Тарасо-Шевченківського) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Роздільнянського р-ну, у 1945 р. – центр Велізарівської сільради, у 2007 р. – Старостинської сільради; з 2020 р. – Старостинської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1260
- Єгорівка (до 01.02.1945 – Ферстерівка, Форстерове, Фестерове, Фештерове-Велике, до 1950 р. – Уварове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Одеського приміського р-ну Одеської округи Одеської губ., Уварівської сільради; у 1930 р. – Фрідріх-Енгельсівського р-ну, Уварівської сільради; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Біляївського р-ну, Уварівської сільради, з 1945 р. – Єгорівської сільради; з 1965 р. – Роздільнянського р-ну, Єгорівської сільради, з 2020 р. – Дачненської сільської громади Одеського р-ну Одеської обл.) 1254–1256
- Єреміївка, с. Од. обл. (станом на 01.10.1925 – центр Єреміївської (Яреміївської) німецької національної сільради Янівського (Тарасо-Шевченківського) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – центр Єреміївської сільради Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., центр Єреміївської сільради, з 2020 р. – центр Єреміївської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1167, 1256–1257
- Карпове (Карпівка, Мала Карпівка, Свино-Озерка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського (Тарасо-Шевченківського) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Роздільнян-

- ського р-ну УРСР, з 1932 р. – Роздільнянського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – Бринівської сільради, у 2007 р. – Кіровської сільради; з 2020 р. – Калантаївської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1270
- Кошари, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського (Тарасо-Шевченківського) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Роздільнянського р-ну УРСР, з 1932 р. – Роздільнянського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – Понятівської сільради, у 2007 р. – Кошарської сільради, з 2020 р. – Кошарської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1257
- Куртівка (Новоукраїнка, Будьонівка), с. Од. обл. 1260; *див.*: Новоукраїнка, с. Од. обл. (Роздільн. р-н)
- Кучурган (до 1945 р. – Страсбург), с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського нім. нац. р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Страсбурзької сільради Фрідріх-Енгельсівського р-ну, з 1930 р. – Зельцького р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Роздільнянського р-ну, з 1945 р. – Кучурганської сільради, з 2020 р. – Лиманської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1258
- Лиманське (до 1945 р. – Зельц), смт Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського нім. нац. р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Зельцької сільради Фрідріх-Енгельсівського р-ну, з 1930 р. – центр Зельцького р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Зельцької сільради Роздільнянського р-ну, з 1945 р. – Лиманської сільради, з 2020 р. – Лиманської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1259
- Лозоватка (стара назва села Поташенкове; інші іст. назви – хутір Петашенків, Албанка (Албанівка), Шелемберга), с. Од. обл. (з 1924 р. – с. Поташенкове, центр Поташенківської сільради Янівського (Тарасо-Шевченківського) р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1946 р. – Ново-сілківської сільради Роздільнянського р-ну; на поч. 1960-х рр. до села приєдано с. Білоусівку; з 1967 р. – Єреміївської сільради, з 2020 р. – Єреміївської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 529
- Нові Чобручі, с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Роздільнянського р-ну Одеської обл., у 1946 р. – Велізарівської сільради, пізніше – Старостинської сільради; з 2020 р. – Старостинської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1260
- Новоукраїнка (Куртівка, Будьонівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського р-ну Куртівської волості Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Фрідріх-Енгельсівського р-ну, з 1930 р. – Будьонівської сільради Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Роздільнянського р-ну Одеської обл.; станом на 1965 р. – центр Новоукраїнської сільради; з 2020 р. – Новоукраїнської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1260, 1265–1266
- Понятівка (Велика Понятівка, Лангенберг), с. Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Роздільнянського р-ну Одеської обл., Понятівської сільради, з 2020 р. – Понятівської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1257, 1261–1265
- Роздільна, м., залізнична ст., Од. обл. (з 1923 р. – Янівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1930 р. – центр Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 95, 482, 1256, 1266–1271
- Степанівка (Грінбергова, Штурпальці, Штурпельці, Адольфсталь), с. Од. обл. (з 1932 р. – Роздільнянського р-ну Одеської обл., у 1945 р. – Степанівської сільради; у 2007 р. – Степанівської сільради; з 2020 р. – центр Степанівської сільської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 42

Фештерово, Фестерово, с. Од. обл. (Роздільн. р-н); *див.*: Єгорівка Од. обл. (Роздільн. р-н)
 Шевченкове (Шевченко), с. Од. обл. (з 1923 р. – Мангеймського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1926 р. – Фрідріх-Енгельського р-ну Амвросієвської (Жовтневої) сільради; з 1930 р. – Зельцького р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1939 р. – Біляївського р-ну, Амвросієвської (Жовтневої) сільради; з 1965 р. – Роздільнянського р-ну, у 1946 р. – Велізарівської сільради, станом на 2007 р. – Старостинської сільради; з 2020 р. – Старостинської сільради Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 490, 822

Щиглятин, х. Од. обл. (з 1930 р. – Роздільнянського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Роздільнянського р-ну, у 1935 р. – Бецилівської сільради, у 1945 р. – Бецилівської сільради, на поч. 1960-х рр. хутір увійшов до складу с. Бецилове, з 2020 р. – Роздільнянської міської громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1266

Савранський район (з 2020 р. – **Подільський р-н**), Од. обл. (утв. 1923 р. у складі Балтської округи Одеської губернії (10 сільрад: Савранська, Осичківська, Концебівська, Байбузівська, Каміноватська (Кам'януватська), Ольшанська (Вільшанська), Слюсарівська, Полянецька, Глубочська, Островська – Островка та Турундовка). 1931 р. приєднаний до *Кривоозерського* р-ну. 13.02.1933 Савранський р-н відновлений у складі Одеської обл. із 18 сільрад, вилучених із Кривоозерського р-ну (Байбузівська, Бакшанська, Вільшанська, Глибочка (і с. Квітка), Гетьманівська, Дубинівська, Кам'януватська, Капустянська (і сс. Білоусівка, Дубки), Концебівська, Недельківська (і с. Струтинка), Осичківська, Острівська (і сс. Стара Островка, Турундівка, Калинівка), Плосківська (і с. Кайтанівка), Полянецька, Савранська-єврейська, Савранська-українська (дві сільради в одному населеному пункті — с. Саврань), Слюсарівська, Юзефівська). 28.11.1957 до складу укрупненого Савранського району ввійшли сільради *Піщанського* району: Піщанська, Гербинська, Пужайківська, Ухожанська, Шляхівська, Криничківська (з Червоною Зіркою); 07.03.1958 Криничківська (з Червоною Зіркою) та Ухожанська сільради передані до *Балтського* району. 30.12.1962 Піщанська, Плосківська, Пужайківська і Шляхівська сільради Савранського р-ну відійшли до укрупненого *Балтського* р-ну, а Бакшанська, Вільшанська, Кам'янська, Концебівська, Неділковська і Полянецька сільради передані до складу укрупненого *Любашівського* р-ну. 08.12.1966 утворено новий Савранський район (центр смт Саврань) у складі Савранської селищної ради, Бакшанської, Вільшанської, Кам'янської, Неділковської та Полянецької сільрад Любашівського р-ну; Концебівської с. р. Балтського р-ну. Станом на 2007 р. у складі Савранського р-ну: смт Саврань, Гетьманівка, Ковбасова Поляна; 10 сільрад: Байбузівська (с. Байбузівка), Бакшанська (сс. Бакша, Йосипівка), Дубинівська (сс. Дубинове, Слюсареве), Кам'янська (с. Кам'яне), Капустянська (сс. Капустянка, Білоусівка, Дубки), Концебівська (с. Концеба), Неділковська (сс. Неділкове, Струтинка), Вільшанська (с. Вільшанка), Осичківська (с. Осички), Полянецька (с. Полянецьке, Глибочок, Квітка, Острівка). 17.07.2020 Савранський район ліквідовано, територія передана до *Подільського* р-ну Одеської обл.) XIV, LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXII, LXXXIV, 472, 623, 1181, 1190, 1272–1295, 1275

Байбузівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Савранського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1931 р. – Кривоозерського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1933 р. – Савранського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Любашівського р-ну Одеської обл., з 1966 р. – Савранського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Савранської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 672–673, 1181, 1273

- [illegible]

- Саврань, смт од. обл. (з 1923 р. – центр Савранського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1931 р. – село Кривоозерського р-ну Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1933 р. – центр Савранського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – смт Любашівського р-ну Одеської обл., з 1966 р. – центр Савранського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – центр Савранської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 1272–1275, 1274, 1283, 1284, 1307, 1308
- Слюсареве, с. Од. обл. (з 1923 р. – Савранського р-ну Балтської округи Одеської губ.; з 1931 р. – Кривоозерського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1933 р. – Савранського р-ну Одеської обл., з 1962 р. – Любашівського р-ну Одеської обл., з 1966 р. – Савранського р-ну Одеської обл., з 2020 р. – Савранської селищної громади Подільського р-ну Одеської обл.) 47, 1171
- Шуцерово, с. Од. обл. (Савранського р-ну; ймовірно, йдеться про хут. Шуцький; станом на 1925 р. існував у Кривоозерському р-ні Первомайської округи Одеської губ., з 1933 р. – Савранського р-ну; на теперішній час не існує) 1190

Саратський район (з 2020 р. – **Білгород-Дністровський р-н**), Од. обл. (у 1918–1940 рр. – територія під юрисдикцією Королівства Румунія. Утв. 11.11.1940 р. як Саратський р-н (центр – смт Сарата) у складі Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл. 21.01.1959 до Саратського р-ну приєднано частину ліквідованого *Тузлівського* р-ну. 30.12.1962 Саратський р-н ліквідовано з передачею сільрад в укрупнені райони: Миколаївсько-Новоросійська, Надеждинська, Успенівська і Ярославська с. р. відійшли до *Білгород-Дністровського* р-ну, Світлодолинська с. р. – до *Тарутинського* р-ну; смт Сарата та Дивізійська, Зорянська, Колісненська, Новоросійська, Новоселівська, Плахтіївська і Сергіївська с. р. – до *Татарбунарського* р-ну. 04.01.1965 Саратський район (центр – смт Сарата) відновлено і затверджено в такому складі: Саратська селищна рада; Зорянська, Колісненська, Новоселівська та Плахтіївська сільради *Татарбунарського* р-ну; Миколаївсько-Новоросійська, Надеждинська, Успенівська та Ярославська сільради *Білгород-Дністровського* р-ну; Веселокутська, Вознесенська Перша, Мирнопільська, Новокапланівська, Світлодолинська та Теплицька сільради *Тарутинського* р-ну. 05.02.1965 Новокапланівська сільрада віднесена до *Тарутинського* р-ну. Станом на 2007 р. у складі Саратського р-ну смт Сарата та 22 сільради: Введенська (с. Введенка), Долинська (с. Долинка), Забарівська (с. Забари), Зорянська (с. Зоря), Кулевчанська (с. Кулевча, Костянтинівка), Кривобалківська (с. Крива Балка, Над'ярне), Міняйлівська (с. Міняйлівка, Фуратівка), Мирнопільська (с. Мирнопілля, Кам'янка, Нова Іванівка, Нова Плахтіївка), Михайлівська (с. Михайлівка), Надеждинська (с. Надежда, Благодатне, Молдове, Негрове, Пасічне), Миколаївсько-Новоросійська (с. Миколаївка-Новоросійська), Новоселівська (с. Новоселівка), Петропавлівська (с. Петропавлівка), Плахтіївська (с. Плахтіївка), Розівська (с-ще Розівка), Ройлянська (с. Ройлянка, Лугове), Світлодолинська (с. Світлодолинське), Сергіївська (с. Сергіївка), Старосільська (с. Старосілля, Семисотка), Успенівська (с. Успенівка, Комишівка Перша), Фараонівська (с. Фараонівка, Пшеничне), Ярославська (с. Ярославка, Великорибальське). 17.07.2020 Саратський район ліквідовано, його територія увійшла до новоутвореного *Білгород-Дністровського* р-ну) LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 1296–1300

Сарата, смт Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія. З 11.11.1940 – центр Саратський р-ну у складі Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл.; з 1962 р. – смт Тарутинського р-ну, з 1965 р. – центр Саратського р-ну, з 2020 р. – центр Саратської селищної громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 463, 1296–1300

Тарутинський район (з 2020 р. – **Болградський р-н**), Од. обл. (у 1918–1940 рр. – територія під юрисдикцією Королівства Румунія. Утв. 11.11.1940 р. як Тарутинський р-н (центр – смт Тарутине) у складі Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл. 30.12.1962 Тарутинський р-н (центр – смт Тарутине) укрупнено: в його складі смт Березине, смт Бородіно, смт Серпневе і смт Тарутине; сільради *Тарутинського* і *Бородинського* р-нів; Вознесенська, Деленська, Мирнопільська і Теплицька с. р. *Арцизького* р-ну; Світлодолинська с. р. *Саратського* р-ну. 04.01.1965 Тарутинський р-н затверджено у складі 4 селищних і 22 сільських рад: Березинська, Бородінська, Серпнівська та Тарутинська селищні ради; сільради: Веселодолинська, Виноградівська, Вільненська, Вознесенська Друга, Деленська, Євгенівська, Калачівська, Красненська, Лісненська, Миколаївська, Міняйлівська; Надрічнiansька, Олександрівська, Петрівська Друга, Петрівська Перша, Петропавлівська, Підгірненська, Плачиндівська, Рівнянська, Старосільська, Юр'ївська та Ярівська. 05.02.1965 до Тарутинського р-ну приєднано Новокапланівську сільраду Саратського р-ну. Станом на 2007 р. у складі Тарутинського р-ну: 4 смт – Тарутине, Березине, Бородіно, Серпневе; 23 сільради: Олександрівська (с. Олександрівка), Веселодолинська (с. Весела Долина), Виноградівська (с. Виноградівка), Вознесенська-Друга (сс. Вознесенка-Друга, Благодатне, Кролівка, Скриванівка, Червоне), Вільненська (с. Вільне), Височанська (с. Височанське, Ганнівка), Ганнівська (с. Ганнівка, Новоселівка), Євгенівська (с. Євгенівка, Володимирівка, Рівне), Калачівська (с. Калачівка, Слобідка), Красненська (с. Красне), Ламбровська (с. Ламбровка), Лісненська (с. Лісне), Малоярословецька Друга (с. Малоярославець Другий), Надрічненська (сс. Надрічне, Іванчанка), Миколаївська (с. Миколаївка), Новотарутинська (сс. Нове Тарутине, Булатівка, Зелена Долина, Новоукраїнка, Олексіївка, Підгірне, Плачинда), Перемогівська (с. Перемога, Єлизаветівка, Роза), Петрівська Друга 9с. Петрівка, Жовтневе, Новосілка), Петрівська Перша (с. Петрівськ, Сухувате), Підгірненська (с. Підгірне), Рівненська (сс. Рівне, Лужанка), Юр'ївська (сс. Юр'ївка, Богданівка, Єлизаветівка), Ярівська (с. Ярове). 2016 р. с. Жовтневе перейменоване на с. Матильдівку. 17.07.2020 Тарутинський р-н ліквідовано, територію передано до складу *Болградського* р-ну) LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 1301–1305

Підгірне, с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – територія під юрисдикцією Королівства Румунія. З 11.11.1940 р. – Тарутинського р-ну в складі Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл., з 2020 р. – Тарутинської селищної громади Болградського р-ну Одеської обл.) 1302–1305

Тарутине, смт Од. обл. (у 1918–1940 рр. – територія під юрисдикцією Королівства Румунія. З 11.11.1940 р. – центр Тарутинського р-ну в складі Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл., з 2020 р. – центр Тарутинської селищної громади Болградського р-ну Одеської обл.) 1301

Татарбунарський район (з 2020 р. – **Білгород-Дністровський р-н**), Од. обл. (у 1918–1940 рр. – територія під юрисдикцією Королівства Румунія. Утв. 11.11.1940 як Татарбунарський р-н (центр – смт Татарбанари) у складі Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл. 21.01.1959 до Татарбунарського р-ну приєднано частину ліквідованого *Тузлівського* р-ну. 30.12.1962 Татарбунарський р-н укрупнено: в його складі смт Сарата і смт Татарбунари; сільради Татарбунарського р-ну; Виноградівська, Кам'янська, Павлівська і Холмська с. р. *Арцизького* р-ну; Дивізійська, Зорянська, Колісненська, Новоросійська, Новоселівська, Плахтіївська і Сергіївська с. р. *Саратського* району. 04.01.1965 Татарбунарський р-н затверджено у

складі: Татарбунарська селищна рада; сільради: Білоліська, Борисівська, Виноградівська, Вишнівська, Дивізійська, Дмитрівська, Жовтоярська, Кам'янська, Лиманська, Михайлівська, Павлівська, Приморська, Рибальська, Сергіївська та Трапівська; м. Арциз *Білгород-Дністровської* міськради; Тузлівська с. р. *Білгород-Дністровського* р-ну. Станом на 2007 р. у складі Татарбунарського р-ну місто районного підпорядкування Татарбунари і 18 сільрад: Базар'янська (с. Базар'янка), Безім'янська (сс. Безім'янка, Веселе, Садове), Білоліська (с. Білолісся), Баштанська (с. Баштанівка), Борисівська (с. Борисівка), Вишнівська (с. Вишневе), Глибоцька (с. Глибоке), Дивізійська (с. Дивізія, Лиман), Дмитрівська (сс. Дмитрівка, Нова Олексіївка), Жовтоярська (сс. Жовтий Яр, Маразліївка, Нове, Роздольне, Ройлянка, Царичанка), Кочкуватська (с. Кочкувате), Лиманська (с. Лиман), Нерушайська (с. Нерушай), Приморська (с. Приморське, Трихатки), Рибальська (сс. Рибальське, Балабанка), Струмківська (сс. Струмок, Спаське), Трапівська (сс. Трапівка, Зарічне, Новоселиця), Тузлівська (сс. Тузли, Весела Балка, Лебедівка, Новомихайлівка). 17.07.2020 Татарбунарський р-н ліквідовано, територія увійшла до *Білгород-Дністровського* р-ну) LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 1306–1313

Базар'янка, с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія. З 11.11.1940 – Тузлівського р-ну Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл.; з 21.01.1959 – Татарбунарського р-ну, з 2020 р. – Тузлівської сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 1306–1308

Глибоке (до 14.11.1945 – Ескиполос), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія. З 11.11.1940 – Татарбунарського р-ну Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл.; з 2020 р. – Татарбунарської міської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 62

Дивізія, с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія. З 11.11.1940 – Тузлівського р-ну Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл.; з 1959 р. – Саратського р-ну, з 1962 р. – Татарбунарського р-ну, з 2020 р. – Тузлівської сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 1309–1311

Лиман (до 14.11.1945 – Золокар), с. Од. обл. (у 1918–1940 рр. – під юрисдикцією Королівства Румунія. З 11.11.1940 – Татарбунарського р-ну Аккерманської обл., з грудня того ж року – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл.; Дивізійської сільради Татарбунарського р-ну, з 2020 р. – Лиманської сільської громади Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.) 1311–1313

Фрунзівський район (у 1923–1927 рр. – **Захар'ївський р-н**, з 2016 – **Захарівський р-н**, з 2020 р. – **Роздільнянський р-н**) Од. обл. (утв. 1923 р. як *Захар'ївський р-н* (Захар'ївська і Павлівська волості) Одеської округи Одеської губ., у 1927 р. – перейменований на *Фрунзівський р-н*, з 1932 р. – Одеської обл. У 1935 р. включав 18 сільрад (Бірносівська, Василівська, Войничівська, Затишанська, Єгоріївська, Краснопільська, Карбанівська, Кошарська, Мар'янівська, Оніловська, Осипівська, Павлівська, Перехрестівська, Росіянівська, Савчинська, Самойлівська, Соше-Острівська, Фрунзівська). 16.05.1945 низку населених пунктів перейменовано: с. Найгейм Горківської с. р. – на с. Новохатки; Горківську с. р. – на Ново-Павлівську с. р.; с. Рикове Карабанівської с. р. – на с. Очеретівка; Краснопільської с. р.: с. Шептередюри – на с. Майорське, х. Флемера – на х. Південний; Мар'янівської с. р.: х. Керстневе – на х. Зелений Гай, с. Будзи – на с. Барвінкове; с. Діордієшти Савчинської сільради – на с. Чапаєвка, Савчинську с. р. – на Богданівську Другу с. р.; н. п. Соше-Острівської с. р.: х. Ні-

- мецький – на х. Лановий, х. Ляхи – на х. Придорожний. 30.12.1962 Фрунзівський р-н укрупнено приєднанням частин *Великомихайлівського р-ну* (смт Велика Михайлівка, Великокомарівська, Великопосківська, Комарівська, Новоборисівська, Полезненська і Тростянецька с. р.), *Цебриківського р-ну* (Кіровська, Ленінська, Миколаївська і Орджонікідзенська с. р.), *Ширяївського р-ну* (Бранкованівська, Макарівська, Малігонівська і Саханська с. р.). Карабанівська і Мар'янівська с. р. вийшли зі складу Фрунзівського р-ну. 04.01.1965 р. Фрунзівський р-н (центр – смт Фрунзівка) затверджено у складі: Затишанська та Фрунзівська селищні ради; сільради: Бранкованівська, Василівська, Войничівська, Йосипівська, Карабанівська, Ленінська, Малігонівська, Мар'янівська, Новопавлівська, Павлівська, Перехрестівська та Соше-Острівська; приєднані Гулянська та Маяківська с. р. *Котовського району*. 05.02.1965 Бранкованівська та Малігонівська сільради Фрунзівського р-ну увійшли до складу *Ширяївського р-ну*, Соше-Острівська с. р. – до складу *Великомихайлівського району*. 08.12.1966 Гулянська та Маяківська с. р. Фрунзівського р-ну передані до *Красноокнянського р-ну*. Станом на 2007 у складі Фрунзівського р-ну: 18 селищ міського типу – Фрунзівка, Балашове, Гірківка, Глибокояр, Давидівка, Єлизаветівка, Майорське, Новопавлівка, Стоянове, Затишся, Андрусова, Весела Балка, Гидеримове Перше, Дружелюбівка, Загір'я, Краснопіль, Нова Григорівка, Скинешори; 11 сільрад: Василівська (сс. Василівка, Червона Стінка), Войничівська (сс. Войничеве, Богданове Перше, Савчинське), Йосипівська (сс. Йосипівка, Самійлівка, Унтилівка), Карабанівська (сс. Карабанове, Кошарка, Кримпулька, Нова Шибка, Новомиколаївка), Ленінська (сс. Леніне, Володимирівка, Іванівка, Малорошове), Мар'янівська (сс. Мар'янівка, Деметівка, Оленівка, Первомайське, Петрівка), Новозаріцька (сс. Новозаріцьке, Бірносове, Перше Травня, Федосіївка), Онілівська (сс. Онілове, Жигайлове, Мала Топорівка), Павлівська (сс. Павлівка, Парканівка), Перехрестівська (сс. Перехрестове, Перехрестове Перше, Петрівка), Росіянівська (с. Росіянівка). 2016 р. Фрунзівський р-н перейменовано на *Захарівський*; с. Петрівське – на с. Жуковське, с. Червоний Кут – на с. Чорний Кут. 17.07.2020 Захарівський р-н ліквідовано, територія перейшла до *Роздільнянського р-ну* Одеської обл.) XV, LXX, LXXIII, LXXVI, LXXXI, LXXXIV, 134, 470, 504, 1314–1324
- Богданове Перше (Шетри, Новий Страсбург), с. Од. обл. (з 1923 р. – Захар'ївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Войничівської сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1318
- Богданове, с. Од. обл. 1318; *див.*: Богданове Перше, с. Од. обл. (Роздільн. р-н)
- Василівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захар'ївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Василівської сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 15
- Войничеве (Гільдесгайм, Сорока, Борунча, Сорокове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Захар'ївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Войничівської сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1318
- Дружелюбівка с. Од. обл. (з 1923 р. – Захар'ївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Затишанської селищної ради; Фрунзівського р-ну, з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Затишанської об'єднаної територіальної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 84, 267
- Затишся, смт Од. обл. (з 1923 р. – Захар'ївського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну Затишанської

- селищної ради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Затишанської об'єднаної територіальної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 485, 1317, 1318-1319, 1327, 1338, 1348
- Захарівка, с. Од. обл. 1314; *див.*: Фрунзівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н)
- Захарівський район, Од. обл. – 1314; *див.*: Фрунзівський район (Од. обл.)
- Йосипівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Йосипівської сільради; Фрунзівського р-ну, з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 116, 1319–1321
- Краснопіль, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну Затишанської селищної ради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Затишанської об'єднаної територіальної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1319
- Кримпулька (Кремпулька, Нова Кошарка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, Карабанівської сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 665
- Майорське (до 16.05.1945 р. – Шептередюри), с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, Фрунзівської селищної ради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1316, 1318
- Мініцьке, с. Од. обл. (згідно із свідченням, село Фрунзівського р-ну, нині село з такою назвою в Од. обл. не існує) 440
- Новопавлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, у 1965 р. – Новопавлівської сільради, у 2007 р. – смт з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 100
- Оленівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, Мар'янівської сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1321–1322
- Павлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, з 1935 р. – Павлівської сільради, з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 131
- Парканівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, Павлівської (Туманівської) сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1322
- Перехрестове, с. і ст. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну Перехрестівської сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Затишанської об'єднаної територіальної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 134, 1320
- Самійлівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, Йосипівської сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1323–1324

Торосове (у 1963–2016 рр. – Леніне), с. Од. обл. (з 1923 р. – Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., Фрунзівського р-ну, Перехрестівської (у 1963–2016 рр. – Ленінської) сільради; з 2016 р. – Захарівського р-ну, з 2020 р. – Затишанської об'єднаної територіальної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 1324

Фрунзівка (до 1927 р. і з 2016 р. – Захарівка), смт Од. обл. (з 1923 р. – центр Захарівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – центр Фрунзівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл.; центр Фрунзівського р-ну, Фрунзівської селищної ради; з 2016 р. – центр Захарівського р-ну, з 2020 р. – центр Захарівської селищної громади Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 62, 1314–1318

Ширяївський район (з 2020 р. – **Березівський, Роздільнянський і Подільський р-ни**), Од. обл. (з 1923 р. – територія *Демидівського* р-ну, з 1925 р. – *Петровірівського* р-ну (Чуйківська (с. Олександрівка), Григорівська, Мар'янівська, Михайлівська, Ширяївська, Ульяновська, Осинівська с. р.) Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл. 17.02.1935 утв. *Ширяївський* р-н (центр с. Ширяєве) із частин таких районів: *Цебриківського* (Бранкованівська, Шеметівська (Шеміотівська), Малігонівська, Мар'яно-Чогодарівська, Вікторівська, Нико-Маврівська, Соханська, Карл-Лібкнехтівська, Нейляндська с. р.), *Жовтневого* (Олександрівська, Григор'ївська, Мар'янівська, Ширяївська, Ульяновська, Старо-Маяцька, Осинівська с. р.) та *Троїцького* (Миколаївська і Вікторівська (Троїцька) с. р.). 01.02.1945 низку н. п. Ширяївського р-ну перейменовано на такі назви: Вікторівська Перша с. р. – Макарівська с. р. відповідно до назви її центру; Вікторівська Друга с. р. – Вікторівська с. р.; с. Дзярківка Григорівської с. р. – с. Трудолюбівка; х. Гербери Малігонівської с. р. – х. Сінний; с. Д'явурівка Мар'янівської с. р. – с. Яворове; н. п. Мар'яно-Чогодарівської с. р.: с. Мар'яно-Чогодарівка і с. Греко-Мар'янівка – с. Мар'яно-Чогодарівка; н. п. Осинівської с. р.: х. Брауни – х. Кавунівка, х. Гартмана – х. Виноградівка; Шеметівська с. р. – Валентинівська с. р. відповідно до назви її центру; н. п. Ширяївської с. р.: с. Михайлівка і с. Шосте Ширяївське товариство – с. Михайлівка. 21.01.1959 до Ширяївського р-ну додалася частина ліквідованого *Жовтневого* р-ну (села Маркевичеве, Новоєлизаветівка, Новопетрівка, Катерино-Платонівка, Жовтень та навколишні села). 12.06.1961 до складу Ширяївського р-ну передані Новоандріївська та Чернокутська сільради *Миколаївського* р-ну. 30.12.1962 Ширяївський р-н ліквідовано: Мар'янівська, Миколаївська, Новоандріївська, Олександрівська, Осинівська, Старомаяківська, Червонокутська і Ширяївська с. р. відійшли до *Ананьївського* р-ну; Катерино-Платонівська, Новоєлизаветівська, Шабельницька с. р. – до *Березівського* р-ну; Бранкованівська, Макарівська, Малігонівська і Саханська с. р. – до *Фрунзівського* р-ну. 04.01.1965 р. *Ширяївський* р-н (центр – с. Ширяєве) відновлено і затверджено у складі 14 сільрад (Мар'янівська, Миколаївська, Олександрівська, Осинівська, Старомаяківська та Ширяївська с. р. *Ананьївського* р-ну; Антонівська, Жовтнева, Катерино-Платонівська та Новоєлизаветівська с. р. *Березівського* р-ну; Макарівська, Миколаївська, Орджонікідзенська та Саханська с. р. *Фрунзівського* р-ну). 15.02.1965 відбулися зміни: Антонівську с. р. із Ширяївського р-ну передано до *Березівського* р-ну; Бранкованівську та Малігонівську с. р. *Фрунзівського* р-ну – до Ширяївського р-ну. Склад Ширяївського р-ну станом на 2007 р.: смт Ширяєве, Йосипівка, Одаї, Подільці; сільради: *Олександрівська* (сс. Олександрівка, Гребенюки, Григорівка, Концурове, Трудолюбівка, Флоринське), *Бранкованівська* (сс. Бранкованове, Самійлівка), *Вікторівська* (сс. Вікторівка, Мар'ївка), *Жовтнева* (сс. Жовтень, Костянтинів, Петрівське,

- Польове, Рєвова), *Катерино-Платонівська* (сс. Катерино-Платонівка, Ганно-Покровка, Крижанівка, Маркевичеве, Новоукраїнка), *Макарівська* (с. Макарове), *Малігонівська* (сс. Малігонове, Володимирівка, Копійкове, Машенька), *Мар'янівська* (сс. Мар'янівка, Суха Журівка), *Миколаївська* (сс. Миколаївка, Новопавлівка, Ярове), *Новоандріївська* (сс. Новоандріївка, Жовтневе, Зірка, Січневе, Скосарівське), *Новоєлизаветівська* (сс. Новоєлизаветівка, Новопетрівка Перша, Новопетрівка Друга, Новостепанівка, Сирітське Перше, Сирітське Друге, Софіївка. Стара Єлизаветівка), *Новосвітівська* (сс. Новосвітівка, Розкішне), *Орджонікідзєвська* (сс. Орджонікідзе, Бердинове, Жовтневе, Петрівське), *Осинівська* (сс. Осинівка, Виноградівка, Новогуляївка, Олександрово-Вовкове, Яринославка), *Саханська* (сс. Саханське, Галупове, Журавське, Никомаврівка), *Старомаяківська* (сс. Старі Маяки, Жовтневе/Буци з 2016 р., Золочівське, Нові Маяки, Тимофіївка, Якимів Яр), *Чогодарівська* (сс. Чогодарівка, Валентинівка, Качулове), *Червонокутська* (сс. Червоний Кут, Лідівка, Преображенка). 17.07.2020 р. Ширяївський р-н ліквідовано з передачею території до складу *Березівського, Роздільнянського і Подільського* р-нів Одеської обл.) XV, XVII, LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 92, 196, 490, 998, 1243, 1325–1358
- Анно-Покровка, с. Од. обл. 518; *див.*: Ганно-Покровка, Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Армашівка (до 1824 р. – Малігонове, у 1824–1897 рр. – Дворянське, у 1928–2016 рр. – Орджонікідзе), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., центр Армашівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Петровірівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 506, 1346
- Бердинове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – центр Бердинівської сільради Цебриківського р-ну, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – Орджонікідзєвської сільради, з 2016 р. – Армашівської сільради, з 2020 р. – Петровірівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 508
- Анновка (Ганнівка), х. Од. обл. 1000; *див.*: Ганнівка, Вікторівка, Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Бранкованове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, Бранкованівської сільради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Бранкованівської сільради; з 2020 р. – Чогодарівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1348
- Валентинівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Цебрикуського р-ну, Шеметівської (Шеміотівської) сільради; з 1935 р. – Ширяївського р-ну, Шеметівської (Шеміотівської) сільради, у 1945 р. – центр Валентинівської сільради Ширяївського р-ну, з 1965 р. – Чогодарівської сільради, з 2020 р. – Чогодарівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1348
- Вікторівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., Цебриківського р-ну, Вікторівської сільради; з 1935 р. – центр Вікторівської сільради Ширяївського р-ну, у 1945 р. – Ширяївського р-ну, Вікторівської сільради, якій підпорядковувався х. Ганнівка (Анновка) у 1970-х рр. – Миколаївської сільради, у 2007 р. – Вікторівської сільради, з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 998, 1000, 1327–1230, 1326, 1326
- Ганнівка (Анновка), х. Од. обл. 1000; *див.*: Вікторівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Ганно-Покровка (Анно-Покровка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., у 1946 р. – Катерино-Платонівської сільради; з 1959 р. –

- Ширяївського р-ну, Катерино-Платонівської сільради; з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – Катерино-Платонівської сільради; з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 125, 518
- Ганське (з 1918 р. – Миколаївка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1925 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., у 1945 р. – центр Миколаївської сільради Троїцького р-ну; з 1957 р. – Ширяївського р-ну, Миколаївської сільради; з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, центр Миколаївської сільради; з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 953
- Городниче, с. Од. обл. (Ширяївського р-ну, з 1940-х рр. не існує) 490
- Григорівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну; у 1946 р. – Григорівської сільради; з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – Олександрівської сільради; з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1330–1331
- Докторове (х. Докторів, Докторівка; з 1960-х рр. – с. Жовтень, з 2016 р. – с. Докторове), с. Од. обл. (засн. 1873 р. як хутір Докторів (Докторовича) Ісаївської волості Херсонської губ.; з 1923 р. – Ісаївського/Черновського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Ново-Адріївської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну; з 12.06.1961 – Новоандріївської сільради Ширяївського р-ну; з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Миколаївського р-ну, назву і адміністративне підпорядкування змінено на с. Жовтнєве Новоандріївської сільради Ширяївського р-ну; з 2016 р. – с. Докторове, з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 927, 1001, 1329
- Докторове (так у тексті), с. Од. обл. 1001; *див.*: Докторове, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Єлизаветівка, с. Новоєлизаветівської сільради, Од. обл. 3; *див.*: Новоєлизаветівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Жовтень, Жовтнєве (Петровірівка до 1927 р. і з 2016 р.), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – адмін. центр Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1959 р. – у складі Ширяївського р-ну, з 2016 р. – перейменоване на с. Петровірівка, з 2020 р. – адмін. центр Петровірівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 24, 327, 1148, 1331–1332
- Жовтнєве (Докторове), с. Од. обл.; *див.*: Докторове, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Золочівське (раніше Клеєфельд, Кляйфельд, Кляйнфельд), с. Од. обл. (з 1935 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Старомаяківської с. р. Ширяївського р-ну, 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1325
- Йосипівка, с., смт Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл. З 17.02.1935 – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївської селищної ради Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Ширяївської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 116, 1332–1233
- Катерино-Платонівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березів-

- ського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1333
- Красний Кут, с. Од. обл.; *див.*: Червоний Кут, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Лідівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Шабельницької сільради Андрієво-Іванівського р-ну, з 31.08.1953 – Червонокутської сільради Андрієво-Іванівського р-ну, з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – Червонокутської сільради, з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1333–1334
- Макарове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи, з 1925 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, Вікторівської Першої (Троїцької) сільради, з 1945 р. – Макарівської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Макарівської сільради, з 2020 р. – Ширяївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 104, 1334–1336
- Малігонове с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ.; з 1935 р. – Малігонівської сільради Ширяївського р-ну; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – Малігонівської сільради, з 2020 – Чогодарівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1348
- Мар'янівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – Мар'янівської сільради, з 2020 р. – Ширяївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 10, 11, 1336, 1349
- Миколаївка (до 1918 р. – Ганське) с. Од. обл. (з 1923 р. – Троїцького р-ну Балтської округи Одеської губ., з 1925 р. – Одеської округи, з 1932 р. – Одеської обл., у 1945 р. – центр Миколаївської сільради Троїцького р-ну; з 1957 р. – Ширяївського р-ну, Миколаївської сільради; з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, центр Миколаївської сільради; з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 953, 1337
- Новоандріївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського р-ну Першомайської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, Ново-Андріївської сільради; з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1961 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Новоандріївської сільради; з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1337–1340
- Новогуляївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну; з 1932 р. – Осинівської сільради Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Осинівської сільради Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Осинівської сільради; з 2020 р. – Ширяївської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1340
- Новоєлизаветівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну, Новоєлизаветівської сільради; з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Новоєлизаветівської сільради; з 2020 р. – Знамянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1340–1341

- Новопетрівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну; з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Новопетрівської сільради; з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1331, 1341-1343
- Новосвітівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., у 1946 р. – Цебриківського р-ну, Гор'ївської сільради; з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Новосвітівської сільради; з 2020 р. – Петровірівської сільської громади у Березівського р-ну Одеської обл.) 1343, 1344
- Олександрівка (до 1861 р. – Чуйкове), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, у 1945 р. – Бранкованівської сільради, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – смт, з 2020 р. – Долинської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 1344–1345
- Олександров-Вовкове, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Осинівської сільради, 2020 р. – Ширяївської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1345
- Орджонікідзе (з 2016 р. – Армашівка), с. Од. обл. 506, 1346; *див.*: Армашівка, Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Осинівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Осинівської сільради; з 2020 р. – Ширяївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 221, 1329, 1336, 1346–1348, 1356
- Петровірівка (у 1927–2016 р. – Жовтень, Жовтневе) с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського, з 1927 р. Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – адмін. центр Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Новоелизаветівської сільради; з 2020 р. – адмін. центр Петровірівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 327, 507, 1146, 1148, 1331; *див.*: Жовтень, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н)
- Подільці, с., смт Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл. з 17.02.1935 – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. – смт з 2020 р. – Ширяївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1349
- Преображенка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського р-ну Першомайської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, Червонокутської сільради; з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Червонокутської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1961 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Червонокутської сільради; з 2016 р. – Чорнокутської сільради; з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1349–1350
- Прохорівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, у 1945 р. – Бранкованівської сіль-

- ради, з 1962 р. – Фрунзівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Малігонівської сільради; у 2007 р. не існує в межах Ширяївського р-ну) 139, 1350 (*у 2007 р. є с. *Прохорове Бузинівської сільради Іванівського р-ну*).
- Рєвова (до 01.02.1945 – Васерівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського, з 1927 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., у 1946 р. – Ворошилівської сільради; з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Жовтневої сільради; з 2020 р. – Петровірівської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1350–1352
- Сирітське (до 01.02.1945 – Фердинандівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну; з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Новоєлизаветівської сільради Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1352
- Софіївка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну; з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Новоєлизаветівської сільради Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 899, 1352, 1353
- Староєлизаветівка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Жовтневого р-ну; з 1959 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Новоєлизаветівської сільради Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Знам'янської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1354
- Ульянівка (Улянівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, центр Ульянівської (Улянівської) сільради; з 1960-х рр. у смузі смт Ширяєве, з початку 1970-х рр. у довідниках не значиться) 1357
- Флоринське (Флоринівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії, Олександрівської сільради; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, у 1946 р. – Олександрівської сільради, з 1962 р. – Ананівського р-ну, з 1965 р. – Олександрівської сільради Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Долинської сільської громади Подільського р-ну Одеської обл.) 1327, 1354
- Фрілінг (з 01.02.1945 р. – с. Весняне), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну, з 1932 р. – Одеської обл., до 1945 р. Фрілінгської сільради, з 1945 р. – Веснянської сільради, з 1950 р. – Катерино-Платонівської сільради Жовтневого р-ну, згодом включено у смугу с. Ганно-Покровка Катерино-Платонівської сільради Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Березівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Каєрино-Платонівської сільради; з 2020 р. – Коноплянської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 518
- Червоний Кут (перша назва до 1930-х рр. – Чорний Кут; Красний Кут, Іванівка, з 2016 р. – Чорний Кут), с. Од. обл. (з 1923 р. – Ісаївського р-ну Першомайської округи Одеської губ., з 1927 р. – Андре-Іванівського р-ну, Чорно-Кутської сільради; з 1932 р. – Одеської обл., з 1945 р. – Андрієво-Іванівського р-ну, Червонокутської сільради; з 1959 р. – Миколаївського р-ну, з 1961 р. – Ширяївського р-ну, з 1962 р. – Ананівського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Червонокутської сільради, з 2016 р. – Чорнокутської

сільради; з 2020 р. – Старомаяківської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 67, 309, 940, 1102, 1105, 1355

Чогодарівка (іст. назва – Мар'яно-Чогодарівка, у складі села також хутори Букуємка/Букоїмка, Виверчани, Гарачі і село Греково /Греко-Мар'янівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Цебриківського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, центр Мар'яно-Чогодарівської сільради Ширяївського р-ну, у 2007 р. – центр Чогодарівської сільради; з 2020 р. – Чогодарської сільської громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1355–1357

Чорний Кут, с. Од. обл.; *див.*: Червоний Кут, Од. обл. (Ширяїв. р-н)

Ширяєве (в минулому Степанівка), смт Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Одеської обл.; з 17.02.1935 – адмін. центр Ширяївського р-ну, з 1962 р. – у складі Ананьївського р-ну, з 1965 р. – адмін. центр Ширяївського р-ну, з 2020 р. – адмін. центр Ширяївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 188, 1223, 1325–1327, 1328, 1356

Яворове (Яворівка, до 01.02.1945 р. – Д'явурівка), с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну, з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, у 1946 р. – Мар'янівської сільради; з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Ширяївського р-ну, у 2007 р. не існувало (вірогідно, злилося із с. Мар'янівка), з 2020 р. – територія Ширяївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1348

Яринославка, с. Од. обл. (з 1923 р. – Демидівського р-ну Одеської округи Одеської губ., з 1925 р. – Петровірівського р-ну, з 1928 р. – Жовтневого р-ну; з 1932 р. – Жовтневого р-ну Одеської обл., з 1935 р. – Ширяївського р-ну, у 1946 р. – Осинівської сільради; з 1962 р. – Ананьївського р-ну, з 1965 р. – Осинівської сільради Ширяївського р-ну, з 2020 р. – Ширяївської селищної громади Березівського р-ну Одеської обл.) 1357–1358

Ярове (хутір Яровий), с. Од. обл. (з 1965 р. – Ширяївського р-ну, Миколаївської сільради, у 2007 р. зняте з обліку) 1358

ЛІКВІДОВАНІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОДИНИЦІ ОДЕЩИНИ (РАЙОНИ, ОБЛАСТІ, ОКРУГИ)

Аккерманська область (1940); *див.*: Ізмаїльська область

Андрієво-Іванівський район (1923–1939) (з 1923 р. – Ісаївський, з 1927 р. – Андре-Іванівський, з 1945 р. – Андрієво-Іванівський район, з 1959 р. – Миколаївський р-н), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як *Ісаївський район* з центром в с. Ісаєве у складі Першомайської округи Одеської губ. з Петрівської, Ісаївської і Миколаївської волостей. 26.11.1924 Балтська округа розформована у зв'язку зі створенням АМСРР, Ісаївський р-н без Олександрівської і Володимирської сільських рад перейшов до складу Одеської округи, а Олександрівська і Володимирська сільради перейшли до *Доманівського* р-ну. На 01.10.1925 в Ісаївському р-ні 17 сільрад, центр – с. Чернове. Станом на 1926–1928 рр. існувало два райони разом – *Ісаївський та Черновський*. У 1927 р. с. Чернове перейменовано на *Андре-Іванівку* і район дістав назву *Андре-Іванівський*. З 15.09.1930, після ліквідації округ, р-н у прямому підпорядкуванні УСРР. 27.02.1932 увійшов до складу новоутвореної Одеської обл. 17.02.1935 Шабельницька та Журівська сільради передані до складу *Жовтневого* р-ну. Склад Андре-Іванівського р-ну на 1935 р. – 17 сільрад: Андре-Іванівська, Антонюківська, Благовіщенська, Васильєвська, Дружелюбівська, Карачаївська, Ісаївська, Миколаївська, Ново-Андріївська, Ново-Скосарівська, Петровська, Переселенська, Романівська, Софіївська, Стрюківська, Ульяновська,

Червоно-Кутська. 25.08.1936 до *Андре-Іванівського* р-ну приєднана Журавська сільрада *Жовтневого* р-ну. 01.02.1945 низка н. п. р-ну внаслідок перейменування отримала такі назви: с. Андре-Іванівка і Андре-Іванівська сільрада – с. Андрієво-Іванівка і Андрієво-Іванівська с. р.; х. Шварцево Каратаївської с. р. – х. Високий; с. Миколаївка Третя і Миколаївська Третя с. р. – с. Миколаївка і Миколаївська Третя с. р.; х. Окснера Ново-Андріївської с. р. – х. Жовтневий; н. п. Новоскосарівської с. р.: х. Веселий Кут Перший – х. Веселий, х. Веселий Кут Другий – с-ще Веселий Кут; н. п. Настасіївської с. р.: с. Настасіївка Перша – с. Настасіївка, с-ще Настасіївка Друга – с-ще Мала Настасіївка, х. Настасіївка Третя – х. Настасіївка; с-ще Шварцево Стрюківської с. р. – с-ще Ананьївка; х. Гангардт Чорнокутської с. р. – х. Січневий; Чорнокутська с. р. – Червонокутська с. р. відповідно до назви її центру. 25.05.1945 з *Андрієво-Іванівського* р-ну виділено новий *Миколаївський* р-н. Станом на 01.01.1946 у складі Андрієво-Іванівського р-ну 11 сільрад: Андрієво-Іванівська (с. Андрієво-Іванівка, с-ще Тетянівка, хх. Дружелюбівка, Мар'їна Роща, Суха Гребля), Журівська (с. Журівка, хх. Каїри, Магдалинівка, Надєждівка, Успенка), Ісаївська (с. Ісаєве, с-ще Острівка, хх. Добриднівка, Ново-Троїцький), Каратаївська (с. Каратаївка, хх. Високий, Вовків, Любо-Олександрівка), Миколаївська (с. Миколаївка, х. Кахівка), Настасіївська (с. Настасіївка, с-ще Мала Настасіївка, с-ще Миколина Левада, хх. Настасіївка, Новогригорівка, Піщана Петрівка), Ново-Андріївська (с. Ново-Андріївка, хх. Докторівка, Жовтневий, Зелений, Зірка), Новоскосарівська (сс. Іванівка, Нова Скосарівка, с-ще Богданівка, с-ще Веселий Кут, с-ще Стара Скосарівка, хх. Веніамінівка, Веселий), Петрівська (с. Петрівка, с-ще Богорождественске, с-ще Корнієве, хх. Богорождественка, Калініна, Мартинівка, Рождественка, Яковлів), Стрюківська (сс. Ближнє Кушнірове, Стрюкове, с-ще Ананьївка, х. Філімонівка), Червонокутська (с. Червоний Кут, хх. Ново-Іванівка, Преображенка, Січневий). 21.01.1959 *Андрієво-Іванівський* р-н ліквідований, територія передана до *Миколаївського* р-ну.

Благоївський район (1926–1939) (інші назви: Благоевський; до кінця 1926 р. – *Велико-Буялицький*, *Велико-Буяликський*), Од. обл. (створений відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР 28 квітня 1926 р. «Про утворення на території Одеської округи Велико-Буяликського району з переважаючим болгарським населенням та інші зміни адміністративно-територіального поділу тої самої округи». Адмін. підпорядкування: до осені 1930 – у складі Одеської округи, з вересня 1930 р. по 1932 р. підпорядкований безпосередньо центру, з 27.02.1932 – у складі Одеської обл. Національні сільради: *Благоївська*, *Кубанська*, *Свердловська*, *Куяльницька*, *Улянівська*. Адмін. центр – с. Благоеве (Великий Буялик, Голям Буялик). Розформований відповідно до постанови Одеського обкому КП(б)У «Про реорганізацію національних районів Одеської області в райони звичайного типу» (5 лютого 1938) і постанови ЦК КП(б)У про ліквідацію та реорганізацію нац. р-нів і сільрад (5 березня 1939). Замість нього був сформований *Яновський* р-н (з центром у с. Благоево), в якому болгарини не становили домінуючої етнічної групи, Свердловська сільрада була передана до складу *Комінтернівського* р-ну Одеської області. З 17.07.2020 це частина *Одеського* р-ну, утворена з ліквідованого *Лиманського* (до 2016 р. – *Комінтернівського*) району Одеської обл.) LXXVII

Валеоцулівський район (1923–1924, 1935–1945 рр.; у 1945–1957 рр. – Долинський р-н; у 1957–2020 рр. – у складі Ананьївського і Котовського р-нів) (утв. 07.03.1923 у складі Балтської округи Одеської губернії з Олександрівської і Валеоцулівської волостей. 16.11.1924 Балтська округа розформована у зв'язку зі створенням АМСРР, район розформовано та розподілено між АМСРР (три населених пункти) та Одеською округою (частина району з 9 південними сільрадами Святотроїцького/Троїцького

району). 22.11.1935 утворено новий Валегоцулівський р-н Автономної Молдавської СРР (центр – с. Валегоцулове) у складі 11 сільрад (Валегоцулівська I, Валегоцулівська II, Валегоцулівська III, Мардарівська, Вел.-Кочурівська, Вел. Кіндратівська, Кирилівська, Шляхетнянська сільради Ананіївського р-ну АМСРР і Гамбурівська, Федорівська та Новоселівська сільради Бірзульського р-ну АМСРР). 1936 р. Новоселівська сільрада перейшла до Котовського р-ну АМСРР. 02.08.1940, після утворення Молдавської РСР, Валегоцулівський р-н перейшов до Одеської обл. 01.02.1945 низка н. п. Валегоцулівського р-ну перейменована на такі назви: с. Валегоцулове в Валегоцулівська с. р. – с. Долинське і Долинська с. р.; Валегоцулівська Перша діляниця української сторони сільрада – Долинська Перша с. р.: Валегоцулівська Перша діляниця молдавської сторони сільрада – Долинська Друга с. р.; Валегоцулівська Друга діляниця сільрада – Долинська Третя с. р.; Гамбурівська с. р. – Петрівська с. р. відповідно до назви її центру. 15.12.1945 Валегоцулівський р-н перейменований на Долинський р-н. на 01.01.1946 у складі Долинського р-ну 11 сільрад: Велико-Кіндратівська, Вишнівська, Долинська, Долинська Перша, Долинська Друга, Долинська Третя, Качурівська, Кирилівська, Мардарівська, Петрівська і Федорівська. Ліквідований у листопаді 1957 р.: Долинська, Мардарівська та Петрівська сільради відійшли до Ананіївського р-ну Одеської обл.; Качурівська, Федорівська (Федорівка) і Чапаєвська (Чапаєвка) сільради – до Котовського р-ну Одеської обл., 15.01.1958 Петрівська сільрада перейшла до Котовського р-ну – з 17.07.2020 у складі Подільського р-ну Одеської обл.

Велико-Буялицький район (1926), Од. округа Од. губ. (утв. 28.04.1926 із центром у с. Великий Буялик у складі сільрад розформованого Северинівського р-ну Одеської округи Одеської губ. (Велико-Буялицька, Свердловська, Кубанська, Куяльницька, Павлинська і Гільдендорфська). У кін. 1926 р. перейменований у Благоївський район; див.: Благоївський район, Од. губ.

Грос-Лібентальський (Спартаківський) німецький національний район / Deutscher Kreis Gross-Liebental (1926–1939), Од. обл. (утв. 1926 р. як Грослібентальський р-н (нац. нім.) Одеської округи Одеської губ., з центром у с. Грос-Лібенталь. В довіднику «Вся Одещина на 1926 р.» район зазначений як Овідіопольський (н. п.: Арнаутське, Бугове, Грибівка, Грос-Лібенталь, Йозефсталь, Клейнлібенталь, Марієнталь, Овідіополь, Олександргілф, Роксоляни, Тернівка). Незабаром перейменований на Спартаківський район, з 1930 р. – у прямому підпорядкуванні Українській РСР. З 11.02.1932 – Спартаківський р-н Одеської обл. (центр – с. Спартаківка (Грос-Лібенталь). У 1935 р. включав 9 сільрад – Йозефстальську, Клейн-Лібентальську, Марієнтальську, Нейбурзьку, Олександрогілфську, Петерстальську, Спартаківську (Грос-Лібентальську), Францфельдську, Фрейдентальську та Йозефстальську сільради. Скасований 26.03.1939 з передачею території до складу Овідіопольського і Біляївського (тільки Фрейдентальська с. р.) р-нів Одеської обл.

Жовтневий район (1923–1959), Од. обл. (у 1923–1925 рр. – Демидівський р-н, у 1925–1928 рр. – Петровірівський р-н) – район Одеської обл., УРСР, з центром у с. Жовтень (до 1927 р. – Петровірівка). Утв. 07.03.1923 як Демидівський р-н (центр с. Демидове) у складі Одеської округи Одеської губернії з Демидівської, Степанівської, Петровірівської і Нойфредентальської (Маринівської) волостей. 1925 р. перейменований на Петровірівський (Петровірівський) р-н, 21.09.1928 райцентр перейменований на Жовтень, район на Жовтневий. Після ліквідації округ 15.09.1930 райони передані в пряме підпорядкування УСРР. З 27.02.1932 – у складі Одеської області. 17.02.1935 Олександрівська, Григор'ївська, Мар'янівська, Ширяївська, Ульяновська, Старо-Маяцька, Осинівська сільради перейшли до складу новоствореного Ширяївського району;

приєднані Шабельницька та Журівська сільради Андрієво-Іванівського р-ну. 1935 р. Жовтневий р-н укрупнено до 13 сільрад (Анатолійська, Антонівська, Демидівська, Жовтнева, Журавська, Катерино-Платонівська, Ново-Єлісаветинська, Ново-Петрівська, Ратенфельдівська, Фрайляндська, Фрілінгівська, Шабельницька, Яковлівська). 25.08.1936 Журавська сільрада перейшла до складу *Андрієво-Іванівського району*. Станом на 01.01.1946 р. у складі Жовтневого р-ну 12 сільрад: Анатолівська (с. Анатолівка, хх. Спиридонів, Червонобаговиця), Антонівська (сс. Антонівка, Бірюкове, Дубове Перше, Дубове Друге, Ново-Крижанівка, Ново-Українка, Перекоп, хх. Василенків, Веселий, Зайців, Красний, Маркевичів, Мищенко Перший, Мищенко Другий, Мочульський, Петрівський, Прапорщиків), Веснянська (с. Весняне), Ворошилівська (сс. Делібалта, Івано-Воронівка, Наділи, Олімпіадівка, Піщане, Рєвова, хх. Костянтинів, Погорлицький, Семенів), Демидівська (с. Демидове, х. Галупів), Джуванівська (сс. Джуванівка, Польове, хх. Вєрба, Карий), Жовтнева (сс. Жовтєнь, Ковалівка, Лозоватівка, х. Шушків), Катерино-Платонівська (сс. Ганно-Покровка, Катерино-Платонівка, Кринички, Олено-Уритівка, Степанівка, Хорошилівка), Ново-Єлісаветівська (сс. Єлісаветівка, Ново-Єлісаветівка, Сирітське Перше, Сирітське Друге, Софіївка, хх. Безпалих, Макарових, Петрівське), Ново-Петрівська (Ново-Петрівка Перша, Ново-Петрівка Друга, Ново-Степанівка, хх. Погорлицький, Чеки), Шабельницька (сс. Григорівка, Дубове, Жукове, Лідівка, Олексіївка, Савелівка, Шабельники, х. Визирці), і Яковлівська (сс. Лукашівка, Яковлівка, х. Усатенків). 13.06.1950 ліквідована Веснянська (до 1945 р. – Фрілінгівська) сільрада, а с. Весняне (до 1945 р. – Фрілінг) увійшло до складу Катерино-Платонівської сільради Жовтневого р-ну (згодом с. Весняне включено у смугу с. Ганно-Покровка). 21.01.1959 Жовтневий р-н ліквідований, його територія перейшла до *Березівського, Цебриківського і Ширяївського р-нів*.

Зельцький німецький національний район/Deutscher Kreis Selz (1923–1939) (у 1923–1926 рр. – Мангеймський р-н/Deutscher Kreis Mannheim, у 1926–1930 рр. – Фрідріх-Енгельсівський р-н /Deutscher Kreis Friedrich-Engels), Од. губ. і обл. (утв. 07.03.1923 як *Мангеймський р-н* у складі 12 сільрад Мангеймської, Зельцької і Куртівської волостей Одеської округи Одеської губ., з центром у с. Мангейм (кол. нім. колонія). 1926 р. перейменований на *Фрідріх-Енгельсівський р-н* (11 сільрад). Сільради та населені пункти району станом на 1926 рік: *Амвросієвська/Жовтнева* (Амвросієве, х. Бурдовий, Кам'янка, Матишівка, Новий Мир, Шевченко), *Баденська* (Баден), *Вигодянська* (Вигода Нім., х. Рефініус), *Зельцька* (Зельц), *Кандельська* (Кандель), *Мангеймська* (Кагарлик, Мангейм, х. Гидирим, Дар Природи), *Одрадівська* (Болгарка, х. Паліївський), *Секретарська* (Михайлівка, Секретарка), *Страсбурзька* (Страсбург), *Ескарівська* (х. Бурковський, Корсунці, Макарове, Мандрове Нім.), *Ельзаська* (Міліардівка, Ельзас). Також до складу входили німецькі населені пункти: х. Богданівка – 2, Катериненталь, х. Копиткіна, х. Ландрихтер, Ней-Зельц, Ней-Йозефсталь, Ней-Кандель, Ней-Петерсталь, Ней-Страсбург, Ней-Ельзас, Ново-Андріяшівка, х. Ново-Миколаївка, Розаліївка, Степанівка, х. Фішер-Францен. 1930 р., у зв'язку з ліквідацією Одеської округи, район у прямому підпорядкуванні Українській РСР. 1930 р. перейменований на *Зельцький р-н* з центром у с. Зельц. З 27.02.1932 – у складі Одеської області. У 1933 р. Зельцький р-н складався із 8 сільрад; у 1935 р. – із 7 сільрад (Баденська, Ельзаська, Зельцьська, Кандельська, Майгеймська, Секретарська, Страсбурзька). У 1935 р. Амвросієвська/Жовтнева сільрада – у складі Роздільнянського р-ну; Вигодянська і Отрадівська сільради – у складі *Одеського р-ну*, Ескарівська сільрада відійшла до *Біляївського р-ну*. У 1938 р. у Зельцькому р-ні 7 сільрад. Ліквід. 07.04.1939 з передачею

територій до *Роздільнянського* р-ну (Гаденська, Зельцька, Кандельська, Страсбурзька та Ельзаська с. р.) та *Біляївського* р-ну (Мангеймська і Секретарська с. р.).

Ізмаїльська область (1940–1954) – колишня область Української РСР. Утв. 07.08.1940 на території південної Бессарабії під назвою *Аккерманська область* з центром у м. Аккерман (нині Білгород-Дністровський). 11.11.1940 у складі області 3 міста (Ізмаїл, Кілія, Вилкове) і 13 р-нів (Арцизький, Болградський, Манзирський (1940; з 22.04.1941 – Бородінський), Кілійський, Лиманський, Новоіванівський, Ренійський, Саратовський, Старокозацький, Ізмаїльський (1940; з 22.02.1941 – Суворовський), Тарутинський, Татарбунарський, Тузлівський). 07.12.1940 обласний центр перенесено до м. Ізмаїл, а область перейменовано на *Ізмаїльську*. 15.02.1954 Ізмаїльська область скасована з передачею території до складу *Одеської обл.*

Карл-Лібкнехтівський (Ландауський) німецький національний район (1925–1939), Од. обл. (утв. як *Ландауський* нім. нац. р-н/Deutscher Rayon Landau (центр – с. Ландау, з серпня 1935 р. – с. Карла Лібкнехта) на території Миколаївської округи Одеської губ., у травні 1926 р. перейменований на *Карл-Лібкнехтівський* р-н/Deutscher Kreis Karl-Liebknecht. Створений із сільрад *Березівського* р-ну Одеської округи (Рорбахської, Вормської, Раштадської) та сільрад *Варварівського* р-ну Миколаївської округи (Зульцької, Йоганнестальської, Карлсруєвської, Катеринентальської, Ландауської, Шпеєрівської); на поч. 1926 р. сформовані Гальбштадська та Ватерлооська сільради. У 1926 р. 14 сільрад мали такий склад: Ватерлооська (сс. село Ватерлоо, Києво-Олександрівка, хх. Ней-Рорбах, Ней-Шпеєр; з 1939 р. – Веселинівського р-ну); Вормська (с. Вормс; відійшло від Березівського р-ну, у 1939 р. – до Березівського р-ну); Гальбштадська (с. Гальбштадт, хх. Гринфельд/Мартін (не існує), Трихати, Ульяновка; до 1925 – Березівського р-ну, з 1939 р. – Варварівського р-ну); Зульцька (с. Зульц, до 1925 р. і з 1939 р. – Варварівського р-ну); Йоганнестальська (сс. Йоганнесталь, до 1925 р. і з 1939 р. – Варварівського р-ну); Карлсруєвська (с. Карлсруе, х. Рот-Карлсру /Кляйн-Карлсруе до 1925 р. і з 1939 р. – Варварівського р-ну); Катеринентальська (с. Катериненталь, до 1925 р. і з 1939 р. – Варварівського р-ну; Ландауська/Карл-Лібкнехтівська (с. Ландау/Карла Лібкнехта, до 1925 р. і з 1939 р. – Варварівського р-ну; нині с. Широколанівка у Степівській сільській громаді Миколаївського р-ну Миколаївської обл.); Михайлівська (с. Михайлівка, хх. Бондарівка, Ней-Мюнхен); Мюнхенська (с. Мюнхен); Раштадтська (с. Ней-Раштадт, с. Раштадт, до 1925 і з 1939 р. – Березівського р-ну); Рорбахська (с. Рорбах; до 1925 р. – Березівського р-ну, з 1939 р. – Веселинівського р-ну); Шенфельдська (с. Шенфельд, х. Солониський (не існує); до 1925 р. і з 1939 р. – Варварівського р-ну); Шпеєрівська (с. Шпеєр; до 1925 р. – Варварівського р-ну, з 1939 р. – Веселинівського р-ну). У 1935 р. у складі Карл-Лібкнехтівського р-ну 11 сільрад: Ватерлоо, Вормська, Гальбштатська, Зульцька, Йоганнестальська, Ландауська, Карлсрує, Катеринентальська, Рорбахська, Шпеєрська, Шенфельдська. Адміністративне підпорядкування: до адмінреформи 1930 р. – у складі Миколаївської округи, з вересня 1930 р. підпорядковувався безпосередньо центру, з 27.02.1932 – у складі Одеської обл. Ліквідований відповідно до постанови ЦК КП(б)У про ліквідацію та реорганізацію національних районів і сільрад (5 березня 1939 р.), його сільради розподілені між *Варварівським* р-ном Миколаївської обл. (Зульцька, Гальбштадська, Шенфельдська, Карл-Лібкнехтівська, Катеринентальська, Карлсруєвська, Йоганнестальська сільради) і *Березівським* (Вормська) та новоствореним р-ми (решта сільрад) Одеської обл. (до складу Миколаївської області район перейшов у 1944 р.).

Одеська округа (1923–1930), Одеська губ. (утв. 1923 р. і на 01.01.1926 до складу округи входили 16 районів: Анатолівський (центр – с. Суворове), Антоново-Кодинцівський

(с. Антоново-Кодинцеве), Березівський (сmt Березівка), Біляївський (с. Біляївка), Гросулівський (с. Гросулове), Захар'ївський (с. Захар'ївка), Мангеймський (с. Зельц), Овідіопольський (с. Овідіополь), Одеський (м. Одеса), Петровірівський (с. Петровірівка), Северинівський (с. Северинівка; лікв. 26.04.1926, замість нього створений Велико-Буялицький р-н), Троїцький (с. Троїцьке), Цебриківський (с. Цебрикове), Чернівський, кол. Ісаївський із центром у с. Ісаєве (с. Чернове), Янівський (Тарасо-Шевченківський) (с. Янівка). У квітні 1926 р. також утворений Грос-Лібентальський р-н. 13.06.1930 до Одеської округи приєднані райони ліквідованої Першомайської округи (Вільшанський, Благодатнівський, Савранський, Любашівський, Першомайський (з містом Першомайським), Кривоозерський, Врадіївський та Доманівський). 15.09.1930 Одеська округа ліквідована разом з іншими округами.

Піщанський район (1935–1957), Од. обл. (утв. 22.11.1935 як район Автономної Молдавської СРР (центр – с. Піщана), з 12 сільрад Балтського р-ну АМСРР (Піщанська, Гербинська, Крижовлинська, Криничанська, Ляхівська, Пужайківська, Ракулівська, Ухожанська, Чернечанська, Шляхівська, Переймська та Саражинська). 02.08.1940, після утворення Молдавської РСР, Піщанський р-н перейшов до Одеської обл. 28.11.1957 ліквідований, а його територія відійшла до складу *Балтського* (Чернечанська (з Карпівкою), Переймівська, Саражинська сільради) та *Савранського* (Піщанська, Гербинська, Пужайківська, Ухожанська, Шляхівська, Криничківська (з Червоною Зіркою) сільради) р-нів Одеської обл. 07.03.1958 року Криничківська (з Червоною Зіркою) та Ухожанська сільради *Савранського* р-ну передані до складу *Балтського* р-ну. З 17.07.2020 – у складі Подільського р-ну Одеської обл.

Северинівський (Ленінський) район (1923–1926), Од. округа Од. губ. (1923–1926; утв. 07.03.1923 в Одеській окрузі Одеської губ., центр – с. Северинівка. Розформований 28.04.1926 з передачею території до *Янівського* р-ну (Олександрійська, Адамівська, Гнатівська, Маринівська, Іллінська і Серпнева сільради) та новоутвореного *Велико-Буялицького* (з 1926 р. – *Благоївського* нац. болг.) р-ну (Велико-Буялицька, Свердловська, Кубанська, Куяльницька, Павлинська і Гільдендорфська сільради).

Спартаківський район, Од. обл.; див.: Грослібентальський район, Овідіопольський р-н, Од. обл.

Старокозацький район (1940–1962), Од. обл. (утв. 11.11.1940 з центром с. Старокозаچه у складі Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл. Ліквідований 30.12.1962 з віднесенням території до *Білгород-Дністровського* р-ну)

Троїцький район (1923–1957), Од. обл. (утв. 07.03.1923 р. у складі Балтської округи Одеської губ. з 15-ти сільрад Любашівської, Гвоздавської і Свято-Троїцької волостей, з 1925 р. – Одеської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської області. 17.02.1935 частина Троїцького р-ну (Миколаївська і Вікторівська с. р.) передана новоутвореному утв. *Ширяївському* р-ну. 01.02.1945 низку н. п. Троїцького р-ну переіменовано на такі назви: Велико-Боярська с. р. – Кохівська с. р. відповідно до назви її центру; с. Кацапка Велико-Василівської с. р. – с. Ново-Українка; Закревська с. р. – Ново-Олександрівська с. р. відповідно до назви її центру; Сирівська с. р. – Червоноярська с. р.; н. п. Хутір-Катеринівської с. р.: х. Катеринівка і Хутір-Катеринівська с. р. – село Катеринівка і Хутір-Катеринівська с. р. Станом на 01.01.1946 у Троїцькому р-ні 15 сільрад: Велико-Василівська, Катеринівська, Катеринівська Перша, Комарівська, Коханівська, Кохівська, Миколаївська, Ново-Олександрівська, Новоселівська, Покровська, Романівська, Троїцька, Червоноярська, Шелехівська, Шимківська). Ліквід. 28.11.1957, а його територія відійшла до *Ананівського* р-ну (Коханівська, Кохівська, Ново-Олександрівська, Новоселівська, Романівська і Шимківська с. р.), *Любашівського* р-ну (Троїцька, Мало-

Василівська і Червоноярська (Червоний Яр) с. р.) та *Ширяївського* р-ну (Миколаївська с. р.) 529, 831, 834, 1269

Тузлівський район (1940–1959), Од. обл. (утв. 11.11.1940 з центром у смт Тузли у складі Аккерманської обл., з 07.12.1940 – Ізмаїльської обл., з 15.02.1954 – Одеської обл. Ліквідований 21.01.1959 з віднесенням території до *Білгород-Дністровського, Саратського і Татарбунарського* р-нів Одеської обл.).

Цебриківський район (1923–1962), Од. обл. (утв. 07.03.1923 як район Одеської округи Одеської губ. з Цебриківської (Гофнунгстальської), Малигонівської та Катаржинської волостей (центр – с. Цебрикове, кол. нім. колонія Гофнунгсталь). 15.09.1930 округи були ліквідовані, район перейшов у республіканське підпорядкування. З 27.02.1932 у складі Одеської обл. 17.02.1935 частина Цебриківського р-ну (Бранкованівська, Шеметівська, Малигонівська, Мар'яно-Чегодарівська, Вікторівська, Нико-Маврівська, Соханська, Карл-Лібкнехтівська, Нейляндська с. р.) передана новоутвореному *Ширяївському* р-ну. Станом на 1935 р., після розукрупнення, об'єднував 17 сільрад (Антонівська, Армашівська, Бердинівська, Брошеванівська, Воробйово-Берлінська, Воробйово-Іванівська, Іжицька, Катаржинська (Сталінська), Мартівська, Ново-Махнівська, Підколінська, Торосівська, Цебриківська, Цезарівська, Цибулівська). У 1945 р. с. Воробйове-Берлін Чапаєвської сільради перейменоване на с. Воробйове, с. Лихове Кіровської сільради – на с. Привільне. Станом на 1946 р. район об'єднував 14 сільрад (Бердинівська, Благоївська, Будьонівська, Велико-Зименівська, Ворошиловградська, Гор'ївська, Кіровська, Ленінська, Орджонікідзенська, Підколінська, Поліно-Осипенківська, Сталінська, Цебриківська, Чапаєвська). У 1959 р. район розширений за рахунок *Жовтневого* (кол. Петровірівського) р-ну. Ліквідований 1962 р. з розподіленням території між *Фрунзівським* р-ном (Кіровська, Ленінська (Леніне), Миколаївська (Миколаївка /Новосвітівка) с. р. та Орджонікідзевська (Орджонікідзе) с. р., територія кол. *Жовтневого/Петровірівського* р-ну), *Березівським* р-ном (Жовтнева, Катерино-Платонівська та Новоєлизаветівська с. р.) та здебільшого, включно з райцентром, *Роздільнянським* р-ном (Петрівська, Чапаєвська та Червонознам'янська (Сталіне) с. р.). LXXVII, 495, 1222, 1267

Чорнянський район (1935–1957), Од. обл. (утв. 22.11.1935 як район Автономної Молдавської СРР (центр – с. Чорна) у складі 10 сільрад, що відійшли від *Красноокнянського* р-ну АМСРР (Тисколунгська, Артирівська, Дубівська, Цеханівська, Олексіївська, Ново-Краснянська, Степанівська, Топальська, Гавиноська та Чорнянська). 02.08.1940, після утворення Молдавської РСР, Чорнянський р-н перейшов до Одеської обл. Станом на 01.01.1946 у складі р-ну сільрад: Артирівська (сс. Артирівка, Ілля, с-ще Розівка, с-ще Самарка), Гавиносівська (с. Гавиноси), Довжанська (с. Довжанка, с-ще Галочі, с-ще Одаї), Дубівська (с. Дубове, с. Слобідка-Дубівська, с-ще Орлівка, с-ще Шевченка, х. Мирони), Ново-Красненська (с. Ново-Красне), Олексіївська (с. Олексіївка, с-ща Гарячівка, Перліканівка, Федосіївка), Степанівська (с. Степанівка, с-ще Окмалинка, с-ще Омелянівка), Топалівська (сс. Дігори, Топали, с-ще Калинівка, с-ще Сагайдак), Цеханівська (с. Цеханівка, с-ще Василівка, с-ще Цибулівка), Чорнянська (с. Чорна, с-ще Євменівка, х. Веселий Кут). 07.06.1957 Чорнянський р-н ліквідований з передачею території до складу *Красноокнянського* р-ну, з 2016 р. – *Окнянського* р-ну, з 17.07.2020 – *Подільського* р-ну Одеської обл.

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ, ПОЛТАВЩИНА (з 1923 р. – територія Полтавської губернії, з 1932 р. – Харківської обл. Полтав. обл. утв. 22.09.1937 шляхом виділення із Харківської і Київської обл. у складі 45 районів та двох міст (Полтави і Кременчука)

з підлеглими їм 29 сільрадами. З 1991 р. в області 25 р-нів: Великобагачанський, Гадяцький, Глобинський, Гребінківський, Диканський, Зінківський, Карлівський, Кобеляцький, Козельщинський, Котелевський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Машівський, Миргородський, Новосанжарський, Оржицький, Пирятинський, Полтавський, Решетилівський, Семенівський, Хорольський, Чорнухинський, Чутівський, Шишацький райони. Від 17.07.2020 у складі Полтавської обл. 4 р-ни: Кременчуцький, Лубенський, Миргородський і Полтавський) XLIX, LXXXI, 8, 62, 128, 623, 1203, 1264, 1310, 1312

Полтава м. Полтав. обл. (центр Полтавської губ. і Полтавської обл.) 128–129, 221, 373

Абрамівка (Таранівка), с. Полтав. обл. (з 1923 р. – Машівського р-ну Полтавської губ., 1932 р. – Машівського р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Машівського р-ну Полтавської обл., з 2020 р. – Машівської сільської громади Полтавського р-ну Полтавської обл.) 124

Андренки, с. Полтав. обл. (з 1923 р. – Диканського р-ну Полтавської губ., з 1932 р. – Диканського р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Диканського р-ну Полтавської обл., з 2020 р. – Нелюбівської сільської громади Полтавського р-ну Полтавської обл.) 128

Березняки, с. Полтав. обл. (два села 1. З 07.03.1923 – Ленінського р-ну Лубенського округу Полтавської губ., з 1932 р. – Харківської обл., з 1935 р. – Покровсько-Богачанського р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 1957 р. – Хорольського р-ну, з 2020 р. – Хорольської міської громади Лубенського р-ну Полтавської обл. 2. З 1923 р. – Решетилівського р-ну Полтавської губ.; з 1932 р. – Решетилівського р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Сухорабівської сільради Решетилівського р-ну, з 2020 р. – Сухорабівської сільської громади Полтавського р-ну Полтавської обл.) 21

Біляки, с. Полтав. обл. (з 1923 р. – Полтавської губернії, з 1932 р. – Семенівського р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Семенівського р-ну Полтавської обл., з 2020 р. – Семенівської селищної громади Кременчуцького р-ну Полтавської обл.) 1310

Бодаки, с. Полтав. обл. (свідок зазначає Ново-Санжарський р-н) 461

Великі Сорочинці, с. Полтав. обл. (з 1923 р. – Миргородського р-ну Полтавської губ., з 1932 р. – Миргородського р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 2020 р. – Великосорочинської громади Миргородського р-ну Полтавської обл.) 1311

Диканський район, Полтав. обл. (утв. 1923 р. у Полтавській губернії з центром у с. Диканька; з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл. 17.07.2020 ліквідований, територія увійшла до складу Полтавського р-ну Полтавської обл.) 128

Лубни, м. Полтав. обл. (адмін. центр Лубенської міської громади та Лубенського р-ну Полтавської обл.) 1311

Миргород, м. Полтав. обл. (з 1923 р. адмін. центр Миргородського р-ну Полтавської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., також адмін. центр Миргородської міської громади, місто обл. підпорядкування) 14

Миргородський район, Полтав. обл. (утв. 1923 р. у Полтавській губернії з центром у м. Миргороді; з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл. У 1962 р. укрупнений приєднанням сільрад Комишнянського р-ну та Мар'янської, Матяшівської і Устивицької сільрад Великобагачанського р-ну (відновлений 1966 р.). 17.07.2020 до складу р-ну увійшли ліквідовані Великобагачанський, Гадяцький, Лохвицький, Шишацький р-ни та місто обл. підпорядкування Гадяч) 1310

Петрівка, с. Полтав. обл. (з 1923 р. – Миргородського р-ну Полтавської губ., з 1932 р. – Миргородського р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., Черкашанської сільради, з 2020 р. – Комишнянської селищної громади Миргородського р-ну Полтавської обл. 1310, 1311

- Пирятин, м. Полтав. обл. (з 1923 р. – центр Пирятинського р-ну Прилуцької округи Полтавської губернії, з 1930 р. – Лубенської округи, з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 2020 р. – адмін. центр Пирятинської міської громади Лубенського р-ну Полтавської обл.) 1203
- Семенівський район, Полтав. обл. (утв. 1923 р. у складі Кременчуцької округи Полтавської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 2020 р. – у складі Кременчуцького р-ну Полтавської обл.) 1310
- Софіївка, с. Полтав. обл. (нині такого села у П. обл. не існує) 62
- Федорівка (Новофедорівка), с. Полтав. обл. (з 1932 р. – Чутівського району Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 2020 р. – с. Новофедорівка Чутівської селищної громади Полтавського р-ну Полтавської обл.) 9
- Чутівка, с. Полтав. обл. (з 1932 р. – Оржицького р-ну Харківської обл., з 1937 р. – Оржицького р-ну Полтавської обл., з 2020 р. – Оржицької селищної громади Лубенського р-ну Полтавської обл.) 58
- Чутівський район, Полтав. обл. (з 1923 р. – Чутівського р-ну Полтавської губ. з центром у смт Чутове, з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 2020 р. – у складі Полтавського р-ну Полтавської обл.) 8
- Якимове, с. Полтав. обл. (з 1925 р. – Великобагачанського р-ну Харківської губ., з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 2020 р. – Великобагачанської громади Миргородського р-ну Полтавської обл.) 623

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ, СУМЩИНА (утв. 10.01.1939 у складі 12 р-нів *Харківської* обл. (Білопільський, Великописарівський, Грунський, Краснопільський, Лебединський, Миропільський, Охтирський, Сумський, Тростянецький, Улянівський, Хотінський, Штепівський); 17 р-нів *Чернігівської* обл. (Буринський, Глинський, Глухівський, Дубов'язівський, Конотопський, Кролевецький, Недригайлівський, Путивльський, Роменський, Середино-Будський, Смелівський, Талалаївський, Хильчицький, Червоний, Шалигінський, Шосткинський, Ямпільський) та 2 р-нів *Полтавської* обл. (Липоводолинський, Синівський). Станом на 2007 р. в області 18 р-нів: Білопільський, Буринський, Великописарівський, Глухівський, Конотопський, Краснопільський, Кролевецький, Лебединський, Липоводолинський, Недригайлівський, Охтирський, Путивльський, Роменський, Середино-Будський, Сумський, Тростянецький, Шосткинський, Ямпільський. 17.07.2020 створено 5 укрупнених р-нів: Конотопський, Охтирський, Роменський, Сумський і Шосткинський) XLVII, LXXXI, 52, 65, 99, 463, 468, 492

Суми, м. Сумська обл. (адмін. центр Сумської обл.) 1153

- Бондарі, с. Сумська обл. (з 1932 р. – Буринського р-ну Чернігівської обл., з 1939 р. Сумської обл.; Буринського р-ну, з 2020 р. – Буринської міської громади Конотопського р-ну Сумської обл.) 5
- Будне, с. Сумська обл. (з 1932 р. – Охтирського р-ну Харківської обл., з 1939 р. – Сумської обл., з 2020 р. – Охтирської міської громади Охтирського р-ну Сумської обл.) 463
- Глинський район, Сумська обл. (утв. 07.03.1923 з центром у Глинську в складі Роменської округи Полтавської губернії; з 13.06.1930 – Лубенської округи. 03.02.1931 розформований з віднесенням території до Роменського р-ну Чернігівської обл.; 17.02.1935 утв. знову у складі Чернігівської обл.; з 10.01.1939 р. – Сумської обл.; розформований 11.03.1959, територія включена до Роменського р-ну Сумської обл.) 468
- Конотоп, м., Сумська обл. (з 1923 р. – адмін. центр Конотопського р-ну Конотопської округи Чернігівської губернії, з 1932 р. – Чернігівської обл., з 1939 р. – Сумської обл. Місто обласного підпорядкування) 1199

- Малі Будки, с. Сумська обл. (Недригайлівського р-ну Чернігівської обл., з 1939 р. – Сумської обл., з 17.07.2020 – Роменського р-ну Сумської обл.) 46
- Михайлівка, с. Сумська обл. (з 1932 р. – Буринського р-ну Чернігівської обл., з 1939 р. – Сумської обл., з 17.07.2020 – Буринської об'єднаної територіальної громади Конотопського р-ну Сумської обл.) 369
- Охтирка, м. Сумська обл. (з 1923 р. адмін. центр Охтирського р-ну, з 1932 р. – Харківської обл., з 1939 р. – Сумської обл., нині центр району і Охтирської міської ради Сумської обл.) XLVII, 64
- Перекопівка, с. Сумська обл. (з 1923 р. – Глинського р-ну Полтавської губернії, з 1931 р. – Роменського р-ну Чернігівської обл., з 1935 р. – Глинського р-ну Чернігівської обл., з 1939 р. – Сумської обл., з 1959 р. – Роменського р-ну Сумської обл.) 468
- Попівка, с. Сумська обл. (Конотопського р-ну Сумської обл.) XLIX, 1199
- Роменський район, Сумська обл. (у 1923–1925 рр. – Роменська округа Полтавської губернії; у 1925–1930 рр. – Роменська округа УСРР; у липні – вересні 1930 р. – Роменський район Лубенської округи; лютий–жовтень 1932 р. – Роменський район Харківської обл.; 1932–1939 рр. – Роменський район Чернігівської обл.; з 1939 р. – Роменський район Сумської обл.) 468
- Сироватка, с. Сумська обл. (1. Верхня Сироватка: з 1923 р. – Сумської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., з 1939 р. – Сумської обл., з 2020 р. – центр Верхньосироватської сільської громади Сумського р-ну; 2. Нижня Сироватка: з 1923 р. – Жовтневого р-ну Сумської округи Харківської губернії, з 1925 р. – Краснопільського р-ну, з 1932 р. – Харківської обл., з 1939 р. – Сумської обл., з 1957 р. – Сумського р-ну Сумської обл.) 99

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ (у 1920–1939 р. територія Тернопільського воєводства із центром у м. Тернопіль, частини Волинського воєводства та північно-східна частина Львівської області Польської Республіки; з 17.09.1939 р. – у складі УРСР. Станом на 2007 р. в області 17 районів: Бережанський, Борщівський, Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Козівський, Кременецький, Лановецький, Монастириський, Підволочиський, Підгаєцький, Теребовлянський, Тернопільський, Чортківський, Шумський райони; з 17.07.2020 у складі області 3 райони: Кременецький, Тернопільський, Чортківський) 1269

Тернопільське воєводство, Польща (адмін-тер. одиниця Польської Республіки у 1920–1939 рр. З 17.09.1939 у складі УРСР. 27.11.1939 воєводство як адмін. од. скасоване. 12 повітів (Бережанський, Борщівський, Бучацький, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Копичинецький, Підгаєцький, Скалатський, Теребовлянський, Тернопільський і Чортківський) включено до Тернопільської обл. і 5 (Перемишлянський, Каменський, Радзеховський, Бродський і Золочівський) – до Львівської) 1173, 1269

Вовчицьк, с. Терноп. обл. (у 1920–1939 рр. – у складі Волинського воєводства (Польща); у з 1939 р. – у складі УРСР, у 1940–2020 р. – Маневецького р-ну Волинської обл.; з 2020 р. – Маневецької селищної громади Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) 361

Козова, смт Терноп. обл. (у 1920–1939 рр. – Бережанського повіту Тернопільського воєводства, Польща; з 1939 р. – у складі УРСР, з 1940 р. – Тернопільського р-ну і обл.) 1269

Пеньківці, с. Терноп. обл. (гміни Скорики Тернопільського воєводства, Польща; з 1939 р. – у складі УРСР, з 1940 р. – Підволочиського р-ну Тернопільської обл., з 2021 р. – Скориківської сільської громади Тернопільського р-ну Тернопільської обл.) 1173

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ, ХАРКІВЩИНА (у 1923–1930 рр. – територія Харківської губернії (5 округ: Богодухівська, Ізюмська, Куп'янська, Сумська і Харківська); з 27.02.1932 – Харківська обл.) XII, XLIX, LXXXI, 56, 58, 66, 90, 101, 129, 461, 462, 534, 699, 726, 1299

Харків, м. Харків. обл. (з 1923 р. – центр Харківської губернії, з 1932 р. – адмін. центр Харківської обл.) 6, 83, 384, 492, 534, 850, 1063, 1153, 1178, 1229, 1289

Богданівка, с. Харк. обл. (з 1923 р. – Близнюківського р-ну Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., з 1962 р. – Лозівського р-ну, з 1966 р. – Близнюківського р-ну, з 2020 р. – Близнюківської селищної громади Лозівського р-ну Харківської обл.) 534

Гуляй Поле (Рябухине), с. Харк. обл. (Борковської сільради Нововодолазького р-ну, з 2020 р. – Нововодолазької селищної громади Харківського р-ну Харківської обл.) 853-854

Дубове, с. Харк. обл. (з 1923 р. – Близнюківського р-ну Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., з 1962 р. – Лозівського р-ну, з 1966 р. – Близнюківського р-ну, з 2020 р. – Близнюківської селищної громади Лозівського р-ну Харківської обл.) 1299

Ізюм, м. Харк. обл. (з 1923 р. – адмін. центр Ізюмського р-ну Ізюмської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл.) 66

Котівка, с. Харк. обл. (1. з 1923 р. – Вовчанського р-ну Харківської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., з 2020 р. – Вовчанської міської громади Чугуївського р-ну Харківської обл. 2. з 1923 р. – Барвінківського р-ну Ізюмської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., Барвінківського р-ну, з 2020 р. – Барвінківської міської громади Ізюмського р-ну Харківської обл.) 129

Лозова, м. Харк. обл. (з 1923 р. – адмін. центр Лозівського р-ну Ізюмської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., з 2020 р. – Лозівської міської громади Лозівського р-ну Харківської обл.) 157

Малижине, Малижне, с. Харк. обл. (з 1923 р. – Золочівського р-ну Харківської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., Писарівської сільради Золочівського р-ну, з 2020 р. – Золочівської громади Богодухівського р-ну Харківської обл.) 90

Мараковня, с. Харк. обл. 726

Пристін, с. Харк. обл. (з 1923 р. – Куп'янського р-ну Куп'янської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., Пристінської сільради Куп'янського р-ну, з 2020 р. – Куп'янської територіальної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.) 462

Синиха, с. Харк. обл. (з 1923 р. – Куп'янського р-ну Куп'янської округи Харківської губернії, з 1932 р. – Харківської обл., Лісостінківської сільради Куп'янського р-ну, з 2020 р. – Курилівської сільської об'єднаної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.) 101

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ, ХЕРСОНЩИНА (у 1923–1930 рр. – територія Херсонської округи Одеської губернії, з 1932 р. – у складі Одеської обл. Утв. 30.03.1944 як Херсонська область з центром у м. Херсон шляхом виділення території із двох областей: *Миколаївської* обл. (м. Херсон, р-ни: Білоозерський, Бериславський, Велико-Олександрівський, Голопристанський, Горностаївський, Каланчацький, Калініндофський, Каховський, НовоВоронцовський, Скадовський, Херсонський, Цюрупинський і Чаплинський; *Запорізької* обл. (Велико-Лепетиський, Генічеський, Іванівський, Нижньосірогозький, Ново-Троїцький і Сиваський). Станом на 2007 р. в області 18 районів: Бериславський, Білозерський, Великолепетиський, Великоолександрівський, Верхньорогачицький, Високопільський, Генічеський, Голопристанський, Горностаївський, Іванівський, Каланчацький, Каховський, Нижньосірогозький, Нововоронцовський, Новотроїцький, Олешківський, Скадовський, Чаплинський. Від 17.07.2020 у складі Херсон. обл. 5 районів: Бериславський, Генічеський, Каховський, Скадовський і Херсонський) 162, 284, 463, 1117, 1155, 1173, 1200, 1219, 1210, 1222, 1238, 1250, 1257, 1344

- Херсон**, м. Херсон. обл. (з 1923 р. – центр Херсонської округи Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1944 р. – центр новоутвореної Херсонської обл., з 2020 р. – адмін. центр Херсонської обл. і Херсонського р-ну. З початку березня по 11 листопада 2022 р. місто перебувало під тимчасовою окупацією РФ, звільнене Збройними силами України; з 06.03.2022 – «Місто-герой України») 32, 354, 1177
- Білоусове, с. Херсон. обл. (у 1923-1932 рр. – Херсонської округи Одеської обл.; з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Березнегуватського р-ну Миколаївської обл., з 1988 р. – Великоолександрівського р-ну Херсонської обл.; з 2020 р. – Великоолександрівської селищної громади Бериславського р-ну Херсонської обл.) 162
- Кардашинка (Велика Кардашинка), с. Херсон. обл. (з 1923 р. – Голопристанського р-ну Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1944 р. – Херсонської обл., з 17.07.2020 – Голопристанської міської громади Скадовського р-ну) 52
- Новомиколаївка (Новоселівка, Миколаївка, Нова-Миколаївка), с. Херсон. обл. (з 1923 р. – Скадовського р-ну Херсонської округи Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1944 р. – Скадовського р-ну Херсонської обл.) 64
- Нововознесенське (у тексті – Ново-Вознесенськ), с. Херсон. обл. (з 1923 р. – Великоолександрівського р-ну Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., з 1944 р. – Херсонської обл.; з 1946 р. – Високопільського р-ну, з 2020 р. – Високопільської селищної громади Бериславського р-ну Херсонської обл.) 42
- Новогригорівка, с. Херсон. обл. (є два села з такою назвою: 1. з 1923 р. – Одеської губернії, з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Великоолександрівського р-ну Миколаївської обл., з 1944 р. – Великоолександрівського р-ну Херсонської обл., з 2020 р. – Милівської сільської громади Бериславського району; 2. з 1923 р. – Генічеського р-ну Мелітопольської округи Катеринославської губ., з 1932 р. – Дніпропетровської обл., з 1939 р. – Генічеського р-ну Запорізької обл., з 1944 р. – Генічеського р-ну Херсонської обл., з 2020 р. – Генічеської міської громади Генічеського р-ну) 284
- Правдине, с. Херсон. обл. (з 1923 р. – Одеської губ., з 1932 р. – Одеської обл., з 1937 р. – Миколаївської обл., 1939 р. – Білозерського р-ну Миколаївської обл., з 1944 р. – Херсонської обл., з 2020 р. – Білозерської селищної громади Херсонського р-ну Херсонської обл.) 833

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ, ХМЕЛЬНИЧЧИНА (територія у 1923–1930 рр. – територія Проскурівської округи Подільської губернії, Шепетівської округи Волинської губернії; з 1932 р. – у складі *Вінницької* обл., з якої 23.09.1937 виділено *Кам'янець-Подільську* область з центром у м. Кам'янець-Подільський (склад – міста Шепетівка і Проскурів; райони: Берездовський, Славутський, Плужнянський, Ізяславський, Ляховецький, Старо-Костянтинівський, Полонський, Остропільський, Грицівський, Антонінський, Ст. Синявський, Чорноостровський, Волочиський, Базалійський, Красилівський, Теофіпольський, Михалпольський, Деражнянський, Волковинецький, Летичівський, Меджибозький, Затонський, Городоцький, Сатанівський, Ярмолинецький, Солобо-вецький, Смотрицький, Чемерівський, Старо-Ушицький, Ново-Ушицький, Мінко-вецький, Дунаєвецький, Орининський). 28.06.1939 з території Кам'янець-Подільської міськради виділився Довжоцький р-н, з території Проскурівської міськради – Проску-рівський р-н, з території Шепетівської міськради – Шепетівський р-н; у жовтні 1939 р. утворено Фельштинський р-н. 15.03.1941 обласний центр перенесено до м. Проскурів. З 04.02.1954 – *Хмельницька* обл. 1962 р. за рахунок ліквідованих 27 р-нів укрупнено 10 районів (Волочиський, Городоцький, Дунаєвецький, Ізяславський, Кам'янець-Подільський, Красилівський, Летичівський, Старо-Костянтинівський, Шепетівський

- і Ярмолинецький). Станом на 2007 р. в області 20 р-нів: Білогірський, Віньковецький, Волочиський, Городоцький, Деражнянський, Дунаєвецький, Ізяславський, Кам'янець-Подільський, Красилівський, Лeticівський, Новоушицький, Полонський, Славутський, Старокостянтинівський, Старосинявський, Теофіпольський, Хмельницький, Чемеровецький, Шепетівський, Ярмолинецький. Від 17.07.2020 у складі Хмельн. обл. 3 р-ни: Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Шепетівський) XVIII, XLIX, 294, 463, 1117, 1155, 1173, 1200, 1219, 1210, 1222, 1238, 1250, 1257
- Білопіль, с. Хмельн. обл. (до 1920-х рр. – Грицівської волості Ізяславського повіту Волинської губернії; з 1923 р. – Шепетівської округи Волинської губернії, з 1930 р. – Бердичівської округи, з 1932 р. – Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Шепетівського р-ну Хмельницької обл., з 2020 р. – Ленковецької сільської громади Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 1257
- Великі Пузирки, с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Ізяславського р-ну Шепетівської округи Волинської губернії, з 1930 р. – Бердичівської округи; з 1932 р. – Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Сахновецької сільської громади Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 1200
- Вочківці (Очківці), с. Хмельн. обл. (у 1923-1932 рр. – Подільської губернії, з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Волочиського р-ну Хмельницької обл., з 2020 р. – Волочиської міської громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 1173
- Гриців (у текст – Грицівка), с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – центр Грицівського р-ну Шепетівської округи Волинської губернії, з 1930 р. – Бердичівської округи; з 1932 р. – Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Грицівського р-ну Хмельницької обл., з 1962 р. – Старокостянтинівського р-ну, з 2020 р. – Грицівської селищної громади Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 463
- Іванківці, с. Хмельн. обл. (у 1923-1930 рр. – село Старосинявського р-ну Проскурівської округи Подільської губернії; з 1931 р. – Лeticівського р-ну Проскурівської округи; з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Старосинявського р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – у Старосинявській селищній громаді Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 139, 1173
- Ізяслав, смт Хмельн. обл. (з 1923 р. – адмін центр Ізяславського р-ну Шепетівської округи Волинської губернії; з 1932 р. – Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., лікв. 2020 р. з приєднанням території до Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 1219, 1210
- Ізяславський район, Хмельн. обл. (утв. 07.03.1923 як район Шепетівської округи Волинської губернії; з 1932 р. – Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., лікв. 2020 р. з приєднанням території до Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 1200
- Кам'янець-Подільська область (1937–1954 рр.) 1117; *див.*: Хмельницька обл.
- Кам'янець-Подільський (до 1944 р. – Кам'янець-Подільськ), м. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Подільської губ., з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – центр Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – центр Кам'янець-Подільської міської об'єднаної територіальної громади і Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) 50, 334, 369, 1238
- Кашенці, с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Подільської губ., з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Білогірського р-ну Хмельницької обл., з 2020 р. – Білогірської селищної громади Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 322
- Моломолинці, с. Хмельн. обл. (у 1923-1925 р. – Проскурівського р-ну Проскурівського округу Подільської губернії, у 1925-1937 рр. – Проскурівської округи УРСР, з 1937 р. –

- Меджибозького р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницького р-ну Хмельницької обл., з 2020 р. – Лісовогринівецької сільської громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 1239
- Морозівка (до 1947 р. – Лашки, Лашки Лісові), с. Хмельн. обл. (з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл., з 2020 р. – Миролубненської сільської громади Хмельницького р-ну і обл.) 1222
- Нафтулівка, с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Подільської губ., з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – село Гвардійської сільської територіальної громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 350
- Очківці, с. Хмельн. обл. 1173; *див.*: Вочківці
- Пашківці, с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Проскурівського р-ну Проскурівської округи Подільської губ., з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1939 р. – Проскурівського р-ну, з 1954 р. – Хмельницького р-ну Хмельницької обл., 2020 р. – Лісовогринівецької сільської громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 315
- Полонне, м. Хмельн. обл. (з 1923 р. – центр Полонського р-ну Волинської губ., з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Полонського р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 1966 р. – Полонського р-ну Хмельницької обл., з 2020 р. – центр Полонської міської громади Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) 1155
- Проскурівська округа (1923–1930) (утв. 07.03.1923 у складі Подільської губернії (центр – м. Проскурів) з частин Проскурівського, Летичівського, Літинського, Жмеринського, Кам'янецького повітів Подільської губернії і частини Старо-Костянтинівського повіту Волинської губернії. 01.01.1926 у складі округи 16 р-нів: Бахматовецький, Вітовецький, Вовковинецький, Волочиський, Городоцький, Деражнянський, Кузьминський (лікв. 21.03.1929), Летичівський, Меджибізький, Михалпільський, Проскурівський, Старо-Синявський, Фельштинський, Чорно-Острівський, Юринецький, Ярмолинецький. 13.06.1930 до Проскурівської округи увійшла розформована Кам'янецька округа. Лікв. 15.09.1930.
- Проскурівський округ (1935–1937), Він. обл. (утв. 01.04.1935 (затв. 12.02.1936) у складі 9 р-нів: Базалійського, Волочиського, Городоцького, Красилівського, Михалпільського, Проскурівського, Сатанівського, Чорно-Острівського, Ярмолинецького. Ліквід. 01.06.1935 з передачею території до Проскурівської міськради. 22.09.1937 територія округу ввійшла до новоствореної Кам'янець-Подільської області.
- Романівка, с. Хмельн. обл. (з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Андріївського р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Чемеровецького р-ну Хмельницької обл., з 2020 р. – Закупненської селищної громади Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) 346
- Савинці, с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Єрмолинецького р-н Проскурівської округи Подільської губернії, з 1925 р. – Проскурівської округи УРСР, з 1932 р. – Ярмолинецького р-ну Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Ярмолинецької селищної громади Хмельницького р-ну) 1117
- Стара Синява, смт Хмельн. обл. (з 1923р. – Старосинявського р-ну Проскурівської округи Подільської губ., з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Старосинявського р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 1962 р. – Летичівського р-ну, з 1966 р. – Старосинявського р-ну, з 2020 р. – центр Старосинявської селищної громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 70
- Старокостянтинів, м. Хмельн. обл. (з 1923 р. – адмін. центр Старокостянтинівського р-ну) 44

- Старокостянтинівський район, Хмельн. обл. (утв. 07.03.1923 у складі Подільської губ., з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – у складі Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 1222
- Сутківці, с. Хмельн. обл. (з 1923 р. – Єрмолинецького р-н Проскурівської округи Подільської губ., з 1925 р. – Проскурівської округи УРСР, з 1932 р. – Ярмолинецького р-ну Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Ярмолинецької селищної громади Хмельницького р-ну) 1250
- Федірки (у тексті – Федорівка), с. Хмельн. обл. (у 1923-1930 рр. – Волочиського р-ну Проскурівської округи Подільської губернії; з 1932 р. – Вінницької обл., з 1935 р. – відновленого Старосинявського р-ну, з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл., з 2020 р. – Волочиської міської громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 1173
- Федорівка, с. 1173; *див.*: Федірки
- Шепетівка, м. Хмельн. обл. (з 1923 р. – центр Шепетівської округи Волинської губернії; з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1939 р. – адмін. центр новоутвореного Шепетівського р-ну Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл.) 625
- Шепетівський район, Хмельн. обл. (з 1923 р. – територія Шепетівської округи Волинської губернії; з 1932 р. – Вінницької обл., з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл. Шепетівський р-н утв. 1939 р. виділенням з Шепетівської міськради. З 1954 р. – Хмельницької обл.) 1257
- Ярмолинецький район, Хмельн. обл. (утв. 07.03.1923 як Єрмолинецький р-н Проскурівської округи Подільської губернії, з 1925 р. – Проскурівської округи УРСР, з 1932 р. – Ярмолинецький р-н Вінницької обл.; з 1937 р. – Кам'янець-Подільської обл., з 1954 р. – Хмельницької обл. 2020 р. ліквідований і приєднаний до Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) 1250

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ, ЧЕРКАЩИНА (утв. 7 січня 1954 р. у складі трьох міст обл. підпорядкування (Черкаси, Сміла, Умань) і території 30 районів Київської, Полтавської, Кіровоградської і Вінницької областей. Станом на 2007 р. в Черкас. обл. 20 р-нів: Городищенський, Драбівський, Жашківський, Звенигородський, Золотоніський, Кам'янський, Канівський, Катеринопільський, Корсунь-Шевченківський, Лисянський, Маньківський, Монастирищенський, Смілянський, Тальнівський, Уманський, Христинівський, Черкаський, Чигиринський, Чорнобаївський, Шполянський; 17.07.2020 р. – 4 р-ни: Звенигородський, Золотоніський, Уманський, Черкаський) XLIX, LXXXI, LXXXIII, 2, 3, 23, 68, 106, 151, 464, 793, 795, 910, 1110, 1261, 1300, 1316, 1344

Черкаси, м. Черкас. обл. (з 1923 р. – центр Черкаського р-ну Київської губ., з 1927 р. – Шевченківського р-ну, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Черкаської обл. – обласний і районний центр, центр Черкаської міської громади) 795

Адамівка, с. Черкас. обл. (з 1932 р. – Чигиринського р-ну Київської обл., з 1939 р. – Кіровоградської обл., з 07.01.1954 – Чигиринського р-ну Черкаської обл. 1959 р. село затоплене водами Кременчуцького водосховища) 464

Вершачі (Нестерівка), с. Черкас. обл. (у 1920-х рр. – Стецівської волості Олександрійського повіту Херсонської губернії, з 07.01.1954 – Чигиринського р-ну Черкаської обл., з 2020 р. – Черкаської міської громади Черкаського р-ну Черкаської обл.) 151

Городищенський район, Черкас. обл. (утв. 1923 р. у складі Київської губернії, з 1925 р. – Черкаської округи, з 1932 р. – Київської обл., назва у 1935–1944 рр. – район ім. Г. І. Петровського; з 1954 р. – Черкаської обл. Лікв. 1962 р. і відновл. 1965 р. 17.07.2020 лікві-

- дований, територію Городищенської та Мліївської громад включено до Черкаського р-ну, Вільшанської та Селищенської громад – до Звенигородського р-ну) 793
- Гуляйполе – села з такою назвою є у Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській і Черкаській областях; Гуляй Поле – с. у Харківській обл. 853-854
- Драбівський район, Черкас. обл. (утв. 3 березня 1923 р. і до 1925 р. – Золотоніського повіту Полтавської губернії, з 1925 р. – Прилуцького округу, з 1932 р. – Драбівський р-н Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 1954 р. – Черкаської обл. Лікв. 2020 р. з передачею території до складу Золотоніського р-ну Черкаської обл.) 1312
- Єлизаветка, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Катеринопільського р-ну Уманської округи Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Черкаської обл., з 2020 р. – Мокрокалигірської сільської територіальної громади Катеринопільського р-ну Черкаської обл.) 1300
- Іванівка, с. Черкас. обл. (з 1925 р. – Черкаської округи, з 1927 р. – Шевченківської округи Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 10.01.1939 – Кіровоградської обл., з 07.01.1954 – Черкаської обл., з 17.07.2020 – Чигиринської міської громади Черкаського р-ну Черкаської обл.) 68
- Канів, м. Черкас. обл. (з 1923 р. – Канівського р-ну Київської губ., з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Канівського р-ну Черкаської обл., з 2020 р. – адмін. центр Канівської міської громади Черкаського р-ну Черкаської обл.) 1316
- Копіювата, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Монастирищенської волості Уманської округи Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 1937 р. – Вінницької обл., з 1954 р. – Монастирищенського р-ну Черкаської обл., 1961 р. – Жашківського, потім Христинівського р-ну, з 1967 р. – Монастирищенського р-ну, з 2020 р. – Монастирищенської міської громади Уманського р-ну Черкаської обл.) 1261
- Лашова, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Тальнівського р-ну Київської губернії, з 1925 р. – Уманської округи, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Тальнівського р-ну Черкаської обл., з 2020 р. – Тальнівської територіальної громади Звенигородського р-ну Черкаської обл.) 1110
- Межиріч, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Канівського р-ну Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Канівського р-ну Черкаської обл., з 2020 р. – Канівської міської громади Черкаського р-ну Черкаської обл.) 795
- Мережичі; *див.: Межиріч* 795
- Мехедівка, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Драбівського р-ну Золотоніського повіту Полтавської губернії, з 1925 р. – Прилуцького округу, з 1932 р. – Харківської обл., з 1937 р. – Полтавської обл., з 1954 р. – Драбівського р-ну Черкаської обл., з 2020 р. – Золотоніського р-ну Черкаської обл.) 1312
- Михидівка, с. Черкас. обл. 1312; *див.: Мехедівка*
- Орлівець (Орловець), х. Черкас. обл. (з 1923 р. – Канівського р-ну Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Черкаської обл., Береснягівської сільської ради з 2020 р. – Бобринської сільської громади Черкаського р-ну Черкаської обл.) 1258
- Семенівка, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Лисянського р-ну Київської губ., з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Черкаської обл., з 2020 р. – Звенигородського р-ну Черкаської обл.) 23
- Соколівка, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Жашківського р-ну Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Жашківського р-ну Черкаської обл.; з 2020 р. – Жашківської міської громади Уманського р-ну Черкаської обл.) 12
- Тальнівський район, Черкас. обл. (утв. 1923 р. у складі Київської губ., з 1925 р. – Уманської округи, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Черкаської обл. Лікв. 1962 р., відновлений у 1965 р. Лікв. 17.07.2020, територія Звенигородського р-ну) 1110

- Тинівка, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Жашківського р-ну Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Жашківського р-ну Черкаської обл., з 2020 р. – Баштечківської сільської громади Уманського р-ну Черкаської обл.) 106
- Умань, м., Черкас. обл. (з 1923 р. – центр Уманського р-ну Уманської округи Київської губ., з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Черкаської обл.) 237, 294, 354, 356
- Хлистунівка, с. Черкас. обл. (з 1923 р. – Городищенського р-ну Київської губ., з 1925 р. – Черкаської округи, з 1932 р. – Київської обл., з 1954 р. – Черкаської обл., з 2020 р. – Городищенської міської громади Черкаського р-ну Черкаської обл.) 793
- Чигиринський район, Черкас. обл. (утв. 1923 р. У 1925 р. – у складі Черкаської округи, з 1927 р. – Шевченківської округи Київської губернії, з 1932 р. – Київської обл., з 10.01.1939 – Кіровоградської обл., з 07.01.1954 – Черкаської обл., з 17.07.2020 лікв. з приєднанням території до Черкаського р-ну Черкаської обл.) 151, 464

Чернівці, м. Чернівецької обл. XVII, XLVI

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ, ЧЕРНІГІВЩИНА (утв. 07.10.1932. Адмін.-тер. зміни: з 1923 р. – Чернігівська губернія, з 1932 р. – Чернігівська область у складі 36 р-нів (29 районів *Київської* обл.: Бахмацького, Березнянського, Бобровицького, Борзнянського, Глухівського, Городнянського, Дмитрівського, Добрянського, Іваницького, Ічнянського, Козелецького, Конотіпського, Коропського, Корюківського, Кролевецького, Мало-Дівицького, Мінського, Ніжинського, Новгород-Сіверського, Носівського, Олишівського, Остерського, Понорницького, Ріпкинського, Семенівського, Середино-Будського, Сновського, Чернігівського та Шостківського; 7 районів *Харківської* обл.: Буринського, Варвинського, Велико-Бубнівського (Талалаївського), Недригайлівського, Прилуцького, Путивельського (нац. рос.) та Роменського). 10.01.1939 зі складу області виведені і передані новоутв. Сумській обл. 17 р-нів (Буринський, Глинський, Глухівський, Дубов'язівський, Конотопський, Кролевецький, Недригайлівський, Путивльський, Роменський, Середино-Будський, Смілянський, Талалаївський, Хільчицький, Червонний, Шалигинський, Шосткинський і Ямпольський). Станом на 2007 р. в обл. 22 р-ни: Бахмацький, Бобровицький, Борзнянський, Варвинський, Городнянський, Ічнянський, Козелецький, Коропський, Корюківський, Куликівський, Менський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Носівський, Прилуцький, Ріпкинський, Семенівський, Сновський, Сосницький, Срібнянський, Талалаївський, Чернігівський. Від 17.07.2020 в Черніг. обл. 5 р-нів: Корюківський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Прилуцький і Чернігівський) XII, XLIX, LXXXI, 3, 22, 78, 121, 126, 127, 235, 289, 467, 517, 989, 1120

Чернігів, м. Черніг. обл. (адмін. центр Чернігівської губ. і Чернігівської обл.) 108

- Борзна, м. Черніг. обл. (з 09.02.1932 р. – Борзнянського р-ну Київської обл., з 07.10.1932 – Борзнянського р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – центр Борзнянської міської громади Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) 235, 236
- Бурівка, с. Черніг. обл. (з 09.02.1932 р. – Городнянського р-ну Київської обл., з 07.10.1932 – Городнянського р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – Тупичівської сільської громади Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) 78
- Гравів, с. Черніг. обл. (два села з такою назвою: 1. з 09.02.1932 р. – Ріпкинського р-ну Київської обл., з 07.10.1932 – Ріпкинського р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – Ріпкинської селищної громади Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 2. з 09.02.1932 р. – Ічнянського р-ну Київської обл., з 07.10.1932 – Ічнянського р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – Ічнянської міської громади Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) 121

- Калюжинці, с. Черніг. обл. (з 1923 р. – Срібнянського р-ну Прилуцької округи Полтавської губ., з 1932 р. – Прилуцького р-ну Харківської обл., Срібнянського р-ну Чернігівської обл., з 07.10.1932 – Прилуцького р-ну Чернігівської обл., з 1935 р. – Срібнянського р-ну, з 1959 р. – Прилуцького р-ну, з 1965 р. – Срібнянського р-ну, з 2020 р. – Срібнянської селищної об'єднаної громади Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) 235
- Корольча (Карольчиці), с. Черніг. обл. (з 09.02.1932 р. – Ріпкинського р-ну Київської обл., з 07.10.1932 – Ріпкинського р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – Любецької селищної громади Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) 22
- Крути, с. Черніг. обл. (з 09.02.1932 р. – Ніжинського р-ну Київської обл., з 07.10.1932 Ніжинського р-ну Чернігівської обл., з 17.07.2020 – Крутівської сільської громади Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) 341
- Лутава, с. Черніг. обл. (з 09.02.1932 р. – Козелецького р-ну Київської обл., з 07.10.1932 Козелецького р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – Карпилівського старостинського округу Деснянської об'єднаної територіальної громади Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) 126
- Никонівка, с. Черніг. обл. (з 1923 р. – Срібнянського р-ну Прилуцької округи Полтавської губ., з 1932 р. – Прилуцького р-ну Харківської обл., Срібнянського р-ну Черніг. обл., з 07.10.1932 – Прилуцького р-ну Чернігівської обл., з 1935 р. – Срібнянського р-ну, з 1959 р. – Прилуцького р-ну, з 1965 р. – Срібнянського р-ну, з 2020 р. – Срібнянської селищної об'єднаної громади Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) 517
- Ніжин, м., Черніг. обл. (адмін. центр Ніжинського р-ну і Ніжинської міської громади) 1086
- Орликівка, с. Черніг. обл. (з 1932 р. – Семенівського р-ну Київської обл., з 15.0.1932 – Чернігівської обл., Семенівського р-ну, з 2020 р. – Семенівської міської громади Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) 309
- Переволочна, с. Черніг. обл. (з 09.02.1932 – Прилуцького р-ну Харківської обл., з 07.10.1932 – Прилуцького р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – Сухополов'янської територіальної громади Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) 235
- Покошичі, с. Черніг. обл. (з 09.02.1932 р. – Коропського р-ну Київської обл., з 07.10.1932 – Коропського р-ну Чернігівської обл., з 2020 р. – Понорницької територіальної громади Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) 406
- Прилуки, м. Черніг. обл. (з 1923 р. і дотепер – адмін. центр Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) 989, 990
- Прилуцький район, Черніг. обл. (з 09.02.1932 – Харківської обл., з 07.10.1932 – Чернігівської обл.) 989, 990
- Прилуччина 235
- Сокиринці, с. Черніг. обл. (з 1923 р. – Срібнянського р-ну Прилуцької округи Полтавської губ., з 1932 р. – Прилуцького р-ну Харківської обл., Срібнянського р-ну Черніг. обл., з 07.10.1932 – Прилуцького р-ну Чернігівської обл., з 1935 р. – Срібнянського р-ну, з 1959 р. – Прилуцького р-ну, з 1965 р. – Срібнянського р-ну, з 2020 р. – Срібнянської селищної об'єднаної територіальної громади Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) 235
- Софіївка (до 1947 р. – Татарівка), с. Черніг. обл. (з 09.02.1932 – Носівського р-ну Київської обл., з 15.10.1932 – Носівського р-ну Черніг. обл.; з 2020 р. – центр Носівської сільської громади Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) 237
- Срібнянський район, Чернігів. обл. (утв. 1923 р. як Срібнянський р-н Прилуцької округи Полтавської губ., з 13.06.1930 – Лубенської округи Полтавської губ., з 09.02.1932 – територія Прилуцького р-ну Харківської обл., з 07.10.1932 – Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 17.02.1935 Срібнянський р-н відновлено у складі Чернігівської обл. 21.01.1959 р. до р-ну приєднана частина ліквід. Іваницького р-ну. 10.09.1959 Срібнян-

- ський р-н ліквідовано з передачею території до Прилуцького р-ну. Відновлений 04.02.1965. 05.02.1965 4 сільради передано до Роменського р-ну Сумської обл. (Волошнівську, Новогребельську, Хоминцівську та Ярошівську). 17.07.2020 ліквідований, територія увійшла до Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) 235, 517
- Тимоновичі, с. Черніг. обл. (з 1932 р. – Семенівського р-ну Київської обл., з 15.0.1932 – Чернігівської обл., Семенівського р-ну, з 2020 р. – Семенівської міської громади Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) 127
- Чернігівський район, Черніг. обл. (з 1923 р. – Чернігівської округи Чернігівської губ., з 1925 р. – Бобровицький р-н (центр у м. Чернігів), 1929 р. Бобровицький р-н перейменовано на Чернігівський р-н, з 15.10.1932 – Чернігівської обл. 1935 р. з Чернігівського р-ну виділено 5 р-нів: Козельський (з жовтня Михайло-Коцюбинський), Березнянський, Любецький, Куликівський і Олишівський. 21.01.1959 р. до Чернігівського р-ну відійшла част. Тупичівського р-ну, у 1960 р. – част. Березнянського та Олишівського р-нів, 30.11.1962 р. – част. Куликівського та територія Михайло-Коцюбинського р-нів. 1966 р. від Чернігівського р-ну відійшла частина території в Куликівський р-н. У 1965 р. Довжицька, Пльохівська, Рудківська, Хмільницька та Шибиринівська сільради відійшли до Ріпкинського р-ну, але 05.02.1965 повернуті до Чернігівського р-ну) 467

Південь України X, XIV, LXXXI, LXXXII, LXXXV

УНР (Українська Народна Республіка) XLV, XLVI

УСРР (Українська Соціалістична Радянська Республіка) LVII

КРИМ, КРИМСЬКИЙ ПІВОСТРІВ, Україна (п-ів на північному узбережжі Чорного моря, на півдні України, що охоплює Автономну Республіку Крим, Севастополь і частково південь Херсонської обл. (північ Арабатської стрілки); у 1783–1917 – Таврійська губернія Російської імперії; у 1917–1918 – Кримська Народна Республіка; з 18.10.1921 – Кримська Автономна Соціалістична Радянська Республіка в складі РРФСР; з 19.02. 1954 – Кримська область у складі УРСР, з 20.01.1991 р. – Автономна Республіка Крим у складі України. З 20.02.2014 більша частина півострова (АР Крим та Севастополь) захоплена й окупована російськими регулярними військовими частинами, і потім анексована Російською Федерацією) 8, 212, 839

Джанкой, м. АР Крим, Україна (з 18.10.1921 – Кримської АСРР у складі РРФСР, з 19.02.1954 – Кримської обл. УРСР, з 20.01.1991 р. – АР Крим у складі України. З 20.02.2014 окуповане російськими військами і анексоване РФ) 8

Керч, м. АР Крим, Україна (з 18.10.1921 – Кримської АСРР у складі РРФСР, з 19.02.1954 – Кримської обл. УРСР, з 20.01.1991 р. – АР Крим у складі України. З 20.02.2014 окуповане російськими військами і анексоване РФ) 284, 356

Севастополь, м. АР Крим, Україна (портове місто на території Кримського пів-ва із спец. Статусом – не входить до складу АР Крим, є одним із 27-ми адміністративних регіонів України. З 18.10.1921 – територія Кримської АСРР у складі РРФСР, з 19.02.1954 – Кримської обл. УРСР, з 20.01.1991 р. – АР Крим у складі України. З 20.02.2014 окуповане російськими військами і анексоване РФ) 1274

Феодосія, м. АР Крим, Україна (з 18.10.1921 – Кримської АСРР у складі РРФСР, з 19.02. 1954 – Кримської обл. УРСР, з 20.01.1991 р. – АР Крим у складі України. З 20.02.2014 окуповане російськими військами і анексоване РФ) 8

Ялта, м. АР Крим, Україна (з 18.10.1921 – Кримської АСРР у складі РРФСР, з 19.02.1954 – Кримської обл. УРСР, з 20.01.1991 р. – АР Крим у складі України. З 20.02.2014 окуповане російськими військами і анексоване РФ) 1274

ІНШІ КРАЇНИ, РЕСПУБЛІКИ, РЕГІОНИ

Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка (від 05.12.1936 – Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республіка; у тексті – Автономна Молдавська РСР, Молдавська республіка) – автономна республіка у складі Української РСР, утворена Постановою ВУЦВК від 12.10.1924 р. Існувала по 02.08.1940 р. АМСРР утв. з районів Одеської губернії та Кам'янського р-ну Тульчинської округи Подільської губернії, населених молдаванами. До складу АМСРР було передано Дубоссарський, Григоріопольський, Тираспольський і Слободзійський р-ни *Одеської округи* та Олексіївський, Ананьївський, Бирзульський, Балтський, Крутянський, Рибницький і Ставровський р-ни *Балтської округи*, з відповідними 11 адміністративними центрами (Балта, Бирзула, Ананьїв, Олексіївка, Круті, Кам'янка, Григоріополь, Дубосари, Рибниця, Слободзея і Тирасполь; 12-й – Ставрове – лікв. як районний центр у 1925 р.). Станом на 23.01.1930 у складі АМСРР 11 районів: Ананьївський (центр – м. Ананьїв), Балтський (м. Балта), Бирзульський (м. Бирзула), Григоріопольський (м-ко Григоріополь), Дубоссарський (м. Дубосари), Кам'янський (м-ко Кам'янка-Молдавська), Кодимський (м-ко Кодима), Рибницький (мпт Рибниця), Слободзейський (с. Слободзея), Тираспільський (м. Тираспіль), Красно-Вікнянський (м-ко Вікни). 22.01.1935 постановою ВУЦВК № 3 «Про розукрупнення районів УРСР» затверджено 14 адмін.-тер. одиниць АМСРР: Тираспольська міська рада і 13 р-нів: Чорнянський, Піщанський, Валегоцулівський, Слободзейський, Григоріопольський, Дубоссарський, Красноокнянський, Балтський, Бирзульський, Ананьївський, Кодимський, Рибницький, Кам'янський. Центр республіки до 1929 р. – м. Балта, у 1929-1940 рр. – м. Тирасполь. 02.08.1940, після анексії Бессарабії з боку СРСР, територія АМСРР увійшла до складу новоутвореної Молдавської РСР (західна придністровська частина разом із більшою частиною Бессарабії) та Одеської обл. (північно-східні райони МАРСР) LX, LXXVII, LXXVIII, LXXXI, LXXXIII, 6, 24, 48, 53, 56, 58, 61, 68, 73, 84, 91, 95, 113, 127, 141, 153, 163, 259, 268, 463, 473, 481, 502, 506, 509, 514, 548, 559, 614, 619, 620, 624, 635, 645, 720, 722, 724, 725, 727, 728, 730, 731, 742, 759, 872, 918, 1150, 1171, 1172, 1173, 1178, 1185, 1229, 1254, 1256, 1268, 1276, 1298, 1315

Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (МАРСР); див.: Автономна Молдавська СРР

Молдавія, Молдова, Молдовія, Молдавська республіка LVI, LXXXIV, 35, 241, 319, 391, 473, 481, 512, 540, 567, 571, 576, 623, 918, 1178, 1193, 1238, 1327, 1346

Бельці, м., Республіка Молдова (у 1918–1940 р. – у складі Румунії, з 11.11.1940 – центр Бельцького району Молдавської РСР, з 1962 р. – окрема адмін. одиниця, з 1991 р. – у складі Республіки Молдова) 1187

Григоріопольський район, Республіка Молдова (з 1923 р. – Григоріопольський р-н Одеської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – Григоріопольський р-н АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Григоріопольський р-н Молдавської РСР, з 1990 р. – Григоріопольський р-н самопроголошеної невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 473

- Єдинецький район, Республіка Молдова (у 1918–1940 р. – у складі Румунії, з 11.11.1940 – Єдинецький р-н Молдавської РСР, з 1991 р. – у складі Республіки Молдова) 1178
- Єдинці, м., Республіка Молдова (центр Єдинецького р-ну Молдавської РСР і Республіки Молдова) 1178
- Кишинів, м. Республіка Молдова (у 1918–1940 р. – адмін. центр Бессарабії у складі Королівства Румунія, з 11.11.1940 – столиця Молдавської РСР, з 1990 р. – столиця Республіки Молдова) 265, 500
- Малаєшти, с. Республіка Молдова (з 1923 р. – Григоріопольського р-ну Одеської округи Одеської губернії; з 12.10.1924 р. – Григоріопольського р-ну АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Григоріопольського р-ну Молдавської РСР, з 1990 р. – Григоріопольського р-ну самопроголошеної незвіданої Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 502
- Мочарівка, с. Республіка Молдова (з 1923 р. – Григоріопольського р-ну Одеської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – Григоріопольського р-ну АМ АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Григоріопольського р-ну Молдавської РСР, з 1990 р. – Григоріопольського р-ну самопроголошеної незвіданої Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 502
- Ново-Котовськ (Новокотовськ), с. Республіка Молдова (з 1923 р. – Слободзейського р-ну Одеської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – Слободзейського р-ну АМ АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Слободзейського р-ну Молдавської РСР, з 1990 р. – Слободзейського р-ну самопроголошеної незвіданої Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 241
- Оргіїв (Орхей), м., Республіка Молдова (адмін. центр Оргіївського р-ну: у 1918–1940 р. – у складі Румунії, з 11.11.1940 – Молдавської РСР, з 1991 р. – Республіки Молдова) 618
- Плоть, с., Республіка Молдова (з 1923 р. – Рибницького р-ну Балтської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – Рибницького р-ну АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Рибницького р-ну Молдавської РСР, з 1990 р. – Рибницького р-ну самопроголошеної незвіданої Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 696
- Пояна, с. Республіка Молдова (у 1918–1940 р. – у складі Румунії, з 11.11.1940 – Єдинецького р-ну Молдавської РСР, з 1990 р. – у складі Республіки Молдова, комуна Хінкеуць) 1178
- Придністров'я (регіон на вздовж лівого берега р. Дністер, Республіка Молдова, заселений переважно українцями (русинами) та молдованами (волохами). До подільського Придністров'я належать Кам'янка, Рибниця, Рашків; до степового – Тирасполь, Дубоссари, Слободзея – у 1924–1940 рр. територія Автономної Молдавської СРР у складі Української РСР) 457
- Резина, м. Республіка Молдова (у 1918–1940 р. – у складі Румунії, з 11.11.1940 – центр Резинського р-ну Молдавської РСР, з 1991 р. – Резинського р-ну Республіки Молдова) 647
- Рибниця, м. Республіка Молдова (адмін. центр Рибницького р-ну: з 1923 р. – Балтської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Молдавської РСР, з 1990 р. – Рибницького р-ну самопроголошеної незвіданої Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 646, 740
- Ришкани, м., Республіка Молдова (центр Ришканського р-ну: у 1918–1940 р. – у складі Румунії, з 11.11.1940 – Молдавської РСР, з 1991 р. – Республіки Молдова) 319

Слободзейський район, Республіка Молдова (з 1923 р. – Слободзейський р-н Одеської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – Слободзейський р-н АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Слободзейський р-н Молдавської РСР, з 1990 р. – Слободзейський р-н самопроголошеної невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 918

Слободзея, м., Республіка Молдова (адмін. центр Слободзейського р-ну) 241; *див.*: Слободзейський район

Ташлик, с. Республіка Молдова (з 1923 р. – Григоріопольського р-ну Одеської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – Григоріопольського р-ну АМСРР (Українська РСР), з 02.08.1940 – Григоріопольського р-ну Молдавської РСР, з 1990 р. – Григоріопольського р-ну самопроголошеної невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 473

Тирасполь, м. Республіка Молдова (адмін. центр: з 1923 р. – Тираспольського р-ну Одеської округи Одеської губернії Української РСР; з 12.10.1924 р. – Тираспольського р-ну АМСРР (Українська РСР), у 1929-1940 рр. – адмін. центр АМРСР; з 02.08.1940 – Тираспольського р-ну Молдавської РСР, з 1990 р. – де-факто столиця самопроголошеної невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, яку міжнародна спільнота визнає частиною Республіки Молдова) 481, 502, 503, 505, 515, 772, 871, 918, 1027, 1328, 1332, 1348

Австралія XIV, XLVIII

Азербайджан LXXXIV

Баку, м., столиця Азербайджану 735

Азійсько-Тихоокеанський регіон LXVIII

Америка (США) XXX, 128, 444, 1082; *див.*: США

Африка LXVIII

Бельгія XLV, LVI

Бессарабія, Басарабія (історична область між річками Прут, Дністер і гирлом Дунаю та Чорним морем. 70% площі Бессарабії розміщено на території сучасної Молдови, решта – Україна (Чернівецький (частково) та Дністровський райони Чернівецької обл. та південна частина Одеської обл., також відома як Буджак) 62, 72, 96, 156, 331, 391, 530, 1215

Білорусія 372

Забелишин, с., Білорусія (у тексті – с. Забілишин Хотимського району Гомельської обл.) 372
Копись, Білоруська РСР 146

Болгарія XLV, LVI

Болгарське Царство XLVБразилія LVI

Бразилія LVI

Брюссель, м. Бельгія XLVI

Ватикан XLVIII

Велика Британія LVI

Лондон, м. Велика Британія XLVI

В'єтнам 1051

Грузія 767, 806, 845, 1190, 1192, 1274

Батумі, м. Аджарія, Грузія 819, 832, 1244

Тифліс (Тбілісі), м., Грузія 265, 1244

Тбілісі (Тифліс), м., Грузія 1244

Данія LXXXIV, 407

Джибуті LXVIII

Еритрея LXVIII

Естонія XLVIII

Європа LV

Європейський Союз LVI

Женева, м. Швейцарія XLV, XLVI

Ірландія LVI

Ісландія LVI

Італія XLVI, XLVII

Кавказ 45, 845

Беслан, м., Республіка Північна Осетія – Аланія, РФ 45

Північний Кавказ XLVI

Казахстан, Республіка Казахстан (у 1939–1991 рр. – Казахська РСР у складі СРСР), держава у центрі Євразії (у 1930–1950 х рр. на території Казахської РСР розміщувалася широка мережа установ ГУЛагу, де відбували покарання політв'язні і спецпереселенці з України: Казахстанський ВТТ ОДПУ; в Актюбінській обл. – Кімперсайський ВТТ; в Акмолинській обл. – Степняцьке табірне відділення; в Карагандинській обл. – Карагандинський ВТТ, Карагандажитлобуд і ВТТ, Луговий, Піщаний і Степовий табори; у Павлодарській обл. – Павлодарський ВТТ, Майкаїнське і Панінське табірні відділення; у Східно-Казахстанській обл. – Будівництво 790 і ВТТ, Єрмаковське табірне відділення та ін.) XXXVII, LXXXIV, 141, 274, 279, 281, 343, 512, 1242, 1243, 1275, 1332

Кустанай, м., Казахстан 1243

Усть-Кам'яногірськ (Усть-Каменогорск), Казахстан 1332

Канада XLVIII

Торонто, м. Канада LXVIII

Литва LXXXIV, 786

Ліван LXVIII

Лівія LXVIII

Люксембург XLV, LVI

Мавританія LXVIII

Маньчжу-ді-Го, Маньчжурія XLVI, XLVII

Монголія LXXXIV, 251

Улан-Уде, м., столиця Монголії 251

Нідерланди LVI

Німеччина XLVI, LVI, LXXXIV, 149, 313, 372, 838, 1167, 1219, 1246, 1307

Баварія, Німечина 1219

Берлін, м., Німеччина 149

Грефенберг, Німеччина 1219

Едінген (район Грефенберг), Німеччина (Грефенберг / Gräfenberg – місто в окрузі Форхгайм (адміністративний округ Верхня Франконія) і центр адміністративної громади Грефенберг, земля Баварія. Місто Грефенберг розділене на 16 районів, можливо, село Едінген увійшло до одного з них) 1219

Пакистан LXVIII

Польща XLV, LXXXIV, 361, 452, 540, 690, 1037, 1170, 1173, 1254

Варшава, м., Польща 1245

Прага, м. Чеська Республіка XLV, XLVI

Радянський Союз (СРСР) 176, 266, 450, 746, 783, 981, 1239

Росія, Російська Федерація, РФ IX, XIV, XXV, XXVIII, XXXV, XL, LV, LXVII, LXXXIV, LXXXV, 34, 88, 134, 158, 236, 266, 314, 320, 323, 519, 854, 864, 935, 960, 1001, 1003, 1018, 1041, 1052, 1120, 1123, 1126, 1172, 1173, 1310, 1326

Армавір, м. Краснодарський край, РФ (місто крайового підпорядкування) 95

Архангельськ, м., РФ (адмін. центр Архангельської обл. на півночі Росії. У 1930–1950-х рр. тут розміщувалася широка мережа системи ГУЛагу: Архангельський ВТТ, Архангельський пересильний пункт ОДПУ, Будівництво 510 і ВТТ, Онезький ВТТ, Мехреньський ВТТ, Кулойський ВТТ, Котласький відділ Головного управління таборів залізничного будівництва, Котласький пересильно-перевальний пункт ГУЛАГу, Котласький сільськогосподарський ВТТ, Котлаські сільськогосподарські ЛО, Каргопольський ВТТ, Вайгачська експедиція ОДПУ, Березниківський ВТТ, Північний залізничний ВТТ, Північно-Двінський ВТТ, Соловецький ВТТ ОДПУ, Югорський ВТТ і будівництво 300, Ягринський ВТТ і будівництво. В'язнів і спецпереселенців примушували працювати на видобутку нафти, вугілля, будівництві залізниць і доріг, целюлозно-паперового комбінату, суднобудівельного заводу та ін.) 203, 35, 457, 730, 964

Бабка, с. Воронежська обл., РФ 266

Башкірія, Республіка Башкортостан, РФ (у 1919–1990 рр. – Башкирська АРСР, у 1990 р. – 1992 р. – Башкирська РСР; з 1991 р. суб'єкт РФ, Приволзький федеральний округ. У 1930–1950 х рр. на території республіки розміщувалися такі об'єкти ГУЛаг, як «Строительство 18 и ИТЛ», «Туймазинский ИТЛ», «Хакаский ИТЛ») 147

Біломорсько-Балтійський канал, Біломор-канал, Росія (канал довжиною 227 км у Республіці Карелія, що з'єднував Біле море з Онезьким озером і мав вихід у Балтійське море.

Будувався силами в'язнів виправно-трудових таборів у нелюдських умовах) 727, 1128, 1288

Бурят-Монгольська СРР (з 1992 р. – Республіка Бурятія у РФ) 1107

Ведмежі гори (так в док., від рос. Медвежья Гора), Росія (робітничє поселення «Медвежья Гора» у Східній Карелії – з 1930 р. адмін. центр Біломорсько-Балтійського виправно-трудового табору «Белбалтлаг» і будівництва Біломорсько-Балтійського каналу; у 1938 р. поселення отримало статус міста і назву «Медвежьегорск», нині у Республіці Карелія, РФ) 457

Владивосток, м., РФ (неофіційна китайська назва *Хайшеньвей*; адмін. центр Приморського краю та Владивостоцького міського округу, розташований на п-ві Муравйова-Амурського і о-вах у затоці Петра Великого Японського моря. У 1883–1901 рр. через Владивосток перейшло понад 55 тис. переселенців морем у Приморський край, 75–80 % з яких становили українці. На поч. ХХ ст. (до 1922 р.) Владивосток – один із центрів українського національного руху на Зеленому Клині. В 1930–1940-х рр. у місті на Другій Річці існував пересильний табір, з якого для десятків тисяч в'язнів починався морський шлях на Колиму і в якому загинули тисячі українців) 721

Вологда, м., РФ (адмін. центр Вологодської обл.) XXXVI, 863, 1150

Вологодська область, РФ (суб'єкт РФ, утв. 23.09.1937 шляхом поділу Північної області на Вологодську і Архангельську. Місце розташування об'єкту ГУЛАГ «Опоклаг», утв. 1940 р. у с. Опок на р. Сухона для будівництва гідровузла з метою підняття рівня води на Опокських порогах для забезпечення бесперебійного зв'язку між Білим морем (через р. Двіну, р. Сухону і Північнодвінський канал) і Маріїнською системою (майбутній Волгобалт). Будівництво, на якому в 1941–1947 щороку задіяли від 470 до 3194 в'язнів, було безрезультатним через розрив плотини льодами) 1264

Воркута, РФ (мовою комі Вөркута – «багата ведмедами»; місто в Печорському краї в Республіці Комі РФ (до 1940 р. – Ненецького національного округу Архангельської обл.). У 1930-х – 1950-х рр. – місце розташування одного з найбільших в СРСР об'єктів ГУЛАГ: Ухтинсько-Печорського ІТЛ («Ухтпечлаг» – «Воркутлаг»), також «Особый лагерь № 6 “Речлаг”». Місце утримання 55 тис. в'язнів, зокрема, репресованих українців, задіяних на розробках вугільних шахт і рудників) XXXVII, 221, 466, 485, 781

Воронезька область, РФ (історично, велику частку населення області складали українці. Південна частина Воронежчини з містами Острогозьке, Росош, Богучар є частиною української етнічної території. Згідно з радянським переписом 1926 р., в області мешкало понад 1 млн українців, тобто, більша частина населення. Але наприкінці 1930-х років почалася активна кампанія русифікації, яка поступово значно знизила частку українського населення) XXXIII, 266, 1330

Горлівка, с. Смоленська обл., РФ XXXIII, 323

Горький, м., Горьківська обл., Росія (назва м. Нижній Новгород у 1932–1990 рр., адмін. центр Горьківської обл., з 1990 р. – Нижньогородської обл. та столиця Приволзького федерального округу РФ) 854

Грязці, с. Воронежська обл., РФ 1330

Далекий Схід Росії – східна частина Росії, до якої відносять області басейнів річок, що впадають в Тихий океан, а також о. Сахалін, Курильські о-ви, о. Врангеля, Командорські та Шантарські о-ви. У 1883–1916 рр. на Далекий Схід для освоєння регіону царським урядом було переселено понад 2 млн. осіб з території України, що склало не менше 80% населення Приморського краю і Південно-Уссурійського краю, які українці неофіційно називали Зеленим Клином. У 1930–1950-х рр. цей регіон став місцем

- заслання для репресованих українців у численні табори ГУЛАгу в Амурській, Магаданській, Сахалінській областях Хабаровському краї, Приморському краї, Чукотському АО) 721, 1243
- Забайкалля, РФ (географічний край у складі Російської Федерації на південному сході Східного Сибіру, територія Республіки Бурятія і Забайкальського краю – до 2008 р. Читинська обл. і Агінський Бурятський АО), з адмін. центром у м. Читі) 1107
- Калузька область, Росія 1051
- Карелія, Республіка Карелія, РФ (утв. 1920 р. як Карельська Трудова Комуна; у 1940–1956 рр. – Карело-Фінська РСР у складі СРСР; з 1991 р. Республіка Карелія, суб'єкт РФ із столицею у м. Петрозаводськ, входить до складу Північно-Західного федерального округу. У 1930–1950-х рр. – місце розміщення об'єктів ГУЛАГ: «Беломорско-Балтийский ИТЛ», «Соловецкий ИТЛ ОГПУ», Сандармох – урочище, де у 1930-х роках органи НКВС розстріляли понад 9500 осіб 58 національностей, зокрема, українців, переважно спецпоселенців і в'язнів з Біломорсько-Балтійського каналу і Соловецьких таборів) 457
- Колимський край, Колима, Росія – історична область на північному сході Росії, що охоплює басейн р. Колими та північне узбережжя Охотського моря. Умовно складається з усієї Магаданської області та північно-східних районів Якутії. До басейну Колими належать річки Білібінського р-ну Чукотського автономного округу. Поняття «Колима» як певний регіон склалося в 1920-1930-х роках: спочатку у зв'язку з відкриттям у басейні Колими багатих родовищ золота та інших корисних копалин, а в роки масових репресій 1932–1953 рр. – як місце розташування виправно-трудова таборів з особливо важкими умовами життя та роботи (Сандармох, Воркутинський ВТТ та ін.) 466, 892, 1122, 1134
- Комі АРСР, РФ (у 1921–1936 рр. – Автономна область Комі (Зирян), з 1991 р. – Республіка Комі, Комі; суб'єкт РФ у Західно-Федеральному окрузі. У 1930–1950-х рр. – місце розташування системи об'єктів ГУЛАГ («Печорский ИТЛ», «Северо-Печорский ИТЛ», «Речной лагерь», «Водораздельный лагерь», «Интинский ИТЛ», «Воркутлаг», «Косланский ИТЛ», «Локчимский ИТЛ», «Минеральный лагерь», «Северный железнодорожный ИТЛ», «Усть-Вымский ИТЛ ОГПУ», «Ухто-Ижемский ИТЛ», Ухто-Печорский ИТЛ) (Ухтпечлаг), «Ухтинская экспедиция ОГПУ» та ін.), в'язні яких, зокрема, репресовані українці, використовувалися для видобутку вугілля, нафти, деревини, на будівництві залізниці Ухта – Печора – Інта – Воркута та на ін. надважких роботах) 635
- Комсомольськ-на-Амурі (до 1932 р. – с. Пермське Далекосхідного краю), м., РФ (Хабаровський край, Далекий Схід. В 1930–1950-х рр. – один із центрів ГУЛАГу (понад 30 табірних пунктів, 14 управлінь, підрозділів і філій різних таборів). У 1959–1992 рр. закритий для візитів іноземців) 840
- Краснодар (до 1920 р. – Катеринодар, Єкатеринодар), м., РФ (центр історико-географічного регіону Кубань, адмін. центр Краснодарського краю) 137
- Красноярськ (Кизил Яр), м., РФ (з 1934 р. центр Красноярського краю, Сибір; розташоване на двох берегах р. Єнісей, на Транссибірській магістралі і на автотрасі Владивосток-Москва) 1000
- Кубань, РФ (історична область на Північному Кавказі, що прилягає до лівобережжя р. Кубань, яка була заселена Чорноморським козачим військом і донськими козаками. Центр області – м. Катеринодар, з 1920 р. – Краснодар. У 1913 р. Кубанська обл. вийшла на 1-е місце в Росії по виробництву товарного хліба, а у 1932–1933 р. Кубанський округ, більшість населення якого становили на той час етнічні українці (за переписом 1926 р. – 62,2%), вразив штучний Голодомор) XLVI, 156, 372, 493, 1162

- Ленінград (Петербург, Санкт-Петербург), м. РФ 145, 244, 296, 300, 452, 471, 617, 618, 660, 778, 840, 1288
- Липецьк, м. Липецька обл., РФ 158
- Літник, с., Марійська автономна область, РФ 1154
- Майкоп, м. Черкеська (Адигейська) автономна область (нині столиця Республіки Адігея, РФ) 77
- Марійська автономна область (1920–1936), Марійська Автономна РСР (1936–1990), Марійська РСР (1990–1992), Республіка Марій Ел, РФ (з 1992 р.) 1154
- Москва, м., Росія (столиця СРСР і РФ) XXV, XXXVI, XLV, LXIV, 164, 176, 185, 244, 290, 306, 471, 527, 607, 828, 862, 940, 981, 1003, 1113, 1118, 1147, 1149, 1193, 1194, 1223, 1253, 1276, 1311
- Мордовія (у 1930–1934 рр. – Мордовська автономна область, у 1934–1994 р. – Мордовська АРСР, з 1994 р. – Республіка Мордовія; суб'єкт Російської Федерації у складі Приволзького федерального округу. У 1932–1933 рр. в Мордовії в таборах ГУЛагу («Темлаг», «Ветлужский ИТЛ») відбували покарання репресовані українці) 95
- Москва-канал (Канал імені Москви, КіМ, до 1947 р. – Канал Москва – Волга. Будувався для водозабезпечення Москви згідно з пропозицією Л. Л. Кагановича у рекордні терміни з 1932 по 1934 рр. При будівництві каналу (128 км) було зведено 7 гідроелектростанцій із шлюзами, які зводилися із використанням дармової праці в'язнів ГУЛагу. Наказом ОДПУ № 889 от 14.09.1932 був організований Дмитрівський ВТТ ОДПУ, «укріплений» ресурсами з Біломорсько-Балтійського каналу. «Дмитлаг» існував понад 5 років, кількість в'язнів, що пройшли через будівництво, сягала 600–700 тис.) 1112
- Мурманськ, м., РФ (адмін. центр Мурманської обл.; з 1933 р. – одна з баз забезпечення і судноремонту для Північного флоту, рибний порт) 11, 356
- Омськ, м., РФ (місто у південно-західному Сибіру, на р. Іртиш і р. Об, адмін. центр Омської обл., яка у 1925–1934 р. перебувала у складі Західного краю. В 1930–1950 х рр. в Омську розміщувалося управління кількох таборів системи ГУЛаг: «Омлаг», «Омкстрой», Омський ВТТ і будівництво 166 та ін.) 747
- Петербург, м., РФ 778; див.: Ленінград
- Росія, РФ 571, 766, 828
- Рославль (у док. – Рослав), м. Смоленська обл., РФ (до 1929 р. – Брянської губ., у 1929–1937 рр. – Західної обл., з 1927 р. – Смоленської обл.) 442
- Ростов, м. Ростовська обл., РФ (адмін. центр Південного федерального округу і Ростовської обл. У 1920–1920-х рр. в Ростові активно йшло будівництво підприємств. Зокрема, 1926 р. закладено гігант радянського сільгоспмашинобудівництва – тракторний завод «Ростсільмаш») 860
- Ростовська область, РФ 88
- Рязанська губернія, Росія 314
- Свердловськ (Єкатеринбург, рос. Екатеринбург), м. РФ 1092
- Сеткі, х., Курська область, Росія 1153
- Сибір, РФ (історико-географічний регіон, що обіймає Якутію, Тиву, Бурятію, Алтайський і Красноярський краї, Республіку Алтай, Хакасію, Тюменську, Курганську, Омську, Новосибірську, Томську, Кемеровську, Іркутську області й Забайкальський край. Найбільші міста: Новосибірськ, Омськ, Красноярськ, Тюмень, Барнаул, Іркутськ, Новокузнецьк, Томськ, Кемерово, Улан-Уде, Сургут, Чита, Якутськ, Нижньовартовськ, Братськ, Ангарськ, Бійськ. У 1930–1950-х рр. багато українців (учасників визвольних рухів, «розкуркуленого» селянства) були вислані у Сибір у табори ГУЛАГ) XXXIX, 6, 26, 31, 34, 62, 82, 84, 85, 140, 145, 148, 151, 170, 224, 263, 275, 330, 340, 352, 386, 449, 466, 477, 479, 484, 517, 519, 550, 551, 555, 588, 595, 609, 615, 640, 659, 673, 698, 700–702, 724, 727,

734, 735, 746, 763, 783, 791, 800, 814, 815, 819, 858, 867, 890, 891, 917, 922, 942, 946, 947, 960, 972, 975, 976, 978, 996, 1005, 1050-1052, 1076, 1077, 1127, 1130, 1133, 1140, 1143, 1186, 1188, 1244, 1259, 1261, 1262, 1264, 1269, 1293, 1302, 1308, 1311, 1323, 1330, 1332, 1355

Смоленська область, РФ 323

Солікамськ, м. РФ (на Уралі, Пермський край; сюди для роботи на родовищі калієво-магнієвих солей звозилися десятки тисяч політв'язнів, спецпереселенців, засланих людей, які утримувалися у 13 таборах Пермського краю) 823

Соловки, Соловецькі острови, РФ (архіпелаг з 6 великих і понад 100 малих островів у Білому морі, Архангельська обл. З 1930 р. Соловки у складі Кемського р-ну Автономної Карельської РСР, згодом – Північного краю. З 1923 р. на Соловках розташовувався один з перших виправно-трудових таборів для політичних і кримінальних в'язнів – Соловецький табір особливого призначення («СЛОН»), у 1930-х р. система розширялася («БелБалтЛаг», тюрма спецпризначення). На Соловках працю в'язнів у важких природних умовах використовували на будівництві та експлуатації залізниць, лісозаготівлі, торфозробках, видобутку йоду та агар-агару з водоростей, полюванні на морського звіра, рибозаготівлях, виробництві сільськогосподарської продукції, солеварні, у хуторному господарстві, ремісничих майстернях, цегельному, шкіряному, вапняному, механічному, гончарному, смолокурному та салотопному заводах) 35, 105, 173, 239, 338, 760, 761, 770, 868, 939, 1005, 1010, 1144, 1146, 1229

Ставрополь (до 1935 р. – Ставрополь-Кавказький, у 1935–1943 рр. – Ворошиловськ), м., РФ (адмін. центр Ставропольського краю, Північний Кавказ; у 1930-х рр. у місті було організовано низку сільськогосподарських кооперативів) 85

Сталінград, м., РФ (до 1925 р. – Царицин, з 1961 р. – Волгоград) 1307

Тамбовська губернія, Росія 314

Томськ, м., РФ (у Західному Сибіру на р. Том, адмін. центр однойменних обл. й р-ну. 1925 р. Томськ увійшов до складу Сибірського краю, з 1930 р. – Західно-Сибірського краю, з 1937 – Новосибірської обл. 1926 р. в Томську мешкало 1200 українців. У 1930-х рр. Томськ став місцем масової депортації спецпереселенців – розкуркуленого селянства та «покараних» народів. На території міста і Томської обл. діяли Воронінський ВТТ, Томський ВТТ, Томсько-Асінський ВТТ, Будівництво 601 і ВТТ, Сибірський ВТТ та ін. Спецпереселенці з України використовувалися для примусових важких робіт переважно у гірничодобувній галузі та на лісозаготівлях) 746

Троїцьке, с. Рязанська обл., РФ 236

Українка, с. Рязанська обл., РФ 236

Улан-Уде, м. у Забайкаллі, з 1923 р. – столиця Бурят-Монгольської СРР (з 1992 р. – Республіки Бурятія) 1107

Урал, РФ (географічний регіон у Росії між Східно-Європейською та Західно-Сибірською рівнинами. Основна частина регіону – Уральські гори, на сході також знаходиться частина басейну р. Урал, що впадає в Каспійське море. На Уралі, а також в Передураллі та Заураллі розташовані регіони Росії: Республіка Башкортостан, Свердловська, Челябінська, Курганська, Оренбурзька області, Удмуртія та Пермський край, що становлять Уральський економічний район, східні частини Республіки Комі та Архангельської області (Ненецький автономний округ), Північний економічний район, західні частини Тюменської області, Ханти-Мансійського автономного округу – Югри, Ямало-Ненецького автономного округу, що входять до Західно-Сибірського економічного району. У Казахстані географічно до Уралу можна віднести Актюбінську та Костанайську області. Місто Єкатеринбург прийнято називати столицею Уралу. У 1930–1950-х рр. Урал був місцем розташування численних таборів системи ГУЛаг, де відбували покарання тисячі репресованих українців) 161, 188, 477, 632, 833, 834, 998, 1327, 1330

Уфа, м., РФ (адмін. центр Башкирії); *див.*: Башкирія 147

Хабаровський край, РФ (адмін.-тер. одиниця у межах РФ, в південній частині Далекого Сходу Росії. У 1930–1950-х рр. – місце розташування системи об'єктів ГУЛаг, де утримувалися і репресовані українці (табори «Амгунський ИТЛ» (Амгуньлаг), «Ваннинский ИТЛ Дальстроя», «Восточный железнодорожный ИТЛ», «Восточный ИТЛ в составе Строительства 500», «Дальне-Восточный ИТЛ», «Нижне-Амурский ИТЛ», «Ново-Тамбовский ИТЛ», «Перевальный ИТЛ», «Райчихинский ИТЛ», «Северо-Восточный ИТЛ, Магаданская обл.», «Строительство 6 и ИТЛ», «Строительство 201 ИТЛ», «Строительство 507 и ИТЛ», «Строительство 508 и ИТЛ», «Ульминский ИТЛ «Умальтинский ИТЛ», «Ургальский ИТЛ», «Хабаровский ИТЛ», «Шосдорлаг») 861, 1348

Челябинськ, м., РФ (адмін. центр Челябінської обл. – до 1934 р. Уральського краю, де у 1930–1950-х рр. розміщувалися табори системи ГУЛаг, де відбували покарання репресовані українці: «Бакальский ИТЛ», «Кочкарское ЛО», «Кузнецкий ИТЛ», «Макаровское ЛО», «Сосновский ИТЛ», «Строительство 247 и ИТЛ», «Строительство 304 и ИТЛ», «Строительство 859 и ИТЛ», «Челябинский ИТЛ») 781

Читинська область, РФ (з 2008 р. у складі Забайкальського краю; у 1930-1950-х рр. місце розташування таборів ГУЛагу, де утримувалися і були задіяні на надважких роботах репресовані українці: «Балейский ИТЛ», «Борский ИТЛ», «Букачинский ИТЛ», «Дарасунское ЛО», «Ключевский ИТЛ», «Нерчинский ИТЛ», «Нерчинское ЛО», «Тасеевский ИТЛ») 619, 1226, 1228

Шкуринська, ст., на Кубані, РФ 372

Румунія 156, 465

СРСР X, XXII, XXV, XXVIII, XLII, XLV, XLVI, LXVII, 266, 981; *див.*: **Радянський Союз**

Словаччина LVI

Словенія LVI

Сомалі LXVIII

США XXX, 444; *див.*: **Америка**

Нью-Йорк, м. США XLVII

Туніс LXVIII

Туреччина XLV, LXXXIV, 1177

Угорщина XLVIII

Франція XLV, XLVII, LVI, LXXXIV, 1331

Париж, м. Франція XLV

Хіросіма, м. Японія 85

Харбін, м. Китай XLVI

Хорватія LVI

Чехословаччина XLV

Югославія XLV

ПІДРОНИМИ

Балка Стара Донська – балка (річка) у Березівському р-ні Одеської обл. – права притока ріки Тилігул (басейн Чорного моря) 764

Буг, Південний Буг – річка на південному заході України, бере початок на Поділлі і впадає до Бузького лиману Чорного моря 3, 366, 1272, 1275, 1294

Буг, Західний Буг – річка в Україні, Білорусі та Польщі. Ліва притока Нарви (басейн Вісли) 3, 366, 1272, 1275, 1294

Волга – річка в Росії довжиною 3 530 км – найбільша річка в Європі 907

Дніпро – річка довжиною 2201 км, 4-та за довжиною після Волги, Дунаю та Уралу і 3-я за площею басейну (після Волги й Дунаю) річка Європи. Бере початок у Смоленській обл. РФ, протікає територіями Росії, Білорусії, України (981 км) 464, 508, 795, 910

Дністер – річка на південному заході України та в Молдові (частково на кордоні обох країн) 464, 647

Дністровський лиман – лиман на північно-західному узбережжі Чорного моря, у який впадає річка Дністер. Знаходиться в Одеській області України. 1225, 1228

Дон або Дін – річка в Європейській частині Росії довжиною 1870 км, впадає в Азовське море 1329, 1330

Збруч – річка на заході України, ліва притока Дністра. Протікає Подільською височиною, на межі Тернопільської та Хмельницької областей 1173

Кодима – річка в Україні, на півночі Одеської та північному заході Миколаївської області, в межах Подільського (Одеська обл.) та Первомайського (Миколаївська обл.) районів. Права притока Південного Бугу (басейн Чорного моря) 863

Куяльницький (Андріївський) лиман (від крим. *kuıanlık* — густий) – один з групи одеських лиманів, розташований на північ від Одеси на північно-західному узбережжі Чорного моря 388

Сіб (Соб) – річка на Придніпровській височині, в межах Вінницького і Гайсинського районів Вінницької обл. Ліва притока Південного Бугу (басейн Чорного моря) 409

Сухий Ягорлик – річка в Україні, в межах Подільського і Окнянського районів Одеської області, а також у Молдові (Придністров'я). Ліва притока Дністра (басейн Чорного моря) 773

Тилігул – річка в Україні, в межах Подільського та Березівського р-нів Одеської обл. Впадає до Тилігульського лиману (басейн Чорного моря). 176, 303, 349, 996

Тилігульський лиман – лиман на півдні України на територіях Одеської та Миколаївської областей. Назва походить від тур. *Delı Göl* — «скажене озеро». Лиман являє собою старе русло р.Тилігул 360

Удай – річка в Україні, на Придніпровській низовині, в межах Чернігівської та Полтавської областей, права притока Сули (басейн Дніпра) 162, 235

Чорне море XXI, LXVII

ЗВЕДЕНИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Абомелікове, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 614, 643
Абрамівка, с. Полтав. обл. 124
Абрамове, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 529
Августівка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 387–388, 446
Австралія XIV, XLVIII
Автономна Молдавська СРР LX, LXXVII, LXXVIII, LXXXI, LXXXIII
Агафіївка (Коропаченці), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 797–798, 822, 824
Агеївка (Майорське), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 798, 822, 827
Агрономія, с. Микол. обл. 1303
Адамівка, с. Од. обл. (Іванів. р-н) 76, 313–314, 387, 517–518
Адамівка, с. Черкас. обл. 464
Азербайджан LXXXIV
Азійсько-Тихоокеанський регіон LXVIII
Амбарове, с. Од. обл. 910–912, 1027, 1070, 1079, 1080
Америка, США XXX, 128, 444, 1082; *див.*: США
Ананьїв, м., Од. обл. (Ананьїв. р-н) XXXII, LII, LIII, LXIII, LXXXIII, 166–179, 227, 239, 287, 463, 728, 816, 980, 1113, 1121, 1122, 1123
Ананьїв, I дільниця, Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LXIV
Ананьїв, II дільниця, Од. обл. (Ананьїв. р-н) LXIV
Ананьїв, III дільниця, Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LXIV
Ананьїв, IV дільниця, Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LXIII
Англія XLVII
Ананьївка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1076, 1110, 1114
Ананьївський район, Од. обл. LII, LIII, LX, LXIII, LXIX, LXXIII, LXXVIII, LXXXI, 166–234, 548, 852, 872, 996, 1021
Анастасівка, Анастасіївка, Настасівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 323, 943, 1091; *див.*: Настасівка 323, 943, 980, 982, 989–1013, 991, 1000, 1004, 1091
Анатолівка (Анатоліївка), с. Од. обл. (Березів. р-н) 42, 124, 314–315
Анатоліївка, с. Микол. обл. 138, 1065
Андрабури, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 1023; *див.*: Гандрабури
Андренки, с. Полтав. обл. 128
Андрієво-Іванівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 870, 879, 912–958, 907, 912, 917, 925, 926, 933, 939, 955, 982, 984, 986, 996, 1003, 1009, 1024, 1050, 1091, 1092, 1118, 1120, 1172
Андрієво-Іванівський район, Од. обл. (з 1959 р. Миколаїв. р-н) 993, 1071, 1190
Андріївка с. Микол. обл. 1339, 1340
Анно-Покровка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н); *див.*: Ганно-Покровка
Ановка (Вікторівка), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1000
Антонівка (Гіжицьке), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 48, 108, 180, 291
Антонівка, с. Він. обл. 462, 474 Антонівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 827
Антоно-Ковач, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 501
Антонюки, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 958–967, 962, 964, 965, 966, 1076
Анциполівка, с. Він. обл. 117, 326
Арбузинський район, Микол. обл. 1302
Арбузьке, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 885
Армавір, м., РФ 95

Армашівка (Оржонікідзе), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 506, 1346
 Артема (Трудомирівка), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 492
 Арциз, м. Од. обл. (Арциз. р-н) 235–237
 Арцизький район (з 2020 р. – Болградський р-н), Од. обл. LXXIII, LXXXI, 235–238
 Атаманівка, с. Од. обл. (Балт. р-н) 254
 Африка, LXVIII

Бабина лоза, с. Житом. обл. 439

Бабка, с. Воронезька обл., РФ 266
 Баварія, Німеччина 1219
 Багате, с. Од. обл. (Ізмаїл. р-н) 530
 Багачеве, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 500
 Базар'янка, с. Од. обл. (Татарбунар. р-н) 1306–1308
 Байбузівка, с. Од. обл. (Савран. р-н) 672–673, 1181, 1273
 Байтали, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LXIII, 48, 108, 180, 291
 Баку, м., Азербайджан 735
 Бакша с. Од. обл. (Савран. р-н) 389, 1276–1282, 1278, 1280, 1291
 Балабанівка, с. Він. обл. 1245
 Балаєвського хутір (хутір Балаєвського), Од. обл. (Любашів. р-н) 855
 Балайчук, с. Од. обл. (Березів. р-н) 315–316
 Балта, м. Од. обл. (Балт. р-н) LXI, LXII, XXXII, LXXVII, 242, 265, 269, 565, 619, 728, 754, 842, 1122, 1276
 Балтський район (з 2020 р. – Подільський район), Од. обл. XV, LVI, LVII, LX, LX, LXI, LXIII, LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXI, 32, 239–301, 1229, 1254, 1276
 Баннівка, с. Од. обл. (Болград. р-н) 72
 Бар, м. Він. обл. 530
 Барабой, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) LXXVIII, 1151–1154
 Баранівський район, Житом. обл. 250
 Баранове, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII
 Барвінки, с. Житом. обл. 451
 Батумі, м. Аджарія, Грузія 819, 832, 1244
 Башкирія, Республіка Башкортостан, РФ 147
 Баштанків, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 466, 550–558, 580, 748
 Бельгія XLV, LVI
 Бердинове (Вільна, Бердин), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 508
 Бердичі, с. на Донец. обл. 73
 Бердянський район, Запоріж. обл. 1193, 1194, 1196
 Березань, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 388–391
 Березівка, м. Од. обл. (Березів. р-н) 302–313, 337, 338, 339, 866, 907, 994, 1070, 1080, 1125, 1139, 1192, 1268, 1350
 Березівка, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII, 281, 285, 286, 338, 729
 Березівський район, Од. обл. XII, XVI, LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXXI, LXXXIV, 25, 176, 302–370, 468, 506, 517, 764, 865, 962, 966, 969, 1076, 1120, 1311, 1325
 Березники, с. 659
 Березняки, с. Полтав. обл. 21
 Берестяги, с. Кіровогр. обл. 1258
 Берізки-Чечельницькі, с. Він. обл. 252
 Берлін, м., Німеччина 149

- Бернадське (Бернацьке) с. Од. обл. (Любашів. р-н) 838, 840
 Бобрік Другий, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 831, 832, 836
 Бершадь, м., Він обл. 778, 1283
 Беслан, м., Республіка Північна Осетія – Аланія, РФ 45
 Бессарабка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 468, 500
 Бельці, м., Республіка Молдова 1187
 Біла Церква, м. Київ. обл. 78
 Білгород-Дністровський район, Од. обл. LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 371–375
 Білгород-Дністровський, м. Од. обл. LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 154
 Білине, с. Од. обл. (Балт. р-н) 239–241
 Білка, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII
 Біломорсько-Балтійський канал (Біломорканал) XXXVII, 727, 1128, 1288
 Білопіль, с. Хмельн. обл. 1257
 Білорусія 372
 Білоусове, с. Херсон. обл. 162
 Біліявка (Біляєве, Гаджевічева) с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1041
 Біліявка, смт Од. обл. (Біляїв. р-н) 56, 93, 141, 376–386
 Біліявський район (з 2020 р. – Одеський район), Од. обл. XIII, XV, XVII–LXIX, LXXIII, LXXVII, LXXXIV, 376–460
 Біляки, с. Полтав. обл. 1310
 Бірзула (Котовськ, Подільськ), м. Од. обл. (Котов. р-н) 33, 54, 56, 324, 728, 748, 783, 787, 788, 1292
 Бірки, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, 180–181
 Благовіщенка с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 994, 995; *див.*: Новопетрівка
 Благовіщенка, с. Запоріз. обл. 1313
 Благоеве (Мартове), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 65, 468–469, 498
 Благоеве, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII, 65, 468–469
 Благоївський район, Од. обл. LXXVII
 Бобрік (Бобрік Перший), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 799–802, 885, 886, 890
 Бобрицькі хутори, Од. обл. (Любашів. р-н) 846, 839, 846
 Богатирівка, х. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1152
 Богданівка (Донцов, Звірово), х. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1096, 1097, 1100
 Богданівка, с. Харк. обл. 534
 Богданове Перше (Новий Страсбург), с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1318
 Богданове, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1318; *див.*: Богданове Перше
 Богемка, с. Микол. обл. 1031
 Богопіль, м. Микол. обл. 16
 Богунове (Курсакове), с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII, 518–520
 Богуславка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 500
 Бодаки, с. Полтав. обл. 461
 Бокове, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 111, 826, 833
 Болгарка, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1253
 Болгарка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 388
 Болгарка, х., Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1244
 Болгарія XLV, LVI
 Болгарське Царство XLV
 Болград, м. Од. обл. (Болград. р-н) 7, 461–463
 Болградський район, Од. обл. LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXIV, 235, 461–467
 Бондарі, с. Сумська обл. 5

Борзна, м. Черніг. обл. 235, 236
 Борівка, с. Він. обл. 464
 Боровиця, с. Житом. обл. 25, 65
 Борсуки, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII
 Борщі, с. і ст. Од. обл. (Котов. р-н) 243, 746, 765–766
 Боярка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 852
 Бразилія LVI
 Бранкованове, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1348
 Брацлав (Браслав), смт Він обл. 629
 Брашеванівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 510
 Брід, с. Микол. обл.; *див.:* Вітольдів Брід
 Бровари, м. Київ. обл. 154
 Брюссель, м. Бельгія XLVI, 2, 1275, 1294
 Будеї, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 282, 558–568, 583, 632, 730, 746, 749, 767, 1256
 Будне, с. Сумська обл. 463
 Бурдівка, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1254, 1256
 Бурилове (Бурилівка), с. Микол. обл. 12, 117, 854
 Бурівка, с. Черніг. обл. 78
 Бурят-Монгольська СРР (Республіки Бурятія, РФ) 1107

В'єтнам LXXXIV, 1051

Вакарське, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 491
 Валегоцулове, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LXIII, 113, 506, 771; *див.:* Долинське
 Валентинівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1348
 Валінау 177
 Вапнярка, ст. Він. обл. 694
 Варшава, м., Польща 1245
 Василівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 15
 Василівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 470
 Василівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 513, 869, 871, 909, 967–971, 1049, 1126
 Василівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 92
 Ватикан XLVIII
 Ведмедівка, с. Київ. обл. 95
 Ведмежі гори, Східна Карелія, РФ (рос. Медвежья Гора) 457
 Вейсове (Ставкове), с. Од. обл. (Березів. р-н) 221, 351, 363; *див.:* Ставкове
 Велика Боярка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 182–183
 Велика Британія LVI
 Велика Василівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 803–804
 Велика Коханівка (Коханівка), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LIII, 212, 215, 874
 Велика Мечетня, с. Микол. обл. 1307
 Велика Цвіля, с. Житом. обл. 368
 Великий Бобрик (Бобрик Перший), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 890
 Великий Дальник, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 392–393
 Великий Токмак, м. Запоріж. обл. – див Токмак
 Великі Пузирки, с. Хмельн. обл. 1200
 Великі Сорочинці, с. Полтав. обл. 1311
 Великовеселе, с. Микол. обл. 911
 Великодолинське, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1155–1159

- Великозименове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 470–471
 Великокомарівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 472
 Великокомарівська сільська рада (села Великокомарівка, Грушка, Трохимівка), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 471–473
 Великомихайлівка, смт Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 473–475
 Великомихайлівський район, Великомихайлівщина (з 2020 р. – Роздільнянський і Березівський райони), Од. обл. XV, LXIX, LXXIII, LXXV, LXXVII, LXXXI, LXXXIV, 468–516, 1236, 1238
 Великоплатоске, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 475–479
 Велізарове (х. Велізарівка), с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1260
 Вершаці (Нестерівка), с. Черкас. обл. 151
 Веселий Кут, с. і ст. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 1222
 Вигода, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 391, 393–405, 457
 Визирка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 393, 489–490, 759–760
 Вила-Ярузькі, с. Він. обл. 1298
 Вилкове, с. Од. обл. (Кілійськ. р-н) LXVII, 535–536
 Виноградне (Вормс, Вормсове), с. Од. обл. (Березів. р-н) 337
 Витовка, с. Київ. обл.; *див.*: Войкове
 Вишневе (Кірове), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 483; *див.*: Кірове
 Вишневе, с. Од. обл. (Котов. р-н) 767–768
 Війтовці (Супоївка), с. Київ. обл. 530
 Вікторівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1000
 Вікторівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 316–317, 1120
 Вікторівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 998, 1000, 1327–1230, 1326, 1326
 Вільшанка, с. Од. обл. (Савран. р-н) 1273, 1282–1284
 Вінницька обл., Вінниччина XII, XVIII, XLVI, XLIX, LXXXI, 22, 24, 34, 50, 51, 57, 60, 63, 67, 70, 89, 107, 116, 126, 149, 160, 275, 285, 313, 334, 387, 388, 409, 462, 463, 464, 489, 519, 530, 532, 535, 579, 581, 582, 589, 592, 614, 624, 633, 694, 729, 751, 760, 778, 795, 889, 910, 917, 918, 1117, 1142, 1163, 1166, 1174, 1219, 1222, 1239, 1245, 1255, 1256, 1257, 1259, 1271, 1298, 1303, 1319, 1331
 Вінниця, м. Він. обл. 312, 580, 1349, 1355
 Вінниччина 160, 334, 387, 388, 489, 532, 614, 694, 751, 1142, 1166
 Вітольдів Брід (Брід), с. Микол. обл. 63
 Владивосток, м., РФ 721
 Вовкове, с. Од. обл. (Березів. р-н); *див.*: Танівка
 Вовчицьк, с. Терноп. обл. 361
 Водяне, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 500
 Вознесенськ, м., Микол. обл. 315, 868
 Вознесенський район, Микол. обл. 892, 1297, 1304–1305
 Войкове (Витовка, Войтове), с. Київ. обл. 41
 Войничеве, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1318
 Войтове, с. Київ. обл.; *див.*: Войкове
 Волга, р., РФ 907
 Волинська область, Волинь 361, 388
 Волинське воєводство, Польша 361
 Волиця, с. Житом. обл. 1298
 Волкове (Вовкове, Волков, Вовків хутір), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 979, 986
 Воловодівка, с. Він. обл. 363
 Вологда, м., Вологодська обл., РФ XXXVII, 863, 1150

Вологодська область, РФ 1264

Володимирівка, с. Микол. обл. 161

Волхонське (Троїцьке), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 813; *див.*: Троїцьке

Воркута, м., Республіка Комі, РФ XXXVII, 221, 466, 485, 781

Воробіївка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 512, 513

Воробйове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 479, 507

Воронезька область, РФ XXXIII, 266, 1330

Ворошиловград (Луганськ), м. Луган. обл. 807

Вочківці (Очківці), с. Хмельн. обл. 1173

Врадіївка, смт Микол. обл. 1038

Врадіївський район, Микол. обл. XXX, 175, 830, 797, 1038

Врубльовка, с. Од. обл.; *див.*: Рубльовка, Софіївка

Гайворонський район, Кіровогр. обл. 1258, 275

Гайсинський район, Він обл. 159, 160–161, 614

Гандрабури, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIII, LXIII, 98, 168, 186–192, 987, 996, 997, 1023, 1069, 1139

Ганно-Покровка (Анно-Покровка), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 125, 518

Ганське (Миколаївка), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 953

Гарбузинський район, Миколаїв. обл. LXIV

Гвоздавка Друга, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 806–809

Гвоздавка Перша, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 804–806

Гедвилове, с. Микол. обл. 33

Гербине, с. Од. обл. LXI

Гетьманівка, с. Од. обл. (Савран. р-н) 60, 1285–1286

Гіжицьке (Антонівка), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 548–549

Гіжицьке, х. і с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 982, 1001

Гіржове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 479, 500

Гірське, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 480, 492

Глибоке, с. Од. обл. (Татарбунар. р-н) 62

Глибочок (Глубочок), с. Од. обл. (Котов. р-н) 768–769

Глибочок, с. Од. обл. (Савран. р-н) 1287

Глинський район, Сумська обл. 468

Гнилякове (Дачне), с. Од. обл. (Біляїв. р-н) LVIII; *див.*: Дачне

Гнівась, м. Він. обл. 116

Голиця, с. Од. обл. (Болград. р-н) 464

Голованівський район, Кіровогр. обл. 487, 1306

Головки, с. Житом. обл. 439

Голта, м. Микол. обл. 16

Гольма, с. Од. обл. (Балт. р-н) 91, 241–242, 267, 294, 822, 1254

Гонората, с. Од. обл. (Котов. р-н) 725, 769–770

Горлівка, м., Донец. обл. 968, 971

Горлівка, с. Смоленська обл., РФ 323

Городищенський район, Черкас. обл. 793

Городниче, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 490

Горький (Нижній Новгород), м., РФ 854

Грабів, с. Черніг. обл. 121

Грабове, с. Од. обл. (Кодим. р-н) LXXVIII, 568–569, 636, 653

Градениці, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 406
Гребеники (Гребіники), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 481–482
Гребля, с. Од. обл. 561
Грефенберг, Німеччина 1219
Грибівка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1170, 1171
Григорівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1330–1331
Григорівка, х. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 965; *див.*: Новогригорівка
Григоріопольський район, Республіка Молдова 473
Гриців (у тексті – Грицівка), с. Хмельн. обл. 463
Грослібентальська волость, Од. губ. 443
Гросулове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
Грузія XXX, LXXXIV, 767, 806, 845, 1190, 1192, 1274
Грушівка, с. Микол. обл. 1341
Грушка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 472
Грязці, с. Воронежська обл., РФ XXXIII, 1330
Гуляївка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 317–324
Гуляй Поле (Рябухине), с. Харк. обл. 853–854
Гуляйполе, с. 853–854

Далеке Кушнірове, с-ще. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 966, 1137
Далекий Схід Росії 721, 1243
Дальник, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1159–1171, 1167, 1170, 1171
Дальницька балка, Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1244
Данилівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 498
Данія LXXXIV, 407
Дахталія, с. Він. обл. 1174
Дачне, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 406–413, 904
Дашів, с. Він. обл. 159
Дашківці, с. Він. обл. .) 139
Дворянка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1057
Демидове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 325–332, 361, 1073
Демівка, с. Він. обл. 67, 285
Демівка, с. Львів. обл. 267
Демівка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 668
Денисівка, с. Од. обл. 192–193
Денисівка, х. Од. обл. (Березів. р-н) 1001
Держанівка, с. Він обл. 1331
Джанкой, м. АР Крим, Україна 8
Джибуті LXVIII
Джугастрове, с. Од. обл. 461, 520, 525
Дивізія, с. Од. обл. (Татарбунар. р-н) 1309–1311
Диканський район, Полтав. обл. 128
Дібровка (Дібрівка, Ксьондзівка), с. Од. обл. (Котов. р-н) 722, 725, 770
Дівочьке, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 1236
Дмитрівка (Думитрешти), с. Од. обл. (Кілійськ. р-н) 536–539
Дмитрівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 823
Дмитрівське, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 14
Дмитрівський, х., Од. обл. (Любашів. р-н) 817

- Дніпро, р. XXI, 464, 508, 795, 910
 Дніпровка, с. Дніпропетр. обл. 81
 Дніпродзержинськ (до 1936 р. і з 2016 р. – Кам'янське), м. Дніпропетр. обл. 863
 Дніпропетровськ (Катеринослав, Дніпро), м. Дніпропетр. обл. XI
 Дніпропетровська область, Дніпропетровщина XII, XIV, XLIX, LXXXI, 67, 72, 81, 94, 105, 117, 127, 140, 151, 284, 536, 707, 1088, 1193, 1194, 1242, 1295
 Дністер, р. 464, 647
 Дністровський лиман 1225, 1228
 Добре, с. Кіровогр. обл. 1245
 Добрий Лук, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
 Добролександрівка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1171–1177
 Довгеньке, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 849
 Докторове (Дохторове), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 927, 1001
 Докторове, х. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1329; *див.*: Жовтень
 Долинівка, с. Од. обл. (Б-Дністр. р-н) 371
 Долинки, с. Микол. обл. 780
 Долинське (Валегоцулове), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIII, 183–186, 188, 193–202, 1327
 Доманівка, с. Микол. обл. 892
 Доманівський район, Микол. обл. 319, 875, 892
 Дон (Дін), р. 1329, 1330
 Донбас XXXIII, XXXVI, XXXVIII, 12, 18, 118, 140, 171, 173, 208, 258, 327, 337, 342, 384, 493, 660, 736, 807, 815, 817, 820, 843, 968, 970, 971, 1070, 1074, 1300
 Донецьк (до 1917 р. – Олександрівка, у 1917–1924 рр. – Юзівка, у 1924–1961 рр. – Сталін, Сталіне, Сталіно), м. Донец. обл. 780
 Донецька область, Донеччина XII, XLIX, LXXXI, 73, 83, 101, 780, 1075, 1203
 Донська Балка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 332, 522
 Донське (Панчули), с. Од. обл. (Березів. р-н) 332–333
 Дослідне, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 390
 Дофінівка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 1073; *див.*: Нова Дофінівка
 Драбівський район, Черкас. обл. 1312
 Дрогобицька область 1254
 Дружелюбівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 880, 901
 Дружелюбівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 84, 267
 Дубинове, с. Од. обл. (Савран. р-н) 93
 Дубове, с. Він обл. 795
 Дубове, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 529, 1150
 Дубове, с. Харк. обл. 1299
 Думитрешти (Дмитрівка), с. Од. обл. (Кілійськ. р-н) 536
 Думово (Розалівка), с. Од. обл. (Котов. р-н) 788
 Дунаївка, с. Запоріж. обл. 1296, 1297
 Дурбайли, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
 Дяківці, с. Він. обл. 63
- Едінген** (район Грефенберг), Німеччина 1219
 Еритрея LXVIII
 Естонія XLVIII
- Євгенівка** (Уварове), с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII
 Європа LV

Європейський Союз LVI

Євтодія, с. Од. обл. (Балт. р-н) 243

Єгорівка (Фештерово, Фестерово), с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1254–1256

Єдинецький район, Республіка Молдова 1178

Єдинці, м., Республіка Молдова 1178

Єжицьке, Од. обл. (Миколаїв. р-н) 982; *див.*: Гіжицьке

Єлизаветівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 3

Єлизаветка, с. Черкас. обл. 1300

Єреміївка, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1167, 1256–1257

Єфимівка (Надлиманське), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1215, 1226; *див.*: Надлиманське

Жабокрич, с. Він обл. 371

Жакчик, с. Кіровогр. обл. 1273

Женева, м. Швейцарія XLV, XLVI

Жеребкове, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIII, 202–210, 548–549

Жигалівка, с. Він обл. 373, 1255, 1256

Жидачівський район, Львів. обл. 1174

Жидівське, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н); *див.*: смт Миколаївка

Жирова, с. Львів. обл. 1174

Житомирська область, Житомирщина XLIX, LXXXI, 22, 439, 519, 520, 730, 1151, 1253, 1317, 1255, 1298

Жмеринський район, Він. обл. 795, 1259

Жовтень, Жовтневе (Петровірівка), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 24, 327, 1148, 1331–1332

Жовтневе (Докторове), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 927, 1001, 1329

Журавлівка (Самгородок), с. Він обл. 34

Журівка, с. Од. обл. 190; *див.*: Шимкове

Журівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 190, 199, 308

Забайкалля, РФ 1107

Забелишин, с., Білорусь (у тексті – с. Забілишин Хотимського району Гомельської обл.) 372

Заводівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 158, 307, 316, 333–338, 364

Загнітків, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 569–581, 618, 680

Закревське, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 110; *див.*: Новоолександрівка

Залізничне, с. Од. обл. (Болград. р-н) 464–466

Заможне (Незаможник), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 487, 488, 498

Западна Україна, Западна, Западная Украина; *див.*: Західна Україна

Заплази, с. Од. обл. 819, 822, 827, 831, 1288, 1292

Запорізька область, Запоріжжя XLIX, 177, 1193, 1194, 1196, 1296, 1297, 1313

Затишся, смт Од. обл. (Фрунзів. р-н) 485, 1317, 1318–1319, 1327, 1338, 1348

Затока (Кароліно-Бугаз) (Овідіоп. р-н) 1181; *див.*: Кароліно–Бугаз

Захарівка, смт Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1314; *див.*: Фрунзівка

Захарівський район, Од. обл. 1314; *див.*: Фрунзівський район

Західна Україна (у тексті – «Западна Україна», «Западна», Западная Украина) XXX, 89, 160, 248, 264, 509, 568, 570, 577, 578, 598, 628, 636, 641, 642, 645, 647– 649, 652, 656, 660, 666–668, 675, 676, 694, 703, 704, 706, 707, 732, 735, 736, 738, 756, 1061, 1174, 1198, 1215, 1304

Зброжківці, с. Од. обл. (Березів. р-н) 338–339

Збруч, р. 1173

Зелений Гай, с. Од. обл. (Балт. р-н) 243

- Зелений Кут, с. Од. обл. (Котов. р-н) 766
 Златоустове (Лосєве, Калинівка), с. Од. обл. (Березів. р-н) 339–341, 360
 Знам'янка (Червонознам'янка), с. Од. обл. (Іванів. р-н); *див.*: Червонознам'янка
 Знам'янка, м. Кіровоград. обл. 87
 Золочівське (Клеєфельд, Кляйфельд, Кляйнфельд), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1325
 Зональне (Дослідне), с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 390
- Іванівка**, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 482, 488
 Іванівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 5, 809–812
 Іванівка, с. Черкас. обл. 68
 Іванівка (Янівка), смт Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII, 47, 392, 521–522
 Іванівка, ст. Од. залізниці 1222
 Іванівський район (з 2020 р. – Березівський район), Од. обл. XV, LVI, LVIII, LXIX, LXXXIII, LXXVII, LXXXI, LXXXIV, 517–529, 1267, 1268, 1271
 Іванківці, с. Хмельн. обл. 139, 1173
 Іванове (Малий Буялик, Свердлове), с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) LXXVII, 762
 Івано-Франківська область (у 1920–1939 рр. – у складі Польщі; у складі УРСР утв. 27 листопада 1939 р. як Станіславська обл., у 1962 р. перейменована на Івано-Франківську обл.) 1312
 Івашкове (Івашків), с. Од. обл. (Кодим. р-н) 561, 581–613, 1316
 Ігрені (Огрін, Стара Ігрені), м. Дніпропетр. обл. 72
 Ізмаїл, м. Од. обл. LXX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 155–156
 Ізмаїльський район, Од. обл. LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 530–533
 Ізюм, м. Харк. обл. 66
 Ізяслав, смт Хмельн. обл. 1219, 1210
 Ізяславський район, Хмельн. обл. 1200
 Іллінка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 413–414
 Іллічівка (хутір Іллічівський), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) LXXVIII
 Іллічівка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) LXXVIII
 Іллічівськ (Чорноморськ), м. Од. обл. LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 157–162, 659
 Іменівка (Іванівка, Велика Іванівка, Паничі), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1121
 Іминовка (так у тексті) 1121; *див.*: Іменівка
 Іринівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 509
 Ірландія LVI
 Ісаєве, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 309, 926, 966, 969, 971–982, 977, 986
 Ісландія LVI
 Італія XLVI, XLVII
- Їжицьке**, Їжицьке, с. Микол. обл. 507
 Їжицьке, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 529
- Йосипівка**, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 116, 1319–1321
 Йосипівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 116, 1332–1233
- Кабичівка** (Кабичева), с. Луган. обл. 83
 Кавказ 45, 845
 Казахстан, Казахська РСР, Республіка Казахстан XXXVII, LXXXIV, 141, 274, 279, 281, 343, 512, 1242, 1243, 1275, 1332
 Каїри, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 1102
 Кайтанівка (Каєтанівка), с. Од. обл. (Балт. р-н) 752

Калаглія, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1177–1178, 1215, 1218
Календове (Чайківка, Велика Чайківка), с. Микол. обл. 797
Калинівка (Попівка), с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 93, 761–762
Калинівка 1, залізн. ст. 530
Калинівка 2, залізн. ст. 530
Калинівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) (Іванів. р-н) 340
Калинівський район, Він. обл. 1255, 1256
Калузька область, РФ 1051
Калюжинці, с. Черніг. обл. 235
Кам'яне, с. Од. обл. (Савран. р-н) 1287
Кам'янець-Подільська область 1117; *див.*: Хмельницька обл.
Кам'янець-Подільський (Кам'янець-Подільськ), м. Хмельн. обл. 50, 334, 369, 1238
Кам'яний міст, с. і станція, Микол. обл. 354, 356
Кам'янка, с. Од. обл. (Ізмаїл. р-н) 530–531
Кам'янка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 69, 414–416
Кам'янки (у док. Кам'янка), с. Він обл. 1271
Кам'янсько-Дніпровський район, Запоріж. обл. 1313
Кам'янчани, с. Дніпропетр. обл. 334
Канада XLVIII
Канів, м. Черкас. обл. 1316
Капрани, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 763
Каратаєве (Каратаївка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 953, 954
Кардамичеве, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 482
Кардашинка (Велика Кардашинка), с. Херсон. обл. 52
Карелія, Республіка Карелія, РФ 457
Карла Маркса (назва у 1930–2016 рр., нині – Троїцьке), с. Запоріж. обл. 1193, 1194, 1196
Кармелюківка (Кармалюківка, Фернатія), с. Од. обл. (Балт. р-н) 242–243, 276, 283, 727
Карнагорове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 341, 352
Кароліно-Бугаз (Затока), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) LXXVIII, 1171, 1178–1182
Карпове (Карпівка, Мала Карпівка, Свино-Озерка), с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1270
Катаржине (Катаржино), с. Од. обл. (Іванів. р-н) 495; *див.*: Червонознам'янка
Катеринівка (Катеринівські хутори, хутір Троїцького), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 834, 843
Катерино-Платонівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1333
Каховка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1004, 1145
Кацапка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 641
Качурівка (Понори), с. Од. обл. (Котов. р-н) 770–772, 781, 959
Кашенці, с. Хмельн. обл. 322
Керч, м. АР Крим, Україна 284, 356
Київ, м. XI, XII, XXIX, XXXIV, XLVIII, L, LIV, LXVIII, 14, 41, 50, 154, 237, 614, 633, 948, 1002, 11
Київська область, Київщина XII, XLIX, LXXXI, LXXXIII 8, 12, 41, 50, 51, 65, 69, 78, 95, 125, 293, 319, 320, 521, 530, 632, 966, 1261, 1298, 1309 1316
Кирилівка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 742
Кирнички, с. Од. обл. (Ізмаїл. р-н) 531, 532
Кишинів, м. Республіка Молдова 265, 500
Кілійський район (з 2020 р. – Ізмаїльський район), Од. обл. LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 534–549
Кілія, м. Од. обл. (Кілійськ. р-н) 534–535, 538
Кіндратівка (Велика Кіндратівка), с. Од. обл. (Котов. р-н) LXI

- Кірове (Вишневе), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 483–484, 511
- Кіровоград (Єлисаветград, Зінов'євськ, Кірово, Кропивницький), м. Кіровоград. обл. 17, 97, 304, 1034
- Кіровоградська область, Кіровоградщина XXX, XLIX, 17, 119, 153, 160, 162, 487, 493, 506, 820, 890, 1226, 1241, 1242, 1245, 1253, 1263, 1265, 1272, 1306
- Кіровська область (Кіровоградська обл.) 17
- Кістельниця, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 482–483
- Клеєфельд, Кляйфельд, Кляйнфельд (Золочівське), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1325
- Кленове, с. Він обл. 633
- Климентове, с. Од. обл. (Котов. р-н) 724, 728
- Ковбань, х. Микол. обл. 314–315
- Кодима, м. Од. обл. (Кодим. р-н) 275, 614–635, 661, 663, 665, 707, 720, 734, 751, 1315
- Кодима, р. 863
- Кодимський район (з 2020 р. – Подільський район), Од. обл. XII, XV, XVII, LII, LVI, LVIII, LXIX, LXXIII, LXXVIII, LXXXI, LXXXIV, 550–758, 1256, 1268, 1298
- Козакове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 495, 496
- Козацьке, с. Од. обл. (Балт. р-н) 243–247
- Козачий Яр, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 335, 812–815, 823, 825, 858
- Козачий Яр, х. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 211
- Козлівка, с. Він обл. 1163, 1166
- Козова, смт Терноп. обл. 1269
- Козятинський район, Він. обл. 889
- Колимський край, Колима, РФ 466, 892, 1122, 1134
- Комарівка (у тексті – Комарово), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 843, 1003
- Комі АРСР, Республіка Комі, РФ 635
- Комінтернівський район (з 2016 р. – Лиманський район, з 2020 р. – Одеський район), Од. обл. XV, LVI, LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 40, 489, 759–764
- Комінтернове (Комінтернівське), смт Од. обл. (Комінтерн. р-н) XV, 95, 304
- Комінтернове, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 211–212
- Компаніївка, с. Кіровоград. обл. 137
- Комсомольськ-на-Амурі, м. РФ 840
- Конопляне, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII
- Конотоп, м., Сумська обл. 1199
- Копач, с. Івано-Франк. обл. 362
- Копись, с. Білоруська РСР 146
- Копювата, с. Черкас. обл. 1261
- Коритне, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII, 245, 264
- Корнин, м. Житомир. обл. 116
- Корольча (Карольчиці), с. Черніг. обл. 22
- Коропаченці, с. Од. обл. (Любашів. р-н); *див.*: Агафіївка
- Косарівка (так у док.), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1111; *див.*: Скосарівка
- Коси, с. Од. обл. (Котов. р-н) 164, 773–774
- Косівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 342
- Костянтинівка, смт Микол. обл. 1302
- Котівка, с. Харк. обл. 129
- Котовка, с. Дніпропетр. обл. 140
- Котовськ (Бірзула, Подільськ), м. Од. обл. (Котов. р-н) XVII, LXX, LXXIII, LXXXIV, 34, 163–164, 216, 297, 751, 779, 783, 787, 788, 896, 1292

- Котовський район (з 2016 р. – Подільський район), Од. обл. LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXIV, 765–796
- Котовці (Сергіївка), с. Од. обл. (Кодим. р-н) 636–641
- Коханівка (Велика Коханівка), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 212, 215, 874
- Кохівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIII, 213–214, 1004
- Кошари (Червоні Кошари), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 898
- Кошари с. Од. обл. (Котовськ. р-н) 783, 790
- Кошари, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1257
- Красний Кут; *див.*: Червоний Кут
- Красні Окни (Окни), смт Од. обл. (Красноокн. р-н) 273, 1189
- Красний Кут, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н); *див.*: Червоний Кут
- Краснодар (Катеринодар, рос. Катеринодар), РФ 137
- Краснознаменка, с. Од. обл. (Іванів. р-н) 1267; *див.*: Червонознам'янка
- Красноокнянський район (з 2016 р. – Окнянський район, з 2020 р. – Подільський район), Од. обл. LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 6, 273, 1185–1189
- Краснопіль, с. Од. обл. 1319
- Красноярськ (Кизил Яр), м., РФ 1000
- Кремидівка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 9
- Криве Озеро, смт Микол. обл. 100, 799, 854, 1183
- Кривий Ріг, м. Дніпропетр. обл. 105, 281, 647, 799
- Кривоозерський район, Микол. обл. 622, 799, 854, 1175, 1307, 1341
- Крижовлин, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII, 73
- Крижопіль, с. Він. обл. 50, 51
- Крижопільський район, Він. обл. 624
- Криклицець (Криклиці, Волосо-Криклицець та Русо-Криклицець), с. Він обл. 581
- Крим, Кримський півострів, Україна 8, 212, 839
- Кримпулька, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 665
- Кринички, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXI
- Кринички, с. Од. обл. (Березів. р-н) 342–34
- Кричунове, с. Од. обл. (Любашів. р-н) XV, 815, 835, 859
- Кропивницький, м. Кіровоград. обл. 17; *див.*: Кіровоград
- Крути, с. Черніг. обл. 341
- Круті, с. Од. обл. (Кодим. р-н) LXXVIII, 625, 627, 642–649, 654, 696, 727, 743, 745, 1268
- Кубанка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 98, 450
- Кубань, РФ XLVI, 156, 372, 493, 1162
- Кудрявка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 343
- Кузнецове, с. Микол. обл. 877
- Кукули, с. Він. обл. 580
- Курлози (Курячі Лози, Штубей), с. Микол. обл. 1288
- Курсакове, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII
- Куртівка (Новоукраїнка), с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1260
- Курячі Лози (Штубей, Курлози), с. Микол. обл. 1288
- Кустанай, м., Казахстан 1243
- Кучурган, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1258
- Кушнірове Далеке (Дальнє) с. Од. обл. 966, 1137
- Кушнірове (Далеке Кушнірове), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 966
- Куяльник, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII, 774–775
- Куяльницький (Андріївський) лиман, Од. обл. 388

Лабушне, с. Од. обл. (Кодим. р-н) LVIII, LXXVIII, 620, 632, 645, 649–664 AM CPP
 Ладижин, м. Він. обл. 60
 Лащова, с. Черкас. обл. 1110
 Левадівка (Стара Миколаївка, Миколаївка-Гіжицьке, Гіжицьке, Миколаївка Третя), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 945, 982–989, 984, 991, 1001
 Левантівка, с. Од. обл. (Красноокн. р-н) 1185, 1187
 Ленінград (Петербург, Санкт-Петербург), м. РФ 145, 244, 296, 300, 452, 471, 617, 618, 660, 778, 840, 1288
 Ленінталь (Лібенталь), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1183–1185
 Ленпоселок, посьолок Ленінський (Ленселище – передмістя Одеси), Од. обл. 81
 Леонтівка, с. Од. обл. (Красноокн. р-н) 1187; *див.*: Левантівка
 Лиман, с. Од. обл. (Татарбунар. р-н) 1311–1313
 Лиманка (Червоний Хутір), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1152
 Лиманське, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1259
 Лиманський (Комінтернівський, Одеський) район, Од. обл. LXXXIV
 Лип'я (Лип'є, Lipie), с. Дрогоб. обл.; Польща 1037
 Липецьк, м. Липецька обл., РФ 158
 Липецьке, с. Од. обл. (Котов. р-н) 187, 190, 775–776
 Липняжка, с. Кіровогр. обл. 45
 Лиса Гора, нині Миколаївської області LXIV–LXV
 Лисенкове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 339
 Лисогірка (Французьке), с. Од. обл. (Кодим. р-н) LVIII, LXXVIII, 627, 664–676, 748, 749
 Литва LXXXIV, 786
 Лихівка (в минулому – Омельник), смт Дніпропетр. обл. 1242
 Лібенталь, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 130, 1183–1185
 Ліван LXVIII
 Лівія LXVIII
 Лідівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1333–1334
 Лісничівка, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXI
 Лісогірка, с. Він. обл. 910
 Літинський район, Він. обл. 795
 Літник, с., Марійська автономна область, РФ 1154
 Лобізва (Łobozew), с. Дрогоб. обл.; Польща 1254
 Лозова, м. Харк. обл. 157
 Лозоватка, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 529
 Лозуватка, с. Дніпропетр. обл. 124
 Лондон, м. Велика Британія XLVI
 Люксембург XLV, LVI
 Лосеве, с. Од. обл. (Березів. р-н); *див.*: Златоустове
 Лубни, м. Полтав. обл. 1311
 Луганськ (Ворошиловград), м. Луган. обл. 807
 Луганська область, Луганщина XLIX, LXXXI, 83
 Луги, с. Він. обл. 630
 Лугинський район, Житом. обл. 1253
 Лугава, с. Черніг. обл. 126
 Львів (Лемберг), м. Львів. обл. XIV–XVII, XLVI, 265
 Львівська область 439
 Львівське воєводство, Польща 1254

Любашівка, смт Од. обл. (Любашів. р-н) 622, 806, 812, 816–847, 853, 858, 862, 1192
Любашівський район (до 03.02.1926 р. – Ясенівський район; з 2020 р. – Подільський район),
Од. обл. XII, XV, LII, LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 111–112, 335, 797–864, 885, 1254
Любов-Олександрівка, с. Од. обл. 1057
Любомирка, с. Він. обл. 285
Любомирка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 164, 243, 776, 1171
Любополь, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 306
Люксембург XLV, LVI
Люстдорф (Ольгине, Чорноморка), с. Од. обл. (Од. р-н) 10
Ляхове (з 1945 р. – Савранське), с. Од. обл. (Балт. р-н) LXI, LXIII

Мавританія LXVIII

Майкоп, м. Черкеська (Адигейська) автономна область 77
Майнове (Братолубівка, Новогеоргіївка), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 202
Майори, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 385
Майорське (Агеївка), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 152, 822, 827, 1030
Майорське (Шептередюри), с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1316, 1318
Макарівський район, Київ. обл. 521
Макарове, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 104, 1334–1336
Макіївка (до 1917 р. – Дмитріївка, у 1917–1931 рр. – Дмитріївський, Дмитріївськ, Дмитріївське, Дмитріївськ-Сталінський (з 09.08.1929), у 1931 р. перейменований на Макіївку),
Донец. обл. 342, 485, 843
Мала Боярка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 215, 875
Мала Василівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 1174
Мала Дворянка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1057
Мала Кіндратівка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 776–777
Мала Мечетня, с. Микол. обл. 622
Мала Помічна, с. Кіровоград. обл. 88
Мала Слобідка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 644, 676–678, 726, 727
Малаєшти, с. Республіка Молдова 502
Малахове (Олександродар), с. Микол. обл. 39
Малашівка (Малашевка), с. Од. обл. (Березів. р-н) 347
Малижине, Малижне, с. Харк. обл. 90
Малий Фонтан, с. Од. обл. (Котов. р-н) 777–779
Малин, м. Житом. обл. 443
Малинівка (Рацулове), с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII
Малі Будки, с. Сумська обл. 46
Малігонове, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1348
Малозименове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 485–486, 511
Малоплоске, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 505
Малоцебрикове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 509
Маньчжу-ді-Го, Маньчжурія XLVI, XLVII
Мар'їна Роща, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 966, 978
Мар'янівка, с. Він. обл. 48
Мар'янівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII
Мар'янівка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1185–1198, 1193
Мар'янівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1336, 1349
Мар'янівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 306, 346–348

Мараковня, с. Харк. обл. 726
 Марганець, м. Дніпропетр. обл. 116
 Мардарівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 134, 509, 771, 772
 Мардарівка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 779–781
 Маринівка, с., Микол. обл. 875–877
 Маринівка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 446
 Маринове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 344–346, 352
 Марійська автономна область (Марійська Автономна РСР, Марійська РСР, Республіка Марій Ел), РФ 1154
 Маріуполь, м. Донец. обл. 175
 Мартинівське, с. Микол. обл. 1304
 Мартиновське, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1111; *див.*: Скосарівка
 Мартове (Благоеве), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 498
 Мацкули, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
 Маяки, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 54, 324, 416–439, 1320
 Межиріч, с. Черкас. обл. 795
 Мелітопольський район, Запоріз. обл. 1296, 1297
 Мережичі; *див.*: Межиріч 795
 Мехедівка, с. Черкас. обл. 1312
 Мигаї, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 486
 Миколаїв, м., Микол. обл. XLIV, 866, 1075, 1303
 Миколаївка Друга, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 928, 985; *див.*: Миколаївка
 Миколаївка Перша, с. Од. обл. (Котов. р-н) 783, 784
 Миколаївка Третя (Миколаївка-Гіжицьке, Левадівка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1001; *див.*: Левадівка
 Миколаївка, с. Він. обл. 325, 367
 Миколаївка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1198–1200, 1226
 Миколаївка (Ганське), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 953, 1337
 Миколаївка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 49, 816
 Миколаївка, смт Од. обл. (Миколаїв. р-н) 865–909, 889, 891, 896, 900, 909, 929, 958, 965, 985, 1015, 1049, 1068
 Миколаївська область, Миколаївщина XLIX, LXXXIII, 137, 138, 161, 622, 780, 797, 799, 854, 892, 911, 1175, 1183, 1230, 1232, 1297, 1302, 1304, 1305, 1307, 1340
 Миколаївський район (з 2020 р. – Березівський район), Од. обл. XII, XV, XVII, LXIX, LXXIII, LXXV, LXXXI, LXXXII, LXXXIV, 513, 865–1150
 Микулинці, с. Він. обл. 918
 Милинівка, с. Од. обл. 446
 Миргород, м. Полтав. обл. 146
 Миргородський район, Полтав. обл. 1310
 Мирне (Фрейденталь), с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 439–444, 1219
 Михайлівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 487
 Михайлівка (Червоноволодимирівка), с. Од. обл. (Березів. р-н) 366–368; *див.*: Червоноволодимирівка
 Михайлівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 215
 Михайлівка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 782
 Михайлівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 797, 804, 824
 Михайлівка, с. Сумська обл. 369
 Михайло-Олександрівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 25, 348–351

Михалкове (Міхалково), с. Микол. обл. 799
Михидівка, с. Черкас. обл. 1312; *див.*: Мехедівка
Мініцьке, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 440
Міхалково (Михалкове), с. Микол. обл. 799
Могилів–Подільський район, Він обл. 464
Молдавія, Молдова, Молдовія, Молдавська республіка LVI, LXXXIV, 35, 241, 319, 391, 473, 481, 512, 540, 567, 571, 576, 623, 918, 1178, 1193, 1238, 1327, 1346
Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (МАРСР); *див.*: Автономна Молдавська СРР
Молдовани, с. Од. обл. (Березів. р-н) 339
Молога, с. Од. обл. (Б-Дністр. р-н) 371–373
Молодіжне, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1200–1212, 1207, 1210
Моломолинці, с. Хмельн. обл. 1239
Монаші, с. Од. обл. (Б-Дністр. р-н) 96
Монголія LXXXIV, 251
Мордовія (Мордовська автономна область, Мордовська АРСР, Республіка Мордовія), РФ 95
Морозівка (Лашки, Лашки Лісові), с. Хмельн. обл. 1222
Моршинець (так у тексті); *див.*: Мшанець
Москальовий Яр, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 587, 600, 607, 610
Москва, м., РФ XXV, XXVI, XLV, LXIV, 164, 176, 185, 244, 290, 306, 471, 527, 607, 828, 862, 940, 981, 1003, 1113, 1118, 1147, 1149, 1193, 1194, 1223, 1253, 1276, 1311
Москва-канал (Канал імені Москви, КіМ, Канал Москва – Волга) 1112
Мостове (Янів Міст), с. Кіровогр. обл. 1263
Мочарівка, с. Республіка Молдова 502
Мошняги, с. Од. обл. (Балт. р-н) 269
Мурманськ, м., Мурманська обл., РФ 11, 356
Муrowана (Феліксове Перше), с. Од. обл. (Котов. р-н) 782–783
Мшанець, с. Він. обл. 889
М'якохід, с. Він. обл. 57

Надлиманське (Єфимівка), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1212–1230, 1215, 1219, 1223
Наливайкове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 495
Настасіївка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) LXXXIII, 323, 943, 980, 982, 989–1013, 991, 1000, 1004, 1091; *див.*: Анастасівка
Нафтулівка, с. Хмельн. обл. 350
Неділкове, с. Од. обл. (Савран. р-н) 53, 1280, 1286
Незаможник (Заможне), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 487–488, 498
Нейзац (у тексті – Найси; нині – с. Прогресівка), с. Микол. обл. 339
Нейкове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 336
Немішаєве, с. Київ. обл. 50
Немирівське, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII
Нестоїта, с. Од. обл. (Котов. р-н) 783–785
Нижнів, с. Івано-Фр. обл. 1312
Нижньо-Устрицький район, Дрогоб. обл.; Польща 1254
Никонівка, с. Черніг. обл. 517
Нідерланди LVI
Ніжин, м., Черніг. обл. 309
Нізов хутір, Од. обл. (Котов. р-н) 782

- Німеччина XLVI, LVI, LXXXIV, 149, 313, 372, 838, 1167, 1219, 1246, 1307
- Нова Долина, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1230–1235, 1233, 1244
- Нова Еметівка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 445–446
- Нова Прага, с-ще, смт Кіровоград. обл. 67
- Нові Чобручі, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1260
- Новоандріївка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1337–1340
- Новоантонівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 505
- Новоборисівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
- Новоборисівська сільська рада (села Новоборисівка, Добрий Лук, Дурбайли, Іванівка, Мацкули, Поплавка, Преображенка, Путилівка, Райки, Тятри), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488–490
- Новогеоргіївка (Новогригорівка), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LIII, LXIV, 215–216
- Новоград-Волинський район, Житомир. обл. 520
- Новодачне, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII
- Нововоздвиженка, Од. обл. (Любашів. р-н) 854
- Новоградківка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1236–1239
- Новогригорівка (Братолюбівка, Новогеоргіївка, Новогорівка, Майнове), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 202, 215–216, 1173
- Новогригорівка (х. Григорівка, Нова Григорівка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 965, 1071
- Новогригорівка, с. Херсон. обл. 284
- Новогуляївка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1340
- Новодофіївка, Нова Дофіївка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 6, 1073
- Новогорівка, с. Од. обл. 829
- Новоєлизаветівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1340–1341
- Новоіванівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 32, 131
- Новокальчеве, с. Од. обл. (Березів. р-н); *див.*: Червоноармійське
- Новокарбівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 100, 838, 847–848, 852, 853
- Ново-Котовськ, с. Республіка Молдова 241
- Новомиколаївка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) LXXVIII
- Новомиколаївка (Новоселівка, Миколаївка, Нова-Миколаївка), с. Херсон. обл. 64
- Новоолександрівка (Борщевське, Закревське), с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIII, 110, 216–217
- Новопавлівка, с. Микол. обл. 956, 1097
- Новопавлівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 509
- Новопавлівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 100
- Новопетрівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1331, 1341–1343
- Новопетрівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 491
- Новопетрівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 995, 1013–1025
- Новопетрівська сільська рада (села Новопетрівка, Вакарське), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 491–492
- Новопристань с. Микол. обл. 105
- Новороманівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 509
- Новороманівка, с. Од. обл. (Любашів. р-ну) 848–849
- Новосвітівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) O1343–1344
- Новоселівка, с. Микол. обл. 892
- Новоселівка с. Од. обл. (Любашів. р-н) 20, 825, 831, 849
- Новоселівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 492
- Новоселівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIV, 218–221
- Новоселівка (Найфельд, Нейфельд, Нове), с. Од. обл. (Березів. р-н) 352

Новоселівка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 785–786
Новоселівка, с. Херсон. обл.; *див.*: Новомиколаївка
Новоселівська сільська рада (села Новоселівка, Гірське, Кардамичеве, Артема/Трудомирів-
ка), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 492–493
Новоукраїнка (Куртівка), с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1260, 1265–1266
Новофедорівка, с. Полтав. обл.; *див.*: Федорівка
Нью-Йорк XLVII

Обжиле, с. Од. обл. (Балт. р-н) 262–301, 285
Ободівка, с. Він. обл. 592
Оброчне, Од. обл. (Котов. р-н) 771
Овідіополь, смт Од. обл. (Овідіоп. р-н) LIX, 1153, 1163, 1170, 1193, 1239–1241
Овідіопольський район (з 2020 р. – Одеський район), Од. обл. XII, XIII–XVI, LVI, LIX, LXIX,
LXXIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXI, LXXXII, 1151–1252, 1170
Одеса, м. Од. обл. XIII, XIV, XV, XVI, XXI, XLI, XLIII–LVII, LXXIII, LXXVII, LXXXI, LXXXIV, 3–
153, 182, 188, 193, 197, 273, 328, 330, 338, 354, 358, 483, 496, 500, 507, 548, 567, 641, 645, 673,
736, 753, 763, 764, 770, 780, 783, 806, 807, 811, 821, 823, 828, 861, 865, 866, 875, 880, 890, 934,
940, 957, 969, 989, 994, 999, 1001, 1009, 1026, 1061, 1073, 1086, 1088, 1089, 1113, 1114, 1118,
1119, 1127, 1131, 1132, 1135, 1145, 1149, 1153, 1163, 1170, 1187, 1199, 1200, 1213, 1214, 1218,
1222, 1226, 1244, 1254, 1263, 1271, 1274, 1290, 1315, 1316, 1329, 1332, 1345, 1348
Одеська область, Одещина X–XIII, XIV, XVI, XVIII, XXXV, XLI–XLIII, XLIX, L, LI, LIV,
LXXIII, LXXXI, LXXXIV,
Одеська губернія XLIV
Одеський (приміський) район, Од. обл. LVI–LVIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXIV, 376
Олег, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 501
Олександродар, Микол. обл.; *див.*: Малахове
Олександрівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1344–1345
Олександрівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 835, 849–851
Олександрівка, с-ще Од. обл. (*див.*: м. Іллічівськ) LXXVIII
Олександрівка, с. Од. обл. (АМСРР; Кодим. р-н) 163
Олександрівка, смт Микол. обл. (Вознесен. р-н) 131, 1297
Олександрійський район, Кіровогр. обл. 1241, 1243
Олександрія, м. Кіровогр. обл. 1242
Олександрово-Вовкове, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1345
Олексіївка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 678–683
Олексіївка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 884, 1025–1059, 1049, 1050, 1051, 1057
Оленівка (Єленівка), с. Од. обл. (Балт. р-н) 559, 759
Оленівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 509
Оленівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1321–1322
Оленівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 357
Ольгинове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 493–495, 509
Ольгіївка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1230
Ольшаниця, с. Київ. обл. 928
Омськ, м., РФ 747
Онорівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 336
Оргіїв (Орхей), м., Республіка Молдова 618
Орджонікідзе (Армашівка), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 506, 1346
Орел, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 505

- Оріхівка, с. Од. обл. (Болград. р-н) 466–467
 Орлик, с. Микол. обл. 16
 Орлівець (Орловець), х. Черкас. обл. 1258
 Осинівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1329, 1336, 1346–1348, 1356
 Осипівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 221–224
 Осички, с. Од. обл. (Савран. р-н) 1275, 1287–1288
 Основа, с. Од. обл. (Березів. р-н) 311
 Остапівка, с. Микол. обл. 119
 Осташки, с. Хмельн. обл. 148
 Острівка, с. Од. обл. (Савран. р-н) 472
 Островське (так у док.), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 1236, 1238; *див.*: Соше-Острівське
 Отрадна Балка (Стадня Балка), с. Од. обл. (Березів. р-н) 318, 347
 Охтирка, м. Сумська обл. XLVII, 64
 Очеретня, с. Микол. обл. 1289
 Очківці, с. Хмельн. обл. 1173; *див.*: Вочківці
- Павлінка**, с. Од. обл. (Іванів. р-н) 1271
 Павлівка (Новопавлівка), с. Микол. обл. 1290
 Павлівка, с. Од. обл. 514, 1031, 1037, 1049, 1057, [1192]; *див.*: Новопавлівка Миколаїв. обл.
 Павлівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 131
 Пакистан LXVIII
 Паліївка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 447–449
 Панчули, с. Од. обл. (Березів. р-н) 322
 Париж, м. Франція XLV
 Парканівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1322
 Пасат, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII, 247, 509, 1229
 Пасицели I, с. Од. обл. (Балт. р-н) 241, 247–248, 284, 287, 297
 Пасицели II, с. Од. обл. (Балт. р-н) 248–250
 Пасицели, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) 221, 224–225, 239, 241
 Пашківці, с. Хмельн. обл. 315
 Пашківка, с. Од. обл. (Балт. р-н) 240
 Пеньківці, с. Терноп. обл. 1173
 Первомайськ (Першомайське), м. Микол. обл. 16, 68, 152, 356, 813, 896, 1308
 Переволочна, с. Черніг. обл. 235
 Перейма, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXI, LXII, 273, 815
 Перекопівка, с. Сумська обл. 468
 Перельоти (Переліти), с. Од. обл. (Балт. р-н) LXIII, 84, 208, 261
 Перемога (Французький хутір, Мала Миколаївка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 899
 Переп'ятівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 509
 Переселенці (Переселенське), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 323, 979, 1024, 1059–1070, 1069, 1109, 1112
 Перехрестове, с. і ст. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 134, 1320
 Перешори, с. Од. обл. (Котов. р-н) 779
 Переяслав, м. Київ. обл. 1316
 Першотравнева сільська рада (села Першотравневе, Благоєве – з 2016 р. Мартове, Данилівка, Незаможник – з 2020 р. Заможне), Од. обл. (В.-Михайлів. р-н) (В-Михайлів. р-н) 498
 Першотравневе, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 497, 498
 Першотравневе (Спиридонівка), с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 761

Петербург, м., Росія 778; *див.*: Ленінград
Петрівка, с. Полтав. обл. 1310, 1311
Петрівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1069, 1070–1075, 1135
Петрівка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 136, 683–684, 1294
Петрівка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 786
Петрівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 851
Петрівка, смт Од. обл. (Іванів. р-н) 522–525
Петрівка, смт Од. обл. (Березів. р-н) 320, 339, 353–354, 994
Петрівська сільська рада (села Петрівське, Козакове, Наливайкове, Підколінне), Од. обл.
(В-Михайлів. р-н) 495–497
Петрівське, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 495, 496
Петровівка (Жовтень, Жовтневе), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 327, 507, 1146, 1148, 1331–
1332; *див.*: Жовтень
Петродолинське, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1241–1243
Петрунівка, с. Він обл. 624
Пилипівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 797
Пиріжна, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 628, 629, 635, 685–694
Пирятин, м. Полтав. обл. 1203
Писарівка, с. Він. обл. 532–533
Писарівка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) LXXVIII, 552, 621, 624, 654, 657, 659, 662, 670–672, 694–
709, 715, 755
Південний (Южне) м., Од. обл. LXX
Південь України X, XIV, LXXXI, LXXXII, LXXXV
Північний Кавказ XLVI
Підгірне, с. Од. обл. (Тарутин. р-н) 1302–1305
Підколінне, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 495
Піщана, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII, LXXVII, 250–255, 300
Піщаний Брід, с. Микол. обл. 118
Піщанка, с. Він. обл. 729
Піщанка, с. Од. обл. 580
Піщанський район Він. обл. 694, 1163, 1166
Платонівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 497
Плоске, с. Од. обл. (Балт. р-н) 255–259, 1276
Плоть, с., Республіка Молдова 696
Побєда, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н); *див.*: Перемога 899
Поділля 61, 149, 413
Подільськ, м. Од. обл. LXXXIV; *див.*: Котовськ, Бірзула
Подільський район, Од. обл. LXXV, LXXVIII, LXXXIV, 166, 239, 550, 765, 797, 1272, 1325;
див.: Ананьївський район
Подільці (Подольці), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1349
Познанка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 347
Покошичі, с. Черніг. обл. 406
Покровка, с. Од. обл. (В.-Михайлів. р-н) 505
Покровка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 985, 993, 1003, 1004, 1009
Полезне, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 99, 498–499, 500
Полезненська сільська рада (села Полезне, Багачеве, Бессарабка, Водяне, Гіржове, Фраси-
не), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 500
Полівка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 618
Поліно-Осипенкове (Толмачівка), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 485, 499, 512

- Полонне, м. Хмельн. обл. 1155
 Полтава, м. Полтав. обл. 128–129, 221, 373
 Полтавська область, Полтавщина XLIX, LXXXI, 8, 62, 128, 623, 1203, 1264, 1310, 1312
 Польща LXXXIV, 361, 452, 540, 690, 1037, 1170, 1173, 1254
 Полянецьке, с. Од. обл. (Савран. р-н) XXXVII, 1274, 1288–1290
 Польща XLV
 Помічна, с. Кіровогр. обл. 119, 1253
 Понятівка (Велика Понятівка, Лангенберг), с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1257, 1261–1265
 Попелівка, с. Він обл. 313
 Попельнасте (Попельнясте), с. Кіровогр. обл. 1241, 1242
 Попівка (Калинівка), с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 93, 761–762
 Попівка, с. Сумська обл. XLIX, 1199
 Поплавка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488–490, 500–501
 Поплавка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 781
 Потоки, с. Він. обл. 1259
 Потоки (Потік), с. Київ. обл. 8
 Пояна, с., Республіки Молдова 1178
 Правдине, с. Херсон. обл. 833
 Прага XLV, XLVI
 Прапор, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1011; *див.*: Прапорщикова, хутір
 Прапорщикова (Іванівка), х. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1011
 Преображенка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1349–1350
 Преображенка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
 Приазовський район, Запоріж. обл. 1297
 Привілля, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 505
 Придністров'я 457
 Прилиманське (Татарка), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1243–1244
 Прилуки, м. Черніг. обл. 989, 990
 Прилуцький район, Черніг. обл. 989, 990
 Прилуччина 235
 Припутні, с. Хмельн. обл. 535
 Пристін, с. Харк. обл. 462
 Прогресівка (Нейзац), с. Микол. обл. 339
 Прохорівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 139, 1350
 Прохорове, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII, 1268
 Проців, с., Київ. обл. 632
 Прямобалка (Село № 21, нім. кол. Денневіц), с. Од. обл. (Арциз. р-н) 237–238
 Путилівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
- Радівка**, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1032
 Радянський Союз 176, 266, 450, 746, 783, 981, 1239
 Райки, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488
 Ракове, с. Микол. обл. 1305
 Ракулове, с. Од. обл. (Балт. р-н) 24
 Рацулове (Малинівка), с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII
 Раухівка (у тексті – Рауховка), с. Од. обл. (Березів. р-н) 77, 984, 1114
 Рахни, с. Він обл. 313
 Рєвова, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1350–1352

- Резина, м., Республіка Молдова 647
 Реймарівка (Римарівка), с. Од. обл. (Красноокн. р-н) 6
 Ренійський район (з 2020 р. – Ізмаїльський р-н), Од. обл. LXXIII, LXXV,
 Рибниця, м. Республіка Молдова 646, 740
 Рижавка (Рижева), с. Черкас. обл. 293
 Ришкани, с. Республіка Молдова 319
 Рівнопіль, с. Донец. обл. 1075
 Розалівка (Думово), с. Од. обл. (Котов. р-н) 786–788
 Роздільна, м. Од. обл. (Роздільн. р-н) 95, 482, 1256, 1266–1271
 Роздільнянський район, Од. обл. LVI, LXIX, LIX, LXXIII, LXXVI, LXXXI, LXXXIV, 468, 490,
 1167, 1253–1271, 1254, 1256, 1257, 1260, 1270, 1314
 Роздол, с. Од. обл. (Березів. р-н) 90
 Розквіт, с. Од. обл. (Березів. р-н) 355–357
 Розкішна, с. Київ. Обл. 318–319
 Роксолани, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) LIX, LXXVIII, 1159, 1161, 1162
 Романівка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 993, 1025, 1057, 1064, 1068, 1075–1080, 1076, 1077, 1114
 Романівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIV, 68, 225–226
 Романівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 831
 Романівка, с. Хмельн. обл. 346
 Роменський район, Сумська обл. 468
 Росія, Російська Федерація, РФ IX, XIV, XXV, XXVIII, XXXV, XL, LV, LXVII, LXXXIV,
 LXXXV, 34, 88, 134, 158, 236, 266, 314, 320, 323, 519, 571, 766, 828, 854, 864, 935, 960, 1001,
 1003, 1018, 1041, 1052, 1120, 1123, 1126, 1172, 1173, 1310, 1326
 Рославль (у тексті – Рослав), м. Смоленська обл., РФ 442
 Ростов, м. Ростовська обл., РФ 860
 Ростовська область, РФ 88
 Рубльовка (Врубльовка, Софіївка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 885, 958, 962, 1032, 1036, 1045, 1051
 Румунія XLV, LVI, LXXXIV, 156, 465
 Русанів, с. Київ. обл. 371
 Рязанська губернія, Росія 314
 Ряснопіль, с. Од. обл. (Березів. р-н) 357–358
- Сабатинівка, с. Кіровогр. обл. 355**
 Савинці, с. Хмельн. обл. 1117
 Савранський район (з 2020 р. – Подільський район), Од. обл. XIV, LXIX, LXXIII, LXXV,
 LXXXI, LXXXII, LXXXIV, 472, 623, 1181, 1190, 1272–1295, 1275
 Савранське, с. Од. обл. (Балт. р-н); *див.*: Ляхлве
 Саврань, смт Од. обл. (Савран. р-н) 1272–1275, 1274, 1283, 1284, 1307, 1308
 Садки, с. Київ. обл. 320
 Салинці, с. Він. обл. 11
 Салькове, смт Кіровогр. обл. 1282
 Самійлівка, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1323–1324
 Санжійка, с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) LIX, LXXVIII, 1171
 Саражинка, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXI, LXII, 259, 268, 514, 733, 735
 Сарата, смт Од. обл. (Сарат. р-н) 463, 1296–1300
 Саратовський район (з 2020 р. – Білгород–Дністровський район), Од. обл. LXIX, LXXIII,
 LXXV, LXXXI, LXXXIV, 1296–1300
 Сахарове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 358–360

- Свердлове (Малий Буялик, Іванове), с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) LXXVII, 762
 Свердловськ (Єкатеринбург, рос. Екатеринбург), м., Росія 1092
 Севастополь, м. АР Крим, Україна 1274
 Селіванівка, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LXIII, 226–227
 Семенівка, с. Микол. обл. 365
 Семенівка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 1355
 Семенівка, с. Черкас. обл. 23
 Семенівський район, Полтав. обл. 1310
 Семихатки, с. Од. обл. (Березів. р-н) 312
 Сербі, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 653, 709–718
 Сербка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 40, 763, 764
 Сергіївка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 840, 852–854
 Середнє, с. Од. обл. (Березів. р-н) 312, 354
 Сеткі, х., Курська обл., Росія 1153
 Сибір, РФ XXXIX, 6, 26, 31, 34, 62, 82, 84, 85, 140, 145, 148, 151, 170, 224, 263, 275, 330, 340, 352, 386, 449, 466, 477, 479, 484, 517, 519, 550, 551, 555, 588, 595, 609, 615, 640, 659, 673, 698, 700–702, 724, 727, 734, 735, 746, 763, 783, 791, 800, 814, 815, 819, 858, 867, 890, 891, 917, 922, 942, 946, 947, 960, 972, 975, 976, 978, 996, 1005, 1050–1052, 1076, 1077, 1127, 1130, 1133, 1140, 1143, 1186, 1188, 1244, 1259, 1261, 1262, 1264, 1269, 1293, 1302, 1308, 1311, 1323, 1330, 1332, 1355
 Синиха, с. Харк. обл. 101
 Синицівка, с. Кіровогр. обл. 1265
 Сирівське, с. Од. обл. 847
 Сирітське, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1352
 Сироватка, с. Сумська обл. 99
 Сирове, Сирівське, Сирівський хутір, Микол. обл. 821
 Сирове, Сирівське, Сирівський хутір, Од. обл. (Любашів. р-н) 821, 824, 841, 847, 848
 Сирогінка (Богороджественське, Сольварка), с. Од. обл. 25, 348, 1311
 Ситківці, с. Він. обл. 160–161
 Сіб (Соб), р. 773
 Сінне, с. Од. обл. (Балт. р-н) 259–261, 277
 Скосарівка (Новицьке, Мартиновське), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 926, 927, 1080–1105, 1096, 1097, 1100, 1111
 Слобідка, смт і залізнична станція, Од. обл. (Кодим. р-н) 242, 283, 298, 619, 644, 719–731
 Слобода, с. Од. обл. 254, 567
 Слободзейський район, Республіка Молдова 918
 Слободзея, м., Республіка Молдова 241
 Словаччина LVI
 Словенія LVI
 Слов'яносербка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 501
 Слов'яносербська сільська рада (села Слов'яносербка, Антоно-Ковач, Олег), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 501–502
 Слюсареве, с. Од. обл. (Савран. р-н) 47, 1171
 Смоленська область, РФ 323
 Смолянка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 619, 731–739 АМССР
 Соболівка, с. Він. обл. 147
 Сокиринці, с. Черніг. обл. 235
 Соколівка, с. Черкас. обл. 12

- Соколове, с. Микол. обл. (Братський р-н) 121
Соколове, с. Од. обл. (Іванів. р-н) 525–528
Соколове (Келлергаузен), с. Од. обл. (Березів. р-н) 316
Сокорове, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 503, 1222
Солікамськ, м. Пермський край, РФ 823
Соловки, Соловецькі острови, РФ 35, 105, 173, 239, 338, 760, 761, 770, 868, 939, 1005, 1010, 1144, 1146, 1229
Солтанівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 854–855
Сольварка, х., с. Од. обл. (Березів. р-н) 25, 348, 1311
Сомалі LXVIII
Сортувальна, ст. Одеської залізниці 764
Соснова, с. Київ. обл. 1309
Софіївка (Татарівка), с. Черніг. обл. 237
Софіївка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 899, 1352–1353
Софіївка, с. Од. обл. (Березів. обл.) 301, 305, 320, 360–361, 962
Софіївка (Врубльовка, Рубльовка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) XII, 885, 958, 962, 1013; *див.*: Врубльовка, Рубльовка
Софіївка, комуна, Од. обл. (біля Мардарівки) 134
Софіївка, с. Полтав. обл. 62
Соше-Острівське, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 503–505, 1236, 1238
Спиридонівка, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 761; *див.*: Першотравневе
Срібнянський район, Чернігів. обл. 235, 517
СРСР X, XXII, XXV, XXVIII, XLII, XLV, XLVI, LXVII, 266, 981; *див.*: Радянський Союз
Ставецька Слобода, Став–Слобода, с. Житом. обл. 348
Ставки, с. Він. обл. 579
Ставкове (Вейсове), с. Од. обл. (Березів. р-н) 221, 351, 361–363
Ставрополь (Ставрополь-Кавказький, Ворошиловськ), м., Ставропольський край, РФ 85
Стадня Балка, с. Од. обл. (Березів. р-н); *див.*: Отрадна Балка
Стадня Балка, х. Од. обл. (Березів. р-н) 321
Сталінград (Царицин, Волгоград), м. РФ 1307
Сталіне, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII, 489, 1267; *див.*: Червонознам'янка
Станіславка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 789–791
Стара Кульна, с. Од. обл. (Котов. р-н) 791–793
Стара Миколаївка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 991; *див.*: Левадівка
Стара Синява, смт Хмельн. обл. 70
Старі Трояни, с. Од. обл. (Кілійськ. р-н) 539–548
Старі Шомполи, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 4
Стародонська Балка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 764
Староелизаветівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1354
Старокозаче, с. Од. обл. (Б-Дністр. р-н) август 373–375
Старокостянтинів, м. Хмельн. обл. 44
Старокостянтинівський район, Хмельн. обл. 1222
Степанівка (Грінбергова, Штурпальці, Штурпельці, Адольфсталь), с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 42
Степанівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 340, 363, 364
Степанівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 809, 841, 863
Стіна, с. Він. обл. 368
Страсбург, м. Франція LV
Стрий, м. Львів. обл. 675

Стримба, с. Од. обл. (Кодим. р-н) LXXVIII, 720, 724, 727, 740–741
 Струньків (у тексті – Струнькове), с. Кіровогр. обл. 144
 Струтинка, с. Він. обл. 1303
 Стрюкове, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 350, 1076, 1087, 1105–1146, 1121, 1126, 1135, 1137, 1350
 Суми, м. Сумська обл. 1153
 Сумська область, Сумщина XLVII, LXXXI, 52, 65, 99, 463, 468, 492
 Супоївка (Війтовці), с. Київ. обл. 530
 Сутківці, с. Хмельн. обл. 1250
 Суха Гребля, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1120
 Сухий Лиман, с. Од. обл. (Овідіоп. і Одеський р-ни) LIX
 Сухий Овраг, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 885, 963, 1192
 Сухомлинове, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII
 Сухотін хутір, Од. обл. (Комінтерн. р-н) 763
 США XLII, LVI, LXXXIV, LXXXVI 444; *див.*: Америка

Таїрове, смт Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1245–1252
 Тальнівський район, Черкас. обл. 1110
 Тамбовська губернія, РФ 314
 Танівка (Вовкове), с. Од. обл. (Березів. р-н) 345
 Тарасівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 512
 Тарутине, смт Од. обл. (Тарутин. р-н) 1301
 Тарутинський район (з 2020 р. – Болградський район), Од. обл. LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 1301–1305
 Татарбунарський район (з 2020 р. – Білгород-Дністровський район), Од. обл. LXX, LXXIII, LXXXI, LXXXIV, 1306–1313
 Татарка (Прилиманське), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) LIX, 1243, 1244
 Таужне, с. Кіровогр. обл. 43
 Ташине, с. Микол. обл. 354
 Ташлик, с. Республіка Молдова 473
 Тбілісі (Тифліс), м., Грузія 1244
 Теплицький район, Він. обл. 275
 Теплодар, м. Од. обл. LXX, LXXIII,
 Тернопільська область 1269
 Тернопільське воєводство, Польща 1173, 1269
 Тетянівка (Тат'янівка), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 955; *див.*: Андрієво-Іванівка
 Тетянівка, с. Миколаїв. обл. 1339
 Тилігул, р. 360
 Тимкове, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 731, 741–746
 Тимоновичі, с. Черніг. обл. 127
 Тимофіївка, с. Микол. обл. 366
 Тинівка, с. Черкас. обл. 106
 Тирасполь, м. Республіка Молдова 772, 871, 918, 1027, 1328, 1332, 1348
 Тифліс (Тбілісі), м., Грузія 265, 1244
 Тишківка, с. Кіровогр. обл. 218
 Токмак (Великий Токмак), м. Запоріз. обл. 117
 Толмачівка (Поліно-Осипенкове), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 485
 Томськ, м., Томська обл., РФ 746
 Топільня, с. Житом. обл. 1253

Торонто, м. Канада LXVIII

Торосове, с. Од. обл. (Фрунзів. р-н) 1324

Точилове, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIV, LXIII, LXIV, 208, 227–230, 967

Траскевича (Вікторівка, Гайдамацьке, Троцкевичева), х., Од. обл. (Миколаїв. р-н) 878

Три Криниці, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 486

Троїцьке (Волхонське) с. Од. обл. (Любашів. р-н) [111, 281], 813, 852, 855–859, 873, 874, 912, 958, 978, 987, 1269, 1358

Троїцьке (Карла Маркса), с. Запоріж. обл. 1193, 1194, 1196

Троїцьке, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) [111, 281], 449–450, 459, 1358

Троїцьке, с. Рязанська обл., РФ 236

Троїцький район, Од. обл. 529, 831, 834, 1269.

Троскевичі, с. Од. обл. 878; *див.*: Траскевича, х.

Тростянець, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 486, 505

Тростянецька сільська рада (села Тростянець, Малоплоске, Новоантонівка, Орел, Покровка, Привілля), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 505

Трохимівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 472

Трудомирівка (Артема), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 492, 493

Тульчинський район, Він. обл. 1319

Туніс LXVIII

Туреччина XLV, LXXXIV, 1177

Тятри, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 488

Уварове (Євгенівка), с. Од. обл. (Одеський р-н у 1930-х рр.) LXXVIII

Угорщина XLVIII

Удай, р. 162, 235

Українка, с. Рязанська обл., РФ 236

Улан-Уде, м., Республіки Бурятія, РФ 251, 1107

Ульянівка (Улянівка), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1357

Ульяновка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 906

Улянівка, с. Дніпропетр. обл. 94

Умань, м., Черкас. обл. 237, 294, 354, 356

УНР (Українська Народна Республіка) XLV, XLVI

Урал, РФ 161, 188, 477, 632, 833, 834, 998, 1327, 1330

УСРР (Українська Соціалістична Радянська Республіка) LVII

Усатове, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 450–452

Успенка, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1073

Усть-Кам'яногірськ (рос. Усть-Каменогорск), Казахстан 1332

Уфа, м., Башкортостан, РФ 147

Ухожани, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII

Федірки (у тексті – Федорівка), с. Хмельн. обл. 1173

Федорівка (Федоровка), с. Микол. обл. 983, 984, 986, 1002

Федорівка, с. Хмельн. обл. 1173; *див.*: Федірки

Федорівка, с. Од. обл. (Кодим. р-н) 746–750

Федорівка, с. Микол. обл. (Березан. р-н) 121

Федорівка, с. Од. обл. (Котов. р-н) 793–795

Федорівка (Новофедорівка), с. Полтав. обл. 9

Феодосія, м. АР Крим, Україна 8

Фернатія, с. Од. обл. (Балт. р-н); *див.*: Кармелюківка (Кармалюківка)
 Фештерово, Фестерово, с. Од. обл. (Роздільн. р-н); *див.*: Єгорівка
 Флоринське (Флоринівка) с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1327, 1354
 Франція XLV, XLVII, LVI, LXXXIV, 1331
 Французьке (Лисогірка), с. Од. обл. (Кодим. р-н) LVIII, LXXVIII, 627, 664–676
 Фрасине, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 500
 Фрілінг, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 518
 Фройденталь (Мирне), с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 444
 Фрунзівка, смт Од. обл. (Фрунзів. р-н) (з 2016 р. – Захарівка Роздільнянського р-ну Одеської обл.) 62, 1314–1318
 Фрунзівський район, Фрунзіщина (з 2020 р. – Роздільнянський район), Од. обл. XV, LXX, LXXIII, LXXVI, LXXXI, LXXXIV, 134, 470, 504, 1314–1324

Хабаровський край, РФ 861, 1348

Харбін, м. XLVI
 Харків, м. Харків. обл. XLIV, 6, 83, 384, 492, 534, 850, 1063, 1153, 1178, 1229, 1289
 Харківська область, Харківщина XII, XLIX, LXXXI, 56, 58, 66, 90, 101, 129, 461, 462, 534, 699, 726, 1299
 Херсон, м. Херсон. обл. 32, 354, 1177
 Херсонська губернія XLIV
 Херсонська область, Херсонщина XLIX, 162, 284, 463, 1117, 1155, 1173, 1200, 1219, 1210, 1222, 1238, 1250, 1257, 1344
 Хижівка (Хижовка, Хижавка), с. Житом. обл. 520
 Хіросіма, м., Японія 85
 Хлестунівка, с. Черкас. обл. 793
 Хмельницька область, Хмельниччина XVIII, XLIX, 294, 463, 1117, 1155, 1173, 1200, 1219, 1210, 1222, 1238, 1250, 1257
 Хмельницький район, Він. обл. 1331
 Хорватія LVI
 Хоцьки, с. Київ. обл. 69

Цебриківська селищна рада (смт Цебрикове, села Іринівка, Малоцебрикове, Мардарівка, Новопавлівка, Новороманівка, Оленівка, Ольгинове), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 509–510
 Цебриківський район, Од. обл. LXXVII, 495, 1222, 1267
 Цебрикове, смт Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 506–509, 510, 1222, 1356
 Цибулівка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 485, 510–511
 Цибулівська сільрада (села Цибулівка, Малозименове, Поліно–Осипенкове), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 511–512
 Цицелівка (з 1960 р. – Яблунівка), с. Житом. обл. 730

Чайківка, с. Микол. обл. 797

Чайківка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 797, 859
 Чайковецьке, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 847
 Чапаєве (Воробіївка), с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 507, 512, 513
 Чапаєвська сільрада (села Чапаєве–Воробіївка; Воробйове, Юрашеве), Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 507, 513
 Чаплі, с. Хмельн. обл. 51
 Челябінськ, м., РФ 781
 Червона Гребля, с. Він обл. 275, 589, 614

- Червоний Кут (Красний Кут, Іванівка, Чорний Кут), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н, Ширяїв. р-н) 67, 309, 940, 1102, 1105, 1355
- Червоний лан, с. Житом. обл. 439
- Червоний Хутір (Лиманка), с. Од. обл. (Овідіоп. р-н) 1152
- Червоний Яр, с. Од. обл. (Кілійськ. р-н) 548–549
- Червоні Кошари (Кошари) с. Од. обл. 898
- Червоноармійське (Новокальчеве), с. Од. обл. (Березів. р-н) 365–366
- Червоноволодимирівка (Михайлівка), с. Од. обл. (Березів. р-н) 366–368
- Червонознам'янка (Катаржине, Сталіне, Знам'янка), Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVII, 468, 489, 499, 1267
- Червоно–Повстанський район, Од. обл. LVIII, LXXVII,
- Черкаси, м. Черкас. обл. 795
- Черкаська область, Черкащина XLIX, LXXXI, LXXXIII, 2, 3, 23, 68, 106, 151, 464, 793, 795, 910, 1110, 1261, 1300, 1316, 1344
- Чернече, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII, 246, 275, 295
- Чернівці, м. Чернівецька обл. XVII, XLVI
- Чернігів, м. Чернігів. обл. 108
- Чернігівська область, Чернігівщина XII, XLIX, LXXXI, 3, 22, 78, 121, 126, 127, 235, 289, 467, 517, 989, 1120
- Чернігівський район, Черніг. обл. 467
- Чехословаччина XLV
- Чечельник, с. Він. обл. 273, 275, 582, 587, 589
- Чечельницький район, Він обл. 693
- Чигирин, с. Од. обл. (Березів. р-н) 77
- Чигиринський район, Черкас. обл. 151, 464
- Чижове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 307, 362
- Читинська область, РФ 619, 1226, 1228
- Чогодарівка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1355–1357
- Чоповицький район, Житом. обл. 452
- Чорна, с. Хмельн. обл. 89
- Чорнобиль, м. Київ. обл. 85, 904
- Чорнове (Чернове), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 917, 929, 986, 1049, 1091, 1092; *див.*: Андрієво-Іванівка
- Чорне море XXI, LXVII
- Чорногірка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 360–361, 368–370
- Чорномин, с. Він. обл. 635
- Чорноморка (Люстдорф, Ольгине), с. Од. обл. 10
- Чороморськ (Іллічівськ), м. Од. обл. LXXV, LXXXIV; *див.*: Іллічівськ
- Чуднівський район, Житом. обл. 730, 1255
- Чутівка, с. Полтав. обл. LXXXIII, 58
- Чутівський район, Полтав. обл. 8
- Шабельники**, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1146–1150, 1147
- Шаманівка, с. Од. обл. (Іванів. р-н) 7
- Шаргородський район, Він. обл. 313
- Шахтарськ (до 1953 р. – смт Катик), м. Донец. обл. 101
- Шварцеве (Ананівка, Стрюкове), с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1076, 1110, 1114
- Шевченко, Шевченкове, с. Од. обл. (Березів. р-н) 4, 352

Шевченко (хутір біля с. Амбарів), Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1080
 Шевченкове, с. Од. обл. (Роздільн. р-н) 490, 822
 Шелехове, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIV, 230–233
 Шепетівка, м. Хмельн. обл. 625
 Шепетівський район, Хмельн. обл. 1257
 Шерове, с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII
 Шершенці, с. Од. обл. (Кодим. р-н) LIX, LXXVIII, 750–758
 Шимкове, с. Од. обл. (Ананьїв. р-н) LII, LIV, 127, 223–234, 1172
 Широка Балка, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 453–456
 Широкий хутір, Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1011
 Ширяєве, смт Од. обл. (Ширяїв. р-н) 188, 1223, 1325–1327, 1328, 1356
 Ширяївський район (з 2020 р. – Березівський, Роздільнянський і Подільський райони), Од. обл. XV, XVII, LXX, LXXXI, LXXXIV, 92, 196, 490, 998, 1243, 1325–1358
 Шкарбинка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 838, 842
 Шкуринська, ст., Кубань, РФ 372
 Шляхове, с. Од. обл. (Балт. р-н) LXII
 Шомполи, с. Од. обл. (Комінтерн. р-н) 763–764
 Шпичинці, с. Житом. обл. 65
 Штубей (Курлози), с. Микол. обл. 1288
 Шутаки, с. Од. обл. (Миколаїв. р-н) 859, 962 Шуцерово, с. Од. обл. (Савран. р-н) 1190
 Шуцький, х., Од. обл. 1190
 Щиглятин, х. Од. обл. (Роздільн. р-н) 1266

Югославія XLV

Южне (Південний), м. Од. обл. LXX, LXXXIII,
 Юрашеве, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 498, 513
 Юрківка, с. Од. обл. (В-Михайлів. р-н) 528

Яблунівка, с. Жит. обл. 730; *див.*: Цицелівка
 Яворівка (Яворове, Д'явурівка), с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1348
 Яготин, м. Київ. обл. 126
 Якимове, с. Полтав. обл. 623
 Яківці (Яковлєве), х., Од. обл. (Миколаїв. р-н) 1133
 Яковлівка, с. Од. обл. (Березів. р-н) 327, 329
 Ялта, м. АР Крим, Україна 1274
 Янишівка, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 799, 822, 826, 839, 860–864
 Янівка (Іванівка), с. Од. обл. (Іванів. р-н) LXXVIII
 Янівка (Яновка), с. Од. обл. (Любашів. р-н) 819, 860
 Янівський район, Житом. обл. 520; *див.*: Янушпільський район
 Янушпільський район (1925–1957), Житом. обл. 519, 520
 Яринославка, с. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1357–1358
 Ярмолинецький район, Хмельн. обл. 1250
 Яровий х. Од. обл. (Ширяїв. р-н) 1358
 Ярошенка, с. Він. обл. 760
 Ясенове Друге, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 100
 Ясенове, с. Од. обл. (Любашів. р-н) 101, 203, 367, 805, 806
 Яськи, с. Од. обл. (Біляїв. р-н) 74, 312, 319, 384, 456–45

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ (АБРЕВІАТУР)

АМСРР – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка

Ананьїв. р-н – Ананьївський район

АР – Автономна Республіка

АРА, American Relief Administration – Американська адміністрація допомоги

арк. – аркуш

Балт. р-н – Балтський район

Б-Дністров. р-н – Білгород-Дністровський район

Березів. р-н – Березівський район

Біломор-канал – Біломорсько-Балтійський канал

Біляїв. р-н – Біляївський район

Болград. р-н – Болградський район

Він. обл. – Вінницька обл.

В-Михайлів. – Великомихайлівський район

Волин. обл. – Волинська область

ВТТ – виправно-трудова табори

ГПУ – державне політичне управління (від рос. «государственное политическое управление»)

губ. – губернія

Губпомгол (рос.) – губернська комісія допомоги голодуючим (від рос. «губернская комиссия помощи голодающим»)

Губпоследгол (рос.) – губернська комісія боротьби із наслідками голоду (від рос. «губернская комиссия борьбы с последствиями голода»)

губстатбюро – губернське статистичне бюро

ГУЛАГ – Головне управління таборів (рос. Главное управление лагерей)

Держархів – державний архів

Джойнт – «Joint», Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет (також: Американський комітет допомоги євреям)

дитмістечко – дитяче містечко

Дніпроп. обл. – Дніпропетровська область

Донбас – Донецький вугільний басейн

Донец. обл. – Донецька область

Житом. обл. – Житомирська область

ЗАГС – запис актів громадянського стану

Запоріз. обл. – Запорізька область

ЗОШ – загальноосвітня школа

ИТЛ – виправно-трудова табори (від рос. «исправительно-трудовые лагеря»)

Іванів. р-н – Іванівський район

Івано-Фр. обл. – Івано-Франківська область

Ізмаїл. р-н – Ізмаїльський район

ім. – імені

КДБ – Комітет державної безпеки

Київ. обл. – Київська область

Кілійськ. р-н – Кілійський район

Кіровоград. обл. – Кіровоградська область

Кодим. р-н – Кодимський район
 Комнезам, КНС – комітет незаможних селян
 Котов. р-н – Котовський район
 Красноокн. р-н – Красноокнянський район
 Луган. обл. – Луганська область
 Львів. обл. – Львівська область
 Любашів. р-н – Любашівський район
 м. – місто
 МАРСР – Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка
 Микол. обл. – Миколаївська область
 Миколаїв. р-н – Миколаївський район
 н. п. – населений пункт
 НАН – Національна академія наук
 НВК – навчально-виховний комплекс
 НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
 о., о-ви – острів, острови
 обл. – область
 Овідіоп. р-н – Овідіопольський район
 од. зб. – одиниця зберігання
 Од. обл. – Одеська область
 ОННБ – Одеська національна наукова бібліотека
 ООН – Організація Об'єднаних Націй
 оп. – опис
 Партком – партійний комітет
 п-ів – півострів
 Полтав. обл. – Полтавська область
 проф. – професор
 р. – річка
 р. н. – рік (року) народження
 р., рр. – рік, роки
 райвиконком – районний виконавчий комітет
 райпартком – районний партійний комітет
 райрада – районна рада
 РАЦС – реєстрація актів цивільного стану
 р-н – район
 Роздільн. р-н – Роздільнянський район
 РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РСР – Радянська Соціалістична Республіка
 РФ – Російська Федерація
 с. – село
 с. – сторінка
 с. р., сільрада – сільська рада
 Савран. р-н – Савранський район
 Саратов. р-н – Саратовський район
 смт – селище міського типу
 спр. – справа
 СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
 ст. – станція

1876 | Список скорочень (аббревіатур)

Сумськ. обл. – Сумська область

с-ще – селище

Тарутин. р-н – Тарутинський район

Татарбунар. р-н – Татарбунарський район

Терноп. обл. – Тернопільська область

УІНП – Український інститут національної пам'яті

УНР – Українська Народна Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка)

ф. – фонд

Фрунзів. р-н – Фрунзівський район

Харк. обл. – Харківська область

Херсон. обл. – Херсонська область

Хмельн. обл. – Хмельницька область

ЦК – центральний комітет

ЦК ВКП(б) Центральний комітет Всесоюдної комуністичної партії більшовиків

ЦК КП(б)У – Центральний комітет комуністичної партії більшовиків України

Черкас. обл. – Черкаська область

Черніг. обл. – Чернігівська область

Ширяїв. р-н – Ширяївський район

Наукове видання

«Я вийшов із смерті...»

Голодомор 1932–1933 рр. на Півдні України у пам'яті дітей: Свідчення

Книга 2

Відповідальний редактор

Валерій СМОЛІЙ

Упорядники

Лілія БІЛОУСОВА, Геннадій БОРЯК

Редактори

Леся ЯВОРСЬКА, Світлана БЛАЩУК

Оригінал-макет та художнє оформлення

Світлана БЛАЩУК

Науково-допоміжні роботи

Світлана БЛАЩУК, Надія ЛІСУНОВА

В оформленні книги використано:

на титулі – дереворит Ростислава Глуква (1927–1990) із задньої обкладинки видання
Oleskiw Stephen. The Agony of a Nation: The Great Man Made Famine in Ukraine 1932–1933.
Foreword by Malcom Muggeridge. London: Ukrainian Publishers Ltd., 1983

на обкладинках і шмуцтитулах – зарисовки зразків народного малярства Одеської округи,
виконані студенткою Оленою Бричевською (1928), з видання:
Степова Україна. Орнамент [зразки настінних розписів] / авт. передм., керівник проф. В. Х. Заузе.
Одеса: Одеський політехнікум образотворчих мистецтв, 1929

на форзацах:

Адміністративна карта Української Соціалістичної Радянської Республіки.
Територіальний поділ за обласною системою врядування: Адм. межі – на 20 березня 1932 р. /
Видання Центральної адміністративно-територіальної комісії при Президії В.У.Ц.В.К'у. 1:2 200 000.
Харків: Держкартографія, 1932. Фрагмент

Адміністративна карта Української Соціалістичної Радянської Республіки.
Територіальний поділ за обласною системою врядування: Адм. межі – на 15 грудня 1933 р. /
Видання Центральної адміністративно-територіальної комісії при Президії В.У.Ц.В.К'у. 1:2 000 000.
Харків: Укрдержкартографія, 1933. Фрагмент

Підписано до друку 15.11.2023 р. Формат 70х100/16.

Ум. друк. арк. 71,3. Обл.-вид. арк. 71,3.

Видано ТОВ «Юрка Любченка»

e-mail: u19-07@ukr.net

тел.: +38(098)444-06-68

м. Київ, просп. Берестейський, 50

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4685 від 06.03.2014

Я11 **«Я вийшов із смерті...».** Голодомор 1932–1933 рр. на Півдні України у пам'яті дітей: Свідчення. Книга 2 / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд.: Лілія Білоусова, Геннадій Боряк. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2024. VI, 865–1876 с.; іл.

ISBN 978-617-8295-27-1

У цій книзі вміщено зібрані свідчення мешканців Південної України – очевидців Голодомору 1932–1933 років, записані у 2007–2008 рр. у рамках масштабного проекту «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні». Свідки згадують події передусім в Одеській області – одній із п'яти областей України після адміністративно-територіальної реформи 1932 р., до якої у період Великого Голоду входили території сучасних Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської областей; загалом же очевидці мешкали у 21-й з теперішніх областей України. Переважна більшість свідчень є осмисленням тогочасних подій людьми, що перебували у дитячому віці, і є специфічним відтворенням одного з найбільших злочинів Кремля проти народу України в нашій національній історії. У пам'яті дітей та з розповідей їхніх батьків закарбувалися найстрашніші моменти життя власних родин під жорнами репресій більшовицької влади: голод і виснажлива боротьба за життя, смерть батьків, рідних і сусідів, знущання активістів, конфіскація майна, канібалізм. Відображено почуття і психологічний стан селян у роки Великого Голоду, який мав непоправні наслідки і вплинув на все подальше життя тих, хто пережив штучний Голодомор.

Для широкого кола небайдужих читачів.

УДК 94:341.485(=161.2)](477-13)"1932/1933"

АДМІНІСТРАТИВНА КАРТА УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ЗА ОБЛАСНОЮ
СИСТЕМОЮ ВРЯДУВАННЯ

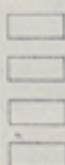
МАШТАБ 1:2200000

Надана в Центральної Адміністративно-Територіальної
Комісії при Президії ВУРСУ

АДМІНІСТРАТИВНІ МЕЖІ НА 20 БЕРЕЗНЯ 1932р.

УМОВНІ ЗНАКИ

- Кордон СРСР
- Державна межа УСРР
- Межа АМСРР, області та адм.-тер. одиниць Донбасу
- Межа району та місцевих областей
- Залізниця
- Зелені точки за кількістю населення:
 - до 20 тис. мешк.
 - від 20 до 50 тис. мешк.
 - 50 - 100 -
 - 100 - 500 -
 - понад 500 -
- Символ та номер області відкритою

АДМІНІСТРАТИВНА КАРТА УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ЗА ОБЛАСНОЮ
СИСТЕМОЮ ВРЯДУВАННЯ

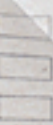
МАСШТАБ 1:2000 000

Видання Центральної Адміністративної-Територіальної
Комісії при Президії ЦК ВКП(б)

АДМІНІСТРАТИВНІ МЕЖІ НА 15 грудня 1933р.

УМОВНІ ЗНАКИ

- Границя СРСР
- Державна межа УСРР
- Межа АРСР та областей
- Межа району та міського району
- Старобільський окр. Залишений діляк
- — — — — межа району
- — — — — Залишений пункт на військовому відділенні:
- до 25 тис. мешк.
- від 25 до 50 тис. мешк.
- 50 - 100 -
- 100 - 500 -
- понад 500 -
- Степий та лісові області позначені

1:2000 000